STATE LIBRARY OF PENNSYLVANIA
3 0144 00376631 8

SR 875.1 C48314

CLASS BOOK

VOLUME 9

PENNSYLVANIA
STATE LIBRARY

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
This project is made possible by a grant from the Institute of Museum and Library Services as administered by the Pennsylvania Department of Education through the Office of Commonwealth Libraries

https://archive.org/details/vol9operaexediti00cice

M. TULLII CICERONIS

OPERA.

VOL. IX.

M. TULLII CICERONIS

ORATIONES

EX EDITIONE JO. AUG. ERNESTI

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICIBUS LOCUPLETISSIMIS

ACCURATE RECENSITÆ.

VOLUMEN SEXTUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1830.

M. TULLII CICERONIS

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA TERTIADECIMA.

ORATIO LV.

ARGUMENTUM.

Sententia de mittendis iterum legatis jam abjecta, pacem laudat, sed eam cum Antonio negat ullam esse posse. Recitat et interpretatur Antonii literas ad Hirtium Cæsaremque missas. Servilii sententiam probat de mandatis literisque M. Lepidi, ad pacem cohortantis. Sex. Pompeium, quod suam eorumque, quos secum haberet, operam senatui populoque Romano pollicitus esset, vel eo senatusconsulto quod in Servilii sententiam de Lepidi literis fieret, vel proprio laudandum esse censet. Et hæc absente Pansa consule, qui ad collegam Hirtium et Cæsarem, cum iis copiis quas ipse ex delectu compararat, profectus erat.

I. 1. [*p.* 246.] A principio[1] hujus belli, patres conscripti, quod cum impiis civibus, consceleratisque,[2] suscepimus, timui, ne conditio insidiosa pacis libertatis recuperandæ studia restingueret. Dulce enim etiam[3] nomen est pacis; res vero ipsa cum jucunda, tum salutaris. Nam nec privatos focos, nec publicas leges, nec libertatis jura,

---

CAP. I. 1 Junt. et al. *In principio.* *v* ψ et Muret. præpositionem omittunt.—2 *Sceleratisque* edd. vett. cum Grut. *consceleratisque hominibus* Schutzius e conjectura Ernesti.—3 *v* ψ et edd. vett. non agnoscunt *etiam.* Mox, in

80338

cara habere potest,[4] quem discordiæ, quem cædes civium,[5] quem bellum civile delectat: eumque ex numero hominum ejiciendum, ex finibus humanæ naturæ exterminandum puto. Itaque sive Sulla, sive Marius,[a] sive uterque, sive Octavius,[b] sive Cinna, sive iterum Sulla, sive alter Marius,[c] et Carbo,[d] sive quis alius civile bellum optavit, eum detestabilem civem[6] reipublicæ natum judico. 2. Nam quid ego de proximo dicam,[e] cujus acta defendimus, cum ipsum jure cæsum fateamur?[7] Nihil igitur hoc cive, nihil hoc homine tetrius; si aut civis, aut homo habendus est, qui civile bellum concupiscit. Sed hoc primum videndum est, patres conscripti, cum omnibusne pax esse possit, an sit aliquod bellum inexpiabile,[a][8] in quo pactio pacis lex sit servitutis.[9] Pacem cum Scipione Sulla[f] sive faciebat, sive simulabat; non erat desperandum,[10] si convenisset, fore

[a] *Inevitabile.*

v re vero ipsa.—4 Vat. et Mss. Ferrarii cum Faërn. Lamb. Græv. Wernsd. et Orell. *nec publ. leges videtur, nec libertatis jura cara habere.* 'Quid si hic latet antiquissima corruptela, fuitque *nec priv. focos, nec publ. leges vereri, nec lib. jura cara habere potest?*' Orell.—5 In *v* deest *civium.*—6 Muret. Faërn. et Orell. *sive qui.* Mox, *v civem* omittit.—7 '*Def., auctorem ipsum jure cæsum fatetur*] Sic Vat. Muret. Faërn. Græv. *def., cum auctorem ipsum jure cæsum fateamur* Mss. aliq. edd. vett. item Lamb. sed *fatemur:* item Wernsd. sed *ipsum auctorem. Def., cum ipsum jure cæsum fateamur* Ms. Scalæ, Manut. Grut. Ern. Schutz. Ad vocab. *proximo* supplendum omnino *bello civili*, non *Cæsare:* quia alii sic malebant cum Ern. et Schutz., deleverunt *auctorem.*' Orell.—8 Mss. plerique et edd. pleræque ante Muret. *bellum expiabile.*—9 Pal. 2. *aër sit serv.* non improb. Grutero.—10 Mss. nonnulli et edd. ante Muret. *Sulla faciebat, non erat desp.* Mox, *si convenissent* edd. vett. cum

NOTÆ

[a] *Sive Sulla, sive Marius*] De utroque dictum est Phil. VIII. § 7.

[b] *Octavius*] Octavius ille collegam in consulatu Cinnam expulit A. U. C. 667. cum de revocandis exulibus legem ferre vellet.

[c] *Alter Marius*] Per alterum Marium, juniorem intelligit, qui sævitia patri æqualis fuit: armatus obsedit curiam, inimicos interfecit. Postea vero a Sulla fugatus est, qui, ejus deleto exercitu, Præneste eum compulit, ubi obsessus a Lucretio Ofella sibi violentas manus intulit.

[d] *Carbo*] Fuit ille Carbo in partibus Marianis, qui cum fugitivus in manus Pompeii incidisset, illius jussu interfectus est, et caput ad Sullam delatum.

[e] *De proximo dicam*] Is est Caius Julius Cæsar, qui bellum civile cum Pompeio gessit.

[f] *Cum Scipione Sulla*] Vide superiorem orat.

aliquem tolerabilem statum civitatis. Cinna si concordiam[g] cum Octavio confirmare voluisset, hominum[1] in republica sanitas remanere potuisset. Proximo bello, si aliquid de summa gravitate[h] Pompeius, multum de cupiditate Cæsar remisisset;[2] et pacem stabilem, et aliquam rempublicam nobis habere licuisset. II. Hoc vero quid est?[3] cum Antoniis pax potest esse? cum Censorino, Ventidio,[i] Trebellio, Bestia, Nucula, Munatio, Lentone, Saxa? Exempli causa paucos nominavi: genus infinitum;[k] immanitatemque ipsi cernitis reliquorum. 3. Addite[4] illa naufragia[l] Cæsaris amicorum, Barbas Cassios,[5] Barbatos, Polliones: addite Antonii collusores et sodales, Eutrapelum, Melam, Cœlium, Pontium,[6] Crassicium, Tironem, Mustelam, Petissium:[7] comitatum relinquo, duces nomino. Huc accedunt Alaudæ,[m] ceterique veterani, seminarium[n]

Grut.—1 Pro *hominum* Lamb. dedit *omnino* e conjectura Faërni.—2 *v ψ demisisset:* edd. vett. cum Grut. *dimisisset.*

Cap. II. 3 Pro *quid est v* habet *quia; ψ quod est.* Tum, *v cum Antonio.* Paulo post, pro *Munatio* in *v Minatio; ψ Numano;* edd. vett. nonnullæ *Numatio.*—4 *v*, Pal. 1. 2. Barb. 1. Guelf. Jen. *cernitis belli: quorum numero addite, &c.*—5 Alii *Barbas, Cassios.* Pro *Barbatos* Vat. Junt. Muret. Faërn. Græv. Wernsd. in ed. maj. habent *Barbatios.* Vid. Nott. Varr.—6 Vat. et Muret. *Pontium* omittunt.—7 *ψ*, Vat. et nonnullæ edd. vett. *Petusium.* In

NOTÆ

g *Cinna si concordiam*] Cum Cinna consul leges perniciosas reipublicæ ferret, et de novis civibus per tribus dividendis et Marianis revocandis cogitaret, a collega suo Octavio expulsus est: cum autem Appii Claudii exercitum sibi comparasset, bellum civitati intulit; adversariis superatis Octavium interfecit, sibique tertium consulatum usurpavit; et ipse tandem concitata in se ipsum seditione interfectus est a militibus.

h *De summa gravitate*] Pompeii severitas in eo fuit, quod parere reipublicæ Cæsarem, et privatum fieri contendebat Pompeius: cupiditas autem Cæsaris, quod Illyricum cum duabus legionibus postularat.

i *Censorino, Ventidio, &c.*] Hi omnes sequebantur Antonium.

k *Genus infinitum*] Infiniti erant alii mali cives, qui non minori erant crudelitate, quam hi superiores, qui quasi duces erant Antonianarum partium, ut ipse ait sequentibus verbis.

l *Illa naufragia*] Homines perditos ac infames intelligit, qui amici Cæsaris fuerant.

m *Alaudæ*] Alaudæ nomine intelligit legionem quæ a Julio Cæsare in Gallia conscripta est: hinc dicta, quod in galea pro crista alaudam milites haberent.

n *Seminarium*] Seminarium locus

judicum tertiæ decuriæ, qui, suis rebus exhaustis, beneficiis Cæsaris devoratis, fortunas nostras concupierunt. 4. O fidam dextram[o] Antonii, qua ille plurimos cives trucidavit! o ratum religiosumque fœdus, quod cum Antoniis[8] fecerimus! Hoc si Marcus violare[p] conabitur, Lucii eum sanctitas a scelere revocabit. Illis locus si in hac urbe fuerit, urbi ipsi locus non erit. Ora[b] vobis eorum ponite,[9] patres conscripti, ante oculos, et maxime Antoniorum; incessum,[10] aspectum, vultum, spiritum; latera tegentes alios, sequentes alios, alios prægredientes amicos. Quam vim anhelitus,[1] quas contumelias fore censetis, minasque verborum? nisi forte eos pax ipsa leniet, maximeque, cum[2] in hunc ordinem venerint, salutabunt benigne, comiter appellabunt, unumquemque nostrum.[3] III. 5. Non recordamini, (per Deos immortales![4]) quas in eos sententias dixeritis? Acta Antonii rescidistis:[c] leges refixistis: per vim et contra auspicia latas decrevistis: totius Italiæ delectus[5] excitastis: collegam,[q] et socium scelerum om-

[b] *Vultus.* [c] *Infirmastis.*

Colon. et Ms. Grævii legitur *comitatum. Relinquo.* Pro verbis *relinquo, duces nomino v* exhibet *reliquos omitto duces.* Deinde, Schutzius de sententia Ernesti delevit *Huc.*—8 ψ, Vat. Barb. 2. Junt. Muret. Faërn. Lamb. *cum Antonio:* Mss. nonnulli et edd. vett. *cum his.* In *v* legitur *quod confecimus! hoc si, &c.* Pro *Marcus v,* Vat. et Mss. Ferrarii habent *M. Antonius;* Mss. pauci et edd. vett. *Antonius.* Lamb. et prænomen et nomen omisit. Pro *Lucii v* habet *Non;* ψ *Non L.*—9 In *v* et ψ *Horo vobis ponite.* Nonnulli omittunt *patres conscripti.*—10 Junt. Muret. Wernsd. *et maxime Antoniorum incessum.* Verba *et maxime Antoniorum* delevit Schutzius de sententia Ernesti.—1 *Quem vini anhelitum* Vat. Franc. et Mss. Ferrarii cum Muret. Faërn. Lamb. Græv. Wernsd. et Orell.—2 In ψ deest *cum.*—3 Alii *vestrum.*

Cap. III. 4 Vat. omittit *per Deos imm.* Mox, *Acta M. Antonii* Vat. Faërn. Wernsd. in ed. min. et Orell.—5 *v* ψ, Jen. *delectum:* Guelf. *dilectum.*

NOTÆ

est, cui, tanquam nutrici, semina arborum, et plantæ novellæ committuntur, et unde alio transportantur. Translatione autem ab arboribus, alaudas vocat seminarium tertiæ decuriæ.

[o] *O fidam dextram*] Ironia.

[p] *Si Marcus violare*] Si Marcus Antonius violare fœdus voluerit, hunc a proposito frater ejus Lucius Antonius revocabit. Hoc autem ironice dicit, quia uterque Antonius sceleratus erat.

[q] *Collegam*] Dolabellam indicat.

nium, hostem judicavistis. Cum hoc quæ pax potest esse? Si esset externus[r] hostis,[6] tamen id ipsum vix, talibus factis,[d] posset aliquo modo. Maria, montes, regionum magnitudines interessent: odissetis eum, quem non videretis.[7] [*p.* 247.] Hi in oculis hærebunt, et, cum licebit,[8] in faucibus;[s] quibus enim septis tam immanes belluas continebimus? At incertus exitus belli est.[t] Est[9] omnino fortium virorum, quales vos esse debetis, virtutem præstare (tantum enim possunt); fortunæ culpam non extimescere. 6. Sed quoniam ab hoc ordine non fortitudo solum, verum etiam sapientia postulatur (quanquam vix[10] videntur hæc posse sejungi, sejungamus tamen); fortitudo dimicare jubet, justum odium incendit,[1] ad confligendum impellit, vocat ad periculum. Quid sapientia? cautioribus utitur consiliis; in posterum providet; est omni ratione protectior.[2] Quid igitur censet? parendum est enim: at-

[d] *Facinoribus.*

Ern. hunc locum esse corruptum putabat. Schutz. proponit legend. *totius Italiæ juventutem delectu excitastis,* vel *totius Italiæ delectum instituistis.* Mox, *scelerum socium omnium* e Vat. recepit Wernsd. in ed. min. *Socium* non est in *v.*—6 *Hostis si esset externus* Vat. Muret. Faërn. Lamb. Græv. Wernsd. in ed. maj. et Orell. Tum, Vat. Faërn. et Lamb. omittunt *tamen.* Pro *talibus factis v* habet *stabilibus pactis;* Mss. aliq. Ferrarii *stabilibus factis.* Ante *Maria* Lamb. addit *Si;* Mss. plerique et edd. vett. *Sed si.* In tribus Mss. Ferrarii legitur, *id ipsum vix stabiliri fœdus posset aliquo modo.* Orell. conjecit legend. *Hostis si esset externus,* (scil. Antonius) *vix, talibus factis, sed tamen posset aliquo modo.* (scil. pax esse.) *Maria, &c.*—7 Vat. a m. pr. *odisses eum, quem non videretis:* unde *odissetis eum, quem non videretis* e conjectura Faërni dederunt Lamb. Græv. Ern. Schutz. Wernsd. et Orell. Ceteri *odisses eum, quem non videres.*—8 Orell. *libebit* legi jussit. Mox, *continebitis* Lamb. e conj.—9 In *v* et ψ *Est* omittitur. Tum, ψ *vos.* Paulo post, *virtute præstare. Tantum enim possunt fortunæ culpam non extimescere* Græv. et Colon. *virtute præstare tantum, ut possint fortunæ culpam non extimescere* edd. ante Muret. cum Grut. *Virtute* quoque legitur in *v* et ψ.—10 Nonnulli *vix* omittunt. In ψ *quanquam non vid.*—1 Duo Mss. Gulielmiani *intendit.*—2 Vat.

NOTÆ

[r] *Si esset externus*] Minus ferendus est hostis internus, et qui reipublicæ pacem turbat, quam externus.

[s] *In faucibus*] Id est, Antoniani, cum præsentes erunt senatoribus, eos facilius jugulabunt.

[t] *At incertus exitus belli est*] Objectioni quæ fieri potest ab adversariis, occurrit Cicero, aitque efficiendum esse virtute, ut obesse fortuna non possit.

que id optimum judicandum, quod sit sapientissime constitutum. Si hoc præcipit, ne quid vita existimem antiquius,[e] ne decernam capitis periculo, fugiam omne discrimen; quæram ex ea, etiamne, si erit, cum[3] id fecero, serviendum. Si annuerit; næ ego sapientiam istam, quamvis sit erudita, non audiam. Sin responderit,[u] 'Tu vero ita vitam corpusque servato, ita fortunas, ita rem familiarem, ut posteriora libertate ducas;[4] itaque his uti velis, si libera republica possis: nec pro his libertatem, sed pro libertate hæc projicias, tanquam pignora[f] injuriæ;' tum sapientiæ vocem audire videar; eique, uti Deo, paream.[5] 7. Itaque si, receptis illis,[x] possumus esse liberi, vincamus odium, pacemque patiamur.[6 y] Sin jus, incolumibus his, nullum esse potest; lætemur decertandi oblatam esse fortunam. Aut enim, victis his,[7] fruemur victrice republica; aut oppressi, (quod omen avertat Jupiter!) si non spiritu,[g] at virtutis laude vivemus.

[e] *Carius.* [f] *Obnoxia.* [g] *Vita.*

a m. pr. cum Faërn. Lamb. et Orell. *tectior.*—3 *Etiamne fierit cum* Vat. *etiamne fuerit cum* Mss. reliqui et edd. vett. cum Grut. et Orell. Mox, Ms. Grævii et al. *ne ego sap. istam, quamvis sit erud., audiam.*—4 *Ut hæc post. lib. ducas* edd. vett. cum Lamb. *ut hæc lib. post. ducas* Vat. Muret. Faërn. Wernsd. in ed. maj. et Orell. Deinde, *atque his* Mss. nonnulli et edd. vett. Postea, *si liberare remp. possis* edd. vett. cum Grut. Denique, *nec vero pro* Græv. et Wernsd. in ed. maj.—5 Vat. *qui tu Deo paream;* unde Faërnus dedit *cui, ut Deo, paream.* Deinde, pro *Itaque v* habet *Ita.*—6 *Paceque ponamur ψ: paceque potiamur* edd. pleræque ante Muret. *pacemque potiamur* Manut. Car. Steph. Gryph. et Lamb. Tum, *sin otium, incolumibus his, esse nullum potest* Vat. Muret. Faërn. Lamb. Græv. Wernsd. et Orell. qui conjecit legend. *sin otium, vivis incolumibusque iis, esse nullum potest.* In edd. vett. legitur *sin liber vivis iis incolumibusque nullus esse potest.*—7 Pro *victis his v ψ*, Barb. 1. 2. et edd. ante Manut. *illis interfectis;* Vat. et Faërn. *interfectis illis;* Ms. Car. Steph. *interfectis his.* Lamb. e conjectura Faërni recepit *Aut enim his fruemur.* Verba *victis his* Orellio suspecta sunt. Mox, edd. ante Manut. *oppressa.*

NOTÆ

[u] *Sin responderit*] Per dialogismum veram sapientiam loquentem inducit.

[x] *Receptis illis*] Antonianis videlicet.

[y] *Pacemque patiamur* [*potiamur*] 'Pacem potiri' dicit, sicut in Tusc. 'potiri urbem,' et apud Terent. 'potiri commoda.'

IV. At enim nos[8] M. Lepidus,[z] imperator iterum, pontifex maximus, optime proximo civili bello de republica meritus, ad pacem adhortatur. Nullius apud me, patres conscripti, auctoritas major est, quam M. Lepidi, vel propter ipsius virtutem, vel propter familiæ dignitatem.[a] Accedunt eodem multa privata, magna ejus in me merita, ac mea quædam in illum.[9] Maximum vero ejus beneficium numero, quod hoc animo in rempublicam[10] est, quæ mihi vita mea semper fuit carior. 8. Nam cum Magnum Pompeium,[b] clarissimum adolescentem, præstantissimi viri filium, auctoritate adduxit ad pacem,[1] remque publicam sine armis maximo civilis belli periculo liberavit; tum me ejus beneficio plus quam pro virili parte obligatum puto. Itaque ei et honores decrevi,[2 c] quos potui amplissimos, in quibus vos mihi estis assensi; nec unquam de illo et sperare optime et loqui destiti. Magnis et multis pignoribus M. Lepidum respublica illigatum[i] tenet.[3] Summa nobilitas

[i] *Devinctum.*

CAP. IV. 8 In *v vos.* *v* et ψ omittunt *M. Lepidus.* Vox *imperator* non est in Rom. et Junt. nec *iterum* in Ms. Ursini et ed. Naug.—9 *Merita, mea quædam officia in illum* Vat. Faërn. Lamb. Græv. et Orell. *merita, ac mea quædam officia in ipsum* nonnullæ edd. vett. *merita, ac mea quædam in illum officia* Schutz. et Wernsd. in ed. min.—10 ψ *in rep.*—1 Mss. nonnulli et edd. vett. *ad urbem.* Mox, *v maxime.*—2 Orell. e Vat. recepit *Itaque et hon. ei decr.* Tum, *quam potui ampl.* e conjectura Ferrarii dederunt Manut. Lamb. et Grut.—3 *v obligatum tene:* ψ et edd. vett. *obligatum tenet.* Deinde, *Summa nobil. est omnis honor, ampl. sac. v* ψ: *Summa nobil. est, omnis honor ei est, ampl. sac.* Colon. et Mss. Langii, Car. Stephani, et Grævii; atque ita fere

NOTÆ

[z] *At enim M. Lepidus*] Occurrit adversariis, qui auctoritate Lepidi nitebantur, ut cum Antonio pacem suaderent.

[a] *Familiæ dignitatem*] Lepidorum domum ad summos honores evexerunt Lepidi duo, quorum alter alterius nepos fuit: uterque Marcus dictus est, bisque consul: ex iis plures orti sunt, iique consulares. At hic de quo agitur, a Cæsare primo magister equitum factus est, deinde consul, et post illius cædem pontifex maximus, ac tandem cum Octavio et Antonio triumvir; et aliquanto post spoliatus ab Octavio, Circeios relegatus est.

[b] *Magnum Pompeium*] Pompeium, Magni Pompeii filium, Magnum, non propter suam, sed propter patris meritorum excellentiam, vocat.

[c] *Honores decrevi*] Cicero Lepido equestrem statuam inauratam decrevit. Vide Philippicam v.

est hominis, summi honores, amplissimum sacerdotium, plurima urbis ornamenta, ipsius, fratris,[4] majorumque monumenta; probatissima uxor,[d] optatissimi liberi, res familiaris cum ampla,[5] tum casta[k] a cruore civili. Nemo ab eo civis violatus,[6] multi ejus beneficio et misericordia liberati. Talis igitur vir et civis opinione labi potest,[e] voluntate a republica dissidere nullo pacto[7] potest. 9. Pacem vult M. Lepidus. Præclare, si talem potest efficere, qualem nuper[f] effecit: qua pace Cn. Pompeii filium respublica aspiciet, suoque sinu[8] complexuque recipiet; neque solum illum, sed cum illo seipsam sibi restitutam putabit.[9] Hæc causa fuit, cur decerneretis[10] statuam in Rostris cum inscriptione præclara; cur absenti triumphum. [*p.* 248.] Quanquam enim magnas res bellicas gesserat, et triumpho dignas, non erat tamen[1] ei tribuendum, quod nec L. Æmilio,[2] [g] nec Æmiliano Scipioni, nec superiori Africano, nec Mario, nec Pompeio, qui majora bella gesserunt: sed, quod silentio civile bellum confecerat, ut primum licuit,[3] honores in eum

[k] *Incorrupta.*

Rom. et Ven. in quibus *omnis honor ejus.* Barb. 2. *Summa nobil. est, omnis enim honor ejus est amplissimorum sacerdotum:* Barb. 1. *Summa nobil. est, omnis honores amplissimi, sacerdotium:* Barbador. Vat. Manut. Car. Steph. Faërn. et Lamb. *Summa nobil. est hominis, omnes honores, amplissimum sacerdotium.*—4 In *v* deest *fratris.*—5 Schutz. et Wernsd. in ed. min. *tum ampla.*—6 *v civilis viol.* Deinde, edd. ante Muret. *multi beneficio,* omisso *ejus.* Pro verbis *Talis igitur vir et civis* in *v* legitur *viri qui ex.*—7 Ms. Car. Steph. *nullo modo.*—8 ψ *qua pace cum Cn. Pompeii filium resp. aspicere,* et *v suosque sinu.*—9 *v* ψ *putavit.*—10 Lamb. e conj. *cur ei decern.*—1 Vat. et Faërn. omittunt *tamen.*—2 *v L. Melio.*—3 Guelf. et al. *conf., primum lic.* Mss. pauci et edd. vett. cum

NOTÆ

[d] *Probatissima uxor*] Uxor Lepidi, M. Bruti soror fuit.

[e] *Opinione labi potest*] Errat opinione sua Lepidus, dum censet utile esse reipublicæ Antonium, composita pace, Romam revocare.

[f] *Nuper*] Postquam Cæsar occisus est, non censuit Lepidus agendum esse armis cum Pompeio Magni filio, sed eum amice in patriam esse revocandum.

[g] *Quod nec L. Æmilio*] Nec L. Paulo Æmilio, nec Æmiliano Scipioni Minori propter deletam Carthaginem; nec Majori Africano, qui et ipse quoque de Carthagine, nec Mario qui de Cimbris triumphavit; nec Pompeio, propter multas ubique relatas victorias statuæ decretæ sunt.

maximos contulistis. v. 10. Existimasne igitur, M. Lepide, qualem Pompeium respublica habitura sit civem, tales futuros in republica[4] Antonios? In altero pudor, gravitas, moderatio, integritas: in illis (et cum hos compello, prætereo animo[5] ex grege latrocinii neminem) libidines, scelera, ad omne facinus immanis audacia. Deinde obsecro vos, patres conscripti, quis hoc vestrum non videt, quod Fortuna ipsa, quæ dicitur cæca, vidit?[6] Salvis enim actis Cæsaris,[h] quæ concordiæ causa defendimus, Pompeio sua domus patebit:[7] eamque non minoris, quam emit Antonius, redimet: redimet,[8] inquam, Cn. Pompeii domum filius. O rem acerbam! Sed hæc satis diu multumque defleta sunt. Decrevistis tantam pecuniam Pompeio, quantam ex bonis patriis in[9] prædæ dissipatione[l] inimicus victor[i] redegisset. 11. Sed[10] hanc mihi dispensationem,[m] pro paterna necessitudine et conjunctione, deposco. Redimet hortos, ædes, urbana quædam, quæ possidet Antonius: nam argentum, vestem, supellectilem, vinum[1] amittet æquo animo, quæ ille helluo dissipavit. Albanum, Firmanum[k] a Dolabella recuperabit; etiam ab Antonio Tus-

[l] *Venditione.* [m] *Administrationem hujus rei.*

Grut. *conf.*, *primum ut lic.* Vat. Muret. Faërn. Lamb. Græv. Wernsd. in ed. maj. et Orell. *conf.*, *cum primum lic.*

Cap. v. 4 Lamb. *in rempublicam.* Omittunt *in republica* Mss. nonnulli et edd. ante Muret.—5 Pro *animo* ψ et Colon. *illius;* Manut. et Grut. *omnino* e conjectura Ferrarii.—6 ψ *videt.*—7 Ern. suspic. *non patebit.*—8 *Redimet* semel tantum legitur in *v.* A verbis *O rem acerbam* usque ad finem Philippicarum deficit Ms. Vat.—9 Pro *in* ψ habet *vi.* Tum, *prædæ dispensatione inimicus* Ms. Ursini: *prædæ dissipationem inimicitiis* ψ.—10 *Sed* Manutio suspectum est. Deinde, ψ et al. *dissipationem.*—1 Pro *vinum* Ms. Grævii et Ms. Scalæ habent *una;* al. *unum;* ψ, Huyd. et edd. vett. *universam.* Tum, *ille helluo, illa bellua dissipavit* ψ, Barb. 1. 2. edd. Rom. Ven. Junt. Paulo post, pro *Firmanum* Mss. plerique Ferrarii habent *Firmianum;* al. cum Manut.

NOTÆ

[h] *Salvis actis Cæsaris*] Cæsar in actis suis præceperat, ut bona Pompeii redderentur, quæ sub hasta emta fuerant, ac maxime domus illius ab Antonio.

[i] *Victor*] Antonius bona Pompeii vendiderat.

[k] *Albanum, Firmanum* [*Formianum*] Albanum, Formianum, et Tusculanum prædia et villæ erant, quæ omnes in Latio sitæ erant.

culanum: hique, qui nunc Mutinam oppugnant, D. Brutum obsident, de Falerno Anseres[1] depellentur.[2] Sunt alii plures fortasse: sed mea memoria[3] dilabuntur. Ego etiam eos dico, qui hostium numero[4] non sunt, Pompeianas possessiones, quanti emerint, filio reddituros. 12. Satis inconsiderati fuit, ne dicam audacis, rem ullam ex illis attingere: retinere vero quis poterit, clarissimo domino restituto? An is non reddet,[m] qui domini patrimonium circumplexus, quasi thesaurum draco,[n] Pompeii servus, libertus Cæsaris, agri Lucani[o] possessiones occupavit? Atque illud septies millies,[p] quod adolescenti, patres conscripti, spopondistis, ita describetur,[5] ut videatur a vobis Cn. Pompeii filius in patrimonio suo collocatus. Hæc senatus:[q] reliqua populus Romanus in ea familia, quam vidit amplissimam, persequetur:[6] in primis paternum auguratus locum,[r] in quem ego eum, ut, quod a patre accepi, filio reddam, mea nominatione cooptabo.[7] Utrum igitur

Car. Steph. et Orell. *Formianum.*—2 *Depellantur* ψ et edd. vett. cum Grut.—3 Muret. *sed de mea mem.*—4 *v qui in ostium numero.*—5 *Describentur v: describite* ψ, Barb. 1. 2. et edd. ante Græv. cum Oliv.—6 ψ et edd. vett. *prosequetur.* Mox, iidem *in quo ego.*—7 ψ *coaptabo.* Paulo post, Ms. Langii et al. omittunt *Optimi.*

NOTÆ

[1] *De Falerno Anseres*] Alludit ad Anserem, quendam Antonii poëtam, qui ejus laudes scribebat; quem fortasse Ecloga IX. pungit Virgilius his verbis: 'Argutos inter strepere anser olores.' Huic Antonius agrum ex Pompeii bonis in Falerno dederat. Ait autem Anseres in plurali per synecdochen.

[m] *An is non reddet*] Demetrium quendam significat, qui Pompeii servus fuit, et in quem tot bona et possessiones contulerat, ut prope par domino esset. Cum autem interfectus esset Pompeius, obtinuit a Cæsare, ut inter ejus libertos ascriberetur.

[n] *Quasi thesaurum draco*] Alludit ad draconem illum pervigilem, qui Hesperidum hortos custodiebat.

[o] *Agri Lucani*] Lucanus ager, seu potius Lucani populi, in Italia fuerunt, a Samnitibus oriundi, duce Luco huc profecti.

[p] *Septies millies*] Jam sæpius de illa summa in superioribus, quam de bonis Pompeii conflaverat Cæsar, et ad Opis ædem deposuerat, quam rapuit Antonius.

[q] *Hæc senatus*] Senatus bona ablata Pompeio, populus vero honores restituet.

[r] *Paternum auguratus locum*] Cicero in collegium augurum fuerat a Pompeio Magno cooptatus. Eandem vicem reddere Sexto Pompeio, Magni filio, vult Cicero.

augurem Jovis Optimi Maximi, cujus interpretes internuntiique constituti sumus, utrum populus Romanus libentius sanciet, Pompeium an Antonium? Mihi quidem numine Deorum immortalium videtur hoc fortuna voluisse, ut, actis Cæsaris firmis ac ratis, Cn. Pompeii filius posset et dignitatem et fortunas patrias recuperare. VI. 13. Ac ne illud quidem silentio, patres conscripti, prætereundum[8] puto, quod clarissimi viri, legati,[s] L. Paulus, Q. Thermus, C. Fannius, quorum habetis cognitam voluntatem in rempublicam,[9] eamque perpetuam atque constantem, nuntiant, se Pompeii conveniendi causa devertisse Massiliam,[t] eumque cognovisse paratissimo animo, ut cum suis copiis iret ad Mutinam, ni vereretur veteranorum animos offendere.[10] Est vero ejus patris filius, qui sapienter faciebat non minus multa, quam fortiter. Itaque intelligitis et animum ei[1] præsto fuisse, nec consilium defuisse. Atque etiam hoc M. Lepido providendum est, ne quid arrogantius, quam ejus mores ferunt,[2] facere videatur. 14. Si enim nos exercitu terret, non meminit, illum exercitum, senatus populique Romani atque universæ reipublicæ esse, non suum. At uti potest pro suo. Quid tum? omniane viris bonis, quæ facere possunt, facienda sunt? etiamne, si[3] turpia, si perniciosa erunt? [*p.* 249.] si facere omnino non licebit? quid autem turpius aut fœdius,[4] aut quid minus deceat, quam contra senatum, contra cives, contra patriam exercitum ducere? quid vero magis vituperandum, quam id facere, quod non liceat? Licet autem nemini contra pa-

Cap. VI. 8 Mss. pauci et edd. vett. *prætermittendum.*—9 ψ *in repub.*—10 ψ *ad Mut., viveretur ne vet. anim. offenderet. Est vero ejus patris, qui, &c.*—1 *v eis.*—2 Huyd. *fuerunt.* Ern. conjecit *ferant* legend.—3 ψ et edd. vett. *etiam si.*—4 Ern. conj. *turpius ac fœdius.* Tum, *quid minus* e Guelf. et edd. pr. recepit Ern. quem Schutz. et Wernsd. sequuntur. Ceteri *quod minus.*—

NOTÆ

[s] *Legati*] L. Paulus, Q. Thermus, et C. Fannius, a senatu legati missi sunt ad Sextum Pompeium.

[t] *Massiliam*] De ea urbe dictum est.

triam ducere exercitum; si quidem licere dicimus,[5] quod legibus, quod more majorum institutisque conceditur. Neque enim, quod quisque potest, id[6] ei licet: nec, si non obstatur,[n] propterea etiam permittitur. Tibi enim exercitum, Lepide, tanquam majoribus tuis, patria pro se dedit. Hoc tu arcebis hostem, fines imperii propagabis: senatui populoque Romano parebis,[7] si quam ad aliam rem te forte traduxerit. VII. 15. Hæc si cogitas, es, M. Lepide, pontifex maximus, M. Lepidi, pontificis maximi,[u] pronepos.[8] Sin hominibus tantum licere judicas, quantum possunt;[9] vide, ne alienis exemplis,[x] iisque recentibus,[y] uti, quam et antiquis et domesticis malle videare. Quodsi[10] auctoritatem interponis[z] sine armis, magis equidem laudo: sed vide, ne hoc ipsum non sit necesse. Quanquam enim est tanta in te auctoritas, quanta debet in homine nobilissimo; tamen senatus se ipse non[1] contemnit: nec vero fuit unquam gravior, constantior, fortior. Incensi omnes rapimur ad libertatem recuperandam: non potest, ullius auctoritate, tantus senatus populique Romani ardor ex-

[n] *Nemo obstat.*

5 *Si quidem lic. id dicimus* edd. vett. cum Lamb. et Orell. Mox, *v concedatur.* —6 In *v* deest pronomen *id.* Paulo post, in eodem legitur *permittatur.*— 7 *v parebit*, et mox *traduxeris.*

CAP. VII. 8 *Hæc si cogitasses, M. Lepide, M. Lepidi, pontificis maximi, fueris pronepos* Mss. nonnulli et edd. vett. sic etiam Muret. nisi quod *fueris* omittat. *Hæc si cogitas, es M. Lepidus, pontifex maximus, M. Lepidi, pontificis maximi, pronepos* e conjectura Ferrarii dederunt Manut. Car. Steph. Faërn. Lamb. et Orell. Deinde, *v Qui hominibus:* al. *Sin hominibus.*—9 Ern. conj. *possint.* Mox, *hisque recentibus* Muret. Faërn. et Lamb. Nonnulli omittunt copulam ante vocem *antiquis.*—10 ψ *Qui si.* Tum, *magis quidem* edd. vett.

NOTÆ

[u] *M. Lepidi, pontificis maximi*] M. ille Lepidus de Liguribus triumphavit. Fuit pontifex maximus, censor, princeps senatus, et in Ægyptum missus, ut tutorio nomine pupilli regnum administraret.

[x] *Alienis exemplis*] Exempla aliena dicit, et recentia, quæ abhorrent plane ab antiquis Lepidorum moribus, qui semper reipublicæ addicti fuerunt.

[y] *Recentibus*] Recentia exempla appellat, quæ a Julio Cæsare data sunt.

[z] *Quodsi auctoritatem interponis*] Hortatur Lepidum, ut, si obsistere velit decretis senatus et reipublicæ, obsistat quidem, sed pacifice, et armis non utatur.

stingui:[2] odimus: irati pugnamus: extorqueri de manibus arma non possunt: receptui signum,[a] aut revocationem a bello audire non possumus: speramus optima: pati vel[3] difficillima malumus, quam servire. 16. Cæsar confecit invictum exercitum:[b] duo fortissimi consules[c] adsunt cum copiis: L. Planci,[4][d] consulis designati, varia et magna auxilia non desunt: de D. Bruti salute certatur.[e] Unus furiosus gladiator,[f] cum teterrimorum latronum manu, contra patriam, contra Deos penates, contra aras et focos, contra quatuor consules[g] gerit bellum. Huic cedamus?[h] hujus conditiones audiamus? cum hoc pacem fieri posse credamus?

VIII. At periculum est, ne[5] ab hoc opprimamur. Non metuo, ne is,[i] qui suis amplissimis fortunis, nisi nobis salvis,[6] frui non potest, prodat salutem suam. Bonos cives primum natura efficit, adjuvat deinde fortuna. Omnibus enim bonis expedit, salvam esse rempublicam: sed in iis, qui fortunati sunt,[k] magis id apparet. 17. Quis fortunatior

—1 Al. *ipse se non*: Junt. *ipse non se*.—2 Ursinus conj. *restingui*. Mox, *v* ψ *extorqueri manibus*.—3 *v velle*.—4 ψ *L. Plancii*. Statim, Grævii et Ferrarii Mss. *in D. Bruti salute*: *v magna aux. non desinunt in D. Bruti sal.*

CAP. VIII. 5 Pro *ne* ψ habet *ut*. Verba *ab hoc* omittunt Mss. omnes et edd. ante Lamb. cum Orell.—6 Guelf. *nisi vobis salvis*: Ms. Langii cum Manut. Faërn. Lamb. Grut. Græv. Oliv. et Wernsd. in ed. maj. *nisi bonis*

NOTÆ

[a] *Receptui signum*] Subauditur, 'canentis receptui signum:' ita enim familiaris fuit hic loquendi modus, ut 'canere' non addatur.

[b] *Cæsar confecit exercitum*] Loquitur de Octavio Cæsare.

[c] *Duo fortissimi consules*] Hirtius et Pansa.

[d] *L. Planci*] Plancus tenebat ulteriorem Galliam.

[e] *De D. Bruti salute certatur*] Is Brutus obsidebatur ab Antonio Mutinæ, ut sæpius jam dictum est tum hac, tum superioribus Philipp.

[f] *Furiosus gladiator*] Antonius gladiator ab eo per contemtum dicitur.

[g] *Quatuor consules*] Duo consulatu, Pansa et Hirtius, fungebantur: duo erant designati, Plancus et D. Brutus.

[h] *Huic cedamus*] Indignationem suam in Antonium, et eos qui pacem cum eo volebant, expromit.

[i] *Ne is*] Lepidum intelligit.

[k] *Qui fortunati sunt*] Eos designat, qui florentes sunt, et divitiis abundant in republica.

Lepido, ut ante dixi? quis eodem sanior?[o] [7] vidit ejus mœstitiam atque lacrymas populus Romanus Lupercalibus:[1] vidit,[8] quam abjectus, quam confectus esset, cum Cæsari diadema imponens Antonius, servum se illius, quam collegam esse malebat. Qui si reliquis flagitiis et sceleribus se[9] abstinere potuisset, tamen unum ob hoc factum, dignum illum omni pœna putarem. Nam, si ipse servire poterat, nobis dominum cur imponebat? et, si ejus pueritia pertulerat libidines eorum, qui erant in eum tyranni, etiamne in nostros liberos dominum et tyrannum comparabat? Itaque illo interfecto, qualem eum in nos esse voluit, talis ipse in ceteros extitit. 18. Qua enim in barbaria[10] quisquam tam teter, tam crudelis tyrannus, quam in hac urbe armis barbarorum stipatus[m] Antonius? Cæsare dominante veniebamus in senatum, si non libere, attamen tuto: hoc archipirata, (quid enim dicam, tyranno?) hæc subsellia ab Ityreis[n] occupabantur. Prorupit subito Brundisium, ut inde, agmine quadrato,[o] ad urbem accederet: lautissimum oppidum, nunc municipium, honestissimorum[1] quondam colonorum, Suessam, fortissimorum militum sanguine implevit: Brundisii, in sinu, non modo[2] avarissimæ, sed etiam crudelissimæ uxoris, delectos Martiæ legionis centuriones trucidavit. [*p.* 250.] Inde se quo furore, quo ardore, ad urbem, id est, ad cædem optimi cujusque, rapi-

[o] *Prudentior.*

salvis.—7 *v quis eorum sanior.*—8 Idem *vidi.* Tum, Huyd. et al. *quam abjectus esset, quam conf.* In edd. vett. paucis omittitur *quam abjectus.* Postea, *ψ diadema imponeret.*—9 Edd. vett. cum Grut. *se* omittunt.—10 *v ψ Qua enim barb.* edd. vett. *In qua enim barb.*—1 Barb. 2. *laut. opp. nunc, municipiumque hon. &c.* Orellius e conj. Manutii recepit *laut. opp., nunc municipum, hon. &c.* Lamb. legi maluit, *laut. opp., nunc municipium, hon. quondam colonorum coloniam, Suessam, &c.*—2 Mss. Victorii *non modo* omittunt.

NOTÆ

Lupercalibus] De Lupercalibus, et de illo diademate ab Antonio Cæsari imposito, vide Philipp. II. § 84. not.

[m] *Armis barbarorum stipatus*] Barbaros ex Asia Antonius adduxerat.

[n] *Ityreis*] Ityreos ex Judæa adduxerat secum Antonius.

[o] *Agmine quadrato*] Vide Philipp. VIII. § 20. not.

ebat! Quo tempore Dii immortales ipsi præsidium improvisum nec opinantibus nobis obtulerunt. IX. 19. Cæsaris enim incredibilis ac divina virtus latronis impetus crudeles ac furibundos retardavit: quem tum[3] ille demens lædere se putabat edictis, ignorans, quæcunque falso diceret in sanctissimum adolescentem, ea vere recidere in memoriam pueritiæ suæ. Ingressus urbem est, quo comitatu, vel potius agmine! cum dextra, sinistra, gemente populo Romano, minaretur dominis,[p] notaret[p] domos, divisurum se urbem palam suis polliceretur. Rediit ad milites; ibi pestifera[q] illa Tiburi[4] concio. Inde ad urbem cursus: senatus[5] in Capitolium: parata, de circumscribendo[r] adolescente, sententia consularis;[6 q] cum repente (nam Martiam legionem Albæ consedisse sciebat) affertur ei de quarta nuntius: quo perculsus abjecit consilium referendi ad senatum de Cæsare. Egressus est non viis, sed tramitibus,[r] paludatus:[s] eoque die ipso[7] innumerabilia senatusconsulta fecit; quæ quidem omnia citius delata[8] quam scripta sunt. 20. Ex eo non iter, sed cursus et fuga[9] in Galliam. Cæsarem sequi arbitrabatur cum legione Martia, cum quarta, cum veteranis; quorum ille nomen præ metu ferre non poterat: eique in Galliam penetranti, D. se Brutus objecit;

[p] *Designaret.* [q] *Seditiosa.* [r] *Opprimendo.*

CAP. IX. 3 Al. *quem tamen.* Mox, Ms. Langii *falso idiceret:* alii *falso indiceret:* unde Ferrarius conjecit *falso is diceret;* quod Faërn. Grut. et Oliv. receperunt. Lambinus e conjectura Faërni edidit *falso in iis* (scil. edictis) *diceret.* Paulo post, *v recideret: ψ recideren t.*—4 Al. *Tibure.*—5 *v senatui.*—6 Idem *consulari.* Faërnus conj. *jam Martiam leg.*—7 *Eodemque die ipso* Mss. nonnulli et edd. vett. *eoque ipso die* Mss. Ferrarii cum Faërn. Lamb. et Orell.—8 *Deleta v* et al. *perlata* al. *selecta* Mss. nonnulli Pariss. *lecta* Mss. aliquot et edd. vett. cum Grut. *relata* volebat Ursinus. In Ms. Grævii legitur *cicius perfecta, perlata, quam scripta sunt:* Jen. *citius perfecta, pro-*

NOTÆ

[p] *Minaretur dominis*] Intelligit ædium dominos.

[q] *Consularis*] Q. Fufius fuit ille consularis.

[r] *Non viis, sed tramitibus*] Viæ in eo differunt a tramitibus, quod viæ latæ sint et amplæ, at tramites angustiores sint et devii.

[s] *Paludatus*] Id est, imperatoria veste indutus.

qui se totius belli fluctibus circumiri, quam illum aut regredi,[10] aut progredi maluit; Mutinamque illi exultanti, tanquam frænos furoris injecit. Quam cum operibus munitionibusque sepsisset, nec eum florentissimæ coloniæ dignitas, neque consulis designati majestas a parricidio deterreret; tum, me (testor et vos, et populum Romanum, et omnes Deos, qui huic urbi præsident[t]) invito et repugnante, legati missi tres consulares ad latronem M. Antonium, gladiatorum ducem. 21. Quis tam barbarus unquam? tam immanis? tam ferus? Non audivit: non respondit: neque eos solum præsentes, sed multo magis nos, a quibus illi erant missi, sprevit, et pro nihilo putavit. Postea, quod scelus, quod facinus parricida[1] non edidit? Circumsedit[s] colonos vestros, exercitum populi Romani, imperatorem, consulem designatum: agros divexat civium optimorum: hostis teterrimus omnibus bonis cruces ac tormenta minitatur. x. Cum hoc, M. Lepide, pax esse quæ potest? cujus ne supplicio quidem ullo satiari videtur posse populus Romanus.

22. Quodsi quis adhuc dubitare potuit, quin nulla societas[2] huic ordini populoque Romano cum illa importunissima bellua possit esse; desinet[3] profecto dubitare, his cognitis literis, quas mihi missas ab Hirtio consule modo accepi. Eas dum recito, dumque de singulis sententiis breviter disputo, velim,[4] patres conscripti, ut adhuc fecistis, me attente audiatis. 'Antonius Hirtio et Cæsari.'[u] Neque se imperatorem,[5] neque Hirtium consulem, nec pro

[s] *Obsedit.*

lata, quam scripta sunt.—9 *v fugam.*—10 Mss. pauci et edd. vett. *egredi.* Mox, ψ *exulanti.*—1 ψ *patricidia.* In *v* deest. Mox, *v Circumdedit.*

Cap. x. 2 ψ *quin ulla soc.*—3 Ern. e conjectura cum Schutz. *desinet*: ceteri *desinat.*—4 Mss. multi et edd. ante Manut. cum Mureto non agnoscunt *velim*, pro quo Lamb. conjecit *peto* legend., prob. Mureto.—5 Schutzius

NOTÆ

[t] *Qui huic urbi præsident*] Agnoscebant Romani Deos urbium et provinciarum præsides.

[u] *Antonius Hirtio et Cæsari*] Ex hoc loco patet in fronte literarum solitos fuisse veteres, tum nomen cum scriberent, tum eum ad quem scriberent, apponere.

prætore Cæsarem. Satis hoc quidem scite: deponere alienum nomen[x] ipse maluit, quam illis suum reddere. 'Cognita morte C. Trebonii, non plus gavisus sum, quam dolui.' Videte, quid se gavisum, quid doluisse[6] dicat: facilius de pace deliberabitis. 'Dedisse pœnas sceleratum cineri atque ossibus clarissimi viri,[y] et apparuisse numen Deorum intra finem anni vertentis,[z] aut jam soluto supplicio parricidii,[7] aut impendente, lætandum est.' [*p.* 251.] O Spartace![a] (quem enim te potius appellem?[t]) cujus propter nefaria[8] scelera tolerabilis fuisse videtur Catilina; lætandum esse, ausus es[9] scribere, Trebonium dedisse pœnas? sceleratum Trebonium? quo scelere, nisi quod te Idibus Martiis[b] a debita tibi peste seduxit?[u c] 23. Age, hoc lætaris: videamus, quid moleste feras.[10] 'Hostem judicatum hoc tempore Dolabellam, eo, quod sicarium occiderit, et videri cariorem populo Romano filium scurræ,[d] quam C.

[t] *Quo alio te nomine appellem?* [u] *Morte abduxit.*

e conjectura Ernesti recepit *imperatorum dicit.* Mox, *nec pop. Rom. prætorem Cæsarem* ψ: *nec p. r. pr. Cæsarem* Barb. 1. 2. *nec po. Ro. præter Cæsarem* ed. Rom. *nec proprætorem Cæsarem* Manut. et alii. Deinde, nonnullæ edd. vett. *Satis hæc quidem.* Pro *scite* in *v sorte.*—6 Mss. pauci et edd. vett. *quid se dol.*—7 *Parricidiæ* Mss. nonnulli: *parricidæ* edd. vett. cum Grut. Verba *aut jam sol. suppl. parricidii, aut imp.* suspecta erant Ernesto.—8 *v* ψ et nonnullæ edd. vett. *nefanda.*—9 *v ausus est.*—10 Barb. 1. *ferat.* In *v* et ψ deest *Hostem.* Tum, *v Dolabellæ.* Paulo post, *cariorem Romani equitis filium scur-*

NOTÆ

[x] *Deponere alienum nomen*] Alienum a se nomen Antonius assumsisset, si se imperatorem nominasset, quia neque lege aliqua, neque more imperium ei decretum fuerat.

[y] *Clarissimi viri*] Is vir clarissimus fuit Caius Julius Cæsar.

[z] *Anni vertentis*] Annus vertens dicitur, cum duodecim signorum intervalla sol pervagando ad idem signum redit unde cœperit.

[a] *Spartace*] Spartacus dux fuit servorum fugitivorum, qui, collecto exercitu, bellum movit, Lentuli exercitum dissipavit, et a M. Crasso fugatus, cum suis omnibus fortissime dimicans, occisus est.

[b] *Idibus Martiis*] Hoc Idnum tempore interfectus est Julius Cæsar.

[c] *Seduxit*] Cum Cæsar interficeretur in senatu, venientem Antonium Trebonius moratus est; quem Antonium interfectum fuisse reipublicæ utile fuisset.

[d] *Filium scurræ*] Invidiose Trebonium scurræ filium nominabat Antonius, quia pater ejus festivus erat et urbanus.

Cæsarem, patriæ parentem, ingemiscendum est.' Quid? ingemiscis hostem Dolabellam judicatum?[1] quid? te non intelligis, delectu tota Italia habito, consulibus missis, Cæsare[2] ornato,[x] sagis denique sumtis, hostem judicatum? Quid est autem, scelerate, quod gemas, hostem Dolabellam judicatum a senatu? quem tu ordinem omnino esse nullum putas; sed eam tibi causam belli gerendi proponis, ut senatum funditus deleas, reliqui boni et locupletes omnes summum ordinem subsequantur. At scurræ filium appellat. Quasi vero ignotus nobis fuerit splendidus eques Romanus,[3] Trebonii pater. Is autem humilitatem despicere audet cujusquam, qui ex Fadia[4][e] sustulerit liberos? XI. 24. 'Acerbissimum vero est, te, A. Hirti, ornatum esse beneficiis[5] Cæsaris, et, talem ab eo relictum, qualem ipse miraris.' Equidem negare non possum, a Cæsare Hirtium ornatum: sed illa ornamenta,[6] in virtute et industria posita, lucent. Tu vero, qui te ab eodem Cæsare ornatum[7] negare non potes, quid esses, si tibi ille non tam multa tribuisset? ecquo te tua virtus provexisset? ecquo genus?[8] In lustris, popinis, alea, vino, tempus ætatis omne consumsisses, ut faciebas, cum in gremiis mimarum[9] mentum mentemque[f] deponeres. 'Et te, o puer,'[g] . . . Puerum appel-

[x] *Laudato.*

ræ v: cariorem R. P. filium scurræ alii.—1 *v* et Ms. Car. Steph. *judicatum* omittunt.—2 ψ *Cæsari.* Mox, *v quid autem,* omisso *est.*—3 ψ *splendidus quir.* —4 Pro *Fadia* Mss. Ferrarii et Grævii habent *ea die;* sic etiam Mss. Pariss. *eadem* omnes alii Mss. et edd. ante Manut. qui cum edd. seqq. dedit *Fadia* e conjectura Ferrarii.

CAP. XI. 5 Orell. ex ed. Gryph. 1550. dedit *ornatum benef.* Ferrarius conjecit *orn. et benef.* vel *et orn. eis benef.* unde Manut. Car. Steph. et Muret. ediderunt *orn. et benef.* Lamb. *et orn. eis benef.*—6 Manut. Car. Steph. Muret. et Lamb. *sed illa omnia orn.*—7 *v natum.*—8 Pro *genus* Ursinus conj. *ingenium* legend. Tum, ψ *illustris.*—9 Pro *mimarum* in *v minaretur.* Deinde,

NOTÆ

[e] *Ex Fadia*] Hæc Fadia libertini hominis filia fuit. De ea dictum fuit in Philipp. III.

[f] *Mentum mentemque*] Agnominationem facit ad festivam orationem reddendam.

[g] *Et te, o puer*] Per contemtum sic Antonius Octavium Cæsarem appellat.

lat, quem non modo virum, sed etiam fortissimum virum sensit et sentiet. Est istuc quidem[10] nomen ætatis, sed ab eo minime usurpandum, qui suam amentiam puero[1] huic præbet ad gloriam. 25. 'Qui omnia ejus nomini debes,'[h] . . . Debet vero, solvitque præclare.[2] Si enim ille patriæ parens est, ut tu appellas, (ego, quid sentiam, videro) cur non hic parens verior, a quo certe vitam habemus, e tuis facinorosissimis manibus ereptam? 'id agere,[3][i] ut jure damnatus sit Dolabella?' Turpem vero actionem, qua defenditur amplissimi auctoritas ordinis[4] contra crudelissimi gladiatoris amentiam! 'et ut venefica[k] hæc liberetur[5] obsidione?' Veneficam audes appellare eum virum, qui tuis veneficiis remedia invenit? quem ita obsides, nove Hannibal, aut si quis acutior imperator fuit,[6] ut te ipse obsideas, neque te istinc, si cupias, possis explicare. Recesseris: undique omnes insequentur. Manseris: hærebis.[y] Nimirum recte veneficam[7] appellas, a quo tibi præsentem pestem[z] vides comparatam. 'Ut quam potentissimus[8] sit Cassius atque Brutus?' 26. Putes Censorinum dicere, aut Ventidium,[l] aut etiam ipsos Antonios. [*p.* 252.] Cur autem nolint[9] potentes esse, non modo opti-

[y] *Peribis.* [z] *Mortem.*

mentem mentumque edd. ante Manut.—10 Mss. aliq. et edd. vett. *sentit.* Mox, edd. vett. *Est istud quidem.*—1 In *v* ψ et edd. vett. non legitur *puero.*—2 ψ *debet, Debet vero solvi præcl.* Tum, pro *parens,* ψ, Ms. Car. Steph. Mss. Ferrarii et edd. ante Muret. habent *pater.* Porro, *est* omittunt *v,* Ms. Car. Steph. et Mss. Ferrarii cum Orell.—3 *v id augere.*—4 ψ *amplissima auct. ord.* al. *amplissimi ord. auct.*—5 *v* ψ, Ms. Ursini et edd. vett. *ut veneficus* (ψ *venefica*) *hac lib.* Tum, *Venefica audes* Ms. Grævii: *Veneficum audes v* et edd. vett.—6 ψ *fuerit.* Mox, *neque istinc* Mss. aliq. et edd. vett.—7 *v* et edd. vett. *veneficum.*—8 *v potissimus.*—9 ψ et edd. vett. *nolim.* In ψ deest *optimos.*

NOTÆ

[h] *Qui omnia ejus nomini debes*] Objicit Antonius Octavio, quod omnia debeat Julio Cæsari, quia ei testamento nomen et hæreditatem reliquerat.

[i] *Id agere*] Subauditur 'decet.'

[k] *Et ut venefica*] Aut per contemtum veneficam Brutum appellat, quasi omni fortitudinis laude destitutum; aut sane *veneficus,* ut in vetustissimis codicibus legitur, reponendum.

[l] *Censorinum dicere, aut Ventidium*] Censorinus et Ventidius homines erant flagitiis infames, qui erant in partibus Antonii.

mos et nobilissimos viros, sed secum etiam in reipublicæ [10] defensione conjunctos? 'Nimirum eodem modo [m] hæc aspicitis, ut priora.' Quæ tandem? [1] 'Castra Pompeii senatum [n] appellatis.' XII. An vero tua castra potius [2] senatum appellaremus? in quibus tu videlicet consularis, [o] cujus totus consulatus est ex omni monumentorum memoria revulsus: [3] duo prætores [p] sine causa [q] diffisi, se aliquid habituros (nos enim Cæsaris beneficia defendimus); prætorii, [r] Philadelphus Annius, et innocens [s] Gallius; [4] ædilicii, [t] Coricus, laterum et vocis [u] meæ Bestia, et fidei patro-

—10 ψ *rep.*—1 Ferrarius conjecit *Qui tandem.* Mox, *appellabatis* recepit Orell. e Ms. Bergeri.

Cap. XII. 2 Faërnus et Lamb. *potius* omittunt. Tum, Ern. conj. *sen. appellemus.* Post *tu* Huyd. et edd. pleræque ante Lamb. cum Orell. addunt *es.* Mox, in *v est* omittitur.—3 *Mem. vultus v*: *mem. avulsus* Franc. *mem. est avulsus* Ms. Grævii: *mem. evulsus* al. Mox, Ms. Grævii *diffusi.*—4 Ms. Ursini *M. Gallius:* al. *Caius.* Pro *Corycus* ψ habet *Coryciis;* Ms. Langii *Eoricus;* nonnullæ edd. vett. *C. Oricus;* Schutz. et Orell. *corycus* minuscula litera. Vid. Ind. Latinitatis. In Jen. legitur, *Edilitius C. laterum et vocis meæ * Bestia:* Ms. Grævii *Ædilitius Coricus, laterum, &c.* Muret.*Adilitii, Coricus, laterum, &c.* Naug. *ædilicii, C. Oricus laterum et vocis meæ testis Bestia.* Ern. Schutz. et Wernsd. locum corruptum esse putant. Schutz. censet latere *Vopiscus:* vid. Philipp. XI. 5. Vid. Nott. Varr. Deinde, Lamb. *etiam fidei patr.* In ed. Rom. omittitur *creditorum,* unde Garatono suspectæ

NOTÆ

[m] *Nimirum eodem modo*] Id est, sic aspicitis castra vestra, inquit Antonius, ut priora aspexistis Pompeii castra, quem senatum appellatis.

[n] *Castra Pompeii senatum*] Fere omnes senatores cum consulibus ad Pompeii castra se contulerant.

[o] *Videlicet consularis*] Ironice consularem Antonium appellat, quia ejus consulatus a tabulis publicis revulsus fuerat.

[p] *Duo prætores*] Censorinus et Caius Antonius prætores fuerunt Antonio consule.

[q] *Sine causa*] Ille Censorinus et Antonius sine causa diffisi sunt se aliquid habituros ex beneficiis Cæsaris, nam cum senatus acta Cæsaris firma esse voluerit, quæ a Cæsare concessa sunt, mutare noluit.

[r] *Prætorii*] Prætorii dicuntur, qui præturam gesserunt.

[s] *Innocens*] Ironia.

[t] *Ædilicii*] Ædilicii sunt, qui ædilitate functi sunt.

[u] *Laterum et vocis*] Bestia accusatus fuerat in judicio a Sestio de ambitu, et defensus a Cicerone. Ait autem eum Bestiam suæ tum vis dicendi, tum fidei testimonium dare posse, quam tamen prodidit, cum Antonium, et reipublicæ et Ciceronis hostem, secutus est. Hanc autem Bestiæ defensionem per latera et vocem expressit, quæ firma oportet esse dicentibus.

nus;[x] fraudator[y] creditorum Trebellius, et homo diruptus dirutusque,[5 z] Q. Cœlius, columenque amicorum Antonii, Cotyla Varius; quos Antonius deliciarum causa loris in convivio cædi jubebat a servis publicis:[6] septemvirales,[a] Lento, Nucula: tum deliciæ atque amores populi Romani L. Antonius: tribuni[7] primum duo designati, Tullus Hostilius,[b] qui suo jure in porta nomen inscripsit;[8] qui cum prodere imperatorem suum non posset, reliquit: alter est designatus,[9 c] Viseius nescio qui, fortis (ut aiunt) latro; quem tamen temperantem[d] fuisse ferunt Pisauri[10 e] balneatorem. 27. Sequuntur alii, tribunicii, T. Plancus[1 f] in primis;

erant voces *fraudator cred.*—5 Colon. *diruptus rudusque.* Mox *quem* pro *quos* e conj. Ferrarii dederunt Faërnus, Lamb. Lall. et Orell.—6 Franc. *cædi jubebat servis publice:* omnes alii Mss. et edd. ante Manut. cum Muret. *cædi jub. a suis publice:* Lamb. 1566. e conj. Turnebi *cædi jub. a suis publicis.* Ceteri ut Ern. de sententia Ferrarii.—7 Mss. plerique et edd. vett. *tribunitii.* Mox, *v* ψ et edd. vett. *Tullius Hostilius.*—8 Ms. Langii *ascripsit.* Mox, *non potuisset v* ψ et edd. ante Manut.—9 Ern. putat per glossam additum esse *est designatus.* Pro *Viseius* ψ *ni se jus;* Pal. 2. *nisi ejus;* Barb. 1. 2. *Niseius;* Mss. Ferrarii et al. *Inseius;* Maurit. *in senis,* unde fingebat Gulielm. *M. Senius;* al. *Ipseus, Insieus,* vel *Niseius.* Ursinus volebat *Visellius;* Grut. *Justeius.* Nomen omittunt Mss. Pariss. et Mss. Grævii. Deinde, *nescio quis* edd. vett.—10 *His auri* ψ et Franc. *Hisauri* Colon. Barb. 1. 2. *Isauri* Mss. alii et edd. ante Lamb. qui cum edd. seqq. dedit *Pisauri* e conj. Ferrarii.—1

NOTÆ

[x] *Fidei patronus*] Ironice: proditorem enim esse Bestiam arguit.

[y] *Fraudator*] Fraudatorem appellat, quia creditores fraudaverat.

[z] *Diruptus dirutusque*] Ludit in verbis: 'diruptus' enim significat hominem, ut dicunt, herniosum, quibus in scrotum cadunt intestina; 'dirutus' vero, qui patrimonium dissipavit.

[a] *Septemvirales*] Septemviri cum L. Antonio agris dividendis præfecti sunt.

[b] *Hostilius*] Is Hostilius discedens Roma, relicto suo imperatore Hirtio, cum prodere eum non potuisset, nomen suum in urbis portis inscripsit, et suo jure, id est, re et nomine se hostem declaravit. Hostilius enim ab hoste dicitur, et hinc hostilia arma nominantur.

[c] *Alter est designatus*] Viseius designatus tribunus fuit cum Hostilio, cujus nota erant latrocinia et libidines; qui Isauri balneator fuit, id est, qui præerat balneis, et pretium pro balneatura exigebat.

[d] *Temperantem*] Ironia.

[e] *Pisauri*] Pisaurum urbs est Piceni ad Isaurum seu Pisaurum amnem. Nunc *Pesaro.*

[f] *T. Plancus*] Quo tempore Clodius a Milone interfectus est, tunc Plancus tribunus plebis fuit, et auctor ut cadaver Clodii in curia a plebe cremaretur, quo incendio curia defla-

qui si senatum dilexisset, nunquam curiam incendisset: quo scelere damnatus, in eam urbem rediit armis, e qua excesserat legibus. Sed hoc ei commune cum plurimis[2] dissimillimis; illud tamen verum,[3] quod in hoc Planco proverbii loco dici solet, perire eum non posse, nisi ei crura fracta essent.[g] Fracta sunt, et vivit.[h] Hoc tamen, ut alia multa, Aquilæ fertur[4] acceptum. XIII. Est etiam ibi Decius, ab[5] illis, ut opinor, Muribus Deciis.[i] Itaque Cæsaris munere, Deciorum quidem, multo intervallo, per hunc præclarum virum memoria renovata est. Saxam vero Decidium præterire qui possum, hominem deductum ex ultimis gentibus,[k] ut eum tribunum plebis videremus, quem civem nunquam videramus? 28. Est quidem alter Saserna:[6] [l] sed omnes tamen tantam habent similitudinem inter

ψ *C. Plancus.* *v* prænomen omittit. Mox, *ex qua* Mss. Ferrarii cum Manut. et Car. Steph. *a qua* edd. vett. *unde* Ms. Scalæ cum Lamb.—2 *Pluribus v* et Ms. Grævii, qui etiam habet *dissimilibus*, sed eadem manus correxit *dissimillimis.* Pighius ad ann. 702. corrigit *sibi simillimis:* Orell. legi maluit *sui simillimis.*—3 Pro *verum* Ern. volebat *proprium.* Garaton. suspic. *Illud vero in hoc Planco.* Locum corruptum esse censent Ern. Garaton. et Orell. qui in Addend. conjecit legend. *Illud tamen verum in hoc, quod proverbii loco dici solet: perire eum non posse, etsi ei crura fracta essent, &c.* Mox, *nisi ei et crura fracta essent* Ms. Grævii et duo alii Mss.—4 *v ferunt.*

CAP. XIII. 5 *v* caret præpositione. Pro *Muribus* ψ et edd. vett. habent *majoribus.* Mox, *Itaque Cæsaris numerose. Detiorum quidem* Ms. Grævii: *Itaque Cæs. numero se sit Deciorum quidem* Colon. Barb. 2. et al. *Itaque ut Cæsar modo sit Deciorum quem multo* Franc. *Itaque Cæs. munerore sit Deciorum quidem* Ms. Langii: *Itaque Cæs. es numerose, sed Deciorum quidem* Ms. Scalæ: *Itaque ut Cæsorum modo sic Deciorum quidem* nonnulli ap. Ferrar. *Itaque Cæs. numero se scit Deciorum quod* al. *Itaque ut munere Cæsaris Deciorum quidem* Ven. 1483. Junt. *Itaque Cæsaris munera rosit. Deciorum* e Ms. Car. Steph. recepit Orellius.—6 *v Sasarena:* Ms. Langii *Saserana:* nonnulli

NOTÆ

gravit. Eo crimine de vi lege Pompeia damnatus, a Cæsare restitutus est.

[g] *Nisi ei crura fracta essent*] Eum Plancum latronem indicat, et cruce dignum: qui enim cruci figebantur, eorum crura frangebantur.

[h] *Fracta sunt, et vivit*] Philippica undecima dicitur Plancus ab Aquila præstantissimo cive Potentia expulsus, et quidem crure fracto.

[i] *Muribus Deciis*] Decii illi, suis virtutibus, armorum gloria, et caritate sua in patriam tam clari, cognomento Mures dicti sunt.

[k] *Deductum ex ultimis gentibus*] Saxa Decidius ex Celtiberia in Hispania fuit, quæ ultima dicitur, quia ad Oceanum occidentalem vergit.

[l] *Saserna*] Duo illius nominis fra-

se, ut in eorum prænominibus errem. Nec vero Exitius, Philadelphi frater, quæstor, prætermittendus est, ne, si de clarissimo adolescente siluero, invidisse videar Antonio. Est etiam Asinius[m] quidam, senator voluntarius, lectus ipse a se.[7] Apertam curiam vidit post Cæsaris mortem: mutavit calceos:[n] pater conscriptus repente factus est. Non novi Sex. Albedium:[8] sed tamen neminem tam maledicum offendi, qui illum negaret dignum Antonii senatu. Arbitror me aliquos præteriisse: de iis tamen, qui occurrebant, tacere non potui. Hoc igitur fretus senatu, Pompeianum senatum despicit; in quo decem fuimus consulares; qui si omnes viverent, bellum omnino hoc non fuisset: auctoritati cessisset audacia. 29. Sed quantum præsidii fuerit in ceteris, hinc intelligi potest, quod ego unus relictus e multis, contudi et fregi, adjuvantibus vobis, exultantis prædonis[o] audaciam. XIV. Quodsi fortuna nobis[9] modo non eripuisset Ser. Sulpicium, ejusque collegam ante, M. Marcellum;[10 p] (quos cives! quos viros!) si duos consules,[q] amicissimos patriæ, simul ex Italia ejectos; si L. Afranium,[r] summum ducem; si P. Lentulum,[s]

Saxerna: ψ et edd. vett. *Socerenas,* vel *Soseranus.* Edd. aliæ *Saserna* e conjectura Ferrarii. Ab edd. vett. abest *sed* ante *omnes.*—7 Garaton. conj. *a sese.*—8 Pro *Sex. Albedium* in *v* legitur *exalbe dium.* Mox, *tam maleficum* ψ, Barb. 1. 2. Rom. Ven. Paulo post, *indignum* Ms. Car. Steph.

CAP. XIV. 9 *v vobis.*—10 *Coll., M. Marcellum* nonnulli: *coll. ante M. Mar-*

NOTÆ

tres fuerunt: de uno nihil memoratur; de altero vero, quod Antonium in Galliam secutus est.

[m] *Asinius*] Asinius ille sua se sponte senatorem fecit sine ulla senatus auctoritate.

[n] *Mutavit calceos*] Senatores calceis nigris luna insignitis utebantur, ad indicandam gentis vetustatem ab Evandro et Arcadibus derivatam, qui se ante lunam extitisse gloriabantur.

[o] *Prædonis*] Antonii.

[p] *M. Marcellum*] Is est Marcellus, pro quo Cicero dixit apud Cæsarem; cui cum pepercisset Cæsar, tamen ille a Magio Chilone, cliente suo, Athenis interfectus est.

[q] *Duos consules*] Cum fugit Pompeius ex Italia, C. Marcellus et L. Lentulus consules eum secuti sunt.

[r] *L. Afranium*] L. Afranius periit in Africa, cum Cæsar reliquias Pompeianorum persequeretur.

[s] *P. Lentulum*] Ab exilio revocatus est Cicero hoc Lentulo consule: periit autem ille in acie Pharsalica.

civem, cum in ceteris rebus, tum in salute mea singularem; si Bibulum,[1] [t] cujus est in rempublicam merito semper laudata constantia; si L. Domitium, præstantissimum civem; si Appium Claudium, pari nobilitate et voluntate præditum; si P. Scipionem, clarissimum virum, majorumque suorum simillimum, respublica tenere potuisset; certe, his consularibus, non esset Pompeianus despiciendus senatus. 30. Utrum igitur æquius, utrum melius reipublicæ fuit, Cn. Pompeium, an sectorem[u] Cn. Pompeii, vivere Antonium? [*p.* 253.] Qui vero prætorii![2] quorum princeps M. Cato,[x] idemque omnium gentium virtute princeps. Quid reliquos clarissimos[3] viros commemorem? nostis omnes. Magis vereor, ne longum me in enumerando, quam ne ingratum in prætereundo putetis. Qui ædilicii! qui tribunicii! qui quæstorii![4] Quid multa? talis senatorum et dignitas et multitudo fuit, ut magna excusatione opus iis sit, qui illa in castra[y] non venerunt. XV. Nunc reliqua attendite. 'Victum Ciceronem ducem habuistis.'[5] Eo libentius ducem audio, quod certe ille dicit invitus: nam de victo nihil laboro:[z] fatum enim meum est, sine republica nec vinci posse, nec vincere. 'Macedoniam munitis exercitibus.' Et quidem fratri tuo, qui a vobis nihil degenerat,

cellum alii: *coll.*, *A. Marcellum* Mss. pauci et edd. vett.—1 *v Ebulum.* Orell. legi jubet *M. Bibulum.* Tum, *ψ in rep.*—2 *Quid vero prætorii* Barb. 1. Ms. Ursini et ed. Gryph. 1550. *Quid vero prætorios* edd. vett.—3 Al. *præclarissimos.*—4 Lamb. *Quid æd.! quid trib.! quid quæst.!* Deinde, *v qui multi tales sen.*

Cap. XV. 5 Pro *habuistis* Rom. Ven. Junt. exhibent *persequitur;* Gryph.

NOTÆ

[t] *Bibulum*] Bibulus vir patriæ studiosissimus, qui L. Domitio, Scipione, et Appio Claudio in eadem acie, qua superiores ceciderunt.

[u] *Sectorem*] Antonius Pompeii bona redemit a Cæsare, ut ea venderet.

[x] *M. Cato*] Cato is est qui Uticæ violentas sibi manus inferre, quam in Cæsaris venire potestatem maluit.

[y] *In castra*] Castra Pompeii intelligit, quo convenere omnes viri nobiles, qui aliquo fuerant insigniti magistratu.

[z] *De victo nihil laboro*] Eludit objectionem ab Antonio sibi factam: gloriosum enim sibi fuit sine republica nec vinci, nec vincere potuisse.

extorsimus.[a] 'Africam commisistis Varo[6] bis capto.'[a] Hic cum C. fratre putat se litigare. 'In Syriam Cassium misistis.' Non igitur sentis, huic causæ[7] orbem terræ parere; te, extra munitiones tuas, vestigium ubi imprimas,[b] non habere? 'Cascam[8] tribunatum[b] gerere passi estis.' 31. Quid ergo? ut[9] Marullum, ut Cæsetium,[c] a republica removeremus eum, per quem, ut neque idem hoc posthac, neque multa hujusmodi accidere possent, consecuti sumus? 'Vectigalia Juliana[d] Lupercis[10] ademistis.' Lupercorum[e] mentionem facere audet? neque illius diei memoriam perhorrescit, quo ausus est, obrutus vino, unguentis oblitus, nudus,[1] gementem populum Romanum ad servitutem cohortari? 'Veteranorum colonias, deductas lege et[2] senatusconsulto, sustulistis.' Nos sustulimus, an contra lege comitiis centuriatis[f] lata, sanximus?[c3] Vide ne tu veteranos, tamen eos, qui erant perditi, perdideris, in eumque

[a] *Eripuimus.* [b] *Ubi ponas pedem.* [c] *Confirmavimus.*

1550. *sequimini.* In ψ deest *Eo.*—6 Orell. suspic. *munistis* legend. Paulo post, ψ *Naro.*—7 *v in hac causa.* Pro *parere* Lall. Schutz. Wernsd. et Orell. e Ms. Ursini dederunt *patere*, ut Lamb. volebat. In *v*, Barb. 1. 2. et Mss. Regiis omittitur.—8 *v* non agnoscit *Cascam.*—9 Schutz. et Wernsd. in ed. min. *Quid? Ergo ut.* Deinde, *M. Arillum* (vel *M. Arullum*) *et Cæs.* (vel *Cæsarem*) Mss. et edd. ante Manut. qui cum edd. seqq. e conj. Ferrarii recepit *Marullum, ut Cæsetium.*—10 Nonnulli *Juliis lupercis:* alii *Julianis lupercis* e conj. Ferrarii.—1 In *v* deest *nudus.*—2 Barb. 1. 2. Mss. Grævii et Ferrarii, ac edd. ante Manut. cum Orell. non agnoscunt copulam *et.*—3 *Contra legem* (vel *leges*) *com. cent. latam* (vel *latas*) *sanx.* Mss. et edd. ante Manut. cum Orell. Ceteri *contra lege com. cent. lata sanx.* e conjectura Ferra-

NOTÆ

[a] *Varo bis capto*] P. Varus, cum Pompeii partes sequeretur, captus est a Cæsarianis militibus, et ab eis dimissus: postea autem a triumviris proscriptus est, et occisus a Minturnensibus, cum fugeret.

[b] *Cascam tribunatum*] Servilius Casca unus e percussoribus Cæsaris fuit.

[c] *Marullum, Cæsetium*] Duo illi tribuni cum impositum diadema Cæsaris statuæ vidissent, illud detraxerunt: at postea sua dignitate a Cæsare privati sunt.

[d] *Vectigalia Juliana*] Julius Cæsar decreverat Lupercis reditus ex quibusdam publicis vectigalibus: conqueritur autem Antonius vectigalia ejusmodi sublata fuisse.

[e] *Lupercorum*] Vide Phil. II. § 84. not.

[f] *Comitiis centuriatis*] De his dictum.

locum deduxeris,[4] ex quo ipsi jam sentiunt se nunquam exituros. 32. ‘ Massiliensibus jure belli ademta reddituros vos, pollicemini.’ Nihil disputo de jure belli : magis facilis disputatio est, quam necessaria. Illud tamen advertite,[5] patres conscripti, quam sit huic reipublicæ natus hostis Antonius, qui tantopere eam civitatem oderit, quam scit huic reipublicæ semper fuisse amicissimam. XVI. ‘ Neminem[6] Pompeianum, qui vivat, tenere lege Hirtia[g] dignitates ?’ Quisquam jam legis Hirtiæ mentionem facit ? cujus non minus arbitror latorem ipsum, quam eos, de quibus lata est, pœnitere. Omnino, mea quidem sententia,[7] legem illam appellare fas non est : et, ut sit lex, non debemus illam Hirtii legem putare. ‘ Apuleiana[8] pecunia[h] Brutum subornastis.’ Quid, si omnibus suis copiis excellentem virum respublica armasset ? quem tandem bonum pœniteret ? nec enim[9] sine pecunia exercitum alere, nec sine exercitu fratrem tuum[i] capere potuisset. 33. ‘ Securi percussos Pætum[10] et Menedemum,[k] civitate donatos, et hospites Cæsaris, laudastis.’ Non laudavimus,[1] quod ne audivimus quidem. Valde enim nobis in tanta perturba-

rii.—4 *v perduxeris.* Tum, edd. vett. *jam ipsi.* Paulo post, Mss. nonnulli et edd. vett. *jura belli.*—5 *Animadvertite v*, Ms. Grævii, et Mss. Ferrariani cum Manut. Muret. Faërn. Lamb. Oliv. Wernsd. in ed. maj. et Orell.

Cap. XVI. 6 Ante *Neminem* Ms. Ursini, Naug. et al. addunt *An nescitis ;* alius in marg. ed. Lamb. *Obliti estis.* Mox, Ern. maluit *dignitatem.* Orell. conjecit *teneri lege Hirtia dictitatis.* Pro *Quisquam* Mss. omnes et edd. paucæ *Qui quasi ;* Ms. Ursini *Quis, quæso ;* Manutius e conj. Ferrarii cum Car. Steph. Faërn. Oliv. et Orell. *Qui, quæso.* Paulo post, *v cujus nominis arbitror.*—7 Al. *Omnino quidem mea sent.*—8 Muret. et Orell. *Appuleiana.* Tum, *subornatis* Manut. Gryph. 1550. et Faërn.—9 In *v* deest *enim.*—10 *Petrum* Mss. plerique cum Faërn. et Grut. *Petum* Ms. Car. Steph. Ven. Naug. —1 Lamb. Ern. et Schutz. *laudavimus :* ceteri *laudamus.* Tum, *v quod nec*

NOTÆ

[g] *Lege Hirtia*] Tulit Hirtius, ut Pompeiani ad dignitates non admitterentur.

[h] *Apuleiana pecunia*] Conqueritur Antonius, quod M. Bruto data sit omnis pecunia, quam Apuleius, Macedoniæ quæstor, collegerat, ut occiso Cæsare, bellum posset gerere.

[i] *Fratrem tuum*] Caium Antonium.

[k] *Pætum et Menedemum*] Duos illos viros a Bruto in Macedonia securi percussos fuisse, licet hospites Cæsaris, arguit Antonius.

tione reipublicæ de duobus nequissimis Græculis cogitandum fuit. [*p.* 254.] 'Theopompum, nudum, expulsum a Trebonio, confugere Alexandriam neglexistis.'[2] Magnum crimen senatus! De Theopompo, summo homine, negleximus! qui ubi terrarum sit, quid agat, vivat denique, an mortuus sit, quis aut scit, aut curat? 'Ser. Galbam[1] eodem pugione succinctum in castris videtis.' Nihil tibi de Galba respondeo,[3] fortissimo et constantissimo cive: coram aderit: præsens tibi et ipse,[m] et ille, quem insimulas, pugio respondebit. 'Milites aut meos, aut veteranos contraxistis, tanquam ad exitium eorum, qui Cæsarem occiderant; et eosdem nec opinantes ad quæstoris sui, aut imperatoris, aut commilitonum suorum pericula impulistis.' Scilicet verba dedimus, decepimus: ignorabat legio Martia, quarta: nec sciebant[4] veterani, quid ageretur. Non illi senatus auctoritatem, non libertatem populi Romani sequebantur: Cæsaris mortem ulcisci volebant, quam omnes fatalem fuisse arbitrabantur: te videlicet salvum,[5] beatum, florentem esse cupiebant. XVII. 34. O miser, cum re,[6] tum hoc ipso, quod non sentis, quam miser sis! Sed maximum crimen audite. 'Denique quid non aut probavistis,[7] aut fecistis? quid faciat, si reviviscat'[n]... Quis? credo enim, afferet aliquod scelerati hominis exemplum! 'Cn. Pom-

aud.—2 Al. *neglegistis.*—3 Edd. vett. *respondebo.*—4 *Nesciebant* Mss. plerique et edd. ante Manut. cum Orell. *ignorabant* Ms. Scalæ, cum Manut. Muret. Faërn. Lamb. Græv. Oliv. Mox, *Num illi sen. auct., an lib.* Mss. aliq. edd. Rom. Ven. Junt. *Non illi sen. auct., aut lib.* Ald. Muret. Faërn. Lamb. Deinde, ψ, Barb. 1. 2. et al. *sequantur.*—5 Pro *salvum* in *v solitum.*

CAP. XVII. 6 Schutz. et Wernsd. *tum re.*—7 ψ *quod;* et Muret. *aut non*

NOTÆ

[1] *Ser. Galbam*] Unus e Cæsaris percussoribus fuit Galba.

[m] *Præsens tibi et ipse*] Innuit Cicero quod cum in castris Hirtii sit ille Galba, poterit suo pugione, quo percussit Cæsarem, ipsum quoque Antonium interficere, si ad pugnam veniat.

[n] *Quid faciat, si reviviscat*] Interrogationem suspendit, ut eludat ejus stultitiam, ab eo genere falsi, quod inexpectatum dicitur. Nam cum scelerati hominis exemplum expectaretur, facit illud afferre Cn. Pompeium, summum virum, probatissimum.

peius ipse?' O nos turpes,[8] [o] si quidem Cn. Pompeium imitati sumus! 'aut filius ejus, si domi possit?' Poterit,[p] mihi crede: nam paucis diebus et in domum[9] et in hortos paternos immigrabit. 'Postremo negatis pacem posse fieri, nisi aut emisero[10] Brutum, aut frumento juvero.' Alii istuc negant?[1] ego vero, ne si ista quidem feceris, unquam tecum pacem huic civitati futuram puto. 'Quid? hoc placetne veteranis istis? quibus adhuc omnia integra[d] sunt.' Nihil vidi tam integrum, quam ut oppugnare imperatorem incipiant, quem tanto studio consensuque offenderint.[2] 35. 'Quoniam vos assentationibus et venenatis muneribus venistis.'[e] Depravati ac corrupti[3] sunt, quibus persuasum est, fœdissimum hostem justissimo bello persequi? 'At militibus inclusis opem fertis. Nihil moror eos salvos esse, et ire quo jubetis;[4] si tamen patiuntur perire eum,[q] qui meruit.' Quam benigne! denique usi[5] liberalitate Antonii milites imperatorem reliquerunt, et se ad hostem metu perterriti contulerunt: per quos si stetisset, non

[d] *Libera.* [e] *Venditi estis.*

prob. Mox, *v ψ quid? credo.*—8 Pro *O nos turpes* Ms. Langii et al. habent *Honos turpes;* edd. vett. *Homo turpes.* Deinde, *imitati sumus* Ms. ap. Lamb. cum Ern. Schutz. Wernsd. et Orell. *imitaturi sumus* ceteri. Paulo post, *ψ,* Muret. Oliv. et Orell. *domi esse possit:* Schutzius e conj. Ernesti *domi possit esse.* Ceteri *esse* omittunt. Verba *Cn. Pompeius ipse? O nos turpes, si quidem Cn. Pompeium* absunt a *ψ,* Barb. 1. 2. edd. Rom. et Ven.—9 *ψ et in domos:* Muret. *et domum.*—10 *ψ remisero.*—1 Muret. *Alii istud;* et Schutzius e conj. Ernesti *negent.* Tum, Mss. nonnulli *ne si ita quidem.*—2 *Defenderint* Ald. Naug. Cam. Gryph. Muret. Faërn. Lamb. et Orell.—3 *Depr. aut corr.* Ven. 1483. Junt. Muret. Faërn. Lamb. et Orell. *Depr. ac corr.* Ern. e conj. cum Schutz. *Depr. an corr.* ceteri. Mox, *persuasum sit v ψ,* Barb. 1. 2. Ms. Langii et Lambini, atque etiam edd. vett. Pro *fœdissimum* in *v fidissimum.* Tum, Ms. Lamb. *justo bello.*—4 *Quo jubet* Colon. *quolibet v: quo lubet ψ* et al. ac edd. omnes ante Grut. Deinde, *si tantummodo patiuntur* Mss. Ferrarii cum Faërn. Lamb. et Græv.—5 Ferrarius conjecit *Quam benigne. Itaque usi,* vel *Quam benigne denique. Usi:* unde Muretus recepit *Quam benigne. Itaque.* Tum, *v libertate Antonii ... reliquerint ... contulerint.* Ante *stetisset* vulgo additur *non,* quod e suspicione delevit Ern. quem Schutz. et Wernsd. in ed. min.

NOTÆ

[o] *O nos turpes*] Ironia.

[p] *Poterit*] Id est, poterit auctoritate valere, et esse domi suæ.

[q] *Perire eum*] Brutum scilicet, qui Mutinæ obsidebatur ab Antonio.

Dolabella prius imperatori suo, quam Antonius etiam collegæ parentasset.[r] 36. ‘ Concordiæ factam esse mentionem scribitis in senatu, et legatos esse consulares quinque. Difficile est credere, eos,[6] qui me præcipitem egerint, æquissimas conditiones ferentem, et tamen ex his aliquid remittere cogitantem, putare, aliquid moderate aut humane esse facturos. [*p.* 255.] Vix etiam verisimile est, qui judicaverint hostem Dolabellam[7] ob rectissimum facinus, eosdem nobis parcere posse, idem sentientibus.’ Parumne videtur[8] omnium facinorum sibi cum Dolabella societatem initam confiteri? nonne cernitis, ex uno fonte[s] omnia scelera manare? Ipse denique fatetur, hoc quidem satis acute, non posse eos, qui hostem Dolabellam judicaverint[9] ob rectissimum facinus, (ita enim videtur Antonio) sibi parcere, idem sentienti. XVIII. 37. Quid huic facias, qui hæc literis memoriæque mandarit, ita sibi convenisse cum Dolabella, ut ille Trebonium, et, si posset, etiam Brutum, Cassium, discruciatos necaret, eademque inhiberet[10][t] supplicia nobis? Conservandus[u] civis cum tam pio justoque fœdere. Is etiam queritur conditiones suas repudiatas, æquas[x] quidem et verecundas; ut haberet Galliam ultimam, aptissimam ad bellum renovandum instruendumque provinciam; ut Alaudæ[y] in tertia decuria judicarent, id

secuti sunt.—6 Mss. nonnulli *eos* omittunt.—7 Edd. vett. *Dolabellam hostem.* In *v* non leguntur verba *eosdem nobis parcere posse.*—8 Post *videtur* nonnullæ edd. vett. addunt *aperte.* Mox, *v societatem natam.*—9 *ψ judicaverunt.*

Cap. XVIII. 10 *Eadem inhiberet* Barb. 1. 2. Faërnus, et Orell. *eadem ipse adhiberet* Naug. Cam. Gryph. unde Garaton. voluit *eadem ipse inhiberet.*

NOTÆ

[r] *Collegæ parentasset*] Parentare proprie est mortuis sacrum facere, sed, hic per translationem significat Cæsaris necem ulcisci, cujus in consulatu collega fuerat Antonius.

[s] *Ex uno fonte*] Id est, ex eodem Antonio.

[t] *Inhiberet*] Ironia.

[u] *Conservandus*] Ironia.

[x] *Conditiones suas repudiatas, æquas, &c.*] Negat æquas esse, et utiles propositiones reipublicæ quas Antonius proponebat.

[y] *Ut Alaudæ*] De hac dictum est Phil. XIII. § 3. not.

est, ut perfugium scelerum esset[1] cum turpissimis reipublicæ sordibus; ut acta sua rata essent, cujus nullum remanet consulatus vestigium. Cavebat etiam L. Antonio, qui fuerat æquissimus agri privati et publici decempedator,[2 z] Nucula et Lentone collega. 38. 'Quamobrem vos potius animadvertite, utrum sit elegantius,[g] et partibus utilius, Trebonii[3] mortem persequi, an Cæsaris: et utrum sit æquius, concurrere[h] nos,[4] quo facilius reviviscat Pompeianorum causa, toties jugulata,[i] an consentire, ne[5] ludibrio simus inimicis.' Si esset jugulata, nunquam exsurgeret:[6] quod tibi tuisque contingat! 'Utrum,' inquit, 'elegantius.' Atqui[7] hoc bello de elegantia quæritur. 'Et partibus utilius.' 39. Partes, furiose, dicuntur in foro,[a] in curia. Bellum contra patriam nefarium suscepisti: oppugnas Mutinam: circumsedes[8] consulem designatum: bellum contra te duo consules gerunt, cumque his pro prætore Cæsar:[9] cuncta contra te Italia armata est. Istas tu partes potius, quam a populo Romano defectionem[10] vocas? 'Potius Trebonii mortem, an Cæsaris persequamur?' Trebonii

[g] *Honestius.* [h] *Decertare.* [i] *Victa.*

Mox, Lamb. *O conserv. civis.*—1 ψ et edd. vett. *essent.* Garaton. censet *cum* delend.—2 *v decem pedatorum.*—3 Lamb. *Treboniive.*—4 *v vos.*—5 ψ *non:* in *v* deest.—6 Ms. Langii *resurgeret.*—7 ψ et al. *Atque.*—8 Muret. *circumsides.* —9 ψ *cumque his prætor Cæsar:* Faërn. *cumque his proprætor Cæsar.*—10 *Populi Romani defensionem* ψ et edd. ante Manut. *a re publica defectionem* Mss. Ferrarii cum Muret. Faërn. et Orell. Tum, *Potiusne Trebonii mortem, quam Cæsaris persequamur* Naug. Lamb. sic etiam Mss. plerique et edd. ante Ald. nisi quod habent *persequimur.* Ms. Ursini *Trebonii mortem, an Cæsaris persequimur:* Muret. et Orell. e conj. Ferrarii dederunt *Trebonii mortem, an Cæsaris persequi:* Lamb. 1566. de suspicione Faërni *Treboniine mortem, an Cæsaris persequi. Mortem Trebonii, &c.* Alii *Potius Trebonii mortem, quam Cæsaris*

NOTÆ

[z] *Decempedator*] Decempedator agrorum est divisor, a decempeda dictus. Porro decempeda pertica est decem pedum, qua architecti et agrorum mensores utuntur.

[a] *Partes dicuntur in foro*] Partes sunt in foro litigantium, accusatoris scilicet et rei; aut in curia, cum alii unam sententiam, alii alteram sequuntur: cum autem res agitur castris et armis, ita ut alteri reipublicæ bellum inferant, alii propugnent, tum proprie bellum dicitur.

satis persecuti sumus, hoste judicato Dolabella: Cæsaris mors facillime defenditur oblivione et silentio. Sed videte, quid moliatur. Cum mortem Cæsaris ulciscendam putat, mortem proponit non iis solum qui illam rem gesserunt,[1] sed iis etiam, si qui non moleste tulerunt. XIX. 40. 'Quibus, utri nostrum ceciderint, lucro futurum est: quod spectaculum adhuc ipsa fortuna vitavit, ne videret unius corporis duas acies, lanista Cicerone,[2] [b] dimicantes; qui usque eo felix est, ut iisdem ornamentis [k] deceperit vos, quibus deceptum Cæsarem gloriatus est.' [*p.* 256.] Pergit in mea maledicta,[3] quasi vero ei pulcherrime priora processerint; quem ego inustum verissimis maledictorum notis tradam hominum memoriæ sempiternæ. Ego 'lanista?' et quidem[4] non insipiens: deteriores enim jugulari cupio, meliores vincere. 'Utri ceciderint,' scribit lucro nobis futurum. 41. O[5] præclarum lucrum! quo, te victore, (quod Dii omen avertant!) beata mors eorum futura sit, qui e vita excesserint sine tormentis.[c] A me deceptos ait eisdem ornamentis Hirtium et Cæsarem. Quod, quæso,[6] adhuc a me est tributum Hirtio ornamentum? nam Cæsari [d] plura[7] et majora debentur. Deceptum autem patrem a me Cæsarem dicere audes? Tu, tu, inquam, illum occidisti Lupercali-

[k] *Honoribus.*

persequamur.—1 *v* ψ et edd. vett. cum Wernsd. in ed. maj. *si qui illam rem gess.* Mss. Ferrarii cum Manut. Faërn. Lamb. Græv. et Wernsd. in ed. maj. omittunt *si* ante *qui non moleste.*

Cap. xix. 2 ψ *Cicero.*—3 Schutz. et Wernsd. in ed. min. *Pergit in me maled.* Deinde, ψ *quasi vero ea pulch.*—4 Mss. nonnulli *equidem:* al. *etenim.* In *v* legitur *etiam insipiens.* Mox, *jugulare* omnes Mss. et edd. ante Manut. qui cum edd. seqq. recepit *jugulari* e conj. Ferrarii.—5 *v* et Faërn. omittunt O. Loco *quo* Gryph. et Lamb. habent *cum; v* ψ, Barb. 1. 2. et edd. Rom.

NOTÆ

[b] *Lanista Cicerone*] Lanista magister est gladiatorum, quique eos committere solet cum certandum est. Ciceronem autem lanistam appellat, quasi duas partes in republica committeret.

[c] *Sine tormentis*] Indicat tormenta quibus a Dolabella Trebonius affectus est.

[d] *Nam Cæsari*] Octavio Cæsari.

bus :[e] cujus, homo ingratissime, flaminium[8 f] cur reliquisti? Sed jam videte magni et clari viri admirabilem gravitatem atque constantiam. 42. 'Mihi quidem constat, nec meam contumeliam,[9] nec meorum ferre;[l] nec deserere partes, quas Pompeius odivit; nec veteranos sedibus suis moveri pati;[10] nec singulos ad cruciatum trahi; nec fallere fidem, quam dedi Dolabellæ.' Omitto alia: 'fidem Dolabellæ,' sanctissimi viri, deserere homo pius[1] non potest. Quam fidem? an optimi[2] cujusque cædis, urbis et Italiæ partitionis; suis dandarum diripiendarumque provinciarum? nam quid erat aliud, quod inter Antonium et Dolabellam, impurissimos parricidas, fœdere ac fide[3] sanciretur?[m] 'Nec Lepidi societatem violare, piissimi hominis.' 43. Tibi cum Lepido societas, aut cum ullo,[4] non dicam bono civi, sicut ille est, sed homine sano? Id agis, ut Lepidum aut impium aut insanum existimari velis. Nihil agis. Quanquam affirmare de altero[5] difficile est, de Lepido præsertim, quem ego metuam nunquam, bene sperabo, dum licebit. Revocare te a furore[6] Lepidus voluit, non adjutor

[l] *Statui ulcisci injuriam factam mihi et meis.* [m] *Confirmaretur.*

Ven. *quo lucro.*—6 In *v* deest *quæso.*—7 *v* ψ et al. *plurima.*—8 *Flamina* Barb. 1. 2. et Ven. *flaminia* ψ, Mss. Græviani, et edd. pleræque ante Manut. qui cum edd. seqq. dedit *flaminium* e conj. Ferrarii.—9 *v* ψ et al. *nec meam quidem contumeliam.*—10 ψ *patiar.*—1 Mss. aliq. Ferrarii *bonus homo:* al. *probus homo.*—2 *v annon optimi:* Franc. *aut optimi.* Tum, ψ, Colon. Franc. et Ms. Grævii *cædes:* edd. vett. *sedes, urbis et Italiæ partitiones.* Pro *urbis* Colon. et Ms. Grævii habent *orbis.* Pro *suis dandarum* Colon. habet *suas dandarum;* Lamb. *vastandarum.*—3 Al. *fœdere et fide.* Deinde, ψ *Ne Lepidi soc. violarem.*—4 *v cum illo.* Mox, al. *bono cive.*—5 ψ et edd. vett. *de aliquo.* Tum, Garaton. deleri jubet *præsertim.*—6 *v* et Ms. Grævii *fure.* Mox, *v dementiæ tuæ.*

NOTÆ

[e] *Illum occidisti Lupercalibus*] Non quidem Julium Cæsarem interfecit Antonius, sed in causa fuit cur occisus fuerit: nam referente Plutarcho in vita Antonii, cum ei ille diadema imposuisset in Lupercalibus, Brutus et Cassius interficiendi Cæsaris, quasi dominatum in republica affectantis, consilium sumsere.

[f] *Flaminium*] Flaminium dignitas est, et ministerium flaminis: cum autem divinos honores Antonius Cæsari decrevisset, pulvinar scilicet, simulacrum, et flaminem, ipseque flamen fuisset cooptatus, datus honor lege sua Cæsari, deseri passus est.

esse dementiæ. Tu porro ne pios quidem, sed piissimos quæris:[g] et, quod verbum omnino nullum in lingua Latina est, id, propter tuam divinam pietatem, novum inducis. 44. 'Nec Plancum prodere, participem consiliorum.' Plancum participem? cujus memorabilis ac divina virtus lucem affert reipublicæ; (nisi forte eum[7] subsidio tibi venire arbitraris cum fortissimis legionibus, magno equitatu peditatuque Gallorum) quique, nisi ante ejus adventum reipublicæ pœnas dederis, hujus[8] belli feret principatum. Quanquam enim prima præsidia[n] utiliora reipublicæ sunt,[9] tamen extrema sunt gratiora. XX. 45. Sed jam se colligit,[o] et ad extremum incipit philosophari. 'Si me rectis sensibus euntem[p] Dii immortales, ut spero, adjuverint; vivam libenter. Sin autem aliud me fatum manet;[q] præcipio gaudia suppliciorum vestrorum. Namque, si victi[10] Pompeiani tam insolentes sunt; victores quales futuri sint, vos potius experiemini.' Præcipias licet gaudia: non enim tibi cum Pompeianis, sed cum universa republica bellum est. [*p.* 257.] Omnes te Dii, homines, summi, medii, infimi; cives, peregrini; viri, mulieres; liberi, servi oderunt. Sensimus hoc nuper falso nuntio:[h] vero propediem sentiemus. Quæ si tecum ipse recolis,[r][1] æquiore animo et majore consolatione moriere. 46. 'Denique summa judicii mei spectat huc, ut meorum injurias ferre possim, si aut oblivisci velint ipsi fecisse,[2] aut ulcisci parati sint una nobiscum

[n] *Auxilia.* [o] *Redit ad se.* [p] *Habentem bona consilia.*
[q] *Reservor alteri fato.* [r] *Reputas.*

—7 Edd. vett. non agnoscunt *eum*. Mox, *maximo equitatu v* et Mss. Ferrarii cum Græv. Schutz. Wernsd. et Orell. Deinde, Mss. Ferrarii, Grut. et Græv. *peditatu,* sine copula —8 Ante *hujus* omnes Mss. et edd. præter Gryph. Ern. et Schutz. addunt *ille*.—9 ψ et edd. vett. *sint*.

Cap. xx. 10 ψ *Nam victi:* Barb. 1. 2. et edd. vett. *Nam si victi*. Tum, ψ, Barb. 1. 2. et edd. ante Manut. deest *sunt*.—1 Car. Steph. e Ms. cum Muret. et Lamb. *recolueris*.—2 ψ *possum,* et *v si autem oblivisci velim ipsi fec.*

NOTÆ

[g] *Piissimos quæris*] Hanc vocem *piissimos* negat Cicero Latinam esse.

[h] *Falso nuntio*] Renuntiatum fuerat Romæ periisse Antonium, quo ex nuntio extitit incredibilis omnium lætitia.

Cæsaris mortem.' Hac Antonii sententia cognita, dubitaturosne A. Hirtium, C. Pansam,[3] consules, putatis, quin ad Antonium transeant? Brutum obsideant? Mutinam expugnare cupiant?[4] Quid de Pansa et Hirtio loquor?[5] Cæsar, singulari pietate adolescens, poterit se tenere, quin D. Bruti sanguine pœnas patrias persequatur? Itaque fecerunt, uti, his literis lectis, ad munitiones propius accederent. Quo major adolescens Cæsar, majoreque Deorum immortalium beneficio,[6] reipublicæ natus est, qui nulla specie[s] paterni nominis, nec pietate, abductus unquam est. Intelligit, maximam pietatem conservatione patriæ contineri. 47. Quodsi partium certamen esset, quarum omnino nomen exstinctum est, Antoniusne potius et Ventidius partes Cæsaris defenderent, quam, primum[7] Cæsar, adolescens summa pietate et memoria parentis sui? deinde[8] Pansa et Hirtius, qui quasi cornua duo[i] tenuerunt Cæsaris, tum, cum illæ vere partes vocabantur? Hæ vero quæ sunt partes,[k] cum alteris senatus auctoritas, populi Romani libertas, reipublicæ salus proposita sit; alteris cædes bonorum, urbis, Italiæque partitio? XXI. Veniamus aliquando ad clausulam.[l] 'Legatos venire non credo.' Bene me novit. 'Bellum quo veniat:'[9 m] proposito præsertim ex-

[s] *Nullo respectu.*

Tum, ψ et edd. vett. *parati sunt.*—3 Car. Steph. et Lamb. *dubitaturumne A. Hirtium aut C. Pansam.*—4 In ψ deest *cupiant.*—5 Mss. plerique et edd. vett. cum Græv. *loquar.* Mox, *poteritne se ten.* edd. vett. cum Grut.—6 Margo ed. Lamb. ex Gryph. 1550. *Quo majore adolescens Cæsar, Deorum imm. munere.*—7 Mss. nonnulli et edd. ante Manut. omittunt *primum.*—8 In edd. vett. non legitur *deinde.*

Cap. XXI. 9 *Bellum quod veniant* ψ et ed. Rom. *bellum quod veniat* Mss. Ferrariani et ed. Ven. *velim quo venias* Ms. Car. Steph. *bellum quidem ve-*

NOTÆ

Quasi cornua duo] Cornua sunt dextra sinistraque pars exercitus: qua comparatione militari utitur ad significandam amicitiam, quæ inter Hirtium, Pansam, et Cæsarem fuit.

[k] *Quæ sunt partes*] De iis superius dictum § 39. not.

[l] *Ad clausulam*] Nempe literarum Antonii.

[m] *Bellum quo veniat*] Id est, legatos non venire credit Antonius, ut geratur bellum.

emplo Dolabellæ.[n] Sanctiore erunt, credo, jure legati, quam duo consules, contra quos arma fert;[10] quam Cæsar, cujus patris flamen[t] est; quam consul designatus, quem oppugnat; quam Mutina, quam obsidet; quam patria, cui ignem ferrumque[1] minitatur. 48. 'Cum venerint, quæ postulent, cognoscam.'[u] Quin tu abis in malam pestem,[o] malumque cruciatum! Ad te quisquam veniat, nisi Ventidii similis? oriens incendium qui restinguerent, summos viros misimus: repudiasti: nunc in tantam flammam, tamque inveteratam mittamus, cum locum tibi reliquum[2] non modo ad pacem, sed ne ad deditionem quidem feceris?

Hanc ego epistolam, patres conscripti, non quo[3] illum dignum putarem, recitavi, sed ut confessionibus ipsius omnia patefacta ejus parricidia videretis. 49. Cum hoc pacem M. Lepidus, vir ornatissimus omnibus virtutis[4] et fortunæ bonis, si hæc videret denique, aut vellet, aut fieri posse arbitraretur? 'Prius undis flamma,'[5 p] ut ait poëta, nescio quis, prius denique omnia, quam aut cum Antoniis respublica, aut cum republica Antonii redeant in gratiam. Monstra quædam sunt ista, et portenta et prodigia reipublicæ. Moveri sedibus suis[6] huic urbi melius est, atque alias, si fieri possit, terras[7] demigrare, unde Antoniorum nec facta

[t] *Sacerdos.* [u] *Expendam.*

niat conjecit Ferrarius. Mox, *Sanctiores* Mss. plerique et edd. vett. Ante *jure* edd. pr. addunt *majoreque.* 'An *melioreque?*' Garaton. Verba *Bene me novit ... erunt, credo* absunt ab *v*, Barbador. et Barb. 1. 2.—10 *v contra arma fere.*—1 *Ignis ferrumque* Ms. Scalæ: *igni ferroque* Barbador. Barb. 1. 2. et Ms. Car. Steph. ac etiam edd. pr. cum Orell. Mox, edd. vett. *postulant.*—2 Mss. et edd. vett. *relictum.* Tum, in *v* deest *ne.*—3 Lamb. *non quod.* —4 Ante *virtutis* edd. pleræque addunt *et.* Mox, *ψ si hoc vid.* Pro verbis *vellet aut fieri* in *v* legitur *nollet fieri. Aut non.*—5 Mss. plerique *undas flammam:* edd. ante Manut. cum Grut. *undas flammamque:* Gryph. *cum undis flamma.*—6 *v ψ*, et edd. vett. non agnoscunt *suis.*—7 Edd. ante Grut. cum

NOTÆ

[n] *Exemplo Dolabellæ*] Dolabella interfecit Trebonium, ut dictum est sæpius.

[o] *In malam pestem*] Comica execratio est.

[p] *Prius undis flamma*] Locus ab impossibili, et satis poëtis familiaris locutio, qua utuntur, cum aliqua inter se convenire non possunt.

nec nomen audiat, quam illos, Cæsaris virtute ejectos, Bruti retentos, intra hæc mœnia videre. Optatissimum est vincere: secundum est, nullum casum pro dignitate et libertate patriæ non ferendum putare. Quod reliquum est, non est tertium, sed postremum omnium, maximam turpitudinem suscipere vitæ cupiditate. 50. Quæ cum ita sint, de mandatis literisque M. Lepidi, viri clarissimi,[8] Servilio assentior:[q] [*p.* 258.] et hoc amplius censeo, 'Magnum Pompeium, Cnæi filium, pro patris majorumque suorum animo studioque in rempublicam, suaque pristina virtute, industria, voluntate, fecisse, quod suam, eorumque, quos secum haberet, operam senatui populoque Romano pollicitus esset, eamque rem senatui populoque Romano gratam acceptamque esse, eique honori dignitatique eam rem fore.' Hoc vel conjungi cum hoc senatusconsulto licet, vel sejungi potest, separatimque perscribi,[9] ut proprio senatusconsulto Pompeius collaudatus esse videatur.

Wernsd. in ed. min. et Orell. *atque in alias, si fieri possit, terras:* Grævius e Ms. Franc. *atque alias, si fieri possit, in terras.*—8 Pro *viri clarissimi* in ψ legitur *Q. C.*—9 ψ *separatimque per se tibi.*

NOTÆ

[q] *Servilio assentior*] Censebat Servilius ut de Lepidi mandatis, et de literis ad populum referretur, et literis senatus Lepido responderetur.

M. TULLII CICERONIS

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA QUARTADECIMA.

ORATIO LVI.

ARGUMENTUM.

Allatis de prælio ad Mutinam commisso, Antonioque victo, literis consulum et Cæsaris, M. Cornutus, prætor urbanus, qui consulare munus, absentibus consulibus, more majorum sustinebat, cum senatum vocasset, easque literas recitasset, sententias rogavit. Quid alii censuerint, qui ante Ciceronem rogati sunt, obscurum est: unus tamen ex iis, redeundum, sagis depositis, ad togas, idemque fortasse, decernendam consulibus et Cæsari supplicationem, censuit. Sententia vero Ciceronis hæc fuit: non esse mutandum vestitum, nisi D. Bruto, cujus causa saga sumta essent, liberato: Antonium, quique una essent, hostes judicandos: supplicationem quinquaginta dierum communiter tribus ducibus decernendam: milites eos, qui pro republica pugnantes interierint, monumento quam amplissimo cohonestandos; quæque iis præmia senatus promiserat, ea parentibus, liberis, conjugibus, fratribus eorum persolvenda.

1. 1. Si, ut ex literis [1a] quæ recitatæ sunt, patres conscripti, sceleratissimorum hostium exercitum cæsum fu-

NOTÆ

[a] *Ex literis*] Literæ a Pansa et Hirtio consulibus missæ fuerant ad senatum, quibus eum certiorem faciebant de victoria, quam de Antonio retulerant.

sumque cognovi; sic (id, quod et omnes maxime optamus, et ex ea victoria,[2] quæ parta est, consecutum arbitramur[a]) D. Brutum egressum jam Mutina esse cognovissem;[3] propter cujus periculum ad saga issemus,[b] propter ejusdem salutem redeundum ad pristinum vestitum[b] sine ulla dubitatione censerem. Ante vero, quam ea res,[c] quam avidissime civitas expectat, allata sit, lætitiæ[4] usus satis est maximæ præclarissimæque pugnæ:[c] reditum ad vestitum[d] confectæ victoriæ reservate.[5] Confectio autem[e] hujus belli est, D. Bruti salus. 2. Quæ autem est ista sententia, ut in hodiernum diem vestitus mutetur,[6] deinde cras sagati prodeamus? Nos vero cum semel ad eum, quem cupimus optamusque, vestitum redierimus, id agamus, ut eum in perpetuum retineamus. Nam hoc quidem cum turpe est, tum ne Diis quidem immortalibus gratum, ab eorum aris,[7] ad quas togati adierimus, ad saga sumenda discedere. 3. Atque animadverto,[8] patres conscripti, quosdam huic favere sententiæ; quorum ea mens, idque consilium est, ut, cum videant gloriosissimum illum[9] D. Bruto futurum diem, quo die propter ejus salutem redierimus ad vestitum,[10] hunc

[a] *Speramus.* [b] *Sumsissemus saga.*
[c] *Sufficit ut lætemur de maxima et præclarissima pugna.*

CAP. I. 1 *v Sicut ex lit.* MOX, edd. vett. *sceleratorum hostium.*—2 *v opt., ea victoria:* al. *opt., ex ea victoria:* unde Ferrarius conjecit *opt., et eam victimam.*—3 *v*, Barb. 1. 2. et edd. ante Manut. *esse si cognov.*—4 Mss. Ferrarii cum Manut. Muret. Faërn. Lamb. et Orell. *quam sit ea res quam . . . allata, læt.* Pro *usus* Mss. nonnulli et edd. ante Naug. habent *risus.* In Ms. Car. Steph. legitur *lætitia frui satis est.*—5 *v reservare.*—6 *ψ mittetur.*—7 *ψ* et edd. vett. cum Grut. *ab eorundem aris.*—8 Barb. 2. Gryph. et Wernsd. *Atqui animadv.*—9 *v cum videatur*, et edd. vett. *illum gloriosiss.*—10 Ms. unus *ad togam:* in *v*, Colon. Pal. 2. et Ms. Grævii, voce *ad vestitum* haud reperiuntur.

NOTÆ

[b] *Ad pristinum vestitum*] Id est, ad togas, quæ consuetæ erant vestes, quibus unusquisque pacis tempore induebatur.

[c] *Quam ea res*] Intelligit liberationem Bruti, qui Mutinæ semper obsessus tenebatur.

[d] *Reditum ad vestitum*] Cicero vult ut expectetur confecta et perfecta victoria, antequam vestitum pristinum, id est, togas assumant.

[e] *Confectio autem*] Id est, confectum et perfectum illud erit bellum, cum D. Brutus hac obsidione liberabitur.

tantum ei fructum eripere cupiant, ne[1] memoriæ posteritatique prodatur, propter unius civis periculum populum Romanum ad saga ivisse, propter ejusdem salutem[2] redisse ad togas. Tollite hanc, nullam tam pravæ sententiæ causam reperietis. [*p.* 259.] Vos vero, patres conscripti, conservate auctoritatem vestram, manete in sententia, tenete vestra memoria, quod sæpe ostendistis, hujus totius belli in unius viri fortissimi et maximi vita positum esse discrimen. II. 4. Ad D. Brutum liberandum legati missi,[f] principes civitatis, qui illi hosti ac parricidæ denuntiarent,[3] ut a Mutina discederet: ejusdem[4] D. Bruti conservandi gratia consul sortitu[5 g] ad bellum profectus A. Hirtius; cujus imbecillitatem valetudinis animi virtus et spes victoriæ confirmavit: Cæsar, cum, exercitu per se comparato, a[6] primis pestibus[h] rempublicam liberasset, ne quid postea sceleris oriretur, profectus est ad eundem Brutum liberandum, vicitque dolorem aliquem[i] domesticum patriæ caritate. 5. Quid C. Pansa egit aliud delectibus habendis, pecuniis comparandis, senatusconsultis faciendis gravissimis[7] in Antonium, nobis cohortandis, populo Romano ad causam libertatis vocando, nisi ut D. Brutus liberaretur? a quo populus Romanus frequens ita salutem D. Bruti una voce depoposcit,[8] ut eam non solum commodis suis, sed

Tantum omittunt *v* et Mss. Ferrarii, cum Manut. Ferrar. Lamb. Græv. et Oliv.—1 *v* caret *ne.*—2 In *ψ propter ejus sal.*

CAP. II. 3 Muret. et Lamb. *nuntiarent.*—4 In *v* deest *ejusdem.*—5 *ψ consulis sortiti:* edd. ante Faërn. *consules sortiti.*—6 Mss. nonnulli et edd. Rom. Ven. 1483. Junt. Græv. et Orell. præpositionem omittunt. Muret. et Faërn. habent *comparato tum primis:* al. *comparato cum primis.* Paulo ante, *v ψ* non agnoscunt *per se.*—7 *v gravissimus.* Mox, *ψ populum Romanum ad causam lib.*

NOTÆ

[f] *Legati missi*] Sæpius de illis legatis dictum est superioribus orationibus.

[g] *Consul sortitu*] Sortiti fuerant provincias consules Hirtius et Pansa: Hirtio Gallia, Pansæ civitas obtigit.

[h] *Primis pestibus*] Intelligit Antonii Brundisio Romam reditum, ubi cædem omnium bonorum meditabatur.

[i] *Dolorem aliquem*] Indicat Caii Julii Cæsaris mortem.

etiam necessitati victus[k] anteferret. Quod sperare nos quidem debemus, patres conscripti, aut inibi[9] esse, aut jam esse confectum: sed spei fructum[1] rei convenit et eventui reservari, ne aut Deorum immortalium beneficium festinatione præripuisse, aut vim fortunæ stultitia contemsisse videamur.

6. Sed quoniam significatio vestra satis declarat, quid hac de re sentiatis; ad literas veniam, quæ sunt a consulibus[10] et a proprætore missæ, si pauca ante, quæ ad ipsas literas pertineant, dixero. III. Imbuti[d] sanguine gladii,[1] patres conscripti, legionum exercituumque nostrorum, vel madefacti potius, duobus consulum, tertio Cæsaris prælio.[m] Si hostium fuit ille sanguis, summa militum pietas:[n] nefarium scelus, si civium. Quousque igitur is, qui omnes hostes scelere superavit, nomine hostis carebit? nisi mucrones etiam nostrorum militum tremere vultis, et dubitare,[2] utrum in cive, an in hoste figantur. 7. Supplicationem[o] decernitis:[3] hostem non appellatis. Gratæ vero[p] nostræ Diis immortalibus gratulationes erunt, gratæ victimæ, cum

[d] *Tincti.*

voc., nisi ut D. Brutum liberaret.—8 ψ *deposcit.*—9 Pro *inibi* nonnulli habent *mihi;* al. *ubi.* Tum, pro *sed* v ψ, Barb. 1. 2. et edd. vett. habent *et.*—10 Mss. plerique et edd. ante Manut. *a consule.* Deinde, ψ *a prætore.*

CAP. III. 1 In v deest *gladii.* Mox, ψ *malefacti.* Tum, Mss. nonnulli et edd. vett. *duorum Coss.* Denique, *Cæsaris præsidio* edd. vett.—2 *Vultis dubitatis* v et Mss. Ferrarii: *vultis dubitantes* Ms. Car. Steph. et al. cum Faërn. Ald. et Orell.—3 ψ *decrevistis.* Mox, *Gratæ vestræ Diis* v: *Gratæ nostræ*

NOTÆ

[k] *Necessitati victus*] Dio et Appianus referunt, fuisse tum Romæ summam annonæ difficultatem, et tamen maluisse populum Rom. Pansam ad bellum proficisci, ut liberaret D. Brutum, quam Romæ remanere, ut ab eo res frumentaria procuraretur.

[l] *Spei fructum*] Spei fructus est victoria et pax, quæ Antonio superato, et liberato Bruto, sperabatur.

[m] *Tertio Cæsaris prælio*] Prælium illud est, quod Octavius commisit.

[n] *Militum pietas*] Subauditur 'fuit:' summæ enim pietatis fuit contra Romani nominis hostes pugnare; contra vero summæ impietatis contra cives Romanos, quales habendi non sunt Antoniani, quia hostes superarunt.

[o] *Supplicationem*] De supplicationibus dictum est orat. pro Balbo § 61. not.

[p] *Gratæ vero*] Ironia.

interfecta sit civium multitudo. 'De improbis,' inquit,[q] 'et audacibus:' nam sic eos appellat clarissimus vir:[r] quæ sunt urbanarum maledicta litium,[s] non inustæ[e] belli internecini[f] notæ. Testamenta,[4] credo, subjiciunt,[t] aut ejiciunt vicinos,[u] aut adolescentulos circumscribunt: his enim vitiis affectos et talibus, malos et audaces appellare consuetudo solet: 8. bellum inexpiabile[5] infert quatuor consulibus[x] unus[y] omnium latronum teterrimus; gerit idem bellum cum senatu populoque Romano. Omnibus (quanquam ruit ipse suis cladibus[z]) pestem,[6] vastitatem, cruciatum, tormenta denuntiat; Dolabellæ ferum et immane facinus,[a] quod nulla barbaria[7] posset agnoscere, id suo consilio factum esse testatur: quæque esset facturus in hac urbe, nisi eum hic[8]

[e] *Expressæ.* [f] *Exitialis.*

Diis ψ.—4 *Non injusta nec uno te. Test. &c.* ψ et Colon. *non injusta evelli inter nec uno te. Test. &c.* Mss. plerique: *non injusta, evelli, internecti nota test. &c.* edd. vett. *non justæ belli internecini notæ. Test. &c.* Muretus e conj. Ceteri ut Ern. e conjectura Ferrarii. Vid. Nott. Varr. Tum, *v subj. ut ejiciant.*—5 *Inexpiale* unus Ms. *expiabile* Pal. 1. 2. Barb. 1. 2. et ed. Ald. Mox, ψ *consulum.*—6 Faërn. (*quanquam ruit ipse cum suis*) *gladios, pestem, &c.* Lamb. (*quanquam ruit ipse cum suis*) *cladem, pestem, &c.* Post *cruciatum* ψ addit *etiam.*—7 ψ et edd. vett. *barbaries.* Deinde, *ignoscere* ψ, Huyd. Junt. et al. Porro, *id duorum consilio* Barb. 1. 2. et al. *id deorum consilio* Ald. Rom. Ven. Naug. Cam. Gryph.—8 Edd. vett. cum Græv. *hinc.* Mox, *atque mœnibus* Mss. Ferrarii cum Muret. Faërn. Lamb. Græv. Oliv. In *v* et edd. vett.

NOTÆ

[q] *De improbis, inquit*] Verba sunt illius qui Antonio favebat, cujus ostendit absurditatem.

[r] *Clarissimus vir*] Calenus, aut Piso.

[s] *Urbanarum maledicta litium*] In litibus quæ nascuntur inter cives, vulgo tantum audaces et improbi ii appellantur, qui furtis, flagitiis, aliisque criminibus ejusmodi inquinantur: at qui bellum patriæ denuntiant, hostes appellantur.

[t] *Testamenta subjiciunt*] Id est, testamenta falsa pro veris subjiciunt.

[u] *Ejiciunt vicinos*] Id est, ejiciunt vicinos ex suis prædiis; quod fieri aliquando a potentioribus solet.

[x] *Quatuor consulibus*] Ex quatuor illis consulibus duo magistratu fungebantur, Hirtius et Pansa; duo erant designati, D. Brutus et Plancus.

[y] *Unus*] Antonius.

[z] *Suis cladibus*] Quibus videlicet sibi perniciem infert.

[a] *Dolabellæ facinus*] Illud facinus intelligit, quo mortem nefarie Trebonio intulit: de qua superioribus orationibus dictum est.

ipse Jupiter ab hoc templo[b] atque his mœnibus repulisset, declaravit in Parmensium calamitate,[c] quos, optimos viros, honestissimosque homines, maxime cum auctoritate[9] hujus ordinis, populique Romani dignitate conjunctos, crudelissimis exemplis[10] interemit propudium illud et portentum, L. Antonius, insigne odium omnium hominum, vel, si etiam Dii oderint quos oportet, omnium Deorum.[1] 9. Refugit animus, patres conscripti, eaque dicere reformidat,[2] quæ L. Antonius in Parmensium liberis et conjugibus effecerit. Quas enim turpitudines Antonii libenter subierunt,[3] easdem per vim lætantur aliis se intulisse. [*p.* 260.] Sed vis calamitosa est, quam illis intulerunt;[4] libido flagitiosa, qua Antoniorum oblita[g] est vita. IV. Est igitur quisquam, qui hostes appellare non audeat, quorum scelere crudelitatem Carthaginiensium victam esse fateatur?[5] qua enim in urbe tam immanis Hannibal[d] capta, quam in Parma surrepta Antonius? nisi forte hujus coloniæ,[e] et ceterarum, in quas eodem est animo, non est hostis Antonius[6] putandus. 10. Si vero coloniarum et municipiorum sine ulla

[g] *Polluta.*

paucis legitur *Jupiter ab hoc templo mœnibus.*—9 *v* et nonnullæ edd. vett. *maxima cum auct.*—10 Pro *crudelissimis exemplis* edd. vett. exhibent *crudelissime.* Tum, *proludium v* et Mss. Ferrarii, cum Faërn. et Grut. *prœludium* Mss. nonnulli et edd. vett. *prodigium* Ms. Ursini.—1 *v sic etiam Dii oderunt,* omissis *omnium Deorum.*—2 ψ, Mss. Ferrarii, Barb. 1. 2. et edd. vett. *eaque dicere formidat,* vel *eaque formidat dicere.* Pro *eaque* Ern. volebat *atque,* et paulo post *fecerit.*—3 Ante *subierunt v* ψ, Barb. 1. 2. Ms. Car. Steph. et edd. ante Mannt. cum Faërn. et Orell. addunt *cum dedecore.* In Huyd. *subierint.*—4 *Illi tulerunt* Lamb. e conjectura Faërni.

CAP. IV. 5 ψ *crud. Carthag. victam esse constat:* Huyd. et al. ac edd. vett. *crud. constat Carthag. victam esse.*—6 *v* ψ, Huyd. et edd. pr. cum Schutz.

NOTÆ

[b] *Jupiter ab hoc templo*] Id est, Capitolino templo, ubi tum senatus habebatur.

[c] *In Parmensium calamitate*] Parma urbs est insignis in Gallia Cisalpina, in octava Italiæ regione, quæ a fluvio, quo alluitur, dicta est.

[d] *Hannibal*] Hannibal dux Carthaginiensium fuit, qui in Italiam penetravit, T. Sempronium consulem superavit; deinde ipse ad Nolam a Marcello victus est; tandem a Sempronio Graccho magna suorum clade repulsus abire ex Italia coactus est.

[e] *Coloniæ*] Parma colonia fuit Romanorum. Quid sit colonia sæpius dictum, sicut de municipiis.

dubitatione hostis est; quid tandem hujus censetis urbis, quam ille ad expiandas egestates[7] latrocinii sui concupivit? quam jam peritus metator et callidus, decempeda[f] sua Saxa[g] diviserat? Recordamini, (per Deos immortales!) patres conscripti, quid hoc biduo timuerimus a domesticis hostibus,[8] rumoribus improbissimis dissipatis.[h] Quis liberos, quis conjugem aspicere poterat sine fletu? quis domum? quis tecta? quis larem familiarem?[h] Jam[9] aut fœdissimam mortem omnes, aut miserabilem fugam cogitabant. Hæc a quibus timebantur, eos hostes appellare dubitamus? Gravius si quis attulerit nomen, libenter assentiar: hoc vulgari contentus vix sum; leviore non utar.

11. Itaque cum supplicationes justissimas ex iis literis,[10] quæ recitatæ sunt, decernere debeamus, Serviliusque decreverit; augebo omnino numerum dierum, præsertim cum non uni, sed tribus ducibus[1][i] sint decernendæ. Sed hoc primum faciam, ut imperatores[2] appellem eos, quorum virtute, consilio, felicitate, maximis periculis servitutis atque

[h] *Divulgatis.*

omittunt *Antonius.*—7 *Ad explendas egest. v,* Pal. 2. 4. Naug. Muret. Faërn. Lamb. Græv. Schutz. Wernsd. et Orell. *ad explicandas egest.* Pal. 1. Tum, *latrociniis suis* e conjectura Grævii recepit Lall. Paulo post, Lamb. *jam pridem metator.* Pro *sua* ψ habet *si vis.*—8 Ante *rumoribus* Mss. omnes et edd. ante Faërn. inserunt *id est, qui inter mœnia hostes sunt,* quæ verba Faërn. et edd. seqq. deleverunt e conj. Ferrarii.—9 *Jam* omittunt Colon. et al. cum Muret. Græv. Oliv. et Wernsd. in ed. maj. Pro *Jam aut* in *v* legitur *Ea ut,* et paulo post *at miserabilem.*—10 Edd. vett. *ex his lit.* Tum, *v debemus.*—1 *Præsertim cum una tribus ducibus* ψ: *præs. cum uni e tribus ducibus* Mss. aliq. Ferrarii: *præs. cum communiter tribus ducibus* unus Ms. Ferrarii, cum Manut. Muret. Faërn. Lamb. et Orell. *præs. cum non uni, sed communiter tribus ducibus* Græv. Schutz. et Wernsd. In Barb. 1. 2. legitur *præs. cum uniter ducibus.*—2 In *v* deest *imperatores.* Mox, *quorum virtute et consilio feliciter*

NOTÆ

[f] *Decempeda*] Decempeda pertica est decem pedum, qua architecti, fabri, agrorum et viarum mensores utebantur.

[g] *Saxa*] Is fuit ex Antonianis partibus perditissimus, et ejus castrorum metator, id est, qui locum castris eligit, et metatur.

[h] *Larem familiarem*] Putabant illi domum quamlibet suum habere Deum, larem domesticum ac tutelarem. De laribus diximus orat pro Sext. § 30. not.

[i] *Tribus ducibus*] Videlicet consulibus et Octavio Cæsari.

interitus liberati sumus. Etenim cui viginti his annis supplicatio decreta est, ut non[3] imperator appellaretur, aut minimis rebus gestis, aut plerumque nullis? Quamobrem aut supplicatio ab eo, qui ante dixit,[4] decernenda non fuit; aut usitatus honos, pervulgatusque, tribuendus iis, quibus etiam novi et singulares[5] debentur. v. 12. At si quis Hispanorum, aut Gallorum, aut Thracum mille, aut duo millia[k] occidisset, non eum[6] hac consuetudine, quæ increbruit, imperatorem appellaret senatus? tot legionibus cæsis, tanta multitudine interfecta, hostium, dico (ita, inquam, hostium,[7] quamvis hoc isti hostes domestici[1] nolint), clarissimis ducibus supplicationum honorem[8] tribuemus, imperatorum nomen adimemus? Quanto enim honore, lætitia, gratulatione in hoc templum[9] ingredi debent illi ipsi hujus urbis liberatores, cum hesterno die, propter eorum res gestas, me ovantem,[m] et prope triumphantem, populus Romanus

ψ et Barb. 1. 2.—3 *v* caret negativa particula.—4 ψ *dissit.*—5 Alii *novi singularesque.*

Cap. v. 6 *An si quis ... occid., eum* ψ et Mss. Regii cum Muret. Faërn. Lall. et Orell. *An si quis ... occid., non eum* Car. Steph. Schutz. et Wernsd. in ed. maj.—7 *Tanta mult. hostium interfecta, dico inquam hostium* Mss. plerique et edd. ante Manut. qui cum edd. seqq. (præter Orell.) dedit *tanta mult. interfecta, hostium dico;* (post *dico* nonnulli notam interrogationis posuerunt) *ita, inquam, hostium,* ut legitur in uno Ms. Ferrarii, Ms. Regio, et duobus Mss. Ursini. Orellius, e conjectura Garatoni, recepit, *tanta mult. hostium interfecta; ita, inquam, hostium.* Paulo post, ψ *nolunt.*—8 *Supplicationis hon.* ψ et edd. vett. *supplicationibus honorem* Barb. 1. *supplicationem honorum* Mss. plerique. Deinde, *imperatorium nomen v,* Muret. et Orell.—9 *v* ψ *in hoc templo,* Tum, *v illi ipsius urbis.* Paulo post, ψ *cum*

NOTÆ

[k] *Mille, aut duo millia*] Ex antiquo Romanorum more appellabatur tantum is imperator, qui decem hostium millia profligaret: posteris tamen temporibus, ut refert Appianus, eodem imperatoris nomine decorabatur, sub quo mille concidissent.

[1] *Hostes domestici*] Tales erant qui favebant Antonio, atque inter eos potissimum Fufium Calenum et L. Pisonem videtur indicare.

[m] *Me ovantem*] Ovatio minor fuit triumphus, qui neque tanta dignitate, neque pompa celebrabatur: iis enim tantum concedebatur, qui nec dictatores, nec consules, nec prætores, nec justum hostem, sed servum, sed piratam, aut fugitivum vicerant. Ovatio autem ab ove, quæ tantum immolari solita erat, dicta est. Censet tamen Festus, dictam fuisse ovationem a clamore militum, qui literam *O,* propter victoriam, lætitia exultantes proferebant.

in Capitolium domo tulerit, domum inde reduxerit? 13. Is enim demum est,[10] mea quidem sententia, justus triumphus[n] ac verus, cum bene de republica meritis testimonium a consensu civitatis datur: nam sive in communi gaudio populi Romani uni gratulabantur,[1] magnum judicium;[o] sive gratias agebant, eo majus; sive utrumque, nihil magnificentius excogitari potest.

Tu igitur ipse[2] de te?[p] dixerit quispiam. Et quidem invitus: sed injuriæ dolor[q] fecit me, præter consuetudinem, gloriosum. Nonne satis est, ab hominibus virtutis ignaris gratiam bene merentibus non referri?[3] etiam in eos, qui omnes suas curas in reipublicæ salute defigunt, crimen[4] invidiaque quæretur? 14. Scitis enim per hos dies cele-

externo die.—10 ψ *pop. Romanum in Cap. domo tul. Is demum est.* Alii *enim* quoque omittunt.—1 Hervag. *mihi gratulabantur:* v *gratulabatur,* omisso *uni.* Mox, *sive uni gratias ag.* Colon. Mss. Ferrarii, Gruteri et Car. Steph. cum Grut. et al. Paulo post, v et Ms. Car. Steph. *cogitari potest.*—2 Edd. vett. non agnoscunt *ipse.* Mox, pro *dolor fecit* v habet *dolore ait;* ψ *dolore ago;* edd. vett. *dolore aio;* Ven. 1483. Junt. *dolore animo;* margo Crat. Naug. Muret. Faërn. Lamb. Oliv. Wernsd. in ed. min. et Orell. *dolor facit.*—3 v et Muret. *referre.*—4 Ante *crimen* edd. nonnullæ inserunt *in pejus.* Pro vulg. *creberrimum* Ern. ex Huyd. cum Schutz. et Wernsd. in ed. min. dedit *celeberrimum.* Pro verbis *sermonem me per Idus Quintiles* v exhibet *ne post Idus Quintiles;* ψ *me per Idus Quintiles;* Muretus, Lamb. Græv. Oliv. Lall. Schutz. Wernsd. in ed. min. et Orell. *sermonem, me pridie Vinalia;* Ant. Augustinus *sermonem, me pridie Quinquatrus;* Pantagathus *sermonem, me per Idus Apriles.* In Mss. plerisque et edd. vett. h. l. ita legitur, *Nonne satis est ab hominibus virtutis ignaris gratiam bene merentibus non referre, etiam* (al. *nisi etiam*) *in eos qui omnes suas curas in reip. salute defigunt? Scitis enim per hos dies creberrimum fuisse sermonem: me per idus Quintiles, qui dies hodie est, cum fascibus descensurum: aliquemne imperatorem habituri erimus? crimen* (al. *erimus? in pejus crimen*) *invidia quæretur?* (Franc. et Colon. *quæratur?* Barb. 1. 2. *quæreretur?*) *Credo hoc in gladiatorem, &c.* Muretus e conjectura edidit *cum fascibus descensurum, quem? me imperatorem. Credo hoc in gladiatorem, aut latronem, &c.* Lamb. *cum fascibus descensurum? Credo hoc in aliquem impium gladiatorem, &c.* Orell. suspicatur legend. *referri? etiam in eos, qui omnes*

NOTÆ

[n] *Justus triumphus*] Verus ac legitimus triumphus censeri debet æstimatio, quam de meritis et virtute cives habent universi.

[o] *Magnum judicium*] Subauditur, 'esset.'

[p] *Tu igitur ipse de te*] Excusat quod de se id referre cogatur, ne jactantiæ vituperium incurrat.

[q] *Injuriæ dolor*] Affert rationem, quare invitus de se loquatur: ait enim se aliena injuria ad id cogi.

berrimum fuisse sermonem, me per Idus Quintiles,[r] qui dies hodie est, cum fascibus descensurum. In aliquem credo hoc gladiatorem, aut latronem, aut Catilinam esse consultum,[5 l] non in eum, qui, ne quid tale in republica fieri posset,[6] effecerit. An ut ego, qui Catilinam hæc molientem sustulerim, everterim, afflixerim, ipse existerem[7] repente Catilina? Quibus auspiciis istos fasces augur acciperem?[s] quatenus haberem?[t] cui traderem? [*p.* 261.] Quenquamne fuisse[8] tam sceleratum, qui hoc fingeret? tam furiosum,[9] qui crederet? Unde igitur ista suspicio, vel potius unde[10] iste sermo? VI. 15. Cum, ut scitis, hoc triduo, vel quatriduo, tristis a Mutina fama[u] manaret; inflati lætitia atque insolentia impii cives,[x] unum se in locum,[y] ad illam curiam, viribus[1] potius suis quam reipublicæ infelicem, congregabant. Ibi cum consilium[2] inirent

[l] *Quæsitum.*

suas curas in reip. salute defigunt, impiis a civibus crimen invidiaque quæretur? &c. —5 Muretus e conj. cum Lamb. Oliv. et al. *confictum.*—6 ψ et edd. vett. *possit.* Tum, *An ego* Faërn. et Lamb.—7 ψ et edd. ante Manut. *exstiterim.* Mox, *v Catalinam.*—8 *v Quanquam nec fuisse:* ψ *Quanquam ut opinor nec fuisse:* edd. vett. *Quanquam opinor nec fuisse.*—9 Al. *nec tam furiosum.*—10 *v* ψ et edd. ante Grut. non agnoscunt *unde.*

CAP. VI. 1 Pro *viribus* edd. nonnullæ habent *vitiis;* Ant. Augustinus *civibus.* Barb. 1. 2. Muret. Lamb. Oliv. et Wernsd. in ed. min. habent *suis potius,* omisso *viribus.* Mox, *infelicem* abest a Franc. et Amster.

NOTÆ

[r] *Per Idus Quintiles*] Cælius Secundus legit *per Idus Apriles:* nam aliter hæc lectio repugnaret historiæ: 'Galba enim, ad Ciceronem scribens, decimo septimo Kalend. Maii prælium hoc esse commissum ait: Cicero scribens ad M. Brutum, hujus victoriæ nuntium ad duodecimum Kalend. Maias allatum esse testatur: hæc autem oratio postridie ejus diei est recitata; hinc nemo non videt, Idus Quintiles nihil ad rem facere. Si autem *per Idus Apriles* reponatur, omnia recte quadrabunt, et cum reliquis locis consentient.' Hæc ille.

[s] *Augur acciperem*] Cum esset augur Cicero, religionis quoque defensor esse debuit.

[t] *Quatenus haberem*] Id est, ad quod tempus haberem hæc summæ dignitatis ornamenta?

[u] *Tristis a Mutina fama*] Sparsus quidam fuerat rumor Antonium vicisse, quia aliquot Galli equites ab Octavio Cæsare ad Antonium defecerant. Vide Dion. lib. XLVI.

[x] *Impii cives*] Hi sunt qui Antonio favebant.

[y] *In locum*] Arbitrantur nonnulli in ædes Pompeii confluxisse, quas Antonius invaserat.

de cæde nostra, partirenturque inter se, qui Capitolium, qui Rostra,[3] [z] qui urbis portas occuparent; ad me concursum futurum civitatis putabant. Quod ut cum invidia[4] mea fieret, et cum vitæ etiam periculo, famam istam fascium dissipaverunt: fasces[5] [a] ipsi ad me delaturi fuerunt. Quod cum esset quasi mea voluntate factum, tum in me[6] impetus conductorum hominum,[b] quasi in tyrannum, parabatur: ex quo cædes esset vestrum omnium[7] consecuta. Quæ res patescit, patres conscripti: sed suo tempore[8] totius hujus sceleris fons[m] aperietur. 16. Itaque P.[9] Apuleius, tribunus plebis, meorum omnium consiliorum periculorumque, jam inde[10] a consulatu meo, testis, conscius, adjutor,[1] dolorem ferre non potuit: doloris mei concionem habuit maximam, populo Romano unum atque idem sentiente. In qua concione cum me, pro summa nostra[2] conjunctione et familiaritate, liberare suspicione fascium vellet, una voce cuncta concio declaravit, nihil esse a me unquam de republica, nisi optime cogitatum. Post hanc habitam concionem, duabus tribusve horis, optatissimi nuntii et literæ venerunt; ut idem dies non modo me iniquissima invidia liberarit, sed etiam celeberrima populi Romani gratulatione auxerit.

17. Hæc interposui, patres conscripti, non tam[3] ut pro

[m] *Origo.*

—2 ψ *consilia.*—3 Pro *rostra,* quod est e conj. Faërni, Mss. plerique et edd. vett. habent *hostia;* al. *ostia.*—4 Grævii Ms. *Quod cum et invidia.* In Mss. paucis et edd. vett. deest *cum.*—5 *v faces.*—6 ψ et edd. vett. *in me* omittunt. —7 Mss. Ferrarii cum Muret. Faërn. Lamb. et Orell. *omnium vestrum.* Mox, *Quæ res patefecit* v ψ et edd. vett. cum Grut.—8 Al. *quod suo temp.*— 9 *v* et ψ prænomen omittunt.—10 Pro *jam inde v* exhibet *tam idem;* ψ *tam inde quam.*—1 Al. *conscius et adjutor.* Mox, Schutz. Wernsd. in ed. min. et Orell. sic distinguunt, *potuit doloris mei; concionem, &c.*—2 In *v* et ψ deest *nostra.*—3 *v* caret *tam.* Deinde, *dixerim* Mss. et edd. ante Naug. cum Fa-

NOTÆ

[z] *Qui Rostra* [*ostia*] Ostia proprie sunt exitus fluminum in mare, quæ etiam ad ædes civium privatas transferuntur.

[a] *Fasces*] Fasces sunt ornamenta magistratuum.

[b] *Conductorum hominum*] Homines pecunia conducti sunt ad Ciceronem et bonos cives trucidandos.

me dicerem, (male enim mecum ageretur, si parum vobis essem sine defensione purgatus) quam ut quosdam nimis jejuno[n] animo et angusto monerem, id quod semper[4] ipse fecissem, uti excellentium civium virtutem imitatione dignam, non invidia putarent. Magnus est in republica campus, ut sapienter dicere Crassus[c] solebat;[5] multis apertus cursus ad laudem. VII. Utinam quidem illi principes[d] viverent, qui me, post meum consulatum, cum iis ipse cederem, principem non inviti videbant! Hoc vero tempore, in tanta inopia constantium et fortium consularium, quo me dolore affici creditis, cum alios male sentire, alios nihil omnino curare videam,[6] alios parum constanter in suscepta causa permanere, sententiamque suam non semper utilitate reipublicæ,[7] sed cum spe, tum timore moderari?[e] 18. Quodsi quis de contentione principatus laborat (quæ nulla esse debet), stultissime facit, si vitiis cum virtute contendit. Ut enim cursu cursus, sic in viris fortibus virtus virtute superatur. Tu, si ego de republica optime sentiam,[8] ut me vincas, ipse pessime senties?[o] aut, si ad me bonorum concursum fieri videbis, ad te improbos invitabis? Nolim,[9] primum reipublicæ causa, deinde etiam dignitatis tuæ.[10] Sed, si principatus ageretur, quem nunquam expetivi, quid tandem mihi esset optatius? Ego enim malis sententiis vinci non possum, bonis[1] forsitan possum, et liben-

[n] *Vacuo.* [o] *Facies.*

ërn. Græv. Wernsd. in ed. maj. et Orell. Ceteri *dicerem* e conj. Ferrarii. Paulo post, ψ *agetur.*—4 ψ et edd. vett. *quod ego semper.*—5 Al. *dicere solebat Crassus.*

CAP. VII. 6 Al. *video.*—7 ψ *non propter utilitatem reip.* Pro *cum spe, tum* υ habet *cum specto ;* ψ *conspecto.* Mox, ψ *laboraret.*—8 υ *sententiam.*—9 *Nolim* e Ms. Huyd. dederunt Ern. Schutz. Wernsd. in ed. min. et Orell. *Nollem* ceteri.—10 Post *tuæ* ψ addit *fieri.* Mox, ψ *qui tandem mihi esset optabilis.*—1 Pro vocibus *malis sententiis vinci non possum bonis* in υ legitur *malim.* Dein-

NOTÆ

[c] *Crassus*] L. Crassus, orator celeberrimus.

[d] *Illi principes*] Per illos viros principes, intelligit viros consulares, qui primum in republica locum tenebant, quales erant Pompeius, Bibulus, Cato.

[e] *Timore moderari*] Designat eos, qui Antonium reformidantes, proferre suam sententiam nolebant.

ter. 19. Hæc populum Romanum videre, animadvertere, judicare, quidam moleste ferunt. Poteratne fieri, ut non perinde[2] homines de quoque, ut quisque mereretur, judicarent? Ut enim de universo senatu[3] populus Romanus verissime judicat, nullis reipublicæ temporibus hunc ordinem firmiorem atque fortiorem[4] fuisse; sic de unoquoque nostrum, et maxime, qui hoc loco[f] sententias dicimus, sciscitantur omnes, avent audire, quid quisque[5] senserit: ita de unoquoque, ut quemque meritum arbitrantur, existimant. 20. [*p.* 262.] Memoria tenent, me ante diem XIII[6] Kalendas[g] Januarias principem revocandæ libertatis fuisse: me ex Kalendis Januariis[h] ad hanc horam invigilasse[7] reipublicæ: meam domum, measque aures, dies, noctes,[8] omnium præceptis monitisque patuisse: meis literis, meis nuntiis, meis cohortationibus omnes, qui ubique essent, ad patriæ præsidium excitatos: meis sententiis a Kalendis Januariis nunquam legatos ad Antonium;[i] semper illum hostem,[k] semper hoc[9] bellum;[l] ut ego, qui omni tempore[m] veræ pacis auctor fuissem, huic essem nomini pestiferæ pacis inimicus. 21. Idem Ventidium,[10] cum alii

de, *forsitan possim v* ψ, Barbador. Barb. 1. Ven. Junt. Faërn. et Orell.—2 Lamb. *proinde.* Pro *de quoque v* habet *quo usque;* ψ et edd. vett. *quoque;* alii *quique.*—3 ψ *senatu dicam.*—4 ψ *firm. aut fortiorem.* In *v* deest *atque fortiorem.*—5 *v quid quis:* ψ *quod quisque.*—6 Mss. plerique et edd. ante Manut. *XIIII.*—7 ψ et edd. vett. *vigilasse.*—8 Edd. ante Grut. cum Orell. *dies et noctes.* Tum, ψ *omnibus præceptis monitisque paruisse.* Paulo post, edd. vett. *meisque coh.*—9 In *v* deest *hoc.*—10 Mss. nonnulli *Idem R. Ventidium.* Deinde, *v aliis tribunum, &c.* ψ, Barb. 1. 2. et ed. Rom. *aliis tribunis plebis voluisse.*

NOTÆ

[f] *Hoc loco*] Primo loco consulares sententiam ferebant.

[g] *Diem XIII Kal.*] Vide Phil. III. § 21. not.

[h] *Ex Kal. Januariis*] A Kal. Jan. quibus habuit Philippicam quintam, ad hanc usque, pro republica stetit Cicero contra Antonii furorem.

[i] *Legatos ad Antonium*] Dissuasit semper Cicero, ut ad Antonium legati mitterentur.

[k] *Semper illum hostem*] Subauditur 'judicavi.'

[l] *Semper hoc bellum*] Id est, semper ejus actiones bellum esse credidi.

[m] *Ut ego, qui omni tempore, &c.*] Id est, cum ego semper suasissem, pacem certam et veram esse optandam, funestam populo Romano faciendam dissuasi.

tribunum plebis voluissent, non ego semper hostem?[n] Has in sententias meas si consules designati[1] discessionem[o] facere voluissent, omnibus istis latronibus, auctoritate ipsa senatus, jam pridem de manibus arma cecidissent. VIII. Sed, quod tum non licuit, patres conscripti, id hoc tempore non solum licet, verum etiam necesse est, eos, qui re sunt hostes, verbis notari,[2] sententiis nostris hostes judicari. 22. Antea, cum hostem aut bellum nominassem, semel et sæpius sententiam meam de numero sententiarum sustulerunt:[f] quod in hac causa jam fieri non potest. Ex literis enim C. Pansæ, A. Hirtii, consulum, C. Cæsaris proprætoris,[3] de honore Diis immortalibus habendo sententias diximus. Supplicationem modo qui decrevit, idem imprudens[4] hostes judicavit: nunquam enim in civili bello supplicatio decreta est.[p] Decretam dico?[5] ne victoris quidem literis postulata est. 23. Civile bellum consul Sulla gessit:[q] legionibus in urbem adductis, quos voluit, expulit: quos potuit, occidit: supplicationis[6] mentio nulla. Grave bellum Octavianum[r] insecutum est: supplicatio Cinnæ nulla

[f] *Rejecerunt.*

Pro *voluissent* Ferrar. conj. *vocavissent.* Garaton. suspic. *Idem Ventidium, cum alii prætorem, non ego semper hostem*, omisso *voluissent.*—1 Pantagathus *consules dedignati.* Wernsd. in ed. min. et Orell. deleverunt *designati* de sententia Manutii et Garatoni.

CAP. VIII. 2 *v verbis non notari: ψ verbis notati.* Tum, ψ *hostem judicari.* Porro, Huyd. Schutz. et Wernsd. in ed. min. *Antea cum hostem aut cum bellum.*—3 Orell. *pro prætore:* alii *propræt.*—4 *v imprudentes.*—5 *v* ψ et Lamb. *Decreta dico.*—6 *v de supplicationibus.* Mox, *Grave bellum Octavii* nonnullæ

NOTÆ

[n] *Non ego semper hostem*] Subauditur 'judicavi.'

[o] *Discessionem*] Conqueritur Cicero, suam sententiam ita rejectam fuisse a consulibus designatis, ut in eam, quemadmodum in aliorum, discessio non fieret. Discessio autem fiebat, cum, propositis duabus vel pluribus sententiis, unam earum ceteri vel suffragiis comprobabant, ut in eam senatusconsultum fieret, vel pedibus ibant. Unde pedarii senatores, qui in alienam sententiam pedibus ibant, cum propriam non rogarentur.

[p] *In civili bello supplicatio decreta est*] In civili bello nomen imperatoris non dabatur, neque supplicatio decernebatur.

[q] *Sulla gessit*] Vide Orat. VIII. § 7. not.

[r] *Octavianum*] Ibidem, not.

victoris. Cinnæ victoriam imperator ultus est Sulla: nulla supplicatio decreta a senatu. Ad te ipsum, P. Servili, num[7] misit ullas collega[s] literas de illa calamitosa[8] pugna Pharsaliæ? num te de supplicatione voluit referre? Profecto noluit. At misit postea de Alexandria, de Pharnace:[t] Pharsalicæ[9] vero pugnæ ne triumphum quidem egit. Eos enim cives pugna illa sustulerat, quibus non modo vivis, sed etiam victoribus,[10] et incolumis et florens civitas esse posset. 24. Quod idem contigerat superioribus bellis civilibus. Nam mihi consuli supplicatio, nullis armis sumtis, non ob cædem hostium, sed ob conservationem[1] civium,[u] novo et inaudito genere, decreta est. Quamobrem aut supplicatio ob rempublicam pulcherrime gestam[2] postulantibus vestris[3] imperatoribus publice deneganda est (quod præter Gabinium[x] contigit nemini), aut, supplicatione decernenda,[4] hostes eos,[y] de quibus decernitis, judicetis ne-

edd. vett.—7 *v* ψ et al. *num* omittunt. In Mss. plerisque et edd. vett. legitur *P. Servilium misit.*—8 Græv. et Orell. e Ms. receperunt *calamitosissima.* Deinde, *pugna Pharsalica* e conj. edidit Orell. Pro *Pharsaliæ num* in Ms. Græv. legitur *Pars alienum,* et paulo post *ferre.*—9 Ven. 1483. Junt. *Pharsaliæ.*—10 Mss. nonnulli et edd. ante Græv. *non modo victoribus, sed etiam vivis.* Mox, *v* caret *esse.*—1 *v ob servationem.*—2 Idem *actam.*—3 Mss. nonnulli et edd. Rom. Ven. Junt. Græv. Lall. *nostris.* Deinde, *imp. p. deneganda* Ms. Grævii: *im. p. deneganda* Colon. *imperatoribus p. c. deneganda v*: unde Orell. dedit *imperatoribus, patres conscripti, deneganda.* Mss. nonnulli cum Manut. Faërn. Lamb. Grut. Græv. Oliv. et Wernsd. *publice* omittunt.—4 ψ et nonnullæ edd. vett. *decreta.* Verba *hostes eos* usque ad *qui supersunt* absunt a Mss. paucis et edd. ante Ald.

NOTÆ

[s] *Collega*] Julius Cæsar, qui Servilium collegam habebat, nullas ad illum literas dedit, ut Romæ propter Pharsalicam victoriam supplicatio fieret.

[t] *De Alexandria, de Pharnace*] Pharnaces filius fuit Mithridatis Ponti regis, quem post Pharsalicam pugnam Cæsar aggressus est, et more fulminis primo nec integro prælio percussit: unde illud, 'Veni, vidi, vici.'

[u] *Ob conservationem civium*] Indicat conjurationem Catilinæ a se exstinctam.

[x] *Præter Gabinium*] Gabinius ille consul fuit cum Pisone, quibus consulibus abiit in exilium Cicero. Cum vero supplicationes postulasset propter rem bene gestam contra Parthos, dum proconsul Syriam teneret, suadente Cicerone ei denegatæ sunt.

[y] *Hostes eos*] Intelligit Antonianos, qui victi sunt.

cesse est. IX. Quod ergo ille re,[5 z] id ego etiam verbo; cum imperatores eos appello, hoc ipso nomine, et eos,[6] qui jam devicti sunt, et eos, qui supersunt, hostes judico [cum victores appello imperatores]. 25. Quomodo enim potius[7] Pansam appellem? etsi habet honoris amplissimi nomen:[a] quomodo Hirtium?[8] Est ille quidem consul: sed alterum nomen beneficii est[b] populi Romani, alterum virtutis[c] atque victoriæ. Quid? Cæsarem, Deorum beneficio reipublicæ procreatum, dubitemne appellare imperatorem? qui primus Antonii immanem et fœdam crudelitatem, non solum a jugulis nostris,[g] sed etiam a membris et visceribus avertit. Unius autem diei quot et quantæ virtutes (Dii immortales!) fuerunt! 26. Princeps[h] enim omnium Pansa prælii faciendi, et[9] cum Antonio confligendi[d] fuit: dignus imperator legione Martia; digna legio imperatore:[10] cujus si acerrimum impetum cohibere Pansa potuisset, uno prælio confecta res esset. [*p.* 263.] Sed cum libertatis avida legio effrænatius[i] in aciem hostium irrupisset, ipseque in primis Pansa pugnaret, duobus periculosis[1] vulneribus ac-

[g] *Nostra vita.* [h] *Auctor.* [i] *Vehementius.*

Cap. IX. 5 Edd. vett. *Quod ergo illi re.* Pro verbis *Quod ergo ille re, id ego etiam* ψ exhibet *Quo enim.* Orell. suspic. *cum* delend.—6 Edd. vett. *et eos* omittunt. Pro *jam* Mss. Ferrarii habent *etiam.* Mox, Muretus e conj. Ferrarii delevit verba *cum victores appello imperatores.*—7 In *v* deest *potius.*—8 Ern. et Schutz. e conj. Ant. Augustini *Quomodo Hirtium:* ceteri *Quo Hirtium.* Tum ψ *Est enim ille.*—9 *v etiam.*—10 Post *imperatore* Lamb. e conj. Ferrarii inserunt *Pansa.* Mox, *Pansa* omittunt Mss. nonnulli Manut. Faërn. Lamb. Græv. Wernsd. in ed. maj. et Orell.—1 *v periculis.*

NOTÆ

[z] *Quod ergo ille re*] Infert ex eis quæ dicta sunt, imperatores duces reipublicæ appellandos esse, cum hostis sit Antonius.

[a] *Honoris amplissimi nomen*] Consul erat Pansa, ideoque summo honoris nomine decorabatur; quia consulatu nulla superior fuit dignitas.

[b] *Alterum nomen beneficii est*] Nomen consulis beneficium est, quia a populo Romano confertur.

[c] *Alterum virtutis*] Imperatoris nomen virtuti et rebus præclare gestis referendum est.

[d] *Cum Antonio confligendi*] Totius illius prælii rationem descriptam invenies Epist. ad Fam. x. 30. quam ea de re Pansa ad Ciceronem scripsit.

ceptis, sublatus e prælio, reipublicæ vitam reservavit. Ego vero hunc non solum imperatorem, sed etiam clarissimum imperatorem judico: qui, cum aut morte aut victoria se satisfacturum reipublicæ spopondisset, alterum fecit; alterius Dii immortales omen avertant![e] x. 27. Quid dicam de Hirtio? qui, re audita, e castris duas legiones eduxit incredibili studio atque virtute, quartam illam, quæ, relicto Antonio, se olim cum Martia legione conjunxit, et septimam, quæ constituta ex veteranis, docuit illo prælio,[2] militibus iis, qui Cæsaris beneficia servassent,[f] senatus populique Romani carum nomen esse. His[3] viginti cohortibus, nullo equitatu, Hirtius ipse aquilam[g] quartæ legionis cum inferret (qua[4] nullius pulchriorem speciem imperatoris accepimus), cum tribus Antonii legionibus equitatuque conflixit; hostesque nefarios, huic Jovi[h] Maximo,[5] ceterisque Deorum immortalium templis, urbis tectis, libertati populi Romani,[6] nostræ vitæ sanguinique imminentes, prostravit, fudit, occidit; ut cum admodum paucis, nocte tectus, metu perterritus, princeps latronum duxque fugerit.[i] O solem ipsum beatissimum, qui, antequam se abderet, stratis cadaveribus parricidarum,[k] cum paucis fugientem vidit Antonium! 28. An vero quisquam dubitabit appellare Cæsarem imperatorem? ætas ejus certe ab hac sententia neminem deterrebit, quandoquidem virtute superavit ætatem.

Cap. x. 2 Al. *hoc prælio.*—3 ψ *In his.*—4 *Quia* Mss. nonnulli et edd. ante Ald. cum Grut. q^2 Franc. Amsterod. Ms. Grævii et Barb. 1. q^a ed. Ven. *quam* Ald. Naug.—5 Muret. et Orell. *huic Jovis optimi maximi.*—6 ψ *pop.*

NOTÆ

[e] *Omen avertant*] Vulneratus in prælio Pansa occubuit paulo mox ex vulnere Bononiæ, quo delatus est.

[f] *Qui Cæsaris beneficia servassent*] Id est, qui accepta a Julio Cæsare beneficia non dilapidassent.

[g] *Aquilam*] Signum militare fuit aquila.

[h] *Huic Jovi*] Jovem intelligit Capitolinum, in cujus templo senatus habebatur.

[i] *Princeps latronum duxque fugerit*] Antonius. Vide Epist. ad Fam. x. 30. ubi hæc fuga describitur.

[k] *Parricidarum*] Antonianos parricidas appellat, quia patriæ vastitatem, et civibus suis necem inferre conabantur.

Ac mihi semper eo majora beneficia C. Cæsaris visa sunt, quo minus erant ab ætate illa postulanda: cui cum imperium dabamus,[7] eodem tempore etiam spem nominis ejus deferebamus; quod, cum est secutus[8] auctoritatem nostri decreti, rebus gestis suis comprobavit. Hic ergo adolescens maximi animi, ut verissime scribit Hirtius, castra multarum legionum paucis cohortibus tutatus est, secundumque prælium fecit. Ita trium imperatorum populi Romani virtute,[9] consilio, felicitate, uno die locis pluribus respublica est conservata. XI. 29. Decerno igitur eorum trium nomine quinquaginta dierum supplicationes; quas, ut honorificentissimis[10] verbis consequi potero, complectar ipsa sententia.

Est autem fidei pietatisque nostræ, declarare fortissimis militibus, quam memores simus,[1] quamque grati. Quamobrem promissa nostra, atque ea, quæ legionibus, bello confecto, tributuros nos spopondimus, hodierno senatusconsulto renovanda censeo. Æquum est enim, militum, talium præsertim, honorem conjungi. 30. Atque utinam, patres conscripti, civibus omnibus solvere nobis præmia liceret! quanquam nos ea, quæ promisimus,[2] studiose cumulata reddemus. Sed id quidem restat, ut spero, victoribus, quibus senatus fides præstatur: quam quidem cum difficillimo reipublicæ tempore secuti sint,[3] eos nunquam

Romano.—7 Ms. Grævii et Mss. Ferrarii cum Manut. Faërn. Lamb. Græv. et Oliv. *dabamus.* Tum, *eo tempore* Ms. Grævii. Pro *etiam* in edd. vett. legitur *et.* Porro, *v nomini.*—8 *v* ψ et al. *consecutus.* Barb. 1. 2. Rom. Ven. Junt. Naug. Faërn. et Orell. sic legunt et distinguunt, *quod cum est consecutus, auctoritatem nostri decreti rebus gestis suis compr.* Pro *cum* Orell. suspic. *quoniam* vel *quando* legend. Ernesto suspectum est *suis.*—9 *v* ψ *imperatorum p. c. virtute.* Ms. Grævii et Mss. Ferrarii cum Muret. Faërn. Lamb. omittunt *populi Romani.*

Cap. XI. 10 *Causas ut hon.* ψ, Muret. Græv. Schutz. Wernsd. et Orell. *causis ut hon.* Mss. plerique et edd. vett. *quas quam hon.* Lamb. Ante *consequi* Mss. nonnulli et edd. vett. addunt *ipse.* Deinde, *potuero v* et Ms. Grævii. Vid. Nott. Varr.—1 *v,* Muret. et Faërn. *sumus.*—2 Al. *quanquam ea, quæ nos prom.* Tum, *stud. quanquam multa redd.* Mss. plerique et edd. ante Naug. *stud. cumulateque redd.* Lamb. In *v* et Ms. Grævii legitur *studiose, quanquam id difficillimo r. p. tempore,* mediis verbis omissis. Mox, Ms. Car. Steph. cum Muret. *præstabitur.* Pro *quam quidem cum* ψ, Barb. 1. 2. et al. habent *quanquam cum;* Mss. plerique et edd. vett. *quanquam id;* Ald. Naug. Cam. Gryph. Faërn. et Orell. *quam cum.*—3 Ern. e conj. cum Schutz. et Wernsd.

oportebit consilii sui pœnitere. Sed facile est bene agere cum iis,[4] a quibus etiam tacentibus flagitari videmur. Illud admirabilius et majus, maximeque proprium senatus sapientis est, grata eorum[5] virtutem memoria prosequi, qui pro patria vitam profuderunt. 31. Quorum de honore utinam mihi plura in mentem venirent! duo certe non præteribo, quæ maxime occurrunt; quorum alterum pertinet ad virorum fortissimorum gloriam sempiternam; alterum ad leniendum mœrorem et luctum proximorum. XII. Placet igitur mihi, patres conscripti, legionis Martiæ militibus, et eis, qui una pugnantes occiderunt,[6] monumentum[1] fieri quam amplissimum. [*p.* 264.] Magna atque incredibilia sunt in rempublicam hujus merita legionis. Hæc se prima latrocinio abrupit Antonii: hæc tenuit Albam: hæc se ad Cæsarem contulit: hanc imitata quarta legio parem virtutis gloriam consecuta est. Quarta victrix desiderat[k] neminem: ex Martia nonnulli in ipsa victoria conciderunt.[7] O fortunata mors, quæ naturæ debita, pro patria est potissimum reddita! 32. Vos vero patriæ natos judico; quorum etiam nomen a Marte est; ut idem Deus urbem hanc gentibus, vos huic urbi genuisse videatur. In fuga fœda mors est;[8] in victoria gloriosa: etenim Mars ipse ex acie fortissimum quemque pignerari solet.[m] Illi igitur impii, quos cecidistis,[l][9] etiam ad inferos pœnas parricidii luent:[m] vos vero, qui extremum spiritum in[10] victoria effudistis,

[k] *Amisit.* [l] *Interfecistis.* [m] *Dabunt.*

in ed. min. *secuti sint:* ceteri *secuti sunt.*—4 Faërn. *cum his.* Mox, Ald. Naug. Cam. Gryph. *videamur*: Huyd. *videbamur: v* ψ, Barbador. Barb. 1. 2. e Orell. *videbimur*, ut volebat Ern.—5 *v* ψ *gratiarum.*

CAP. XII. 6 *v occiderint.*—7 Idem *ceciderunt.*—8 Nonnulli *est* omittunt.—9 *v pignerare solet ... quos occidistis.*—10 ψ caret præpositione. Ante *piorum v* addit *cum.* Mox, *Brevis a natura vita vobis data est* Mss. plerique, cum

NOTÆ

[1] *Monumentum*] Monumentum dicitur, quod memoriæ conservandæ causa exstruitur.

[m] *Pignerari solet*] Id est solet accipere pignori, ad obligandum ceteros videlicet, ut victoriam sola virtute accipiant, cujus Mars ipse præses est.

piorum estis sedem et locum consecuti. Brevis a natura nobis vita data est; at memoria bene redditæ[n] vitæ sempiterna. Quæ si non esset longior, quam hæc vita; quis esset tam amens, qui maximis laboribus et periculis ad summam laudem gloriamque[1] contenderet? 33. Actum igitur præclare vobiscum, fortissimi, dum vixistis, nunc vero etiam sanctissimi milites, quod vestra virtus[2] nec oblivione eorum, qui nunc[3] sunt, nec reticentia posterorum insepulta esse poterit, cum vobis immortale monumentum suis pæne manibus senatus populusque Romanus exstruxerit.[4] Multi sæpe exercitus Punicis, Gallicis, Italicis bellis, clari et magni fuerunt: nec tamen ullis tale genus honoris tributum est. Atque utinam majora possemus, quandoquidem a vobis maxima[5] accepimus! Vos ab urbe furentem Antonium avertistis: vos redire molientem repulistis. Erit igitur[6] exstructa moles opere magnifico, incisæque literæ, divinæ virtutis testes sempiternæ: nunquam[7] de vobis, eorum, qui aut videbunt vestrum monumentum, aut audient, gratissimus sermo conticescet. Ita pro mortali conditione vitæ immortalitatem estis consecuti.[8]

XIII. 34. Sed quoniam, patres conscripti, gloriæ munus optimis et fortissimis civibus monumenti honore persolvitur, consolemur eorum proximos, quibus optima[9] est hæc quidem consolatio; parentibus, quod tanta reipublicæ præsidia genuerunt; liberis, quod habebunt[10] domestica exempla virtutis; conjugibus, quod iis viris carebunt, quos laudare, quam lugere[1] præstabit; fratribus, quod in se, ut corporum, sic virtutum[2] similitudinem esse confident. At-

Ferrar. Faërn. Lamb. *Brevis autem vobis vita data est* ψ et edd. vett. pleræque.—1 Mss. Ferrarii *ad laudem gloriamque summam.*—2 *v nostra virtus.*—3 In *v* et edd. vett. non legitur *nunc.* Mox, *sepulta* Pal. 2. et Ms. Ferrarii.—4 *v exstruxit.* Mox, in *v* deest *Italicis.* Pro *bellis* ψ habet *bellicis.*—5 *v maximam.*—6 Idem Ms. *Est igitur.*—7 Edd. vett. cum Orell. *nunquamne.*—8 Quidam conj. *eritis* legend.

CAP. XIII. 9 ψ *qui opt.* In *v* deest *quidem.*—10 Faërn. *habent.*—1 *v quos*

NOTÆ

[n] *Redditæ*] Vitam habemus a Deo; huic reddimus, cum morimur.

que utinam his omnibus abstergere[3] fletum sententiis nostris consultisque possemus, vel aliqua talis his adhiberi publice posset oratio, qua deponerent mœrorem atque luctum, gauderentque potius, cum multa et varia impenderent hominibus genera mortis, id genus, quod esset pulcherrimum,[4] suis obtigisse, eosque nec inhumatos esse, nec desertos (quod tamen ipsum pro patria non miserandum putatur), nec dispersis bustis humili sepultura[5] crematos, sed contectos publicis operibus atque muneribus, eaque exstructione, quæ sit, ad memoriam æternitatis,[6] ara virtutis.[o] 35. Quamobrem maximum quidem solatium erit propinquorum,[7] eodem monumento declarari et virtutem suorum, et pietatem, et senatus fidem, et crudelissimi memoriam belli; in quo, nisi tanta militum virtus extitisset, parricidio M. Antonii nomen populi Romani occidisset. Atque etiam censeo, patres conscripti, quæ præmia militibus promisimus[8] nos, republica recuperata, tributuros, ea vivis victoribusque cumulate, cum tempus venerit, persolvenda: qui autem ex iis,[9] quibus illa promissa sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus, liberis, conjugibus, fratribus, eadem[10] tribuenda censeo. XIV. 36. Sed, ut aliquando sententia complectar,[1] ita censeo.

'Cum C. Pansa, consul, imperator, initium cum hostibus confligendi fecerit, quo prælio legio Martia admirabili incredibilique virtute libertatem populi Romani defenderit, quod idem legiones tironum[p] fecerint; [*p.* 265.] ipseque

laud., quos lug.—2 Ms. Car. Steph. *virtutis.*—3 Idem *his verbis abst.* Mox, *publice adhiberi* Mss. Ferrarii cum Faërn. et Orell. Pro *oratio* Burmannus Secundus volebat *consolatio.*—4 Mss. nonnulli et edd. vett. *quod est pulch.*—5 ψ *sepulturæ.*—6 *v æternitas.*—7 Idem *sol. est prop.* et mox *virtute.* Ante *pietatem* in Ms. Car. Steph. additur *populi Romani.* Pro *pietatem* edd. vett. *ætatem.*—8 ψ *prosimus.*—9 Muret. *ex his.*—10 ψ et edd. vett. *eadem* omittunt.

NOTÆ

[o] *Ara virtutis*] Vult Cicero, ut quæ exstruentur monumenta ad conservandum fortissimorum illorum militum gloriam, velut ara sint quædam virtutis; quam omnes intuentes venerentur.

[p] *Legiones tironum*] Legiones tironum illæ sunt, quæ ex novo delectu conflatæ fuerant.

C. Pansa, consul, imperator, cum inter media hostium tela versaretur, vulnera acceperit: cumque A. Hirtius, consul, imperator, prælio audito, re cognita,[2] fortissimo præstantissimoque animo exercitum castris eduxerit, impetumque in M. Antonium, exercitumque hostium fecerit,[3] ejusque copias occisione occiderit,[q] suo exercitu ita incolumi, ut ne unum quidem militem desideraverit: 37. cumque C. Cæsar, imperator,[4] consilio diligentiaque sua castra feliciter[5] defenderit, copiasque hostium, quæ ad castra accesserant, profligarit, occiderit: ob eas res senatum existimare et judicare, eorum trium imperatorum[6] virtute, imperio, consilio, gravitate, constantia, magnitudine animi, felicitate, populum Romanum fœdissima crudelissimaque servitute liberatum: cumque rempublicam, urbem, templa Deorum immortalium, bona fortunasque omnium, liberosque conservarint dimicatione et periculo vitæ suæ; uti ob eas res bene, fortiter, feliciterque gestas,[7] C. Pansa, A. Hirtius, consules, imperatores, alter ambove, aut si[8] aberunt, M. Cornutus, prætor urbanus,[r] supplicationes per dies quinquaginta ad omnia pulvinaria[s] constituat.[9] 38. Cumque virtus legionum digna clarissimis imperatoribus extiterit, senatum, quæ sit antea pollicitus legionibus exercitibus-

Cap. xiv. 1 ψ *Sed eadem ut aliq.* et *v sententiam compl.*—2 *Audito prælio et cognito* Mss. nonnulli et edd. ante Græv. cum Oliv. *audito prælio, et re cognita* Græv. Mox, Ursinus conj. *præsentissimoque animo.*—3 Ms. Ferrarii *exercitumque ejus fec.* Tum, *occidione* e conj. Ferrarii dederunt Manut. Faërn. Lamb. Wernsd. in ed. min. et Orell.—4 *C. Cæsar Propr. imperator* Mss. aliq. Ferrarii. Post *Cæsar* Mss. Regii cum Manut. Gryph. Car. Steph. Muret. Faërn. Lamb. Lall. et Orell. addunt *pro prætore.*—5 *v felicia*, et mox *profligari.*—6 Quidam conj. *imperatorum populi Romani.* Tum, pro *animi felicitate v* habet *infelicitate.*—7 *v fortiterque gestas*, omisso *feliciter.* Mox, ψ *consul.*—8 In *v si* omittitur. Deinde, *abierint* Barb. 1. 2. Cam. et Hervag. *aberint* edd. aliæ ante Grut. Paulo post, in *v* deest *urbanus.*—9 Hervag. *constituant.*

NOTÆ

[q] *Occisione* [*occidione*] *occiderit*] Occisio unius, aut paucorum; at occidio multorum est.

[r] *M. Cornutus, prætor urbanus*] Absentibus Roma consulibus omnia gerebantur a prætore urbano, qui maximus erat post consules magistratus.

[s] *Ad omnia pulvinaria*] Pulvinaria lectuli sunt, qui sterni in templis consueverant, in quibus Deorum imagines ad venerationem collocabantur.

que nostris, ea summo studio, republica recuperata,[10] persoluturum: cumque legio Martia princeps[n] cum hostibus conflixerit, atque ita cum majore numero hostium contenderit, ut plurimos[1] cæderent, caperent nonnullos; cumque sine ulla retractatione[o] pro patria vitam profuderint; cumque simili virtute reliquarum legionum milites pro salute et libertate populi Romani mortem oppetiverint; senatui placere, ut C. Pansa, A. Hirtius, consules,[2] imperatores, alter ambove, si eis videatur, iis, qui sanguinem pro vita, libertate, fortunisque populi Romani, pro urbe, templisque[3] Deorum immortalium profudissent, monumentum quam amplissimum locandum, faciundum curent; quæstores urbis ad eam rem[4] pecuniam dare, attribuere, solvere jubeant, ut extet[5] ad memoriam posteritatis sempiternam, ad scelus crudelissimorum hostium, militumque divinam virtutem; utque,[6] quæ præmia senatus militibus ante constituit, ea solvantur eorum, qui hoc bello pro patria occiderunt, parentibus, liberis, conjugibus, fratribus: eaque fratribus tribuantur,[7] quæ militibus ipsis tribui oporteret, si illi vixissent,[8] qui morte vicerunt.'

[n] *Prima.* [o] *Tergiversatione.*

—10 Lamb. *rep. liberata.* Tum, *soluturum* Ms. Car. Steph. *resoluturum* omnes alii Mss. et edd. ante Manut. cum Orell.—1 *Contend., cum plurimos v ψ,* Barb. 1. 2. Rom. Ven. Junt. Ald. Crat. *contend., ut quam plurimos* Gryph. Statim, *v cæderent, caderent. Nonnulli.* Pro *retractatione ψ* et edd. vett. paucæ habent *necessitate;* alii *retrectatione.*—2 *ψ consul.* Pro verbis *si eis v* exhibet *suis;* Faërn. Lamb. et Oliv. *si his.*—3 Ms. Grævii et Mss. Ferrarii *fortunis ... templis. v* non agnoscit præpositionem ante *urbe.*—4 *Faciendumque urbem ad eam rem* Mss. plerique et edd. ante Manut. qui cum Car. Steph. dedit *faciendumque curent: ad eam rem:* Muret. *faciendum curent: ad eam rem:* Faërn. e conj. Ant. Augustini *faciendum* * *Quæst. urb.* (sic) *ad eam rem:* Lamb. *faciendum curent: quæstoresque urbanos ad eam rem:* Orell. e conj. Garatoni *faciendumque curent: quæstores urb.* (sic) *ad eam rem.* Ferrarius conjecit *faciendum curent: ad eam rem.* Tum, pro *attribuere ψ* et edd. vett. *contribuere.*—5 *ψ exstent.* In eodem Ms. *posteritatis* deest.—6 Lall. ex emendatione Manutii *utique.* Mox, *v const. et solvantur.*—7 Mss. plerique *eaque tribuantur:* Ms. Lang. *iisque fratribus tribuantur:* Mss. pauci et edd. ante Manut. *eaque fratribus tribuantur:* Manut. Muret. Faërn. Lamb. Schutz. Wernsd. in ed. min. et Orell. e conj. Ferrarii dederunt *iisque tribuantur.* In *v ψ* legitur, *conjugibus, fratribusque tribuantur:* Barbador. Barb. 1. 2. et Mss. aliq. Ferrarii *conjugibus, fratribus tribuantur:* unde Garat. suspic. verba *eaque fratribus tribuantur* delend.—8 Mss. quidam et edd. ante Naug. *si illi vicissent.* 'Miro judicio in Crat. Hervag. subscribitur, *Desideratur Finis.*' Orell.

C. SALLUSTII CRISPI

IN M. T. CICERONEM

ORATIO:

NISI POTIUS INCERTI AUCTORIS DECLAMATIO EST.

I. 1. GRAVITER et iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem judicio[a] magis, quam morbo animi petulantia[b] ista[1] uti. Sed cum in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi; ut,[2] si quam voluptatem male dicendo cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos implorem, patres conscripti? diripi rempublicam atque audacissimo cuique esse perfidiæ?[3] Apud populum Romanum, qui ita largitionibus[a] corruptus est, ut se ipse,[4] ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, patres conscripti? quorum auctoritas turpissimo cuique et sceleratissimo ludibrio est?[5] ubi M. Tullius

[a] *Consilio.* [b] *Improbitate.*

CAP. I. 1 Gerlachius *ista petulantia.*—2 Cortius in ed. sua Sallustii Operum *uti*, semper; sic etiam Gerlach. Mox, Cortius et Orell. *male dicendo volupt.*—3 Badianus Ms. ad Sallust. cum Lamb. *perfidiæ locum.*—4 Pro *se*

NOTÆ

[a] *Largitionibus*] Largitiones in malam partem accipiuntur, cum fiunt ad populi judicia corrumpenda.

leges, judicia populi Romani defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani, ac non reperticius,[b] ascitus,[6] et paulo ante insitus[c] huic urbi civis. 2. An vero, M. Tulli, facta ac dicta tua obscura sunt? an non ita a pueritia[d] vixisti, ut nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? An[7] scilicet istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiæ jactura perdidisti? Itaque minime mirandum est, si[8] eam flagitiose venditas, quam turpissime parasti.[e] 11. Verum, ut opinor, splendor domesticus[f] tibi animos tollit:[c] [9] uxor sacrilega,[g] ac per-

[c] *Facit te superbum.*

ipse Lamb. Cort. et Orell. habent *sese.*—5 Gerlach. *est* omittit.—6 Lamb. Cort. et Gerlach. *repticius, accitus.* Tum, *ac paulo ante* Cort. et Orell.—7 Cort. et Gerlach. omittunt *An*, quod Orell. uncis includit. Mox, *perdidicisti* Lamb. Cort. et Orell.—8 Pro *si* Cort. et Gerlach. habent *quod.*

CAP. II. 9 Cort. et Orell. *attollit.* Mox, *perjuriis delibuta* Lamb. et Cort.

NOTÆ

[b] *Reperticius*] *Reptitius* melius diceretur; quia vir novus Cicero et Arpinas, nulla gentis suæ commendatione, ad primas reipublicæ dignitates pervenit.

[c] *Insitus*] Translatione utitur a plantis, quæ ex alieno solo et trunco, in alium arboris truncum inseruntur. Certe Cicero, cum Arpinate natus esset, Romam venit, ubi consulatu potitus est.

[d] *A pueritia*] Videtur hic communi maledicto uti, quod vulgo. Improbe in adolescentes jaci consuevit; nam juniorem illam ætatem semper in literis consumsisse Ciceronem certum est, adeoque eum procul a voluptatibus et flagitiis, quibus hæc ætas corrumpitur, abfuisse. Certe, ut scribit Plutarchus, in pueritia iis omnibus artibus cum alacritate maxima se dedit, quibus hæc ætas informari solet. Assecutus autem annum decimum sextum maximos oratores audiebat, ut ipse ait in Bruto, quotidie et scribens et legens et commentans. Anno ætatis suæ decimo octavo Scævolæ traditus est, a cujus latere se nunquam discessisse ait: tandem ad annum vigesimum sextum, quo causas aggressus est, apud Philonem Academicum, et Diodorum Siculum audivit, a quibus sic omnes philosophiæ partes, Cornelio Tacito referente, exhausit ut ab exercitationibus oratoriis nullum unquam diem abstineret, declamitando sæpe cum M. Pisone et cum Q. Pompeio, celeberrimis oratoribus.

[e] *Quam turpissime parasti*] Vult innuere Ciceronem grandem quæstum sibi ex eloquentia sua comparavisse, de qua idcirco gloriari objicit. De sua quidem eloquentiæ gloria interdum Cicero, sed modeste semper loquitur.

[f] *Splendor domesticus*] Ironice infamiam domus pudorem, splendorem, vocat.

[g] *Uxor sacrilega*] Terentia, Cicero-

juriis debilitata: filia matris pellex tibi jucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam[h] tuam, vi et rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet, ut nos commonefacias, quam conversa res sit publica,[10] cum in ea domo habitares, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi,[i] viri clarissimi,[1] fuit. 3. Atque cum hæc ita sint, tamen se Cicero dicit in concilio Deorum[k] immortalium fuisse, inde missum huic urbi, civibusque custodem, absque carnificis nomine,[d] qui civitatis incommodum[l] in gloriam suam ponit. [*p.* 271.] Quasi vero non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus,[m] et idcirco respublica disjecta eo tempore, quod[2] te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore[n] de republica consuluisti; cum legis Plautiæ[3][o] judicia domi faciebatis; ex conjuratis alios

[d] *Sine crudelitate.*

—10 *Quam conversa esset respubl.* Lamb. *quam conversa sit respubl.* Gerlach.—1 Lamb. Cort. et Gerlach. *P. Crassi, viri consularis.* Vid. Nott. Delph. Deinde, *Atque hæc cum* Lamb. Cort. et Orell. Paulo post, Cort. *Cicero se dicit.*—2 Cort. et Gerlach. *quo.*—3 Lamb. *legis Planciæ*, et mox *ex conjuratis*

NOTÆ

nis uxor, (ex Plutarcho) morosa fuit, et contumax, quam repudiavit, cum scelerate quid ab ea gestum fuisse comperisset, sibique Publiam duxit.

[h] *Domum ipsam*] Vituperat Ciceronem a domo quam sibi comparavit, quæ in Palatio fuit, quam sexagies sestertium emit.

[i] *P. Crassi*] Legere oportet, *L. Crassi*, qui amplissimus orator fuit: hunc enim ait Plin. XVII. 1. magnificam in Palatio domum habuisse.

[k] *In concilio Deorum*] Fabius, I. 11. refert quosdam scriptos fuisse libros a Cicerone, qui in lucem editi non sunt, in quibus dixit se in Deorum concilio fuisse.

[l] *Civitatis incommodum*] Per civitatis incommodum intelligit Catilinæ conjurationem, quam exstinxit morte conjuratorum qui rempublicam perdere, et civitatem flammis delere voluerant.

[m] *Consulatus tuus*] Contendit Sallustius consulatum Ciceronis illius conjurationis causam extitisse; quia Catilinam secum competitorem habebat: tamen illa conjuratio jam ante Ciceronis consulatum concepta erat.

[n] *Cum Terentia uxore*] Participem Terentiam omnium rerum, quæ ad rempublicam pertinebant, Cicero; non illa Ciceronem rerum domesticarum faciebat.

[o] *Legis Plautiæ*] Tulit M. Plautius Silvanus, tribunus plebis, Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone coss. A. U. C. 664. ut de iis qui vim pub-

morte, alios pecunia condemnabas; cum tibi alius Tusculanam,[p] alius Pompeianam villam exædificabat,[4] alius domum emebat: qui vero nihil poterat,[e] is erat calumniæ proximus:[f] is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat: denique de eo tibi compertum erat. 4. Quæ si tibi falsa objicio, redde rationem, quantum patrimonii[5] acceperis, quid tibi litibus accreverit,[q] qua ex pecunia domum paraveris,[g] Tusculanum et Pompeianum infinito sumtu ædificaveris: aut, si retices, cui potest esse dubium,[6] quin opulentiam istam ex sanguine et miseriis civium paraveris? III. Verum, ut opinor, homo novus[r] Arpinas, ex M. Crassi familia,[7] [s] ejus virtutem imitatur, contemnit simultatem hominum nobilium, rempublicam caram habet, neque terrore, neque gratia commovetur. 5. Aliud vero amicitia tantum, ac virtus est amici.[8] Immo vero homo levissimus, supplex inimicis,[t]

[e] *Pauper erat.* [f] *Reus criminis.* [g] *Emeris.*

alios condemnabas, alios pecunia absolvebas.—4 Lamb. Cort. et Gerlach. *ædificabat.* Mox, Gerlach. *qui verum.*—5 Lamb. *patrimonium.*—6 *Cui dubium potest esse* Cort. *cui dubium est* Gerlach.

Cap. III. 7 Cort. et Orell. *ex C. Marii familia.* Mox, Gerlach. *simultates,* et paulo post *gratia removetur.*—8 Lamb. *Illud veræ amicitiæ, hoc virtutis est animi:* Cort. *Illud vero amicitiæ tantum, ac virtutis est animi:* Gerlach. *Aliud vero amicitia tua ac virtus est animi.* Orell. locum esse corruptum nota-

NOTÆ

licam armatis hominibus fecissent, quæstio constitueretur. Eos autem, qui conjurationis affines putabantur, lege Plautia interrogabat.

[p] *Tusculanam*] In Tusculano agro villam habuit splendidam Cicero, a qua denominatæ sunt ejus Tusculanæ Quæstiones. Plinius XXII. 6. ait primo fuisse Sullæ.

[q] *Litibus accreverit*] Objicit Ciceroni quod, cum pauper esset, ingentem sibi pecuniam aut accusationibus aut defensionibus accumularit: quod tunc Romæ vetitum erat; gratis enim et accusare et defendere oratores debebant.

[r] *Homo novus*] Homo novus dicitur, qui nulla majorum commendatione illustris est, sed a se suam nobilitatem accepit.

[s] *Ex M. Crassi familia*] Cum M. Crasso Cicero forum frequentavit, et hi se mutuis officiis adjuverunt.

[t] *Supplex inimicis*] Objicit Ciceroni quod in periculis suis tam se ad amicorum, quam inimicorum pedes supplex abjecerit.

amicis[9] contumeliosus,[u] modo harum, modo illarum partium,[x] fidus nemini, levissimus senator, mercenarius patronus,[y] cujus nulla pars corporis a turpitudine vacat, lingua vana,[z] manus rapacissimæ,[a] gula immensa, pedes fugaces:[b] quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is cum ejusmodi sit, tamen audet dicere, 'O fortunatam natam[c] me consule Romam!' Te consule fortunatam, Cicero? immo vero infelicem, et miseram, quæ crudelissimam proscriptionem civium[10][d] perpessa est, cum tu, perturbata republica, metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia judicia, omnes leges in tua libidine[h] erant; cum tu, sublata lege Porcia,[e] erepta libertate, nostrum omnium[1] vitæ necisque potestatem ad te unum revocaveras. 6. Atque parum est, quod impune fecisti, verum etiam commemorando exprobras,

[h] *Potestate.*

vit.—9 Lamb. *in animos.* Mox idem *nemini fidus.*—10 Lamb. *civium* omittit, et

NOTÆ

[u] *Amicis contumeliosus*] Clodium, cui erat amicissimus, postea omni contumeliarum genere prosecutus est.

[x] *Modo harum, modo illarum partium*] Levitatis quandoque reprehensus est Cicero. Unde Laberius, ut notavit Macrobius, Saturn. II. 9. eum duabus sellis sedere solitum exprobrat.

[y] *Mercenarius patronus*] Mercenarium appellat, quasi suum defensionum laborem pecunia venderet.

[z] *Lingua vana*] Carpit Ciceronem, quasi nimius esset laudum et factorum suorum ostentator. At si quandoque de se magnifice loquatur, id effecit malevolorum invidentia, quam nisi factorum commemoratione refutare non poterat.

[a] *Manus rapacissimæ*] Maledictis Ciceronem prosequitur; neque enim patet vel rapinis auxisse familiam, vel comessationibus et epulis delectatum.

[b] *Pedes fugaces*] Loquitur de exilio Ciceronis, qui certe civitate cedere, quam in ea remanendo tumultus aliquid excitare maluit.

[c] *O fortunatam natam*] Hunc versum cudit Cicero post exstinctam a se conjurationem, quem sæpe malevoli cives, et ejus inimici reprehenderunt, ac ii maxime qui aliqua affinitate cum Catilina conjuncti erant.

[d] *Proscriptionem civium*] Quæstionem Cicero de conjuratis fecit, quam ei exprobrat.

[e] *Lege Porcia*] Lex Porcia vetabat verberari necarive civem Romanum. Objicit autem Ciceroni, quod illa lege violata, cives Romanos necaverit. Occidit enimvero conjuratos, sed senatus decreto, ut videre est in Catilinariis.

neque licet oblivisci his servitutis tuæ.[2] Egeris, oro te, Cicero, perfeceris, quod libet: satis est perpessos esse: etiamne aures nostras onerabis tuo odio?[3] etiamne molestissimis verbis insectabere? 'Cedant arma togæ,[f] concedat laurea linguæ.' Quasi vero togatus, et non armatus,[g] ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te Sullamque dictatorem,[h] præter nomen imperii, quicquam interfuerit. IV. 7. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva[i] omnes artes edocuit, Jupiter optimus maximus in concilium[4] Deorum admisit, Italia exulem humeris suis reportavit.[k] Oro te, Romule Arpinas,[l] qui egregia tua virtute omnes Paulos, Scipiones, Fabios[5] superasti, quem tandem locum in hac civitate obtines? quæ tibi partes reipublicæ placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui insidias in civitate fecisti,[6 m] ancillaris?[n] quo

mox dedit *turbata republica*.—1 Gerlach. *omnium nostrum*.—2 Lamb. et Cort. *obliv. servitutis suæ:* Gerlach. *obliv. servitutis tuæ*.—3 Cort. *odio tuo on.* Gerlach. *odio tui on.*

CAP. IV. 4 Lamb. et Cort. *in concilio*.—5 Gerlach. *Fabios, Scipiones*.—6 Idem *cui in civ. fecisti insidias.* Verba *quo jure* Lamb. transponit ante vo-

NOTÆ

[f] *Cedant arma togæ*] Hunc etiam versum sæpe obtrectatores Ciceroni objecerunt; quo significavit tumultum bellicum paci et otio concessisse. Hunc explicat in orat. contra Pisonem.

[g] *Et non armatus*] Non commisit prælium contra Catilinam Cicero, sed ejus collega Antonius, per M. Petreium, suum legatum: tunc autem Cicero consul alter res urbanas gerebat.

[h] *Sullamque dictatorem*] Invidiose et inepte Ciceronem consulem cum dictatore Sulla confert: quia Sulla sanguine et carnificina civium urbem replevit; Cicero a carnificina et incendio liberavit.

[i] *Quem Minerva*] Objiciebatur Ciceroni, quod se edoctum scientiam a Minerva jactaret.

[k] *Exulem humeris suis reportavit*] Scribit Plutarchus redeunti ab exilio multa civium millia cum multa lætitiæ significatione occurrisse: quod autem humeris sit reportatus, id elate et oratorie dixit de se Cicero.

[l] *Romule Arpinas*] Quia se consule fortunatam Romam natam esse dixerat, vocat eum Romulum, qui primus Romæ conditor fuerat. Arpinatem appellat, quia ex Arpinate oppido Romam venerat.

[m] *Cui insidias fecisti*] Monitus fuerat a quibusdam Ciceronis inimicis Pompeius, quod ipsi a Cicerone insidiæ pararentur: quod in oratione pro Sextio manifeste refellit.

[n] *Ancillaris*] Deprimit Ciceronem, quem ait Pompeio abjecte et serviliter obsequi.

jure, cum de exilio tuo Dyrrachio[o] rediisti, eum sequeris?[7] quos tyrannos appellabas,[p] eorum nunc potentiæ faves?[q] qui tibi ante optimates videbantur, eosdem nunc[8] dementes ac furiosos vocas? Vatinii causam agis?[r] de Sextio male existimas?[s] Bibulum petulantissimis verbis lædis?[t] laudas Cæsarem? quem maxime odisti, ei maxime obsequeris? aliud stans, aliud sedens[u] de republica sentis? his maledicis, illos odisti? levissime transfuga! neque in hac, neque in illa parte fidem habes.[9]

cabb. *cui insidias.*—7 Edd. vett. cum Cort. et Gerlach. *sequebaris.*—8 Cort. et Gerlach. *nunc* bis omittunt. Cort. non habet interrogandi signa.—9 Lamb. et Gerlach. *habens.*

NOTÆ

[o] *Dyrrachio*] Dyrrachium urbs fuit in Epiro portu celebris, quo in Græciam navigatur a Brundisio.

[p] *Tyrannos appellabas*] Sic Pompeium, Cæsarem, et Crassum nominavit, qui tres videbantur summum sibi reipublicæ dominatum usurpare velle.

[q] *Potentiæ faves*] Revera favere Pompeio maxime post reditum visus est, quo referente ab exilio revocatus est; Cæsari vero, cum ipsi Galliam utramque decrevit.

[r] *Vatinii causam agis*] Vatinio inimicissimus Cicero fuit, ut ex ejus in eum oratione patet: sed tamen eum postea, rogante summopere Pompeio, in judicio defendit.

[s] *De Sextio male existimas*] Qua fretus ratione male de Sextio Ciceronem existimasse dicat, non invenio, utpote qui fuerit semper Ciceronis studiosissimus, qui pro Cicerone revocando pæne a Clodianis interfectus est, quem denique tam illustri oratione in judicio defendit.

[t] *Bibulum lædis*] Bibulus collega Caii Cæsaris in consulatu fuit, a quo si plane despectus est, multis in locis a Cicerone laudatus est. Gratis itaque eum Ciceronem læsisse criminatur.

[u] *Aliud stans, aliud sedens*] Proverbialis locutio ad carpendam inconstantiam.

M. TULLII CICERONIS,

UT FALSO INSCRIBITUR,

IN C. SALLUSTIUM CRISPUM

RESPONSIO.

I. 1. [*Ed. Ald. p.* 272.] Ea demum [a] magna voluptas est, C. Sallusti,[1] æqualem ac parem verbis vitam agere, neque quicquam tam obscœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. Neque enim qui ita vivit, ut tu, aliter, ac tu, loqui potest: neque qui tam illoto [b] sermone utitur, vita honestior est. Quo me vertam, patres conscripti? unde initium sumam? majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum. Quod aut, si de mea vita atque actibus [2] huic conviciatori respondero, invidiam gloria consequetur; aut, si hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis,[c] quod huic objicio. Id [a] vos, si forte offendimini, jus-

[a] *Solum.* [b] *Impuro.* [c] *Maledicentiæ.*

Cap. I. 1 Lamb. et Cort. *Crispe Sallusti.* Ante *æqualem* Lamb. addit *te.* —2 Lamb. *actis.* Mox, *invidia gloriam* Lamb. Cort. Orell. Tum, *consequa-*

NOTÆ

[a] *Id*] Id est, propter id.

tius huic, quam mihi, succensere debetis, qui initium introduxit.[3] 2. Ego dabo operam, ut et pro me minimo cum fastidio respondeam, et in hunc minime mentitus esse videar.[4] Scio me, patres conscripti, in respondendo non habere magnam expectationem, quod nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros; sed omnia vetera recognituros, queis et meæ, et vestræ jam, et ipsius aures callent.[5] Verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare, minimis rebus[6] posuit rudimentum;[b] sed ita ingressus est,[d] ut neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliqua ætate præterire.[e] 3. Itaque nihil aliud studet, nisi, ut lutulentus sus, cum quovis volutari. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert,[f] de eo qui falsum crimen bonis objectat. Quodsi vita istius memoriam vicerit; illam, patres conscripti, non ex oratione, sed suis ex moribus[7] spectare debetis. Jam dabo operam, quam maxime potero, ut breve id faciam. Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, patres conscripti. Plerumque enim respublica privatis crescit inimicitiis; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere.

II. 4. Primum igitur, quoniam omnium majores C. Sallustius[8] ad unum exemplum et regulam quærit, velim mihi respondeat, numquid hi, quos protulit,[9] Scipiones, et Metellos, vel Fabios, ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ,

[d] *Cœpit.* [e] *Vincere.* [f] *Judicat.*

tur Gerlach.—3 Verba *qui initium introduxit* Lamb. collocat post vocab. *justius huic.*—4 Gerlach. *mentitum esse videatur.*—5 Lamb. Cort. Orell. *calent.*—6 Gerlach. *in minimis rebus.*—7 Cort. et Orell. *ex mor. suis:* Lamb. *ex ipsius mor.* Mox, Cort. *pot., ut brevi id faciam:* Gerlach. *pot., brevi ut faciam.*

CAP. II. 8 Lamb. Cort. et Orell. *Crispus Sallustius.*—9 Gerlach. *numquid quos protulit.* Deinde, Lamb. dedit *et Metelli, ante fuerint ullius opinionis.* Mox

NOTÆ

[b] *Posuit rudimentum*] Significat Sallustium tam ab initio improbum fuisse, ut nunquam mediocriter fuerit improbus.

quam eos res gestæ suæ, et vita innocentissime acta commendavit. Quodsi hoc fuit illis initium nominis et dignitatis; cur non æque de nobis existimetur,[10] cujus et res gestæ illustres, et vita integerrime acta? Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus! Quod si esses, nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. 5. Ego meis majoribus[c] virtute mea præluxi, ut, si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vita,[1] quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut, etiamsi fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satius est enim me meis rebus gestis florere, quam majorum opinione niti; et ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, et virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet,[d] patres conscripti, qui jam decesserunt, omnique odio carent, et invidia; [*p.* 273.] sed cum eis, qui mecum una in republica versati sunt. 6. Sed si[2] fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus, (non hanc dico popularem ambitionem,[e] cujus me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Sallustius duxit[g]) aut in gerendis magistratibus, aut in vindicandis maleficiis[h] tam severus, aut in tuenda republica tam vigilans, quam tu pro-

[g] *Princeps est.* [h] *Conjuratis puniendis.*

commendarit Gerlach.—10 Gerlach. *æque nobis exist.* Lamb. *æque de me exist.* Mox, Gerlach. *integerruma acta.*—1 Lamb. et Gerlach. *vitæ.*—2 Cortius con-

NOTÆ

[c] *Majoribus*] Plutarchus scribit aliquos ejus genus ad Tullum Attium, nobilem Volscorum regem, referre. Ejus patrem in Arpinati villa fere ætatem egisse in literis, et eum fulloniam fecisse, ac vites oleasque semper coluisse, Q. Calenus, apud Dionem, in oratione maledica pronuntiavit: quare revera primus Cicero noster nobilitatem in familiam suam intulit.

[d] *Cum iis conferri decet*] Non vult se conferre Cicero cum Scipionibus et Brutis, qui jam exstincti sunt, sed cum iis qui jam vivunt, et sunt in republica.

[e] *Popularem ambitionem*] Popularis ambitio dicitur honesta, quæ efficit, ut qui magistratus gerunt, populi utilitati et gloriæ serviant: turpis vero ea est, quæ efficit, ut quis largitione magistratus a populo consequatur.

scriptionem vocas; credo quod non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent: at quanto meliore loco respublica staret, si tu par, ac similis scelestorum civium,[i] una cum illis annumeratus esses! An ego tunc falso scripsi, 'Cedant arma togæ,' qui togatus armatos, et pace bellum oppressi? 7. An illud mentitus sum, 'Fortunatam[3] natam me consule Romam,' qui tantum intestinum bellum ac domesticum[4] urbis incendium[f] exstinxi? III. Neque te tui piget, homo levissime, cum ea culpas, quæ in historiis gloriæ mihi[5] ducis? An turpius est, patres conscripti, scribentem mentiri,[g] quam illum palam hoc ordine dicentem? Nam quod ætatem increpuisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes[6] a pudicitia. 8. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam, ut vitium, objicere? cujus semper nocens[7] [h] eguisti patrocinio. An ullum existimas posse fieri civem egregium, qui non his artibus et disciplinis sit eruditus? an ulla alia putas esse rudimenta et incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, patres conscripti, si homo, qui desidiæ ac luxuriæ plenus[i] sit, hæc, ut nova atque inusitata, miratur. 9. Nam quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem et in filiam meam

[i] *Conjuratorum.*

jecit *id* delend.—3 Gerlach. *O fortunatam.*—4 Idem *et domest.*

CAP. III. 5 Cort. et Gerlach. *mihi gloriæ.* Mox, Lamb. *quam illa palam in hoc ordine.* Paulo post, Gerlach. *Nam quod in ætatem.*—6 Lamb. Cort. et Orell. *abes* omittunt.—7 Unus Ms. non agnoscit *nocens,* prob. Cortio.—

NOTÆ

[f] *Domesticum incendium*] Conjurationem Catilinæ intelligit.

[g] *Scribentem mentiri*] Mendacii Sallustium arguit, qui in historia conjurationis quam scripsit, laudat Ciceronem, quem jam in senatu vituperat: nam si non jam mentiatur, mentitus est in historia, quo nihil turpius in historico.

[h] *Semper nocens*] Sallustius a senatu per censores, propter effusas ejus libidines, pulsus est, bisque in judicium vocatus.

[i] *Luxuriæ plenus*] Loris cæsus est a Milone, propter adulterium cum ejus uxore.

invasisti, quæ facilius se mulieres[8] a viris abstinuerunt, quam tu vir a viris; satis docte ac perite fecisti. Non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum,[k] ut vicissim tuos[9] compellarem.[l] Unus enim satis es materiæ habens: neque quicquam domi tuæ turpius est, quam tu. Multum vero te opinio fallit, qui mihi parare putasti[10] invidiam ex mea re familiari,[k] quæ mihi multo minor est, quam habere dignus sim. Atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est! ut potius amici mei viverent,[m] quam ego testamentis eorum locupletior essem. 10. Ego fugax, Crispe Sallusti? furori tribuni plebis[n] cessi: utilius duxi, quamvis fortunam unus experiri, quam universo populo Romano civilis esse[1] dissensionis causa. Qui posteaquam ille suum annum in republica perbacchatus,[o] omniaque, quæ commoverat, pace et otio resederunt;[p] hoc ordine revocante,[q] atque ipsa republica manu retrahente[2] me, reverti. Qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet, cum universi vos, populusque

[k] *Divitiis meis.*

8 Lamb. et Gerlach. *mulieres se.*—9 Gerlach. *tuas.* Mox, *turpius est domi tuæ* Cort. et Gerlach. qui paulo post habent *Multum te vero.*—10 Cort. *putasti parare.* Mox, *multo mihi minor* Cort. et Gerlach. Porro, Cort. et Orell. *dignus sum.*—1 Cort. et Gerlach. *essem.* Post *perbacchatus* Lamb. Cort. et Orell. addunt *est.* Paulo post, *residerunt* Lamb. et Orell.—2 Lamb. *trahen-*

NOTÆ

[k] *Mutuam tibi gratiam relaturum*] Hic referre gratiam in malam partem dicit.

[l] *Tuos compellarem*] Loquitur de Sallustii uxore et liberis, de quibus silere vult.

[m] *Amici mei viverent*] Romani amicos hæredes faciebant: infamia autem erat in testamento præteriri.

[n] *Furori tribuni plebis*] Clodius in judicium Ciceronem vocavit, quod cives indemnatos necasset. Cum multi suaderent Ciceroni potius armis decertare quam cedere patria; maluit tamen discedere, quam periculo rempublicam exponere.

[o] *Perbacchatus*] Speraverat Clodius fore ut, exule Cicerone, impunitatem suorum scelerum, et nova quotidie patrandi haberet occasionem.

[p] *Pace et otio resederunt*] Postquam elapsus est annus quo Clodius tribunatum gessit, omnia in pace et otio fuerunt.

[q] *Hoc ordine revocante*] Senatus universus revocandum esse Ciceronem censuit: quæ pro ejus reditu acta sunt in orat. pro Sextio fusissime describit. Hanc consule.

Romanus frequens adventu meo [3] gratulatus est. Tanti me fugacem,[r] mercenarium patronum, hi æstimaverunt. IV. 11. Neque, hercule, mirum est, si ego semper justas omnium amicitias existimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi; sed, quantum quisque reipublicæ studuit,[s] mihi tantum [4] fuit aut amicus aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quam pacem. Multi privatorum audacias metuerunt:[5] ego nihil timui, nisi leges. Multi arma sua timeri voluerunt: ego nunquam volui quicquam posse, nisi pro vobis. Multi ex vobis potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reipublicæ amicus fuit. 12. Neque enim [6] me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. Hæ laudes [7] egregii civis, et unicæ sunt. [*p.* 274.] Quæ si tu mihi ut vitia objicis, temeritas tua reprehendetur,[8] non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, patres conscripti, non apud vos, quos ego [9] habui omnium mearum actionum monitores. Sed ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis?

V. 13. Nunc, ut ad te revertar,[10] Sallusti; patremque tuum præteream; qui si nunquam in vita sua peccavit, tamen majorem injuriam reipublicæ facere non potuit,

te.—3 Idem *adventui meo.* Mox, Gerlach. *hi* omittit.

CAP. IV. 4 Cort. et Gerlach. *tantum mihi.*—5 Lamb. Cort. et Orell. *nutriverunt.*—6 Lamb. Cort. et Gerlach. omittunt *enim,* quod Orell. uncis includit.—7 Cort. et Gerlach. *Hæ enim laudes.*—8 Cort. *reprehenditur:* Gerlach. *reprehendatur.* Mox, *esset disserendum* Cort. et Gerlach.—9 Gerlach. *ego* omittit. Tum, *actionum mearum* Cort. et Gerlach.

NOTÆ

[r] *Tanti me fugacem*] His verbis diluit calumniam Sallustii, qui fugitivum Ciceronem et mercenarium vocaverat: nam summo omnium plausu, tanquam bene meritus de patria civis, revocatus est.

[s] *Reipublicæ studuit*] Qui rempublicam defendebant, amicum habebant Ciceronem; qui eam oppugnabant, inimicum.

quam quod te talem filium genuit: neque, tu si qua in pueritia peccasti, exequar, ne parentem tuum accusare videar,[1] qui eo tempore summam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam egeris. Hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia, tam impudicus[2] et procax adoleveris. Posteaquam immensæ gulæ[t] impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit, et ætas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleverat, cupiditatibus[l] infinitis efferebaris; ut, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. 14. Ita non est facile exputare,[3] patres conscripti, utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam vivo patre turpissime venalem habuit, vendidit.[u] Et cuiquam dubium[4] potest esse, quin mori coëgerit eum, quo hic nondum mortuo, pro hærede gesserit omnia? Neque pudet eum a me[5] quærere, quis in P. Crassi domo habitet, cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At, hercule, lapsus ætatis tirocinio,[m] postea se[6] correxit. Non ita est, sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani:[x] bis ad judicum subsellia attractus, extrema fortuna stetit;[n] et ita discessit, ut non hic innocens esse, sed judices pejerasse[y] existima-

[l] *Libidinibus.* [m] *Ignorantia.* [n] *Fuit in periculo vitæ.*

Cap. v. 10 Cort. et Gerlach. *Nunc ad te uti revertar.*—1 Idem *videar accusare.*—2 Edd. Ven. cum Cort. et Gerlach. *quam impudicus.*—3 Lamb. *reputare.*—4 Cort. Gerlach. *Et cui dubium.*—5 Iidem *a me eum.*—6 Iidem *sese.* Mox, Lamb. e Mss. cum Orell. *sacrilegii Nigidiani.* Cort. suspic. legend. *sacrilegii Clodiani.* Statim, *bis judicis ad subs.* Cort. et Gerlach. *bis ad judicis*

NOTÆ

[t] *Immensæ gulæ*] Sallustius vivo patre patrimonium suum dissipavit libidinose; unde ipsi attributum est quiequid satirice quidam Leneus, Pompeii libertus, de profligatissimo nepote scripserat.

[u] *Vendidit*] Vendidit domum quam juxta Minervæ templum emerat, ut comparata hac pecunia judices corrumperet.

[x] *Sacrilegi Nigidiani*] Quis fuerit ille Nigidius, de quo sacrilegium jactatur, non patet. Credibile est quendam fuisse insigniter helluonem improbum, qui illis temporibus abiit in proverbium.

[y] *Pejerasse*] Tam manifestum erat Sallustii crimen, ut nemo dubitaret

rentur. 15. Primum honorem[p] in quæstura adeptus, secutus est[7] hunc locum, et hunc ordinem despectus, cujus aditus sibi[z] quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora sua[8] clam vos essent,[q] cum omnibus matrumfamiliarum viris opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium,[a] neque erubuit ora vestra. VI. Vixeris, ut libet, Sallusti: egeris, quæ volueris: satis sit, unum te tuorum[9] scelerum conscium esse. Noli nobis languorem et soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum nostrarum; sed ita experrecti non sumus, ut a te cavere possimus. 16. Audacia tua vincit studia[r] nostra. Et quod hunc[10] movere possit, patres conscripti, factum aut dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quodsi tibi nihil per me[s1] respondere voluissem, sed illud censorium elogium[2 b] Appii Claudii et L. Pisonis, integerrimorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem; nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum senatus unquam te[3] vidimus; nisi forte in ea te castra[c] conjecisti, quo omnis sentina rei-

[p] *Primum magistratum.* [q] *Incognita essent vobis.*
[r] *Diligentiam.* [s] *Oratione mea.*

subs. Lamb. et Orell.—7 Cort. Lamb. et Orell. omittunt *secutus est*, et paulo post dederunt *despexit.*—8 Lamb. Cort. et Gerlach. *facinora ejus.* Mox, Lamb. *matribus familiarum.*

CAP. VI. 9 Lamb. *tibi tuorum.* Tum, Gerlach. *esse conscium.*—10 Lamb. Cort. et Orell. *Ecquod hunc*, et paulo post Lamb. Cort. *factum ac dictum.* Gerlach. *Ecquod factum aut dictum turpe hunc movere possit, patres conscripti.* Deinde, Mss. aliq. *puduerit.*—1 Cort. *nihil pro me tibi:* Gerlach. *tibi pro me*

NOTÆ

quin statim condemnaretur, nisi eum judices, contra jus omne religionis corrupti pecunia, liberassent.

[z] *Aditus sibi*] Melius *ipsi*, quam *sibi.*

[a] *Adulterium*] Adulterium cum Milonis uxore commisit, ut superius dictum est.

[b] *Censorium elogium*] Per elogium, notam censoriam intelligit, quia ejectus est ab Appio Claudio et L. Pisone censoribus Sallustius, propter adulteria quæ fateri coram senatu coactus est.

[c] *In ea castra*] Post illam infamiam quam ille subiit a censoribus, in castra Cæsaris profectus est.

publicæ confluxerat. 17. At idem Sallustius, qui in pace[d] ne senator quidem manserat; posteaquam respublica armis oppressa est, et idem victores,[4] qui exules reduxit; in senatum post quæsturam est reductus. Quem honorem ita gessit, ut nihil in eo non venale habuerit, cujus aliquis emtor fuerit. Ita igitur egit, ut nihil non æquum ac verum[t] duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco magistratum accepisset.[5] 18. Peracta quæstura, posteaquam magna pignora[u] eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. [*p.* 275.] Ejus enim partis erat exemplar[6] Sallustius, quo, tanquam in imam voraginem, cœtus omnium vitiorum excesserat. Quicquid impudicorum, cyllonum,[7][e] parricidarum, sacrilegorum, debitorum[x] fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota, sicut in fretis, subsederant, nominis[8] perditi ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, et cupiditate rerum novarum. VII. 19. At posteaquam prætor est factus, modeste se gessit, et abstinenter. Nonne ita provinciam vastavit, ut nihil neque passi sint, neque expectarint gravius in bello socii nostri, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem[f] obtinente? unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum[x] trajici,[9] aut in naves contrudi: tantum, inquam, patres conscripti, exhausit, quantum voluit. Ne causam diceret, sestertio duodecies[g]

[t] *Justum.* [u] *Dona.* [x] *Debitorum.*

nihil.—2 Lamb. *eclogium.*—3 Cort. et Gerlach. *te unquam.*—4 Edd. Ven. cum Cort. et Gerlach. *victor.* Mox, Cort. *reductus est.*—5 Cort. et Gerlach. *accep. mag.*—6 Iidem *exemplar erat.* Mox, Lamb. e Ms. *in unam vorag.*—7 Edd. vett. cum Cort. et Orell. *cillonum.*—8 Gulielm. suspic. *homines* legend.

NOTÆ

[d] *In pace*] Tempus designat, quo nondum civile bellum Pompeium inter et Cæsarem exarserat.

[e] *Cyllonum*] Cyllones homines debiles ac mutili sunt.

[f] *Africam interiorem*] Cæsaris auctoritate Africæ interioris prætor factus est Sallustius; quam provinciam totam expilavit; ac post reditum illos hortos, qui Sallustiani dicti sunt, emit.

[g] *Sestertio duodecies*] Centum et vi-

cum Cæsare paciscitur. Quodsi quidpiam eorum falsum est, his[10] palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti,[1] C. Cæsaris reliquas possessiones paraveris. 20. Neque piguit[2] quærere, cur ego P. Crassi domum emissem, cum tu veteris villæ dominus sis, cujus paulo ante fuerat Cæsar. Modo, inquam, patrimonio non comeso, sed devorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, et tam beatus? nam quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis ac par tui? VIII. At, hercule, egregia facta majorum tuorum te extollunt: quorum sive tu similis es,[3] sive illi tui, nihil ad omnium scelus ac nequitiam addi potest. 21. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, C. Sallusti, tantidem putas esse, bis senatorem et bis quæstorem fieri, quanti bis consularem et bis triumphalem? Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu, omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in prima[4] ætate pellex,[h] et idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, et civilis belli memoria. Quid enim gravius[5] pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine videmus? 22. Desine bonos petulantissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis æstimare. His moribus[6] amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi, patres

CAP. VII. 9 Al. *transjici.*—10 Cort. et Gerlach. *hic.*—1 Lamb. *Tiburtinam.* Cortius conj. *Tiburte* vel *Tiburtem.*—2 Lamb. *te piguit.*

CAP. VIII. 3 Cort. et Gerlach. *es similis.* Mox, edd. Ven. *ad tuum scelus.*—4 Lamb. Cort. et Orell. omittunt *prima.*—5 *Quid enim hoc gravius* edd. Ven. cum Cort. et Gerlach. Mox, Lamb. et Cort. *videamus.*—6 *Existimare*

NOTÆ

ginti librarum millia.

[h] *In prima ætate pellex*] Eum pungit pellicem vocando, quia in adolescentia sua alienas uxores sibi devinciebat: at vir factus, stuprum inferebat.

conscripti, faciam:[7] sæpe enim gravius vidi offendere animos auditorum eos,[8] qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid[9] Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

Gerlach. et *Istis moribus* Lamb. Tum, Gerlach. *efficere.*—7 Cort. et Gerlach. *faciam, patres conscripti.* Mox, iidem *vidi gravius.*—8 Gerlach. *eos* omittit.—9 *Non quæ* Gerlach.

AD POPULUM ET EQUITES ROMANOS

ANTEQUAM IRET IN EXILIUM.

Hæc oratio est inelegans, inconcinna, insulsa, atque inepta, denique vix Latina. Itaque qui eam Ciceroni ascribunt, eadem opera regi alicui opulento vestem aliquam crasso filo tritam, ac laceram circumdent.

---

1. 1. Si quando inimicorum impetum propulsare ac propellere cupistis, defendite nunc universi unum, qui, ne omnes concideretis,[a] ardoreque flammæ [a] conflagraretis, mei capitis periculo [b] non dubitavi providere. Nam, quem virtutis gloria cum summa laude ad cœlum extulit,[1] eundem inimicorum invidia indignissime oppressum deprimit ad supplicium. Si liberum conceptam dulcedinem animo inclusam continetis,[2] nolite eo velle carere, qui carissimam vestram procreationem sibi esse duxit. 2. Est enim liberale officium, serere beneficium, ut metere possis fructum. Fidei conducit, in loco, debitum retribuere: illic enim animi voluntas propensa comprobatur; hic memoria col-

[a] *Periretis.*

NOTÆ

[a] *Ardoreque flammæ*] Cicero detegendo conjurationem Catilinæ, eripuit urbem ab incendio, quam flammis perdere conjurati volebant.

[b] *Mei capitis periculo*] Cicero consul ab iis interfici debebat, ut sæpe dictum fuit in Catilinariis.

laudatur. Itaque, si omnibus grave servitutis jugum [3] esse debet in libertate educatis; sit is vestris animis acceptissimus, qui a vestro corpore jugum acerbissimum repulit servitutis. 3. Et, si majores vestri eos imperatores, qui militum virtute hostium fregerunt furorem, jucundissimo fructu libertatis reconciliato, non solum statuis [4] [c] dignos putarunt, sed etiam æterna triumphi laude decorarunt; tum vos eum consulem, qui non militum præsenti fortitudine, sed sua eximia animi virtute hostilem civium mentem senatus auctoritate vindicavit, existimate vobis retinendum in civitate esse.[5] II. 4. Si, quæ beneficia [d] singulis civibus, privatimque dantur, ea solent iis esse fructuosa, a quibus sunt profecta; jure et merito possum ego vos ad defensionem meæ salutis adhortari, quos conservavi universos. Nam neque majus est defendere unum, quam populum; neque verius a singulis, quam ab omnibus repetere officii præmium et fructum: propterea quod in unius periculo sæpe contentio parva est, ut levis sit labor defensori sustinendus: in reipublicæ insidiis, quo firmius est quod oppugnatur, eo paratiores sunt inimici, ut iis sine [6] magna solicitudine, industria, virtute non queat resisti. 5. Et singulorum opes sæpe sunt tenues, et infirmæ ad gratiam referendam, ut opitulari benemerentibus non queant, si maxime cupiant: universorum auxilium eo plurimum prodest, quod firmioribus opibus [7] est nixum. Jure igitur, quoniam et major impensa in patriam officii est,[8] quam in privata fit defensione, et plus a vobis præsidii, quam a ceteris opis

Cap. I. 1 Junt. *extulit ad cœlum.*—2 Eadem *retinetis.*—3 Junt. habet *jugum servitutis,* et mox *is* omittit.—4 Car. Steph. *statu.*—5 Junt. et Orell. *esse in civitate.*

Cap. II. 6 Junt. *nisi,* et mox *resisti non queat.*—7 Junt. et Lamb. *quo firm. op.*—8 Junt. et Otho Werdmuller (Tiguri, 1551.) *officii facta est;* sic

NOTÆ

[c] *Statuis*] Statuæ in Capitolio, vel in curia, bene meritis de patria civibus erigebantur.

[d] *Si quæ beneficia*] Si pudet ingrati animi sui civem privatum hominem, certe totum populum Romanum multo magis pudere debet.

ad salutem potest afferri; vos obtestor, quos mihi et debere et posse intelligo opitulari. 6. Non convenit enim, cum ego ad promerendum officium tam fuerim expeditus, vos ad referendam gratiam[9] esse tardiores; ne, cujus amplitudinem ac gloriam laude atque honoribus amplificare debeatis, ejus incolumitatem et salutem deserendam existimetis. III. Etenim errat,[10] si quis arbitratur, M. Tullium idcirco in capitis periculum vocari, quod deliquerit aliquid, quod patriam læserit, quod improbe vixerit. Non citatur reus audaciæ: virtutis reus citatur. Non accusatur, quod rempublicam vi[1] oppugnarit, sed quod homo novus perniciosum nobilium restinxerit furorem.[e] Non obest mihi turpis et nocens, sed honestissime laudatissimeque acta vita. Non odio bonorum, sed invidia premor malorum. 7. Intelligunt homines, tot et tam[2] præclaris testimoniis monumentisque virtutis comparatis, M. Tullio, dum sit incolumis, fore voluptati: idcirco vitam eripere cupiunt, ut[3] cum spiritu sensum quoque adimant jucunditatis. Nonne igitur indignum est, eos præmiis meis invidere, qui virtute certare noluerunt? eos in contentionem honoris venire,[4] qui officiis se superari æquissimo animo tulerunt? Si dulcis est gloria, consequere virtutem: noli abjicere labores, petere honorem:[5] honorem dico? immo vero famam, fortunas, familiam, liberos, caput, corpus, ipsum denique sanguinem, et animam.[6] Cedo invitus de republica: cedo oppressus de fortuna, de dignitate: discedo a republica victus audacia malorum. 8. Liceat manere, si non illum M. Tullium, custodem urbis, defensorem omnium, patrem patriæ; at certe reliquias Tullii: liceat in conspectu civium, in hac urbe,

etiam Lamb. Tum, Car. Steph. *in priv. fuit def.*—9 Junt. *ad gratiam ref.*
CAP. III. 10 Junt. *Errat enim.*—1 Car. Steph. *vi* omittit.—2 *Tot etiam et tam* Junt.—3 Junt. et Werdmuller *uti.*—4 Junt. et Orell. *venire honoris.*—

NOTÆ

[e] *Nobilium restinxerit furorem*] Catilina erat e præcipuis Romæ familiis: Lentulus vero Catilinæ socius patricius, et ex illustrissima Corneliorum gente procreatus.

quam ex parricidarum faucibus eripuit, remanere, tecta omnium, fana Deorum, universam videre periculo liberatam suo civitatem: liceat ex hac flamma evolare, præsertim qui illud impium incendium perditorum hominum lacrymis potius meis, quam sanguine vestro restingui malui.[7] Neque enim peto, ut mihi detis vitam; sed datam repeto, ut reddatis. Si meministis quod dedi, vos non debetis oblivisci, sed retribuere quod debetis. IV. 9. Vos, vos obtestor,[8] Dii immortales, qui meæ menti lumina prætulistis, cum consensum exstinxi conjurationis, arcemque urbis ab incendio ac flamma liberavi, liberosque vestros e gremio[9] et complexu matrum ad cædem et cruorem non sum passus abstrahi. Num igitur potest fieri a clientibus ut recipiar, cum, a quibus debeam retineri, rejicere instituant? Socii quo fugiant,[10] cum aditus custodi patriæ præclusus sit? Quomodo spes salutis reliquis residebit, cum civibus præclusa sit expectatio incolumitatis? Pax et concordia extraneis gignetur, cum jam domesticis non insideat, sed publice providenti eripiatur? 10. Nam quid ego improborum facta renovem oratione, ut redintegratione illius conjurationis animos vulnerem vestros? Auxilium ab alienis efflagitabo, cum cives vestros deseratis?[1] Sociorum invocem subsidium, cum a civibus interclusum sit præsidium? Quam colere gentem nunc instituam? utrum ut custos accipiar, an ut proditor excludar? si ut conservator, vestra erit ignominia; sin ut[2] oppugnator, præcisa erunt omnia. Itaque quod putavi fore gaudium, id extitit exitium. 11. Si, Quirites, eundem in ceterorum periculis haberemus animum, quem in nostris difficultatibus, et pro innocentissimo quoque propugnare, et nocentissimum quemque oppugnare nobis utilissimum esse arbitraremur; et si cum optimi cujusque rebus adversis nostram salutem, cum

5 Iidem *perdere honorem.*—6 Junt. et Orell. *sang. atque animam.*—7 Junt. *exstingui malui.* Post *Neque enim* Junt. Car. Steph. et Orell. addunt *ego.*

Cap. IV. 8 Car. Steph. *vos omnes obtestor.*—9 Junt. Werdmuller, et Lamb. *a gremio.*—10 Junt. et Orell. *fugient.*—1 Car. Steph. *efflagitabas, cum cives deseratis.*—2 Junt. Werdmuller, Car. Steph. et Lamb. *si ut.*

deterrimorum hominum secundis, nostra pericula putaremus conjuncta; frequentes profecto talibus conatibus obviam ire niteremur: neque partim innocentia freti, partim nobilitate nixi, partim potentia ac multitudine amicorum fulti, cum perfacile existimaremus adversariorum vim ac factionem a nobis repelli posse, subito ipsi simili periculo circumventi, in nostro eventu aliorum reminiscentes casus, jure id nobis accidere nequicquam quereremur. v. 12. Quis enim est, Quirites, qui nunc, cum inimicorum nostrorum vim atque violentiam perspiciat,[2] quique nostrum ipsum periculosissimum casum recognoscat, qui non sibi ac suis diffidat fortunis? Quo enim se satis tutum arbitrabitur præsidio? Virtutis et gloriæ? At ea nos ipsa hoc tempore oppugnant. Multitudine amicorum? Aperuerunt non fortes esse se amicos,[3] si in eorum potestate nostra sita salus non est. Paucitate inimicorum? At id non in ipsius, sed in aliorum voluntate positum est: nam non satis est, ne cui injuriam facias, providere, si tamen sunt voluntarii inimici, qui tuis præmiis te[4] oppugnent. 13. Atque cum hæc omnia omnibus sint gravia atque acerba, tum vero nobis misera atque intoleranda, quorum et officia in rempublicam recentissima, et incommoda ob rempublicam frequentissima in familia versantur. Nunc si eadem conditio disceptationis proponetur,[5] æqui auditores adhibebuntur, aures non obtusæ criminatione, sed vacuæ præbebuntur; qui sunt assecuti summum gradum honoris, non dispoliabuntur honore; qui sperant,[6] facilius et proclivius ad laudem nobilitatis pervenient. Quamobrem nolo me duce supplicii vos ad fraudem deduci, ut ego ad pristinum statum recidam casus. Nunc igitur, si lingua est concertandum; innocentiæ virtute fretus supero.[7] Si facta compensanda sunt; conferamus æquitatem. Si violentiæ impetu oppri-

Cap. v. 2 Junt. habet *prospiciat*, et mox *ipsum* omittit.—3 *Apparuere fortasse amicos* Car. Steph.—4 Junt. et Orell. *tuis te præmiis.* Mox, *Atque adeo cum* Junt. Werdmuller, Car. Steph. et Orell.—5 Werdmuller et Lamb. *proponeretur:* Car. Steph. *proponatur.*—6 Junt. *et qui sunt .... et qui sperant.*—

mimur; cedam[8] pro omnibus unus tribunicio furori, quoniam laborem pro cunctis ferre[9] consuevi. VI. 14. Si igitur aliquo tempore iis hominibus consuluistis, quorum animus est religionis pietate defunctus; debetis mihi quoque prospicere, qui numini Deorum[10] consecratum sartum tectum[f] ab omni piaculo conservavi, et vos ut tutam tranquillamque fortunam traheretis, mea perfeci vigilantia. Nam me, quem paulo ante fortuna erexerat ad gloriam, virtus extulit ad laudem, populus tribuit honorem; eundem tribuni furor[g] exagitatus depulit ad calamitatem. Et quoniam animadvertistis illam conspirationem conflatam, ita esse restinctam, ut nulla scintilla compareat incendii, vos quoque tribuniciam sedate temeritatem, (qui nunc se mihi inimicum ostendit, se prius esse vestrum[1] professus est inimicum) ne rei crudelitas experta in me, in vos convalescat, et calamitas remorata longius serpat atque progrediatur, præcavete. 15. Nunc vel solus delectus ad calamitatem, vel primus vocatus ad tale[2] periculum, omnium animos jure debeo commovere. Omnia sunt immutata. Manus ad demonstrandam religantur injuriam: lingua inciditur ad deplorandam calamitatem: animus[3] præcluditur ad exponendam rei indignitatem. Humilitatem generis objiciunt nobis, qui novam rationem suscitant, veteres majorum obterunt laudes. Sed quid ego plura de illorum aut in me maledictis, aut in vos scelerate loquar factis? quorum cognita improbitas, me tacente, coarguitur turpitudine[4]

7 Eadem *superero*.—8 Werdmuller et Orell. *decedam*.—9 Junt. et Orell. *perferre*.

CAP. VI. 10 Werdmuller et Orell. *qui numen Deorum, &c.* Junt. *qui numini Deorum cons. ac sartum tectum:* Car. Steph. *qui numini Deorum cons. sartum ac tectum.* Mox, *tutam et tranquillam fort.* Junt.—1 Junt. et Orell. *se vestrum prius esse.* Mox, Junt. *in me experta.*—2 Junt. et Orell. *ad tale vocatus.*—3 Orell. *anima.*—4 Car. Steph. *turpitudo.*

NOTÆ

[f] *Sartum tectum*] Sartum tectum vulgo ab antiquis dictum fuit pro totius rei summa et integritate. Sarte enim et integre idem significant. Sarcire porro est integrum reddere.

[g] *Tribuni furor*] Clodium intelligit, cujus furore et amentia in exilium pellebatur.

vitæ, ut de iis non sit necesse inimicos prædicare,[h] de quorum scelere non amici quidem, aut ipsi possunt negare. 16. Vos ego appello, quorum de me maxima est potestas. Apud vos loquor de mea calamitate, quos habui semper innocentiæ et virtutis meæ testes. VII. Igitur ex civitate benemeritus de republica civis exturbatur? innocens expellitur? consularis homo non facultatibus usus quondam minimis, amicorum multorum præsidio munitus, nunc partim ab invidis, partim ab inimicis circumventus, eget indigne? Huic si opem non tuleritis in periculo capitis, vos, credo, retinebitis vestram libertatem? qui neque tanta valetis auctoritate, neque tantorum officiorum impensam egistis[b] in patriam. Mihi credite, hoc in uno incommodum confirmatum multorum infirmabit incolumitatem: et si initio non erit refutatum, impune ad omnium perniciem convalescet. Proinde aut in meo periculo salutem integram præstate communem, aut in vestris hoc idem incommodum expectate fortunis. 17. Nemo tam[5] perdita auctoritate, tam facinorosa inventus est vita, qui, cum de scelere fateretur, non tamen sententiis prius judicum convinceretur, quam supplicio addiceretur. Ego repente vi tribunicia correptus, non modo loquendi libere in judicio, sed ne consistendi quidem in civitate habeo potestatem. Ejicior non solum sine teste, sine indice,[6] sine crimine, sed sine accusatore, sine etiam scelere. 18. Hostibus in bello, qui dissident voluntate, dimicant armis, vitam quotidie oppugnant, in ipsa acie cum præliantur, licet loqui, licet disputare: mihi in pace, civi, qui perditorum hominum fregi furorem, pro fortunis meis apud vos loqui non licebit? Servi, qui ad supplicium cæsi verberibus[7] trahuntur, apud eos sæpe

[b] *Retulistis gratiam.*

CAP. VII. 5 Junt. *Nemo enim tam.*—6 Junt. et Car. Steph. *sine judice.* Tum, Lamb. *sed sine etiam scelere, sine accusatore.*—7 Junt. *verberibus cæsi.*—

NOTÆ

[h] *Prædicare*] Verbum istud, 'prædicare,' hic in malam partem sumitur.

disputant, quos necare voluerunt: ego consularis apud vos[8] non loquar, quos conservavi? Tacebo, si necesse est: tacebo, inquam, animo æquo,[9] quoniam virtus mea, me tacente, agit causam meam. VIII. 19. Itaque ut ego in concione mea nihil ponam de rebus meis gestis, tamen in animis et memoria vestra largiter relinquam.[10] Isti modo videant, qua ratione hanc inultam meam fugam ferre possint. Etenim si a me, ut isti existimant, Lentuli mortui sordes,[1] si Catilinæ notissimus furor, si amentia Cethegi, si luxuries ac stupra Cassii pœnas repetunt; profecto istis hora nulla, ejecto Tullio,[1] vacua periculo, aut periculi expectatione relinquetur. Itaque illi in dies[2] non meis insidiis, quæ nullæ a me parantur, sed suorum scelerum conscientia cruciati, mihi absenti, et populo Romano pœnas dabunt. 20. Quas ob res ego inimicorum amentiæ, cupiditatique paucorum, omnium salutis causa, decedam: neque eo deducam,[3] aut progredi patiar, ut opera mea manus inter vos conseratis, cædesque civium inter se fiat:[4] multoque potius ipse patria liberisque meis carebo, quam, propter unum me, vos de fortunis vestris reique publicæ dimicetis. Sic enim ab initio fui animatus, ut non magis me mea causa putarem esse natum, quam reipublicæ procreatum. 21. Sed illud queror, (quod non jam ad unius perniciem, sed ad universorum instruitur calamitatem) conqueri, commiserari, dicere, expurgare, suspicionem dimovere, crimen diluere non licere: ore oppresso cervices esse præbendas: quæ tamen omnia jam[5] non sunt tam calamitosa, quod mihi sunt subeunda, quam perniciosa, quod in rempublicam

8 Junt. et Car. Steph. *apud eos.*—9 Junt. et Orell. *æquo animo.*

CAP. VIII. 10 Car. Steph. *in animi vestri memoria largitum relinquam.*—1 Junt. Werdmuller, et Orell. *ejecto M. Tullio.* Statim, Junt. *vacua a peric. aut exspect. peric.*—2 Car. Steph. *ita in dies.*—3 Junt. Werdmuller, et Lamb. *deducar.*—4 Junt. *fiant,* et mox *ipsa patria.*—5 Car. Steph. *jam* omittit.

NOTÆ

[1] *Lentuli mortui sordes*] Lentulus unus e conjuratis in carcere fuerat interfectus. Cethegus porro, et Cassius erant in eadem conjuratione.

sunt introducta. IX. Quamobrem statutum est, atque decretum, in his temporibus civitatis omnia perpeti, quæ volet furor libidinosus. Vim volunt afferre? Præsto sum. Ejicere volunt? Exeo indicta causa. Nolunt audire? Causam non dico. Aliud quidpiam conantur? Agant. Nihil duri, nihil acerbi mihi erit, quod rempublicam tutabitur. Non enim illis victus[6] cedo, sed incolumibus vobis me condono. 22. Neque enim mors miseranda est, quæ ob rempublicam capitur; neque exilium turpe, quod virtute suscipitur; cum præsertim nonnullam hæ pœnæ habeant in se consolationem. Nam vitam si eripiunt, non adiment gloriam immortalem: si exilio mulctabunt corpus,[7] non animum a republica removebunt. Nam, ubicumque ero, hoc[8] cogitabo, hæc semper cura mea erit: meque vobis ereptum, non a vobis repudiatum existimabo. 23. Illud ab universis postulo petoque,[9] si, dum in civitate manere licitum est, nemini injuste periculum creavi, nemini innocenti fui calamitati, si omnibus auxilio præsidioque esse consuevi, plurimosque in hac civitate sum tutatus; uti vos liberos meos in vestram fidem recipiatis, eosque defendatis, neve inimicos meos in familiam nostram longius progredi patiamini: utique, sive hinc abiero, sive ero hic oppressus,[10] ea maneat opinio, et existimatio, quæ virtute parta, non quæ infelicitate illata est. X. 24. Nunc ego te, Jupiter[k] Optime Maxime, cujus[1] nutu ac ditione sola terrarum gubernantur, teque particeps connubii, socia regni, regina Juno, teque Tritonia,[l] armipotens Gorgophora[2 m] Pallas Minerva, ceterique Dii, Deæque immortales,

CAP. IX. 6 Junt. et Orell. *victus illis.*—7 Junt. *gloriam, mortale si exilio mulctabunt corpus, &c.*—8 Eadem *hæc.*—9 Junt. *peto postuloque.*—10 Eadem *hic ero oppr.*

CAP. X. 1 Junt. *Maxime O Mars cujus.*—2 Junt. Car. Steph. et Lamb.

NOTÆ

[k] *Te, Jupiter*] Precatione utitur ad ostendendam periculi gravitatem.

[l] *Tritonia*] Tritonia Minerva dicta est, quod olim juxta lacum Tritonis in Africa virginali habitu visa sit.

[m] *Gorgophora* [*Gorgonophora*] Gor-

qui excellenti tumulo civitatis sedem Capitolii in saxo incolitis constitutam, ut non solum cunctam intueri, sed etiam tueri possitis civitatem; a quorum ego quondam altaribus impiam manum civium [3] removi; a quorum templis, meo periculo, funestam facem repuli, ne illustrissimum orbis terrarum monumentum cum principe omnium terrarum occideret civitate: teque, Jupiter Stator,[n] quem vere hujus imperii statorem majores nostri nominaverunt; cujus in templo hostilem impetum Catilinæ repuli a muris;[4] cujus templum a Romulo, victis Sabinis, in Palatii radice cum Victoria est collocatum: oro atque obsecro, ferte opem pariter reipublicæ, cunctæque civitati, meisque fortunis; resistite tribunicio furori; favete innocentiæ, subvenite solitudini, miseremini senectutis; nolite eum supplicem a vobis absterrere et excludere, qui in suo magistratu funestam facem a vestris repulit templis. 25. Si C. Mario[o] auxilio fuistis, quod in clivo Capitolino improborum civium cædem fecerat;[5] si P. Scipioni,[p] quod Hannibalis furibundam mentem a vestris repulit templis; si

Gorgona: Werdmuller *Gorgonia.*—3 Junt. *civium manum*, et mox *repuli facem.*—4 Eadem *cujus a templo ... repuli ac muris.*—5 Al. *fecerat cædem.*

NOTÆ

gonia, vel ab agilitate, vel a terrore dicta est; γοργὸν enim vel quod agile est, vel terribile significat: vel etiam Gorgonia dicitur, quod in clypeo Medusæ Gorgonidis expressam effigiem habebat.

[n] *Jupiter Stator*] Jupiter Stator a stando dictus est, quod in eo loco, in quo profugi Romani constiterant, templum erectum est. Vide Liv. l. I. Porro in eo templo Cicero senatui conjurationem paratam a Catilina aperuit.

[o] *Si C. Mario*] Cum Saturninus tribunus plebis, et prætor Glaucia motus in civitate concitassent, M. Æmilius Scaurus C. Marium, sextum consulatum gerentem, ut se populo concitato exponeret, hortatus est, et libertatem ac leges defenderet. Hic protinus arma sibi afferri jussit, ac ultima senectute confectum, et pæne dilapsum iis corpus induit, spiculoque innixus ante fores curiæ constitit, et ne respublica expiraret, effecit; nam senatum et equestrem ordinem ad vindictam exigendam impulit.

[p] *Si P. Scipioni*] Post Cannensem pugnam cum multi deficerent, P. Scipio, nondum vigesimum quartum ætatis annum agens, stricto gladio, ne patriam relinquerent, jurare coëgit, et paulo post patriam liberavit.

denique Cn. Pompeio,[q] quod terra marique hostes reddidit pacatos; sic nunc in meis calamitatibus aliquam ferte opem divinam, ut sæpe multorum in periculis fecistis; sic nunc in meis miseriis divinum aliquod auxilium et numen ostendite. XI. 26. Deinde vos, quorum potestas proxime ad Deorum immortalium numen accedit, oro atque obsecro, quibus singillatim sæpe supplex ad pedes jacui, ut eum, quem singuli stratum atque abjectum sublevastis, nunc universi conservatum velitis. Si neminem unquam vestrum læsi, si nemini innocenti obfui, si etiam[6] e contrario, ut quisque auxilium meum desideravit, opem ferre non dubitavi; si denique, quæcunque administravi, ex vestra auctoritate, et patrum conscriptorum voluntate feci; si malui inimicorum cupiditati, quam reipublicæ et legitimæ auctoritati pœnas sufferre; ut existimetis ex illo crudelissimo inimicorum impetu ereptum, in antiquum statum dignitatis restitui convenire. 27. Sed quoniam neque mihi libere loquendi,[r] neque vobis clementer audiendi, neque omnino judicandi, paucorum furore et audacia, facta est potestas; sed oppressa est respublica armis, metu debilitata servili, uti liberum spiritum ducendi nullam habeat potestatem; cedam inermis armatis, innocens nocentibus, privatus furibundo magistratui. Neque enim Q. Metellus[s] quicquam de virtute sua detraxit, quod cessit L. Saturnino furenti; neque C. Cotta,[t] quod Q. Vario,[7][u] tribuno plebis,

CAP. XI. 6 Car. Steph. *sed etiam.*—7 Junt. Werdmuller, Car. Steph. et

NOTÆ

[q] *Si Cn. Pompeio*] De Pompeio fuse dictum est in oratione pro Lege Manilia.

[r] *Libere loquendi*] Clodius Ciceroni omnibus vicis occurrebat stipatus hominibus contumeliosis et temerariis; qui petulanter eum exagitantes, luto et lapidibus in eum conjectis a dicendo deterrebant.

[s] *Q. Metellus*] Q. Metellus Numidicus in exilium ire maluit, quam jurare in legem Saturnini, tribuni plebis.

[t] *C. Cotta*] C. Cotta, orator insignis, pulsus tribunatu, ejectus est in exilium.

[u] *Q. Vario* [*Q. Varroni*] Varro ad consulatum ex macellaria patris taberna evectus est.

inferiore genere orto, cedendum putavit; neque C. Marius,[x] qui, quantas res gesserit, vestra vobis libertas judicio[8] esse poterit; neque vero M. Tullius suum animum vestra[9] abalienavit potestate, cum præcipuum vobis obsidem sui animi vestram reliquerit libertatem. 28. Quamobrem testor Deos, Deasque omnes[10] immortales, vestrasque maxime mentes, me non vitæ turpitudine, non pro magnitudine scelerum, non propter reliquæ ætatis infamiam, pœnas jure et lege persolvere; sed propter virtutis invidiam, propter jucundissimam ingenii laudem, propter magnitudinem rerum gestarum, crudelissime civitate privari. Quodsi idem accidit Q. Cæpioni,[y] si Mancino,[z] si Rutilio;[1 a] mihi quoque hoc accidisse non magnopere erit mirandum, cum præsertim non generis antiquitate, sed virtutis ornamentis summam laudem sim consecutus. XII. 29. Nunc ego vos, equites Romani, obtestor, quorum virtute nomen Romanum victoriam cum laude possidet conjunctam, quorum factis gloriantur cives, lætantur socii, gemunt hostes; ut, si erga vos omni tempore optime fui animatus, si mea pericula neglexi, dum timorem a patria propulsarem; si æque liberis vestris prospexi, ac vos parentibus consuestis; ut nunc me velitis vestris opibus defensum, incolumem in hac civitate retinere; quæ cum a scelerata conjuratione esset incensa, meo ductu ac labore restincta est: nec patiamini me a liberis meis abstractum, a conjuge abreptum, ab aris focisque innocentem projectum

Orell. *Q. Varroni.* Mox, *orto genere* Junt.—8 Junt. Werdmuller, Car. Steph. et Orell. *indicio.*—9 Eædem *a vestra.*—10 Car. Steph. *omnes* omittit.—1 Junt. et Werdmuller *Statilio.*

NOTÆ

[x] *Neque C. Marius*] Marius, post multas victorias reipublicæ partas, et relatos triumphos, gestosque consulatus, a Sulla ex urbe pulsus est.

[y] *Q. Cæpioni*] Q. Servilius Cæpio damnatus est ob legem frumentariam per vim repudiatam.

[z] *Mancino*] Vide orat. pro Cæcina, § 98. not. et de Harusp. Resp. § 43. not.

[a] *Rutilio*] Rutilius summæ vir fuit probitatis, ac juris scientia conspicuus. Consulatum gessit cum Mallio A. U. C. 649. et postea a Sulla pulsus in exilium fuit.

vitam degere in exilio, miserrimi mortalis casum subire. 30. Projicitur Tullius in exilium. At a quo? nimirum[2] innocens ab inimico, religiosus a scelerato, benevolus huic civitati ab hoste. O misera vitæ ratio, quæ tamdiu resides in voluptate, quamdiu fortunæ poscit libido! Egone inimicus huic civitati? quamobrem? quia inimicos necavi. Egone hostis? quid ita? quia hostes interfeci. En[3] conditionem hujus temporis! Antea gloria et laude dignissimi ducebantur, qui hæc perfecerunt; nunc scelerati et parricidæ esse dicuntur, qui hæc administrarunt. Sint sane scelerati: superet istorum victoria, si modo victoria appellanda est, in qua civitatis inest luctus: habeant hanc palmam ex innocentis cruore. Tantum a vobis illud,[4] equites Romani, peto et rogo, ut, quem sæpenumero vestra laude cohonestastis, eundem in dubiis vitæ periculis vestra virtute conservetis.

CAP. XII. 2 *Exilium. Ita nimirum* Junt. *exilium. Itaque nimirum* Werdmuller, Car. Steph. et Lamb.—3 Junt. *Heu.*—4 Junt. Car. Steph. et Orell. *Tantum illud a vobis.*

DE PACE

ORATIO.

[EX ED. OLIVETI.]

ARGUMENTUM.

Postridie quam C. Julius Cæsar in senatu interfectus est, M. Antonius, ejus in consulatu collega, in ædem Telluris senatum convocavit. Hanc ibi orationem Cicero, sententiam rogatus, habuit. Hujus ipse initio Philippicæ primæ meminit. Sic enim loquitur: 'Nec vero usquam discedebam, nec a republica dejiciebam oculos ex eo die, quo in ædem Telluris convocati sumus. In quo templo, quantum in me fuit, jeci fundamenta pacis, Atheniensiumque renovavi vetus exemplum: Græcum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa; atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiterna delendam censui.' Hanc eandem orationem Dio Cassius, libro Historiarum quadragesimo quarto, verbo ad verbum integram refert. *Merovillæus.*

1. Semper existimavi, patres conscripti, rectum esse, ut qui sententiam hoc loco[a] dicturi sunt, ii neque odio neque gratia moveantur; sed quod optimum reipublicæ quisque judicat, id in medium afferre studeat. Nam si ab imperatoribus et consulibus consilio gerenda esse omnia ducimus; eosdemque, si quid commiserint, judiciorum severitati, etiam in iis quæ casus aut fortuna affert, subjectos esse putamus; indignum sit in dando con-

NOTÆ

[a] *Hoc loco*] Per locum hunc, senatum intelligit, qui tunc in æde Telluris habebatur, quo eum Antonius, post mortem Cæsaris, convocaverat.

silio, in quo animum mentemque nostram in nostra potestate habemus,[b] privata commoda publicis anteferre. 2. Ego, patres conscripti, semper ea mente fui, ut, quæ utilia æquaque viderentur, consilia de republica afferrem; quod quidem hoc præsertim tempore facturus sum: in quo si concordiam, abjecta contentione et fastidio,[a] inter nos confirmabimus, et ipsi incolumes erimus,[b] et alios vel invitos conservare poterimus.[c] At metuo ne male.[d] Sed nolo initio orationis meæ male quicquam ominari; nam non dudum est, cum qui arma in manibus habebant, ii non raro dominatum[e] in civitate tenebant: ita ut vobis quæ fieri vellent, ut statueretis, imperarent;[f] vos autem nihil statuebatis eorum,[g] quæ ab ipsis fieri velletis. 3. Nunc vero res eo loco[c] sunt, ut vestro arbitrio liceat vobis constituere[d] quid placeat; in vestra enim potestate est, aut concordiam[e] una cum libertate amplecti, aut seditionem bellumque civile suscipere; quo fiet, ut postea tyranno serviatis:[h] atque in eo, quod hodie a vobis decretum fuerit,

[a] *Superbia.* [b] *Stabiliemus salutem nostram.*
[c] *In eo statu.* [d] *Imponere.* [e] *Pacem.*

NOTÆ

[b] *Animum mentemque nostram in nostra potestate habemus*] A longo tempore liber non fuerat senatus in sententia dicenda, propter Cæsaris dictatoris potentiam, quam sibi summam usurpaverat: itaque eo exstincto jam unicuique licet libere mentem aperire.

[c] *Alios vel invitos conservare poterimus*] Multi e præcipuis reipublicæ civibus, metu Cæsaris, vel in exilium voluntarium profecti fuerant, aut aberant Roma, ac maxime Cæsaris interfectores, cives alioquin præstantissimi, quos omnes jam tuto esse in republica contendit.

[d] *At metuo ne male*] Veretur autem Cicero ne tam utilia reipublicæ consilia parum audiantur; quia restant aliqui, qui perniciose semper de bonis civibus cogitant. Videtur autem hic M. Antonium indicare, qui Cæsaris collega, et ejus addictus, ut qui maxime, partibus, ulcisci mortem ejus volebat.

[e] *Ii non raro dominatum*] Julium Cæsarem aperte petit, qui sibi summam rerum omnium auctoritatem a victoria Pharsalica vindicaverat.

[f] *Statueretis, imperarent*] Invidiose pungit Cæsarem, et qui partes ejus sequebantur: nam ita senatui dominabantur, ut nihil decerneret, nisi quæ illis decernenda videbantur.

[g] *Nihil statuebatis eorum, &c.*] Tantam illorum tyrannidem fuisse dicit, ut nec ipse senatus decernere ausus esset, quæ ab illis fieri volebat, ita nulla erat ejus auctoritas.

[h] *Tyranno serviatis*] Si bellum ite-

reliqui omnes mortales consentient.[i] 4. Quæ cum ita sint, patres conscripti, necessarium arbitror, ut discordias atque inimicitias omnes, quæ inter vos fuerunt, deponatis; et ad illam antiquam pacem concordiamque redeatis: illud saltem vobiscum reputantes, quamdiu illi in hac civitate viguerunt, gloriam, opes, urbes, socios accessisse. Postea vero quam dissidere inter nos armis cœpimus, non modo non potentiores, sed longe debiliores, nos in dies factos esse.

5. Equidem, patres conscripti, usque adeo nulla ratione hoc rerum statu posse conservari civitatem judico, ut nisi hodierno die statim bonum ceperimus consilium, ea post erigere ac relevare non possimus. Cogitate quam verum sit, quod dico, tum præsentia cernentes, tum vetera memoria repetentes. Quid agatur, vos ipsi videtis. Populus Romanus iterum distrahitur atque discerpitur; hi unam, illi aliam partem[k] secuti. In duas partes abiere: duo exercitus in urbe sunt. Pars Capitolium cepere,[l] tanquam urbe a Gallis capta:[m] pars forum obsidere[n] parant, tanquam sint Carthaginienses,[o] non Romani. Annon audi-

NOTÆ

rum suscipiatur, periculum esse ait ne iterum tyranno, Antonio videlicet, respublica serviat; quia Antonius Cæsaris habebat exercitum, quo uti contra civitatem poterat.

[i] *Reliqui omnes mortales consentient*] Hinc sibi conciliat senatus benevolentiam, cujus tantam esse auctoritatem ait, ut ejus decretis populi omnes obtemperaturi sint.

[k] *Hi unam, illi aliam partem*] Interfecto Cæsare, alii adhæsere Bruto et Cassio, a quibus fuerat interemtus; alii Lepido et Antonio, qui stabant pro Cæsare: quos omnes facile erat ad seditiones in urbe excitandas impellere.

[l] *Pars Capitolium cepere*] Non prius cædem commiserunt Brutus et Cassius, quam statim in Capitolium concesserunt, quo se contulere plurimi nobiles; quo etiam ascendit Dolabella, qui consulatum invasit.

[m] *A Gallis capta*] A. U. C. 363. Galli, Romano exercitu, qui eis occurrerat ad Alliam, fuso fugatoque, in urbem ingressi, tecta omnia disturbarunt ac incenderunt, cum pars civitatis robustior Capitolium, in quod se receperat, teneret. Septem menses a Gallis obsessum est, ac tandem illi a Camillo expulsi sunt: unde alter Romulus dictus est.

[n] *Pars forum obsidere*] Cum audivit Lepidus interfectum fuisse Cæsarem, cujus acerrime partes sequebatur, noctu militibus forum occupavit, et prima luce contra Cæsaris percussores concionem habuit.

[o] *Carthaginienses*] Carthaginienses

vistis secessionem in hac urbe factam sæpenumero fuisse, adeo ut alii Aventinum,[p] alii Capitolium,[q] pars Montem Sacrum occuparint?[r] Quoties in concordiam aut æquis conditionibus, aut alii aliis de suo jure nonnihil remittentes redierunt, statimque odia deposuerunt, reliquum tempus in tanta pace in tantaque concordia permanserunt, ut multis et magnis victoriis communiter potirentur. Quoties vero cunque in se conversis armis mutuam cladem atque perniciem procuraverunt; alteri ut eos, qui priores arma cepissent, ulciscerentur; alteri ne quo modo inferiores esse viderentur; ex eo nullum commodum est consecutum. 6. Quid enim apud vos, patres conscripti, qui optime nostis, plura dicam de Valerio,[s] de Horatio,[t] de Saturnino[u]

NOTÆ

tria bella gesserunt adversus Romanos, a quibus victi sunt.

[p] *Aventinum*] Mons Aventinus unus ex septem Romæ collibus fuit; ita dictus, vel a multitudine avium, quibus confertus erat; vel ab Aventino, Albanorum rege, qui ibi sepultus est; vel ab adventu; quia cum a reliquis Romæ montibus paludibus discretus esset, ratibus ad eum adventabatur.

[q] *Alii Capitolium*] Mons Capitolinus unus e montibus Romanis fuit. A capite Toli, quod ibi repertum est dum arcis ibi exstructæ fundamenta jacerentur, Capitolinus dictus est, cum antea Mons Tarpeius, a Tarpeia, virgine Vestali, diceretur.

[r] *Montem Sacrum occuparint*] Mons Sacer trans Anienem fuit, tria ab urbe passuum millia. Hos porro montes, cum plebs seditionibus esset distracta, occupare conabatur. At nulla secessio major facta est, quam cum pertæsa belli, iterum, ob renovatum ab Æquis populis bellum, ad illud prodire jussa est per consules: at, auctore Sicinio quodam, consulibus non obtemperavit, sed Sacrum Montem occupavit: eo anno integro revocari in urbem non potuit. Tamen unius Agrippæ Menenii oratione commota rediit, hac lege, ut magistratum et ipsa sibi e suo corpore contra patriciorum potentiam ac vim creare posset. Qui autem ab illa creatus est, tribunus plebis dictus est.

[s] *De Valerio*] Valerius ille, qui Publicola dictus est, cum de Veientibus, ac deinde de Sabinis triumphasset, in regni affectandi suspicionem venit. Quo audito, graviter apud populum, quod tale quid de se timuisset, conquestus est, maluitque in concione secures, et reliqua ornamenta dignitatis submittere, quam armis illatam sibi injuriam vindicare.

[t] *De Horatio*] Cum interfectis Horatiis duobus et tribus Curiatiis, in singulari certamine pro patria suscepto, alter Horatius superstes fuisset ac victor, ac conviciantem sibi sororem interfecisset, vocatus in judicium capitis, populi suffragiis liberatus est.

[u] *De Saturnino*] L. Saturninus homo seditiosus fuit, qui tribunus plebis

et Glaucia,[x] de Gracchis,[y] quorum exempla, et ea non externa, sed domestica, partim imitari, partim fugere[z] omni contentione debetis? Ac tanquam re ipsa finem earum rerum, de quibus deliberatis, ante perspectum habueritis, nequaquam existimate, me hac oratione verba tantum fundere; sed vetera cum præsentibus conferre, ut, quantum intersit reipublicæ mature prospicere, intelligatis. Ita fiet ut non opinione incerta ducti, spes inanes sequamini, sed rationum firmitate nixi, tutissima consilia capiatis. 7. Nam nec exemplis externis uti volui, quamvis innumeris uti potuissem. Unum tamen illius præstantissimæ atque antiquissimæ civitatis[a] commemorabo, e qua majores nostri

NOTÆ

legem agrariam per vim ferre voluit. Hic cum Capitolium occupasset, jussu senatus cum suæ conjurationis sociis occisus est.

[x] *Glaucia*] Hic Glaucias Saturnini satelles fuit, quem promovere ad præturam, ut aliis placet, aliis, ad consulatum voluit. Is Memmium suum competitorem in Campo Martio necandum curavit: at a Mario cum Saturnino interfectus est.

[y] *De Gracchis*] Tiberius Gracchus et Caius, generosissimæ indolis juvenes, et eloquentiæ gloria clarissimi, cum nimis populo studerent, cum leges agrarias, perpetua seditionum semina, vellent reducere; Tiberius a Pub. Nasica in concione interfectus est: biennio post Caius, cum in Capitolium confugisset, Opimii consulis imperio occisus est.

[z] *Partim imitari, partim fugere*] His exemplis Cicero invidiam ab illis qui Cæsarem interfecerunt, removere intendit, et indicare mortem ejus non mediocriter reipublicæ profuturam, quam summa sua potentia funditus exterminare videbatur; adeoque eum imitari neminem debere, sed eos potius qui publicæ tranquillitatis vindices extiterunt.

[a] *Antiquissimæ civitatis*] De Athenis loquitur, quas laudat ab antiquitate. Porro hæc urbs, Macedoniam inter et Achaiam, in ea littoris parte quæ quondam Acta dicebatur, sita est, et deinde Attica nuncupata. Hanc omnium primus Cecrops condidit, a quo Cecropia dicta est; postea Mopsopia a Mopso; tum Ionia; tandem a Minerva, quam Græcis Ἀθήνην dicunt, Athenæ nominata est. Huic igitur Athenarum civitati primus Cecrops dominatus est, cujus imperium ille ac posteri, ab eo deinceps usque ad annum octingentesimum sexagesimum sextum, quasi per manus traditum tenuere, quorum decem et septem regum nomen tulerunt, viginti vero archontum. Constitutum autem est illud imperium annos ante quam a Græcis in Asia Ilium caperetur, trecentos septuaginta quinque; quam Olympiades in Græcia inirentur, septingentos septuaginta duos; quam urbs Roma a Romulo in Latio conderetur, septingentos nonaginta sex; ut merito Athenienses, inter sapientiæ, fortitudinis, eruditionis, et eloquentiæ laudes, quibus longe Græcis ceteris præstiterunt, antiquitate etiam imperii, et gentis vetustate

leges nonnullas petere non dubitaverunt. Turpe namque fuerit, si cum et potentia et sapientia multo superiores Atheniensibus simus, deteriora illis consilia ceperimus. Itaque hi cum inter se valde dissiderent,[b] ac non modo intestinis malis, verum etiam Lacedæmoniorum armis subacti essent, ab his miseriis se ante liberare non potuerunt, quam in concordiam redierunt, et decretum fecerunt, ut quamvis inter eos multæ res indignæ intercessissent, ἀμνηστίᾳ amen illa salutari, oblivioneque sempiterna abolerentur; nec ullo modo quisquam vindictam adversus alterum moliretur. 8. Hac moderatione, lenissimoque decreto, non modo se a seditione et tyrannide asseruerunt, verum etiam ceteris rebus omnibus floruerunt; civitatem recuperaverunt; Græciæ imperium obtinuerunt;[c] ac denique Lacedæmonios[d] Thebanosque,[e] ut, vel conservarent,

NOTÆ

gloriari possint.

[b] *Hi cum inter se valde dissiderent*] Cum Athenis crudelius triginta tyranni in cives agerent, in varias urbes illi profugerunt, quos Thrasybulus cum miserabiliter dispersos videret, eos animis pariter atque armis confirmatos in patriam, Pylo Atticæ regionis castello occupato, victisque prælio tyrannis, reduxit, pacem inter cives componit, ac principes seditiosorum interficit: at ut insignem deinde restitutione libertatis victoriam clariorem aliquanto moderationis laude faceret, plebiscitum interposuit, ne qua deinceps rerum præteritarum mentio fieret. Hæc oblivio, quam Athenienses ἀμνηστίαν vocavere, labentem civitatis statum in pristinum splendorem revocavit.

[c] *Græciæ imperium obtinuerunt*] Dum suis legibus floruere Atheniensis, totos sibi Græciæ populos subjecerunt.

[d] *Lacedæmonios*] Lacedæmonii, totius fere Græciæ populi fortissimi, sæpe cum Atheniensibus congressi sunt; at ab iis fere victi semper. Dum Athenienses regibus parerent, Dores, qui Peloponnesum incolebant, Atheniensibus, quod Megarenses in coloniam redegissent, bellum intulerunt. Athenienses, Codro rege duce, cum ex vaticinio quodam, se pro patriæ salute devovisset, victoriam retulerunt. Spartani, qui intra portas irruperant, ad aras Eumenidum se receperunt, et incolumes dimissi sunt. Hoc primum bellum cum Lacedæmoniis fuit: cum vero archontes annui Athenienses regerent, ac cum Lacedæmonii et Thebani adversus se societatem inivisse audivissent, cum eis congressi sunt et duobus prælis eos fugarunt duce Myronide. Cum Megarenses ab Atheniensibus ad Lacedæmonios defecissent, ab Atheniensibus, vastato Attico agro, funduntur. Præter hæc, bella alia, quæ socialia dicta sunt, ab iisdem Lacedæmoniis cum Atheniensibus gesta sunt, a quibus aut victores discessere, aut si victi, statim pace composita, inter se fœdus ini-

vel everterent, sæpe in sua potestate habuerunt. Quod si qui Phylen[f] occupaverunt, et e Piræo[g] in urbem ab exilio redierant, ulcisci eos propter injurias acceptas, qui in urbe remanserant, voluissent, non temere fortasse fecisse viderentur; multorum tamen malorum causas et dedissent et accepissent. 9. Ut enim adversariis superiores præter spem fuerant, sic forsitan post inferiores extitissent. Nihil in hujusmodi rebus stabile, nihil firmum est, ne tum quidem cum maxime fortuna blanditur: multique qui ea confisi sunt, post ceciderunt: multi quoque vindictam de suis adversariis sumere volentes, tantum abest, ut ulti sint, ut potius ipsi perierint. Neque enim si cui facta injuria est, idcirco superior est; nec qui patientia superior est, idem statim victoria: sed uterque humanæ inconstantiæ, fortunæque temeritati subjectus est: ac sæpenumero non eum exitum habent res, quem homines sperant, sed quem fortunæ temeritas affert. 10. Cum his de causis, tum contentionis studio quodam homines fiunt audaces (qui enim injuria affectus est, aut qui se affectum existimat, in furorem agitur), sæpeque supra vires res periculosas aggrediuntur, sperantes se aut superiores fore, aut certe non sine amici sanguine inferiores. Idem quoque nunc victores, nunc victi; nunc viribus superiores, nunc inferiores: hi funditus pereunt, illi Cadmea victoria[h] potiuntur: ac progressu temporis, cum mala, quæ secuta sunt, corrigi nequeunt, se tum demum malo usos consilio vident; quod quidem vos re ipsa discere potuistis: et nunc id ipsum in

NOTÆ

verunt.

[e] *Thebanosque*] Thebani a Philippo Macedonum rege superati sunt, quo mortuo, ab Alexandro ejus filio recesserunt: at cum illi ab eo veniam et pacem petere recusassent, post acerrimam pugnam, et multam utrinque cædem devicit, atque omnes, nullo nocentium aut innocentium discrimine, universos sustulit.

[f] *Phylen*] Phyle arx fuit munitissima Athenis vicina.

[g] *E Piræo*] Piræus portus Athenarum fuit, qui quadringentas naves continere potuit; isque tutissimus propter murum quo urbi conjunctus erat; et triplex nominatus, quia tres erant in eo stationes.

[h] *Cadmea victoria*] Cadmea victoria pro sanguinolenta et crudeli proverbialiter ponitur.

nostrorum hominum exemplis attendite.

11. Marium in discordia civili[i] ad tempus potentem vidimus : qui cum urbe profligatus esset,[f] alterum exercitum post comparasset,[k] quantas clades dederit, vos optime meministis : et ut Cinnam, Strabonem,[l] atque alios taceam,

[f] *Ejectus.*

NOTÆ

[i] *Marium in discordia civili*] L. Sulla et Q. Pompeio coss. anno urbis 665. cum L. Sullæ mandatum esset bellum contra Mithridatem gerendum, Marius incredibili ardens ejus belli gerendi cupiditate, P. Sulpicium tribunum plebis impulit, ut lege lata Sullæ, qui adhuc in Campania reliquias Italici belli persequebatur, imperium abrogaret, atque ab eo bellum ad se transferret. Quam legem cum Sulpicius Q. Pompeio consule adversante ita tulisset, ut filium etiam consulis, Sullæ generum, occidisset, Sulla iratus, Romam exercitum adduxit, factoque cum inimicis levi prælio, urbem ingressus, Capitolium tanquam victor invasit, atque ex senatusconsulto duodecim inimicos viros præcipuos urbe exegit, ac inprimis Marium, quos lege lata exules fecit. Sulpicium assecuti equites in Laurentinis paludibus jugulavere ; caputque ejus erectum, et ostentatum pro Rostris, velut omen proscriptionis fuit. Marius vero post sextum consulatum nudus ac limo obrutus in Minturnensium paludibus delituit, ut insequentes se Sullæ equites evitaret. Injecto in collum loro, hinc extractus in carcerem Minturnensium conjectus est. Immissum, ut interficeretur, Germanum militem, his verbis, 'Tune audes Caium Marium occidere?' a cæde deterruit. Instructum viatico Minturnenses in navem imposuerunt, qua vectus in Africam venit ad filium, ac vitam inopem in tugurio ruinarum Carthaginiensium toleravit.

[k] *Alterum exercitum post comparasset*] Marius a Cinna revocatus ab Africa, ei se adjunxit, et impetum in urbem fecere, quam cædibus implevere. Octavius consul capite truncatur, et caput ejus pro Rostris positum ; M. Antonius gladiis militum Cinnæ et Marii jussu confoditur ; Q. Catulus sibi mortem infert ; plerorumque prætorum ac consularium capita in Rostris, ne corporibus quidem sepulturæ mandatis, exponuntur. Sulla hostis judicatur, ejus leges abrogantur, bona publicantur, diruitur domus, amici mactantur, uxor et ejus filii quæsiti ad mortem vix evaserunt. Denique nihil illa victoria fuisset crudelius, ut Velleius ait, nisi mox Sullana secuta fuisset.

[l] *Strabonem*] Cn. Pompeius, Magni pater, Strabo cognominatus est. Hic, dum bellum Cinna patriæ inferret, frustratus spe continuandi consulatus, ita se dubium mediumque partibus præstitit, ut omnia ex proprio, non usu reipublicæ ageret, temporibusque insidiari videretur, et huc atque illuc, unde spes major potentiæ affulgeret, se exercitumque deflecteret, sed ad ultimum magno atrocique prælio cum Cinna conflixit : cujus commissi patratique sub ipsis mœnibus, sociisque urbis Romanæ pugnantibus, spectantibusque, quam fuerit eventus exitiabilis, vix verbis exprimi potest. Quibus peractis, cum utrumque exercitum, quasi non satis debilitatum, vastaret pestilentia, Pompeius excessit e vita, cujus interitus

qui medio tempore extiterunt;[m] Sulla cum initio potens fuisset,[n] nonne post ipse inferior fuit? qui cum iterum crevisset, nullum genus crudelitatis[o] sibi reliquum fecit. Quid de altero Mario,[p] deque eodem Cinna,[q] de Carbone,[r] de Le-

NOTÆ

voluptas amissorum aut gladio, aut morbo civium pæne damno compensata est: populusque Romanus, quam vivo iracundiam debuerat, in corpus mortui contulit. Ita fere Paterculus, Hist. Rom. lib. II.

[m] *Qui medio tempore extiterunt*] Eos intelligit, qui duces in republica inter Sullæ consulatum et ejus dictaturam extitere.

[n] *Sulla cum initio potens fuisset*] Sulla ex illustrissima Scipionum familia fuit, qui cum rebus ubique feliciter gestis clarescceret, omnium suffragiis consul renuntiatus est, eique bellum Mithridaticum commissum est.

[o] *Nullum genus crudelitatis, &c.*] Rerum potitus Sulla dictator creatus est, statimque consul, collega Metello Pio, ut aliqua reipublicæ forma servaretur; sed in eo muneré quicquid in urbe remanserat crudeliter persecutus est, et tantum abfuit ut rempublicam legibus vindicatam redderet, ut ipse totam possederit, ac se talem præbuerit, ut Cinnæ ac Marii dominatio quæreretur: nam ut de illo Cicero dicit, nemo illo invito, nec bona, nec patriam, nec vitam retinere potuit.

[p] *Quid de altero Mario*] Caius Marius, Marii septimum consulis filius, viginti quinque aut sex annos natus consulatum invasit; quem honorem tam immaturum mater flevit. Hic patri sævitia similis curiam armatus obsedit, inimicos trucidavit, quorum corpora in Tiberim præcipitavit. In apparatu belli quod contra Sullam præparabatur, apud Sacriportum vigiliis ac labore defessus, sub dio requievit, et absens victus, fugæ, non pugnæ interfuit: Præneste enim confugit, ubi per Lucretium Ofellam obsessus, tentata per cuniculum fuga, cum omnia septa intelligeret, jugulandum se Pontio Telesino præbuit. Ita Aurelius Victor de Viris Illustr.

[q] *Deque eodem Cinna*] Cinna, mortuo Mario septies consule, seipsum tertium consulem creavit, et in locum Valerii Flacci occisi, Carbonem sibi collegam assumsit. Cum autem Sulla trajiceret ex Asia in Græciam, et inde in Italiam cum florentissimo exercitu, ingentibus pecuniis, omnique belli apparatu, et ulciscendi se nimia cupiditate flagrans, frustra ad ei obsistendum paratis terra marique consulibus, Romæ summus timor injectus est. Frustra ad eum missi a senatu legati, nam eos superbe respuit: immo ut eum alliceret ad pacem, Cinnam a delectu militum cessare jusserat: sed nihil effectum est; nam seipsum consulem in annum sequentem designat. Consules autem, conscriptis legionibus, in Dalmatiam trajicere parabant, ut Sullæ occurrerent, non satis secundis sive ventis, sive suorum voluntatibus; quas cum Cinna etiam minis exasperasset, ab iis confossus interiit sub sui quarti consulatus initium. Reliquo anno solus Carbo consulatum gessit.

[r] *De Carbone*] Conflictatus Sulla cum Carbone, neutram in partem victoria inclinante; tandem desertus a suorum plurimis, qui ad Sullam confugerant, aut a Sullanis ducibus profligabantur, deserta Italia, fugit in Africam, ubi victus a Pompeio,

pido,[s] qui novos primum motus excitavit, ac totam fere Italiam perturbavit? Postea vero quam ab hoc tandem liberati fuimus, quis vestrum ignorat quot et quanta mala a Sertorio,[t] atque ab aliis qui cum eo ejusdem fugæ comites fuerunt, sustinuerimus? 12. Quid de Pompeio et hoc ipso Cæsare[u] dicam? (ut omittam Catilinam et Clodium[x]) nonne, contemta affinitate qua juncti fuerant, infestis signis

NOTÆ

et ad ejus pedes stratus, objurgatus, occisus est. Hujus caput ad Sullam misit.

[s] *De Lepido*] Cum mortuus Sulla fuisset, M. Lepido et Q. Catulo coss. magnus ei honos a senatu habitus est: nam cadaver ejus per Italiam elatum est, atque in Campo Martio, repugnante Lepido, sepultum. Is legem de actis Sullæ rescindendis promulgavit, ut qui videlicet a Sulla proscripti erant, et civitatem et bona recuperarent. Huic cum Catulus, et boni omnes cum eo adversarentur, re in concionibus jactata, consules a senatu jurejurando adacti sunt, quod non armis controversiam decernerent. Sed defuncti magistratu in bellum eruperunt. Lepidus quippe persuasus sibi se cum magistratu juramento solutum esse, in Etruriam profectus est, atque inde arma et exercitum in urbem admovet: sed jam pontem Mulvium, et Janiculum collem, Lutatius Catulus et Cn. Pompeius, Sullanæ dominationis duces, cum exercitu occuparant: a quibus primo statim impetu retro pulsus, hostisque a senatu judicatus, incruenta fuga in Etruriam, indeque in Sardiniam recessit, ubi dolore animi ob rem male gestam obiit.

[t] *A Sertorio*] Sertorius partes Marianas secutus fuerat cum Cinna, sed abjecta spe urbis contra Sullæ dominationem conservandæ abiit in Hispaniam, quam prius prætor rexerat; ubi præsidium amicis in Italia oppressis, cum omnibus quæ ad bellum gerendum necessaria sunt, paravit. Hic sibi omnium Hispanorum benevolentiam conciliavit, quos Romanam militiam edocuit, qua exculti fortiores redditi sunt. Dux ille Lusitanorum factus, exiguo militum numero, urbes plurimas, quatuor Romanorum ducibus debellatis, superavit: Cottam enimvero navali pugna vicit; Phidiam, Hispaniæ prætorem, cum duobus civium Romanorum millibus occidit; Domitium proconsulem profligavit; Trajanum missum a Metello cum toto exercitu delevit: Pompeio fortiter obstitit: sed tandem proditus a Perperna, suæ factionis socio, in cœna perfide ac fraudulenter interfectus est.

[u] *Quid de Pompeio et hoc ipso Cæsare*] Pompeius gener Cæsaris fuit, quorum parem alter, alter superiorem ferre non potuit. Eorum autem ambitio in tantum bellorum incendium erupit, ut ab urbe condita nec majus nec luctuosius reipublicæ acciderit, quo et totus orbis fere concussus est. At tandem Pompeius, licet numero superior, tamen a Cæsare superatus est, cujus ex clade respublica Romana misere eversa est.

[x] *Omittam Catilinam et Clodium*] De Catilinæ conjuratione fuse in Catilinariis; et de Clodii furoribus in orationibus pro Sextio, et pro Milone dictum est.

in pugnam descenderunt? Post, non modo civitatem nostram et reliquam Italiam, verum etiam terrarum orbem universum, infinitis miseriis et calamitatibus impleverunt. Sed dicat aliquis, post Pompeii necem[y] et tantam civium cladem, requies quædam ac tranquillitas secuta est. Quonam modo? longe enim a pace abfuimus. Testis est Africa,[z] testis est Hispania,[a] quæ tot civium Romanorum corpora gremio suo exceperunt. At post has clades pacati fuimus: quid ita? Postquam Cæsar trucidatus, credo, hoc modo jacet;[b] et Capitolium occupatum est; et forum armatis refertum est; et tota ferme civitas trepidat.

13. Atque ita fieri solet, ut cum discordiæ inter aliquos exardescunt, hique semper vim vi opponere conantur, ignari vim omnem æquitatis et humanitatis expertem esse, omniaque ex libidine et licentia, quam armis obtinet, gerere; necessario infinitorum malorum orbis[g] quidam conflatur, et continua crudelitatis vicissitudo. Nam et victor injuriis victum onerat, nec finem ullum facit nocendi: et qui victus est, nisi forte statim perierit, suam calamitatem indignatus, in continua est ulciscendi libidine eum a quo læsus est, donec animus ejus expleatur. Quo fit ut reliqua multitudo, quamvis expers fuerit earum partium, ex

[g] *Cursus.*

NOTÆ

[y] *Post Pompeii necem*] Pompeius, victus acie Pharsalica, fugere in Ægyptum compulsus est; quo cum appulisset, ab Achilla interfectus est, et ejus caput ad Cæsarem delatum.

[z] *Testis est Africa*] Tantum abfuit ut interfecto Pompeio, et multis civibus Romanis occisis in acie Pharsalica, pax secuta sit, ut etiam gravius bellum exarserit in Africa: nam multi cives Romani, duce Scipione, cum iterum in Cæsarem castra movere vellent, quinquaginta millia prælio cæsa sunt. Cato Uticæ sibi violentas manus intulit, ne in Cæsaris potestatem veniret: Scipio cum Damasippo, classe superata, interiit.

[a] *Testis est Hispania*] Filii Pompeii in Hispaniam, post mortem patris, trajecerant, ut ibi bellum repararent; sed variis cladibus affecti, tandem a Cæsare, qui huc Roma profectus est, superati sunt: quam provinciam Antonio regendam commisit.

[b] *Credo, hoc modo jacet*] Cæsar et Pompeius mortui sunt; neque tamen respirat respublica, quia jam novum bellum occupato Capitolio paratur.

misericordia tamen erga eum qui victus est, et ex invidia adversus victorem; simul eadem timens, simul se posse eadem in alium facere confidens, ad opem ferendam accurrat; atque ita integri [h] et quieti cives ad novam seditionem excitantur, et alii aliis in eadem calamitate succedunt: quæ res, tanquam legitima, in orbem ducitur, dum se illa ratione tuentur, velle se eos, qui oppressi fuerunt, ulcisci: qui quanquam ut sors tulerit, discedunt, rempublicam tamen prorsus evertunt. Quid? nonne ipsi cernitis, quot jam annos civilibus bellis attriti simus? quot et quæ mala interea et sustinuerimus ipsi, et alios sustinere coëgerimus? 14. Quid hoc gravius dici potest? quis magnitudinem pecuniarum, quibus socios nostros exhausimus, et quibus fana spoliavimus, enumerare possit? quam pecuniam in eos contulimus, in quos minime debeamus; atque in mutuas cædes exitiumque consensimus. Quis multitudinem eorum, qui ceciderunt, non dico aliorum, quorum numerus reperiri non potest, sed equitum et senatorum, qui singuli non modo vita, verum etiam morte sua hanc rempublicam contra externa arma tutari potuissent? 15. Quot quæso Curtii,[c] quot Decii,[d] quot Fabii,[e] quot Marcelli,[f] quot Sci-

[h] *Pacati.*

NOTÆ

[c] *Curtii*] Curtius, juvenis Romanus egregiæ fortitudinis, qui cum terra ingenti hiatu desedisset, ac respondisset oraculum, eam non coituram, nisi quis se in hiatum immisisset, in eum conscenso equo se præcipitem immisit.

[d] *Decii*] Cum Latini bellum Samnitibus, fœderatis populi Romani, facerent, ac Romam evocati arma ponere juberentur, superbo responso, quo alterum consulem e Latio fieri petierunt, bellum Romanum in se converterunt. Castra autem adversus eos Torquato et Decio consulibus ad Capuam habentibus, in quiete utrique audire visum est, ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis Manibus, Matrique Terræ deberi; utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore. Itaque inter eos convenit, ut cujus cornu in acie laboraret, Diis se Manibus devoveret. Factum est ut post, inita ad Veserim pugna cum hoste, inclinante Decii parte, ipse et hostes per M. Valerium pontificem Diis Manibus devoverit; et impetu in eos facto, morte sua victoriam suis pepererit.

[e] *Fabii*] Per Fabios quinquaginta fere annis Samnites subacti ac domiti sunt.

piones [g] interfecti sunt; [h] non contra Samnites, aut Latinos, aut Hispanos, sed contra suos cives, contra patriam pugnantes ipsi quoque perierunt? Ac de iis qui in acie ceciderunt, etsi queri possumus, non tamen quantum de aliis qui extra pugnam [i] interfecti sunt: quod hi volenter depugnarunt (si volentes dici possunt, qui metu compulsi sunt), qui quanquam non merita morte affecti sunt, tamen fortiter in communi Marte [i] occubuerunt: ac dum Martis [k] eventum expectant, ut vel vincerent vel vincerentur, sine metu ceciderunt. 16. Sed quis pro merito eos deplorare possit, qui miserabiliter in viis, in foro, in senatu, in Capitolio, non modo viri, sed etiam mulieres; nec juvenes tantum, verum etiam senes et pueri necati sunt? Tantis enim nos mutuo affecimus malis, quanta ab hostibus nostris nunquam passi sumus, quantaque illi a nobis nunquam sustinuerunt. Necdum tamen ingemiscimus: necdum nos fortiter a tantis malis vindicare contendimus: verum lætamur, et dies festos agitamus, eosque, qui horum auctores malorum extiterunt, beneficos (si Diis placet) appellamus. 17. Equidem hanc barbariem belluarum potius, quæ se mutuo conficiunt, esse existimo, quam hominum. Sed quoniam præterita mutare non possumus, de iis, quæ facta sunt, jam queri desinamus; et ad ea potius, quæ futura sunt, animum intendamus. Idcirco enim præteritorum mentionem feci, ut ex illis futura provideremus, non ut communes nostras miserias enumerarem (quæ utinam nunquam evenissent), sed ut eorum commemoratione exemplorum efficerem, ut, quæ reliqua sunt, possetis conservare.

[i] *Prælio.* [k] *Belli.*

NOTÆ

[f] *Quot Marcelli*] Marcellus Syracusas expugnavit, easque imperio Romano subjecit.

[g] *Scipiones*] A Scipionibus Hispania et Africa devicta est.

[h] *Interfecti sunt*] Ut ostendat quanta sit bellorum civilium calamitas, ait in illis, non inferiores superioribus illis ducibus bene multos cecidisse, a quibus tantus reipublicæ splendor, et dignitas accedere facile potuisset.

[i] *Extra pugnam*] Eos subindicat qui proscripti sunt, et misere ab auctoribus bellorum civilium necati sunt.

Is etenim solus ex malorum commemoratione fructus percipi potest, ut caveamus in posterum, ne in eadem mala rursum incidamus. 18. At nos, patres conscripti, hoc tempore id ipsum facere præclare possumus, dum recens est malum, nec dum multi convenere. Et qui commoti sunt, partim spe victoriæ elati, partim imperium detrectantes, etiam contra privatæ utilitatis rationem temere in discrimen sese conjiciunt. Vos igitur hæc omnia sine labore, sine periculo, sine sumtu, sine hominum cædibus ad exitum optatum deducetis, si modo senatusconsultum feceritis, ut mutuæ injuriæ perpetua oblivione deleantur. 19. Quod si a quibusdam peccatum est, nunc tamen tempus non est vel curiosius indagandi, vel coarguendi, vel ulciscendi: neque enim nunc nobis propositum est judicis severa facere, aut diligentius in quenquam inquirere. Illud potius videndum, qua ratione res præsentes in tutum collocari possint: quod quidem efficere non poteritis, nisi aliqua in parte cesseritis,[l] feceritisque, quod patres erga filios solent, quorum non omnia delicta pro suo jure castigant, in plerisque vel necessario conniventes. Nam mediocria peccata non sunt acriore pœna animadvertenda, sed potius moderate corrigenda. 20. Jam igitur nos, qui vere, et re ipsa, non sola appellatione, populi Romani communes patres sumus, omnia exquisitius perquirere haud decet, ne simul conficiamur.[m] Possent Cæsari multa objici, quibus jure cæsus videri posset: multa quoque iis, qui eum occiderunt, quibus pœna digni forte viderentur: verum id esset eorum, qui denuo rem in certamen vellent adducere. Itaque qui bonum et utile consilium volunt capere, eos summo jure agere non oportet, quod eis incommodare possit; sed potius æquitate retinenda studere debent se ipsi conservare.

21. Quæ cum ita sint, patres conscripti, præterita oblivione obruite, quasi tempestate aut alluvione aliqua ceciderint, atque inter nos sit summa consensio; utpote inter proximos, ut inter cives, ut propinquos. Ac ne quis exis-

[l] *Peperceritis.* [m] *Pereamus.*

timet, me iis, qui Cæsarem interfecerunt, gratificari velle, quod partes Pompeii secutus fuerim, unum modo verbum dicam, (nam omnino vos omnes ita de me persuasos arbitror, ut me nunquam mea causa quenquam vel amasse vel odisse,[k] sed vestra tantum, ac communis concordiæ et libertatis, sentiatis) illud, inquam, unum dicam: a me tantum abesse, ut in alium finem hæc verba faciam, quam ad communem salutem, ut censeam a vobis reliquis Cæsaris amicis non solum ea condonari debere, quæ præter consuetudinem Cæsare freti admiserunt, verum etiam honores, beneficia, magistratus, quæ ab illo acceperunt, conservari: quanquam eorum quædam mihi non probentur. 22. Neque enim auctor vobis sim, ut hujusmodi nunc decernatis:[l] verum quando ea sic ceciderunt, utilius esse censeo, vos non nimium severos earum rerum judices agere. Detrimenta enim, quæ ab hoc vel illo accipietis, qui plus habent quam æquum, quanquam merita eorum postulare videantur, non erunt tanta, quanta erunt commoda, quæ ex concordia consequentur, si neque metum, neque contentionem inter eos excitabitis, qui aliquando potentes extiterunt. Hæc ad præsentis temporis necessitatem, mihi, quæ dicerem, in mentem venerunt. Cum vero res compositæ fuerint, tunc de reliquis deliberandum erit.

NOTÆ

[k] *Mea causa quenquam vel amasse vel odisse*] Profitetur Cicero se non sua, sed tantum reipublicæ causa Pompeium amasse; et si quando simultatem aliquam cum Cæsare habuerit, eam pariter reipublicæ causa sumsisse.

[l] *Hujusmodi nunc decernatis*] Testatur nolle se, ut quid gravius in Cæsaris amicos decernatur.

FRAGMENTA,

EX ORATIONIBUS.

PRO M. TULLIO. Orat. I.

Priscianus lib. VI.—Hoc judicium sic expectatur, ut non unæ rei statui, sed omnibus constitui putetur.

Quintil. IV. 2.—Fundum habet in agro Tigurino[1] M. Tullius paternum.

Victorin. de Invent. I.—Dico, vim factam a P. Fabii familia: adversarii non negant. Damnum datum esse M. Tullio concedis: vici unam rem. Vi, hominibus armatis: non negas: vici alteram. Dolo malo: factum negas: de hoc judicium est.

Marcianus Capella l. V.—Damnum passum esse M. Tullium, convenit mihi cum adversario. Hominibus armatis rem esse gestam, non inficiantur. A familia P. Fabii commissam,[2] negare non audent. Jam dolo malo factum ambigitur.

Quint. lib. V. *cap. de refutatione.*—Quis hoc statuit unquam, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum jure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur.

Rufinianus in Apophasi.—Si quis furem occiderit, injuria

1 Al. *Thyrino.*—2 Patricius volebat *P. Fabii vim commissam,* et suspicabatur hoc fragmentum cum superiore idem esse, verbis tantum diversis a diver-

occiderit. Quamobrem? quia jus constitutum nullum est. Quid si se telo defenderit? (haud[3]) injuria: quid ita? quia constitutum est.

PRO L. VARENO. Orat. II.

Severian.—Amici deficiunt, cognati deserunt.

Prisc. lib. VII.—In inimicissima civitate urgent, instant, insequuntur studio,[4] multitudine, pecunia, perjurio pugnant.

Ibid.—C. Ancharius Rufus fuit e municipio Fulginate.

Ibid.—In præfectura Fulginate.

Quint. V. 13.—Cum iter per agros et loca sola faceret, cum Populeno, in familiam Anchariana incidisse dixerunt. Deinde Populenum occisum esse, illico Varenum vinctum, asservatum, dum hic ostenderet, quid de eo fieri vellet.

Quint. VII. 1.—In legem de sicariis commisit L. Varenus: nam C. Varenum[5] occidendo, et Cnæum vulnerando, et Salarium item occidendo, cadit.

Quint. IV. 1.—Tum C. Varenus, is, qui a familia Anchariana occisus est. Hoc quæso, judices, diligenter attendite.

Quint. VIII. 3. *et Prisc. l.* III.—L. ille Septimius diceret: etenim est ad L. Crassi eloquentiam gravis, et vehemens, et volubilis. Erucius hic noster, Antoniaster est.

Prisc. l. XII.—Ea cædes si potissimum[6] crimini datur, detur ei cuja interfuit, non ei cuja nihil interfuit.

sis auctoribus Victorino et Marciano recitatum.—3 Olim omittebatur *haud* ante *injuria;* quod Patricius e conj. primus inseruit. Nonnulli, teste Patricio, sic legunt, *Si quis furem occiderit, haud injuria occiderit, quamobrem? quia jus const. nullum est. Quid si se telo defenderit? injuria. Quid ita? quia const. est.*

4 'Lego, *insequuntur: studio.*' Patricius.—5 '*Nam C. Varenum*] Videndum an Ciceronis sit: Quintilianus enim neminem citat, sed exempli tantum loco ponit. Cujuscunque autem sit, pro *L. Varenum*, quod olim legebatur, lego *C. Varenum:* sicut et Aldini libri indicant, et res ipsa.' *Patricius.*—6 '*Ea cædes si potissimum*] Reposui *τὸ potissimum* ex meo Prisciano, lib. XII. in fine: nisi quod ibi quoque non suo loco repositum videtur. Plane enim ita sentio legendum esse, *Ea cædes si crimini datur, detur ei potissimum cuja interfuit.*' Patricius.

Quint. v. 10.—Optio vobis datur, utrum velitis, casu illo itinere Varenum esse usum, an hujus persuasu et inductu.

Prisc. l. VII.—Deum fidem.

CUM QUÆSTOR LILYBÆO DECEDERET. Orat. III.

Fronto.—Quod non detrectare militiam, sed defendere provinciam judicata est.

PRO P. OPPIO. Orat. IV.

Quint. v. 10.—Utrum cum Cottam appetisset, an cum ipse sese conaretur occidere, telum ei e manibus ereptum est?

Quint. ibid.—Quos educere invitos in provinciam non potuit, eos invitos retinere qui potuit?

Quint. XI. 1.—At enim verisimile non est, tantum scelus M. Cottam esse commentum. Quid? hoc verisimile est, tantum scelus Oppium esse conatum?

Fronto.—Questusque mecum est.

Marcell. l. X.—Etenim multum posse ad salutem alterius, honori multis: parum potuisse ad exitium, probro nemini fuit.

Quint. IX. 2.—O amorem mirum! o benevolentiam singularem!

PRO C. MANILIO. Orat. V.

Nonius, Confiteor.—Hoc ego non solum confiteor, verum etiam profiteor.

PRO M. FUNDANIO. Orat. VI.

Deest principium.

Prisc. l. VII.—Non modo hoc a Villio Annale,[7] sed vix, mehercule, a Q. Mutone factum probari potest.

7 Edd. vett. *Julio Annale.*

Prisc. l. XVI.—Essetne id, quod Meno nuntiasset.

Servius in Georg. II.—Arcades se proselenos esse asserunt.

Servius in Æneid. IX.—Commissura.

Acro in Poët.—Puncta.

Boët. de Definit.—Descripsistine ejus necessarium, nostrum competitorem? istum ipsum, cujus nunc studio et gratia tota accusatio ista munita est.

PRO C. CORNELIO I. Orat. VII.

Cujus fragm. servavit Asconius.

Prisc. l. VI.—Ut ab Jove Optimo Maximo, ceterisque Diis Deabusque omnibus, opem et auxilium petamus. *Hoc fragmentum orationis Cornelianæ ad primam refertur a Grævio.*

ARGUMENTUM ASCONII.—Cornelius homo non improbus vita habitus est. Fuerat quæstor Cn. Pompeii, dein tribunus pl. C. Pisone[8] consule, biennio ante quam hæc dicta sunt. In eo magistratu ita se gessit, ut justior, sed pertinacior[9] videretur. Alienatus autem a senatu ex hac causa. Retulerat ad senatum, ut, quoniam exterarum nationum legatis pecunia mutua magna daretur usura, turpiaque et famosa ex eo lucra fierent, ne quis legatis exterarum nationum pecuniam expensam ferret: cujus relationem repudiavit senatus; et decrevit satisfactum videri eo S. C. quod ante annos aliquot Cn. Domitio, C. Cælio consulibus factum erat, cum senatus ante pauculos annos illo S. C. decrevisset, ne quis Cretensibus pecuniam mutuam daret. Cornelius ea re offensus senatui, questus est de ea re in concione, exhauriri provincias usuris, providendum ut haberent legati unde in præsentia pecuniam creditoribus darent: promulgavitque legem, qua auctoritatem senatus minuebat, ne quis, nisi per populum, legibus solveretur: quod antiquo quoque jure erat cautum. Itaque in omnibus S. C. quibus tum aliquem legibus solvi placebat, adjici erat solitum, ut de ea re ad populum ferretur: sed paulatim ferri erat desitum, resque jam in eam consuetudinem venerat, ut postremo ne adjiceretur quidem in S. C. de rogatione ad populum ferenda, eaque ipsa S. C. per pauculos admodum fiebant. Indigne eam Cornelii rogationem tulerant potentissimi quique ex senatoribus, quorum gratia magnopere minuebabatur. Itaque P. Servilius Globulus, tribunus pl. inventus erat, qui C.

8 '*L. Pisone*] Et hic et paulo post, pro *L.* reposui *C.* ex Pediano paulo post, et ex historia.' *Manut.*—9 Ed. vet. *justior pertinacior:* unde Manut.

Cornelio obsisteret. Is, ubi legis ferendæ dies venit, et præco, subjiciente scriba, verba legis recitare populo cœpit, et scribam subjicere, et præconem pronuntiare passus non est. Tum Cornelius ipse codicem recitavit, quod cum improbe fieri C. Piso consul vehementer quereretur, tollique ea re tribuniciam intercessionem[10] diceret, gravi convicio a populo exceptus est: et cum ille eos, qui sibi intentabant manus, prendi a lictore jussisset, fracti ejus fasces cuncti, lapidesque etiam ex ultima concione in consulem jacti. Quo tumultu Cornelius perturbatus concilium dimisit. Actum deinde eadem de re in senatu est magnis contentionibus. Tum Cornelius ita ferre rursus cœpit, ne quis in senatu legibus solveretur, nisi CC affuissent, neve quis, cum solutus esset, intercederet, cum de ea re ad populum ferretur. Hæc sine tumultu res acta est; nemo enim negare poterat, pro auctoritate senatus esse eam legem; sed tamen eam tulit invitis optimatibus, qui vel pauci senatusconsultum facere solebant.[1] Aliam deinde legem Cornelius, etsi nemo repugnare ausus est, multis tamen invitis tulit, ut prætores ex edictis suis perpetuis jus dicerent: quæ res tum gratiam ambitiosis prætoribus, qui varie jus dicere assueverant, sustulit. Alias quoque complures leges Cornelius promulgavit; quibus plerique collegæ intercesserunt; per quas contentiones totus prope tribunatus ejus peractus est. Sequenti deinde anno, M. Lepido, L. Volcatio coss. quo anno prætor Cicero fuit, reum Cornelium duo fratres Cominii lege Cornelia de majestate fecerunt. Detulit nomen Publius, subscripsit Caius; et cum P. Cassius prætor decimo die, ut mos est, adesse jussisset, eoque die ipse non affuisset, seu avocatus propter publici frumenti curam, seu gratificans reo; circumventi sunt ante tribunal ejus accusatores a notis operarum ducibus, ita ut mors intentaretur, si mox non desisterent: quam perniciem vix effugerunt interventu consulum, qui advocati rei descenderant; et cum in scalas quasdam Cominii fugissent, clausi in noctem ibi se occultaverunt, deinde per tecta vicinarum ædium profugerunt ex urbe. Postero die cum P. Cassius assedisset, et citati accusatores non adessent, exemtum nomen est de reis Cornelii; Cominii autem magna infamia flagraverunt vendidisse silentium magna pecunia. Sequente deinde anno, L. Cotta, L. Torquato coss. quo hæc oratio a Cicerone prætore[2] dicta est, cum prima pars M. Manilius, qui judicium per operarum duces turbaverat, * deinde quod ex S. C. anno coss.[3] præsidebant, et judicio non respondisset, atque esset damnatus, * recreavisset, jam accepta pecunia tollere ait Cornelium lege majestatis. Res acta est magna ex-

conjecit *justo pertinacior*.—10 ‘ *Tribuniciam intercessionem*] Deest *tolli*, aut *imminui*, ut paulo post etiam.’ *Manut.*—1 Olim legebatur *vel paucos gratificari solebant*. Lectio *vel pauci S. C. facere solebant* est e conjectura Manutii.—2 *Prætore* Manutio abundare videtur. Sigonius legit *prætorio*.—3 ‘ *Quod ex S. C. ambo coss.*] Cum antea legeretur *deinde quod*, nos particulam *deinde*, ut otiosam, sensu contrariam, ex superioribus verbis natam sustulimus: et mox pro eo quod in omnibus excusis codicibus erat *recreavisset*, *reum decrevisset* parva immutatione facta scripsimus, ita efflagitante sententia.’ *T. Popma*. ‘ Rectius Popma *ambo coss.* cum in aliis edd. male legatur *anno coss.*’ Græv.

pectatione paucos ante, me ergo Cornelius, perterritus Manlii exitu, in judicium adhibuit, ut ne clamor quidem illius ab advocatis ejus oriretur. Dixerunt in eum infesti testimonia principes civitatis, qui plurimum in senatu poterant, Q. Hortensius, Q. Catulus, Q. Metellus Pius, L. Lucullus, M. Lepidus. Dixerunt autem hoc, vidisse se, cum Cornelius in tribunatu codicem pro Rostris ipse recitaret; quod ante Cornelium nemo fecisse existimaretur. Volebant videri, se judicare eam rem magnopere ad crimen imminutæ majestatis tribuniciæ pertinere: etenim prope tollebatur intercessio, si id tribunis permitteretur. Cicero, quia non poterat negare id factum esse, eo confugit, ut diceret, non ideo, quod lectus sit codex a tribuno, imminutam esse tribuniciam potestatem. Qua vero arte et scientia orationis! ita ut et dignitatem clarissimorum civium, contra quos dicebat, non violaret, et tamen auctoritate eorum lædi reum non pateretur: quantaque moderatione rem tam difficilem aliis tractaverit, lectio ipsa declarabit. Adjumentum autem habuit, quod, sicut diximus, Cornelius, præter districtum propositum adversus principum voluntatem, cetera vita nihil fecerat, quod magnopere improbaretur: præterea quod ipse Globulus, qui intercesserat, aderat Cornelio, et quod ipsum quoque diximus, quod Cornelius Pompeii Magni quæstor fuerat apud duas præfecturas equitum Rom. et tribunos, et ex tertia quoque parte apud plerosque, exceptis iis familiaris principum civitatis. Res acta est magno conventu, magnaque expectatione, quis eventus judicii futurus esset. A summis viris dici testimonium, et id, quod ii dicerent, confiteri reum animadvertebant. Extat oratio hominis accusatoris; quam sumere in manus, est aliquod operæ pretium, non solum propter Ciceronis orationes, quas pro Cornelio habemus, sed etiam propter semet ipsam: Cicero ipse significat, quatriduo Cornelium defendisse, quas actiones contulisse eum in duas orationes apparet. Judicium id exercuit Q. Gallius[4] prætor.

VERSU A PRIMO CIRCITER CLXI.

* * *

Postulatur apud me prætorem primum de pecuniis repetundis. Prospectat videlicet Cominius, quid agatur: videlicet homines fœneos[a] in medium ad tentandum periculum projectos.

Quid? Metellus[b] summa nobilitate ac virtute, cum bis

Sigonius conj. *ex S. C. consules ærario præsidebant, et judicio.*—4 Manut. vole-

NOTÆ

[a] *Homines fœneos*] Simulacra effigiesque hominum ex fœno fieri solebant, quibus objectis ad spectaculum præbendum tauri irritarentur.

[b] *Quid? Metellus*] Hoc exemplum affert hoc loco, quod vult probare,

jurasset: semel privatim a patre; iterum publice: a lege coactus destitit accusatione. An vi, an veritate? In quo suspicionem omnem tollit[5] C. Curionis virtus ac dignitas, et Q. Metelli adolescentia, ad summam laudem omnibus rebus ornata.

Legem, inquit, de libertinorum suffragiis[c] Cornelius cum

bat Q. *Gallus*.—5 Olim legebatur, *cum bis jurasset, semel privatim, privatum parte publice legis dejectus est ratione an vi, an veri suspicionem animi tollit, &c.* Patricius conjecit *cum bis jurasset, semel privatim, iterum aperte et publice, tamen is dejectus est accusatione, an vi, an veritate. In quo, &c.* et cui in mentem venit legere *cum bis jurasset semel privatim, a patre, iterum publice, lege adactus, dejectus est, &c.* Sigonius correxit *cum bis jurasset, semel privatim, iterum publice lege dejectus est ratione an vero? suspicionem enim tollit, &c.* Ursinus maluit *cum bis jurasset, semel privatim patri, iterum publice legi, is dejectus est ratione, an vi? an varii suspicionem animi tollit, &c.* Grævius dedit *cum bis jurasset, semel privatim, iterum privatum parte publice legis dejectus est ratione, an vi,*

NOTÆ

desistere eum debere ab accusatione, quanquam neque accusaverit, neque fecerit pactionem: nam Metellus et postulaverat Curionem, et destiterat. Confugit autem orator ad Metelli nobilitatem, et ad C. Curionis industriam, ut legeret id quod illi utilius, quam honestius, fecerant. Res autem tota se sic habet: in qua quidem illud primum explicandum est, de quo Metello hoc dicit. Fuerunt enim tunc plures Quinti Metelli: ex quibus duo consulares, Pius et Creticus; de quibus apparet eum non dicere: duo autem adolescentes, Nepos et Celer, ex quibus nunc Nepotem significat: ejus enim patrem Q. Metellum Nepotem, Balearici filium, Macedonici nepotem, qui consul fuit cum T. Didio, Curio is de quo loquitur, accusavit: isque Metellus moriens petiit ab hoc filio suo Metello, ut Curionem accusatorem suum accusaret, et, id facturum esse, jurejurando adegit. Metellus fecit reum Curionem: cumque interim quendam civem idem Metellus, servum esse contendens, vi arripuisset, ac verberibus affecisset, Curio assertorem ei comparavit. Dein, cum appareret eum exitum judicii illius futurum ut liber is judicaretur, quem Metellus verberibus affectum esse negare non poterat; inter Metellum et Curionem facta pactio est, ut, neque arbitrium de libertate urgeret in Metellum Curio, neque Metellus perstaret in accusatione Curionis: eaque pactio ab utroque juramento firmata est. Huc ergo illud pertinet, cum jurasse dixit, semel privatim, et iterum legatum, scilicet cum in Curionem calumniam juravit. Cum hoc autem Metello postea Cicero simultates gessit: evasit enim Metellus malus atque improbus civis.

[c] *Legem, inquit, de libertinorum suffragiis*] P. Sulpicium in tribunatu hanc eandem legem tulisse dicitur. Tulit autem, L. Sulla, (qui postea Felix appellatus) Q. Pompeio coss. ante XVI. annos quam hæc dicta sunt, cum per vim rempublicam possedisset, ab initiis bonarum actionum ad perditas progressus: quod et initium bellorum civilium fuit, et

Manilio dedit.[6] Quid est hoc, 'dedit?' an tulit, an rogavit, an hortatus est? nam tulisse ridiculum est, quasi legem aliquam aut ad scribendum difficilem, aut ad excogitandum reconditam. Quæ lex paucis his annis non modo scripta, sed etiam lata esset.

In quo cum multa reprehensa sint,[d] tum in primis celeritas actionis.

Petivit tamen a me prætore[e] maxima contestatione, ut causam Manilii defenderem.

VERSU A PRIMO DCCCCL.

Dicit de eodem Manilii tribunatu.

Nam cum is tribunus plebis duas leges tulisset[f] in eo magistratu, unam perniciosam, alteram egregiam; quod summam rempublicam læsit, id ab ipso tribuno abjectum est. Bonum autem in summa republica manet.[7]

Dicit de disturbato judicio Maniliano.

Aliis ille in illum furorem[g] magnis hominibus aucto-

an veri suspicionem animi tollit. C. Curionis virtus, &c.—6 'Legendum ex ipsa loci sententia, *Cornelius Caio Manilio dedit;* et post cum ait, 'nam tulisse ridiculum est,' pro *tulisse, dedisse:* id quod Paullus Manutius, vir acutissimo ingenio præditus, vidit.' *Sigonius.* 'Vereor ne pro *tulisse* aliud quippiam sit reponendum; utpote *docuisse,* vel *suasisse,* vel quid ejusmodi: sic enim distingno, *Quid hoc est, dedit? an tulit? an rogavit? an hortatus est? nam docuisse quidem ridiculum est.*' Patricius.—7 Asconius, teste Patricio, *manet, in vestri ordini fuit.* Sigonius correxit *manet, id extra ordinem fuit;* quod Græv. Lall. et al. receperunt. In Ms. Grævii legitur, *quod summa rep. non hæsit, id ab ipso tribuno abjectum est: domum autem quod summa rep. i nostra ordina-*

NOTÆ

propter quod ipse Sulpicius cos. armis mire oppressus esse visus est.

[d] *In quo cum multa reprehensa sint*] Celeritatem actionis significat, quia Manilius, sicut jam ostendimus, post paucolos statim dies, quam inierat tribunatum, legem eandem Compitalibus pertulit.

[e] *Petivit tamen a me prætore, &c.*] C. Cornelium significat, sicut jam ante dictum est.

[f] *Nam cum is tribunus plebis duas leges tulisset*] Dictum est enim supra de his legibus: quarum una de libertinorum suffragiis, quæ cum S. C. damnata esset, ab ipso quoque Manilio abjecta est; altera autem defensa est de bello Mithridatico Cn. Pompeio extra ordinem mandando, ex qua lege tum Magnus Pompeius bellum gerebat.

[g] *Aliis ille in illum furorem*] L. Ca-

ribus impulsus est, qui aliquod institui exemplum disturbandorum judiciorum perniciosissimum,[8] temporibus suis accommodatissimum, meis alienissimum rationibus, cupierunt.

VERSU A PRIMO CIRCA CXI.

Possum dicere, hominem summa prudentia clarum C. Cottam[h] de suis legibus abrogandis ipsum ad senatum retulisse.

SEQUITUR.

Possum et ejusdem Cottæ legem[i] de judiciis privatis anno post, quam lata sit, a fratre ejus abrogatam.[9]

STATIM.

Legem Liciniam et Muciam[k] de civibus regendis, quam

tione.—8 '*Perniciosissimum*] Aliquid deesse existimo: fortassis sic, *reip. perniciosissimum.*' Patricius.—9 *Abrogatam* Manut. primus inseruit e conjectura.

NOTÆ

tilinam et Cn. Pisonem videtur significare. Fuit autem Catilina patricius, et eodem illo tempore erat reus repetundarum, cum provinciam Africam obtinuisset, et consulatus candidatum se ostendisset. Accusator erat ejus P. Clodius adolescens, ipse quoque perditus, qui postea cum Cicerone inimicitias gessit. Cneus quoque Piso, adolescens potens et turbulentus, familiaris erat Catilinæ, omniumque consiliorum ejus particeps, et turbarum auctor.

[h] *Possum dicere, hominem summa prudentia clarum C. Cottam*] Hic est Cotta, de quo jam sæpe diximus, magnus orator habitus, et compar in ea gloria P. Sulpicio et C. Cæsari. Videntur autem in rebus parvis fuisse leges illæ, quas cum tulisset, retulit de iis abrogandis ad senatum: nam neque apud Sallustium, neque apud Livium, neque apud Fenestellam ullius alterius latæ ab eo legis mentio, præter eam quam in concione tulit, repugnante nobilitate, magno populi studio, ut iis, qui tribuni plebis fuissent, alios quoque magistratus capere liceret; quod lex a dictatore L. Sulla paucis ante annis lata prohibebat. Neque eam Cottæ legem abrogatam esse significat.

[i] *Possum et ejusdem Cottæ legem*] M. Cottam significat. Fuerunt autem tres: duo hi, C. et M. tertius L. Cotta, qui lege sua judicia inter tres ordines communicavit, senatum, equites, tribunos ærarios: adeptique sunt omnes consulatum.

[k] *Legem Liciniam et Muciam*] L. Licinium Crassum oratorem et Q. Mucium Scævolam pont. max. eundemque et oratorem et jurisconsultum, significat. Hi enim legem eam, de qua loquitur, de regendis in sua civitate sociis, in suo consulatu tulerunt: cum enim summa cupiditate

duo consules omnium, quos vidimus, sapientissimi tulissent, video constare inter omnes, non modo inutilem, sed perniciosam reipublicæ fuisse.[10]

Quatuor omnino genera sunt, judices, in quibus per senatum, more majorum, statuatur aliquid de legibus. Unum est ejusmodi,[l] placere legem abrogari: ut Q. Cæcilio, M. Junio consulibus, quæ leges rem militarem impedirent, ut abrogarentur.

Alterum, quæ lex lata esse dicatur,[m] ea non videri populum teneri: ut L. Marcio, Sex. Julio consulibus. De legibus Liviis.

Tertium est de legum abrogationibus:[n] quo de genere persæpe senatusconsulta fiunt, ut nuper de ipsa lege Calpurnia, quæ derogaretur.

P. Africanus ille superior, ut dicitur,[o] non solum a sapi-

—10 Alii *Legem Liciniam et Muciam de civibus regundis video constare inter omnes, quam duo consules omnium, quos vidimus, sapientissimi tulissent, non modo*

NOTÆ

civitatis Romanæ Italici populi tenerentur, et ob id magna pars eorum pro civibus Romanis se gereret, necessaria lex visa est, ut in suæ quisque civitatis jus redigeretur. Verum ea lege ita alienati animi sunt principum Italicorum populorum, ut ea vel maxima causa belli Italici, quod post triennium exortum est, fuerit.

[l] *Unum est ejusmodi*] Q. Cæcilius Metellus Numidicus, M. Junius Silanus, de quibus facit mentionem, consules fuerunt bello Cimbrico, quod diu prave simul et infeliciter gestum est. Atque ipse quoque hic Junius male rem adversus Cimbros gessit, ac plures leges, quæ per eos annos, quibus hæc sic gerebantur, populo latæ erant, quibus militiæ stipendia minuebantur, abrogavit.

[m] *Alterum, quæ lex lata esse dicatur*] Intelligit leges Livias, quas illis consulibus, M. Livius Drusus, tribunus plebis, tulit; qui cum senatus partes tuendas suscepisset, et leges pro optimatibus tulisset, postea eo licentiæ est progressus, ut nullum in iis morem servaret. Itaque Philippus consul, qui ei inimicus erat, obtinuit a senatu, ut leges ejus omnes uno S. C. tollerentur; decretum est enim, contra auspicia esse latas, neque iis teneri populum.

[n] *Tertium est de legum abrogationibus*] Lex hæc Calpurnia de ambitu erat: tulerat eam ante biennium C. Calpurnius Piso consul, in qua, præter alias pœnas, pecuniaria quoque pœna erat adjecta.

[o] *P. Africanus ille superior, ut dicitur, &c.*] Hoc factum est secundo consulatu Scipionis, post septimum annum quam Carthaginiensibus bello secundo data est pax. Factum id esse autem, Antias tradidit, ludis Ro-

entissimis hominibus, qui tum erant, verum etiam a se ipso sæpe accusatus est, quod, cum consul esset cum Ti. Longo, passus esset tum primum a populari consessu senatoria subsellia separari.

CIRCA MEDIUM,

Quo loco numerat, cum lex feratur, quot loca intercessionis sunt, jubet dicere.[1]

Est utique jus vetandi,[p] cum ea feratur, quamdiu non

inutilem, sed perniciosam reip. fuisse.—1 Sigonius conjecit, *Quo loco numerat, cum lex feratur, quot loca intercessionis sunt, antequam, qui legem fert, populum jubeat discedere.* In Asconio apud Patricium legitur, *Quo loco numerat, cum lex feratur, quod loca intercessionis sunt. Est utique jus vetandi cum ea feratur quamdiu * ferundi transferuntur. Id est,* lex dum sitella defertur:* unde Patricius suspicabatur legend. *Est utique jus vetandi cum ea feratur, quamdiu videlicet non perfertur, et quamdiu in tribus suas II. qui suffragii conveniunt gratia ferundi: transferuntur: id est, prorsus antequam fiat lex, dum privati dicunt, dum tabellæ diribentur, dum sitella defertur.*

NOTÆ

manis, quos fecerunt ædiles curules Attilius Serranus, T. Scribonius Libo: id eos fecisse jussu censorum Sex. Ælii Pæti, C. Cornelii Cethegi: et videtur in hac oratione, hunc quidem auctorem secutus, Cicero dixisse, passum esse Scipionem secerni a cetero consessu spectacula senatorum: in ea autem, quam post aliquot annos habuit de Haruspicum Responso, non passum esse Scipionem, sed ipsum auctorem fuisse dandi eum locum senatoribus, videtur significare. Verba ejus hæc sunt: 'Nam quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri majores ante templum Matris Magnæ fieri celebrarique voluerunt? quibus primum ludis ante populi consessum senatui locum P. Africanus II cos. et collega ejus Sempronius Longus, hoc tributum esse senatui scribit, sed sine mentione Megalensium.' Ædiles enim eos ludos facere soliti erant. Votivis ludis factum tradit, quos Scipio et Longus coss. fecerunt. Non præterire autem vos volo, esse oratoriæ calliditatis, ut, cum opus sit, eisdem rebus ab utraque parte vel a contrariis utantur: nam cum secundum Ciceronis opinionem, auctore Scipione consule, ædiles secretum ante omnes locum spectandi senatoribus dederint; eodem illo facto Scipionis in hac quidem oratione, quia causa popularis erat, premebaturque senatus auctoritate, atque ob id dignitatem ejus ordinis quam possit maxime elevari causæ expediebat, pœnituisse ait Scipionem, quod passus esset id fieri. In ea oratione de Haruspicum Responso, quia in senatu habebatur, cujus auribus erat blandiendum, et magnopere illum laudat, et non auctorem fuisse dandi, nam id erat levius; sed ipsum etiam dedisse dicit.

p *Est utique jus vetandi*] His peractis, cum id solum superest, ut populus sententiam ferat, jubet unumquemque is, qui fert legem, discedere: quod verbum non hoc signifi-

perfertur: quamdiu qui suffragii ferendi causa conveniunt, huc et illuc transferuntur; dum privati dicunt; dum tabellæ diribentur; dum sitella defertur; dum æquantur sortes; dum sortitio fit; et si qua sunt hujus generis alia.

PAULO POST.

Unum tamen, quod hoc ipso tribuno plebis factum est,[q] prætermittendum non videtur. Neque enim majus est legere codicem, cum intercedatur, quam sitellam ipsam cum ipso intercessore deferre; nec gravius incipere ferre, quam perferre; nec vehementius ostendere se laturum invito collega, quam ipsi collegæ magistratum derogare; nec criminosius, tribus ad legem accipiendam, quam ad collegam reddendum privatum intro vocare: quæ vir fortis, hujus collega, Aulus Gabinius, in re optima fecit omnia; neque, cum salutem populo Romano, atque omnibus gentibus finem diuturnæ captivitatis, turpitudinis, et servitutis afferret, passus est plus unius collegæ sui, quam universæ civitatis, vocem valere, et voluntatem.

At enim de corrigenda lege retulerunt.[r]

Idem, nisi hæc ipsa lex,[s] quam C. Cornelius tulit, obsti-

NOTÆ

cat, quod in communi consuetudine est, de eo loco ubi lex fertur, sed in suam quisque tribum discedat, in qua est suffragium laturus: populus enim confusus, ut semper alias, ita et in concione.

[q] *Unum tamen, quod hoc ipso tribuno plebis factum est*] Manifestum est de ea lege Ciceronem nunc dicere, qua Cn. Pompeio bellum adversus piratas datum est. L. autem Trebellius, tribunus plebis, quem non nominat: quo perseverante intercedere, (nam senatui promiserat, moriturum se ante quam illa lex perferretur) intro vocare tribus Gabinius cœpit, ut Trebellio magistratum abrogaret, sicut quondam Tib. Gracchus tribunus M. Octavio collegæ suo magistratum abrogavit: et aliquamdiu Trebellius ea re non perterritus aderat, perstabatque in intercessione, quod omnia magis quam perseveraturum esse Gabinium, arbitrabatur. Sed postquam X et VII tribus rogationem acceperunt, et una mens esset populi, qui supererat, ut jussum conficeret, remisit intercessionem Trebellius; atque ita legem Gabinius de piratis persequendis pertulit.

[r] *At enim de corrigenda lege retulerunt*] Diximus jam in principio, Cornelium primo legem promulgasse, ne quis per senatum lege solveretur: deinde tulisse, ut tum denique de ea re S. C. fieret, cum adessent in senatu non minus CC. Hæc est illa quam appellat correctio.

[s] *Idem, nisi hæc ipsa lex*] Quia defuerat superioribus temporibus in ærario

tisset, decrevissem id, quod palam jam isti defensores judiciorum pugnaverunt, senatui non placere id judicium de Sullæ bonis fieri. Quam ego causam longe aliter prætor in concione defendi, cum id dicerem, quod iidem judices postea statuerunt, judicium æquiore tempore fieri oportere.

STATIM.

Antea vero quam multarum rerum judicia sublata sint,[t] et quia scitis, prætereo, et ne quem in judicium oratio mea revocare videatur.

PAULO POST.

Non Cn. Dolabella C. Volcatium,[u] honestissimum virum, communi et quotidiano jure privasset.

Non denique homo[x] illorum et vita et prudentia longe dissimilis, sed tamen nimis in gratificando jure liber, L. Sisenna, bonorum Cn. Cornelii possessionem ex edicto suo P. Scipioni, adolescenti summa nobilitate, eximia virtute prædito, dedisset.

Quare cum ambitum populus Romanus videret, et cum

NOTÆ

pecunia publica, multa et sæpe ejus rei remedia erant quæsita: in quibus hoc quoque, ut pecuniæ publicæ, quæ residuæ apud quemque essent, exigerentur. Id autem maxime pertinebat ad Cornelium Faustum, dictatoris filium, quia Sulla per multos annos, quibus exercitibus præfuerat, et rempublicam tenuerat, sumserat pecunias ex vectigalibus, et ex ærario populi Romani: eaque res sæpe erat agitata, sæpe omissa, partim propter Sullanarum partium potentiam, partim quod iniquum videbatur, post tot annos, quam quis pecuniam acceperat, ejus reddere rationem.

[t] *Antea vero quam multarum rerum judicia sublata sint*] Bello Italico, quod fuit adolescentibus illis qui tum in republica vigebant, cum multi varia lege inique damnarentur, quasi id bellum illis auctoribus conflatum esset, crebræque defectiones Italicorum nuntiarentur, tunc ob ejus tristitiæ occasionem senatus decrevit, ne judicia, dum tumultus Italicus esset, exercerentur: quod decretum eorum in concionibus populi sæpe agitatum erat. Supererant autem ex iis qui illa judicia metuerunt, vigentes multi, maxime C. Curio, Curionis adolescentis pater, ejus, qui bello civili Cæsaris fuit partium.

[u] *Nōn Cn. Dolabella C. Volcatium*] Duo fuerunt eo tempore Dolabellæ, quorum alterum C. Cæsar accusavit, alterum M. Scaurus.

[x] *Non denique homo*] Hoc solum hic annotandum est, hunc esse L. Sisennam, qui res Romanas scripsit.

a tribunis plebis doceretur, nisi pœna accessisset in divisores, exstingui nullo modo posse, legem hanc Cornelii flagitabat; illam quæ ex senatusconsulto ferebatur, repudiabat.[2]

ET EADEM DE RE PAULO POST.

Ut spectaculum illud duorum designatorum consulum[y] calamitate, re et tempore salubre ac necessarium, genere et exemplo miserum ac funestum, videremus.

Quid ego nunc tibi argumentis respondeam,[z] posse fieri, ut alius aliquis Cornelius sit, qui habeat Philerotem? Res[3] nota est, vulgare nomen esse Philerotis, Cornelios vero ita multos, ut jam etiam collegium constitutum sit.

At enim extremi ac difficillimi temporis vocem[a] illam, C. Corneli, consulem mittere coëgisti, qui rempublicam salvam esse vellent, ut ad legem accipiendam adessent.

Plebem ex Maniliana offensione victam[b] et domitam esse dicit; ante vestros annos propter illius tribuni plebis temeritatem posse adduci, ut omnino ne illius potestate

2 Post *repudiabat* nonnulli e conjectura Patricii addunt, *idque vir is doctissimus duorum consulum designatorum calamitate* *.—3 Pro *Res* Sigonius conjecit *Romæ* legend. Grævius maluit *servi*. Vid. Nott. Varr.

NOTÆ

[y] *Ut spectaculum illud duorum designatorum consulum*] P. Sullam et Autronium significat; quorum alterum L. Cotta, alterum L. Torquatus, qui, cum hæc Cicero dicebat, consules erant, ambitus damnarant, et in eorum locum creati erant.

[z] *Quid ego nunc tibi argumentis respondeam*] Frequenter tum etiam cœtus factiosorum hominum sine publica auctoritate malo publico fiebant: propter quod postea collegia S. C. et pluribus legibus sunt sublata, præter pauca atque certa, quæ utilitas civitatis desiderasset, ut fabrorum lictorumque.

[a] *At enim extremi ac difficillimi temporis vocem*] C. Piso, qui consul eodem anno fuit, quo Cornelius tribunus pl. erat, cum legem de ambitu ex S. C. graviorem, quam fuerat antea, ferret, et propter multitudinem divisorum, qui per vim adversabantur, e foro ejectus esset, edixerat id, quod Cicero significat, et majore manu stipatus ad legem perferendam descenderat.

[b] *Plebem ex Maniliana offensione victam*] Manifestum puto M. Crassum et Cn. Pompeium significari; e quibus Crassus judex tum sedebat in Cornelium, Pompeius in Asia bellum Mithridaticum gerebat.

abalienemur * qui restituerunt eam potestatem, alterum nihil unum posse contra multos, alterum longe abesse.

Tanta igitur in illis virtus fuit, ut anno XVI post reges exactos,[c] propter nimiam dominationem potentium, secederent, leges sacratas[d] ipsi sibi restituerent, duos tribunos crearent, montem illum trans Anienem, qui hodie Mons Sacer nominatur, in quo armati consederant, æternæ memoriæ causa consecrarent. Itaque auspicato postero anno X tribuni plebis comitiis curiatis creati sunt.

Tum interposita fide per tres legatos,[e] amplissimos viros, Romam armati reverterunt:[4] in Aventino consederunt: inde armati in Capitolium venerunt: decem tribunos plebis per pontificem, quod magistratus nullus erat, creaverunt.

4 Al. *revertuntur.*

NOTÆ

[c] *Tanta igitur in illis virtus fuit, ut, anno XVI post reges exactos*] Inducor magis librariorum hoc loco esse mendam, quam ut Ciceronem parum proprio verbo usum esse credam. Illo enim tempore, de quo loquitur, quod fuit post XVI annos quam reges exacti sunt, plebs sibi leges sacratas non restituit (nunquam enim tribunos pl. habuerat); sed tum primum eas constituit. Numerum quidem annorum post reges exactos, quam id factum est, diligenter posuit, qui fuit A. Verginio Tricosto, L. Veturio Ceturino coss. ceterum quidam non duos tribunos pl. ut Cicero dicit, sed quinque tradunt creatos tum esse, singulos ex singulis classibus. Sunt tamen, qui eundem illum duorum numerum, quem Cicero, ponant: inter quos Tuditanus, et Pomponius Atticus, Liviusque noster. Idem hic et Tuditanus adjiciunt, tres præterea ab illis duobus collegas creatos esse. Nomina duorum, qui primi creati sunt, hæc traduntur, L. Sicinius L. F. Velutus; L. Junius C. F. Paterculus. Reliqua pars hujus loci, quæ pertinet ad secundam constitutionem tribunorum, et decemvirorum finitum imperium, et breviter et aperte ab ipso dicitur. Nomina sola non adjicit, quis ille ex decemviris fuerit, qui contra libertatem vindicias dederit, et quis ille pater, contra cujus filiam id decrevit: scilicet, quod notissimum est, decemvirum illum Appium Claudium fuisse, patrem autem virginis L. Virginium. Unum hoc tantummodo explicandum, quo loco primum de secunda secessione plebis, deinde de concordia facta, sic dicit.

[d] *Leges sacratas*] Sacratæ leges dicebantur, quibus sancitum erat, ut si quis adversus eas fecisset, sacer alicui Deorum esset: vel illæ sacratæ dicebantur, quas plebs jurata in Monte Sacro sanciverat.

[e] *Tum interposita fide per tres legatos*] Legati tres ii fuerunt, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, omnes consulares: pontifex maximus fuit M. Papirius.

Etiam hæc recentiora prætereo:[f] ponam principium justissimæ libertatis, Cassiam; qua lege suffragiorum vis[5] potestasque convaluit: alteram Cassiam, quæ populi judicia firmavit.

Dicit de nobilibus.

Qui non modo cum Sulla,[g] verum etiam, illo mortuo, semper hoc per se summis opibus retinendum putaverunt: inimicissimi C. Cottæ fuerunt, quod is consul paulum tribunis plebis non potestatis, sed dignitatis addidit.[6]

Quamdiu quidem hoc animo[h] erga nos illa plebs erit, quo se ostendit, cum legem Aureliam, cum Rosciam, non modo accepit, sed etiam efflagitavit.

Memoria teneo, cum primum senatores[i] cum equitibus Romanis lege Plotia judicarent, hominem Diis ac nobilitati perinvisum, Cn. Pompeium, causam lege Varia de majestate dixisse.[7]

5 Alii *jus*.—6 Al. *reliquit*.—7 Edd. ante Grut. cum Græv. Lall. Schutz. huic orationi addunt fragmenta sequentia: [6] *Fronto*. Nihil senatui detraxisse Cornelium.—*Priscian. lib. XI.* Ex promulgatione trinundinum

NOTÆ

[f] *Etiam hæc recentiora prætereo*] Quæ sit ista lex Cassia, qua suffragiorum potestas convaluit, manifestum est: nam ipse quoque paulo ante dixit, legem Cassium tulisse, ut populus per tabellam suffragium ferret. Altera Cassia lex, quæ populi judicia firmavit, quæ sit, potest quæri. Est autem hæc: L. Cassius L. F. Longinus, tribunus pleb. C. Mario, C. Flacco coss. plures leges ad minuendam nobilitatis potentiam tulit, in quibus hanc etiam, ut, quem populus damnasset, cuive imperium abrogasset, in senatu ne esset. Tulerat autem eam maxime propter simultates cum Q. Cæcilio, qui ante biennium consul fuerat; et cui populus, quia male adversus Cimbros rem gesserat, imperium abrogavit.

[g] *Qui non modo cum Sulla*] Hic Cotta, ut puto, legem tulit, ut tribunis pl. liceret postea alios magistratus capere; quod lege Sullæ iis erat ademtum.

[h] *Quamdiu quidem hoc animo*] Aurelia lege communicata judicia sunt inter senatores, et equestrem ordinem, et tribunos ærarios. Roscia est, quam L. Roscius Otho biennio ante cos. firmavit, ut in theatro equitibus Romanis XIV ordines spectandi gratia darentur.

[i] *Memoria teneo, cum primum senatores*] M. Plautius Silanus tribunus pl. Cn. Pompeio Strabone, L. Porcio Catone coss. secundo anno belli Italici, cum equester ordo in judiciis dominaretur, legem tulit, adjuvantibus nobilibus, quæ lex vim eam ha-

PRO C. CORNELIO II. Orat. VIII.

Deest initium.

Aquil. et Fortunatianus lib. III. *Rhet.*—Pugnem aperte contra nobilissimorum hominum voluntates? studia, consilia, cogitationesque eorum aperiam?

Cic. Oratore Perf.—O callidos homines! o rem excogitatam! o ingenia metuenda! testes dare volumus. Quem quæso nostrum fefellit, ita vos esse facturos?

Asconius.—Num in eo, qui sint hi testes, hæsitatis?[k] Ego vobis edam duos. Reliqui sunt de consularibus, inimici tribuniciæ potestatis. Pauci præterea assentatores eorum atque asseclæ subsequuntur.

Idem.—Sed si familiariter ex Q. Catulo, sapientissimo viro atque humanissimo, velim quærere, utrius tandem tibi

dies ad ferendum, potestasque venisset.—*Quintil. V.* 13. Codicem attigit.—*Marcian. Capella.* Repugnat enim, ut divisores, quos honoris sui ministros esse voluerat, lege ambitus vellet affligere.—*Priscian. lib. VIII.* Quæ intermissa complures annos.—*Priscian. ibid.* Num alicui gratificabantur aut homini, aut ordini?—*Priscian. lib. X.* Cœptum igitur per eos, qui agi volebant, desitum est per hunc qui decessit.—*Priscian. lib. VIII.* Circuitis rostris ejicerentur lapidibus homines.—*Idem.* Qui eloquentia ceteris antecellit.—*Fronto.* Demi medius fidius de his tormentis aliquantum malim.—*Idem.* Ad miserrimum crudelissimumque dominatum dedi patiamini.—*Idem.* Cur nunc redeant, si tunc gratiæ concesserint.—*Idem.* Quid, quod ne cum iis quidem expertus es, quos duces operarum fuisse dixisti.—*Idem.* Ejusmodi mihi duos laqueos in causa esse propositos, ut si me altero expedissem, tenerer altero. —*Acro in Serm. I.* Aperuit fores scalarum.—*Boëth. Defin.* Legite, ut legebatis: hinc intelligetis nulla tenuissima suspicione describi, aut significari Cornelium.—*Aquila.* Refertum tribuniciis legibus, exhaustum a quibus sit, ipsi sciunt.—*Schol. Juven. ad Sat. VII.* Conrepsit in scalas.'

NOTÆ

buit, quam Cicero significat: nam ex ea lege tribus singulæ ex eo numero quinos suffragio creabant, qui eo anno judicarent. Ex eo factum est, ut senatores quoque in eo numero essent, et quidam etiam ex ipsa plebe.

[k] *Num in eo, qui sint hi testes, hæsitatis*] M. Lucullum et M. Lepidum significat: quinque enim consulares, ut jam diximus, in Cornelium testimonium dixerunt; Q. Catulus, Q. Hortensius, Q. Metellus Pius pont. max. quos hac secunda oratione tractat; et duo qui non dixerunt, quos nunc significat; Lucullus et Lepidus.

tribunatus minus probari potest, C. Cornelii, an, non dicam P. Sulpicii, non L. Saturnini, non C. Gracchi, non Tiberii; neminem, quem isti seditiosum existimant, nominabo; sed avunculi tui, Q. Catule,[1] clarissimi, patriæque amantissimi viri; quid mihi tandem responsurum putatis?

POST XX VERSUS A PRÆCEDENTI.

Asconius.—Quid? Avunculus tuus, clarissimus vir, clarissimo patre, avo, majoribus, credo, silentio, favente nobilitate, nullo intercessore comparato, populo Romano dedit,[2] et potentissimorum hominum collegiis eripuit, cooptandorum sacerdotum potestatem?

SEQUITUR.

Idem.—Quid? Idem Domitius M. Silanum,[1] consularem hominem, quemadmodum tribunus pl. vexavit?

Idem.—Hæc est controversia ejusmodi,[m] ut mihi tribunus pl. Cn. Domitius, Catulo * M. Terpolius contemtissimum nomen ejectum esse ex iis, qui tribuni pl. fuerunt.

Cic. Orat. et Quint. IX. 4. *Prisc. l.* X.—Nam[3] neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos et Lælios multi venalicii[4] mercatoresque superarunt; neque vestis,

1 Al. *Q. Catuli.* Manut. suspicabatur *Cn. Domitii* legend.—2 Ed. vet. Manutii *proderit:* al. *P. Ro. dedit:* unde Manut. et edd. seqq. *populo Romano*

NOTÆ

[1] *Quid? idem Domitius M. Silanum*] M. Silanus quinquennio ante consul fuerat, quam Domitius tribunus pl. atque ipse quoque adversus Cimbros rem male gesserat: quam ob causam Domitius eum apud populum accusabat: criminabatur bellum cum Cimbris injussu populi gessisse, idque principium fuisse calamitatum quas eo bello populus accepisset: ac de eo tabellam quoque dedit: sed plenissime Silanus absolutus est; nam duæ solæ tribus eum, Sergia et Quirina, damnaverunt.

[m] *Hæc est controversia ejusmodi*] Post infractam tribuniciam potestatem a Sulla, ante restitutam à Cn. Pompeio, apparet: fuit autem is tribunus pl. ante XII annos, D. Bruto et M. Lepido coss. Cn. Domitius tribunus fuerat ante II de XL annos, C. Mario II, C. Fimbria Coss. Magno numero sententiarum Cornelius absolutus est.

aut cælatum aurum et argentum, quo nostros veteres Marcellos Maximosque multi eunuchi e Syria Ægyptoque vicerunt: neque vero movent me ornamenta ista villarum, quibus L. Paulum et L. Mummium, qui rebus his urbem Italiamque omnem referserunt,[5] ab aliquo video perfacile Deliaco, aut Syro potuisse superari.

Prisc. l. VIII.—Quis tam abundans copiis.

Fronto.—Da mihi potestatem, eos, qui tum affuerunt Cornelio, nominandi.

Idem.—Facite, ut facitis, qui ad causam adestis.

Idem.—Quid enim[6] mihi certamen est cum accusatore, aut contentio?

Idem.—Qui commodis populi R. lingua duntaxat ac voluntate consuluit.

Idem.—Expelleret a dispensantibus.

Idem.—Sed ad urbem dierum tres fuerunt complurium.

Idem.—Quam diligentes libertatis vos oporteat esse.

Idem.—Si vos hujus fortunas paucorum odio adjudicaveritis.

IN TOGA CANDIDA. Orat. IX.

ARGUMENTUM ASCONII.—Hæc oratio dicta est L. Cæsare, C. Figulo coss. post annum quam pro Cornelio dixerat. Sex competitores in consulatus petitione Cicero habuit: duos patricios, P. Sulpicium Galbam, L. Sergium Catilinam; quatuor plebeios, ex quibus duo nobiles, C. Antonium, M. Antonii oratoris filium, L. Cassium Longinum; duos, qui tantum non primi ex familiis suis magistratum adepti erant, Q. Cornificium, et C. Licinium Sacerdotem. Solus Cicero ex competitoribus equestri erat loco natus, atque in petitione patrem amisit. Ceteri ejus competitores modeste se gessere, visique sunt Q. Cornificius et P. Galba sobrii ac sancti viri: Sacerdos nulla improbitate notus. Cassium, qui iners ac stolidus tum magis quam improbus videretur, post paucos menses in conjuratione Catilinæ esse apparuit, ac cruentissimarum sententiarum fuisse auctorem: itaque hi quatuor jacebant. Catilina autem et Antonius, quanquam omnibus maxime infamis eorum vita esset, tamen multum poterant: coierant enim ambo, ut Ciceronem consulatu dejicerent, adjuto-

dedit.—3 Cic. in Orat. non agnoscit *Nam.*—4 Al. *venaliciarii.*—5 Priscian. lib. x. sic legit, *qui eis rebus urbem Italiamque referserunt.*—6 Patricius conjecit *Quod enim.*

ribus usi firmissimis, M. Crasso et C. Cæsare. Itaque hæc oratio contra solum Catilinam et Antonium est. Causa orationis hujusmodi in senatu habendæ Ciceroni fuit, quod, cum in dies licentia ambitus augeretur propter præcipuam Catilinæ et Antonii audaciam, censuerat senatus, ut lex ambitus aucta etiam cum pœna ferretur. Ei quoque rei Q. Mucius Orestinus, tribunus pl. intercesserat; cum Cicero, graviter senatu intercessionem ferente, surrexit, atque in coitionem[1] Catilinæ et Antonii invectus est ante dies comitiorum paucos.

Deest principium orationis.

Dico, P. C., superiore nocte cujusdam hominis nobilis,[a] et valde in hoc largitionis quæstu noti et cogniti, domum Catilinam et Antonium cum sequestribus suis[b] convenisse.

Quem enim aut amicum habere potest is, qui tot cives trucidavit;[c] aut clientem,[d] qui in sua civitate cum peregrino[e] negavit se judicio æquo[f] certare posse?

Ne se jam[2] tum respexit,[g] cum gravissimis vestris de-

1 Ascon. *in concionem.*—2 Alii *Nec se jam.* In Ms. Grævii *Non se jam cum*

NOTÆ

[a] *Hominis nobilis*] Ille homo nobilis videtur Cæsar fuisse, quem aperte obstitisse Ciceroni petenti consulatum constat, quia in urbe apud cives crescere ejus in dies potentiam videbat. Quanquam non desunt aliqui, qui M. Crassum nominent, cum apertus ab ipso Cicerone conjurationis auctor dicatur, quæ Cotta et Torquato coss. antea a Catilina jam facta est.

[b] *Sequestribus suis*] Eos intelligit quibus utebantur ad corrumpenda, pecuniæ largitione, vel promissis, populi suffragia.

[c] *Tot cives trucidavit*] Catilinam arguit crudelitatis. Cum enim Sullæ partes secutus esset, multos interfecit; Q. Cæcilium inprimis, M. Volumnium, L. Tantalium, M. Gratidianum, cujus abscissum caput per civitatem manibus circumtulit.

[d] *Clientem*] Clientes habere negat Antonium, quia accepta de Sullano exercitu turma multos in Achaia spoliavit.

[e] *Cum peregrino, &c.*] Cum multos Græcos spoliavisset Antonius apud M. Lucullum prætorem, qui jus inter peregrinos dicebat, vocatus est. Cum autem in Antonium Lucullus decrevisset, tribunos appellavit, et ideo se eos recusare dixit, quod æquo jure uti non posset. Antonium vero Gellius et Lentulus censores sexennio, quo hæc dicerentur, senatu moverunt, et causas subscripserunt, quod socios diripuerit, quod judicium recusarit, quod propter æris magnitudinem prædia manciparit, bonaque sua in potestate non haberet.

[f] *Judicio æquo*] Judicium æquum dicitur, quod ita inter cives retinetur, ut eadem agendi potestas, et æquus magistratus retineatur.

[g] *Ne se tum respexit*] Jam agit de Catilina.

cretis absens notatus est.[h]

In judiciis quanta vis esset,[i] didicit cum est absolutus; si, aut illud judicium, aut illa absolutio nominanda est.[3]

Populum vero, cum inspectante populo collum secuit hominis maxime popularis,[k] quanti faceret, ostendit.

Me, qua amentia inductus est, ut contemneret, constituere non possum. Utrum æquo animo[4] laturum putavit? an in suo familiarissimo[l] non viderat, me ne aliorum quidem injurias mediocriter posse ferre?

Alter, pecore omni vendito,[m] et saltibus prope addictis, pastores retinet, ex quibus, ait, se, cum velit, subito fugitivorum bellum excitaturum.

Alter[n] induxit eum, quem potuit, ut repente gladiatores,

respexit.—3 Edd. nonnullæ hic fragm. seq. adjiciunt, *Te tamen, Q. Muci, tam male de republica existimare, moleste fero, qui hesterno die me esse dignum consulatu negabas. Quid? populus Romanus minus diligenter* (Patricius volebat *diligentem*) *scit sibi constituere defensorem, quam tu tibi? qui, cum te furti L. Calenus argueret, me potissimum fortunarum tuarum patronum esse voluisti. Et cujus tu consilium in tua turpissima causa delegisti, hunc honestissimarum rerum defensorem populus Romanus, auctore te, repudiare potest? Nisi forte hoc dicturus es, quo tempore a L. Caleno furti delatus sis, te eo tempore in me tibi parum auxilii*

NOTÆ

[h] *Decretis absens notatus est*] Catilinæ post præturam Africa provincia decreta est, quam cum graviter afflixisset, jam tum de illo absente Afri conquesti sunt in senatu, multæque in eum sententiæ dictæ sunt.

[i] *In judiciis quanta vis esset*] Ironice de judiciis loquitur, quia hæc pecunia Catilina evasit. Cum enim rediisset ex Africa Catilina Torquato et Cotta coss. a Clodio adolescente, qui Ciceronis inimicissimus fuit, repetundarum accusatus est.

[Q. *Muci*] Mucius, tribunus plebis, Catilinæ favebat, unde intercedebat ne lex ambitus ferretur. Hic autem Mucius a Cicerone in causa furti defensus est.

[*Turpissima causa*] Turpe est latrocinii accusari.

[k] *Hominis maxime popularis*] Loquitur de Mario Gratidiano, quem virum optimum Catilina per totam urbem virgis cecidit, ad bustum egit, ac vivo stanti collum gladio dextra secuit, cum sinistra capillum ejus a vertice teneret: caput sua manu tulit, rivis sanguinis in interfectoris digitos fluentibus.

[l] *In suo familiarissimo*] Verrem intelligit, quem Cicero significat accusasse Siculis postulantibus, quos diripuerat.

[m] *Alter, pecore omni vendito*] Jam loquitur de Antonio, qui contracto ære alieno, omnia bona sua mancipavit.

[n] *Alter*] Gallium jam intelligit, quem postea reum ambitus defendit, qui præturæ candidatus dedit gladiatorium munus, quasi id patri daret.

populo non debitos, polliceretur, quos ipse consularis candidatus perspexit, et legit, et emit: præsente populo Romano factum est.

Quamobrem augere[o] etiam mercedes si vultis, Q. Mucium conantem legem impedire,[p] ut cœpit senatus, consules prohibere; sed ego[5] ea lege contentus sum, qua duos consules[q] designatos uno tempore damnari vidimus.

Atque ut istum omittam,[r] in exercitu Sullano prædonem, in introitu gladiatorem,[s] in victoria quadrigarium.[t]

Te vero, Catilina,[u] consulatum spectare, aut cogitare, non prodigium atque portentum est? A quibus enim petis? principibus civitatis? qui tibi, cum L. Volcatius consul in concilio fuisset, ne petendi quidem potestatem esse voluerunt.

A senatoribus? qui te auctoritate sua, spoliatum ornamentis omnibus, vinctum pæne Africanis oratoribus tradiderunt.

esse vidisse.—4 In Asconio Patricii abest *animo.*—5 Alii *Quamobrem augere etiam mercedes si vultis, Q. Mucium perverti* (Sigonius maluit *prævertite;* Patricius *perferri*) *legem impedire, ut cœpit senten. cos. sed ego, &c.* (Sigonius conj. *cœpit senatusconsulto, sed ego, &c.*) A Ms. Ursini abest *sed*, ipso pro-

NOTÆ

[o] *Quamobrem augere, &c.* [*Quamobrem augere etiam mercedes, si vultis, Q. Mucium perverti legem impedire, ut cœpit senten.* (sic) *Coss. sed ego, &c.*] Creditur hic aliquid desiderari, et fortasse pro voce *perverti* legendum est *perferri*, hoc sensu: Si vultis, patres conscripti, præmia vestra augere, debetis Mucium, legem perferri impedire, ut cœpit, cupientem, novo senatusconsulto prohibere: quanquam ego quidem, inquit, facile lege Calpurnia contentus sum. Ita Sigonius.

[p] *Legem impedire*] Legem Calpurniam intelligit contra ambitum, cujus auxit pœnam Cicero.

[q] *Duos consules*] Per duos illos consules, Sullam et Autronium intellige.

[r] *Atque ut istum omittam*] Loquitur hic de Antonio, qui prædo ab eo dicitur, quia acceptis a Sulla dictatore turmis Achaiam vastavit.

[s] *In introitu gladiatorem*] Subindicat proscriptionibus, quæ a Sulla factæ sunt, favisse Antonium.

[t] *In victoria quadrigarium*] Docet Antonium quadrigas agitasse in illis ludis Circensibus, quos post victoriam suam Sulla exhibuit.

[u] *Te vero, Catilina*] Cum ex Africa provincia decederet Catilina ut peteret consulatum, legati missi ex Africa de eo conquesti sunt in senatu: quare L. Volcatius consul deliberavit in consilio publico, an esset audiendus Catilina in petitione consulatus. Id cum intelligeret Catilina, destitit a petitione.

Ab equestri ordine?[x] quem trucidasti.

A plebe? cui spectaculum ejusmodi tua crudelitas[y] præbuit, ut nemo sine luctu aspicere, sine gemitu recordari posset.[6]

Quid tu potes in defensione tua dicere, quod illi[7] ne dixerunt? quæ tibi dicere non licebit. *Et paulo post:* Denique illi negare potuerunt, et negaverunt: tu tibi ne inficiandi quidem impudentiæ locum reliquisti. Quare præclara dicentur judicia tulisse, si, qui inficiantem Luscium condemnarunt,[z] Catilinam absolverint confitentem.

Is ergo[8] negat, se ignarum esse;[a] cum etiam illi, imperitos se homines esse, et, si quem etiam interfecissent, imperatori ac dictatori[b] paruisse dicerent: ac negare quoque posse: Catilinam vero inficiari non posse.

Hanc tu habes dignitatem, qua fretus me contemnis et despicis? an eam, quam reliqua vita[9] es consecutus? cum ita vixisti, ut non esset locus tam sanctus,[c] quo non

bante. Vid. Nott. Varr.—6 Hic in edd. nonnullis inseritur sequens fragm. *Quod caput, etiam tum plenum animæ et spiritus, ad Sullam, usque ab Janiculo ad ædem Apollinis, manibus ipse suis detulit.*—7 '*Quod illi, &c.*] Legerem, *Quod illi? Quid si illi ea in sua defensione dixerunt, quæ tibi, &c.*' Patricius.—8 Patricius volebat *His ergo.*—9 In Asconio Patricii legitur *qua reliquum vitæ.*—

NOTÆ

[x] *Equestri ordine*] Equester ordo a Cinna steterat: plures autem ex illo ordine a Sullanis post victoriam interfecti sunt.

[y] *Cui spectaculum tua crudelitas*] Spectaculum illud acerbum ac crudele intelligit, cum Marii Gratidiani caput circumtulit, de quo supra.

[z] *Inficiantem Luscium condemnarunt*] Hic Luscius centurio e Sullanis partibus fuit, qui ex victoria ditissimus factus est, et non multo ante hanc orationem damnatus est.

[a] *Is ergo negat se ignarum esse*] Hujus objecti criminis a Cicerone, postea reus factus est Catilina: nam post comitia consularia, et repulsam ejus a consulatu, a Lucio Lucullo inter sicarios accusatus est.

[b] *Imperatori ac dictatori*] Si quem Catilina aut ejus asseclæ hominem interfecissent, causam in Sullam refundebant, a quo hoc ipsis homicidium imperatum esse causabantur.

[c] *Non esset locus tam sanctus*] Tam infamis et corruptus libidinibus Catilina habebatur, ut statim ex sua nequitia dedecoris suspicio nasceretur. Respicit Cicero ad Fabiam, virginem Vestalem, quæ causam incesti dixit, quia corrupta a Catilina dicebatur, quæ tamen absoluta est, cum esset Terentiæ Ciceronis uxoris soror. Hanc autem sic eximit a suspicione, ut totam turpitudinem in Catilinam rejiciat.

adventus tuus, etiam cum culpa nulla subesset, crimen afferret.

Cum deprehendebare in adulteriis; cum deprehendebas adulteros ipse; cum ex eodem stupro[d] tibi et uxorem et filiam invenisti.[10]

Quid ego, ut violaveris[1] provinciam,[e] prædicem, cuncto populo Romano clamante, ac resistente? nam, ut te illic gesseris, non audeo dicere, quoniam absolutus es.[f]

Prætereo illum nefarium conatum tuum, et pæne acerbum, et luctuosum populo Romano diem, cum, Cn. Pisone socio,[g] neque alio nemine, cædem optimatum facere voluisti.

An oblitus es, te ex me, cum præturam peteremus,[h] petisse, ut tibi primum locum concederem? quod cum sæpius ageres, et impudentius a me contenderes; meministi, me

10 Hic edd. nonnullæ addunt, *Stupris se omnibus ac flagitiis contaminavit; cæde nefaria cruentavit; diripuit socios; leges, quæstiones, judicia violavit.*— 1 Vid. Nott. Varr. Post *quoniam absolutus es* Græv. Oliv. Lall. et al. addunt, *Mentitos esse equites Romanos, falsas fuisse tabellas honestissimæ civitatis existimo, mentitum Q. Metellum Pium, mentitam Africam. Vidisse puto nescio quid illos judices, qui te innocentem judicarunt. O miser! qui non sentias, illo judicio te non absolutum, verum ad aliquot severius judicium, ac majus suppli-*

NOTÆ

[d] *Cum ex eodem stupro*] Catilinæ objectum fuit, cum ea adulterium commisisse, quæ ei postea socrus fuit; et ex eo stupro duxisse uxorem, cum filia ejus esset.

[e] *Violaveris provinciam*] Africam prætor violavit Catilina, siquidem Clodio accusante repetundarum accusatus est.

[f] [*Mentitos esse equites*] Equites Romani Catilinam absolverunt, cum damnatus esset a senatoribus. Indicat autem quod vere mentiti sunt equites Rom. quia corrupti pecunia eum absolverunt. Ironice autem dicit falsas fuisse tabulas, quæ ex Africa missæ sunt ad senatum, in quibus querelæ de eo civium continebantur, siquidem ex iis a senatoribus condemnatus est.

[g] *Cum Pisone socio*] Catilina, et Piso, adolescens quidem nobilis, sed perditus, simul conjuraverant ad senatores omnes interficiendos, Cotta et Torquato coss. ante annum quam hæc dicta est oratio. Sed ea cædes facta non est, quia imparatis conjuratis signum a Catilina datum est. Piso autem jam perierat in Hispania, quo specie legationis missus erat.

[h] *Cum præturam peteremus*] Non hic agit de Catilina, quia præturam non petiit cum Cicerone; sed de Antonio, quem dicit petiisse præturam impudenter, cum in Circo quadrigas agitarit.

tibi respondere, impudenter te facere, qui id a me peteres, quod avunculus nunquam impetrasset?[2] [i] Nescis, me prætorem primum esse factum; te concessione competitorum, et collatione centuriarum, et meo maxime beneficio, e postremo in tertium locum esse sublectum?[3] [k]

Dicit de malis civibus.

Qui posteaquam illo, ut conati erant, Hispaniensi pugiunculo[l] nervos incidere[m] civium Romanorum non potuerunt, duas uno tempore conantur in republica sicas[n] distringere.

Hunc vos scitote Licinium gladiatorem jam immisisse cupidum Catilinæ, judices, Q. Curium,[o] hominem quæstorium.

PRO Q. GALLIO. Orat. X.

Deest principium.

Aquil. et Quintil. VIII. 3.—Ut clamor, ut convicium mulierum, ut symphoniæ cantus. Videbar mihi videre alios intrantes, alios autem exeuntes, partim ex vino vacillantes, partim hesterna potatione oscitantes. Versabatur inter hos Gallius unguentis oblitus, redimitus coronis: humus erat immunda, lutulenta, vino, coronis languidulis, et spinis cooperta piscium.

B. Hier. Vit. Cleric.—Loquor enim, quæ sum ipse nuper

cium reservatum.—2 Vid. Nott. Varr.—3 Alii *subjectum.*

NOTÆ

[i] *Avunculus nunquam impetrasset*] Loquitur de Boculo, qui notissimus fuit in Circo quadrigarum agitator.

[k] *Esse sublectum* [*subjectum*] Cum longe meliores Antonio cives consulatum peterent, tamen ille in eorum locum substitutus est.

[l] *Hispaniensi pugiunculo*] Per illum Hispaniensem pugiunculum Pisonem intelligit, qui profectus fuerat in Hispaniam, ubi dum provincialibus injuriam inferret, a Pompeii clientibus, ipso Pompeio non invito, occisus est.

[m] *Nervos incidere*] Optimates per nervos intelligit, de quorum cæde cum Catilina cogitaverat.

[n] *Sicas*] Antonium et Catilinam duas sicas appellat.

[o] *Q. Curium*] Q. ille Curius aleator insignis fuit, qui postea damnatus est.

expertus unus. Quidam poëta nominatus, homo perliteratus, cujus sunt illa colloquia poëtarum ac philosophorum, cum facit Euripidem et Menandrum inter se, et in alio loco Socratem atque Epicurum disserentes, quorum ætates non annis, sed sæculis scimus esse disjunctas, quantos is plausus et clamores movet! multos enim condiscipulos habet in theatro, qui simul literas non didicerunt.[4]

Quint. lib. II. *c. ult.*—An ista, si vera essent, sic a te dicerentur?

Cic. Bruto.—Tu istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? præsertim cum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum negligeres? ubi dolor? ubi ardor animi? qui etiam ex infantium ingeniis elicere voces et querelas solet. Nulla perturbatio animi, nulla corporis; frons non percussa, non femur, pedis (quod minimum est) nulla supplosio: itaque (tantum abfuit, ut inflammares nostros animos) somnum isto loco vix tenebamus.

Nonius, Logi.—Ego te certo scio, omnes logos, qui ludis dicti sunt, animadvertisse.

Caris.—Poëmatorum.

DE L. OTHONE. Orat. XI.

Fronto.—Hic si se istius viæ dedisset.

DE PROSCRIPTORUM LIBERIS. Orat. XII.

Quint. II. 1.—Quid enim crudelius, quam homines honestis parentibus ac majoribus natos a rep. submoveri? sed ita legibus Sullæ continetur status civitatis, ut his solutis, stare ipsa non possit.

CONTRA CONCIONEM Q. METELLI. Orat. XIII.

Fortun. l. III.—Sic enim, ut opinor, insequar fugientem, quoniam congredi non licet cum resistente.

4 Hoc fragmentum ex Hieronymo omisit Grævius.

Prisc. l. IX.—Permulsa[1] atque recreata est.

Prisc. l. X.—Nisi eorum exitio, non requieturam.

Gell. XVIII. 7.—Ascendi in concionem: concursus est populi factus.

Quint. IX. 3.—Qui indicabantur, eos vocari, custodiri, ad senatum adduci jussi; in senatu sunt positi.

DE CONSULATU SUO. Orat. XIV.

Nonius, Census.—Quorum luxuries fortunata censa peperit.

IN CLODIUM ET CURIONEM. Orat. XV.

Desunt multa, nec, quæ restant, digeri possunt in ullum ordinem.

Non. Julius Rufinianus de Figuris Sent. p. 24.—Tu vero festivus, tu elegans, tu solus urbanus; quem decet muliebris ornatus, quem incessus psaltriæ, qui lævare vultum, mollire vocem potes.

Nonius, Longus, Speculum.—Sed credo, postquam tibi speculum allatum est, longe te a pulchris abesse sensisti.

Nonius.—Ac vide, an facile tu fieri potueris, cum is factus non sit, cui tu concessisti.

Nonius, Strophium.—Cum strophio accurate præcingerere.[2]

Quint. VIII. 6.—Integritas tua te purgavit, mihi crede, pudor eripuit, vita anteacta servavit.

Quint. IX. 2.—*Quibus iste, qui omnia sacrificia nosset, facile a se Deos placari posse arbitrabatur.

Quint. VIII. 3.—Quo ex judicio, velut ex incendio, nudus effugit.

Cic. lib. I. *ad Att.*—Erras, Clodi: non te judices urbi, sed carceri reservarunt; neque te retinere in civitate, sed exilio privare voluerunt. Quamobrem P. C. erigite animos, re-

1 In Asconio Patricii *quod permulsa.*

2 Ex Nonio in voc. *Calantica*, in edd. nonnullis legitur, *Tunc cum* (alii *Tunc cum*) *vincirentur pedes fasceis, cum calanticam capiti accommodares, cum strophio accurate præcingerere.*

tinete vestram dignitatem : manet illa in rep. bonorum consensio : dolor accessit bonis viris : virtus non est imminuta : nihil est damni factum novi, sed quod erat, inventum est in unius hominis perditi judicio : plures similes reperti sunt.

DE REGE PTOLEMÆO. Orat. XVI.

Aquil. et Fortun. et Marcian.—Difficilis ratio belli gerendi ; at plena fidei, plena pietatis.

PRO P. VATINIO. Orat. XVII.

Cic. Epist. lib. I.—Facio quiddam, quod in Eunucho parasitus suadet militi :

Ubi nominabit Phædriam, tu Pamphilam
Continuo. Si quando illa dicet, Phædriam
Commissatum intromittamus ; tu, Pamphilam
Cantatum provocemus. Si laudabit hæc
Illius formam, tu hujus contra. Denique
Par pro pari referto, quod eam mordeat.

Sic peto a vobis, judices, ut quoniam quidam nobiles homines, et de me optime meriti, nimis amant inimicum meum, meque inspectante, sæpe eum in senatu modo severe seducunt, modo familiariter atque hilare amplexantur ; quoniamque illi habent suum Publium, detis mihi ipsi alium Publium, in quo possim eorum animos, mediocriter lacessitus, leviter repungere.

PRO M. ÆMILIO SCAURO. Orat. XVIII.

Fortun. et August. in Rhet.—Maxime fuit optandum M. Scauro, judices, ut nullo suscepto cujusquam odio, sine offensione ac molestia.

Fronto.—Nihil Sardos Appio gratius esse facturos, quam si de Scauri fama detraxerint.

CIRCA VERSUM A PRIMO XL.

Cum enumeraret judicia, quæ pater Scaurus expertus erat.

Ascon.—Subit etiam populi judicium, inquirente Cn.

Domitio, tribuno pl.[a] Reus factus est a Q. Servilio Cæpione,[b] lege Servilia, cum judicia penes equestrem ordinem essent, et P. Rutilio damnato, nemo tam innocens videretur, ut non timeret illa. Ab eodem etiam, lege Varia,[c] custos ille reipubl. proditionis est in crimen vocatus; vexatus a Q. Vario, trib. pl. est, non multo ante.

Idem.—Non enim tantum admiratus sum ego illum virum,[d] sicut omnes, sed etiam præcipue dilexi. Primus enim me, flagrantem studio laudis, in spem impulit, posse

NOTÆ

[a] *Subit etiam populi judicium, inquirente Cn. Domitio tribuno plebis*] Cn. Domitius, qui consul fuit cum Cassio, cum esset tribunus plebis, iratus Scauro, quod eum in augurum collegium non cooptaverat, diem ei dixit ad populum, et mulctam irrogavit, quod ejus opera sacra multa populi Romani deminuta esse diceret. Crimini dabat, sacra publica populi Romani Deum penatium, quæ Lavinii fierent, opera ejus minus recte caste fieri. Quo crimine absolutus est Scaurus quidem, sed ita, ut a tribus tribubus damnaretur, a XXXII absolveretur, et in eis pauca puncta inter damnationem et absolutionem interessent.

[b] *Reus factus est a Q. Servilio Cæpione*] Q. Servilius Cæpio Scaurum, ob legationis Asiaticæ invidiam, et adversus leges pecuniarum captarum, reum fecit repetundarum lege, quam tulit Servilius Glaucia. Scaurus tanta fuit constantia, et animi magnitudine, ut Cæpionem contra reum detulerit, et breviore die inquisitionis accepta effecerit, ut ille prior causam diceret; M. quoque Drusum, tribunum plebis, cohortatus sit, ut judicia commutaret.

[c] *Ab eodem etiam, lege Varia*] Italico bello exorto, cum ob sociis negatam civitatem nobilitas in invidia esset, Q. Varius, tribunus plebis, legem tulit, ut quæreretur de iis, quorum opera consiliove socii contra populum Romanum arma sumsissent: tum Q. Cæpio, vetus inimicus Scauri, sperans invenisse se occasionem opprimendi ejus, egit ut Q. Varius, tribunus plebis, belli concitati crimine adesse apud se Scaurum juberet anno LXXII. Ille, per viatorem accersitus, cum jam ex morbo male solveretur, dissuadentibus amicis, ne se in illa valetudine et ætate invidiæ populi objiceret, innixus nobilissimis juvenibus processit in forum; deinde accepto respondendi loco, dixit: 'Q. Varius Hispanus M. Scaurum, principem senatus, socios in arma ait concitasse: M. Scaurus, princeps senatus, negat: testis nemo est: utri, vos, Quirites, convenit credere?' Qua voce ita omnium commutavit animos, ut ab ipso etiam tribuno dimitteretur.

[d] *Non enim tantum admiratus sum ego illum virum*] Possit aliquis quærere cur hoc dixerit Cicero, cum Scaurus patricius fuerit: quæ generis claritas etiam inertes homines ad summos honores provexit: verum Scaurus ita fuit patricius, ut tribus supra eum ætatibus jacuerit domus ejus fortuna: nam neque pater, neque avus, neque etiam proavus, ut puto, propter tenues opes, et nullam vitæ industriam, honores adepti sunt: itaque Scauro æque ac novo homini laborandum fuit.

virtutem sine præsidio fortunæ, quo contendisset, labore et constantia pervenire.

Sever.—Et quoniam congesta est accusatio magis acervo quodam criminum, quam distinctione aliqua generum et varietate.

Idem.—Bostarem igitur quendam dixit Norensem, fugientem e Sardinia Scauri adventum.

Idem.—Prius illum sepultum, quam huic cœnam esse sublatam.

Asconius.—Si, mehercule, judices, pro L. Tubulo[e] dicerem, quem unum ex omni memoria sceleratissimum et audacissimum fuisse accepimus, tamen non timerem, venenum hospiti aut convivæ si diceretur cœnanti ab illo datum, cui neque hæres neque iratus fuisset.

Quæ quidem suspicio valuit etiam ob hanc causam, quod cum agerent parentalia Norenses.

Porph. Sat. 2. *l.* II.—Libertus patronum non occidit, sed duobus digitulis gulam oblisit.

Fronto.—Copiis inops, gente fallax.

CIRCA TERTIAM PARTEM A PRIMO.

Ascon.—Sic, inquam, se, judices, res habet, neque hoc a me novum disputatur, sed quæsitum ab aliis est.

Idem.—Illa audivimus: hoc vero meminimus,[f] ac pæne vidimus, ejusdem stirpis et nominis P. Crassum, ne in manus incideret inimicorum, se ipsum interemisse. Ac ne-

NOTÆ

[e] *Si, mehercule, pro L. Tubulo*] Videtur hic Cicero refutare, Bostarem Scauri opera esse interfectum, quod neque ex ejus morte commodum Scaurus expectaret, neque ei infensus esset; quibus duabus causis potissimum homines ad ejusmodi facinora impelli solent: quod ergo non timerent de Tubulo homine sceleratissimo, inquit, si pro eo dicerem, multo minus de Scauro viro optimo timendum videtur. Hic vero Tubulus prætorius fuit ætate patrum Ciceronis. Is propter multa flagitia, cum de exilio accersitus esset, ne in carcere necaretur, venenum bibit.

[f] *Hoc vero meminimus*] Hic Crassus fuit pater Crassi ejus, qui æmulus potentiæ Cn. Pompeii fuit. Periit autem in dominatione L. Cinnæ, cum ille et alios principes optimatum, et collegam suum Cn. Octavium occidit.

que illius Crassi factum superioris,[g] iisdem honoribus usus, qui fortissimus in bellis fuisset, M' Aquilius potuit imitari.

* PAULO POST.

Asconius.—Quid vero ? Alterum Crassum temporibus eisdem,[h] num aut clarissimi viri Julii, aut summo ingenio præditus M. Antonius potuit imitari ?

Prisc. l. VI.—Cum dare nollet Aris, clam ex Sardinia est fugere coactus.

Idem.—Aris uxorem pellicatus dolore concitatam.[i]

Prisc. l. VII.—Arinis uxorem.

CIRCA MEDIUM.

Neque vero hæc ipsa quotidiana res[i] Ap. Claudium, illa

NOTÆ

[g] *Ac neque illius Crassi factum superioris*] Hæc verba, quibus Cicero nunc utitur, *Ac neque*, eam videntur habere naturam, ut semel poni non soleant: quia *neque* est conjunctio disjunctiva, et semper postulat, ut rursus inferatur: ut cum dicimus, 'Neque hoc, neque illud:' quo autem casu acciderit, quave ratione, ut hoc loco Cicero hoc verbo ita usus sit, præsertim cum adjecerit illam appositionem, et nomen intulerit postea alterum, neque perspicere potui, et attendendum esse valde puto; moveor enim merito viri auctoritate; neque ignoro, aliquando hoc verbum *neque* vel semel poni, ut in eadem hac oratione ante ipse Cicero posuit: 'Sic, inquam, se, judices, res habet: neque hoc a me novum disputatur, sed quæsitum ab aliis est.' Sed hoc loco et sine præpositione illius verbi videmus esse positum, et tamen post secundum aliquid inferri: nam cum dixit, 'neque hoc a me novum disputatur,' infert, 'sed quæsitum ab aliis est.'

[h] *Quid vero? Alterum Crassum temporibus eisdem*] Hic alter Crassus idem est de quo supra diximus. 'Alterum' autem eum appellat, quia ante mentionem fecit P. Crassi, qui fuit pontifex maximus, et bello Aristonici in Asia dedit operam ut occideretur. Julios autem cum dicit, duos Cæsares fratres Caium et Lucium significat, ex quibus Lucius et prætor et consul fuit. Caius ædilitius quidem occisus est, sed tantum in civitate potuit, ut causa belli civilis contentio ejus cum Sulpicio tribuno fuerit: nam et sperabat, et id agebat Cæsar, ut omissa prætura consul fieret: cui cum primis temporibus jure Sulpicius resisteret, postea nimia contentione ad ferrum et ad arma processit. Idem inter primos temporis sui oratores, et tragicus poëta bonus admodum habitus est: hujus sunt enim tragœdiæ, quæ inscribuntur 'Julii.' Et hi autem Julii, et Antonius, ab satellitibus Marii sunt occisi, cum Crassus, ut supra diximus, eundem casum sua manu prævenisset.

[i] *Neque vero hæc ipsa quotidiana res*] Fuerunt enim duæ familiæ Claudiæ:

humanitate et sapientia præditum, per se ipsa movisset, nisi hunc Claudii fratris sui competitorem fore putasset, qui sive patricius sive plebeius esset, (nondum enim certum constitutum erat) cum illo sibi contentionem fore putabat.

Isid. XIX. 3.—Quem purpura regalis non commovit, eum Sardorum mastruca tentavit?[2]

Marcell. l. XXII.—Vos quoque de familia nobili, cum auctoritate orbis terrarum, sentire debetis.

POST DUAS PARTES ORATIONIS.

Dicit de Scauro, quem defendit.

Ascon.—Nam, cum ex multis unus ei restaret Dolabella,[k] paternus inimicus, qui cum Q. Cæpione, propinquo suo, contra Scaurum patrem suum obsignaverat stateras, eas sibi inimicitias non susceptas, sed relatas.

* POST TRES PARTES ORATIONIS.

Asconius.—Præsertim cum propinquitas et celebritas loci[1] suspicionem desidiæ tollat, aut cupiditatis.

1 Olim legebatur, *Arinis uxorem pellicatus dolo concitatam.*—2 Apud Patri-

NOTÆ

earum quæ Marcellorum appellata est, plebeia; quæ Pulchrorum, patricia: sed hoc loco urbane Cicero lusit in Claudium, cum quo in gratiam non redierat: nam quia is P. Clodii erat frater, qui ex patricia in plebeiam familiam transierat per summam infamiam, se quoque dubitare adhuc dixit.

[k] *Nam, cum ex multis unus ei restaret Dolabella*] Ne forte erretis, et eundem hunc Cn. Dolabellam putetis esse, in quem C. Cæsaris orationes legitis, scire vos oportet, duos eodem tempore fuisse, et prænomine, et nomine, et cognomine, Dolabellas. Horum igitur alterum Cæsar accusavit, nec damnavit; alterum M. Scaurus accusavit, et damnavit.

[1] *Præsertim cum propinquitas et celebritas loci*] Demonstrasse vobis memini me, hanc domum in ea parte Palatii esse, quæ, cum ab Sacra Via descenderis, et per proximum vicum, qui est ab sinistra parte, prodieris, posita est: possidet eam nunc Longus Cæcina, qui consul fuit cum Claudio. In hujus domus atrio fuerunt quatuor columnæ marmoreæ insigni magnitudine, quæ nunc esse in regia theatri Marcelli dicuntur: usus erat is ædilis, ut ipse quoque significat, in ornatu theatri, quod ad tempus perquam ampla magnitudine

Quint. v. 13.—Ego porro, qui Albanas habeo columnas, clitellis eas apportavi.

Quint. IX. 1. 4.—Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas. Incurristi amens in columnas, in alienos insanus insanisti. Depressam, cæcam, jacentem domum pluris, quam te, et quam fortunas tuas æstimasti.

Serv. in Georg. I.—Redimunt se ea parte corporis, propter quam maxime expetuntur.

Ab ipsa stiva mecum homines loquebantur.

Fronto.—Retineret id, quod præcipue semper studuit.

Asconius.—Hæc cum tu effugere non potuisses, contendes tamen, et postulabis, ut M. Æmilius, cum sua dignitate omni,[m] cum patris memoria, cum avi gloria, sordidissimæ, levissimæ, vanissimæ genti, ac prope dicam pellitis testibus condonetur.[3]

VERSU A NOVISSIMO CLX.

Ascon.—Undique mihi suppeditat, quod pro M. Scauro dicam,[n] quocunque non modo mens, verum etiam oculi inciderint: curia illa de gravissimo principatu patris fortissimoque testatur. L. ipse Metellus, avus hujus, sanctissimos Deos illo constituisse in templo videtur, in vestro conspectu, judices, ut salutem a vobis nepotis sui deprecarentur.

Carisius l. II.—universe.

Fronto.—adii causas oratorum.

Idem.—de te recordor.

Idem.—Hoc nomine audito, quod per omnes gentes pervagatum est.

Idem.—In illa bona invadere nullo modo potuisset.

cium legitur *mutavit.*—3 Patricius et al. *condemnetur.*

NOTÆ

magnum fecerat. Ita Asconius.

[m] *Contendes tamen et postulabis, ut M. Æmilius cum sua dignitate omni*] Avum nunc Scauri maternum significat L. Metellum pontificem maximum, quem postea quoque nominat: nam paternus avus proavusque Scauri humiles atque obscuri fuerunt.

[n] *Undique mihi suppeditat, quod pro M. Scauro dicam*] Castoris et Pollucis templum Metellus, quem nominat, refecit.

PRO A. GABINIO. Orat. XIX.

Hieron. Apol. adversus Rufinum.— Ego cum omnes amicitias tuendas semper putavi summa religione et fide, tum eas maxime quæ essent ex inimicitiis revocatæ in gratiam: propterea, quod integris amicitiis officium prætermissum, imprudentiæ, vel (ut gravius interpretemur) negligentiæ excusatione defenditur: post reditum in gratiam, si quid est commissum, id non neglectum, sed violatum putatur, nec imprudentiæ, sed perfidiæ assignari solet.

PRO P. QUINTIO.

Ulpian.—Turpis occultatio sui.

PRO ROSCIO COMŒDO.

E Codice Ms. Vaticano.—1. Hoc sibi quisque proponat, quo minus fucatis capiatur officiis.

2. Rara res est amicitia.

3. Quid enim tam simplex apertumque est? Atqui non tam in alto latet aurum argentumque.

4. Hasce ore adverso inuri cicatrices ac notas virtutis accipitis, ne quod accipiat fama vultus perhorrescit, quem nunquam incursione hostium commovere.

5. Erat mecum autem ubique inveniri sine ullo labore, sine ulla investigatione.

PRO M. FONTEIO.

Marcell. l. XV.—Galli posthac dilutius potabunt, quod illi venenum esse arbitrabuntur.

Quint. VI. 4.—Mater tua, dum vixit, ludum, postquam mortua est, magistros habuit.

Aquila.—Frumenti maximus numerus e Gallia, peditatus amplissimæ copiæ e Gallia, equites numero plurimi e Gallia.

Cetera in ea, quæ inter reliquas orationes extat.

DE LEGE AGRARIA, Kal. Jan.

Deest principium.

Gell. XIII. 24.—Prædam, manubias, sectionem, castra denique Cn. Pompeii, sedente imperatore, decemviri vendent.

Gell. ibid.—ex præda, ex manubiis, ex auro coronario.

Aquila.—Veniet igitur sub præcone tota Propontis atque Hellespontus: addicetur communis ora Lyciorum atque Cilicum: Mysia et Phrygia item conditioni legique parebunt.

Caris.—imberba juventute.

Cetera, in ea, quæ extat, in senatu habita.

IN L. PISONEM.

Quint. IX. 4.—Pro Dii immortales! qui hic illuxit dies!

Diomed. II. *Serv.*—Quæ te belluam ex utero, non hominem fudit.

Ascon.—Insuber quidam fuit, id est, mercator et præco: is cum Romam cum filia venisset, adolescentem nobilem Cæsonium, hominis fortissimi filium, ausus est appellare: filiam collocavit.

Quint. VIII. 3.—Cum tibi tota cognatio in serraco vehatur.[1]

Diomed. l. I.—proxime Pompeium sedebam.

1 Verburg. Lall. et al. *advehatur.* Huic orationi in edd. nonnullis adduntur fragmenta seqq. ex Asconio: *Quod minimum specimen in te ingenii? Ingenii autem? immo ingenui hominis ac liberi, qui colore ipso patriam aspernaris, oratione genus, moribus nomen.* CIRCA VERS. A PRIMO LXXX. *Hoc non ad contemnendam Placentiam pertinet, unde se is ortum gloriari solet: neque enim hoc mea natura fert; nec municipii, præsertim de me optime meriti, dignitas patitur.* PAULO POST, De Avo Pisonis paterno. *Hic cum ad Padum Placentiæ forte consedisset, paucis post annis in eam civitatem (nam tum erat civitas) ascendit. Prius enim Gallus, dein Gallicanus, extremo Semiplacentinus haberi cœptus est.* PAULO INFRA, *Lautiorem pater tuus socerum, quam C. Piso* in illo luctu: non ei filiam meam collocavi, quem ego, potestas cum omnium fuisset, unum potissimum delegissem.*

Lamb. addit ex Quint.—Caput opponis, cum eo coniscans.

EX COMMENTARIIS LIB. XIII.

Diom.—Re vendita, iterum emta.

NOTÆ VARIORUM

IN

MARCI TULLII CICERONIS

ORATIONES.

EX EDITIONE JOS. OLIVETI,

PARIS. 1740. 4to.

NOTÆ VARIORUM

IN

M. TULLII CICERONIS ORATIONES.

PRO PUBLIO QUINTIO.

ARGUM.—Societas fuerat, mercaturæ causa, inter C. Quintium et Sex. Nævium. Mortuo C. Quintio, jus et bona societatis ad Publium ejus fratrem ex hæreditate pervenerunt. Hinc, ut fere fit, lis orta cum socio Nævio de rebus dividendis; in qua ita per aliquod tempus velitatum est, ut Quintius denique, sive socordia sua, sive Nævii insidiis, vadimonium deseruisse videretur. Quare quæ fuerat causa meriti, facta est causa ordinis, ut nostrorum judiciorum formulis utar, tironum gratia. Cum enim litigatore uno vadimonium deserente, alter bonorum ejus possessionem a prætore postulare posset, Nævius aiebat, se et edictum obtinuisse prætoris, et bona possedisse. Volebat Quintius causam instaurare de rebus societatis; nec Dolabella prætor vetabat, dummodo satisdaret judicatum solvi: satisdare autem debebat is, qui vadimonium non stitisset; et possessionem bonorum suorum amisisset, ea ratione, quæ affertur infra. Quod si nollet satisdare, prætor jubebat, ut sponsione adversarium provocaret, hoc est certam pecuniam sponderet, 'Ni probaret, bona sua edicto prætoris possessa non esse,' et in hanc formulam litem contestaretur. Utrumque erat illi incommodum. In primo enim infamiam subibat, quod fateretur, se vadimonium deseruisse; in altero cogebatur priore loco causam dicere, hoc est actoris partes suscipere, cum re vera reus esset. Maluit ex sponsione agere. Genus igitur causæ hujus judiciale est; ipsa vero causa privata. Status conjecturalis est, 'Utrum bona Quintii ex edicto prætoris a Nævio possessa sint.' Judex datus est a prætore C. Aquilius Gallus jurisconsultus, Q. Mucii auditor, quem Cicero supra modum laudat in Orat. pro Cæcin. cap. 17. Is autem jurisperitos tres in consilium advocavit, P. Quintilium, M. Marcellum, et L. Lucilium. Acta est causa in comitio ubi privata judicia fieri solebant, M. Tullio Decula, et Cn. Cornelio Dolabella coss. A. U. C. 672. Sulla

dictatore, cum Cicero ageret ætatis annum 26. ut contendit Gellius, lib. XV. cap. 28. Albertus Fabricius, in Latina Bibliotheca, lib. I. cap. 8. actam putat A. U. C. 673. post idus Mart. quæ fuit etiam sententia And. Schotti, Tullianarum Quæst. lib. IV. cap. 7.

Partes Orationis quinque sunt; exordium, narratio, partitio, confirmatio, peroratio; quibus adde amplificationem, sive ipsa per se constet, sive ad perorationem sit referenda. *Facciolatus.*

Præter adnotationes paucissimas, quæ subscriptum habebunt nomen aliud, ceteras omnes tum in hanc orationem, tum in eam quæ proxime sequitur, acceptas referes viro inter grammaticos excellenti, Jacobo Facciolato, qui 'Exercitationes in duas priores Ciceronis Orationes' Patavii non ita pridem edidit, in quibus, ut ipse admonet, de te, bone lector, cogitavit. 'Qui veteres,' inquit, 'scriptores interpretandos suscipiunt, non omnes eodem spectant: alii enim hac via et ratione, eruditionis famam aucupantur; alii criticæ artis peritiam jactare volunt; quidam etiam interpretandi specie, bibliothecis suis, et antiquis monumentis lucem quærunt.' Facciolatus vero, interpretis vocem et vim meditatus, non alio consilio scripsit, nisi ut iis consulat, qui Ciceronem cognoscere volunt, et quam minimo labore cognoscere. Paucis igitur verbis, quæ sunt explicanda, explicat; neque usquam Ciceronis contextum per longas commentationes oculis subduxit. Quod si cunctas ejusdem Orationes interpretatus esset, mihi dedisset immunitatem magni quidem muneris, nullusque in hoc meo Commentariorum delectu fuisset labor. *Olivet.*

Cap. I. § 1 *Gratia*] Ad hunc locum hæc habet Hotomanus: 'Gratia, copia est plurimorum amicorum, ut scribit Asconius.' Verum, quamvis hoc loco 'gratia' sumatur pro πολυφιλία, tamen generatim atque universe considerata, est benevolentia, et favor modo unius hominis, modo plurium; cujus rei passim occurrunt exempla. Sic 'gratiosus' dicitur aliquis promiscue apud unum, et apud plures.

Vereor] Eloquentiam vereor, gratiam metuo. 'Vereor' minorem vim habet, quam 'metuo.' Idem de Senect. cap. 11. 'Metuebant cum servi, verebantur liberi.'

Dicendo] Sic nostri quatuor editores. Grævius vero, *in dicendo,* quod Ursinus et Gruterus in suis manuscriptis legi testantur. *Oliv.*

§ 3 *M. Junius*] Hunc M. Junium Cicero, de Legibus, lib. III. sodalem suum appellat, qui scripserat ad patrem suum de potestate et jure magistratuum. *Passerat.*

Aliquoties] Hotomanus, 'apparet,' inquit, 'aliquoties ampliatam hanc causam fuisse.' Interpretationem hanc sumpsit a Manutio, ab eo deinde Freigius, postremo Grævius. Non facile probabitur ab eo, qui legat, ac serio perpendat Ciceronis verba cap. 10. 'Instat Hortensius, ut eas in consilium; a me postulat, ne dicendo tempus absumam: queritur, priore patrono causam defendente, nunquam perorari potuisse: non patiar istam manere suspicionem, nos rem judicari nolle.' Ergo M. Junius aliquoties causam egerat, et Cicero rursus agebat, quod nondum perorari potuisset, quod nondum Aquilius isset in consilium, quod tempus dicendo esset absumptum: itaque suspicio erat, Quintium, et Quintii patronos, rem judicari nolle. Hinc satis, opinor, manifeste constat, causam non fuisse ampliatam: non enim poterat ampliari, nisi judices ivissent in consilium, et rem judicassent. Tunc enim per tabellas 'N. L.' hoc est, 'Non liquet,' pronuntiabatur, causam amplius esse cognoscendam.

Hinc Sigonius de Jud. lib. II. cap. 22. 'Ampliatio ex incerta judicum sententia nata est.' Ad hæc Asconius lib. I. in Verrem, cap. 9. de ampliatione: 'Ea pars, interposita dilatione, dicebat, in cujus peroratione videbatur obscuritas.' Atqui ex loco Ciceronis allato hæc causa, priore patrono defendente, nunquam perorata est. Igitur neque ampliata.

Nova legatione] Non constat qua legatione, certe improvisa.

Cap. II. § 8 *Priore loco*] Quia sponsionem facere coactus erat, priore loco dicere debebat, quasique actoris partes sustinere, cum revera defenderet. Vid. Argum.

§ 9 *Prætoris*] Cn. Cornelii Dolabellæ, prætoris urbani, qui, proposito annuo edicto, jus dicebat inter cives in privatis causis, id est, judicem, jurisque formulam dabat: ipse vero non judicabat. Eodem modo prætor peregrinus jus dicebat inter cives et peregrinos, non judicabat. *Manut.*

Iniquitate] Quam in jus dicente ponimus, cum varie et non æquabiliter omnibus jus dicit; sed aut gratia inflectitur, aut potentia infringitur, aut adulteratur pecunia. Iniquitati autem æquabilitas opponitur. *Hotom.*

De probro] Utrum vadimonium deseruerit Quintius, ideoque ejus bona ex edicto possessa sint.

De re] De qua princeps erat controversia disceptanda judicio pro socio.

Cap. III. § 11 *Ceterarum rerum*] Constructio Græca, in qua per ellipsim deest περί.

Inhumanus præco] Nimis acerbus et molestus. Alii legunt *inurbanus*. Præcones porro actionarios dicaces fuisse constat ex Apuleio, Metamorph. lib. VIII. et ex Cicerone pro Planc. cap. 14. tum ex eodem in Brut. cap. 46. ubi multa de facetiis Granii præconis.

§ 12 *Tibi*] De quocunque dixit, pro, quod eum sibi quisquam socium vellet adjungere. *Manut.*

In tua pecunia] Quia cum Nævius nihil haberet, non poterat pecuniæ fructum, nisi ex aliena pecunia cognoscere. *Pecunia* hic sumitur pro rebus omnibus, quæ sunt in patrimonio.

Pecuaria et rustica] Armenta, et prædia.

Atriis Liciniis] Atriis auctionariis, ut ab eodem Cicerone dicuntur in prima contra Rullum, cap. 3.

Sine impendio] Quia vocis proprie loquendo nullum impendium est. Sed veretur Passeratius, ne quid lateat obscœnum.

§ 13 *Nec mirum*] Si, qui ex re minima et per se ipsa non venali fructum tulerat, is multo majorem fructum ex pecunia, et rebus vere venalibus colligendum sibi putabat.

Arbitrium pro socio] Grævius tollit *arbitrium:* Budæus legit *arbitrii:* Hotomanus *arbitrio:* Manutius *ad arbitrium.* Sensus est, quasi qui fraudentur, non qui fraudent, condemnari soleant in judicio, quod dicitur 'pro socio.' *Facciolatus.* In judicio, quod pro socio constituitur. Quod ideo vocatur arbitrium; non quia revera sit, sed quia, cum in ea formula, quam prætor judici dat, additur, 'ex fide bona,' id est, ut ex æquo bonoque judicet, arbitrii simile videtur. In arbitriis autem, quæ vere arbitria sunt, non accipitur a prætore formula. Mihi videtur vox 'arbitrium,' ex ora libri, ubi erat adscripta et notata, quasi subaudienda, in Ciceronis orationem translata esse. Nam ita loquitur pro Flacco: 'Nicomedes et furti, et pro socio damnatus est:' hoc est, in arbitrio, seu judicio pro socio, est damnatus. Sic 'pro socio' simpliciter appellatur 'actio pro socio,' ut constat ex lib. XVII. 2. Pandect. 2. et Codic. Justin. IV. 37. *Græv.*

Postulat, non flagitat] *Flagitare* significat rem sibi debitam vehementer

poscere. Itaque majorem vim habet, quam *postulare.*

Cap. iv. § 14 *Summus honos*] Quia non utile solum, sed perhonorificum erat institui heredem.

§ 15 *Quibus nominibus pecuniam Romæ curari*] *Curare pecuniam,* curare ut pecunia detur et solvatur. *Nomen* autem dicitur, quidquid in accepti vel expensi tabulas refertur. Videtur autem in pactione cautum fuisse, ut ea pecunia Romæ redderetur. *Hotom.*

§ 17 *Per te . . . decidit*] Opera tua transegit, ut in re obscura.

Propter ærariam rationem] Propter varietatem pecuniæ Gallicæ et Romanæ.

Ad Castoris] Ad ædem Castoris, ubi publica pecunia servabatur, et omnis de re nummaria controversia componebatur. Alii, *a quæstoribus.*

Ad denarium] Ad monetam Romanam. Aquilius enim rationes, Gallica moneta aut alia contractas, ad denarium Romanum iniit, et expedivit.

Cap. v. § 19 *Auctione venderet*] Hoc est, præconem ageret: præco enim auctionarius promittit, dominus præstat.

§ 20 *Paucos dies aufert*] Dilationem paucorum dierum impetrat.

§ 21 *Vadimonium*] Est sponsio quædam comparendi stato die (erat autem plerumque tertius) in judicium vel per se, vel per procuratorem. Si quis vadimonium deseruisset, et infamia notabatur, et ejus bona edicto prætoris ab adversario possidebantur. Hinc 'vadari' est in judicium vocare; et 'vadimonium deserere' idem, quod Ital. *cader in contumacia:* Gall. *ne point comparoître, faire défaut.* Adverte hic, contra Manutii opinionem, rem esse in vadimonio consuevisse, cum ageretur apud judices, non autem apud arbitros: 'Ex eo tempore res esse in vadimonium cœpit:' hoc est, ex quo tempore per arbitros res transigi non potuit, ut paulo ante dixerat.

§ 22 *Venit ad vadimonium*] Sistit se ad diem dictam.

Cap. vi. § 24 *Quirina*] Hoc est, ex tribu Quirina.

Vada Volaterrana] In agro Pisano, in ora maris Tyrrheni.

Pueros] Servos.

Quod nisi ex Publicio] Ex veterum manuscriptorum fide Gruterus et Grævius quædam hinc tollunt; itaque legunt, *Quod ubi ex Publicio agnovit, pueros circum amicos, &c.*

§ 25 *Necessarios*] Præcones ab atriis Liciniis, et parum diversæ farinæ homines.

Faucibus macelli] Hoc est, ab angustiis inter Viminalem et Esquilias, quæ in macellum desinunt.

Tabulam Sextiam] Ad tabernam Sextii argentarii, ubi testes signarent tabulas deserti a Quintio vadimonii.

Stitisse] Vadimonium: quasi vero alter alterum vadatus esset. Est autem 'stitisse' a 'sisto,' unde perperam quidam *stetisse.*

Maximæ] Quod multorum testium nomina continerent.

Nobilium] Ironice ad imminuendam eorum auctoritatem. Non enim nobiles, qui ab atriis Liciniis, qui a faucibus macelli, qui amici et necessarii Nævii abjecti præconis.

Ex edicto] Quo bona ejus, qui vadimonium deseruisset, adversario addicebantur.

§ 27 *Libellos*] Publice propositos, quibus bona Quintii proscriberentur. Publicis locis figebantur hi libelli, ut bonorum auctionem certo die futuram edicerent.

Servulum] Quintii: nam tunc servi quoque inter bona habebantur; hodie utinam non inter mala.

Imbiberet] In animum induxerit. Sic legit Manutius, et quidem optime; alii aliter.

Cap. vii. § 29 *Populo sane suo*] Si-

bi favente, quasi in pugna gladiatoria.

Caput petere] Hoc est, existimationem oppugnare. Ludit in allegoria gladiatoris.

Satisdaret] Satisdare, unde 'satisdatio,' est sponsores locupletes dare. Hinc 'satisdare judicatum solvi,' est sponsores dare, qui periculo suo litis æstimationem solutum iri promittant. Cogebantur autem satisdare, qui vadimonium deseruerant, si vellent litem instaurare, tum ne rursus impune fallerent, tum etiam quia credebantur solvendo non esse, quod eorum bona prætoris edicto adversarii possiderent. De aliis satisdationum generibus, vide Sigonium, de Jud. lib. I.

Tribuni] Ut intercedant prætoris decreto.

Cap. VIII. § 30 *Producit*] Propositis conditionibus rei transigendæ, differt judicium.

Juberet] Dolabella prætor. Alii *juberetur*, et referunt ad Quintium.

Sponsionem] Ne calumniantes litigatores impune discederent, cogebantur certæ pecuniæ sponsione adversarios lacessere in ea verba, 'ni res ita esset,' &c. Pecunia dicebatur 'sacramentum,' quod victi pars olim, ob ærarii inopiam, in usum sacrificiorum insumeretur. Provocatio vero illa, et mutua promissio 'sponsio' appellabatur. Qui sacramento provocabat, actor erat, et priore loco dicebat; qui vero ex provocatione contendebat, rei personam sustinebat.

De re] Hoc est, de rebus societatis, non de deserto vadimonio.

§ 31 *Priore loco*] Dolet igitur orator, Quintio impositam esse conditionem prorsus iniquam, ut quamvis reus esset, quippe de ejus fortunis et fama agebatur, tamen priore loco diceret ex vi sponsionis, quam facere jussus erat. Moris enim fuit, quemadmodum hodie quoque moris est, ut actor priore loco diceret, reus posteriore.

Nostro loco] Cicero equestri loco natus erat.

Cap. IX. § 32 *In altera re*] Si satisdedisset, inficiari non poterat, quin ipse de se minus recte judicaret.

Ex sponso] Alii *ex sponsu*. Hoc est, ex sponsione actionem instituit.

§ 33 *Eos*] Hortensium.

In jus] Ad prætorem, cujus erat jus dicere.

Docuisses] Carpit inscitiam Dolabellæ.

§ 34 *Levem*] Inanem, nisi abutantur ad injurias inferendas.

Cap. X. *Eas in consilium*] Sententiam feras.

Neque pronuntiare] Erat enim Cicero eo tempore magna corporis infirmitate, ut ipse ait in Brut. cap. 91.

§ 35 *Semper facis*] Notat nimiam Hortensii in partiendo curam: de qua et Quintilianus, Inst. IV. 5.

§ 36 *Existimatione*] Qua verebor, ne me tacite reprehendatis.

Cap. XI. § 38 *Experiretur*] 'Experiri,' lege agere apud judices. Vox forensis.

Cap. XIII. § 44 *Si veretur*] Si putat reum solvendo non esse.

Quibus verbis] Qua formula.

Satisdet] Non recusabat enim Quintius satisdare, sed satisdare solus; quasi vero bonorum suorum possessionem ipse amisisset, ut propterea judicatum solvere non posset.

Cap. XIV. § 45 *Nostro judicio*] Quia si Quintius satisdedisset solus, ipse se suo judicio condemnasset.

§ 46 *Unum illud*] Judicium pro socio de re pecuniaria.

Inter tot annos] Vix biennio. Fortasse legendum *inter duos annos;* vel, quod ego quidem malim, *integro anno;* quo anno simul vixere in Gallia. Nam cum Romam rediissent, agere Nævius cœpit.

Male agere] Petere, quod sibi non debebatur; et socium, ac propinquum suum, vexare sine causa.

§ 47 *Ingratiis*] Velit nolit. Alii *ingratis* per syncopen.

Prædicas] Non verbo, sed re.

Cap. xv. § 49 *Pecuniam*] Adverte tria membra. Qui solam pecuniam amittit, consolatur se fama sua: qui amittit solam famam, consolatur se sua pecunia: qui vero utrumque amittit, miserrimus est omnium etiam mortuorum. Talis porro est Quintius, si ejus bona veneant sub hasta, ob desertum vadimonium.

Vita turpis] Locus hic mendosus videtur. Fortasse legendum, *ita turpis;* vel, quod malim, *vita ita turpis.* Fac. Hanc emendationem confirmat Joan. Clericus, Art. Crit. part. iii. sect. 1. cap. 8. Oliv.

§ 50 *Magistri*] Magister, in auctione is dicitur, qui bonis alicujus vendendis præest. Est autem fere unus ex creditoribus. Vide Ep. ad Att. i. 1.

Cap. xvi. § 53 *Horæ duæ*] Aiebat Nævius, vadimonium fuisse factum Non. Febr. hoc est, quinto die, ex quo Quintius Roma egressus fuerat, ut est cap. 18. Itaque stitit se illius diei horis, quibus prætore sedente, asserebat vadimonium esse obeundum; de quibus horis loquitur Cicero: neque vero contrahit quatriduum in duas horas, aut in unam, ut putat Manutius, et eum secutus Grævius. Vide cap. 18.

Cap. xvii. § 54 *Extremam necessariam*] Fortasse, *extremam, nec necessariam.* Hotom. Sic est legendum, *extremam, ac necessariam.* Lamb. Vulgatam tuentur editiones antiquiores, et codices Græviani.

Cap. xviii. § 56 *Arrogas, et concedi postulas*] Ut rationem humanitatis et officii tenere non debueris.

Causa] Prætextus.

Negas] Lambinus legit, *non negas.* Videtur enim imitatus Plautum in Pseudolo, i. 13. 126.

§ 58 *Astipulatore*] Teste stipulationis, seu potius calumniæ tuæ.

§ 59 *Ad solarium*] Horologium solare ad Rostra, ubi homines animi causa otiabantur. Varro L. L. lib. v. et Censorinus de Die Nat. cap. 19.

Campo] Martio, ubi ludi spectabantur.

Cap. xix. § 60 *Cui hæres*] Qui moriens heredem non relinqueret, ejus bona possidebantur edicto prætoris.

Verterit] Deest aliquid. Non tamen ausim adsuere ex Hotomano ac Lambino verba hæc, *Dici id non potest. Qui absens judicio defensus non fuerit: ne id quidem.*

Quod prætor, non fieri, &c.] Ex multis, variisque lectionibus, hæc potissimum nobis placuit. Est autem sensus: nemo putavit recusandum quod prætor fieri jubebat, non simpliciter, sed ex edicto suo, hoc est, ex verbis sui edicti, quibus certe Quintius non comprehenditur. *Lamb.* Probat hanc eamdem lectionem Cujacius, Observ. x. 31.

Cap. xx. § 63 *Ita videbare*] Lego *Ita videbat.* Verba autem hæc non Nævio, sed Ciceroni tribuo; quo mihi videntur tricæ omnes constructionis, et sensus facile expediri. Primum enim Nævius ait, 'Postulabam ut satisdaret:' respondet Cicero, 'Injuria postulabas: ita videbat, recusabat Alphenus.' Urget Nævius, 'Ita: verum prætor decernebat:' reponit Cicero, 'tribuni igitur appellabantur.' Facillime porro fieri potuit, ut vocem *videbat* librarii auxerint syllaba *re*, qua incipit vox consequens *recusabat.*

In ea ipsa verba] In eam formulam verborum.

§ 64 *Non omnia*] Etiam iniqua, quale erat, ut Alphenus nomine Quintii satisdaret. Nemo enim debet indefensus dici, quod iniqua judicia non acceperit, et ideo tribunos ap-

pellarit.

§ 65 *Non more*] Quia objecerat Nævius, appellatos fuisse tribunos, non more et instituto, sed auxilii causa ad eludendum judicium: 'Non est istud judicium pati, neque judicio defendere, cum auxilium a tribunis petas.' Grævius habet *non moræ*, secutus lectionem Lambini: id est, non causa moræ, ad morandum judicium. Probarem, si pro *videturne*, esset *nonne videtur*.

Cap. xxi. § 67 *Calumniante*] Ludificante, et trahente judicium.

Singulare] Sive unum, cum tamen ageretur de tot tantisque rebus; sive inusitatum, ut superius conquestus est.

§ 68 *Illis dominantibus*] Marianis, a quibus stabat Alphenus.

§ 69 *Nobili*] Nobiles enim favebant Syllæ. Hic autem ludit in verbo, cum nobilis dicatur etiam gladiator multarum victoriarum.

Gladiatori] Ita appellare videtur Burrienum prætorem, hominem prægrandem et robustum.

Omnium denique illorum] Omnes interpretes, qui locum hunc attigerunt, putant hæc verba ad nobiles Syllanos esse referenda, quod Nævius Syllanarum partium esset, quemadmodum Alphenus Marianarum. Sed cum hoc affirmarunt, quam deinde laborant, ut ostendant, Syllanos tunc plurimum potuisse, cum revera Mariani dominarentur, sicut paulo ante affirmavit Cicero, et constat ex historia. Ego itaque refero verba illa, 'omnium denique illorum,' ad Marianos, quasi dicat orator: Tu familiaris eras Burrieni, et omnium Marianorum, qui tum dominabantur, et plurimum audebant. Erat enim eo tempore etiam Nævius Marianus, sed postea per summam perfidiam transiit ad victores Syllanos, ut colligitur ex cap. 22. 'Tu, postquam, qui tibi erant amici, non poterant vincere; ut amici tibi essent, qui vincebant, effecisti.' Ecce igitur quare statim dicat, 'An omnes tu istos vincere volebas, &c. Aude id dicere,' &c. hoc est, tu nolebas, nobiles istos Syllanos victoriam de Marianis referre; nec palam audebis contrarium dicere, quia nos te perfidiæ ac mendacii arguemus. Adde huc verba illa ex cap. 22. 'Neque enim inter studium vestrum quidquam, ut opinor, interfuit:' id est, uterque vestrum studebat Marianis. Quem locum interpretationi suæ adversari intelligens Hotomanus, variam lectionem commentus est, reposuitque *aliud* pro *quidquam*. Ita belle Ciceronem ad sententiam suam, non se ad Ciceronis sententiam accommodat.

An omnes tu istos] Arguit eum perfidiæ, quod tum esset Marianus, nec vellet Syllanos vincere, quibus se clam simulabat amicum, et ad quos postea victores aperte transiit.

Quos advocasti] 'Qui tuæ perfidiæ,' inquiunt interpretes, 'sunt conscii.' Imo vero, qui non sunt conscii, ideoque tibi favent in hac causa. His tamen ipsis non audebis dicere, quia omnibus notum est, te secutum esse, non causam, sed victoriam.

Cap. xxii. § 70 *Alphenus*] Vel interemptus, vel proscriptus cum Marianis.

§ 71 *De re*] Inducit Quintium et Nævium altercantes.

§ 73 *Locum reliquisti*] Allegoriam claudit. Tu dicis, tibi fuisse iniquam certationem, id est, tibi fuisse iniquum locum ad certandum; at huic reliquisti locum nullum: si quidem Quintius nullam conditionem æquam obtinere potuerat.

Cap. xxiii. § 74 *Ultro*] Imo, e contrario Plautus, Aul. iii. 5. 65. 'Ubi disputata est ratio cum argentario, etiam plus ultro debet argentario.'

Deberet] Quia multa abraserat ex bonis societatis, ut est cap. 3.

§ 75 *Diem petivit*] Longiorem diem

petivit ad sistendum in judicio; quod est eorum, qui rem ludificando trahunt. Vel petiit longiorem diem ad dissolvendum debitum, ut placet Hotom. et Græv.

Cap. xxiv. § 76 *Id perseverare et transigere*] Id pendet a secundo verbo, fitque per ζεῦγμα. Non enim satis mihi probat Grævius, Ciceronem tribuisse quartum casum verbo 'persevero;' quamvis deterioris Latinitatis auctores tribuere non dubitaverint.

Id in tua] Adverte τὸ *id*, quod hoc loco redundat, sed magnam tamen habet vim et venustatem.

Vendente] Vendidit Sylla bona Alpheni vel interempti, vel proscripti, quod esset Marianarum partium.

Edidisti] In libello emptionis.

§ 77 *Eo*] Hortensio.

Cap. xxv. § 78 *Qui eo non accedat*] Quia histriones habiti sunt infames. L. quod ait 2. d. de his qui not. inf.

§ 79 *Ante V Kal.*] Hoc est, die quinto ante Kalendas. Est autem idem ac si diceret v Kal. utroque enim modo veteres loquebantur. Dies hic est 20. Februarii.

Intercalares] Dies erant, qui interjiciebantur inter 23. et 24. Februarii; ut annus lunaris, qui est minor, conveniret cum solari, qui est major. Et primo quidem reipublicæ tempore, ex præscripto Numæ, interjiciebantur altero quoque anno dies 22. Ætate vero Ciceronis intercalandi potestas omnis erat penes pontifices; qua sæpe cum essent abusi, totam anni rationem perturbarunt, ut Juliana demum correctione opus fuerit.

Pridie Kal.] Die 29. Feb.

Statim de jure] A tribunali prætoris statim in Galliam cucurrerit.

Cap. xxvi. § 81 *Malo*] Malo respondeas, te ante edictum misisse, ut fatearis improbitatem ejusmodi, quæ ne mendacio quidem tegi possit.

§ 82 *Si nemo recusaret*] Id quod prætor juberet. Recusare autem aliquis poterat satisdando, et judicium accipiendo.

§ 83 *Atque hæc perinde*] Locus est difficillimus, quem interpretes omnes declinarunt, præter unum Hotomanum; a quo tamen ipso ego cogor discedere, etsi non libenter faciam in re præsertim legali. In hujusmodi igitur causis duplex interveniebat prætoris decretum, quorum unum dicebatur primum, alterum secundum; per illud prætor mittebat in possessionem; per hoc jubebat possidere, L. si finita 15. d. de damno inf. Quæ tamen duæ loquendi formulæ promiscuæ habentur, præsertim ab oratoribus. Primum porro decretum dabatur custodiæ causa, quod constat tum ex verbis ipsius decreti, quæ infra habentur apud Ciceronem, tum ex L. 12. d. quibus ex causs. 'Cum bona possidere prætor permittit, non possidemus, sed magis custodiam rerum, et observantiam nobis concedit.' Secundum dabatur veræ possessionis ac venditionis gratia: quique ex illo possidebat, possessor juris dicebatur, quemadmodum alter possessor facti, ut est in L. 3. § ultimo, d. de acquir. poss. Ergo Nævius, qui nondum obtinuerat, nisi primum decretum, non poterat Quintium de bonis suis detrudere; sed una cum illo possidere debebat tanquam custos, donec propositis per 30. dies libellis, et a nemine dejectis, secundum decretum postularet ad Quintiana bona vere possidenda ac vendenda.

Cap. xxvii. § 85 *Simul possideat Quintius*] De jure, tanquam verus dominus; tu de facto, tanquam custos.

*Hoc dico****] Quintum argumentum hoc loco desideratur, quod tamen colligitur ex anacephalæosi, quæ statim sequitur: 'Omnino autem bona possessa non esse constitui,' &c.

Cap. xxx. § 94 *Gallonii*] Fuit

præco, ut Nævius, sed in gulæ vitia turpissime profusus: de quo de Finib. II. 28. et Horat. Sat. II. 2. 47.

Cap. XXXI. § 96 *Unde arbitratu*] Non invenit a quo peteret judicii formulam ex sententia; coactus est enim contendere de probro, cum ipse mallet de pecunia.

§ 99 *Ferat*] Ut Nævius obtineat. Plaut. Merc. act. II. sc. 3. 'Quod posces, feres.' Passeratius suspicatur legendum *fiat*.

PRO SEX. ROSCIO AMERINO.

Argum.—Cum pater Sex. Roscii, pro quo habetur hæc oratio, noctu rediens e cœna occisus esset, Erucius filium accusavit parricidii, impellente Chrysogono Syllæ liberto. Impellebat autem maxime per duos Roscios, Capitonem et Magnum, veteres Roscii occisi inimicos, in quos Cicero hujus cædis suspicionem confert. Itaque non tam hæc defensio dici debet, quam artificiosissima accusatio. Ea porro erat Chrysogono causa perdendi filii, ut tuto possideret patris bona iniquissime proscripta, minimoque empta. Prima hæc causa publica est quam Cicero egit, annos natus 27. ut ostendit Gellius lib. XV. cap. 28. L. Sylla iterum, et Q. Metello coss. anno U. C. 673. Acta est in foro, ad tribunal Fannii prætoris, et quæsitoris inter sicarios, assidentibus judicibus ex ordine senatorio, qui solus hoc tempore judicabat.

Genus orationis judiciale est. Status conjecturalis: 'Utrum Sex. Roscius patrem occiderit.'

Partes quinque sunt, exordium, narratio, partitio, confirmatio, et peroratio, seu amplificatio. *Facciolatus.*

Vide, quæ argumento Orationis pro Quintio subjuncta sunt.

Cap. I. § 1 *Sedeant*] Sedebant advocati Roscii, ut ei præsentia faverent, non eloquentia.

Defendi] Propulsari.

Periculum] Metuunt sibi a Chrysogono Syllæ liberto, qui totam hanc accusationem instruxit, ut Sex. Roscium perdat. Huc referenda sunt verba illa, 'propter iniquitatem temporum;' quibus scilicet Sylla et Syllani impotenter dominantur.

§ 2 *Plura*] Aliqui referrent ad Syllam multo plura ad invidiam conflandam.

§ 3 *Cognoscendi*] Quia ea tempestate non solum non ignoscebatur erroribus, sed sæpe etiam, incognita causa, homines puniebantur. Id præsertim ad Syllanas proscriptiones referendum est. Est autem 'cognoscere,' audire aliquem in judicio. Videtur imitatus Terentianum illud in Eunucho, prol. 4. 'Æquum est vos cognoscere, atque ignoscere.'

§ 4 *Utrumvis*] Vel dicere, vel tacere.

Cap. II. § 6 *Quæ sunt sexagies*] Sexagies centenis millibus H-S.

Dicit emisse] Aiebat Chrysogonus, se emisse sub hasta bona Sex. Roscii interfecti, quod ejus nomen esset in tabula proscriptorum.

Hoc postulat] Non hoc quidem libere et aperte postulabat, sed per hanc accusationem postulare videbatur.

Ejecto] In exilium.

Cap. iii. § 8 *Hoc postulare*] Infinitivus hic servit indignationi. Ipse per se constat, nec ab alio verbo pendet.

Cap. v. § 11 *Longo intervallo*] Quia bello civili Syllano intermissa fuerant judicia de sicariis, ut victores impune occiderent quos libuisset.

Inter sicarios] De sicariis. Formula juris est, quæ adhibetur etiam cap. 32.

Futuram] Hotomanus mallet *futurum*, ea loquendi forma, quam Gellius probat lib. i. cap. 7.

§ 12 *Qua vociferatione*] Quam severitatem in aliis causis accusatores postulare solent, eam nos defensores in hac causa postulamus.

§ 13 *Quos populus poscit*] Ad pœnam propter multa in omnes scelera commissa.

Unus relictus] Unicus occisi Roscii filius.

Cap. vi. § 15 *Hospitiis*] Solebant cives Romani necessitudinem hospitii cum exteris hominibus contrahere, ut et ipsi eos Romam advenientes domi suæ exciperent, et iter facientes per provincias, haberent apud quos diversarentur.

Domestici prædones] Duo Roscii, Capito et Magnus, de quibus infra, una cum Chrysogono.

§ 16 *Proscriberentur*] A Sylla victore, qui tabulam in foro fixerat, in qua plurimorum nomina scripta erant, ut ad cædem quærerentur, eorumque bona sub hasta venderentur.

§ 17 *Plurimarum palmarum*] Homo sæpe in cæde versatus dicitur per translationem gladiator vetus, quique plurimas palmas retulit. Victori enim gladiatori palma dabatur.

Ad eum lanistam] Ad Roscium Capitonem, quem per translationem appellat lanistam, hoc est, ludi gladiatorii magistrum.

Cap. vii. § 18 *Palatinas*] Quæ erant in colle Palatino.

§ 19 *Cisiis*] 'Cisium,' vehiculi genus velocissimi.

Cap. viii. § 21 *Arbitrarentur*] Huc addenda videntur verba hæc ex Sosipatro, et Diomede, 'nomen refertur in tabulas Sex. Roscii hominis,' &c. Ita censent Hotomanus, Lipsius, et Grævius.

Manceps fit] Emit sub hasta ejus bona, tanquam hominis proscripti. Dicitur autem manceps, hoc est sector, quia manu sublata, ea bona nomine suo emit. 'Manceps,' quia videtur quasi manu capere.

Imprudente L. Sylla] Non animadvertente.

§ 22 *Præparet*] Verbum hoc refertur ad futura et ad præterita, per figuram ζεῦγμα: nec eorum (Lambini) probanda est conjectura, qui primum membrum ita legunt, *et ea, quæ præterita sunt, reputet*, vel *reparet*.

Despexerit] Quasi deorsum adspexerit, demiserit oculos, non fuerit attentus.

Felix] Sylla Felix cognomento dictus est. Vide Plin. vii. 43.

Cap. ix. § 24 *Ne iter quidem ad sepulcrum*] Nequeo mihi persuadere, dictum hoc esse a Cicerone oratorie, quod animadvertam, idem repeti in peroratione, cap. 50. Vere igitur dici existimo, ne iter quidem ad sepulcrum patrium relictum fuisse Roscio, quod jus hoc itineris pertineret ad emptorem fundi, nisi nominatim fuisset exceptum a venditore. In re autem nostra non fuisse exceptum a Roscio, facile vel ex hoc intelligi potest, quod venditio facta est, non nomine Roscii, sed Syllæ.

§ 25 *Decem-primi*] Decuriones decem, quorum præcipua fuit auctoritas, ac duumviris proxima in coloniis et municipiis.

Allegat iis] Lambinus legit, *allegat ab iis qui peterent*, quod 'allegare alicui' Latine non dicatur. Est autem 'allegare' privatim mittere, ac

de re privata, quemadmodum 'legare' est publice mittere, ac de re publica.

§ 26 *Homines antiqui*] Antiqua fide, antiquo ingenio, hoc est nimis boni.

Appromitteret] Appromittere, est pro altero promittere simul cum illo. Itaque Capito, simul cum hominibus illis allegatis, promittebat, seu potius confirmabat, quod illi promiserant, tanquam fidejussor.

Cap. x. § 27 *Nepotis filiam*] Omnes fere interpretes hic mendum agnoscunt, cum ex iis, quæ habentur cap. 50. satis constet Cæciliam hanc fuisse Metelli Balearici filiam, et Nepotis sororem. Verba igitur illa, 'Nepotis filiam,' rejicienda videntur, aut corrigenda. Quidam putant Cæciliam hanc alterius Nepotis filiam fuisse, et Syllæ uxorem, de qua Plutarchus in Sylla.

Cap. xi. § 30 *An insutus in culeum*] An fateri se parricidam, et idcirco in culeum insui, et in flumen dejici. De hoc supplicii genere vide infra, cap. 25. et 26.

Cap. xii. § 33. *Diem dixit*] Apud populum accusavit. Vide Val. Max. ix. 11.

Ejusdem viri mortem] Occisus est Scævola in vestibulo ædis Vestæ, opera Damasippi prætoris, jubente Mario juniore, C. Marii filio, qui cum Carbone consul erat. Vide Florum iii. 21.

Per compositionem] Erat enim auctor pacis inter Syllanos et Marianos.

Cap. xiii. § 36 *Quid igitur est*] Hæc verba non videntur Hotomano et Lambino posita loco suo; sed vel collocanda esse post verbum 'pugnat,' vel post 'imposuit.'

§ 37 *Vultu*] Etiam torvo aspectu læditur pietas in parentes.

Cap. xvi. § 46 *Cæcilianus*] Inductus a Cæcilio, poëta comico.

§ 47 *Assiduos*] Sic Plautus Trinum. i. 2. 165. 'urbanos assiduos' appellat, qui in urbe assidue versantur.

§ 48 *Sis*] Si vis: pertinet autem ad vocem 'age.'

Cap. xviii. § 52 *Neque revocaturus esset*] Hoc est, nemo eum invitabat ad convivia, quia neque in urbe vivebat, neque pari reddere poterat. Hoc enim sensu sæpe usurpantur 'voco,' et revoco.' Martial. lib. ii. ep. 27. 'Nunquam me revocas, venias cum sæpe vocatus.'

Cap. xx. § 57 *Litteram illam*] Scilicet *K*, quæ calumniatorum frontibus inurebatur ignominiæ causa. Plinius in Paneg. cap. 35. et ibi Lipsius, adnot. 296. Erat autem *K*, quia per hanc litteram scribebatur 'Kalumnia' a veteribus.

Ut etiam eas omnes] Notat accusatores, qui fere illiterati erant. Ludit autem in ambiguo.

Cap. xxiv. § 66 *Quos nobis poëtæ*] Orestem, et Alcmæonem; de quibus vide Mythologos.

§ 67 *Conscientiæ animi*] Casus pluralis animadversione dignus, quamvis apud Ciceronem non semel inveniatur.

Cap. xxvi. § 72 *Etenim quid est tam commune*] Locum hunc attente lege; qui, ut ipse in Oratore cap. 30. testatur, magnis clamoribus a populo Romano exceptus est, tanquam insigniter elegans. Idem ipse tamen, ut in adolescente, non ut in viro, laudandum putat.

Abluantur] Quod unum Grævio probatur. Ego cum Hotomano retineo *alluantur*. Non enim mirum est, ut putat Grævius, parricidas in mare delatos, marinis aquis non purgari, sed marinis aquis non allui.

Cap. xxix. § 80 *Nos judicio perfundere*] Speciem quandam judicii nobis offundere, re vera autem eos accusare, &c. Est enim hoc in loco 'perfundere,' quasi leviter aspergere.

Sectores collorum et bonorum] Quia,

ut ait Manutius, quos occidebant, eorum bona, tanquam proscriptorum, emebant. Ideo autem colla secabantur, ut capita in rostra deferrentur. Ludit orator in ambigua hujus vocis significatione: nam 'sector' a 'seco,' quod verbum usurpari olim consuevit pro 'sequor,' teste Servio in Æn. x. 107.

Cap. xxx. § 84 *Palmas*] Cædes. Palma dabatur gladiatoribus adversarios occidentibus. Itaque cum Capitonem superius gladiatorem appellasset, non discedit a figura.

Lucius Cassius] De ejus integritate, et severitate in judicando, vide Val. Max. iii. 7. et Asconium in Miloniana, cap. 12.

§ 85 *Ab innocentia clementissimus*] Hoc est, ut explicat Hotomanus, in causa innocentium. Repugnat Grævius, et putat 'ab innocentia' idem esse ac propter suam innocentiam. Ego sto ab Hotomano, primum quia nemo est clemens in alios, quia ipse integer; deinde quia membrum hoc debet opponi alteri, 'contra audaciam fortissimus;' igitur *erga innocentiam clementissimus*.

Cap. xxxi. § 87 *Præfers*] Malim *præ te fers*, ut in Ms. F. Ursini.

Alienissimo] Chrysogono.

Cap. xxxii. § 89 *Pugna Cannensis*] Existimo pugnæ Cannensis mentionem fieri, non ob ipsam pugnam, sed ob ea, quæ pugnam consecuta sunt. Quemadmodum enim post illam pugnam coactus est Romanus dictator etiam prætextatos armare, atque adeo servos ipsos, inopia liberorum capitum, ut narrat Livius lib. xxii. cap. 57. ita etiam, post Syllanam stragem, vel inepti homines cœperunt accusare, atque inopia bonorum videri boni. Itaque non tu, Eruci, bonus accusator es, inquit Tullius; sed bonum te facit pugna illa Cannensis, quæ bonos sustulit.

Ad Thrasymenum] Anno ante Cannensem pugnam Romanus exercitus cæsus est ab Annibale, ad lacum Thrasymenum, cujus hic orator mentionem facit, quia videtur respondere lacui Servilio, in ipsa urbe Roma, ubi multa civium millia a Sylla trucidata sunt, eorumque capita publice exposita. Unde lacus iste 'proscriptionis Syllanæ spoliarium' dicitur a Seneca, lib. de Provid. cap. 3.

§ 90 *Quis non est vulneratus ferro Phrygio*] Verba sunt Ulyssis apud Ennium (ut scribit vetus scholiastes) excusantis se, quod vulneratus ex pugna fugisset in Achillis tentorium.

Curtios, Marios, Mamercos] Celeberrimos ejus ætatis accusatores. F. Ursinus pro *Mamercos* legendum putat *Memmios*, claros ea ætate accusatores, de quibus Cicero in Bruto cap. 36. Conjecturam ejus probabiliorem facit vetus liber, in quo *Memmeos*.

A præliis avocabat] Ideoque non quia pugnare, sed quia accusare poterant, occisi sunt.

Priamum] Non oblitus ferri Phrygii, Priamo comparat Antistium. Uterque senectute samma occisus est, cum nocere nemini posset.

Leges pugnare prohibebant] Si de præliis forensibus totus hic locus explicandus est, notat senem Antistium tanquam ignominia affectum, aut turpi judicio damnatum; nam, ut observat Hotomanus ex Ulpiano, hujusmodi personæ removebantur a postulando.

Inter sicarios] Lege Cornelia de sicariis. Vid. formulam eandem, cap. 5.

Cap. xxxiii. § 93 *In bonis*] In bonis occisorum diripiendis.

Aliquem de societate tua reperies] Id est, Chrysogonum, in cujus clientela erant sicarii, quia eorum opera utebatur.

Cap. xxxv. [§ 98 *Automedontem*] Sic appellat Glauciam ob itineris hujus celeritatem. Fuit autem Auto-

medon Achillis auriga, qui equos velocissimos, Zephyri filios, agebat.

§ 100 *Lemniscatam*] Nobilissimam, quia lemniscis, hoc est, fasciolis ornatam. Solebant autem et coronæ, et palmæ, ad majorem honorem, lemniscis ornari. Quam in rem Menardus affert Ausonii locum ep. 20. ad Paulinum, vers. 6.

De ponte in Tyberim] Aliquem T. Capito in Tyberim de ponte præcipitaverat. Qua in re jocatur Cicero, quod, ut docet Varro apud Nonium, cap. 12. n. 22. ‘ sexagenarii de ponte dejicerentur.’ Dejici porro dicebantur, quia tanquam cives effœti a suffragiis ferendis more majorum arcebantur. Hinc senes ‘ depontani ’ dicti. Suffragia autem per pontem ferri consuevisse notissimum est. Vide Sigonium de Ant. Jure Civ. Rom. I. 17.

§ 101 *Suum volumen*] Erucius dictaverat Capitoni verba, quæ pro testimonio diceret; eaque Capito Sex. Roscio minitatus fuerat.

Cap. xxxvi. § 102 *Alter*] T. Magnus.

Magistrum] Id est, lanistam.

Alter, si Diis] T. Capito.

Cap. xxxviii. § 110 *Ne palam*] Ne manifestum fiat, qua de causa legati Amerinorum venerint in castra. Vide cap. 9.

Aliqua fretus hora semper] Semper Capito aliquod Syllæ impedimentum comminiscebatur, quo fretus in singulas horas legatis aditum impediret. Duo verba moverunt difficultatem interpretibus: primum est ‘ fretus ;’ alterum ‘ hora.’ Quod ad primum attinet, ita ait F. Ursinus, ‘ *fretum* legit Victorius: at Manutius habet *fretus* nihilo meliore sententia.’ Meliore tamen, inquam ego, constructione. Quoties enim infinitus modus ita effertur, persona agens primum casum tenet; cujus rei infinita sunt exempla, præsertim apud historicos, quibus familiarissima est hæc loquendi figura. Casus autem ille primus regit verbum, quod tacetur per ellipsim, verbi gratia, hoc in loco, ‘ pergebat.’ Miror proinde præstantissimos viros fere omnes secutos esse Victorium, et ea exemplaria, quibus Victorius deceptus est. Quod vero ad alterum attinet, ego ab iis libentissime sto, qui nihil mutant. Non enim video, cur ‘ horæ ’ nequeant usurpari pro negotiis ipsis, quæ qualibet hora fiunt; quemadmodum a Quintiliano lib. vi. cap. 4. Asinius Pollio dictus est ‘ omnium horarum homo,’ quod idem semper esset, omnibusque negotiis, tum seriis, tum ludicris, accommodatus. Juvat tamen aliorum sententias afferre, ut cuilibet fiat satis. Hotomanus pro *hora* legit *aura*, quod refert ad favorem Chrysogoni. Lambinus item legit *aura*, et per eam significari putat causam inanem, ac fallacem instar auræ. Gruterus legit *remora*, Manutius *mora*: quam vocem probat etiam Grævius. ‘ Sed non video,’ inquit ‘ ut præcedentia verba constitui possint. Forte, *hisce aliqua ficta mora*, quam fingebat, ut illos moraretur, ne admitterentur ad Syllam.’

Intercessore] Impediente. Sic tribuni plebis intercedere, hoc est, impedire dicuntur.

Testimonium] Non ipse Cicero denuntiat; quia is tantum poterat denuntiare, qui debebat probare, hoc est actor.

§ 112 *Suscipis onus*] Per exprobrationem diluit tacitam prolepsim; aitque mandati onus nec grave esse nisi hominibus levibus, nec visum esse grave ipsi suscipienti. Sed quam vereor, ne desit aliquid! Non enim satis videtur Tulliano more expressa sententia. Certe hæc oratio gravissimas passa est calamitates, ab hoc præsertim capite usque ad finem.

Cap. xxxix. § 113 *Concreditæ* * *] Non est dubitandum, quin desit hic

membrum respondens ' fortunis vivi,' ut optimi inter interpretes observarunt; v. g. ' vivum ad egestatem redegerit,' aut aliquid simile.

Inter vivos] Quia hujus criminis reus non modo ex honestorum hominum, sed etiam vivorum numero expungendus est, ut scribit Grævius. Gruterus legit *justos:* Hotomanus *viros.* Fortasse legendum *homines,* quam repetitionem cum exscriptor aliquis non caperet, reposuit *viros.* Nisi dicere malimus deesse *bonos,* et legendum esse, *inter bonos viros.*

In crimen mandati, judiciique infamiam revocatur] Plerique ad Grævium usque habent *judiciumque infamia.* Sed hinc nullus erui potest sensus, ut omnes ultro fatentur. Ego secutus sum editiones Gryphianas, et alias non minimæ auctoritatis, quas vidit Hotomanus ipse, licet non probarit. Manutius unius litteræ additione rem conficit, legitque *judiciumque infamiæ.* Sed hæc lectio non probatur Lambino, quod Latine dici non soleat ' judicium infamiæ;' sed ' judicium existimationis, famæ,' &c. Scio equidem Lambinum improbasse etiam nostram; sed nullam tamen rationem attulit, cur improbaret. Ipse porro legit, *in crimen judiciumque infame vocatur.* Sed præterquam quod nimia mutatio est, nulloque aut manuscripto, aut edito codice confirmata, accedit quod dura videtur phrasis, ' vocari in judicium infame.' Quid Hotomanus? *In crimen mandatique, judicium infame revocatur.* Sed præterquam quod divinat, numerus hic orationis, et modus efferendi nonnihil offensionis habet. Grævius putat, ' mandati ' nomen non suo loco poni; vocem vero ' infamiæ ' esse interpretationem ' criminis,' quæ irrepserit in contextum. Itaque mallet legere, *negligentia mandati in crimen judiciumque revocatur.* Sed tamen nihil affirmat.

§ 114 *Per arbitrum*] Judicia bonæ fidei, quale erat judicium mandati, dicebantur ' arbitria,' judex vero ' arbiter.'

§ 115 *Publice Roscio*] Id est Capitoni. Sed vox ' Roscio,' ut mihi videtur, redundat; et ab aliquo sciolo addita margini est ad explicationem, postea in contextum ab exscriptoribus recepta.

Cap. xl. § 116 *Tecti esse ad alienos*] Id est, tegere possumus omnia nostra consilia alienis: intimis eo ipso, quod intimi sunt, patere multa necesse est; socii ipsi societatis jure sciunt omnia. Itaque alienos cavere possumus, quia omnia nostra ignorant; cavere possumus intimos, quibus etsi patent multa, non tamen omnia: socium vero cavere nullo modo possumus, qui ut in partem, ita in cognitionem rerum omnium vocatur. Porro ' ad alienos ' dicitur, quasi ' apud alienos,' seu ' quod attinet ad alienos.' Cujus dictionis exempla passim occurrunt.

§ 117 *Proditor, deinde perfuga*] Primum prodidit socios; deinde aperte transiit ad Chrysogonum adversarium.

§ 118 *Ibi scelus*] *Ibi id scelus* legendum putat Grævius, et quidem recte.

Cap. xli. § 119 *Fidem magistri*] Malam Capitonis fidem, qui legationem prodidit. Dictum supra.

Discipuli æquitatem] Roscii Magni iniquitatem, qui servos in quæstionem dare non vult.

Homines nobilissimi] Metelli, et Scipiones, de quibus cap. 28.

§ 120 *Anne quæritur*] Id est, non quæritur in dominos; quia neque Sex. Roscius amplius dominus est, neque vos dominos esse fatemini. Ergo sive in illum, sive in vos quæratur, non quæritur in dominos.

Cum Chrysogono sunt] Altera adversariorum excusatio, quod servos non habeant in potestate; ideoque non possint eos in quæstionem dare.

CAP. XLIII. § 124 *Nomen aureum*] Quia nomen Chrysogoni fit a χρυσὸς et γόνος, estque quasi *fœtus aureus*.

Alii quoque] Qui bona proscriptorum civium emerunt.

§ 125 *Si enim hæc audientur, ac libere dicentur*] Id est, si quando talia libere dici, et audiri poterunt, non de tantulo homine potissimum querentur, cum alii multo illustriores eadem injuria læsi fuerint.

Non fuit tantus] Nobiliores ac præstantiores cives proscripti sunt, de quibus esset conquerendum.

Sive Valeria est, sive Cornelia] Indignantis est, et stomachantis. Interfectis coss. Carbone et Mario, L. Valerius Flaccus, interrex, dictatorem dixit Cornelium Syllam, simulque legem tulit, ut omnia rata essent quæ Sylla fecisset. Sive igitur, inquit Tullius, hæc lex Valeria est a suo auctore; sive Cornelia ab eo, cujus gratia lata est.

§ 126 *Si lege*] Si lege occisus est.

CAP. XLIV. § 128 *Rediviam*] 'Rediviam,' inquit Festus; 'alii *reluvium* appellant, cum circa ungues cutis se resolvit; quia luere, est solvere.'

CAP. XLV. § 130 *Partim connivente*] Non extare verba hæc in suis antiquis codicibus monuit Gruterus, et fortasse ab aliquo sciolo addita esse. Ita opinor; non poterat enim excusari Sylla, ubi connivebat.

§ 131 *Pernicii*] Alii *pernicies*. Alii *pernicie*. Alii *perniciei*. Omnia defendi possunt, ut est apud Gellium l. IX. cap. 14. Ipse tamen Gellius hoc in loco probat primum.

Vi, et magnitudine] Pro, magna vi, per figuram, quam Græci dicunt ἓν διὰ δυοῖν. Quemadmodum Virgilius Georg. II. 192. 'pateris libamus et auro,' hoc est, pateris auratis. Putabant autem veteres, Jovem ipsum fato subjici, ac rerum ordine rapi.

CAP. XLVI. § 132 * * * Desunt non pauca, quibus ostenditur, bona non veniisse.

Aptam et ratione] Hoc est, alii Syllæ liberti (ut supplet Lambinus) domum aptam et idoneam se habere existimant, &c. Cum enim Sylla omnibus libertis suis multa tribuisset, Chrysogonum tamen supra cæteros ditaverat, usque ad delicias, et intolerandam potentiam.

§ 133 *Alter tibi*] Vox 'tibi' miram vim habet creandæ invidiæ. Solet autem adhiberi ad indignationem, aut irrisionem.

Authepsa] Αὐθέψη, ex αὐτὸς, et ἕψω, quasi ipsa per se cibos coqueret. Fuit autem vas in superiore parte continens res coquendas, in inferiore ignem, qualia nunc quoque adhiberi solent ad multas sorbitionum delicias.

CAP. XLVII. § 136 *Pro illa tenui*] Pro illa mearum virium atque opum tenuitate, explicat Lambinus. Non tamen contemnenda est explicatio Hotomani, qui hoc refert ad partem Marii, Cinnæ, et Carbonis; pro qua parte maxime voluisset Cicero, ut componeretur.

CAP. XLVIII. § 140 *Pati non potuerunt*] Pati non potuerunt, equites judicare. Itaque judicia ad senatorum ordinem translata sunt.

CAP. L. § 146 *Ne monumenti quidem causa*] Hoc maxime pertinet ad movendam misericordiam. Refertur autem ad illud cap. 9. 'Cui ne iter quidem ad sepulcrum patrium reliquisset.'

§ 147 *Cæcilia*] Vide supra, cap. X.

CAP. LI. § 149 *Impedimento est ætas*] Annus legitimus causas agendi fuit decimus octavus, ut ostendit Hotomanus ex Ulpiano l. I. D. de postul. et ex Justiniano Inst. l. I. c. 6. § 7.

CAP. LII. § 150 *Crudelitate sanguinis*] Non ferunt aures meæ, in Cicerone, 'crudelitate sanguinis perlini:' nec hoc ulli alii condonaremus, qui sermonis elegantiæ spretor non esset. Legendum, *Crudelitati sanguine*

perlitarit. Quod elegantissime exprimit crudelitatem hominis, Crudelitati, quasi Deæ, sacra facientis, eique 'perlitantis,' sive καλλιεροῦντος sanguine Roscii, quem spoliaverat; hoc est, explentis crudelitatem, ut avaritiam jam expleverat. *Joan. Clericus*, Art. Crit. part. III. sect. 1. cap. 8. Ingeniosa quidem conjectura, et commoda; non tamen necessaria. Quid est enim 'crudelitas sanguinis?' Omnino, sanguis per crudelitatem effusus. Amat eas commutationes vocum Cicero, atque hac arte novitatem suæ dictioni, admirabilitatemque conciliat. Vel in hac ipsa oratione multa possent non ferre qui aures habent tantum grammaticas: cap. 2. 'pecuniam tam plenam .... ad hanc suam prædam tam nefariam:' cap. 5. 'quotidiano sanguine:' cap. 10. 'quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent:' cap. 51. 'ut Sex. Roscii vita, erepta de manibus sectorum, sententiis judicum permitteretur.' Viderant ejusmodi plurima Victorius, Turnebus, Muretus, alii majorum gentium critici, quos non offendit 'crudelitate sanguinis perlitus.' Quin est in hoc significandi vis major, et quædam colorandi efficacia, quam non norunt philosophi, sed boni oratores habent, quemadmodum poëtæ. Non ita orator dicit ut grammaticus loquitur: huic satis est intelligi; ille, si frigide intelligitur, nomen suum amittit. *Oliv.*

Eventus.—Credibile est, absolutum fuisse Roscium, cum dicat ipse Cicero in Bruto, cap. 90. causam hanc tantum commendationis habuisse, ut nulla esset, quæ non digna patrocinio ejus videretur. Quæ conjectura confirmari solet ex iis, quæ habentur de Offic. lib. II. cap. 14. 'Maxime autem et gloria paritur, et gratia defensionibus; eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri urgerique videatur; ut nos et sæpe alias, et adolescentes, contra L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roscio Amerino fecimus.' Plutarchus multo clarius videtur tribuere victoriam hujus causæ Ciceroni, cum scribit, ἀναδεξάμενος οὖν τὴν συνηγορίαν, καὶ κατορθώσας, ἐθαυμάσθη. Quare metu Syllæ primum in Græciam concessit; deinde in Asiam progressus, eam fere totam peragravit; elapsoque biennio, Romam rediit, ut ipse scribit in Bruto, cap. 91.

PRO Q. ROSCIO COMŒDO.

Oratio Ciceronis pro Q. Roscio Comœdo, quia ἀκέφαλος est, et μείουρος, cujus, quantum licet æstimare, vix sexta pars superest, magnum nostris conjecturis locum facit. Accedit eo, quod lusisse librarii videntur, ac potius illusisse litteratorum studiis, qui in hoc potissimum Ciceronis scripto describendo, ita suis litteris ac notis abusi sunt, ut in reliquiis istis, quanta hæc pars est totius Orationis, vix quidquam salvum sit, quod sine offendiculo legi possit. Jam numerorum notæ omnes ita corruptæ, ut nesciam an una saltem aliqua ex fide descripta sit. *Oliv.*

Cap. I. § 1 *Tabulis suis*] Moris erat ut patresfamiliarum, quæcunque

per singulos dies aut acciperent aut expenderent, ea primum propere ac festinanter in codicem, memoriæ causa paratum, referrent, quæ 'adversaria' dicebantur; deinde per otium in aliis tabulis ordine, et accurate præscriberent. Eas 'tabulas accepti et expensi' nominabant. De earum fide censores cum urbem lustrarunt, patresfamilias jusjurandum (ut ait Dionysius, lib. IV.) interponere jubebant. Nam ex iis uniuscujuscunque civis censum æstimabant. Tabulas autem qui in potestate patris erant, nullas conficiebant: ut ex orat. pro Cœlio intelligitur. *Hotom.*

Qui per tabulas homines citi pecuniam expensam tulerunt] Ita legit Victorius. Manutius vero *homines honesti*, quod nimis abest a primo. Ant. Augustinus putat legendum *tabulis hominis sciti*, quæ tamen lectio nec ipsi penitus satisfacit, et jure quidem; nam non est necesse mutare 'per tabulas' in 'tabulis,' et proprietas 'sciti' hic non habet locum. Quid si legatur *hominis acciti?* quod aliquando qui alteri pecuniam numerarent, ipsi manu sua in tabulas illam expensam non ferrent, sed alium accirent, qui eam expensam ferret. Pantagathus pro *citi*, legebat *alieni*, nimis longe a vulgata scriptura. *F. Ursinus.*

Nomen] 'Nomen' est quodcunque in tabulas refertur, inscripto ejus, cui vel acceptum, vel expensum fertur, nomine. *Hotom.*

§ 3 *Paulo ante M. Perpennæ*] Lego, *Paulo ante M. Perpennæ, et P. Saturii tabulas poscebamus: nunc tuas, C. Fanni Cherea, solius flagitamus.* Perpenna unus erat e judicibus; Saturius, patronus Fannii: Fannius autem Græcus erat, sed donatus fuerat civitate, aut libertinus. Utrique enim patronorum nomina ferebant, et iis suum addebant. Iste igitur antea Cherea vocabatur; postea, de Fannii patroni nomine, C. Fannius Cherea. *Turneb.*

CAP. II. § 5 *Indignari de tabulis*] *Indagare*, pro *indignari* scriptum est in antiquo, et infr. *Non modo ex tuis tabulis.* Ursin.

Ex adversariis] 'Adversaria' dicuntur tabulæ ad quotidianum usum paratæ; in quibus cursim et negligenter ea scribimus, quæ post accuratius in certas, et perpetuo mansuras tabulas ordine ac disposite perscribimus: deductaque ex eo appellatio videtur, quod ibi statui soleant ubi nobis assidue obversentur: quasi adversus nos posita. Unde etiam 'adversarii' dicti, quasi in quos perpetuo incurramus, vel qui se nobis assidue opponant: hoc enim proprie 'adversari' significat. *Hotom.*

§ 6 *Litterarum vetustatem*] Sic accipio, litteras vetustas: et litteras vetustas, vetusta nomina. Nam 'litteræ' privatæ tabulæ modo dicuntur; ut Verr. II. et IV. multis locis. Ergo 'memoriæ tradere litterarum vetustatem,' hoc significat, conservare vetusta nomina; curare ut eorum memoria in multum tempus perduret. *Idem.*

§ 7 *Dejecta*] Lambinus conjecit cum Hotomano, *disjecta, illæ in ordinem conjectæ.* Gruterus. Dejecta, sunt dissipata, perturbata. *Passerat.*

CAP. IV. § 10 *Pecunia tibi debebatur certa*] Longa disputatio, in qua ad summam hoc dicit, male Fannium egisse, qui incertam pecuniam petat ad judicem: incertam autem Fannium ipsum judicasse, cum eandem ante 'ad arbitrum' petierit; nam 'ad arbitrum' nunquam nisi incertam pecuniam peti. 'Arbitrum' autem hoc toto loco etiam eum significat, qui judex est, sed in iis judiciis, quæ nunc a jurisconsultis vel 'arbitria,' vel 'bonæ fidei' appellantur. In quibus additur 'ex fide bona.' Quibus in causis iidem 'judices' dicebantur et 'arbitri,' idem 'judicium' et 'arbitrium.' Atque hoc est quod idem ait in Mureniana, 'Jurisconsultos

nondum statuere potuisse, utrum arbitros an judices appellarent.' *Hotom.*

Legitimæ partis] Infra, 'Cum tertia parte sponsio facta est.' Sponsione autem is, qui actor erat, lacessere dicebatur, et, si litem perdidisset, simul amittebat eam pecuniam, cujus facta sponsio esset; quam fuisse ex lege tertiam ejus partem, de qua litigaretur, ostendit hæc oratio. *Manut.*

§ 11 *Formulæ*] Quam prætor vel judici dat, vel arbitro: judici, 'Si paret, H-S IↃↃↃ deberi,' subaudi, tantum solvat: arbitro, 'Quantum æquius melius sit, dari,' subaudi, jube. *Idem.*

Ad libellam] Ad assem. Idem enim valent: materia differunt; quod as æreus, libella argenteus nummus est. *Idem.*

§ 12 *Compromissum feceris*] In judiciis 'sponsiones,' in arbitriis 'compromissa' fieri solebant: illæ, ni vere actio intenderetur; hæc, ni damnatus arbitri sententiæ pareret. *Hot.* Compromittere dicuntur, qui hinc inde promittunt, se arbitri sententiæ staturos. Inde 'compromissarius judex.' *Passer.*

Repromittive] Ut ex arbitri sententia, quantum æquius et melius esset, vel daret tibi Roscius, vel se daturum promitteret; si modo pareret, eum debere. Addidit enim Cicero, 'si pareret,' ut nihil prorsus debere Roscium ostenderet; quod illa formulæ verba, 'Quantum æquius et melius,' aliquid eum debere significare videbantur. *Manut.*

Eundemne tu arbitrum et judicem sumebas] Simul et uno tempore. Quia simul et quantum æquius melius esset petebas, et certam ac definitam pecuniam præcise flagitabas. *Hotom.*

Infinitam largitionem] Nam arbitris, ut dictum est, certa summa non definitur, in qua vel damnent, vel absolvant; sed ex æquo et bono potestas eis de ea re disceptandi permittitur. 'Infinitum' autem dixit pro eo quod vulgo dicimus 'indefinitum.' *Idem.*

Angustissimam] Remittendi enim potestatem judex non habet, sed ex formula sponsionis; verbi gratia, si paret, Chereæ H-S IↃↃↃ Roscium debere, vel omnino condemnare Roscium cogitur, vel absolvere. *Man.*

§ 13 *Reliquum est, ut stipulatum se esse dicat*] Ut hæc H-S IↃↃↃ sibi a Roscio deberi per stipulationem dicat. Stipulationum duo genera, unum extra litem, alterum in lite. Utrumque fiebat per interrogationem, et sponsionem. *Idem.* Vid. Instit. Just. lib. III. cap. 15.

Cap. v. § 14 *Cum tertia parte sponsio facta est*] Ut, nisi Cherea H-S IↃↃↃ ad libellam probaret sibi a Roscio deberi, non modo litem perderet, sed præterea tertiam partem pecuniæ a se petitæ, cujus pecuniæ sponsio facta esset. *Man.*

§ 15 *In hanc formulam*] Judicii, quæ tibi, C. Piso, a prætore scripta est. Quæ quamvis facilis sit et expedita, neque a me longiore oratione explicanda esse videatur; tamen perinde ac difficillima quæque judicia, et arbitria obscurissima de causa constituta in ea formula conclusa essent, ita longa utemur explicatione. *Hotom.*

Cap. vii. § 19 *Experiri*] Lege agere apud judices. Pro Quintio, cap. 11.

§ 20 *Ballionem illum improbissimum*] Notissimum lenonem ex Pseudolo Plauti, comœdia cæterarum omnium facile principe. *Hotom.*

Persona illa lutulenta, impura, invisa] Alludit ad verba Plauti Pseud. act. I. sc. 3. 'Fraudulente, impure leno, cœnum.' Sic 'lutulenta sus' apud Horat. Cicero in Pison. 'O lutum, o sordes!' Invisos esse Diis lenones ostendit in Rudente Charonides: nam Labrax leno ab eo dicitur naufragii causa fuisse, act. II. sc. 6. *Passerat.*

Nihil videtur] Deesse putabat, *causæ*, aut simile quid, Gulielmius. Edd. vett. et Pal. habent *mihi videtur*. Turnebus reponebat e libris, *non mihi videtur*. Gruter. Cave quicquam mutes: nam 'nihil videtur,' est non videtur. 'Nihil' pro 'non' sæpius legitur. Cicer. ad Fam. VI. ep. 8. 'Nihil attinet me plura scribere.' *Græv.*

CAP. VIII. § 22 *Propter ipsa H-S*] Id est, tantum ob lucrum et quæstum. *Hotoman.*

M. Perpenna] Ante Pisonem judicem appellatur, quia consularis, et censorius. Alius autem est ab eo, qui Sertorium occidit: nam ille non diu post Sertorii necem, hic autem vixit ad annos 99. ut ait Plinius lib. VII. *Manut.*

§ 23 *Dionysia*] Nota saltatricula, cujus nomine oratorem Hortensium Torquatus appellabat. Gellius I. 5. *Hotom.*

Laborem quæstus recepit: quæstum laboris rejecit] Hoc lumen orationis dicitur Cornificio IV. ad Herenn. commutatio, cum duæ sententiæ inter se discrepantes ex transjectione ita efferuntur, ut a priore posterior, contraria priori proficiscatur, ut, 'Esse oportet ut vivas, non vivere ut edas.' 'Si poëma loquens pictura est, pictura tacitum poëma dicitur esse.' *Passerat.*

§ 24 *Quæstus*] Macrobius Saturnal. lib. III. scribit mille in singulos dies denariis meruisse Roscium.

Et gestum, et animam ageres] Gestum ageres, quamdiu viveres, ad extremam vitæ horam: tum quoque gestum ageres, cum animam ipsam ageres. Jocatur in verbo, 'ageres,' duas res pro adjuncto nomine indicante. Nam, 'agere animam,' est mori. *Manut.*

CAP. IX. § 25 *Nullum est arbitrium*] Cum in angustissimam formulam sponsionis concludatur; ut supra dictum est. *Idem.*

Ubi licet agere] Apud arbitrum. Quod fecerat Cherea, sed, pactione interposita, litigare apud arbitrum desierat. *Idem.*

Jacere] Objicere. *Idem.*

Ubi non oportet] Apud judicem. *Idem.*

Formula illa uti noluisti] Cœptam litem ad arbitrum persequi noluisti. Quæ sit arbitrii, quæ judicii formula, jam dictum est: illa mitis, et moderata, 'Quantum æquius melius sit dari;' hæc directa, aspera, simplex, 'Si paret H-S ɔɔɔɔ deberi.' *Idem.*

Fecit pactionem] Verba Fannii, Volebam, inquit, litem institutam persequi: sed Roscius, metuens ne turpi judicio damnaretur, fecit pactionem. *Hotoman.*

Num tabulas habet, an non] Saturium alloquitur, et de Fannio intelligit, hoc sensu, ecquid habet ejus pactionis tabulas? Omnes enim in tabulas actus legitimi referebantur, stipulationes, sponsiones, &c. *Idem.* Vide Turneb. Adv. XXIX. 36.

§ 26 *Satisfecisti*] Excusasti te, purgasti te verbis. Id enim est 'satisfacere.' Hinc 'satisfactionem accipere,' pro, excusationem probare. *Manut.*

In judicium ut denuntiaret] Ciceronem existimo scripsisse, *Quod temere commisisses, id judici ut denuntiaret rogasti; rogasti ut ignosceret, te affuturum negasti.* Alterum *rogasti* videtur excidisse; dein scribendum esse, *id judici ut denuntiaret rogasti*, sequentia statim ostendunt: 'judici hic denuntiavit. Absolutus est.' Fecit nimirum Roscius, quod tu rogabas: judici significavit, te fateri, te temere commisisse; et rogasse, ut ei ignosceres: se actionem deponere, ac nolle pudore suffusum esse præsto in judicio, et tuam actionem persequi: hac Roscii denuntiatione motum judicem absolvisse Roscium. Nihil clarius. *Græv.*

§ 27 *Veteris histrionis*] Panurgi. Cum ironia dictum. Quo modo enim vetus histrio, si eum Fannius Roscio erudiendum tradidit, et communem gratis fecit? Tota igitur irrisio est, magnificis prolata verbis, ad exprimendam Saturii ostentationem, qui, quod magna cum expectatione exorsus est, paucissimis verbis absolvit: tantum enim hoc dixit, Panurgus fuit Fannii. Is fuit ei cum Roscio communis. Qua narratione quid humilius? *Manut.*

Cap. xi. § 32 *Cognitorem*] 'Cognitor' præsentis dicitur; 'procurator' absentis. Hoc aliis multis locis explicavimus, et mendum Asconii libro, ubi hoc ipsum explicabat, sustulimus. *Hotom.* Vide infra, Divinat. cap. 4.

Contestata] Instituta: cum scilicet prætor judicium dedit. *Manut.*

Damni injuria] Subauditur, 'dati,' ut, 'damni injuria,' sint formulæ verba, quam prætor dabat; quasi, propter injuriam damni dati. *Idem.*

Utrum pro dimidia parte] Loquitur ex persona Roscii. *Idem.*

Si fit vero] Nihil muto. Recta enim, et incorrupta est lectio. Est autem tempus præsens pro præterito, hoc modo, 'Si vero hoc fit,' id est, si vero hoc factum est, &c. Hotomanus autem legit, *Si sit hoc verum:* a quo dissentio. *Lamb.*

Cap. xii. § 34 *Vertit hic rationem*] Immutavit defensionem: aliam defensionis viam iniit. *Hotom.* Quia duo proposuerat; Utrum pro dimidia parte, an pro tota societate? et unum absolvit, licuisse Roscio pro sua parte decidere; aggreditur alterum, 'pro tota societate.' Vertit, inquit, Fannius rationem; non ait Roscium pro se, sed pro tota societate decidisse. *Manut.*

§ 35 *Lites redemit*] Roscius, accepto fundo, liberavit Flavium litibus non suis, sed societatis. Objectio Fannii. *Idem.*

§ 36 *Cur igitur decidit*] Flavius cum Roscio. *Idem.*

Non restipulatur] Non alligat Roscium promissione per stipulationem facta, neminem amplius petiturum. *Idem.*

Cur de fundo decidit] Legendum, *de fundo decedit*, ut 'decedere de suo jure,' pro Roscio Amer. In Verr. ii. 'Si prætor vi cogat aliquem de suis bonis decedere.' 'De possessione decedere,' in Rull. *Passerat.*

Judicio non absolvitur] Litibus non liberatur, quæ a Fannio, Roscii socio, imminent. *Manut.*

Neque a Fannio] Qui potest ei litem intendere pro sua parte. *Idem.*

Cap. xiii. § 38 *Si Flavius nihil debet*] Si, ut contendis, Roscius decidit cum Flavio pro societate, Flavius nihil debet; si nihil debet, quid ab eo auferre potes? Tamen in restipulatione dicis, 'quod a Flavio abstulero.' Quid hoc significat, nisi Roscium, vel ex tuo testimonio, pro se tantum, non vero pro societate, decidisse? *Hort.*

§ 39 *At enim*] Prolepsis, et transitio. 'Tibi,' o Saturi. Hactenus ostendit Roscium pro sua parte tantum, et parvo pretio, decidisse; jam probaturus est Fannium etiam a Flavio, Panurgi nomine, pecuniam abstulisse, atque ideo Roscium suas, non societatis, lites redemisse. *Idem.*

Initium repromissionis] Originem, et causam repromissionis Fannii. Ideo enim repromisit, quia Roscium judicabat pro sua parte, non pro societate, decidisse. *Manut.*

Cap. xiv. § 41 *Addictus erat tibi*] Apud veteres, qui pecuniæ damnati judicatum facere non poterant, nexi in servitutem creditoribus addicebantur. *Hotom.* Vide de Orat. i. 63.

A Flavio non abstulit] Fannius: et verba sunt Saturii. *Manut.*

Cap. xv. § 44 *Nihil mihi detraham*] Locus est subobscurus; sed, ut opinor, hic sensus est: Nihil sciens

de mea existimatione detraham; nihil lubens ac volens diminuam. Quod facerem, si tantum mihi sumerem, ut de illorum exacta severissime ætate, adolescens, et nulla auctoritate præditus, judicium meum interponerem. Non faciam igitur, ut mihi tantum arrogem. Conceptam enim de me opinionem imminuerem, et temeritatis atque arrogantiæ notam subirem. *Hotom.*

§ 45 *Si ferrem judicem*] 'Judicem' enim actor, quem ei commodum erat, ferebat; reus aut recusabat, si sibi eum iniquum fore putaret, aut comprobabat: comprobato ab utroque judici prætor judicandi potestatem faciebat. Hinc 'judex' dictus, ut scribit Varro, qui judicat accepta potestate. 'Ferre' autem 'judicem' veteres dicebant pro offerre. Sic de Orat. lib. II. 'Cum ei M. Flavius in aliis probris objectis P. Mucium judicem tulisset,' &c. Item, 'Servilius ille Galba cum judices a Scribonio, tribuno pleb. ferat familiares suos,' &c. *Idem.*

Cap. XVII. § 50 *Medius fidius*] Jurandi formula. Varro de L. L. IV. 10. et Festus in 'Medius fidius.'

Ballione] Supra, cap. 7.

§ 51 *Altera pensio*] Id est, solutio. Apparet decisionis nomine trecenta Flavium Fannio promisisse; e quibus centum et quinquaginta, id est, dimidia pars, Flavio debebatur: quam summam duabus pensionibus solutam esse ostendit. *Hotom.*

Non tum, cum prima] Nam, si subornare falsum testem Roscius Cluvium voluisset, certe subornasset potius ante, quam primam pensionem solveret. Non enim eam solvisset, nisi Fannius ei dimidium ejus dedisset, quod a Flavio exegisset. Cujus restipulationis verba supra recitata sunt. *Manut.*

Cap. XVIII. § 53 *Litem contestatur*] Litem intendit: accipit a prætore judicium, ut litiget. *Idem.*

§ 54 *Quod si quisquam petere*] Alteri nemo petit, nisi qui cognitor est factus: Roscius cognitor non est factus; quo modo igitur tibi petiit? *Idem.*

Damni injuria] Supra, cap. 11.

§ 56 *Nisi forte*] Ironia. Nisi forte invertis æquitatem, et partem quæ Roscii est, quam a Flavio extorquere jure non potes, Roscio per vim eripere potes. *Hort.*

Sine cautione, et repromissione] Cautio est Roscii, qui sibi cavit, cum restipulatus est: repromissio, Fannii, qui restipulanti, dissoluturum id spopondit. *Hotom.*

IN Q. CÆCILIUM.

Cap. I. § 1 *Si quis vestrum, judices*] Hoc toto capite solœcismi species continetur, nisi addas *et*, aut *idem:* ut sit, *et* subito nunc mutata voluntate ad accusandum descenderim: quare multi non *descenderim* legunt, sed *descendere*. Ascon. Habent omnes libri Mss. *descenderim*, et ita habuit in suo libro etiam Asconius Pedianus, ut ex ejus verbis intelligere licet. Ait autem hoc toto capite speciem solœcismi contineri, nisi addas *descendere:* quomodo habent hodie multa exempla. Sed Joan. Passeratius, vir doctus, admonuit me, *descenderim*, nulla re subintellecta, legi posse, et debere. Itaque, *miratur me*, legendum esse conjunctum. *Lamb.*

Eorum qui adsunt] Coronam populi dicit circum subsellia stantem. *Ascon.*

Causis judiciisque publicis] Jam hoc contra Cæcilium est, qui nunquam sui periculum fecit. Causæ autem etiam privatæ sunt: sed repetundarum, ambitus, majestatis, et cæteræ reipublicæ causa constitutæ sunt. *Idem.*

Una et id, quod facio, probabit] Principalis divisio hujus causæ bipartita est, utrum recte Cicero accuset, et utrum Cæcilio sit anteponendus. *Idem.*

§ 2 *Cum quæstor*] Narrationem in exordio multi admirantur, ac reprehendunt, sed non recte; est enim argumentalis narratio ad priorem divisionem; in qua quæritur, an recte Cicero ex defensore accusator effectus sit. *Idem.*

Siculis omnibus] Elatorie; cum enim a duobus quæstoribus Sicilia regi soleat, uno Lilybætano, altero Syracusano, ipse vero Lilybætanus quæstor fuerit, Sex. Peduceo prætore, omnibus tamen se placuisse dixit. *Idem.*

Veteribus patronis multis] Siculi veteres patronos habebant; in quibus Marcellus et Marcello ortus, qui Syracusas victor servavit incolumes; Scipiones, quorum auctor P. Scipio Africanus, Carthagine excisa, Siciliæ ornamenta retulit sua, quibus quondam a Pœnis victoribus spoliata erat; Metelli, quorum familia proxime Siculis patrocinium præbuit, cum fuit reus M. Lepidus in ea provincia prætor, instantibus ad accusandum eum Metellis duobus, Celere et Nepote. *Idem.*

Populati atque vexati] Populati avaritia, vexati libidine et crudelitate. *Idem.*

Cuncti] Simul omnes quasi conjuncti. *Idem.*

Causam, defensionemque] Causa genus est ad accusationem et defensionem; et mire defensionem vult esse, non accusationem. *Idem.*

Sæpe esse pollicitum] In ea oratione, quam decedens Lilybæi habuit. *Idem.*

§ 3 *Venisse tempus aiebant*] Ut Terentius; 'Hoc hercle factum est; fac, ut promissa appareant.' *Idem.*

Sese jam ne Deos quidem in suis] Mire imitatus est verba Siculorum, dolore oxymora, et inania; quasi Deos non habeant, si simulacra perdiderunt. Delubra vero templa esse, hic aliter ostendit Tullius, aliter cum dicit templis atque delubris: et sunt qui templa esse dicant singulorum Diis attributorum locorum; delubra multarum ædium sub uno tecto a diluvio pluviæ munitarum. Alii delubra dicunt ea templa, in quibus sunt labra corporum abluendorum mortuorum, ut Dodonæi Jovis, aut Apollinis Delphici, in quorum delubris lebetes tripodesque visuntur. Sunt etiam, qui delubra ligna delibrata, id est, decorticata, pro simulacris Deorum more veterum posita existiment, sed male. *Idem.*

Per triennium] Expectabat Arrium in provincia Sicilia successurum Verri, qui non successit. Hinc triennium Verris prætura duravit. *Idem.*

Rogare et orare] Rogare ut hominem, orare ut Deos. Jam enim, quibus id facerent, non habebant. *Idem.*

Quos, me incolumi, nemini supplices esse oporteret] Superbissimum videretur, si addidisset *alteri*, ut esset *nemini alteri*. Nunc hoc non addidit: quasi nec ipsi Tullio supplicare debere intelligatur. Quanquam cum anaphora sit ad personam Siculorum, non videretur invidiose orator dicere, quæ Siculos dixisse commemorat. *Idem.*

Cap. II. § 4 *Graviter et acerbe*] Graviter, quod accusare nolebam; acerbe, quod Siculorum injuriis affligebar. *Idem.*

§ 5 *Multorum bonorum exemplo*] Ipse mox dicet, quo exemplo optimorum virorum. *Idem.*

Veteri consuetudine] Quia viri robustiores accusare consueverant, non,

et nunc, adolescentuli. *Idem.*

Non ex meo] Ut Cæcilius, qui inimicitias persequitur suas. *Idem.*

Tempore] Tempus pro ratione negotiorum, id est, commodo vel incommodo recenti, cui ex tempore consulendum ac prospiciendum est. Itaque libro de Offic. II. quod sic dixerat, 'tempus quod mihi ab amicorum temporibus datur,' paulo infra sic expressit, 'ab amicorum negotiis.' Et hoc jam contra Cæcilium est, qui suas se injurias persequi dicebat. Necessarios autem suos Siculos adpellat, propter jus hospitii quod cum iis habebat. *Hotom.*

§ 6 *In Achaia, Asia*] In his provinciis legatus et proquæstor Dolabellæ C. Verres flagitia multa commisit. *Ascon.*

Romæ denique] In prætura urbana. *Idem.*

CAP. III. § 7 *Populatæ, vexatæ*] Non a Verre tantum, sed ab omnibus; hoc enim vult intelligi, prodesse se velle reip. accusationis exemplo. *Idem.*

Socii] Non Siculi tantum, sed per omnes provincias. *Idem.*

Stipendiarii] Socii incertum, ut decimas; stipendiarii certum vectigal pendunt. *Hotom.*

§ 8 *Qui judicia manere apud ordinem senatorium*] Judicia L. Sylla victor ordini equestri ademerat, et in senatorium transtulerat. Sed hoc tempore, cum ordo senatorius infamia judiciorum flagraret, populus Romanus equitum judicia requirebat. Neque quicquam propius erat, quam ut promulgaretur lex ab Aurelio Cotta prætore, ut cum equestri ordine et tribunis ærariis judicia communicarentur. Erant autem in urbe alii aliarum partium ac studiorum. Sed falsum est, quod scribit Asconius, ferri legem hoc tempore. Etenim ne prioris quidem actionis tempore, id est, tribus fere post mensibus promulgata erat; ut Cicero ostendit Verrina quinta his verbis, 'Itaque cum primo agere cœpimus, lex non erat promulgata,' &c. Vide infra. *Idem.*

Accusatores se idoneos non habere] Cæcilium tangit. *Ascon.*

Populus Rom. interea, tametsi multis incommodis] His enim decem annis, victore Sylla, civilibus bellis spoliatus est populus Romanus potestate tribunitia, judicandi jure, quod habuit per equites Romanos *militaris*, arbitrio creandorum sacerdotum, senatus, aut judicum. [In omnibus libris impressis legitur *militaris*. Sed cum significet hisce 10. annis, quibus Sylla principatum in republica tenuit, spoliatum populum Romanum potestate tribunitia, et judicandi jure, quod habuit per equites 40. annos, vocem *militaris* delendam esse putavimus, et pro ea restituendos 40. *annos*. Et hanc quidem lectionem vehementer confirmat iisdem fere verbis paulo post Asconius. *T. Popma.*] *Ascon.*

Difficultatibus] Propter plebem rusticam, quæ partim agros, partim jus civitatis amisit, partim omnino proscripta est victore Sylla, quod plebs Romana de Marianis partibus fuerat. Difficultatem enim paupertatem significat. Terentius e contrario, 'Quam vos facillime agitis!' Et ipse alibi, 'In summa difficultate esse nummaria.' *Idem.*

Judiciorum desiderio tribunitia potestas efflagitata] Primus Sicinius tribunus plebis, nec multo post Quintius, et postremo Palicanus, perfecerant, ut tribunitiam potestatem populo redderent consules Cn. Pompeius Magnus, et M. Licinius Crassus. *Idem.*

Ordo quoque alius ad res judicandas postulatur] C. Gracchus legem tulerat, ut equites Romani judicarent; et judicaverunt per annos 40. sine infamia. Post victor Sylla leges tulerat, ut senatorius ordo judicaret, et judicavit per 10. annos turpiter.

Nunc (vide Hotomanum supra) Aurelius Cotta legem fert, ut senatores et equites Romani, ac tribuni ærarii simul judicent. Hoc est, quod Tullius dicit offensione senatorii ordinis fieri. Et bene addit, *quoque*, ut, simul judicaturos alios esse, monstraret. *Idem.*

Etiam censorium nomen] Regendis moribus civitatis censores quinto quoque anno creari solebant. Hi prorsus cives sic notabant, ut qui senator esset, ejiceretur senatu; qui eques Romanus, equum publicum perderet; qui plebeius, in Cæritum tabulas referretur, ut ærarius fieret, ac per hoc non esset in albo centuriæ suæ, sed ad hoc esset civis tantum, ut pro capite suo tributi nomine æra penderet. Iidem completo quinquennio urbem lustrabant, et Soli taurilia sacrificia de sue, ove, tauro faciebant. Eorum notam successores plerumque solvebant. Hoc igitur tam triste severumque nomen populus Romanus sic oderat, ut intermissum esset per plurimos annos, quos nunc orator, propter infamiam corruptorum judicum, dicit plebem ipsam, quæ ante recusabat, exposcere. *Idem.*

§ 9 *In hac libidine hominum nocentissimorum*] Qui prædantur socios populi Romani. *Idem.*

Ordinis] Senatorii scilicet.

Cap. iv. § 11 *Cognitorem juris sui*] Qui defendit alterum in judicio, aut patronus dicitur, si orator est; aut advocatus, si aut jus suggerit, aut præsentiam suam commodat amico; aut procurator, si negotium suscipit; aut cognitor, si præsentis causam novit, et sic tuetur, ut suam. Ergo cognitorem dixit modo, familiarissimum defensorem. *Ascon.* In Asconio corrige sic, *Aut procurator, si absentis negotium suscipit, &c.* Deest enim verbum *absentis*, quod cum ex oratione pro Cæcina intelligitur, tum ex his Sex. Pompeii verbis, 'Cognitor est, qui litem alterius suscipit coram eo cui datus est. Procurator autem absentis nomine actor fit.' *Hotom.*

§ 12 *De quo non præjudicium, sed plane judicium*] Præjudicium dicitur res, quæ cum statuta fuerit, affert judicaturis exemplum, quod sequantur; judicium autem res, quæ causam litemque determinat. *Ascon.*

Sed plane judicium] De Verre jam factum est a populo Romano judicium, eum spoliavisse provinciam, et contra leges prædatum esse; quod Siculi, qui antea legati publice, testimonium dixerant, actorem causæ suæ contra Verrem Tullium quæsissent. *Idem.*

§ 13 *Ne nimium familiariter inimicitias*] Sensus est per jocum hæc significans; quasi dicat, Videto, Cæcili, ne nimium amice inimicitias exerceas, hoc est, ne inimicum fingas, ut prævaricari possis. *Idem.*

Deinde sunt testes viri clarissimi] Ordo et sensus hic est: primum causam inimici tui sublevando non videberis accusator; deinde testimoniis convinceris in eo, quod negas me a Siculis esse delectum. *Idem.*

Scit is, qui est in consilio, C. Marcellus; scit is, quem adesse video, Cn. Lentulus Marcellinus] Et Marcellus et Marcellinus inter se gentiles sunt. Qua re reddidit rationem, cur isti Siculorum patroni sunt; scilicet, quia a M. Marcello originem ducant, qui Syracusas cepit, nec tamen delevit. *Idem.*

§ 14 *Vestrum judicium ab suo judicio*] Non dixit, ab sua voluntate, ut præscribat judicibus sequendum esse Siculos; quod paulo ante tentavit. *Idem.*

Duo crimina vel maxima] Per unam furatus est, Syracusanam; per alteram furta exportavit, hoc est, Mamertinam. Sed leviter hoc præterit, quod illos quoque conatur a laudatione Verris abducere. Syracusano-

rum autem crimina alii etiam de Heraclii bonis, quæ cum palestritis partitus Verres est; et de Cleomenis navarchi flagitio; et de aliis multis rebus interpretantur: Mamertinorum, de navi quam Verri fecerunt, et quam populo Romano ex fœdere non exhibuerunt, multis aliis immunitatibus contra fas remunerati. Et, 'duo crimina,' generaliter, nam multa sunt. *Idem.*

§ 15 *Ut oculis judicare possitis*] Hoc quidam leviter a Cicerone dictum et neoterice putant; sed aptum est asseverationi. *Idem.*

Cur hoc mihi detrimento esse debeat] Cur hoc me in hac causa debeat impedire. *Idem.*

§ 16 *Temporis, valetudinis, facultatis*] Temporis, Marcelli judicantis tunc; valetudinis, Marcellini, quod erat tunc infirmior valetudine corporis; facultatis, alterius Marcelli, juris magis studiosi, quam eloquentiæ. *Idem.*

Quam neminem] Ac per hunc neminem, Cæcilium significat. *Idem.*

Cap. v. § 18 *Civili fere actione et privato jure repetuntur*] Recte; hoc enim judicium pecuniarum repetundarum publicum est. *Idem.*

Hanc habent arcem] Arx vel sedes tyranni dicitur, ut sæpe alibi, vel editus in civitate, et munitior ad salutem civium locus; ut Virg. 'Quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?' Ergo prima spes in muris est; secunda in arce, si muros hostis irruperit. *Idem.*

Non modo a populo Romano] Cur a populo Romano, si socialis est? quia ipsi socii populi Romani sunt. *Idem.*

§ 19 *Quod in unaquaque re*] Leges Hieronicas, Rupiliasque dicit, aut regis sui, aut Rupilii, de decem legatorum sententia constitutas. *Idem.*

Eripuisti, atque abstulisti] Eripuisti, quidquid auri et gemmarum; abstulisti, quod in unaquaque re, beneficio senatus populique Romani, juris habui. *Idem.*

Sestertium millies ex lege repeto] Frustra calumniantur Ciceronem homines, et modo eum sestertium millies dicunt repetere, modo quadringenties; cum primum non suo ore, sed Siculorum loquatur accusatorie vociferantium. Deinde si maxime ad eum sunt referenda quæ dicit, adhuc non instructus sit contra Verrem, nec ad plenum noverit causam. Tertio, cur aut calumniatoris, aut prævaricatoris personam subeat, cum aliud jam agatur? Non enim de condemnando Verre, sed de constituendo accusatore confligitur. Postremo, cur id fraudi sit Ciceroni, cum ad tempus oratorum dicta proferantur? nam eodem modo erit contrarium præsenti actioni, quod alibi dicit, (oratione scilicet tertia) 'victum a se Cæcilium quæstorem fuisse, qui idoneas causas ad accusandum Verrem multas protulisset.' *Idem.*

§ 20 *Accedere, aut aspirare*] 'Accedere,' est proximum fieri; 'aspirare,' in eam partem, qua quid quæsitum est, vultum et oculos, ac spiritum oris advertere. *Idem.*

Cap. vi. § 21 *Etiamsi tacent, satis dicunt*] Tale illud est, 'Cum tacent, clamant;' et 'Victoriam ipsam vicisse videris;' et, 'Philosophandum est, etiamsi non est philosophandum.' Hæc in loco nec oxymora, nec cacozela judicanda sunt; aut enim inferioribus dictis, ut supra positis leniuntur. Ut est illud, 'Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde intelligi possit auditu, atque ego ipse cogitans sentio:' et illud quod sequitur, 'Verum non tacent.' *Idem.*

§ 22 *Te ipsum ulciscantur*] Ulciscor et punio significat, et vindico: nunc ergo, puniant intelligemus. *Idem.*

Cap. vii. *Ecquis unquam tam palam de honore, tam vehementer de salute sua contendit*] Bene distribuit; omnis enim studiosa contentio aut de honore, aut de salute præcipue est. *Id.*

§ 23 *Non enim, inquit, illud peto, quod soleo, cum vehementius contendi, impetrare*] Acriter ipsum inducit Hortensium confiteri consuetudinem suam in corrumpendis judiciis pervagatam; et addit, videri sibi tantumdem se impetraturum a judicibus corruptis, si Cæcilius constituatur, quantum si plane absolvatur Verres. Et est ordo et sensus: Non enim, inquit, illud peto, quod soleo impetrare a judicibus, cum vehementius contendi. Quid? hoc scilicet, reus ut absolvatur, non id peto; cum vehementius contendi, cum pecuniam judicibus dedi. Significat, judicium corrumpi. Sed quare non aperte dicit? quia ipsum Hortensium inducit loquentem; et omnes homines facinora sua honestius leviusque pronuntiant. *Idem.*

Quod facile est, quod honestum, quod non invidiosum] Scilicet ut a Cæcilio Verres accusetur. Quo facto et non damnabitur reus; et cum hoc egerint judices, tamen non videbuntur esse corrupti, cum tantumdem fecerint. *Idem.*

Cujus ego causa laboro] Inepti sunt homines, qui hanc clausulam notant, ut malam; cum sit ex spondeo et bacchio de industria durior ad exprimendam sententiam positam, more Ciceronis; ut alibi idem, ' Non tu eum patria privare, qua caret, sed vita vis.' *Idem.*

§ 24 *Aliquis metus adjunctus sit ad gratiam*] Id agit corruptor, ut gratiosus judex non solum velit servare corruptori suo fidem, verum etiam aliquid habeat, cur vel invitus cogatur ad custodiendam pactionem promissæ a se gratiæ. Quid autem est, quod metum adjungat ad gratiam? scilicet aut custos, aut signum, aut aliquid ejusmodi. *Idem.*

Certos] Aut ob hoc, quod sententiam suam, cur quisque damnaret, aut cur quisque absolveret, prius dixisset: aut ideo certos, quasi sequestres hujus rei, inter judices se habere dicit Hortensius, quibus, antequam tabulas in unum omnes conjiciant, atque confundant, furtim ostendant quam quisque sententiam constituendo accusatori conscripserat. *Ascon.* In consessu judicium. In his autem tabulis alias fuisse notas, quam quas Pedianus commemorat, dubium nemini esse potest; neque enim de condemnando, vel absolvendo Cicerone, Cæciliove agitur. Fortasse autem in nominationibus alterutrius nomen judices scribebant, ejus scilicet quem actorem sententiæ suæ constituebant. *Hotom.*

Non enim singulos ferre sententiam, sed universos constituere] In divinationibus, et in aliis causis majoribus universis judices in cistam tabulas simul conjiciebant suas, easque insculptas litteras habentes, *A*, absolutionis; *C*, condemnationis, cum de alicujus capite agebatur; *N. L*, ampliationis; his enim litteris significabant, ' Non liquere.' Vult ergo corruptionis tantam sollicitudinem circa judices esse Tullius, ut hac religione injecta pro se judicent. Singuli autem sententiam de tabula pronuntiabant in levioribus causis, et ob id ipsum neque nota, neque custode opus fuit, cur corruptor judicum adjungeret metum ad gratiam judicantis. Constituere autem, tabulas in cista ponere significat magis, quam decernere. *Ascon.*

Ceratam unicuique tabellam, dari cera legitima] Terentius Varro, frater C. Varronis, consobrini M. Tullii, reus ex Asia, apud L. Furium prætorem, primo de pecuniis repetundis, deinde apud P. Lentulum Suram est accusatus, absolutusque est a Q. Hortensio, qui corruptis judicibus hunc metum adjunxit ad gratiam, ut discoloribus ceris insignitas judices tabellas acciperent, ut timeret unusquisque eorum, ne fidem pactionis non servasse videretur, si non in ta-

bula, quam unicuique datam meminisset Hortensius, ex nota ceræ scilicet discoloris, absolutum Varronem reperiret. *Ascon.* Sed quomodo versicolor tabella data illis judicibus fuit ab Hortensio, cum ex Miloniana constet, vel a prætore judicii, vel extra ordinem a consule tabellas dari consuevisse? An alias ab Hortensio, alias a prætore acceperant, utrasque inter se parva in re dissimiles? Ita puta. Huc autem quæ pertineant, præter ea quæ Pedianus tradit hoc loco, subjiciam etiam illa quæ apud Acronem et Porphyrionem reperi. Acron igitur in illud Horat. lib. II. sat. 1. ' Grande malum Turius, si quis se judice certet;' ' Turius,' inquit, ' quidam corruptissimus judex, hic est cui Hortensius, propter fratrem Varronem, ceratas diversi coloris tabellas dedit. Alias Turium Marinum judicem significat, qui, accepta pecunia, pronuntiare sit solitus, qui fidem suam corruperant. Hoc quoque tempore Verres reus erat, et diversi coloris tabellas fertur dedisse, ut sciret qui secundum voluntatem judicasset: quia nomina sua centumviri non adjiciunt.' Porphyrion autem sic: ' C. Turius hic prætor fuit, apud quem accusatus est a Cicerone Verres, Hortensio defendente. Hic dicitur centumviris tabellas dedisse, aliis nigras, aliis rubras, et cera adnotasse, quas cuique dedisset, ut sciret a quibus postea pecuniam peteret, vel relinqueret: nam omnes corruperat.' Hæc illi, ex quibus utriusque et negligentiam, et ἀνιστορησίαν sane indignam licet animadvertere. *Hotom.*

A pueris nobilibus] Appio Claudio, adolescente nobili; qui cum accusaret Terentium Varronem, repetundarum reum ex Asia, victus ab Hortensio est; in quo judicio discoloribus ceris signa sententiarum notabantur. Significat et Cæsarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus non est quantum oportuit, per Hortensii gratiam. Nam si non damnatus est Dolabella, quomodo postea dicit Tullius? ' Jamjam, Dolabella, neque me tui, neque tuorum liberum, quos tu miseros in egestate ac solitudine reliquisti, miseret.' Significare potest sane etiam Scaurum, qui alterum Dolabellam consularem triumphalemque accusavit: et potuit eidem Hortensius resistere. *Ascon.*

Si a quadruplatoribus] Quadruplatores delatores erant criminum publicorum, in qua re quartam partem de proscriptorum bonis, quos detulerant, assequebantur. Alii dicunt quadruplatores esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleæ, aut pecuniæ gravioribus usuris fœneratæ, quam pro consuetudine, aut ejusmodi aliorum criminum. *Idem.*

Ad viros fortes] Quam grave futurum erat, si, *ad me* diceret, cum de illo specialiter nominatimque dicat, et viros, contra pueros nobiles ponit; spectatos, contra sordidum decuplatorum genus. *Idem.*

Cap. VIII. § 25 *Totam esse mutandam*] Amare totam dixit; quasi ex nulla parte bonam rationem defendendi habeat Hortensius. *Idem.*

Meliore conditione sit] Id est, meliorem conditionem habeat, meliorque sit; quippe qui et possit, et debeat honeste agere; et hoc sit facilius, quam corrumpere judices. *Idem.*

Homines eos quos ipse vidit] Bene, *ipse vidit:* major enim est Hortensius Tullio; adeo, ut in libris, qui de Oratore scribuntur, etiam laudetur Hortensius a L. Crasso, et M. Antonio. Hos ante se Cicero, Catonemque veneratur, et multos alios, quos et de Oratore, et in Oratore, et Bruto collegit. Sed Crassum et Antonium vidit Hortensius: alii vetustiores sunt. *Idem.*

Sine magno multorum periculo posse

corrumpi] Bona occasione subtiliter et judicibus comminatur, et Siculis acrimoniam suam in accusando demonstrat. *Idem.*

§ 26 *Suscepiam*] Suscipitur totum; recipitur pars: suscipitur, quod principale est; recipitur, quod hinc pendet: suscipitur solum aliquid propter se; recipitur etiam propter aliud. *Idem.*

Ut mihi non unius] Verres. *Idem.*

Omnis improbitas] Et corrupti judices, et corruptores eorum, et sequestres, et interpretes, et emissarii, et omne quod vitii est. *Idem.*

§ 27 *Tute tui periculum*] Ἀπὸ τῆς πείρας, tentamentum dicit; hoc est, quando tu te ipse tentasti? quando vel exercuisti, vel protulisti? *Idem.*

Vitam alterius totam explicare] Præstruit ad illud quod dicturus est, multa esse crimina in Verre, quæ conscius societatis Cæcilius non audebit attingere; et hoc innocentiæ est, 'vitam alterius totam explicare;' illud eloquentiæ, 'atque ea non modo in animis judicum,' et quod sequitur. *Idem.*

Sociorum salutem, commoda provinciarum] Hoc est, causam patriæ suscipere; ut 'recepisse' singulorum. *Idem.*

Cap. IX. *Rationem vitæ reposcere*] Accusatorem esse. *Idem.*

Suæ reddere] Defensorem. *Idem.*

§ 28 *Nisi a Siculis potuisse cognosci*] Aut quia Siculus ipse est; aut quia, nisi quæstor in Sicilia, nihil aliud fuit Cæcilius, in quo nosceretur quid hominis esset. *Idem.*

Ut est hominum genus] Amariora dicturus, ad Siculorum personam contulit dicta. *Idem.*

Deportare litteras] 'Asportare aliquid,' ut intereat; 'deportare,' ut mutet locum. *Idem.*

§ 29 *Deinde accusatorem firmum, verumque esse*] Firmum, ut possit; verum, ut velit. *Idem.*

Potamonem scribam et familiarem] Hæc omnia signa sunt falsi accusatoris. *Idem.*

Retentum esse a Verre] Nam anno secundo Cæcilius de provincia decesserat, et per singulos annos quæstores Verri mutati sunt. Vide infra. *Heium.*

Lectissimum adolescentem] Vera laudatio. Vult enim illum, non ut inimicum fratris, contra germanitatis officium, esse cum Verre, sed ideo quod Cæcilius quoque Verri carior sit. *Ascon.*

Cap. X. § 30 *Queritur Sicilia tota*] Inepte quidam mirantur, cur hæc Tullius in accusando Verre non objecerit Cæcilio, et multa alia: et non intelligunt hæc ad tempus commode adjungi, quæ victo Cæcilio non sunt necessaria. *Idem.*

Frumentum in cellam] Annonas prætoris dicit, quæ in frumenti certo numero præbebantur a Siculis: in quibus Verres et pecuniam pro frumento exegit, et eo pretio, ut pro duobus sestertiis duodenos in modios singulos exegerit, sexies plus quam emebatur. *Idem.*

§ 32 *Emtum est ex S. C. frumentum ab Siculis*] Sicilia dabat decumanum frumentum, quod ab aratoribus exigebatur sine pretio; dabat emptum, pro quo ex S. C. pecunia solvebatur; dabat æstimatum, quod decretum prætor in cellam, hoc est, in usus cellæ æstimare solebat, accipiens; cum interdum pro frumento pecuniam sumeret. *Idem.*

Pecuniam publicam in tractabas] Hæc erat prima senatoris administratio, quæstorem fieri, et in provincia curam gerere pecuniæ publicæ in usus diversos erogandæ. *Idem.*

Ne qua deductio fieret] Modo deductio dispendium significat; alias deductio imminutio est etiam justa. *Idem.*

§ 33 *Mancipes a civitatibus*] Mancipes sunt publicanorum principes, Romani homines, qui quæstus sui

causa, si decumas redimunt, decumani appellantur; si portum aut pascua publica, portitores aut pecuarii: quorum ratio 'scriptura' dicitur. Hi omnes exigenda a sociis suo periculo exigunt, et reipublicæ repræsentant, providentes etiam in illa redemptione commodis suis. Licet autem, si moderate fiat, æstimare in cellam prætori frumentum. 'Mancipi' pro frumento ab aratoribus pecunias accipere non licet. *Idem.*

Quod cum faciebat] Est vera defensio, est et inanis; ut tamen aliquid dici videatur. Neutram harum habuit Verres; et tamen ita faciebat. Mire ostendit avaritiæ cæcitatem. *Idem.*

Cap. xi. *Sunt alia magis occulta furta*] Inepte a quibusdam quæritur, quæ sint; nulla sunt enim: sed oratorum est, neque minuere laudes vel crimina, neque ostendere. *Idem.*

Benignissime cum quæstore suo communicavit] Jocularitер irrisit, fures designans; ut tota ista quæstura ad societatem furtorum valeat, non ad accusationem. *Idem.*

§ 34 *Si tibi indicium postulas*] Certa sunt, in quibus impunitas indici datur, ut in causa proditionis, majestatis, et si quid hujusmodi est. Certæ etiam personæ sunt, quæ indices fieri possint. Itaque neque repetundarum causa per indices agi solet, neque senatoria persona potest indicium profiteri salvis legibus. Index est autem, qui facinoris, cujus ipse est conscius, latebras indicat, impunitate proposita. Est autem sensus: Index potes esse, si tibi hoc licet: accusator, de qua re agimus, esse non potes. Satis contumeliose tanquam levem hominem exagitavit Cæcilium. *Idem.*

§ 35 *Ego etiam quæ tu sine Verre commisisti*] Quæ ista? nulla scilicet: hæc enim vim comminationis, non veritatis habent. *Idem.*

Cap. xii. § 37 *Et qui sis*] Non in nomine tantum, et in genere est, sed in omnibus attributis personæ. Ergo, qui sis, et quod Siculus, continet, et quod indoctus, et quod non intelligeret, et quod nullo ingenio. *Idem.*

Putasne te posse] Proprium oratoris est, in omni qualitate comparativa sic agere, ut eum, cui præferri velit, occasionem sibi sumat ostendendi, quam perite possit tractare id ipsum de quo agitur. Ergo quia de constituendo accusatore ambigitur, ostendit Cicero qualis accusatio esse debeat; ut proinde, ac dicit, videatur acturus. *Idem.*

§ 39 *Athenis, non Lilybæi, Romæ, non in Sicilia*] Dicit illum Græcas litteras simul et Latinas in Sicilia didicisse, in ea insula, quæ neutra lingua bene utatur: ita enim Plautus in Persa, 'Dabuntur dotis inde sexcenti tibi Logi, atque Attici omnes: nullum Siculum acceperis.' *Idem.*

Cap. xiii. § 41 *Quod mihi ab amicorum negotiis datur*] Quod mihi licet per amicorum negotia quibus occupamur. *Idem.*

Ita mihi velim Deos propitios] Genus jurisjurandi id est, quod dicimus, 'Tantum mihi divinitas faveat,' quantum verum est illud, quod dico tibi. Sic igitur, 'Ita mihi Deos velim propitios,' ut commoveor animo, ac toto corpore perhorresco, cum mihi illius diei venit in mentem, quo die citato reo, &c. *Idem.*

§ 42 *Magnitudo judicii*] Repetundarum judicium sine dubio magnum est, et ex persona Verris, qui post præturam de fortunis omnibus dimicat; et amplitudine judicum: sunt enim clarissimi et auctoritatis contemplatione, et multarum rerum hujusmodi. *Idem.*

§ 43 *Tu horum nihil metuis, nihil cogitas, nihil laboras*] Metum ad offensionem inimicorum Verris retulit, cogitationem ad expectationem hominum, laborem ad magnitudinem re-

rum. *Idem.*

Jovem ego Optimum Maximum] Hæc capita solent usitata esse causidicis imperitis: quod genus vitii in primo libro Rhetoricòn vulgare nominat. Incipiebant autem veteres, ut Virgilius ostendit, aut ab invocatione Deorum; quale est, 'Præfatus Divos solio rex infit ab alto;' aut ab reprehensione superioris temporis, ut ait Lucilius 'Vellem cum primis fieri si fors potuisset.' Vitiose ambo cola. Et Virgilius, 'Ante equidem summa de re statuisse, Latini, Et vellem, et fuerat melius.' *Idem.*

§ 44 *Cujus ego ingenium ita laudo*] Cur hoc Tullius dicit? scilicet, ne terreantur Siculi laude patroni adversarii sui. *Idem.*

Cap. xiv. *Petitiones*] Rationes impetendi et evertendi adversarium. Est utique translata hæc vox a gladiatoribus in oratores. *Græv.*

§ 45 *Factum esse, necne*] Factum est, non est factum: calumniationes, et hoc genus argumenti complexio dicitur: quæ, si probabilis est, vincitur; si necessaria, solvi non potest. *Ascon.*

Quid, cum accusationis tuæ membra dividere cœperit] Hic irridet Hortensii consuetudinem, ut sæpe alias. *Idem.*

Transigere] Quod manifestum est. *Idem.*

Expedire] Definiendum. *Idem.*

Absolvere] Dividendum. An transigere est, quod aut confiteri non timeat, aut negatione excludat; expedire, quod definitione (Mss. *defensione*) solvatur; absolvere, quod per qualitatem licitum esse monstretur? *Idem.*

Ipse profecto metuere incipies] Mire descripsit imperitum, cui persuaderi possit, verum dicere adversarium suum. *Idem.*

§ 46 *Ex illius invidia deonerare aliquid*] Hoc plus est, quam socium criminis reddere. *Idem.*

Sortis religionem] Sors sæpe est provincia, quia plerumque solebant provincias sortiri: ut recte Gronov. ad Tacit. observavit. Inferius in hac oratione cap. 20. vocat 'conjunctionem sortis, et necessitudinem sortis.' *Græv.*

Poterisne ejus orationis subire invidiæ] Quasi Latine dixit; ut, 'Magno ponderi subire.' *Ascon.* 'Subire invidiam,' sustinere eam invidiam, quam ille tibi oratione sua parabit: sic enim omnes omnino, quos vidi, libri. Solus Asconius, *subire invidiæ.* Hotom.

Præstringat aciem] Vel a præstigiatoribus transtulit verbum, vel a tironibus, qui ignari et rudes pugnæ etiam vano armorum sonitu terrentur præstrictis luminibus. Plautus in Milite Glorioso: 'Ut, ubi usus veniat, contra conserta manu Oculorum præstringat aciem in acie hostibus.' *Ascon.*

§ 47 *Magister ludi*] Litterarii ludi magister: omnem enim scholam ludum dixere Romani: et magistri ludi dicuntur, qui primas litteras docent. Ergo libellum veterem vult intelligi attulisse Cæcilium, unde magister dictata pueris præbere consuevisset. *Idem.*

Prolusione] Divinatio prolusio est; *un avant-jeu,* Græcis προοίμιον. Fabius lib. iv. cap. 1. initio. Nam a citharœdis ducta metaphora est, qui ante legitimum carmen pauca aliqua artis musicæ præludia auditoribus ingerunt; ipsum autem certamen, quasi legitimum carmen, est ipsa Verris accusatio. *Menardus.*

Cap. xv. *Cum subscriptoribus exercitatis et disertis*] Ironia. Subscriptores autem dicuntur, qui adjuvare accusatorem causidici solent; quos oportet summissius agere, quam dicat ille, quem sequuntur. *Ascon.*

In omnibus enim rebus] Hic ratio redditur, quare dixerit, 'tametsi non est satis:' nam supra ideo posuit,

'est aliquid hoc,' ut ostenderet, quod sine his nihil sit Cæcilius. *Idem.* Legit cum Asconio Hotomanus, *in omnibus rebus*, hoc est, inquit, sive in usu et exercitatione forensi, sive in facultate dicendi: sed cæteri omnes delent *in*, et referunt *omnibus rebus* ad *ornatissimus.*

Proximum subscriptorem] Secundum ab accusatore Cæcilio. *Ascon.*

§ 48 *Habet alienum*] Cæcilius scilicet. Alienum autem volunt intelligi proprium nomen esse, quasi ab Alia, ut Virgil. 'Quosque secans infaustum intervenit Alia nomen.' Alii *alienum* non nomen proprium putant esse, sed alienum, et alterius judicii, et non ex auditorio prætoris, majorumque causarum, sed a subselliis, hoc est non a tribunalibus. Sunt enim subsellia tribunorum, triumvirorum, quæstorum, et hujuscemodi minora judicia exercentium, qui non in sellis curulibus, nec tribunalibus, sed in subselliis considebant. *Ascon.* *Allienum*, gemina *l*, scriptum est in antiquis lapidibus. Nomen hic esse proprium, infra cognoscitur: in quo miror Asconium sentire cum iis (sic enim videtur) qui *alienum*, non *Allienum*, legebant. *Manut.*

Hunc tamen a subselliis] Utrum hoc ad contemptum, an ad genus laudis pertinet? Ego quasi ad laudem dictum accipio; ut major irrisio sit Cæcilii, qui nec a subselliis fuerit aliquando. *Ascon.*

In clamando quidem] Hujusmodi homines in libris de Oratore non 'declamatores,' sed 'clamatores' idem Tullius vocat. *Idem.*

Totum judicium sustinebit] Quia tu nec partem judicii sustinebis. Hoc est enim totum judicium, et spes omnis. *Idem.*

Actoribus Græcis] Palliatarum scilicet fabularum: in his enim, etiamsi Latinæ sunt, Græca omnia servantur: nam Latinæ fabulæ per pauciores agebantur personas, ut Atellanæ, togatæ, et hujusmodi aliæ. An ideo actores Græcos dixit? *Ascon.* Vide Turneb. Adv. I. 10. et XIX. 14.

Sæpe illum qui est secundarum aut tertiarum] Comœdia quinque actus habet, hoc est, quinquies ducitur in scenam. Est ergo persona primarum partium, quæ sæpius actu regreditur, secundarum, et tertiarum, quæ minus minusque procedunt. Terentius in Phorm. 'Quia, primas partes qui aget, is erit Phormio.' *Ascon.*

Quam ille primarum] Subaudi, partium. *Idem.*

Multum summittere] Subaudi, vocem, vel gestum. *Idem.*

§ 49 *Quartum quem sit habiturus*] Duos dixit: quomodo quartum nominat? scilicet ab accusatore: cum ipso Cæcilio numerans proximum Allienum. *Idem.*

Ex illo grege oratorum] Obturbatores quosdam sordidosque causidicos significat, qui adhibebantur ad moram faciendam, dum meliores advocati recrearentur, et se denuo compararent ad dicendum. Et non recessit a translatione scenicorum (qui sunt tragici et comici), dicendo quartum actorem, et gregem. *Ascon.* Nos *moratorum* reposuimus, quod ante Cujacius. *Lamb.* Sic omnino est legendum, itaque legisse Asconium, (quanquam ejus quoque libri impressi habeant *ex illo grege oratorum*) ejus interpretatio dilucide ostendit. *Fabrit.*

Cuicunque] Sive mihi, sive Cæcilio. *Ascon.*

§ 50 *Alienissimis hominibus*] Hinc apparet, etiam supra, 'alienum' alieni judicii hominem significari: et ideo de alienis, quasi exteris, per jocum dicit, tanquam peregrinantibus et advenis aliquem hospitio esse recipiendum Cæcilio. *Ascon.* Probo interpretationem Asconii, qui ait istos alienissimos joco dici hospites, quia nimirum hospites erant in tribunalibus, cum semper antehac ver-

sati essent in subselliis. *Græv.*

Quasi præteriens satisfaciam universis] Sufficit, inquit, omnibus, quod ego vel præteriens breviter dixero, pro levitate eorum quibus respondendum est. Oblique autem Cicero removere conatur Cæcilium etiam a subscribendi spe, quod postea ille poposcerat secundarum munus: sed inhumanissimum erat dicere, ne subscriptorem quidem idoneum posse esse Cæcilium. Quare in summa sibi subscriptorem necessarium non esse dicit. Alibi (II. orat.) ait, 'Sed ne subscribendi quidem, cum id postularet, facerent potestatem.' *Ascon.*

Cap. xvi. *De populo subscriptor addatur*] Amare, 'subscriptor de populo;' quasi isti in vulgo numerandi sint. Et *addutur* proprie, de quasi invito, et superbo, quod hujusmodi nimirum res additæ dicuntur. *Idem.*

Ad columnam Mæniam] Mænius, cum domum suam venderet Catoni et Flacco censoribus, ut ibi basilica ædificaretur, exceperat jus sibi unius columnæ, super quam tectum projiceret ex provolantibus tabulatis, unde ipse et posteri ejus spectare munus gladiatorum possent, quod etiam tum in foro dabatur. Ex illo igitur columna Mænia vocitata est. *Causis ejusmodi* soliti aderant autem his rebus moratores apti talibus negotiis. [*Causis ejusmodi*] Hoc et depravatum est, et videtur abundare. Potius ad illud pertinet, quod est paulo supra, ex illo grege oratorum.' *Manut.* In Mss. legitur, *soli aderant moratores. Græv.*] *Ascon.* Omnes editi non *ad columnam Mæniam* habent, sed *a columna Mænia.* Vocem tamen ultimam plerique sine diphthongo.

Vestri ordinis reos] Reos vestra defensione condignos: ut fures et servos nequam, qui apud triumviros capitales apud columnam Mæniam puniri solent. *Ascon.*

Custodem, inquit, Tullio me apponite] Subscriptorem non dixit, sed custodem; ut quia acerbe responsurus erat, lacessitus convicium facere videatur: nam subscriptores non solum causarum causa, neque juvandi accusatoris adhiberi solent, sed etiam ut non corrumpatur. *Idem.*

§ 51 *De isto custode toto*] Hoc est, de omni genere subscriptorum, id est, etiamsi Cæcilius subscriptorem se esse deposcat. *Idem.*

Nunquam tales (vulgati, *non esse hos tales*) *viros commissuros*] Male facturos, prave, et iniqua ratione. Nam committi fraus dicitur, atque peccatum. Sum enim et fidelis, et diligens; et ideo nec custode indigeo, et speculatorem esse inter mea secreta non patior. *Idem.*

§ 52 *Verum, ut ad te, Cæcili, redeam*] Recte, quia in subscriptores παρέκβασιν fecerat. *Idem.*

§ 53 *Sed cæteri Siculi*] Sæpe in Cæcilium utitur hoc convicio, ut illum non Romanum, sed Siculum dicat. *Idem.*

Cap. xvii. § 55 *Liberta Veneris Erycinæ*] Quibus Deis permissum erat senatusconsulto, aut constitutione principum, dare, donare, dicare; nihil mirum est in eorum dominio fuisse etiam servos, quos et manumitti potuisse hic locus indicat. 'Et eorum,' inquit, 'qui a Venere se liberaverunt,' id est, qui a servitio Veneris manumissione sunt liberati. Utrumque comprehendit Varro, ut videtur, lib. vii. de L. L. ad extr. nam fanorum servos manumissos, proportionem non servare, illo loco docet: servasse tamen Erycinæ Veneris libertos proportionem, locus hic ostendit; dicuntur enim Venerii, a Veneris servitute liberati. *Menard.*

Præfectus Antonii] Antonius curator tuendæ totius oræ maritimæ, qua Romanum erat imperium, non solum ipse nequam, verum etiam comitibus pessimis rem inauditam invasit, et indicto Cretensibus bello, male re gesta ibidem periit, antequam Pom-

peius contra piratas missus est. De hoc alibi ait Tullius, 'Post M. Antonii infinitum illud imperium senserant.' *Ascon.*

Quibus se in classe uti velle dicebat] Cani remigibus celeusma per symphoniacos solebat, et per assam vocem, id est, ore prolatam, et, ut in Argo navi, per citharam: sed quia hic 'in classe' dixit, possumus intelligere, ad hoc symphoniacos capi solere, ut in classe pugnantibus classicum canant: unde ipsi tubæ classis, nomen est positum classicum. *Idem.*

§ 56 *Judicium dat statim*] In provinciis et prætores et quæstores, ut apparet, judicia in causis privatis dabant: est autem 'dare judicium' judices constituere in certa verba, ut, 'si pareret eam se, et sua Veneris esse dixisse:' plena autem est oratio, 'Tum ejus bona Veneri adjudicantor.' Nam judices a magistratu dati de facto postea cognoscebant, et eorum sententiam magistratus exequebatur. *Hotom.*

§ 57 *Non Verres, sed Q. Mucius*] Scævolam significat. Hujus quæstor Rutilius Rufus damnatus est, quod cum prætore consenserit suo, ne publicani aliquid agerent in provincia sua. Quo cognito, equites Romani (nam tum ante Syllana tempora judicabant) damnarunt eum. Hic est Mucius, in honorem cujus Asiani diem festum Mucia nominabant. *Ascon.*

Circæo poculo] Illa enim sues ex hominibus faciebat. 'Redit' autem jam ad argumentum, non ad similitudinem pertinet. Vult enim innuere, quod recte fecit, alienum esse, et parvissimi temporis; proprium vero et perpetuum, quod admisit. *Ascon.* Nota est de Circe fabula, ex lib. Odyss. x. quæ Ulyssis socios in sues mutavit. Et alludit ad nomen Verris, quasi e Q. Mucio sus factus sit Verres. *Hotom.*

Redit ad se atque ad mores suos] Nota, redire ad se homines. *Ascon.*

Cap. xviii. § 58 *Hic tu si læsum te a Verre dicis*] Injuria semper injusta est: lædi etiam aliquis juste potest; nam et qui jure damnantur, læduntur, sed non injuria. Et recte contra 'patiar, defendam,' posuit; contra 'concedam, negabo;' et bene addit, 'negabo:' potuit enim aliter atque aliter intelligi defensio: est enim hic finis, quid sit injuria. *Idem.*

Perfidiosum an prævaricatorem] Perfidiosus dicitur, qui cum inimicus sit, amicum se simulat: prævaricator, qui cum amicus sit, inimicum se fingit. Illud ad C. Verrem, hoc ad Siculos refertur. *Hotom.*

§ 60 *Quam ne in alio quidem probarent*] Qui et idoneus orator, et integer quæstor accusandi Verris fuisset. *Ascon.*

Cap. xix. § 61 *Conjunctionem sortis*] Vide supra, cap. 14.

§ 62 *Quamobrem eum, cui quæstor fueris, accuses*] 'Accuses,' pro eo quod est accusare velis. An apud nos modo accuses, cum dicas ab illo tibi injuriam factam? *Ascon.*

§ 63 *Itaque neque L. Philoni*] Omnia exempla sunt quæstorum, qui prætores suos non permissi sunt accusare. *Idem.*

Atque ille Cn. Pompeius] Propiora exempla, et magis similia posteriora ponenda sunt. Strabonem autem dicit Pompeium, Cn. Pompeii patrem. *Idem.*

Cap. xx. § 65 *Etenim cum lex ipsa*] Vide firmamenta argumentorum quoties in oratione sine metu fastidii repeti solent. *Idem.*

§ 66 *Clarissimi viri nostræ civitatis*] Hoc rursum extra contentionem, quam ante cum Cæcilio habuit, de suo officio, quemadmodum cœperat, repetit, ne levis videretur ex defensore repente accusator factus. *Idem.*

Quæ in amicitiam populi Romani, ditionemque essent] Vetus locutio, qua

eadem usus est in orat. pro Lege Manil. 'Cum vestros portus, atque eos portus quibus vitam ac spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestatem sciatis:' et infra, Verr. v. 'Quod qui illam partem urbis tenerent, in eorum potestatem portum futurum intelligebant.' Aul. Gellius I. 7. similem ex Plauti Amphitryone notavit, 'Non vero mihi in mentem fuit.' In orat. pro Cæcina eadem figura dixit, 'In possessionem vestigium fecere.' Et lib. v. de Fin. 'In aliquam historiam vestigium ponere.' *Hotom.* Indifferenter enim veteres junxerunt τὸ *in* accusativum et ablativum, nulla habita ratione motus et quietis, ut dudum Sanctius in Minerva, Scioppius in Paradoxis, et Gerard. Vossius in Aristarcho, in lib. de Construct. cap. 65. docuerunt. *Græv.*

M. Catonem illum sapientem] Cato hic accusavit Serg. Galbam pro direptis Lusitanis, et P. Furium pro iisdem, pro iniquissima æstimatione frumenti. *Ascon.*

Cap. xxi. § 69 *Accusavit M' Aquilium*] Hic M' Aquilius de pecuniis repetundis accusatus est. Hic est igitur Lentuli Suræ pater, in carcere strangulati, propter conjurationem. *Ascon.* Quem A. Antonius defendit, diloricata tunica, ut cicatrices apparerent, Verr. v. et lib. ii. de Orat. *Hotom.*

L. Cottam in judicium vocavit] Hunc P. Africanus post secundum consulatum et censuram dicitur accusasse. *Ascon.*

§ 70 *Judiciisque corruptis, et contaminatis*] Corrupta judicia sunt in iis qui acceperunt pecuniam: contaminata, in iis qui offensione ordinis infamantur. *Idem.*

Cap. xxii. § 71 *Requiret*] Amissum sentiet, hoc est enim, 'nihil requiret.' Non sentiet sibi deesse aliquid ex iis rebus, quas nunquam habuit. *Idem.*

§ 73 *Ego me dignitate superatum non arbitrabor*] Ero enim defensor, ut fui, et necessitatem accusationis evadam. Hoc quidem videtur plane dicere, sed latenter hoc significat, pravo de suo judicio magis judicibus hæsuram turpitudinem, quam sibi. *Idem.*

ACTIO I. IN C. VERREM.

Argum.—Victo Cæcilio, et accusatione ad se delata, Cicero, cum inquisitionis tempus in Siciliam postulasset dies 110. et cum filio patrui sui Tullii totam provinciam colligendis litteris in Verrem, et denunciandis testimoniis peragrasset diebus 50. quia pedestre iter ex Sicilia, et propter fugitivos, et propter Verris insidias devitabat, a Vibone transiit. Tum repente adveniens, cum videret id agi, ut a M' Glabrione prætore, et ab his judicibus qui tunc erant, ad alium annum, aliumque prætorem res tota transiret, eripereturque sibi reus patrocinio Hortensii ac Metelli, qui tunc consules futuri erant, (per hos enim Verres eludendi judicii fiduciam sumpserat) hoc commentus est rationis, ut orationem longam prætermitteret, neque in criminibus declamatione cumulandis tempus absumeret, sed tantummodo citaret testes ad unumquodque crimen

expositum, et eos Hortensio interrogandos daret. Qua arte ita est fatigatus Hortensius, ut nihil, contra quod diceret, inveniret; ipse etiam Verres, desperato patrocinio, sua sponte discederet in exilium. Hoc igitur laborat in oratione hac tota Tullius; ut ostendat, non dolo, nec astutia, sed necessitate facere id, quod facit; et magis adversariorum fraudibus occurrat, quam ut ipse sit captiosus; vult enim, ut diximus, omne hoc tempus, quod est ante Kalend. Januar. dispensare in totius causæ actionem, ne ad alium prætorem aliosque judices novis consulibus veniendum sit. Toto igitur hoc libro exhortatio judicum continetur, ad vere judicandum; minæ in adversarios diriguntur, omnia tentantes ad corrumpendum judicium; et expositiones Ciceronis consilii sui judicibus exhibentur, quasi inter eos tractentur communiter; ubi brevitas quoque objiciendorum criminum mira arte conficitur. Status, quantum ad crimina causæ repetundarum pertinet, conjectura multiplex inest omnibus libris; quantum ad specialem intentionem libri hujus refertur, qualitas negotialis extra scriptum in particula juris est constituta. Inducitur enim postulatio de agendi novo genere; siquidem petit permitti sibi non uti oratione perpetua, sed breviter crimina proponere, et ad singula testes dare. Sunt autem capita orationis hæc: An talis reus, cujus damnatio prosit reipublicæ; an talia ejus consilia ad corrumpendum judicium; an talia et tam manifesta crimina ad patrocinium desperandum; an hujusmodi ab eo et ab ejus suffragatoribus, et dicta et facta, ad eludendam accusationem, ut novo genere sit agendum Tullio. Quarum rerum quasi per narrationem facit demonstrationem. Expositio consilii sui, ut cum judicibus deliberatio, videtur inducta; in qua ostenditur, certandum cum Hortensio astutia, non utendo horis omnibus ad dicendum, ad tollendam, si fieri possit, comperendinationem, per testes crimina comprobando. Facit hoc Cicero, ut hæc res non solum compendio ac brevitate moram temporis tollat, sed etiam circa artificium dicendi breviter etiam in hac parte vim oratoris ostendat. *Asconius.*

Cap. I. § 1 *Judices*] Primum M. Acilium Glabrionem prætorem, cui sorte quæstio de pecuniis repetundis obvenerat; tum senatores, qui ei in consilio affuerunt, uti ex judicum decuria sortitione obvenerant, ab accusatore et reo, ut mos erat, rejecti. Affuerunt designati M. Metellus prætor, M. Cæsonius ædilis cum Tullio, Q. Manlius, Q. Cornificius, P. Sulpitius tribunus plebis, M. Creperius, L. Cassius, Cn. Tremellius, tribuni militares, P. Servilius Isauricus, vir clarissimus, maximis rebus gestis, Q. Catulus, is qui Capitolium dedicavit, C. Marcellus, qui proconsul in Sicilia fuerat, L. Octavius Balbus, homo juris et officii peritissimus, Q. Titinius. Acta est in foro, ad ædem Castoris: agi autem cœpit Nonis Sextilibus, duravitque ad XIX Kal. Septembr. *Hotom.*

Summo reipublicæ tempore] Est, maxime necessario, in quo status reipublicæ in discrimen veniebat, seu, a quo salus reipublicæ pendebat. Sic 'summa existimatio' est res, in qua vertitur tota alicujus existimatio. Vide Gronov. ad Livii lib. XXVI. cap. 10. *Græv.*

§ 2 *Ordinis*] Cum ordo vester adductus esset in discrimen, manerentne penes eum judicia, an alio transferrentur? Ipse Verr. v. 'At quo tempore futurum est? nempe eo, cum populus Romanus aliud genus hominum, atque alium ordinem ad res judicandas requirit.' *Hotom.*

Qui concionibus et legibus] Concionibus Quintium dicit tribunum ple-

bis, qui veneficii reum Oppianicum Cluentio accusatore defendens, victus erat illo damnato. Legibus autem, L. Aurelium Cottam prætorem significat, qui legem promulgarat de restituendis judiciis equestri ordini. *Ascon.*

Depeculatorem ærarii] Sub Carbone consule, cum quæstor esset. Peculator autem, qui furtum facit pecuniæ publicæ. *Idem.*

Vexatorem Asiæ atque Pamphyliæ] Sub Dolabella, cum legatus ei et pro quæstore esset, mortuo Malleolo. *Idem.*

Prædonem juris urbani] In prætura urbana, quam Siciliensis secuta est, de qua nunc accusatur. *Idem.*

Cap. ii. § 3 *Cum multæ mihi a C. Verre terra marique insidiæ*] Alias significat insidias, quæ vitæ ejus factæ sunt, alias quæ integritati et existimationi. Nam 'uno tempore mihi,' vult intelligi etiam præmia sibi prævaricationis ostentavisse Verrem; sed 'terra marique,' insidias factas suæ vitæ significat. *Idem.*

§ 4 *Mihi, vobis*] Ut Gruterus testatus est, *vobis* non reperiri in Pall. et edd. primis, sic nec habetur in Francii primo. Et debet abesse. Alloquitur enim judices, quos statim nominat, 'ordini, nomini denique senatorio.' *Græv.*

Ordini, nomini denique senatorio] Ordini insidiatur, ne dignitas judicandi ordinem sequatur, detectis in corruptione judicantibus: nomini, ne senatorium nomen honori sit, sed potius ignominiæ: senatorio enim bis subauditur, et senatorio ordini et nomini senatorio. *Ascon.*

Nihil tam munitum] Alludit ad Philippi dictum, 'Nullum esse oppidum tam munitum, quod expugnari non possit, modo asellus auro onustus posset in illud ascendere:' sic enim hic noster ad Atticum scribens testatur. *Hotom.*

§ 5 *Semel, ait, se in vita pertimuisse*] Contumaciam Verris præcipitem: nam semel vicinum est ad pene nunquam. Ex eodem sensu est, quod semel in vita risisse Crassum scribit Lucilius. Unde Virgilius mihi videtur dixisse, 'Tum primum nostri Cacum videre timentem.' *Ascon.*

Tum, cum a me reus factus sit] Quid est reum fieri, nisi apud prætorem legibus interrogari? Cum enim in jus ventum esset, dicebat accusator apud prætorem reo, Aio te Siculos spoliasse. Si tacuisset, lis ei æstimabatur, ut victo: si negasset, petebatur a magistratu dies inquirendorum ejus criminum, et instituebatur accusatio. *Idem.*

§ 6 *Diem*] Dies fœminino genere tempus: et ideo diminutive diecula dicitur breve tempus et mora. Dies horarum 12. generis masculini est; unde hodie dicimus, quasi hoc die. Petit autem Tullius 110. dies: Rupilius, sive Oppius, suppositus a Verre, 108. petiit. *Idem.*

Invenit iste, qui sibi in Achaiam] Alii hunc Rupilium, alii Oppium putant. Sunt, qui Rupilium dicunt accusatorem, Oppium reum; alii Q. Metellum Nepotem accusatorem, Curionem reum. Moris autem fuerat, ut agendi dies priori prior ordinaretur: itaque, si omni tempore postulato usus esset ad inquisitionem Tullius, futurum erat, ut prior locus ad agendum daretur ei, qui biduo breviorem diem postulaverat. Cujus accusationis interposita de industria mora, eum Verres ad alios consules distulisset. *Idem.*

Non qui reum suum adduceret] 'Adduci' intelligo non ex Achaia; nam eum Romæ reum fecerat; sed in judicium, ut paulo supra, 'Adductus est in judicium C. Verres.' *Hotomanus.*

Meum tempus obsideret] Id est, obsisteret, atque impediret, ne ego ante ad agendam causam possem accedere, quam illi centum et octo dies, ab

ipso in Achaiam eunte postulati, omnes præteriissent. *Manut.*

Cap. iii. § 7 *Cum publicis auctoritatibus*] Publicis litteris. *Ascon.*

§ 8 *Perdita profligataque*] Pejus voluit esse profligata, quam perdita: est enim perditum, quod inveniri non potest; profligatum, quod potest. *Idem.*

Tempus emisse] Id est, dilationem temporis impetrasse. Judicium autem suum debemus intelligere sibi aptum. Et e contrario ait, 'alienum tempus offenderat.' *Idem.*

§ 9 *Quod si non modo in causa*] Per innocentiam. *Idem.*

Honesto præsidio] Per compensationem criminum auctoritate dicentis. *Idem.*

Aut in alicujus eloquentia] Acerbe in Hortensium, quem corruptione judicum, non eloquentia sua, dicit esse confisum. *Idem.*

Gratia] Amicorum plurimorum, quibus defensoribus uteretur. *Idem.*

Deligeretur ex senatu, qui reus fieret] Oppius, vel Curio. *Idem.*

§ 10 *Hoc prætore*] Glabrione scilicet. *Ascon.* Hinc patet, *Glabrione* esse glossema. Retineri tamen voluit Gruterus, quod hic, inquit, haberet nescio quam emphasin.

Hoc consilio] Lectissimorum ex omni numero senatus judicum. *Ascon.*

Quod populus Romanus in rejectione judicum judicavit] Ex iis, quos renuit, intellectum est, eos judices habere velle, quos corrumpi posse confideret. *Idem.*

Cap. iv. § 11 *Nisi Cn. Carbonem*] Carbo, Marianæ partis dux, idemque consul, desertus Arimini est a quæstore suo Verre, spoliatus pecunia publica, quam quæstor in exercitu de ærario sumpserat, cum ad Syllam ille transiret proditor partium Marianarum. *Idem.*

Cujus legatio] Legatus per has provincias Dolabellæ proconsulis fuit, et pro quæstore, Malleolo mortuo: ejusdemque in judicio, cum accusaretur, proditor fuit. *Idem.*

Suum scelus illud pristinum] Non quia et Cn. Dolabellam deseruit, sicuti Carbonem, sed quia et hunc læsit contra eum testimonium dicendo. *Anonymus.*

In invidiam suis maleficiis adduxit] Propter sua scelera, inquit, tum fecit invidiosum reum. *Ascon.*

Oppugnavit, et prodidit] Pejus prodere, quam oppugnare: propterea quod, oppugnare inimici et hostis officium est; prodere, gravius; cum ad eos, qui amici esse debent, referatur hoc verbum. *Idem.*

§ 12 *Cujus prætura urbana ædium sacrarum*] Quemadmodum hic dicit, sic divisa sunt crimina hujus prætur æ urbanæ, scilicet juris dicendi, sartorumque tectorum. *Idem.*

Contra omnium instituta] Qui prætores urbani ante se fuerunt. Sunt autem instituta prætorum in decretis interponendis, dijudicandisque causis. *Idem.*

Ita vexavit ac perdidit] Nimirum, 'vexavit' ingentis calamitatis usum significat: nam et ipse supra sic ait, 'Populatæ, vexatæ, funditus eversæ provinciæ.' Virgil. 'Candida succinctam latrantibus inguina monstris, Dulichias vexasse rates.' *Idem.*

Cap. v. § 13 *Ex aratorum bonis*] Aratores frumenti decimam dare populo Romano solent. Hos non una atque altera, sed tribus amplis decimis per mancipes a se subornatos, id est, publicanos, qui decumani vocantur, Verres exhausit. *Idem.*

Socii fidelissimi in hostium numero existimati] Hic locus crimina continet exposita in ea oratione, quæ inscribitur de Suppliciis. *Idem.*

Absentes rei facti] Ut Sthenius et Heraclius. *Idem.*

§ 14 *Partim regum locupletissimorum*] Agathoclis aut Hieronis, Siciliæ regum. *Idem.*

Nostrorum imperatorum] Scipionis

et Marcelli : dedit Marcellus, reddidit ex Africa Scipio. *Idem.*

In stupris vero et flagitiis] De Cleomenis uxore dicit. *Idem.*

Cap. vi. § 15 *Proponit inania mihi nobilitatis*] Ut Curionis, et Metellorum trium, Hortensii, et Scipionis: hi enim Verri palam suffragabantur. *Idem.*

Nobiles sunt] Nobiles semper ad bonam pene partem pertinent. Notus autem maxime inclinat ad malum, quemadmodum in Cæciliana, 'Mulier non solum nobilis, sed etiam nota.' *Anonymus.*

Aliud quiddam diu machinetur] Dilationem accusationis, et corruptionem judicii. *Ascon.*

§ 16 *Redemptio est hujus judicii facta*] Sic quidam accipiunt, quasi hoc dicat Cicero, corrupti sunt isti judices. Non hoc dicit, sed ait artifices quosdam corrumpendorum judicum pactos esse cum Verre, et redemisse semel omnem procurationem judicii corrumpendi suo periculo, absolutionisque præstandæ. *Idem.* Translatum a redemptionibus operis faciendi. Nam qui certo pretio opus aliquod faciendum suo periculo conduxit, redemptor dicitur; et qui locat, venditor; opus vero ipsum, 'redemptoris bona.' Et contumeliose ducta similitudo ab operariis et fabris, qui vulgo suas operas locant, quasi hi quoque artem corrumpendorum judiciorum vulgo, mercede proposita, exercerent. *Hotom.*

Ea mansit in conditione atque pacto] Hic est sensus : de pacto, inquit, et promissione corrumpendorum judicum non est recessum. Sed postquam rejecti sunt judices, displicuit totum negotium redemptoribus, et resilierunt a conditione ac pacto. *Ascon.*

Quod et in sortitione istius spem] Nam judices semper sortiebantur, et sortitione facta non omnes judicabant, sed electio fiebat, et ejiciebantur ab utraque parte usque ad certum numerum imparem. Hoc ergo dixit; quod ut ex sorte veri judices venirent, fortuna fecit populi Romani; in rejectione vero ut severi non rejicerentur, mea industria. Per decurias erat senatus divisus; unam decuriam populus Romanus dabat, ut ex hac judices rejicerentur. Ergo fortuna quidem populi Romani fecit, ut ea decuria daretur a populo Romano, quæ paucos habuit malos : mea autem diligentia fecit, ut meliores eligerentur. *Anonymus.*

Renuntiata est tota conductio] Renuntiatio dicitur recusatio ejus rei, quæ in pactum et promissionem venerat. *Ascon.*

§ 17 *Libelli nominum vestrorum*] Moris erat, celebrata judicum rejectione, et haberi in officio prætoris, et in arca reponi nomina judicum selectorum. Rejectio autem idcirco dicitur, quia, cum multi judices in consilio cum prætore suo judicaturi essent, qui quæsitor fuisset in publica causa, verbi gratia repetundarum, ambitus, majestatis, necesse fuerat eos primum de decuria senatoria conscribi, cum senatus judicaret; deinde in urnam sortito mitti, ut de pluribus necessarius numerus confici posset: tertio, id est post urnam, permitti accusatori ac reo, ut ex illo numero rejiciant, quos putaverint sibi aut iniquos, aut ex aliqua re incommodos fore. Solet autem ex moribus ac fama judicum illorum, quos aut rejiciebant aut retinebant, voluntatis conjecturam facere populus, quis causæ suæ confidere, quis corrumpere judices vellet. Rejectione celebrata, in eorum locum, qui rejecti fuerant, subsortiebatur prætor alios, quibus ille judicum legitimus numerus compleretur. Prima enim sortitio dicebatur. His perfectis, jurabant in leges judices, ut obstricti religione judicarent. Cum jurassent omnes præter ipsum prætorem, nomina eorum

libellis, ut supra diximus, continebantur, et ubique habebantur, ne pro selectis judicibus, ut fit in multitudine, aliqui suppositi corruptissime judicarent, itaque ad prætoris tribunal considerent, ut judicaturi cum prætore suo. *Idem.*

Nulla nota, nullus color, nullæ sordes] Etsi hæc Cicero, quia contra Hortensium prosunt, sæpissime repetat; tamen, in qua causa, et a quo, et quo modo hæc facta sint, meminimus in Divinatione narrasse. Illud factum tamen animadvertendum, quod allini sordes non tabulis, sed sententiis, figurate dixit. *Idem.*

Ex alacri atque læto] Alacris, sive alacer, (utrumque enim dicimus) dicitur is qui intentus est sensibus universis; quod est indicium erecti animi atque sublimis. Nam e contraria lacer dicitur amputatis a corpore sensuum membris, hoc est, auribus oculisve; quæ significatio ad animum sæpe transfertur: ut enim plerumque afflicto animo sensibus non utimur erectis, sic alacer dicitur is, cui omnes sensus in loco quisque suo vegeti sunt et intenti. Læti vero, qui vultu indicant adesse animum sincerum sensibus suis. Qua re cognita, illud quoque intelligitur, aliud esse alacrem, aliud lætum. Sunt, qui alacrem festinantem et properum dici putant, quasi alis acrem. *Idem.*

Ecce autem] Proprium hoc Ciceronis est in rebus improvisis. Quod cum cura Virgilius et legit et transtulit, ut, 'Ecce autem gemini a Tenedo.' *Idem.*

Comitiis consularibus] Sunt etiam ædilitia, et prætoria, et tribunitia comitia. *Idem.*

Eadem illa vetera consilia] Corrumpendi judicii. *Idem.*

Per eosdem] Per supra dictos redemptores conductoresque facinoris istius. *Idem.*

Cap. vii. § 18 *A multitudine*] Rectius fortasse, *ac multitudine.* Hotom.

C. Curio, quem ego] Quæri solet, cur hoc de Hortensio, cur de aliis non dicat, quia nemo solebat precari veniam apud veteres de eorum compellatione nuda, quos negotium tangeret. Curionem autem patrem dicit. *Ascon.*

Tam aperte, palamque dixisset] Aperte, ad verba pertinet non obscura; palam, ad præsentium multitudinem, et qualitatem frequentis loci. *Idem.*

§ 19 *Ad ipsum fornicem Fabianum*] Fornix Fabianus arcus est juxta regiam, in Sacra via, a Fabio censore constructus, qui a devictis Allobrogibus Allobrox cognominatus est; ibique statua ejus posita propterea est. *Idem.*

§ 20 *Aperte jam, ac perspicue nulla*] Non ex sua persona hoc dicit Tullius, nam esset offensum. *Idem.*

Quod tota Sicilia, omnes Siculi, omnes negotiatores] Ἐπεξήγησις: ut, quidquid subjectum est, intelligatur ejus esse, quod dixit, tota Sicilia. *Idem.*

In unius potestate] Hortensii scilicet. *Idem.*

Cap. viii. *Non tenebimus judicia*] Finxit senatores dicere, 'non tenebimus judicia;' mollius scilicet, quam si populares fingeret dicentes, 'auferemus a senatu judicia.' *Ascon.*

Transferendis judiciis] Ad equites. *Anonymus.*

§ 21 *Istius perditi*] Verris. *Ascon.*

Hominis amplissimi] C. Curionis. *Idem.*

His diebus paucis, (vulgata *illis ipsis diebus*) *cum prætores designati sortirentur*] Accusatio cœpta est Nonis Augusti; et comitia consularia fuerunt vi Kal. Augusti: nec multo post sortitio prætorum fuit, celebratis eorundem comitiis. *Idem.*

Et M. Metello obtigisset, ut is de pecuniis repetundis] Sorte obveniebat unicuique prætori. Hic ergo M. Metellus amicus Verris successurus Glabrioni fuerat. *Idem.*

§ 22 *Fiscos complures*] Sportæ, sportulæ, sportellæ, nummum sunt receptacula; et sacci, sacculi, saccelli, et crumenæ, et vellereæ, et scorteæ, et manticæ, et marsupia. Ita fisci, fiscinæ, fiscellæ, spartea sunt utensilia ad majoris summæ pecunias capiendas: unde quia major summa est pecuniæ publicæ, quam privatæ, ut pro sensu privato loculos et arcam et saccellos dicimus, sic pro publico thesauro ærarii dicitur fiscus. *Idem.*

A quodam senatore ad equitem Romanum] Horum nomina quidam inepte quærunt; quasi certum sit, quod dicitur, et non de industria fingatur a Tullio ad invidiam adversariorum, et sui defensionem, quia cogitur novo modo causam agere horis brevioribus, quam mos est accusatoribus: itaque suspicantur senatorem alii Crassum, alii Hortensium. *Idem.*

Equitem Rom.] Alii neminem proferunt, alii Publicium quendam, temporibus illis in dividenda pecunia populo famosissimum. 'Pecunia Siciliensis' est ex Siciliæ prædationibus capta. *Idem.*

Comitiorum meorum nomine] Ut ego ædilitate dejicerer, quam petebam. Post consularia enim et prætoria comitia, ædilitia sequebantur. 'Comitiorum autem meorum nomine' addidit, ut ostenderet, excepta hac pecunia, totam ad corruptionem judicii destinatam esse. *Idem.*

Divisores omnium tribuum] Utrum legitimos habent omnes tribus divisores suos, quos Plautus magistros curiarum in Aulularia vocat his verbis: 'Nam noster, nostræ qui est magister curiæ, Dividere argenti nummos dixit in viros.' An divisores criminis nomen est? sed si hoc esset, non sibi unum ex iis carum esse dixisset. *Idem.*

§ 23 *Qui se omnia mea causa debere arbitrabantur*] Locutio pro plena habetur: sed si quæras, quod integrum est, deest *facere*, ut sit, 'omnia facere.' Et bene *omnia* protulit, ut hæc proditio secreto actæ rei propter amicitiam videatur esse suscepta. *Idem.*

Cum ipse præturam petisset] Ostendit Verrem non gratis factum fuisse prætorem urbanum, et alterum, Metellum scilicet, prætorem pecunia Verris similiter meruisse præturam. *Idem.*

Q. Verrem Romilia] 'Q. Verrem' nomen est proprium, 'Romilia' nomen est tribus, ablativi casus, ut sit, ex Romilia. Tribus enim urbanæ rusticæque omnes XXXV numerantur: ex quibus aliquam necesse est, cujusque ordinis fuerit civis Romanus, obtineat. Moris autem fuit, ut cum aliquis civis Romanus ostendendus esset, significaretur aut a prænomine suo, aut a nomine, aut a cognomine, aut a cognatione, aut a tribu in qua censeretur, aut a curia, aut a censu, ut, si erat senator equesve Romanus. Sic alibi ait, 'L. Claudium Palatina.' *Idem.*

Ex optima] Ironia est. *Idem.*

Patris istius discipulum] Tanquam divisorum magistri. *Idem.*

Istius] Verris scilicet. *Idem.*

CAP. IX. § 24 *Urgebant comitia: instabat judicium: fisci minabantur*] Exquisite dictum. Hæ sunt res maximæ. *Idem.*

Agere, quod ad judicium pertinebat, libere] Vel occupatione in petendo honore; vel quia accusatio libertatem et minas exigat, petitio, blandimenta et preces. *Idem.*

Minari denique divisoribus, ratio non erat] Cur enim minarer, inquit, corruptoribus vel divisoribus, quos accusatione Verris impeditus accusare non possem, ipsumque illi callidi homines intelligerent? *Idem.*

Districtum atque obligatum] Districtus potest et sine vinculis in diversum manu ducentium ferri: obligatus etiam nodis vinculorum in loco intelligitur. Plus est ergo obliga-

tum esse, quam districtum. *Idem.*

§ 25 *Qui, quamobrem arcesserentur*] Bene interposuit hæc ad causam non veniendi: Nam sine hac ad designatum consulem Siculos non venisse, contumaciæ videretur. Sane et hic, et in primo capite Verrinarum animadvertitur insequens locutio, similisque solœcismi, si quidem *non venisse* legeris: nam si *non venissent* legeris, error non erit. *Idem.* Recte Asconius ostendit, si *non venisse* legatur, solœcismi similem, et inconsequentem esse locutionem: sed sic Ciceronem scripsisse, ut libri habent, vix mihi persuaserim. Si *qui* tollas, quod irrepsit, nullam σολοικοφανὲς hic quemquam offendet. Scripsit Cicero, ut vidit J. Fr. Gronovius in Observationibus, *Siculos sane in eo liberos fuisse, quamobrem arcesserentur, cum intelligerent, non venisse.* Fuit inveterata menda, quæ Asconii tempestate jam hunc locum inquinarat. *Græv.*

Cæterorum hoc anno] Criminose, ut supra diximus, in Hortensium Metellosque. *Ascon.*

Cum filio blando et gratioso] Fœminis, ac maxime meretricibus blanditiæ conveniunt: gratia vero quæ potest in adolescentibus esse sine infamia? gratiam enim amicorum copiam modo dicit. *Idem.*

Appellare] Quasi familiares. *Idem.*

Et convenire] Quasi de promissorum debito. *Idem.*

Intellectum et animadversum] Intelligitur aliquid argumentis: animadvertitur sensibus præsenti animo utentibus: plerumque enim animadvertimus rem aliquam oculis, aut quovis sensu corporis sine animi intentione: ergo plus est animadversum, quam intellectum. An ab aliis intellectum, ab aliis animadversum, intelligi possit? quod si est, rursus plus erit quam intelligere, animadvertere. *Idem.*

Ut cujus divitiæ] Magna emphasi divitias dixit; et significat breviter, etiam sibi præmia prævaricationis oblata, sed frustra. *Idem.*

§ 26 *Sed etiam Q. Metellum*] Subaudi, consulem: et ne error sit in nominibus, tenere vos oportet, tres Metellos esse; unum consulem cum Hortensio, alterum in urbe quæsitorem de pecuniis repetundis, tertium Siciliæ prætorem. *Idem.*

Dedit enim prærogativam suæ voluntatis ejusmodi] Dilogia dicitur figura, cum ambiguum dictum duas res significat. Nam 'prærogativa,' præter (Mss. *propter*) justum integrumque beneficium, aut dictum, aut factum aliquid significat liberalius ab eo, qui nobis bene facturus est; et rursus 'prærogativæ' sunt tribus, quæ primæ suffragium ferunt ante jure vocatas. Mos enim fuerat, quo facilius in comitiis concordia populi firmaretur, bina omnino de iisdem candidatis comitia fieri: quorum tribus primæ 'prærogativæ' dicebantur, quod primo rogarentur, quos vellent consules fieri: 'secundæ,' jure vocatæ, quod in his, sequente populo, ut sæpe contigit, prærogativarum voluntatem, jure omnia complerentur. Hoc igitur dicit Cicero, Metellum vocando ad se Siculos, et eos minis deterrendo ab accusatione Verris, prope omne beneficium corruptarum a se tribuum Verris pecunia persolvisse. Vult enim, illum Verris pecunia consulem factum intelligi. *Idem.*

§ 27 *An me taciturum*] Est hic epitherapeusis: ubi non emendatio dicti atrocissimi, sed confirmatio ponitur recte dixisse, causa subjecta cum quadam acrimonia. *Idem.*

Arcessit alter consul designatus Siculos] Hæc est prærogativa, quam Metellus Verri pro prærogativis reddidit; nam hujus rei fuerat dilata narratio. *Idem.*

Provisum] Quomodo, si comitiorum sors atque fortuna est? Sed vult totum pecunia Siciliensi, hoc est cor-

ruptis a Verre tribubus, esse confectum. *Idem.*

Cap. x. § 28 *Te non fato, ut cæteros ex vestra familia*] Dictum facete et contumeliose in Metellos. Antiquum Nævii est, 'Fato Metelli Romæ fiunt consules:' cui tunc Metellus consul iratus versu responderat senario hypercatalecto, qui et Saturnius dicitur, 'Dabunt malum Metelli Nævio poëtæ:' de qua parodia subtiliter Cicero dixit, 'te non fato, ut cæteros ex vestra familia.' *Idem.*

§ 29 *Quæsitor*] Prætor de pecuniis repetundis quæstionem exercens: nam proprie quæsitores dicuntur criminalium quæstionum, ut Virgilius, 'Quæsitor Minos urnam movet.' *Idem.*

Nimium diligentem] Hæc est artificiosa laudatio judicis sine suspicione assentationis, et tamen efficax ad benevolentiam: qui autem diligentem vituperare non poterat, pro crimine addidit 'nimium.' Terent. 'Ne quid nimis.' *Idem.*

M. Cæsonius] Designatus ædilis cum Tullio, et ideo non judicaturus, quia et ædilis et judicis partes sustinere non poterat uno tempore. Ut autem sagacem integritatem ejus ostenderet, non dixit, 'quod corrumpamus,' sed 'conemur corrumpere,' et non aperta et plana corruptione, sed aliqua, id est, vel exigua. *Idem.*

Juniano consilio] Junius quæsitor fuit in Cluentii causa Verre prætore, in qua cum Oppianicus damnatus esset, defensor Oppianici tribunus plebis Quintius, rem in invidiam adduxit, cum diceret pecuniam in judicio fuisse versatam: et cum incertum esset, ex qua parte esset profecta, populus Romanus non credidit ab Oppianico datam, quia damnatus erat, et errore multorum in falso crimine Cluentius fuit. Hic ergo Cæsonius, damnatus aliis judicibus, non modo innocens pronuntiatus est, sed etiam ex iis fuit, qui illa crimina Staleni, et Bulbi, et Guttæ, et cæterorum judicum detexerunt, cum Verres quoque turbatus subjectos judices esse diceret, et interpolatos libellos sortitionis judicum, quos libellos ipse obsignaverat. *Idem.*

Hunc judicem ex Kal. Jan. non habebimus] Locus animadversione dignus; ex quo illud intelligitur quod sæpe dixi, non licuisse et magistratus et judicis partes uno tempore sustinere: etiam illud; multa in orationibus dicere Ciceronem ad tempus, non ad veritatem. Nam et Cæsonium hoc loco et Cornificium paulo infra spectatos et integros appellat; cum in prima ep. ad Atticum utrumque ut consulatu, quem petebant, indignissimum, acriter perstringat. *Hotom.*

§ 30 *Magistratum ineat necesse est Nonis Decembribus*] Eo die tribunus plebis futurus. *Ascon.*

Ex acerrima illa equestri familia] Novo modo laudem ab ignobilitate quæsivit, more suo laudans equites Romanos, et maxime quia, cum judicarent, sine infamia se gesserunt. *Idem.*

Cassius cum ad cæteras res] Inde sunt leges Cassiæ tabellariæ de suffragiis libere ferendis non voce, sed tabula: ille ipse Cassius, qui cognoscendis criminalibus causis in primis quærendum esse dicebat, 'Cui bono?' *Idem.*

Homines veteres] Graves et severi; et vide figurate singulis additam laudem ex ore adversarii, veluti ostendentis, cur sibi isti omnes displiceant. *Idem.*

Subsortiemur etiam] Mire ostendit securitatem rei, tanquam ipse sit omnia facturus. *Idem.* Non subsortiebantur consules, sed prætor urbis, una cum judice quæstionis. Itaque hæc dicuntur ex persona Metelli, non ut consulis, sed ut amici Verris, ad spem omnem Siculis tollendam; quasi omnia in eorum manu sint. 'Subsortio' vero in eorum fiebat lo-

cum, qui vel ob rejectionem, vel aliam ob causam, ut quia magistratus essent, in consilio interesse non poterant. *Grævius.*

§ 31 *Nonæ Sextiles*] Sextiles, Augustæ; Quintiles, Juliæ: nondum enim nomina de imperatoribus sumpserant: propter quam mutationem nominum Virgilius ait, 'et incipient magni procedere menses.' Hac tota argumentatione significat Cicero bis accusare se non posse, si accusandi consuetudinem servare voluerit, non servire brevitati. *Ascon.*

Ludos votivos] Hos Pompeius voverat, si Sertorium superasset. *Idem.*

Deinde continuo Romani consequentur] Romani ludi sub regibus instituti sunt, Magnique appellati, quod magnis impensis dati sunt; tunc enim primum ludis impensa sunt ducenta millia nummum. Alii ideo Magnos ludos dictos putant, quod Conso, consiliorum secretorum Deo, id est, Neptuno laticum regi et rerum conditarum, et Diis Magnis, id est, Laribus urbis Romæ, dati sunt; quibus aiunt raptas Sabinas esse, ut videatur propter hoc dicere Virgilius, 'Magnis Circensibus actis:' nam et 'Magni' et 'Circenses' iidem sunt. *Idem.*

Deinde se ducturos] Dilaturos, moram facturos. *Idem.*

Dicendo] Longa oratione. *Idem.*

Excusando] Cur interdum non dicant; admittebantur enim excusationes multæ etiam pro reo aut occupationis alicujus aut malæ valetudinis. *Idem.*

Ad ludos Victoriæ] Hos Sylla instituit bello civili victor. *Idem.*

Secundum quos] Plebeios ludos, quos exactis regibus pro libertate plebis fecerunt, aut pro reconciliatione plebis post secessionem in Aventinum. *Idem.*

Quem ego hominem] M. Metellum scilicet; in cujus locum subsortiendum judicem, ex persona Verris supra dixerat: qui prætor futurus sit ex Kal. Jan. qui nunc in judicum numero est. *Idem.*

§ 32 *Malim, et jurato suam*] Cum judex sit Metellus, tabellam judiciariam juratus accipiet: cum prætor fuerit, et non jurabit, quia non est moris, et potestate habebit tabellas omnium judicum. *Idem.*

Et jurato suam] Neque enim qui judex quæstionis erat, jurabat, quippe qui sententiam ipse non ferret, sed eorum, qui ipsi in concilio assidebant, tantummodo pronuntiaret. Jurabat autem urbis prætor, qui judices legebat de quæstione sententiam laturos, ut apparet ex orat. pro Cluent. *Hotom.*

Cap. xi. *Id enim consilii mihi profecto taciti dabitis*] Sermocinatio ista non decet judicum gravitatem; ideo 'taciti' dixit: sic agit autem, ut ostendat se non debere horis legitimis abuti ad bis accusandum Verrem, cum possit pro una actione testimoniis uti tantum. *Ascon.*

Meo legitimo tempore] Viginti diebus; hi enim dabantur ad accusandum legitimi, totidemque defensori ad respondendum. Ita Ascon. Verr. I. *Hotom.*

Perficiam ut nemo] Nunc illud est quod postea dicet, 'et ne aliter, quam ego velim, meum laudet ingenium.' *Ascon.*

§ 33 *In alia tempora reservemus*] In secundam actionem. *Idem.*

Auctoritatibus] Confirmationibus eloquentiæ scilicet. *Idem.*

Ex istius tempore et causa] Sensus est: Non ingenii tui est, quod contra me malitiose exis; sed hoc ita expetit tempus hujus, hoc est periculum Verris, et mala causa, quam suscepisti. *Idem.*

§ 34 *Secundum binos ludos*] Post binos ludos, votivos ac Romanos. *Id.*

Ante primos ludos comperendinem] Id est, me et te dixisse profitens, comperendinationis judicibus faciam

potestatem. *Idem.*

Astuta] Urbana: etenim urbs ἄστυ dicitur. Terent. 'An in astu venit?' *Idem.*

Cap. xii. § 35 *Cupiditas*] Corruptionem judicum significat. *Idem.*

In quibusdam judiciis] Terentii Varronis, ubi discoloribus ceris usus est, et ubi, ut supra diximus, elusit nobiles pueros. *Idem.*

§ 36 *Assiduum*] Molestum, addictum. *Idem.*

Ex eo loco] De rostris scilicet. *Idem.*

Hoc munus ædilitatis] Allusit ad ambiguitatem muneris, et Verris nomen bestiæ præferentis. *Idem.*

Qui aut deponere, &c.] Deponitur in sequestri; accipitur ab eo, qui corrumpitur; recipitur, id est, promittitur ab eo, qui pro judicaturo spondet; pollicetur, qui apud se dicit aut præmium, aut sententiæ potestatem esse. Sequestres sunt, apud quos pecunia deponitur; interpretes, per quos inducitur pactio. *Idem.*

Cap. xiii. § 37 *Paulo amplius, quam privatus*] Nam ædilitas primus est magistratus curulis, isque ad honoris amplioris gradum primus ascensus erat, et ex minoribus erat magistratibus, id est, ex iis qui minoribus auspiciis creabantur: sellam tamen curulem, et judicia, et antiquiorem in senatu sententiæ dicendæ locum habebant. Privatus autem a Latinis ei qui cum imperio est, opponitur; quasi in publico, et jam in re publica, non privata versanti. *Hotom.*

Inter decem annos] Recte dixit; hoc enim tempus, quo senatus judicat, victore Sylla ab ordine equitum transferente judicia. *Ascon.*

§ 38 *Annos prope quinquaginta*] Tanto enim fere tempore equester ordo judicavit lege Sempronia. *Idem.*

Nullo judice equite Romano, &c.] Hotomanus invitis libris legit de conjectura Joannis Lucanii, casu recto, *nulla, &c.* sensu egregio. *Gruter.* Vellem explicarent hæc verba, qui ea retinenda censent. Explicavit quidem Paulus Manutius, *nunquam, ullo equite Romano:* sed non dura tantum hæc locutio est, sed cælo Latino in hac notione inaudita. Attentius hunc locum inspicienti plane hæc verba videntur supposititia, et nescio unde irrepsisse: indigna enim est Cicerone ταυτολογία: 'Cum equester ordo judicaret annos prope quinquaginta, nullo judice equite Romano judicante, ne tenuissima.' Quid est *judice equite Romano judicante*, quam quod præcedentibus verbis dixit, *cum equester ordo judicaret?* Nam *judice equite Romano judicante* est, cum judicarit equester ordo. Ista repetitio hic inanis est plane et inepta; ne dicam et hoc durum esse *judice judicante.* Mihi igitur hæc verba *judice equite Romano judicante*, videntur esse interpretatio illorum, *cum equester ordo judicaret*, et ex margine infulta esse male a mala manu. Si illa deleveris, nihil scabri supererit. Sin quis pertendat esse illa retinenda, quia in vetustis libris habentur, scribendum est sane cum Lucanio, probante Hotomano et Grutero, *nulla*, sed pro *equite Romano judicante* legendum potius *equite res judicante;* nam littera *R* sæpe significat *res*, æque ut *Romanus*, ut docuit Valerius Probus de Notis Romanorum, cap. 17. Hac locutione *res judicare* sæpius in ista oratione usus est Cicero. Sed propter causas, quas paulo ante attuli, nullus dubito hæc verba tanquam spuria esse inducenda; Ciceronis autem manum esse, *cum equester ordo judicaret, annos prope quinquaginta continuos, nulla, ne tenuissima, &c.* Græv.

Sublata populi Romani potestate] Scilicet sublata provocatione ad populum, hoc est, ad tribunos plebis. *Ascon.*

Q. Calidius damnatus dixerit, mino-

ris sestertium tricies honeste, &c.] Q. Calidius, M. Calidii oratoris pater, ex prætura Hispaniensi accusatus a Gallio, pro quo postea Cicero dixit, atque damnatus, cum sensisset judicibus pecuniam contra se datam, in eos judices, qui parvo pretio corrupti se damnaverant, exclamavit, 'Vel idoneam,' inquit, 'mercedem pro meo capite pacisci debuistis: hoc saltem honestatis esset in vobis, ut hominem prætorium non vili pretio venderetis:' et 'honeste' ironice dictum est. *Idem.*

Q. Hortensio prætore, de pecuniis repetundis] Ordo est: P. Septimio damnato de pecuniis repetundis, prætore Q. Hortensio. Hæc enim Q. Hortensio prætori sors obtigit, ut de repetundis pecuniis quæreret; sicuti constat ex libro de Clar. Orat. Sed cur nominatim Q. Hortensio prætore? An criminose hoc dictum est in Hortensium, ut Asconius interpretatur? Mihi quidem minime videtur; præsertim cum damnatum dicat Sulpitium. An igitur ut rem nemini dubiam, sed manifestam, et vel ipsius adversarii oculis testatam prolaturum se ostendat? opinor, hæc potius causa est. *Hotom.*

Lis æstimata sit] Hoc est pecunia, de qua lis fuit, et propter quam condemnatus est, in summam redacta, quæ de ejus rebus exigeretur. Duæ res enim consequebantur damnationem; altera, redditio pecuniæ iis ad quos pertinebat; in quo vel simplici, vel dupli, vel quadrupli ratio ducebatur: altera, exilium. *Ascon.*

§ 39 *Qui ambo peculatus damnati sunt*] Quid hoc, inquiet quispiam, ad judicium corruptum pertinet? Respondebimus, litis æstimationem fieri non solum ex titulo propositi criminis, sed etiam ex aliis probationibus, quæ ex ante actis rebus apud judices constiterint. Hi, peculatus crimine proposito, etiam quas judicando pecunias ceperant, reddiderunt. Similiter absolvitur etiam illud, quod supra de pecuniis repetundis positum est. *Idem.*

Qui C. Verre prætore urbano sortiente] Sic hoc criminose dici, quemadmodum supra, Hortensio prætore; et totum hoc magis invidiose, quam vere, dicitur; nam ipse Verres pro testimonio dixit, in Juliano judicio adulteratas fuisse tabellas suas, in quibus suppositi judices essent ad sententiam corruptam ferendam. *Id.*

Exirent in eum reum] Non ex urna, ut sit, 'eorum nomina ex urna ducerentur;' sicuti nonnulli existimant: non enim ex urna nomen Falculæ exierat: sed 'irent' simpliciter accipio, quasi dictum sit, Adirent ad illud judicium, et prætori assiderent. *Hotom.*

Quem incognita causa condemnarent] Cum causam ante non audissent. Significat autem C. Fidiculanium Falculam, qui ad complendam Oppianici damnationem dicebatur esse suppositus. *Ascon.*

Quod inventus est senator] Stalenum dicit ab utraque parte fuisse corruptum; quod adversus eum recitatum postea, in Cluentiana oratione vix purgat, ubi dicit a solo Oppianico sestertium DCXL Caio Ælio Staleno judici data pro numero judicum, qui corrumpendi essent. *Id.*

§ 40 *Ut discoloribus signis*] Jam supra dictum est. Signa autem alii ceratas diverso colore tabulas, alii ab judicibus appositas tabulis ceras diversi coloris aiunt, ut hoc signum esset ad voluntatem rei sententiæ scriptæ. *Idem.*

Juratorum hominum] Judicum scilicet, qui in leges, ante quam judicarent, jurare consueverant. *Idem.*

CAP. XIV. *Se habere hominem potentem*] Hortensium vult intelligi; scit enim hoc nimis valere ad minuendam ejus auctoritatem. *Idem.*

§ 41 *Apud M' Glabrionem*] Prætorem præsentis anni, quique præesset

huic judicio. *Idem.*

Cap. xv. § 44 *Neque enim ullam aliam ob causam populus Romanus*] Per annos continuos tres populus Romanus illo tempore tribunitiam potestatem flagitabat: hoc Cicero utitur ad invidiam judiciorum et infamiam senatu judicante. *Idem.*

Qui Cn. Pompeio] In invidia tunc Pompeius fuit, quod consul redderet populo tribunitiam potestatem; sed totum Tullius ad sui temporis commodum refert, ut etiam Catuli sententiam in senatu demonstret. *Idem.*

§ 45 *Cum primum concionem ad urbem consul designatus*] 'Ad urbem,' in urbe: et sic dici solet de iis, qui cum potestate provinciali, aut nuper e provincia revertissent, aut nondum in provinciam profecti essent. Pompeius autem pro consule de Hispania, Sertorio victo, nuper venerat, et statim habuerat concionem de restituenda tribunitia potestate, Palicano tribuno plebis. *Idem.* 'Ad urbem,' in urbe inquit Ascon. quod quemadmodum intelligi debeat, conjectura assequi non possum. Nemini autem qui cum imperio provinciali esset, nisi aut triumpharet, aut imperium deponeret, urbem introire licebat. Ut mihi obscurior Asconii sententia videatur, nisi forte 'urbis' verbum late accepit etiam pro continentibus ædificiis, ut Romæ esse dicerentur etiam qui ad urbem erant, quamvis in urbe non essent. *Hotom.*

Cap. xvi. § 46 *Homines in speculis sunt*] Scilicet equester ordo, et urbana plebs, et omnes qui favent tribunitiæ potestati. *Ascon.*

Observant] Modo speculantur, alias venerantur. Virgilius, 'Præterea regem non sic Ægyptus, et ingens Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes Observant.' *Idem.*

Post legem tribunitiam] Ex quo lex fertur de tribunitia potestate restituenda. *Idem.*

Unum hominem vel tenuissimum] Pauperem, qui, unde judices corrumperet, non haberet: Dolabellam autem significat. *Idem.*

Quod tametsi non reprehendunt] Potuit enim dici, Quid ergo? noxius si pauper sit, non est damnandus? *Idem.*

§ 47 *Non gratia*] Non vult amicum videri Hortensii Verrem, sed tantummodo prædæ participatione sociatum. *Idem.*

Non cognatione] Hoc ad Metellum collegam Hortensii pertinet, qui illum, tanquam si sit cognatus, defendit. *Idem.*

Mediocri vitio] Mediocria vitia sustinebit, si quis nimia servitute patrocinium meruerit, aut assentatione aliqua defendi meruerit. *Idem.*

Investigare] Ratione. *Idem.*

§ 48 *Consequi*] Via. Hoc totum ad terrendos a corruptione judices dicitur. *Idem.*

§ 49 *Post hæc constituta judicia*] Senatoria judicia dicit, per hos 10. annos Syllæ legibus constituta. *Idem.*

Cap. xvii. § 50 *Qui jampridem inventus est*] Verrem dicit. *Idem.*

§ 51 *Quo loco sis*] In tribunali. *Id.*

Fac tibi paternæ legis Aciliæ] M' Acilius Glabrio legem Aciliam tulit, de pecuniis repetundis, severissimam, ut qua ne comperendinari quidem liceret reum. *Idem.*

Sapientissimum avum] Scævolam dicit, juris peritissimum, qui cum Cn. Pisone consul fuit, quo anno Tib. Gracchus occisus est. *Idem.*

Gravissimum socerum fuisse] Scaurum significat. *Idem.*

Scauri constantiam] Inde subjecit quid sit constantia: et animadvertendum, hanc esse artificiosam laudationem judicum ad benevolentiam, quæ tamen ab assentationis suspicione semota est. *Idem.*

Ad suspicionem criminis] Quod multum rapuit. *Idem.*

Ad rationem salutis] Ut corruptis judicibus reus reservetur. *Idem.*

Cap. xviii. § 53 *Servi designatorum consulum*] Mentionem facit illius rei, quam de Metello supra monstraverat, quod Siculos domum arcessitos jam ante conterruit. *Idem.*

§ 54 *Quadraginta diebus interpositis*] Iis, qui sunt per binos ludos, votivos atque Romanos: quos alii bini consecuti erant, Victoriæ atque plebeii. *Idem.*

Cum hæc frequentia totius Italiæ Roma discesserit] Frequentiam dicit plebis rusticæ, cui voluit judicii exitu notam esse integritatem suam. Convenerat autem ex municipiis cujuscunque modi multitudo, aut propter comitia suffragiorum causa, aut ludorum votivorum, Romanorum, Victoriæ, plebeiorum, aut ut censeretur apud censores Gellium et Lentulum, qui tunc erant. *Idem.*

Hujus judicii et laudis fructum, et offensionis periculum vestrum] Figura zeugma; ad singula enim subaudiendum est, puto esse oportere. *Idem.*

§ 55 *Faciam hoc non novum, sed ab iis, qui nunc principes nostræ civitatis sunt, ante factum*] Verum dicit: etenim L. Licinius, et item M. Licinius, ambo consulares: Marcus vero etiam triumphalis fuit. Hi cum accusarent L. Cottam, non usi sunt oratione perpetua, sed interrogatione testium causam peregerunt. *Idem.*

Illud a me novum cognoscetis] In eo se dicit novi aliquid allaturum, in quo diligentius crimen expositurus est, quam qui ante ipsum breviter accusaverunt. *Idem.*

Interrogando] Apparet ex hoc dicto, testes suos etiam ipsum accusatorem interrogare consuesse. *Idem.* Suspectus mihi locus est: nam si interrogando firmavit crimen, quid est quod continuo sequitur, 'tum testes ad crimen accommodem?' Quo modo enim interrogando confirmavit, nisi adhibitis accommodatisque testibus? Aperiam igitur quod mihi in mentem venit, de quo eruditiores existimare poterunt. Quoniam in primo accusationis libro dicit se in testibus interrogandis crimina explicasse, veni in suspicionem, prætermissum in scribendo verbum *interrogando*, postea in conferendo, ad marginem adscriptum; deinde vero ab alio scriptore non suo loco restitutum esse. Itaque potius legendum sum arbitratus, *Quod ita testes constituam, ut interrogando crimen totum explicem: ubi id argumentis, atque oratione firmavero, &c.* ut verbum *interrogando* non ipsam testium compellationem declaret, sed (ut in libro sequenti) actum illum legitimum et judicialem, qui 'testium interrogatio' dictus est; præsertim cum hoc ipsum aperte iisdem verbis in eo libro explicarit; 'ut in testibus,' inquit, 'interrogandis omnia crimina proponerem et explicarem:' ex quibus ipsis verbis perspicue falsitas eorum opinionis intelligitur, qui locum hunc de reo interrogando interpretabantur, cum aperte de testium interrogatione Cicero loquatur. *Hotom.*

Argumentandi dicendique sit] Argumentari, est argumentis uti ad rem probandam; dicere, amplificatione uti ad rem dilatandam, et ad delectandum commovendumque auditorem oratione perpetua. *Ascon.*

Si quis erit, qui perpetuam orationem] Vides quod argumentis se usurum non negat jam modo, quanquam perpetuam orationem se neget habiturum in hac actione, quæ prima est. *Idem.*

Si quis erit, qui perpetuam orationem accusationemque] Bene hæc separavit; ut ostenderet, etiam sine perpetua oratione accusationem tamen esse: et intelligi posset ut res non una, sed ut duæ sunt. *Idem.*

Nunc id, quod facimus, ea ratione facimus] Inconsequens locutio, et obscura non minus est, quam illa in fine orationis pro Ligario, nisi forte *facimus* semel ponitur. *Idem.*

§ 56 *Cum multa libidinose, multa crudeliter in cives atque socios*] A specie cœpit, et subjunxit genus, dicendo postea, 'in Deos atque homines:' sed non est vitium, quod pro auxesi positum, non pro ratiocinatione est. *Idem.*

Sestertium quadringenties] Diximus de hac quæstione. Summæ variæ: in Divinatione enim sestertium millies dixit. Quod solvimus, quod adhuc non erat insinuata criminum ratio Ciceroni: et quod ex persona Siciliæ loquebatur, augere voluit veritatem: et quoniam, spe dupli vel quadrupli repetitionis, quantumvis accusatori progredi licuit. Nam quamvis sestertium octingenties dupli nomine exigi usus est, sestertium tamen quadringenties tantummodo repetitum est: ad gratiamne Hortensii, an suam, an etiam conniventia Ciceronis ipsius, parum comperimus. *Idem.*

Dixi] Moris veterum fuit, cum satis visum esset fluxisse verborum, hanc sibi necessitatem finiendæ orationis imponere, ut dicerent ad ultimum, *Dixi:* quod etiam, ab utraque parte oratione consumpta, ut in consilium dimitterentur, prætor soleret pronuntiare, 'Dixerunt.' Bene ergo Tullius denuntians adversariis compendium brevitatis, hoc verbo usus est, 'Dixi.' Non autem ibi finitur prima actio: inducentur enim dehinc a Tullio testes; quorum verba in oratione conscribere, nullius elegantiæ fuit. Multis autem diebus prima actio celebrata est, dum testes Verris producuntur criminum diversorum, dum recitantur publicæ privatæque litteræ: quibus rebus adeo stupefactus Hortensius dicitur, ut rationem defensionis omitteret: adeo perculsus Verres, ut abiret in exilium sua sponte. Nec quid amplius in judicio gestum est, nisi quod Tullius, metuens ne tantum negotium pene tacitum præteriret, finxit Verrem comperendinationi præsto fuisse, ut bis defensus accusaretur iterum. Et quemadmodum victoriæ consuluerat brevitate dicendi, ita laudem eloquentiæ tanquam repetita accusatione est consecutus reliquorum conscriptione librorum, qui cæteros consequuntur. *Idem.*

ACTIONIS SECUNDÆ IN C. VERREM

LIBER I.

Varie Ciceronis Verrinas Orationes inscribunt grammatici; et varie in veteribus etiam libris inscriptæ reperiuntur. Hanc autem orationem *Primus Accusationis liber* inscribi debere, ex ipsius Ciceronis verbis intelligere possumus, quæ sunt in Oratore ad Brutum: 'Adhibenda est,' inquit, 'numerosa oratio, si aut laudandum est aliquid ornatius, ut nos in Accusationis secundo de Siciliæ laudibus diximus; aut in senatu de consulatu meo: aut exponenda narratio, quæ plus dignitatis desiderat, quam doloris, ut in quarto Accusationis de Ennensi Cerere, de Segestana Diana, de Syracusarum situ diximus,' &c. Prima igitur oratio, quæ 'Divinatio' dicitur, nihil ad Verris causam pertinet, sed cum Cæcilio contendit Cicero uter melior futurus sit Verris accusator, ipsene, an Cæcilius. Secun-

da, præparatio quædam est ad judicium et testium interrogationem. In tertia demum incipit Verrem accusare, qui 'primus liber Accusationis' a Cicerone quidem dicitur, a grammaticis vero 'Prætura Urbana' inscribitur; cum secundus 'Siciliensis;' tertius 'Frumentaria;' quartus 'de Signis;' quintus 'de Suppliciis' inscribantur. *F. Ursinus.*

Cap. I. § 1 *Neminem vestrum ignorare arbitror, judices*] Hoc totum figmentum est Ciceronis, ut sequentium librorum vera actio videatur: nam Verres jam sua sponte elegit exilium. *Ascon.*

§ 2 *Respondet*] Recte dictum est, 'respondet:' nam apud veteres et judices, et rei, et accusatores, et defensores citabantur a præcone prætoris. *Idem.*

Patior, judices] Cum dolere debuerit, resisti sibi, pati, et æquo animo ferre dicit, ut pugnam victoria consequatur. *Idem.*

Cap. II. § 4 *Neque enim salus ulla reipublicæ major est*] Eadem repetit, quæ in prima actione dicta sunt, e republica esse damnari Verrem. *Idem.*

Diligenter rejectis] Rejectos judices pro electis intelligi convenit; ibi enim rejectio judicum, ubi et retentio, continetur. In rejectione autem accusatoris, vel fides accusationis, vel prævaricationis perfidia, ut supra dixit, apparet. *Idem.*

§ 5 *Et prope depositam*] Desperatæ salutis. Sic et Virgilius, 'Ille ut depositi proferret fata parentis.'

Postremo ut esset hoc judicatum] Subauditur 'accessi,' ἀπὸ κοινοῦ, ad omnia, quibus hoc verbum in hac sententia convenit. *Idem.* *Ut esset hoc judicatum*] Si pro *ut* legas *utut*, locus integer futurus erit. Hoc enim dicit Cicero: Si de Verre ex voluntate populi Rom. judicatum fuerit, judiciorum auctoritatem aliqua ex parte constitutum iri; quæ tum fluctuabat, propterea quod multa judicia aperte pecunia corrumpebantur; et postremo (utut de Verre judicatum sit) fore, ut finis judiciariæ controversiæ constituatur: sive enim damnetur, penes ordinem senatorium mansura judicia; sive absolvatur, neminem honeste recusaturum, quo minus ad equites transferantur. *Muretus*, Var. Lect. XIX. 12. *Ut* sæpe cum apud Ciceronem, tum apud alios scriptores poni, pro quo vulgatius *utut* ponatur, et hujus multorumque aliorum locorum exemplis ostendit J. F. Gronovius, Obs. III. 6. *Græv.*

§ 6 *Homo* (vulgo *reus*) *est enim nocentissimus*] Terentius, 'Et habet, quod det; et dat nemo largius:' et de persona, 'Fatuus, insulsus, tardus stertit.' *Ascon.*

Impie nefarieque commisit] Nefandum, est non fandum: nefarium quod sacra polluit farre pio solita celebrari: ergo nefarii sacrilegi. *Idem.*

Cap. III. § 7 *Agunt eum præcipitem*] Proprium Ciceronis et in Orationibus, et in Dialogis, et in Epistolis sæpius eandem sententiam dicere, et uti eloquentiæ diversis modis, in iisdem sententiis, tamen ab aliqua occasione repetitis: nam et hic repetitio furoris, in qua videtur insaniæ Verris causam velle monstrare: est enim hic locus de suppliciis irrogatis; ubi ostendit, cives Romanos Verrem pro prædonibus occidisse. *Idem.*

Religiones vero ceremoniæque] De signis et furtis tacet modo, quasi minus idoneis ad furorem avaritiæ. *Idem.*

§ 8 *Supplicio communi*] Æstimatione litis, et exilio. *Idem.*

§ 9 *Cui damnari expediret*] Quia minor in damnatione pœna, quam in concione populi Romani, et in eorum animadversione. *Idem.*

Cap. IV. *Non istum majus in sese scelus, &c.*] Non istum modo terret, sed subtiliter etiam judicibus com-

minatur. *Idem.* Nam si absolvitur a vobis, ad populi judicium adducetur, morte multandus propter jus libertatis et civitatis, civium Romanorum nece imminutum. Observabitis, primo, populi solius potestatem fuisse civem morte damnandi; secundo, ubi multatio bonorum erat, supplicium in corpus irrogari non solere. *Hortensius.*

§ 10 *Non is reus*] Qui est nocentissimus. *Ascon.*

Non id tempus] Quod invidiosum senatui est. *Idem.*

Non id consilium] Quod ex optimis viris lectum tale est, ut si quid in ipso culpæ fuerit, sperari melius ex senatu non possit. *Idem.*

Ne actor quidem] Tullius scilicet, in quo omnia ad vincendum parata. *Idem.*

§ 11 *Ad aliud judicium*] Populi scilicet et equitum Romanorum. *Idem.*

Alieno nomine a quæstoribus urbanis] Quæstores urbani ærarium curabant, ejusque pecunias expensas et acceptas in tabulas publicas referre consueverant. 'Alieno' autem 'nomine' dicit, Carbonis nomine, et exercitus ejus; nam consulis et militum ejus nomine pecunias ex ærario sumptas avertit, conversus ad Syllam bellis civilibus: vel 'alieno nomine,' ad frumenti emptionem, quod Siculis non persolvit. *Idem.*

Aliquot nominibus] 'Nomen' pro debitore poni tritum est. Quis ignorat illud Columellæ, 'bona nomina non appellando fieri mala?' Dicit igitur, nonnullis decumanis, qui debebant reipublicæ de capite frumenti decumani seu de summa quam debebant populo Romano jure pactionis, tantum detraxit, et in privatos usus convertit, quantum ei placuit. *Græv.*

De capite] Hoc in Sicilia fecit gratiosus in decumanos, ut frumentum in auctione promissum ab decumanis, usibus populi Romani, (cum illi freti Verris gratia licerentur quamplurimo) de summa detraxit, minusque eo inferre passus sit annonæ populo Romano: quod illicitum probatur multis documentis. *Ascon.*

M. Marcelli et P. Africani monumenta] Signa concessa et reportata Siculis a M. Marcello et Scipione Africano: nam Marcellus donavit, quæ victis Siculis ademerant Pœni. *Idem.*

Cap. v. § 12 *Meditetur de ducibus hostium*] Hic crimen de suppliciis esse cognoscitur; in hoc enim libro hæc latius explicantur. *Idem.*

Quos in eorum locum subditos] Captis prædonum ducibus, Verres illos quidem remisit accepto præmio: pro illis autem mercatores innocentissimos partim trucidavit; partim domi suæ privatim reservavit, quod diceret timuisse se, ne sibi crimini daretur, eos ipsos a se pecunia liberatos esse. *Idem.*

Usque dum per me licuerit] Quantum in ipso fuerit. An hoc? Domi suæ privatus, quod est majestatis crimen, hostes publicos habere non dubitavit; sed finem fecit hujus audaciæ me cogente, qui institi ut de ejus domo in publicam custodiam ducerentur. *Idem.*

Quo me jampridem vocat populus Romanus] Se dicit, quia ædilis est factus, ut defendat libertatem pop. Rom. *Idem.*

§ 13 *Qui cognitores homines*] Hoc genus defensoris in jure 'cognitor' dicitur, maxime cum de alicujus statu agitur. Ipse alibi, 'cognitorem juris sui.' *Idem.* Cognitores hoc loco eosdem videtur existimare dici Asconius, qui in Divinat. cum inquit, 'cognitorem juris sui.' Ego cognitores simpliciter eos intelligo, quibus eorum, qui capiebantur, status et conditio nota esset, id est, qui testificari possent eos non esse speculatores. Itaque in lib. v. Accus. ubi hæc eadem ipsa narrantur, 'Homines,' in-

quit, 'tenues obscuro loco nati navigant: adeunt ad ea loca, quæ nunquam antea viderant; ubi neque noti esse iis quo venerant, neque semper cum cognitoribus esse possunt.' Et paulo post: 'Clausum habuisse, dum Panormo Pretius veniret? cognosceret hominem: aliquid de summo supplicio remitteres: si ignoraret, tum hoc juris in omnes constitueres, ut qui neque tibi notus esset, neque cognitorem locupletem daret, quamvis civis Romanus esset, in crucem tolleretur.' Hos γνωστῆρας Græci appellant. *Hotom.* Nimirum cognitores sunt, qui homini, si res exigebat, testimonium dabant de ejus statu, se illum nosse: Senecæ 'notores.' *Græv.*

§ 14 *Quinque et triginta*] Ac per has totus populus Romanus. Tribus principio tres fuerunt; Tatiensis una, a Tatio rege; Ramnensis altera, a Romulo; Luceres altera, a Lucumone, sive Lucretino, sive a Luco, quem lucum Asylum vocaverat Romulus. Post de nominibus Sabinarum plures factæ, quibus deprecatricibus parentum bellum maritorumque finitum est. Ad postremum triginta et quinque factæ. Obtinuerunt autem nomen aut a tributo dando, aut quia primo tres fuerunt; unde etiam tribuni dicti. *Ascon.*

Religionem] Quia jurati testes dicebant. *Idem.*

Latumiis] Latumiæ, carcer Syracusis. Latomiæ autem lingua Siculorum lapidicinæ dicuntur, id est, loca cæsis lapidibus exsecta. *Idem.* Legendum *lautumiis;* quod et ab aliis observatum: hinc ille jocus apud Senecam, ex allusione nescio cujus rhetoris: 'Nam,' inquit, 'si quid credis, lautumiæ istæ minime lauta res est.' *Menardus.* Scribitur et *Latomiæ.* Vide Fabri Thesaurum.

De loco superiore] De rostris, quippe qui ædilis sum factus. *Ascon.*

Munus ædilitatis] Notata est a veteribus grammaticis amphibologia, in qua jocus latet salsissimus: ædiles enim munus edebant, id est, ludis exhibebant ferarum peregrinarum diversa genera, populo gratiosissimum spectaculum. Ædilis Cicero exhibebit Verrem notissimam feram. *Menard.*

Cap. vi. § 15 *Quo in numero e vobis complures fuerunt*] Alia enim sortitione nunc sedent; alia in Divinatione constituendi accusatoris fuit. *Ascon.*

Inimicitias justas] Ad aliud argumentum victoriam suam interpretatus, simpliciter fatetur quod in Divinatione expugnaverat, non idoneam fuisse causam accusandi Verris Cæcilio commentitiam simultatem. An justas inimicitias magnas dicit? E contrario Virgilius, 'Injusto sub fasce viam dum carpit.' *Idem.*

Cum id postularet] Bene addidit, quia in Divinatione hujusce rei mentio facta non erat. *Idem.*

§ 16 *Vim in inquirendo tantam habui*] Dicit plura crimina inveniri potuisse, quam inventa sunt, si vellet Tullius non ad legem repetundarum inquisitionem facere, sed ad universa quæ commiserat Verres: nam certe quantum abstulerit ex Sicilia Verres, non quantum flagitii commiserit, dicere accusatorem causa compellit. *Idem.*

§ 17 *Ne quis de mea fide*] Et Verris pecuniosi rapinis invidiosum; et apud judices plurimum valet: ut non sine causa de constantia Cicero dubitare videatur. Et valet ad suspicionem magnopere; immo opinionem, vel potius fidem redempti Hortensii, et fautorum Verris ad defensionem ejus; quo se quoque e suspicione hominum non excepit Tullius. *Idem.*

Cap. vii. *Sciebam, in rejiciendis judicibus*] Multi, inquit, ita subtiles fuerunt prævaricatores, ut in tota actione fideles actores esse viderentur; qui tamen non effugerunt suspiciones

hominum, cum in rejiciendis judicibus versarentur. Rejiciens enim malos, et retinens bonos, verus accusator intelligitur. Qui vero contra facit, ut sit impedimento cæteris, etsi rem astu tegat, facile tamen de hoc intelligitur quod prævaricator existat. *Et est bona occasio cum causa laudandi judices oratoris.* [Legitur in Mss. *Et est bona accusatio, cum causa laudandi judices oritur.* Græv.] *Ascon.*

§ 18 *Post hunc statum reipublicæ quo nunc utimur*] Qui est per 10. annos, ex quo Sylla vicit, ex quo judicat senatus. *Ascon.*

Quam iste laudem] Vitat argumentum, quod ipse Rhetoricorum primo reprehendit, et commune appellavit. *Idem.*

Qui cum P. Galbam judicem rejecisset] Bonum. *Idem.*

M. Lucretium retinuit] Malum scilicet. Sed tamen scire vos convenit, hunc Lucretium a Cicer. esse rejectum: neque enim presentem judicem vituperare fas fuit. *Idem.*

Rejici passus esset] Ac per hoc rejecisset ipse. *Idem.*

§ 19 *Contra honorem meum nihil posse*] Quia non sum ædilitate dejectus. *Idem.*

§ 20 *Deinde reliquis diebus*] Apparet, multis diebus prima actione accusatum productis testibus Verrem.

Cap. viii. § 21 *Non enim spolia C. Verris*] Ut quadruplator, qui de condemnati bonis ipse aliquid sumam. *Ascon.*

Sed existimationem] Ut bonus civis existimarer. *Idem.*

Cum causa] Cui rei contrarium est, sine causa. *Idem.* Etenim neque adolescentes, qui aut exercendi sui, aut ostentandæ eloquentiæ causa; neque quadruplatores, qui lucri cupiditate adducti accusant; causam habent idoneam cur boni cives ob accusationem existimentur. *Hotom.*

Reipublicæ consulere] Subaudiendum est ad omnia, 'meum fuit.' *Ascon.*

Abstulerit] Pro certo habuerit, persuasum sibi crediderit. *Idem.*

§ 22 *Quanto periculo venturi simus ad eos judices*] Vult intelligi, metuendum esse senatui, ne equites Romani judicent; quos non solum pro integris, sed etiam pro inimicis nobilitatis vult populus Romanus judices esse. *Idem.*

§ 23 *A porta subito retraxisset*] Hoc comminiscitur Cicero, ut credamus veram fuisse secundam actionem; quæ secundum veram gestorum fidem non dicta, sed scripta est. *Idem.*

Non sine causa] Corruptis judicibus scilicet. *Idem.*

Cap. ix. § 24 *Nunc, ne novo querimoniæ genere*] Astutia Ciceronis fuit, utendo testibus; ut nihil reliqui esset Hortensio, nisi ut eos interrogare posset. Dicendi autem facultatem nullam ei dedit, nihil ipse dicendo: etenim metuebat, ne si locum dicendi invenisset Hortensius, brevitatem temporis longa oratione consumeret: ut secunda actio ad alios judices, qui corrumpi possent, aliumque prætorem post Kal. Jan. perveniret, consulibus futuris se et Metello, fautoribus Verris. Hæc ita sunt, quemadmodum dicimus; sed Cicero sic proponit querelam Hortensii, ut et injusta et ridicula esse videatur. Et est ordo: Nunc ne novo querimoniæ genere uti possit Hortensius, morem illi geram. *Idem.*

§ 25 *Hic tu fortasse eris diligens*] Apostropha ad ipsum Hortensium; qua ostendit, non posse se cogi uti oratione perpetua, et omnibus horis suis, si nolit uti. Et mire horis dixit, cum dies sint plurimi; ut ostendat nimiam diligentiam, et eas horas dicentis dictione esse complendas. Veteres præterea horas generaliter dicebant more Græcorum. *Idem.*

Quod mihi lex mea causa dedit] De commodo proprio licet unicuique de-

trahere, præsertim cum inde adversario nihil possit esse incommodi. *Idem.*

Ea re quidem] Ut quæstionem propositam infirmaret causam propositionis affinxit, quæ sibi solutionem propositi, quam volebat, afferret. *Idem.*

§ 26 *Adimo enim comperendinatum*] 'Comperendinatum' pro comperendinatione posuit. Et est sensus: Aufero vobis molestiam bis dicendi. Sed quid? dices utile esse bis dicere? et mihi ego denego hanc utilitatem: in qua re, cur me accuses, non habes. Aut enim comperendinatio propter me magis, quam propter te, est instituta; aut non magis propter te, quam propter me. Si enim numerum dicendi consideres, ex æquo res est: si ordinem, ego sum prior et ultimus. Nam simul accusator dixerit, respondet prima actione defensor: et rursum comperendinato judicio dicit prior defensor, et defensionem tanquam duplicem in medio positam obruit ultimus accusator. *Idem.*

Glaucia primus tulit] Ante legem Glauciam de comperendinatione, aut statim sententia dicebatur, si absolvendus esset reus; aut 'Amplius' pronuntiabatur, si videretur esse damnandus, cum dixissent judices, 'Non liquet,' hoc est, obscura causa est. Itaque ea pars interposita dilatione fuit, in cujus peroratione videbatur obscuritas. Comperendinatio vero utriusque partis recitatio est. Alii sic adnotant: Comperendinatio est secunda actio. Item comperendinatio est ab utrisque litigatoribus invicem sibi denuntiatio in perendinum diem: namque cum in rem aliquam agerent litigatores, et pœna se sacramenti peterent, poscebant judicem; qui dabatur post trigesimum diem: quo dato, deinde inter se in perendinum diem, ut ad judicium venirent, denuntiabant. Quo cum esset ventum, antequam causa agerentur, quasi per indicem rem exponebant; quod ipsum dicebatur 'causæ conjectio,' quasi causæ suæ in breve coactio. Alii sic: Inter comperendinationem et ampliationem hoc interest, quod comperendinatio ex una tantum re dabatur, cum causam judex non intelligeret: et omnino, si videbatur judicibus bona causa, absolvebant reum; si mala, non statim damnabant, sed hac excusatione parcebant. Nam cum condemnandi nota esset *C* littera, absolvendi *A*, ampliandi signum *N L* dabant, quo significabant Non liquere: unde ampliatio nascebatur. *Idem.*

Judicari] Dici sententia absolutionis. Hoc significat id, quod sequitur. *Idem.*

Cito absolvi] Judicari. *Idem.*

Tarde condemnari] Ampliari. *Idem.*

Aciliam legem] Acilii Glabrionis, patris hujusce prætoris, de quo etiam supra dixit: quæ lex neque comperendinationem neque ampliationem habet. *Idem.*

Mittam in consilium] Id est, perorabo: nam mittere judices in consilium, est dimittere judices ad sententiam dicendam, ubi allegatis omnibus argumentis, orator dixerit, Dixi. *Idem.*

Cap. x. § 27 *In hoc quidem genere causarum*] Conjecturali scilicet. *Idem.*

Sestertium quadringenties] In Divinatione, 'millies' dixit: sed cur ita variaverit fidem summæ, jam in superioribus diximus. *Idem.*

Calumniatores ex sinu suo apposuit] Subornavit suos amicos et familiares, qui illum accusarent. 'Ex sinu suo' est ex suis familiaribus et amicis. Sic II. in Catil. 'de sinu et complexu Catilinæ,' dicit intimos ejus amicos. 'Apponere' vero est subornare, ut alibi dixit, 'Apponere licitatorem.' *Græv.*

§ 28 *Nomina sua exegisse*] Tituli debitorum, nomina dicuntur, præser-

tim in iis debitis in quibus hominum nomina scripta sunt, quibus pecuniæ commodatæ sunt. Cui rei contrarium est, mutuas accepisse. Ergo nomina, debita, vel debitores. *Ascon.*

Hæc eadem se audisse dicerent] Apud antiquos et de auditione testimonium dicebatur. *Idem.*

Cap. xi. § 29 *Ut in testibus interrogandis*] Tenere debemus, interrogationes testium et accusatoris et defensoris esse, et ejus qui producit, et ejus contra quem producuntur. *Idem.*

Sed etiam populus Rom.] Qui circum subsellia coronam fecit. *Idem.*

§ 30 *Interposuistis accusatorem*] Qui iste sit accusator, vel quem accuset, in priore libro jam notavimus. Quod autem dicit, menses mihi tres cum eripuissetis, hoc dicit: 110. dies inquirendi in Sicilia postulavi: consequens erat, ut, etiamsi quinquagesimo die rediissem, ut redii, statim accusarem: quod ne possem facere, interposuistis accusatorem quendam cujusdam ex Achaia rei, qui sibi 108. peteret: ita factum est, ut, quamvis ego festinato rediissem, ille adhuc proficisceretur, non potuerim tamen agere, donec complerentur illo absente 108. dies. Sic enim erat a prætore legibus ordinatum, ut, si intra 108. dies ille inquisitor Achaicus advenisset, priore loco ageret: ita factum est, ut prope tres menses sine ludorum impedimento ad agendum appositos, sine causa Tullius amiserit adversariorum dolo: 108. dies plus quam tres menses sunt. *Idem.*

Ut, cum horis nostris] Viginti diebus scilicet; hi enim dabantur ad accusandum legitimi, totidemque defensori ad respondendum. *Idem.*

§ 31 *Ne, quem nemo prima actione defendere ausus esset*] Testes tabulæque facti dari solent; itaque ab accusatore dantur: non facti non dantur testes; ergo nihil prosunt a parte defensoris. Quid ergo facit pro defensore? Oratio scilicet, cujus potestatem Hortensius non habuit tacente accusatore: non ergo defendere Verrem non ausus est, sed, quia non poterat ut volebat, in totum prætermisit Hortensius. *Idem.*

Si quam diem, qui istum eripiendum redemerunt] Fingit Tullius pervenisse ad se pactionem eorum qui in se susceperant procurationem corrumpendorum judicum, et liberandi Verris; quos ita in cavendo scripsisse dicit, pro eo se promittere corrupturos esse judicium, si post Kal. Jan. de Verre judicarent. *Idem.*

In eam diem] Quam ego essem stultus, inquit, si quam diem illi in promittendo elegerant, ego in accusando non effugissem, præsertim cum possem effugere, si imprudens non essem.

§ 32 *Nunc mihi temporis ejus, quod mihi ad dicendum datur*] Alii fecerunt hoc dies 20. alii plures. *Idem.*

Cap. xii. *Aut ex isto, quem sui simillimum produxit*] Reprehendunt homines stultissimi Tullium, quod in filio Verris innoxiam lædat ætatem, ignorantes illum accusatoria arte providere, ne in epilogis productus ab Hortensio conciliet misericordiam judicum patri. *Idem.*

§ 33 *Lenonum, aleatorum, perductorum*] Lenones sunt scortorum; perductores etiam invitarum personarum, et in quibus supra exercita legibus vindicantur. *Idem.*

§ 34 *Quæstor Cn. Papirio consule fuisti*] Uno nomine Cn. Papirii Carbonis, et tempus criminis significavit, et crimen; legitur tamen et *consuli.* Idem.

Cap. xiii. *Obtigit sibi consularis*] Provincia, subauditur. *Idem.*

Dissensio civium] Leviter dixit bellum civile gravissimum Syllæ cum Marianis. *Idem.*

Quid sentire debueris] Cum quibus facere. *Idem.*

Ac sorte] Potuisti enim, et debuisti, si nolles, repudiare illam sortem, aut susceptam tueri. *Idem.*

Pecunia attributa] Quæ in stipendium militum de ærario a tribunis ærariis adnumerari quæstori solet: ergo Verri adnumerata intelligitur. *Id.*

§ 35 *Voluntatis assensionisque illorum*] Syllanorum scilicet. *Idem.*

Compilarit] Pilos pervellerit: sic fraudaverit furto, ut ne pilos quidem in corpore spoliatis reliquerit. *Idem.*

Ad nobilitatem, hoc est ad suos] Totum hoc per ironiam dicitur in Verrem, et Verris defensores. *Idem.*

Cap. xiv. § 36 *Accepi, inquit*] Referri ad ærarium ratio solet pecuniæ publicæ a quæstoribus. Verres igitur retulit, sed Tullius hoc reprehendit, primo falsam hanc brevem relationem esse, deinde idcirco acceptam, quia proditor Carbonis favorem sibi apud Syllam comparaverat: nam paucis verbis, quid acceperat, quid reliquerat, dixit. *Idem.*

Dedi stipendio, frumento, legatis] Hæc omnia nomina sunt erogationum: quibus aut stipendium militibus dedisse se, dicit Verres; aut frumentum coëmisse in annonam exercitus; aut legatis, et proquæstori in sumptum dedisse: eis enim alimenta de publico dabantur. *Idem.*

Pro quæstore] Id est, pro officio quæstorio; significat autem quæstoris annonas: sibi imputat pecunias publicas datas Verres. Accepi, inquit, vicies ducenta triginta quinque millia, quadringentos decem et septem nummos. *Idem.* Vulgati, *proquæstoribus;* sed Asconii lectionem meliorem judico; quod ubi *quæstor* esset, ibi *proquæstoribus* opus non erat. *Hotom.*

Cohorti prætoriæ] Comitibus consularibus: veteres enim omnem magistratum, cui pareret exercitus, prætorem appellaverunt; unde et prætorium tabernaculum ejus dicitur, et in castris porta prætoria, et hodie quoque præfectus prætorio. *Ascon.*

Reliqui Arimini sexcenta millia] Hæc summa cum ratione consentit. *Idem.*

Hoc modo aut tu, Hortensi, aut ego] Ambo enim quæstores fuerant. *Idem.*

Quæ ne falso quidem potuit] Non enim verisimile est, tantæ pecuniæ rationem duobus versiculis confici potuisse. *Idem.*

Oppidum sibi elegit Ariminum] Hoc oppidum Albinovanus Syllæ prodiderat, dux ipse Marianus. *Idem.*

§ 37 *Res rationum relatarum*] Sunt relatæ rationes. Nihil hac circumscriptione tritius apud Græcos æque ac Latinos; ut 'res voluptatum' apud Plautum. *Græv.*

Non ut honos et dignitas] Pro nobilitate pugnante Sylla contra Marianos; hac enim de causa se transfugisse aiebat Verres, ut dignitas et salus nobilitati restitueretur. *Ascon.*

Idem fecisses, quod anno post M. Piso] Exemplo urget Verrem, ut ostendat quid facere potuisset, nisi furtum pararet. *Idem.*

Cap. xv. § 38 *Beneventi esse jussit*] Beneventani plerique Syllani erant. *Idem.*

§ 39 *Non modo non existit*] Emergit, exoritur, exurgit. *Idem.*

§ 41 *Malleolo occiso*] Oratorie pro mortuo occisum dixit. *Idem.*

Quæ in istum valebant crimina] Apertius hoc postea picturus est Tullius: etenim accusator Dolabellæ volens indice Verre uti contra Dolabellam, librum criminum omnium Verris et Dolabellæ Verri ostendit, et promisit hæc se crimina non objecturum, si sibi Verres et causam omnem Dolabellæ proderet, et testimonium adversus eum diceret: quare Verres Dolabellam, cui legatus et pro quæstore fuerat, oppugnare compulsus est. Inimicos autem accusatoresque Dolabellæ, Cæsarem dicit: nam Scaurus Dolabel-

lam alium accusavit, nec damnare potuit. *Idem.*

Miser cum esset] Miserum pro innocente Tullius ponit. Sic alibi: ‘ Et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum, me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint.’ *Idem.*

Cap. xvi. § 42 *Brevitate orationis*] Nam tanto major fides acquiritur nostris criminationibus, quanto videmur, tragœdia prætermissa, veluti nuda propositione esse contenti. Velim tamen et in hac brevitate perspicias, non abesse Ciceronis studium τῆς αὐξήσεως. Idem egit ut quamvis proponeret, tamen acerbitatem mali facinoris extolleret. Ignem parum erat dixisse: subjecit ‘ ex lignis viridibus,’ quod est intolerabilius; addidit etiam ‘ humidis,’ quo spiritus magis magisque augeri solet; superposuit ‘ in loco angusto,’ ubi densior fumus animas haurientes urgeret. Post hæc deinde intulit: ‘ Hominem ingenuum, domi nobilem, populi Rom. socium atque amicum, fumo excruciatum semivivum reliquit.’ Totum si gradatim consideres, αὐξητικὸν est. Et nihilominus visus est tantum proposuisse, non et exaggerasse, cum robustius non potuerit augere. Ita si rem spectes, magna copia est; si verba numeres, summa brevitas. *Anonymus*, cujus primum scholia in lucem prodierunt opera Jac. Gronovii.

§ 43 *Ex communi calamitate*] Ex Syllanis temporibus scilicet. Defensionem de Sylla exclusit, ne liceret illi dicere, Sylla mihi jussit, Sylla hoc fecit. *Ascon.*

Circumscripto] Sublato, circumducto, ac prætermisso: alias decepto significat. *Idem.*

§ 44 *Posteaquam Cn. Dolabellæ*] Ἀνακεφαλαίωσις de Dolabella; nam supra de ejus damnatione dicebat. *Idem.*

Cap. xvii. § 45 *Est alius mihi locus*] De signis scilicet. An peculatus, si hinc evaserit Verres? *Idem.*

Æstimatum] Imposito pretio exactum, secundum legem repetundarum. *Idem.*

Cap. xviii. § 46 *Ita magni fluctus ejiciebantur*] Extra fines litoris exibant. *Idem.*

§ 48 *Temporibus exactis*] Mensibus exactis. *Idem.*

Sacra putatur] Sic Virgilius, ‘ Sacra mari colitur medio.’ Elegerunt potius ‘ sacra ’ dicere, quam id quod in consuetudine est, ‘ sacrata.’ *Idem.*

Ut ne Persæ quidem] Cyro, Dario, Xerxeque duce. *Idem.*

Diis hominibusque] Quia non solum hostes erant, utpote barbari, verum etiam more gentis suæ nulla Diis in terris templa condenda esse credebant, præsertim cum uni soli, quem venerarentur, vix mundus ipse sufficeret. Erant ergo et ædium sacrarum et simulacrorum eversores. *Idem.*

Cap. xix. § 49 *Equos, muneraque*] Quærendum cur equos e cæteris muneribus separavit? an, quia Asiani magno pretio æstimant equos? *Idem.*

Quem quondam in comitio vidistis] Licebat enim mutua hæc signa deportare Romam ædilibus, ad ornatum ludorum, et rursum sociis reportare: nec hoc crimen distulit in orationem, quæ est de Signis; quia specialiter crimen et breve est, nec habet quod adjici possit. *Idem.*

§ 50 *Junonis Samiæ*] Hinc Virgil. ‘ Posthabita coluisse Samo.’ *Idem.*

Non ad prætorem, sed Romam deferri oportere] Atqui legimus, de Oppio et de Procilio, non apud populum Romanum depositas esse querelas, sed apud eos sub quibus agebant aut quæsturam aut legationem. Legatus autem Verres non Neronis, sed Dolabellæ erat. *Idem.*

Cum obsignandi gratia venissem]

Moris fuit, ut accusator obsignaret domum, et clausa omnia ejus, quem accusaturus erat, ne qua furtorum indicia aut in vasis, aut in signis, aut in litteris constituta, ab eo removerentur. *Idem.*

§ 51 *Ad omnes columnas*] Locus intercolumnium dicitur. *Idem.*

In sylva] In viridario. *Idem.*

Sub dio] Id est, sub cælo. Cælum Græci τὸν δία dicunt: sed ita declinatur: hoc dium, hujus dii, huic dio, hoc dium, o dium, ab hoc dio. *Idem.*

Quamdiu alium prætorem] Metellum scilicet, cum judicibus, quos in horum locum, quemadmodum supra dixit, subsortitum se Verres esse credebat. *Idem.*

Nostris testibus, quam horis] Usus est enim prima actione Cicero magis testibus suis, quam temporibus, id est, sibi ad dicendum lege datis. *Idem.* 'Uti tuis horis' perinde interpretor, quasi dixisset 'tibi commodis,' vel, tempore tuis rationibus accommodato et apposito: ut sit, Posteaquam vidisti nos tantum nolle in accusando temporis consumere, quantum tibi commodum fuisset. *Hotom.*

Cap. xx. § 52 *Quæsitorem*] Legitur et *quæstorem.* Si *quæsitorem,* illum ipsum Glabrionem, cujus cura est, ut sociis omnia rapta reddantur; si *quæstorem,* eum ad quem rediguntur pecuniæ ex proscripti bonis, et a quo sociis adnumerantur. Sectorem autem dicit æstimatorem redemtoremque bonorum damnati atque proscripti, qui spem sectans lucri sui, id est, secutus spem æstimationis suæ, bona omnia auctione vendit, et semel infert pecuniam ex ærario, vel sociis. Contra hos igitur jam pugnat Verres, inquit Tullius, subtrahens omnia signa, non contra me, qui illum, etiam subtractis signis, testimoniis tamen possum convincere. *Ascon.*

§ 53 *Trierarchus*] Navi triremi præpositus. 'Triremis' ternos remorum ordines habet: ita et 'biremis,' et 'quadriremis,' et deinceps dicuntur. *Idem.*

Quem omnia intus canere dicebant] Cum canunt citharistæ, utriusque manus funguntur officio. Dextra plectro utitur, et hoc est foris canere; sinistra digitis chordas carpit, et hoc est intus canere. Difficile autem, quod Aspendius citharista faciebat, ut non uteretur cantu utraque manu, sed omnia, id est, universam cantionem, intus et sinistra tantum manu complecteretur. Unde omnes quotquot fures erant, a Græcis 'Aspendii citharistæ' in proverbio dicebantur, quod, ut ille carminis, ita isti furtorum occultatores erant. Valet hoc proverbium et in eos qui multum intestinis suis commodis consulunt præter honestatem. *Idem.*

Artificio superasse] Ut interius positus esset, qui intus cantare consueverat. *Idem.*

§ 54 *Pergæ fanum antiquissimum*] Apparet oppidum Pergam vocari, cujus nominativus casus Perga est: ergo adverbium loci Pergæ. Fanum, religiosissimum templum, unde fata petuntur.

Cap. xxi. § 55 *Quid de L. Scipione*] De quo cum senatus ambigeret, utrum idoneus esset, qui in Asiam contra Antiochum mitteretur, P. Scipio Africanus, frater ejus, legatum se obtulit ad id bellum gerendum, et victoriam reportavit. *Idem.*

Quid de L. Mummio] Legatorum populi Romani violatorum causa bellum adversus Corinthum Græcam urbem gessit populus Romanus, eamque delevit duce Memmio. Cur autem Græcorum triumphorum ponit exempla? quia de signis loquitur, quorum copia apud Græcos est constituta. *Idem.*

§ 56 *Omnes erant ejusmodi*] Boni scilicet. *Idem.*

P. Servilius] Bona occasio promerendi judicis cum obtestatione conjuncta: hic enim bellum in Cilicia gessit, deque ea triumphavit, captis Coryco, Olympo, Phaselide, tribus magnis ejus terræ urbibus. *Idem.*

Olympum] Id nomen bis restituo Ciceroni, fide Strabonis Geogr. lib. XIV. pro quo Lambinus, Manutius, aliique maluerunt *Olynthum.* Gruter. In eo quidem numero non est Hotomanus, qui eum ipsum Strabonis, indicatum a Grutero, locum descripsit. Abundantibus otio multa de his rebus disseret Henr. Noris. in Cenotaph. Pisan. Dissert. II. cap. 11. *Oliv.*

Legatus quæstorius] Legatum ex quæstore agens. *Ascon.*

§ 57 *Per triumphum vexit*] Ferculis enim signa ante triumphantem vehi per pompam solebant. *Idem.*

Ad ærarium perscribenda] Hæc fuit veterum diligentia, ut, quod quisque de subjugata provincia per triumphum apportasset, perscriptum in tabulis in ærario reponendis conservaretur. *Idem.*

Figuram, statum] Figura est circa gestum situmque membrorum; status circa ornatum et habitum vestis, insignium, et armorum. *Idem.*

Certe major est] Non, video quid apportet hic sensus: nihil enim mirum, diligentiorem esse Servilium, quam Verrem, si ita est. Nisi forte, quod ait 'certe major est,' sic accipiamus, quasi dicat, Vere major est: et quod subjunxit, argumentum sit, virtutis, quam voluptatis, majorem esse fructum. *Idem.*

CAP. XXII. § 58 *Dices, tua quoque signa*] Oratoria πλάσει hanc sibi objecit quæstionem, quæ genus confessionis in se habet: nam ædili atque prætori Hortensio, et item Metellis, rapta ex provinciis signa ad ornandum forum et comitium commodaverat Verres. Olim enim, cum in foro ludi populo darentur, signis ac tabulis pictis, partim ab amicis, partim e Græcia commodatis, utebantur ad scenæ speciem, quia adhuc theatra non fuerant. *Idem.*

Comitium] Locus propter senatum, quo coire equitibus et populo Romano licet. *Idem.*

Qui se judiciorum dominos] Hortensium cæterosque nobiles. *Idem.*

§ 59 *Ex Asia atque Achaia*] Unde fuerant ista signa per furtum sublata. *Idem.*

§ 60 *Non arbitror illum negaturum*] Nam solebant magistratibus commodari reddenda. *Idem.*

Quoniam quidam cum imperio ac securibus] Εἰρωνεία μετὰ συγχωρήσεως. Cum imperio ac securibus, bene: quia licet negotiari equitibus et privatis. *Idem.*

CAP. XXIII. *Habeo et ipsius, et patris ejus accepti tabulas*] Id est, acceptarum pecuniarum. Legitur et *ab eo,* et *accepi.* Moris autem fuit, unumquemque domesticam rationem sibi totius vitæ suæ per dies singulos scribere, ex quo appareret quid quisque de redditibus suis, quid de arte, fœnore, lucrove seposuisset quoque die, et quid item sumptus damnive fecisset. Sed postquam obsignandis litteris reorum ex suis quisque tabulis damnari cœpit, ad nostram memoriam tota hæc vetus consuetudo cessavit. Dicit igitur Tullius, habere se et patris ejus tabulas, quoad vixit, et ipsius Verris, quoad confecisse dixit: ex quibus proditur, quam multæ tabulæ pictæ, quot signa apud eum, nulla emptionis origine, furto capta noscantur. Remoraturque in eo, quod se dicat Verres non ex aliquo tempore cœpisse litteras domesticæ rationis facere, sed ex aliquo tempore destitisse: quod factum nullo exemplo defendi potest. *Idem.*

De M. Antonio] Hic est M. Antonius dissolutissimus curator totius oræ maritimæ, Cretæ mortuus: de quo ipse dicet, 'et post M. Antonii

infinitum illud imperium senserant;' et quem Sallustius ait perdendæ pecuniæ genitum, et vacuum a curis nisi instantibus. *Idem.* M. Antonium oratorem non existimatum esse tabulas conficere, scribit in ipsius persona Cicero de Orat. II. 23. De alio tamen Antonio locum Asconius interpretatur. *Hotom.*

Est aliqua etiam hujusce rei ratio] Vel mala, vel bona. Dicit ergo, etsi non bonam, apparet tamen esse aliquam rationem. Aut ipse hoc dicit: Bona ratio nunquam scribendi, judicium perseverans de tabulis non conficiendis: aliquando cœpisse, correctio erroris in melius: destitisse cum cœperis, mala ratio: est enim inconstantia et mutatio quædam in deterius. *Ascon.*

Usque ad M. Terentium et C. Cassium consules] Ab horum consulatu videtur tabulas Verres rationum suarum destitisse consignare; quamvis a præsenti tempore non longe abest. *Idem.*

§ 61 *Alio loco, cujusmodi sit, considerabimus*] Scilicet ad tegenda furta pertinet ista prætermissio rationum, ne conscriptis iis quæ habuit, et iis quæ nunc habet, extraordinaria rerum possessio cerneretur. *Idem.*

Atque utinam neges] Cum enim confiteris, etsi improbe, videris tamen aliquid dicere, cum dicis, Emi, non rapui. Si autem negaveris, et convinceris, et hujusmodi defensione nudaberis. *Idem.*

Impluvium] Locus sine tecto in ædibus, quo impluere imber in domum possit. *Idem.*

Quæ sectorem expectant] Repetundarum causa ita se habet, ut si convictus reus sit, atque damnatus, pecuniam reddat æstimata lite; hoc est, in pretium redactis omnibus furtis: quam summam pecuniæ proscriptis ejus bonis sectores curabant. Sectores autem dicti sunt, qui spem lucri sui secuti, bona condemnatorum semel auctionabantur, proque iis pecunias pensitabant singulis; ac postea pro compendio suo singulas quasque res pecunia populo venditabant. Sola ergo hæc duo signa dicit apud Verrem relicta, asportatis ad amicos cæteris signis. *Idem.*

Cap. XXIV. § 62 *At, credo*] Transitus ad aliam criminum speciem: non enim hæc, quæ anteacta sunt, sic dicit, tanquam Siciliensia crimina, propria hujus cognitionis, quæ per singulos libros constat esse divisa, ut de jure dicendo, de re frumentaria, de signis, de suppliciis. *Idem.*

§ 63 *Ad summum Græcorum otium*] Dixit hoc secundum illam sententiam de Græcis habitam, quos otiosos et leves esse consensum est. *Idem.*

Cum iste a Cn. Dolabella efflagitasset] Ergo non e republica ire coactus est, sed ut mitteretur ambitione perfecit. Nicomedes autem Bithyniæ rex est, Sadala Thraciæ, ambo socii populi Romani. *Idem.*

Janitorem quendam] Janitorem cum dixisset, addidit 'quendam,' ut ostenderet non appellativum nomen esse, sed proprium. *Idem.*

Videant] Si in promptu res. *Idem.*

Investigent] Quam non videant: et ideo posterius positum. *Idem.*

Cap. XXV. § 64 *Homo factus istius ad libidines*] In nascendo sors est, in faciendo industria: bene ergo non natum, sed factum dixit: non enim naturam perductores procreare Verri, sed ipsum sibi docendo post eos fingere. *Idem.*

Ne quid in ipso se offenderit] Ciceronem ego scripsisse censeo, *Ne quid in ipso offenderit:* delendum omnino *τὸ se:* sic enim loqui Cicero solet. Est autem, ne quid commiserit quo Verrem offendisset. *Græv.*

§ 65 *Cum suæ partes essent*] Id est, vicissitudo tangeret. Simul enim ostendere vult, nec suscipiendum sibi esse nunc hospitem, et, cum susci-

piat, condignum solere suscipere. *Ascon.*

Una cupiditate] *Una*, vel præcipua; vel vere una. Extra quam non jure, non more, non honestate moveretur.

Cap. xxvi. *Jus suum*] Ne Rubrium pateretur. *Idem.*

Laborabat] Bene, quia invitus susceperat hospitem se indignum. *Idem.*

§ 66 *Quid opus esset*] Ut mulieri scilicet vis afferretur. *Idem.*

Græco more biberetur] Grandibus, inquiunt, poculis, et meracis potionibus, qui non intelligunt dicta Ciceronis: et hoc putant Græco more potare. Est autem Græcus mos (ut Græci dicunt) *συμπιεῖν κυαθιζομένους*, cum merum cyathis libant, salutantes primo Deos, deinde amicos suos nominatim: nam toties merum bibunt, quoties et Deos et caros suos nominatim vocant. *Idem.*

Poscunt majoribus] Sunt, qui producta scilicet *o* littera *poscunt* legunt, quasi Sæpe potant. Sed *poscunt* provocant intelligendum est: ut sit sensus; provocant se invicem. Majoribus autem poculis poscunt a pincerna, id est petunt; ut subaudiatur bibere. *Idem.*

Cap. xxvii. § 68 *Quærunt, quid optimum factu sit*] Adeo non Græca levitate res gestæ sunt, sed agitato consilio defensa libertas. *Idem.*

§ 69 *Levius eorum peccatum*] Magna vi oratoria, etiam parcere peccatum esse dicebant, inquit, quia Verri parcebatur, sed tamen leve, quia legato. *Idem.*

§ 70 *Sic iste multo sceleratior et nequior, quam ille Adrianus*] Cinnanis temporibus cum C. Fabius Adrianus, ut alii aiunt, legatus, ut alii putant, pro prætore vel prætor, provinciam obtineret Africam, Uticæ in prætorio suo vivus ustus est, quod corrupto servitio civitatis illius de principum nece conspirasse diceretur. Sed opportune Tullius causam tacet illatæ necis in Adriano, et inultam mortem ejus ostendit; quem dicit oratorie non in hospitio, sed domi suæ vivum crematum. Et *ille*, sic dixit, ut de notissimo videretur loqui. *Idem.*

Cap. xxviii. § 71 *Accensus Neroni*] Accensus nomen est ordinis et promotionis in militia, ut nunc dicitur princeps, vel commentariensis, aut cornicularius: hæc enim nomina de legionaria militia sumpta sunt. *Idem.*

Interpellavit] Interpellare, est mediam alterius orationem interrumpere, vel actioni se alterius interponere. Apparet ergo Hortensium, quamvis diu multumque tacuerit, Tertium in medio testimonio perstrinxisse, quod diceret Philodamum adeo malam causam habuisse, ut a Cn. Nerone damnatus sit. *Idem.*

§ 72 *Putasse non oportere*] Reprehensio judicati ab ea parte, qua causæ derivatio facit, ne nobis judicata obsint. Non enim causam Verris relevatam esse, sed illos damnatos, quod quoquo modo occisum hominem esse constaret. *Idem.*

Cap. xxix. *Pertimuit iste*] Mire orator, non Verrem vindicare mortem Cornelii damnatione Philodami, sed crimen suum relevare voluisse. Quorum alterum injuriam passi est, alterum male sibi conscii. *Idem.*

§ 73 *Contendit ab eo*] Extorsit ei. *Idem.*

Togati creditores Græcorum] Noluit dicere equites Romanos, sed togatos dixit, et creditores Græcorum, ut ostenderet causas gratificationis in Verrem. *Idem.*

§ 74 *Accusator apponitur*] Non dicit accedit, sed a Verre scilicet subornatur. *Idem.*

Ex creditoribus Lampsacenorum] Et hic causa gratiæ in persona ostenditur accusantis. *Idem.*

Ut de Philodamo amplius pronuntiaretur] Mos veterum hic fuerat, ut si absolvendus quis esset, statim

absolveretur; si damnandus, statim damnaretur; si causa non esset idonea ad damnationem, absolvi tamen non posset, 'Amplius' pronuntiaretur. *Idem.*

CAP. XXX. § 75 *Quid ego nunc in altera actione*] Hic apparet, etiam in amplificatione sic alteram actionem dici, quemadmodum in comperendinatione. *Idem.*

Cn. Dolabellæ spiritus] Plus significat dicendo spiritus, quam si animositatem contentionemve diceret. *Idem.*

Perpaucis sententiis] Per nimium paucis sententiis eum dixit damnatum, ut ostenderet vix paucos inventos, qui ad opprimendum eum numerum damnationis implerent post ampliationem. *Idem.*

§ 77 *Idcircone exercitum, atque hostem relinquebas*] Recte dixit; bellum enim a Dolabella gerebatur in Cilicia. *Idem.*

Sed etiam spoliatum auxiliis] Auxiliis pro auxilio, quæstoris scilicet: aut auxiliis ipsius pecuniæ, quæ avertebatur. Sic Virgilius: 'Auxiliumque viæ veteres tellure recludit Thesauros.' *Idem.*

Ad inimicos tuos] Accusatores, scilicet Scaurum.

Nisi damnato] Non posset enim rationes falsas ad ærarium referre Verres, nisi damnato Dolabella, qui redarguere mentientem præsens valeret. *Idem.*

CAP. XXXI. § 78 *Testimonium publicum tuum, quod apud Neronem dixisti*] Contra Philodamum. *Idem.*

§ 79 *Bellumne populo Romano*] Sic enim ad Neronem scripserat Verres. *Idem.*

Nisi publice satisfactum sit] Nisi decreto publico traditi ad pœnam sint culpæ auctores. Satisfacere est enim, tantum facere, quantum satis sit irato ad vindictam. *Idem.*

Ei civitati bellum indici] Ut Corinthiis, ut Tarentinis. *Idem.*

§ 80 *Lictorem tuum*] Cornelium scilicet. *Idem.*

CAP. XXXII. § 81 *Legitimum tempus ad ulciscendum*] An vitio magistratus? accepto enim successore ad magistratum accusari possunt. *Idem.*

CAP. XXXIII. § 83 *Et ais, judicium esse factum*] Locus reprehensionis contra judicatum, ne prosit Verri, Philodamum esse damnatum. *Idem.*

In alios contulisse] Non in Philodamum. *Idem.*

Neque in eos quos tu insimularis] Dixeris, vel accusaris. Sensus hic est: Et alios, inquit, non Philodamum, accusasti; et ii ipsi, quos accusasti, damnati non sunt. *Idem.*

Ubi hos persequeris] Subauditur, nusquam, ἐν ὑποκρίσει.

§ 84 *Ab accusatore interrogatus*] Verres scilicet, productus in causa Philodami, et interrogatus. Loqui enim nisi interrogato testi non licebat. Interrogatur autem et ab eo, contra quem productus. *Idem.*

Cur imminuisti jus legationis] Qui potestatem suam in administrando non defenderit, imminuti magistratus, veluti majestatis læsæ, reus est. *Idem.*

§ 85 *Quod his Ephesi*] Ephesus civitas, in qua Dianæ numen peculiariter colitur. *Idem.*

Sed etiam inter hostium tela] Invidiose orator hoc addidit, cum de magistratu dicat; non legato: nam legatorum, in fœderibus faciendis, vel legibus pacis bellique dicendis, sancta corpora jure gentium atque inviolata servantur. *Idem.*

CAP. XXXIV. § 86 *De sua classe*] Habent enim Milesii præsidiariam classem, ex fœdere præbendam populo Romano maritimis necessitatibus. Myoparo navigii nomen est. *Idem.*

§ 87 *L. Magio et L. Phannio*] Hi transfugæ facti a Mariano exercitu apud Mithridatem agentes, ab eodem rege ad Sertorium missi erant de pa-

ciscenda societate belli adversus Romanos; quos in Italia jam positos, et ad Sertorium festinantes, et hostes judicaverat et inquirendos mandaverat senatus. Hi tamen ad ultimum ad Romanos, prodito ex magna parte Mithridate, redierunt. *Idem.*

Usque a Dianio ad Synopen] Dianium, Hispaniæ maritima civitas, Sinope Ponti est, ubi rex Mithridates erat. *Idem.*

§ 88 *Renuntiationemque ejus*] Quia renuntiaverat, navem a Verre L. Magio venditam fuisse. *Idem.*

Cap. xxxv. *Non solum illud perscribunt, quod tum prohibiti sunt, sed etiam causam adscribunt*] Sensus hic est: Non solum prohibitos se scribunt, sed cur se magistratus ipse prohibere curaverit, ne, cum oporteret, in litteras publicas referrent quod gestum esset. *Idem.*

§ 90 *Qui, tametsi Februarium mensem*] Hic est mensis, quo frequens senatus postulatis provinciarum, et legationibus audiendis datur. *Idem.*

Et consulum designatorum nomen expectant] Et *extimescunt* legitur: nam utroque verbo idem significatur. Hortensii autem et Metelli opibus dicit legatos Milesios posse terreri, ne de myoparone dicant, præsertim cum ad beneficia petenda venturi sint Februario mense, et in manu sit consulum, quando et quemadmodum referant ad senatum. Et bene nomen consulum dixit, ut potentiam demonstraret eorum, quorum etiam nomen formidinem efficit. *Idem.*

Religione adducti] Quia jurati testes produci solent, non solum ne falsa dicant, verum etiam ne quæ vera sunt taceant. *Idem.*

Legum domesticarum metu] Patriæ suæ legum, quibus coguntur de incommodis patriæ non tacere. *Idem.*

Cap. xxxvi. *C. Malleolo quæstore Cn. Dolabellæ occiso*] Suspicioso verbo usus est oratorie: nam non insistit, ut probet a Verre occisum esse; sed ita vult videri, quia Verri mors ejus lucro fuit. *Idem.*

§ 91 *Alteram tutelæ*] Filii Malleoli tutor factus est Verres. *Idem.*

Syngraphas fecerat] Inter syngraphas et cætera chirographa hoc interest: quod in cæteris tantum, quæ gesta sunt, scribi solent; in syngraphis etiam contra fidem veritatis pactio venit, et non numerata quoque pecunia, aut non integre numerata, pro temporaria voluntate hominum scribi solent more institutoque Græcorum: et cæteræ tabulæ ab una parte servari solent; syngraphæ signatæ utriusque manu, utrique parti servandæ traduntur. *Idem.*

§ 92 *Extrema cera*] Ultima tabula, ultima parte tabulæ. *Idem.*

Nomen infimum] Ultimum titulum: infimum autem, ut appareat falsum esse. *Idem.*

Expensa Chrysogono servo] Quæritur, cujus servo: Verris scilicet, non Malleoli. *Idem.*

Quadrarint] Solida facta sint, ut neque plus quidquam, neque minus inveniatur in summa. Ubi enim ratio sine fraude est, difficile est sexcenta, detractis quadringentis, quadrare, et solidari, vel solida fieri, quin aut minus, aut plus aliquid reperiatur. *Idem.*

Ut illa de Cn. Carbonis pecunia] Et, ibi enim sexcenta superfuisse, mentitus est. *Idem.*

Cap. xxxviii. § 95 *Commune Milyadum*] Mire, 'commune,' rempublicam. *Idem.* Non tam urbs, quam regio Mylias intelligitur, quæ ab angustiis apud Termessum et transitum Tauri ad interiora per eas angustias extenditur montana regio, usque ad Sagulussum, et Apameensium regionem, ut Strabo ait fine lib. xiii. Incolæ in nummo Græco apud Golzium, et a Stephano de Urbibus dicuntur Μίλυες. *Græv.*

Frumento imperando, æstimando] Licebat enim magistratibus in usus suos frumentum accipere, si vellent, aut pro frumento pretium; quæ æsti-

matio dicebatur: in qua re avarissimi quique infinitam pecuniam contrahebant, iniquum pretium sociis imperando. *Ascon.*

Dolabellæ æstimatam] Sub quo hæc quæstor Verres admisit. *Idem.*

§ 96 *Consistam in uno nomine*] Perseverabo, inquit in eodem titulo quæstorii criminis. *Idem.*

Ex eodem genere] Furtorum scilicet Verris. *Idem.*

§ 97 *In sua potestate ac ditione tenuit*] Obnoxium criminum conscientia, et societate cum reo Dolabella, cui pro quæstore fuerat, et legatus. *Idem.*

Homo adolescens] Quia cupidius accusavit, quam graviorem virum decebat et dolosius: sed excusatur ætate. *Idem.*

§ 98 *Eorum omnium voluntatem repudiavi*] Quia non, ut Scaurus, adolescens accuso. *Idem.*

Non accusatorem maxime laudari volo] Accusatorium nomen ita viro bono fugiendum est, ut aut dici omnino se accusatorem nolit, aut velit se non satis accusatorem videri. Tale est illud Terentianum, 'Eia, ne parum leno sies.' *Idem.*

Rationes ad ærarium] Quia redargui potuit earum falsitas, si ante damnationem Dolabellæ more quæstorum rationes ad ærarium retulisset: sic enim fiebat simul ut de provinciis quæstores Romam rediissent. *Idem.*

Proinde quasi exscribendi] Etsi occupasset accusator tabulas rei aut amicorum ejus, tamen ad necessarios usus licebat exscribere, id est, exempla transferre. *Idem.*

Qui nunquam rationes ad ærarium referat] Hoc ideo, quia nec superioris quæsturæ, quæ cum Carbone fuit, rationes ad ærarium retulisset. *Idem.*

Cap. xxxix. *Tribus versiculis*] Ait enim, Accepi, dedi, reliqui. *Idem.*

§ 99 *Quæstorem se exspectare*] Bini quæstores in Sicilia quotannis erant singulis prætoribus, Lilybætanus et Syracusanus. *Idem.*

Omen magis, quam causa] Omen, auspicium: causa, excusatio. Omen autem ideo dixit, quia ejus exemplum attulit Verres, qui pecuniarum repetundarum damnatus est. *Idem.*

Nomina] Tituli et capita criminum. *Idem.*

§ 100 *Quod minus Dolabella*] In hoc capite, ut ostendat falsitatem rationum Verris, dicit, non convenisse summas Dolabellæ cum ipsius summis: in qua re vult credi, non Dolabellam, sed Verrem fuisse mentitum. *Idem.*

Hinc illæ extraordinariæ pecuniæ] Sordida lucra et furta significat: nam eæ sunt, quæ neque de redditibus, neque de annonis, neque de aliqua legitima accessione, ut donationis aut hæreditatis, verbi gratia, videntur adjectæ. *Idem.*

Hinc ratio cum Q. et Cn. Posthumiis Curtiis] Hi sunt qui extraordinarias pecunias Verris tractabant; quæ in tabulis Verris nunquam scriptæ sunt, ne se ipse proderet, ac pecunias tantas suis litteris indicaret. *Idem.*

Hinc sestertium quaterdecies P. Tadio] Et hic extraordinariarum Verris pecuniarum susceptor esse ostenditur Græcorum testimonio. *Idem.*

§ 101 *Assiduitate*] Gronovius de Pec. Vet. iv. 9. ostendit assiduitatem esse illorum, qui quotidie comparent, et ob oculos versantur. Merito inter vias, quibus Romæ perveniatur ad honores, poni assiduitatem. Quod Cicero ipse pluribus interpretatur in orat. pro Plancio, cap. 26. et 27. et Quintus de Petitione Consul. *Græv.*

Cui sit data, nihil ad me] Oratorie, quæ probari non possunt, fingit se voluntate negligere. Terentius, 'En, Non dico: quasi non noris, tentatum advenis.' *Ascon.*

§ 102 *Tabulas cum conficeres*] Quo modo ergo dicit, Verrem tabulas non habere, sed aliquo tempore cœpisse non scribere? Hæc ergo tempora

rationis tabulas confectas habent. *Idem.*

His expensum non ferres] Expensum ferre, est scribere, te pecuniam dedisse. *Idem.*

Acceptum Curtii referrent] Accepisse a te se scriberent, expensum tulisse te sibi scriberent. *Idem.*

Cap. xl. § 103 *Ut ex utroque genere*] Summa divisio accusationis prætoræ urbanæ et criminum C. Verris in duobus constituta, jurisdictione et sartis tectis. *Idem.*

§ 104 *Qui auspicato a Chelidone*] Auspicari dicuntur ineuntes magistratus: et quia Chelidon, id est hirundo, urbem frequentat, facete urbanam provinciam Chelidonis auspicio meretricis dicit esse susceptam. *Idem.*

Cap. xli. *Neque census esset*] Neque centum millia sestertium possideret: nam more veterum censi dicebantur, qui centum millia professione detulissent. Hujusmodi adeo facultates census vocabantur. Alii sic intelligunt: Neque census esset, hoc est neque census ejus in quinquennium illud esset factus, quorum annorum spatio instaurari census solet apud censores, quorum administratio per lustrum, hoc est quinquennium, extenditur. *Idem.*

§ 105 *An tentatus*] Tanquam scire quis vellet, qualem se prætorem fuerit præbiturus. *Idem.*

Appellat heredem] Injuriosum verbum in persona prætoris. Appellatio enim est inferioris ad potiorem. *Idem.*

§ 106 *Cum intelligam, legem Voconiam*] Voconius legem tulerat, ne quis census, hoc est pecuniosus, heredem relinqueret filiam. Hoc ergo caput edicti est legem Voconiam probantis prætoris. *Idem.*

Cap. xlii. *Non improbum, non inofficiosum, non inhumanum*] Hæc enim testamenta non solent valere: nam improbum, contra leges; inofficiosum, contra merita; inhumanum, contra pietatem. *Idem.*

§ 108 *Sua sponte scelerata ac nefaria est*] Maleficia sponte et non disputatione jurisconsultorum, sed naturali interpretatione fugienda sunt, ut veneficium, parricidium, et cætera, quæ etiam nullo prohibente evitanda sunt. *Idem.*

Cornelia testamentaria, nummaria] Lex Cornelia nummaria, quæ de moneta, ne quis privatus pecuniam faceret. *Idem.*

Ex certo tempore] Ut et quod semper reprehensum est, tamen a certo tempore in judicium veniat, et a certo tempore plecti possit. *Idem.*

§ 109 *Rata esse non patietur*] Hoc totum ἐν ὑποκρίσει, ut quasi per indignationem dici videatur, et interrogative. *Idem.*

Cedo mihi leges Atinias, Furias, Fusias] Istæ omnes de jure civili sunt, nihil continent criminum capitalium, publicique judicii. *Idem.*

Cap. xliv. § 113 *Bona fortunasque*] Bona in ipsis possessionibus, fortunæ in fructibus earum. *Idem.*

§ 114 *Hoc populus Romanus non manu vindicasset*] Confusa locutio: abundare enim videtur 'non.' *Idem.*

Posteaquam jus prætorium constitutum est] Ex quo jus prætorium stabilitum est. Sic hoc dixit, quasi diceret, Post conditam urbem Romam, aut post hominum memoriam, ex quo est jus prætorium. *Idem.*

Tum, uti proximum quemque potissimum heredem esse oporteret] Ut si is intestatus mortuus esset. *Idem.*

Ita secundum eum possessio daretur] Quasi ab intestato agnati ejus succederent, quamvis diceretur testamentum fecisse, si tamen tabulæ non proferrentur. *Idem.*

Et hoc vetus edictum translatitiumque est] Translatitia veteres dixerunt non nova, nec nuper inventa, sed aliunde translata. *Idem.*

Cap. xlv. § 115 *Si habuisset iste edictum*] Quale supra translatitium dixit esse. *Idem.*

Aut pro præde litis vindiciarum, cum satis accepisset, sponsionem faceret: ita de hereditate certaret] Aut peteret, inquit, ut possessor esset; aut acciperet ab adversario satis pro præde litis vindiciarum, et ipse sponsionem faceret: et ita de hereditate certaret. Lis vindiciarum est, cum litigatur de ea re apud prætorem, cujus incertum est quis debeat esse possessor. Et ideo qui eam tenet, satisdat pro præde litis vindiciarum adversario suo, quo illi satisfaciat, nihil se deterius in possessione facturum, de qua jurgium esset. Rursus sponsione ipse provocatur ab adversario certæ pecuniæ, aut æstimationis; quam amittat, ni sua sit hereditas, de qua contendit. Prædes ergo dicuntur satisdatores locupletes pro re, de qua apud judicem lis est: ne interea qui tenet, diffidens causæ, possessionem deteriorem faciat, tecta dissipet, excidat arbores, et culta deserat. *Idem.*

§ 116 *Si possessor, sponsionem non faciet*] Subauditur, 'est;' hoc est, si possessor est, sponsionem non faciet. *Idem.*

Quid id ad prætorem] Bene dixit. Cum enim incertum sit, cujus debeat esse possessio; cur prætor dicat, Si possessor est, quasi jam probaverit possessorem esse eum, qui incubavit? Ergo, a quo pretium accepit, possessorem illum vocat, et vetat eum facere sponsionem; et cum in possessionem mittere prætor ipse deberet; quem nondum misit, jam possessorem appellat. *Idem.*

Ergo quia possessor est, non moves possessione; si possessor non esset, non dares] Contrarium posuit, ut ostenderet improbitatem gratificati prætoris. Ergo nec adimere tibi licet possessionem incubanti, nec dare jure poscenti; quod cum utrumque fieri oporteat, cur hunc possessorem nominas, a quo corruptus es, quasi eum, quia possessor dicitur, movere de possessione non posses? *Idem.*

§ 117 *Si de hæreditate ambigitur*] Caput est edicti Verris. *Idem.*

Hoc translatitium est] Ciceronis verba sunt. *Idem.*

Qui se dicat heredem esse] Verba Verris injusta. Dabo, inquit, si quis tabulas testamenti bene obsignatas protulerit. Sequitur, Non dabo, inquit, si se tantum heredem factum esse dixerit, quamvis ille testamentum non proferat. Apparet, Verrem contra Minuciam gentem fuisse corruptum ab eo, quem ante possessorem appellat in edicto, quam ei possessionem paratus est dare. *Idem.*

Ipse in Siciliensi edicto] Figura prolepsis: non enim adhuc pervenimus ad Siciliam; cujus crimina, in accusatione futura sunt; in tempore, præterita. *Idem.*

Cap. xlvi. § 118 *Capite Anniano*] Proprie juris capita dicuntur. *Idem.*

§ 119 *In quibus ita intercessit*] Intercedere, ut vides, etiam prætor prætori solet, ut Piso Verri, appellatione causæ ad collegam facta. *Idem.*

§ 120 *Quam plena ac referta Chelidonis*] Plebeia quædam clientula Verris Chelido fuit, quæ illum etiam moriens fecit heredem: qua causa impune illam meretricem appellat orator. *Idem.*

Cap. xlvii. § 122 *Tribunus plebis*] M. Lollius Palicanus. *Idem.*

Cujus rei] Non in eodem negotio, sed generaliter, cujus criminis, id est crudelitatis. *Idem.*

Suo tempore] Cum agetur de suppliciis. *Idem.*

§ 123 *Viros bonos et honestos*] Quo modo igitur fallunt mortui voluntatem, cum ad Verrem adeunt? an vetuste bonos pro magnis, honestos pro divitibus posuit? an bonos et honestos, ut ipse crediderat? *Idem.*

§ 124 *Das eis possessionem*] Injuste: aut enim solvi potius debuit testamentum, quod contra legem Corneliam factum fuerat; aut integrum cum voluntate mortui permanere. *Idem.*

Lex est: pœna est] Accusetur, inquit, cum fecerit, et damnetur: hoc prætoris est; non, prohibere ne faciat. Qui enim jus dicit, factorum judex est, non futurorum, duntaxat in civilibus causis. *Idem.*

O modestum ordinem] Quia ordinem dixit, equitum Romanorum ordinem dici quidam putant: sed libertinos significat; quorum non conditionem, sed more suo, quasi honestorum, ordinem vocat. *Idem.*

Cap. xlviii. § 125 *C. Sulpitius Olympus fuit*] Vetus locutio. Eminus est Vulturnus Capua tria millia passuum. *Idem.*

Ex edicto istius, quod edictum Sacerdos non habuerat] Edictum in causa veteri novum adhuc ostendit, ut nummarium probet: nam ex ipso negotio videtur edixisse Verres, ut omnis libertus non patrono tantum, sed etiam patroni filiæ sextam relinquat hæreditatis. *Idem.*

L. Gellius] Sine ornamentis nomen posuit, quia per se clarum est consularis et nobilis viri. *Idem.*

§ 126 *Adventitia*] Quia ab alieniore hereditas veniebat. *Idem.*

Cap. xlix. § 128 *Non alienus a matris ejus genere et nomine*] Qui putant εἰρωνικῶς pronuntiandum, non vident contra testis sui dignitatem nunquam dicturum Ciceronem fuisse: ergo simpliciter accipiendum est: vult enim patrem Verris divisorem fuisse, matrem honestiorem intelligi. *Idem.*

Tabulas protulit] Per quas probavit abisse a se pecunias certis nominibus inscriptas: non enim Verres scripserat se accepisse; sed illo tempore, unde, et quo modo, et per quos dederit, scriptum in tabulis ostendit. *Idem.*

Quo maximarum rerum frequentissimæ quotidie advocationes fiunt] Vel uti consulatur convenientibus advocatis, vel ut alterutri parti apud arbitros adsint, vel ut ipsi judices in rem aliquam capiantur. *Idem.*

Cap. l. § 130 *De sartis tectis*] Harum rerum cura propria censoribus datur, id est, sartorum tectorum exigendorum. Verum hæc tueri et procurare, cum cæteris item tum publicis, tum privatis operibus, ædilium cura est annua. Prætores, nisi senatus decrevit, de hac re minus laborant. *Idem.*

§ 132 *Sine ullo intertrimento*] Detrimentum vel unius partis dici potest; intertrimentum non ad unius partis spectat, sed dantis et accipientis. *Idem.*

Cap. li. § 133 *Nullam esse columnam, quæ ad perpendiculum esse possit*] Perpendiculum, linea laterum æqualitatem a summo ad imum latitudine probans. Hoc autem cum in columnis omnibus, tum maxime in structilibus vetustis, ubi tumoris est aliquid, evenit, in quibus aut media aut ima crassiora sunt. *Idem.*

§ 136 *Sartis tectisque dominata est*] Addidit 'que,' ut esset plenum dictum, nam 'sarta tecta' dicuntur. *Idem.*

Cap. lii. § 137 *Eques Rom. publicanus*] Aut potius parcus et attentus, quo magis indignum sit ad meretricem venisse. *Idem.*

Cap. liii. § 139 *Etenim judicium id, quod prope omnium fortunarum*] Causam Mustius pecuniariam habuit Tullio defendente; cujus oratio non est edita. *Idem.*

Cap. liv. § 141 *Foro ornato*] Hoc fieri ludis solebat, qui in foro etiam tum dabantur. *Idem.*

Renuntiat Rabonius] Renuntiat, irritam nuntiat. *Idem.*

Ab eo mancipe, quem ipse apposuisset] Rabonio scilicet fabro. *Idem.*

Veteratorium] Acutum, callidum. *Idem.*

§ 142 *Quod est igitur remedium? quod*] Repetit 'quod,' ut deliberantis cunctatio videatur inesse verbis ejus. *Idem.*

In bonis prædibus prædiisque vendendis] Bona prædia dicuntur bona sa-

tisdationibus obnoxia, sive sint in mancipiis, sive in pecunia numerata; prædia vero domus, agri. Hæc omnia venduntur, si rationi publicæ locator sartorum tectorum non responderit. Ad hoc autem hæc omnia sunt obnoxia, ut pro sua voluntate agat redemtor operis quidquid suo periculo facit. Tu autem Verres, cum ego populo Romano sim obnoxius et prædibus, id est fidejussoribus, et prædiis appositis, [Lege, *oppositis*. 'opponere' enim nonnunquam est pignori dari apud Catullum et alios. *Græv.*] tu mihi non exactor sis operis, sed dominus voluntatis. *Ascon.*

Ut optima conditione sit] Ad hoc, inquit, astrictus redemptor tenetur populo Romano, ut optima conditione, quod vult, de redemptione sua agat. Et tu eum excludis, quem solum admitti oportuit; ut ad ejus pecuniam ac sumptum operis, quem illi imperaturus es, alius accedat. *Idem.*

Prædibus et prædiis] Prædia sunt res ipsæ: prædes homines, id est, fidejussores, quorum res bona, prædia, uno nomine dicuntur. *Idem.*

Populo cautum est] Ærario scilicet. *Idem.*

Cap. lv. § 143 *Ex opere faciendo, quæ pupilli Junii*] Ant. Augustinus optime, sive ea conjectura sit, sive antiqua lectio, *Lex operi faciendo pupilli Junii, quæ? dic, dic quæso clarius.* Confirmatur hæc lectio antiqua inscriptione Neapolitana, quæ totum hunc locum mirifice illustret: LEX PARIETI FACIENDO, &c. unde apparet *operi* legendum esse, non *opere.* Ursinus.

Corriguntur leges censoriæ. Quod enim video] Non εἰρωνικῶς pronuntiandum. *Ascon.*

Socium ne admittito] Eum qui tradere ædem debebat. *Idem.*

Neve partem dato] Aliud enim socius, aliud particeps: nam particeps qui certam habet partem, et non indivise agit, ut socius. *Idem.*

Neve redimito] Ne ipse iterum a se redimat, aut per suppositam personam, ut alter ei redimat. *Idem.*

§ 144 *Cujus prædia subierant periculum*] Satisdatorem dicit fuisse D. Brutum. *Idem.*

Cap. lvi. § 146 *Si quid operis causa rescideris*] Satisdet damni infecti redemptor novus veteri, si quid pro necessitate operis in æde læserit. *Idem.*

Qui redemerit] Rabonium significat. *Idem.*

Qui a vetere redemptore acceperit] Pupillum dicit. Huic jubet satisdare Rabonium, hoc est, ipsum sibi: nam cum sit tutor pupilli, utrobique res ejus agitur. *Idem.*

Hoc opus bonum suo cuique] Verbum est res diversas simul comprehendens, hoc est bono latere, integris mensuris, apta arena, utili calce, machinis idoneis, proba materie. *Idem.*

§ 147 *Manupretii machinæ*] Manupretium dicitur, ubi non tam materiæ ratio, quam manus atque artis ducitur. *Idem.* Corrigendum, *manupretium*, in recto casu, ut sit, Quantum abstulit mercedis manupretium machinæ. *Hotom.*

§ 148 *De populo accedere*] Huc usque a capite, quod est, 'At enim,' interrogative pronuntiandum est: et contra responsive, 'Omnes rejecti sunt.' Omnia, inquit, facta sunt, ne quis de populo redemptor fieret, qui aut pupillo parceret, aut conscius prædæ prætoris esset. Sed quæritur, qui fieri potuit, ut, cum ex Idibus Septembribus in Kalendas Decembres diem operi faciendo præstituerit, omnes angustiis temporis excluderentur, in tanta facilitate operis faciendi, quantam ipse ostendit, cum diceret, minus esse operis illas quatuor columnas reponere, quam unam ab integro novam efficere. Respondetur, Ciceronem impensam operis

parvam putare, non moram. Sed has, inquit, angustias temporis non timuit Rabonius propter convenientiam Verris. *Ascon.*

Cap. lvii. § 149 *Istam diem quo modo assequitur*] Quo modo accurrit ad diem? *Idem.*

Neque Kalendis Decembribus, neque Nonis, neque Idibus] Religiose in me* nominat vultu* divo* novit Idus Kalen.* Cicero Nonas addidit, quamvis hoc pronuntiatione solvatur. Et cum irrisione hoc dici videre possumus. *Idem.* Subtilissime locum hunc interpretatus erat Asconius; quemadmodum quidem ex ejus verborum vestigiis suspicari possumus: sed verba prope omnia in iis quidem libris quos vidimus, interciderunt. Hanc tamen illorum fuisse sententiam suspicamur: Religiosis diebus vim cuiquam fieri non licebat. Idcirco Kalendas et Idus nominavit, cum diceret Rabonio molestum neminem fuisse; nam Idus Jovi, Kalendæ Junoni dicatæ sunt. Nonas tamen, qui dies feriatus non erat, etiam nominavit: opinor, per occasionem inductus aliorum similitudine dierum solennium. Tametsi hæc ipsa actionis ratione, ac pronuntiationis, per irrisionem dici satis intelligi posse arbitratur Asconius. Sed de actione judicare ipsi aut perquam difficulter, aut nullo prorsus modo possumus. Historia quidem ex Macrobii Saturnalium libro primo repeti potest. *Hotom.*

Putabat se aliquid defensionis habiturum] Ut diceret, adeo nullum apposui redemptorem, ut post diem præstitutum operi non ab eo susceperim opus, nec in acceptum retulerim. *Ascon.*

Ut uno minus teste haberet] Ut de tot, qui contra se sunt, testibus unum Rabonium detraheret. Cum die cæteros exclusisset, tum in ejus arbitrium ac potestatem venire volebat. Præstituendo diem angustissimam operi, duas res assecutus est Verres, inquit: et cæteros exclusit conditione temporis, et ipsum Rabonium in sua potestate habuit; qui videbat quidem sibi prædam eripi a Verre, sed non se commovebat metu temporis præfiniti. *Idem.*

§ 150 *Qui sibi ereptam prædam arbitraretur*] Rabonius scilicet, qui a Verre sibi arbitraretur lucrum redemptionis ereptum. *Idem.*

Quod jam iste referre non poterat] Nimis enim erat invidiosum. *Idem.* In libro Asconii, *referre.* Quod quemadmodum convenire possit, non despicio. Horum autem verborum sensus hujusmodi; Quoniam tantam Bruti contentionem diutius ferre non poterat, &c. *Hotom.*

Tabulæ] In quibus scriptum est, ad Verrem pecuniam pervenisse, quam Rabonius tutor pupilli nomine dedit Verri, tanquam si ipse a pupillo acciperet. *Ascon.*

Cap. lviii. § 152 *Sine bulla*] Simul cum prætexta etiam bulla suspendi in collo infantibus ingenuis solet aurea, libertinis scortea, quasi bullientis aquæ sinus communiens pectusque puerile. *Idem.*

Cap. lix. § 154 *Dubitamus, quid iste in hostium præda molitus sit*] Scilicet, cum piratarum navem cepit, et prædam omnem ad se avertit. *Idem.*

Ex L. Metelli manubiis] Manubiæ sunt præda imperatoris pro portione de hostibus capta. *Idem.*

A signo Vertumni in Circum Maximum] Signum Vertumni in ultimo vico Thurario est, sub basilicæ angulo flectentibus se ad postremam dexteram partem. Vertumnus autem Deus invertendarum rerum est, id est mercaturæ. Circus autem Maximus est idem, in quo nunc Circenses spectantur. *Idem.*

Quam tu viam thensarum atque pompæ ejusmodi exegisti] Sic exegisti. Exigere viam dicuntur magis-

tratus, cum viciniam cogunt munire quam diligentissime sumptu facto. Thensæ autem sunt sacra vehicula: pompa ordinum et hostiarum. Thensas alii a divinitate dici putant: alii, quod ante ipsas lora tenduntur, quæ gaudent manu tenere et tangere qui eas deducunt. Orbita autem duas res significat: nam orbita et rota ipsa intelligitur, et vestigium rotæ in molli solo. *Idem.*

Cap. lx. § 155 *Intercessit contra legem Corneliam*] Ut tribuni plebis aliorum quoque magistratuum capessendorum potestatem haberent, persuasisse dicitur hanc legem Opimius. *Idem.*

Contra alicujus hominis nobilis voluntatem] Catulum significat, qui tunc princeps fuit Syllanæ factionis. *Idem.*

Paucos homines, ut levissime dicam, arrogantes] Catulum, Hortensium, Curionemque significat. *Idem.*

§ 157 *Manubias detrahere conatus sit*] Spolia quæsita de vivo hoste nobili per deditionem manubias veteres dicebant: et erat imperatorum hæc præda, ex qua, quod vellent, facerent. *Idem.*

Cap. lxi. *Nam de subsortitione illa Juniana, judices, nihil dico*] Sortitus erat judices prætor Verres in judicio, quo Oppianicus accusatus est a Cluentio. Rejectione utrinque facta, subsortitus est in eorum locum Verres, ut mos est, alios. Damnato Oppianico, cum in invidia res esset, quod pecunia reus videretur oppressus; et princeps illorum judicum damnatus esset Junius, quod diceretur alios supposuisse, qui reum damnarent, non eos quos prætor fuerat subsortitus; etiam Verres ipse, ut hæc invidia adversus Junium vera videretur, sustulit quos in suis tabulis habebat, et alios in litura scripsit, et obsignavit annulo non solum suo, sed etiam scribæ sui. Quem furtorum participem suorum, et divitem fecerat, et annulo donaverat aureo. *Idem.*

§ 158 *Ejusdem modi subsortitionem homo amentissimus suorum quoque judicum fore putavit*] Obscurus locus, sed, ut opinor, hic sensus est. Putavit, inquit, Verres eodem loco supponi potuisse judices, qui se corrupti absolverent, quemadmodum suppositi erant, qui Oppianicum condemnarant. Nam Q. Curtius, sodalis ejus, judex quæstionis, subsortiebatur in locum rejectorum, quos iste redemerat, improbos judices, quibus ad venales sententias proferendas ultimo die subjectis uteretur. Facile autem pro veris judicibus improbi supponi poterant volente hoc judice quæstionis, et illis patientibus qui veri judices erant; quia nisi citati non considebant, et grave onus erat, et incommodum judicare. *Idem.*

Q. Curtium judicem quæstionis] Apparet hunc post hoc factum a Cicerone esse rejectum convicio populi, qui in corona aderat. *Idem.*

Ex hac decuria nostra] Decuriam modo ordinem, ac per hoc ex vobis; quia honestiorum decuriæ, inferiorum centuriæ dicebantur. *Idem.*

Cujus mihi potestatem largissimam fieri oportebat] Quæ scilicet non fieret, si pro vobis alii subjicerentur. *Idem.*

Quos iste annuerat] Quasi diceret, suggereret. *Idem.*

Sine causa] Non rejectis scilicet iis, in quorum locum alios subsortiebantur. Hoc est, unoquoque vestrum nobis manente, neque rejecto. *Idem.*

LIBER II.

Cap. I. § 1 *Ea me ad hoc negotium provincia attraxit*] Hoc vero plus est, quam quod in Divinatione dixit, 'Suscepi causam reipublicæ.' *Ascon.*

§ 2 *Princeps Sicilia*] Tum cum Messana civitas seditione divisa, auxilium contra Hieronem per legatos a populo Rom. petiit; quod initium fuit discordiæ. *Idem.*

Nunquam postea deficerent] Apparet, quia post societates et amicitiam firmatam nihil tale commiserant. *Idem.*

In amicitia perpetua manerent] Quæ nunquam defecerant. *Idem.*

Cap. II. § 3 *Signis monumentisque pulcherrimis*] Præparatio ad librum de signis. *Idem.*

§ 4 *Denique ille ipse M. Marcellus*] Hic imperator cum esset, vicit, cepitque Syracusas, et victis pepercit. *Idem.*

Quæ cum manu munitissima esset] Ne quis diceret, Non fuit quod timeret. *Idem.*

Cum vi consilioque cepisset] Ne quis diceret, Non potuit hostium urbem Syracusas expugnare. *Idem.*

§ 5 *Quando illa frumentum*] Omne genus pensitationis in hoc capite positum est, canonis, oblationis, indictionis. *Idem.*

Cap. III. § 6 *Quæ forsitan ne sentimus quidem, judices*] Quædam commoda ita, ut non sentiantur, alia consequuntur, ut sanitatem integritas virium. Sentimus autem, si illa subtrahantur. Cujusmodi est, quod nunc dicit, negotiatores Romani lucra faciunt, et locupletes sunt de opportunitate Siciliæ. *Idem.*

§ 7 *Illam veterem*] Bonam consuetudinem. *Idem.*

Non hanc, quæ nunc increbruit] Malam. *Idem.*

Neque publicanus, neque negotiator] Odiosissima hæc sunt Romanorum hominum per provincias nomina. *Idem.*

§ 8 *Aram legum*] Tribunal prætoris, ac subsellia judicum. *Idem.*

Publico consilio] Quia non potest negari, fuisse illos accusatores M. Lepidi: addidit, 'publico consilio:' quasi illud non omnes tunc fecerint. *Idem.*

Tametsi illum annum] M. Lepidi prætoris, qui accusari cœperat a duobus Metellis, Celere et Nepote, qui cum legibus interrogassent, victi ejus apud populum gratia destiterunt. *Idem.*

Ut bis ex ea familia] Semel, quod proavus conservavit victor Syracusas: iterum, hic pronepos magistratu suo Siculos recreavit. *Idem.*

Et postea M. Antonii] Hic est M. Antonius, qui gratia Cottæ consulis, et Cethegi factione in senatu, curationem infinitam nactus totius oræ maritimæ, Siciliam et provincias omnes depopulatus est; et ad postremum inferens Cretensibus bellum morbo interiit. *Idem.*

§ 9 *In neminem ante hunc*] Recte: quia Lepidus legibus tantum interrogatus, nec dum etiam cœperat accusari. *Idem.*

Cap. IV. § 10 *Postulata consulibus, quæ non postulata*] Ne ipse in Verrem concitasse Siculos videatur, voluntatem eorum contra Verrem cum multis aliis rebus esse monstratam dicit, tum etiam quia petitiones ad senatum per legatos Siculi tales miserunt, ut non tam beneficia postulare, quam hujus injurias describere viderentur, ut puta cum petunt, ne rei fiant absentes, quia Sthenius apud Verrem hoc passus fuerat; et alia hujusmodi. *Idem.*

A quo mea longissime ratio] *A quo*, a qua re, a quo negotio, accusationis scilicet. *Idem.*

§ 11 *Publice privateque*] Aut legati, aut suas injurias persequentes. *Idem.*

At quemadmodum judices venerint] Obscurus sensus; et per hyperbaton cum parenthesi, figura, et novo modo, in sententia magis, quam in verbis explicatur. Est enim sensus hic: At quemadmodum judices venerint, id est, quam animose contra Verrem, ex hoc cognoscite. Et docet, quoties deterriti, et per quos, et quibus minis, accusandi tamen Verris non deposuerint voluntatem. *Idem.*

Saluti enim potius illorum consulam, quam voluntati] Hoc ideo, quia contra Metellum dicturus est Siciliæ nunc prætorem. *Idem.*

Quæstores utriusque provinciæ] Duos quæstores habet Sicilia, Lilybætanum et Syracusanum: nam prætori una provincia est, quæstori duæ. *Idem.*

Præsto fuerunt] Ut impedirent scilicet meam inquisitionem: sequitur enim, 'Non minus acres contra me fuerunt.' Apparet, cum triennio Siciliam tenuerit unus Verres, quæstores tamen per annos singulos huic esse mutatos. *Idem.*

§ 12 *Prætorem vero*] Ipsum Metellum, successorem Verris. *Idem.*

Cap. v. § 13 *Una opera*] Quod Romam venerunt, aut quod processerunt in conspectum judicum. *Ascon.* Omnia hic integra, sed Asconii interpretatio in hunc locum mihi vitiosissima videtur. 'Una opera,' inquit, 'quod Romam venerunt, aut quod processerunt in conspectum judicum.' Nihil falsius. Ad hoc enim missi erant, ut laudarent Verrem, atque ad hanc unicam operam destinati: sed ea duplex facta est, dum et sua a Verre repetunt, et ipsum laudant. *Nann.*

Qua ratione isti amica sit] Ob remissa munera, societatemque prædarum. *Ascon.*

Alia civitas nulla, judices, publico consilio] Scilicet laudant aliæ, sed non publico consilio, per privatos testes: supra enim dixit, 'præter duas civitates,' Mamertinam scilicet et Syracusanam. *Idem.*

§ 14 *Vis illa summi imperii*] Metelli prætoris in Sicilia, et Romæ fratris ejus Metelli, alterius prætoris urbani, alterius consulis cum Hortensio. *Idem.*

Injussu populi ac senatus] Magnifice, cum de miserrimis et tenuissimis oppidis Siciliæ loquatur, tamen dicit et populum et senatum. *Idem.*

Testimonium publicum mandataque acceperant] A suis civitatibus scilicet. *Idem.*

Cap. vi. § 17 *Statim Romæ, et ad urbem*] Præturæ jus: omnis enim magistratus, qui intramuranus non est, nec urbanus, etiam si administrator ejus Romæ est, ad urbem dicitur. Sallustius: 'Ii utrique ad urbem imperatores erant.' *Idem.*

Maximam uno anno pecuniam facere posset] Cur uno anno? an quia divinabat, Arrio sibi non successuro, per triennium se fuisse in Sicilia futurum? *Idem.*

§ 18 *Cum videret in foro latrocinia*] Furta in æde Castoris, ac pro rostris. *Idem.*

In quarto actu improbitatis] Fabula, sive tragica sive comica, quinque actus habere debet: ergo et mire transtulit; et significatur, administrationes in republica Verris infames, tanquam scenicos actus, spectaculo omnibus fuisse. *Idem.*

Cap. vii. *Non solum genera furandi, sed etiam nomina*] Species negotiorum hominumque significat. *Idem.*

§ 19 *Quas ego istum in Italia scripsisse arbitror*] Quasi in navi scribere non potuerit. Sed hoc eo dicit, quia constat Verrem negotia Siciliæ extra Siciliam didicisse. *Idem.*

§ 21 *Sacerdote prætore*] Hic et temporis admonitio est, et argumentum calumniæ Verris, de qua Sacerdos nihil contra heredem statuerit. *Idem.*

Quadruplatores] Accusatores, sive delatores criminum publicorum sub pœna quadrupli; sive, quod ipsi ex damnatorum bonis, quod accusaverant, quartam partem consequebantur. *Idem.*

Cap. viii. *Ad urbem*] Jam supra diximus, cap. 6. quid intersit 'ad urbem,' et 'in urbe.' *Idem.*

§ 22 *Is, qui Erycinum montem obtinebat*] Lilybætanus scilicet quæstor, non Syracusanus: nam hos binos quæstores annuos habuit Sicilia. *Idem.*

Excursor et emissarius] Sic vocantur conciliatores furtorum, quæ a magistratibus committuntur, atque internuncii. *Idem.*

Paulo tamen consideratiorem] Si consideratiorem, inquit, aliquatenus calumniatorem quæreret, reperire non posset. *Idem.*

Veneri absolvit, sibi condemnat] Sensus hic est: ita Verrem in causa bona tamen prædatum, quasi minus damni esset, si Dionem Erycinæ Veneri addicere voluisset. *Idem.*

Quod non debebatur] Mire perseveravit in causa, ut ostenderet calumniam fuisse prætoris. *Idem.*

§ 23 *Quid ipsius Q. Cæcilii Dionis*] 'Ipsius' honorifice positum est, quasi alicujus magni hominis. *Idem.*

§ 24 *Qui tum in Macedonia fuit*] Pro consule scilicet; nam, ut opinor, Curioni successerat. *Idem.*

Sed legis exceptio] Qua non licet ut testimonium defensori denuntiet accusator. *Idem.*

Cap. ix. *E Chelidonis sinu*] Alludit ad nomen, quod hirundo, quam Chelidona Græci vocant, veri, id est tempori veris, sit amica. *Idem.*

§ 25 *Si commissum quid esset*] Commissa dicuntur, quæ contra testatoris voluntatem facta, aut non facta ab herede, mulcta aliqua pœnaque plectuntur. *Idem.*

Ipso vigesimo anno] Præscriptio temporis. *Idem.*

Cognoscit] Jam primum hoc peccatum. *Idem.*

Ab duobus fratribus] Pares voluntate videri vult, in pari damno: et non unam partem hereditatis ablatam, sed duas partes. *Oliv.*

Cap. x. § 26 *At enim ad Verrem pecunia ista non pervenit*] Conjecturæ status. *Idem.*

Tentatur] Mire contra Hortensium, qui improbos sæpe defendit. *Idem.*

Verres calumniatores apponebat] A summo ad imum, hoc est a primis ad postrema. *Idem.*

Volcatio sese dicunt dedisse] Tollit conjecturam, causam quærit. *Idem.*

Ecquis Volcatio] A persona. *Idem.*

Veniat nunc] A consequentibus. *Idem.*

Sed cum ob tua decreta] Collectio. *Idem.*

§ 27 *Sed in tua manu numeratum*] Diffinitive. *Idem.* Vulgo, *sed tua manu.*

Nam si hanc defensionem probabitis] Admittetis, accipietis. *Idem.*

Non accepit ipse] Sed non accepit ipse. *Idem.*

Licet tollatis] Pro eo quod est, jam tollite. *Idem.*

Ad Q. Mucii innocentiam referatur] Q. Mucius Asiam singulariter rexerat, adeo ut dies festus a Græcis in honorem ejus constitueretur, qui diceretur Mucia. *Idem.*

Cap. xi. § 28 *Missos faciamus*] Dimittamus a nobis de provincia, eorumque opera non utamur. *Idem.*

Rationem reddendam nobis arbitremur] Accusari nos posse credamus. *Idem.*

§ 29 *Et eos in concione*] Quædam præmia et honori et lucro sunt, ut hastæ, vexilla, faleræ, coronæ civicæ; at annuli aurei ingenuitatis signa et liberationis. *Idem.*

Cap. xii. § 30 *Si, cum hæc a quopiam, &c.*] In provincia scilicet; nam Romæ appellari tribuni possunt con-

tra omnem potestatem. *Idem.*

§ 31 *Ut prætor in ea verba judicium det*] In verba litis jure composito. *Idem.*

L. Octavius Balbus judex, homo, &c.] Hæc sunt exempla verborum, quæ in verba judicium dare fingit prætorem improbum. *Idem.*

Juris et officii] Jus ad doctrinam pertinet, officium ad virtutem. *Idem.*

L. Octavius Balbus judex esto] Judicio suo fungatur Balbus in Servilium. *Idem.*

Si constat (vulgo *si paret*) *fundum Capenatem P. Servilii esse, neque is fundus restituetur Catulo*] Cujus non est. Memento autem, judices præsentes esse, quorum nominibus utitur ad exemplum. *Idem.*

Neque is fundus restituetur] Hoc significat, Coge, ut restituat. *Idem.*

Aut condemnare eum quem non oporteat] Quia de fundo exemplum dederat, subjecit clausulam etiam de condemnatione. *Idem.*

Si non accipit, quod te debere dicis, accuses: si petitur, ducas] Sensus hic est: Si non acceperit creditor, quod se debere debitor dicit, accusetur; si petitur, condemnetur; idem scilicet. *Ascon.* Ex verbis Asconii videor mihi colligere, eum non *petitur*, sed *petitor* legisse, cum inquit, ‘ et accusari eum qui petitor esset.’ Quamobrem nescio an ad istum modum legi oporteat, *Si non accipit, quod te debere dicis, accuses; si petitor, ducas.* Hoc sensu: Si non accipit creditor pro plena solutione, in quod te obligatum agnoscis, nec tua professione contentus est, accuses creditorem, qui sibi solvi non patitur: sin petitor est ejus summæ, quæ sibi debetur, (sive ut omnia exemplaria habent, *si petitur*, nimirum ea summa a creditore, quam tu non agnoscis te debere) ‘ ducas eum,’ hoc est, abducas in vincula, ita ut anceps periculum circumstet creditorem; quippe si non tantundem accipiat, quantum a debitore in solutum offertur, sit accusandus; sin petat quantum sibi debetur, in vinculis habendus sit. *Nannius.*

Duci jussit] Vel reum fieri, et accusari eum qui petitor esset, vel etiam damnari. Melius autem ‘ duci jussit,’ in vincula vel in carcerem, intelligimus, quam ‘ duci jussit,’ damnavit. *Ascon.*

Tum si eorum legibus dari oporteret] Subauditur, judicia. *Idem.*

Si cives Romani essent] Subauditur, ‘rei.’ Sic Terent. ‘ Hic in noxa est, hic ad defendendam causam adest. Cum ille est, hic præsto est: tradunt operas mutuas.’ *Idem.*

§ 32 *Verum, ut totum genus complectamini judiciorum, prius jura Siculorum*] Explanationem subjecit obscuræ rei. *Idem.*

Cap. xiii. *Domi certet*] Apud cives suos. *Idem.*

Suis legibus] Siculis. Etenim apud veteres non Romano tantum jure, sed et suæ cujusque civitatis legibus agebatur. *Idem.*

Ex P. Rupilii decreto] Hic est P. Rupilius, qui quondam ex publicano factus consul, postea de decem legatorum sententia leges Siculis conscripsit. *Idem.*

Cum alternæ civitates rejectæ sunt] Apparet ex hoc dicto, primum petitoris ac rei civitatem ad judicandum proponi: postremo iri ad aliam quamlibet, utriusque facta rejectione. *Idem.*

Quod civis Romanus] Deest, *in eo;* ut sit, in eo quod civis Romanus. *Idem.*

Ex civium Romanorum conventu] Ex iis civitatibus, ad quas cives Romani convenire solent agendæ suæ, aut publicæ rei causa. *Idem.*

§ 33 *Aut eum judicem, quem commodum erat*] Vetuste posuit pro eo, quem volebat: sic Terent. ‘ Amat? Dabitur a me argentum, dum erit commodum.’

Nam meretrici dare quando est commodum? sed est positum pro eo, quam diu libuerit. *Idem.*

§ 34 *Si quid perperam judicarit senatus*] Multi subdistinguunt, et separatim addunt, 'senatus,' ut quasi per interrogationem ostendat, ne senatui quidem cujusquam civitatis in potestate fuisse judicare quod senserat. *Idem.*

Nisi cum nihil intererat istius] Nisi, cum, quid jussu ederet, non habebat. *Idem.*

Cap. xiv. § 35 *Stragulæ vestis*] Stragula vestis est picta. *Idem.*

§ 36 *Insanias*] Nove, sed proprie. *Idem.*

In palæstra] Palæstra, locus in urbibus Græciæ quamplurimis, ubi cursu et luctatione, aliisque variis ludis adolescentes exercebantur. *Hotomanus.*

§ 37 *Heraclio dica*] 'Dicam' Latine dixit, Syracusanorum linguam exprimens. Est autem δίκη actio, sive lis, ut apud Terentium in Phormione, 'En unquam injuriarum audivisti mihi scriptam dicam?' et alibi, 'Et tibi scribam dicam.' Sed postea δικὰς καταχρηστικῶς pro δικαστὰς usurpat. *Idem.*

Cap. xv. *Adjectum esse oculum hereditati*] Galli eleganter, *Qu'il avoit assiégée de l'œil*, quam obsederat oculo, hoc est, notarat et designarat oculis ad prædam. *Idem.*

Dicas sortiturum] Id est, judices qui de controversiis institutis cognoscerent: et similiter δικὰς dixit pro δικαστὰς, ut apud Latinos 'judicium' pro judices. 'Sortiri dicam,' est, sortiri judices qui de dica, id est, actione instituta, disceptarent. *Idem.*

Cap. xvii. § 41 *Instituto suo*] Consuetudine Syracusanorum. *Hotom.*

§ 43 *Turpissima persona calumniæ*] Translatum ex fabulis, pro turpissimæ partes, id est, turpissima procuratio, vel negotium mandatur. *Idem.*

Cap. xviii. § 44 *Cæteras dicas omnes*] Id est, judices qui de litibus institutis cognoscerent. Quæstores autem mandato prætorum jure dicendo conventus circuibant. Suetonius. *Idem.*

§ 45 *Ad communem litium æstimationem*] Id est, Paucos Syracusanos venisse Romam, non tam ut laudent Verrem, quam ut communem causam defendant. Si enim damnabitur Verres repetundarum, ipsi quoque recuperatorio judicio convenientur ad restituenda bona Heraclii, et quanti ea res in judicio æstimata fuerit, tantum cogentur refundere. *Nannius.*

Cap. xx. § 48 *Pene alterum filium*] Generum suum. *Hotom.*

Per pseudothyrum revertantur] Cum palam exire a Verre viderentur, latenter postea, quasi per posticum revertebantur. *Hotom.* Est autem pseudothyron latens janua, et fallax, et quæ speciem ostii non præbet, qualem Virgilius descripsit Æneid. ii. 453. *Nannius.*

Cap. xxi. § 50 *Buleuterium vocant*] Βουλευτήριον, ubi consultationes fiunt; ubi βουλευταὶ, hoc est, senatores, de republica sententias dicunt. *Hotom.*

§ 51 *Mucia*] Quæ Asiani, in Q. Mucii Scævolæ, qui abstinenter provinciam rexerat, honorem instituerant. *Hotom.*

§ 52 *O Verrea præclara, quoquam si accessisti, quo non attuleris*] Aliquis elicitur sensus; sed si *quonam enim accessisti* legeremus, multo concinnior sententia videretur. *Hotom.* Legendum et interpungendum, ex vestigiis codicum, *O Verrea præclara! Quoquam, quæso, accessisti, quo.* Græv.

Cap. xxiii. § 56 *Refert illam suam*] Legendum arbitror, *Refert se ad rationem illam suam*, hoc sensu, Syracusis culpam suam in generum con-

tulerat; nunc idem facere instituit, cum in Volcatium derivare hoc crimen voluit. *Hotom.* Subaudiatur 'cantilenam,' aut quid simile. *Grut.*

CAP. XXV. § 60 *Judicia*] Fabricius, Lamb. Grut. *consilia.* Gulielm. utramque illam vocem arbitrabatur supervacuam.

§ 61 *Ad illa H-S*] Id est: Non illa solum D millia H-S, quæ Epicrati venerant hereditate, sed illa etiam bona quæ possidebat Epicrates ante hanc hereditatem, et quæ erant sestertium quindecies centenum millium, Verres Bidinis adjudicavit. *Hort.*

CAP. XXVI. § 63 *Eductus*] Ad Metellum prætorem protractus ab Heraclio, quasi direptæ pecuniæ suæ particeps, hunc Metellus statim duci jubebat in carcerem. *Hort.* Si tamen libri veteres essent subsidio, mallem cum Lambino *editus*, hoc est nominatus tanquam particeps criminis. *Muret.*

Ab Heraclio, duci jubebat] Sic hoc modo distinguas, quisquis erat editus senator Syracusanus ab Heraclio, duci jubebat; quo modo nunc edidi: sententia est aperta. Sin hoc modo, *Quisque erat editus senator Syracusanus, ab Heraclio duci jubebat;* hæc erit sententia: jussisse Verrem, quisquis senator ei esset vel ab Heraclio, vel ab alio editus, hoc est, nominatim prolatus, eum ab Heraclio duci, ita scilicet, ut judicati ducuntur ab iis, qui judicio superiores fuerunt. *Lamb.*

§ 64 *Glabrionis litteris*] Qui Romæ quæstor repetundarum judicium exercebat, mihique in Siciliam inquirendi causa proficiscenti litteras, potestatemque et quærendi et exscribendi omnia permiserat. *Hotom.*

CAP. XXVII. § 65 *Edidi Metello*] Ut eos mihi de provincia decedere, et mecum Romam venire sineret. *Idem.*

§ 66 *Compromissis*] 'Compromissum' dicitur certa pecunia, ab utroque litigatore mutuo promissa, ni arbitri sententiæ pareant. *Idem.*

Quod civis .... inter duos cives judicasset] Non quod non id jus esset, verum, quod ipse judices de sua cohorte arbitratu suo dare volebat. *Idem.*

CAP. XXXI. § 76 *Februario*] Qui mensis audiendis exterarum gentium et provinciarum legationibus destinatus erat. Quare hoc puto significari, sententias senatorum legatos emere solitos; Verrem eo mense venalem suam sententiam habiturum, et pretio ut in curiam veniat facile adductum iri. *Hotom.*

Decernat bellum Cretensibus] Hoc tempore Cretenses belli societatem cum piratis adversus populum Romanum coierant; ut ex Plutarcho intelligitur in Pompeii vita, et Livio lib. XCVIII. et XCIX. Ergo 'decernat bellum Cretensibus,' scilicet, ut ejus belli administratio Q. Hortensio mandetur. Sed Q. Metello tamen collegæ mandata. Nam cum consules sortirentur, Hortensio, ut bellum gereret cum Cretensibus, obvenit; sed is urbe delectatus et foro, in quo primum locum post Ciceronem obtinebat, collegæ ultro exercitum cessit, ipse in urbe remansit. Metellus autem in Cretam missus eam insulam cepit. Hæc Dio. *Idem.*

Liberet Byzantios] Liberari dicuntur provinciæ, cum statuitur ne amplius sint provinciæ, (ut apparet ex secunda Philippica) id est, ut Romanis magistratibus jus in iis dicere non liceat; ut ex Orat. de Prov. Consul. intelligitur. *Idem.*

Regem appellet Ptolemæum] Regem Ægypti, qui Rex a senatu populoque Romano appellari cupiebat. Significat autem emptam a rege Verris sententiam. *Idem.*

§ 77 *Sit in ejus exercitu*] Hortensium significat, quem duabus primis orationibus sæpe 'dominum et regem judiciorum' appellavit. *Idem.*

Rejiciendi ... trium judicum] Ellipsis Latinis perquam usitata. Subauditur *negotium*. Potestas nimirum rejiciendi trium judicum negotium. Vide Sanctii Minervam, sive de causis Latinæ linguæ, Comment. lib. III. cap. 8. *Græv.*

CAP. XXXII. § 79 *Bulbum .... Stalenum*] Vide pro Cluentio, cap. 28.

CAP. XXXVI. § 89 *Atque adeo exit*] Subtilem differentiam hic observat orator inter verba 'migrare,' et 'exire;' quæ promiscue fere semper et ab aliis, et ab ipso etiam alias accipiuntur. Igitur juxta loci hujus sententiam, 'migrare' est, relictis tamen vasis, alio se conferre ad habitandum; 'exire' vero est, universa sua discedendo secum exportare. Vasa sua colligit, et alio transfert Verres, qui jam ante migrarat, id est, ad alios se contulerat. *Hort.*

CAP. XLI. § 101 *Vertit stylum*] Delevit quæ antea scripserat. Styli pars altera, qua veteres ad scribendum in tabulis ceratis utebantur, in acumen desinebat; altera autem erat plana, et apta ad id delendum quod scriptum fuerat, ut aliud aliquid scriberetur. Hinc nata est familiaris illa veteribus locutio, 'stylum vertere,' pro delere. Horat. Sat. I. 10. 72. 'Sæpe stylum vertas.' *Hort.*

CAP. XLVI. § 112 *Reportata*] In curiam, id est, refixa, restituta. *Hotom.* Vetus, *Inde a me deportata est.* Et rectius. Non enim tabulam in locum suum Thermis restituit, sed Romam eam secum ad judicium extulit. *Nan.*

§ 113 *Apud Cn. Pompeium*] Cum in Sicilia fuit, Carbonem persequens, Marianarum partium ducem. *Hort.*

CAP. XLVII. § 116 *Quæ illam totam accusationem*] Nam ob amorem hospitæ, cujus et vir et pater inimici erant Sthenio, recepta erat absentis a Verre et delatio et accusatio. *Hotom.*

CAP. L. § 124 *Cui ne commercium*] Cui, propter suam indignitatem, ne licere quidem oporteret de loco illo emendo agere. Eodem modo dixit Ulpianus, 'commercium rei habere,' pro, rem aliquam jure suo vendere, aut emere. *Hort.*

CAP. LII. § 129 *Ἐξαιρεσίμους*] *Ἐξαιρέσιμοι* sunt, quæ eximuntur de mense duplici ex causa, aut ut rationes solis cum lunaribus congruant, ut in anno veteri Græcorum, et in ennea decatæride paschali, saltus lunæ Latinis dictus, Græcis *ὑποτομὴ σελήνης*; aut ut solemnia festa cum feria septimanæ, ut in anno Judaico. *Jos. Scalig.* I. *De Emend. Temp.* In eodem libro ait, in anno Græco unum diem abundare, non quidem lunæ supra annum, sed anni supra lunam. Huic rei remedium excogitatum esse *τὴν ἐξαίρεσιν*, cum diem eximerent in aliquo mense, unde dies, quæ eximebatur, dicta fuerit *ἐξαιρέσιμος*. Sed nihil certi de his diebus exemptilibus dici potest et definiri, cum videantur non nunquam extra ordinem id fecisse Siculos. Tradit Geminus post annos 16, ut solis motui responderet annus lunaris Græcorum, triduum exemptum esse de octæteride Græca. Similis videtur fuisse, quæ et Petavii est sententia, hæc detractio, cum Siculi propter eandem causam extra ordinem diem unum, aut summum duos, mensi alicui detraherent; idque faciebant, ut omnes menses sui cum sole et luna convenirent. Diebus his exemptilibus opponuntur intercalares. *Græv.*

CAP. LVII. § 140 *Si tibi magistratum abrogasset*] Abrogare magistratum, est legem ferre, ut alicui suus magistratus a populo tollatur, privatusque reddatur. *Hotom.*

§ 141 *Qua vix tuto*] Lepide! quasi Verris statuæ spoliandi vim et ipsæ habeant. *Hort.*

CAP. LXI. § 149 *Ita*] Cum dixisti, Zeno, sapientem nunquam irasci.

CAP. LXIII. § 154 *Ut Latino uno*

verbo exprimi non possit] In inscriptione tamen antiqua legitur, 'Jovi Quirino Salvatori pro salute Cæsaris Nervæ,' ut et in glossario Stephani: Σωτὴρ, *salvator*, ut dudum viri docti monuerunt. Sed tempore Ciceronis usus hujus vocis nondum inoleverat. *Græv.*

Cap. lxx. § 169 *In scriptura Siciliæ*] Scriptura dicebatur eorum ratio, qui pascua publica conducebant; ut exigenda a sociis suo periculo exigerent, quæ tamen reipublicæ repræsentabant. *Hotom.*

Pro magistro est] Magister societatis unus aliquis e sociis dicebatur, qui Romæ societati alicui, id est, aut scripturæ, aut portorii, aut vectigalium ita præerat, ut et decumanos, quasi senatum, cogendi, et ad eos de societatis negotiis referendi potestatem haberet; curamque omnem gereret tabularum, et rationum, quæ undique ab iis qui operas dabant, Romam mitterentur. Hic promagistrum in provincia habebat, sui quasi muneris vicarium, et societati præfectum, qui etiam Magister dicebatur. Promagistro autem conjunctim dicitur, ut proconsule, proprætore. *Idem.*

Cap. lxxviii. § 192 *Neque committebant*] Non committebant id, quod commisit Hortensius; qui, si defendit Verrem, impudens est; si deserit, cum ab eo beneficia multa acceperit, ingratus existimabitur. *Manut.* Sphingem Hortensio a Verre datam, notum est omnibus mediocriter quidem eruditis. Plinius, libro xxxiv. Ciceronis dictum in Hortensium commemorat. 'Cum,' inquit, 'orta in Verris judicio altercatione, Hortensius diceret, Ciceronis se ænigmata non intelligere; respondit debere, quoniam Sphingem domi haberet.' Quintilianus lib. vi. his verbis: 'Ex historia etiam ducere urbanitatem, eruditum: ut Cicero fecit, cum ei testem in judicio Verris roganti dixisset Hortensius, Non intelligo hæc ænigmata; Atqui debes, inquit, cum Sphingem domi habeas. Acceperat autem ille a Verre Sphingem æneam magnæ pecuniæ.' Et idem tradit Plutarchus in vita Ciceronis, et Apophthegm. *Hotom.*

LIBER III.

Cap. i. § 3 *C. Carbonem*] C. Papirius Carbo summus fuit orator. Seditiosissimum gessit tribunatum. Itaque L. Crassus, annos natus 21. eum statim ab ipsius consulatu, initio anni 634. accusavit majestatis. Celebratum fuit hoc publicum judicium magno populi concursu; et meminit Cicero variis in locis accusationis Crassianæ, in qua primum L. Crassus eloquentiæ summæ dedit experimentum. C. Carbo voluntaria morte se a severitate judicum vindicavit. Cic. in Bruto, cap. 27. Cantharidas sumpsisse dicitur, Fam. ix. 21. *Hor.*

Cap. iii. § 6 *Ex thensarum orbitis*] Vide supra, lib. i. cap. 59.

Cap. iv. § 8 *Hiare*] Proprie dicuntur pulli avium ad escam: metaphorice, est avide expetere. Hinc 'hiantes cupiditates,' apud Tacit. Hist. lib. i. cap. 12. Domus 'hiat,' continens pro contento; id est, dominus domus aperto ore, id est, avidissime, prædam concupiscit. *Hort.*

§ 9 *Suis manubiis*] Verbum invidiosum; quasi Verres Siculos, quos expilavit, hostium in loco habuerit; nam manubiæ prædam de hostibus captam significant. *Idem.*

Cap. vi. § 12 *Vectigal certum*] Non frumento, sed pecunia pendebatur. Eam certam et definitam populo Romano quotannis, in frugum

sive copia sive inopia, quædam provinciæ persolvebant. Hæ ob eam rem 'stipendiariæ' appellantur. 'Decumanæ' dicebantur, quæ decimam frugum partem solvebant; quod vectigal, quia ex annorum ratione, et frugum copia aut inopia pendet, et modo minus, modo amplius est, ideo 'incertum' appellatum est. De censoria locatione hæc habe. Agri devictarum nationum Romæ a censoribus locari solebant; ea lege, ut certum frumenti numerum quotannis locatores populo Romano penderent; quod etiam in quibusdam Siciliæ civitatum agris factum est, ut modo dicetur. Per legem Semproniam, eam intellige, quam tulit Tib. Sempronius Gracchus anno 620. ut agri regis Attali, qui populum Romanum heredem fecerat, a censoribus locarentur; unde vectigal populo Romano penderetur. *Idem.*

Fœderatæ civitates] Fœderatarum triplex erat genus: unum, cum, bello victis leges a victore dabantur; suæque leges, sui magistratus adimebantur: alterum, cum pares bello, æquo fœdere in pacem atque amicitiam veniebant: tertium, cum quæ hostes nunquam fuerant, ad amicitiam sociali fœdere jungendam coibant. Harum optima erat conditio; nam etsi aliquid ex fœdere populo Romano debebant, tamen in cæteris rebus liberæ erant; suamque rempublicam, suas leges, et suos magistratus habebant. *Idem.*

§ 13 *Venire*] Id est, locari a censoribus. *Idem.*

Decumanus est] Decumas dat. Sunt igitur ex quatuor generibus Siciliæ civitates: aliæ, quarum ager a censoribus locatur, ut pro decumis pecuniam capiant: aliæ, quarum ager non locatur, nec veneunt decumæ, sed exiguntur: aliæ, quæ nihil omnino pendant: aliæ, quæ decumas dent. *Manut.*

Cap. vii. § 16 *Romæ*] Quæ mox enumerabuntur, habes libro i.

Cap. ix. § 22 *Non res, non ratio*] Non quod negotia inter se communia haberent. *Hotom.* Conjunguntur hæc, quia res, hoc est, negotiatio, sine ratione non potest esse. Plaut. Prolog. Amphit. 'Ut res rationesque vestrorum omnium Bene expedire vultis.' *Græv.*

Cap. x. § 25 *Edidisset*] Significasset, declarasset. *Hortensius.*

Quomodo] Dialogismus. Arator, 'Quomodo?' Verres, 'Quantum poposcerit,' &c. Arator, 'Quid est hoc?' &c. Verres, 'Quid omne? immo,' &c. Arator, 'Quid censes?' &c. Verres, 'Aut dabis,' &c. Verba judicum, 'Per Deos immort.' Verba Ciceronis, 'Sic mihi,' &c. *Idem.*

§ 26 *De professione*] Ne arator minus profiteatur, quam exaraverit; ne decumanus plus, quam sibi debeatur, deberi profiteatur. Infra. *Manut.*

Cap. xi. § 27 *Quæ vectigalia sunt*] Quæ vectigal pendunt. Convertit enim ad neutrum genus hæc simul omnia, Asiam, Macedoniam, &c. *Idem.* Legendum putarem, *Qua vectigalia sunt;* ut sit, ex qua parte, vel quibus in locis vectigalia sunt in Italia. *Hotom.* Hæc verba aut nihil hoc loco significant, aut sententiam corrumpunt. Jam non omnis Italia erat vectigalis. Ideirco, legi debet, *in vectigalibus Italiæ, quæ vectigalis sit.* Lamb.

Petitor] In his vectigalibus solet publicanus petere ab aratore; qui si non solvit, idem publicanus, prætoris auctoritate, pignus ab eo, ut res extra sit aleam, accipit; Gall. *fait une saisie.* Sed rem ipsam non eripit aratori, neque in illius possessionem irruit. *Hort.*

Digito] Sublato digito licebantur. Lib. i. 'Digitum tollit Junius.' *Man.*

In singulis jugis] Non in amplo fundo, sed in uno tantum jugo, quod ipsi arant, et unde recedere non licet. Jugum erat, quod uno die juncti boves exarare possent. *Idem.*

§ 28 *Recuperatores*] Gall. *des com-*

missaires. Erant homines ab ordinario judice seu prætore delegati, qui de privatis controversiis judicarent. Hinc 'recuperatorium judicium' appellatur, quod exercetur per recuperatores, sic dictos a 'recuperando,' quod per eos suum quisque recuperaret. Deligebantur in singulis provinciis ex conventu civium Romanorum, qui inibi negotiabantur. Itaque Verrem reprehendit orator, et quod in hac aratorum causa ab illa consuetudine more suo recessurus sit; et quod recuperatores de cohorte sua, homines nequam, daturus sit. Quid faciet bonus prætor, inquit Cicero, cum arator ad eum in jus venerit? Jubebit aratorem recuperatores rejicere; id est, sorte ducere, et, pro suo jure eos rejicere, qui sibi non placeant. Arator, qui rem via pervulgata tractatum iri putabit, dicet statim, 'Decurias scribamus;' id est, recuperatores sortiamur ex decuriis, seu ex conventu civium Romanorum, qui in decurias in provinciis, uti Romæ senatores, describebantur; et nomina eorum, quos sorte duxerimus, in albo describamus. Respondebit Verres, Quas tu mihi narras decurias? dabo tibi recuperatores ex mea cohorte: rejicies, id est, eliges ex ea, quos tu voles. Quid ais? dicet arator: qui sunt isti ex tua cohorte homines? Sunt, inquiet prætor, Volusius, haruspex, Cornelius, medicus meus, et cæteri mei asseclæ, qui omnia, more canum, ad prædam meam odorantur; quique tribunal meum, quasi nutriculam, exsugunt. Hactenus dialogismus. *Hort.*

Cap. xii. § 29 *Non solum sine avaritia*] Scripserat Cicero, indicante Metelli codice, *Non solum avaritia, sed etiam imprudentia accidere poterat.* Grut. Optime. Potuit fieri, inquit Cicero, ut non modo avaritia impulsus plus acciperet decumanus, sed etiam imprudenter, cum putaret sibi vere tantum deberi. *Græv.*

§ 30 *Non a patre*] Quis hic patri locus? Franc. *Non a populo Romano ei traditi.* Quod verum esse videtur. Nam quamvis ipsi prætores legerent comites sibi et contubernales; videntur tamen a senatu et populo nonnulli eis fuisse commendati. *Id.*

§ 31 *Conferrent ... capita*] Sic Liv. lib. ii. cap. 45. pro quo Plautus dixit 'conferre sermones inter se;' Terent. 'conferre consilia.' Gall. *délibérer ensemble.* Hort.

Res agi videretur] Simularent se colloqui et conferre de aratoris controversia. *Hotom.*

Nova dignitas publicani] Dignitas est in publicanis, quia sunt equestris ordinis. Apronius eques Romanus non erat; ideo, 'nova dignitas publicani' cum quadam irrisione dixit. Fungebatur autem Apronius, cum decumanus esset, munere publicani. *Manut.*

Apronio] In Apronii gratiam condemnare. Contendit Grævius scripsisse Ciceronem, *Apronio condonare;* hoc est, non modo damnare petitorem, seu aratorem, ita ut perdat quod petebat sibi restitui; sed et Apronio ipsum tradere vexandum pro arbitrio, quasi calumniatorem; qui innocenti Apronio negotium facessere conatus sit. *Hort.*

Cap. xiii. § 32 *De manibus amisisses*] Quæro quid sit hoc loco, 'de manibus amittere?' Sane displicet. Puto legendum *de manibus emisisses;* quia melius convenit cum membro præcedenti, 'cum tuos omnes fructus publicano tradidisses;' et quia Ciceronem sic locutum fuisse video pro Cælio, cap. 28. 'Quæro cur Licinium ... mulieraria manus ista de manibus emiserit.' *Idem.*

§ 34 *Quis hunc audet*] Objectionis occupatio per ironiam. *Idem.*

Edixit, ut] Solutio objectionis. Verres lenis in aratores non fuit, sed durus. Probatur. Arator tantum dare decumano debet ex edicto,

quantum decumanus petit. Si dare negat, per magistratum Siculum cogitur. Ergo si plus dederit arator, quam debeat, idque repetere velit, jam ad magistratum Siculum confugere non poterit, a quo nimirum solvere coactus est. *Idem.*

Quid dereliquit] Id est, Quos igitur judices Verres aratori reliquit, ad quos confugeret? Nullos, nisi suos asseclas, a quibus iterum damnabitur. Non igitur Verres in aratorem lenis, sed durus fuit. Hac Ciceronis responsione conturbatus Verres alio se detorquet. 'Non malum est,' inquit, &c. Hanc ejus prolepsim Cicero, ex aratoris persona, dilemmate convellit. 'Si judicio a me aratore vis,' inquit, 'exigere,' &c. *Idem.*

Cap. xiv. § 36 *Ad aquam*] Ad litus freti Siculi, unde Romam avehantur.

Cap. xv. § 38 *Ut hic quoque*] Sensus est: ut hic, id est, hac in re, quoque quæstus ex miseris aratoribus calumniandis (sic enim lego cum Hotom.) contractus accederet Apronio, cum, verbi gratia, ex Leontino agro, usque Lilybæum, id est, ex ultima parte Siciliæ, ad partem huic oppositam, aliquem vadaretur, id est, cogeret sistere se in judicio: nam aratores, ne tantum itineris emetiri cogerentur, malebant quavis, etiam iniquissima, conditione, cum Apronio pacisci. *Hort.*

Jugera sationum] Declararent quot sevissent jugera. *Idem.*

§ 39 *Periculi*] Nihil. Non enim ex jugerum numero, sed ex frugibus perceptis decumæ pendebantur. *Id.*

Cap. xvi. § 40 *An tu decumas*] Quod vendidisti, id est, locavisti, decumarum nomine non potest appellari; nam decumæ sunt decimæ partes frumenti, quæ publicanis vendi solent: at tu non partes decumas, sed Siculum frumentum eisdem totum vendidisti: ergo, &c. *Idem.*

§ 41 *Ædem Castoris*] De cujus sartis tectis vide lib. i. cap. 49.

Sthenii] Vide supra, ii. 34.

§ 42 *Alteræ decumæ*] Et hoc emptum frumentum infra dicitur. *Ferrat.*

Cap. xviii. § 45 *Hornotini*] Id est, hujus anni. Nam 'hornotinum' dicebant veteres, quod erat ejusdem anni; pro quo 'hornum' dixit Horat. Od. iii. 33. v. 3. et alibi bis. *Hort.*

§ 46 *Modum*] Modus in agro significat longitudinem et latitudinem descriptam ac dimensam. Sic Horat. lib. ii. Sat. 7. 1. 'Hoc erat in votis; modus agri non ita magnus.' *Idem.*

Cap. xix. § 49 *Cerviculam jactaturum*] In Hortensio frequenter actionem et gestum (cujus, ut scribit Valer. Maximus, ille perstudiosus fuit) reprehensum fuisse, Gellius et Quintilianus testantur. *Hotom.*

Populo ad coronam] Scribendum est, ut Nannii codex ostendit, *populo, ac coronæ se daturum*, id est, se committere, et quodam modo jactare multitudini. 'Coronam' vocabant circumstantem populi multitudinem, quæ ad judicium, spectandi et audiendi causa, convenerat. *J. Lipsius.*

Cap. xx. § 51 *Columnarum*] Quæ erant in æde Castoris. Vide i. 55.

Reprehendisti] Revocasti: omissum antea per imprudentiam, admonente quæstu, fecisti. *Manut.*

Cap. xxi. § 54 *Plane constitit*] Planum factum omnino fuit, an professus revera numerum jugerum non esset. *Hort.*

Celatum] Quod Nympho removisset, atque celasset, decumani fraudandi gratia. 'Non redemptionis,' non aliquo jure, quod haberet ut publicanus; sed edicti pœna. *Idem.*

Cap. xxii. § 55 *Judicium*] Dabat Verres in Xenonem judicium, id est, judices, seu recuperatores, qui eum sestertium octoginta millium (Gall. 8000. *liv.*) condemnarent, 'si pareret jugera,' &c. *Idem.*

Cap. xxiii. § 56 *Decumæ*] Sub-

auditur, 'nomine.' *Idem.*

Domi suæ] *Suæ* hic æque delendum censeo, ut Gronovius lib. II. cap. 46. ubi vide causas. *Græv.*

§ 57 *Consortes*] Coheredes, quamdiu hereditas divisa non erat. Contra dissortes, postquam diviserant. *Salmas.*

Cap. xxv. § 62 *Tempestivo*] Convivia dicebantur 'tempestiva,' quæ de die inibantur, hoc est ante legitimam cœnæ horam, quæ erat nona. *Græv.*

Præter oculos] Ante oculos. Et sic locutus est Livius lib. belli Maced. VIII. 'An non præter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis,' &c. Sic Varro Eumenidibus, apud Nonium Marcellum, qui etiam hunc locum citat, 'Præter Matris Deum ædem exaudio cymbalorum sonitum.' *Hotom.*

§ 63 *Fugitivi sustinent*] E Græcis fontibus derivata locutio. Nam *αἰτίαν ὑπέχειν* Græce dicimus. Similiter Epist. ad Att. lib. XIII. 'Nunc vero cum de magno constet, nonne furor ejus omnem causam sustinet?' Fugitivos autem dicit, qui in Sicilia, Athenione duce, grassabantur. *Hotom.*

Cap. xxvi. § 66 *Destitui alios in convivio*] 'Destitui' pro 'constitui:' ut lib. Accusat. v. 'Qui qua Cleomenem in defendendo filio læserat, nudus pene est destitutus.' Q. autem Lollium intelligit. Sic in oratione C. Gracchi apud A. Gellium, 'Idcirco palus destitutus est in foro, vestimenta detracta sunt.' Item apud Livium lib. VII. ubi de Galli et Manlii Torquati duello loquitur, 'Duo,' inquit, 'in medio armati destituuntur.' *Idem.*

Cap. xxviii. § 69 *Repente Cornelii*] A Verris nomine, cujus beneficio cives Romani erant facti. Sic Manutius, approbante Grævio. Sed rectius Hotomanus a Sylla, qui victor decem circiter annis antea proscriptorum servos, amplius decem millia, cives Romanos esse, et *Corneliorum* nomine appellari, voluit. Aliam quoque interpretationem amicorum unus mihi suggerit. Putat vir eruditus istos hic a Cicerone dici *Cornelios;* non quod revera sit istud illorum prænomen, sed quia adjuncti socii Cornelio Artemidoro, bipedum omnium nequissimo, ipsi ex ea societate facti sunt repente Cornelii Artemidori, id est, ex improbis (nam jampridem erant improbi) mortalium omnium, ut ille, nequissimi. Si veram hanc esse interpretationem aliquis negaverit; at sane subtilem et ingeniosam esse nemo non fatebitur. *Hort.*

Quæ in verba] Quam judicandi formulam præscriberet recuperatoribus. Verres respondebat se daturum hanc formulam: 'Si pareret aratores fecisse contra edictum prætoris, ea, quæ Apronius se in judicio dicturum esse dicebat, uti eosdem aratores recuperatores condemnarent.' *Idem.*

Cap. xxix. § 70 *Recuperatores rejice*] Mihi suspectus est hic locus, quamvis libri omnes consentiant. Quomodo enim Apronius aratoribus, quos in judicium vocabat, poterat dicere, 'rejice recuperatores?' Scripsisse puto Tullium, *recuperatores recipe.* Veni in jus ad recuperatores, qui cognoscant, &c. *Græv.*

Cap. xxx. § 71 *Ut decumas*] Quas redemerat Apronius. 'Accipiant,' subauditur, 'solvendas,' Gall. *qu'ils se chargent*, &c. 'Publice,' id est, data de publico pecunia. 'Lucrum dant,' addant summæ principali aliquid pecuniæ, lucri nomine. *Hort.*

§ 73 *Ut probaret*] Probare, hic est inspicere, et examinare num bonum sit. Sic censores dicuntur opus locare, et postea probare. *Hort.* Recepi ex Nannii libro optimo, hæc verba, quæ in aliis desiderantur, *Quod ei dabatur.* Sic enim in illo

scribi testatur Nannius, *Ut probaret Antonius hoc triticum quod ei dabatur, imperat.* Receperat id jam ante Carolus Stephanus, quod miror a sequentibus editoribus fuisse neglectum, cum maxime faciat augendo crimini. *Græv.*

Cap. xxxi. *Siculum*] Emphasis est in hoc verbo: probum enim significatur, cum 'Siculum' dicitur. 'Quod isti,' Apronio: 'area,' locus est apud nos tectus propter pluvias, at olim erat subdialis. Aream esse oportebat, ex præceptis Varronis, lib. i. de Re Rustica, cap. 51. in agro, sublimiori loco, quam perflare posset ventus. Nam trita grana mos erat e terra subjactari, cum ventus spirabat lenis, quo paleæ inanes, et quod levissimum est, extra aream mitteretur; et frumentum purum veniret ad corbem. Tritum et purgatum frumentum arator domum deportabat. Licebat Apronio, inquit Cicero, admetiri ex area, ubi tritum fuerat frumentum; antequam domum aratoris deportaretur, et ab eo vitiari posset. *Hort.*

Cap. xxxii. § 75 *Medimnum XVIII*] Subaudi, 'millibus.' Vel ducatur lineola, millenarii nota, super numerum.

Lucri] Subauditur, 'causa;' id est, pro lucro. *Medimnum XXXVII millia.* Nempe decem et octo millia pro decumis, reliqua ad xxxvii pro lucro, et incremento, seu additamento. Non enim verisimile est ab iis exactum fuisse lucri nomine, duplo amplius, quam pro decumis. *Hort.*

§ 76 *H-S CIↃ CIↃ*] Sestertium duorum millium. Sed quia tenuior pro istorum cupiditate hæc summa est, suspicatur Manutius de mendo; et pro *CIↃCIↃ*, reponendum putat *CCCIↃↃↃ*: id est, centum millium, Gall. 10,000. *liv.* Idem.

De accessione] Sensus est: De pecunia illa, quæ, ut frumentum probaretur, (cap. 31.) et decumis, et lucro addita est, quasi merces operæ, quam Verri navabat Apronius, et quasi pretium hujus impudentiæ, dubito an Apronio ipsi data sit: suspicor eam statim prætoris in manus venisse, quemadmodum et decumarum pretium, et lucrum venit. *Idem.*

Cap. xxxiii. *Solere aiunt*] Hujus consuetudinis Plato in Alcibiade priore mentionem facit his verbis, Ἐπεί ποτ' ἐγώ, &c. 'Audivi enim ex uno eorum qui ad regem ierant fide digno, cum se regionem plane amplam et fructuosam præteriisse diceret, unius prope diei iter longum, quam incolæ Reginæ Zonam vocitarent: esse aliam præterea, quam rursus Calyptram nominarent, itemque alia loca esse quamplurima, eaque amœna ac fructuosa, quæ mundo reginæ attributa essent, et quorum singula ex singulis ornamentis nomen adepta essent.' Idem scribit Athenæus libro i. *Hotom.*

§ 77 *Addicitur*] Æschrioni.

Demit] Non Herbitensibus, qui summam integram solvere coacti sunt; sed reipublicæ, cui totum id pretium debebatur, quo decumæ venditæ fuerant. *Hort.*

Cap. xxxiv. § 78 *Prætoris æmuli*] Intelligit Æschrionem, propter Pippam uxorem; et Docimum, propter Tertiam. *Idem.*

§ 79 *Quid de hordeo*] Quid dabitis Docimo, lucri nomine, pro decumis hordei? *Idem.*

H-S XV] Subaudi, 'millia.'

§ 80 *Alio loco*] Infra cap. 51.

Cap. xxxv. *De capite*] De summa frumenti, quæ ex decumarum venditione solvenda populo Romano erat. *Dempsit.* Ut eo minus Æschrio, Pippæ vir, solveret; pluris amorem faciens mulierculæ, quam pop. Rom. emolumentum. *Hort.*

§ 81 *Metum*] Ne, si ejus acta rescinderemus, durius aliquid accideret. *Manut.*

De capite dempsisset] Summas im-

minuisset pretii, quo decumas coëmissent. Nos lingua nostra demptionem capitis nominamus *le rabais*. Hotom.

A populo factarum] Quid si, *Ab ipso factarum?* Ut paulo post, 'Quod ex ea pecunia remiserit, quam ipse quæsierat;' nam etiam ad amplificationem hoc pertinet: ut cum ipse Sylla eas res quæsierit, de capite tamen in iis diminuere non poterit. *Idem.* Probant emendationem Hotomani Manutius et Lamb. Verum merito tuetur Gulielmius *a populo factarum:* nam a populo constitutæ erant summæ, quas nulli licebat imminuere. Hinc dicit Tullius 'veterum religione legum,' quas populus scilicet tulerat, de pecunia publica reprehensum esse Syllam. Nam quamvis Tullius non longe post contendat, ex ea pecunia, quam ipse scilicet Sylla quæsierit, remisisse, nimirum de pretio rerum sub hasta venditarum, quia tamen illa pecunia, quæ ex venditis damnatorum bonis conficiebatur, referebatur in ærarium, recte dicitur illa 'a populo facta et quæsita,' quia populi erat, quæ debebatur ærario. Si librarii peccarunt, in hoc peccarunt, quod ignorantia veteris sermonis addiderint præpositionem *a*. Scripsisse Tullius videtur, *Statuit senatus, hoc ne illi quidem esse licitum, cui concesserat omnia, populo factarum quæsitarumque rerum summas imminuere.* Quæ nimirum bono et commodo populi factæ quæsitæque res erant, ut ærarii reditus illis augeretur. *Græv.*

Cap. xxxvi. § 83 *Hoc est*] Lambinus, *hoc est, Tertiæ.* Quod recepit Grævius. Putavit autem Manutius *hoc est* otiosum esse, ac delendum. *Oliv.*

Retulerit] Subauditur, 'in tabulas publicas Verres.' Porro decumas vendiderat iste tritici modium, seu potius medimnum, quinque millibus; at in tabulis publicis scripserat duobus tantum millibus medimnum eas a se venditas fuisse. *Hort.*

Tabulas publicas] Quas in provincia Verres conficiebat, 'commutavit,' referendo in eas numerum medimnum minorem eo, quo venditæ decumæ fuerant. *Hort.*

Horum] Judicum.

Cap. xxxvii. § 84 *Interprete*] Ludit orator in ambiguo. Nam 'interpres,' is est, cujus opera ad linguam exteram intelligendam utimur; et cujus ministerio pactiones cum tertio aliquo conficimus. Quo sensu hic accipitur. *Hort.*

Cap. xxxviii. § 86 *Novum genus*] Vide supra, cap. 12.

Non Romæ quoque servi publici] Vetus, *Non Romæ quoque servi ad publica vectigalia accedant.* Nannius. Probo lectionem optimi illius libri, quem Nannius evolvit, a quo non longe abit Francii. Facit enim magis ad rem augendam apud judices, si dicas, 'Non Romæ servi ad publica vectigalia accedant,' quam si dicas, 'Non Romæ servi publici ad vectigalia accedant.' 'Accedere' autem ad vectigalia, pro conducere vectigalia, est locutio elegans. *Græv.*

Vicarium] Postremus igitur est servorum omnium: nam servi paulo majoris notæ servos ipsi suos habebant, qui appellabantur vicarii; et peculium, permissu domini, hoc est, rem propriam suo labore partam. *Hort.*

Cap. xxxix. § 89 *Nomina publicanorum*] Non verorum, qui cives, atque adeo equites esse debebant; sed eorum quos Verres arbitrio suo contra leges fecerat, servos, peregrinos, &c. *Hort.*

Cap. xl. § 93 *Nam commercium in eo agro nemini*] Ita Grævius ex Nannio; quod nescio quo sensu dicatur. Malim cum Victorio, *Nam commercium in eo Panormitanis est.* Oliv.

Cap. xlii. § 99 *Ne accedat*] Id est, ne Thermas veniat decumarum

causa. *Hor.*

§ 100 *Tributum facere*] Est, viritim impositam pecuniam colligere. *Idem.*

Cap. xliii. § 103 *Ex parte decuma*] Decimam fructuum suorum partem populo Romano solvisse; reliquas novem partes, hoc est, totam reliquam arationem, vectigalis nomine, Verrem abstulisse. *Hort.*

Cap. xlvi. § 109 *Pensum*] Est manipulus lanæ, aut lini colo alligatus. Fit a verbo 'pendo.' Nam heræ lanam ancillis olim appendebant nendam per diurnum opus, reddendamque in filo. Hinc 'pensum' pro parte muneris, aut pro officio usurpatur ab ipsis etiam oratoribus. *Hort.*

Possidet nemo] Sed incolæ soli possident. Sic Halicyenses, supr. cap. 40. *Idem.*

§ 111 *Damnum facturos*] Quia vocati ab aratoribus in judicium condemnati essent, nisi Verres ex cohorte sua, qui judicarent, recuperatores dedisset. *Manut.*

Cap. xlvii. § 112 *Ager efficit*] Agri sui ubertate contentus arator est, cum pro uno medimno quod satum est, octo medimna colligit. At ager feracissimus est, cum, Diis ipsis juvantibus, decem pro uno reddit medimna. *Hort.*

Cum decumo] Cum decem medimna reddidisset. *Idem.*

Cap. xlix. § 117 *Etenim*] Redit ad decumas, dimidiis omissis, et alia ratione Verris propugnaculum aggreditur. Quid gloriaris, inquit, magno a te venditas esse decumas? tantidem alii quoque sæpe vendiderunt, nec tamen, ut tu, contra legem Hieronicam. Qui fit autem ut alii decumas magno vendiderint, salva lege Hieronica; Verri autem eadem lege tantidem vendere non licuerit? Solvit hunc nodum Manutius hoc modo: Verres, etsi non dena medimna in jugero nascerentur, quod sæpe fit, ad eam tamen rationem decumas triennio vendidit, ut medimnorum numerus jugerum numerum æquaret: lex autem Hieronica medimnum ex jugero, decumæ nomine, concedebat duntaxat, cum dena medimna arator ex jugero caperet; ubi vero minus perciperet, decuma minuebatur; id est, medimno minor erat. Norbanus autem et alii, qui tanti decumas jure vendiderunt, quanti Verres injuste, per legem Hieronicam id facere potuerunt, in maxima agrorum ubertate, denis medimnis ex jugero perceptis. *Hort.*

Cap. l. § 118 *De vivo*] Id est, de cibariis; de iis subsidiis, quibus unicis se, suamque familiam aratores sustentabant. Translatum de medicis, qui non modo putrescentia, sed etiam de vivo resecant. *Idem.*

Neque multum] Ironice.

Cap. lvii. § 130 *Privatus*] Id est, ex quo jam est privatus, finito nempe magistratus sui tempore; et ex quo est reus. *Hort.*

Ad persequendum] Vindicandum istud opprobrium. *Idem.*

§ 131 *Salus*] Hic nomen est proprium, et Deam significat. Sic Terent. Adelph. act. iv. sc. 7. vers. ultim. 'Ipsa si cupiat Salus, servare prorsus non potest hanc familiam.' De Salute Dea vide Livium, ix. 45. x. 1. *Idem.*

§ 132 *Sponsione*] Promissa certæ pecuniæ solutione, si causa caderet. *Manut.*

Cap. lix. § 135 *Cancelli*] Sunt septa ex ferro, in modum retis facta. 'Circumdati cancelli' metaphorice dicuntur ii, qui undique tenentur, neque elabi possunt. *Hort.*

Tantis cervicibus] Tam forti, tam libero animo. Translatum a bobus, quorum robur in cervicibus præcipuum est. *Idem.*

Cap. lx. § 137 *Cum cognitore tuo Apronio*] Non intellexerunt interpretes quid hoc loco 'cognitor' sit. Sic

quidem proprie dicebatur voluntarius susceptor alienæ litis, sed interdum latius patet, ut superius lib. II. 'datum Sthenio absenti cognitorem.' Quin et honestiore vocabulo sic dicebantur delatores, tanquam qui causas fisci, atque ita populi et principis susciperent sponte ac tuerentur, cujus operæ pretium partes de proscriptorum bonis accipiebant, ut ait Gronovius lib. IV. de Pec. Vet. cap. 3. quem vide. Hinc et Manilio 'cognitor urbis,' est defensor urbis, ἔκδικος, σύνδικος. Sic Apronius hic dicitur cognitor Verris, qui est delator aratorum, et simul quasi causam Verris suscipit in agenda præda et furtis, ac extorquendo frumento et pecunia. *Græv.*

Cassianum judicem] Vide pro Roscio Amerino, cap. 30.

Papirium Potamonem] Scribam, et familiarem Cæcilii, qui Verris quæstor fuit. Nominatur in Divin. *Manut.*

Iniquum ejurare] Ut iniquum recusare. *Idem.*

§ 138 *Apud tres negotiatores*] Quos de conventu judices esse noluit. Tres autem recuperatores erant. *Idem.*

Rejicias] Subaud. 'sponsionis factæ disceptationem.' *Hort.*

§ 139 *Sponsionem acceptam facere*] Pro persequi. *Manut.*

Impudenter tollis] Hoc sensu: Judicium fieri non vis in ea re, in qua homines, quid de tua existimatione decerneretur, exspectabant. *Idem.*

§ 140 *Quinque illa millia*] Quibus Scandilius sponsionem fecerat. *Hortensius.*

CAP. LXII. § 146 *Litteras manifestas*] Mire placet, quod hic alii excogitarunt, *Auctoritates, testimonia, litteras: res manifestas quæris.* Manut.

Existimari vult] Ita turpiter vivit, ut, si scurra existimetur, honori sibi ducat. At eum scurræ suo dignum nomine non putant, gladiatorem vocant; quod multo est ignominiosius. *Idem.*

CAP. LXIV. § 148 *Addere*] Numero modiorum, quibus eas Apronius redemit. *Hort.*

CAP. LXV. § 152 *Panchresto medicamento*] Ad verbum, medicamento ad omnia utili et accommodato; qualis est herba, quam Panacem, sive Panacæam, indidem sumpto nomine, Græci vocant, ut Plinius scribit. Pecuniam autem significat, qua una suos sibi omnes amicos devinxerat. *Hotom.*

Eductus] In jus vocatus.

Octavianam] Quam L. Octavius, cum prætor esset, instituerat; et quam Romæ Metellus, &c. Porro hanc parenthesim consulto addit orator ad laudem L. Octavii, qui judex in causa Verris sedebat. 'Habuerat,' id est, in prætura sua servaverat. Jus istud æquissimum, et perpetuo ab ipso Metello in aliis observatum erat; sed illud ab eodem Gallius in Verrem non impetrat: hinc maxime ostenditur Metelli studium in Verrem. Causam autem cur denegaret, hanc Metellus afferebat, 'præjudicium se,' &c. Porro præjudicium illud est, quod, prius judicatum, sequentibus judiciis exemplum aliquod allaturum est. 'De capite C. Verris,' in quem ista Apronii damnatio, propter causarum utriusque conjunctionem, redundaret. *Hort.*

Non ingratorum] Salse! Hoc dicit propter panchrestum istud medicamentum, quo iste sibi eos amicos reddiderat. *Idem.*

CAP. LXVI. § 154 *Soli sumant*] Cur hoc soli sibi arrogent, ut officii sui titulum epistolis suis adscribant? uti L. Papirius ille Potamo (cap. 60.) solet epistolis suis adscribere, hoc modo, 'L. Papirius scriba illi, aut illi S. D.' Jocus in Papirium. *Hortensius.*

§ 155 *Apparitores*] Hoc nomine accensi, interpretes, lictores, viatores,

et alii denique omnes imperatoris ministri intelliguntur. 'Recentes,' qui recens in provinciam cum L. Metello venerunt. *Idem.*

Cap. lxx. § 163 *Prope centies*] Nam ex duabus summis superioribus tantum efficitur centies vicies et bis: Gall. millio unus, ducenta viginti millia librarum. Sed maluit orator numerum rotundare. Verres ergo toto triennio acceperat tres milliones nostratis pecuniæ; præterea sexcenta sexaginta librarum millia, frumenti decumani, et imperati solvendi nomine. *Hort.*

§ 164 *Ex ærario*] Quomodo, 'ex ærario?' Deposita adhuc erat ea pecunia apud eas societates, unde erat attributa; ut mox dicet. Sed quod debetur ærario, proinde ac si in ærario esset, intelligitur. *Idem.*

§ 165 *Binis centesimis*] Subauditur, 'menstruis.' Quæ sunt, pro centenis, viginti quatuor in anno. Singulis Calendis pars capitis, seu sortis, centesima, more, et legibus, creditori pendebatur, usuræ nomine. Quæ usura ideo 'centesima' dicebatur, quod centesimo mense sortem æquaret. At ista Verres non contentus, utpote leviori, eam duplicavit, et exegit binas centesimas menstruas ab ea publicanorum societate, apud quam posita erat illa pecunia, et pro qua, quasi pro deposito, usura nulla debebatur. *Idem.*

Cap. lxxi. *Tu*] Verbum nullum est, cui hoc pronomen respondeat; sed syllepsis est non inusitata veteribus, qui sententiam magis, quam verba respicientes, post interpositam parenthesim, sic formant orationem, ac si novam quandam periodum ordiantur, ac nullam habeant superiorum verborum rationem. *Idem.*

Gratias] Lib. ii. cap. 70.

Cap. lxxii. § 168 *Usura juvisset*] Id est, utendam pecuniam eis sine fœnore reliquisset. Juvari enim recte dicitur aliquis ea re, quæ, cum exigi possit, non exigitur; sed ei utenda relinquitur. Planus sensus, qui tamen Gronovio non placet: immo pro *usura juvisset*, scribendum putat *versura juvisset*, id est, mutuo, et quidem gratuito: nam 'versura,' inquit, idem est ac mutuum, sive gratuitum, sive fœnebre. Vide De Pec. Vet. lib. iv. cap. 3. *Hort.*

Cap. lxxiv. § 172 *Quid*] Assentior Lambino legendum censenti *Qui*. Nam ut ille observat, non reperias 'aliquid accidit, ut.' *Idem.*

Cap. lxxvi. § 177 *Hereditariam quæsturam*] Malleolo quæstore mortuo. Hereditariam vocat, quod eam ut hereditatem quandam accepit, in qua lucri plurimum faceret. Lib. i. 'C. Malleolo, quæstore Cn. Dolabellæ, occiso, duas sibi hereditates venisse arbitratus est, unam quæstoriæ procurationis, alteram tutelæ.' *Manut.*

Cap. lxxviii. § 181 *Pro spectatione*] Id est, exploratione, et probatione pecuniæ. Spectatores pecuniæ alio nomine 'nummularii' appellabantur. Eorum diligentiæ erat inspicere nummos, qui ad se deferebantur, et explorare an probi essent; cujus auri; an non subærati; an æqui ponderis; an bonæ fusionis, &c. Hinc sumpta metaphora, Cherea lepide dicit se elegantem esse 'formarum spectatorem,' apud Terentium in Eunuch. act. iii. sc. 5. v. 18. *Hort.*

Collybo] Id est, permutatione. Collybus proprie significat nummulum æreum, cui bos esset impressus. Sed quia minutis hisce nummis permutari soleret aurum argentumque; hinc factum, ut generatim pro pecuniæ permutatione dici cœperit; et latius etiam, ut hoc loco, accipitur, pro intertrimento nummorum ex permutatione pecuniæ, quæ fieri solet apud nummularium. Nam pecunia, quam quis habet, cum aut abrogata est, aut non recepta in ea provincia, in qua debet expendi, tum illa permutatur; et num-

mulario permutanti, pro permutatione dantur nummi aliquot, lucri nomine. Quod lucrum etiam 'collybus' appellatur. *Idem.*

Cerarium] Erat pecunia, quam Verres exigebat pro cera, seu, pro ceratis tabulis, in quas erogatam aratoribus pecuniam scribæ referebant. Sic hodie publicanorum servi pro schedula accepti-lationis, Gall. *pour la quittance*, denarios aliquot exigunt. *Idem.*

Scribæ nomine de tota pecunia binæ quinquagesimæ detrahebantur] Hoc per se apertum, fiet apertius, si dixeris de quinquaginta, verbi gratia, nummis duos nummos in lucrum scribæ fuisse detractos, ita ut, pro quinquaginta qui deberentur, arator octo et quadraginta tantum acciperet. Sic supra cap. 49. summæ decumarum Leontini tres quinquagesimas addere coacti; pro centum, v. g. millibus modium, centum et sex millia dederunt. Nam sex millia sunt tres quinquagesimæ centum millium. *Idem.*

Cap. lxxix. § 182 *Dicerem*] Gloriarer illos a me coërcitos fuisse. *Hort.*

§ 183 *Advexit*] Pecuniam. 'Certiores facti' aratores venerunt ad prætorem. *Petiverunt.* Censet Grævius vocem hanc, ut irreptitiam, delendam esse. 'Qui adire,' qui eos, cum ad prætorem venerunt, nominatim vocavit. 'Qui fiscum sustulit,' qui saccos plenos pecuniæ, quæ numeranda erat aratoribus, sustinuit, et attulit. *Idem.*

Periculaque magistratuum] 'Pericula' hoc loco sunt libelli, seu tabulæ, quibus aliquid consignatur. Magistratuum administrationis tabulas scribæ diligenter conficiebant, ex quibus postea ratio istius administrationis senatui reddi posset; ideo iis, quibus illæ tabulæ committuntur, 'magistratuum pericula' committi aptissime dicuntur; id est, tabulæ ex quibus senatus periculum seu documentum capiet, recte-ne an secus provincia administrata fuerit. *Idem.*

§ 184 *Noli hos colligere*] Similes Verris scribæ, quem orator scenicum fuisse significat, ineptum quidem, et ex iis maxime qui exploderentur; sed qui tamen ab iis qui suas opes in ludos profundebant, scenicisque corollaria præbebant, locupletatus, locum in aliqua scribarum decuria coëmerat. 'Nepotes' ii dicuntur, qui temere et inconsulte largiendo; qui epulis, ludis, compotationibus, patrimonia sua effundunt. Hi solebant, in theatro sæpe, ad ostendendam suam liberalitatem, pecunia, aut aliis muneribus histriones donare. 'Corollarium' dicitur id, quod additur præter debitum. Fit a corollis, quæ actoribus, cum placuerant, in scena olim dari solebant. *Idem.*

Cum decuriam] Id est, locum in aliqua scribarum decuria. Porro 'decuriæ' erant collegia, in quibus librarii, scribæ, lictores, viatores, nomenclatores, accensi magistratuum Romanorum censebantur. *H. Valesius* ad Amm. Marc. lib. xx.

Explosorum] Histriones, cum eorum actio, aut pronuntiatio non probatur, exsibilantur, et exploduntur. In iis fuisse videtur scriba Verris, antequam decuriam emeret. Primus ordo explosorum deterrimos significat histriones; in quo festive Cicero, cum videtur laudare, dicens, 'primus ordo,' vituperat, subjungens 'explosorum.' *Manut.*

In secundum ordinem] Is est equester ordo. Primus erat senatorius. 'Se venisse dicunt,' non quod revera venerint; sed quod venisse se sibi videantur; quia decuriam emerunt, unde in equestrem ordinem ascendi solet. *Idem.*

In eo ordine] Senatorio. *Manut.* Interpretatur Grævius de scribis, quorum ordinem honestum esse modo dixit Tullius. Sed eum refellunt ipsa Ciceronis verba. Quis enim dicat pa-

tere dignitati ordinem, quo cuivis licet pretio pervenire? *Hort.*

Cap. lxxx. *Catoni*] Judicatus est Cato de provincia prædatus fuisse ad sestertium decem et octo millia, (Gall. 1800. *liv.*) atque nulla dignitatis hominis, aut tenuitatis pecuniæ habita ratione, ut eam restitueret, condemnatus est. Consul fuit C. Cato anno 639. Ex consulatu Macedoniam administravit, ex qua repetundarum est damnatus. *Idem.*

§ 185 *Donasti*] Atque equitem fecisti; nam annulus erat equitum Rom. insigne. *Idem.*

§ 187 *Ut esset unde scriba tuus*] Ut census equestris tuo scribæ conficeretur, unde jus haberet annuli illius gestandi, qui muneris ac beneficii tui est. Census equestris sestertium erat quadringentorum millium, Gall. 40000. *liv.* Idem.

Cap. lxxxi. § 188 *De æstimato*] De quo hæc habe. Dabat prætori provincia frumenti, in cellam, seu ad usus domesticos, certum modiorum numerum; quorum singuli quaternis sestertiis solvebantur aratoribus, ex senatus-consulto. Licebat prætori pro frumento pecuniam, si vellet, accipere; non illam solum ex senatus decreto constitutam, sed tantam quantam in singulos modios ipse pro jure suo constituerat. Itaque in ea re, ut ait Asconius, avarissimi quique prætores infinitam pecuniam contrahebant, iniquum pretium sociis imperando. *Idem.*

Denariis ternis] Quaternis sestertiis, Gall. 8. *ass.* in modios singulos erat senatus æstimatio; pro ea denarios ternos, Gall. 24. *ass.* Verres exegit ab aratoribus. *Idem.*

§ 189 *Non ex æstimatione*] Non ex eo Verrem reprehendo, quod frumentum æstimarit; quia id jam antea ab aliis factum scio; neque ex eo maxime, quod ternos denarios pro singulis modiis acceperit; potuit enim in caritate annonæ modius tanto æstimari. Sed ex eo illum reprehendo, quod modiorum, qui dari debebant, numerum auxerit; et quod, in vilitate annonæ, modiorum singulorum æstimationem ad ternos denarios produxerit. Hoc crimen est. Atque adeo non avaritiam prætoris, sed ejus impudentiam, quod illa coauctione consuetudinem, leges, et instituta violarit, accuso. Porro, 'annona,' pro frumento prætoris annuo sumitur hoc loco. Nam alias rerum omnium ad victum pertinentium, sed maxime rei frumentariæ proventum annuum significat. Annonam veteres pro Dea coluerunt. Declarat inscriptio vetus, 'Divæ Annonæ,' apud Voss. in etymol. et 'Annonæ Sanctæ,' apud Gruter. p. 81. *Hort.*

Cap. lxxxiii. § 191 *Philomelione Ephesum*] An a Philomelio, verbi gratia, urbe Phrygiæ, ultra montes posita, Ephesum usque portandum erat frumentum? quod iter passuum ducentorum triginta millium difficile vecturis faciunt anfractus diversi, variique flexus Mæandri. *Idem.*

Video] Scio frumenti pretium non idem esse omnibus in locis: potest enim pluris esse Ephesi, quam Philomelii. *Idem.*

Cap. lxxxv. § 196 *Frumentum*] Dialogismus prætorem inter et aratorem. 'Optime,' inquit arator. 'Modium,' ait prætor, emam denario, seu quatuor sestertiis. 'Benigne,' &c. ait arator. 'Vendere,' subauditur, hic in provincia. 'Mihi,' &c. verba prætoris. 'Nam,' pro sed. 'Me ad denarios,' &c. me pecuniam pro frumento accepturum. 'Necesse est,' ut ego dem pecuniam. 'Video esse,' inquit Verres. 'Quid ergo,' verba aratoris. 'Dederit,' quos possis retinere; et cum frumentum sit vilius. *Hort.*

Quid poscat] Verba Ciceronis. 'Quaternos H-S,' verba Verris. 'Quid postea?' verba aratoris. 'Quid,' ait prætor. *Idem.*

§ 197 *Qua ratione*] Verba aratoris. 'Quid quæris?' verba Ciceronis, inserta dialogismo. 'Inquit ille,' id est arator. *Idem.*

§ 198 *Ultro*] Id est, nulla causa, nullo nomine, sed pro Verris ipsius libidine, ablatum est. *Idem.*

Cap. lxxxvi. § 199 *Habet idem*] Facultates in nummis sive in fœnore positis, sive in arca reconditis. Idem habet villas et prædia. Porro 'urbana prædia' jurisconsulti appellant, inquit Hotomanus, omnia ædificia, quamvis in villa sint. *Idem.*

Cap. lxxxviii. § 206 *Ob jus dicundum . . . ob judicandam rem*] Hæc duo differunt: illo, tota Verris prætura urbana significatur; hoc vero, Sopatri et Sthenii damnatio intelligitur, de qua fuse actum est libro superiore. *Idem.*

Cap. xcii. § 215 *Quos tu*] Subauditur, 'cum esses quæstor.' *Hort.* Describere autem, significat distribuere, dispertiri. *Hotom.*

Cap. xcviii. § 227 *Lege et conditione*] Ea lege et pactione, qua in amicitiam pop. Romani recepti sunt. Conditio pactionem significat. *Hotom.* Vetus, *lege et consuetudine trahantur.* Nannius.

LIBER IV.

Cap. i. § 1 *Neque textili*] Sic ediderunt Grævius et Verburgius. Itaque aut ex priore membro subintelligenda est præpositio, *in;* aut, quemadmodum in libris est, teste Grutero, iteranda, hoc pacto, *neque in tabula, neque in textili.* Picturæ in tabula, sunt Gall. *des tableaux:* picturæ in textili, Gall. *des meubles en broderie de petit point.* Sunt ornamenta quæ acu pinguntur in textili, hoc est, in panno e lana, &c. contexto. Nam, 'textile' hic est substantivum, uti apud Liv. xlv. 35. ubi habes 'regia textilia.' Legebat Victorius, *Nego ullam picturam, neque in tabulis, neque textilem fuisse;* quod non mihi sane displicet. Cur enim Cicero minus recte dixerit 'picturam textilem,' quam Virgil. Æn. iii. 483. 'picturatas vestes?' id est, pictura decoratas, inquit Servius; ea nimirum, quæ lana diversi coloris, et acu efficitur. *Hort.*

§ 2 *Quod ad oculos, animumque acciderit*] Vict. et Man. *Quod oculos animumque accenderit,* id est, cupiditate permoverit. *Camer.*

§ 3 *Cum apud tuos Mamertinos inveniare*] Sic habent omnes editi libri. Puto tamen legendum *inveniere,* ut respondeat τῷ 'perspicietur,' quod præcedit. *Hort.*

Cap. ii. § 4 *Sacrarium*] Domesticum, seu Lararium, in quo Lares, et Dii domestici colebantur. Solebant ibi veteres non Deorum tantum, sed magnorum quoque virorum, aut eorum quos præcipue admirarentur, imagines habere. Sueton. in Vitel. cap. 2. Lampr. in Sever. cap. 29. *Idem.*

Idiotas] Græca vox, privatos significans. At quia privati homines usu magnarum rerum carentes, earum judicium nullum adipiscuntur, 'idiota' sæpe usurpatur, uti hic, pro imperito. *Idem.*

Praxitelis] Insignis fuit statuarius, natione Græcus; duabus præcipue Veneribus, quas e marmore fecerat; et quarum unam Coi, alteram Cnidii ab ipso artifice emerunt, nobilitatus. Plinius, xxxiv. 19. et xxxvi. 4. ed. Hard. Floruit Praxiteles circa annum 360. ante Christum. *Idem.*

Ejusdem modi] Id est, marmoreum etiam. Cupidinem illum, e marmore Pentelico, Praxitelis operum præstantissimum, Phryne meretrix ab

ipso Praxitele dono acceptum, Thespiis, patriæ suæ, donavit. Athen. lib. XIII. Quo astu mulier ab ipso artifice expresserit hoc signum, operum illius absolutissimum, docet Pausan. in Att. cap. 20. Phryneu, inquit, amabat Praxiteles. Illa cum ab hoc sibi depoposcisset statuam, quæ esset ejus operum pulcherrima, non sane renuit Praxiteles; verum quia ipse de suis operibus judicium facere pertinaciter recusabat, hoc astu id ab eo mulier expressit. Subornavit servum, qui accurrens nuntiaret, Praxitelis officinam igne correptam conflagrare, bonamque ejus operum partem jam flammis haustam esse; non omnia tamen adhuc periisse. Ibi tum exanimatus Praxiteles foras exsilit, et, 'Actum est,' inquit, 'de laboribus meis, si Satyro et Cupidini flammæ non pepercerunt.' Tum Phryne eum bene sperare jubet; nihil triste ait accidisse; sed illum dolo cogere voluisse, ut, quod pulcherrimum operum suorum esse judicaret, confiteretur. Atque ita sibi illa Cupidinem delegit. *Idem.*

L. Mummius] Qui, excisa Corintho, de Achæis triumphavit anno 608. et Achaicus est appellatus. *Idem.*

Thespiis ea] Turneb. emendabat, *Thespiadas*, hoc est Musas, a Thespiis, Bœotiæ oppido.

CAP. III. § 5 *Myronis*] Natus Eleutheris, Bœotiæ in oppido, Atheniensi deinde civitate donatus est; quare Atheniensis a Pausania semper appellatur. Statuarius fuit insignis, quem nobilitavit maxime bucula ex ære, in quam epigrammata Græca diversorum poëtarum, plenissima elegantiæ ac leporis, ferme quadraginta reperies in Anthologia IV. 7. Varia Myronis opera recenset cum laude Plin. XXXIV. p. 650. edit. Hard. *Hort.*

Canephoræ] Cereris ministræ. Alii et hic, et infra cap. 8. *Canephoros* legunt, Græcorum more, apud quos illæ virgines Κανηφόροι dicebantur.

Polycletum] Statuarius fuit celebris: floruit iisdem, quibus Myron, temporibus. Ejus opera recenset Plin. XXXIV. p. 650. *Hort.*

§ 6 *Commodis hospitum*] Rebus, quas hospites commodabant. *Idem.*

CAP. IV. § 7 *Ad hereditatem sacrorum non quærebat meretricis heredem*] Romæ unaquæque familia sua sacra, gentis suæ propria, habebat, quæ gentilitia vocabantur, et perpetua esse jubebantur lege XII. Tabul. Itaque bonorum heredem, sacrorum quoque heredem esse oportebat. Cicero de Legib. lib. II. *Hot.* Vetus editio et Pall. *an hereditatem sacror.* Grut. *in hereditatem.* Cujacii liber, *in hereditate,* quod videbatur probatum Gulielmio. *Grut. In hereditate* est in Regio quoque, ut omnino legendum, et post *sacrorum* interpungendum cum Regio et Francii libro, *se relictum sciebat in hereditate sacrorum.* In hereditate, in qua cernenda sacra quoque illa gentilitia fuerunt ei obeunda. Inter quæ fuit etiam cultus hujus Cupidinis. *Græv.* Tibi, ut Grævium sequaris, auctor sum. Religio tamen mihi fuit, a lectione, quam tuentur principes nostri editores quatuor, discedere. *Olivetus.*

CAP. V. § 9 *Si qui*] Nota syllepsim. Nam, 'qui' non refertur ad τὸ 'mancipium,' ut videtur; sed ad vocem, 'servus,' quam animo concipiebat orator, cum hæc scriberet. Vide Sanctii Min. lib. IV. cap. 10. An licebat, inquies, si quis servus Romæ, antequam prætor proficisceretur, esset demortuus, alterum in ejus locum emere in provincia? minime: verum id licebat tantummodo, cum servus erat in provincia mortuus. *Hort.*

CAP. VI. § 12 *Cupidinem Praxitelis*] Juvat me audire Cupidinem Praxitelis non pluris æstimatum et emptum a Verre fuisse, quam mille

sexcentis sestertiis. (Gall. 160. *liv.*) Sed totus hic locus per ironiam tractatur. Notum ex Plinio quanti artificum illorum opera olim æstimarentur. Narrat lib. XXXVI. pag. 726. regem Nicomedem voluisse a Cnidiis mercari Venerem ejusdem Praxitelis, de qua infra, cap. 60. totum æs civitatis alienum, quod erat ingens, dissolvendo. Idem narrat lib. XXXIV. pag. 650. de Polycleto, 'Diadumenum eum fecisse juvenem, centum talentis (Gall. 244453. *liv.*) nobilitatum.' *Idem.*

CAP. VII. § 15 *Sola laudat*] Oratorie: nam et Syracusana etiam civitas, inquit Manutius, Verrem laudavit. Infra, cap. 63. et Divinat. cap. 4. Sed decreta tantummodo hæc laudatio fuit; soli enim Romam iverunt laudandi causa Mamertini legati. Itaque Tullius vere dicit, 'sola laudat.' *Idem.*

Ne forte] Joci genus; quasi civitas id spectaverit, cum legatum misit; quod ei certe propositum non fuit. Ipse tamen utrumque fecit, et faciet. *Manut.*

CAP. VIII. § 17 *De cybea*] Erat navis oneraria rotunda, Siculo nomine sic appellata, quasi 'cypea,' a cupæ similitudine: sed et 'cupa,' unde cybea nomen est sortita, genus navis est, teste Hesychio. Vide Turneb. Advers. XXV. cap. 5. Quadratam eam navem fuisse volunt, qui cybeam deducunt a Græco *κύβος*, *cubus*, qui corpus est ex sex lateribus æquali latitudine planicierum quadratum. Vitruv. Præf. lib. 5. At naves quadratas veteribus cognitas non fuisse contendit Grævius ad hunc locum; et dubitat an non scribi debeat *cymbia*, pro *τῷ cybea*. Hort. Cur non a 'cymba' formetur a Græcis Siculis 'cymbia,' genus navis paulo majoris? *Græv.*

§ 18 *Quia dixit*] Subauditur, Hejus in prima actione. 'Tempore dato,' nactus occasionem querendi. 'Proximus fuit religioni suæ,' id est a sua religione non discessit. Notanda locutio. Sic Phædrus, lib. I. fab. 10. 'Negabat illa se esse culpæ proximam,' id est, ream. *Hort.*

Ignominia] Decreto nimirum, quod senatus Mamertinus daret, quo pœna constitueretur in eum, quasi contra voluntatem fecisset ejusdem senatus, cum de Verre apud senatum Romanum questus est. *Idem.*

CAP. IX. § 19 *Ingratis*] Invite: pro quo comici dicunt *ingratiis*. Græv.

§ 20 *Procedat*] Succedat ex animi tui sententia. Metaphora sumpta de histrionibus, numerum in motu servantibus. Parad. 3. circa finem, 'Histrio si paulum se movit extra numerum, exsibilatur, et exploditur.' *Manut.* Vel, hæc laudatio unius civitatis sit tibi pro numero decem civitatum, qui numerus in istiusmodi laudationibus usitatus, et quasi legitimus est. *Hotom.*

At publice commodasti] Si minus singulis civibus, tamen universis profuisti: rempub. enim eorum adjuvisti, cum ei quod populo debebat, remisisti. *Grut.*

CAP. X. § 21 *Phaselis illa*] Urbs est Pamphyliæ nobilis, olim piratarum receptrix, quam Strabo, Geograph. lib. XIV. Zeniceti piratæ fuisse scribit: qui, cum Olympum montem Servilius Isauricus cepisset, sese cum universa domo cremavit. *Hotom.*

§ 22 *Huic Mamertini irati fuerunt*] Applicantur ab aliis isthæc Verri; nos Catoni accommodanda duximus. Sane Lambinianus codex, item Cujacianus, necnon Gruterianus, (adde Regium) haud agnoscunt illud negativum hactenus vulgatarum, *irati non fuerunt;* itaque expunxi. *Grut.*

§ 24 *Verrea*] Dies festus, in honorem Verris institutus. *Manut.*

Crux] De qua libro V.

CAP. XI. § 25 *Pompeii sunt*] Id est, vocantur; quia cives Romani et

ipsi per Cn. Pompeium facti, ejus nomen etiam de more sumpserunt. *Hort.*

Frater] Patruelis, qui cum Cicerone in Siciliam ad inquirendum in Verrem profectus est. *Manut.*

In minuendo] Franc. *imminuendo honore*, ut et nonnulli editi. Solet Tullius in his loquendi generibus, quæ frequenter apud eum occurrunt, omittere præpositiones. *Græv.*

§ 26 *Quorum civitati*] Id est, Quibus invidetis, quia jam cives Romani sunt. 'Incolis vestris,' civibus Romanis qui apud vos in urbe vestra habitant. Incola dicitur qui urbem habitat sine civitatis jure. *Hort.*

Cap. xii. § 27 *Quid*] Ordo est, Quid? oblitus es ab eodem Hejo emere, hoc est, in tabulas referri jubere, te emisse illa peripetasmata (Gall. *des tapisseries*) Attalica, id est, auro intertexta, qualia rex Asiæ Attalus primus invenit. Plin. viii. p. 476. 'Emere oblitus es!' facete. Licuit emere, seu emptionem simulare, 'eodem modo,' Hejum cogendo nimirum ut scriberet in suis tabulis, tibi a se illa vendita fuisse, quemadmodum jussus a te scripserat, signa; id est, Cupidinem et Herculem se tibi vendidisse. *Idem.*

§ 29 *Phaleras*] Ornamenta equorum et equitum. Vid. Hard. ad Plin. vii. p. 390.

Cap. xiii. § 30 *Cybiræ*] Cybira, unde Cybiratæ, urbs fuit Ciliciæ, in qua Verres fuerat, Dolabellæ prætoris legatus. *Hort.*

Inanibus syngraphis] Interpretor, eas, ex quibus exigi nihil jam potest, quia solutione liberatæ sunt. Auctorem sequor Ulpianum, Digest x. tit. 4. l. 18. ubi ait 'solutione chirographo inani facto;' ad quem locum Gothof. Inane fit chirographum, solutione debiti facta creditori. *Idem.*

Cap. xiv. § 32 *Hydriam*] Magnum erat vas aquarium; vel etiam vino servando idoneum, plerumque lapideum. 'Est certum genus Ophitis, ex quo vasa etiam, et cados faciunt. In Siphno lapis est, qui cavatur, tornaturque in vasa coquendis cibis utilia, vel ad esculentorum usus.' Plin. lib. xxxvi. p. 752. Urnarum lapidearum meminit Homerus Odyss. lib. xiii. vers. 105. Illam Pamphili et argenteam, et cælatam fuisse, verba Ciceronis faciunt ut credam; quia ejus et opus, et pondus memorat. *Idem.*

Boëthi] Sculptoris, de quo Plinius xxxiii. 12. et xxxiv. 8.

Sigillatos] In quibus sigilla quædam insculpta sunt, ut Deorum, et animalium. *Hotom.* Non fuerunt insculpta, sed sigillis, hoc est, icunculis ex ære aut argento factis ornata. Sigilla enim sunt parva signa, seu parvæ statuæ. *Græv.*

Cap. xvi. § 35 *In donatione histrionum*] Significat, opinor, largitiones, quæ histrionibus fieri solebant, si qui præter cæteros populo placuissent. *Hotom.*

§ 36 *Compone*] Ede mihi scripta simul hæc tria; quid argenti pararis in Sicilia, unde quidque emeris, quanti emeris. *Manut.*

Cap. xvii. § 37 *Promptissimi hominis*] In agendis rebus. *Idem.*

Mensam citream] Ejusmodi mensæ maximo erant in pretio. Memoratur illa Ciceronis empta H·S decies. (Gall. 100,000. *liv.*) Plinius, xiii. 29. ubi disserit de mensarum illarum dotibus, et insania. *Hort.*

Scaphia cum emblematis] Scaphia, sunt scyphi instar scaphæ facti. *Hot.* Emblemata sunt signa, seu sigilla Deorum, hominum, animalium, quæ pateris, scyphis, aliisque vasis poterant inseri, et ab iis revelli, et aliis rursus illigari. Vid. Salmas. Exerc. Plinian. p. 736. ed. nov. *Græv.*

Cap. xviii. § 38 *Toreumata*] Non est idem sculpere et cælare. Τόρευμα Græcis proprie argentum cælatum. Cælatura autem extantes figuras os-

tendebat, et extra corpus materiæ prominentes. Sculpebantur vero, quæ cavabantur. Hodie fere tantum scalpitur et cavatur argentum, ex quo pocula fiunt: apud veteres tamen frequentius cælabatur argentum figuris extantibus. Salmas. in Exerc. Plin. ubi vide plura. *Idem.*

Heraclea] Lambinus, aliique haud ignobiles critici malunt *Thericlea*, sive *Thericlia*, ab inventore seu artifice Thericle, de quo Plinius et Pausanias. Vulgatæ adhæret Turneb. Advers. VIII. 10. Vide item Salmasii Exerc. Plin. p. 734.

Mentoris] De quo Plin. XII.

§ 39 *Salutem viri*] Amphiarai vatis: quem latentem, ne ad bellum Thebanum iret, quod ibi se perituram ex auguriis noverat, aureo monili corrupta uxor Polynici prodidit. *Manut.*

CAP. XIX. § 40 *Vasa collegerat*] Vasa, id est, impedimenta, milites colligunt castra moturi: jocus est, quia sua vasa, id est scyphos, Diodorus abstulerat. *Idem.*

§ 41 *In Sthenio*] De quo in Verr. Act. I. cap. 34.

De reis eximit] Diodori absentis nomen, quod reorum in album referri jusserat, delet. *Hort.*

CAP. XX. § 42 *Equuleos argenteos nobiles*] Equulei sunt pulli equini: sunt etiam tormenta quædam: hic videntur esse vasa cælata, cum aliqua fortasse equi forma, unde nomen acceperint. Subjungit enim infra de his ipsis equuleis, 'Vende mihi vasa cælata.' *Manut.*

Qui Q. Maximi fuerant] Vide, ne rectius legatur *quique maximi fuerant*, hoc est, pretiosissimi, quique venire potuerant plurimo. Adjuvat conjecturam Priscianus, qui hæc laudat in fine libri III. *quique maximi fuerant.* Gulielmius. Accedit his Regius, in quo, *quique maxime fuerant.* Græv.

§ 43 *Credo, etiam tabulæ proferentur*] Ita ediderunt omnino omnes, et ipse Hortensius; cui tamen, hæc eadem retractanti, venit in mentem apponere notam quietis post verbum *Credo*, hoc modo. Dicet Verres, 'Emi: pecuniam solvi:' respondebit Cicero, 'Credo.' Addet Verres, 'Etiam tabulæ proferentur,' id est, proferam tabulas, quibus confirmabo ea me emisse. Refert Cicero, 'Est tanti,' &c. Quovis modo legatur, vide hic subesse ironiam. Qui enim Verres annorum illorum tabulas proferat, quas jam se confessus est nullas habere? *Oliv.*

CAP. XXI. § 46 *Patella, &c.*] Vide Turneb. Advers. lib. VIII. cap. 10. *Idem.*

CAP. XXII. § 49 *Parum*] Hoc est, sine emblematis. *Manut.*

Purus] Nudus, inanis.

Quasi festivum acroama] Acroama Græce auditionem significat; Latini pro festiva narratione, et pro eo item qui festiva narratione auditorum animos exhilarat, usurpant. Tales plerumque adhiberi solebant locupletum conviviis, qui convivarum animos exhilararent; iisque dari corollaria solebant. *Hotoman.* Vide Plutarch. Sympos. Problem. lib. VIII. 8.

De loco] De tribunali. Hoc additur, non ad veritatem, sed ad amplificationem. *Hort.*

CAP. XXIII. § 50 *Proagorum*] Proagorus est Dorica ratione, quam Latini æmulantur, et Siculorum lingua erat; qui ab aliis *προήγορος* dicitur, qui princeps est, et ante alios verba facit. *Turn. Ad.* VIII. 10.

CAP. XXIV. § 53 *Ut ipse*] De industria mea detraham; quæ nulla est in hac accusatione, in qua omnia sunt summæ facilitatis. Illos ego accusatorum nomine vere dignos fuisse puto, qui occulta hujusmodi hominum furta perquirere cogerentur. *Hort.*

Dicis causa] Usurpatur a veteribus pro, ad speciem; ut vere, ac serio factum videretur id, quod simu-

latione quadam factum erat. *Manut.* De hoc ipso admonere item debuerat Orat. pro Murena, cap. 12. ubi hæc verba, 'sed anne tu dicis causa vindicaveris,' quæ dicit intelligi non posse, poterant similiter explicari. *Oliv.*

§ 54 *Cælatores*] Vascularii sunt, qui vascula ex puro, hoc est, sine sigillis, argento faciebant; cælatores, qui sigilla vasculis aureis et argenteis includenda, cælabant. *Salmas.*

Cap. xxv. § 56 *Ad sellam*] In qua sedebat ipse prætor. *Manut.*

§ 57 *Aliquot abacorum*] Cum singuli abaci vasa multa capiant. *Idem.*

Faceret vasa] Est colligeret, conquireret, ut 'facere rem,' 'exercitum.' *Græv.*

Ut hic] Verres totam verrendo Siciliam probavit Verris nomen recte inditum sibi fuisse; sic Pisonis diligentia probavit non injuria illum Frugi cognominatum fuisse. *Hort.*

Cap. xxvi. § 58 *In cretula*] Et cera, et creta in obsignandis litteris veteres utebantur. Asiaticam cretam, qua publicani uterentur, Cicero nominat in Oratione pro Flacco. *Manut.*

§ 60 *Lectos æratos*] Cubiculares, et tricliniares erant lecti; illi, nocturnæ quietis causa; hi, unde cibum accubantes caperent; qui primum lignei, ut rude, expersque deliciarum priscum seculum fuit; deinde, corruptis peregrino luxu moribus, ærati, postremo etiam eburnei, argentei, aurei fuere. Et cum ait Plin. xxxiv. 111. Cn. Manlium, devicta Asia, triclinia ærata, abacos, et monopodia primum invexisse triumpho suo, quem anno U. C. 567. duxit; lectos æratos, qui ponebantur in tricliniis, significat, non ipsa triclinia, quæ partes ædium erant, et conclavia dicebantur, a cubiculis diversa, in quibus non cœnabatur. *Idem.*

Cap. xxvii. § 61 *Reges Syriæ*] Antiochum, et Seleucum intellige; quorum ille Asiaticus, quod in Asia fuerat educatus; hic Cybiosactes, dictus est, quem Berenice, Ptolemæi Auletis filia, ad Ægypti regnum vocatum, non multo post interfecit. Antiochum, cognomento Asiaticum, et Callinicum, et Comagenum, Syriæ regem xxvii, et ultimum, Lucullus, pulso Tigrane, qui Syriæ regnum tenuerat annos octodecim, in avitum regnum restitui passus est, quod ei postea Pompeius ademit, et Syriam in provinciæ formam redegit, postquam in ea regnatum fuit, teste Eusebio, annis 250. Antiocho autem Comagenen provinciam in regnum reliquit. Sed ista aliquot annos post Verris præturam Siciliensem evenerunt. *Vaillant*, Hist. Reg. Syr.

Antiochi] Cognomento Eusebis, seu Pii. Fuit Antiochi Cyziceni filius; matrem Cleopatram, quam Tryphœna interfecit; Selenen habuit uxorem. Circa annum Romæ 678. obiisse videtur. *Idem*, Can. Chron. Historiæ Regum Syriæ.

Nuper] Anno Urbis 680.

Obtinebant] Id est, obtinere debebant, utpote paternum, et avitum. Nam revera Syriam obtinebat adhuc, cum ii Romam venerunt, Tigranes: et obtinuit, donec quadriennio post, pugna infeliciter commissa cum Lucullo ad Tygranocertam, pridie nonas Octobr. anno Urbis 684. cæsoque ejus exercitu peditum 250,000, equitum 50,000, Syriam reliquit, quam statim Antiochus, non invito Lucullo, recuperare conatus est. *Hort.*

Regnum Ægypti] Quod tenebat Ptolemæus Auletes, Ptolemæi Soteris ii, seu Lathyri, filius nothus; heres regni non legitimus. Is, ut Selenes filios Romæ esse, et a senatu Ægypti regnum postulare cognovit, per primores civitatis, quos muneribus suis corruperat, effecit, ut ne de possessione sua dejiceretur. Itaque Syri fratres re infecta discesserunt. *Vaillant*, Hist. Ptol.

Ad Selenen] Selene filia erat natu

minima Ptolemæi VII, qui dictus est Evergetes II, vulgo Physcon, et Cleopatræ. Physcon præterea duos ex eadem Cleopatra uxore susceperat filios, Ptolemæum Lathyrum, et Ptolemæum Alexandrum. Regnavit in Ægypto, post Physconis mortem, Lathyrus, cui frater successit Alexander; quo mortuo, Alexandrum secundum, hujus filium, Ægypti regem Sylla instituit. Is autem anno sexto regni sui pulsus, Tyrum secessit, ubi mortuus est sine liberis, saltem legitimis. Regia stirps igitur cum in eo deficeret, regnum ad Selenen, Physconis filiam, et ad ejus filios pertinere existimabatur. *Idem*, Hist. Ptolem.

Temporibus reipublicæ] Ratione negotiorum, quibus tum respublica distinebatur. Intelligit orator duo bella difficillima, quæ tunc in Asia contra Mithridatem, et in Hispania contra Sertorium, gerebantur; quo prætextu per senatum, quem sibi jam Auletes largitionibus suis conciliaverat, exclusi fratres, re infecta, discesserunt. *Idem*, ibid.

§ 62 *Trulla*] Quid fuerit trulla præcise apud veteres, non satis liquet: aliter ab aliis definitur. Certe diminutivum est a 'trua,' quod est ingens cochlear, quo cibus in ollis inter coquendum agitatur. Puto trullam hic sumi, aut pro vase potorio, *une coupe;* uti et apud Horat. II. sat. 3. 144. (Vide Alex. ab Alex. III. 10. et ibi Tiraq.) aut etiam pro pelvi (Gall. *un bassin à laver*). Narrat enim Plinius, tom. II. pag. 767. T. Petronium, cum jam esset moriturus, trullam murrhinam, trecentis talentis (Gall. 733,000 *liv.*) emptam, fregisse. Ad quem locum Harduinus trullam interpretatur ex glossis *un bassin à laver:* et pag. 769. ait idem Plinius trullam unam crystallinam sestert. CL millibus (Gall. 15,000 *liv.*) emptam fuisse; vertit idem doctissimus interpres, *un bassin de cristal.* Quod autem trullam istam ex una gemma fuisse ait Cicero, non est quod a vero credas abhorrere, quasi nulla gemmarum magnitudo ad hanc amplitudinem accedat; siquidem Pompeius tertio suo triumpho, quem de piratis egit, transtulit alveum lusorium (Gall. *un damier*) e gemmis duabus, latum pedes tres, longum pedes quatuor. Plin. lib. XXXVII. cap. 6. *Hort.*

CAP. XXXI. § 69 *Q. Catule*] Ædes Jovis Capitolini conflagravit anno Urbis 670. Ejus restituendæ curam Sylla, tum dictator, suscepit; eoque fatis prærepto, dedicavit Q. Catulus, qui sedebat in causa Verris judex. *Fer.*

CAP. XXXVII. § 81 *Næ ista præclara nobilitas desinat queri*] Ironice dictum, et acerbe. In locum veniam hominis nobilis, sed ignari et inertis; neque tantum reipublicæ, verum etiam familiæ generisque sui dignitatem negligentis. Ut præclara ista nobilitas causam habeat semper conquerendi, quod populus Romanus hominibus novis atque industriis honores mandet, nobiles inertes prætereat. *Hotom.*

CAP. XLIII. § 93 *Etenim iste*] Placet Hotomani conjectura totam hanc periodum loco motam fuisse; et aliquanto superius reponendam, inter illa scilicet verba 'clam fecisset: cum ad suum scelus,' &c. et parenthesi includendam, hoc modo, *Quod iste, judices, cum clam fecisset:* (*etenim iste Agrigenti, credo, propter, &c.* usque ad illa verba, *aut tollere quæ placebant*) *cum ad suum scelus illud, &c.* Hort.

§ 94 *Osculari*] Hunc in precando osculandi morem expressit Homerus, Iliad. A. 501. ubi Junonem Jovem precantem inducit. De mento Plinius lib. XI. cap. 45. 'antiquis Græciæ in supplicandis mentum attingere mos erat.' *Hotom.*

Intempesta] Ita dicitur nox media,

qua nihil agi tempestivum est; seu qua omnia quiescunt. Vide Serv. ad Æneid. III. 587. ubi noctem in tempora septem distribuit. *Hort.*

CAP. XLIV. § 96 *Chrysas*] Ex auctoritate veteris quod est apud me numismatis, scribendum est *Crysas* sine aspiratione. In ejus autem numismatis una parte imberbis juvenis caput redimitum, prolixa cæsarie, quale Apollinis, impressum est cum titulo 'Assoru,' pro Assori, ut 'Menandru,' pro Menandri, herois (ut opinor) ejus, a quo Assorina civitas, quod ab eo condita fuerit, nomen accepit: in altera parte hoc ipsum, quod describit Cicero, Crysæ fluvii simulacrum incisum est, dextra manu urceolum retinens, sinistra copiæ cornu, descripto nomine 'Crysas,' sine aspiratione. *F. Ursinus.*

Æditui, custodes] *Æditimi* legendum, et ita est in libris manuscriptis. Idem autem valet æditimi quod æditui. De qua voce lege Gell. lib. XII. cap. 2. *Lamb.*

§ 97 *Matris Magnæ*] Cybeles.

CAP. XLV. § 100 *Quid esse*] Lamb. et planius quidem, *quid esset factum; quemadmodum arbitrarentur signum esse ablatum.*

§ 102 *Virorum*] Non dubito quin *virginum* reponendum sit: nam, (ut supra dixit) 'sacrum hoc per virgines ac mulieres confici solebat.' *Hotom.*

CAP. XLVII. § 104 *Per tabellam*] Judices olim sententias voce dicebant; at Lucius Cassius, tribunus plebis, anno 616. tulit legem de suffragiis, seu tabellariam, qua sancitum est ut sententiæ deinceps per tabellas ferrentur. *Hort.*

Earum autem rerum inficiandi] Notanda locutio: 'facultatem earum rerum inficiandi,' pro 'eas res;' cujus locutionis similes aliis quibusdam locis observavimus. *Hotom.* Vide Sanctii Minervam lib. III. cap. 8. et Gerard. Vossii in Aristarch. de Constructione librum, cap. 53. *Græv.*

CAP. LIII. § 119 *Prytaneum*] Prytanea Græcorum erant Vestæ sacra, in cujus honorem perpetuus ibi ignis fovebatur. Nulla autem urbs fuit tota Græcia, quæ suum prytaneum non haberet. Vid. Casaub. ad Athen. XV. 19. et Ezech. Spanhemii dissertationem de Vesta et Prytaneis. *Græv.*

Tycha] A Græco τύχη, *fortuna;* Dorice τύχα. *Hort.*

Neapolis] Id est, Nova Urbs.

Temenites] Ita dictus a loco, qui τέμενος dicebatur. Vide Stephan. *Lamb.*

CAP. LV. § 123 *Syracusanus*] Sic habent libri editi: verumtamen nescio an non legendum sit *Syracusanis*, in dandi casu: quo modo Virg. Æneid. I. 462. dixit, 'et sævum ambobus Achillem.' *Hort.*

CAP. LVI. § 124 *Argumenta erant in valvis*] Argumenta eodem modo dicuntur ut signa; quibus res aliqua significatur, et de re quapiam fit existimatio. Virgil. lib. VII. vers. 789. Turni arma describens: 'At levem clypeum sublatis cornibus Io Auro insignibat, jam setis obsita, jam bos, (Argumentum ingens!) et custos virginis Argus.' Quem in locum Servius interpres, 'Argumentum,' ait 'fabulas, ut Cicero, Argumenta erant in valvis,' &c. *Hot.* Sane argumentum fabulam esse non solum ostendit Phædrus lib. IV. fab. 7. 'Mordaciorem qui improbo dente adpetit, Hoc argumento se describi sentiat.' Sic et fab. 10. ibidem, necnon ejusdem libri fab. 15. sed et Cic. de Invent. Rhet. I. 19. 'argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit.' Sed hic argumenta sunt historiæ sive veræ, sive fictæ, in ebore sculptæ. Ut apud Suet. Tib. 44. 'Parrhasii quoque tabulam, in qua Meleagro Atalanta ore morigeratur, legatam sibi sub conditione,' &c. *Græv.*

§ 125 *Etiamne gramineas hastas*] Graminæ, ut reor, dicebantur quod

iis in gramine et campo se exercere solerent. Nam ut Maro gramineam palæstram vocavit, quæ in gramine exercetur, 'Pars in gramineis exercent membra palæstris,' eodem quoque modo appellari reor hastas gramineas, quibus in gramine velitarentur. *Turneb.* Quæ hic aliorum somnia!

Cap. lvii. § 126 *Silanionis*] De quo vide Plin. Hist. Nat. xxxiv. 8. et quæ ibi notat Cl. Hard.

§ 128 *Jovis imperatoris, quem Græci Urion nominant*] Vir exquisitæ ac reconditæ doctrinæ, Joannes Brodæus, in suis Miscellaneis, putat mendosum esse *Imperatoris*, quod Jovem Οὔριον, vel Ὄρειον, Græci finium præsidem appellent; idque Demosthenis, Dionysii, Arriani testimonio probat. Sane verbum Græcum Imperatorem non significat; sed aliud fortasse Græcis, aliud Latinis nomen fuit; quod, qui terminis præesset, imperare, et arcere finitimos ab injuria videretur. Non enim præesset, nisi imperandi jus haberet. *Manut.*

Parvum] Conjicit Grævius, *Parium*, id est, Parii marmoris.

Cap. lix. § 131 *Delphicas*] Erant abaci marmorei, tripodes; sic dicti, quod similes essent mensæ illi, cui Delphis insidebat Pythia oracula faciens. Primo Delphicæ Delphis factæ sunt; postea quivis abaci ubicumque facti, ejusdem formæ, hoc nomine appellati sunt. Harduin. ad Plin. xxxiv. pag. 641. *Hort.*

§ 132 *Mystagogos*] Græca vox. Fit ex duobus verbis; nempe μύστης, id est, initiatus sacris alicujus numinis; sacer numini cuipiam; et ἀγωγὸς, id est, dux viæ, dux itineris. *Idem.*

§ 133 *Nisi forte*] Argumentatur a repugnantibus, hoc sensu: Credibile non est Græcos homines signa et tabulas pictas tum vendere voluisse, cum judicia severa Romæ fieri desierunt; quas res tam magno studio coëmebant, cum judicia fiebant. Ratio est, inquit Lambinus, quia tum res emimus cum parvo constant; tum vendimus cum bene vendere licet. At cum Romæ judicia severa fiebant, signa, et tabulæ pictæ caro venibant, quia non metuebant earum rerum possessores ne his a magistratibus Romanis spoliarentur. Contra vero, post judiciorum dissolutiones, ista parvo pretio venire cœperunt, quia metus erat ne magistratus ea per vim extorquerent. Non ergo verisimile est Græcos homines istarum rerum tam cupidos, ut eas magno pretio emerent; easdem vendere voluisse, cum parvo vendere necesse haberent. *Idem.*

Cap. lx. § 135 *Merere*] Lucrari. Notanda elegans locutio; 'Ut hoc faciam, nolim mereri Deum divitias mihi.' Plaut. Men. i. 3. et sæpe alias. Cicer. ii. de Finib. 'Quid merearis igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia,' &c. id est, quid pretii tibi postules dari, &c. Sic hoc loco: quid putatis pretii Rheginos velle sibi dari, ut, &c. quasi dicat, An putatis Rheginos pretio quantumvis magno posse adduci, ut, &c. *Hort.*

Pictam] Marmoream Praxitelis Venerem Coi, ut et Cnidii, habuerunt, teste Plinio. Sed hoc loquitur orator de Venere illa, quam Cois etiam Apelles inchoatam reliquerat, invidente morte, ne totum opus absolveret. De Offic. iii. 2. et Famil. ix. 1. Plin. xxxv. 697. *Idem.*

Alexandrum] Magnum pinxit Apelles, fulmen tenentem, in templo Ephesiæ Dianæ, viginti talentis, Gall. 48,890 *liv.* Plin. ibid. *Idem.*

Ialysum] 'Palmam habet tabularum Protogenis Ialysus, qui est Romæ dicatus in templo Pacis,' Plin. l. xxxv. pag. 699. In eam tabulam annos septem insumpsit Protogenes; Ialysum Solis nepotem Cicero vocat de Nat. Deor. iii. cap. 21. *Idem.*

Paralum] Heros, qui triremem

struxit primus. Plin. VII. 56.

CAP. LXI. § 136 *Propter Heraclii hereditatem*] De qua lib. II. cap. 14.

Nimia in istum non modo lenitudine] Nihil a lectione vulgata muto, nisi quod addo, *modo*, post negationem, *non*. Sed tamen non celabo lectorem amici cujusdam mei conjecturam; qui putat legendum, *lentitudine;* quam ego valde probarem, nisi Nonius reclamaret. *Lamb.* Lambinus invexerat *non modo lenitudine*, quod et in Ms. Turnebi. Sed cum absit nostris Pall. et Grut. item edd. aliis omnibus, gratiosius subauditur. *Grut.* Subaudiri non potest, sed ex Cujaciano et Reg. ista vox *modo* est reponenda cum Lambino, quam jamdudum hic excidisse sine libris conjecerat Manutius. Nec dubito quin Gruterus eam repositurus fuisset, si alius quam Lamb. id præcepisset. Huic enim quantum potest semper obloquitur. Præterea Tullium existimo scripsisse, *nimia in istum lentitudine*. 'Lentitudo' enim proprie dicitur de iis, qui ferunt, quæ ferenda non sunt; in primis, qui uxorum licentiam non castigant; sed æquiore, quam decet, animo tolerant. Cicer. Tusc. II. 'virum denique videri negant, qui irasci nesciat, eamque, quam lenitatem nos dicimus, vitioso lentitudinis nomine appellant.' Ovid. Am. II. et ult. 'Lentus es, et pateris nulli patienda marito.' Et epistola Helenes, 'Tu fore tam lentum justa Menelaon in ira?' Vocabulum 'lentitudo' non intellexerunt scioli; ideo perverterunt in sibi notius *lenitudo*. Græv.

§ 137 *Carpinatii*] Vid. lib. II. c. 70.

Verrutios] Ibid. c. 76.

CAP. LXII. § 139 *Quantum dicendo*] Quantum Latine poterat dicere: nam Græca lingua Siculi, prave licet, vulgo tamen utebantur. *Hort.*

Inventorem olei Deum] Aristeum, de quo paulo antea. Et est argumentum ex repugnantibus. Non et ille palæstram diligit, in qua oleum et unctiones necessariæ sunt; et olei inventorem Deum sustulit. Sed respondere poterat, non olei se odio Aristeum, sed quod ipse unctior esset, in ædes suas sustulisse. *Hotom.*

CAP. LXIII. § 141 *Eum qui summam potestatem haberet*] L. Metellum, quem satis acriter hoc loco pungit. *Idem.*

CAP. LXIV. § 142 *Mos est Syracusis*] Hoc eo dicit, quia Romæ dissimilis erat ratio sententiarum in senatu dicendarum. Nam post comitia consularia consules designati primi rogabantur, et eorum is prior, qui priore loco declaratus esset. Ante comitia is, qui a censoribus princeps senatus lectus erat: ii deinde quos consulibus videbatur, ita tamen ut ne prætorium consulari, ædilitium prætorio, tribunitium ædilitio anteferrent, auctores Sallustius et Gellius. At in augurum collegio Romæ, fere eadem quæ in senatu Syracusis. Sic enim Cicero in Catone: 'In collegio nostro ut quisque ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet; neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam qui cum imperio sunt, majores natu augures antepononuntur.' *Idem.*

Moræ] Ut decreto moram afferant, eos qui sententiam dicebant, multi interpellant, dicentes sese velle antea de Sex. Peducæo sententiam dicere. Is autem fuerat prætor in Sicilia anno 678. ex qua reus deinde factus est, ut colligere est ex hoc loco; quo eventu, non mihi liquet. Verba tamen quæ sequuntur, faciunt ut eum absolutum credam fuisse. *Hort.*

§ 143 *Dicit*] Subauditur, senatusconsultum, id est, ex ipsa senatusconsulti lectione audistis eorum nomina, qui primi sententiam dixerint. Sed quinque hæc verba, *dicit qui primi suaserint: decernitur*, absunt ab aliquot manuscriptis; et recte ab-

sunt. *Hortens.* Videntur hæc verba, 'dicit qui primi suaserint,' in margine a nescio quo fuisse scripta, qui vellet interpretari superius illud, 'principum.' *Oliv.*

§ 144 *Fecisse laudationem*] Est locus ὕπουλος. 'Facere laudationem' non fert Latine loquentium consuetudo. Puto Ciceronem scripsisse, *Ejusmodi senatus-consulti fuisse laudationem.* Græv.

Cap. lxv. § 145 *Hospitium*] Quid sit hospitium facere cum aliquo, docebit Tomasinus de Tesseris Hospitalitatis, cap. 2.

§ 146 *Discessio*] Igitur, item ut Romæ, sic in Sicilia, senatus-consulta per discessionem fiebant, hoc pacto. Dictis sententiis, consul, aut is qui cum imperii insignibus et lictoribus erat, eam, quam ipse magis e republica ducebat, primam pronuntiabat: tum his verbis utebatur: 'Qui mecum sentitis, huc transite; qui alia omnia, id est, contrarium sentitis, (sed hoc verbo, ut mali ominis, abstinebat) in aliam partem abite.' Tum senatores, prout quisque sentiebat, in hanc, vel illam partem discedebat. Hinc natæ locutiones illæ, 'discedere in sententiam alicujus,' 'ire in alia omnia,' &c. id est, sententiam alicujus vel comprobare, vel reprobare. 'Discessionem facere,' id est, sententiam suam declarare, eundo nimirum in partem illius, cujus placet sententia. *Hort.*

Prætor] L. Metellus qui aderat, 'appellatur,' ut nimirum senatus decreto intercedat, et ut illud de Verris laudatione tolli non sinat. Porro uti Romæ tribunos plebis, sic in provinciis, populi Romani magistratus appellari, ad eosque provocari, jus erat. *Idem.*

Cæcilius] Is est, cum quo Ciceroni, de accusando Verre, contentio fuerat; de qua Divinatio extat oratio. Sed quia libri variant in hoc nomine, et quia ne vestigium quidem occurrit in ea oratione facti hujus, quod, si verum esset, Cæcilio sane objecisset Cicero; pro Cæcilio *Cæselium*, de quo infra, lib. v. cap. 25. reponi vult Gruterus. *Idem.*

Cap. lxvi. § 147 *Quod ego in senatu Græco verba fecissem*] Valer. Maxim. lib. ii. cap. de institutis antiquis, 'Magistratus,' inquit, 'prisci, quantopere suam populique Romani majestatem retinentes se gesserint, hinc cognosci potest; quod inter cætera obtinendæ gravitatis indicia, illud quoque magna cum perseverantia custodiebant, ne Græcis unquam nisi Latine responsa darent; quin etiam ipsa linguæ volubilitate, qua plurimum valent, excussa, per interpretem loqui cogebant, non in urbe tantum nostra, sed etiam in Græcia et Asia: quo scilicet Latinæ vocis honos per omnes gentes venerabilior diffunderetur. Nec illis deerant studia doctrinæ, sed nulla in re pallium togæ subjici debere arbitrabantur; indignum esse existimantes, illecebris, et suavitate litterarum imperii pondus et auctoritatem domari.' Hæc ille. Ab eadem etiam, opinor, ratione falsam credidit Plutarchus, et adulterinam orationem quandam Græcis litteris conscriptam, quam Athenis pronuntiasse Catonem nonnulli affirmabant. 'Nam per interpretem,' inquit, 'omnia locutus est; quanquam ita Græce sciret, ut interpretis opera minime indigeret.' Scribit tamen Fabius Quintilianus, libro xi. M. Crassum, Dives qui dictus est, cum Asiæ præesset, quinque Græci sermonis differentias sic tenuisse, ut qua quisque apud eum lingua postulasset, eadem sibi jus redditum ferret. *Hotom.*

Numidicum] Loquitur de Q. Cæcilio Metello, qui duobus præliis Jugurtham fudit, et universam Numidiam vastavit; unde Numidicus appellatus est. Consul fuit anno 644. quo anno triumphavit. *Hort.*

Lucullum] Patrem illius L. Luculli, qui de Mithridate et Tigrane triumphavit, anno 690. Ille autem, accusante Servilio augure, repetundarum damnatus est. Plut. in Lucullo. *Idem.*

§ 148 *Commendatitias*] Solebant provincialibus magistratibus mitti ab amicis commendatitiæ litteræ, eorum causa, quibus negotia erant in provincia. Extant Ciceronis ejus argumenti epistolæ complures. Solebant etiam a senatu mitti, si quando provincialibus aliquod tributum esset imperandum ; quæ 'tabulæ tributariæ' appellabantur. *Hotom.* At hic ludit orator in verbo 'tributarias,' quo significat, non litteras missas a senatu ob tributum, sed a Verre, quæ Metello munera tribuerent. Gall. *des lettres de change.* Hort.

Theoractum vocant] Per contumeliam ; nam Theomnastus, qui Dei memor est; Theoractus, quem Deus feriit, ac furore perculit. *Hotoman.* De illo jam facta est mentio lib. II. cap. 21.

§ 149 *Omnium mihi litterarum fieri potestatem*] Lege Cornelia repetundarum, quæ jubebat accusatori potestatem fieri, omnia quæ ad ipsius accusationem instituendam pertinere possent, præter publicanorum litteras, Romam deportare, vel exscribere. *Hotom.*

Non deberet] Propter appellationem prætoris. *Hort.*

Cap. LXVII. § 150 *Adsit*] Et, rogatus, mihi respondeat, sacrarium suum a te expilatum fuisse. Vide cap. 2. *Hort.*

§ 151 *Minime conveniebat*] Subest vis argumenti ex repugnantibus. Non et Dii nulli sunt, et honores divini cuiquam tribuendi sunt. Primum autem ex eo confirmat ; quod, simulacra Deorum Verres tollens, Deos ipsos, hoc est, numen ac mentem divinam, tollere videtur. *Hotom.*

Festum] Marcellea. 'Sustulissent,' non sponte tamen, sed Verris jussu. *Hort.*

Omnium] Nam cui Deo jam sacra fierent, cum Verres omnium Deorum simulacra sustulisset ? *Idem.*

LIBER V.

Argum.—Hic liber quintus Accusationis in C. Verrem, et ultimus, est omnium, mea quidem sententia, longe pulcherrimus. Quoties animo mecum retracto tot elegantes libri quarti narrationes de signis ablatis, de pollutis religionibus, violatisque Siciliæ monumentis ; quoties venit in mentem quanto animi dolore, quanto impetu orationis explicentur libris superioribus, vel Sthenii calamitas et fuga, vel Philodamorum casus et supplicium, nihil addi jam posse videtur ad illam dicendi elegantiam, et ubertatem, aut ad hanc eloquentiæ vim et gravitatem. At ubi rejeci oculos ad hunc librum, vere dicam, tunc videtur mihi Tullius consulto et cogitato cætera Verris flagitia tantum attigisse, ut ad hanc ejus in cives Romanos crudelitatem fortior accederet ; et eam viribus quam integerrimis agitaret. Audacius dicam. Pene crediderim Tullium in illis exponendis et deplorandis sumpsisse de rivulo, ut in hanc partem de navarchorum et Gavii suppliciis eloquentiæ suæ flumen totum profunderet, atque in rem tam atrocem quidquid in seipso esset oratoriæ facultatis, consumeret ; si non cogitarem novas semper orationis 'virtutes ex seipso efferre immortalis ingenii beatissima ubertate virum, dono quodam providentiæ genitum, in quo totas vires suas eloquentia experiretur.'

Nemini dubium erat, quin Verres

apertissime versatus esset in omni genere furandi atque prædandi; et quin homo flagitiosissimus et libidinosissimus in manifestis criminibus ita teneretur, ut jam illi nullus defensioni, nullus etiam deprecationi locus relictus esse videretur. At quia provinciale munus magistratuum erat duplex; nempe jurisdictio, et belli administrandi ratio; huc poterat Hortensius defensionem suam convertere, et avaritiæ crimina virtutis imperatoriæ laudibus deprecari. Ergo hanc Tullius arcem adversarii, disjectis cæteris et eversis, hoc libro jam aggreditur: et ut libris superioribus affinxit Verri defensiones, 'quod nempe reipublicæ utilitatis gratia tam magno decumas vendidisset,' 'quod signa, tabulas, et cætera Siciliæ monumenta emisset, non eripuisset,' quas statim convellit; istum eodem artificio hic impugnat. Fingit causam ita constitui, ut ab Hortensio virtus istius bellica jactetur; et contendatur ab eodem, istum, hoc uno nomine, 'quod bonus sit imperator,' judicum sententiis eripi oportere. Affictam hanc adversario defensionem Tullius refellit non argumentando, sed ornando et amplificando; ac nihil æque opponit, quam lætissimam illam, et æquabiliter in omni narratione fusam, facete dicendi venustatem, qua Verris illa defensio tota risu dissolvitur.

Hæc est prima pars contentionis. At ubi navarchis orator, quæ pars est altera, et civibus Romanis, in quos cruciatus serviles admoti sunt, suas lacrymas dat; in ea narratione omnes movet indignationis affectus, odii, invidiæ, misericordiæ, non solum conditione ipsorum; loco injuriæ; genere suppliciorum; sed animi quoque commendatione.

Ergo genus hujusce orationis illud est, quod maxime teneat eos qui legunt; et quod maxime sensus nostros impellat et acerrime commoveat: quod non solum delectet, sed etiam horrore perfundat. Hoc et illud efficiunt tum narrationis suppliciorum gravitas et dolor; tum facetæ, et salium copia conspersæ irrisionis mira jucunditas, quam adjuvant descriptiones et hypotyposes, quæ hoc in libro crebræ sunt; et quarum ea vis est, ut 'sensus intimos acutissime percellant, rem ante oculos ponendo; ita ut geri coram, spectarique potius, quam audiri, videatur.' Sed cum voluptatibus maximis fastidium finitimum sit, et cum ornata sine intermissione oratio, quamvis claris sit coloribus picta, non possit in delectatione esse diuturna; summæ artis fuit, ut haberet illa in dicendo admiratio, ac summa laus, umbram interdum, et intervalla recessus, quibus, variata oratione, fieret, ut ornatus perpetui fastidio occurreretur; et id, quod est illuminatum, extare magis, et eminere videretur. *Hort.*

Cap. I. § 3 *M' Aquilii*] Meminit Tullius pro Flacco, cap. 39. his verbis: 'M' Aquilium patres nostri multis avaritiæ criminibus testimoniisque convictum, quia cum fugitivis fortiter bellum gesserat, judicio liberaverunt.' M' Aquilius consul fuit anno 652. Siciliam proconsul rexit anno 653. et, confecto bello fugitivorum, ovans in Urbem ingressus est. Repetundarum ex Sicilia deinde postulatus (de Offic. II. 14.) M. Antonii oratoris patrocinio est liberatus. Lib. II. de Orat. cap. 46. Postea missus in Asiam legatus, ut Nicomedem, et Ariobarzanem, in suum quemque regnum restitueret; per Mitylenæos vinctus traditus est Mithridati, cui bellum ut inferretur auctor præcipuus fuerat; et auro liquefacto in os ejus infuso, Pergami necatus est. Velleius Pat. I. 2. c. 18. Appian. in Mithr. *Hort.*

Fortis] Crassus, de Orat. l. II. c. 28. ubi de Antonio agit, apte ad hujus vocis vim demonstrandam, ait, 'Quod ornamentum, quæ vis, qui

animus, quæ dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem, et ejus diloricare tunicam, et judicibus cicatrices adversas senis imperatoris ostendere?' *Idem.*

Ab hostium duce] Athenione pastore, quem Aquilius ipse sua manu interfecit. De Athenione, lib. II. cap. 54. Is, interfecto domino, familiam ergastulo liberavit; sub signis ordinavit; ingentem exercitum confecit; Romanos exercitus cecidit; Servilii, deinde Luculli, castra vi cepit. Denique missus in Siciliam Aquilius fugitivorum exercitum delevit; Athenionem interfecit; bellum confecit, quod annos propemodum quatuor flagraverat. Adi Flor. III. 19. Diodor. in fragm. *Idem.*

Cap. II. § 5 *At in Italia fuit*] Duce Spartaco gladiatore nobili, qui, cum aliis septuaginta, qui Capuæ in ludo Lentuli exercebantur, fugitivorum magna coacta manu, comparatisque copiis, bellum adversus Romanos magnum et periculosum prope quadriennium gessit; sed a Crasso postea et Pompeio confectum hoc bellum fuit. Appian. Plutarch. Athenæus, lib. VI.

Cum M. Crasso] Crassum et Pompeium conjunctim nominat orator, quasi pertineat ad utrumque belli Spartaci confecti gloria, quæ Crassi tota est; nisi quod homines, ad quinque millia, elapsos Crassi de cæde Pompeius, ex Hispania post devictum Sertorium revertens, oppressit. Sed hic, uti in illa pro lege Manilia, et amicitiæ Pompeii indulget orator, et levitati hominis, gloriæ etiam alienæ plus nimio appetentis; qui ex levi illo successu occupaverat prior ad senatum scribere, 'Crassum quidem gladiatores acie fudisse, se vero bellum radicitus plane extirpasse.' Plutarch. in Pomp. *Hort.*

Non arbitror hoc etiam deesse tuæ impudentiæ] Quod deest potest accedere. Est itaque sensus, Non arbitror, id posse accedere impudentiæ tuæ; posse te adeo esse impudentem. Vel, ut vult M. Ant. Ferratius, Adeo scilicet est hoc absurdum, ut quamvis id non audeat Verres dicere, nihil tamen illius summæ impudentiæ deesse videatur. *Anonymus.*

Cap. III. § 6 *Ad Oceanum*] Terrestri nimirum itinere per Galliam et Hispaniam. Peloris, sive Pelorus, (nam utrumque dicitur) unum e tribus est Siciliæ promontoriis. *Hort.*

§ 7 *In crucem*] Quia cum telo fuisset, contra edictum prætoris. *Id.*

Cap. IV. § 10 *In Tricalino*] Certum est urbem mediterraneam in monte sitam dictam fuisse Τριόκαλα, a tribus pulchris, sed pro hoc dixerunt vulgo Τρίκαλα, ut patet non solum ex Stephano, sed et ex nummis antiquis; et incolæ Τρικαλῖνοι. *Græv.* 'In Tricalino,' subaud. agro.

Cap. V. *Prætermissa*] Minime. Sic enim intelligendum. *Manut.*

A Leonida] Servorum domino, qui conscius forte conjurationis fuisset. *Hort.*

Cap. VI. § 14 *Tantumne vidisse*] Subaudi, potuit: vel, nonne mirandum est?

Causam dicere dominos] Pro servis suis nimirum, non pro se. Nam servi, cum jure civili sint ignoti, et non sint cives; neque pro se, neque pro altero causam dicere queunt. *Lamb.*

Fecisse videri] Condemnationis verba; ut modeste suam sententiam judices ostenderent. *Manut.* Vide Lucull. c. 47.

Cap. VII. § 16 *Excogitavit*] Contra Apollonium Verres. Inducit Cicero Panormitanum aliquem ita loquentem. *Manut.*

§ 17 *In nominibus*] Nomina pro debitoribus ponuntur. *Manut.*

Cap. VIII. § 19 *Rescindere*] Ut in Apollonio rescidisti, quem post annum et sex menses carcere liberasti

et, accepta pecunia absolutum dimisisti. 'Mihi succensere desinito,' si nempe te, et tuam auctoritatem non defendo. *Hort.*

Cap. ix. § 23 *Inclusum supplicium*] Puto hæc verba delenda esse, quod ex sequentibus patet, 'a libero spiritu seclusum.' Hoc esse 'inclusum supplicium' aliquis in margine notavit, inepte; quod postea tamen irrepsit in ipsum contextum Tullii. *Græv.*

§ 24 *Injectum*] In codice Regio clare scribitur *electum*. Quod cum ex hoc optimo libro tot loca sint emendata, cur non amplecter, cum vulgata sit vitiosissima, causæ nihil video. *Idem.*

Cap. x. § 25 *Retinendum*] Hunc etiam conclamatum locum ope vetustissimi Regii restitui. Omnia nunc sunt liquida. Ne diutius talem imperatorem ullus ignorare possit, qui quidem non potest comparari cum Q. Maximo, quoad sapientiam ejus, nec cum Scipione majore, quoad celeritatem, &c. Sed aliud plane genus imperatoris cognoscite, quod modis omnibus est conservandum, ne pereat. Hæc εἰρωνικῶς. *Imperatoris* est etiam in Franc. 'Ad,' inservire comparationibus nemo, nisi hospes in litteris, ignorat. Pro Deiotaro viii. 'Veteres, credo, Cæsar (sc. equites) nihil ad tuum equitatum.' De Orat. ii. c. 12. 'Quem cognovimus virum bonum, et non illitteratum, sed nihil ad Persium.' Plaut. 'Ad sapientiam hujus ille nimius nugator fuit.' *Idem.*

Cap. xi. § 28 *Ad tempus*] Ad quoddam tempus. Cæteræ vero, quæ minus castæ erant, palam adhibebantur; a convivio, quamdiu duraret, non discessuræ. *Hort.*

Ponebantur] Ab eo, qui sorte ductus convivii magister esset, et legem atque ordinem edendi, bibendi, ciborum ponendorum, et loci in mensis, imperaret. Hinc sunt magisteria illa, de quibus in Catone Maj. cap. 14. Sic Græci suos in conviviis 'œnoptas' habebant. Athen. x. 7. Plut. Symp. i. 4. Quod autem istis bibendi legibus diligenter obtemperabatur, erat istorum Verris conviviorum 'exitus ejusmodi, ut,' &c. Notabis lepidam allegoriam ductam de re militari, ideo, quia de imperatore narratur. *Idem.*

Ut Cannensem] Id est, Videre arbitraretur stragem editam a nequitia (*par la débauche*) illi stragi similem, quam ad Cannas ferrum Punicum edidit. Pariter enim fusa humi et prostrata, hic ferro, illic vino jacebant corpora. De pugna Cannensi, in qua cæsa sunt ab Annibale Romanorum 45,000, adi Livium, xxii. 49. *Idem.*

Cap. xii. § 29 *Labor operis*] Id est, Quia tunc maxime cognoscitur quantus sit frugum illius anni proventus. Nam 'labor' sumitur hic synecdochice pro fructu, quem paravit labor. Et 'labor operis,' idem est, ac labor operosus. Veruntamen hunc locum docti suspectum habent de mendo. *Idem.*

§ 31 *Virtute*] Alludit ad hoc dictum Annibalis, 'Hostem qui feriet, mihi erit Carthaginiensis, quisquis erit;' quod refertur in Orat. pro Balb. c. 22. *Idem.*

Cap. xiii. *Talari*] Hinc notatur etiam Verris mollities: nam ejusmodi tunica mulierum erat. Qui ea utebantur homines, ii, tanquam molles, male audiebant. Tunicæ virilis mensura vulgo erat, ut paulo infra genua cederet: nam infra, mulierum est; supra, centurionum. Fabius l. xi. c. 3. A. Gell. l. vii. c. 12. *Hort.*

§ 32 *Antoniana*] Supra, cap. 1.

§ 33 *Æra*] Sunt stipendia quæ militibus semestria, aut annua dabantur: et sumuntur synecdochice pro annis militiæ. Hæc igitur est sententia: Cognoscetur vetus illa omnis istius militia: quando et cujus im-

peratoris in castris æra, seu stipendia meruerit. Sed Verris libidines allegorice significat orator. *Hort.*

Abduci, non perduci] 'Perduci' veteribus dicebantur, qui libidinis causa ad aliquem ducebantur: 'abduci' autem, qui vi aut a conjugibus, aut parentibus abstrahebantur libidinis causa. Sed hoc loco tamen 'perduci' simpliciter accipitur, pro in forum duci, ut solebant nobiles pueri, cum primum prætextam deponerent, togamque virilem induerent. Dicebantur proprie 'in forum duci, perduci, forum attingere,' ut apud Ciceronem in epistolis, 'a quo forum attigi,' hoc est, in forum viris adscriptus veni. Dicit igitur Tullius Verrem ea ætate non in forum perductum ad causas aut orandas, aut ad operam amicis dandam, sed a foro abductum ad libidines: quamvis non negem in voce 'perducere' latere quoque figuram aculeatam, qua libidines ejus notantur, quod corpus prostituerit, æque ut in altera 'abduci.' *Græv.*

Ære dirutus est] Ex ambiguo jocus elegans est; nam cum videatur dicere 'tamen ei stipendium est ademptum,' significat, alea Verrem omnia sua bona perdidisse. Nam ære dirui, dicitur tam de milite, cui stipendium ignominiæ causa est ademptum; quam de eo, quem alea nudaverit. *Hort.*

Ætatis fructu] Eo quæstu, quem corpore faciebat. *Manut.*

§ 34 *Paludatus*] Indutus paludamento, quod pallii species, idem, ut putatur, atque chlamys, vestis militaris fuit: ex Etruria ad Romanos transierat, teste Floro I. 5. Color ejus eximius e cocco, seu purpureus. Hac induti imperatores ad bellum inter vota, et frequentiam amicorum eos deducentium, proficiscebantur. *Hort.*

Nuncupasset] 'Vota nuncupare,' est nominatim et conceptis verbis aliquid vovere. Mos erat olim, ut imperatores in Capitolio vota Jovi, pro felici armorum suorum successu facerent, quæ in tabulas, præsentibus multis, referrentur; atque ita votis nuncupatis, in provinciam exirent. Ibidem etiam ad bellum ituri auspicia capiebant; hoc est, summum rerum gerendarum, et belli administrandi imperium. Hinc illa locutio familiaris Livio, et cæteris, rem gerere 'auspiciis alicujus,' id est, aliquo moderante. *Idem.*

Contra fas] Magistratui, post vota nuncupata, ex urbe in provinciam egresso, fas non erat in eam, nisi confecta provincia, regredi. Alioquin auspicia, quæ ceperat in Capitolio, et quæ privatum non sequebantur, hoc est, ut modo dixi, imperium, statim amittebat. *Idem.*

Cap. xiv. § 35 *Non solum datum, sed etiam creditum*] Placet mihi Memmii conjectura, ut legatur, *honorem illum non tam datum, quam creditum, &c.* Lamb. Quorum hæc differentia est, quod rebus datis abuti licet; commissis ac creditis non licet. *Hotoman.*

Extraordinariis cupiditatibus] Id est, quæ sunt contra modum, et ordinem vitæ temperantis et moderatæ, ut cum quis vino et epulis utitur, non ut necessitati pareat, sed in his rebus novas excogitat voluptates. *Hortensius.*

§ 36 *Jus imaginis*] Id est, nobilitatem. Nemini permittebatur jus imaginis, nisi qui magistratus curules gessisset. De imaginibus autem hæc a Plinio traduntur l. xxxv. c. 2. 'Expressi cera vultus singulis deponebantur armariis, ut essent imagines quæ comitarentur gentilitia funera; semperque defuncto aliquo, totus aderat familiæ ejus, qui unquam fuerat, populus.' Vide præterea Polyb. lib. vi. cap. 51. *Idem.*

Cap. xv. § 38 *Eam provinciam*] Eam procurationem; eam juris ad-

ministrationem; cujus administrationis onus sustinere vix posset homo omnium sapientissimus atque integerrimus, ad te, omnium stultissimum nequissimumque, pervenisse. *Idem.*

§ 39 *Temsanum*] Cum Temsam, oppidum in Bruttiis, residua Spartaci manus occupavit. *Manut.*

Cap. xvi. § 40 *Valentini*] Temsanorum vicini. Vide Cluver. Ital. Ant. iv. 15.

§ 41 *Cum inveniretur nemo*] Non quod ire nemo vellet, sed quod in Italia cum imperio tunc nemo esset: extra ordinem autem decerni, qui contra fugitivorum reliquias cum imperio mitteretur, dignitatis publicæ non esse videretur. Quam ob causam facta Verris mentio est, quod is et cum imperio esset, nec longe a Temsa, jam e provincia decedens. In quo senatus universus, quid de Verre sentiret, admurmuratione ostendit; senatus vero principes, ut consulares, et prætorii, quique magistratum gerebant, palam contradixerunt. *Manut.*

Cap. xvii. § 42 *Dementiæ*] Quid significet hoc loco verbum istud, non satis liquet; nam hic certa crimina exponuntur. Dementia non est crimen. Neque ideo tamen scribendum *majestatis diminutæ*, ut quidam reponi volebant contra Ciceronis et linguæ Latinæ consuetudinem. Nam, ut jam a clarissimo Grævio observatum est, quod nos crimen 'læsæ, violatæ, imminutæ majestatis' dicimus, id Tullio, aliisque simpliciter dicebatur 'majestas.' Itaque aut tollenda vox *dementiæ*, aut expectandi codices, quorum ope sanari possit. Porro majestatis nomine significatur imperii magnitudo, quam quis lædere judicatur, ubi quid in populum, vel in rempublicam, vel in magistratus committit. *Hortensius.* Dementia non est crimen: esto; sed criminum, ubi præsertim de imperatore agitur, fons et origo est. Peccare potest, non tantum quia avarus, quia legum contemptor, quia libidinosus, aut crudelis, sed etiam quia demens. Itaque nihil muto.

§ 43 *Post videbitur*] Carol. Steph. editio, *post, si videbitur, ex illorum, &c.* Sic enim Tullius inducitur affirmans id, quod non exsequitur postea. *Hort.*

§ 44 *Cybeam*] Vide lib. iv. cap. 8.

Domini] Verris, qui judicio damnatus in exilium ibit, avectus ipsa navi. *Manut.*

Cap. xviii. § 45 *Habere*] Quid, si legamus *emere?* Lamb. *Habere* certe mendosum est. Nam habebant, et licebat habere senatoribus in Sicilia, Africa, Asia, aliisque provinciis, latifundia. Non improbo conjecturam Lambini. *Græv.*

§ 46 *Navicularium*] Subaud. rem. 'Facere,' est, quæstum facere, seu locandis navibus, ut placet Nannio; seu, ut vulgo interpretes, ex navigatione: quomodo 'pecuariam facere,' (Sueton. in Cæsar. cap. 42.) est, alere armenta et greges, et ea cum lucro vendere. Sic, 'argentariam facere,' (infra cap. 59.) est argentarii munus ad quæstum exercere. *Hort.*

Cap. xix. § 48 *Vel Capitolium*] Id est, Capitolium, quod longe operosius ædificatum est quam una navis. Hæc enim vis est hoc loco τοῦ *vel.* Argumentum a majori. *Idem.*

§ 49 *In fetialium*] Jocus in Verrem ab officio fetialium, quorum erat, inter cætera, curare, ut ne armis, aut injuria quavis alia, fœderatæ civitates violarentur. Fœderum, pacis, belli, induciarum oratores fetiales erant. Cicer. de Legibus, ii. cap. 9. *Idem.*

Cap. xx. § 50 *Jus fœderis*] Pretio abs te jus fœderis *emerunt*, sive, ut mavult Muretus, *redemerunt:* hoc est, dederunt tibi pecuniam, ut ne tenerentur, ex lege, seu conditione fœderis, navigare. *Hort.*

Cap. xxi. § 52 *Ex eo genere*] Ex genere decumani, quod ab aratoribus sine pretio exigebatur. *Hotom.*

Quod emeretur] Siciliæ civitates ea conditione in fœdus receptæ fuerant, ut cum usus ferret, frumentum populo Romano certo pretio darent. Quod genus emptum vocabatur, pro quo ex S. C. pecunia solvebatur. *Idem.*

Cap. xxii. § 56 *A malo auctore*] 'Auctor' dicitur is, a quo quis jus in rem quampiam titulo aliquo nactus est, ut pro empto, pro donato, et si qui sunt generis ejusdem. Quod nomen ab 'auctionibus' deductum opinor, in quibus is rem aufert, qui maxime pretium auxit. Unde et 'auctoritas' verbum declinatum est; de quo in orat. pro Cæcina explicavimus. Nam quod utrumque verbum sine *c* plerique scribunt, id eos præter veterem consuetudinem facere tum ex antiquis monumentis intelligitur, in quibus *c* littera semper adjecta est; tum ex Valerii Probi notis antiquis, qui *auc* pro 'auctor' notari solitum testatur. Hoc igitur orator dixit ἀλληγορικῶς. Quæ res a malo auctore accepta est, ea jure civili per verum dominum nullo negotio aufertur. *Hotom.* Auctor proprie dicebatur, qui aliquid nexu mancupioque vendebat, periculumque evictionis in se recipiebat: si et fidejussor addebatur, is dicebatur auctor secundus, ut ex lib. 4. D. de evictionibus patet, quod alibi pluribus notamus. Hinc vides, cur hic Verres 'malus auctor' appelletur; qui præstare non poterat, quod jus Mamertinis, accepto pretio, vendiderat. *Græv.*

§ 57 *Ut in judiciis*] Defendebant reos patroni; laudabant viri nobiles, vel, voce, si adessent, vel, litteris, si abessent; ut eorum auctoritas ac testimonium quasi commendaret illos judicibus. Cic. ad Famil. lib. I. ep. 9. Dio, lib. XL. Scaurum, quem Cicero defendit, laudatum a novem consularibus, quorum magna pars laudavit per tabulas, quia aberant, scribit Asconius. Istiusmodi autem laudatorum numerus, ut patet ex hoc loco, erat, si non lege, at consuetudine, certus et definitus: decem ut essent laudatores, consuetudo obtinuerat. Quod confirmat idem Asconius, ubi novem illis Scauri laudatoribus Faustum ejus fratrem adjungit. Sensus est igitur; Primum vulnus Verrinæ laudationis illud est, quod decem ex civitatibus laudatores dare Verres non potuit; imo una tantum laudat. Porro, ut in judiciis, sic in his rebus, honestius est nullum dare, quam illum, &c. *Hort.*

Cap. xxiii. § 59 *Precario essent rogandi*] Mihi videtur *precario* excidisse suo loco, et sic Ciceronem scripsisse, *etiamsi essent rogandi, precario tamen ab iis impetraretur.* Græv.

Cap. xxv. § 62 *Quæstus duplex*] Recte: nam lucrabatur sexcentenos nummos pro nautæ uniuscujusque missione; et is erat primus quæstus. Lucrabatur deinde quod acceperat a civitatibus pro stipendio et frumento ejus nautæ quem dimiserat. Ita quæstum in nauta uno dimittendo duplicem faciebat. *Hort.*

§ 64 *Quid ejus sit*] Sensum obscurat præcisa locutio. Sed exemplorum similitudo lucem affert. 'Quid ejus sit,' valet, quid ejus rei sit, vera-ne sit ea res, an falsa. Sic Terentius in Eunuch. 'Quidquid hujus feci, virginis causa feci.' Ubi Donatus: 'Quidquid hujus: rei subaudiendum est: quod eum exclusi foras.' Idem in Heaut. 'At mihi fides apud hunc est, nihil me istius facturum, pater.' Ibidem, 'Quidquid ego hujus feci, tibi prospexi, et stultitiæ tuæ.' In Hec. 'Quod te, Æsculapi, et te, Salus, ne quid sit hujus, oro.' Noster autem in ep. ad Attic. lib. XVI. 'Non video sciturum me, quid ejus sit, ni statim aliquid litterarum.' Plautus

in Aulularia plene dixit, 'Ibo intro, ut, quid hujus sit rei, sciam.' *Manut.*

Cap. xxvi. § 65 *Maritimi*] Id est, ex iis Siciliæ urbibus, quæ ad mare sunt positæ. *Hort.*

Cap. xxvii. § 68 *Latumias*] Sic vulgo scribitur. Verum aliis, et doctissimis quidem, *lautumiæ* dicuntur. Alii, originem secuti, præferunt *latomiæ*. Fit, inquit Hortensius, a Græco, λᾶς, *lapis*, et τέτομα, præt. med. verbi τέμνειν, *cædere*. Quasi vero Siculi Græca non corruperint persæpe. Carcerem hunc Thucydides, habita ratione originis, λιθοτομίαν appellat, lib. vii.

§ 69 *Si hunc subdititium*] Id est, si hunc, quem in locum veri archipiratæ supposuerat. Sed, ut verum fatear, τὸ *hunc* mihi molestiam exhibet: significat enim mentionem de isto subdititio archipirata jam factam fuisse, quæ tamen nulla supra occurrit. Ergo fortasse quidpiam desit, aut hic, aut supra. *Hort.*

Non plane] Non omnes. *Idem.*

Audio] Verbum assentientis, ut supra, 'video.' *Idem.*

§ 70 *Mediterraneos*] In media Sicilia longe a mari positos. *Idem.*

Cap. xxix. § 73 *Induit*] Id est, irretivit, illaqueavit: usitata Ciceroni metaphora, sumpta de feris, quæ in plagas sibi a venatoribus positas stulte incurrunt; et quibus se, quo magis expedire conantur, eo magis impediunt. *Idem.*

§ 74 *Salutis tuæ rationem*] An populus salutis Verris rationem servavit judicibus? Olim in hoc loco hæsi. Sed expediit me Regius codex, qui scribit, *salutis suæ rationem*. Continuit se populus Romanus, et te non puniit, qui civem Romanum pro archipirata percussisti securi, in quo sua salus agitur, quam commisit judicibus vindicandam. Nihil certius. *Græv.*

Non ita vixeras] Ironia.

Cap. xxx. § 78 *Et nunc*] Ironia. Sensus est, Nemo jam dubitare potest, &c. *Hort.*

Tamenne id credi voles] Grævius, *tamen te derideri vides*. Atque ita Victorius ediderat. Vulgatam ab Hotomano et Manutio retinuerunt cæteri omnes.

§ 79 *Est certus locus*] Certus hic non est, ubi de repetundis agitur, non de majestate. *Manut.*

Cap. xxxi. § 80 *Ipsi prædæ*] Ex prædonibus. *Idem.*

§ 82 *Legatus*] P. Tadius.

Cap. xxxii. § 83 *Ubi ternis denariis æstimatum frumentum*] Cur enim tibi in cellam datum est frumentum illud quod tu, cum esset H-S binis, ternis denariis in singulos modios æstimasti, nisi, ut opera tua, tuorumque, populus Romanus pro salute sociorum uteretur. *Manut.*

Ubi muli] Magistratus euntes in provincias, mulis, tabernaculisque, et omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. *Hort.*

§ 84 *Dignitatis*] Indignum est enim classi populi Romani Siculum hominem præesse. 'Æquitatis,' nam si homini Siculo, certe Segestano potius, aut Centuripino, quam Syracusano, mandandus honos fuit, quia eæ civitates, quæ in amicitia fideque populi Romani perpetuo manserunt, iis, quæ armis victæ fuerunt, omnino præferendæ videntur. 'Officii,' nam referri gratiam decebat his ipsis civitatibus, quibus in omni bello, quod in Sicilia gestum est, sociis populus Romanus usus est. *Manut.*

Cap. xxxvi. § 94 *Lampsaceni*] Vide lib. i. cap. 27.

Acta] Pro littore.

Uticense] Vide lib. i. 27.

Cap. xxxvii. § 97 *Crepidines*] Sunt aggeres saxo quadrato, ad fluminis ripam ædificati, quibus fluctus coërcentur, et in alveo continentur. *Hort.*

§ 98 *Victa*] Anno 19. belli Peloponnes. ante Christum 413. Vide Thucyd. lib. VI. *Hort.*

CAP. XXXVIII. *Quæ est urbis magna pars*] Lambinus in margine notat ex veteri libro legendum esse, *quæ est urbs Syracusis suo nomine et mœnibus.* Sic sane Reg. cod. Sententia est, quæ est urbs, quæ suum habet nomen, et sua peculiaria mœnia. Nomen est Νῆσος, *Insula.* Equidem hæc verba, quæ non agnoscit Regius, spuria sunt et delenda, *urbis magna pars.* Cur enim Cicero repetat, quod paucis ante dixerat, Insulam esse magnam partem urbis? Sic enim paulo superius: 'arma capiunt, totum forum atque Insulam, quæ est urbis magna pars, complent.' Non est Tullianæ copiæ sine necessitate verba eadem repetere. Posset quoque deleri *Syracusis*, si Mss. annuerent. *Græv.*

§ 99 *Suppeditare possent*] Legendum opinor *posset*, numero singulari: ut sit, sufficere et satis esse posset. Idem, Off. lib. I. 'Ob easque causas studeat parare ea quæ suppeditant et ad cultum et ad victum.' *Hot.* Vere Hotomanus. Vulgata triviale sapit. *Græv.*

CAP. XXXIX. § 101 *Hanc rationem habere*] Hoc consilium capere: ita suæ causæ defensionem meditari. *Hotom.*

Causam sibi dicendam] Se accusatum iri judicaverat. *Hort.*

CAP. XL. § 103 *Ubi hoc videt, illorum confessionem, testificationem suam, tabulas sibi nullo adjumento futuras*] Multis laciniis, quæ profectæ sunt aut a magistris scriptores antiquos discipulis exponentibus, et ab his marginibus adscriptæ sunt, onerati sunt non Tullius solus, sed plerique veteres, ut dudum conquesti sunt viri eruditi, præcipue Victorius, in animadversionibus in nostrum Ciceronem. Puto hujus rei hic quoque manifestissimum exemplum esse, et hæc verba 'illorum confessionem, testificationem suam,' fuisse explicationem margini adlitam, qua significaretur, quid velit verbum 'tabulas,' nimirum in quibus scripta sit illorum confessio, quæ eadem esset sua testificatio. Nam primo vides alterutrum abundare, 'illorum confessionem,' &c. 'tabulas.' Cur enim addidisset 'tabulas,' si jam meminisset 'confessionis,' et 'testificationis?' Dein cur diceret 'testificationem suam,' quæ a navarchis data erat de illius actis? potius dicendum fuisset, *testificationem illorum.* Nam 'testificatio mea' non est testimonium, quod de rebus meis ab aliis mihi datur, sed qua ego testatum facio, quid norim, aut quæ mea sit de alterius negotio sententia. Cic. ad Famil. I. 1. 'Pompeius egit tuam causam, &c. cum summa testificatione tuorum in se officiorum, et amoris erga te sui.' Hæc non potest Lentuli testificatio dici, sed Pompeii. Nullus plane dubito Tullium scripsisse, *ubi hoc videt, tabulas sine nullo adjumento futuras.* Græv.

CAP. XLI. § 107 *Cujusmodi*] Sive nocens, sive innocens. Malebat Man. *cujuscujusmodi*, Lamb. *cuicuimodi.*

§ 108 *Injuriarum damnatus*] Significat illum infamem fuisse, ac propterea ad accusationem non admittendum. *Hotom.*

CAP. XLII. *Cum illa auctoritate et miseria videres præditum*] Gulielmius, quod Cujacianus non haberet copulam, divinat, *cum illa auctoritate, miseria videres perditum.* Tu, inquit, Verres, cum hospitem tuum videres, et auctoritate prætoris esses, videres, inquam, hospitem tuum miseria perditum. *Grut.*

§ 110 *Destitutus*] Id est, constitutus: et subaud. 'in foro,' ad virgarum nimirum pœnam. *Hort.*

CAP. XLIII. § 111 *Etenim tunc esset hoc animadversum*] Locum hunc obscurant, primo, periodus, quæ se-

dem mutavit; secundo, ellipsis aliquot verborum. Ordo est, et sensus: Scitote Heraclium, cum cæteri navigarent, Syracusis remansisse; qua de remansione non est quod quisquam dubitet. Si enim in aliqua navi fuisset, tunc esset hoc facile animadversum ab omnibus, cum classis proficiscebatur, Heraclium una cum cæteris navarchis proficisci. *Idem.*

§ 112 *Non solum*] Mihi videntur hæc verba *non solum* nescio unde irrepsisse. Vide quam omnia sint plana, si scribas, *Homo, quamdiu vixit, domi suæ; post mortem, tota Sicilia clarus et nobilis.* In patria sua fuit clarus et æstimatus, quamdiu superstes fuit; post mortem, totam Siciliam ejus nomen est pervagatum cum magna illius laude, propter illam defensionem, quam in carcere scripsit. Manutius delet *non*, et retinet *solum.* Videtur irrepsisse ex sequente versu *non solum ut istum libere læderet.* Græv.

Cap. xlv. § 120 *Patres enim veniunt*] Sensus est, Dico de eo qui non filii, sed alieni corporis sepeliendi, potestatem redemit pretio; præcisa tibi cavillandi occasione, ac dicendi, credendum patribus non esse, quasi huc testes veniant irati propter amissos filios. *Hotom.*

Cap. xlvii. § 124 *Numeramur*] Victorius edidit, *non eramus.* Neque aliter legit Sigonius de Jure Provinc. lib. i. cap. 3. Et recte quidem. Dixit enim Cicero, lib. iii. cap. 6. 'perpaucas,' hoc est, septemdecim fuisse civitates, quæ bello subactæ fuerint, et durius cæteris tractatæ, quod opem Carthaginiensibus contra Romanos tulissent. Si ergo in illis septemdecim Tyndaritani numerantur, ut hoc loco ipsi de se confitentur, quomodo prædicare de se possunt, atque commemorare se in omnibus bellis amicitiam fidemque populi Romani secutos fuisse? Hæc inter se pugnant. Sed nodus hic facile solvetur, si mendum agnoscas, uti necesse est, in verbo *numeramur*, et pro eo reponas, *non eramus.* Sic omnia recte procedent. *Hort.*

§ 125 *Vestros quondam nautas*] Verba sunt Verris, Siculorum orationem irridentis; unde deesse quiddam suspicari licet, in quibus Verrem hoc modo respondere orator admonebat. *Hotom.*

Cognatio] Propter suam, eandem cum Romanis, ab Ænea ductam originem. Supra lib. iv. cap. 33. *Hortensius.*

Cap. xlviii. § 126 *Non senatorium*] Non pertinet ad senatores reos nocentes punire. Audit senatus sociorum querelas; crimina vero judicibus committuntur, qui reorum causas cognoscunt, non in curia, sed in foro, ubi judicia exercentur; neque ex S. C. sed ex populi lege. *Idem.*

Facilis est causa] Id est, excusatio. Facile populus excusabit se, quominus eorum causam cognoscat. Vestrum enim, judices, hoc munus esse dicet, cum vos legi repetundarum, quam ipse jussit, præposuerit. Populus nullis de criminibus, nisi de perduellione, judicabat. *Idem.*

Cap. l. § 131 *Me culpam fortunæ assignare*] Videtur legendum, *culpam fortunæ homini assignare.* Itaque mox ita loquitur, 'nullam tibi objicio causam.' *Hotom.*

Perpetuo sociis] Centuripinis, qui perpetuo socii fuerunt. 'Syracusanum,' id est, ex urbe quæ semper hostis fuit. *Hort.*

Cap. li. § 133 *Sed ne singuli*] Ne unus quidem ultra hunc numerum, qui in illis navibus est. *Idem.*

§ 135 *Tenebere*] Multorum enim testimonio convincam, crimina hæc omnia perperam a te negari. *Idem.*

Cap. liv. § 141 *Ni furtis*] Præcisa locutio, pro, 'Ni dixisset Verrem furtis quæstum facere.' Porro sensus est; Servilio crimen hoc Ver-

res affingebat, quasi dixisset ille, Verrem furtis suis ditescere. Id a se dictum fuisse negabat Servilius. Nemo eum accusabat. Tamen apponit Servilio adversarium prætor lictorem suum, quicum sponsionem facere cogitur Servilius in hanc formulam: 'Spondeo,' aiebat lictor, 'me duo sestertium millia daturum, ni planum fecero dictum a Servilio fuisse Verrem furtis quæstum facere.' Qua sponsione provocatus Servilius restipulari cogebatur his verbis: 'Spondeo itidem me duo sestertia daturum, si planum fecerit adversarius a me dictum fuisse Verrem furtis quæstum facere.' Ejusmodi sponsionum hic erat exitus: si judicatum esset id, verbi gratia, a Servilio dictum fuisse, duo sestertium millia, quibus sponsionem fecerat, Servilius primo amittere debebat, deinde pati sententiam judicis. *Hort.*

§ 142 *Converso*] Conversa virga, ut, a qua parte firmior, gravius percuteret. *Manut.*

Cap. lvi. § 146 *Dianio*] Hispaniæ Tarraconensis oppido quod Sertorius tenebat. *Hort.*

Venales] Servos.

Cap. lviii. § 151 *Superiore ex loco*] E Rostris, in quibus ædilis accusabo te de majestate. *Manut.*

§ 152 *Consulis*] Vide lib. i.

Cap. lxi. § 158 *Nam quid ego*] Gavii suppliciorum narratio. Locus centies legendus, in quo totas suas eloquentia vires explicat. Orditur orator pathetica dubitatione, qua mire præparantur animi judicum ad criminis atrocitatem. Porro, 'nam,' hoc loco est interrogativum, et jungitur pronomini sequenti per anastrophen, pro, 'quidnam!' ut in illo Virgilii Georg. iv. 445. 'Nam quis te,' &c. pro, quisnam te, &c. *Hort.*

§ 159 *Ut neque mea, quæ nulla est*] Et ad hunc locum, et ad alia loca ejusmodi multa in Cicerone, animo attendant velim, qui Ciceronem, ut nimium sui jactatorem, temere reprehendunt. Res quidem a se gestas non mediocriter, et, dicendum est, si veritatem amamus, non sine causa, sæpe prædicat; at ingenii dotes et eloquentiam, quæ vitiosa est, præcipue in oratore, jactatio, nusquam commendat; sed eam potius despicit ipse, ac deprimit. Vide Quintil. de hoc argumento fuse disserentem, lib. xi. cap. 1. *Idem.*

§ 160 *Verri se præsto*] Ad eum accusandum majestatis, propter jus violatum civitatis; et ad ulciscendum injurias suas apud judices, ope et auxilio legum. *Idem.*

Cap. lxii. § 161 *Eminebat*] Legit Quintil. lib. ix. cap. 11. *emicabat*, quod ad crudelitatem ostendendam videtur esse accommodatius. *Idem.*

§ 162 *Cædebatur*] Vide ad hunc locum, quod habet Gellius, x. 3.

Istam potestatem] Ut cives Rom. præsertim indemnati, ad solum prætoris nutum atque arbitrium securi ferirentur. *Hotom.*

Cap. lxiii. § 163 *Lex Porcia*] Tulit, non M. Porcius Cato, sed Porcius Læca, tribunus plebis, anno 454. ne quis magistratus civem Romanum virgis cæderet, necaretve; sed damnato exilium permitteret. Nulla lex etenim damnatis civibus exilium diserte irrogavit. Interdicebatur iis tecto, aqua, et igni; quam interdictionem necessario sequebatur exilium, sive ex Urbe discessio, cum in ea rebus iis, quæ maxime sunt ad vitam, privarentur. Ante legem Porciam nudorum cervix inserebatur furcæ; corpus vero virgis ad necem cædebatur. Hoc erat, uti postea dicetur, puniri 'more majorum.' *Hortensius.*

Sempronia] Plures leges C. Sempronius Gracchus pro libertate civium Romanorum tulit in tribunatu, anno 630. Sed ea hic intelligenda est præcipue, qua cavebatur ne de capite civis Romani injussu populi

judicaretur; et ut qui indicta causa in civem Romanum animadvertisset, de eo populi quæstio constitueretur. *Idem.*

Quid, cum ignes] Rei dabantur, olim, uti nunc, in quæstionem. Ignes pars erant tormentorum, quæ in eos ad exprimendam veritatem adhibebantur: laminis ardentibus ad pedum plantas et latera admotis cruciabantur. Præterea membra eorum equuleo extendebantur; ferreis unguibus lacerabantur; nervo, fustibusve verberabantur; sed, libera civitate, servilia hæc erant supplicia. *Idem.*

Inhibebat] Metaphora est a re nautica. Remos inhibent cum inflectunt, ut aliter navigent. *Grut.*

Consilio in medio] Cum staret Numitorius medio judicum in cœtu, et jam testimonium diceret, repente prætor pro suo jure eum dimisit: etenim veritus est ne populus, tot Verris sceleribus incitatus, suis eum manibus statim discerperet, quod imperiti statim ita interpretati essent, quasi populus metuisset, ne, pro tot scelerum atrocitate, non satis severe judicaretis. Itaque hanc suspicionem a se, et a vobis, judices, abmovendam existimavit; testemque dimisit; et reum, a multitudinis iracundia vindicatum, legibus et judicio reservavit. Vide quot modis judices orator ad severitatem acuat, nunc prece, nunc minis; hic vero, quod jam sæpe, existimationis suæ gratia. *Hortensius.*

Cap. lxiv. § 165 *Tuis proximis*] Iis, qui te, quasi propinquum ac necessarium suum, defendunt, et eo nomine tam studiose pro te pugnant. *Hotom.*

Cap. lxv. § 167 *Futurum*] De hac locutione, 'hanc rem præsidio futurum,' vide Gellium, i. 7. Vossium de Analogia, iii. 16. Sanctii Minervam, i. 14. et quæ ibi notavit vir politissimus et mei amantissimus, Jacobus Perizonius. *Græv.*

§ 168 *Quod quis ignoret*] Scilicet, an verum sit, necne. *Grut.*

Cap. lxvi. § 169 *Fretu*] Sic legunt Gellius, et Priscianus. Sic loquitur Lucretius lib. i. 'Angustoque fretu rapidum mare dividit undis.' *Lamb.*

§ 170 *Facinus est*] Amplificatio per incrementum, de qua vide Quintil. *Hort.*

Cap. lxvii. § 171 *Iste*] Verres.

§ 172 *Veritas*] Lambinus, præter libros, maluit *severitas*, prorsus absurde, ne quid præterea dicam. *Grut.* 'Veritas' hic, ut frequenter alias, est justitia. Jus et æquum postulat, ut qui ejusdem civitatis, eorumdem sacrorum consortes sunt, habeantur sanguis conjunctus. *Grævius.* Audiendus ergo non est Joan. Clericus, Art. Crit. part. iii. sect. 1. cap. 16.

§ 173 *Quoniam mihi potestatem apud se agendi dedit*] Nemini enim, nisi qui magistratum gereret, concionem advocandi, et cum populo agendi potestas erat. Ædilis autem Cicero proximis comitiis ædilitiis designatus erat, ut jam sæpe diximus. Significat igitur (id quod sæpe jam ante dixit) Verrem a se perduellionis arcessitum iri; quod judicium centuriatis comitiis apud populum universum exercebatur: perduellionis autem, propter jus civitatis violatum. *Hotom.*

De multis mihi crescere licebit] Amare, nec tamen obscure, judicibus qui se Verris largitione corrumpi sinent, minitatur. *Hotom.*

Cap. lxviii. *Ut non cera*] Ceratas censorum tabulas significat, e quibus eradebantur eorum nomina, qui senatu movebantur. Hæc erat nota censoria, qua mali senatores, aut equites, notari consueverant, et quam judicibus etiam suis, si prave judicaverint, minatur. Imo tanto majorem illis ex hac sua pravitate intentat ignominiam, quo majus erit illorum scelus in absolvendo homine improbis-

simo, et omnium sententiis damnato; itaque isto absoluto ambulabunt ita, ut non cera notati, quod usitatum est in pœnis censoriis, sed, quod turpissimum est, cœno cooperti et obliti esse videantur. Vel respicit ad tabellas illas ceris discoloribus illitas, de quibus in Divin. cap. 7. et act. I. cap. 6. et quibus judices pecunia corrupti reos nocentes absolverant; hoc sensu: Nolo hos judices in hoc reo absolvendo majorem etiam sibi infamiam inurere, quam illi qui discoloribus tabellis nocentes reos olim absolverunt; ut illi cera notati, hi, quod est turpius, cœno obliti et inquinati esse videantur: hoc est, ut illorum peccatum levius, horum gravius, et infamia major esse judicetur. *Hort.*

Cap. lxix. § 177 *Ea lege*] Id est, Eo temporis articulo, quo suam legem promulgavit Cotta, de judiciis cum equestri ordine, tribunis ærarii, communicandis. De ea re vide Divin. cap. 3.

Proscriptam] Id est, propositam. 'Proscriptæ leges' dicuntur, dum in foro spectandæ ac legendæ proponuntur. *Hotom.*

§ 178 *Aut*] Hic non est disjunctivum, uti nec in membro superiore, sed vim habet conjunctionis, 'et, ii,' subaud. judicia exercebunt, qui, quia judicia turpiter a senatoribus administrata fuerunt, de equitibus qui olim, hoc est, ante hosce annos decem, judicabant, nova Cottæ lege novi judices erunt constituti. Ergo duplici terrore judices orator ad severitatem excitat: alterum Verri judicium minatur, si eum absolvant; illis metum legis Aureliæ, quod jam sæpe, injicit. *Hort.*

Indignum putavit] Priore actione, cum tam apertus perduellio ei visus est, ut in præsentia mactandum existimaret. *Idem.*

Cap. lxx. § 180 *M. Catonis*] Majoris, seu Censorii.

§ 181 *Pompeius*] De quo in Bruto.

L. Fimbriam] Mendum est in prænomine. Hic est enim C. Flavius Fimbria, qui cum C. Mario consul fuit. *Manut.*

C. Cælium] Caldum, qui consul fuit cum L. Domitio Ahenorbarbo.

Cap. lxxii. § 184 *Nunc*] Ultimo per invocationem omnium Deorum, quos aliqua ratione Verres violaverat, orationem hanc, totamque accusationem absolvit. *Ferrat.*

§ 186 *Prætorii*] Vox illa mire doctos exercuit. Hanc esse mendosam non est quod dubites; pro ea reponunt, vel *urbis*, vel *fori*, vel *prætoribus;* alii pro glossemate habendam putant. Ergo illam rejicies, nisi malis Grævium sequi; censet vir doctus scribendum esse, *populi Romani*, aut *fori Romani*. Quid si pro adjectivo illam habueris, et retuleris ad Deos illos, quos appellabis 'prætorios,' quasi præsides, eodem sensu, quo eos arbitros judiciorum Cicero mox appellavit? Sane judicia per prætores exercebantur. *Hort.*

§ 188 *Eadem vestra*] Notandum ἀνακόλουθον seu inconsequens: sermonem ad judices convertit, quanquam Deorum imploratione sententiam sic exorsus, his verbis; 'Vos . . . imploro, et appello, sanctissimæ Deæ,' &c. *Idem.*

Eventus.—Qualis hujus judicii exitus fuerit, Asconius exponit: qui post posteriorem actionem Verrem in exilium sua sponte profectum esse scribit, neque sententiam judicum expectasse; Hortensium autem novo accusandi genere ita perculsum fuisse, ut rationem defensionis omitteret: quod etiam Tullius in Bruto declarat. Hortensium tamen Verris defensionem scripsisse, Quintilianus multis in locis testatur. De Verris autem exitu, Lactantius ita loquitur, De Orig. Error. lib. II. cap. 4. 'At enim Verres ob hæc facinora damnatus est. Apud ipsum Verrem non

fuit illa damnatio, sed vacatio; ut quemadmodum Dionysio, Deorum spolia gestanti, Dii immortales bonam dederunt navigationem; sic etiam Verri bonam quietem tribuisse videantur, in qua sacrilegiis suis tranquille frui posset. Nam frementibus postea civilibus bellis, sub obtentu damnationis ab omni periculo et metu remotus, aliorum graves casus et miserabiles exitus audiebat; et qui cecidisse solus omnibus stantibus videbatur, is vero, universis cadentibus, solus stetit; donec illum, et opibus sacrilegio partis, et vita satiatum, ac senectute confectum, proscriptio triumviralis auferret, eadem scilicet quæ Tullium, violatæ Deorum majestatis ultorem. Quinetiam felix in eo ipso fuit, quod ante suam mortem crudelissimum exitum sui accusatoris audivit; Diis videlicet providentibus, ut sacrilegus ac prædo religionum suarum non ante moreretur, quam solatium de ultione cepisset.' *Hotom.*

PRO M. FONTEIO.

Argum.—M. Fonteius, Gallia per triennium post præturam administrata, Romam reversus, postulantibus Gallis, repetundarum accusatur a M. Plætorio; defenditur a Cicerone, actione secunda; consulatum gerentibus, quantum consequi conjectura liceat, Q. Hortensio, Q. Metello, cum judicia per tres ordines Aurelia lege administrarentur. *Manutius.*

Cap. i. § 1 *Ære alieno*] Cujus æris alieni causam in Fonteii rapinas Galli conferebant: unde orta repetundarum accusatio. *Manut.*

Versuras] 'Versuras facere,' est pecuniam sub usuris mutuam accipere; sive alteri des, sive impendas aliis usibus. Aliud est 'versura solvere,' quod est, versura facta solvere; pecuniam ab aliis mutuari ad debitum expungendum, sive quam alteri debitori des. Hæc duo a doctissimis quoque confunduntur. *Græv.*

Nihil minus] Quare? quia scilicet 'nemo Gallorum sine cive Romano quidquam negotii gerit.' Infra. *Ferrat.*

Qui negotiantur in Gallia] Non a mercatoribus. Aliud est enim mercatorem esse, aliud negotiatorem; quod tamen hodie vulgo ignoratur. 'A negotiatoribus' ergo, id est, a publicanis, aratoribus, pecuariis, ut infra, 'Omnes illius provinciæ publicani, agricolæ, pecuarii, cæteri negotiatores,' &c. *Hotom.*

§ 2 *Provinciæ Galliæ M. Fonteius præfuit*] Fonteiam gentem tribus tantum prænominibus, Publio, Caio, et Manio, usam fuisse, satis constat ex antiquorum numismatum auctoritate, in quibus M' C. et P. Fonteii descripti sunt. Sæpe autem librarii in eo errarunt, ut omissa virgula, quæ M' litteræ obducta, Manium significabat, pro Manio prænomine, Marcum scripserint; quod cum in Acilia gente persæpe accidit, tum in Aquilia, quæ hoc prænomine frequentius usæ sunt. Quibus rationibus facile adducor, ut credam, hic quoque erratum esse in Fonteii prænomine, et pro Marco Manium, Fonteium hunc, qui prætor Galliam obtinuit, prænominandum esse. *F. Ursinus.*

Nostra memoria] Eorum memoria, qui tum senes vivebant, de Gallis triumphaverat M. Fulvius Flaccus, anno Urbis 630. C. Sextius Calvinus, et Cn. Domitius Ahenobarbus, 631. Q. Fabius Max. 632. C. Marius, Q. Catulus, 652. *Manut.*

Agris, urbibusque multati] Coloniis in Galliam deductis. *Idem.*

§ 3 *Narbo Martius*] Narbo, nota civitas. Martium autem dictum esse quidam putant, quod C. Cæsar dictator colonos ex Martia legione milites eo deduxisset. Sed cum Velleius Paterculus hanc coloniam deductam scribat Porcio et Martio consulibus, verisimilius videtur ex Martii nomine appellationem sumpsisse. In libro tamen Velleii priore, mendose *Marco* legitur pro *Martio*. Hotom. Scribendum *Marcius*, per *c*, non *Martius*, per *t*. *Lamb.*

Populo Romano coriis remisque compensarunt] Ita editiones veteres, nisi quod ii duabus litteris *P. R.* item *copiis.* At illud *coriis* est a Pal. cui a prima manu *corriis.* Nimirum Massilia coria remosque suppeditavit Romanis; quid planius? At quid insulsius pridem vulgatis? *Populi Romani copiis armisque.* Hæc non sunt civitatis unius in medio hostium positæ, sed integræ provinciæ. De tali emendatione alii gloriarentur; statuam et clypeum aureum sibi poscerent; mihi satis est, si non reprehendar, quod unius libri auctoritate, damnare ausus fuerim lectionem hactenus vulgatam. *Gruter.* Vere hunc locum restituit Faërnus, ex optimo illo et antiquissimo codice, qui in hac oratione nobis debet esse pharos. Franc. ed. Mediol. et aliæ veteres non longe recedunt a Faërno, quæ habent *populi Romani copiis remisque compensarunt.* Qui retinent *propulsarunt*, ostendant quando Narbo et Massilia propulsarint a Romanis pericula bellorum Gallicorum. Massilia, cum Romam a Galliis incensam et solo æquatam intellexisset, dolebat, justitium indicebat, Romanos solabatur. Sed nullum unquam ullius belli Gallicani periculum propulsavit. Eruditissimo Grutero, cui Cicero plurimum debet, ut tota res litteraria, nollem excidisse *νεανικὸν καύχημα*, cum nusquam in Cicerone infelicius versatus sit, quam in hoc loco. Quis enim credat virum tam emunctæ naris potuisse probare, imo in contextum admittere, corruptissimam et ineptissimam unius codicis scripturam? An *coriis remisque* poterant pensari pericula illa bellorum Gallicorum, quæ Romam pene totam funditus deleverant, et propter quæ sanctius ærarium constituerunt? [Œdipus legat hæc, et corrigat. *Oliv.*] Verissime Faërni liber et nonnulli alii, *copiis armisque compensarunt.* Narbo Marcius, et Massilia, missis armis et copiis, ubi reipublicæ tempora requirebant, pensarunt illa pericula, in quæ cæteri Galli variis in bellis Romam adduxerant. Itaque non recedo a lectione, quam restituit Faërnus, *qui Gallicorum bellorum pericula populo Romano copiis armisque compensarunt.* Qui non intellexerunt vim vocis *compensarunt*, id mutarunt in *propulsarunt.* Græv.

Atque] Non abundat hæc copula, sed civibus Romanis honestatem addit. Non enim sequitur, ut, quicumque sit civis Romanus, idem sit honestissimus. *Manut.*

Cap. ii. *Qui proximi*] Qui proxime domiti fuerant, et occasione belli agros rursus occupaverant, quibus multati fuerant a senatu, ex iis decedere coacti sunt ex M. Fonteii decreto. *Ferrat.*

In toto orbe terrarum] Bellum hoc tempore populus Romanus gerebat cum Sertorio in Hispania, duce Pompeio; cum Isauris et piratis in Cilicia, duce Servilio; cum Dardanis in Thracia, duce Curione; cum Mithridate in Asia, duce Lucullo;

cum Spartaco in Italia, duce Vareno. *H otom.*

§ 4 *Cum populo Romano cognoscitis*] In antiquo libro est, *cum P R. cognoscitis*, id est, cum prætore cognoscitis. *Faern.*

Cap. iii. § 6 *Legati ad eos exercitus? Præterea Cn. Pompeius maximus*] Veteres ita omnes præter Lambinum, qui maluit, *legati ad eos? Exercitus præterea Cn. Pompeii maximus, &c.* Optime quidem; nec Grævio miror conjecturam hanc adeo placuisse, ut eam pro germanis Tullii verbis ediderit. *Oliv.*

Auctor placeat] Cujus testimonio fidem habere velitis? *Ferrat.*

Cap. iv. § 7 *Ob vacationem*] Ne munire cogerentur. *Manut.*

§ 8 *Optimis nominibus delegare*] Dictum est per translationem ductam ab iis, qui, quod suo creditori debent, transcribunt in suum debitorem, ut id dissolvat: verbi causa, mihi, qui debeo Mævio centum, debentur totidem a Sempronio: ea igitur centum, quæ Mævio debeo, delego Sempronio; id est, scribo, aut mitto ad Sempronium, debitorem meum, ut quæ centum mihi debet, ea Mævio, creditori meo, numeret. 'Optima' autem 'nomina' dicuntur, debitores, qui sunt solvendo, debitores locupletes, et qui æs alienum dissolvere et possunt, et non nolunt. 'Delegare' igitur 'crimen optimis nominibus,' hoc loco dictum est, pro eo, quod est, Transferre crimen in eos, qui facile possunt probare se omni culpa vacare; qui possunt criminis sibi illati onus sustinere, aut refellere. *Lamb.*

Viam Domitiam] Quam Cn. Domitius proconsul in Gallia straverat. *Manut.*

Ex litteris quidem vestris, quas scripsistis] Legendum ex fide antiqui libri, *ex litteris quidem nostris, quas exscripsistis.* Hæc enim verba directa sunt ad adversarios; qui, cum Fonteius litteras quas ipse ad legatos suos, quasque legati sui ad se de munitione Viæ Domitiæ miserant, in judicio produxisset, ex quibus purgatus de eo crimine remanebat, eas ad considerandum exscripserunt, ut quotidie fit ab litigantibus, qui jura alterius partis in judicio producta exscribunt, id est, exemplum eorum sumunt. *G. Faern.*

Cap. v. § 9 *Portorium vini*] Portorium, vectigal quod in portu pro exportandis mercibus solvitur. Unde qui hoc vectigal publicani redemerunt, Portitores dicuntur. *Hotom.*

Croduni Porcium] Totus hic locus, qui miserabilem in modum in libris vulgatis depravatus jacet, ex fide codicis Vaticani, et diligentia Faërni restitutus est. *Lamb.*

Ternos victoriatos] De victoriatis Plinius lib. xxxiii. scribit his verbis: 'Qui nunc victoriatus appellatur, lege Clodia percussus est. Antea enim hic numus, ex Illyrico advectus, mercis loco habebatur: est autem signatus Victoria, et inde nomen.' Est autem victoriatus semis denarii: et nunc, inquit Volusius Metianus, tantumdem valet quantum olim quinarius. Varro De Analogia, lib. iii. 'Nam quam rationem,' inquit, 'duo ad unum habent, eandem habent 20. ad decem, in numis, in similibus. Si est ad unum victoriatum denarius, sic ad alterum victoriatum alter denarius.' Ita enim locum illum corrigendum esse arbitramur. *Hotom.*

Qui ad hostem] Puta ad Hispanos, qui cum Sertorio arma ferrent. Argumentum a majori ad minus: si enim exigebantur seni tantum denarii, cum vinum ad hostes ferebatur, non erant exigendi quaterni, cum ad amicos. *Ferrat.*

§ 10 *Fructibus nostris*] Reipublicæ, quippe sociorum. *Idem.*

Cap. vi. § 11 *Quæsitore*] Prætore, qui quærit de repetundis. *Idem.*

Salus ipsa] Dicit Deam Salutem, cui templum in Quirinali dedicatum est. Sic Terent. in Adelphis; 'Ipsa si cupiat Salus, Servare prorsus non potest hanc familiam.' Vide supra, Verr. I. cap. 57.

§ 12 *Semel*] Non licebat iterum interrogare semel interrogatum; idque semel fieri solebat, antequam causa ageretur. *Ferrat.*

Cap. vii. § 13 *Cn. et Q. Cæpionibus*] Fratribus, Serviliæ gentis; quorum Cnæus consul fuit cum Q. Pompeio, anno Urb. 612. Quintus anno sequenti cum C. Lælio. *Manut.*

L. et Q. Metellis] L. Metello Calvo, qui consul fuit an. 611. Q. Metello Macedonico, consule an. 610. *Idem.*

Q. Pompeium hominem novum] In Verr. III. 70. 'Q. Pompeius, humili atque obscuro loco natus.' Is igitur Pompeius, gesto jam consulatu, accusatus repetundarum, cum in eum duo Cæpiones, fratres, consulares, et duo item Metelli fratres, consulares, acerrime testimonium dixissent, absolutus est. Valer. Max. lib. viii. cap. 5. *Idem.*

§ 14 *Neque in C. Fimbriam, neque in C. Memmium*] Utrumque de repetundis accusatum, auctore Val. Max. ibid. Fimbria cum C. Mario consulatum gessit. *Manut.*

Pudor] Lib. I. de Orat. 'Fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor: qui tamen non modo non obesset ejus orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset.' *Idem.*

M. Marcellum] Valerius Maximus, lib. viii. cap. 5.

§ 15 *Ex illo loco*] Ab adversariis; ad quos, hæc dicens, digitum intendebat. *Manut.*

Cap. viii. § 16 *Equites Rom.*] Qui lege Sempronia C. Gracchi judicaverant usque ad L. Syllæ dictaturam. *Ferrat.*

Volgarum] Volgas, populos Galliæ, Allobrogibus finitimos, Cæsar commemorat, de bello Gallico, lib. I. Belgas autem constat longe esse ab his remotos, neque quidquam ad Fonteii provinciam pertinuisse. *Lambin.* Legendum *Volcarum*, uti emendatum est quoque in melioribus editionibus Cæsaris. Sic enim a veteribus vocantur, non *Volgæ*. *Volcæ*, hodie superior et inferior Languedocia. *Græv.*

Qui optima in causa sunt] Qui leviores habent causas, cur Fonteio inimici sint. *Manut.*

§ 17 *Immunitatem*] Queritur enim, præter cætera, vini portorium a Fonteio primum institutum. *Idem.*

Induciomarus] Hic est princeps Trevirorum, qui a C. Cæsare bello victus atque interfectus est. *Hotom.*

Cap. ix. § 18 *Cum proditis*] Proprie dicuntur 'produci' testes, et 'prodire.'

§ 19 *Arbitror*] Testes, licet jurati, nihil tamen affirmabant; arbitrari se dicebant. Id Cicero plane docet in Lucullo in extremo. *Manut.*

Cap. x. § 20 *Delphos usque ad Apollinem Pythium*] Nota est historia ex Pausania in Phocicis, et Justini lib. xxiv. extremo; quam et Strabo attigit lib. iv. et Livius lib. xlix. *Hotom.*

Cujus nomine] Scribendum *numine*, (non, quod omnes hic editiones præ se ferunt, sine ulla commoda sententia, *nomine*) *οἱ χαρίεντες* mihi facile credo assentientur. 'Numine' enim est divina vi et potestate, ut in Catil. 'Dii immortales, qui, &c. præsentes suo numine atque auxilio nos defendunt.' Et in Anton. 'Mihi quidem numine Deorum videtur hoc fortuna voluisse.' Virgilius, Æneid. xii. 'tuque inclyte Mavors, Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques.' Ovid. epist. Sapphus, 'Fons sacer, hunc multi numen habere putant.' Forte tamen erit, qui vulgatam asserendam ac sic explicandam esse censeat: Ille Jupiter, cujus nomine

jurantes testes utuntur, quo firment testimonii fidem. Nam solemne jurisjurandi carmen est, ‘ Si sciens fallo, tum me Diespiter perdat.’ Hinc ‘ Jovem lapidem jurare,’ de quo Festus. Si quis sic sentit, per me glande hac sit contentus. *Græv.*

§ 21 *Humanis hostiis*] Hunc Gallorum morem cognosce ex Comment. Cæsaris de bello Gall. lib. VI. Vide et Plin. lib. XXX. *Hotom.*

§ 22 *Illo triennio*] Quo Fonteius Galliæ præfuit. Prætoriæ provinciæ annum unum obtinebantur; sed plerumque prorogabantur, ut Verri, ut Pisoni, ut aliis innumeris. *Idem.*

Vos tamen Gallis credere malitis] In Vatic. legitur, *vos tamen cum Gallis jurare malitis.* Nam et Galli jurati testimonium dixerant in Fonteium; et judices, antequam de eo sententiam ferrent, juraturi erant. Quod si condemnassent, visi essent jurare cum Gallis. *G. Faërnus.* Sed recte hanc veteris codicis scripturam damnarunt Hotoman. et Manut. Possis tamen illam tueri verbis, quæ paulo ante præcesserunt, ‘ cum his vos testibus vestram religionem conjungetis?’ hoc est, vestrum jusjurandum. *Græv.*

CAP. XI. § 23 *Sagatos*] Sagum, opinor, non militarem vestem, Romanorum similem significat, sed stragulæ vestis genus, non absimile cilicio. Suetonius in Othone illiusmodi sagi mentionem facit his verbis: ‘ Ferebatur et vagari noctibus solitus, et invalidum quemque obviorum vel potulentum corripere, ac distento sago impositum in sublime jactare.’ Tacitus, De Moribus Germanorum, ‘ Nudi aut sagulo leves, nulla cultus jactatio.’ Et paulo post, ‘ Tegumen omnibus sagum, fibula, aut si desit, spina consertum.’ De braccis autem et sagis Diodorus lib. VI. sic scribit: ‘ Vestes autem, ad terrorem intonsas, ac coloris varii, ferunt, quas illi vocant braccas. Sagula gerunt virgata: hyeme quidem crassiora, æstate subtilia.’ *Hotoman.* Quamvis in omnibus editis sit *brachatos*, cur tamen vitium orthographiæ, de quo in tanta luce litterarum nemo dubitat, non corrigemus? *Bracas* autem scribendum esse, non *brachas*, nec *braccas*, dudum docti monuerunt, unde ‘ bracata Gallia.’ *Græv.*

§ 24 *Convictis virorum bonorum testimoniis*] *Convictus*, alii nonnulli; et sic puto emendandum. Sed utrocumque modo, mendum tamen subest; nam verbum ‘ magistratibus,’ quo se referat, non habet; quare haud scio an sic potius sit legendum; *Magistratibus, quos ante oculos vestros gessit, legationibus flagitiose obitis, convictus virorum bonorum testimoniis, invisus suis omnibus.* Nihil tamen affirmo; tantum sententiam meam testificor. *Hotom.* Procul dubio hic exciderunt aliquot verba, tam quæ pertinent ad ‘ magistratibus,’ quam ad ‘ convictus,’ nimirum tale aliquid, *male gestis, ullius criminis convictus.* Sed hæc ex ingenio, sine testatæ fidei codicibus, supplere Musæ non sirint. *Græv.*

CAP. XII. § 26 *Marius*] IV cos. Ambronum Teutonumque gentem ferocissimam, quæ cum exercitu numerosissimo in Italiam invaserat, prælio vicit: qua victoria Romam nuntiata, V cos. absens creatus est. Quintum consul Catulo cum Cimbris difficile bellum gerenti, præsidio fuit, hostesque superavit. *Hotom.*

Cn. Domitius et Q. Maximus] Q. Fabius Maximus cum Allobrogibus, Cn. Domitius cum Arvernis, acerba et diuturna bella gesserunt, ut ipse alibi scribit, et Cæsar lib. I. De quorum victoriis cognosce ex Floro in Epit. lib. LXI. *Idem.*

Plætorius] Fonteii accusator.

CAP. XIII. § 28 *M. Æmilium Scaurum, accusatum a M. Bruto*] Ter accusatum Scaurum reperio; primum a Cn. Domitio, tribuno plebis, quod ejus opera sacra multa pop. Rom.

diminuta esse diceret: iterum a Q. Servilio Cæpione, lege Servilia repetundarum: tertio a Q. Vario, trib. pl. lege Varia proditionis. Quæ omnia ex Asconio didicimus. Sed M. Bruti qualis accusatio fuerit, legisse non memini. *Hotom.*

M' Aquilius] Accusatus de repetundis a P. Lentulo, eo, qui senatus princeps fuit; ut in Divin. Fuit alter M' Aquilius ipse de repetundis, sed post multos annos, accusatus, nec a P. Lentulo, sed a L. Fusio; ut de Off. lib. II. et in Bruto. Atque hic posterior Aquilius is est, quem cum defenderet orator ille summus M. Antonius, causa prope perorata, tunicam ejus a pectore abscidit, ut cicatrices populus Romanus judicesque adspicerent adverso corpore exceptas. Qua de re in Verr. lib. III. *Manut.*

L. Cotta] De repetundis accusatus ab Africano minore. Vide Valer. Maxim. lib. VIII. cap. 1. *Idem.*

P. Rutilius] Rufus, qui consul fuit cum Cn. Mallio. Is cum in Asia quæstor Q. Mucii Scævolæ provinciam ab injuriis publicanorum defendisset, invisus equestri ordini, penes quem judicia erant, repetundarum damnatus in exilium missus est; et, cum redire posset victore Sylla, equitibus inimico, exulare malit, ne contra leges fecisse videretur. Val. Max. II. 10. VI. 4. Ascon. in Divin. et pro Scauro. *Idem.*

Libidinem] Alii legunt *libidinum.* Utraque lectio sensum habet. *Idem.*

§ 29 *L. Pisonem*] Qui cum consul fuisset quo anno Tib. Gracchus occisus est, postea C. Gracchi legem frumentariam dissuasit. Tuscul. III. *Idem.*

Viator quæreret] Viatoribus enim tribuni plebis utebantur; consules et prætores lictoribus. *Hotom.*

CAP. XIV. § 31 *In monumentis*] In marmoribus incisam, in quibus, et rerum a Fonteiis gestarum, et antiqui generis memoria extaret. *Manut.*

Continuæ præturæ] In Fonteiorum familia. Sed oratorie dictum, 'continuæ,' pro fere continuæ; nam hujus Fonteii pater in legatione obiit, præturam nondum adeptus. *Idem.*

Parentis] Belli socialis initio Q. Servilius proconsul ad sedandos motus Asculum profectus, cum legato Fonteio, omnibusque Romanis civibus, est interemptus. Liv. Epitome, lib. LXXII. *Idem.*

CAP. XV. § 32 *Hominibus autem*] Hic aliquid desiderari quivis, si attendit animum, per se videt. Id nos expiscati sumus ex codice Francii, in quo est, *aut claris hominibus, ac summis ducibus.* Sine dubio legendum, *claris autem hominibus, ac, summis ducibus.* Græv.

§ 33 *In bello*] Sociali, exorto, L. Julio, P. Rutilio, consulibus. *Manut.*

Tradere et condemnare] Nos, quamvis omnibus libris dissentientibus, legendum omnino arbitramur *condonare.* Nam cum oratio crescere debeat, hic decrescit; quod enim levius est, in extremo ponitur. Præterea cum tempore prius sit condemnare, quam tradere, hic posteriore loco ponitur, 'condemnare.' At id quod nos malumus, quodque omnino a Cicerone scriptum esse contendimus, honesta locutio est, et Ciceroniana. *G. Faërnus.* Certissima et verissima Faërni emendatio. *Græv.*

CAP. XVI. § 34 *Macedonia*] In Macedonia et Hispania legatum fuisse, ex eo loco conjecturam capio, ubi paulo ante dixerat, 'legationibus flagitiose obitis;' ab utraque autem significat missas publice legationes, quæ Fonteium, ut moris erat, laudarent. *Hotom.*

§ 36 *Bello Gallico*] Cum bellum Gallicum ingruebat, non dabantur Romæ vacationes. Philipp. VIII. cap. 1. Ita nunc omnes Romam venerant, cum a Gallis Fonteius oppugna-

retur. *Ferrat.*

Cap. xvii. *Matris*] Quæ supplex aderat in judicio; ex altera parte soror Fonteii, virgo Vestalis. *Manut.*

§ 38 *Solatia*] Cum Manutio interpretandum est, decus et honestæ mortis memoriam.

PRO A. CÆCINA.

Argum.—M. Fulcinius Tarquiniensis Cæsenniæ uxori moriens usumfructum bonorum suorum legavit, ut frueretur una cum filio herede instituto. Filio mortuo, et auctione bonorum constituta, Cæsennia fundum ex iis bonis emere de sententia amicorum constituit; idque negotium Sex. Æbutio dedit, cui fundus pecunia Cæsenniæ emptus fuit addictus. Cæsennia, cum non longe post A. Cæcinæ nupsisset, eumque heredem fecisset, decessit. Tum Æbutius fundum illum, quem mandato Cæsenniæ emerat, suum esse dixit. Itaque constitutum fuit, qua die in rem præsentem veniretur, ut, cum Cæcina de fundo esset dejectus, interdictum a prætore postularet. Verum Æbutius, fundo occupato, Cæcinam, in eum ingredi conantem, coactis armatisque hominibus per vim aditu ingressuque prohibuit. Repulsus Cæcina interdictum de armatis hominibus a Dolabella prætore impetravit, ut unde dejectus esset, eo restitueretur. Æbutius restituisse se dixit, in eamque rem sponsio facta est, de qua recuperatores a prætore dati cognoverunt. Tota quæstio definitionis est, an interdicto de vi teneatur etiam is, qui non dejecit de fundo, sed ab ejus ingressu prohibuit; de qua re Cicero in Oratore, 'Tota mihi causa pro Cæcina de verbis interdicti fuit: res involutas definiendo explicavimus, jus civile laudavimus, verba ambigua distinximus.' Ita autem versatur in jure civili hæc omnis oratio, ut exemplis ipsis, quæ in Topicis sunt omnia sumpta de jure, nusquam exempla magis affinia possint reperiri. Neque adeo juris illius studiosi quidquam legant dignius, in quo aut ipsorum ingenii lumen eluceat, aut appareat industria. *P. Faber.*

Plena hic forensium omnia sunt formularum, pragmaticarumque artium, quas non dubito quin Budæus, Cujacius, Hotomanus, et, si qui sunt ejusdem ordinis alii, probe intellexerint. Sed integras eorum observationes non capit hic Delectus; neque decurtatis sua maneret utilitas. Commodum libros in bibliothecis feriatos offendent ii, quibus otii erit satis, ut in hæc studia se immergant. Quamobrem mihi, homini minime litigioso, lectores quæso esse propitios, si Romani juris Pandectas non exhibeo. *Oliv.*

Cap. i. § 2 *Si facta vis esset moribus*] Sæpe postea in hac ipsa oratione, 'de vi quæ moribus fiebat,' loquitur. Infra, 'Placuit Cæcinæ, de amicorum sententia, constituere, quo die in rem præsentem veniretur, et de fundo Cæcina moribus deduceretur. Ad eum fundum profectus est, ex quo, ex conventu, vim fieri oportebat. Cum ad vim faciendam veniretur, ipse porro Cæcina cur se moribus deduci volebat?' Quid sit igitur, 'vim fieri moribus,' videamus. Ex

his sane locis, quos commemoravimus, et si qui sunt præterea similes, illud manifesto intelligitur, moris fuisse, ut cum de agro quopiam controversia institueretur, quia propter commoda possessionis magna jurgia, et pugnæ interdum ac cædes oriebantur, litigatores de amicorum sententia diem inter se sumerent, qua die in rem præsentem, id est, in agrum illum una venirent, et in eo agro vim aliquam alter alteri faceret, non veram et solidam, sed fictam et simulatam. Ex tota autem oratione illud aperte constat, quod is, qui detrusus erat, a prætore ex edicto postulabat, ut 'unde vi dejectus esset, cum possideret, eo restitueretur;' prætor decernebat. Cum restitui jussus ab adversario peteret, ut se restitueret, respondebat adversarius 'se restituisse:' altero igitur restitutum se negante, sponsio fiebat. Recuperatores sumebantur, apud quos quærebatur, restitutusne esset, qui fuerat dejectus, an non; id est, paruissetne dejector edicto atque imperio prætoris, an non. Hoc autem judicio (ut sæpe postea docebimus) revera nihil aliud quærebatur, quam uter possideret: nam si non possidere adversarium dejector probaret, vincebat, et edicto prætoris paruisse judicabatur: non enim aliter erat restituere jussus, nisi si possessorem dejecisset. Dejectionis enim invidia probationis onus in dejectorem rejiciebat; ut patet infra, 'Ostendo, si sine armatis coactisve hominibus dejectus quisquam sit; eum qui fateatur se dejecisse, vincere sponsionem, si ostendat eum non possedisse.' Atque hæc quidem mea quondam fuit propter illum Ciceronis locum sententia, qui non modo mihi adolescenti, ut tum eram, verum etiam cuivis exercitato errorem objicere facile potuit: quid enim clarius dici potuit, quam 'dejectori onus incumbere probandi dejectum non possedisse?' Sed postea, partim majore attentione adhibita, partim aliis Ciceronis locis excitatus, statui probandæ possessionis onus dejecto, non dejectori incumbere; ut infra docebimus. Hæc autem vis est, et dejectio quam moribus fieri dicit; quam infra 'vim quotidianam' appellat; quam A. Gell. l. xx. c. 10. 'vim civilem ac festucariam' appellat, quam veræ vi ac solidæ opponit; de qua Ennius dixerat, 'Non ex jure manu consertum, sed mage ferro Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi;' ut etiam perspicue apparet 'consertionem illam manuum,' de qua toto illo capite disputat, nihil aliud fuisse, quam vim hanc, ac deductionem, 'quæ moribus (ut Cicero dicit) fiebat,' et quam dicit olim, præsente prætore fieri solitam, qui ipse in rem præsentem, agrumque litigiosum proficiscebatur. Verba autem jurisconsulti, quæ Gellius protulit, quæ in vulgatis libris valde corrupta sunt, sic legenda ac restituenda putamus: 'Manum conserere, est qua de re disceptabatur, in re præsenti, (sive ager, sive quid aliud est) cum adversarius adversarium simul manu prehenderet, in ea re omnibus verbis vindicare, id est, vindicia correpta,' ('vindiciam' autem hic surculum sive festucam, opinor, appellat; quæ aliter 'vindicta' dicitur, ut cum servi vindicta, id est virga manumitti dicuntur; propius enim ad 'vindicii' nomen, unde 'vindicta' deducta est, accedit) 'manus in re atque in loco præsenti conserere: quod apud prætorem (id est, præsente in agro prætore) ex XII Tabulis fiebat; in quibus ita scriptum est, 'Si qui in jure manum conserunt.' Sed postquam prætores, propagatis Italiæ finibus, latis jurisdictionibus, negotiis occupati, proficisci, vindiciarum dicendarum causa, longinquas in res gravabantur; institutum est contra XII Tabulas tacito consensu, ut litigantes non in jure

apud prætorem manum consererent, sed ex jure manu consertum vocarent, id est, alter alterum ex jure ad conserendam manum in rem, de qua ageretur, vocaret; atque profecti simul in agrum de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, veluti unam glebam, in jus, in urbem, ad prætorem deferrent; et in ea gleba, tanquam in toto agro, vindicarent.' Hæc Gellius. In quibus illud observandum est, hanc manuum consertionem etiam tum fieri solitam, cum de possessore constaret; et actor 'vindicatione,' id est, in rem actione uti vellet; quod etiam Cicero demonstrat in Orat. pro Murena, et lib. de Orat. I. 'Multisque,' inquit, 'præessem, qui aut interdicto tecum contenderent, aut te ex jure manu consertum vocarent, quod in alienas possessiones tam temere irruisses: agerent enim tecum lege Pythagorei omnes, vindicarentque,' &c. 'Interdictum' autem eo in loco non hoc de vi quotidiana et festucaria significat, sed de vi hominibus armatis coactisque, in qua scilicet non ex jure manu consertum vocari solet; sed vis revera adhibita est. Quare duabus de causis 'manu consertum' vocabatur: primum cum de possessione agendum esset, et interdictum, 'unde vi simplici et civili,' postulandum: deinde cum in rem actione, sive vindicatione utendum esset: eo enim consertio fiebat, ut in re præsenti vindicari posset. Superioris exemplum est in Epistola ad Trebatium, lib. VII. 'Tantum metuo, inquit, 'ne artificium tuum tibi parum prosit: nam, ut audio, istic non ex jure manu consertum, sed mage ferro rem repetunt. Et tu soles ad vim faciendam adhiberi?' et quæ sequuntur. Est autem 'manu consertum' confictum vocabulum, conjunctumque ex 'manus' et 'conserere,' qua de re in Comment. Verb. Jur. copiose diximus. *Hotom.*

Si causa more institutoque omnium defendatur] Si nobis permittatur uti hoc interdicto, et ex eo restituamur. Dicit hunc esse morem majorum, ut dominus de suo fundo depulsus, et in eum ingredi prohibitus, (quamvis revera dejectus non sit, si verba consectemur) uti possit hoc interdicto. Æbutius, qui Cæcinam neque dominum, neque possessorem esse diceret; negabat ei uti hoc interdicto licere, quod dominis aut possessoribus tantum datur. *Idem.*

§ 3 *Hac actione*] Tertia; nunc enim tertium agitur hæc causa, cum judices antea bis sibi non liquere dixissent, et amplius cognoscendum pronuntiassent. *Idem.*

Cap. II. § 4 *Sed de jure civili judicium fieri videretur*] Suspicio de mendo nulla est in his verbis. Explicatio nobilissimi jurisconsulti fecit, ut non prætermitterem. Hotomanus igitur 'jus civile' interpretatur hic jus civitatis, quod Æbutius, quoniam Sylla civitatem Volaterranis ademisset, negat Cæcinam Volaterranum civem esse, et a cive posse hereditatem capere. Mihi probari vix possit. Mitto loquendi genus, quo non alibi, quod quidem meminerim, sic utitur. De jure autem civitatis quæ dicturus est in hac oratione, in extrema dicet, ut aliud agens, ac dicet his ipsis verbis: 'Nihil ea ad causam attinuisse.' Quod igitur civile jus dicam hic intelligi? id, de quo statim subjiciet, 'Sed cum de eo jure mihi dicendum sit, quo sublato non solum pars aliqua diminuta, sed etiam vis ea, quæ juri maxime est adversaria, confirmata esse videatur.' Hoc autem jus in qua re versatum sit, dixit etiam in Oratore sic: 'Tota nobis causa pro Cæcina de verbis interdicti fuit.' Et dicet in hac oratione, 'Dolabella prætor interdixit, ut est consuetudo, de vi hominibus armatis.' Deinde, 'Sponsio facta est; de hac sponsione vobis judicandum est.' Formula sponsionis sequitur, 'Ni adversus

edictum prætoris vis facta esset.' Jus igitur illud, cui vis est inimicissima in verbis interdicti, de quibus totam hanc causam ait sibi fuisse, de quo judicium fieri videretur, profecto hoc est. Neque fuit verendum, ne quid obstaret ea distinctio juris civilis et juris prætorii, posita a Papiniano in lege 7. 'De Justitia et Jure,' aliisque jurisconsultis, et usurpabit infra Cicero: quam cur hic magis observet, quam in ipsa definitione juris civilis, quam in Topicis exposuit, ubi edicta prætorum, aliorumque magistratuum, juris civilis partem constituit? Est enim ibi 'jus civile,' ut scis, 'quod in legibus, senatusconsultis, rebus judicatis, jurisperitorum auctoritate, edictis magistratuum, more, æquitate consistit.' Neque porro, quin 'edicti' appellatione Cicero interdictum complectatur item, ut jurisconsulti, hic locus, quem citavi modo, 'Ni adversus edictum prætoris vis facta esset,' aliique in hac oratione loci dubitare nos sinunt, ut illic ostendemus; ubi, cur 'edictum' pro interdicto dici negarent, causa non fuit. *P. Faber.*

§ 6 *Ad summam illius existimationem*] 'Summa existimatio' est res, a qua omnis nostra fama et dignitas pendet. Sic 'summum bellum,' apud Cæsarem, in quo periclitatur res universa. 'Summa respublica,' res, a qua pendet salus reipublicæ apud Ciceronem, ut alibi ostendimus. *Grævius.*

Moram ad condemnandum acquisisse] Id est, lubentissime arripuisse occasionem differendæ et producendæ damnationis. Apparet duabus de causis ampliationem interponi solitam; primum cum revera non liquebat judicibus, et obscura erat causa; deinde cum grave erat judicium, utpote quod existimationem lædebat. Nam si absolvendus esset reus, prima actione judicabatur; si videretur condemnandus, 'amplius' pronuntiabatur; non ex jure scripto, sed ex consuetudine, ut modo declarat: et in hanc eandem rationem atque sententiam sic loquitur Asconius in Verr. I. 'Et omnino,' inquit, 'si videbatur judicibus bona causa, absolvebant reum; si mala, non statim damnabant, sed hac excusatione parcebant.' *Hotom.*

Disceptatore domestico] Intra parietes ab amicis controversia componitur. Cic. de Leg. III. 'Disceptator juris, qui privata judicet, judicarive jubeat, prætor esto.' *Pass.*

§ 7 *Cujus rei causa*] Nempe ut maleficia vindicentur. *Idem.*

Cap. III. *Ad constituendum judicium*] 'Constituere judicium' vel 'quæstionem' (utrumque enim dicimus) in publicis duntaxat judiciis, dicitur Quæsitor, qui, judicum rejectione utrinque facta, certos constituit judices, qui sibi jurati in consilio adsint, et secum causam cognoscant. In privatis vero judiciis, cum prætor urbanus judici, aut recuperatoribus a litigatoribus acceptis, potestatem de causa cognoscendi et judicandi facit, 'judicium constituere' dicitur. *Hotom.*

Et facto quidem turpe] Paul. Manutius *factum*, sed e conjectura, contra omnes libros impressos scriptosque. Sequitur tamen Lambinus. *Idem.*

§ 8 *Leviore actione*] Quam hac, quæ est de vi armata, et injuria, unde turpis existimatio sequitur. *Idem.*

§ 9 *Per interdictum*] Decreta quædam prætoris, quibus ille aliquid fieri jubebat aut vetabat, 'interdicta' dicebantur, præsertim in possessionum controversiis. Unde autem dicta sint, diu quæsitum est: nam ab 'interdicere' deductum vocabulum non videtur, quod cum 'interdicere' verbum prohibere significet, et denuntiare ne quid fiat; pleraque interdicta jubeant, non prohibeant. Ego ex eo derivatam appellationem puto, quod inter hoc prætoris decretum, et prin-

cipalis negotii controversiæque disceptationem, aliquid fieri aut juberetur, aut vetaretur; quasi hoc decretum interea dictum atque interpositum esset, dum actionem principalis causæ aliquando litigator postularet; itaque puto sensisse ac disputasse jurisconsultos, quorum obtinuisse sententiam Tribonianus scribit; non autem, quod ille, nescio quo auctore, tradidit, quod inter duos dicantur; nisi forte non *duos*, sed *duo* scribendum sit. Exempli causa, cum in fundo essem, dejecisti tu me ex eo, vi armatis aut non armatis hominibus, quod tuum esse illum fundum diceres. Prætor me per interdictum restitui jubet; hoc est dicere, jubet me possidere interea, dum ille constituto judicio planum fecerit, ac docuerit, se illius esse fundi dominum. Hoc ita esse, ex iis quæ post dicentur, facile ac dilucide constabit. Sed quoniam ubi non constat, uter possessor sit, petitoria actio institui non potest, 'quia et civilis et naturalis ratio postulat,' (inquit Justinianus) 'ut alius possideat, alius a possidente petat;' propterea inter hanc de possessione contentionem, et principalis causæ disceptationem, hæc quasi actio ac judicium a prætore dabatur, quo uter esset possessor constitueretur. Hæc ergo inter 'actionem' et 'interdictum' similitudo est, quod utrumque a prætore datur, ut l. 35. § non solum D. de procur. utrumque certa conceptaque verborum formula constituitur, in utroque sponsiones fiunt, utroque judex aut recuperatores dantur. *Idem.*

Cap. iv. § 10 *Ratio juris, et jus*] Lambinus corrigit ac legit, *et vis de qua judicium est;* ut videtur, nimis audacter. Hotomanus, qui 'rationem juris' hic vult dici hujusce causæ difficultatem et obscuritatem, interpretatur 'jus de quo judicium est,' jus Cæcinæ, de quo in hoc judicio quæritur: ne hoc quidem satis probabile, Ciceronem tam inusitata defectione verborum ex ancipiti notione verbi 'juris' orationi suæ voluisse tenebras istas obducere. Quid igitur dicam? nisi librarium non tenuisse consuetudinem scribendi Ciceronis, atque aliorum veterum, qui *i* consonantem inter duas vocales geminare soliti sunt. 'Sciat,' ait Quintilianus in lib. i. cap. 4. 'etiam Ciceroni placuisse, *aiio, maiiamque*, geminata *i*, scribere.' Idem aliis exemplis docuit Velius, et Terentianus. Idem Priscianus. Ergo Ciceronem dicam ex illa sua consuetudine scripsisse hic, 'Quam me ratio juris ejus, de quo judicium est;' non alio modo atque paulo ante dixit, 'Sed cum de eo jure mihi dicendum sit.' Et infra dicet, 'At vero ratio juris interdictique vis,' &c. Nihil apertius. Et vide, mutatio illa tam in litteris prope nulla, ut sententiam mutarit, aut adeo corruperit. *Faber.*

Summo jure] Summo egisset jure Cæcina, si, cum actione leviore confligere potuisset, uti tamen, odio et malevolentia animi inductus, ista actione voluisset. *Hotomanus.* 'Summo jure' est nimis atroci actione. *Ursin.*

Argentariam] Vide *Navicularium* in Verr. v. 18.

§ 11 *Temporibus illis difficillimis solutionis*] Id est, quo tempore argentarii difficultate rei nummariæ laborabant, neque sine maxima difficultate æs alienum dissolvere poterant. Tempora autem Syllana significat. *Hotom.*

§ 12 *Magnus honos viri*] Honorificum fuisse aliquid amici testamento accipere, dictum est alias. *Idem.* Vid. Phil. ii. 16.

Cap. v. § 13 *Cum esset hæc auctio hereditaria constituta*] Cum a communione discedere cuperent, neque facile et commode res inter se partiri possent, placuit auctionem constitui, ut pecuniæ redactæ partitio fieret. *Hotom.*

§ 14 *Cognitoris viduarum*] Cogni-

tor, qui præsentis negotium causamque suscepit; procurator, qui absentis. *Idem.*

Cap. vi. § 16 *Ad tabulam*] Olim ad argentariorum tabernas auctiones fieri in foro solebant, ut cui quæque res addicta esset, ei argentarius expensam pecuniam in tabulas referret. *Idem.*

§ 17 *Pecunia solvitur a Cæsennia*] Nota locutio, pro 'ex nummis Cæsenniæ.' Idem, epist. ad Attic. lib. iv. 'Homines, non modo non recusare, sed etiam hoc dicere, se a me solvere;' et lib. vii. 'Frater laborat, ut tibi quod debet, ab Egnatio solvat.' *Idem.*

Tabulas averterit] Cæsenniæ; in quibus expensa Æbutio pecunia relata erat, quam ipse Cæsenniæ nomine argentario solverat. *Idem.*

Sibi expensa] Expensa pecunia refertur, etiam quæ adnumerata non est; ut cum alicui res addicta est certo pretio, argentarius expensam illi tantam pecuniam refert; cum hoc tantum significet, ab illo deberi. Sensus nunc qui sit, opinor non obscurum est. *Idem.*

Ex duabus sextulis M. Fulcinium] Sextula est sexta pars unciæ. Dividitur hereditas in duodecim uncias, quæ sunt partes hereditatis; unaquæque uncia in sex sextulas. De hoc loco multis Budæus lib. i. de asse. *Passer.*

Cap. vii. § 18 *Propter incommodum Volaterranorum*] L. Sylla, rerum potitus, Italiæ municipiis civitatem ademit. Cic. in Orat. pro Domo, Livius, Appianus. Hoc præter alia eam vim habebat, ut nemo ex iis municipiis hereditatem a populo Romano posset accipere. Volaterras autem biennium obsessas, et omnibus injuriis a Sylla dictatore affectas, notum est ex historia. Sed huic loco respondet postea Cicero copiose. *Hotom.*

Calumniam] Improbæ litis terrorem et stultitiam prostravit. *Passer.*

§ 19 *In possessione bonorum cum esset*] Mortua igitur fructuaria, confestim, tanquam consolidatione facta, et pleno jure, dominus ejus fundi possessionem naturalem apprehenderat. Nam antea civiliter tantum possidebat, 'cum ususfructus possessionem non impediat.' l. pen. D. acq. poss. *Hotom.*

§ 20 *In rem præsentem veniretur*] Dictum est jam antea, moris fuisse, ut in possessionum controversiis uterque adversarius aliquot homines advocaret, cum quibus in fundum, de quo controversia esset, proficisceretur; ibique illis præsentibus vis sine armis per simulationem fieret; ut alter ex iis, qui scilicet naturaliter non possidebat, ipsis postea testibus uti posset de fundo se dejectum, et interdictum postularet. *Idem.* Budæus in Pandectis exponit, locum oculo ac digito designare, id veteribus esse 'in rem præsentem perduci.'

Moribus deduceretur] Vide supra, hujus orationis cap. 1.

Cap. viii. § 22 *Ex conventu vim fieri*] Vim illam usitatam, quæ dicis causa, et per simulationem fiebat. *Hotom.*

§ 23 *Sine ulla exceptione*] Id est, pure ac simpliciter decrevit ut restitueret, neque addidit, 'Cum Cæcina possideret.' Sed sive possideret, sive non possideret, restitui jussit. Quod planum erit infra. *Idem.*

Restituisse se dixit] Quod 'restituisse se dixit,' non sic accipiendum est, quasi revera se in fundum litigiosum reduxisse Cæcinam contenderet; hoc enim falsum esse ex oratione intelligitur. Sed hoc eam vim habet, quasi diceret 'restituere non debere.' Hic enim mos fuit in istis sponsionibus, ut restituere jussus statim se restituisse diceret; quod ita intelligi volebat, quasi edicto atque imperio prætoris, cui civem modeste

parere oportebat, paruisset. Cum enim sub ea conditione esset restituere jussus, 'si dejecisset,' non dejecisse se contendebat; eoque prætoris imperio et interdicto morem gessisse. *Hotom.*

Sponsio facta est] A Cæcina, Si restitutus sum ex edicto prætoris: ab Æbutio, Nisi ex edicto Cæcinam restitui. Recuperatores judicare debebant, fueritne restitutus Cæcina, an non. Quæ est constitutio causæ. *Ferrat.*

Cap. ix. § 26 *Dixi*] Ita nostri omnes. Sed M. Ant. Ferratius, *dixit*, quod verius crediderim. *Oliv.*

Cap. x. § 27 *Auctor fundi*] Qui fundum vendidit, quippe heres Cæsenniæ. *Ferrat.*

Minus niger] Quam ille servus, qui Phormionis personam agebat. *Idem.*

§ 28 *Minus abesse LIII*] Nihil propemodum hic muto. Lego *LM*. Poterat intelligi *passuum*: poterat *nummum*, ut hic populus jocans intelligit. Minus *LM* responderat Falcula: id erat populo xl millia, quia tot millia nummum in illo judicio acceperat, ut apparet in defensione Cluentii; qua in oratione tamen, dum causæ inservit Cicero, purgat Falculam. *P. Faber.*

In Albiano judicio] In judicio Statii Albiani Oppianici, quem A. Cluentius veneficii accusabat. *Hotom.*

§ 29 *In consilium publicæ quæstionis*] In consessum judicum. *Passerat.*

Si uno minus damnarent] Erant judices xxxii, ut ex Cluentiana intelligitur: et sexdecim corrumpendos Ælius Stalenus judex ipse decimus septimus susceperat: cum unus deesset, C. Fediculanius Falcula, ad complendam Oppianici damnationem dicebatur esse suppositus. *Hotom.*

§ 30 *Tantisper de aliquo reo cogitasse*] Facete dictum. Non attendebat, inquit, dum alii testimonium dicerent; sed interea cogitabat, an unquam simili fortuna uti posset, quali in Oppianici judicio usus erat. *Idem.*

Cap. xii. § 33 *Ad constitutum*] 'Constitutum,' vocabulum ad jus civile pertinens, et significat diem tempusque litigatoribus indictum, quo se in loco certo ac constituto sistant. *Idem.*

§ 34 *Quid agas mecum ex jure civili et prætorio non habes*] Actiones primum a jurisconsultis ex legibus xii Tabularum constitutæ sunt: quæ 'civiles' idcirco in libris Pandectarum appellantur, quod jure civili comparatæ sint: sed cum multis in causis deesse actiones prætores animadverterent, alias item pro suo ipsi jure atque imperio constituerunt, quæ ideo 'prætoriæ' in iisdem libris nominantur. Utriusque tamen generis actiones prætor urbanus, qui juri dicundo præerat, litigatoribus, qui eas postulabant, dare solebat, et agendi potestatem petitoribus permittere. *Idem.*

Ut hoc genus unum vel maximum prætermitterent] Hoc cum exclamatione pronuntiandum, et magna admiratione: alioqui enim deesse quippiam videretur; et particula *ut* vim habet interrogationis; ac si diceret, Tametsi usque eo imperitos existimabimus, &c. *Hotom.*

§ 35 *Quid denique? ad jus civile ages injuriarum*] Sic hunc locum restitui, deletis iis, quæ ex ora libri in contextum orationis irruerant. Sententia autem nunc est aperta. Quid denique? inquit, ad jus civile, id est, ad ea, quæ sunt juris civilis, seu ad ea obtinenda, quæ beneficio juris civilis, et actionum ex jure civili nascentium, contingunt, ages injuriarum? proinde quasi dicat, nequaquam. Nam qui agit injuriarum, pœnam persequitur: sed non recuperat rem sibi ereptam, aut possessionem amissam actione injuriarum. Quid ergo? alia actione experiendum. *Lamb.* Lambinus octo verba

delet: ego loci valde corrupti vitium omne in distinctione, et in uno nomine 'actoris' positum esse sentio. Hic igitur lego, et distinguo sic: *Quid denique ad jus civile, aut ad prætoris notionem, et ad animadversionem? ages injuriarum. Plus ego tibi largiar, non solum egeris, &c.* Et mirum est tantos jurisconsultos hoc vel non animadvertisse, vel non ostendisse. Primum quis nescit ejusdem esse 'notionem,' et 'animadversionem,' et utrumque prætoris esse, neutrum actoris? De animadversione est notum ex ipso edicto prætoris in titulo, De Injuriis, lege 15. Ait prætor, 'Si quis adversus ea fecerit, prout quæque res erit, animadvertam.' Sic in titulo, De minoribus viginti quinque annis, et De aleatoribus. Sed longior sum in re facili. 'Notio' item, ut cognitio, prætori quam sæpe tribuatur in Pandectis Juris, commemorare nihil necesse est. Sed, ut illa mittam, quid esse potest evidentius, quam hic repeti eisdem verbis, quod dixerat proxime, 'Quid agas mecum ex jure civili, et prætorio, non habes?' Tum occupatione, quæ sequitur, nihil potuit esse aptius. 'Dixeris,' inquit, 'te acturum injuriarum; at ego hoc dicam, etiam si injuriarum egeris, etiam si ille condemnatus tibi sit, nihilo te magis possessurum.' Causam hic addit eandem, quam Ulpianus in lege 7. de injuriis: 'In actione injuriarum,' inquit, 'agitur, ut facinus vindicetur, non ut damnum sarciatur.' *Faber.* Sententia est: Cum ages injuriarum, pœnam, non rem ipsam repetes, ut magistratus et quæsitor ea de re cognoscat, et animadvertat in eum, qui te affecit injuria. Paulo post dicit, 'judicio pœnaque,' quod hic 'notionem et animadversionem.' *Passerat.*

Cap. xiii. § 36 *Aut vim fieri vetat*] Hæc genera interdictorum jurisconsulti persecuti sunt lib. Pand. 43. *Hotom.*

Unde vi prohibitus sis] Ut eo restituare, si ingressu ædium te armati prohibuerint. 'Nemo unquam interdixit,' nullo hoc fieret exemplo et more. *Passerat.*

§ 37 *Utrum hanc actionem habebis qua nos usi sumus, an aliam, an omnino nullam*] Quintil. lib. v. 10. ubi disserit de divisione: 'Periculosum, et cum cura intuendum genus: quia si in proponendo unum quodlibet omiserimus, cum risu quoque tota res solvitur. Tutius quod Cicero pro Cæcina fecit, cum interrogat, 'si hæc actio non sit, quæ sit?' simul enim removentur omnia.' *Idem.*

§ 38 *Jus armatorum hominum judicio approbatum*] *Vis approbata* sententia postulat; quod enim jus tandem est 'armatorum hominum?' quare legendum ita esse non est dubium. *Hotom.* Retinuit Hotomani conjecturam Lambinus: respuit Gruterus, a quo tamen discessisse nunc vellem. *Oliv.*

Cap. xiv. § 39 *Aliquid ex aliqua parte*] Alterutrum vacat, et est interpretatio alterius. 'Illa res' est prohiberi, non dejici. *Passerat.* Erf. *Ut ista re aliquid aut aliqua ex parte.* Unde patet *aliqua ex parte* esse adjectum ex magistri interpretatione. *Græv.*

§ 41 *Quod vis Cæcinæ facta non est*] Quippe qui non possidebat. Hoc enim est Æbutii causæ firmamentum, ut infra ostendam. Scribit autem Labeo, 'eum qui per vim possessionem suam retinuit, vi non possidere,' l. 1. D. de vi et vi arm. Quare hæc mihi Æbutii defensio probatur, ut in possessione retinenda non videatur esse vis facta, si, qui non possidebat, prohibitus est introitu. *Hotom.*

Cap. xv. § 42 *Integri*] Nullo vulnere accepto. *Pass.*

Cap. xvi. § 47 *Legitimis controversiis*] Quæ legum interdictorumque præceptis disceptantur. *Idem.*

Repugnare] Quod si vis facta est,

vis vi repelli potest. Ita in vitæ discrimine. Sed hic vi facta adeundus prætor; nam vis est, cum quis, quod debetur, non per judicem reposcit. *Idem.*

Cap. xvii. § 49 *Si ad verbum rem volumus attingere*] *Astringere* magis placeret, ut Verr. iv. 'Quis hic est, qui ad statuam adstrictus est.' *Hotom.*

Statu detrusum] Muretus legebat, *neminem statuere detrusum.* Græv.

Cap. xviii. § 53 *M' Curium*] De cujus causa vide de Orat. lib. i. cap. 39.

Cap. xix. § 54 *Usum, et auctoritatem fundi*] Perperam sane, ut jam viderunt docti viri. Recte in aliis Ciceronis locis, quæ laudat Hotomanus, scribitur sine copula, idque ratio evincit. Nam hic est ordo verborum hujus legis, 'Usus fundi biennium auctoritas est,' hoc est, usus, seu usura fundi, per biennium parit jus possessionis legitimæ. Usus non est usucapio, ut alibi nonnunquam, sed ipsa utendi facultas et potestas. Cicerone aliter 'usura' dicitur, ut in Tusc. i. 39. 'Natura dedit usuram vitæ, tanquam pecuniæ, nulla præstituta die.' 'Usus biennium' est utentes per biennium, si quis utitur fundo duos annos, ut in viii. ad Famil. 'Annos multos nihil aliud commentaris;' per annos multos. Et ad Att. viii. 14. 'Neque Romæ quicquam auditur novi; nec in his locis quæ a Brundusio absunt propius, quam tu, biduum aut triduum.' An non omnium est in ore, *annos tres; biennium abfuit?* Vides igitur concidere emendationem Hotomani, explicationem Fabri et Passeratii, qui retinent connectendi particulam. 'Auctoritas' est evictio, sive potius id quod actionem parit, pro evictione, ut erudite docuit Salmasius de usuris, et dein ipsa actio evictionis; denique quod acquiritur actione illa jus possessionis: id quod male negat Salmasius in loco laudato. Hæc pluribus confirmarem, nisi esset res liquida. Clarissime quoque patet, biennium pertinere ad τὸ *usum*, non ad auctoritatem, ex iis, quæ apud Ciceronem in Topicis hæc verba, 'quoniam usus auctoritas fundi biennium est,' sequuntur, 'et sunt cæterarum omnium, quarum annuus est usus,' hoc est, mobilium, quibus annum tantum sumus usi, auctoritas est. *Grævius.*

Si via sit in Brutiis immunita] Brutii, Italiæ populi, ad fretum Siculum siti. Tusculum vero oppidum proxime urbem, atque, ut Strabo scribit, 'in ipsius urbis conspectu.' Ejus ager Tusculanus, in quo Romani cives villas habebant amœnissimas; in his M. Scaurus, M. Cicero, Q. Hortensius, L. Lucullus, et alii quam multi. Porro autem qui viam, hoc est, servitutem debet, munire viam debet, munitamque et paratam præbere. Quod si non fecerit, tum ei, cui servitus debetur, lex xii Tabular. potestatem facit, qua velit jumentum, quod vehiculum trahit, agere. Sensus ergo est apertissimus: Si verba, inquit, sequeremur, quæ potestatem faciunt, ut qua velit is cui servitus debetur, si via ubi illa debetur, immunita est, jumentum agat; agere liceret vel per amœnissimum quemvis agrum, qualis est ager M. Scauri; quam ille gravissimam contumeliam sibi factam interpretaretur, cum agro illo suo nihil neque jucundius neque suavius quicquam habeat. Cum autem id lex dicit, de ejus solius agro sentit, qui servitutem viæ debebat, quam non muniverat. *Hotom.*

In jure] 'Jus' pro loco ubi jus dicitur. Unde 'in jus vocare.' *Passerat.*

Hac actione Appius ille Cæcus uti non posset] Quod cæcus in jure non posset conspicere adversarium. *Id.*

Pupillus Cornelius] Cum testamenti scripti tempore pupillus esset, ad-

eundæ hereditatis tempore pubes esset. *Hotom.*

§ 55 *Recte igitur diceres te restituisse*] Notetur locus, cui similes sunt alii quam multi: ex quibus verum esse intelligitur, quod antea diximus, sponsionis verbis, quibus quis 'restituisse se dicit,' non factum ipsum comprehendi; hoc est, non facto ipso ac revera dicere sponsorem se restituisse; quippe qui nullo modo restituerit. Nam hoc ipso in loco qui restituisse se dicit, non restituit. Et si hoc aliis verbis efferret, sic diceret, 'Restituere non debeo; quippe qui non dejecerim.' Sed quod magistratus imperio parere civem necesse est, uti hac illi oratione non licet, 'Non restituam,' aut 'restituere non debeo.' Quocirca restituisse se contendit, id est, magistratus edicto atque imperio morem gessisse; sed sub ea tamen conditione, qua et restituere jubebat. Jubebat autem restituere, si dejecisset; non dejecerat; quare magistratus imperio paruerat: et hoc modo restituerat. Similis locus infra, 'Si glebis aliquem dejeceris, jussusque sis quem hominibus armatis dejeceris, restituere; restituisse te dices?' *Hotom.*

Cap. xxiii. § 65 *Quod dicitur, sive, nive, irrident*] Hæc est lectio Pall. duorum, item aliorum Mss. ut dudum monuerunt Hotomanus, Manutius; sed neuter sese inde expediit: fecit Gulielmius; dudumque prodidit ad Asinariam Plauti, cap. 9. *Nibe* scriptum pro *Ni-ve*, ἀρχαικῶς, ut mille locis in Pandect. Florent. Respicit autem ad formulam sponsionum, quarum initium, 'si, sive,' 'ni nive.' Quod infinitis exemplis palam fecit Barnabas ille Brissonius lib. v. de Formulis, qui consulatur. *Grut.* Acute Gulielmius verum vidit. Sed cur retinetur antiqua scriptio corrupta *nibe*, pro *ni-ve?* Græv.

§ 66 *Cum tuæ sint eæ partes*] 'Partes' dicuntur personarum, quæ comœdias agunt: ad quas hoc loco alludit. Et paulo post idem dicit aliis verbis, 'Cum tua sit hæc oratio.' Nam 'unde dejectus es, a. i. q. p. e. a. e. e. n. dejectus;' verba sunt Æbutii. Gallice simili metaphora dicimus, *le rôle que vous jouez.* Hotom.

Cap. xxiv. § 69 *De jure vario*] Seu controverso, cum pro utraque parte sentit aliquis jurisconsultus. *Ferrat.*

Cap. xxv. § 71 *Imponi falsæ tabulæ*] Sic omnes scripti et impressi; haud scio tamen an non potius *interponi* scriptum fuerit; præsertim cum ab hoc in illud facilis sit lapsus. *Hotom.*

Qua denique digitum proferat] Hæc significant verba, ne tantillum quidem habet quod moliatur, aut agere possit. Nam 'digitum proferre,' 'exserere,' 'porrigere,' dicitur de actione minima, ut patet ex loco illo iii. de Finib. 'Chrysippus ne digitum quidem ejus causa porrigendum dicebat.' *Græv.*

§ 72 *Cui filius agnatus sit*] Cui testatori natus est filius post mortem, nec exheredatus nominatim, ejus testamentum est vitiatum et irritum. Agnata dicuntur quæ præter spem aut post mortem nascuntur. Rumpitur autem testamentum, cum permanente in suo statu testatore, casu aliquo evertitur, l. ii. § de Instr. rupto; ut agnatione postumi, adoptione vel arrogatione filii et filiæ, Justin. in Instit. et Isidor. lib. v. cap. 24. *Passerat.*

Sine tutore auctore] Mulier ita erat sub tutoribus, ut nihil, quod illa promisisset, insciis tutoribus, ratum esset. Orat. pro Flacco, et pro Murena. *Ferrat.*

Cap. xxvi. § 74 *Quæ cum omnia tua jure mancipii sint, ea possisne retinere*] Hotomanus corrigit, ut ipse fatetur, contra omnium librorum auctoritatem, et legit, *Quæ tua communi jure mancipii sint.* Lambinus item et

Sigonius recedunt longe a scriptura librorum. Ego in loco tam insigniter depravato, litteras *V* et *A* tantum video frustra ob similitudinem, ut fieri sæpe jam dixi, repetitas. De reliquo litteris eisdem sententia verissima lego, *Quæ communita jure mancipii sint, ea possisne retinere?* Addit ratione subjicienda, 'Si parum sit communitum jus.' In qua iteratione ejusdem verbi, et venustatem quæsivit orationi, et gravius argumentum duxit ea causa, id est, ex ipso jure; quod si parum communitum est, illa, quorum id efficiens est, qui poterunt satis esse communita? Hoc idem dicet paulo post sic, 'Non solum quod hæc jure civili septa sunt.' Et in oratione pro Domo sua, 'Nullam domum aliam æque esse privato et publico jure munitam.' *Faber.* De rebus mancipi vide inprimis Salmasium de Usuris, cap. 7. Mihi valde suspecta sunt illa verba, *cum omnia tua;* ne a mala manu sint ingratiis Ciceronis adjecta. Ea si tollas, erunt omnia liquidiora, cum nunc nescio quid nubili illa obfuscet. *Græv.*

Aquæ ductus, haustus, iter] Harum servitutum explicationem imperiti juris cognoscent ex libro Pandect. 8. vel Instit. 11. *Hotom.*

Actus] Genus servitutis in prædiis rusticis, cum vicino per fundum vicini agere jumentum licet. Hinc Modestinus: 'Iter est, qua quis pedes, aut eques commeari potest; actus vero, ubi et armenta trajicere, et vehiculum ducere liceat. *Ferrat.*

§ 75 *Publica patrimonia juris*] Jura universo populo data. *Passerat.*

Cap. xxvii. § 76 *Injuriarum delictum esse*] In libris impressis Victorii, pro *injuriarum delictum esse*, erat *in jure parum delictum esse.* In locum *T* litteræ successerat *L*, quam similis, alibi dictum est: deinde ex *E*, factum est *I*, mutatione item admodum levi. Sic ergo scripserat Cicero, 'In jure parum dejectum esse, qui prohibitus sit.' Hic autem, et tot aliis in locis, 'dejectum esse' idem ac 'dejectum videri.' *Faber.*

§ 77 *Cujus auctoritati*] Cujus dignitati et fidei dictum est ex illa parte tribui non oportere. *Hotom.*

Vereor, de tali viro ne plus dicam, quam vos aut sentiatis, &c.] Miror hoc non esse correctum, quod ut est, efficeret sententiam plane contrariam; et tamen sic est etiam in libris, quos Hotomanus sequitur; at non in Victorianis fuerat hic prætermissa particula 'non;' sic est enim recte in illis, *Non vereor de tali viro, ne, &c.* Faber. Et hic quoque imprudentes nos decepit Gruteri exemplum.

§ 79 *Vestræ*] Victorii editio, *nostræ:* sed repugnantibus cæteris.

Illud autem miror cur vos, quem aliquid contra me sentire prædicetis, cum pro me sentire dicatis; cur quem auctorem meum appelletis, vestrum nominetis] Sententia hujus loci sic restituti facilis et plana est. Ostendit enim M. Tullius adversarios pugnantia loqui, cum dicunt, C. Aquilium contra Cæcinam, et pro Cæcina sentire; cum C. Aquilium et suum, et Cæcinæ auctorem appellant. Fuerant autem prætermissa verba aliquot a scriptore librario; quæ nos restituimus, vestigia scripturæ veteris persecuti, et sensum Ciceronis, ratione duce, consecuti. *Lamb.*

Omnibus, quidquid verbis actum pronuntiatumque sit, convenit] Deest quiddam; ut tamen sensum conjicere possimus; hoc enim dixisse videtur: Placet, inquis, hoc omnibus: (et subaudi *consultis*) quibus quidque verbis actum pronuntiatumque sit, spectari convenit. Nisi forte *quibus* pro *omnibus* sit reponendum. Et hoc est, quod dicit infra, 'Id verum, id æquum, id utile omnibus esse, spectari quo consilio et qua sententia, non quibus quidque verbis esset actum.' Huic autem illius objectioni sic respondet, 'Ego in istum numerum consultorum, qui

scilicet hoc responderunt, non ascribam, opinor, illum, qui tam dissimili ratione usus est:' et mox Aquilii responsum subjicit; qui rem et sententiam interdicti cum Cæcina facere dicebat. Conjecturam adjuvat locus infra, 'Quia non quibus quidque verbis dicatur, quæritur; sed quæ res agatur.' *Hotom.* In alia omnia ivit M. Ant. Ferratius; sic enim legit, ac distinxit: 'Omnibus quidquid verbis actum, pronuntiatumque sit. Conveni ego . . . . . non neminem,' &c.

Cap. xxviii. § 80 *Materia æquitatis*] Materia hic de loco communi capitur. Infra vocabit campum, c. 29. *Passer.*

Cap. xxx. § 88 *Eos in cuniculum*] Cuniculum egisse Gallos in Capitolium iterum Philip. iii. significat his verbis: 'Adesse in Capitolio jussit; quod in templum ipse nescio qua, per Gallorum cuniculum ascendit.' Ea tamen de re nullus, quod sciam, alius scriptor commemoravit. *Hotom.* Hinc Jac. Gronov. ad Liv. lib. v. conjicit Ciceronem scripsisse *colliculum*, pro *cuniculum*. Græv. Nihil erat cur mutatam vellet hanc vocem Gronovius. In 'cuniculi' vocabulo est significatio aditus occulti, qualis fuit is, quo aggressi erant Galli. Liv. i. 47. *Oliv.*

Qui postulat, &c.] Alii aliter. Grævius autem ex Mss. *Qui postulat, ut a quo loco dejectus est, hoc est, unde dejectus est, eo restituatur, hoc postulat, ut in eum ipsum locum restituatur.*

Cap. xxxi. § 90 *Quod negabat quemquam dejici posse, nisi qui in eo loco esset*] Non hoc præcise Piso negabat, quod plane frigidum ac nugatorium fuisset, sed hoc defendebat, si in fundum Cæcina ingressus postea vi armatis hominibus dejectus esset, hoc quidem illum uti potuisse interdicto; quia vero tantum prohibitus est ingredi, dejectum nullo modo fuisse, id quod sine controversia verum est. *Hotom.*

Dejici posse concedis] Sensus est: Antea semper negavit Æbutius dejectum Cæcinam ex fundo Fulciniano, quod in eo non fuisset: nunc hoc dicit; dejectum tantum qui possidet. Cui Cicero sic refert: Possessio duplex est: aut animi scilicet, aut corporis; absens enim corpore, animo tamen retinere possessionem potest. Finge nunc ejus, qui animo tantum possidebat, familiam dejectam esse: si nemo potest dejici, nisi qui in loco est, dejectus non dicetur: itaque sentire antea videbatur Æbutius. Sin dejicitur quicumque possidet, ut modo defendit, dejectum quoque hunc dici necesse est: quare pugnantia loquitur Æbutius. Sed huic calumniæ facillime respondetur. Nam quæ antea dixit Æbutius, de eo qui non possidet intelligenda sunt. Si quis enim, quamvis non possideret, cum tamen in loco esset, ex eo vi armatis hominibus dejectus est, decreto prætoris restituendus est. *Idem.*

§ 91 *Cur ergo*] Summa hæc est: Hoc interdictum datur ei, qui armatis hominibus depulsus est, quamvis non possideat; ergo etiam is, qui non possidet, dejectus dicitur. Sed facile responderi poterat, tenere saltem eum debuisse, qui dejectus dicatur, si non possideret; id est, in loco esse debuisse: alioqui dejectum eum non dici posse. *Idem.*

Qui possit ostendere] Id est, eum qui vi arma dejecit, etiam si probare possit se possedisse, tamen propter odium armorum condemnari. *Hotom.*

Cap. xxxii. § 92 *In illa vi quotidiana*] 'Vim quotidianam' appellat, quam supra multis in locis, 'quæ moribus fit,' et 'dejectionem,' vel 'deductionem moribus,' vel 'quæ ex conventu fit,' nominavit. Gellius 'civilem et festucariam,' ex festuca, opinor, qua in conflictione utebantur, appellat. *Idem.*

Nec vi, nec clam, nec precario] 'Vi possidere' quis dicatur, facile ex su-

perioribus intelligitur. ‘ Clam possidere,’ Ulpianus sic definit in l. 6. D. de acquirend. possess. ‘ Clam possidere eum dicimus, qui furtive ingressus est possessionem, eo ignorante, quem sibi controversiam facturum suspicabatur, et ne faceret timebat.’ Et paulo post, ‘ Itaque clam nanciscitur possessionem, qui futuram controversiam metuens, ignorante eo quem metuit, furtive possessionem ingreditur.’ ‘ Precario vero possidet ’ (ait Ulpianus) ‘ quod precibus petenti utendum conceditur tam diu, quam diu is, qui concesserit, patitur.’ *Idem.*

§ 94 *Cæsenniam possedisse propter usum fructum, non negas*] Quis in jure civili Romano mediocriter versatus, non videt, hunc locum esse mendosum, neque dubium esse, quin, mortuo usufructuario, qui rem, cujus habebat usumfructum, vivus locaverat, heres fructuarii nihil juris in ea re habeat, cum ad dominum, seu (ut appellant) proprietarium, reverterit? Nam quod quidam dicunt, causæ servisse Ciceronem; quid minus credibile, quam ita causæ servisse, ut impudentissime mentiretur? Hunc igitur locum mendosum esse contendo, atque ita legendum, *Cæsenniam possedisse per colonum non negas.* Cui conjecturæ argumento sunt illa, quæ sunt supra non longe a principio in ipsa narratione: ‘ Cæsenniæ fundum possedit, locavitque,’ et quæ proxime sequuntur, ‘ qui colonus,’ &c. Ante *qui,* debet scribi comma, hoc pacto: *Cæsenniam possedisse per colonum non negas: qui colonus habuit conductum de Cæsennia fundum.* Unde igitur hæc verba, ‘propter usumfructum’ nata sunt? ex annotatiuncula hominis semidocti: quæ tandem a scriptore librario in contextum orationis relata sunt, iis rejectis, quæ Ciceronis erant. *Lamb. Propter usumfructum:* rectissime. Naturaliter enim usufructuarius possidet, si quidem corpore fundo incumbat; si per colonum, civiliter, vel potius quasi civiliter, l. 12. 1. penul. D. de acquir. poss. Quod cum Lambinus non intelligeret, reponendum putavit *per colonum.* Hotom. Hoc, *propter usumfructum,* rejicit merito Lambinus. Falsum est enim hac defensione Ciceronem unquam hic usum, qui tam multis supra disseruit, Cæsenniam post filii mortem hunc fundum in auctione emisse. Sed quod in horum trium verborum locum hæc duo *per colonum* sufficit, nihil id facere necesse habuit: satis id e sequentibus intelligitur. Sic igitur lego, et distinguo: ‘ Cæsenniam possedisse non negas; quia colonus habuit conductum de Cæsennia fundum, cum idem ex eadem conductione fuerit in fundo. Dubium est, quin si Cæsennia tum possidebat, cum erat colonus in fundo, hæres post ejus mortem eodem jure possederit?’ Paulus jurisconsultus, ‘ Quod per colonum,’ inquit, ‘ possideo, heres meus nisi ipse nactus possessionem non poterit possidere.’ At mihi non magis necesse est, qui huic velut ἀντινομίᾳ occurram, laborare, quam in tam multis illis, in quibus jurisconsulti, non magis a Cicerone, quam ipsi inter se dissentiebant. *Faber.*

§ 95 *Cæcinæ denuntiabas*] ‘ Denuntiare,’ aliud nihil est, quam litem et judicium ostentare, nisi petitione satisfiat. Cum igitur denuntiare sit petitoris, possessori autem, ut scribit Ulpianus, satis sit quod possidet, recte et probabiliter concludit, quia denuntiavit Æbutius, possessorem fateri fuisse Cæcinam. Quid ad hæc respondere potuit Æbutius? ‘ Denuntiatione non amitti jus possessionis, item ut actione.’ *Hotom.*

Cap. xxxiii. *At enim Sylla legem tulit*] Dicit legem, qua victor Sylla civitatem Volaterranis ademerat. *Idem.*

Si quid jus non esset rogari] Legum

principium hoc erat, ‘ Consul, vel prætor, vel alius magistratus, qui cum populo egerat, populum jure rogavit, populusque scivit.’ Extremum illud, ‘ Si quid jus non fuit rogari, ejus ea lege nihilum rogatum,’ constat ex prima in Antonium, et lege quadam apud Frontinum de aquæ ductibus, et libro Valerii Probi de notis antiquis. *Idem.*

§ 97 *Decemviris*] Ex hoc loco, et alio præterea simillimo, in oratione pro Domo sua, conjecturam capio, decemviros Romæ creatos fuisse, qui de causis civitatis ac libertatis cognoscerent; item ut de causis capitalibus triumviros, et de certis item causis centumviros. Verba illius orat. hæc sunt: ‘ Si decemviri sacramentum in libertatem injustum judicassent, tamen quotiescunque vellet quis, hoc in genere se rem judicatam referre posse voluerunt.’ *Idem.*

Non posse sacramentum nostrum justum judicari] Non posse nos contendere sacramento, litem nostram iniquam esse. De Orat. I. ‘ Injusto sacramento contendere.’ Pro Milon. ‘ Injustis sacramentis fundos alienos petere.’ Festus: ‘ sacramenti nomine id omne dici cœptum est, quod pœnæ nomine petebatur, propter ærarii inopiam.’ Differt a sponsione: quod in sponsione non deponitur proprie pecunia, sed promittitur tantum, nec quicquam de ea ad ærarium perveniebat. *Passer.*

Et lege agant, et suum jus persequantur] ‘ Lege agere,’ modo nihil aliud significat, quam litem intendere. Unde ‘ legis actiones ’ dictæ sunt: quas Pomponius in lib. II. de Orig. Juris, ex legibus XII Tabularum a jurisconsultis conceptas et constitutas esse scribit. Ergo ‘ lege agere,’ hoc significat, actionem intendere, quæ lege XII Tabularum concedatur. *Hotom.*

Cap. XXXIV. § 98 *Pater patratus*] Fetialium princeps, qui, si quid cum hostibus patrandum, id est, aut belli aut pacis causa transigendum esset, populi Romani nomine patrabat. Dedebatur autem hostibus, qui cum eis pacem fecerat, quam populus Romanus ratam habere nollet. Eam deditionem pater patratus, ex fetialium collegio creatus, patrabat. De deditione exemplum est notum omnibus de T. Veturio et Sp. Posthumio, qui a Samnitibus dediti repudiati sunt, apud Livium, lib. IX. De Mancino etiam nota est historia ex Plutarcho in Gracchorum Vita, Livio, lib. LV. et LVI. Valerio, lib. I. cap. 6. et Cicerone de Offic. lib. III. in Topicis, et lib. de Orator. I. cap. 40. et apud Pomponium jurisconsultum L. ult. D. legat. ‘ Eum,’ inquit, ‘ qui legatum pulsasset, Q. Mutius dedi hostibus, quorum erant legati, utilius esse solitus est respondere. Quem hostes si non recepissent, quæsitum est an civis Romanus remaneret; quibusdam existimantibus remanere, aliis contra: quia quem semel populus jussisset dedi, ex civitate expulisse videretur, sicut faceret, cum aqua et igni interdiceret. In qua sententia videtur P. Mutius fuisse.’ Id autem maxime quæsitum est in Hostilio Mancino, quem Numantini sibi deditum non acceperunt. De quo tamen lex postea lata est, ut esset civis Romanus; et præturam quoque gessisse dicitur. *Hotom.*

Aut suus pater vendidit] Hæc erat non vera, sed simulata, et ficta venditio; nam venditionem in emancipationibus aut adoptionibus fieri solitam significat. De qua Caius sic scribit libro Inst. I. ‘ Emancipatio autem, hoc est, manus traditio, quædam similitudo venditionis est; quia et in emancipationibus præter certum patrem alius pater adhibetur, qui fiduciarius nominatur. Ergo iste naturalis pater filium suum fiduciario patri mancipat, hoc est, manu tradit; a quo fiduciario patre naturalis pater

unum aut duos numos, quasi in similitudinem pretii, accipit, et iterum eum, acceptis numis, fiduciario patri tradit. Hoc secundo et tertio fit, cum fiduciario patri mancipat ac tradit; et sic de patris potestate exit. Tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre mancipetur; et a naturali patre manumittatur: ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius succedat.' *Idem.*

§ 99 *Cum eum vendidit, qui miles factus non est*] Moris erat, ut conscripto exercitu, qui citatus non responderet, una cum bonis suis omnibus venderetur. Valer. Max. lib. VI. exemplum de C. Varieno protulit, qui, quod sinistræ manus digitos, ne bello Italico militaret, absciderat, publicatis ejus bonis, in perpetua vincula damnatus est. Et de alio rursus, quem M' Curius consul una cum omnibus ejus bonis vendidit. De quo etiam meminit Florus in Epit. Liv. lib. XIV. Suetonius in Augusto, cum eum in re militari multa ad antiquum morem revocasse dixisset, 'Equitem,' inquit, 'Romanum, quod duobus filiis adolescentibus, causa detrectandi sacramenti, pollices amputasset, ipsum bonaque subjecit hastæ.' *Idem.*

Cum autem incensum vendidit] Dionysius Halicar. Antiquit. lib. IV. pœnam incensis constitutam scribit, ut bona primum eorum publicarentur, deinde virgis cæsi venderentur. Ulpianus autem in Titulis sic scribit: 'Maxima capitis diminutio est, per quam et civitas et libertas amittitur: veluti cum incensus aliquis venierit,' &c. *Idem.*

§ 100 *Quibus lege aut Romana civitas, aut libertas erepta sit*] Cur ergo privilegia de Cicerone et Clodio lata sunt, ut exularent? Responsio ex more et instituto intelligitur. Nam primum reo dies a tribuno plebis ad populum dicebatur: deinde citabatur, et ter ante, intermissa die, accusabatur, quam multa irrogaretur. Itaque trinundino accusatus a populo, aut morte aut alia pœna damnabatur: cum eo tamen ut ne pœna capitis cum pecunia conjungeretur; id est, ne simul pecuniæ et capitis multa ei a tribuno diceretur. Magistratus autem sic populum rogabat, 'Velitis, jubeatis, Quirites, ut Clodio, puta, aut M. Tullio, aqua et igni interdicatur?' Si populus juberet, pœna etiam sanciebatur, si quis M. Tullium tecto recepisset, et aqua aut igni, cæterisve rebus, quibus vita continetur, juvaret. Non ergo ferebatur ut exirent; sed tantum, ne quis reciperet. Quod si minus verbo esset civitatem adimere, re quidem vera nihil aliud erat. Hoc autem primum in eam rem valebat, ut ipsis manere in civitate liceret, si quidem aëre solo vivere ac tegi vellent; deinde ut ne prius civitatem Roman. amisisse viderentur, quam essent in eam recepti, quo vertendi, hoc est, mutandi soli, causa venerant. Hæc Cicero disperse in Oratione pro Domo sua. *Idem.*

CAP. XXXV. § 102 *Ea de re judicare non debetis*] Privatis enim judicibus judicare, nisi ea de re, de qua definite judicandi potestatem a prætore acceperant, non licebat. *Hotom.*

Horum nexa] Quamvis iis civitatem Sylla ademerit, non tamen tulit, ne possent se pro altero obligare, aut heredes instituere, et institui. *Ferrat.*

Duodecim] Jus obtinuisse, quod habebant duodecim coloniæ deductæ in Italia a M. Livio Druso. De Arimino Velleius lib. I. *Idem.*

§ 103 *Qui quoniam, recuperatores, suum jus non deseruit, neque quicquam illius audaciæ, petulantiæque concessit. Derelinquo jam communem causam*] Locus aperte corruptus. Hotomanus

conjecit aliquid desiderari. Lambinus inane spatium etiam reliquit. En quo progressa conjectura. Ego plus una littera esse dico, quam hic a Cicerone unquam pronuntiatum scriptumve sit. Quam frequenter titulus ille, qui vocali superpositus valet *N*, occurrat in libris, et scriptis et impressis! et is quam sit similis illi velut apici litteræ *i*, quid attinet dicere? At hoc animadverso, quis non malit hic *de reliquo*, quam *derelinquo*, scribere? nemo profecto, qui videat, quid hic sententia postulat, quidve in eandem sententiam tam multis antea dictum sit. *P. Faber.*

Cap. xxxvi. *De eo contemptus*] Fortasse *ab eo*. Libri tamen alicujus auctoritatem expectamus. *Hotom.* Miror hanc conjecturam recepisse Manutium, Lambinum, et Gruterum contra veteres libros omnes, tam scriptos, quam editos. Cicero, Orat. pro Sex. Roscio: 'De L. Sylla emit.' Idem, Orat. post Redit. in Senatu, 'discessus de patria.' Plaut. Captiv. 'emit hosce de quæstoribus.' *Græv.*

§ 104 *Etruriæ nomine totius in utraque fortuna cognitum*] Hoc quid sit, dispicere non possum. Quamobrem explicandum aliis eruditioribus relinquam. Aperiam tamen quod mihi in mentem venit, et quibusdam probavi amicis meis, eruditis hominibus. Vereor ut vocabulum *hominem*, alieno loco repositum, in illud quod nunc legimus *nomine* sit mutatum: itaque scribi hunc totum locum oporteat; *Habetis hominem singulari pudore, virtute cognita, et spectata fide, amplissimum Etruriæ totius, hominem in utraque fortuna cognitum, &c.* 'Utramque' autem 'fortunam' significat; tum secundam, quæ civile bellum antecessit, quo tempore et civitas, et suffragii jus Italiæ populis datum est; tum adversam, quæ Syllæ victoriam consecuta est, cum Sylla municipiis omnibus civitatem ademit, atque omnes (ut Valer. Max. scribit) Italiæ partes civilis sanguinis fluminibus inundavit. *Hotom.*

PRO LEGE MANILIA.

Cap. i. § 1 *Frequens conspectus vester*] Magistratus, quibus solis cum populo agendi jus erat, legem trinundino per præconem promulgari in foro jubebant, ut tertia die comitia haberentur, et populus suffragia ferret; id est, legem latam aut juberet, aut antiquaret. Eam, ut scribit Quintilianus, libro ii. pro concione suadere, aut dissuadere, moris fuit. L. ergo Manilius, tribunus plebis, comitia in foro habebat convocatis tribubus, legemque ferebat, quam Cicero prætor frequenti populo hac oratione suadet. *Hotom.*

Hic autem locus] Templum in foro, rostris, ut Livius scribit, navium Antiatium exornatum. *Idem.*

Ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus] Gellius, Noct. Att. xiii. 15. docet aliud esse, 'agere cum populo,' aliud, 'concionem habere.' 'Nam, cum populo agere,' inquit, 'est rogare quid populum, quod suffragiis suis aut jubeat, aut vetet; concionem autem habere, est verba facere ad populum, sine ulla rogatione.' Ergo 'ad agendum amplissimum' appellat, quod nullis nisi amplitudine præditis viris, magistratum scilicet ge-

rentibus, agere cum populo liceret; 'ad concionandum' autem, sive 'ad dicendum ornatissimum,' quod ornamento esset iis, qui concionabantur, ut adolescentibus, qui de laude alicujus pro Rostris orationes ad populum habebant. *Idem.*

Omne meum tempus amicorum temporibus] 'Tempora,' negotia, pericula, necessitates, ut vulgus loquitur, significant. Ut libr. de Offic. II. cap. 1. 'Tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum et reipublicæ temporibus;' id est, negotiis, necessitatibus. *Idem.*

§ 2 *Propter dilationem comitiorum*] Differebantur plerumque propter obnuntiationes. Nam si, dum comitia haberentur, augur aliquis de cælo servasset, magistratus obnuntiare poterat, et comitia in alium diem differre. Differebantur præterea per tribunorum intercessionem. Has autem obnuntiationes, dilationesque comitiorum, candidatorum scilicet gratia faciebant; cum aliqui sibi paratam repulsam videbant. *Idem.*

Quantum vos, honoribus mandandis esse voluistis] Hoc est, quantum mihi (auctoritatis scilicet) esse voluistis, in eo, quod honores mihi mandavistis; vel, dum honores mihi mandatis. *Fabricius.*

Cap. II. § 4 *Mithridate, et Tigrane*] Altero Ponti, altero Armeniæ rege, et superioris socero, ut Appianus; genero, ut Plutarchus scribit. *Hotom.*

Quorum alter relictus] Lucullus Mithridatem persecutus, a militibus desertus est: qui, cum nihil propius esset, quam ut rex caperetur, effusis de ipsius regis sententia thesauris et pecuniis omnibus, in eas sese, relicto rege, projecerunt. Ita rex in Armeniam ad socerum Tigranem profugit. *Idem.*

Ad occupandam Asiam] Asia, anno Urbis 620. Attali testamento, populum Romanum instituentis heredem sui regni, provincia est Romanorum facta. *Græv.*

In vestris vectigalibus exercendis] Quid est 'exercere vectigalia?' decumas ab aratoribus exigere, scripturam a pecuariis, portorium a mercatoribus. Hæc enim populi Romani vectigalia. *Hotom.*

Pro necessitudine, quæ mihi est cum illo ordine] Plinius XXXIII. 8. 'M. Cicero demum stabilivit equestre nomen in consulatu suo, ei senatum concilians, ex eo se ordine profectum esse celebrans, et ejus vires peculiari popularitate quærens.' *Idem.* Vide pro Rabirio Post.

§ 5 *Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est*] Nicomedes, cognomento Philopator, Nicomedis filius, qui patre Prusia necato, Bithyniæ regnum occuparat, regno a Mithridate pulsus, a Sylla restitutus est. Hac de causa paucis post annis, hoc est, Octavio et Cotta coss. moriens, populum Romanum regni sui heredem fecit, regnumque ejus in provinciæ formam redactum est. Eutrop. App. Flor. *Hotom.*

Regnum Ariobarzanis] Cappadociam; ex qua ipsum, bis antea pulsum, et bis a Romanis restitutum, Mithridates, Lucullo a senatu revocato, tertio dejecit; et tamdiu eo regno potitus est, dum Pompeius, ipso et Tigrane devictis, Ariobarzanem tertio loco restituit. *Idem.*

Huic qui succurrerit] Modius, Novant. epist. XCVII. testatur in Coloniensi se reperisse *qui successerit:* id et ego reperi in Erfurt. necnon in anonymo: quod procul dubio præferendum *τῷ succurrerit.* 'Succurrere bello' a Latinorum consuetudine remotum est. *Græv.*

Cap. III. § 7 *Mithridatico bello superiore*] Quod instauratum est Q. Pompeio, L. Sylla coss. Nam initio ejus belli Mithridates Q. Oppium (ut Florus appellat, 'proconsulem;' ut Appianus, cui potius assentior, 'pro-

prætorem') cepit, et in vincula conjecit: Manium Attilium asino insidentem Pergamum usque deduci jussit, præeunte præcone, et proclamante adesse Manium Attilium; eique ut Pergamum venit, aurum liquefactum in os infundi jussit: præfectis deinde Asiæ universis mandavit, ut intra diem trigesimum Romanos et Italos omnes ad unum, viros, mulieres, pueros, qui in Asia essent, trucidarent, et necatos ne sepelirent, sed eorum corpora feris objicerent; ut auctor est Appianus. Occisa autem civium Romanorum centum quinquaginta millia Plutarchus in vita Syllæ scribit; Val. Max. octoginta millia. *Hotom.*

§ 8 *Syllam ... resp.*] Oppressa a Mario, et Cinna, et Carbone. *Idem.*

Murenam Sylla revocavit] Propter pacem, quam ipse cum Mithridate fecerat: nam ille in Asia legatus a Sylla relictus cum duabus legionibus, ut Asiæ negotia constitueret, triumphi cupiditate incensus, regi bellum facere non desistebat, usquedum revocatus est. *Idem.*

Cap. iv. § 9 *Uno consilio, a binis hostium copiis*] Sertorii enim copias cum suis conjuncturum se putabat, ut scribit hic ipse in Mureniana, cap. 15. *Idem.*

De imperio] Id est, non de aliqua imperii parte, sed in totius imperii certamen et discrimen deveniretis; et 'ancipiti,' quoniam utrinque bellum inferebatur, ab Asia scilicet, et Hispania. *Idem.*

§ 10 *Ut initia illa gestarum rerum*] Mithridatem enim prælio fudit in Ponto, ut ille in extremam Armeniam profugerit ad Tigranem: quorum utrumque postea uno consilio, unis copiis in se invadentem, repulit ac profligavit. *Idem.*

Hæc autem extrema] Clades accepta primum a Fabio, deinde a L. Triario; Mithridatis reditus in Pontum, et magnam sui regni partem; multarum nationum contracta belli societas cum Tigrane et Mithridate adversus populum Rom. *Idem.*

Cap. v. § 11 *Injuriosius tractatis*] Leviter offensis. Nam, 'injuriosius' minus est, quam 'injuriose.' *Manut.*

Appellati superbius] Sordes in eos de tectis injectas, ait Strabo; pulsatos, Livius et Asconius. Cicero neutrum dicit, sed, 'appellati superbius,' ut oratorie rem minuat; quo magis populus Romanus in Mithridatem incendatur, qui legatum consularem vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necaverat. Legatorum autem, item ut tribunorum plebis, sacrosancta corpora putabantur. *Idem.*

§ 13 *Et eum prope esse*] In bello maritimo adversus prædones et piratas, quos toto mari mediterraneo persequebatur. Ergo maris mediterranei partem significat Asiæ finitimam: illud enim ad usque Ciliciæ fines et Amanum montem diffunditur. *Hotom.*

Cap. vi. § 14 *Propter socios*] Cum Antiocho et Ætolis propter fœderatas Græciæ civitates; cum Philippo propter Athenienses; cum Pœnis primo bello propter Messanam; altero propter Saguntum. *Manut.*

§ 15 *Neque ex scriptura vectigal conservari potest*] 'Ex scriptura,' id est, ex publicis pascuis. Unde 'scripturarius ager,' ut scribit Festus, 'in quo ut pecora pascantur, certum æs est; quod publicanus scribendo conficit rationem cum pastore.' *Hotom.*

§ 16 *Qui vobis fructuosi sunt*] Fabricius *fructui.* At enim nostri omnes stant a vulgato. *Grut.* 'Fructui esse' Latinis dicuntur, quæ fructum nobis præstant. Qui interpolarunt hunc locum, priscæ elegantiæ istius ignorantia, pro *fructui*, tritius et sibi notius *fructuosi* supposuerunt. *Græv.*

Cap. vii. § 18 *Etenim illud primum parvi refert*] Occurrit tacitæ cogitationi; posset enim aliquis dicere,

Si vectigalia nunc amittentur, victoria tamen postea recuperabuntur. Parvi, inquit, hoc refert; et cur parvi referat, statim causam subjungit. *Manut.*

§ 19 *Fidem concidisse*] 'Fidei' anceps est, ambiguumque vocabulum; tam enim ad eum qui fidem habet refertur, nimirum argentarium, quam ad eum qui fidem servat, pecuniamque dissolvit. *Hotom.*

Cap. ix. § 23 *Fani*] Comana, Bellonæ templum, significat, cujus sacerdos majestate, imperio, potentia, secundus a rege, consensu illius gentis habebatur; ut ait Hirtius de bello Alexandrino, Appianus in fine Mithridatici; quod Cicero etiam ostendit epist. ad Catonem. *Manut.*

Etsi urbem ex Tigranis regno ceperat] Tigranes ex suo nomine Tigranocertam appellarat; in quam copiosissimos quosque et locupletissimos totius imperii sui cives quasi in coloniam deduxerat; quam omnes, ut regi gratificarentur, certatim donis ac muneribus, pretiosissimisque quibusque rebus ornarant atque instruxerant; in qua, (inquit Plutarchus) præter alias opes immensas, talentorum octo millia Lucullum reperisse constat. *Hotom.*

§ 25 *In exercitum vestrum*] Primum in L. Flaccum, quem in Ponto Lucullus reliquerat; deinde in C. Triarium, Luculli legatum, qui in Flacci locum cum exercitu novo missus est. Nam hic Lucullum adventare sentiens, triumphi cupiditate impulsus prælium cum Mithridate commisit; quo in prælio cæsi sunt tribuni 24. centuriones 150. civium supra 7000. *Hotom.*

§ 26 *Stipendiis confectis*] Cum annos jam decem militassent. *Manut.*

Integræ] Neque lacessitæ bello, neque tentatæ. *Idem.*

Cap. x. § 28 *Ad patris exercitum*] Cn. Pompeii Strabonis, Catonis in consulatu collegæ. Is bello Italico proconsul, cum satis feliciter rempublicam gessisset, anno insequenti Q. Pompeium, Syllæ in consulatu collegam, qui ad capiendum jussu populi a Cn. Pompeio exercitum profectus erat, in tribunali interficiendum curavit. Itaque in Italia Cinnano bello exercitum habuit, in quo exercitu hunc quoque Cn. Pompeium, ipsius filium, adolescentem fuisse, Plutarchus auctor est. *Hotom.*

Miles fuit summi imperatoris] Patris ejus, non Syllæ; dux enim, non miles, ad Syllam profectus est. *Manut.*

Maximi ipse exercitus imperator] Plutarchus et Florus, eum in agro Piceno privatum hominem, annos tres et viginti natum, voluntarium exercitum conscripsisse tradunt, et cum tribus legionibus ad L. Syllam venisse, ad eumque se nobilitatem omnem contulisse; ut deserta urbe ad castra veniretur, complures in itinere Italiæ civitates solicitasse; Scipionem et Carbonem, adversæ partis duces, prælio lacessisse; mox ad Syllam cum exercitu instructissimo et paratissimo profectum, Imperatorem ab ipso Sylla salutatum, statimque in Celtiberiam missum esse. *Hotom.*

Sæpius cum hoste conflixit] Hostes publice tantum dicuntur, scilicet quibus bellum, populi Romani jussu, a collegio fecialium indictum est: inimici privatim, a quibus animo alienati et disjuncti sumus. *Idem.*

Civile] Marianum. *Manut.*

Africanum] Quo Cn. Domitium, et Hiarbam devicit. *Idem.*

Transalpinum] Gallicum; quod quale fuerit, paulo post ostenditur. *Idem.*

Mistum ex civitatibus] *Civitatibus* hic ferri non posse videtur. Nam si per 'civitates' intelligit Hispanicas et Lusitanicas civitates, cur dicit illud bellum mistum fuisse ex civitatibus,

et bellicosissimis gentibus, cum hæ civitates ad eas ipsas bellicosissimas gentes pertinerent, sive cum hæ civitates et hæ gentes essent unius ejusdemque regionis et populi? Credo Ciceronem scripsisse *mistum ex civibus, atque ex bellicosissimis gentibus;* Sertorianus enim exercitus conflatus erat ex multis civibus Rom. et ex Hispanis et Lusitanis. *Græv.*

Servile] A Spartaco gladiatore excitatum; cujus tamen confecti laus ad M. Crassum proprie pertinet. Et hic Pompeio gratificatur, Crassi laudem cum eo communicans. *Manut.*

Cap. xi. § 30 *Testis est Italia*] Italico bello extremo, civile exortum est; quo tempore divisa Italia diversas partes secuta est. In eo bello jam supra dictum est Cn. Pompeium voluntarium exercitum conscripsisse, et prospere rem gessisse. *Hotom.*

Testis est Sicilia] Quam Perpenna et Carbo, ex Italia pulsi, vi occuparant ea spe, ut hoc propugnaculo adversus Syllam uterentur. Ergo senatusconsultum factum est, ut Pompeius eo cum imperio proficisceretur; cujus audito adventu Perpenna profugit; at Carbo captus, et a Pompeio damnatus, interfectus est. *Idem.*

Testis est Africa] In quam postea missus est adversus Cn. Domitium proscriptum, et Hiarbam Numidiæ regem, bellum adversus Syllam molientes, quos prælio victos interemit. Quo bello intra dies xl confecto, Romam rediit, et quatuor ac viginti annos natus, adhuc eques Romanus, (quod quidem nemini antea contigerat) ex Africa triumphavit, Magnusque a L. Sylla appellatus est. *Idem.*

Per quam legionibus nostris in Hispaniam iter] Inter Padi et Rhodani fontes, Romanis opportunius, quam quod Annibal aperuerat. *Manut.*

Testis est Hispania] In qua Sertorium, octavum jam annum cum populo Rom. bellum gerentem, devicit. *Hotom.*

§ 31 *Tam turpe, tam vetus*] Nam Octavio et Cinna coss. cœptum est, ut ex Appiano intelligitur, qui, proconsule Sylla in Asiam misso, hoc bellum initium habuisse scribit. Confectum est autem hoc ipso anno, Lepido et Tullo coss. Vetus ergo, abhinc annis videlicet tribus et viginti, exortis e Cilicia prædonibus. *Idem.*

Cap. xii. § 32 *Brundusio*] Quare nominatim 'Brundusio?' quia per hosce annos, quibus adversus piratas et Mithridatem bellum gestum est, exercitus populi Romani Brundusio transmittebant. Quæ civitas est in Calabria, portu nobili, unde in Græciam iter est. *Idem.*

Duodecim secures] Duos prætores in provinciam euntes. Nam senis fascibus in provinciis prætores utebantur, binis in urbe. *Manut.*

§ 33 *Vitam*] Propter ea, quæ victus gratia in urbem assidue invehuntur. *Idem.*

Intra Oceani ostium] A freto Herculeo, unde Oceanus in mediam terram influit. *Hotom.*

§ 34 *Belli impetus navigavit*] Poëtice, ut illud infra, 'venti tempestatesque obsecundarint.' Quibus in locis, cum sensus tribuatur inanimis rebus, exsistit quidam orationis decor, et quædam poëtarum propria venustas, oratori nonnunquam, præsertim in laudando, concessa. *Manut.*

§ 35 *Gallia Cisalpina*] Italiæ parte, ab Alpibus ad Rubiconem flumen, quæ Gallia dicta est ab iis Gallis, qui Tarquinio Prisco (ut Liv. v. 33. demonstrat) regnante, ducentis ante urbem captam annis, Alpes transgressi, mediam prope Italiam occuparunt. Hanc igitur Romani Cisalpinam, alteram vero, unde venerant, Transalpinam vocarunt. Cæsar hanc Ulteriorem, illam Citeriorem perpetuo appellat. *Hotom.*

Duo maria] Adriaticum, et Tyrrhenum. *Idem.*

Cap. xiii. § 36 *Contentione*] Comparatione; nam contendere, interdum est comparare. *Manut.* Vide Off. i. 17.

§ 37 *Centuriatus*] Ordo militiæ fuit, quo centuriones, meritis insignes, ornabantur. *Idem.* Vide in Pison. 36.

Magistratibus diviserit] Quo diutius, ipsis concedentibus, administrare provinciam posset. *Hotom.*

Romæ in quæstu reliquerit] Apud argentarios. *Idem.*

§ 39 *Non modo manus*] Non modo nihil rapuisse, sed ne pedem quidem, ubi non licebat, posuisse dicatur. *Idem.*

Cap. xiv. § 40 *Inventum*] Sensus: quanam arte tanta celeritas reperta est? quæ res tantæ celeritati causam præbuit? Alii legunt *initum*, non ita bene: nam 'unde initus sit cursus,' quærimus pro, ex quo loco cœpit quis currere: quæ sententia huic loco non convenit. *Idem.*

§ 42 *Hostes omnium gentium*] Piratæ, qui cum omnibus gentibus bellum gerunt, prædam undecunque capientes. Itaque paulo post, 'commune omnium gentium' bellum appellat. *Manut.*

Cap. xv. § 45 *Tanta repente vilitas annonæ*] Quippe mercatores simul ut Pompeium maritimo bello præpositum audierunt, confisi fore ut prædones ex maritimis locis profugerent, et libera esset navigatio, magnum frumenti numerum Romam adduxerunt. Appian. Plutarch. *Hotom.*

Nisi ad ipsum temporis] Hic veteris codicis Coloniensis, quem consuluit Modius, ut et Erfurtensis, quem ipse inspexi, scriptura elegantissima utraque manu est amplectenda, *ad ipsum ejus temporis discrimen*, hoc est, illo ipso tempore, cum summa illius provinciæ res ageretur, cum amittenda Asia esset, aut servanda. *Græv.*

Cap. xvi. § 46 *Ii, quibus semper erat molestum, &c.*] Illud *semper* aberat Basilicano Colon. quod tamen cæteri libri agnoscunt. Itaque emendandum putabat Gulielmius, *ii quibus per erat molestum.* Et amat hanc τμῆσιν hic noster ad Atticum, lib. i. epist. postrema: 'Per mihi, per, inquam, gratum feceris,' &c. iterum lib. v. ep. 10. et lib. x. ep. 1. *Grut.* In Francii primo *semper* non legitur; sed legitur in Erfurt. Non insuavis est hujus vocis repetitio. *Grævius.*

Ad eum potissimum esse missum] Cum ipse quæstor tantum: alii qui idem bellum administrabant, Q. Metellus, M. Perpenna, consulares essent. *Hotom.*

§ 47 *Maximo, Marcello, Scipioni*] Q. Fabio Maximo Cunctatori; M. Claudio Marcello, qui primus docuit Hannibalem posse vinci; P. Cornelio Scipioni, Pauli filio: hunc enim potius, quam superiorem, significari puto. *Manut.*

Cap. xvii. § 52 *Contra virum fortem A. Gabinium*] Tribunum pleb. qui legem tulit de administratione belli maritimi Pompeio mandanda. Extant apud Dionem Gabinii et Catuli orationes contrariæ; idemque Dio, et præterea Plutarchus, auctores sunt, legem magna senatus dissensione latam esse; et alterum consulem, cum vehementius legi refragaretur, prope a plebe discerptum fuisse: Catulum quidem summa contentione primum repugnasse; sed postea, cognito tanto populi studio atque voluntate, destitisse. Vide Asconium in Orat. pro Cornelio, ubi de L. Trebellio. *Hotom.*

Cap. xviii. § 55 *Nihil timebat*] Propter populi Rom. societatem. *Idem.*

Appia Via] Quæ cum sit propinqua mari, per eam (ab Urbe ad Capuam) iter habere, piratis mare tenenti-

bus, sine periculo non licebat. *Manut.*

In hunc ipsum locum, Rostra, ascendere] Ut vos revocarent a jubenda lege illa, quæ maritimi vobis imperii decus asseruit. Hos duntaxat ferit hæc indignatio, non alios, qui pro lege Gabinia et Pompeio dicebant. *Anonymus.*

Cap. xix. § 58 *Tam diligentes*] Respicit, ut puto, ad leges Liciniam atque Æbutiam. *Grut.*

Inimicum edictum] Indicat edicturos consules Gabinio inimicos, ne quis referre ad senatum posset, præsentibus consulibus; cui se, cum prætor esset, non cessurum profitetur, nisi tribuni intercedant. *Ferrat.*

Vestrum jus] Non jus præturæ hic intelligit; prætor enim secundum leges non poterat referre ad senatum consulibus invitis; sed innuit scriptum fuisse in lege Gabinia, ut Pompeius, quos ipse vellet, legatos eligeret. *Idem.*

Cap. xx. § 59 *Si quid eo factum esset*] Si obiisset. Ominis causa mentio mortis omittitur. Vide Schotti Nod. Cic. i. 2.

In ipso vos spem habituros] Sic legendum, non ut vulgo, *in eo ipso.* Nam præterquam quod pronomen *eo* non est in quibusdam libris manuscriptis, ratio et consuetudo Latini sermonis postulant ut ita legatur, quemadmodum edendum curavi. Si enim *in eo ipso* legeremus, significaretur, Pompeius. At ex Plutarcho notum est, populum respondisse, se spem habiturum in ipso Catulo. *Lamb.*

§ 60 *Ab uno imperatore*] P. Scipione Æmiliano. Vide Somn. Scip.

Cap. xxi. § 61 *Adolescentulum, privatum*] Annos tres et viginti natus. Vide supra, cap. 10. et mox infra.

A senatorio gradu] Senatores tunc erant, cum quæsturam gesserant, quam obtinere non poterant, nisi post decem annua stipendia, adeoque post 27. annum; a quo aberat Pompeii ætas, qui 25. anno suæ ætatis triumpharit. *Ferrat.*

At eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed etiam studio omni visendam putavit] In hujus triumphi commemoratione, nulla fit senatus mentio, et populo id unum datur, ut accurrat visendi studio, et pompam acclamationibus honestet. Quippe Sylla, cum dictator publicas res privatasque haberet in sua potestate, Pompeium, quem in Siciliam miserat, ipse, inconsulto senatu, et absque ulla rogatione populi, triumphari jussit. Alterum triumphum ait orator ductum esse 'ex senatus-consulto,' nulla populi mentione; propterea quod, sublata per Syllam tribunitia potestate, universa reipublicæ administratio ad senatum fuerat translata; ita ut populus, neque in ferendis legibus, neque in decernendis triumphis ullam partem haberet. Pompeius consul tribunitiam potestatem restituit; Cornelius, tribunus plebis, legem tulit, ne quis legibus solveretur, sine populi rogatione. *Idem.*

§ 62 *Quid tam singulare, quam ut ex senatus-consulto, legibus solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset*] Cum post Syllæ dictaturam, et usque ad tribunatum C. Cornelii, senatus legibus solveret, sine populi rogatione, bene de Pompeio dicitur, 'ex senatus-consulto legibus solutus.' At quibusnam legibus? Lege Villia, qua prohibebatur petitio consulatus ante annum xlii; aliisque duabus Corneliis legibus, quæ ad consularem dignitatem eos non admittebant, qui quæstores prætoresque non fuissent. Pompeius autem annum xxxv agebat, et neque quæstor fuerat, neque prætor. Cur autem Pompeio annos nato triginta non licebat ullum magistratum capere, nedum consulatum? Quoniam lex erat, aut vetus

restituta a L. Sylla, aut ab ipso primum lata, ne quisquam, omissa quæstura, ullum alium petere magistratum posset. At Pompeius quæstor non fuerat; et quoniam quæstor non fuerat, non erat in ordine senatorio, sed equestri duntaxat. Aditum in curiam dabat quæstura, ex lege per L. Syllam dictatorem lata. *Idem.*

Eques Romanus] Non enim fuerat Pompeius quæstor, proindeque nondum erat senator. *Idem.*

Cap. xxiii. § 67 *Jacturis*] Jacturæ Latinis sunt largitiones, pecuniæ datæ corrumpendi causa, pronunciati per tribus nummi, aut ut ipse supra dixit, divisi magistratibus et hominibus gratiosis, quorum suffragatione potestates et provincias acceperant. Cicero pro Cluentio: 'Primum quidem illum judicem pecunia corrupit, deinde ipsum Aurium, non magna jactura facta, tollendum curavit.' Pro Flacco: 'quæ jacturæ! quanta largitio!' *Gronov.* de Pec. Vet. lib. iv. cap. 4. ubi vide plura.

§ 68 *P. Servilius*] Isauricus ab Isauris in Cilicia devictis: consul fuit cum App. Claudio. C. Curio, qui de Macedonia triumphavit, cum Cn. Octavio; Cn. Lentulus Clodianus, cum L. Gellio. C. Cassius fortasse ille est, qui consul fuit cum Marco Lucullo. *Ferratius.*

Cap. xxiv. § 69 *Quantam non iterum*] Vellet Grævius deleri *non*, et mutari *vidimus* in *videmus*. Itaque legeret, *quantam iterum in eodem homine præficiendo videmus.* Quod etsi dicat a suis quibusdam Mss. confirmari, tamen in contextu non recepit.

§ 71 *Non inutiles*] Simultates enim inter principes viros utiles erant tum legibus, tum libertati. *Ferrat.*

PRO A. CLUENTIO AVITO.

Cap. i. § 1 *Judicii Juniani*] C. Junius quæsitor fuerat in causa Oppianici; ideo judicium de Oppianico factum, appellat Junianum. C. autem Junius postea damnatus est, quod in Oppianici causa corruptus fuisse dictus sit. *Sylvius.*

Altera tantummodo] Gulielmius legit *alteram;* sed poterat subaudiri 'videbatur,' quod præcessit. *Gruter.* Altera scilicet parte. Est casus sextus, non primus. Nihil itaque immutandum cum Gulielmio. Mox Franc. *rationem veneficii, et criminum.* Accusator præter veneficium, et alia reo crimina objecit. *Græv.*

Lege est hæc quæstio constituta] Lege Cornelia constitutus est prætor, qui quæreret de veneficio. Vide Sigon. de Jud. ii. 30. 'Quæstio' est judicium publicum. *Idem.*

§ 2 *Ea quæ propria est judicii vestri*] Id est, de qua quæstio constituta est, ideoque de qua sententiam laturi estis. Quamvis enim accusator multa crimina reo objiciat, ut id quod causæ proprium est, sit magis credibile, judices tamen de eo solo pronuntiant, de quo quæstio constituta est: id igitur judici proprium est. *Sylv.*

§ 3 *Ut eorum omnem dissolutionem*] Id est, excusationem, negationem, purgationem, vel refutationem. Illa autem sententia est: Cum accusator intendit, vel probat crimina reo objecta, non continuo creditis, sed expectatis ejus qui reo patrocinatur dissolutionem: ideo spero fore, ut

refutationem meam horum veneficii criminum expectetis. Id si feceritis, nihil dixerit accusator, quod reum lædat. *Idem.*

In invidia, causa communis] Nam si propter invidiam condemnetur Cluentius; quis est, cui non idem periculum impendeat? Paulo post subjungitur, 'in communi incendio.' *Manut.*

Cap. ii. § 5 *Veritas*] Alii, Vict. Man. *falsitas.* Vide Victorium, Var. Lect. xxiv. 2.

Cap. iii. § 8 *Non quasi sæpe jam dicta, et nunquam probata sit*] 'Dicere causam' defensor dicitur, non accusator. Sic in Orat. pro Sext. Roscio Amer. cap. 3. 'Accusant ii, qui in fortunas hujus invaserunt: causam dicit is, cui præter calamitatem nihil reliquerunt. Accusant ii, quibus occidi patrem Sext. Roscii bono fuit: causam dicit is,' &c. 'Probare causam' apud Ciceronem non est demonstrare et confirmare argumentis, sed efficere, ut judicibus reipsa probetur. Cicero innocentiam Milonis demonstravit evidenter, non tamen probavit judicibus, qui eum damnarunt. Quamobrem illud unum contendit orator hoc loco, defensam antea non fuisse causam illam; aut injuria Quintii tribuni plebis; aut quia non de illo crimine accusationes reliquæ constitutæ sunt, ut probari potuerit, et palam fieri, nullam a Cluentio, pro condemnando vitrico, datam fuisse pecuniam. *Ferrat.*

Cap. iv. § 9 *Non a Cluentio*] Quintilianus iv. 5. 'Si,' inquit, 'unum crimen varie defendimus, supervacua partitio est; ut si ita partiamur: 'Dicam non talem esse hunc quem tueor, ut in eo credibile videri possit homicidium: dicam occidendi causam huic non fuisse: dicam hunc eo tempore, quo homo occisus est, trans mare fuisse.' Omnia, quæ, ante id quod ultimum est, exequeris, inania videri necesse est. Festinat enim judex ad id quod potentissimum est, et velut obligatum promisso patronum, si est patientior, tacitus appellat: si vel occupatus, vel in aliqua potestate, vel etiam si moribus incompositus, cum convicio efflagitat. Itaque non defuerunt, qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent, qua se dicturum esse promisit; primum, neminem majoribus criminibus, gravioribus testibus in judicium vocatum, quam Oppianicum; deinde, præjudicium esse factum ab iis ipsis judicibus, a quibus damnatus sit; postremo, judicium pecunia tentatum non a Cluentio, sed contra Cluentium. Quia si probari potest quod est tertium, nihil necesse fuerit dicere priora.' *Sylv.*

§ 11 *Paulo longius*] Quintil. iv. 1. *extremo.* Cum a proœmio ad narrationem vel ad refutationem transitus est, id debet in proœmio postremum esse, cui commodissime jungi initium sequentium poterit: id est, cadere non oportet abrupte ex proœmio in narrationem vel refutationem, sed ita conjungenda est, ut ex proœmio duci videatur. Hujus tamen transitus admonendi sunt auditores; nec in his partibus solum, sed in aliis etiam, et plerumque in quæstionibus. Quoniam tamen narratio brevis esse debet, si ea futura sit longior, ad eam ipsam præparandum esse judicem idem præcipit, ut Cicero (inquit) sæpius, sed hoc præcipue loco fecit: 'Paulo longius exordium rei demonstrandæ gratia repetam,' &c. *Idem.*

Cap. v. *Avitus*] Aliis *Habitus.* Cluentii cognomen ex ignoratione veteris orthographiæ suspicor esse depravatum. Quod enim constat ex antiquis monumentis, *B* pro *V* scribi solebat. Inde factum est *Habitus* pro *Avitus:* nam cum *Abitus* mendosum putaretur, *Avitus* autem differret ab *Abitus;* bonam correctionem librarii, aut homines imperiti existimarunt, si *Habitus,* tanquam

usitatum verbum, reponeretur; in quo repugnat veterum exemplorum observatio: nam sæpe *Aviti* cognomen reperitur, *Habiti* nunquam. Vibium Avitum nominat Plinius XXXIV. 7. et Tacitus lib. XIII. Accedunt lapidum antiquorum testimonia, in domo Cæsia Romæ, CLODIAE. AVITAE: in domo Arberinorum, CLAVDIVS. AVITVS: in hortis Jo. Georgii Cæsarini, BAEBIO. AVITO: Lubiani in Germania, DVRIVS. AVITVS: Neapoli, AVR. AVITVS. Id sensisse videtur, aut ratione ductus, aut antiqui exemplaris auctoritatem secutus, Tryphonius jurisconsultus, qui cum hujus orationis testimonio utitur, A. Cluentium Avitum appellat. *Manut.*

Fuit pater] Sic interpunge, *fuit, pater*, &c. Quintilian. IV. 2. 'Initium narrationis quidam faciendum a persona putant; eamque, si nostra sit, ornandam; si aliena, infamandam statim. Hoc sane frequentissimum est, quia personæ sunt inter quas litigatur. Sed hæ quoque interim cum suis accedentibus ponendæ, cum id profuturum est: ut, 'A. Cluentius Avitus fuit, pater hujusce, judices, homo non solum,'' &c. *Sylv.*

§ 12 *Nominis causa*] Lambinus *in omni causa*, ex Ms. ut ait, sed insulse, si modo quid sentio, et contra Pall. nostros, et editos antiquitus. *Grut.*

Non pietas] In filiam. *Sylv.*

§ 14 *Cluentia*] Romanarum mulierum nomina ex nominibus iis, quæ prima sequerentur prænomina, sumi mos erat; ut P. Cornelius Scipio, A. Licinius Crassus, Cn. Papirius Carbo, C. Julius Cæsar, M. Tullius Cicero. Harum familiarum fœminæ, Cornelia, Licinia, Papiria, Julia, Tullia appellabantur. Hæc igitur A. Cluentii Aviti soror, Cluentia appellata est. *Idem.*

Nullis auctoribus] Auctores in nuptiis dicebantur parentes, cognati, necessarii, tutores, aut amici, qui nuptias approbabant, et tabulas nuptiales signabant. Terent. Adelph. VI. 8. 'quis despondit? quis dedit? Cui quando nupsit? auctor his rebus quis est?' *Græv.*

CAP. VI. § 16 *Ne uteretur*] 'Uti aliquo' Ciceroni est id, quod frequentius dicitur, uti aliquo familiariter. Exempla non pauca sunt obvia, in primis in epistolis, et dudum a doctis animadversa. *Idem.*

§ 18 *Illa accusatio*] Cur non *hæc*, potius quam *illa*? quia digito accusatores ostendit, ut infra, 'is fecit heredem illum adolescentem:' et aliquanto post, 'avunculus illius adolescentis.' *Manut.*

CAP. VIII. § 23. *Gallicanum*] Qui primum Gallus fuerat, deinde, cum in Italiam habitatum venisset, non amplius Gallus, sed Gallicanus esse cœpit: quemadmodum de avo Pisonis materno dixit Cicero. Prius enim Gallus, dein Gallicanus, extremo Semiplacentinus haberi cœptus est. *Manut.* Vide Fragm. Orationum in L. Pisonem.

Non magna jactura facta] Non magno pretio. *Idem.*

§ 25 *Quatuor viros*] Sic dicebantur, qui summa cum potestate municipiis et coloniis præerant, sive annuam in iis jurisdictionem exercerent, ut Romæ consules, quamvis in aliis essent duumviri, in aliis seviri. Vide de his cum alios, tum Reinesium in Epistolis ad Rupertum et Norisium ad Cenotaphia Pisana, cap. 3. *Græv.*

Quo sequestre] 'Sequestres,' ut ait Asconius, 'sunt apud quos deponitur pecunia:' cum enim testes, judices, aliive qui corrumpuntur, iis non prius datur pecunia, quam quod promiserunt executi sunt; ideoque apud sequestres, ut et vulgo dicunt, in manu tertia, pecunia deponitur. *Sequestri* autem, non *sequestre*, ex præcepto Prisciani l. VII. legendum esset. *Sylv.*

Cap. ix. § 27 *Tres filios*] Quorum duos pater Oppianicus necavit: tertium sibi servavit, eum, qui nunc, a socru Sassia impulsus, Cluentium accusat. *Manut.*

Cap. xi. § 31 *Liberos*] 'Liberos' pro unico filio, unicave filia dici, A. Gellius ii. 13. scribit. *Sylv.*

§ 32 *Milesiam quandam mulierem*] Amplificationem ex comparatione aliquando fieri, Quintil. docet lib. viii. cap. 4. in qua nonnunquam proposito simili exemplo efficiendum est, ut sit majus id quod a nobis amplificandum est, ut Cicero pro Cluentio, cum exposuisset Milesiam quandam a secundis heredibus pro abortu pecuniam accepisse: 'Quanto est,' inquit, 'Oppianicus in eadem injuria majore supplicio dignus? Siquidem illa, cum suo corpori vim attulisset, se ipsa cruciavit: hic autem idem illud effecit, per alieni corporis vim atque cruciatum.' *Idem.*

Ab heredibus secundis] Secundus heres dicitur, ut ait Boëtius lib. Comment. in Top. Cic. c. 2. 'qui heredi instituto substituitur: veluti si quis filium instituat heredem, scribatque si is filius intra pubertatem decesserit, nepotem vel quemlibet alium heredem esse oportere.' *Idem.*

Per alieni corporis mortem atque cruciatum] Quintilianus legit, *per alieni corporis vim atque cruciatum:* quæ lectio magis placet, ne sit ordo rerum perversus. *Idem.* Quasi vero non frequens esset ὑστερολογία illa. *Burmann.* in Quintil.

Cap. xii. § 33 *Heredem*] Secundum: nam primus in utero matris erat. *Manut.*

Legat grandem pecuniam a filio] Id est, si filius ex ea nascatur, qui heres testamento instituitur. *Sylv.* Modus loquendi, ut in Topicis, 'Pater-familias uxori ancillarum usumfructum legavit a filio.' Similiter, 'solvere ab aliquo,' dicebat, ut Epp. ad Fam. vii. 17. 'Quinctus frater laborat, ut tibi, quod debet, ab Egnatio solvat.' *Manut.*

Nihil legat] Ne sibi ipsa fortasse partum medicamentis abigeret, ab Oppianico corrupta. *Idem.*

Cap. xiii. § 39 *Ad eam columnam*] Jus dicebat, opinor, ad columnam Mæniam; ad quam debitores, fures, et servi fugitivi accusabantur. Ejus mentio fit in Divin. apud Asconium. *Idem.*

Inter allegatos] Inter conscios qui accusarentur. *Ferrat.*

Cap. xv. § 43 *In Martis familia*] Quæ libera non est. Servi enim familia dicuntur. *Manut.*

Ab omni ejusmodi negotio] Ut quemquam accusaret. *Idem.*

§ 44 *Ex utriusque studio defensionis*] Non utriusque defensionis, sed utriusque Cluentii et Oppianici; quorum alter Martiales, alter causam publicam defendebat. *Idem.*

Cap. xvii. § 49 *Re semel atque iterum præjudicata*] Damnatione Scamandri et Fabricii. *Idem.*

Vicinitatem] Vicini enim Arpinatibus. *Idem.*

Patroni] C. Fabricii; cujus libertum Scamandrum fuisse paulo ante dictum est. *Idem.*

Cap. xviii. § 50 *Causa insidiarum*] Id est, cur veneno Cluentium Oppianicus necare voluerit. *Sylv.*

§ 51 *Magno cum metu incipio dicere*] Quod est hominis de ingenii fama, et de officio suo laborantis. In Divin. 'Ita Deos mihi velim propitios, ut, cum illius diei mihi venit in mentem, quo die, citato reo, mihi dicendum sit, non solum commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco.' De Orat. i. 26. 'Mihi, quique optime dicunt, quique id facillime atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt, et in exordienda oratione perturbantur, pene impudentes videntur, tametsi

id accidere non potest. Ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem, variosque eventus orationis, hominumque judicia pertimescit.' *Manut.*

CAP. XIX. *Qua tum eram*] Octo annis ante, cum Cicero annos 32. natus esset. Hanc enim orationem annis octo post Oppianici damnationem prætor habuit. Oppianici autem judicium Scamandri Fabriciique damnationem nullo fere temporis intervallo secutum est, cum L. Quinctius, Oppianici defensor, tribunus plebis esset, L. Lucullo, M. Cotta coss. *Id.*

§ 54 *Advocabat*] Advocatus, inquit Manutius, interdum est qui præsens reo favet; inde 'advocare' eodem sensu. Imo barbarum istud 'advocare,' sed Latinum pro fautores conquirere, et advocatos colligere. Neque aliter accipiendum apud Ciceronem. Ipse aderat, et alios, qui adessent, cogebat et arcessebat. Pro Quinctio: 'Par tibi jus cum Alpheno fuisse non putas, quia tamen aliquem contra te advocare poterat.' Ita Gronovius, not. ad Senec. de Clement. I. 9. ubi vide plura. *Grævius.*

CAP. XX. § 55 *Prima actione*] Ampliandi potestatem lege permittente. *Manut.*

§ 56 *Utque ei locus primus*] Ut ejus causa, quod cum Scamandri causa conjuncta esset, statim ageretur. *Idem.*

§ 57 *Ad Cæpasios fratres*] De quibus in Bruto, cap. 69.

CAP. XXI. *Adhibetur*] In codice sancti Victoris hæc adscripta sunt: *Nisi forte hæc causa est, quod medici nihil præter artificium, oratores etiam auctoritatem præstare debent:* sed hoc adjectitium puto. *Sylvius.* Equidem non modo in Palatinis hæc periodus non habetur, sed nec in Dresdensi, nec in utroque Francii, nec in editionibus illis vetustissimis, quas inspexi. Videtur sane cento esse, qui margini a magistro aut interprete, causas docente hujus dissimilitudinis in quærendo bono medico et malo patrono, fuit adscriptus. Sed causam veram non attigit. Si pessimus patronus adoptatur, quomodo potest is auctoritatem præstare? Nihil sane est absurdius hac sententia in hoc quidem loco. Cur diutius hunc pannum, tam pulchram orationem dedecorantem toleremus, et non potius deleamus, secuti optimos codices et editiones? Recentiores ex interpolatis libris illum adsuerunt, invito Tullio. *Græv.* Tametsi Grævio assentior, non ausim tamen periodum delere, quam habent Vict. Man. Lamb. et Grut. *Oliv.*

CAP. XXII. § 60 *Fabricios*] De uno Fabricio nominatim locutus est: sed Fabricius quoque Scamander fuit, cum Fabriciorum esset libertus. Patet infra. *Manut.*

§ 61 *Judicia senatoria*] Tunc enim soli senatores judicabant per legem Corneliam, quæ deinde abrogata est M. Aurelio Cotta prætore; lata altera lege, ut cum senatoribus equites ac tribuni ærarii judicarent. *Ferrat.*

CAP. XXIII. § 62 *T. Atti*] T. Attius, vel Accius, de quo in Bruto cap. 78.

Alter] Scamander. *Manut.*

Ipse se condemnavit] Fabricius, a subselliis discedens ante perorationem causæ. *Idem.*

§ 64 *De illo ipso*] De corrupto ab Oppianico judicio. *Idem.*

CAP. XXIV. § 65 *Statium Albium*] Oppianicum. *Sylv.*

Alter] Oppianicus adolescens, pietate erga patrem. *Manut.*

Quod abstulistis] Id est, a Staleno domum retulistis. *Sylv.*

§ 66 *Tantum donis datis, muneribusque perfecerat*] Male hic locus interpungitur: nam si *datis* pertineret ad *donis*, scripsisset Cicero, *donis muneribusque datis.* Distinguendum: *tantum donis, datis, muneribus perfecerat.*

Has ejusdem notionis voces cumulat rem exaggerandi causa, ut solent oratores. 'Data' Latinis sunt munera. Plaut. Asinar. I. 1. 'Non suppetunt dicta data.' Dona, quæ promisit, non sequuntur. Propert. III. 13. 'Heu nullis capta Licinna datis.' *Græv.*

Cap. xxv. § 68 *Safinii Atellæ*] Cum Safinius Atella pupillus bona sua judicio repeteret ab iis, qui male empta possidebant. *Manut.*

Suppressit] Non dedit judicibus; ipse clam retinuit. *Idem.*

Cap. xxvi. § 71 *Initium facit a Bulbo*] Festive admodum: nam cum initium cœnæ a bulbo fieri non soleat, Stalenus tamen a Bulbo judice initium fecit judicii corrumpendi: ideo vocavit eum Cicero præposterum atque perversum, in ambiguo jocum quærens. *Idem.*

Conditor totius negotii, Guttam aspergit huic Bulbo] A condiendo conditor, media syllaba acuta. Alludit ad bulbum, quod genus quoddam ceparum est. *Sylv.* Mirum Ciceronis ingenium in lepore dictorum. Judex est Bulbus, judex et Gutta. Rursus, bulbus est cibus; gutta, liquor quo conditur bulbus. Ex ambiguo igitur sumpsit occasionem jocandi; conditur enim bulbus adspersa gutta. *Manut.*

§ 72 *Amarus is*] Bulbus judex facilem se præbuit adjuncto Gutta judice: ut bulbus cibus adspersa liquoris gutta conditur, et amarum saporem amittit. *Idem.*

Qui aliquid ex ejus sermone speculæ] Nihil muto: quamvis Barnabas Brissonius, jurisconsultus eruditissimus, mihi confirmarit, se reperisse in quodam libro Ms. *spe gulæ:* nam omnino hoc, *spe gulæ*, corruptum est. *Speculæ* vero, rectum. Est enim ὑποκοριστικὸν ab integro, spes, specula prima longa, parva spes. Utitur eodem nomine lib. II. ep. ad M. Cælium: 'et eo magis, quod in communibus miseriis hac tamen oblectabar specula.' *Lamb.*

Degustarat] Non discedit a translatione: nam condire bulbum gutta, degustare aliquid speculæ, similitudinem habent. *Manut.*

Sequester] Cujus in manu pecunia deponeretur. *Idem.*

Delegerat] Arbitratu suo; qui etiam se ipse adoptasset, Æliumque de Staleno fecisset. *Idem.*

Si se Ligurem fecisset] Si Liguris cognomen ex imaginibus Æliorum sumpsisset: fuerant enim et Ælii Pæti et Ælii Ligures, ut in Fastis. *Idem.*

Nationis magis suæ] Quia natus, vel ortus ex Liguria. *Idem.*

Planus] Deceptor: Græcum verbum. Horat. Ep. I. 17. 59. 'Fracto crure planum.' *Idem.* Vide Gellium xvi. 7.

Quam palam omnes laturi essent] Ex lege Cornelia; quæ potestatem reo dabat, ut sententiæ vel clam vel palam ferrentur. Reus enim Oppianicus, qui Staleno pecuniam ad corrumpendum judicium dedisset, quin palam sententias ferri vellet, ut in eo Staleni fidem nosset, minime dubium erat. *Idem.*

Cap. xxviii. § 76 *Non liquere dixerunt*] Ii fuere novem judices, quorum nomina infra ponuntur. Quinque autem Oppianicum absolverunt, reliqui 19. condemnarunt: omnes enim judices, adjuncto Staleno, 33. fuere. *Idem.*

Superioribus suis judiciis] De Scamandro et Fabricio. *Idem.*

Ambitione] Ambitio in judice est, cum non habet rationem justi in pronunciando, sed hominum gratiæ plus tribuit quam æquo, cum captandæ gratiæ alicujus causa aut damnat aut absolvit. Sic 'ambitiosæ sententiæ,' Suet. Domit. 8. 'ambitiosas centum virorum sententias rescidit.' Alibi plura notavimus hujus notionis exempla. Gruterus testatur in S. Victorii

codice legi *sive ambitione abductus*, quod non rejicerem, si plures codices subscriberent: sed mei omnes vulgatam tuentur. *Græv.*

§ 77 *Pudentissimum*] Miror adhuc esse qui Manutianos sequantur, edantque *prudentissimum;* omnino insipide. *Grut.*

Cap. xxx. § 82 *Tabulas*] Tabulas nimirum accepti et expensi, ut omnes patres-familias. *Græv.*

Vestigium] A feris facta translatio est, quarum vestigia canes cum invenerunt, ipsas feras ubi jaceant tandem inveniunt. *Sylv.*

Ad ipsum cubile] Est adhuc in translatione; ferarum enim cubilia dicuntur, ubi jaceant. *Idem.*

Cap. xxxi. § 84 *Ad conciliationem gratiæ*] Id est, ad reconciliandum Cluentium Oppianico. *Idem.*

Sapientissimum] Hesiodi sententia, lib. inscripto Opera et Dies.

§ 86 *Reus et accusator*] Reus Oppianicus; accusator, Cluentius: ut nec Oppianicus effugere posset, quin ab aliquo, vel si cum Cluentio in gratiam rediret, accusaretur: (elabi autem quovis accusante non poterat:) nec ipse Cluentius ab accusando desistere, quin calumniæ subiret infamiam. *Manut.*

Cap. xxxii. § 87. *Alienissimum*] Neque propinquum, neque amicum. *Sylv.*

§ 88 *Suo nomine*] Aliis enim criminibus illi judices et accusati et damnati sunt; non quod pecuniam in judicio Oppianici accepissent. *Ferrat.*

Cap. xxxiii. § 89 *Non modo causæ*] Tempus aliquod poscenti. *Manut.*

Ne legi quidem] Quæ judicem quæstionis abduci a suo munere vetabat. *Idem.*

§ 90 *Putabo fuisse*] Id condonat adversario, ut ad proxima gradum faciat. *Sylv.*

At ipse ea lege quærebat] Hic locus dialogo similis est, ut etiam respondentis adversarii personam sustineat: quæ varietas, si rara est, jucunda est. *Idem.*

Paucos dies] Donec Junius quærere desiisset. *Manut.*

Privatus] Id est, postquam esset perfunctus tribunatu plebis. *Idem.*

§ 91 *Interlitus*] Transfert a Junio culpam in Verrem, quo codicem suum corruperit, ut damnaretur Junius: quod alii sententiam judices de Oppianico tulissent, alii scripti essent in suo codice. *Idem.*

Cap. xxxiv. § 92 *Qui hoc confitentur*] Responsio Ciceronis; in qua verbum 'confitentur' iniquam rem significat, quod, quibus criminibus a Junio petita multa esset, quod in legem scilicet non jurasset, quod ex lege subsortitus non esset, eorum criminum legibus damnatus quidem esset, verum non propter ipsa crimina, sed quia contra legem aliam commisisset: quod qui confitentur, iidem injuste damnatum esse Junium, simul confitentur. Hoc quasi κατὰ παρένθεσιν pronunciatur. Si qui, inquit, ideo damnatum fatentur Junium iis legibus, non quod adversus eas, verum quia contra aliam legem, id est, contra legem de corruptis judiciis, commiserit; iidem quod nos dicimus, possunt defendere, idem illud judicium, quo damnatus est Junius, judicium non fuisse. Ita nostram causam agent. Possunt, inquit, id est, licet eis defendere, id quod a nobis defenditur, judicium illud non fuisse. *Manut.* Sed legebat Manutius *possunt, illud idem judicium non fuisse, defendere.* Grævius tamen aliter censet. Negandi, inquit, particulam primus intrusit Victorius, an ex codice aliquo ignoro, et valde dubito, quia in nullo libro, quos Lambinus, Gruterus, et ego inspeximus, invenitur. Victorium secuti sunt cæteri editores omnes recentiores. Sed veterum codicum scriptura, etsi prima fronte

aliter possit non attente rem consideranti videri, omnino retinenda est, *qui hoc confitentur, possunt iidem illud judicium fuisse defendere.* Oliv.

§ 93 *Quasi pro theatro*] Cujus in gradibus quamplurimi sedent. *Manut.*

§ 94 *Fausto Syllæ*] Syllæ dictatoris filio, Pompeii Magni genero. *Id.*

De pecuniis residuis] Quæ ad peculatum spectant: nam Orchinium de peculatu quæsisse, infra legitur. Pecuniæ vero residuæ, quibus accusari Faustum judices noluerunt, erant eæ, quas ex publica administratione Syllani homines, ipso Sylla largiente, in usum privatum converterant. *Idem.*

Cap. xxxv. § 95 *Nec P. Popillius, nec Q. Metellus*] Popillium C. Gracchus, Metellum r. Saturninus, tribuni plebis, expulerunt. *Idem.*

Cap. xxxvi. § 98 *Præmia legis*] Ut in integrum restituerentur; ut, quo crimine damnati fuerant, absolverentur, convictis eodem crimine, id est, ambitus, accusatoribus suis. *Idem.*

§ 99 *Majestatis*] Accusatus quidem est corrupti judicii nomine, sed ideo damnatus, quia majestatem læsisset. *Idem.*

M. Æmilio, clarissimo viro] Legendo *Mam.* non *M.* existimo: ut sit Mam. Æmilius Lepidus, qui cum D. Bruto consul fuit. *Idem.*

§ 101 *Ad Juturnæ*] Templum: usitatum loquendi genus. *Idem.*

Cap. xxxvii. § 103 *Decuriæ*] Decuria est album judicum, in quod ejusdem generis et census judices erant relati, ut dudum Casaubonus ad Suetonium docuit. Et, sicut postea cum ex pluribus ordinibus judices legerentur, alia erat decuria senatoria, alia equestris, alia tribunorum ærarii, sic tum temporis plures erant decuriæ senatoriæ. Itaque hic Falculæ suam tribuit decuriam. His decuriis judicum sua quoque fuerunt assignata munera, ut non ad omnia judicia legerentur ex omnibus decuriis judices, sed una aut altera decuria hoc vel illo tempore esset immunis. Munus enim erat, hoc est onus, judicem sedere. Sueton. August. 32. 'plerisque judicandi munus detrectantibus, vix concessit ut singulis decuriis per vices annua vacatio esset.' Quamvis vero rationem munerum et immunitatum, quæ in decuriis senatoriis Ciceronis tempore obtinuit, ignoremus, ut alia multa, clare tamen patet ex hoc loco, Falculam sedisse, cum suæ decuriæ sedendi munus non esset: itaque cum alienæ decuriæ munere sederet, cupiditatem aut corruptionem præ se ferre videbatur. Hinc tanquam cupido judici, et non ex lege sedenti, multa fuit imposita. *Græv.*

Neque ex lege] Quæ sententias ferri, nisi causa prius cognita, vetabat. *Manut.*

Paulo sedatiore tempore] Cum tribunus plebis non esset L. Quinctius: nam paucis post Junii condemnationem diebus e tribunatu exivit. *Idem.*

Ut illam multam non commiserit] Multam committere, est committere quod multa dignum sit. *Idem.*

Quam Stalenus, qui causam nusquam eadem lege dixit] Sic restitui, scripturæ veteris vestigia secutus. Sententia autem hæc est: Non numero (inquit) absolutionem Fidiculani: nam, quamvis absolutus sit, nihilominus tamen, quam Stalenus pecuniam ob rem judicandam accipere potuit: qui tamen Stalenus nusquam accusatus est, quod pecuniam ob rem judicandam accepisset.' *Lamb.*

Qui non perpetuo sedisset] Quod objiciebatur Falculæ. Supra, 'cum præsertim, id quod fuit illo judicio invidiosissimum, paucos dies ex subsortitione sedisset.' *Manut.*

Quæ præjudicia] Unum in Scamandro, alterum in Fabricio. *Idem.*

Cap. xxxviii. § 105 *Rumusculos*

aucupati] Ambitione adducti; ne corrupti, ut Bulbus, Stalenus, Gutta, qui jam Oppianicum damnaverant, viderentur. *Idem.*

Illum] Oppianicum. *Idem.*

§ 106 *Principem*] Oppianicum. *Adjutores*] Scamander et Fabricius.

Cap. xli. § 113 *At condemnarat*] Dialogo aut altercationi similis hic locus est, ubi personam accusatoris et patroni vicissim agit Cicero. *Sylvius.*

§ 115 *Litem eo nomine esse æstimatam*] Litem æstimare, ut ait Asconius in Commentariis in Act. ii. in Verrem, est pecuniam, de qua lis fuit, et propter quam condemnatus est reus, in summam redigere, quæ de bonis ejus redigatur. Lis igitur æstimari solebat ei, qui repetundarum postulatus esset. Quod igitur P. Septimius Scævola ob rem judicandam accepisset pecuniam, lis ei æstimata est. *Idem.*

Nunquam enim] Sententia est: Si quid aliud in damnatum reum dicatur, judices ita diligentes non sunt, quam cum reus nondum damnatus est. *Idem.*

§ 116 *Hac lege ipsa*] De repetundis: nam litis æstimatio ad crimen repetundarum pertinet. Scævola enim non hac lege, sed aliis criminibus et reus factus est, et condemnatus. Lis autem ei æstimata gratiæ causa; ut, quod capitale erat, pecunia æstimaretur. *Manut.*

Cap. xlii. § 118 *In hac*] Legebat Pantagathus *in hoc.* Ursin. 'In hac,' est, in hac causa. *Græv.*

Cap. xlvii. § 130 *Ex notatione tabularum*] Discoloribus enim ceris notatæ sunt, Hortensii oratoris, ut creditum est, culpa. Quod ei Cicero objicit in Divinatione c. 7. *Manut.*

Cum equestri ordine] Simul cum equestri ordine, illa judicia reprehendente; ut legem de communicandis judiciis necessariam fuisse ostenderet. *Idem.*

Cap. xlix. § 137 *In quos*] Corruptum locum ita sanari posse arbitror, *ii, queis tum consulibus designatis.* Manut.

Referendum ad populum] 'Ferri ad populum' dicitur, non 'referri:' itaque malim hic *ferendum.* Idem. Dresd. uterque Francii, edd. antiquæ omnes, *perferendum.* Græv.

Cap. li. § 140 *L. Crassi*] Vide lib. ii. de Orat. cap. 55.

Cap. lii. § 143 *Lege*] Qua soli senatores tenebantur. Avitus autem senator non erat. *Manut.*

Certe ut hominem confirmare oportet] Quid sibi velint hæc verba, ignoro: abesse possent sine detrimento ullo sententiæ. Sed invitis libris omnibus, quis ausit illa delere? *Grævius.*

§ 144 *Qui coisset*] Qui conspirasset cum aliis in alicujus caput, ut condemnaretur. 'Coire' semper fere accipitur in malam partem: hinc 'coitiones' sunt seditiosa conventicula. *Idem.*

Cap. lv. § 150 *Primum (ut id iniquissimum esse confitear) hujusmodi est, ut commutatis eis opus sit legibus; non ut iis, quæ sunt, non pareamus*] Mendosus videtur quibusdam esse hic locus Atqui sanus est, neque ad intelligendum difficilis, si modo cogites, in his (*ut id iniquissimum esse confitear*) concessionem esse oratoriam. Attius dixerat, iniquum fore, si non iisdem omnes legibus tenerentur: Cicero respondet concedendo primum, deinde negando. 'Iniquum' id esse ais. Esto iniquum, ac si ita vis, 'iniquissimum.' Id si idem tibi, et 'confitear,' cujusmodi est? quid tum? quid efficies? Id unum: 'Opus esse commutatis eis legibus:' eas mutari leges oportere. 'Non autem id ejusmodi est, ut non pareamus iis legibus, quæ sunt constitutæ.' Deinde id nego iniquum esse. 'Quis enim unquam hoc senator accusavit,' &c. *Odinus.*

§ 151 *Questus in veteres judices*] 'Queror in aliquem' non dicunt Latini, sed 'queror de aliquo.' Hoc igitur totum deleri jussi. *Lamb.* Lego, dissentientibus antiquis libris, *qua est usus in veteres judices:* atque hac ego conjectura, nec a vetere scriptura longius discedente, et sententiam illustrante, magnopere delector. Quid enim est, *questus in veteres judices?* quanto autem aptius, *acerbitatem proscriptionis suæ, qua est usus in veteres judices?* Veteres enim judices, id est, equites Romanos, qui lege C. Gracchi per annos II judicia tenuerant, non modo judicandi potestate victor Sylla privavit, verum etiam proscripsit. *Manutius.* Valde blanditur mihi conjectura Manutii. *Græv.*

Cap. LVI. § 154 *Quam secuti petitionem reliquissent*] Erit facilior explicatus, si distinguas in hunc modum, *quam secuti, petitionem, &c.* Oliv.

Cap. LVIII. § 159 *Tabellam*] De qua Asconius in Divinat. cap. 7.

Cap. LIX. § 163 *Hominem multorum hospitum*] Facete dictum ambiguo sensu: nam hospitem multorum esse, laus est in nobilibus viris; in caupone quæstus est, itaque laude caret. *Manut.*

Si invitaverit] More cauponum prætereuntes invitantium, ut ad se divertant. *Græv.*

Cap. LXII. § 175 *Statio Albio*] Libertus erat Oppianici senis, ut ex prænomine et nomine illius patet. *Ferrar.*

Cap. LXIV. § 179 *H-S* *] Post vocem *sestertium* jussi notari stellulam, per quam admoneatur lector, hic deesse numerum. *Lamb.*

§ 180 *A coactoribus*] Iis qui cogunt et exigunt pecunias de bonis, quæ in auctione venierunt. *Manut.*

Cap. LXV. § 182 *Morbo*] Animi, ut antea. *Idem.*

Abfuisse] Lege *adfuisse.* Si dicam, nullum adhibitum esse virum; vos contra virum ejus, quem illa secum habere libidinis causa consuesset, affuisse dicetis. Jocus est ex amphibolia. *Idem.*

Cap. LXVI. § 186 *Esto: in tabellis, nihil est auctoritatis*] Joan. Passeratius, homo pereruditus, legendum putat, *in tabellis nonnihil est, &c.* cui assentior. *Lamb.*

Cap. LXIX. § 197 *Theano Appulo*] Ego puto utrumque *Teanum, Apulum,* et *Sidicinum,* scribi: *Apuliam* et *Apulum,* modo simplici *p,* ut apud Horatium semel reperi, 'altricis extra limen Apuliæ;' modo duplici *pp,* ut plerumque. *Ursin.*

Cap. LXX. § 199 *Uxor generi, noverca filii, filiæ pellex*] Magna vis eloquentiæ; cujus ipse testimonium exstare voluit in eo libro, quem Orator inscripsit. Vide cap. 30. *Manut.*

DE LEGE AGRARIA,

ORATIO I.

Argum.—Kalendis Januariis consules magistratum inibant, magnaque civium multitudine celebrante, in Capitolium ascendebant, ubi rem divinam faciebant; mox etiam senatum advocabant, et habebant. Eo die Servilius Rullus tribunus plebis, qui cum collegis proximo Decembri

magistratum inierat, de lege Agraria, quam jam promulgarat, verba in senatu fecit: solebant enim ante patres consulere, qui ad populum aliquam legem ferre parabant, ut auctores essent. Eam legem Cicero, quod ærarium exhauriret, vectigalia proscriberet, possessiones omnes publicas venderet, omnia belli subsidia et ornamenta pacis imperio Romano adimeret; quod decemviros in quinquennium cum summo imperio omnium fortunis et capitibus imponeret, summa cum assensione et approbatione bonorum omnium dissuasit, et a tribunitiæ largitionis metu senatum et bonos omnes hac oratione liberavit; quam Kalendis Januariis in Capitolio habuit, ut in Pisonem scribit. *Turneb.*

Hujus legis undecim capita ex tribus, quæ sequuntur, Orationibus colligi possunt: I. Ut tribunus plebis, qui legem hanc tulerit, creet per septemdecim tribus eodem modo, ut comitiis Pont. Max. decemviros ex iis qui præsentes profiteantur. II. Ut legem curiatam de illis ferat, qui prætor primus factus sit, vel eo impedito, qui postremus, cui non possint tribuni plebis intercedere; si lex curiata ferri non possit, decemviri tamen eodem jure sint, quo qui optima lege. III. Ut decemviri habeant auspicii deducendarum coloniarum causa pullarios, ut tresviri lege Sempronia, apparitores, et alia hujusmodi; prætoriam denique potestatem ad quinquennium sine provocatione. IV. Ut liceat illis vendere omnia, de quibus S. C. facta sunt M. Tullio et Cn. Cornelio consulibus; agros item, loca, ædificia, aliudve quid extra Italiam, quod publicum populi Romani factum sit, L. Sylla et Q. Pompeio consulibus, aut postea. V. Ut liceat etiam vendere vectigalia in lege nominata; habita actione in quibus locis ipsis videbitur. VI. Ut ad ipsos decemviros cognitio pertineat, qui privati agri, qui publici sint; utque iis, quos publicos esse judicaverint, vectigal possint imponere, duobus exceptis. VII. Ut quod ad quemque pervenit, pervenerit ex præda, ex manubiis, ex coronario, quod neque relatum est in publicum, neque consumptum in monumento, id quilibet, uno cepto Pompeio, profiteatur apud decemviros, et ad eos referat: qui, si qua pecunia post Tullium et Antonium consules ex novis vectigalibus recipiatur, ea quoque uti possint. VIII. Ut hac pecunia agros emant in Italia, qui coli et arari possint, a volentibus tamen vendere, non ab invitis: neve ea pecunia in ærarium referatur, aut exigatur. IX. Ut in eos agros, qui hac lege empti fuerint, colonias deducant, et in quæ loca præterea videbitur. X. Ut Capuam in coloniam deducant quinque millia colonorum, iisque et Capuanum agrum, et Stellatem dividant. XI. Ut quæ post Marium et Carbonem consules publice data, assignata, vendita, concessa, et possessa sunt, ea omnia eo jure sint, ut quæ optimo jure privata sunt. *Ferratius.*

CAP. I. § 1 *Quæ res aperte petebatur, ea nunc occulte cuniculis oppugnatur*] Significat Alexandriam et Ægyptum, quæ ab Alexandro rege, qui Cotta et Torquato coss. Tyri mortuus est, testamento populo Romano relictæ dicebantur. Quod cum Romæ percrebuisset, multi extiterunt, qui aperte dicerent, adeundam esse regiam hereditatem, Ægyptum Ptolomæo adimendam esse, qui eam tenebat, quod non esset nec genere nec animo regio. Qua de re apertius agitur in sequenti oratione. Usus est autem translatione e re militari ducta: nam 'petebatur,' a gladiatorum aut præliatorum petitionibus sumptum est: cui translationi respondet illa altera a bellicis clandestinis oppugnationibus hausta, 'cuniculis oppugnatur;' quod quid sit, expressit in secunda, cum dixit, 'nunc tetris tenebris et caligine,

Alexandriam se perventuros arbitrati sunt.' Sunt enim cuniculi fossæ subterraneæ hominum ingenio ad cuniculorum animantium imitationem fabrefactæ, ut clam mœnia urbium hostilium suffodiant, atque imprudentibus hostibus in eorum oppidum erumpant, quales quondam Camillus in capiendis Veiis machinatus est. Contrariis autem his hæc est ornata oratio, 'aperte peti,' et 'clam cuniculis oppugnari.' *Lauredanus.*

Decemviri] Qui lege Rulli creati erant. Ad agrorum assignationem et coloniarum deductionem persæpe triumviri creabantur, nonnunquam quinqueviri. Rullus sua lege decemviros creari jubebat: Cæsar in consulatu agros per XX viros assignavit. *Turneb.*

Eosdem consules] Syllam et Pompeium intelligit, ut ex orat. II. apparet: nam in lege Rullus quæ publicabat et vendebat, ex horum consulatu definiebat. *Idem.*

§ 2 *Proximo capite*] Legis suæ. Multa enim capita, multasque sententias complectebatur Rulli lex: capita enim vocantur legum partes a jurisconsultis. *Idem.*

Excogitabit] Quod si faceret, excusandus esset: verum nihil excogitat. 'Veneat,' inquit, 'silva Scantia.' *Manutius.*

§ 3 *Scantia*] Silvam Scantiam censores publicanis pecuariis locabant. Cic. in Bruto cap. 22. Suspicor illic fuisse Scantias aquas, ubi, ut inquit Plinius II. 107. 'e petra flamma exibat, quæ pluviis accenderetur.' *Turneb.*

Relictis possessionibus] Locis sterilibus, quæ quod locari non possint idcirco in tabulis censoriis scripta non erant, sed negligebantur. Virgil. Georg. IV. 'cui pauca relicti Jugera ruris erant.' *Idem.*

Pascuis] 'Pecunia ipsa a pecore appellabatur. Etiam nunc in tabulis censoriis pascua dicuntur omnia, ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat.' Ita Plinius XVIII. 3. *Idem.*

CAP. II. § 4 *Persequitur in tabulis censoriis totam Siciliam*] Hæc etiam videntur esse ab oratore subjecta voci præconis, cum post Italicas possessiones Siculas quoque recitasset, quas ita persecutus erat in lege Rullus, ut in tabulis censoriis inveniebantur. *Laured.* Puteanus mallet, *persequitur, ut in tabulis:* ita, ut fit in tabulis. Non male. *Gruter.*

Audistis auctionem populi Romani proscriptam] Satis hæc verba docent, possessiones proscriptas ex lege per præconem recitatas fuisse, cum inquit, 'audistis.' Invidiose autem vocat 'auctionem,' non possessionum, sed populi Romani, et addit 'proscriptam a trib. plebis,' quasi qui defensor commodorum populi Romani est constitutus: est enim hoc etiam vehementius, quam si 'a Rullo' dixisset. *Laured.*

§ 5 *Attalensium*] Attalia, urbs Lyciæ: Lydiæ est in Stephano. Ab Ἀτταλεὺς more Latinis usitato fit *Attalensis.* Olympus urbs Pamphyliæ: inde Ὀλυμπηνὸς, inquit Stephanus, gentile formatur, Latine *Olympenus.* Servilius proconsul in Ciliciam missus, piratas vicit: eorum urbes Phaselum, Olympum, Attaliam, Isaurumque Ciliciæ arcem expugnavit; nomenque Isaurici sibi adoptavit. *Turneb.*

Deinde agros in Macedonia regios] Qui regis Philippi et ejus filii Persis fuerunt; quorum illum T. Quinctius Flamininus, hunc L. Æmilius Paulus devicit. Auctor Livius, et Florus, et Plutarchus. *Laured.*

L. Mummii imperio] Qui bellum Achaicum confecit, Corinthum diruit, quod ibi legati populi Romani violati fuerant. *Turneb.*

Apud Carthaginem Novam] Carthago Nova in Bætica Hispania ad litus fuit ab Asdrubale Pœno condita. Nova autem dicta est, ut a vetere, quæ in Africa erat, distingueretur,

auctore Stephano. *Laured.*

Consecravit] Consecrare nihil aliud erat, quam a privato cultu sacro aliquo carmine vindicare; ut Romæ Sp. Mælii et M. Ciceronis area consecrata est. Consecrasse autem Carthaginem Africanum docet etiam Appianus in Libyca extrema. Hac de consuetudine loquitur Cicero de Leg. lib. II. *Idem.*

Cap. III. § 7 *Atriis auctionariis*] Atria quædam erant in foro, in quibus consessus præconum erat, auctionesque fiebant. Sententia est: Etiam nepotes, adesa re familiari et perdita, ut creditoribus solvant, non in triviis, neque passim, sed certis et constitutis in locis, ut in atriis auctionariis, solent auctionari. *Turneb.*

§ 8 *Liberis populis*] Hic liberos populos dicit, qui neque in provinciæ formam redacti sunt, ut vectigal pendant, neque regi parent: nam provinciis et regnis opponit. *Idem.*

Privati] Legatos significat eos qui legationes liberas obibant, quas Romani senatores a senatu sæpe impetrabant, vel vitandi periculi, vel voti solvendi, vel negotii privati procurandi, vel hereditatis obeundæ, vel pecuniæ exigendæ causa. *Laured.* Vide de Leg. III. 8.

Graves eorum adventus] Proinde in consulatu has legationes tollere tentavit Cicero, quanquam ad senatus commodum pertinere videbantur; fecissetque, nisi levissimus tribunus plebis impedisset: postea lex Julia quinquennio definit. *Turneb.*

Cap. IV. § 10 *Severitas*] Severitas propter acerbitatem reprehendenda, si invitos spoliabunt; benignitas propter quæstum vituperanda, si pecunias, ne vendant, accipient. Dilemma. *Laured.*

Suspiciosæ] Nam suspicio est trib. a Siculis et ab Hiempsale pecunia corruptos, exceptionem legi adjecisse. *Idem.*

§ 11 *Hic quæro, si Hiempsali satis est cautum fœdere*] Utramque harum exceptionum reprehendit dilemmate. Hoc modo: Recentoricus ager aut privatus est aut publicus: si privatus, non fuit excipiendus; nam vectigal agris publicis tantum imponitur: si publicus, non gratis parcit ei agro, sed pecunia corruptus. Item: Hiempsalis agris aut satis est cautum fœdere, aut non: si satis, non attinuit eum excipi: si non satis; ergo pecunia inductus ei agro cavet, ne vendatur. *Idem.*

§ 12 *Manubiis*] A. Gellius XIII. 24. 'Sed quæro,' inquit, 'an M. Tullius, verborum homo diligentissimus, in oratione, quam dixit, de lege Agraria, Kalendis Januariis contra Rullum, inani et illepida geminatione junxerit manubias et prædam, si duo hæc verba idem significant, neque ulla re dissident.' Hæc ille. Sed alibi in his ad Tullium notis, docui ex Asconio, per 'manubias' sæpe significari partem prædæ captæ, quæ imperatoribus, qui bellum aliquod feliciter et e republica gesserant, a republica dabatur, quam illi plerumque impendebant in opus aliquod publicum. Unde illa inscriptio, de qua Gellius, templo præfixa, 'Ex Manubiis.' *Græv.*

Coronario] Quod conferebatur a provincialibus in coronas ad ornamentum triumphi: itaque nisi decreto triumpho, coronarium exigi non licebat. Cic. in Pisonem c. 37. 'mitto aurum coronarium, quod lex decerni et accipi vetat, nisi decreto triumpho.' *Turneb.*

In monumento] In templis Deorum immortalium, porticibus, basilicis, ornamentisque publicis, quæ hoc loco monumentorum nomine veniunt. *Idem.*

A Fausto] Cicerone prætore, Faustus Sylla, Syllæ dictatoris filius, de residuis pecuniis, ut causam diceret apud Orchinium, magna contentione pugnatum est a tribuno. Sylla enim,

qui diu exercitibus præfuerat, et rempublicam tenuerat, ex ærario et vectigalibus magnam vim pecuniæ sumpserat: causa tamen recepta non est. *Idem.* Vide pro Cluent. c. 34.

§ 13 *Peregrini Roma ejiciuntur*] Cotta et Torquato coss. Caius Papius omnes peregrinos, qui Itali non essent, quod eorum nimia frequentia esset, moresque importarent a Romanis institutis alienos, urbe ejecit lege lata. Auctor Dio. Ejus legis meminit Cicero in Officiis, quam et improbat, ut hoc loco. *Idem.*

Cap. v. § 14 *Emptionibus*] Ea pecunia ementur agri, qui plebi Romanæ assignentur. *Idem.*

Vir optimus] Qui nemini injuriam facere vult. Locus in ironia est. Caverat autem in lege Rullus, ne decemviri agros ab invitis tangerent: hoc enim erat usus verbo. *Idem.*

Æquitatem] In hoc etiam salse atque εἰρωνικῶς Valgii improbitatem insectatur. 'Æquitatem' autem 'animi' virtutem eam, quam Græci ἀδιαφορίαν appellant, nominavit, cum animus nulla re vehementius afficitur. *Laured.*

Cæteri] Syllani, qui magna laborant invidia, quod proscriptionibus sint locupletati, et quod possessiones multas nullo jure occuparint. *Turneb.*

§ 15 *Aut invidiæ aut pestilentiæ*] Invidiosorum aut pestilentium agrorum possessoribus. Invidiosos possident Syllani. *Idem.*

§ 16 *Urbem hanc urbe alia premere*] Exemplum erit Albæ, quam Romani coloni sibi finitimam deleverunt. *Laured.*

Cap. vi. § 18 *Insolentiam*] Insolentia est hoc loco, cum quis rei alicui non assuevit, quæ ἀήθεια Græce dicitur. Eodem modo locutus est in orat. ii. 'non solum copia, verum etiam insolentia commovebantur.' Alias arrogantia est, insolentia. *Turneb.*

§ 19 *Majores*] Quod scribit a majoribus factum esse, id bello Punico ii, post receptam Capuam factum est. De qua re vide Livium lib. xxvi. *Laured.*

Cap. vii. § 20 *At quemadmodum armatur*] Quibus oppidis instruitur et munitur in nos Capua: nam in omnia etiam Campaniæ oppida deducebat colonias Rullus. *Turneb.*

Campanum et Stellatem] Campanum appellat Capuæ agrum, non totius regionis Campaniæ. Campanus autem Stellatis, auctore Livio, erat in Campania, et Capuano agro finitimus. *Laured.*

Sub signo claustrisque] Signo annuli multa Romani a rapina familiæ vindicabant. Ita sportæ, lagenæ, cistæ, loculi signabantur. Claustra hic sunt, quæ Græci κλεῖθρα vocant, id est, *seræ:* interdum fores ipsæ. *Turneb.*

Restitisset] Resistere potuit; a resisto. *Idem.*

Concioni reservo] Nam cum populus utilitate potius ducatur, quam honestate; quippe qui ex imperita fere, et inerudita multitudine constet, propterea hæc utilitatis amplificatio concioni erit aptior, ut, quæ est dignitatis, orationi in senatu accommodatior. Ex quo admonemur, quam diligenter eorum, apud quos dicimus, habenda ratio sit: quod præceptum omnium rhetorum ore celebratissimum est. *Laured.*

§ 22 *Ac dignitate retinendum*] Erfurd. *retinenda:* cui accedit utcunque Pal. in quo, *retinendam.* Grut.

ORATIO II.

Cap. i. § 1 *Est hoc in more positum, Quirites, institutoque majorum, ut ii, qui beneficio vestro imagines familiæ suæ consecuti sunt*] Nobiles intelligit,

qui eosdem, atque majores sui, quorum imagines haberent, honores populi beneficio adepti sunt: nobilitas enim non ex conditione, sed ex imaginibus majorum apud Romanos comparabatur. Erat autem imago (auctore Polybio lib. VI.) simulachrum oris similitudinem affabre, miroque artificio confectam, coloribus pigmentisque adumbratam referens, quam insigniori ac celebriori domus in parte collocabant. Imaginis autem suæ ponendæ jus consequebantur ex curulibus magistratibus, quorum primus erat curulis ædilitas, ut ostendit Cicero lib. III. in Verrem cap. 14. cum ait, se ob ædilitatem delatam adeptum esse 'antiquiorem in senatu sententiæ dicendæ locum, togam prætextam, sellam curulem, jus imaginis ad memoriam posteritatemque prodendam.' Quare consequi imagines familiæ, est magistratus curules a majoribus suis gestos item capere, quod nobilitatis erat. Hos ergo nobiles consuevisse ait primam concionem habere, qua gratias populo agerent, ita tamen, ut suos majores laudarent. *Laured.*

§ 2 *Ipse modice dicam, si necesse erit: vos eosdem existimaturos putem, qui judicavistis*] Pessime locus iste se habet. Si copules *si necesse erit*, cum verbis præcedentibus *ipse modice dicam*, vix sententiam commodam elicias. Nam dicit utique de se, et ut dicat fuisse necesse illo tempore, ostendit. Rectius igitur hic locus legitur et interpungitur in primo Francii, *Ipse modice dicam. Ut, si necesse erit, vos eosdem existimaturos putem, qui judicavistis:* ut sit, Si res ita exegerit, putem, vos ipsos, Quirites, qui me ornastis, dicturos me dignum fuisse vestro hoc honore et judicio. Hæc etiam distinctio reperitur in ed. anni 1498, sed sine particula *ut*. *Græv.*

§ 3 *Me perlongo intervallo*] Aggreditur augere beneficium populi, consulatum. Loci amplificationis sunt hi; quod homo novus consul sit factus; quod anno suo; quod ut primum petierit; quod sine repulsa; quod voce viva. Plutarchus in Catone majore novos dictos fuisse scribit, qui ex genere noti non essent, sed qui ipsi primi sua virtute cognoscerentur. Recte: nam ut nobiles eos diximus, qui majorum imagines habebant, aut quorum majores magistratus curules gesserant, sic, qui ipsi primi magistratum curulem cœperant, novi nuncupabantur: qualis fuit Cicero, ante Ciceronem Ti. Coruncanius, M. Cato, C. Cælius, T. Didius, proxime autem C. Marius. Augetur autem beneficium, non solum quod homo novus, sed quod primus perlongo intervallo prope memoriæ temporumque suorum consul factus sit. Significat autem post C. Marium municipem suum, nemini homini novo consulatum, nisi sibi esse mandatum. C. autem Marius consul primum factus est ante annos 40. ut oratorie potius, quam ad rei veritatem apte dixerit, 'perlongo intervallo prope memoriæ temporumque nostrorum.' Locos etiam amplificandi beneficii tradit Aristoteles, primus, solus, cum paucis. Immoratur autem in eadem sententia. *Laured.*

Novus ante me nemo] Nam Marius, etsi magna plebis voluntate, non tamen tanto studio consulatum est adeptus, nec suo anno, sed occasione belli Jugurthini multis post præturam annis. *Turneb.*

CAP. II. *Non ad alienæ*] Observato anno, quo viri parum clari peterent. *M. Ant. Ferrat.*

§ 4 *Tabellam*] Nam Gabinia lege in magistratibus mandandis, populus tabella, non voce suffragium ferebat. Tabella autem dabatur a diribitoribus populo suffragium ferenti: in qua notis erant omnia, ut opinor, candidatorum nomina scripta, quorum ratio habebatur. Ad eorum au-

tem nomina quos facerent, puncta notabant; quos non facerent, non notabant. Idque est quod Horatii interpretes in eum locum scribunt, 'Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.' *Turneb.*

Cap. III. § 8 *De foro fides*] Ut superiore oratione, 'fides' hic solutio est creditæ pecuniæ. Novarum enim tabularum spes improbis et obæratis erat. Proinde creditæ pecuniæ non solvebantur. *Idem.*

Novæ calamitatis] Ut multi interdum calamitate belli aut cæli, aut aliquo postremo casu, coguntur cedere foro, omnibus repente eversi fortunis. *Idem.*

Suspicione et perturbatione] Debitores, qui novas tabulas fore suspicabantur, æs alienum non dissolvebant, eas expectantes. Novarum autem tabularum inductio, judiciorum est perturbatio, cum creditori in debitorem jus non dicatur. *Idem.*

Extraordinaria] Ordinaria enim et usitata imperia sunt consulum et prætorum: decemvirorum autem extraordinaria, nec legitima, nec solita. *Idem.*

Cap. VII. § 18 *Ut comitiis pontificis max.*] Creabantur pontifices maximi a populo, non universo, sed tantum a tribubus 17. ex vetere instituto: reliqui sacerdotes a collegiis. Postea ipsi quoque lege Domitia a populo creari cœpti sunt. *Manut.*

Creari fas non erat] Pollui enim visa essent sacra, si sacerdotium a promiscua plebe mandatum fuisset potius, quam cooptatione traditum. Tamen propter amplitudinem sacerdotii ejus, cui res omnes humanæ divinæque subjectæ sunt, placuit pontificem maximum comitiis creari. Errant qui pontificatum magistratum appellant, cum sacerdotium sit. *Turneb.*

Populo supplicari] A populo peti. Temporis causa usus est verbo populi majestatem indicante, quo magis Rullum in odium adduceret, qui, comitia e solis 17. tribubus constituens, populum tribunus plebis contemnere videtur. *Manut.*

De cæteris sacerdotiis] De pontificibus minoribus, auguribus, quindecimviris Sibyllinis, triumviris epulonum. *Turneb.*

Cn. Domitius tribunus pleb.] Ahenobarbus, Q. Catuli minoris avunculus; qui tribunus plebis fuit, auctore Pediano, C. Mario II, C. Fimbria coss. Is cum augur esse non potuisset, iratus, tanquam accepta injuria, cooptandorum sacerdotum potestatem, lege lata, a collegiis ad populum transtulit; ut ita crearentur a populo, id est, a 17. tribubus, quemadmodum pontifex max. creari solitus erat. *Idem.*

§ 19 *Populi ad partes daret*] Partes populi sunt tribus: ad partes igitur populi, ad trib. 17. non ad universum populum. Suspectus locus e novitate sermonis: quod si *populo* legatur, minus offendar. *Idem.*

Poterat potestate] Procul dubio locus est mendosus. Mihi videtur *potestate* delendum esse, quod, ex interpretatione non optimi interpretis irrepsit, qui *quadam ratione* exposuit *potestate* tribunitiam intelligens. Sicut Domitius quodam modo dedit populo, quod dari nullo modo poterat, sic Rullus quadam ratione, quod idem est illi, quodam modo adimere conatur, quod adimi nulla ratione poterat. *Græv.* Vide Mureti Var. Lect. v. 5.

Cap. VIII. § 20 *Non defuit consilium*] Id vero positum in eo fuit, ut et paucis hominibus et sibi gratificaretur. *Laured.*

§ 21 *Quod non putent posse suo jure denegare*] Vidit Lambinus excidisse hic τὸ *se*. Et quis non videt? Revocavi ex duobus codicibus Pithœi et Francii fugitivam particulam. *Græv.*

Magnificentiæ] Magnificentia fortitudinis pars est: ea est rerum magnarum et excelsarum, cum animi ampla quadam et splendida propositione, agitatio atque administratio. *Turneb.*

Cap. ix. § 22 *Nullo custode*] Custos enim si non adsit, fraudem faciet, et quas volet tribus educet, aliis circumventis. Custodes sortientibus tribus apponebantur; apponebantur et suffragiis. Cicero in Pisonem, 'Tu misericors me affinem tuum, quem comitiis prærogativæ primum custodem præfeceras.' Post Red. in Sen. c. 7. *Id.*

Adscriptores legis] Ex ejus collegis quidam legi favebant, et ab eo de lege Agraria consulti quædam capita adscripserant: nam inde fluxit adscriptoris significatio: cum quis adjicit; quod qui facit etiam probat. At subscriptor est, qui subscribit se probare. *Idem.*

Primus locus invidiæ in præscriptione legis] Quia in legis titulo nomen Rulli futurum erat, qui legem ferebat, cum essent tantum adscriptores alii, ac Servilia de nomine ejus esset vocata. Est igitur 'præscriptio,' titulus legis, in quo nomen latoris ponitur; quia præscribitur legi. *Idem.*

Communi cautione] Cautio est, cum vel verbis, vel scriptis, vel pignoribus datis paciscimur, interque nos cavemus. Pro syngrapha ponitur a jurisconsultis, ut, 'Lecta est in auditorio Papiniani præfecti prætoris hujusmodi cautio.' Igitur communi quadam obligatione et pactione communia erunt inter eos commoda. *Idem.*

Sibi parte] Vetus liber, *ei parte;* idque haud paulo melius. *Idem.*

§ 23 *Sive fides haberetur, sive honos*] 'Fidem habere,' 'honorem habere,' quid sit nemo nescit. Sed hic quid sibi velit non novi: id enim voluit dicere, sive fides spectaretur, sive honos, sive fidei ratio habeatur, sive honoris, quod est, propter fidem et honorem ejus. Quid igitur senserit Cicero videmus omnes; quomodo scripserit, donec melior liber veram scripturam detexerit, ignorabimus. *Græv.*

§ 24 *Profiteri*] 'Profiteri' est declarare se petitorem esse, nomenque suum inter candidatos dare. Quod autem hic reprehendit, usitatum fere erat, ut Plutarchus in Cæsare dicit; quem ex Hispania reversum, omittere triumphum scribit coactum esse, quod præsentem profiteri juberent. Cæsarem quoque Tranquillus scribit petiisse, ut legibus solveretur, nec obtinuisse tamen. Postea etiam lege Pompeia, et jure magistratuum, absentes a petitione honorum summoti sunt. Hic ex veteri libro legendum esse censeo, *præsentem enim profiteri.* Vulgo legitur, *præsentem eum.* Turneb.

Quod nulla alia in lege unquam fuit] Non habet eam vim, ut significet, lege concessum fuisse, ut absentibus mandari magistratus posset, quod lege prohibitum fuisse jam diximus; sed ne vetitum quidem fuisse, ne quis per amicos absens profiteretur; quanquam ejus ratio non haberetur, nisi comitiis interfuisset: professio enim statim post edicta comitia fiebat. Itaque antequam ea haberentur, accurrere qui absens professus fuerat ad diem comitiorum poterat. Quod ne fieri quidem hac lege Servilia licuisse arguit Cicero. Cur autem excludant professione Pompeium, post aperit. *Laured.*

Quorum certus ordo est] In ædilitate, prætura, consulatu; qui magistratus quotannis certo ordine creantur. Decemviratus autem et triumviratus extraordinarii sunt. *Turneb.*

Timebat enim, Pompeius ne si adesset, ferri non posset] Quidam sic legi volunt, *timebat enim, ne, si Pompeius adesset, ferri non posset:* quæ scriptura hoc tantum a recepta differt,

quod facilior et planior est. Timebat Rullus, inquit Cicero, ne si Pompeius adesset, lex Agraria ferri non posset, quia Pompeius non esset passurus eam ferri. *Lamb.*

Cap. x. § 26 *Curiata lege*] Lex curiata erat, quæ curiatis comitiis rogabatur : curiata comitia, quibus populus per curias suffragia inibat. Curiæ erant triginta urbis partes, jam inde a Romulo rege factæ, in quas totus populus ita divisus erat, ut unaquæque curia propria sacra, ac proprios sacerdotes haberet. Atque hæc quidem curiata comitia prima Romæ instituta sunt, quibus reges, ante centuriata a Ser. Tullio rege instituta, creari soliti sunt, itemque tribuni pleb. quousque lege Publilia tributis creari cœpti sunt. Lex autem curiata fuit, quæ de imperio magistratus rogaretur, ut ostendit Livius lib. v. cum ait, ' Curiata comitia rem militarem continuisse :' et Cicero paulo post, ' Consuli, si legem curiatam non habet, attingere rem militarem non licet.' Ergo cum ornabat decemviros lege curiata, potestatem dabat eis exercitum habendi, et belli gerendi, quæ duo uno imperii verbo Latini comprehendunt. Hoc autem iniquum ostendit, quia contra mores est, ut aliquis curiata lege ornetur, qui nullis ante comitiis magistratum adeptus sit. Neque enim decemviros aliquibus comitiis creatos ait, cum a minore parte populi sint creati ; quæ vere comitia non possunt appellari. *Laured.*

Eam legem ab eo prætore, qui sit primus factus, ferri jubet] Prætor primus dictus est, qui primus legitima suffragia confecerit, et in quem major populi favor inclinaverit, et idcirco primo loco renunciatus sit. Hic enim gradus renunciationis est, non honoris. Quare Cicero dixit in Pompeiana, ' Ego propter dilationem comitiorum ter prætor primus centuriis cunctis renunciatus sum.' Quæret quispiam, cur non a tribuno plebis hanc legem ferri jussit? quia tribuni, nisi tributa comitia habere, quæ inauspicato habebantur, nec patricios advocare, qui curiatis suffragium ferebant, poterant. Auctor Gellius. Hujus autem rei reprehensionem ad alium locum reservat. *Id.*

Quos plebs] Erravit Rullus, meritoque reprehenditur, qui decemviros scripserit a plebe designatos ; populum enim dicere debuit : nam tributis comitiis suffragia fert populus, non sola plebs. *Turneb.*

A plebe] Sed a populo : quod enim plebem, non populum dixerit, reprehendit. *Idem.*

Cap. xi. *Nam cum centuriata lex*] Primis reipublicæ temporibus duobus comitiis magistratus dabantur, centuriatis et curiatis ; excepta censura, de qua non habebantur, nisi centuriata. Postquam tributa in usu esse cœperunt, alii ex patritiis magistratibus dabantur comitiis centuriatis, alii tributis : utrisque deinde addebantur curiata, quæ ad speciem vetustatis auspiciorum causa retenta sunt, in quibus non populus suffragia dabat, sed populi, hoc est, 30. curiarum vicem triginta lictores supplebant, ut infra habet Cicero. Sensus itaque est :

Nam centuriata . . . Censores quidem creabantur comitiis tantum centuriatis.

Cum curiata . . . Reliqui magistratus patritii centuriatis simul et curiatis.

Tum iterum . . . Eo tempore, cum illa duo comitia tantum in usu erant, bis populus judicabat.

§ 27 *Nunc quia* . . . Nunc, quia ex illis duobus comitiorum generibus, centuriata solum habetis, et pro curiatis tributa inventa sunt ; curiata quidem adhuc adhibentur, sed solum ad speciem vetustatis, et auspiciorum gratia, quod tributa maxime non fierent auspicato. *Ferratius.*

Non sinitis] Quæ vos confirmari

non sinitis curiatis comitiis. Nam curiatis comitiis Rullus non auspicium tantum tribuit, sed potestatem etiam decemvirum confirmat nullis comitiis designatorum, privato suffragiis populo. Quidam hic *initis* legunt; quod jam populus non iniret comitiata curiata, sed ejus loco 30. lictores. Qui autem hic *sinitis*, 'jubetis' interpretantur, sani non sunt. *Turneb.* Quidam legunt *initis* pro *sinitis*, quod quidem verum est, sed nihil ad rem: nam hic agit de potestate decemvirali, quam negat prius scitam tributis comitiis, atque ita confirmari potuisse minime concedit. Lego igitur auctore Pantagatho, *curiatis eam comitiis, quam vos non scivistis, confirmavit.* Ursin.

§ 28 *Jubet ferre de his legem curiatam*] Hæc est recepta lectio: sed tamen vetustius impressi et Pall. ambo *centuriatam* omnino perscripserunt. *Gruter.*

Prætori imperat] Legem enim curiatam ferre tribunus non poterat, propter auspicium, quod nullum plebis est. Vide supra. *Turneb.*

Absurde] Absurde enim jubet Rullus, qui imperet primo prætori ferre legem curiatam; sin is ferre non possit, ei qui postremus factus sit: ineptum enim est a primo ad postremum transire, cum ad secundum debuerit. Id tamen fecerat, ut reor, Rullus, imperans omnino prætoribus lationem legis curiatæ, ut si alii non possent, saltem postremus ferret. Qui peccasse Rullum censent, quod prætori majori et patricio magistratui imperarit, et in eo a Cicerone reprehendi, aberrant a sententia. *Idem.*

Ad religionem] Quam contempsit sublata lege curiata: nam si ea non ferretur, voluit tamen eodem jure ac potestate decemviros esse, ac si lata esset. *Idem.*

Lege curiata] Nam legis curiatæ auspiciis permittitur in provincia exercitum habere, et cum potestate esse, et pro potestate et imperio in provincia agere quæ velis. *Idem.*

§ 29 *Eodem jure sint, quo qui optima lege*] Formula est Romani juris: sic in Philipp. v. 'sit proprætor eo jure, quo qui optimo.' Hoc autem quid sit, declarat Festus, cum ait, 'Optima lege cum dicebatur in magistro populi faciendo, qui vulgo dictator appellatur, quam plenissimum posset jus, esse significabatur. Postquam vero provocatio ab eo magistratu ad populum data est, quæ antea non erat, desitum est dici, ut optima lege, utpote imminuto jure priorum magistrorum.' Reprehendit autem hoc caput, tanquam id quod tertium tollat: nam si sine lege curiata plenissimum jus assequi decemviri possunt, quod quarto capite permittitur, quid attinet afferre tertium, in quo de curiata lege ferenda scribitur? *Laured.*

Cap. xii. § 30 *At videte, quam diligenter retineat jus tribunitiæ potestatis*] Reprehendit aliam Rulli cautionem: vetabat enim quemquam prætori legem curiatam ferenti intercedere. Quod et ipsum iniquum esse ostendit; primum quia minuit tribunitiam potestatem; deinde, quia impudenter, si intercessum fuerit, eandem potestatem instituit, quam, nisi intercessum esset. Ut ergo, inquit, hic retineat jus tribunitiæ potestatis, attendite. *Idem.*

Tantummodo, si quis ea potestate, &c.] Quidam deesse putat *reprehendendum* ante *existimamus*, aut quippiam tale, ut ita legatur, *tantummodo, si quis ea potestate temere est usus, reprehendendum existimamus.* Ego nihil deesse puto. Nam 'existimamus' hoc loco valet judicamus, censemus, statuimus, ὑπολαμβάνομεν, κρίνομεν. *Lamb.*

Lege curiata] Legendum est fortasse, *Hic tribunis plebis legi curiatæ, quam prætor ferat;* vel, *Hic tribunus plebis legi curiatæ:* vetabat enim Rul-

lus, ut mox dicit Cicero, intercedere. Quod si quis legat, *Hic tribunus plebis lege curiata*, sensus erit, Rullus lege sua curiata tollit intercessionem, cum intercedere vetet, cum ea feretur. Quæ sententia sane idonea est. *Turneb.* Placet Lambino prior lectio.

§ 31 *Usurpationem*] Retentionem quandam veteris consuetudinis, ne in desuetudinem abeat, quanquam olim curiæ ipsæ suffragium vocabantur. *Idem.*

XXX lictores] Curiæ singulæ suum lictorem habebant. *Idem.*

Jubet auspicii] Scripsit Cicero, mea sententia, *Jubet ad auspicia coloniarum deducendarum decemviros habere pullarios. Auspicii* sane non video ut possis tueri, nisi 'causa' respiciat et 'auspicii' et 'coloniarum,' quod non probabunt Tullianæ castitatis deliciis imbutæ aures. *Græv.*

Cap. xiii. § 32 *Architectis*] Ad metiendum, assignandum agrum, oppida condenda, in coloniarum deductione: partim enim hic fungentur vero architecti munere, partim ejus, qui γεωδαίτης, id est, agrimensor, dicitur. *Turneb.*

Mulis] Clitellariis, ad vehenda impedimenta et suppellectilem: ista autem adscribi solebant magistratibus ex ærario, vasarii nomine. Cicero in Pisonem: 'Nonne sestertium centies et octogies, quod quasi vasarii nomine in venditione mei capitis adscripseras, ex ærario tibi attributum Romæ in quæstu reliquisti?' *Idem.*

Tabernaculis] In quibus, ne sub dio essent, versarentur, dum in castris essent. *Laured.*

Centuriis] Puto legendum *tentoriis.* Tabernacula ex tabulis erant, tentoria ex pellibus: unde sub pellibus hiemasse aliquando legimus. *Centurias* autem si quis retinet, equidem quid a Cicerone significetur, fateri malo ignorare me, quam aliorum exemplo partem comitatus interpretari, ut in regis nostri comitatu centum nobiles. *Turneb.* Et hunc quoque locum feliciter emendavit Pantagathus, qui pro *centuriis* legebat *canteriis.* F. Ursinus. Quid si per *centurias* intelligas centurias fabrum, qui diversi ab architectis, et sæpe commemorantur in antiquis monumentis. Hinc et 'præfecti fabrum' frequenter leguntur in comitatu procoss. quod pluribus ut declarem, cum res sit trita, non est e re nostra et Ciceronis. Id tamen videtur huic conjecturæ obstare, quod centuriæ interponantur suppellectili et tabernaculis, cum videantur apponi debuisse architectis. Sed hoc Catone contenti simus, dum tertius e cœlo cadat. *Græv.*

Haurit ex ærario] Magnam vim pecuniæ ex ærario populi Romani sumit: reliquam ex sociorum fortunis suppeditat et subministrat decemviris. Dicitur autem 'suppeditat a sociis,' qua forma dicitur Latine, 'solvo a me,' 'solvo ab illo.' Plautus, 'Ego quidem pro ista re solvi ab trapezita meo.' *Turneb.*

Janitores ex equestri] Indignissimum est equites Romanos janitorum haberi loco; et regni suspicionem habet, stipatores corporis constitui. Habent enim prætoriam cohortem reges: nec his vocabulis in lege usus erat Rullus: sed, ut reor, tantum ministros et adjutores attribuebat eis in annos singulos equites ducentos. Verum Cicero, ut legem in invidiam et odium vocaret, janitores et stipatores nominavit. *Idem.*

§ 33 *Non fruendis*] Non percipiendis fructibus vestrorum vectigalium, sed vectigalibus ipsis alienandis et vendendis. *Idem.*

Cognitio sine consilio] Præterea datur iis, inquit, cognitio sine consilio. Cum tamen prætor, aut judex quæstionis in urbe causam non cognoscat, nisi judicibus advocatis, et

imperator in castris, nisi legatis et tribunis in consilium adhibitis, quid opus facto, si non statuat. *Laured.*

Provocatione] At Romæ si quis damnatus est, ad populum provocat. *Turneb.*

Sine auxilio] Romæ licet appellare tribunos, si magistratus in aliquem pro imperio animadvertere velit, præstoque est auxilium tribunitium. *Idem.*

§ 34 *Magistratus his gerere licebit*] Magistratus gerere poterunt, causam dicere, id est rationem magistratus reddere cogi non poterunt. *Laured.*

Dissolvant judicia] Judicia publica sunt, quæ criminalia vocamus, quæ a quæsitoribus exercebantur Romæ. Dissolvent autem judicia publica, cum ipsi de publicis quæstionibus cognoscere volent, adempta prætoribus Romanis cognitione. *Turneb.*

De consiliis abducant] Ambigue est locutus: nam et abducit de consiliis, qui de judicum decuriis aliquem abducit: quæ res judicia dissolvit, cum quæsitor ad numerum judices non habeat, nonnullis abductis. Nam 'consilia' cœtus sunt et decuriæ judicum. Abducit etiam de consiliis, qui judicibus reos adimit, ut ipse cognoscat: quem sensum potius sequor. *Idem.*

Quæstori] Etiam judicium delegent, si cognoscere ipsi graventur, mandentque cognitionem quæstori suo. Quæstor autem magistratibus dabatur. *Idem.*

Finitorem] Interdum ne quæstori quidem mandent, sed sine judicio finitorem mittant, cujus arbitrio privatum aut publicum agrum pronuncient. Finitores, inquit Nonius, dicebantur, quos nunc agrimensores dicimus; sic dicti quod fines dividerent, adfertque Plauti ex Pœnuli prologo auctoritatem, ut id probet. *Idem.*

Cap. xiv. § 35 *M. Tullius, Cn. Cornelius coss.*] Anno urbis conditæ 672. dictatore Sylla remp. obtinente. *Laured.*

§ 36 *Tribunitiam potestatem*] Aliud est tribunatus, aliud tribunitia potestas. Tribunatum reliquerat Sylla; tribunitiam potestatem sustulerat. *Turneb.*

Partim periculi] Id est, quorum quædam non tantum sacra sunt, verum etiam asyla et periculi perfugia. Is enim est loci sensus, ut satis indicat 'partim,' quod semel positum aliquid subaudiendum significat: non enim omnia loca sacra perfugia erant periculi. *Idem.*

Herculanea] Viam septem stadiorum, ut Strabo scribit, ad Lucrinum Hercules exaggeravit. Eam vendibilem dicit propter amœnitatem Lucrini lacus et Baiarum; ac cum viam dicit, significat ea quæ propter viam sunt, ut et Lucrinum. *Idem.*

Cap. xv. § 40 *Regnum Bithyniæ*] Si Asiam non vendent, vendent certe Bithyniam, quæ post hos coss. populi Romani facta est, ut de ea dubitari non possit; præsertim adita hereditate. Nicomedes enim rex Bithyniæ, moriens populum Romanum heredem fecerat, cujus regnum in provinciæ formam redactum fuerat. Sic autem hunc locum construo: Quid? regnum Bithyniæ, quod disputari contra decemviros non potest, in controversiam revocari, quin nostrum factum sit post hos coss. *Idem.*

Cap. xvii. § 44 *An quietis iis*] Illustris est hic correctio Gulielmii, *an qui Etesiis, qui per curs.* de quibus ipse plura in Quæstionibus Plautinis. *Gruter.* Audax conjectura Gulielmii nemini probabitur. 'Quietis his,' est, cum hi quiescant, qui ante palam Ægyptum petebant, et decretum senatus in hanc rem abstulerant. Qui illi fuerint, obliteravit tempus. *Græv.*

Tetris tenebris] Caliginem et tenebras ad id retulit, quod tribuni clam et obscure ac per caliginem pete-

bant, ad navigationem alludens, qua peti solet Ægyptus. *Turneb.*

§ 45 *Unaque*] Hic est lacuna. Puto autem, post *unaque* tale quiddam desiderari, *quantum mali exteris nationibus comparetur, considerare.* Lauredanus autem nihil deesse putat, tantumque ex *unaque* facit *animisque.* Lamb. Amicus meus homo doctissimus putabat locum hunc, ut apparet, mutilum, restitui in integrum posse, si legeretur *namque* pro *unaque*, vel *nam quum:* sed cum videamus Tullium esse in cursu enumerandi ea, quæ populi Romani publica facta sunt, L. Sylla, Q. Pompeio coss. posteave, vel jure belli, vel hereditate, neque enumerationem peregisse, (etenim in Africa, Hispania, Gallia aliquid invenisset, quod enumeraret, et ut enumerarit omnia, non ita transisset nullo apparatu, nullis interpositis querelis, ab enumeratione ad insolentiam cum decemvirorum, tum legatorum liberorum) fateamur necesse est hic multa deesse: transit enim postea ad vectigalia populi Romani. *Ursin.*

Legationes liberas] De quibus supra, orat. I. cap. 3.

§ 46 *Illud vero quantum est, Quirites, cum is decemvir, &c.*] Ostendit porro decemviro, si dixerit sedem illam publicam esse, sociis calamitosum; si negarit, ipsi fructuosum. Nam si dixerit, socios sede spoliabit; si negarit, pecunia augebitur, quam socii decemviro, ne dicat, facile dabunt. *Laured.*

Cap. XVIII. § 47 *Irrumpant in ærarium*] Quod vectigalibus venditis spoliatur et exhauritur. Itaque cum vectigalia vendunt, quæ ærarium replent, perinde est, ac si in ærarium impetu facto, claustrisque refractis, quicquid pecuniæ est raperent. *Turneb.*

§ 48 *Ut in suis rebus, ita in rep. luxuriosus est nepos, qui prius silvas vendat, quam vineas*] Hunc locum Petrus Ramus mutilatum esse existimat, cum tamen diligenter attendenti satis appareat, nihil desiderari nisi verba legis, quibus jubebat Rullus, ut silva Scantia venderetur. Cujus silvæ nomen ubi audivit Cicero, sic statim subsequutus est, 'Ut in suis rebus,' &c. quibus perbelle notat luxuriosam Rulli vitam, qui dissolutus, et intemperantia perditus, res a majoribus ad dignitatem tuendam relictas, turpium voluptatum explendarum causa, profuderit: ex quo concludit, quod is de re privata fecit, idem de publica esse facturum. Locus est communis in prodigum, et in eum qui publicas pecunias dissipat. Fides fit a rei privatæ administratione. Qui enim in suis rebus profusus fuerit, is in alienis, et in ipsa rep. moderatus, et parcus nunquam erit. Vinositatis porro eum arguit, cum studio bibendi vineas amarit magis quam silvas, atque has vendat, illas ad postremum relinquat. *Laured.*

Perge in Siciliam] Expleta recitatione præconis, hæc subjicit orator. *Idem.*

§ 49 *Et vinculum pacis*] Hic vinculum pacis est, quod populus, qui populo Romano bellum fecerat, hac conditione in deditionem receptus esset, ut agro, aut agri parte mulctaretur. Ager enim sic datus vinculum erat pacis, pacemque conciliabat et astringebat: erat et monumentum belli. Argumentum enim erat belli ab illo populo cum Romanis gesti, agrorum mulctatio, aut vectigalis impositio: nam a quibus in bello adjuvabantur Romani, eorum agros liberabant, fines amplificabant, urbes contribuebant. 'Fines' autem cum dicit, agrum, et, ut vulgo dicimus, territorium intelligit. *Turneb.*

Cap. XIX. § 50 *Phaselitum*] Per syncopen, pro Phaselitarum dixit: aut usus est genitivo Φασυλιτῶν, id est, Phaselitum. Phaselis est urbs Pamphyliæ, etiam Olympus. *Idem.* Attalea, urbs Lyciæ.

Attalicos agros in Chersoneso] Id

est, quos Attalus rex Pergami possederat in Chersoneso: qui agri, postquam Asia provincia facta est, publici populi Romani facti sunt. Sic Horatius dixit, 'Attalicis conditionibus.' *Laured.*

§ 51 *Appionis*] Ptolemæus, cognomento Appio, rex Cyrenarum, moriens heredem populum Romanum reliquerat, cujus regni civitates liberas esse senatus jusserat. Hoc factum Cn. Domitio, C. Cassio coss. anno 157. Auctor Obsequens, Justinus, Epitomæ. *Idem.*

Non propter religionem sedium illarum] Atqui dubitat oratione superiore, cap. 2. num ob oblatam aliquam religionem Africanus eam consecrarit: sed id de quo dubitavit, hic aperte negat. Illic Juno sanctissime colebatur, ut inquit Maro Æn. I. 19. Colebatur Saturnus, cui etiam liberos suos immolabant, ut et Æsculapius, sed omnium religiosissime Cælestus, qui etiam heres, ut Ulpianus scribit, institui poterat. *Turneb.*

De consilii sententia] Solebant Romani, bello confecto, decem legatos mittere, qui conditiones pacis dicerent, qui leges darent, resque ordinarent. Sic Siciliæ, bello confecto, Rupilius, de decem legatorum sententia, leges dedit, quas Rupilias vocarunt. *Idem.*

Vestigia calamitatis] Ut Romæ domus Mælii, Flacci, Saturnini dirutæ sunt. Ciceronis non diruta solum, sed etiam consecrata. *Laured.*

Verum inter hos agros] Videtur hic locus mendosus: nam non satis Latine dictum videtur, *adjungit inter hos agros.* Quid si sic legamus, *Verum interim ad hos agros, &c.* Lamb.

§ 52 *Non legibus datis*] Cum illæ regiones nondum in provinciæ formam redactæ sint, nondum sint pacatæ. *Turneb.*

Non auditis verbis imperatoris] Nondum audita conditione pacis, quam eis ferebat imperator. Quid enim, si agros eorum non publicet? quid, si liberet? Sententia est, cum illi nondum audiverint, quam conditionem pacis imperator proponat. *Idem.*

Cap. xx. § 53 *Quarum ego jam exemplum ab istis*] Demosthenes Philippi, Cicero Antonii litteris in concione recitatis, invidiam sæpe in eos quæsiverunt, cum singula verba perpenderent, atque inde aliquid ad excitandum populum elicerent. Callide illi quidem, et argute, nisi hoc sit multo callidius, fingere litteras, quas verisimile sit, adversarios nostros esse scripturos, atque illis recitandis maximum invidiæ in eos incendium excitare. Hanc figuram Græci προτύπωσιν et ἠθοποιΐαν vocant. *Laured.*

Magno] Pompeius vulgo Magnus dicebatur jam inde, ex quo ab Africana victoria rediit vivente Sylla dictatore, a quo Magnus consalutatus est. Alii dicunt illud ἐπιφώνημα fuisse militum, quod postea translatum est in cognomen, quod, ut Cicero lib. II. ad Attic. ait, præbuit ansam increpandi Pompeium comico poëtæ Diphilo. Plutarchus autem, cognomen fuisse, ἐπίφθονον. *Idem.*

An Pompeium non adhibebit] Hoc illud est quod supra dixit, 'Non auditis verbis imperatoris.' *Manut.*

§ 54 *Verum etiam locata sit*] A censoribus locata sit publicanis. *Non modo* autem pro 'non modo non,' ut alias non raro. *Turneb.* Vide Muret. Var. Lect. x. 7.

Cap. xxi. § 56 *Indemnatorum*] Nullo judicio damnatorum, sed ab ipso proscriptorum. *Turneb.*

Sequitur, omnes agros] Aliud caput est, quo potestas permittitur decemviris judicandi de agris omnibus extra Italiam, qui publici facti non sunt, in controversiam tamen vocentur publicine an privati sint: nam superiori capite vendebantur agri qui publici facti erant; hoc capite cognoscitur ex infinito tempore, qui publici, qui privati. Ita agri omnes

eorum ditioni et judicio subjicientur. *Idem.*

Infinito ex tempore] Hæc non erant verba legis, sed est interpretatio oratoris. *Laured.*

§ 57 *Propter necessitudinem*] Quæ sibi cum clientibus suis Siculis intercedit. Neminem enim ignorare arbitror, Ciceronem quæstorem in Sicilia fuisse, atque ejus insulæ jam inde ab accusatione Verris patronum. *Idem.*

Propter æquitatem] Cur æquitatem necessitudini subjunxit? ut magis sese honestate rei, quam ullo officio, adduci indicaret. *Idem.*

Sæpe vehementer gaudeo] Vel repugnantibus antiquis libris, sententiæ, et antiquæ locutionis rationem sequutus, corrigerem, *sane vehementer gaudeo.* Idem.

Cæteros, etiam si privati sint, permittere] Vel legendum *cæteri,* (nam hic ordo verborum est, Permittere, ut cæteri, etiam si privati sint, publici judicentur,) vel more comico, seu Græco potius, locutus est. Sic autem loquuntur illi. Plautus Asinar. 'Verum meam uxorem nescis qualis fiet,' pro, uxor mea nescis qualis fiet. *Lamb.*

Qui publicus esse fateatur] 'Fateatur' passive dixit more antiquo. Gellius annotat 'dignor,' et 'veneror,' et 'confiteor,' et 'testor' habita esse verba communia. Ac illud ex XII. tabb. 'Æris confessi, rebusque judicatis XXX dies justi sunto.' De ære interpretatur, de quo facta est confessio. Itaque falso quidam annotant, locum esse mendosum, cum 'fateor' æque commune ac 'confiteor' esse possit. *Turneb.*

CAP. XXII. § 58 *Atque etiam est alia superiore capite*] Ut in publicandis agris excepit agrum Recentoricum, ita in vendendis agrum Hiempsalis in Africa. De Numidico agro hic nescio quis (scilicet Petrus Ramus) hallucinatur. *Idem.*

De quibus fœdere cautum est] Consules et tribuni non raro solebant cum regibus et tetrarchis fœdus in Capitolio ferire, et regna interdum dare. Cotta igitur consul in Capitolio fœdus cum Hiempsale ferierat, et agros illi in Africa ei confirmarat. *Idem.* Cotta consul anno 679.

§ 59 *Ex coronario*] Vide supra, Agrar. I. cap. 4.

Horum erit nullum judicium] Vox *nullum* sententiæ repugnat: neque quid pro ea reponendum sit, quod a sensu et litterarum similitudine non sit alienum, occurrit quicquam, nisi legas *nunc.* Sunt, qui malint *solutum judicium,* vel *liberum judicium.* Ego si quis aliquid acutius excogitabit, ejus opinioni acquiescam. Interim, *solutum,* an *liberum,* an *nunc,* legendum sit, non dijudico, veterum exemplarium ope destitutus. *Laured.* Ridiculus hic est Lambinus, qui citat editionem anni 1552. in qua invenerit illud vulgatum, *horum erit illud judicium.* Ecquando enim, quæso, testimonium petitum fuit ab tam recentis ævi mangonio? *Grut.*

§ 60 *Cognitio*] Captorum agrorum, pro cognitio de captis agris. *Turneb.*

CAP. XXV. § 65 *Agris publicis privatos esse deductos*] Cum eos nullo jure possiderent. Rullus autem contra majorum consuetudinem emere agros a privatis decemviros jubet. *Manut.*

Hujuscemodi me aliquid ab hoc horrido ac truce tribuno plebis exspectasse] Rullum me putasse ab antiquitatis exemplis non esse discessurum, nec quicquam innovaturum, præsertim qui ita vultu truculentus est, et vestitu ita horridus et incultus, ut in eo antiquitatis imago, et majorum severitas appareret. *Turneb.*

§ 66 *Libet agros emi*] Hoc tanquam a Rullo dictum accipiendum est. Constituitur enim perbellus Rulli, et oratoris dialogus in singulis horum

agrorum conditionibus examinandis, ac reprehendendis. *Laured.*

Ab alia porta Capenas] A Flumentana porta exeunti in Flaminiam non longe sunt omnes hi agri præter Venafranum et Allifanum, qui superioribus potius annumerari debuere, ordinemque confundere videntur. *Turneb.*

Utrum in Massici radices, an in Italiam, aliove deducamini] Massicus mons est in Campania ob vini fertilitatem clarissimus, cujus meminit Horatius : quare Massicum pro fertilissimo et felicissimo coloniæ loco posuit; Italiam vero pro sterili, ac pestilenti, quæ tamen vox mendosa est, ut quisque intelligere per se potest; nullus enim idoneus sensus, et qui huic loco quadret, elicitur. Neque tamen aliter manuscripti libri habent. Quod si conjecturæ locus dandus est, *in Apuliam* videtur oportere legi, regionem tunc sterilem, ac pestilentem; ut opponat Cicero Massico monti, et urbi satis propinquo, et vini copia præstantiaque celebri et salubri, locum longinquum, sterilem, et pestilentem. *Laured.* Conjecturam Lauredani, sive potius Sigonii, amplectitur Manutius.

§ 67 *An tabula Veratianæ auctionis*] Liber vetus *Neratianæ:* quo sane modo legendum censeo; nam Romæ Neratios fuisse satis Neratius jurisconsultus ostendit. Ridicula autem illius auctionis tabula fuit: nam cum saltus steriles et incultos proscriberet Neratius, uti melius venderet, scripsit, 'Jugera cc, ubi olivetum fieri posset.' Eam tabulam magnus secutus est risus. *Turneb.*

Aratro perstringi] Quod non possit leviter aratro tanquam radi. Perstringitur, quod leviter vulneratur atque scarificatur, ut ita dicam. Contra in pingui solo alte descendit sulcus, et deprimitur vomer, cum in exili solo tantum summa terra perstringatur. *Idem.*

Tangam nullum ab invito] Nullum sumam, emam ab invito. *Idem.*

Cap. xxvi. § 68 *Conversa ratio*] In contrarium mutata. *Idem.*

Hoc carmen non vobis, sed sibi intus canit] Intelligendum est, proverbium esse antiquum, ab Aspendio citharista sumptum, qui carmen sinistra manu caneret, non dextra. Quorum illud est 'intus canere,' hoc, 'foris:' illud 'sibi,' hoc 'aliis.' Neque enim qui sinistra manu chordas tangit, is sibi tantum canit, quia foris non auditur, sed a se solum: unde qui multum intestinis suis commodis consulunt præter honestatem, intus, et sibi canere dicuntur. Hæc fere Pedianus in Verrinas. Causa vero, cur qui dextra tangunt, audiantur, est; quod chordarum sonus cavato citharæ corpore augetur, quod idem in jugo non cavato contingere nequit. *Idem.* Vide notas ad Verr. I. quæ est de prætura urbana, c. 20.

§ 70 *Tamen ingenti pecunia vobis inducetur*] Quamvis parvo emptus, magno tamen vobis inducetur a decemviris. Ut autem dicitur 'inducere exemplum,' 'inducere novum genus orationis,' 'inducere novam personam,' sic hoc loco 'inducere agrum' dicitur, cui casus pretii adjungitur: nam qui 'inducere' æstimare interpretantur, errant. *Turneb.*

Cap. xxvii. § 71 *Salapinorum*] Salapia, urbs Apuliæ. *Idem.*

At dicat] Plane legendum est *aut dicat,* contra librorum fidem. *Idem.*

§ 72 *Quid pecunia fiet*] Vetus liber, *quid pecuniæ fiet:* quo modo hic etiam legit Adrianus Cardinalis, genusque dicendi multorum auctoritate confirmat. In Verrem tamen ita scribitur in ablativo: 'Quid hoc homine faciatis? aut ad quam spem tam perfidiosum, tam importunum animal reservetis?' In dativo effertur pro Cæcina: 'Quid huic tu homini facias? nonne concedas interdum, ut excusatione summæ stultitiæ, summæ im-

probitatis odium deprecetur?' Itaque si illud in Verrem, quod in ablativo effertur, verum est, nec mendosum, ut de instrumento dicetur: nam in dativo ratio loquendi frequentissima est. *Idem.*

§ 73 *At est locus*] Ita, Lambino assentiente, Manutius. Si exempla quædam habent in eorum edd. *An est locus, qui coloniam postulet, est qui plane recuset?* vitiavit exempla illa manifestus error typographi. Quod offero, planum est. Orator illi respondet interrogationi; 'Quid? omnisne ejusmodi locus est,' &c. Non omnis, inquit, ejusmodi est. *At est locus, qui coloniam postulet: est, qui plane recuset.* Gruterus edidit, *An est locus, qui coloniam postulet? est plane, rectius et* quo in genere, &c.* Grævius, *Est plane rectius* quo in genere, &c.* Itaque Cimmerii illi valeant. *Oliv.*

Cap. xxviii. § 76 *Capuam scribi*] Quod inest motus in deductione coloniæ idcirco 'scribi Capuam' dixit, pro scribi Capuam deducenda, aut mittenda. *Turneb.*

§ 78 *Ista dena jugera continuabunt*] Jugera dena intelligit, quæ singulis hominibus distribuenda erant ex lege, quibus non contentos fore significat ipsos decemviros, ut latius producere fines velint. *Laured.*

Nam si dicent, per legem id non licere] Occurrit quæstioni, quæ fieri poterat: At non licet agros continuare lege Servilia. At, inquit, ut lex Cornelia violata est, sic Servilia violari poterit. Violata est autem Cornelia, quia cum L. Sylla Prænestinis, qui Marium minorem recepissent, infensus, eorum agros veteranis divisisset, factum tamen erat, ut is a paucis possideretur. *Idem.*

Cap. xxix. § 79 *Romilia*] Vetus liber *Romulia.* Romuliam tribum appellatam censet Varro, quod esset sub Roma: Pomp. quod ex eo agro censebatur, quem Romulus ceperat de Veientibus. Erat igitur suburbana tribus, rusticarum prima. *Turneb.* Vide Asconium.

Ordo tribuum negligatur] Ordo enim postulabat ut a Suburana, Palatina, Exquilina, Collina inciperet; deinde ad Romiliam, quæ, ut Varro scribit, quinta est, veniret. *Idem.*

In jugera dena describat] Describat universam plebem, ita ut singulis dena jugera assignentur. *Laured.*

Cap. xxx. § 81 *Quem per iter qui faciunt*] Pro eo, quod est, per quem qui iter faciunt: quod genus loquendi, quanquam fortasse duriusculum videri potest, dictum tamen sæpe a veteribus constat, 'quo de agitur,' 'quas ob causas,' et similia. *Idem.*

Cap. xxxi. § 85 *Duodena describit*] Cum Stellates campus bonitate infinitis partibus sit inferior Campano, multo majorem modum attribuere debuit viritim ad colonos æquandos. *Turneb.*

Quasi vero paulum differat ager Campanus] Fortasse legendum, *ager Campanus, a Stellati: sed multitudo quæritur:* nam illud, *et multitudo quæritur,* non satis cohæret. Sententia est: Idcirco duodena tantum viritim dividit jugera, ut majorem numerum in illa oppida deducat, et facilius dominationem decemviris comparet, quibus tantum colonorum numerum committit, quos illi suo beneficio devinctos habebunt, quibus Campana occupabant et opprimebant oppida: alioqui enim si bonitas spectetur, et fructus, duodena campi Stellatis jugera, cum denis agri Campani nullo modo comparanda sunt. *Idem.*

Cap. xxxii. § 87 *Terra claustra locorum*] 'Terra' est per terram: nam si quis e Peloponneso in reliquam Græciam terra ire vellet, aut e Græcia per Peloponnesum, per Corinthiorum fines erat transeundum. *Idem.*

Maxime navigationi diversa] Alter-

nis enim navigatio est ex Italia, Dalmatia, Epiro in Græciam, et contra alternis e Græcia in reliquam Græciam, Thessaliam, Macedoniam, Asiam, contraque. *Idem.*

Cap. xxxiii. § 90 *Magistratum*] Magistratus in numero unitatis non nisi unam personam magistratum gerentem significat, ut ad Justinum notavi. Hinc nullus dubito Ciceronem hic quoque scripsisse *magistratus*, ut paulo ante: 'si agrum Campanis ademissent, magistratus, senatum, publicum ex illa urbe consilium sustulissent.' *Græv.* Singularem numerum pro plurali dixit. *Turneb.*

Excogitatum] Vera lectio ex Erfurtensi, *est cogitatum.* Græv.

§ 91 *Nec consilii capiendi publici*] Quia non licebat habere senatum. *Turneb.*

Cap. xxxiv. § 92 *Omina illa M. Bruti atque auspicia*] Nec times, ne malam pestem oppetas ut Brutus, qui et tribunus legem tulit Agrariam, et Capuam triumvir deduxit coloniam. Is enim acerba morte bello civili oppetiit, et, ut credo, Sylla ejusque factio colonos Capua expulit. Fuit et eodem bello civili L. Brutus, qui trajiciens in Siciliam navibus Pompeii circumventus sibi mortem conscivit. *Idem.*

Leocranti] Vetus liber hic valde depravatus est, in quo legitur *et Locreanti.* Quid si legendum sit, *Capuæ illo creante ceperunt?* nam verisimile est a triumviris creatos esse duumviros coloniæ. *Idem.* Ita corrigo, *ea lege creati.* Manut. Vel legendum, *Tarenti,* ut alia innuatur deducta colonia. *Ferrar.* Absit ut conjecturam recipiamus valde incertam. Præstat corruptam lectionem servare cum ipso Manutio, Victorio, Lambino, aliis, quam dubias conjecturas Ciceroni infarcire. Ex vestigiis corruptæ scripturæ colligo Tullium reliquisse, *Capuæ ab illo creati.* Græv.

§ 93 *Erant hostiæ majores in foro constitutæ*] Majores hostiæ sunt, quæ lactentibus opponuntur. Cic. de Leg. lib. ii. 'Quibus hostiis cuique Deo immolandum, cui majoribus, cui lactentibus.' Hic perspicue lactentes majoribus opposuit. *Turneb.*

Quæ ab his prætoribus de tribunali] Legendum fortassis est *de tribunalis,* ut repetatur ἀπὸ κοινοῦ, inferne, sententia: hoc modo de tribunalis sententia. *Lamb.*

Probatæ] Ita Lambinus post Lauredanum. Alii *probatis,* vel *probantibus,* et ad consules referunt: quod explicat Brissonius, in primis audiendus, lib. i. de Formulis, pag. 17.

Ad tibicinem] Tibicines rei divinæ adhibebantur, et præcinebant. Virgilius, 'Inflavit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras.' Eratque Romæ sacrorum causa tibicinum collegium. Livius: 'Ejusdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines quia prohibiti erant a proximis censoribus in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tybur uno agmine abierunt; adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret.' Cumque tibicines ab uno sacrificante ad alium, qui etiam rem divinam faceret, transirent, proverbium factum est, 'transire tibicinis Latini modo;' quo Cicero utitur pro Murena. Romani in suis sacrificiis, Latinis tibicinibus, non Græcis utebantur. Varro etiam ad Græcum tibicinem sacrificavit lib. iii. de Re Rustica: 'Sed non in Italia, quos tibi sacrificanti ad tibicinem Græcum, gregatim venisse dicebas ad extremum littus.' Etiam tubis utebantur ad sacra. Varro: 'Tubilustrium appellatur, quod eo die tubæ sacrorum in atrio sutorio lustrantur.' *Turneb.* Vide pro Murena cap. 12.

Magios, Blossios, et Jubellios] Hæc sunt nobilium familiarum nomina, quæ Capuæ floruerunt. Jubellii mentio est ante primum bellum Puni-

cum, Livianarum epitoma XII. Magii, bello Punico secundo; is enim dissuasor fuit Capuæ Annibali tradendæ: Blossii, apud Ciceronem in Lælio de Amicit. cap. 11. *Laured.*

§ 94 *Tunicatorum illorum*] Tunicatos Cicero vocat infimam plebem, quam Horatius 'tunicatum popellum' appellavit, Ep. I. 7. 65. *Turneb.*

Et in Albana et Seplasia] Fora Capuæ. 'Seplasia,' inquit Asconius, 'platea erat Capuæ, in qua unguentarii soliti erant negotiari.' *Idem.*

Quid prætor] Duumvirum prætorem appellabant, ac nimirum ita vocari nonnulli volebant, ut Horatii locus indicat, Sat. I. 5. 34. *Idem.*

CAP. XXXV. § 96 *Cœnaculis*] Cum enim Romani ob angustiam loci extendere domos non possent, erigebant: cœnaculum autem dicebatur pars superior domus. *Ferrat.*

CAP. XXXVI. § 98 *Expleretis nova*] Malim *expilaretis.* Laured.

Tamen omnes] Vetus liber *tum omnes,* idque aliquanto melius. *Turneb.*

§ 99 *Nihil elata manu perfringi potest*] Egnatianus liber habet *velata:* unus meus *vel lecta:* in impressis stellula est e regione apposita, quæ corruptum locum significet. Fortasse autem, (quanquam paulo magis quam soleo a vetere scriptura discedo) *nihil vi ac manu* recte legi poterit. Ut semper cum uno verbo duo nomina Cicero adjunxerit, et quemadmodum dixit, 'auro et argento violari,' 'numero et suffragiis declarari,' sic dicat, *vi ac manu perfringi.* Sententia certe non repugnat. *Laured.* Probo et ipse valde Lauredani conjecturam, quam tamen malo in notis legi, quam in contextu: nec quisquam illam recepit nisi Gruterus. Victorius, Manutius, alii, plurimorum codicum, quamvis corruptorum, scripturam retinuerunt. *Græv.*

CAP. XXXVII. § 101 *Tumultuer*] Trepidem, perturber, ut lib. I. de Offic. 'Fortis vero animi est et constantis, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur.' *Turneb.*

§ 102 *Quorum gratia in suffragiis*] Qui suffragiis vestris ab hominibus gratiam inire potestis. Suffragia sunt vocata a suffringendo; quod initio fractis testulis ferebantur. Livius, 'testulis datis tribuni populum summoverunt, sitellaque allata est.' Suffragiis autem privabantur a Rullo, ut hujus orationis initio disputatum est. *Idem.*

§ 103 *Non ut quæsitum, sed partum otium tenueritis*] Hoc quoque tam magnum vulnus est, ut illi mederi me ingenue fatear non potuisse. Sunt tamen qui partim ex ingenio, partim auxilio veterum librorum, pro *non ut quæsitum,* legant *non ignavia quæsitum, sed vita partum.* Alii illud retinentes, et de hoc hæsitantes, corrigunt *non ut quæsitum, sed ut partum otium.* Laured.

Quos in consulatu inimicos esse] Hos ad sensus explendos multa desiderantur. Videtur autem commemorare, quæ ipse pro rep. compararit; hoc modo: Ego, ne quid resp. detrimenti accipere posset, et animi et corporis actibus providi. Omnibus prospexi sane, et veterem defendendæ reip. rationem revocavi. Idem tribunis pl. denuntiavi, ne quid turbulenti me consule conflarent. Aut alia ejusmodi, quæ sibi quisque fingere poterit. Difficile est autem in tantis tenebris lucem videre, et in tam depravatis rebus, quid verum sit cognoscere, ubi veteres libri aut deficiunt, aut scripturam parum probabilem habent. In quibusdam libris, quos mihi videre contigit, scriptum est, *prospexi sane, et revocavi:* in Egnatiano, *sane et rogavi.* Ut conjecturæ locus mihi non videatur, legerem tamen, *denunciavi ne quid,* particula negandi, quæ in omnibus libris impressis defecerat, addita; sic enim postulat sententia, ut dubitari nullo

modo possit, quin desideretur. *Idem.* Vetus liber, *quos vos in consulatu.* Fortasse, *quos video in consulatu.* Hæc postrema pars inquinata misere est in omnibus libris. *Turneb.*

Et animis, et] Hoc referri debet non ad 'quos in consulatu' (ac proinde *video*, aut aliquid tale desidero), sed ad 'et concordia,' hoc modo, Quod otium et concordia cum collega. *Idem.*

Corporis actibus] Illud *actibus* valde suspectum est et adulterinum, neque in hoc genere 'actum' dicere Cicero solet. Nam quod afferunt ex lib. I. de Leg. 'sed etiam in pravis actibus insignis est humani generis similitudo,' irreptitium est, et notum pro pravitatibus. Ego hic legendum esse censeam, *et animi et corporis artibus*, id est, omni ratione, omnibus modis. Sic Plautus dixit: 'Si ægrotant in te artes animi;' et Sallustius, 'Varias esse animi artes.' *Idem.*

ORATIO III.

Vide Argumentum Orationi primæ de lege agraria præmissum. De hac brevissima oratione Cicero ad Attic. lib. II. epist. 1.

CAP. I. § 2 *Qui nihil de me credidistis*] Qui fidem non habuistis delationi et criminationi tribunorum plebis. *Turneb.*

§ 3 *Septem tyrannis*] Indicat septem homines maxime locupletes ex possessionibus Syllanæ assignationis, quos ὑπερβολικῶς tyrannos vocat. 'Assignationes' autem hoc loco agri a Sylla assignati dicuntur, iis, qui ipsum secuti contra Marium arma tulerant. *Laured.*

A Valgii genero] Id est, Rullum, non quatenus tribunus pl. est, sed quatenus gener Valgii, hanc legem excogitasse, et conscripsisse. *Idem.*

CAP. II. § 5 *L. Flaccus*] Fuit interrex L. Flaccus, cum consules C. Marius C. Marii VII consulis F. Præneste per Q. Lucretium, Cn. Papirius, Cn. F. Carbo III. per Cn. Pompeium Syllanos duces occisi essent, ac resp. sine consulibus esset, et placuisset senatui interregem prodi, qui comitia subrogandis consulibus haberet. *Laured.*

§ 6 *Aliquem scrupulum*] Nam cui ager datus est, ne rescindantur acta Syllæ metuit; qui amisit, id sperat futurum. *Turneb.*

Syllam dictatorem] Ita Syllanos agros et assignationes confirmabat, cum post eos consules Sylla dictator fuerit. *Idem.*

§ 7 *Agros*] Vetus liber *agri*, multo meliore scriptura. *Agros* enim legi non potest, cum sint verba legis Serviliæ, ut mirer a quibusdam hoc animadverti non potuisse. *Idem.* Recepit *agri* Grævius.

§ 8 *Fundus Irpinus*] Id est, fundus, quem Valgius socer tuus a Sylla accepit. *Laured.* 'Fundum' cum dixisset, 'agrum' corrigens subjecit, quod totum fere Irpinorum territorium (id enim hic ager significat) possideret. *Turneb.*

§ 9 *Ego Tusculanis pro aqua Crabra vectigal pendam*] Prædium suum Tusculanum significat, quod a Tusculanis acceperat, quibus quotannis pro usu aquæ, quæ Crabra dicebatur, vectigal quoddam penderet. *Laured.* Vide pro Corn. Balbo.

CAP. III. § 10 *Ejusmodi causa*] Id est, ob rem hujusmodi, cum tueantur ipsi Syllanas possessiones, tamen id objicere cuiquam ausint, quod impudentiæ est maximæ. *Turneb.*

Donationis] Eos agros, quos Sylla non dedit, sed quidam in illa reip. caligine occuparunt, et possederunt, confirmat et sancit. Donationem appellat, quod agros illos eis sua lege

Rullus donet. *Idem.*

§ 12 *Causam quæro, cur ea*] Non debetis hæc vendi permittere, cum a Rullo publica donari videatis: nam si quid vendendum est, potius veneat quod Rullus condonat. *Idem.*

Cum ea, quæ vestra sunt] 'Vestra,' Syllani nullo jure occuparunt, cum sint publica: nam ea Sylla publicarat. *Idem.*

Possessoribus] Possessor enim dicitur etiam qui nullo jure tenet. *Idem.*

Cap. iv. § 14 *Quoad oculis confirmando*] In editis vetuste, item Pall. et Cujac. legitur, *oculis confirmando;* ideoque excludere non potui; tanto quidem minus, quod vulgata, *oculos continuando*, parum hic quadraret, ob ea quæ proxime præcesserant. Gulielmius nostrum illud mutabat in *in oculis confirmando:* sequitur enim *unam fundi religionem formamque perfecerit.* Non damno. Fuit etiam quod idem legeret, *angulos conformando.* Eandem sane insaniam cupidorum notat Horatius, 'O si angulus ille Proximus accedat, qui nunc denormat agellum.' *Gruter.*

PRO C. RABIRIO.

Argum.—Hujus orationis argumentum non aliunde mihi melius explicaturus esse videor, quam si ex Dionis historia rem totam perscribam: ita enim facillime et atrocitas criminis, et genus causæ perspici poterit: neque fere quicquam latebit, quod ad orationis explicationem pertineat. Titus ergo Labienus, C. Rabirium ob Saturnini cædem cum accusasset, magnam civitati perturbationem attulit: nam Saturninus triginta sex annis ante cæsus fuerat, et quæ in bello, quod cum eo susceptum est, consules fecerant, ex senatus auctoritate omnia gesserant. Itaque senatus auctoritas illo judicio non leviter tentabatur; ex quo totus civitatis status convellebatur et perturbabatur. Ac Rabirius quidem cædem se fecisse pernegabat; verum tribuni modis omnibus senatus amplitudinem et dignitatem convellere nitebantur, et sibi potestatem omnia pro animi arbitrio et libidine agendi præmuniebant. Ita enim futurum erat, ut iis, qui similia tentare vellent, impune concederetur senatus decreta, quæque tot ante annis acta fuissent, in disquisitionem vocare. Ergo cum, pro eo ac debebat, senatus id indigne ferebat, tum vero senatorem pop. Rom. innoxium ætateque provectum supplicio affectum iri optimates dolebant: sed tamen modis omnibus angebantur, quod civitatis dignitas in crimen et invidiam vocaretur, resque publica improbissimis hominibus permitteretur. Ergo turbulenta factionum studia contentionesque partium de judicio exarserunt; his ne concilium cogeretur pugnantibus, illis consessum judicum postulantibus. Quod ubi per Cæsaris factionem et aliorum nonnullorum vicit, ac judicandi causa convenere (is enim cum L. Cæsare judicabat, nec simplex crimen erat, sed Rabirius perduellionis postulabatur) eum sententiis suis condemnarunt; quanquam non a populo more et instituto Romano creati, sed, quod non licebat, a prætore sorte ducti. Rabirius ergo provocavit: sed tamen apud populum etiam dam-

natus fuisset, nisi Metellus Celer augur et prætor rem impedisset: nam cum multitudo nec eum audiret, nec quod contra morem patriæ legesque judicium factum esset, vellet attendere, propere Janiculum petit, priusquam quicquam suffragio Quirites sciscerent; signumque militare detrahit, ut nihil jam eis decernere liceret. Sic detracto vexillo concio soluta est, Rabiriusque liberatus. Etsi enim Labieno licebat reum repetere, non tamen fecit. Hactenus ex Dione. Hanc igitur orationem trigesimo sexto anno post cædem Saturnini habuit pop. Rom. Cicero consul, aut comitiis centuriatis, (non enim de capite hominis ullis aliis quam centuriatis agi licebat) aut potius certe in concione aliqua quæ comitia antecessit. Cum autem in Pisonem Cicero scribit se in Rabirio perduellionis reo quadraginta annis ante se consulem, interpositam senatus auctoritatem sustinuisse, non est, ut inquit Asconius, in eo subtilis annorum computatio facta, verum summatim tempus comprehensum: ut perinde acceperit, ac si dixisset, prope quadraginta annis. Jam ante damnatus a duumviris fuerat Rabirius, Julio Cæsare et Lucio Cæsare, a quibus ad populum provocarat. Acerbitatem judicis Julii Cæsaris, a quo cupidissime condemnatus fuerat, Rabirio ad populum provocanti etiam salutarem fuisse scribit Tranquillus. Perduellionis est postulatus Rabirius, quod sacro-sanctum tribunum interfecisse diceretur. Est autem perduellio genus læsæ majestatis omnium atrocissimum et gravissimum; quo qui tenentur, ne morte quidem, cum decedunt in reatu, crimine liberantur, cum in aliis generibus læsæ majestatis liberari soleant. *Turneb.*

Cap. I. § 1 *Quirites*] In Campo Martio ad populum hæc oratio habita est comitiis centuriatis, aut in concione quæ comitia antecessit. *Turneb.*

Capitis, famæ, fortunarumque] Perduellionis damnati virgis cæsi et unco per urbis vias tracti, ad extremum cruci, servorum instar, suffigebantur. *Hotom.*

§ 2 *Non enim C. Rabirium culpa delicti*] Rabirius non suo, sed de reipub. nomine in discrimen capitis vocatur, quod consuli paruerit ad arma vocanti, et remp. salvam esse voluerit. *Turneb.*

Summum auxilium] Senatus-consultum illud significat, quod extremis reip. temporibus fieri solebat, ut viderent consules, ne quid respublica detrimenti caperet. *Idem.*

Consulare imperium] Nam ex illo senatus-consulto summum imperium et judicium consul habebat, et ad arma evocare poterat. *Græv.*

Cap. II. § 6 *T. Labiene*] Hic trib. pleb. Cicerone consule diem dixit Rabirio. Hic est, qui postea militavit in Gallia auspiciis Cæsaris. *Turneb.*

Cap. III. § 8 *An de tabulario*] Locus erat ubi acta et tabulæ publicæ reponebantur. Cum id igitur objiceretur Rabirio, nondum patefactum erat a quo incensum esset, quod Q. Sosius se fecisse postea confessus est. Vide de Nat. Deor. III. 30. *Idem.*

Necatum] Ne maritus sororis Rabirii Curtius de peculatu, ut reor, causam diceret, ad probationem judicii filium sororis a Rabirio necatum objiciebant. Qui autem funus familiare ducit, justave mortuo facit, nec in jus, nec in judicium vocatur. Sed verisimile non est bidui causa tantum facinus esse perpetratum: nec probabile est chariorem ei maritum sororis quam filium fuisse. *Idem.*

Legem Fabiam] Ne quis servum alienum invito vel insciente domino celaret, vinctum haberet, demeret sciens, dolo malo. *Hotom.*

Legem Porciam] Porcia lex memo-

rabilis a M. Porcio Catone lata est, ne quis magistratus civem Romanum virgis cæderet, necaretve: cum antea nudatorum cervix insereretur furcæ, corpus virgis ad necem cæderetur. *Idem.*

Multæ irrogatione] Multarum ratio hæc fuit: Magistratus reo ad populum diem dicebat: ter eum accusabat: post ei multam irrogabat, id est, rogabat populum ut certa bonorum parte multaretur. Hæc irrogatio trinundinum ut cæteræ leges durabat, post per trinundinum quarto reus accusabatur. Si defenderetur, ea multæ irrogatio dicebatur; si damnabatur, multæ judicatio. *Idem.*

§ 9 *De pudicitia*] Eo scilicet nomine male Labienus audierat. *Turneb.*

§ 10 *Sublatum*] Qua ratione Cicero sustulerat judicium perduellionis? Non lege lata, sed data facultate Rabirio dicendæ causæ comitiis centuriatis, suscepta etiam illius defensione, contra sententiam duumvirum. *Ferrat.*

Cap. v. § 14 *An vero, si actio ista popularis esset*] An non Scipionem Nasicam perduellionis postulasset C. Gracchus, qui maxime popularis fuit, cum ejus frater trib. pleb. cæsus esset, si quæstionem istam perduellionis legitimam putasset? *Turneb.*

Patrui tui] T. Labieni. Significat a Labieno non tam tribuni mortem quam patrui hoc judicio vindicari. *Idem.*

§ 16 *Obductio*] Quanquam non sum nescius, ‘ obducere ’ interdum esse idem quod ‘ obtegere,’ libentius tamen hoc loco legerem *obnuptio:* nam quod hoc vocabulum nusquam alibi apud Ciceronem legatur; ne *obductio* quidem. Et *obnupto* melius, ni fallor, conveniret cum diro illo et horrendo carmine, quod paulo supra recitaverat, ‘ caput obnubito: arbori,’ &c. *Muret.* Var. Lect. viii. 9.

Conditio] Mallem *condictio:* etenim ‘ condicere,’ vetere lingua est ‘ denuntiare;’ et *condictio,* denuntiatio, ut et veteres grammatici et jurisconsulti docent; quo sensu mirifice hic, ut opinor, quadraret. *Muret.* ibid.

Una vindicta] Hæc erat virga quam prætor aut lictor manumittendi servi capiti imponens hæc verba pronunciabat, ‘ Hunc hominem liberum esse aio.’ *Hotom.*

Ab unco] Quorumdam criminum damnatis uncus in mentum impingebatur, atque ita per urbis vias tracti in Tyberim dejiciebantur. *Idem.*

Cap. vi. § 18 *Q. Hortensio*] Hortensius causam Rabirii apud duumviros judices egerat: non enim probo eos, qui ante consulem eum ad populum causam egisse censent. *Turneb.*

Nihil me clamor iste] Apparet populum vocem illam indigne tulisse, Saturninum hostem populi Romani appellari. Moris fuit in concionibus, si quid magistratus diceret, quod populo placeret, ut id acclamationibus exciperent; si quid displiceret, admurmurarent et obstreperent. Sic in Agrar. iii. ‘ Video quosdam, Quirites, strepitu significare nescio quid.’ *Hotom.*

Quanto jam levior est acclamatio] Iterum est acclamatum, sed levius quam antea et exilius; ergo gravius objurgat et compescit. *Turneb.*

Cap. vii. § 20 *Fit senatusconsultum ut C. Marius*] Arma jure sumpta in Saturninum probat senatus-consulti auctoritate, quo summa potestas consulibus permissa est, ut viderent ne quid respub. detrimenti caperet. Cujus decreti auctoritatem primum senatus usurpaverat in C. Gracchum. Ita tribuni jus istud senatui non esse concedendum censebant. *Idem.*

Gracchus] Is L. Equitius erat, qui pro Gracchi filio se gerebat: eum Saturninus in locum competitoris tribunatus comitiis palam occisi sub-

rogare tentarat: is servus fuerat nequissimus in compedibus et ergastulo habitus: deinde manumissus libertinæ conditionis erat. *Idem.*

Cap. ix. § 24 *At C. Decianus*] De quo Valerius Max. viii. 1.

Imaginem] Imaginem L. Saturnini Labienus in concione protulerat. *Turneb.*

§ 25 *Rationes*] Forte *rates.* Sunt rates ligna colligata, vel navigium temere conditum. Tusc. i. 30. 'Tanquam in rate in mari immenso nostra versatur oratio.' *Pith.*

§ 26 *M. Antonium*] Oratorem, qui anno sequenti consul fuit. *Ferrat.*

Cap. x. § 28 *Si fides Saturnino data est*] Consules fidem publicam Glauciæ et Saturnino dederant, fore ut cum eis non vi, sed jure ageretur. *Hotom.*

§ 29 *Quid jam ista*] Quod illa tempestate multos esse sciebat, qui nec dedecus, nec ignominiam ad mortuos pertinere censerent, omni sensu, ut credebant plerique, orbatos. Percrebuerat enim tum sententia Epicuri, cui se dociles multi ex libris Amafanii præstiterant, animos mortales esse. *Turneb.* De Amafanio et Epicureis, vide Tusc. iv. 3.

Cap. xi. § 31 *Quid fistulas*] Florus lib. iii. tubos quibus aqua in Capitolium ducebatur, præcisos scribit. Plutarchus in Mario. Appian. Civil. i. 'Saturninus, aquæ penuria coactus, deditionem fecit.' *Hotom.*

Improborum civium] Pall. ambo adscriptum habent, deficere hic a fine chartas duas, a nescio quo exsectas. *Gruter.*

IN L. CATILINAM.

ORATIO I.

Argum. Sæpe jam M. Tullius, antequam hancce orationem haberet, verba in senatu de Catilinæ conjuratione fecerat; ut vel ex eo perspicuum est, quod duodeviginti diebus ante, consulibus resp. senatus-consulto permissa erat. Quod ego ipsum admonere supervacaneum putassem, (est enim sane quam apertum) nisi animadvertissem, multos magnosque viros, non e recentioribus modo, sed etiam ex antiquis, quod, quid quoque tempore actum fuisset, non satis attente considerassent, in errores quosdam minime, ut arbitror, negligendos, in harum rerum explicatione incidisse. Mihi quidem ita videtur: Ciceroni imprimis ipsi maximam esse hisce in rebus habendam fidem; ut, sicubi ab eo cæteri discesserint, homines eos fuisse, idcircoque labi potuisse, arbitremur: secundum Ciceronem autem Sallustio, qui iisdem temporibus fuit; tum Asconio, qui ab eorum ætate non ita multum abfuit: Græcos autem, Plutarchum, Appianum, Dionem, magno esse adhibito judicio legendos. Nam, ut hinc ordiamur, cum conjurati, Catilinæ denunciatione, in M. Porcii Leccæ domum convenissent, repertique essent duo, qui se Ciceronem in lectulo suo interfecturos pollicerentur; tum demum ait Sallustius, rem ad senatum a Cicerone relatam; 'senatumque decrevisse, ut darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet.' At id manifesto falsum

est; siquidem, quæ nox consecuta est posterum diem Non. Novemb. ea nocte coitionem illam in M. Porcii domum factam esse, constat ex oratione pro Sylla. Jam autem sedecim, minimum, dies erant, cum illa senatus auctoritas intercesserat; ut ex hac ipsa oratione liquido cognosci potest. Illud quoque non minus falsum est, quod idem Sallustius prodidit, cum aut hanc orationem Cicero, aut aliam quampiam habuisset, certe quidem aliquot diebus post commissam consulibus remp. Catilinam in eam vocem denique erupisse, ut diceret, si quod incendium in fortunas suas excitatum esset, id se non aqua, sed ruina restincturum. Id enim jampridem, id est, aliquot diebus ante comitia consularia, Catoni judicium minitanti ac denuncianti Catilina responderat: quod ipse Cicero in oratione pro Murena testatum reliquit. Quod si Sallustium ipsum, et accuratum cumprimis hominem, et illorum temporum æqualem, tamen alicubi lapsum videmus; exacuenda profecto nobis ingenii acies est: neque ut quicquid a quoque veterum proditum fuerit, ita protinus recipiendum est; sed conferenda alia cum aliis, et ad Ciceronis præcipue auctoritatem, tanquam ad Lydium lapidem, singula diligenter examinanda. Nunc ad rem. Dicta est hæc oratio a Cicerone consule, senatum habente in templo Jovis Statoris, VI Id. Novemb. ut infra probabitur. Qua quidem oratione ostendit, patefacta jam esse omnibus scelerata Catilinæ adversus rempubl. consilia: ipsique suadet, vel potius imperat, ut ex urbe exeat, quo et civitatem liberet metu, et ipse se liberius hostem P. R. profiteri queat. Genus igitur causæ judiciale non est, ut falso Cœlius Curio putat; non enim in senatu judicia exercebantur; sed ne deliberativum quidem est. Quid ita? quia enim non deliberat Cicero, neque sententiam dicit, neque aut suadet quicquam senatui, aut dissuadet; sed Catilinam increpat, objurgat, exagitat: jubet denique, ut cum reip. salute, sua vero peste ac pernicie ex urbe proficiscatur. Quid igitur? Fatendum profecto est, non omnes Ciceronis orationes, nedum omnia quæ ab oratore tractantur, ad tria illa pervulgata causarum genera posse revocari. Ipse autem orationis χαρακτὴρ plenus est δεινότητος, γοργότητος, σφοδρότητος, μεγαλοπρεπείας. Itaque quæcunque illo genere a veteribus prodita sunt, ea hic mirabiliter observata reperiemus. *Muretus.* Vide Lælii Bisciolæ Horas Subces. tom. II. lib. IV. cap. 8.

CAP. I. § 1 *Quousque tandem*] Non putarat, ut videtur Cicero, Catilinam eo die in senatu affuturum: sed cum eum, præter spem, adesse vidisset, subita indignatione commotus, in hæc verba prorupit. *Muret.*

Eludet] Quasi afflictis prostratisque nobis insultabit. Verbum gladiatorium. Illud quoque annotandum, quod de furore et audacia, quasi de re quapiam animata, locutus est. Recte enim admonet Fabius, miram ex eo sublimitatem oriri, cum rebus sensu carentibus actum quendam et animos damus. *Idem.*

Nocturnum præsidium palatii] Periculosis temporibus præsidium palatio imponi solebat, quod illud qui occupasset, urbem facile in potestate habiturus videbatur. *Idem.*

Nihil urbis vigiliæ] Decreverat enim senatus, ut per totam urbem vigiliæ haberentur, iisque minores magistratus præessent. Ita Sallustius. *Idem.*

Nihil timor populi] Nam et tumultum senatus decreverat, ut est apud Dionem; et Cicero ipse, ad indicandam periculi magnitudinem, comitiorum die loricatus in Campum descenderat. *Idem.*

Nihil hic munitissimus] Templum

Jovis Statoris dicit. *Idem.*

Constrictam] Quasi de immani quadam et rabiosa fera locutus est. *Id.*

§ 2 *Nos autem viri fortes*] Εἰρωνεία. Non enim in cautione, sed in animi magnitudine ac præsentia posita est fortitudo. *Idem.*

Jussu consulis] Sed poteratne consul imperare, ut quisquam ad mortem duceretur? Poterat, ubi ei S. C. commissa erat resp. *Idem.*

§ 3 *An vero vir amplissimus*] Argumentum a minore; in quo, ut erudite annotat Fabius, non solum totum toti, sed etiam partes partibus comparantur: nam Catilina Graccho, status reipub. orbi terrarum, mediocris labefactatio cædi et incendiis, privatus consulibus comparatur. *Idem.*

P. Scipio] P. Cornelius Scipio Nasica Serapio, ejus, qui optimus vir a senatu judicatus erat, nepos; ejus, qui censor porticus in Capitolio fecerat, filius; pronepos autem Cn. Scipionis, celeberrimi viri, P. Africani patrui; ipsius autem Tiberii consobrinus. Ita Paterculus. *Idem.*

Privatus interfecit] Video interpretes conturbari, quod idem et pontifex max. et privatus esse dicatur: in eo autem nulla repugnantia est; pontificatus enim magistratus non est. Quare nihil prohibet eundem et pontificem maximum esse, et privatum. *Idem.*

Nam illa] Figuram hanc præteritionem vocant. Historia ex Livio petenda est. *Idem.*

Cap. ii. § 4 *M. Fulvius*] M. Fulvius Flaccus, quem C. Gracchus in locum Tiberii fratris IIIIvirum nominaverat, sociumque regalis potentiæ assumpserat. *Idem.*

Mors ac reip. pœna] De tribus antiquis libris, qui olim Dominici Grimani Cardinalis fuere, in eo, qui optimus est, locus hic ita legitur: *num unum diem postea L. Saturninum trib. pl. et C. Servilium præt. reip. pœna remorata est?* Quod ego ut vidi, qui Servilium illis temporibus prætorem fuisse meminissem, videremque etiam ad nomen Saturnini additum esse nomen magistratus, in quo ille tum fuisset; dubium non habui, quin illud *prætorem* omnino recipiendum foret Recordabar loci ex octava Philippica, qui me magis etiam in sententia confirmabat. Ita enim ibi scribitur: 'C. Mario, L. Valerio consulibus senatus rempublicam defendendam dedit. L. Saturninus trib. pl. Glaucia prætor est occisus.' Quoniam autem scio, sæpe commissum esse a librariis veteribus, ut has notas *R. P.* et *P. R.* quarum altera *rempublicam*, altera *populum Romanum* indicabant, inter se confunderent, earumque alteram pro altera ponerent; plane statui, totum hunc locum ita legi debere, *num unum diem postea L. Saturninum trib. pl. et C. Servilium prætorem populi Romani, pœna remorata est?* Vocem *mors* additam puto ab aliquo, qui declarare vellet, quod pœnæ genus illos consecutum fuisset. *Idem.*

Vicesimum jam diem] Rotundare numerum voluit; erat enim hic tantum duodevicesimus dies post factum S. C. ut notat Asconius. Sic in Pisonem pro triginta sex annis, quadraginta dixit: sic centumviri dicebantur, cum essent centum et quinque. Sic Euripides et Virgilius Græcos mille navibus ad oppugnandam Trojam venisse dicunt, quas Homerus CIↃ CLXXXVI. Dio CIↃ CC. Scholiastes Euripidis, mille centum et septuaginta fuisse affirmat. *Idem.*

Interfectum esse te, Catilina, convenit] Vereor, ne aliquid in his verbis insit vitii: primum, quod, seu verbum *convenit* media correpta legas, non convenient tempora; seu producta, quæram, ecquis unquam, qui aliquem modo Latinæ linguæ sensum haberet, ita locutus fuerit, ut diceret, convenit statim id fecisse, pro eo quod est, statim id fecisse oportuit.

Ego vero, ἀτρέκειαν εἰπεῖν, utrovis modo, nedum indignum Cicerone, sed etiam plane barbarum esse loquendi genus censeo. Ut si quis dicat, Multum laborem capere convenit eos, qui de gloria comparanda cogitant; quidvis eum facere potius, quam Latine loqui putem. Meus quidem hic sensus est: Si qui aliter opinabuntur, ii si, prolatis exemplis, erroris me coarguerint; non committam, ut etiam pertinaciæ coarguere possint. Est omnino quidam locus apud Terentium in Heautontimorumeno, qui fallere homines minus perspicaces queat. Ibi enim senex ille seipsum puniens ita loquitur, 'Non convenit, qui illum ad laborem impulerim, nunc me ipsum fugere.' Sed ibi alia ratio est. Comparantur enim duo ibi inter se, hæc, impulisse filium ad laborem, et ipsum laborem fugere; quorum alterum alteri convenire, atque consentaneum negat. Moveor etiam, quod in uno libro vetere, pro *convenit*, scriptum video *cum venit:* qua de scriptura quam conjecturam fecerim, dicam: non quod ea mihi plane probetur; sed ut alius quispiam, ea reprehensa, meliorem aliquam proferat. Venit igitur mihi in mentem cogitare, si forte ita legendum sit, *quod quidem senatus consultum confestim interfectum te esse, Catilina, cum velit; vivis: et vivis, non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.* Idem.

Cupio, P. C.] Nunc demum ad patres orationem convertit, ideoque multo leniore ac remissiore dicendi genere utitur. *Idem.*

§ 5 *Interficiam te*] Nihil ab hac dissentiunt Pall. sed Lipsius Var. Lect. III. 22. Modius Epist. v. prodidere, restare in scriptis suis *interficiere;* reperitque in Col. Gulielmius; videturque modestius, ac gravitate consulari dignius. *Grut.*

CAP. III. § 6 *Si illustrantur, si erumpunt*] 'Illustrantur,' ad noctis tenebras retulit; 'erumpunt,' ad privatæ domus parietes. *Muret.*

Muta jam istam mentem] Non cohortatur eum ad sanitatem, quod se frustra facturum sentiebat; sed ait, nihil esse, quod in urbe manens de cæde atque incendiis cogitet: quare aliud ei consilium esse capiendum, et in Manliana castra exeundum. *Idem.*

§ 7 *Ante diem XII Kalendas Novembris*] Magnam nobis lucem hic locus afferet ad hanc historiam subtiliter intelligendam: quam profecto et Sallustius et cæteri mirabiliter confuderunt. Ac primum sciendum est, in hunc diem primo edicta fuisse comitia consularia: sed cum pridie ejus diei Cicero Catilinæ consilia ad senatum detulisset, factum est S. C. ne postero die comitia haberentur: ut de iis rebus in senatu agi posset. Nam aliter comitiali die senatus haberi non poterat. Postridie igitur, id est, ut ait Plutarchus, ipso comitiorum die, Cicero frequenti senatu Catilinam excitavit, atque eum de iis rebus jussit, si quid vellet, quæ ad se allatæ essent, dicere. Tum ille dixit, duo corpora esse reipubl. unum debile infirmo capite, alterum firmum sine capite: huic, cum ita meritum esset, caput se vivo non defuturum. His auditis, decrevit senatus, ut viderent consules, ne quid resp. detrimenti caperet. Hæc sumpta sunt e Mureniana. Jam igitur, cum Asconius dicat, diem, quo hæc habita oratio est, a commissa consulibus rep. duodevicesimum fuisse; profecto si quis rationem dierum ineat, videbit, eam ut nos diximus, habitam VI Id. Novemb. Hac autem in parte aliorum errata persequi piget. *Idem.*

Mallium] Scripsi hic *C. Mallium*, non, quomodo vulgati, *C. Manlium.* Putavi me tuto hac in re et sine reprehensione librorum veterum consentientem auctoritatem sequi posse, in quibus constanter hoc nomen et

apud Sallustium, et in his ipsis orationibus apud Ciceronem ita perscriptum extat. Ego quidem usus aliquando sum antiquissimo libro, qui asservatur apud Gemblacenses, quem certa opinio est, et res ipsa docet, scriptum esse Sigisberti docti viri manu, qui in eo loco ante sexcentos plus minus annos claruit, in quo non aliter hoc nomen scriptum deprehendi. *J. Lipsius.*

CAP. IV. § 8 *Noctem illam superiorem*] Non ita, ut opinor, locutus esset, si proximam noctem indicare voluisset. *Muret.*

Venisse inter falcarios] Priscianus lib. XVIII. col. 118. 'venisse inter falcarios' interpretatur, 'venisse in locum ubi sunt falcarii.' Veteribus glossis 'falcarius' est falcifer, et falcifex. 'Falx,' præter usitatam significationem, est etiam sica. Juvenal. Sat. VIII. 201. 'Nec clypeo Gracchum pugnantem, et falce supina.' Vetus Scholiastes, 'Thracum armatura intelligenda est, quibus proprium telum sica.' Glossæ Veteres, 'Sica, Thracius ensis incurvus.' Glossæ Isidori, 'Falcarius, gladiator falcem ferens.' Cicero pro Sylla cap. 5. 'Emisso jam ex urbe Catilina, ille (Antonius) arma misit, cornua, tubas, falces:' ubi male nonnulli scripserunt *fasces.* Jam fidem facere si quam potest vetus in Catilinam declamatio, cui nomen est adscriptum Porcii Latronis, M. Leccæ domum ad nocturnos cœtus delegerat Catilina, ut 'remotam ab omni celebritate, constipatam multitudine arbuscularum, et ab omni suspicione prodendi facinoris non mediocriter abhorrentem . . . quo telorum innumerabilem copiam constipandam atque occultandam curaverat.' Si habitabat fabros inter falcarios Lecca, ejus erat domus ad hanc, quam declamator commemorat, telorum comparationem valde opportuna. *Buherius.*

In M. Leccæ domum] Scribendum *M. Læcæ* ex auctoritate argentei denarii, in quo M. hic PORCIVS LAECA descriptus est. *F. Ursinus.*

§ 9 *Reperti sunt duo equites Romani*] Magna in his duobus nominandis scriptorum dissensio. Sallustius C. Cornelium, equitem Rom. et L. Vargunteium senatorem nominat; in quo dissentit a Cicerone, qui utrumque equitem fuisse ait. Nam de C. quidem Cornelio omnis dubitatio tollitur ex oratione pro Sylla. Dio duos dicit; sed neutrum nomine appellat. Plutarchus Marcium, et Cethegum vocat, de quorum priore nihil alibi reperio: sed Plutarchum falli constat; cum aperte Cicero C. Cornelium unum ex iis fuisse affirmet. Quanquam enim Cethego quoque idem et prænomen et nomen fuit, tamen hunc C. Cornelium, de quo hic agitur, facile probari potest, non esse C. Cornelium Cethegum. Quid ita? quod Cethegus quidem in carcere strangulatus est. At hic adhuc vivebat, quo tempore Cicero P. Syllam, ipsius filio accusante, defendit. Omnium autem fœdissime labitur Appianus; tribus enim manifestis erroribus, in hac re tradenda, seipsum involvit. Primum in tempore; ait enim hoc consilium initum esse, cum jam Catilina ex urbe discessisset. Deinde in his duobus nominandis; ait enim fuisse P. Lentulum et Cethegum: non dixisset autem Cicero duos equites, si ex iis unus P. Lentulus prætor fuisset: illud vero palmarium, quod Cethegum quoque prætorem fuisse tradit. Ut, si hunc sequare, neuter eorum eques Rom. fuerit; nedum uterque, ut Cicero dicit. Non fuisse autem Cethegum prætorem, ex eo intelligitur, quod quæ religio servata est in Lentulo, ut magistratu cogeretur abdicare se, antequam ei cervices frangerentur, eandem profecto senatus in Cethego retinuisset. Quod ubi lectum, aut cui unquam vel fando auditum est? Ac vereor interdum,

ne mea in ejusmodi scriptoribus reprehendendis ab aliquo culpetur audacia. Quod si id obtrectandi studio facerem, egometipse me temeritatis impudentiæque damnarem. Nunc cum investigandæ atque eruendæ veritatis desiderio incensus faciam, pro qua summus philosophorum non aliena tantum, sed sua etiam cuique, si res ferat, evertenda esse placita pronunciavit; neminem puto æquum rerum æstimatorem fore, qui mihi non id laudi potius, quam vitio, ascribat. Etenim sive eos merito accuso; quis me propterea vituperandum duxerit? sive injuria; prodeat aliquis, qui eadem opera et culpa illos, et errore me liberet. Nam quemadmodum ait Æschines, privatorum inimicitiis multa in repub. corrigi; ita in litteris quoque plurima litteratorum hominum, non inimicitiis quidem, sed modestis, et ab omni contumelia remotis dissensionibus corriguntur. *Muret.*

§ 10 *Vix dum etiam cœtu vestro dimisso*] Fulvia enim media nocte ipsamet ad Ciceronem profecta, hoc ei indicavit. Plutarchus, Sallustius. *Idem.*

Cap. v. *Quæ cum ita sint*] Argumentationis summa est: Si omnia tua consilia nota sunt, exire debes. Sunt autem nota. Tibi igitur est exeundum. Annota autem, ut hæc tota pars tum brevibus membris, tum incisis, tum etiam iis, quæ incisis breviora sunt, contineatur: quod dicendi genus ad imperandum, et ad perterrefaciendum aptum esse, tradit Demetrius. *Idem.*

§ 11 *Proximis comitiis*] Habitis a me; quibus designati sunt Silanus et Murena. *Idem.*

Petisti] Verbum gladiatorium. *Idem.*

§ 13 *Non jubeo*] Ne poterat quidem. Nulla enim lex erat apud veteres Romanos, quæ ullum maleficium exilio multaret; sed in exilium ibant, qui legis multam sufferre in civitate nolebant. Ita Cicero pro Cæcina. *Idem.*

Cap. vi. *Quid enim Catilina*] Quasi deposita consulis persona, suasoris personam suscipit; ut, quod postea dicet, videatur, non odio, sed misericordia Catilinæ commoveri. Suadet igitur, ut ex urbe exeat: quod vita ei suavis esse non possit, ubi oderit omnes, odio sit omnibus, ubi invidia flagret, ubi ære alieno sit obrutus, ubi nefaria ipsius de disperditione reip. consilia omnibus nota sint. At hæc simulata suasio longe amarissimam Catilinæ insectationem continet. *Idem.*

Quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiæ] Victorius et Manutius non aliter. Forsan, inquit Gruterus, *non inhæret tuæ famæ?* Lambinus, *non hæret in fama,* cui acquiescit Turnebus Adv. xxx. 15. Buherius denique, *quod privatarum rerum decus non hæret infamiæ?* Multa scilicet in Catilina erant bona et decora naturæ, quæ omnia illa vitiis corruperat. Vide pro Cælio cap. 5. et 6. Quod ediderunt Victorius et Manutius, facile intelligi posse arbitror, si quis animadvertat, famam in homine improbo esse infamiam. Hoc ergo vult Cicero: Nullum est privatarum rerum dedecus, quod tuo nomini, tuæ famæ et infamiæ, non hæreat. *Oliv.*

§ 14 *Vacuam*] Suspiciose significat, eam ab ipso necatam. *Muret.*

Alio incredibili scelere] Vel quod filium occiderit, ut est apud Sallustium; vel quod filiam suam, ex adulterio susceptam, in matrimonium duxerit: quod ei objicit Cicero in oratione, quam habuit in Toga Candida. Plutarchus eum, præter parricidium fratris, ait, filiæ suæ virgini vitium obtulisse. *Idem.*

Proximis Idibus] Quo die usuram creditæ pecuniæ fœneratori solvere necesse erat. Horat. Epod. ii. 69. *Manut.*

Sed ad summam reipublicæ] Meus primus optimus et Pithœi rectissime scribit, *sed ad summam remp.* 'Summa resp.' est res quæ pertinet ad salutem totius reip. Plautus in Mercatore, 'Nam si istuc jus est senecta ætate scortari senes, Ubi loci res summa est nostra publica?' Vid. Gronov. ad Liv. XXVI. 10. *Græv.*

§ 15 *Pridie Kalendas Januar.*] M. Æmilio Lepido, L. Volcatio Tullo coss. cum P. Autronius et P. Cornelius Sylla coss. designati, ambitus pœnas dedissent; inque illorum locum L. Aurelius Cotta, L. Manlius Torquatus suffecti essent; Catilina, qui, repetundarum reus a P. Clodio Pulchro factus, consulatum petere prohibitus esset, indignatione et odio in remp. accensus, cum Autronio et Sylla, (certe quidem cum Autronio) aliisque nobilibus viris, consilium iniit interficiendi ad Kal. Jan. novos consules, restituendique consulatus iis qui abdicare coacti erant, occupatamque rempublicam pro sua libidine moderandi. Id consilium initum est circa Nonas Decemb. Ejus rei causa, pridie Kal. Jan. Catilinam Cicero ait in comitio stetisse cum telo: tum, ut opinor, cum abeuntes magistratu consules ad populum e Rostris ex more verba facerent. Postridie cum M. Crassus, qui et ipse conjuraverat, mutato, ut creditur, consilio, non affuisset; ideoque C. Julius Cæsar, ipse quoque ejus conjurationis particeps, signum, quod convenerat, non dedisset, (erat autem signum, ut togam de humero dejiceret) res ulterius progressa non est: sed dilata in Non. Febr. Tum quoque aliquod amicum P. R. numen effecit, ut Catilina, priusquam armati convenissent, signum daret. Id P. R. saluti fuit. Hæc e Sallustio, Asconio, Suetonioque collegi. *Muret.*

§ 16 *Quibus abs te initiata sacris*] Sententia est: Ita te geris, ut vovisse videaris alicui Deo, te sicam illam in consulis corpore defixurum. Hac enim Cottam primo, Torquatum, deinde me consulem sæpe jam e medio tollere conatus es. *Idem.*

CAP. VII. § 18 *Quæ tecum, Catilina, sic agit*] Longe pulcherrimum exemplum προσωποποιΐας, quam vel conformationem, vel personæ fictionem Latine vocare possumus. Porro et hoc, et alterum, quod in hac ipsa oratione reperiemus, et illud Appii Cæci in oratione pro Cœlio, puto ad imitationem Platonis efficta esse, qui hoc modo leges in Critone, veteres Athenienses pro patria mortuos in Menexeno loquentes introduxerat. *Idem.*

Tu non solum ad negligendas leges] Negligit leges ac quæstiones, qui earum metu a peccando non continetur: easdem perfringit, qui, cum in judicium adductus, manifesto teneatur, aliqua tamen via elabitur. Catilina autem primum accusatus fuerat repetundarum, Lepido et Tullo coss. atque absolutus per prævaricationem accusatoris P. Clodii: deinde etiam cædis, consulibus Cæsare et Figulo, ut est apud Dionem, et tunc quoque absolutus. Hoc quoque ipso tempore interrogatus erat lege Plautia ab L. Paulo. Ita Sallustius. *Idem.*

CAP. VIII. § 19 *M. Lepidum*] Qui consulatum cum Volcatio gesserat. *Idem.*

Q. Metellum prætorem] Q. Cæcilium Metellum Celerem dicit; qui, biennio de more interjecto, consulatum postea cum L. Afranio gessit. *Idem.*

Virum optimum] Ironiam esse, annotat Fabius lib. IX. Et sane, quomodo idem Catilinæ sodalis, et vir optimus esse potuisset? *Idem.*

M. Marcellum] Constat, non esse eundem, quem, paulo post, virum fortissimum vocat; id est, eum pro quo extat oratio ad Cæsarem. Opinor, hunc M. Marcellum C. illius Mar-

celli, de quo in Sextiana defensione mentio est, patrem fuisse. *Idem.*

Emori] Ita Victorius. Sententia est: Si non potes a te impetrare, ut hic moriaris, sive manus tibi ipse inferens, sive aliena manu utens, fuge hinc in solitudinem. *Græv.* Alii numero plurimi cum Mureto, *morari.*

§ 21 *P. Sextio*] P. Sextio Gallo, quæstori C. Antonii consulis, pro quo extat Ciceronis oratio. *Idem.*

M. Marcello] Hic ille est, ut ante dixi, quem postea apud Cæsarem defendit Cicero. *Idem.*

Usque ad portas prosequantur] Mos antiquus erat prosequendi eos qui in exilium abirent. Sic in oratione, quæ proxime hanc sequitur: 'Vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem urbe prosecuti sumus.' *Id.*

Cap. ix. § 24 *Ad forum Aurelium*] Est is locus prope lævam Arminiæ, sive Floris amnis ripam, vulgari nunc vocabulo *Monte Alto*, oppidum satis celebre. Nomen et originem habuit ab Aurelio quodam, qui Aureliam Viam a Roma Pisas usque, sub initium haud dubie subactæ a Romanis Etruriæ, stravit. Quis autem fuerit ille Aurelius incertum est. *Cluver.* Ital. Antiq. ii. 2.

Aquilam illam argenteam] Romanorum legionum proprium signum fuisse aquilam, constat. Cum autem legio divideretur in decem cohortes; prima cujusque legionis cohors semper suscipiebat aquilam: ut est apud Vegetium. Erat autem aquila parvum sacellum, sive, ut Cicero hic loquitur, sacrarium; in quo inerat aquilæ effigies, vel argentea, ut hic videmus, vel aurea. Id sacellum hastæ impositum ex inferiore parte acutæ, quo in terram defigi posset, portabat is, qui Aquilifer dicebatur. Narrat Dio lib. xl. Aquilas autem illas divino cultu affici solitas esse, et ea quæ modo recitavi, indicant, et Ciceronis hoc loco verba confirmant. *Idem.*

Cap. x. § 26 *Verum etiam bonis occisorum*] Qui sunt illi occisi, et a quo sunt occisi? Forte quos jam pro occisis habebant. Sed omnes quatuor libri quos evolvi, et Pith. excerpta, *bonis otiosorum*, hoc est, in pace, tranquille viventium. Sic quoque P. Manutii editio. 'Otium' est pax Ciceroni, 'otiosus' in pace vivens, pacisque cupidus. Dies noctesque cogitat, ut bello civili moto illis, qui pacem malebant, bona eripiat, et sibi vindicet. *Græv.*

Cap. xi. § 27 *Mactari*] Usum quemdam hujus verbi, paucis, ut arbitror, notum, quem ante hos decem annos annotavi, et publice docui, cum etiam tum adolescentulus, Limini, quod Pictonum oppidum est, et humaniorum litterarum, et juris civilis studiis florentissimum, Amphitruonem Plautinam enarrarem, tradere hoc loco institui; simulque locum Plautinum, a quibusdam, qui eum non intelligebant, corruptum, declarare. Mactare igitur hostiam alicui Deo, usitate dicimus; ut, 'Cœlicolum regi mactabam in littore taurum.' At mactare Deum quempiam aliqua hostia, minus sæpe usitatum illud quidem, sed tamen a veteribus dictum esse constat. Atque inde jocandi occasionem arripuit Plautus: apud quem Mercurius, assumpta Sosiæ forma, cum Amphitruonem advenientem ludificaretur, et a fontibus repelleret, multis ultro citroque jactis conviciis, ad postremum ita eum alloquitur, 'Sacrufico ego tibi:' cumque miratus Amphitruo subjunxisset, 'Qui?' respondet ille, 'Quia enim te macto infortunio.' Ubi jocus est, ut dixi, e vocabuli ambiguitate quæsitus. Num cum mactare aliquem, interdum sit, ei sacrificare, ad hanc verbi notionem Mercurius respiciens, ei se sacrificaturum pollicetur. At postea illudens, pro hostiæ nomine, ponit vocem 'infortunio.' Quid autem sit, 'mactare aliquem infortu-

nio,' nemo nescit. Hoc qui non intelligebant, corruperunt et versum et sententiam, adjectis duabus voculis, hoc modo: *Sacrufico ego hunc tibi, Jupiter.* Ejusdem autem locutionis exemplum est in interrogatione in Vatinium: 'Cum inaudita ac nefaria sacra susceperis, cum inferorum animas elicere, cum puerorum extis Deos Manes mactare soleas.' At extra hos duos locos, haud scio, an ullum præterea illius exemplum in veterum scriptis reperiatur. *Muret.*

Cap. xii. § 29 *Ego, si hoc optimum*] Dissolutio propositæ argumentationis; quæ quidem propositionibus duabus, earumque rationibus continetur. Prior propositio: Ego, si id e repub. fore judicassem, Catilinam, nulla interjecta mora, morte multassem. Ratio: Non enim metuerem, ne ulla tam pulchrum facinus invidia sequeretur. Quod si aliter caderet, tamen gloriam eam potius, quam invidiam, ducerem. Altera propositio: Sed satius esse duco, ut emittatur. Ratio: Quoniam, eo interfecto, video fore, ut hoc malum reprimatur tantum paulisper; ejecto autem, et profligato cum suis, ut in perpetuum comprimatur. *Idem.*

Invidiam virtute partam, gloriam] Potestne virtus invidiam parere? Atqui si invidia, aut odium est, aut quoddam odium; virtutem autem etiam vitiosi amant; quomodo e virtute potest invidia existere? Sed tamen et Pindarus alicubi queritur, et exempla docent, et communis omnium vox, quam ego quidem pro oraculo habendam esse duco, clamat, pulcherrimis factis invidiam plerumque comitari. Demus igitur nos aliquantisper huic cogitationi; est enim res digna cognitu. Hujuscemodi autem disputationes qui non amant, prætereant. Ego, quando hic, ut poëtæ loquuntur, menti calor incidit, sequar eum quocumque ducet; et vel mihi, ut dicitur, canam, et Musis, vel iis, quibus paulo φιλοσοφικώτερον ingenium est, serviam; quæramque, quæ sit origo invidiæ, quæ natura; qui, quibus, et quas ob res invideant; tum quæ sint ea, quæ quasi cursum invidiæ sistant. Atque hinc ordior. Omnes affectus ab ingenito cuique sui ipsius amore proficiscuntur. Hic unus quasi fons cæterorum omnium est: quia enim amat se quisque, idcirco quæ sibi bona esse vel scit, vel putat, ea et absentia desiderat, et objecta persequitur, eorumque tum adeptione, conservatione, amplificatione gaudet, tum contrariis rebus offenditur. Malorum autem contraria ratio est. Atque hoc quidem principium disputationis ponatur a nobis, sumaturque hoc loco, quasi concessum; longiorem enim orationem requirit. Cum igitur sibi quisque carissimus sit, fit ut se omnibus bonis ornatum ac florentem videre cupiat; ægreque ferat, si quid ejus generis in alio videat, quod in se desideret. Hæc origo, quasique radix invidiæ est. Dolent autem, aut quod ipsi careant eo, quod alius habeat; aut quod alius habeat id, quo ipsi careant. Interestque inter hæc. Nam qui dolet, quod ipse careat, dolet malo suo; qui, quod alius habeat, alieno bono: itaque ea demum invidia est, non quod tu careas; sed, quod alius habeat, dolere. Quod si progrediatur affectus hic etiam longius, ut doleas, id boni esse alii, quod tibi quoque sit; hæc jam non invidia est, sed illa quam Græci ζηλοτυπίαν, Cicero 'obtrectationem' vocat. Non igitur invidus est, qui alium formosum, valentem, opulentum, eruditum, πολύφιλον videns, dolet, se quoque talem non esse. Hac enim ratione omnes invidi essemus: sed cui hoc ipsum per se ægre est, quod hæc in alio sint, is demum est invidere censendus. Neque vero proprie invidia odium est; sed est tamen quid-

dam odio affine. Nam et odisse homines sceleratos dicimur, quibus non invidemus: et odium vel ex injuria accepta, opinata, expectata, vel ex opinione aliqua pravitatis et sceleris nascitur; cum invidia longe alios habeat fontes: et odium interdum laudabile est; invidia nunquam: et qui odit, male esse vult; qui invidet, non male omnino, sed aliquando minus bene. Ut si domus in vicino posita ædium tuarum luminibus officiat, non eam quidem funditus excisam, sed illam tantum partem, quæ tibi molesta est, sublatam velis. Quanquam in hac similitudine hoc dissimile est; quod invidus iis, quæ nihil ipsi officiunt, alienis prosperitatibus affligitur. Invidiam tamen odium quoddam plerumque comitatur: ideoque ipsum invidiæ nomen interdum pro odio ponitur. Ac quoniam imminutio boni, malum quodammodo est, alienis malis gaudere invidus dicitur: unde illud poëtæ, 'Risus abest, nisi quem visi fecere dolores.' Eleganterque Bio, quemdam, qui hoc morbo laborabat, ridentem conspicatus, 'Huiccine,' inquit, 'boni quid contigisse dicam; an alii cuipiam aliquid mali?' Optimus tamen et dicendi et sentiendi magister, Aristoteles, ista distinguit, ut aliud φθόνον vocet, aliud ἐπιχαιρεκακίαν. Cum autem invidia dolor quidam sit, et dolor omnis fodicet, atque exedat eum in quo est; merito dicitur, ipsam invidiam esse supplicium sibi. Nunc qui quibus, et propter quæ fere invideant, strictim explicemus. Invident igitur, non qui sua sorte contenti sunt; (nam etiam poëtæ, in quorum scriptis longe verissima omnium affectuum expressio est, cum amoribus suis secure fruuntur, negant se vel Jovi invidere) sed qui semper majus aliquid requirunt, quales præcipue sunt ambitiosi atque avari. Illi enim quicquid ad gloriam, hi quicquid ad opes accedit alienas, sibi quodammodo detrahi credunt. Invident etiam fere inferiores superioribus: unde dictum est, 'Summa petit livor;' non tamen iis, qui longo intervallo superiores sunt, ut Diis aut regibus; neque procul remotis, ut Scythæ Persis; sed et ejusdem artificii homines inter se. Unde est apud Hesiodum, 'Figulus figulo;' quod tamen ita intelligendum est: si gloriam ex eo studio, aut pecuniam aucupentur. Alioqui enim similitudo studiorum amoris potius causa est: nonnunquam etiam superiores inferioribus, ut Crassus et cæteri nobiles crescenti adhuc Ciceronis gloriæ invidebant: et novis potius, quam nobilibus; juvenibus potius, quam ætate provectis: ut enim ignis exoriens plurimum fumum, ita maximam invidiam gloria exoriens excitat. Quo pertinet Themistoclis dictum, qui adolescens dicebat, ex eo se intelligere, nihilum a se splendide gestum, quod nondum invidiæ dente peteretur. Magnam etiam invidiam facit ostentatio sui: vereque scripsit Euripides, τὸ σεμνὸν esse omnibus odiosum. Et æquales æqualibus, et nobiles nobilibus, omninoque pares paribus ideo facile invident, quia aut antevertere ipsi aliis volunt, aut, ne alii sibi antevertant, timent. Et iis, qui tradita sibi potentia immodice utuntur; cujusmodi invidiam in Catilinæ causa Cicero metuebat. Omnino autem invident aut felicitatem, aut partem aliquam felicitatis: quocirca sapienter Pindarus, κρέσσων οἰκτιρμῶν φθόνος. Vereque vulgo dici solet, tribus ex optimis rebus tres pessimas oriri; e veritate odium, e familiaritate contemptum, e felicitate invidiam. Invident autem non tam virtutem, quam præmia virtutis, ut opes, honores, imperia: nemo enim suam fortitudinem invidit Regulo aut Deciis: at Ciceronis consulatus maximam invidiam habuit. Ac tum maxime accenditur invidia, cum genere, aut ejusmodi re aliqua superiori glo-

ria ab inferiore præripitur. Itaque hæc interdum vel exitii causa est, ut Gobriæ filio contigit. Non igitur ἀμέσως invidiam parit virtus; sed virtus gloriam, invidiam gloria. Vitatur autem invidia, si te modeste et æqualiter cum aliis geras, nunquam te illis, ut ait comicus, anteponens. Minuitur etiam, si non omnia tibi uno quasi tenore procedant. Ægre ferunt enim homines, aut unum præ cæteris excellere, aut uni, quasi fortunæ filio, omnia prospere succedere. Sæpeque sapientes viri in secundissimis rebus aliquid sibi evenire incommodi optarunt; hoc est enim, quod dicitur, invidiæ sanguinem mittere. Terminatur autem sine dubio quidem morte: unde illa, 'Pascitur in vivis livor: post fata quiescit,' et, 'diram qui contudit Hydram, Comperit invidiam supremo fine domari.' Sed et confirmata jam, et ad summum perducta gloria invidiam extinguit; sic enim et aucto jam igne fumus evanescit, et sol ad summum cœli evectus minimam umbram efficit. Quamlibet multa, aut innumera potius possem in hoc argumento dicere: sed hæc ipsa, vereor, ne nimium multa sint; quæ tamen quoquo modo accipientur a lectoribus, juvat, ut ait poëta, indulsisse furori. *Muret.*

Cap. xiii. § 32 *Malleolos*] Vide Vegetium iv. 18. *Idem.*

ORATIO II.

Cap. i. § 1 *Tandem aliquando*] Perterrefactus superiori oratione Catilina, ex urbe sese, intempesta nocte, cum paucis, ut ait Sallustius; cum trecentis, ut ait Plutarchus, conjuratis eduxerat. Postridie Cicero, cum senatum habiturus esset, interim dum senatores convenirent, hanc orationem ad populum e Rostris habuit. *Muret.*

Vel ipsum egredientem] Ejicimur nolentes, emittimur volentes: sed utrumque ab alio: egredimur autem ipsi per nos. Ejectus igitur Catilina; nolebat enim exire, donec Ciceronem oppressisset: vel potius emissus; qui enim sua omnia consilia erui e tenebris, et e privatæ domus parietibus in lucem erumpere videret, in urbe tuto esse posse se non putabat: vel potius neque ejectus, neque emissus est, sed per se egressus. Nihil enim erat ei longius, quam ut esset in Manlii castris. *Idem.*

Prosecuti sumus] Qua de consuetudine a nobis superius dictum est: non tamen ita hoc dicit, quasi revera Catilinam prosecutus fuerit; sed tantum hoc genere loquendi significat, nullum exeunti ei vim adhibitam fuisse. *Idem.*

Abiit, excessit, evasit, erupit] Non est congeries idem significantium; sed crescit veluti per gradus oratio. 'Excessit,' plus est quam abiit. 'Evasit,' tanquam ex eo loco, in quo jam sine periculo versari nequiret. 'Erupit' cum impetu quodam, et alacritate animi gestientis pervenire in Manlii castra. *Idem.*

Sine controversia] Non est, ut quidam exponit, ne ipso quidem Catilina repugnante: sed idem valet, quod paulo post, 'sine dubio;' et infra 'sine dubitatione' ἀτρεκέως. *Idem.*

Loco ille motus est] Id est, de statu dejectus: quem enim locum sibi quisque ad dimicandum cepit, is et a Græcis στάσις, et a Latinis 'status' dicitur. Unde Ciceroni in controversiis forensibus status vocatur, in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. *Idem.*

Cap. ii. § 3 *At si quis est talis*]

Nunc ingreditur ad declarandam rationem consilii sui; cur non interficiendum potius, quam emittendum esse Catilinam duxerit. Artificiose autem facit, ut non modo non improbet, sed magnopere etiam laudet eorum sententiam, qui eum interfici debuisse dicebant; et tamen ab omni reprehensione se liberet. Tale enim dilemma afferri adversus Ciceronem poterat. Aut conjuravit Catilina, aut non conjuravit: si conjuravit, interficiendus fuit: si non conjuravit, ne ejiciendus quidem. Huic ita respondet, ut illum interfici debuisse fateatur, sed ostendat tamen magis e republica fuisse, ut emitteretur. *Idem.*

Sed quam multos fuisse putatis] Tria hominum genera ponit, in quorum invidiam incursurus erat, si Catilinam interfecisset: unum eorum, qui, ipsum Catilinæ inimicum esse, propterea quod eum in consulatu acerbum competitorem habuerat, putabant; ideoque, quæ ab ipso deferrentur, non credebant, quod ab odio proficisci existimarent; alterum eorum, qui ita stulti erant, ut non putarent, aut etiam ut defenderent; tertium denique improborum hominum, qui Catilinæ conatibus et inceptionibus favebant. *Idem.*

Invidiæ meæ] Qua mihi inviderentur, non qua ego aliis inviderem. Sic infra, 'invidiæ meæ levandæ causa.' Utroque autem modo dici invidiam, ipsemet docuit lib. IV. Tusculanarum. Ego vero video, multa quoque alia nomina a veteribus eo modo usurpata esse. Utilitas enim mea sæpe quidem est ea, quam ego percipio; sed interdum ea quoque, quæ éx me percipitur. Terentius Eunucho, 'In ea re utilitatem ego faciam, ut cognoscas meam.' Cicero ad Tironem: 'Utilitatibus tuis possum carere: te valere, tua causa primum volo; tum mea, mi Tiro.' Sic negligentia tua, qua tu negligeris; et odium tuum, quo te alius prosequitur. Terentius, 'Nam neque negligentia tua, neque odio id fecit tuo.' Sic insidiæ alicujus, non quas ipse tendit, sed quæ ipsi tenduntur, Cicero pro Cælio: 'Quod in alicujus agrestis periculo non prætermitteret, id, homo eruditus, in insidiis doctissimi hominis dissimulandum putare?' Multa his consimilia reperiet, si quis accurate observare voluerit. *Idem.*

§ 4 *Tongillum, mihi eduxit*] Illud *mihi* ad sententiam nihil, ad sermonis elegantiam, et, ut ita dixerim, urbanitatem, longe plurimum adjungit. Sic infra, 'Qui mihi accubantes in conviviis.' Et pro Murena, 'Apud exercitum mihi fueris, inquit, tot annos.' Terentius Phormione, v. 8. 21. 'Qui mihi, ubi ad uxores ventum est, tum fiunt senes.' *Idem.*

Amare in prætexta calumnia cœperat] Ita reperio etiam in calamo exaratis libris. Neque tamen dubium est, quin ea vox aut omnino redundet, aut aliquo modo corrupta sit. Ego certi nihil pronunciare audeo. *Idem.* Quidam emendarunt, *quem amare prætextatum in Gallia cœperat.* Ursinus. Credam a Cicerone scriptum *infamare*, donec verisimilius quidpiam oriatur e Mss. *Buherius.* Opinatus sum aliquando Ciceronem scripsisse, *quem armare, in prætexta, calumnia cœperat*, hoc sensu: Quem jam a tenera ætate, et adhuc adolescentulum Catilina ad omnem calumniandi artem formare cœperat; quique adeo vexandis per falsas criminationes innocentibus viris assuefactus, timeri fortasse possit in foro; in pugna et acie non possit. Quin Latinum sit 'armare calumnia,' non dubitabit, qui legerit, aut legisse meminerit, 'armare accusatorem omnibus rebus:' 'perditos magistratus Deorum immortalium regione armare:' 'temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publica armare:' 'armatus audacia, ingenio.' Quæ omnia Ciceronis sunt; uti etiam, 'armare eloquen-

tia,' 'uno versiculo armati consules,' &c. Catilina porro, quod narrat Sallustius de B. C. cap. 26. et amplificat Cicero pro Cœlio cap. 5. et 6. homo erat omnium artium; et adolescentes, quos illexerat, ad cædes et facinora, vel, si qui nimis imbelles forent, certe ad fraudes et ad calumniam forensem exercebat. Sic restituta in locum, unde exciderat, una duntaxat literula, hanc puto salebram posse complanari. *Odinus.*

Cap. III. § 5 *Q. Metellus*] Missi sunt prætores, Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; hisque permissum, uti pro tempore atque periculo exercitum compararent. Hæc Sallustius. Equibus constat de delectu, quem habuit Metellus in Piceno. De Gallico autem, e Dione cognoscitur; qui narrat, cum senatus provincias decrevisset consulibus, Macedoniam et Galliam; Ciceronique Macedonia, quæ lucrosior erat, obtigisset; Ciceronem sponte eam concessisse C. Antonio, ut hominem magno ære alieno, ob idque non alienum a suspicione conjurationis, oblata lucri spe, ad bonas partes adduceret: ac ne ipsum quidem in Galliam ivisse, sed, cum sibi sumpsisset urbis custodiam, eo Q. Metellum misisse. Atque hoc est, quod Cicero tam sæpe a se provinciam reipubl. causa prætermissam fuisse jactat. *Muret.*

Vadimonia deserere] Vadimonium deserere, est, quem in diem tu alium, aliusve te vadatus fuerit, eum diem non obire. In desertores autem vadimonii, pœna infamiæ constituta erat; et in eorum bona creditores a prætore mittebantur. *Idem.*

Qui fulgent purpura] Significat senatores esse: soli enim senatores purpuream tunicam lato clavo insignem ferebant. *Idem.*

§ 6 *Superioris noctis*] Non intelligit eam noctem, quæ proxime antecesserat: neque enim conveniret, quod statim subjungit, 'Patefeci in senatu hesterno die.' *Idem.*

Cap. IV. § 7 *Testamentorum subjector*] Ut Græcis ὑποβάλλεσθαι, ita Latinis 'subjicere,' est interdum falsum et adulterinum quippiam veri ac germani loco supponere. *Idem.*

Circumscriptor] Qui inducendi ac circumveniendi homines, quasi artificium quoddam tenet. Hoc quoque a Græcis sumptum, quibus περιγράφειν interdum valet 'decipere.' *Idem.*

Cap. V. § 9 *Diversa studia*] Vide orat. pro Cælio cap. 5. et 6.

§ 10 *Obligurierunt*] Unus e veteribus libris, *abligurierunt:* idque fortasse verius est; nam obliguriendi verbum non memini alibi legere. *Muret.*

Ebriosos] Omnes ad unum libri veteres, *ebrios,* quod valde probo: ut enim dormiens vigilanti, ita ebrius sobrio opponitur. *Idem.*

§ 11 *Unius*] Cn. Pompeii.

Cap. VI. § 12 *Paruit, quievit*] Verissimam hujus loci scripturam retinuit solus Duisburgensis, *paruit, ivit. Hesterno, &c.* Græv.

Cap. VIII. § 18 *Unum genus est eorum*] Sex a generibus hominum Catilinæ copias conflatas esse dicit: de quibus singulis ordine videbimus. Primi sunt, locupletes, obærati, amantes possessionum. His id consilii dat, ut, divendita aliqua parte possessionum, dissolvant ea quæ debent. Quod ut etiam cogantur facere, tabulas auctionarias propositurum se esse profitetur. *Muret.*

Tuas possessiones sacrosanctas futuras putas] 'Sacrosanctas,' intactas dicit, et ab omni injuria tutas. Sic sacrosancta potestas tribunorum plebis, qui non sine capitali piaculo attingi violenter poterant. *G. Budæus,* Annot. prior. in Pandect.

Tabulas novas] In tabulis argentariorum perscribebatur, quid cuique quisque acceptum expensumve ferret. Catilina igitur, qui videret mag-

num in civitate æs alienum esse, pollicebatur, se publice incensurum omnes argentariorum tabulas, ita ut nemo, quod æris alieni antea contraxisset, persolvere cogeretur. *Muret.*

Certare usuris cum fructibus] Est velle usuras sortis creditæ solvere fructibus, seu reditibus, quos capimus ex fundis possessionibusque nostris, cum tamen usuræ fructus prædiorum superent. *Græv.*

Cap. ix. § 19 *Alterum genus est eorum*] In secunda quasi cohorte Catilinariæ legionis ponit eos qui cum ære alieno obruti essent, ad honores tamen, et imperia quoquo modo pervenire cupiebant. Ideoque studebant novis rebus, quod facile cernerent, se quieta rep. nunquam ea, quæ optabant, consecuturos. *Muret.*

Concedi sit necesse] Si Catilina, quod optabat, consecutus fuisset, sine dubio tradidisset honores, mandassetque imperia, non iis qui votis tantum ipsi favissent, spectatoresque se ociosos præbuissent; sed iis quorum in bello gerendo virtutem et industriam expertus esset. *Idem.*

§ 20 *Tertium genus*] Duo priora genera erant eorum qui favebant quidem conjurationi, sed ita tamen, ut arma non caperent, neque ad exercitum proficiscerentur. Hæc, quæ nunc enumerat, eorum sunt, qui in exercitu erant. *Idem.*

Quas Fesulis Sylla constituit] Puto vocem *Fesulis* delendam esse: non enim plures colonias Sylla Fesulis constituerat. Ac suspicor, errori occasionem præbitam e similitudine, quæ est inter hunc locum et alium quemdam e sequenti oratione, ubi Cicero de P. Furio loquens, 'Qui,' inquit, 'est ex iis colonis quos Fesulas L. Sylla deduxit.' Imperiti enim, qui ibi Fesulas nominari viderent, hic quoque nominandas putarunt. *Idem.*

Cap. x. § 21 *Quartum genus*] Primum genus, obærati, amantes possessionum: secundum, obærati, honorum cupidi: tertium, Syllani milites: quartum, urbani decoctores: quintum, scelerati, sicarii, parricidæ: sextum, impuri et impudici. *Idem.*

Vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum] Præclarus ordo. Primum enim vadatur creditor debitorem. Si debitor vadimonium deseruerit, judicium adversus eum datur; mittiturque creditor in possessionem. Si per triginta dies bona possessa fuerint, proscribuntur. *Idem.*

§ 22 *Manicatis et talaribus tunicis*] Quorum utrumque mulieribus permissum, viris vel maxime indecorum habebatur. Vide Gellium vii. 12. *Idem.*

Velis amictos, non togis] Togarum laxitatem et tenuitatem significat. *Idem.*

§ 23 *Cohortem prætoriam*] Quam ipse prætor, id est, imperator, perpetuo circa se habeat. *Idem.*

Cap. xi. § 24 *Tumulis*] Tumulus a tumendo est: ubi enim tumet terra, ibi tumulus dicitur. Sed in quibusdam veteribus libris hoc loco legitur *cumulis;* quod fortasse verius sit; ut cumulos silvestres vocet illam rusticorum hominum temere coacervatam atque accumulatam manum. *Idem.*

ORATIO III.

Cap. i. § 1 *Rempublicam, Quirites*] Hanc orationem alii scripserunt habitam esse Non. Decemb. ipsis: qua in re, non magno negotio, manifesti erroris convinci queunt. Etenim ea, quæ proxime hanc sequitur, ha-

bita est in senatu Nonis Decemb. quod epistola prima libri secundi ad Atticum Cicero ipse testatur. Hæc autem biduo ante habita fuerat, ut indicant verba illa e sequenti: 'Is et nudius tertius in custodiam cives Rom. dedit, et supplicationem mihi decrevit; et indices hesterno die maximis præmiis affecit.' Constat igitur hanc habitam esse III Non. Decemb. Continetur autem quatuor præcipuis partibus. Primum enim brevi exordio populum et sibi conciliat, et attentum ac docilem reddit. Deinde narrat, quem in modum a se patefacta atque oppressa conjuratio fuerit; quidque super ea re decretum a senatu. Hanc narrationem sequitur amplificatio, quæ constat commemoratione prodigiorum, quibus hæc conjuratio præsignificata fuerat; et comparatione illius cum cæteris civilibus intestinisque bellis. Postremo brevi peroratione commendat se liberosque suos populo Romano, et se in suscepta defensione reip. etiam deposito magistratu, constantissimum fore pollicetur. *Muret.*

§ 2 *Debet dies is*] Lege, ut est in veteribus libris, *debebit is.* Non enim de die loquitur, sed de seipso: ac seipsum cum Romulo tacite confert. *Idem.*

§ 3 *Paucis ante diebus*] Hic vicesimus quartus a Catilinæ profectione erat dies. *Idem.*

Cap. II. § 4 *Belli Transalpini*] Bellum in ulteriore, tumultum in citeriore Gallia dicit. Inter hæc autem vocabula quid intersit, disces e Cicerone Philipp. VIII. *Muret.*

§ 5 *Quorum opera*] Emenda e veteribus libris, *quorum opera utor assidue in rep. præsidio cum gladiis miseram.* Ut sit, *miseram præsidio;* non autem, *in præsidio reip.* Idem. Unus e principum quatuor editionum curatoribus, Mureti emendationem Lambinus approbavit. Grævius admisit in contextum. Ego nolui. Ut enim scite animadvertit Buherius, eorum opera uteris *in republica*, quos in consilium advocas: opera *in reip. præsidio* ab iis ponitur, qui manu eam defendunt. Reatinos autem adolescentes illos non adhibebat sane ad consultandum Cicero. Eorum igitur *opera* non utebatur *in reipublica;* sed *in præsidio reipublicæ.* Oliv.

§ 6 *Tertia fere vigilia exacta*] Vigiliarum, in quas nox a veteribus distribueretur, meminit et Julius Pollux libro primo: sed earum ratio planius explicatur a Suida, qui ait, *vigiliam*, id est, *φυλακὴν*, esse quartam partem noctis. Tertia igitur vigilia fere exacta, est quatuor fere horis antequam dilucesceret. *Muret.*

Cap. 4. § 8 *Ut servorum præsidio uteretur*] Catilina enim, ut narrat Sallustius, servitia repudiabat. Id Lentulo displicebat. *Idem.*

Ille] Catilina. *Idem.*

Exciperet] A venatoribus sumptum. *Idem.*

§ 9 *Ex fatis Sibyllinis*] Fata Sibyllina dicuntur oracula Sibyllina, libri Sibyllini fatales, et fatidici. *Castalio.*

Decimus annus] Vid. Cic. in Bruto cap. 67. et quæ ibi ad hunc locum annotat Corradus.

Post Capitolii autem incensionem] L. Scipione et C. Norbano coss. custodum negligentia Capitolium conflagravit; quod a Q. Catulo postea, Hortensio et Metello coss. restitutum est. *Muret.*

§ 10 *Saturnalibus*] XVI Kal. Jan.

Cap. V. *Præcepissent*] Ita est et in libris veteribus. Sed nihilo secius, legendum censeo, *recepissent.* Recipere autem hoc loco est, polliceri. *Muret.* Si hanc lectionem *præcepissent* probabimus, quæ in omnibus libris, et manuscr. et vulg. reperitur, sic eam interpretabimur: Ut item illi facerent, videlicet senatus, et populus Gallorum, quæ sibi, nempe senatui et populo Gallorum, legati

præcepissent, id est, præscripsissent, et faciendum esse ostendissent. Sed Muretus censet legendum *recepissent*, ut sit hic Ciceronis sensus, quæ sibi, nempe Lentulo, legati eorum, recepissent, id est, spopondissent, et suo periculo promisissent. Quod valde probo. *Lamb.*

§ 12 *Qui sim ex eo, quem ad te misi, cognosces*] Apud Sallustium, hoc litterarum Lentuli exemplum ita relatum est: 'Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis: et memineris, te esse virum: confideres, quid tuæ rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.' *Muret.*

Cap. vi. § 13 *De summa reip.*] Lambinus in margine *rep.* Consulatur Cujac. Observ. xii. 32. *Grut.*

Dictæ sunt a principibus] Ab iis, qui primi sententiam rogati sunt. De ordine autem rogandi sententias videatur Gell. iv. 10.

Sine ulla varietate] Nondum igitur constitutum erat de supplicii genere: qua de re postea variæ sententiæ fuerunt. *Muret.*

§ 14 *Ut P. Lentulus, cum se prætura abdicasset*] Quomodo prætor erat Lentulus, tam senex? Intelligendum est, hanc ipsius secundam præturam fuisse. Cum autem lege Cornelia eundem magistratum capere, nisi interjecto decennio, non liceret; verisimile est, eum primam præturam gessisse L. Licinio Lucullo, et C. Aurelio Cotta coss. Eo magis, quod interjecto ex more biennio, consul fuit una cum Cn. Aufidio Oreste. Cum igitur jam consularis, a censoribus Gellio et Lentulo, qui severissimam censuram egerunt, probri gratia, senatu motus esset, exacto legitimo tempore, ad recuperandam senatoriam dignitatem, denuo præturam petierat, quam tum gerebat. Id testatum reliquerunt Plutarchus et Dio. *Idem.*

Cap. vii. § 16 *Somnum*] Quamvis superius Lentulum somnolentum fuisse in omnibus, quæ ageret, ostenderit, et commode sic possit intelligi 'somnus;' non frustra tamen *somnium* in antiquissimis codicibus habetur, quo significat illam spem, qua ex libris Sibyllinis somniabat imperium Romanum Lentulus. *Græv.*

Jam ad cæteras res] *Jam ad certas res*, omnes libri veteres. Et ita emenda. *Muret.*

Cap. viii. § 18 *Nam, ut illa omittam*] Sed ea omnia, nemo melius, nemo copiosius persecutus est, quam Cicero ipse longe pulcherrimis versibus, quos recitat Quintus de Divin. lib. i. *Muret.*

Neque prætermittendum, neque relinquendum] Prætermittimus ea, quæ ne attingimus quidem: relinquimus jam suscepta. Fieri etiam potest, ut duo idem valentia conjunxerit. *Idem.*

§ 19 *Cotta et Torquato coss.*] Teneri non possum, quin hoc loco versus Ciceronis, quibus hæc continentur, propter mirificam ipsorum pulchritudinem, adscribam: 'Nunc ea Torquato,' &c. *Idem.* Vide de Divin. i. 12. Tibi vero non placent Ciceronis versus. At placuerunt Mureto, nam hic vides. Placuerunt Camerario in Soph. Trach. Placuerunt Turnebo Advers. ii. 9. Placuerunt Casaubono in Capitol. Gord. Placuerunt Buherio in Tuscul. ii. 8. Veniam hanc igitur peto a te, ut errare cum illis malim, quam tecum vera sentire. *Olivet.*

Cap. x. § 23 *Ad omnia pulvinaria*] Supplicationes interdum huic, aut illi Deo, interdum ad omnia pulvinaria, id est, omnibus Diis, constituebantur. Ibant per urbem coronati pueri, matronæ, virgines, nonnunquam etiam lauream manu tenentes, canebantque hymnos compositos in laudem Deorum, ac decernebatur supplicatio vel ad avertendum aliquod malum, quod aut premeret, aut

immineret, vel ob rem bene ac feliciter gestam. *Muret.*

§ 24 *Dissentit M. Lepidus*] Cum impedire, ne Sylla in Campo Martio sepeliretur, (qui honos regibus tantum ante Syllam tributus fuerat) et acta illius rescindere conaretur. Liv. lib. xc. Appian. de Bell. Civ. lib. i. Plutarchus in Pompeio. Florus l. 3. c. ult. *Idem.*

Q. Catulo] Hic est Catulus ille, qui Ciceronem patrem patriæ nominavit; quique tum erat princeps senatus, atque adeo civitatis. *Idem.*

Non tam ipsius interitus] Animadverte, quam considerate loquatur. Non enim prorsus negat, Lepidi mortem luctuosam fuisse (agit enim ad populum, et Lepidus tenuiorum se propugnatorem adversus Syllanos haberi voluerat), sed negat eam tam luctuosam fuisse, quam cæterorum. *Id.*

Cap. xi. § 26 *Eandemque diem intelligo*] Dies hic idem valet, quod tempus, ut in Divinatione, 'Biduo breviorem diem.' Quod autem hic dicit Cicero, tale est. Intelligo, eandem diem, id est, idem tempus propagatum esse, et ad salutem urbis, et ad memoriam consulatus mei: quod quidem tempus spero æternum fore. Itaque quamdiu stabit urbs, tamdiu recordabuntur homines, uno tempore duos in hac republica extitisse cives, &c. se autem, et Cn. Pompeium significat. *Muret.*

Cap. xii. § 28 *Quo quidem mihi libeat ascendere*] Nam nullus est magistratus superior consulatu, præter dictaturam. Hanc autem optare boni civis non esset. Non enim fere dicebatur dictator, nisi periculosissimis reip. temporibus. *Idem.*

ORATIO IV.

Cap. i. § 1 *Video P. C.*] Hanc orationem qui dicunt habitam esse vii Id. Decemb. eorum errorem Cicero ipse coarguit, qui, eam Nonis habitam esse, libro secundo ad Atticum scribit. Est autem in deliberativo genere. Suadet enim patribus, ut fortiter atque animose decernant. Cumque duæ contrariæ sententiæ sint, una D. Silani, qui conjuratos ultimo supplicio afficiendos esse censebat altera, C. Cæsaris, qui ab eis mortem removebat, cæterorum suppliciorum omnes acerbitates sententia sua complectebatur; non improbat ille quidem sententiam Cæsaris, sed tamen non obscure ad illam alteram inclinat, eamque senatui approbare conatur. Quoniam autem multi erant, qui Ciceroni ipsi metuentes, amplexabantur mitiorem sententiam; idcirco ipse statim a principio, cum maxima significatione caritatis erga patriam suæ orat, obtestaturque eos, ut, omni alia cogitatione omissa, nihil aliud quam salutem dignitatemque publicam sibi in decernendo proponant. *Muret.*

Data est] Fataliter concessa. Terentius: 'est istuc datum Profecto mihi, grata ut sint, quæ facio, omnia.' *Idem.*

§ 2 *Hæc sedes honoris, sella curulis*] In optimo illo libro, omnibus litteris aperte perscriptum est, *Hæc sedes honoris, id est, sella curulis:* ex quo, non est obscurum, quid suspicari aliquis possit. Ego tamen, hoc quidem loco, ἐπέχω. *Idem.*

Si P. Lentulus] Vide superiorem Orat. cap. 4.

Cap. ii. § 3 *Qui mihi videtur amplecti*] Omnes, quos mihi quidem videre licuerit, veteres libri ab impressis discrepant. Ita enim in illis legitur, *Quem mihi videtur amplecti respub tanquam obsidem consulatus mei.* Quam ego scripturam omnino veram

esse arbitror. Cur autem obsidem consulatus sui filium vocet, hæc causa est. Qui liberis carent, eos verisimile est de salute publica minus sollicitos esse, quam quibus sunt liberi. Nam hi non minus liberorum causa, quam sua, salvam rempublicam velle debent; nisi omnem exuerint humanitatis sensum, ut illam repudient στοργὴν φυσικὴν, quæ ingenerata est non hominibus modo, verum etiam feris, eaque de causa, ut alibi retulimus, timuchi apud Massilienses non fiebant, nisi qui et uxorem et liberos haberent. Parvulus igitur Ciceronis filius, qui patri maxime cordi erat, quasi obses erat reip. qui confirmaret, patrem nihil gesturum, nisi quod videretur saluti fore. *Muret.* Ciceronis filius annum unum agebat, ut patet ex Epist. ad Att. I. 1. eumque amplectebatur respublica tanquam obsidem paterni consulatus. Quibus enim periculis non ultro se offerret pro republica Cicero, cum, ea servata, parvulus etiam filius conservaretur, et amplissima præmia sperare posset? Sic nimirum loqui respublica videbatur: Tuum, Cicero, filium fidei tuæ obsidem habeo: si tu me servaveris, et ille salvus erit, qui ex te natus est, et ego ipsum jam grandiorem factum, in gratiam bene meriti de me patris ornabo, ac tuebor: si tu remissius egeris, neutrum fiet. *Ferrat.*

Gener] C. Calpurnius Piso: hic enim tum Tulliam in matrimonio habebat, quæ postea Crassipedi, deinde Dolabellæ nupsit. *Muret.*

Una cum repub. pereamus] Hunc locum primus sic interpolavit Lambinus. Omnes libri veteres manu exarati, omnes editi ante Lambinum, verissime et pulcherrime, *una reipub. peste pereamus.* Non intellecta vi locutionis *una peste perire,* hunc locum corrupit Lambinus, quem miror hic non reprehendisse Gruterum, cum tamen ei insultandi ubique captet omnes occasiones. *Græv.*

§ 4 *C. Memmium*] Magna inter scriptores in hoc nominando varietas. Alii *A. Nonium,* alii *Nummium,* alii *Mummium* vocant. Quarum appellationum quæ verissima sit, illi solicitius viderint, qui, vel quod abundent otio, vel quod aliud præstare non queant, quasi hac una in re omnis eruditio sita sit, ita nihil aliud agendum putant. Mihi consilium non est in talibus, φλυαρίαις τε καὶ λεπτολεσχίαις diutius immorari. *Muret.*

Cap. III. § 6 *Statuendum vobis ante noctem est*] Tum quia periculum erat, ne noctu aliquis tumultus excitaretur, ut per vim eriperentur ii, qui in custodiam dati erant: tum quia senatum ante noctem dimitti oportebat. Varro enim apud Gellium, docet, senatus-consultum ante exortum, aut post occasum solem factum, ratum non fuisse. *Idem.*

Cap. IV. § 7 *Video duas adhuc esse sententias*] D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quoniam, ut diximus, consul designatus erat, in eos, qui in custodiam traditi essent, et præterea in L. Cassium, P. Furium, P. Umbrenum, Q. Annium, si deprehensi forent, ultimum supplicium decreverat. Ei omnes assensi sunt, usque ad Ti. Neronem, qui, ut ait Sallustius, de supplicio, præsidiis additis, referendum esse censuit; ut autem, ait Appianus, censuit, eos, in custodiis habendos, donec Catilina bello profligatus foret; ut tum tota res accuratius cognosceretur. Cæsar autem, ubi ad eum ventum est, morte eos afficiendos negavit, sed publicanda bona, ipsos per municipia dispertiendos, et perpetuo in vinculis habendos censuit. Addidit alia, quæ hic a Cicerone ponuntur; tantumque valuit dicendo, ut nonnulli ex iis, qui priore loco sententiam dixerant, eam, ipsius oratione permoti, mutaverint; inter quos ipse Silanus, si Sallustio credas, pedibus se in sen-

tentiam Neronis iturum esse dixit: sin Plutarchum et Suetonium sequare, professus est, se ultimi supplicii nomine, non mortem, sed vincula intelligere. Cæsari assensi sunt omnes usque ad Catonem, qui gravissima oratione ita disseruit, eos morte esse multandos, ut in eandem sententiam reliquos omnes adduxerit. Cæsaris et Catonis orationes leguntur illæ quidem apud Sallustium; sed non iisdem, ut puto, verbis, quibus ab illis habitæ sunt. *Muret.*

Cap. v. § 9 *Concionatorum*] Eorum qui omnes ventos concionum colligere consueverunt. *Idem.* Non hi sunt concionatores, sed qui seditiosis concionibus populum concitant in senatum et optimates, quales erant Gracchi, aliique tribunitii spiritus homines. Malam in partem accipitur plerumque vox *concionator.* Grævius.

§ 10 *Video de istis*] Notat quempiam e senatoribus, qui, ut popularis haberetur, eo die venire in senatum noluerat; ejusque stultitiam ostendit, qui vereatur judicare de iis, quos multis jam præjudiciis condemnarit. Ei autem ex contentione anteponit Cæsarem, quem revera popularem esse dicit, id est, studiosum salutis publicæ. *Muret.*

Cap. vi. § 13 *Cum avum jussu consulis*] Hic nihil est, cur quisquam, mutando, aut corrigendo, ingeniosus videri velle debeat. Dixit enim Cæsar, P. Lentulum sororis suæ virum vita privandum esse: idque confirmavit hoc argumento, quod avus quoque suus, multo minus atroci scelere infectus, tamen jussu Opimii consulis interfectus fuisset. Avus autem maternus L. Cæsaris fuerat M. Fulvius Flaccus; nam ejus filiam L. Cæsar, hujus Lucii pater, in matrimonio habuerat. *Idem.*

Largitionis voluntas tum in republica] Cum C. Gracchus agros dividere, et frumentum plebi dare institueret. *Idem.*

Atque illo tempore] Meminit Cicero Philip. viii. et Val. Max. v. 3. *Idem.*

Cap. vii. § 15 *Ex multorum annorum dissensione*] Propter Sempronias et Cornelias leges de judiciis. Lege Asconium. *Muret.*

Revocatos] Lege Aurelii Cottæ. *Idem.* Vide Indiculum Legum.

Scribæ ad ærarium] Ipso die convenerunt ad ærarium scribæ, ut sortirentur officia, qui scriba esset consulis, qui tribuni plebis. Viderunt conjuratos adduci ad senatum. Dimiserunt sortem: et omnes promiserunt præsidium. *Anon.*

Frequentasset] Vulgatis *frequentes advocasset.* Sed hoc est Latinis frequentare. *Græv.*

Cap. viii. § 16 *Qui sua virtute fortunam civitatis*] Multi libri veteres, *Qui fortuna sua hujus civitatis jus consecuti:* idque verum esse arbitror. Nam, consequi jus civitatis, probe et usitate dicitur: consequi fortunam civitatis, nescio, an usquam legatur. *Muret.*

Cap. xi. § 23 *Quam neglexi*] Provinciam Galliam, adeoque imperium, et exercitum deposuerat in concione, quam deinde sortitus est Q. Metellus Celer prætor. *Ferrat.*

Pro triumpho] Si enim fuisset in provincia, triumphum spectare potuisset. *Idem.*

Urbanis opibus] Eloquentia, et auctoritate, tum in judiciis, tum in senatu, clientelas provincialium sibi comparabat, ac tuebatur. *Muret.*

PRO MURENA.

Argum.—Comitiis consularibus, quæ consul Cicero habuit, D. Junius Silanus et L. Licinius Murena consules designati sunt. Post comitia Murenam de ambitu competitor ejus accusavit clari nominis jurisconsultus Ser. Sulpicius cum tribus subscriptoribus, M. Catone, probitate sensuque erga rempublicam insigni viro, Cn. Postumio, Ser. Sulpicio adolescente. Defendit eum Cicero, defensum jam a Q. Hortensio et M. Crasso. Jucunda in primis oratio est: nam et jurisconsulti propter Sulpicium exagitantur; et Stoica disciplina, cui deditus erat. Cato facete lepideque deluditur: adeo ut Cato, dignam consule gravitatem ei detrahens, dixerit id, quod in Plutarcho legimus, 'Dii boni! quam ridiculum consulem habemus!' *Manutius.*

Cap. i. § 1 *Renuntiavi*] Cur non ejus collega Antonius? quia consul priore loco creatus, comitia habebat consularia. *Manut.* Ostendit Gruchius de Comitiis lib. i. consuevisse inter se comparare consules, aut certe sortiri, uter habiturus esset comitia; non semper illud negotium datum ei, qui prior renuntiatus esset. *Ferrat.*

Me rogante] Non, precante, sed interrogante: ut cum diceret: 'Rogo vos, Quirites, velitisne L. Licinium Murenam consulem fieri. Quod si populus probat, suffragiorum tabellas ferebat ita inscriptas, U. R.' id est, Uti rogas. *Manut.*

Cap. ii. § 3 *Ad certam rationis normam dirigenti*] E Stoica disciplina. *Idem.*

A me uno] A se uno tradebatur Murenæ respublica, non ab Antonio Ciceronis collega. *Græv.*

Periculum judicii præstare debet] Efficere, ut alienatio illa et venditio rata sit: ne quid is, qui emit, damni patiatur. *Manut.*

Qui se nexu obligavit] Est, qui se suaque bona nexa et obligata fecit ad evictionem præstandam. Hæc dicebatur traditio nexu. Vide Fabri Semestria ii. 23. et Salmas. de Modo Usurar. cap. 18. *Græv.*

§ 4 *Quod natura affert*] Nunc sic Latini loquuntur? Recte Lambinus in margine, et Muretus in manu exaratis notis observarunt legendum esse *quod natura fert.* Sed sic quoque Quintilianum legisse Institut. v. 11. dudum Sylvius notavit. *Idem.*

Duos consules] Silanum et Murenam. Unus enim esset, Murena condemnato. Decembri mense, et post Nonas habita videtur oratio, conjuratis interfectis: cum dixerit supra, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur. *Manut.* Vide tamen Victorii Var. Lect. vi. 18. ubi probat habitam esse ante Non. Decemb. nondum sumpto de Lentulo aliisque conjuratis supplicio.

Cap. iii. § 5 *Legem de ambitu*] Legem tulerat, ut damnati ambitus decem annorum exilio punirentur; Calpurnia enim honorum tantum petitione, et senatu privabat. *Ferrat.*

Cap. iv. § 9 *Te advocato*] Te consulto, et cui tu de jure consultus responsum dederis. *Idem.*

Quem contra veneris] Sæpe enim eveniebat, ut amici adversario consultus responderet, in causa tamen suam amico præsentiam commodaret; ac ne tunc quidem sine molestia ferebat, amici adversarium litem perdere. *Idem.*

Cap. v. § 11 *Sedere in equis triumphantium prætextati*] Moris erat, ut qui triumphans in urbem introibat, liberos ac cognatos utriusque sexus, si quidem prætextati essent, in cur-

ru juxta se haberet; sin grandiores essent, equis jugalibus funalibusque imponeret. Quod si plures essent, equis singularibus vecti currum prosequebantur, ut scribit Zonaras tom. II. Annalium ex Dione. Vide quæ notavimus ad Sueton. Tiber. cap. 6. *Græv.*

Donis militaribus] Ob virtutem a patre acceptis. *Manut.*

CAP. VI. § 13 *Saltatorem appellat*] An ergo saltare in vitio erat? Non magis quam ædificare, loqui. Vituperationem nihilominus continent *ædificator, locutor:* quoniam in his, atque ejus generis nominibus aliis implicata est notio immoderationis, quæ vitio nunquam caret. *Olivet.*

Tempestivi convivii] Sunt 'tempestiva convivia,' quæ de die, aut ante solemnem cœnæ horam, quæ erat nona, inibantur, ut illius Marii, de quo Juvenalis: 'Exul ab octava Marius bibit,' &c. Hæc vero tempestiva convivia erant probrosa. Nulla fuisse Romanis nota 'intempestiva convivia' pluribus docuit Salmasius ad Flavii Vopisci Florianum. *Græv.* Vide de Senectute cap. 14.

CAP. VII. § 16 *Pater enim fuit, equestri loco*] Animadverte patricii generis equitem Romanum esse. Nam Sulpicia gens patricia. Equestri autem loco is est, qui ab equestri ordine in senatorium non transiit. *Manut.*

Q. Pompeio] Qui cum Cn. Cæpione consul fuit anno Urbis conditæ 609. *Ferrat.*

Ut Scaurus memoriam prope intermortuam] Hoc Asconii verbis explanatur: 'Scaurus,' inquit, 'ita fuit patricius, ut tribus supra eum ætatibus jacuerit domus ejus fortuna. Nam neque pater, neque avus, neque etiam proavus, ut puto, propter tenues opes, et nullam vitæ industriam honores adepti sunt. Itaque Scauro æque ac novo homini laborandum fuit.' *Manut*

CAP. VIII. § 17 *Novis hominibus*] Hic quærendum est, quinam Romæ dicerentur novi homines; res enim non satis per se perspicua videtur. An ii, qui primum in familiam suam consulatum attulissent? Nequaquam; nam L. Murena, qui, ut infra habetur, primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum, consulatum attulerat, nusquam homo novus dicitur, cum illius pater et avus prætores fuissent. An ii, qui primi ex sua gente adepti essent magistratum? Multo minus; nam infinitum prope illorum numerum extitisse puto, quorum neminem appellatum fuisse novum hominem legimus. Quapropter, qui ad consularem dignitatem pervenissent, ex illis orti familiis, ex quibus antea nemo vel magistratum gesserat, vel fuerat senator; eos demum novos homines dicebant. Tales fuere, quicumque a Cicerone hic recensentur, quorum majores ex plebe, aut ex ordine equestri. Scribit Asconius in Comment. ad Orat. contra Competitor. 'Sex competitores in consulatus petitione Cicero habuit, duos patritios, P. Sulpicium Galbam, L. Sergium Catilinam; quatuor plebeios, ex quibus duos nobiles, C. Antonium, et L. Cassium Longinum: (dicuntur nobiles, quia ex illorum majoribus nonnulli consules fuerant) duos, qui tantum non primi ex familiis suis magistratum adepti erant, Q. Cornificium, et C. Licinium Sacerdotem: (hi neque nobiles erant, nullo gesto a majoribus consulatu, neque novi homines, quorum patres aut avi aliquem magistratum ceperant) solus Cicero ex competitoribus equestri erat loco natus;' adeoque consulatum adeptus, non tamen ante consulatum, novus homo. *Ferrat.*

Jacebant] Frustra commemorabant. *Idem.*

§ 18 *Cum multi . . . fiant*] Subintelligendum 'quæstores.' Sic in hoc

unus, petitor scilicet, solus primus quæsturam possit obtinere. *Lamb.*

Lege Titia] Steph. Pighius in fastis Romanis ad annum 488, existimat C. Titium trib. pl. illo anno legem tulisse, de quæstorum numero duplicando, et provinciis quæstoriis augendis, sortiendisque ex S.C. hanc esse illam legem, quam hic Cicero dicat Titiam. Nihil adhuc probabilius a quoquam est allatum, quamvis sit mera conjectura. *Græv.*

Provinciam tacitam] *Tacita* vocatur, quia fuit una ex provinciis quatuor quæstoriis Italiæ, in qua nulla rerum materia; cum longius abessent a bellica tempestate. *Idem.*

§ 19 *Ab utroque dissimillima ratione tractatum est*] Franc. *ab utroque dissimillima ratione certatum est.* Quod longe præfero. Reliquum tempus, post quæsturam, in contentionem vocatur. Uter reliquo tempore magis servierit reipublicæ, et utiliorem operam navarit, magisque ut prodesset, contenderit, hic Cicero inquirit, comparans utriusque in rempublicam merita. Ab utroque certatum est de bene merendo de patria, sed dissimillima ratione. Alter certavit in militia urbana, alter foris in bellica. 'Tractare tempus,' non memini quemquam dixisse. 'Se tractare,' pro talem se præbere, se sic gerere, apud nostrum semel iterumque legitur: sed 'tractare tempus' quid sit, non intelligo. *Idem.*

Cap. ix. *Respondendi, scribendi, cavendi*] Tribus verbis jurisconsultorum consuetudinem expressit. Respondent enim de jure consulentibus, cum dicunt, Hoc in lege scriptum est, hoc jus postulat. Id responsum vel voce tantum, vel si rudior, et imperitior esset is, qui consulebat, scriptum dabatur. Inde natus est jocus ille in Ep. ad Valerium jurisconsultum: 'Qui istinc nunc veniunt, partim te superbum esse dicunt, quod nihil respondeas; partim contumeliosum, quod male respondeas.' Et ad Trebatium: 'Qui istinc veniunt, superbiam tuam accusant, quod negent te percunctantibus respondere.' 'Scribere' autem dicuntur, cum formulas scribunt litigantibus. Quo spectat illud ad Trebatium: 'Quod si scribere oblitus es; minus multi jam te advocato causa cadent.' 'Cavere,' de iisdem proprie usurpatur. Cavent enim cum aliquem consilio juvant, atque instruunt, sive is litiget, sive contrahat. Ad Appium Ep. iii. 2. 'L. Valerium jurisconsultum valde tibi commendo, sed ita etiam, si non est jurisconsultus. Melius enim ei cavere volo, quam ipse aliis solet.' Et ad Trebatium: 'Tu, qui cæteris cavere soles, in Britannia ne ab essedariis decipiaris, caveto.' Et in procemio Topicorum ad eundem: 'Cum tu mihi meisque sæpe cavisses.' *Manut.*

§ 21 *Apud exercitum*] Objectio in persona expressa. Habet autem interrogationis figura hoc loco indignationem. Ut, 'Quis tu es, quis mihi es, cur meam tibi?' Est autem in pronomine elegans idiotismus, qualis et in aliis linguis animadvertitur. Phormione: 'Qui mihi ubi ad uxores ventum est, tum fiunt senes.' *Camerar.*

Ista nostra assiduitas] Hoc loco Cicero, 'præsentem esse, et ante oculos civium versari,' plus interdum obesse quam prodesse ad honores consequendos ponit. Contra vero pro Cn. Plancio mirum in modum prodesse præsentiam, ita illa scilicet causa postulante, vult ostendere. *Idem.*

Cap. x. § 23 *Aliis ego te virtutibus continentiæ, gravitatis*] Legendum videtur potius, *aliis ego te virtutibus, continentia, gravitate, justitia, fide, cæteris omnibus, &c.* Quis enim ita loquitur, virtus continentiæ, virtus justitiæ? &c. Omnino genus loquendi mihi est insolens, et inauditum. Ego

tamen nihil mutavi. Consideret igitur lector eruditus. *Lamb.*

Cap. xi. § 25 *Posset agi lege*] Agere lege, est, suum jus in judicio a prætore legibus petere. Verr. Act. i. 'Quis unquam isto prætore, Chelidone invita, lege agere potuit?' 'Lege agere,' non quotidie, sed fastis tantum diebus licebat. Fasti autem dies non omnibus olim noti erant, sed a pontificibus petebantur: postea publicati sunt ab eorum scriba Cn. Flavio. Ad Attic. lib. vi. 'Quid ergo profecit, qui protulit fastos? Occultatam putant quodam tempore istam tabulam, ut dies agendi peterentur a paucis. Nec vero pauci sunt auctores Cn. Flavium scribam fastos protulisse, actionesque composuisse.' Livius lib. ix. 'Civile jus, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit; fastosque circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur.' *Manut.*

Tanquam a Chaldæis] Qui, siderum observatione, quid cuique eventurum, et quo quisque fato natus esset, prædicebant. Petebantur igitur agendi dies a pontificibus, tanquam ab iis, qui, tanquam Chaldæi, de bonis malisve diebus divinare possent. *Idem.*

Inventus est scriba quidam, Cn. Flavius, qui cornicum oculos] Totam hanc historiam ex Pomponii Enchiridio cognoscere licet: cujus verba extant in Pandectis juris civilis, titulo de origine juris: unde hæc pauca summam, atque huc adscribam, eorum, quibus hæc ignota sunt, gratia: 'Deinde, inquit, ex his legibus eodem fere tempore, actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disceptarent; quas actiones, ne populus, ut vellet, institueret, certas solemnesque esse voluerunt: et appellabatur hæc pars juris, legis actiones. Et ita eodem pene tempore, tria hæc jura nata sunt: leges xii tabularum: ex his fluere cœpit jus civile: ex iisdem, legis actiones compositæ sunt. Omnium tamen harum et interpretandi scientia, et actiones, apud collegium pontificum erant, ex quibus constituebatur, quis quoque anno præesset privatis: et populus prope centum annos hac consuetudine usus est. Postea cum App. Claudius disposuisset, et ad formam redegisset has actiones, Cn. Flavius, scriba ejus, libertini filius, surreptum librum populo tradidit: et adeo gratum id munus populo fuit, ut tribunus pl. fieret, et senator, et ædilis curulis. Hinc liber, qui actiones continet, appellatur jus civile Flavianum.' *Lamb.*

Qui cornicum oculos] Proverbium est de iis, qui callidos et prudentes et circumspectos, qui cavere et scirent et deberent, fallunt ac circumveniunt. Nam cornix cum aliorum animalium oculos potissimum appetat, ipsam scilicet suis maxime prospicere oportet. *Camerar.*

Notas quasdam composuerunt] 'Formulas actionum' significat, quas qui non tenuisset, id est, non quemadmodum oporteret, egisset, causa caderet. *Idem.*

Cap. xii. § 26 *Manu consertum*] Gell. xx. 19. exposuit veterum morem in disceptandis vindiciis, cum peteretur res, quæ 'fundi' esset, id est, ut nunc loquimur, 'immobilis.' Nos possumus etiam, ut opinor, simpliciter accipere, *ex jure manu consertum* vocari, qui ad judicium accipiendum, id est, in jus vocetur. 'Conserere' enim 'manus,' et 'conferre manus,' contendere est, et pugnare. Ut autem intelligatur non belli neque armorum pugna, sed civilis disceptatio, additur *ex jure.* Hæc autem a priscis sine dubio, ut et alia quædam ad talem modum facta et usurpata fuere, non excogitata a jurisconsultis, quemadmodum Cicero ait; sed quia vere fieri desiissent, et species tantummodo quædam illorum remaneret, ideo 'fictas res' et 'com-

mentitias ' Cicero appellavit. *Cam.*

Tibicinis Latini modo] Obscurum, et plane ignotum morem ex historia Livii conabor eruere, quo hic locus illustretur. Narrat ille, IX. 30. iratos tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus fuerant in æde Jovis vesci, Tybur uno agmine abiisse; additque: ' Adeo ut nemo in urbe esset qui sacrificiis præcineret.' Hinc manifestum est, tibicines consuevisse sacrificiis præcinere, neque alios munus illud obire potuisse. Nunc, quid essent Latinæ feriæ videamus. Quotannis in monte Albano ab omnibus populis Latini nominis communia quædam sacra fiebant, ex instituto Tarquinii Superbi, ut refert Dionysius lib. IV. quæ Latinæ feriæ dicebantur; in his autem sacrificabant pro omnibus, cum septem et quadraginta urbes essent; sed principatum sacrorum Romani habebant; hoc est, primum pro populo Romano, deinde pro reliquis singillatim, solemnes preces fundebantur . . . Idcirco apud Liv. XLI. 20. hæc habentur: ' Latinæ feriæ fuere ad diem III Non. Maii, in quibus quia in una hostia magistratus Lanuvinus precatus non erat populo Romano Quiritium, religioni fuit.' Cum igitur in communi illo sacrificio quælibet urbs sacrificaret etiam separatim; cumque sacra non fierent, nisi præcinente tibicine, an septem et quadraginta tibicines in montem Albanum veniebant, quia totidem erant urbes, teste Dionysio? Dixerim potius, unum tantum adhibitum fuisse tibicinem, qui modo in hanc, modo in illam partem transiret, ut cujusque populi magistratus suum certum locum occupabat, et omnium sacrificiis singillatim præcineret. Quæ quidem consuetudo notari hoc loco videtur. *Ferrat.* Hæc velim conferas cum iis quæ adnotavit Turnebus in Agrar. II. 34.

Tum vero] Videtur rectissime distinxisse Petrus Ciacconius, *Tum vero nullo usu utrisque*, petitori nimirum, et unde petitur. *Græv.*

Utrisque superstitibus præsentibus] Utrisque litigantibus. *Superstitibus* autem valet, præsentibus. Itaque necesse non fuit addere *præsentibus:* quod additum ab aliquo fortasse est interpretandi gratia. Plautus: ' Superstitem utrumque monui, ne injussi abeant.' *Manut.*

Inite viam] Quid sit ' inire viam,' et ' redire viam,' quod prætor jubebat, explanatur sequentibus illis verbis: ' Homines, cum recte, atque in loco constitissent, juberi abire, ut, unde abissent, eodem statim redirent.' Id enim fiebat in judicio ante prætorem, docente jurisconsulto. *Idem.*

Sed anne tu dicis] Ego hæc, et ipsius ætate Ciceronis obscura, et breviter hic ab eo pronunciata, vix arbitror esse, qui intelligat. *Idem.*

§ 27 *Quæ potestate mulierum*] Videatur Cujacius Observ. VII. 11.

Ad coëmptiones faciendas] Vide Gronov. de Pecunia Veterum, l. IV. c. 7. *Græv.*

Ut, quia in alicujus libris] Suspectum mihi est istud *exempli causa*, cum præcessisset *ut*, quæ vocula idem hoc loco notat, quod *exempli causa.* Deinde mire scribitur id *nomen invenerant.* Quod fuit illud nomen? Atqui nullius nominis facta fuit ante mentio. Vereor ne multis centonibus hic locus sit inquinatus. Forte Cicero scripsit, *Ut quia Caia in alicujus libri exemplo invenerant, putarunt, omnes mulieres, quæ coëmptionem facerent, Caias vocari. Exemplum libri* est *ἀπόγραφον* libri. Locus est scaber. *Id.*

Quæ coëmptionem facerent] Hæc longe alia est coemptio, et multum a priore differt. Illa coëmptione hereditas venditur seni cuidam imaginaria quadam negotiatione, quæ ab illo ipso emptore imaginario redditur heredi; sed hic coëmptione uxor

in manum viri convenit. Est enim triplex ratio matrimonium contrahendi apud Romanos, confarreatione, usu, coëmptione, de quibus multa Brissonius et Hotomanus. *Idem.*

Jam illud] Hæc Cicero irridens, formulas jurisconsult. collegit. Quæ a Probo tales quædam annotantur: I. D. T. S. P. Id est, In diem tertium sive perendinum. Et, T. I. A. V. P. V. D. Id est, Tempore judicem arbitrumve peto ut des. Varro ait, 'Quibus res erat in controversia, ea vocabatur lis.' Ideo in actionibus videmus dici, Q. R. S. L. D. O. Id est, Quam rem sive litem dicere oportet. *Camer.*

Cap. xiii. § 28 *Licet consulere*] Vel concessio consulti significatur, vel hoc dicebat is, qui operam petebat jurisconsultorum, 'Licetne consulere?' scilicet libros Fastorum. *Anon.*

Rebus prolatis] Res prolatæ dicebantur, cum feriari licebat, munerum urbanorum vacatione concessa; quo tempore ludi fiebant votivi, Romani, &c. *Manut.*

Qua de re agitur, addere] *Videre*, pro *addere*, reponendum crediderim. Cur credam, his adducor exemplis: de Fin. lib. ii. 'Omnis in quærendo, quæ via quadam, et ratione habetur oratio, perscribere primum debet, ut quibusdam in formulis, quæ res agatur; ut, inter quos disseritur, conveniat, quid sit id, de quo disseritur.' Subjungitque de Epicuro, 'Negat definiri rem placere: sine quo fieri interdum non potest, ut inter eos, qui ambigunt, conveniat, quid sit id, de quo agatur.' Et lib. v. 'Si est quisquam, qui acute in causis videre soleat quæ res agatur.' Et de Fato: 'Hæc disserens, qua de re agatur, et in quo causa consistat, non videt.' Et in Bruto: 'Qua de re agitur, illud, quod multis locis in jurisconsultorum includitur formulis, id ubi esset, videbat.' *Idem.*

Controversum jus] Quod interpretationis est dubiæ, et de quo disputare licet in utramque partem. *Idem.*

Cap. xiv. § 30 *Ut ait ingeniosus poëta*] Ennius.

§ 31 *De rege Pyrrho*] Epirotarum rege, qui anno urbis 473. a Tarentinis vocatus, in Italiam contra Romanos venit. De eo triumphavit post annos quinque M. Curius Dentatus. Testis omnis historia. *Manut.*

De Philippo] Persei patre, ultimi Macedoniæ regis: de quo, et de Macedonia capta triumphavit L. Æmilius Paulus: de Philippo autem T. Quinctius Flamininus. Livius, Plutarch. *Idem.*

De Ætolis] De quibus triumphavit M. Fulvius Nobilior, anno urbis 566. Livius, Eutropius, alii. *Idem.*

De Pseudophilippo] De quo, et de Macedonia devicta triumphavit Q. Metellus proprætor: unde Macedonici cognomen: quod Livius, Pausanias, alii præterea tradiderunt. *Idem.*

De Corinthiis] De quibus, et de Achæis Mummius triumphavit, Achaicique cognomen est adeptus. *Idem.*

Cum Antiocho] Cui victo pacis conditiones hæ datæ sunt: ut Europa abstineret, Asiaque omni, quæ cis Taurum est, decederet; 15. millia talentorum Euboicorum daret; mille talentum per 12. annos daret Eumeni regi, qui populum Romanum in bello juverat, 4000. talenta redderet. *Idem.*

Cap. xvii. § 36 *Summo ingenio, opera, gratia*] Hotoman. Observ. ii. 13. reponit *opibus;* sed præter libros veteres. Intelligitur autem 'forensi;' quod annotavit ad oram Gulielmius. *Grut.*

A Q. Maximo] Cui Eburno cognomen fuit propter candorem. *Manutius.*

Cap. xviii. § 37 *Duæ res vehementer in prætura desideratæ sunt, quæ ambæ in consulatu tum Murenæ profuerunt*]

Duæ res deerant Murenæ, cum præturam petebat: hinc minus visus est gratiosus, quam competitor Sulpicius. Ambas deinde habuit in petitione consulatus; hinc eundem illum competitorem superavit. Pergit exponere, quænam illæ duæ res fuerint: 'Una, expectatio muneris, quæ et rumore nonnullo, et studiis, sermonibusque competitorum creverat.' Ædilis Murena non fuerat, adeoque nullos fecerat ludos; expectatio igitur, hoc est, frustratio muneris obfuit illi cum præturam peteret, quod omissa ædilitate, populum sibi magnificentia ludorum, et apparatu, ut cæteri fere consueverant, non conciliasset; præcipue cum omissionem ædilitii muneris neque dissimularet populus 'rumore nonnullo;' et competitores suos ipsorum ludos verbis extollerent, et studiose amplificarent. Quid deinde? 'Munus amplissimum, quod petitio præturæ desiderabat, prætura restituit.' Sortitus enim prætoriam provinciam urbanam, magnifice ludos Apollinares, quos a prætore urbano fieri quotannis necesse erat, apparavit Murena. Qua ratione multum apud populum gratiæ illi accessit, consulatum petenti. *Ferrat.*

Nondum decesserant] Nondum Lucullus cum exercitu Romam venerat ad triumphum, cum Murena præturam peteret. *Idem.* Vide Acad. II. 1.

§ 38 *Omen prærogativum*] Prærogativa centuria; cujus voluntatem et judicium centuriatis comitiis reliquæ centuriæ sequebantur: ut omen ea comitiorum fuerit. *Manut.*

Cap. XIX. § 40 *L. Otho*] L. Roscius Otho, tribunus plebis Cicerone consule, legem tulit, ut in theatro equitibus Romanis quatuordecim gradus proximi, spectandi causa, darentur: qua lege restitutam ait Cicero equestri ordini cum dignitate voluptatem. Livius, Asconius, Plut. *Idem.* Vide Tom. VI. in Fragmentis Orationum de L. Othone.

Trinos ludos] Primos Cereri, Libero, et Liberæ; secundos Floræ; tertios Jovi, Junoni, et Minervæ. Verr. III.

Cap. XX. § 41 *Sors juris dicundi*] Hoc est, provincia juris dicendi. *Sors* enim quævis provincia alicui imposita vel cum sorte, vel sine sorte. Sic apud nostrum 'sortis conjunctio' est societas collegii. *Sors* autem *juris dicendi* est prætura urbana, quam qui consecutus erat, dicebatur 'honoratus prætor.' Illi etiam soli et peregrino prætori jurisdictio dicebatur assignata esse: reliqui prætores, qui quæstiones sortiti erant, carebant jurisdictione. Hinc Tac. Agric. cap. 6. 'Idem præturæ tenor et silentium. Nec enim jurisdictio obvenerat.' *Græv.*

Æquitatis largitio] Recte largitionis nomen ad æquitatem adjunxit; nam sæpe quod jus negat, æquitas largitur. *Manut.*

§ 42 *Quæstio peculatus*] Tu sortitus es quæstionem, hoc est judicium de peculatu, seu furto pecuniæ publicæ. Cæteri enim prætores, excepto urbano et peregrino, sortiebantur inter se quæstiones. Ista quæstio dicitur tristis et atrox, quia peculatus rei in squalore, omnesque illius necessarii in lachrymis versabantur. *Græv.*

Scriba damnatus] Scribam Servius prætor de peculatu damnaverat; quo totus ordo scribarum 'alienus,' hoc est, offensus. *Manut.*

Syllana gratificatio] Sylla victor iis, qui suas partes in bello juverant, de publico largitus est: ea largitio post illius interitum, peculatus nomine in judicium vocata; multique Servio prætore condemnati. Unde illi pars civitatis infensa. *Idem.*

Lites severe æstimatæ] Æstimatio litis est quantum solvere, aut quid sufferre damnatum oporteat. *Camer.*

Liberalitatis] Omittens in delectu habendo, quos vellet. *Ferrat.*

Minui] Favent enim candidatis, ut sibi in provinciis gratiam illi rependant. *Idem.*

Cap. xxi. § 43 *Amisso jam tempore*] Cum præterierit occasio. *Manut.*

Accusandi terrores] Accusandi de ambitu, ut nunc accusas Murenam. Quos terrores jam tum candidatus jaciebas. *Idem.*

Populi opinionem a spe adipiscendi avertunt] Efficiunt, ut populus opinetur, eum qui terroribus ejusmodi utitur, adipisci consulatum non posse. Qui enim candidatus competitoribus suis minatur, is parum sperare consulatum videtur. Quod cum populus animadvertit, desperantem deserit, et amicorum studia debilitantur. *Idem.*

§ 44 *Omnium*] Candidatorum. *Idem.*

§ 45 *Testatam rem*] Ipsi enim candidati desperationem suam testantur. *Ferrat.*

Cap. xxiii. § 46 *Legem ambitus*] Lege Tullia de ambitu lata in gratiam Sulpicii, tria maxime perscribebantur: pœna in eos, qui suffragia venderent; exilium in eos, qui largitionem facerent; et ne reis de ambitu excusatio morbi prodesset. Hinc infra innuit, Murenam infirma valetudine judicio adesse. *Idem.*

Exilium] A te flagitatum est: quod Calpurnia lex non irrogabat. *Manut.*

§ 47 *Morbi excusationi pœna addita est*] Videtur Servius et petiisse a senatu, et obtinuisse, ut lex ferretur de cogendis omnibus ad comitia consularia, pœna addita, si quis morbum excusaret. *Idem.*

Aut incommodo morbi cæteri vitæ fructus relinquendi] Aut, si propter morbum ad comitia non ivissent, potestate suffragandi in posterum privarentur. Sic enim illud accipio, *cæteri vitæ fructus relinquendi.* Idem.

Cui minime proderant] Non enim ideo legem illam tuli, quia mihi prodesset. *Idem.*

Confusionem suffragiorum flagitasti] Petierat Servius, non ut, latis suffragiis, centuriæ numerarentur, quod fieri solebat; sed ut omnia centuriarum omnium suffragia confunderentur; iisque numeratis, quis consul factus esset, quis rejectus, intelligeretur. Ita fiebat, ut ambitus tolleretur, cum nullius centuriæ beneficium appareret. *Idem.*

Prorogationem legis Maniliæ] Ut lex Manilia de suffragiorum confusione, quæ jam abrogata fuerat, in posterum valeret. *Idem.*

Æquationem gratiæ, dignitatis, suffragiorum] Confusis suffragiis hoc sequebatur, ut eorum, qui suffragia ferebant, non gratia, non dignitas extaret. *Idem.*

Edititios judices] Non ut sorte eligerentur, sed ipse accusator judices ederet. *Ferrat.*

§ 48 *Occurro vestræ sapientiæ*] Id est, anteverto expectationem quantum possum eorum, quæ mihi dicenda esse intelligitis. *Camer.* Recepit *satietati* Lambinus, sed invitis libris omnibus. Quos ego post Victorium, Manutium, Gruterum consului, *sapientiæ* præ se ferunt, quamvis et ipse mallem *satietati*, si libri suffragarentur. *Græv.* Probat etiam *satietati* Hotomanus Observ. ii. 13.

Cap. xxiv. § 49 *Observationes*] Quis largiretur, quis acciperet. *Manut.*

Testificationes] Tabularum confectio, quæ fit adhibitis testibus. *Græv.*

Seductiones] Cum seorsum ab aliis, cum quibus erant, duceret. *Idem.*

Subscriptorum] Qui subscriberent accusationi. *Manut.*

Dissimillimo genere] Dissimilitudo erat in hoc potissimum, quod Fesulani et Arretini a Sylla spoliis belli civilis quasi essent ditati, cum illas colonias ibi dictator constituisset. De his vide Catil. ii. 9. Alii vero a Sylla bonis erant exuti et possessionibus,

quas assignaverat suis colonis, qui itidem sequebantur Catilinam spe recuperandi amissos fundos et prædia in his turbis. *Græv.*

Cap. xxv. § 51 *Unum debile, infirmo capite*] Si contrariis contraria referenda, legendum videtur *firmo capite;* ut unius corporis debilitas cum alterius firmitate, et ejusdem firmum caput cum nullo capite conferatur. Unum autem debile corpus firmo capite, sunt partes optimatum, quarum caput est senatus, consul, prætor, et reliqui magistratus; alterum vero corpus firmum sine capite, plebs est, cujus multitudo si ducem habeat, optimates facile vincit. Sed quid disputo, quasi ambigua conjectura sit? mecum sentit Plutarchus, aut ego potius cum illo, ut antiquitati honor habeatur. Ejus hæc verba sunt in Ciceronis Vita: Τὶ γὰρ δεινὸν πράττω, εἰ, δυοῖν σωμάτων, τοῦ μὲν ἰσχνοῦ καὶ κατεφθινηκότος, ἔχοντος δὲ κεφαλὴν, τοῦδ' ἀκεφάλου μὲν, ἰσχυροῦ δὲ, καὶ μεγάλου, τούτῳ κεφαλὴν αὐτὸς ἐπιτίθημι; *Manut.* Ut contraria contrariis referantur, legi vult Manutius *firmo capite.* At non optimam comparationem, et contrapositis elegantem quærebat Catilina; sed quam tempori, loco, et personis, ad excitandam confidentiam, maxime convenientem putabat. Eo certe consilio id in senatu dixerat, ut multos novarum rerum studiosos ad conjurandum pertraheret. An vero id efficiebat facilius, si firmum esse diceret caput optimatium, contra quos arma laturi erant, quam si infirmum? Legendum igitur *infirmo capite,* ut nomine *capitis* Cicero consul intelligatur, quem ignobilem, timidum, ac minime strenuum dicebant. *Ferrat.*

Cap. xxvi. § 54 *Divisorum*] A quibus pecunias populo pro Murena divisas esse, Postumius dicebat. *Manut.*

Adolescenti] Quis non intelligit, Ser. Sulpicii filium significari? qui et ipse cum Postumio, et Catone, patri Murenam accusanti subscripserat. *Idem.*

Equitum centuriis] Equitum centurias octodecim a Servio rege institutas narrat Livius, et suffragium in prima classe tulisse. Hos a L. Natta Murenæ privigno ad prandium invitatos objecerant adversarii. *Ferrat.*

Cap. xxvii. § 55 *Etiam in veteris fortunæ discrimen adducitur*] Primum est ei timendum, ne dignitatem, et quam habet relictam a patre, avo, majoribusque suis, et quam ipse adeptus est, amittat; deinde, ne, dum studet novæ laudi, veteris etiam fortunæ jacturam faciat. Dividit Cicero Murenæ statum in dignitatem et fortunam. *Manut.*

§ 56 *Sodalis filii*] Filii scilicet L. Murenæ. *Ferrat.*

§ 57 *Prætorius candidatus*] Prætorius candidatus Postumius præturam petere destiterat, ut candidatum consularem accusaret Murenam. Quod mirari jure licuit. Cur enim suos potius competitores non accusaret? an exspectabat, ut amicus aliquis alienam persequeretur injuriam? Nimirum, ait Cicero, ejusmodi hoc est, ut si desultorius in quadrigarum curriculum incurrat. Quid enim desultorio cum quadrigis? Desultorii dicebantur, qui ex uno equo in alterum, non intermisso cursu, celerrime desiliebant. Varro de Re Rust. ii. 7. 'Aliter quadrigarius, ac desultor.' Liv. lib. xxxiii. 'Desultorum in modum binos trahentibus equos, inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare moris erat.' *Manut.*

Cap. xxviii. § 58 *Expectatio tribunatus*] Designatus erat tribunus pl.

L. Cottam] Vide omnino Val. Max. viii. 4.

§ 59 *Serv. Galbam*] Idem ibid.

Cap. xxix. § 60 *Inquit ille fortissimo viro senior magister*] Ex aliqua

fortasse tragœdia sumptum, de Chirone Achillem, cujus magister fuit, instruente. *Manut.*

§ 61 *Cujus inventorum æmuli*] Hoc est, sectatores. Gronovius ad illud Livii I. 18. *Græv.*

Gratia nunquam moveri] Nihil facere, ut gratiam ab aliquo ineat. *Idem.*

Cap. xxx. § 62 *Petunt aliquid publicani*] Ut de minuenda vectigalium mercede; quibus restitit unus, et pervicit Cato. Vide ad Attic. lib. I. *Manut.*

Dixi in senatu, me nomen consularis candidati delaturum] Valet hoc maxime ad causam Murenæ sublevandam. A Catone accusatur, non quod contra leges fecerit aliquid, sed quoniam in senatu semel dixit Cato, se nomen consularis candidati delaturum. Alter quispiam, qui Stoicus non esset, fateretur, id se dixisse iratum, et dictum ac mentem mutaret. Hoc fateri non vult Cato, ne quid fecisse videatur indignum sapientis gravitate atque constantia. Idcirco itaque reus est Murena, quoniam Stoici docent, irasci non esse sapientis, et se Cato putat sapientem esse. *Oliv.*

Cap. xxxi. § 64 *Custodia*] Nam eodem anno tribunus pl. Cato, Murena consul futurus erat. *Ferrat.*

§ 65 *Fines officiorum*] Id est, *extremum* et *ultimum*, quod est τέλος. Hæc etiam Cicero et alibi *finium* verbo indicavit. Præclara translatio a terminis agrorum aut regionum, quibus illorum spatia et territoria definiuntur. Hæc nunc protulisse longius quam natura rerum pateretur, Stoicos ait, id est, in ultimo et extremo quodam bono constituendo excessisse modum conditionis et usus vitæ humanæ. Quando enim ad illud rectum, quod ipsi κατόρθωμα, perveniretur, aut quæ hujus erit usurpatio in convictu et consuetudine hominum? Fuisse igitur hoc consilium illorum Cicero putat, non quod perveniri ad tantam perfectionem posse crederent, sed ut annitentes procederent longius. *Camer.*

In dissolvenda] Cum periculum est, ne misericordia justitiæ obsit, et æquabili severitati. *Ferrat.*

§ 66 *Eruditissimum*] Panætium.

De L. Philippo] Locus unus ex iis, quibus, contra veteres libros, conjecturam libenter sequor. Quis enim historiæ peritus *de L. Philo* non probabit magis, quam *de L. Philippo?* Philus doctrina, et sapientia clarus; itaque conjungitur, item ut hic, cum Scipione, Lælio, Catone, in Orat. pro Archia, cap. 7. 'Esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem, Africanum: ex hoc C. Lælium, L. Furium, modestissimos homines et continentissimos: ex hoc fortissimum virum, et illis temporibus doctissimum M. Catonem illum senem.' Sic et aliis in locis. At de L. Philippo, tanquam sapiente et docto, quæ loquitur historia? *Manut.*

Cap. xxxiii. § 69 *Rogatos*] Ut in Campum Martium advenienti ex provincia Murenæ obviam prodirent. *Idem.*

Deductum] In Campum, honorem aliquem petentibus infimorum hominum filiis. *Idem.*

Societates] Publicanorum. *Idem.*

Tota natio candidatorum] Prætorii candidati, ædilitii, quæstorii, &c. *Idem.*

Cap. xxxiv. § 70 *Aut promerendi, aut proferendi beneficii locum*] Lambinus *referendi.* Male. 'Promeremur' beneficium alterius, 'proferimus' nostrum. *Gruter.* 'Proferre beneficium,' pro 'conferre' nusquam legitur. Nihil tamen sine libris muto. Si in ullo eorum quos ego vidi, aut quos Gruterus aliique inspexerunt, invenissem *referendi*, recepissem id sane cum Manutio. Nam vulgata lectio est insulsa et aliena a Latino sermone. Expectandum est, donec

meliores codices eruantur. Nam de Lambinianis merito dubitant homines eruditi. *Græv.*

Uno basilicæ spatio] Cum spatiamur in basilica, vel semel, non modo iterum et sæpe. *Manut.*

§ 71 *Si, ut suffragantur, nihil valent gratia*] Manutius hoc totum abundare arbitratur, et nihil omnino requiri post illud, *Si nihil erit præter ipsorum suffragium, tenue est.* Ego et necessarium alterum illud membrum esse judico ad absolvendam sententiam, et duobus modis exponi posse contendo. Nam suffragari nihil aliud est, et significat, quam suum dare suffragium, ne ab ipsius verbi notione recedatur. Jam constat, hanc superioris membri esse approbationem, *Si nihil erit præter ipsorum suffragium, tenue est;* nimirum, si in referenda gratia nobilibus viris, pro tot ac tantis sibi collatis beneficiis, nihil tenuiores habeant, præter suffragium, tenuis admodum est compensatio. Qua de causa? *Si ut suffragantur, nulla valent gratia;* quoniam, prout suffragantur, et in ferendis suffragiis, nulla tenuiorum gratia est. Hac eadem Orat. cap. 23. ubi agitur de postulatis Sulpicii a senatu repudiatis: ‘Confusionem suffragiorum flagitasti, prorogationem legis Maniliæ, æquationem gratiæ, dignitatis, suffragiorum.’ Lex Manilia, jam vel abrogata, vel repudiata, jubebat, confusis omnium centuriarum suffragiis, eos esse consules (idemque puta de cæteris magistratibus) qui plura tulissent. Eadem lex ut restitueretur, Sulpicius petebat, cui si senatus assensus fuisset, primo nullius centuriæ beneficium apparuisset, hinc tollebatur gratia; deinde omnes simul omnium classium centuriæ suffragium tulissent, hinc dignitatem, et jus suorum suffragiorum, primæ et secundæ classis centuriæ amittebant, a quibus plerumque absolvebantur comitia. Habes igitur, duas tantum classes, ut plurimum, gratia valuisse in ferendis suffragiis, hoc est in suffragando, quod fere ab iis absolverentur comitia centuriata, de quibus loquimur, antequam reliquæ classes intro vocarentur; proindeque tertia, quarta, et quinta, in suffragando, nulla gratia valebant. Hi erant tenuiores, de quibus ut pateat vere esse dictum, ‘Si nihil erit præter ipsorum suffragium, tenue est;’ additur ratio: ‘Si (pro quoniam) ut suffragantur (prout suffragium ferunt) nulla valent gratia.’ *Ferrat.*

Non vocare domum suam possunt] Est, non invitare ad cœnam, seu convivium. *Græv.*

§ 72 *In Circo*] Circensibus ludis in Circo, gladiatoribus in foro. *Manut.*

Cap. xxxv. § 73 *Tabernas*] Ut ex iis ludos spectare posset. *Idem.*

In tuam nimiam diligentiam conjecta sunt] Non in Murenæ culpam. Videt populus, nimium te diligentem in his criminibus fuisse; Murenam tamen expertem culpæ putat. *Idem.*

§ 74 *Verum esse*] Pro, æquum esse. Quo sensu Cicero sæpe accipit, ut jam sæpe diximus. *Hotom.*

In robore] In dura quapiam materia, ac ligno. *Victor.* Var. Lect. III. 15.

Alteri] Cretenses, quos debellavit Q. Metellus, hinc dictus Creticus.

Alteri] Lacedæmonii.

Cap. xxxvi. § 75 *Triclinium*] Lectos sterneret; in triclinio enim lecti sternebantur. Tribus autem in rebus Tubero peccavit: quod hœdinis pellibus usus est pro veste pretiosa; quod Punicanis, hoc est ligneis lectis, pro eburneis et argenteis; quod vasis Samiis, hoc est fictilibus, pro Deliacis, aut Corinthiis. *Ferrat.*

§ 77 *Cur ante petis, quam insusurravit*] Cur ad homines accedis, et studium, favorem, gratiam petis, antequam servus monitor eorum tibi no-

mina insusurraverit? De servo monitore Horat. Epist. I. 6. 50. et Od. II. 18. 11. 'Pauperem dives me petit.' *Olivet.*

Sin perpendere] Si autem hæc, quæ in petitione facis, perpendere velis ad præcepta ejus, quam profiteris, disciplinæ, reperiri poterunt pravissima, et homine Stoico valde indigna. *Idem.*

Cap. xxxvii. § 79 *Natura et fortuna*] *Natura*, ob probitatem et bonitatem ingenii; *fortuna*, quod ipsi etiam expediret salvam et incolumem esse rempublicam. Ut paulo post: 'Fortuna constitutum ad otium amplexandum.' *Camer.*

§ 80 *Nolite admirari, &c.*] Victorii ac Manutii hæc lectio est; quæ cur Lambino et Grutero displicuerit, non video. Valet hæc sententia ad confirmandam superiorem, 'Magni interest esse Kal. Jan. in rep. duo consules,' quoniam magnum a Catilinæ sociis imminet reipublicæ periculum. Hi homines, inquit, nihil mediocre agitant animo; vias non ineunt concitandæ multitudinis tritas aliis hactenus factiosis, promulgationem legis improbæ, aut perniciosam largitionem; sed atrocibus consiliis, viis adhuc inusitatis, malum quærunt reipublicæ, quale nullum aliquando est auditum. Quæ statim exponuntur clarius: 'Inita sunt in hac civitate consilia,' &c. *Olivet.*

Cap. xxxix. § 85 *Qui impedituri*] Hunc locum esse mutilum, et in exemplis fideliter editis notatur, et satis per se manifestum est. *Camer.*

Hunc jam qui impedituri sint, videtis. Illa pestis immanis] Ita hunc locum emendavit Pantagathus addito verbo *videtis*, quod deest in vulgatis. *Ursinus.*

Catilinæ] Legendum *Catilina* potius videtur. Quid, ut libere dicam quod sentio, vox *Catilina* fortasse aliena est, et ex annotatione nata. Nam per immanem et importunam pestem, Catilina describitur ac significatur. *Lamb.*

Cap. xl. § 86 *Fidem vestram vel defensoris*] Hic mihi suspicionem mendi varietas affert antiquorum exemplarium. In duobus *vestram* abest: in altero legitur, *Fide in vos defensoris;* unum cum pervulgatis libris consentit. Placeret, *Fide defensoris, et amici officio adductus.* Fides enim proprie defensoris est, officium amici. Quid porro fidem hic judicum orare opus est? Quale autem videtur, (ut verba quoque consideremus) *fidem vestram oro?* Quæ si parum aut nihil habent momenti, dissensio certe veterum librorum contemnenda non videtur. *Manut.*

Cap. xli. § 88 *Quo se miser vertet*] Conferas licet cum iis quæ de Graccho habentur de Orat. I. 26.

§ 89 *Nova pœna*] Legis a Cicerone latæ de ambitu. *Ferrat.*

§ 90 *A sacris patriis*] Ædes et lucus Sospitæ Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Rom. erat. *Idem.*

Facere] Sacra facere. *Idem.*

PRO L. FLACCO.

ARGUM.—Accusatum a D. Lælio L. Flaccum de repetundis ex Asia, cui triennium post præturam præfuerat, Cicero defendit. Tota fere defensio ex confutatione testium Asiaticorum et Græcorum, qui Flaccum oppugnabant, ex ipsius Flacci superiore vita, magnisque erga rempublicam meritis constat. *Manut.*

CAP. I. § 1 *Prope quingentesimo anno*] Anni vere numerantur a Valerio Poplicola, patriæ liberatore, ad consulatum Ciceronis, quo prætor Valerius Flaccus patriam a conjuratione Catilinæ incolumem servavit, 666. sed Ciceroni mos est non subtiliter annos interdum numerare. *Manut.*

CAP. II. § 4 *Confirmationem*] Flacco absoluto in gratiam extinctæ per ipsum conjurationis, senatus auctoritatem confirmabitis, qui et conjuratos puniri voluit, et præmio dignos censuit, qui tunc temporis reip. operam navaverant. *Ferrat.*

§ 5 *Damnatus est is*] C. Antonius, a M. Cælio accusatus, a Cicerone defensus. Infra cap. 38. 'Oppressus est C. Antonius,' &c. *Manut.*

Utrum] Imperfecta sententia, cum nonnulla desiderentur. *Idem.*

CAP. IV. § 10 *Quibus verbis*] Δάνεισόν μοι μαρτυρίαν. *Lamb.*

Nunquam nobis] Cum rei patronus eos interrogat, nunquam respondent ad id, quod rogantur: cum accusator, plura etiam dicunt, quam rogantur. *Ferrat.*

Libertus] De quo infra.

De villico] De quo infra.

Recuperatorum] In causis civilibus prætor recuperatores dabat, qui de iis judicarent. Flaccus autem nefas esse putaverat, Cælium publicanum sedere judicem contra alium publicanum, quem fore damnandum manifestum erat. *Ferrat.*

CAP. VI. § 13 *Lege hac*] Quam paulo ante Cæsar consul de repetundis promulgaverat. In illa autem lege certus comitum numerus accusatori in requirendo assignabatur, ob invidiam illarum rerum, quas in Flaccum fecerat Lælius. *Idem.*

§ 14 *Distributis partibus*] Multis ex suis comitibus in varias Asiæ partes distributis, qui sermonem illum de Cn. Pompeio dissiparent. *Idem.*

Regum] Mithridatis, et Tigranis. *Ferrat.*

Testimonii denuntiatione] Quintil. v. 7. 'Duo, inquit, genera sunt testium, aut voluntariorum, aut eorum, quibus judex in publicis judiciis lege denuntiare solet. Quorum altero utraque pars utitur, alterum accusatoribus tantum concessum est.'

§ 15 *Locupletes*] Hi passi sunt fieri psephismata, ne cogerentur venire Romam ad testimonium dicendum; tenuiores, viaticum sperantes, si Romam ipsi a civitatibus mitterentur legati; stulti, Pompeii auctoritate permoti. *Ferrat.*

CAP. VII. *Tributim, et centuriatim*] Tributim, cum scisceret plebs; centuriatim, cum populus universus juberet. *Manut.*

Auctoribus] Iis qui plebiscitum, populive jussum suaderent. *Idem.*

§ 17 *Cymæus*] Ab Asiæ urbe Cyma, cujus psephisma proferebatur: qui ob exportatum frumentum virgis cæsus, et Flacco proinde iratus, data Lælio concione, populares suos, ut decretum in Flaccum facerent, hortatus est. *Ferrat.*

Ego] Cum accusarem C. Verrem. *Manut.*

CAP. IX. § 20 *Falsas rationes*] Ta-

bulas publicas civitatum recitaverat accusator, in quibus erat summa pecuniæ, quam ex ærario et vectigalibus sumptam se Flacco dedisse dicebant. *Ferrat.*

Hypsæum] Qui Pompeii Mithridatico bello quæstor fuit. *Manut.*

His auctoribus] Pompeio, et Hypsæo. *Idem.*

§ 21 *Triduo*] Postquam Romam delatæ fuissent. Hoc autem caput unum erat legis Corneliæ, qua Flaccus fuerat accusatus. *Ferrat.*

Cap. x. *Illa exspectatio*] Testium, qui loco tertio dicebant. Quid enim dicturi essent, audita accusatione et defensione expectabatur. Nam si eorum studium cum accusatore sociatum est, scitur quid dicturi sint, non expectatur. *Sylv.*

Quo revertantur] Non enim eos amplius hospitio Lælius recipiet. *Ferrat.*

§ 23 *Summa est in testibus*] Vis totius causæ. *Camerar.*

Cap. xiii. § 30 *Rogabamus*] Lambinus ex Turnebi conjectura reposuit *erogabamus;* neque mihi ea conjectura displicet. Gruterus intelligi vult 'populum.' Quasi vero in sumptibus ex ærario faciendis ad populum latum esset, et non potius ad senatum a coss. relata, et a senatu decreta res esset. Si esset ea rogatio facta, a tribuno profecto populari facta esset: quod esset contra jus et auctoritatem senatus, non minus ac si rogaretur provincia alicui. Itaque Cicero non dixisset *nos rogabamus,* quod ad senatum referendum est necessario. *Idem.*

Cap. xiv. § 33 *Non refert vero. Quid lucretur? Cum enim genus imperatæ pecuniæ suscipit*] Recte hunc locum viri docti exponunt: *Non refert* scilicet in tabulas accepti et expensi. *Quid lucretur,* etsi non referat? *Cum enim onus imperatæ pecuniæ suscipit,* (sic non solum Maffei codex, quem consuluit Manutius, et merito probat, et quos inspexit Faërnus, sed et Francii secundus) quod est, cum onus in se suscipit rationis reddendæ de imperata pecunia, se illam accepisse, et bene expendisse; fatetur se fecisse, quod tu tanquam crimen ei objicis. *Græv. Onus* valde probo; neque audacior tamen fui Manutio et Faërno, qui probabant illud, sed a quibus receptum non est. *Oliv.*

Cap. xv. § 34 *Prodeant. Etiamne præconem mentiri coëgisti*] Forte transpositione verborum hic locus est corruptus, quem sic restitues, *Citat præco voce maxima legatos Acmonenses, Prodeant. Procedit unus Asclepiades. Etiamne præconem mentiri coëgisti?* Græv.

Mentiri] Legatos enim citavit, cum unum citare debuerit. *Ferrat.*

§ 35 *Ab A. Sextilio*] Acceptam ab A. Sextilio. Sed mendosa summa. Quis enim credat, privatum hominem ausum esse dicere, Flacco se tot drachmas dedisse, quot civitatem publice? Quare velim ex hac summa centum drachmarum millia detrahere. *Manut.*

Ex tempore] Pro ratione temporis, prout diversitas temporum postulat, servientes tempori; pro qua statim dicit, *temporis causa scripsisse.* Græv.

Cap. xvii. § 40 *Judicium fieri videtur*] Species in eo quædam judicii est. *Manut.*

In causa liberali] In qua agebatur de libertate illius. *Ferrat.*

§ 41 *Illum effugere non possit*] Quia testimonium jam in Flaccum dixit. *Manut.*

Mithridatico] Subaudi negotio, aut testimonio. *Græv.*

Cap. xviii. § 42 *Ad illam ætatem*] Ad senectutem, ad illam, quam videtis, ætatem. *Manut.*

§ 43 *Pro socio*] Quod socium fraudasset. Vide pro Quintio, cap. 3.

Nimium amplecteretur] Id est, ni-

mium diligeret. Sed ita rempublicam amplectebatur, ut eam spoliaret. *Sylv.*

Falsas esse voluerunt] Pro, corrumpere voluerunt, cum falsum servorum numerum professi sunt. *Manut.*

Cap. xix. § 44 *Conficientissima litterarum*] Quæ perscribit omnia diligenter. *Manut.* Turneb. Advers. xxx. 4. conjicit *et conficiendarum litterarum diligentissima.* Sic etiam Francii codex. Quæ lectio videtur esse planior, et auribus Tullianæ copiæ et candori adsuetis gratior. Potest tamen vulgata defendi forte ex lib. v. de Finibus: 'Sed hæc cum corporis bona sint, eorum conficientia certe in bonis numerabimus.' *Græv.*

Majorem etiam] Hæc summa erat perscripta in tabulis, ut relata operi publico, cum tamen dicerent datam Flacco, idque occultatum, quod eum timerent. *Ferrat.*

§ 45 *Judicatum*] Pecuniæ Hermippo debitæ condemnatum. Qui cum judicatum non solveret, Hermippo addictus est, et ab eo ductus, ut in ejus scilicet potestate esset. Id enim jus erat creditoris in debitorem, qui judicatum non solveret. *Manut.*

Usque Tmolo] Non accepit præsens, sed usque a monte Tmolo petivit. *Idem.*

Huic uni] Manutius *huic una:* etsi *una* sufficere videbatur, auget *sola.* Et utrumque, inquit, alibi quoque Cicero conjungit.

Intulit] Non solum pecuniam pro frumento non dedit suis civibus; sed induxit, et intulit in rationes sumptus falsos, quos se fecisse dicebat. *Ferrat.*

Cap. xx. § 46 *Cornici oculum*] Vide supra, Orat. pro Murena, cap. 11.

Percussit] Fefellit, damno affecit. *Manut.*

§ 48 *Addictus Hermippo*] A Flacco prætore Hermippo datus est, ut ei serviret, quod pecunia credita ei dissoluta esset. Addictus a servo quid differat, Quintil. vii. 3. scribit: 'Servus,' inquit, 'cum manu mittitur, fit libertinus: addictus, recepta libertate, est ingenuus,' &c. *Sylv.*

Cap. xxi. § 49 *Missus*] Dimissus est, cum pro sua persona mancipia quædam dedisset. *Ferrat.*

In duplum iret] Apparet ita fuisse olim datum judicium iterum de re judicata, ut qui judicatum negaret, si contra eum pronunciatum secundo fuisset, perderet alterum tantum, quantum judicato contineretur. *Camer.*

§ 50 *Q. Naso*] Locus aliqua declaratione indiget. Quod enim dicat Q. Nasonem judicem sumptum, intelligendum est, eum arbitrum a partibus lectum. Quod vero sequitur, 'ab eo judice abiit,' subaudiendum 'Heraclides.' Ea vero verba, 'quod judicium lege non erat,' sic intellige: Quia judicium illud non erat lege constitutum, sed partium voluntate; nam arbitraria, quæ nos 'compromissa' appellamus, e libera partium voluntate dependent. Ut si actor causam prosequi noluerit, nulla id lege facere cogatur. Idcirco Heraclides qui actor erat, ab eo judice abiit, et causam totam reliquit. *Faërn.*

§ 51 *Nudum esse voluisti*] Nudum, bis dixit, primum Deciani turpem libidinem, deinde avaritiam carpens. *Manut.*

Occupavisti] Occupare pecuniam, est in quæstu collocare. Fiduciam accipere, est fundum accipere ea lege, ut eum aliquando restituas, fide utrinque data, sine testibus et litteris. Fundus alicui commissus dicitur, qui loco pignoris creditori obligatus, proprius ejus efficitur, debitore ad diem non solvente. Decianus igitur pecuniam dedit Lysaniæ, accepto fundo, quem restitueret, restituta pecunia ad certum tempus, ut ille dicebat. Lysanias eo tempore

non solvit, et ideo ad se devolutum fundum Decianus putabat: quem tamen se redditurum pollicebatur, si ille contra Flaccum testimonium dixisset. *Ferrat.*

Cap. xxiii. § 54 *Erat ei Castriciano nomine irata*] Castricio Tralliani debebant pecuniam. Castricius ad Flacci judicium Trallianam civitatem adduxit. Ut Tralliani Castricio creditam pecuniam solverent, Flaccus judicavit. Eam ob causam Flacco Tralliani irascebantur. *Sylv.*

Exsiluerunt] Sic Henricus Stephanus ex antiquo codice reponit *exsiluerunt*, ubi vulgo legitur *siluerunt*. Lamb.

Ad hujus dies festos atque ludos] In honorem magistratuum populi Romani solebant institui ludi ac dies festi a provincialibus, collata publice pecunia ad impensas illorum. Hoc aliquando fiebat vero studio, aliquando a coactis, aliquando ab assentatoribus, ut indicatur actione Verr. ii. ubi exagitat hoc festum. Sed et alibi in Epistola ad Atticum dicit, se recusasse ludos et statuas aut fana, et dicit se aliis oneribus et sumptibus civitates liberasse. Nam gravabantur certe hoc nomine provinciales. *Camer.*

§ 56 *In quæstum*] Id est, Tralliani collocarunt hanc pecuniam, non impenderunt in institutionem honorum, ad quos fuit collocata, et quibus fuit destinata: et ita quasi fuit abalienata a Flacco. *Idem.*

Cap. xxiv. § 57 *An id, quod Pergami*] Id est, plane idem, quod Pergami: quod Asiæ caput erat. *Manut.*

Una epistola] Significat id, quod in Maniliana cap. 3. exposuit his verbis: 'Uno die tota Asia, tot in civitatibus, uno nuncio, atque una litterarum significatione cives Romanos necandos, trucidandosque denotavit.' *Idem.*

§ 58 *Est confitendum*] Aut ille motus ex Mithridatis epistola consilio principum est excitatus; aut, si temeritate multitudinis, non consilio principum, ita delicta vulgi et omnium imperitorum, quos Mæandrius concitavit, insector, ut ea separem a publica causa, et civitatem hac lædendi Flacci culpa liberem. *Idem.*

Cap. xxv. § 59 *Ex quibus*] Hoc est, ex Trallianis ipsis. *Ferr.*

Si non licuit] Nisi cum facturus erat ludos, licuit filio, omni ludorum spe intercepta post ejus mortem. *Idem.*

Impetraverunt] Ut illis dimitteret omnem usuram, quam inde perceperant. *Idem.*

Cap. xxviii. § 66 *A gradibus Aureliis*] Circa quos Judæa gens versari solebat. *Manut.* Gradus Aurelii, forum Aurelium, et tribunal Aurelium a Cicerone sæpe dicitur. *Sylv.*

§ 68 *Judicatum*] Agebat enim per judices Flaccus, in auro deprehendendo, quod Hierosolymam deferebatur. *Ferrat.*

§ 69 *Elocata*] Quasi loco mota, suisque sedibus pulsa. *Manut.*

Servata] Facta tributaria, serva. Videantur interpretes ad Justiniani lib. i. tit. 3.

Cap. xxix. § 70 *Purpuram Tyriam*] Vel in lato clavo, si senator erat; quod non arbitror, cum annos triginta Pergami fuisset; vel in angusto, si eques Romanus. *Manut.*

Unis vestimentis] Quod eandem, quoties ad urbem rediret, tunicam referret. *Idem.*

§ 71 *Miseriores habes*] Facis, ut sint miseriores. Habemus aliquem miserum, habemus sollicitum, ut Terent. 'Omnes sollicitos habemus servos.' *Camerar.*

Pater tuus] Qui iisdem in locis pari crudelitate negotiatus est. *Ferrat.*

Habere] Non emere, sed habere; quia fraude occupaverat. *Manut.*

§ 72 *Pedibus compensari pecuniam*] Quia quo minoris emuntur, eo laboriosius visuntur longinqui agri; et

quod in pecunia lucrum fit, pedum labore compensatur. *Idem.*

Ad Caicum] Phrygiæ fluvium, ex Mysia fluentem. *Idem.*

Agamemnon] Vide Eustathium Iliad. A. in illud Homeri παλιμπλαγθέντας. *Idem.*

Emisses] Emere debebas. *Idem.*

Cap. xxxi. § 75 *P. Scipioni*] Ei qui Tib. Gracchum occidit: quo facto Pergamum in exilium abiit. *Idem.*

§ 76 *Imponebant*] Nolim hoc verbo aliquem falli: non enim hoc dicit, Deciani præsentis capiti coronam auream vere esse a Pergamenis impositam. Nam impositam non esse, ex verbo *litteris* intelligitur. Sed *imponebant litteris,* valet, imponendam psephismate decernebant. Aliud est autem litteris, aliud re ipsa imponere. Sed cum litteris, tum te, inquit, ludebant. Nam revera tibi non plus aurum committebant, quam monedulæ; cui si quis committeret, amissum sciret: avis enim illa aurum et argentum avide furatur, auctore Plinio, xxix. 10. *Idem.*

Proscriptiones] Prædiorum, quæ Decianus a se empta dicebat. *Idem.*

P. Orbius] Tres Asiæ prætores nominat, P. Orbium, P. Globulum, L. Flaccum. Orbius, inquit, contra te decrevit; in Globulum fuisti gratiosior, id est munera contulisti; ideo nihil contra te decrevit. Flaccum decrevisse fateris, verum inimicitiis et iracundia incitatum. *Idem.*

Cap. xxxii. § 77 *Decrevissent*] Locus corruptus. Alii aliter emendant. Lambini, quæ textui subjuncta est, sive lectio, sive conjectura, sit instar omnium.

In consilium] Ut judex esses. In quo tibi honorem habuit, oblitus inimicitiarum, quæ patri tuo cum illius patre fuerant. *Manut.*

Quæ quidem quam sancte solita sint observari] Quænam? fuisse militem in ejus legione vocatum ab eo esse in consilium: quæ tu, Deciane, non observas; Flaccum enim accusas. *Idem.*

§ 78 *Nobis*] Συνεκδοχικῶς, id est, a mea parte et Flacco. *Camer.*

Sed edixisset] Quod pro imperio fit: cum decernatur jure, causa cum consilio cognita. *Manut.*

Quas easdem] Locus depravatus. Mihi et apertior et melior sententia videtur, si legatur, *Queis easdem mulieres amandatas apud Pataranos requisivit.* Quas enim mulieres, id est Amyntæ uxorem, et filiam, reddendas esse Flaccus decreverit, eas cum Decianus, ne redderet, apud Pataranos amandasset, Q. Cicero litteris requisivit. *Idem.*

§ 79 *In censu dedicavisti*] Professus es, in censum retulisti. Antiqua locutio, sed exemplis parum confirmata. Sic locutum Africanum minorem, teste Gellio cognoscetur. 'In uno scorto,' inquit vii. 11. recitans Africani verba, 'majorem pecuniam absumpsisti, quam quanti omne instrumentum fundi Sabini in censu dedicavisti.' *Idem.*

Convicta ab Apollonidensibus] Judicio tibi adempta ab Apollonidensibus, condemnatione Polemocratis. *Idem.*

§ 80 *Censui censendo*] Non poterant censeri, adeoque subsignari bona, quæ non haberent jus civile, et non essent mancipi, hoc est, nisi ita essent sua, ut possent abalienari. *Ferrat.*

Subsignari] Id est, in tabulas publicas referri. *Manut.*

Tempus] Bellum ejusmodi, ut ubique tributum imperari necesse esset. *Idem.*

Tributum] Nam Apolloniæ censebantur nomine Amyntæ, Romæ nomine Deciani. *Ferrat.*

Dividi non potest] Quia in liberas civitates deduci coloniæ non poterant. *Idem.*

Centum triginta] Sestertiorum centum triginta millia: parva omnino

summa; cum præsertim Decianus gloriosus esset. Quod si *CXXX.* pro centies tricies accipiamus, præclare Deciani gloriæ satisfiet. In quo Cicero jocatur, mentitum esse Decianum ostendens gloriæ causa. *Manut.*

Eum [*maximam habiturum esse familiam. Responsum est, ejus facta non videri. Idem visum est postea Flacco, cum rem cognosceret: itaque decrevit.*] *Habetis.*] Hæc uncis circumsepta Lambinus in veteri codice invenit. Editionibus aliis absunt: neque nos habemus pro germanis. *Grut.*

Cap. xxxiii. § 81 *Scilicet defendam Decianum*] Ironia: pergitque cum eodem joco: 'Non est, mihi crede, corruptus.' *Manut.*

§ 82 *Redimeretur*] Quod ab eo Flaccus emeret. *Idem.*

Ut duceret judicium] Hoc est, ut produceret, ut moram necteret. *Camer.*

Sex horas lex dedit] Tres accusatori, totidem defensori in causa repetundarum. *Manut.*

Subscriptoris tui] Subscriptores dicebantur, qui faventes accusatori, et accusationem una facientes, subscribebant ad accusatoris nomen suum in reum. *Camer.*

Fortasse fecisti et tu et populi sermo, ne exciperes] Nulla fere mutatione turpis ex hoc loco eluitur macula; nam si legatur *fecisset ut ex populi sermone excideres,* vitii nihil supersit. Si locum, inquit, illi tanquam subscriptori tuo ejusdem agendæ causæ dedisses, fortasse tuam laudem obscurasset. *Manut.*

Usque ad coronam] Adduxisti in populi conspectum; sed verba facere, quod erat subscriptoris munus, non sivisti. *Ferrat.*

§ 83 *Ita enim dixisti*] Ita frigide, ita jejune Flaccum accusasti, ut corruptus ab eo videri possis. *Manut.*

Cap. xxxiv. § 84 *Ad ipsum*] Quod Valeriæ propinquus esset, et illa intestato esset mortua. *Idem.*

Coëmptione] Vide Topic. 3.

§ 85 *Occasio*] Inter impressionem et vim, occasionem nominari non placet, sed conjungi malim cum eo, quod sequitur, *non tempus,* hoc ordine: *Non impressio, non vis, non occasio, non tempus.* Manut.

Cap. xxxv. § 86 *Doti dixerat*] Eo ipso, quod in manum convenerat. Id Cicero negat. *Ferrat.*

Ne nostrum in prætermittendis provinciis] De se ipso dicit, qui post consulatum ire in provinciam noluit; cum postea consilium mutaverit, et in Ciliciam iverit. *Manut.*

Litteras misit] Flaccus.

Cap. xxxvi. § 89 *Decisionis arbiter fuit*] Arbiter hic non est, qui decidat litem et controversiam inter Andronem et Flaccum, ut explicat Manutius, sed testis transactionis, qui præsto fuit cum paciscerentur tanquam testis. 'Decidere' enim est transigere. *Græv.*

Obsignator] Non pecuniæ, ut vult Manutius, sed pactionis, seu decisionis. *Obsignator* est hic, qui aliter dicitur 'signator.' Sic 'signatores testamentorum,' sunt testes, arbitri, qui testamento subscribunt nomina, et id suis signis obsignant. *Idem.*

Cap. xxxvii. § 91 *At fructus*] Accusator hoc dixerat. *Ferrat.*

Si dat] Incipit argumentari: quæ quidem argumentatio est obscura nobis, quibus negotium non est notum. *Camer.*

Nihil detrahit de vivo] De eo quanti est, quod emisti. *Camer.* 'Lucrum' et 'vivum' in emptione sunt ad hunc modum: si quis rem valentem triginta scutatos viginti scutatis emat, 'vivum' est viginti scutati, 'lucrum' decem. *Sylv.*

§ 92 *Cur Albanum venire*] Cur fundum Albanum vendi jubet?

Ab negotio] Jocatur. Nullum enim erat Falcidio in Græcia negotium, nisi ut pergræcaretur, id est, cum

Græcis ipsis, Græco more bibendo. contenderet. *Manut.*

Cap. xl. § 102 *O nox illa*] Qua Flaccus et Pontinius prætores in transitu pontis Mulvii legatos Allobrogum, cum litteris mandatisque ad suos cives, et eodem itinere ad Catilinam missos, comprehenderunt. *Manut.*

O nonæ illæ Decembres] Quo die expositis in senatu, atque editis conjurationis indiciis, consule Cicerone, quid fieri placeret, consulente, senatus censuit, ut P. Lentulus, cum se prætura abdicasset, itemque alii octo qui cum eo conjuraverant, in custodiam traderentur. *Idem.*

PRO P. SULLA.

Argum.—P. Cornelius Sylla, L. Syllæ dictatoris propinquus, consul designatus cum P. Autronio Pæto, damnatus erat cum collega de ambitu, et in eorum locum accusatores L. Cotta et L. Torquatus legis beneficio successerant. Eundem Syllam accusavit aliquanto post de conjuratione L. Torquatus filius. Defendit Hortensius primum, deinde Cicero. Absolutum esse, satis ex eo constat, quia Gabinium accusavit. Qua de re ad Q. Frat. lib. iii. epist. 3. *Manut.*

Vict. et Lamb. editio scribunt *Sylla:* sed aliæ, ut et nummi et inscriptiones, *P. Sulla:* et sic quoque ratio postulat. Non enim est hæc vox a *Sibylla*, ut Plutarchus aliique volunt: sed a *Sura* est *ὑποκοριστικὸν Sulla:* quæ mei doctoris J. F. Gronovii est sententia. *Græv.* Quod si ego neque a Victorio et plerisque Italis, neque a Lambino et Gallis omnibus volui dissentire, ignoscant alii, quibus *Sulla* magis placet. Atque ut hoc agam paucis: curnam ratio *Syllam* recusat, *Sullam* postulat, quoniam, ut censet J. F. Gronovius, a *Sura* diminutivum est *Sulla?* At virum habeo non minus eruditum, quem opponam, G. J. Vossium in Etymol. voc. *Sybilla:* habeo Plutarchum, qui scripsit *Σύλλας*. Is et sæpe cum Romanis, et Romæ diu fuerat, sciebat Latine, et monumenta rerum Romanorum multa perlegerat. Si in hoc vocabulo, prior syllaba eadem erat, quæ prima est in *Surena*, in *Sulpicio*, cur non scripsit *Σούλλας*, ut scripsit *Σουρήνας*, et *Σουλπίκιος?* Dixerint antiquarii *Sullam*, ut 'lacrumas,' 'Burrum,' 'Bruges.' Tamen et 'lacrymas,' inquit Cicero Orat. 48. et 'Phryges,' et 'Pyrrhum,' (addo et *Syllam*) aurium causa dicimus. *Olivet.*

Cap. i. § 1 *Modestiæ*] Ut nemo eum denuo accusaret, cum damnatus de ambitu id modeste tulisset. *Ferrat.*

Autronii] Sic scribendum est hoc nomen, per *u*, inquam, in prima syllaba, non per *n*. Lambinus. *Autronii* scribendum hic et infra, ex auctoritate veterum librorum et numismatum. *Ursinus.* Hic ipse est, de quo Cic. in Bruto cap. 68. ubi primam syllabam non per *u*, sed per *n* scripsimus, Victorium secuti et Corradum.

Redomiti] Pro domiti ponitur, ut 'recubor' pro cubor, 'redimo' pro emo, 'refero' pro fero, ut refero ad senatum; 'reformido' pro formido,

'refugio' pro fugio, et hujus generis alia. *Græv.*

§ 3 *Judicium, qui*] Hoc est: plusne momenti sit in meo, quam in Hortensii et aliorum judicio, quo perpendimus, quo statuimus, quis nobis sit defendendus reus, quis deserendus? *Anonymus.*

Cap. ii. § 4 *Celebrari*] Venerant non ut patroni causam acturi, sed ut advocati reum sua præsentia, suaque auctoritate sublevaturi. *Manut.*

§ 5 *Hoc genere quæstionis*] Lege Luctatia de vi. *Ferrat.*

§ 7 *Autronio*] Apparet eum bis esse damnatum: de ambitu primum; deinde, quod hic significatur, de majestate. *Manut.*

Cap. iii. § 9 *Partiendæ invidiæ*] Quasi una mecum illi etiam in conjuratos animadverterint: quod apud populum invidiosum erat. *Ferrat.*

§ 10 *Ratio reip.*] Cum alterum nocentem noverim, alterum esse innocentem certo sciam: quo modo ostendit, se minime levem esse et inconstantem. *Idem.*

Cap. ix. § 27 *Ex domesticis imaginibus*] M. Manlium significat, qui, dejectis ex Capitolio Gallis, postea, cum in suspicionem regni venisset, de rupe Tarpeia deturbatus est. *Manut.*

Cap. x. § 31 *Is tribunus pl.*] Fortasse Metellus Nepos, qui Ciceronem abeuntem consulatu concionis habendæ potestate privavit, cum diceret, ei qui in alios animadvertisset indicta causa, dicendi ipsi potestatem fieri non oportere. Quod si Metellus Nepos est; habita hæc oratio Silano et Murena coss. *Idem.*

Cap. xi. § 33 *Quam ego defugiam*] Defugere auctoritatem, est negare se auctorem fuisse. Nos Galli dicimus, *désavouer.* Lamb.

§ 34 *Quæ juratus*] Ultimo consulatus die juravit, a se servatam esse rempublicam. Id ipse narrat in orat. in Pisonem, et in ea pro Domo. *Manut.*

Cap. xii. *Contubernalis in consulatu*] Ita tunc mos erat; ut adolescentes quotidiano convictu et sermone clarorum virorum, administrandæ reipublicæ scientiam perciperent. Sic L. Gellius C. Carbonis in consulatu contubernalis fuit: ut in Bruto. Sic M. Cælius Q. Pompeio proconsuli contubernalis in Africam est profectus: ut in orat. pro ipso. *Id.*

Princeps juventutis] Dicebatur, qui primus erat ex equitibus lectus a censoribus, et in albo primo loco scriptus. *Græv.*

Cap. xv. § 43 *Quantum vellet*] Id est, ne quis plus aut minus de periculo reipublicæ aut alicujus cogitaret, quam res fuisset. *Sylvius.*

§ 44 *Cum familiari meo*] Cum aliquo ex meis familiaribus. *Ferrat.*

Cap. xviii. § 50 *Te enim existimo*] Hoc sensu: Ideo tuum factum non reprehendo, quod existimem, et teipsum prudenter statuere, quid tibi faciendum sit; neque optimum amici alicujus judicium in ea re tibi defuisse. *Ferrat.*

§ 51 *Reliquerit*] Nam si indicaret ipse, indicii præmium, id est absolutionem, consequeretur. Cum vero per filium indicat, præmium reliquit. *Manut.*

In confessione] Culpam enim fatetur, cum Syllæ consilia sibi nota fuisse dicit, qui gladiatores Fausti simulatione ad cædem ac tumultum emerit. *Idem.*

Sin tu ais illum comitatum Autronii, &c.] Locus procul dubio corruptus: quem P. Faber Tolosanus, nunc supplicum libellorum in regia magister, vir doctiss. sic emendare ac restituere conatus est: *Sin tu ais, Syllam comitatum Autronium et Catilinam, &c.* in qua conjectura vult ille *comitatum* esse participium. Ego sic: *Sin tu ais, Syllam in illo comitatu Autronii et Catilinæ fuisse, cum in campo, &c.* Lamb.

§ 52 *Informat ad hoc adumbratum*

indicium filium] Id est, instruit ad hanc rem, ad hanc causam. *Sylvius.* Pith. et Franc. 1. *informat adhoc adumbratum indicium filii:* et sic vetustiores editiones. Quod perperam interpolarunt recentiores. *Adhoc ἀρχαϊκῶς* scribitur pro *adhuc.* 'Informat adumbratum indicium filii,' hoc est, in filii illo ficto indicio instruendo et componendo adhuc laborat. Utrumque vocabulum 'adumbratus' et 'informo' est a pictorum arte petitum. *Adumbratio* est *σκιαγραφία*, cum lineæ modo extremæ umbræ, quam corpore in sole faciunt, circumscribuntur, ut Quintilianus ait. Unde Cicero de Nat. Deor. l. I. 'Cedo mihi istorum adumbratorum Deorum lineamenta atque formas.' Hinc 'adumbratus' et 'expressus' opponuntur. Ut in Tusc. III. 'Gloria est solida quædam res expressa, non adumbrata.' *Græv.*

Falcarios] Vide Catil. I. 4.

Cap. XIX. § 54 *Fausti simulatione*] Id est, simulando Faustum Syllam Lucii filium scripsisse, ut gladiatores P. Sylla emeret, quos ipse Faustus testamento patris deberet. *Sylv.*

Arrepta est familia] Objectio accusatoris, repente gladiatores illos esse emptos, ad cædem scilicet ac tumultum. Solutio: At ii si empti non essent, alios emere potuit, quibus Fausti munus præberet. Est autem brevi cum objectione brevis item conjuncta solutio; ut objectionis infirmitatem solutionis brevitas ostendat: infertur enim solutio per prænomen *quæ.* Nam cum dici posset, 'At ea si esset prætermissa,' dicitur, 'Quæ si esset prætermissa.' Sic pro Archia: 'At domicilium Romæ non habuit, is, qui tot annis ante civitatem datam, sedem omnium rerum, ac fortunarum suarum Romæ collocavit.' Familia 'servos' hic designat: servi autem gladiatores, ideoque emuntur. 'Arrepta,' properationem Syllæ ementis ostendit: quod infra quoque confirmatur iis verbis, 'Properatum vehementer est, cum longe tempus muneris abesset.' Ex quo miror, cum nec obscuritatis, nec vitii sententia quidquam habeat, cur nonnullis locum mutare, et pro *arrepta*, reponere *at empta*, in mentem venerit. *Manut.*

Utinam] Hæc est responsio ad superiorem objectionem. Urget deinde accusator, 'Properatum vehementer:' defensor, 'Quasi vero.' Accus. 'Necopinante Fausto:' Def. 'At litteræ sunt Fausti.' Accus. 'At præfuit familiæ:' Def. 'Jam si in comparanda,' &c. *Ferrar.*

Iniquorum invidiæ] Qui Fausto invident propter opes ei a Sylla patre relictas, quibus non satisfacit hæc familia, ut exigua, parum respondens ejus honoribus, cui mortuo dabatur. *Manut.*

§ 55 *Ferramenta*] Quibus gladiatores in pugna uterentur. *Idem.*

Cap. XX. § 57 *Per se*] Conjuratio, quæ Romæ fiebat, nullo modo nitebatur provinciarum discordiis, neque ab alia ulla re quam a se ipsa pendebat. *Ferrat.*

Cap. XXI. § 60 *Pompeianos*] Pompeii oppidum fuit in Campania, prope Neapolim. Ii a populo Romano devicti, parte agri multati sunt. Eo a triumviris, in quibus P. Sylla erat, colonia deducta est. Inter Pompeianos et colonos exorta seditio est, quod nollent Pompeiani colonis tantum jus suffragii ac magistratus gerendi esse, quantum sibi. Hanc seditionem a Sylla excitatam dixit Torquatus, ut Pompeianos in sua potestate haberet, iisque ad hanc conjurationem uteretur. *Syl.*

§ 61 *De ambulatione*] Gulielmius interpretatur *porticum;* ut in ipso Cicerone sæpe alias. Et Catullo, 'In Magni simul ambulatione.' De porticu ergo dissensere cum colonis Pompeiani. *Grut.* Alii, *de ambitione*, quod interpretantur, de magistratuum petitione. *Ambulatione* tuentur

quatuor libri veteres a me consulti, et editio prima. *Græv.*

Cap. xxii. § 62 *Rogationis Cæciliæ*] Ut per vim ferretur lex, quam frater P. Syllæ Cæcilius tribunus pl. de minuenda ambitus pœna promulgaverat. *Manut.*

De levanda] Quia damnatus fuerat Sylla de ambitu. Eam pœnam nova lege Cæcilius minuere cupiebat.

§ 63 *Primum Cæcilius*] Duo fere versus fuerant a scriptore librario omissi; quos ego partim conjectura ductus, partim ab antiquis libris adjutus, repræsentavi. Errans scilicet librarius in nominibus, *Cæcilius*, et *Cæcilium*, a *Cæcilius* ad *Cæcilium* transilierat: et ita versum unum integrum omiserat, quem restituimus. *Lamb. In qua re est uterque laudandus. Primum Cæcilius, qui id promulgarit, in quo res judicatas videbantur voluisse rescindere, ut statueretur: Sylla recte respondit, status enim*] Locum aperte corruptum ita Pantagathus restituebat: *In qua re est utique laudandus, per eum Cæcilius, qui si promulgarit, in quo res judicatas videbatur voluisse rescindere, ut restitueretur Sylla, recte reprehendit: status enim, &c.* Ursin. *Primum Cæcilius, &c.*] Malui locum notare asterisco, quam admittere Memmiani codicis scripturam Lambini conjectura ferruminatam. Erat viri probi seorsim exhibere codicis Ms. lectionem, et sic deinde subjicere divinationem suam. Nostri Palatini octo nihil variant, nisi quod sept. *Cæcilium.* Henr. Stephanus laudat e Ms. *Primum Cæcilius, qui id primum promulgavit, quo fratris casum levare posset: quem quia res judicatas, &c.* quod sane admisissem, si tale quid offendissem in nostris, aut ulla veteri editione: interim uno stare libro, et tali quidem, qui nunquam forte fuit in rerum natura, non est nostrum. Vix oculis meis credo, nedum ut linguæ alienæ. *Grut.*

Eam ferebat] Placet quod aliis, *auferebat.* Nisi si dicas, voluisse Cæcilium eam ferre pœnam, non quæ cum ultima lege, (ultima autem Calpurnia tunc erat, qua Sylla damnatus est) sed quæ cum superioribus congrueret; in quibus aliquanto levior, quam in ultima, ambitus pœna constituta erat: ut, 'superioribus legibus,' valeat, iis, quæ ante ultimam latæ fuerant. 'Nuper' autem sit, non multo ante ultimam. *Manut.* 'Auferre pœnam,' vix Latinæ aures ferunt. *Græv.*

Cap. xxiii. § 65 *Posita est in senatu*] Cum diu de hoc loco cogitassem, animadverti hæc verba, *posita est in senatu, populum Romanum latuit,* esse spuria et suppositita, ut non tantum sententia et Romani sermonis integritas flagitat, (quid enim est 'ponere,' aut 'deponere legem in senatu?' quomodo potuit populo Romano latere quod propositum est?) sed et veteres, uti vidimus, libri, in quibus *pop. Rom. latuit* non legitur. Videntur autem irrepsisse, cum oscitantia librarii repetita esset vox *posita* ex præcedente versu: *lex dies fuit posita paucos,* sic enim pro *proposita* legitur in Pithœano, et itidem repetita vox *senatum* ex sequente versu. Forte margini fuit adscriptum *rogatio,* quod est in Mediolanensi. Spero omnes, qui judicio valent, mihi, ubi hæc verba ineptissima recte consideraverint, assensuros. Delere tamen nondum ausus sum, quia *posita est in senatu* in omnibus codicibus legitur. Si vel unus melioris notæ illa non agnovisset, uti nonnulli non agnoscunt sequentia *populum Romanum latuit,* ea delevissem. Nunc et hic pannus purpuræ Tullianæ, ut multi alii, adsutus est ferendus. *Græv. Populum Romanum latuit*] Vult Gaspar Scioppius, Præf. Grammat. Philos. hoc Latinum non esse, vel saltem Ciceronis ætate non fuisse. Græco more dicitur, 'latet me,' sed

Latino, 'latet mihi.' Itaque in veteribus Ciceronis libris fuit, *P. R. latuit*: quod erat dandi casu legendum, *populo Romano latuit*. Hæc ille pluribus. Vide Catilin. I. cap. 6. *Olivet.*

De rep.] Henricus Stephanus emendat *e rep.* ingeniose et erudite. *Lambinus.*

§ 66 *Tamen*] Repone, *tum*, ex utroque Francii, et editione prima. *Græv.*

Cap. xxiv. § 67 *Me hoc demonstrasse*] Quare colligebat hoc accusator? Quia cum primæ conjurationis causam innueret Cicero fuisse judicium, quo damnati fuerant de ambitu Sylla et Autronius, neutrum ab illa excludere videbatur. *Ferrat.*

§ 68 *De quo etiam si quis dubitasset*] Ostendit L. Torquatum dixisse quæ non conveniant. Nam si P. Sylla conjuravit L. Torquati patrem cos. Kalendis Januariis interficere, ut consulatum judicio amissum per vim recuperaret; non est verisimile eum, postquam damnatus est, operas et manum comparasse, ut Catilinæ contra Torquatum suffragaretur. *Sylv.*

Interfecto patre tuo consule] L. Torquatum et L. Cottam, cum inirent consulatum, Kalendis Januariis, interficere, et consulatum per vim arripere Catilina et Autronius conjuraverant. *Idem.*

Descendere] In forum, Sic enim loquebantur, quia nobiliores in collibus habitabant. *Manut.*

Cap. xxv. § 70 *Conatum*] Remp. scilicet perdere. *Ferrat.*

Cum indicibus] Qui viros innocentes falsis criminibus vexarent. *Idem.*

Cap. xxvi. § 72 *Quam posse debet*] Non enim civis eam in alios cives potestatem habere debet, ut illorum vita a sua voluntate pendeat; sed est vitium temporis. *Idem.*

§ 73 *Celebratio quotidiana*] Celebratur quotidie Syllæ domus civium honestissimorum conventu. *Manut.*

Familiaris dignitas] Pro, familiarium dignitas. Ut infra, cap. 28. *Idem.*

§ 74 *Cum lege retineretur*] Lege Calpurnia, quæ de ambitu damnatis exilium non irrogabat. Postea decem annorum exilium addidit Tullia lex, a consule Cicerone lata. *Manut.*

Cap. xxvii. *In hoc vos pudore judicii*] Cum illum puderet hujus judicii quo damnatus erat. Sic potest exponi, sed puto tamen Tullium scripsisse, *in hoc vos pudore, judices, et in hac vita.* Græv.

Cap. xxx. § 84 *Conceditur*] Hoc est, si id ab omnibus mihi concederetur, ut ea in re standum meæ auctoritati esset, sponte remitterem, ac recusarem. *Ferrat.*

§ 85 *Grave esse*] Ironia. *Ferrat.*

Pudori meo] Quomodo enim pudori suo Cicero consuleret, si defenderet quem conjurasse arbitraretur? *Idem.*

De re P. Syllæ rem ullam] Vitium apparet; itaque nonnulli, *de re*, tanquam supervacaneum, inducendum putarunt. In quibusdam antiquis libris, *de reatu* legitur, quod idem vitiosum esse constat. Nobis placeret *de crimine*. Non enim longe differt *crimine* a *re*, si *crimine* contracte legatur. *Manut.*

Cap. xxxiii. § 92 *Rejectione interposita*] Facile est intelligere, unius accusatoris in crimine conjurationis rejectionem judicum fuisse. Verisimile est autem in rejectorum locum eos deligi solitos ab accusatore, quos putaret de reo severissime judicaturos, quam Cicero, ex accusatoris mente, 'acerbitatem' appellat: judicum autem gratiam et clementiam aucupatur in eo, quod subjungit, 'a fortuna nobis ad præsidium innocentiæ constituti.' Et infra, 'Est vestri animi atque virtutis, declarare non eos esse vos, ad quos potissimum, interposita rejectione, deve-

nire convenerit.' Quo loco significat, si crudeles judices accusator quæsierit, errasse in delectu; quos enim delegit, a crudelitate longe abesse. *Idem.*

PRO A. LIC. ARCHIA POETA.

ARGUM.—Archias, magni nominis poëta, Antiochenus, Romam venit anno urbis 648. et ab Heracliensibus civitate donatus in gratiam Luculli, Romanam etiam civitatem adeptus est lege Plautia Papiria, anno 661. Sed elapsis viginti et octo annis, Gratius quidam Archiæ litem intendit de civitate, ex lege, ut opinor, Papia. Cicero Archiam hac oratione defendit. *Ferrat.*

CAP. I. § 1 *A. Licinius*] Nomen ex Licinia gente sumpsit: cujus beneficio civis Romanus factus fuerat. Cur autem non etiam prænomen, incertum est. *Ferrat.*

Memoriam recordari ultimam] Id est, primam, remotissimam. De hac voce plura in Orat. de Prov. Cons. c. 18.

§ 2 *Ne nos quidem huic cuncti studio*] Τὸ *cuncti* magnas hic turbas dat. Quid enim est *cuncti?* At Festus cunctos negat dici nisi omnes conjunctos. Manutius exponit 'cuncti' toti, ut sit, ne nos quidem toti huic studio eloquentiæ dediti sumus. Sed ne Carneades quidem mihi persuaserit 'cunctos' totos dici, et de uno homine. Libri Err. Memmii habent partim *cuncto*, quod respuo; partim *curæ et*, quod perspicue verum est. *Passer.* Non male corculum Galliæ suæ Claudius Puteanus *huicce uni studio*, sed Mss. nihil mutant. Recepit id tamen in contextum Lambinus. *Grut.*

Humanitatem] Vide Gellium, lib. XIII. cap. 17.

Commune vinculum] Vide Cic. de Orat. III. 6. Vitruvium initio lib. I. &c.

CAP. II. § 3 *Legitima*] De qua lex est, et quæ lege exercetur. *Manut.*

Severissimos] Apud quos extra causam si quid affertur, locum habere non videtur. *Idem.*

Hac vestra humanitate] Litterarum illarum scientia, de quibus mihi sermo futurus est. *Idem.*

De studiis humanitatis] Quæ ad humanitatem informant, quæ animos humanitate excolunt. Significatur autem historia in primis, et poëtice; nam utraque infra laudatur. Gellius alias quoque disciplinas humanitatis nomine comprehendit, cum eam eruditionem vocat, et ait propemodum esse, quam παιδίαν Græci dicunt; exemplis tamen valde probantibus non utitur. Et in hac ipsa oratione cum ait Cicero, 'Ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet,' quid putemus? mathematicane, et physica significari? At hæc Romæ tum non colebantur: aut virili certe ætate, non puerili; et omnino a perquam paucis. Quare, quod ad Gellii opinionem attinet, nec probare possum, nec improbare audeo: assensum libenter sustineo. *Idem.*

Tractata] Id est, oratores ejusmodi personas in judiciis non tractant, quia poëtæ, otium studiumque sectantes, adduci non solent in judicium. *Passer.*

CAP. IV. § 6 *Siciliam*] Ita Grut.

et Græv. ex Mss. vulgo, *Ciliciam.*

Æquissimo jure, ac fœdere] Videtur omnino significare, meliore quodam jure ac fœdere Heraclienses fuisse, quam Tarentinos, Rheginos, Neapolitanos. Alioqui cur in eas adscribi cuperet Archias, quasi ceteris, in quos adscriptus antea fuerat, neglectis? quorum etiam tabulis Archiam non uti, quod semper se Heracliensem esse voluerit, infra dicit. *Manut.*

§ 7 *Sexaginta diebus*] Non est per sexaginta dies continuos profiteri, quo quid absurdius? nec post sexaginta dies, ut Lambinus conatur reponere; sed intra sexaginta dies. Dati autem sexaginta dies, ut ii qui longius abessent, satis scilicet haberent temporis quo Romam venirent ad profitendum. Profitetur qui edit aliquid, et publice testatum esse vult, ut profiteri censum, et merces apud publicanos. Græci ἀπογράφεσθαι, de qua voce vide Budæum in Pandectas. *Passer.*

§ 8 *De civitate ac lege*] C. Puteanus, vir doctiss. censet legendum *hac lege*, quod Lambinus improbat, ego probo: nam hac lege reus erat Archias. *Hotom.*

§ 9 *Ante civitatem datam*] Silvani lege, et Carbonis. Quæ civitatem non dabat, nisi qui domicilium in Italia, cum lex ferretur, habuisset. *Manut.*

Cap. v. *Quamdiu incolumis fuit*] Antequam condemnaretur. *Idem.*

Omnem tabularum fidem resignasset] Omnem ejus tabulis, in quibus professorum erant nomina, fidem abrogasset. Resignasset, inquit, quia tabulæ obsignabantur annulo prætoris. *Manut.*

Ad judices] Ut de litura illa, quam in suis tabulis deprehenderat, judicarent. *Idem.*

§ 10 *Gratuito*] Nullo eorum merito, nulla, aut humili arte. *Idem.*

Post civitatem datam] Lege Silvani et Carbonis; ut supra.

Post legem Papiam] Secundam latam a C. Papio, 'Ne quis peregrinus pro cive se gereret.' *Ferrat.*

§ 11 *Apud exercitum*] In exercitu, et apud exercitum, non eodem sensu dicitur: in exercitu, qui miles est; apud exercitum, qui vel negotii, vel rei militaris cognoscendæ gratia, vel quovis potius, quam stipendii, nomine, in exercitu est. Archias autem non miles erat, sed pro sua virtute contubernalis imperatoris. *Manut.*

Iis temporibus, quæ tu criminaris, ne ipsius quidem judicio in civium Romanorum jure esse versatum] Hæc mihi perobscura videntur et ἀνακόλουθα. Quomodo enim Archias testamentum fecit Romanorum legibus, et adiit hereditates civium Romanorum, si ne suo quidem judicio tum in civium Romanorum jure est versatus? Contrarium Cicero voluit ostendere. Itaque ut hæc ἀνακολουθία tollatur, pro *quæ* scribe *queis*, et sic interpunge: *Iis temporibus, queis tu criminaris, ne ipsius quidem judicio in civium Romanorum jure esse versatum, et testamentum sæpe fecit nostris legibus.* Hæc est vera sententia: Illis ipsis temporibus, quibus tu contendis Archiam ipsum nondum præ se tulisse se civem esse, multa pro cive gessit, testamentum fecit, et quæ sequuntur. Igitur falsum est, quod tu criminaris. *Græv.*

In beneficiis ad ærarium delatus est] Hunc ego morem deferendi ad ærarium, si qui bene de republica meriti essent, didici olim ex Ep. ad Fam. v. 20. in qua sic est: 'Quod scribis de beneficiis, scito a me tribunos militares, et præfectos, et contubernales dumtaxat meos delatos esse.' Qui enim utilem reipublicæ operam in bello quacumque ratione navaverant, eorum nomina, ex bello reversi, vel prætores, vel imperatores, ad ærarium deferebant. *Manut.*

Deferri in beneficiis ad ærarium, non erat emolumentum, verum merus honor, et commendatio illarum personarum apud populum Romanum profutura illis vel ad majora ornamenta ab republica consequenda, vel ad pericula, si quæ extitissent, sublevanda, tanquam olim meritis, ut judicio et beneficio principum honestarentur. Sic hic Archiam a Lucullo, sic L. Cornelium Balbum a Pompeio in beneficiis ad ærarium delatum esse jactat in illorum defensione Cicero. J. Fr. Gronov. De Pec. Vet. III. 17. ubi vide plura. *Græv.*

CAP. VI. § 13 *Tempestivis*] Vide supra, pro Murena, cap. 6.

Ex his studiis hæc quoque censetur oratio et facultas] Dicendi facultas ex poëtarum lectione censetur, id est, pretium et æstimationem meretur, et in primis laudatur: a Græcis δοκεῖν dicitur, quorum imitatione ita loqui solemus. *Budæus*, in Pand.

CAP. VII. § 16 *L. Furium*] Philum, quem disputantem induxit Cic. in lib. de Rep.

Adolescentiam alunt] Recte, *alunt*, de ætate quæ crescit. Libri veteres in mendo consentiunt; habent enim omnes *agunt*: ut interdum necessaria conjectura videatur. *Manut.*

CAP. VIII. § 18 *Inflari*] Est a Mss. nostris omnibus; et id propius ad vim Græci verbi ἐνθουσιάζεσθαι, quam quod publicatur *afflari*. Grut. *Inflari* nostri quoque omnes libri tuentur. *Græv.*

Commendati] Accedo Gulielmianæ conjecturæ *commodati*. Grut.

CAP. IX. § 19 *Ipsi illi C. Mario*] Qui Cimbros devicit. *Manut.*

L. Plotium] Nominatum a Suetonio inter claros rhetores. *Idem.*

CAP. X. § 22 *Rudium hominem*] Rudiæ oppidum Apuliæ, fœderata civitas, quo tempore Ennius in civitatem est receptus; quæ postea colonia fuit, a Q. Fulvio Nobiliore deducta, cujus beneficio civis Romanus factus est Ennius; ut in Bruto legimus.

§ 24 *Noster hic Magnus*] Ergo aderat Pompeius, qui Messala et Pupio coss. urbem ingressus est: adeoque eodem anno habita est hæc oratio. *Ferrat.*

§ 25 *Alternis versibus longiusculis*] Imparibus, ut in elegiis. *Passer.*

§ 26 *Cordubæ natis poëtis pingue quiddam sonantibus atque peregrinum*] Quonam fato evenisse dicam, ut eandem regionem tamdiu eadem lues infecerit? Non enim possum, quin de poëtis Hispanis Mureti judicium describam e præfatione in Catullum: 'Hispani poëtæ præcipue et Romani sermonis elegantiam contaminarunt, et, cum inflatum quoddam, et tumidum, et gentis suæ moribus congruens invenissent orationis genus, averterunt exemplo suo cæteros a recta illa, et simplici, in qua præcipua poëtarum sita laus est, et in quam superiores omni studio incubuerant, imitatione naturæ. Itaque fere post Augusti tempora, ut quisque versum maxime inflaverat, sententiam maxime contorserat, eo denique modo locutus fuerat, quo nemo serio soleret loqui, ita in pretio haberi cœpit. Quin etiam fucatus ille splendor, et adulterina eloquentiæ species, ita nonnullorum, qui veræ eloquentiæ gustum non habent, occæcavit animos, ut his quoque temporibus extiterint Hispani duo, homines cæteroqui et in primis eruditi, et scriptis editis nobiles; quorum alter Lucanum Virgilio, alter Martialem Catullo anteponere veritus non est. Quorum ab utroque ita dissentio, ut, si quis Deus potestatem mihi optionemque faciat, non dicam Virgilii, cui videor injuriam facere si eum ullo modo cum cæteris comparem, sed Ennii alicujus, aut Furii, quam Lucani, multo similem in scribendo esse me malim: inter Martialis autem et Catulli scripta tantum

interesse arbitrer, quantum inter dicta scurræ alicujus in trivio, et inter liberales ingenui hominis jocos, multo urbanitatis aspersos sale. Neque vero negaverim, multa in Martiale quoque non inscienter dicta reperiri; sed profecto deteriorum longe numerus major est. Latinæ quidem orationis nativa illa, minimeque, quasi pigmentis, infucata germanitas, in Martiale nulla est, in Catullo præcipua.' Ut discederem ab instituto, atque hunc, contra ac sum solitus, pannum assuerem, induxit me, et prope coëgit orationis totius mira suavitate conjuncta utilitas. Quam enim hæc scripta candide! quam vere! quam opportune huic ævo, nostrisque hominibus! Huc illos voco festivarum scriptionum artifices, quos pravæ imitationis nescio quæ intemperies atque contagio privat omni bono naturæ; et cum in curatura styli parum vel nihil ponant, sibi ac mulierculis canunt. *Oliv.*

Cap. xi. § 29 *Non cum vitæ tempore esse dimetiendam*] Sic reposui, scripturæ veteris vestigia secutus, pro eo, quod est in vulgatis libris, *dimittendam*. Lamb. Repugnant omnes veteres libri, quamvis P. Manutius hanc conjecturam Lambini receperit. *Græv.*

Cap. xii. § 31 *Tum dignitate, tum venustate*] Pro *venustate* legendum *vetustate*. Hoc enim dicit: pudorem et integritatem morum in Archia comprobari amicorum ipsius tum dignitate, tum vetustate. Luculli enim, et Metelli, et Catuli, et alii præterea viri gravissimi, quos antea nominarat, non tantum Archiæ amici, sed veterrimi amici erant . . . Inepte in talibus viris, quasi in pulchellis pueris, venustatem commendari, &c. *Muret.* Var. Lect. xii. 15. Hic denotat venustas, homines venustos, politos, ut apud Catullum: 'Et quicquid est hominum venustiorum.' Hi aliter dicuntur belli, elegantes, culti homines, qui studiis et ingenio Archiæ capiuntur. Cur autem *studiis* in contextu Gruteri retineatur, cum tamen in notis eam vocem damnet, librariorum negligentiæ est tribuendum. *Græv.*

Si qua] *Si* affirmantis est. Virg. 'Di, si qua est cœlo pietas.' Item, 'Si qua pios respectant numina.' *Passer.*

Non modo humana] Non modo ab hominibus, sed et a Diis profecta commendatio. Hominibus commendatus esse debet, qui hominum laudes commendat posteritati. 'Divina,' quod divino afflantur spiritu poëtæ, unde quoque sancti habentur. *Idem.*

POST REDITUM.

AD QUIRITES.

Argum.—Pulsus in exilium Clodia lege Cicero, quod cives Romanos indemnatos necasset, cum decem et septem menses abfuisset, tandem revocatus in Urbem rediit prid. Non. Septembris, anno Urbis dcxcvi, P. Lentulo Spinthere et Q. Metello Nepote coss. Postridie, hoc est nonis Sept. senatui gratias egit, ut ipse fatetur ad Att. lib. iv. ep. 1. et paulo

post etiam populo hac oratione, data a consulibus concione, Dione teste lib. XXXVIII. *Ferrat.*

In veteribus duobus codicibus Lambini, hæc oratio sequitur eam, quam habuit in senatu, et præterea habet hanc inscriptionem: 'Cum populo gratias egit.' In primo Francii etiam sequenti præponitur, cum hac inscriptione: 'Oratio qua populo gratias agit pro sui restitutione in patriam.' Sed in Erfurt. 'Incipit oratio M. T. Ciceronis cum de reditu suo P. R. gratias egit.' Illi etiam præponitur oratio in senatu. *Græv.* Quod cum ita esset, huic tamen Grævius alteram in sua editione non præposuit: neque ego a vulgatis recedam; in re præsertim nullius momenti. *Oliv.*

CAP. I. § 1 *Ejus devotionis me esse convictum*] In devotione votum inest, ut ii serventur, quorum causa se aliquis devovet. Ita videtur dicere: Ejus devotionis me compotem esse factum; id est, quem illa devotione fructum petivi, eum tulisse me. *Manut.*

CAP. II. § 5 *Necesse*] Necesse est ut ex matrimonio filii procreentur: sed vos me voluntate consulem fecistis. *Ferrat.*

Illis accepi temporibus] Belli enim socialis initio sumpsit virilem togam; nec multo post secutum est Marianum civile bellum: et in utroque resp. bello versata est in summo discrimine. Ideo subjungit, 'quæ pene amissa est.' *Manut.*

CAP. III. § 6 *P. Popillii*] Quem expulerat C. Gracchus, quia in consulatu T. Gracchi amicos insectatus fuerat. *Ferrat.*

C. Metello] Lege Q. ut infra. Hic fuit Q. Cæcilius L. F. Q. N. Metellus Numidicus, qui anno U. C. 653. in exilium ivit. *Græv.*

L. Diadematus] L. Metellus Diadematus fuit L. Metelli Macedonici filius, qui quatuor filios habuit, omnes summis dignitatibus illustres, quorum humeris est elatus, teste Plinio, Valer. Maximo, et Velleio Paterculo. Primus fuit Q. Cæcilius Metellus, qui consul fuit cum T. Quinctio Flaminio, qui post, triumphatis Balearibus, dictus est Balearicus. Alter fuit Cæcilius Metellus Diadematus, qui consulatum gessit cum Q. Mucio Scævola. Tertius erat M. Cæcilius Metellus, cujus collega fuit in consulatu M. Æmilius Scaurus. Quartus numero fuit C. Cæcilius Metellus Caprarius, qui in consulatu habuit collegam Cn. Papirium Carbonem. Macedonicus Metellus vero habuit fratrem L. Calvum, cujus duo fuerunt filii, Metellus Numidicus et Metellus Delmaticus, quem perperam eundem esse putant, qui et dictus fuerit Delmatiaris; in qua sententia est quoque cl. Harduinus ad Plinii l. VII. c. 44. et in qua fuerunt olim Sigonius et Onufrius; sed refutata est a Steph. Pighio, qui in annalibus ad annum 635. ex illustri fragmento triumphorum Capitolinorum ostendit Delmaticum fuisse L. Calvi Metelli, qui erat Macedonici frater, filium. Diadematus autem dictus est, quod ulceris in fronte tegendi causa diademate sit usus. *Grævius.*

Metellus censorius] Hic fuit C. Cæcilius Metellus, Caprarius, Q. Macedonici filius, patruelis exulis Metelli Numidici. Censor fuit cum Q. Cæcilio Metello Numidico. Vide annales Pighii ad annum 651. *Idem.*

Metellarum] Metellæ sæpe dicuntur tres sorores, cum tamen duæ tantum fuerint germanæ sorores Macedonici filiæ, tertia vero esset patruelis filia Calvi, ut observavit cl. et doctissimus Perizonius, Animadvers. Hist. cap. 9. *Idem.*

§ 8 *Unus hic, qui domi*] Optime Francii primus, *Unus qui in foro.* Præcedentia verba aliis explicat, ut ostendat unicum fratrem fuisse, qui

pro se populo fuerit supplex; nam illum unum fuisse, qui potuerit in foro versari, cum id officium ei nec uxor, nec filia, nec filiolus posset præstare. Domestica officia et negotia hic inepte commemorarentur. Itaque delevi *qui domi*, præsidio munitus antiquorum codicum. *Græv.*

Cap. iv. § 10 *Ter.*] Vide Ciceronis Historiam, per Franc. Fabricium, anno Urb. dcxcvi. Cicer. 50.

Inimico autem] Q. Metello consule; qui tribunus pl. Ciceronem abeuntem concionis habendæ potestate privaverat. *Manut.*

Is inimicus] Attilius Gavianus, trib. pl. De quo infra, et pro Sext. 36.

Cap. v. § 11 *Superiores consules*] Piso et Gabinius. *Manut.*

Ne gratiæ causa] Ironia. Non enim veriti sunt, sed pactione provinciarum irretiti, quæ mei funeris merces fuit, nunquam referre voluerunt. *Idem.*

Affinis erat] Piso, quia Ciceronis filia C. Pisonis uxor erat. *Idem.*

§ 12 *Tribunus plebis*] Attilius Gavianus.

Ut patefactum est] Quia postero die intercessit, cum se moram nullam esse facturum dixisset. *Manut.*

Cap. vi. § 15 *Uno dissentiente*] P. Clodio. Est autem sermo de SC. quod factum est pro Cicerone in templo Virtutis. *Ferrat.*

Cap. vii. § 17 *Suam classem*] Cujus custos erat, dum ferrentur suffragia. 'Attentatam,' a Clodianis corrumpere conantibus. *Manut.* 'Classem,' quam bello Piratico Gellius sub imperio Pompeii obtinebat, eam dicit attentatam fuisse in Thusco Mari a Catilinariis. Florus. *Ferrat.*

Cap. viii. § 18 *Frugum ubertate*] Vide Orat. pro Domo sua, cap. 6.

§ 19 *Infracto*] Multis exemplis Joann. Vorstius de Latinitate merito suspecta, cap. 6. ostendit 'infractus' Latinis esse idem simplici 'fractus,' ab 'infringo,' nulloque idoneo exemplo probari posse, 'infractus' esse non fractus, fortis. *Græv.*

§ 20 *Tum se fuisse miserum*] Hoc quid sit, et quemadmodum oratoris instituto conveniat, fateor me non intelligere. Repugnant enim Marium forti et confirmato animo fuisse, virtutem animi nunquam perdidisse, et simul miserum se esse dixisse. Præterea Ciceronis disputatio ad Marii fortitudinem cum sua virtute comparandam pertinet: ut mihi mirum videatur, si non hoc loco negatio desit, ut sic legatur: *Tum se non fuisse miserum.* Hotom.

Cap. ix. § 23 *Nec id reip. repetere*] Malim *petere:* ut sit petere, ne colas bene meritos. Respondet autem ad illud, 'temporibus reipublicæ communique utilitate deponi.' *Manut.* Non improbo Pauli conjecturam. Ego quoque sine libris emendatioribus meliora non promitto. Cogitabam legendum esse, *nec id reipublicæ dare*, hoc est facere propter remp. ut bene meritum non colas. 'Dare reipublicæ' est aliquid in reip. gratiam facere; nam reip. tempora neminem cogunt bene meritum non colere. Egregie id præstitit Atticus, ut C. Nepos in ejus vita ostendit. *Græv.*

Atque in officio] Tota ista periodus, 'Atque in officio persolvendo dissimilis,' usque ad 'et qui habet, dissolvit,' nec est in Francii primo, nec in Dresdensi, nec in editione principe. Forte ex Planciana, cap. 28. aut libro de Officiis ii. cap. 20. fuerunt huc translata. *Idem.*

Cap. x. § 24 *In sententia simpliciter referenda*] Sæpe a tribunis producebatur ad populum senator aliquis, ut is palam referret, quod actum fuerat in senatu. *Ferrat.* 'Simpliciter,' est nulla habita ratione hominis aut potentis, aut invidi, sed ut jus, utilitas, et tempus reip. postulabit. *Græv.*

POST REDITUM.

IN SENATU.

ARGUM.—M. Tullius postridie quam ab exilio in patriam reversus est, hoc est Nonis Septemb. in senatum profectus, orationem hanc habuit, qua nominatim utrique consuli, dein octo tribunis pl. post septem prætoribus, dein Cn. Pompeio tum temporis privato, postremo senatui universo pro reditu impetrato gratias agit. Consules sunt P. Lentulus, Q. Metellus; quorum ita beneficia commemorat, ut illis restitutionis suæ laudem attribuat. Huic, quod adversatus non sit, simpliciter gratias agit: simulque duos superioris anni consules, quorum opera P. Clodius in ipso ejiciendo præcipue usus fuerat, vehementer exagitat. Tribuni sunt T. Annius Milo, P. Sextius, C. Sestilius, M. Cuspius, T. Fadius, M. Curtius, C. Messinius, Q. Fabritius: in quibus duo primi nominati, ut principes in Ciceronis salute recuperanda fuerunt, ita potissimam in hac gratiarum actione partem obtinent: duos reliquos Sex. Attilium et Numerium Quintum, a quibus læsus potius quam adjutus fuerat, ita prætermittit, ut tamen non obscure perstringat. P. autem Clodium, qui tribunus anno superiore fuerat, et lege lata Ciceronem in exilium ejecerat, multis verbis passim divexat. Prætores sunt L. Cæcilius, M. Calidius, C. Septimius, Q. Valerius, P. Crassus, Sex. Quintilius, C. Cornutus, quorum nulli eximie ac præter cæteros gratias agit. Octavum autem prætorem App. Claudium, P. Clodii fratrem, qui a reliquis dissenserat, prætermittit. Non est autem mirandum tribunos pl. ante prætores nominari; quia multo majores illorum quam prætorum in comitiis, et legibus vel ferendis vel abrogandis partes fuerunt. Postea Cicero Cn. Pompeio, qui tum privatus, id est sine ullo magistratu fuit, nominatim singularibus verbis gratias agit, quod pro ipsius salute municipia coloniasque adiisset, et præstantissimam de eo in senatu sententiam dixisset. Diximus autem hanc orationem habitam esse Non. Septembribus postridie quam reversus est: cujus rei auctorem habemus Ciceronem ipsum, qui in epist. 1. lib. IV. ad Attic. his scribit verbis: 'Postridie in senatu, qui fuit dies Non. Septemb. senatui gratias egimus.' Unde perspicue intelligitur, primam fuisse hanc, quam post reditum suum habuit, ac propterea orationem ad Quirites posteriore loco collocandam fuisse. *Hotom.*

CAP. I. § 2 *Quod hæc antea singula*] Subest mendum. Neque enim plena sententia est: quinetiam particula *quod* ab omnibus vetustis libris, quam plurimis etiam impressis abest. Quod si conjecturæ locus potest esse, fortasse particula *tamen*, illius *quod* loco substituta, sententiam impleret; ut sensus sit: Etsi hæc olim accepimus, tamen cum antea singulatim, hoc tempore universe recuperaverimus, multo majus hoc recens beneficium est, quam alia superiorum temporum universa. *Hotom.* Cur non deletur *quod*, cum sententiam turbet, et nec in ed. prima reperiatur? *Græv.*

CAP. II. § 3 *Per eum trib. pleb.*] Ælium Ligurem, quia intercessit. *Manut.*

Per se] Homo ignobilis, nullis opibus. *Idem.*

Sub alieno scelere] P. Clodii, quem secutus est in delenda republica. *Id.*

Ab his consulibus] Pisone et Gabinio. *Idem.*

Qui vendiderant] Clodio, pactione provinciarum, quæ sceleris merces. *Idem.*

§ 4 *Consules modesti*] Εἰρωνικῶς. Hoc enim legis nomine cupiditatem suam tegebant. *Hotom.*

Impediebantur lege] Quam Clodius tulerat, ne quis ad senatum de revocando Cicerone referret; neve sententiam diceret: ut paulo infra. *Idem.*

Non ea, quæ de me] Nam illa lex nihil me facere vetabat; sed consules ipsos, et eos qui jus ad senatum referendi habebant. *Idem.*

Meus inimicus] P. Clodius.

Magno in periculo] Festive cum sarcasmo legis sententiam immutat: quasi Clodius significasset, si Catilinarii revixissent, illico revocandum Ciceronem, ut illorum conatibus iterum obsisteret. *Idem.*

Princeps] Cn. Pompeius.

Cap. iii. § 6 *Quo quidem mense*] Januario. Sermo est de rogatione Q. Fabricii, quam memorat orat. pro Sextio cap. 35. *Ferrat.*

§ 7 *Cum is excessisset*] Cicero.

Tribuni plebis] P. Sextii.

Cap. iv. § 8 *Ne pedibus iret*] Hoc est, ne per discessionem S. C. fieret.

§ 10 *Auctorem*] 'Auctor' fuit, cum ejus sententiam alii secuti sunt: 'adscriptor,' cum pro more nomen ejus in præscribendo S. C. apponeretur. *Hotom.*

Amatorem suum] Virum Gabinii Catilinam, paulo post appellat, et in oratione pro Domo, 'Gabinium Catilinæ delicias.' *Manut.*

Alter Cethegum] Piso.

Quorum alter] Gabinius.

Cap. vi. § 13 *Cæsoninus Calventius*] Calventius homo Gallus e patria in Italiam venit, Placentiæ consedit: ubi in civitatem receptus est. Inde Romam cum filia profectus, eam Pisoni Cæsonino hujus L. Pisonis patri collocavit. Cic. in Pisoniana, et in eandem Ascon. *Hotom.*

§ 14 *Pseudotyro*] Clam scilicet, et per posticum ostium. *Ferrat.*

Cap. vii. § 17 *Sicut eras*] Piso duumvir erat creatus a Cæsare ad Capuam coloniam deducendam: simul etiam Romæ consul. *Idem.*

Comitiis] Quibus consulatum Piso petiit. *Manut.*

Præfeceras] Ut primus custos essem in prærogativa centuria, ne qua fraus committeretur. Judicium enim prærogativæ tota comitia sequebantur. *Idem.*

Tertio loco] Primum fortasse, absente C. Cæsare genero suo, Cn. Pompeium, alterum M. Crassum, tertium Ciceronem rogavit. In Pisonem: 'Cui primam comitiis tuis dederas tabulam prærogativæ, quem in senatu sententiam rogabas tertium.' *Idem.*

Ne unam quidem horam] Clodius enim, cum rogationem de Cicerone tulisset, statim de provinciis tulit, ut Macedoniam Piso, Syriam Gabinius administraret. *Idem.*

§ 18 *Arbitria*] 'Arbitria' dicebatur pecunia vectigalis, quæ a sociis pendebatur reipublicæ, pro jure monopolii, ut docuit Gronovius ad Liv. ii. 9. *Græv.*

Cap. ix. § 24 *Qua voce*] Legebat Ubaldinus, *qua voce antea semel:* alii *qua voce ter omnino:* satis longe, ut mihi videtur, uterque a vetere scriptura: verumtamen concedamus aliis, quod ipsi nobis non concedimus, ut conjectura liberior esse possit: rem ipsam ponderemus. Videtur Ubaldinus, cum *semel* reponendum putavit, de uno consule P. Valerio Poplicola cogitasse: qui, cum Ap. Herdonius noctu Capitolium arcemque cum exulibus et servis occupasset, ipse pro imperio consulari, nullo S. C. nullo populi jussu, in concione illa dixit, quæ scripta sunt apud Livium

lib. III. 'Se arma capere: vocare omnes Quirites ad arma: si quis impediat, jam se, consularis imperii, jam tribunitiæ potestatis, sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum.' Quid vero ii, qui *ter* maluerunt, quam *semel*, spectarunt? tria scilicet tempora; unum Poplicola consule; alterum L. Opimio, qui Gracchum occidit; tertium, C. Mario, qui Saturninum tribunum pl. et Glauciam prætorem. Utra igitur opinio ad Ciceronis mentem propius accedit, nihil decerno; tantum aliquid dicam veritatis indagandæ gratia. Mihi de uno potius consule Poplicola, quam de Opimio simul, et Mario, loqui Cicero videtur. Nam ea major est laus, ut, cum semel tantum, non ter, post urbem conditam consul eos, qui exaudire possent, pro universa republica ad arma vocaverit, senatus ad unius salutem defendendam omnibus agris, vicis, opibus cives, totamque Italiam excitaret: ut comparetur senatus factum pro uno cive restituendo cum consulis facto pro universa republica liberanda, quod singulare tamen fuerit post urbem conditam. Attigit eandem rem in oratione pro Sextio, et in Pisonem. *Manut.*

Cap. x. § 25 *Frater inimici*] Sic in oratione pro Cælio fratrem patruelem Clodii Metellum hunc appellat, oratorie potius, quam ex jurisconsultorum subtilitate; qui consobrinum potius dixissent, quia P. Clodius Cæciliæ filius erat, quæ hujus Metelli Nepotis amita fuerat. *Hotom.*

P. Servilius] Isauricus, qui et consulatum et censuram gessit, et de Isauris, quos in Cilicia domuit, triumphavit. *Idem.*

Communisque sanguinis] Nam Isauricus Q. Metelli Macedonici nepos erat ex filia: quod ex orat. pro Domo intelligitur; ubi Cicero eum alloquens, Macedonicum ejus proavum appellat. *Idem.*

Fratrem ab inferis] Significat Q. Metellum Celerem, qui Cicerone consule prætor cum esset, ei in opprimenda conjuratione adjutor ac socius exstitit. *Idem.*

Cap. xi. § 27 *Calumniarentur*] Astute rem producerent: id enim interdum est calumniari: unde illud in ep. ad Lentulum: 'Res ab adversariis nostris extracta est variis calumniis.' Et pro Sextio: 'Cum omni mora, ludificatione, calumnia senatus auctoritas impediretur.' *Manut.*

Quid? ut ad illam diem, res cum redissent] Hunc locum P. Manutius ex loco simillimo, qui est in oratione pro P. Sextio, non longe ab extremo; qui sic legitur in libris vulg. *atque, ut iidem ad res redeuntes, &c.* ubi tamen quidam docti legi volunt *ad suos redeuntes*, sic legendum existimat, *quid ut iidem, ad res cum rediissent, rogarentur, ut pari studio convenirent?* a quo nunc dissentio. Nam contra atque ille existimavit, locus orationis Sextianæ mendosus est: hic autem emendatus, et integer: aut si locus Sextianæ emendatus est, hic ex illo non est mutandus, cum mendo vacet. Quod ex Plauti verbis in Captivis demonstro. Sic igitur Plautus statim in principio: 'Prolatis rebus, parasiti venatici sumus. Quando res redierunt, molossici, odiosicique, et multum incommodistici.' Ex quibus perspicuum est, 'res prolatas' dici, cum lites, et res forenses ac judiciales intermitti jussæ sunt; 'res rediisse,' cum repetitæ sunt. Sic igitur hunc locum explico primum; deinde ad eum, qui est in Sextiana, veniam. Quid (inquit Cicero) quod decrevistis, ut rogarentur municipia, ut pari studio Romam convenirent ad illam diem, id est, ad illud tempus, cum res rediissent, id est, quo tempore res intermissæ ac prolatæ repeterentur? Venio nunc ad illa verba

Sextiana: ‘ Decrevit eodem tempore senatus, ut iis, qui ex tota Italia salutis meæ causa convenerant, agerentur gratiæ; atque ut iidem, ad res redeuntes, ut venirent, rogarentur.’ Dico igitur in his verbis, *atque ut iidem, ad res redeuntes, &c.* subesse mendum: idque sic esse purgandum, ac tollendum, *atque ut iidem ad illam diem, cum res redissent, ut venirent, rogarentur.* Ut idem dicatur in Sextiana, quod hic dicitur, et locus ille ex hoc emendetur. Quod si quis dicat, iisdem verbis manentibus, eandem fere sententiam constare posse, hoc modo, ut iidem ad res redeuntes, id est, negotia sua intermissa repetentes, rogarentur, ut venirent: primum, si hoc confitear, non continuo ei assentiar, qui hujus orationis locum ex illo mutare conetur. Deinde hoc dico ineptam esse hanc sententiam, ‘ ut iidem ad res redeuntes, rogarentur, ut venirent.’ Nam, si hoc sentit Cicero, decretum esse, ut tum, cum ad res suas redibant, rogarentur, ut venirent: quando venirent? nam quo tempore, aut ad quod tempus venirent, non dicitur. Sin hoc significat, decretum esse, ut rogarentur, ut tum venirent, cum ad res suas redirent; quid ineptius, atque adeo quid absurdius, aut repugnantius dici potest, quam aliquem rogare, ut veniat tum, cum redeat? *Lamb.*

§ 28 *Illa dignitate*] Qui senatores fuerunt; ut in Pisonem. *Manut.*

Rogatores] Qui tabellas distribuerent: Diribitores, qui lata jam suffragia dirimerent: Custodes, qui puncta notarent singularum centuriatum. *Ferrat.*

§ 29 *In colonia*] Capuæ, ubi gerebat duumviratum, collega L. Pisone consule. *Manut.*

Nemo erat emptus intercessor] Hoc in Ælium Ligurem tribunum pl. conjicit; qui Kalendis Jun. referente L. Ninnio de Cicerone revocando, emptus a Clodio, intercessit. *Idem.*

Privilegii] Clodii legem qua pulsus est, invidiæ causa privilegium vocat. *Idem.*

Cap. xiii. § 32 *Consul*] Gabinius.

Alter consul] Forte scripsit Cicero, *Alterum consulem, ut me et rempublicam non modo desereret, sed etiam hostibus reipublicæ proderet, pactionibus Clodius suorum præmiorum obligarat.* Nam *eos* quo referas, quamcunque lectionem amplecteris, non habebis. Nam si legas cum Hotomano et Augustino *consules*, delendum est *eos.* Dicendum enim erat, Alter consules pactionibus obligarat. Sin vero legas, *Alter consul*, qui sint, quos pactionibus obligarit, non invenies. Quamvis autem utrosque Clodius obligarit consules, quia tamen in præcedente περικοπῇ dixerat, alterum consulem gradus clivi Capitolini demolitum esse, ne equites possent ejus institutum inhibere, in hac addit, alterum consulem pactionibus Clodii inductum se et rempublicam prodidisse. *Græv.*

Erat alius ad portas] C. Cæsarem significat, qui (teste Plutarcho) cum Galliam utramque cum imperio et exercitu obtineret, tamen non prius ad bellum profectus est, quam Cicero ex Italia pulsus esset. Clodii enim benevolentiam sibi retinere volnit, ne ea quæ consul contra leges et auspicia gesserat, a tribuno pl. rescinderentur; ut in Pisoniana Cicero significat. *Hotom.*

§ 33 *Simulatione collegiorum*] Legem Clodii significat, ut collegia, id est conventus artificum a Numa instituti et magna ex parte tum a legibus, tum a S. C. sublati, multique alii restituerentur. *Idem.*

Cap. xv. § 37 *P. Popilio . . . Q. Metello*] Vide superiorem orat. cap. 3.

§ 38 *Cum alter eorum*] Locus requirere vocem *tamen* videtur: ut sit, *cum*

tamen alter. Nam hoc significat, postulatu senatus non sunt restituti, *cum tamen, &c.* Hotomanus. Sensus est: Non sunt a senatu restituti, quamvis Popilius perierit, quod ex S. C. amicos Tib. Gracchi persecutus fuerat: Metellus, quod vim et cædem bonorum et senatus ipsius vitaverat. *Ferrat.*

PRO DOMO SUA.

Argum.—Non videbatur sibi Cicero in patriam restitutus, nisi domum etiam suam recuperasset; qua diruta, aream illius Libertati consecrandam Clodius curaverat, ne profana rursus fieri posset. Cum igitur de religione tollenda ex S. C. ageretur apud pontifices, hanc habuit orationem Cicero prid. Kal. Octob. P. Lentulo et Q. Metello coss. qua consecrationem neque jure, neque rite factam fuisse contendit, contra adnitente P. Clodio. Adjudicatam fuisse aream Ciceroni a pontificum collegio, ac deinde a senatu, patet ex lib. iv. ep. 2. ad Att. et ex Orat. de Har. Responsis. *Ferrat.*

Cap. i. § 1 *Pontifices*] Minores, absente pontifice max. C. Cæsare, qui tum in Gallia bellum gerebat. *Manut.*

Vos eosdem] Non tam eos, qui tum pontifices erant, qui longe aberant a malorum ætate, quam superiores omnes pontifices: ut religioni præesset nemo, qui summam rempublicam simul non administraret, id est, qui senator non esset. *Idem.*

§ 3 *Per hos dies*] viii Id Sept. ut opinor, id est, biduo post, quam in urbem rediit. Significat sententiam a se dictam in senatu de Pompeio, cum esset annonæ summa caritas, rei frumentariæ præponendo. Qua de re, lib. iv. ep. 1. ad Att. *Idem.*

Cap. ii. *Specie ipsa*] Non solum dignitate formæ, et oris majestate, sed etiam insignibus honoris, et splendore vitæ et dignitatis. Nam species notat omnem apparatum exteriorem, qui in oculos incurrit, et hominibus apud vulgum utique solet afferre dignitatem aliquam et venerationem. Horat. lib. i. ep. 6. 'Si fortunatum species et gratia præstat.' *Græv.*

Me absente] Cum factum est S. C. ut pecunia publica restituerentur Ciceroni domus et villæ, quas Clodius diruerat; ut colligitur ex lib. iv. ep. 1. ad Att. *Ferrat.*

§ 4 *Ad populum*] Quod in gratiam populi Pompeio adhæseris, tanta potestate eidem delata extra ordinem, contra mentem consularium, adeoque pontificum. *Idem.*

Primum adveniens] Biduo, postquam in patriam reversus. *Idem.*

Cap. iii. § 5 *Exercitus terrore*] Cæsar enim erat ad portas, hoc est, in Italia. *Idem.*

Turbulento illo die] Commota plebe propter annonæ caritatem.

Cap. v. § 10 *Alio potius*] Non ad Pompeium. *Manut.*

Putarunt] Longe præfero Francii codicis lectionem, *putavisti.* Græv.

§ 11 *Propter varietatem*] Quod quidam ex iis, qui venderent, in alias terras suum frumentum miserant, in quibus negotiari solebant. *Ferrat.* Non capio quid sit 'varietas venditorum.' Suspicor Ciceronem scripsisse *propter avaritiam venditorum.* Græv.

Si causa fuit annona] Hoc est, si

prætextu annonæ tu seditionem stimulabas. *Ferrat.*

§ 12 *Plebei*] Hoc *plebeio*, habent Vict. Lamb. &c. Alterum Grut. et dicitur antiquo more pro 'plebis.' Quis enim nesciat dictum esse olim, non 'plebs,' sed 'plebes;' et fuisse, quintæ, ut nunc loquuntur, declinationis? *Oliv.*

Cap. vii. § 16 *Non habebatur*] Quid? frumenti videlicet copia. Mihi tamen suspectus locus est. *Manut.* S. Victor, *possem aliquid in ea re generatio non habebatur.* Ex cujus vestigiis censeo scripsisse Tullium, *num possem aliquid in ea re gerenda: ratio non habebatur. Quasi* vulgatum nec in nono Palatino habetur. *Num* puto librariorum culpa periisse, et pro illo postea substitutum *quasi;* duo vero vocabula *gerenda ratio* coaluisse et degenerasse in *generatio.* Græv.

Cap. viii. § 18 *Rem maximam*] Rem frumentariam. Sic infra, 'Nos quod rei maximæ summum virum præfecimus,' &c. *Hotom.*

§ 19 *Qua mihi quoque utendum fuit*] Ipsi faciunt, quod solent, cum extra ordinem Pompeio nihil dant: æque enim id omnibus negant. Ego quoque, quod antea feceram in bello Mithridatico extra ordinem Pompeio mandando, idem feci nunc in rei frumentariæ procuratione eidem extra ordinem decernenda: et quam in illis constantiam probo, eadem in me ipso delector. *Manut.*

§ 20 *Patrocinium*] Huc nescio quomodo in primis editionibus irrepsit ex Gruteriano codice *patrocinium* illud, cum alii omnes *latrocinium* ediderint. Latrocinium enim, ait Manutius, vere dici potest illa publicatio. *Oliv.*

§ 21 *Quid ad te*] Catonis laudes tuum factum non excusant. Nam si juris non est, ulli rei quemquam extra ordinem præfici, cur tu Catonem præfecisti? *Manut.*

Ulli reipublicæ] Intelligeretur fortasse facilius, si criticis libuisset, non scribi hæc conjunctim, sed in hunc modum, *rei publicæ.* Hic enim 'res publica' est negotium publicæ utilitatis causa, et publica auctoritate susceptum. *Oliv.*

Cap. ix. *Subduxeras*] Ne tibi adversaretur in tuo tribunatu. *Manut.*

Illius tui sceleris] In amandando Catone. *Idem.*

§ 22 *A C. Cæsare*] Ex Gallia. Notæ sunt Cæsaris et Catonis inimicitiæ. *Idem.*

Proconsule] Sic tempore Ciceronis loquebantur. Prima editio et multæ aliæ, *Proconsuli,* quod est ævi posterioris. *Græv. Proconsuli,* male: Pertinet enim ad Cæsarem vox illa, quemadmodum alia *Pulchro.* Victorius, in Fam. v. 19.

Libertatem ademisses] Catoni: ne posset in posterum contra extraordinarias potestates verba facere. Quod enim ipse accepisset, in aliis reprehendere non posset. Huc illud pertinet ex oratione pro Sextio: 'Qui in concione palam dixerint, linguam se evellisse M. Catoni, quæ semper contra extraordinarias potestates libera fuisset.' *Manut.*

§ 23 *Homini*] Gabinio.

Ereptam vi ex Cæsaris rebus actis] Locus est contaminatus, qui sine melioris libri ope non potest purgari. *Actis* quid sibi velit, nemo dixerit. *Græv.*

§ 24 *Decreta lege sanxit*] Legendum *decretas,* libris omnibus invitis: subintelligitur autem, *provincias.* Lambin. Mihi videtur *decreta* delendum esse, aut pro *decreta* legendum *lata lege.* Grævius.

Cap. x. § 25 *Socio tui sanguinis*] Qui tibi socius esset in turpi consuetudine sororis tuæ. *Manut.*

Abalienavit] Effecit, ut ipsa magis eum diligeret, quam te. *Idem.*

Cap. xi. § 27 *De illius dignitate industrius*] P. Manutius ac Lambinus *illustrius,* sed non suffragantur libri

editi, scriptive. *Gruter.* Hunc locum explicat, Ad Att. II. 21. quo dicit, Pompeium 'omnibus a se pictum et politum artis coloribus.' *Anonymus.*

§ 28 *Meum tempus*] Et hic, et paulo post, tempus accipe pro adverso tempore, ut in proœmio Manilianæ, *amicorum temporibus.* Manut.

§ 30 *Pene deditum*] Gravius est 'deditum,' quam 'desertum.' *Idem.*

Cap. XIII. § 34 *Hoc dico esse parricidium*] Ita scriptum est in vulgatis libris. Ant. Augustinus legit, *hoc dico esse pontificium.* Sed non id agit nunc Cicero, ut probet causam hanc esse pontificiam, quæ profecto erat, et agebatur apud pontifices; sed opponit illud 'hoc' (quod demonstrat Clodii privilegium in Tullium sine judicio) ad illud 'omnes actiones tuas,' quas possum generatim, et communiter coarguere, non esse legitimas, quia specie, non re tribunus eas egisti: sed nunc non ago id, ut redarguam illas omnes; hoc ago, ut etiamsi legibus, ut re vera esses tribunus pl. tamen hoc tuum de me privilegium contra leges, contra jura, mores, et religionem latum sit; atque ideo parricidium necesse sit fateare tu te ipse. Vel igitur vulgatam lectionem *parricidium* retineamus, necesse est; vel pro ea, si magis placet, *parricidam* reponamus, quomodo alibi appellat Clodium. *Ursinus. Patricium* sententia postulat. Nam si patricius est, sequitur, ut tribunus plebis esse non potuerit. Cur autem patricius sit, probatur in sequentibus. *Manut.*

Jus adoptionis] De jure adoptionis vide Gellium lib. V. cap. 19. *Idem.*

Generum, ac dignitatis] Ne scilicet à genere clarissimo ad obscurissimum, à summa dignitate ad infimam conditionem adoptione transeatur. Infra, 'Ita adoptet, ne quid aut de dignitate generum, aut de sacrorum religione minuatur.' *Idem.*

Sacrorum] Ne sacra intereant. Adoptati autem in aliena sacra transibant. Valerius Max. lib. VII. cap. 7. 'M. Anneii filius in Suffenatis familiam, ac sacra transierat.' Pro Murena, 'Sacra interire illi noluerunt.' *Idem.*

Intereunt] Quia, cum adopteris a Fonteio, ad Fonteiæ gentis sacra transis. *Manut.*

§ 35 *Hereditates nominis*] Triplex adoptionis jus notat. Qui enim adoptabatur, adoptivi patris prænomen, nomen, et cognomen sic adsumebat, ut suum duntaxat nomen, idque inflexum, atque immutatum retineret: ut apud Dion. libro XL. et XLVI. *Hotomanus.*

Cap. XIV. § 36 *Vel eo quo fuit*] Quadrigulam hanc verborum redono Ciceronianis, auctoritate omnium librorum, antiquitus editorum, ac Mss. nisi quod illi habebant *quod.* Et significat sane istis, loco Ganymedis fuisse Clodio Fonteium. *Grut.*

§ 37 *Emancipari statim*] Emancipatio et suitatis et agnationis jus extinguit. Quomodo ergo plebeius manebat, cum agnatio nihil aliud esse videatur, quam gens? Patet nimirum aliud esse gentem, aliud agnationem; ut gens ad patriciorum et plebeiorum qualitatem referatur; agnatio ad propinquitatem. *Hotom.*

Angustiorem] Hujus loci sententiam, quia obscuriorem plerisque videri scio, explicabo. Prius autem sciendum, plebeios binos consules fieri potuisse; patricios, non item, sed singulos tantum, et patricio non licuisse fieri tribunum. Tum hoc supponendum, omnes homines utile sequi. His positis, Ciceronis sensus planus est. Hoc enim significat: Si tales adoptiones probabuntur, omnes volent ex patriciis fieri plebeii. Cur enim quisquam tam stultus esset, ut vellet manere patricius, et ita non licere sibi fieri tribunum? et angustiorem sibi locum esse ad consulatum

obtinendum, et sacerdotium opimum ac fructuosum amittere, quia sit patricius? *Lamb.*

§ 38 *Neque regem sacrorum*] Enumerat eos sacerdotes, qui plebeii esse non poterant. *Manut.*

Auctores] Qui probabant ea, quæ centuriatis curiatisque comitiis fiebant; quos ex antiquo more, cum senatus e solis patriciis constabat, patricios esse oportebat. *Idem.*

Auspiciaque] Nam fieri potest, ut nulli creentur magistratus patricii, apud quos sunt auspicia: tunc, si nulli sint patricii, a quibus, et ex quibus, prodi possit interrex ad habenda comitia, interrex nullus erit, sed neque magistratus; nulla igitur auspicia. *Ferrat.*

Cap. xv. § 39 *Agi cum populo*] Mitti in suffragia populum. *Ferrat.*

Cum de cœlo servatum sit] Servare de cœlo, id est impedimento esse, quominus lex ferretur, cunctis plane magistratibus, tam plebeiis, quam patriciis, licebat. *Manut.*

§ 41 *Apertius*] Vereor, ne accentu typographus in primis editionibus ultimam gratis onerarit, cum hæc mihi sententia esse videatur: An quæris etiam aliquod populi jus, quod sit *magis apertum?* Jus autem illud quodnam esset, mox dicet. *Oliv.*

Cap. xvii. § 45 *Prodicta die*] Victorius, *prædicta*, quod eodem redit. *Prodicta* legitur in melioribus libris tam scriptis, quam editis. Et est hoc proprium in hac re verbum. Vide Festum. *Græv.*

Aut excusatione] Excusatio jurisconsultis est, cum causa affertur, per quam quis præstare non potuit, quod præstandum erat; ut si latrones, aut flumina, aut morbus sonticus, aut alia vis major impediret, ne quis prædicto die in judicio esset præsto. *Idem.*

Cap. xviii. § 46 *Hæc cum ita sint in re, ubi crimen est? ubi accusator? ubi testes? Quid indignius*] Ita omnes, quas inspexi, editiones, a quarum consensu recedere, mihi religio fuit. Video tamen sic fuisse scribendum: *Hæc cum ita sint in re, ubi crimen est, ubi accusator, ubi testes: quid indignius, &c.* Hæc enim non est congeries interrogationum, urgendi causa, ut sæpe fit; sed mera enumeratio cum repetitione, hoc sensu: Si res ita se habet, et sic agitur in causa, in qua crimen est, est accusator, sunt testes: *quid indignius, quam conductos sicarios egentes et perditos suffragium ferre de capite, liberis, fortunis omnibus ejus civis, qui neque jussus sit adesse, neque citatus, neque accusatus, et putare legem* esse; legis loco esse habendum quod ejus generis suffragatoribus placuerit? *Oliv.*

§ 47 *Aqua, et ignis*] Ita et veteres habent editiones, quas secutus est Manutius, et in veteri codice reperit Lambinus: neque aliter legebat grammatici juris consultissimus Franc. Sanctius, Minerv. lib. iii. cap. 3. Si quis tamen malit *aqua et igni*, non repugnabo. *Idem.*

§ 48 *Operum architectis*] Proprio, non translato, utitur sermone; non enim, 'operum,' pro actionum dixisset, quod Latini sermonis elegantia respueret; sed 'operum,' dixit, Libertatis ædem significans, a Clodio in eversa Ciceronis domo exstructam. Ex quo infra, 'Quid operum publicorum exactio?' *Manut.*

In prædæ quidem societate] Non adhibere potuisti in prædæ societate prædæ socium, absurde dicitur, non equidem ore Tulliano. Pro *societate* scribendum censeo *sectione*. Quod et Pithœo in mentem venisse deprehendo. Cum bona mea diriperes, nullum potuisti invenire, qui vellet particeps esse hujus cruentæ prædæ, qui vellet esse sector et emptor, nisi ex sceleratorum tuorum satellitum numero. *Græv.*

Cap. xix. § 49 *Per medium fo-*

rum] Vera lectio est servata in Francii primo, *Per medium cohortis popularis.* Cohortem popularem vocat illos Clodii socios ac satellites, quorum opera et audacia omnia turbabat sub prætextu libertatis populi tuendæ. Cum te illis, inquit, jactares, ac iis commendares tuos amicos, ut eorum suffragatione ad magistratus proveherentur. In Pall. S. Victoris, et Dresdensi sunt vestigia veri. *Græv.*

Amici illi tui] Ad Vatinium hoc pertinet, qui, ædilitatem petens, repulsam tulerat. *Manut.*

Palatinam] Tribum in qua Clodius censebatur, et suffragium ferebat; quam in oratione pro Sextio, hanc ipsam rem commemorans, nominat. *Idem.*

Novitius Ligur] Novus civis ex Liguria: hic fuerat tribunus pl. cum Clodio, et cognomen sibi assumpserat ex Ælia gente. *Ferrat.*

Improbatus] Papirius suo judicio fratrem Ligurem improbaverat, quod non reliquisset heredem omnium bonorum. *Idem.*

Mortem ejus se velle persequi dixit] Quasi veneno sublatus esset. *Manut.*

Accusare non est ausus] Nominis delationem accusatio sequebatur; sed legitur, cum nomen jam detulisset, accusationem omisit, veritus, ne calumniæ damnaretur, qui accusaret eum, in quo culpa non esset, cum in ipso potius crimen hæreret, qui Papirium, fratrem suum, hereditatis cupiditate et spe, tollendum curasset. Ideo subjungitur, 'alienæ damnationis, scelerisque socius,' quia damnari nemo vere posset, nisi simul, sceleris ejusdem socius, Ligur damnaretur. *Idem.*

§ 50 *Digito, voce*] Qui eam scripsit, et qui laudavit ad populum. *Idem.*

Falsum S.C.] De afficiendis ultimo supplicio conjuratis. *Idem.*

Uno sortitu] Contra legem Cæciliam Didiam, ne una rogatione diversis de rebus ad populum ferretur. *Hotom.*

Decumis] Opinor hunc esse Decimum illum, de quo sic ad Att. lib. IV. ep. 3. 'Vix jam Decimum designatorem, vix Gellium retinet.' *Manut.*

Clodiis] Sex. Clodio scriba, quem paulo ante dixit legem illam P. Clodio de Ciceronis exitio tulisse. *Idem.*

CAP. XX. § 51 *Quid? operum publicorum exactio*] Obscurum est, quid dicat; dici tamen hoc arbitror: Cum id, quod in publicata et eversa Ciceronis domo ædificatum fuerat, (id autem quid esset, satis infra ostenditur) Clodius a conductoribus exegisset, id ei facere non licuisse; cum opera publica ab iis exigi solerent, qui ei muneri publice præpositi essent. *Manut.* Quid sibi velit operum publicorum exactio, quærant doctiores. P. Manutius quem sensum eis affinxerit, in ejus commentario licet videre. Si Clodius locavit illa opera, cur non exigeret? Suspicor Ciceronem scripsisse *Quid operum publicorum extructio?* quæ nimirum in area domus Ciceronis dirutæ Clodius ædificarat. *Græv.*

§ 52 *Exules*] Vide Orat. pro Sext.

Cistophorum] Asiatici nummi species hic ponitur pro tributo Asiæ. *Ferrat.*

CAP. XXI. § 55 *Per amicos suos complerent*] Locus suspectus. Putabam legendum *compilarent*, et vocem, *viris*, delendam. Verumtamen judicet lector. *Lamb.* *Compilarent* habet vetus liber. *Ursin.* *Complerent:* uti fieret, quod de domo Anci, ut dispari plane habitaretur domino. Ego nihil muto, secutus Mss. Pall. meliores. *Grut.* Dresd. et ed. prim. *per amicos suos compellerent.* Forte vocula excidit, et Cicero scripsit *per amicos suos terrore complerent.* Videntur id suadere sequentia. *Græv.*

CAP. XXIII. § 60 *Campanum*] L.

Piso consul erat inter eos, qui Capuam, ex lege C. Cæsaris, coloniam deduxerant. *Græv.*

§ 61 *Testis tectorum*] Testæ sunt testacei lateres, ut vocantur a Vitruvio, qui Græcis dicuntur κέραμοι, quod coquerentur. Iis nonnunquam domus tegebantur, unde et tectum κέραμον vocarunt, ut docuit Salmasius, cui hæc debes, ad Solinum. *Idem.*

Intestinumque] Certe τῷ *intestinum* hic nullus locus est. In bellis intestinis si urbes, cum quibus bellum gerimus, evertimus, nobis ipsis oculos effodimus. Secutus igitur sum Palatinum nonum, qui hanc vocem non agnoscit. Si addicerent libri, illorum qui legendum censent *internecivum* emendationem arripuissem. Plane sic Ciceronem scripsisse mihi est persuasissimum. *Idem.*

Cap. xxiv. § 62 *Senatum consules vetabant*] Hoc quid sit, non intelligo; nisi verbum *haberi*, aut subaudiendum sit, aut potius adhibendum. *Hotom. Senatum consules pro me deprecari edictis, atque imperio vetabant*] Cum ita scriptum olim reperissem in codicibus manusc. *senatus consules vocabant;* videremque hic aliquid deesse, sic enim vulgo legitur, *senatum consules vetabant*, nihil me temere facturum existimavi, si hunc locum ex ipso Cicerone supplevissem. Itaque feci. Supplevi autem ex princip. orat. de Harusp. Resp. ubi hæc leguntur: 'cumque ad consulare off. insign. ill. imp. ad meam salutem non solum auct. sed etiam pr. vestr. voc.' Itaque sic olim edideram: *senatus consules ad meam salutem non solum auctoritate, verum etiam precibus vocabat.* Quod si quis malit sequi libros vulgatos, qui sic habent, *senatum consules vetabant*, ut diximus, licebit item probabilem sententiam exprimere, paucis additis ex loco huic simillimo, qui est novem circiter post paginis hac eadem oratione, ibi, 'qui pro me patres conscriptos deprecari, et populo supplices esse edictis atque imperio vetarent.' Ex illo igitur loco sic hunc licebit legere: *senatum consules pro me deprecari, edictis atque imperio vetabant.* Lamb. Exhibui *senatusconsulta volabant*, quod erat in Erfurd. *Græv.*

§ 64 *Dubitarem hoc*] Editio prima, et cæteræ omnes ante Victorianam, *Dubitarem? hoc meliore conditione quam Decius, quod ille ne auditor quidem suæ gloriæ, ego etiam spectator meæ laudis esse potuissem?* Græv.

Cap. xxv. *Infractus*] Fractus, ut supra.

§ 65 *Extrudere ad Cypriam pecuniam*] Ad vendenda Ptolemæi Cyprii regis bona; ex quibus pecuniam exactam Romam retulit. *Manut.*

Præda perierit] Verba Clodii: si Catonem, virum optimum, ad Cypriam pecuniam mitto, hæc mihi præda omnino peribit. *Idem.*

Hunc modo amandandum esse] Subaudi, stet, fixum sit, deinde aliam prædam quæremus. *Idem.*

§ 66 *Regis amici*] Tigranis historiam narrat Pedianus pro Milone. *Idem.*

Fregit fœdus Gabinius] Conspirationi de necando Pompeio renunciavit, consilium mutavit. *Hotom.*

§ 67 *A firmissimo robore*] Cum jam Gabinius defecisset. *Ferrat.*

Cap. xxvi. § 68 *Nihil esse inscriptum*] Opinor legendum, *Nihil esse jure scitum.* Manut.

§ 69 *Quoniam quidem*] Scripto, hoc est, lege sua Clodius prohibuerat, dici sententiam in senatu pro Cicerone: quoties igitur sententia dicta est, toties judicatum est, nullam eam legem esse. *Ferrat.*

§ 70 *Verum ea lege*] Qua tanquam empti consules Clodio promiserant, se legem illius observaturos, id est, de Ciceronis reditu non esse ad senatum relaturos. *Manut.*

Cap. xxvii. § 72 *Pœna damnati*] Utcunque et injuste damnati, ex vi

rei judicatæ. *Ferrat.*

Felicem] Tacite significat, non puniri Clodium, hostem reipublicæ, cum penitus Catilina sit. *Manut.*

Cap. xxix. § 77 *Nisi cum pro populo fecisti*] 'Pro populo facere' non solum est, populi rem causamque tueri, sed etiam, pro populo sacra facere; quod sacerdotum est. Ludit igitur Cicero in ambigua sententia: sed re vera pungit acerbe Clodium, renovata illius temporis memoria, cum Pompeiæ, Cæsaris pont. max. uxoris, amore flagrans, ad sacra Bonæ Deæ, quæ in domo pontificis max. a mulieribus pro salute populi fiebant, muliebri vestitu, quasi et ipse pro populo facere vellet, accessit. *Manut.*

Nisi ipse auctor factus sit] Nisi ipse consenserit. *Idem.*

§ 78 *Sacramentum*] Sacramentum sumitur pro lite: proprie significat pecuniam certam, quam utraque pars ad pontificem deponebat ea conditione, ut illius, qui victus fuisset, pecunia ad ærarium referretur. *Ferrat.*

Cap. xxx. § 79 *Sedulio principe*] Primo suffragium ferente. Pro Plancio, 'Primus scivit legem,' &c. *Manut.*

§ 80 *In ejus nomen incideris*] Mihi legendum videtur, *In æs ejus nomen incideris?* æneis enim tabulis incidebantur leges, et cum iis eorum nomina, qui primi scivissent. *Idem.*

Interamnæ] Probaverat Clodius, se fuisse Interamnæ illo die, quo Bonæ Deæ sacra Romæ polluerat. *Ferrat.*

§ 81 *Legem de injuriis publicis*] Videtur, cum Menulæ cuidam civi Anagnino injuria publica facta esset, P. Clodius in ejus gratiam legem aliquam de injuriis publicis tulisse, qua gravem pœnam constituerat. *Hotom.*

Inscriptionem statuæ] Inscripserat Menula P. Clodio, ob latam legem de publicis injuriis. *Manut.*

Cap. xxxi. *Ne scriptum quidem*] Ut exularem. *Ferrat.*

§ 82 *Etiam quibus damnatis*] Cum ego damnatus non sim. *Manut.*

§ 83 *Occultantem se capite demisso*] Significat eam obscœnitatem, quam superius notavit. *Hotom.*

Eique imperium est abrogatum] Amplificat iniquitatem legis Clodiæ exemplo Appii Clodii. Hic iratus Cinnæ, in eum cum reliqua nobilitate conspiravit; dictaque die a tribuno plebis, anno sequenti, cum noluisset adesse, imperium sibi abrogari passus est. Hanc pœnam legitimam vocat Cicero, quia juxta leges, die dicta, citatus fuerat a tribuno; cum sibi neque diem dixerit Clodius, neque jusserit adesse; et hoc illud est, quod maxime queritur. *Ferrat.*

Cap. xxxiv. § 91 *Vis intima*] Cum T. Gracchum privatus, et P. Mutii segnitiem detestatus, sua manu interfecit. Vide Valer. lib. iii. cap. 2. *Hotom.* Palinonus non agnoscit illud *intima.* Gulielmius mutat in *incita*, aut *legitima.* P. Manutius conjiciebat *ultima.* Quod non displicet. *Grut.*

§ 92 *Non tam insolens sum, quod Jovem esse me dico, quam eruditus, quod Minervam sororem Jovis esse existimo*] Sic edidit Victorius. Qui omnem emendandi occasionem captant, sensum aiunt hic esse nullum. Atqui et aliquem video, et valde Ciceronianum, hoc est, salsum ac facetum. Age, veniamus quasi in rem præsentem. Oratori, de suo consulatu, et republica conservata, sæpius quam aures hominum ferre possent, glorianti, hoc objicit Clodius, 'ista gloriatione tu te Jovem esse dicis; Minervam tibi facis sororem.' Imperite dictum; non enim Minerva Jovis soror, sed filia. Sui sane, atque artis immemor Cicero sit, neque minus Clodio fatuus, si stolidam criminationem serio depellat. Joco mavult agere, et jocandi erat locus. Ain'

vero, inquit, dicere soleo, esse me Jovem? Idem dictito Minervam esse sororem meam; eo nimirum, quod ego sim Jupiter? Arroganter dictum; sed tamen docte. Immo docte magis, quam arroganter; ut non tam culpanda videatur insolentia dicentis Jovem me esse, quam suspicienda eruditio existimantis Minervam esse sororem Jovis. Sum insolens; sed 'non tam insolens sum quam eruditus.' Hic ergo 'tam' comparationem continet, ut in aliis plerisque locis, in quibus assumit 'quam.' Unde autem fatua hæc manarit accusatio? si quis forte quærat; inde, opinor, quod se Urbis servatorem esse jactaret Cicero; et Servator, Conservator, titulus sit Jovis proprius. De Minerva, narrat Plutarchus in vita Ciceronis, quod hic, cum amicorum secutus consilium, decrevisset cedere Clodiano furori, atque abire, signum Minervæ, quod magna in veneratione diu habuerat domi, in Capitolio posuit, ibique dedicavit, cum hac inscriptione, 'Minervæ Urbis Romæ Præsidi.' Quæ quidem de Minerva animadversio an huc fortasse faciat, videbunt critici. Quid tamen emendatores attulerint, videas licet apud Grævium. *Oliv.*

Cap. xxxv. § 95 *Duplicata gloria*] Una pulcherrimi facti, altera judiciis populi factum comprobantis. *Manut.*

Discessissem] Ex judicio: absolutus essem. *Idem.*

Cap. xxxvi. § 96 *Conjugis discidium*] 'Dissidium' animi est; 'discidium' vero corporis. *Gifanius*, in Lucret.

Fundare] Non significat condere, aut statuere; sed firmare, ac stabilire. 'Colonis urbem fundare,' est urbem stabilire, urbis statum confirmare, colonia eo deducta. *Scioppius.*

Cap. xxxviii. § 101 *Stultitia pœna*] Puta legendum *stultitiæ* in secundo casu. *Hotom.* Mihi videtur *stultitia* nescio quo casu irrepsisse, et *Melii*, ex vestigiis veterum codicum colligo excidisse. Num Cicero scelus et flagitium Melii regnum affectantis stultitiam vocet? Cæcina apud Cic. ad Famil. lib. vi. ep. 7. stultitiam vocat, cum quis contra potentes scribit; sed assectationem tyrannidis nemo sanæ mentis, nedum Tullius, stultitiam dixerit. Ciceronis manus fuit? *Nomine ipso Æquimelii Melii pœna est comprobata?* Græv.

Cap. xxxix. § 103 *Castissimi sacerdotis*] Acerba in Clodium ironia; qui, tanquam sacerdos, noctu, libidinis causa, domum C. Cæsaris, pont. max. in qua mulieres pro populo faciebant, muliebri vestitu introivit. *Manut.*

§ 104 *Quod severe de religione decerneret*] Cum de incestu Clodius est accusatus, qui spe corrumpendi judicii, contendit, et obtinuit, adjuvante in primis M. Pupio Pisone consule, ne suam causam senatus judicaret. Ad Att. lib. i. ep. 14. *Manut.*

Cap. xl. § 105 *Qui cæcus est factus*] Appium Cæcum denotari et Hotomanus et Manutius, et quotquot sunt interpretes, existimarunt. Sed is senectute cæcus factus est. At cur hic ex gente Appia, is quem ætas longa oculorum usu privavit, nominaret inter illos, qui sacris interfuissent, quibus interesse illis non licebat? Absurde hic mentio fieret Appii Cæci. Non Appium intelligit Cicero, sed Cæcilium Metellum. Is e flammis cum Palladium eripuisset, cæcus factus est. Compendium Livii lib. xix. 'Cum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus, pont. max. ex incendio sacra rapuit.' Ob illam causam, orbam luminibus illum exegisse senectutem, quæ illo amisisset incendio, cum Palladium raperet ex æde Vestæ, Plinius docet Hist. Nat. vii. 42. Sed et multi alii hoc commemorant. Vide Ovid. Fast. vi. Credebatur igitur punitus esse

a Diis cæcitate, quod, licet fuisset maxime pius, vidisset Palladium, quod viro videre non liceret. Vide Ovid. Fast. VI. Clodius autem materna stirpe fuit ex Metellorum filia; mater enim ejus fuit Cæcilia Metella, cujus pater exul Q. Metellus Numidicus, qui anno U. C. DCLIII exilio, a Saturnino tribuno pl. adjuvante Glaucia prætore, fuit multatus. Hunc vocavit paulo superius in hac oratione, patrem Clodii: 'Sed si patrem tuum, civem medius fidius egregium, dissimilemque vestri, nemo unquam sanus exulem appellavit,' et quæ ibi sequuntur. Sic in oratione post Reditum in Senatu Q. Metellum consulem, collega Lentulo, appellat fratrem Clodii: 'Q. Metellus, et inimicus, et frater inimici, perspecta vestra voluntate, omnia privata odia deposuit,' cum esset frater patruelis. *Græv.*

CAP. XLII. § 110 *Bonam esse oportet*] Renovat memoriam Bonæ Deæ, cujus ceremonias nefario stupro Clodius polluerat. *Manut.*

Negares liberos esse] Intercedentes, aut obnunciantes contemneres. *Idem.*

In templum Castoris] In quo legem Clodius, revulsis gradibus, ne quis introire posset, contra Ciceronem tulit. *Idem.*

Hunc] M. Lucullum, ut opinor. *Idem.*

Principem] Cn. Pompeium.

CAP. XLIII. § 111 *Tanagris*] Tanagra Bœotiæ civitas fuit non ignobilis.

Homo nobilis] Is fuit Appius Claudius, P. Clodii frater, qui, prætermissa ædilitate, L. Pisonis consulis gratia et suffragatione præturam est adeptus, ut olim docuit St. Pighius ad annum U. C. DCXCVI, quem vide. *Græv.*

Non alienus] Jocus quidam est; loquitur enim de fratre. 'Frugaliter;' Appii rapinas notat. *Manut.*

§ 112 *Interversa ædilitate*] Appius Clodius, Publii frater, eo anno, quo Cicero exulabat, ædilitatem petebat, signaque ac tabulas ex tota Græcia, atque omnibus insulis, deportaverat Romam; 'etenim cogitarat omnes superiores muneris splendore superare.' Sed mutata repente sententia, et omissa ædilitatis petitione, per fraudem factus est prætor. Qua vero id ratione contigerit, orator sic exponit: 'Is posteaquam intellexit' (sic enim inter Appium et Pisonem convenerat) 'posse se, interversa ædilitate,' (fraudabat populum ædilitate quam pollicitus fuerat, eamque quasi debitam avertere videbatur) 'a L. Pisone consule' (qui magistratuum omnium habiturus erat comitia) 'prætorem renuntiari, si modo eadem prima littera competitorem habuisset aliquem;' hoc eodem anno petiisse præturam A. Postumium quemdam; cum tabellis nequaquam inscriberentur integra nomina candidatorum, sed brevitatis causa, primæ tantum litteræ nominis cujusque; necesse erat, prætoriis comitiis, præter alias aliorum multas, duas etiam tabellas dari, quarum una A. P. haberet pro Postumio, altera A. C. pro Clodio. Promiserat autem Piso consul, se in examinandis uniuscujusque centuriæ suffragiis, tabellas omnes inscriptas A. P. pro Appio accepturum; quorum punctorum accessione facta ad ea, quæ ipse tulisset, dubium non erat, quin prætor fieret. *Ferrat.*

Eadem prima littera] In tabellis scribebantur solum primæ litteræ nominum, hoc modo, A. C. P. Poterat igitur Piso consul, qui habebat comitia, pro A. Postumio, vel A. Manlio, Ap. Claudium falso renuntiare prætorem. *Idem.* Vide Schott. Nod. lib. I. c. 18.

Partim in arca, partim in hortis] Ea, quæ ad suam ædilitatem ornandam paraverat, duobus in locis collocavit, alia in arca, alia in hortis suis.

Paraverat autem pecunias, et signa: his suos ornavit hortos; illis arcam implevit. Porro ut 'horti' dicantur numero multitudinis, necesse non est esse plures. Hortum unum spatiosiorem, arborum proceritate, porticibus, statuis, &c. ad delicias ornatum, 'hortos' vocabant. Hæc animadversio est Franc. Mar. Grapaldi, lib. De Partibus Ædium. *Anon.*

Cap. xliv. § 115 *Luminibus*] Fenestrarum illius domus lumina se impediturum minabatur Clodius, structo contra pariete. *Ferrat.*

§ 116 *Vacua est*] Cur vacua dicitur Ciceronis domus? an quod eam Clodius possidere ausus non fuerit, ut aliquis existimavit? Atqui de Clodio dictum fuit paulo ante, 'habitare laxe et magnifice voluit, duasque et magnas et nobiles domos (Seianam et Ciceronianam) conjungere.' Quæ ergo illa res est, qua domus Ciceronis prope tota vacua esse affirmatur? Religio, sive consecratio. Clodius enim disjecit porticum Catuli, partemque aliquam illarum ædium, quæ fuerant Ciceronis, atque in eadem area novam exstruxit porticum, dedicavitque Libertati. Pars illa Tullianarum ædium, quæ ad Catuli porticum accessit, vix eorum pars erat decima. Hæc pars tantummodo religioni poterat esse obnoxia, et, an posset restitui, necne, cognoscere pontifices debebant. Reliqua domus ab omni religione vacua erat. Partem eam ad porticum Catuli addiderat Clodius, ut domus Ciceronis videretur dedicata Libertati, utque porticum ipse haberet amplam magis ac splendidam. *Idem.*

Causa fuit] Duas causas assignat, cur partem suarum ædium cum porticu Catuli Clodius conjunxerit; tum ut Ciceronis etiam domus videretur Libertati consecrata; tum etiam ut porticum haberet amplam et splendidam, columnis ex parte clausam, ad deambulandum. *Idem.*

§ 116 *Assignavit genti Clodiæ*] Assignabantur in testamento liberti certis heredibus. Sic puto Clodii testamentum significari, quo quemdam ex Clodiis heredem ex ista ædium parte instituerat, et proximum quemque ei succedere jusserat, ne ea res e sua familia exiret. Videtur autem moris fuisse, ut quibus testamentum illud non displiceret, ii nomen suum profiterentur. *Hotom.*

Cap. xlv. § 118 *Frater uxoris meæ*] Non Fulviæ, sed Pinariæ, cujus frater fuit L. Pinarius Natta, ut ostendit Jac. Perizonius in Animadvers. Historicis, cap. 5.

Antelatum] In petitione pontificatus adjuvit Clodius Nattam potius, quam Ap. Claudium, cui tamen aliqua alia ratione satisfecit. *Ferrat.*

Adolescentem quemquam] Qui tibi non esset affinis. *Idem.*

Cap. xlvi. § 121 *Templi*] Cum dicunt postem esse tenendum, intelligunt postem templi, non postem porticus, et loci ad ambulandum extructi. *Idem.*

Sine religione loco moveri potest] Auferatur simulacrum, aut ara Libertatis, si modo ea sunt a te per pontificem dedicata. Potest enim id fieri religione salva. *Manut.*

Cap. xlviii. § 126 *Id in me infirmas*] Non idem ais de mearum ædium consecratione. *Idem.*

Cap. xlix. § 127 *Rex*] L. Claudius, rex sacrorum. *Ferrat.*

§ 128 *Si loco*] Hoc est, Statuebantur aræ, quæ religiosum reddebant id, ubi erant constitutæ, si loco, hoc est suo, seu commodo loco, jure et legitime essent consecratæ. Hanc enim vim 'loco consecrare' habet. Terent. Adelph. ii. 2. 'Pecuniam loco negligere, maximum interdum est lucrum.' Cicero pro Milone: 'Quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus; hunc injuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis, non dubitabit

occidere.' *Græv.*

Cap. l. § 129 *Syngraphis*] Quanta nimirum pecunia et restituendi essent Byzantini exules, et alia quamplurima peragenda. *Ferrat.*

Fœdera feriebantur provinciarum] Sic omnes editi, quos inspexi. Sed quid sit 'fœdera provinciarum ferire,' non ego intelligo. Prava distinctione laborat hic locus, qui levissima transpositione virgulæ post *fœdera* restituetur sanitati; sic enim scripsit Cicero, *fœdera feriebantur, provinciarum, regum appellationes venales erant.* Pretio feriebat cum exteris populis fœdera de societate; provincias addicebat Romanis magistratibus, qui maximam offerebant ei pecuniam, aut partibus ejus se addictissimos fore promittebant; regum quoque nomen et insignia conferebat iis, qui ejus gratiam sibi argento conciliarant. *Græv.*

Imperia adscribebantur novæ juventuti] Est locus contaminatus, qui sine libri melioris ope non poterit purgari. *Idem.*

Cap. li. § 130 *Tu sustulisti*] Censores in recitando senatu, præteritis indignis, eum cuique locum dabant, quem cujusque dignitas postularet. Hoc etiam Clodius lata lege sustulerat. *Ferrat.*

§ 131 *Absentis*] C. Cæsaris.

Cap. lii. § 134 *Ab Hercule*] Pinarii et Potitii sacra quædam Hercule didicerant. Livius, lib. i.

Bustum] Signum de busto meretricis ablatum. *Manut.*

Separatim] Cum de ambitu, Cicerone defendente, est absolutus. *Idem.*

Cap. liii. § 136 *Sub Saxo Sacro*] Vide Guther. Jur. Pontif. iii. 5.

§ 137 *Ad equitum notam*] Aut locus mendo non caret, aut inscriptio monumenti aliquid habebat, quod equites Romanos tangeret. *Ferrat.*

Incideris] Quid incidit? Credo *tuum* excidisse, et sic olim fuisse, *sublatoque Q. Catuli nomine tuum incideris.* Quod et Manutio in mentem venisse video. *Græv.*

Cap. liv. § 139 *Fictore*] Fictores quid fuerint, Isidorus explicat: 'Fictor a componendo et fingendo, velut qui capillos mulierum linit et pertractat, ungit et nitidat.' Tales autem ministros habuisse paganos ex Artemidoro ii. 34. docet Lipsius, Elect. ii. cap. 18. cui hæc debes. Sed Gutherius de Vetere Jure Pontificio, ii. 14. putat fictores dici, qui in sacris simulata pro veris offerunt. Nam cum de animalibus, quæ difficile inveniantur, de pane vel cera facta, et pro veris accepta; sic dixisse poëtam sacrorum peritissimum, Æneid. iv. 'latices simulatos fontis Averni.' Hanc simulationem ait tenuioris fortunæ hominibus concessam fuisse; illos enim, cum nullum animal sacricare possent, taurum e farina finxisse, ut Suidas prodiderit in Βοῦς ἕβδομος, et taurum verbenasque in commentario sacrorum significasse ficta farinacea, ut videre liceat apud Festum in 'Taurus,' a quo fictores pontificum dictos, qui de pane vel cera simulatas hostias fecerint. Equidem 'fictores' dicti sunt 'a fingendis libis,' teste Varrone de Ling. Lat. lib. vi. quæ 'libandi causa fiebant.' *Græv.*

Cap. lvii. § 145 *Convictam*] Ad exitum perductam; exitu ipso comprobatam. Vide Orat. ad Quir. post Red. *Manut.*

DE HARUSPICUM RESPONSIS.

Cap. I. § 1 *Quibus senatus dabatur*] Ut audirentur controversiæ, quæ erant inter Syros, et eam publicanorum societatem, quæ Syriaca vectigalia de censoribus redemerat. Dissensiones autem inter provinciales et publicanos nunquam fere non fuisse, notius est, quam ut exemplis judicandum esse videatur. *Manut.*

Duobus inceptis verbis] Accusare Clodium de vi poterat Cicero, quia saxis, ignibus, ferro vastitatem suis ædibus intulisset. Quod qui fecissent, eos decrevit senatus lege de vi, quæ esset in eos qui universam rempublicam oppugnassent, teneri. Infra. *Idem.*

§ 2 *Inimicus*] Ipse Cicero. *Idem.*

Collega patris] Cum patre P. Clodii consulatum gesserat P. Servilius Isauricus. *Idem.*

Cap. II. § 3 *Duobus*] Consulibus, Pisoni et Gabinio. *Idem.*

Nefariæ pactionis] Acceptis a Clodio provinciis, prodita salute mea. *Idem.*

Cap. III. § 4 *Ambustum ignibus*] Eorum sacrorum, quæ apud pontificem max. in operto Bonæ Deæ a solis mulieribus pro salute populi Romani fiebant. 'Ambustum' vocat, quasi ad sacrificia ita prope accesserit, ut ignibus ambustus videri possit. *Manut.*

Vulnerati] Infamia judicii.

§ 5 *Stipitem illum*] Ælium Ligurem, P. Clodii collegam in tribunatu; qui, referente L Ninnio, de Ciceronis reditu, intercessit. *Manut.*

Cap. IV. § 6 *Non modo vincire, verum etiam vincere*] Sic habent libri Mss. longe melius, quam vulgati, *vincere, verum etiam vincire.* Victus enim fuit P. Clodius a Milone ab illo jam tempore, ex quo eum reum fecit, et legibus irretivit Milo; sed tum demum erit victus, cum ab eodem Milone interfectus in via Appia jacebit. *Lamb.* Vinxit Clodium Milo emptis gladiatoribus, quorum opera in eum furentem uteretur. Vide de Offic. II. 17. Ut vinceret, accusabat Clodium de vi. *Ferrat.* Hic autem edidit, *non modo vinci, verum etiam vinciri oporteret.* Sed vult Gruterus, *non modo vincere, verum etiam vincire oporteret.*

§ 7 *Cum mihi stanti*] Ciceronem scripsisse censeo, *Cum mihi tacenti stans minaretur.* Cum consurrexisset, et mihi tacenti minaretur, ac meæ domui, simul ac verbo attigi judicium illud, consedit, et tacuit. *Tacenti* et *stans* sunt oscitantia librariorum invicem permutata. *Græv.*

Diem dixisset] 'Diem dicere,' magistratus est, non privati hominis. Erat autem hoc anno ædilis curulis Clodius. Sensus est: Si me, die dicta, ad populum vocasset; ego illum contra eo crimine accusassem, quo causam ante me dicere cogeretur. Ejusmodi crimina de vi, et de majestate erant, quæ, nulla interposita mora, extra ordinem diebus etiam festis judicabantur. Vide orationem pro Cœlio, et ejusdem Cœlii epistolam quæ incipit, 'Etsi de republica, quæ scribam, non habeo.' *Manut.*

Cap. VI. § 11 *Ne una quidem littera*] Quæ meæ domus consecrationem attingeret. *Ferrat.*

§ 12 *Vox interdiceretur*] Ne posset unquam dicere, meam domum, quam ipse consecrasset, religione non esse liberatam. *Manut.*

Duobus locis dicta] Primum in senatu, absente Cicerone, cum de reditu ejus ageretur; deinde in foro apud pontifices, ipso causam suam agente. *Idem.*

Cap. VII. § 13 *Scribendo adessent*]

Cum S.C. fiebat in gratiam alterius, illius omnes amici solebant adesse, dum scriberetur, qui nominabantur, ut testes, in eodem decreto. *Ferrat.*

§ 14 *Antistite sacrorum*] Ironia. Sæpe enim sacerdotem appellat, quia tanquam sacerdos ad sacra Bonæ Deæ accesserat. *Manut.*

Jure privato] Exponit, quid sit esse jure privato, hoc est, vel jure hereditario, vel jure auctoritatis, sive usucapionis; vel jure mancipi, seu venditionis; seu jure nexi, sive oppignerationis. *Ferrat.*

Cap. viii. § 16 *In villa publica*] Annotavit Gulielmius Janum Palmerium ex Asconio in Pisonem emendasse, *in Velia publice:* neque aliter nuper conjecit Rubenius Lect. lib. i. cap. 7. *Grut.* Nulla est villa publica, nisi in campo; et, si esset villa publica præter illam alia, quomodo tamen domus in domo ædificabitur? Legendum, cum Palmerio et Rubenio, *data domus est in Velia publica.* Publica domus data est in Velia. Quamvis mallem pro *publica* legi cum Palmerio *publice,* hoc est, senatus auctoritate et populi jussu. *Græv.*

§ 17 *Litterate respondissem*] Scite et eleganter. Sic per εἰρώνειαν loquitur; nihil enim in his litterati, 'civis Romanus sum:' sed perquam scitum est, 'ejus civitatis sum, quæ carere me non potuit.' *Græv.*

At ipse non modo respondet quidquid potest] Significat, eum, quisquis sit, non solum esse malevolum, sed etiam tardum atque hebetem; quippe cui nihil in mentem veniat, quod lacessitus respondeat. *Lamb.*

Cap. x. § 20 *Postulationes*] Postulationes erant, cum Dii violati aliquid fieri postularent, ad avertenda mala, quæ ostenta minabantur. *Grævius.*

§ 21 *Tui sacerdotii*] Pontifex non erat, ut e sequentibus constat: erat autem, opinor, epulo Jovis Opt. Max. *Manut.*

Thensæ, curricula] Thensæ sunt sacra vehicula, quibus Deorum statuæ in Circensi pompa circumferebantur, ut notatum ad Verrinas ex Asconio. Curricula sunt, aurigarum, bigariorum, trigariorum, quadrigariorum currus, quibus in ludis illis certabant. *Græv.*

Præcentio] Est tibicinum, qui in ludis, cum sacrificarent, tibiis canebant. *Idem.*

Cap. xi. § 22 *Atque illa mater Dea*] Recte Faërnus pro *Dea,* reposuit *Idæa;* locumque, sine dubio corruptum, una tantum addita littera, integritati restituit. Ejus autem conjectura confirmatur cum historia, tum iis, quæ paulo infra scripta sunt: 'Sacra illa majores nostri ascita ex Phrygia Romæ collocaverunt; quæ vir is accepit, qui est optimus a populo Romano judicatus, P. Scipio: fœmina autem, quæ matronarum castissima putabatur, Q. Claudia.' Videndus Livius, lib. xxiv. Ovid. Fast. lib. iv. Valer. Max. vii. 5. Solinus, cap. 7. *Ursinus. Mater Dea:* haud aliter Mss. nostri, et veteres edit. nam Lambinus *Idæa,* quod tamen eodem redit. *Grut.* Non eodem redit. Nemo mortalium Matrem Deum dixit 'Matrem Deam.' Multæ erant Deæ, quæ matres appellantur; de quibus viri summi, Thomas Reinesius in epistolis ad Rupertum, et ad inscriptiones, et Gisbertus Cuperus in Commentario ad inscriptiones et marmora antiqua, quem adjecit dissertationi de Apotheosi Homeri. Itaque verissime Faërnus emendavit, *Mater Idæa.* Sic sane Cicero eam vocat in Verrinis. Apud Arnobium itidem corrupte legitur *Mater Dea,* pro *Mater Idæa.* Græv. Prima Lambini editio, quam præ oculis habuimus quo tempore in hunc locum incidimus, vocem *Idæa* non repræsentat. Quamvis igitur Faërni emendatio nobis admodum placuisset, fecit tamen nostrorum quatuor principum editorum consen-

sus, ut a vulgata non liceret discedere. *Oliv.*

Cujus ab avia] Lentulus genus maternum trahebat ab illo Scipione Nasica, qui optimus a senatu judicatus, Matrem Deum hospitio acceperat. *Ferrat.*

Megalesia] Ludos in honorem Ideæ Matris ab ædilibus curulibus dari solitos. Dedit autem eos hoc anno ædilis Clodius, Marcellino consule. *Manut.*

Proavo] Qui T. Gracchum occidit.

§ 23 *Si ludius constitit*] Ludius est histrio, ὀρχηστὴς. Si interrumperetur saltatio, piaculum commissum credebatur. Servius in Æneid. VII. 'Cum ludi Circenses Apollini celebrarentur, ut Hannibal nunciatus est circa portam Collinam urbi ingruere, omnes raptis armis concurrerunt. Reversi postea cum piaculum formidarent, invenerunt in circo saltantem senem quendam; qui cum interrogatus dixisset, se non interrupisse saltationem, dictum est hoc proverbium; Salva res est; saltat senex.' Vide Festum, 'salva res.' *Elmenhorstius.*

Aut puer ille patrimus et matrimus] Patrimi, quibus pater; matrimi, quibus mater; patrimi et matrimi, quorum uterque parens vivit. Illos autem adhibitos sacris Livius ostendit lib. XXXVII. 'Patrimi omnes matrimique ad id sacrificium adhibiti.' *J. G. Vossius.*

Si terram non tenuit] Vide Turneb. Advers. XVI. 10.

Aut simpulo] Vide Lipsium, Antiq. Lect. lib. IV. cap. 3.

CAP. XII. § 24 *Nam quid ego de illis ludis loquar*] Aliorum ludorum mentionem videtur inducere, sed loquitur tamen de Megalensibus, verum illis vetustis, non iis quos proxime Clodius fecerat. Diversa igitur sunt tempora, non diversi ludi. *Manut.*

Megalensibus] Diebus.

Quo] Redit ad ea Megalensia, quæ Clodius dederat. *Idem.*

§ 25 *In alteram scenam*] Ubi sedebant spectatores, cum altera actorum esset. *Ferrat.*

CAP. XIII. § 26 *Sibyllino sacerdoti*] Unus Clodius ex decemviris, qui Sibyllinis libris præerant; quod sequentibus intelligitur. *Manut.*

§ 28 *Brogitaro*] Deiotari regis genero. *Idem.*

CAP. XIV. § 31 *Quod is, qui illud armamentarium sustulit*] Ap. Clodium Pulchrum, P. Clodii fratrem germanum, intelligo ex lib. IV. ep. 2. ad Atticum. *Fabric.*

CAP. XV. § 33 *Meretricis*] Tanagrææ, de qua sæpius in Orat. pro Domo.

Quid habet mea domus religiosi] Quædam domus meæ pars, quia P. Clodii, hominis impuri et sacrilegi, parietem tangit, religionis habere quiddam videtur; ut in ea habitare nefas esse videatur. *Manut.*

Tollam altius tectum] Nullamne hic difficultatem viderunt interpretes? Nullam quidem monstrant: nisi quod Grævius in Orat. pro Rosc. Amer. notat 'despicere' hoc loco idem esse ac videre. Dissentit Ernestus, et merito, quoniam 'despicere,' inquit, non est videre simpliciter, sed desuper videre, deorsum spectare: unde factum, ut 'despicere' sit etiam contemnere. Jam indicabo nodum, et, si potero, expediam: Clodio ait Cicero, Ne quis meorum introspicere possit, etiam imprudens et casu, tuam domum, et videre ea quæ scelerate facis, 'tollam altius tectum' meæ domus. An ergo sic impediebat, ne quis e sua domo in vicinas Clodii ædes introspiceret? Sane. Quod ut apertum faciam, operæ pretium est animadvertere id, quod ex Vitruvio repetitum habet Isaacus Casaubonus, in Athenæum lib. IV. c. 12. Julius Minutolus, Dissertat. de Dom. Roman. sect. 2. Josephus Laurentius, Polimath. lib. IV. cap. 16. Romanæ

domus, præsertim divitum, haud quaquam in plures consurgebant contignationes: tecta habebant, non qualia videmus, fastigiata et declivia, sed plana, et constrata, adeoque apta insisti, ut ait Lipsius, ita denique conformata, ut in ea adscendi posset ad spectandas pompas, apricandi causa, deambulandi, dormiendi. Otiantes super tecta servi curiosos sæpe oculos alienas in domos immittebant, ut ille conqueritur, quem inducit Plautus in Mil. Glor. act. II. scen. 2. Non timet Cicero, ne quis e sua familia sciens et volens exploret domestica Clodii vicini flagitia; vult cavere, ne quis, aliud agens, oculos eo visu inquinet: idcirco tollet altius tectum; quo enim in editiore loco stas, eo minus introspicis ea, quæ ex adverso sunt depressa. Quod addit, 'Non ut ego te despiciam,' sic intelligo: Id faciam autem, non ut insultem tibi, teque desuper videam infra me positum; 'sed ne urbem adspicias.' Erat in monte Palatino Ciceronis domus, in conspectu totius urbis. *Anonymus.*

Cap. XVI. § 34 *De Alexandrinis*] Quos Romam missos Ptolomæus rex insidiis plerosque sustulit. Dio. *Manut.*

Ab illo] Ab ipso Clodio. *Idem.*

E carcere] Judices fecit, quo anno tribunus pl. fuit, eos, qui propter scelera in carcerem conjecti erant. *Idem.*

§ 35 *Platorem*] Vide in Pisonem.

Imperatorem] Pisonem.

Cap. XVII. § 36 *De tuorum judicum manifesto perjurio*] Cum te de incestu notissimo absolverunt. *Manut.*

Nisi a senatu præsidium postulassent] Jocus in judices a Clodio corruptos, qui de ejus incestu judicaturi, cum a senatu, quasi vim timerent, præsidium postulassent; et Clodium tamen, nummis ab eo acceptis, postea absolvissent. Festive Q. Catulus, cum ex iis quemdam vidisset, 'Quid vos,' inquit, 'præsidium a nobis postulabatis? an, ne nummi vobis eriperentur, timebatis?' Ep. ad Att. XV. 14. *Idem.*

Conjurasti] Una jurasti.

§ 37 *In imperio*] Non quod pontifex maximus re ipsa imperium haberet; sed quod eo anno Cæsar, pontifex max. erat prætor; et in consulis aut prætoris domo fieri ea sacra solebant. *Ferrat.*

Cap. XVIII. § 38 *Ne id quidem*] Satius est, cæcum esse, ut illum Appium, quam flagrantes libidine oculos habere, ut Clodium. *Idem.*

Illata in ipsos] Cæsarem designat, qui uxorem quidem dimiserat, quasi a Clodio stupratam; eidem autem quasi arma ministraverat in Ciceronem. *Idem.*

Invictum] Pompeium.

§ 39 *Philoctetæ*] Qui, pede sagitta Herculis vulnerato, in Lemno jacebat.

Athamantis] Qui, læsa Junone, furore correptus fuerat. *Ferrat.*

Somnium] Orestes et Alcmæon, qui matres suas interfecerant, tristia omnia tetraque somniantes finxerunt, quod solet sceleratis contingere. *Idem.*

Cap. XX. § 42 *Piratarum*] Captus est a piratis, qui plerumque Cilices. *Idem.*

Decidit] Metu accusationis a propinquis suis pecuniam extorsit. Nam 'decidere' est mutuo consensu litem dirimere, ut unicuique sua portio contingat. *Idem.*

Prævaricaretur] Accusaverat Catilinam de repetundis. *Idem.* Vide ad Att. lib. I. ep. 2.

Divisores] Pro numero tribuum, quidam Romæ erant divisores legibus constituti, qui legitimas a principibus factas plebi largitiones dividerent. His porro et ad corrumpenda suffragia utebantur candidati, et hic dicitur quæstus campestris. *Idem.*

Cap. xxi. § 44 *A crocota*] Simulaverat Clodius, se unam esse ex psaltriis et ancillis: hinc crocotam vestem crocei coloris, et mitram capitis integumentum, et fasciolas, et strophium quasi ad cohibendas papillas, et soleas, quibus pro calceis utebantur mulieres, assumpserat. *Idem.*

§ 45 *Post dissidium*] Quæ discordia cœpit Cæsare et Bibulo coss. *Idem.*

Consul ne fieret] Sensus erit apertior, si legas, *consul, ne fieret, &c.*

Obstiterat] Cum traduceret ad plebem Clodium C. Herennius, tribunus pl. restitit Q. Metellus, frater illius patruelis. Ad Attic. i. 17. *Ferrat.*

Affinis] Pompeius, cujus filius Appii filiam in matrimonio habebat. *Idem.*

Auctore] Pompeio, qui fuerat in auspicio Cæsari legem curiatam ferenti de adoptione Clodii. *Idem.*

Cognitorem] Defensorem; nam ea omnia consul Cicero tutatus fuerat. *Idem.*

Cap. xxii. § 46 *Ut se ... vendat*] Quid est 'se alicui vendere?' Sed 'venditare se alicui,' est alicujus gratiam captare, sive ostendendo merita, sive offerendo officia, vel aliquem demereri, ac sibi devincire. C. Nep. 'Non florentibus se venditavit, sed afflictis semper succurrit.' Mihi itaque persuasum est Ciceronem scripsisse *ut modo se venditet his, modo illis,* ut etiam Manutius conjecit. *Græv.*

Violentos] Quidam libri non *violentos,* sed *volaticos* habent, id est, instabiles, ut Sturmius interpretatur; et Clodii impetus, quos modo in hunc, modo in illum faciebat, bene volatici nominantur. Sic ad Att. lib. xiii. ep. 25. 'O Academiam volaticam, et sui similem, modo huc, modo illuc.' *Fabric.*

§ 47 *Atque ex hac nimia nonnullorum alienatione, et quibusdam hærentia tela in republica*] Hunc locum, conjectura ductus, sententiam ipsam subsecutus, vestigia scripturæ et veteris et vulgatæ persecutus, sane quam feliciter restitui: *Atque ex hac a me nonnullorum alienatione, et quibusdam occultis odiis hærent etiam tela in republica.* Quis enim non videt hanc scripturam esse corruptam? *Atque ex hac nimia nonnullorum alienatione, et quibusdam hærentia tela in republica, &c.* Lamb. Locum esse corruptum nemo non videt. Si sic sanari possit, ut sanandum censuit Lambinus, nihil tam inquinatum est, quod non facile possit a quovis non imperitissimo purgari. *Græv.*

Cap. xxiii. § 48 *Totum ejus tribunatum continebat*] Nam si curiata lex vitio lata, plebeius esse Clodius non potuit, ergo nec tribunus plebis. *Manut.*

§ 49 *Togatum*] Ciceronem.

Sica] Pro Milone, cap. 7.

Alteram porticum] Eversa Pompeii domo quæ erat in Carinis, sicuti, eversa mea, porticum fecerat in Palatio. *Manut.*

Cap. xxiv. § 50 *Eorum*] Cæsaris, Pompeii, Crassi, qui tum ab optimatibus dissentiebant. *Idem.*

Obtrectatores] Ii, quos jam sæpe nominavi, Bibulus, Cato, Domitius. *Idem.*

Ne causam] Ne judicium fieret, cum accusaretur a Milone de vi. *Idem.*

Ne privatus esset] Nam cum ante Clodii judicium comitia ædilitia fieri voluerunt, ædilis curulis ut crearetur, effecerunt. *Idem.*

Cap. xxvi. § 55 *Justitium illud conceptum*] Hunc locum interpolarunt scioli. Erfurt. Franc. et ed. prima, *Justitium illud concoctum.* Hoc est, longa et crebra deliberatione in conventiculis gregalium agitatum. *Græv.*

Cap. xxvii. § 57 *Fonteiano nomine*] Quia Fonteiam in gentem adoptatus. *Manut.*

Sollemnes mensas] Novi dies, ludos,

sacra, religiones sollemnes; sed quid sint 'mensæ solemnes,' non capio: quamvis possis forte explicare, quibus sollemniter utuntur in illis sacris Bonæ Deæ. Sed sic veteres non loquebantur. Non frustra tot veteres libri, in quibus est Erfurt. et Francii, *solia, mensas, &c.* Sane 'solia' in sacris locum habuisse, et ea fuisse ornata, et strata, æque ut lectos, ostendit Tacitus Annal. xv. cap. 44. 'Sellæ' illæ dicebantur, et 'solia.' Hinc quæ Tacitus vocat et Glossarum Græcarum auctor 'sellisternia,' Festus dicit 'solisternia.' Imprimis 'solia hæc' et 'sellæ' tribuebantur Deabus, ut lecti Diis. Valer. Max. II. 1. 'Feminæ cum viris cubantibus sedentes cænitabant, quæ consuetudo ex hominum convictu ad divina penetravit; nam Jovis epulo ipse in lectulum, Juno et Minerva in sellas ad cœnam invitantur.' Sic solia nihil aliud sunt quam sellæ, quæ sternebantur Diis; quale solium videtur etiam habuisse Bona Dea. *Græv.*

Earum] Nympharum.

§ 58 *Censuram exstinxit*] Tulit enim, ne quem censores in senatu legendo præterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus, et utriusque censoris sententia damnatus esset. Vide Orat. in Pisonem. *Manut.*

Intercessionem removit: auspicia delevit] Quod utrumque lege Ælia et Fusia confirmabatur. *Idem.*

Cap. xxviii. § 60 *Suffragia descripta*] Sententia est: Ita corrupti sunt plerique cives, ut patiantur se induci ad suffragandum, quibus illi pauci bene volunt. Itaque 'suffragia descripta sunt,' est, imperatum et injunctum quasi est singulis civibus suum suffragium, cui debeant suo suffragio commodare. Sic alibi 'describere civitatibus pecuniam, tributa, milites,' jubere quantum debeat pecuniæ, tributorum, militum, singula civitas conferre. *Græv.*

63 *Procurationes*] Expiationes, placationes. *Manut.*

PRO CN. PLANCIO.

Argum.—Cum ædilitatem simul peterent Cn. Plancius et M. Juventius Laterensis, creatus ædilis est Plancius, Laterensis præteritus. Qua ille commotus ignominia, Plancium de sodalitiis accusavit, quod inter ambitus crimina gravissimum est, ut inter crimina majestatis perduellio. Patrocinium Cicero suscepit, egitque causam diligenter, memor ejus temporis, quo quæstor in Macedonia Plancius ejectum lege Clodia complexus est, fovitque omni genere officii. Hanc orationem, et eam pro Scauro habuit eodem anno. Quæsitor hac in causa fuit C. Alfius, ab accusatore editus, ut ipsa declarat oratio; et ipsi quoque judices, editicii dicti: hanc enim Licinia lex facultatem accusatori dabat in crimine de sodalitiis. *Manut.*

Cap. ii. § 4 *Cum respondero criminibus*] Non erant crimina, quibus respondebat. Rectius igitur Erfurtensis, *cum respondero omnibus*, nimirum accusatoribus, qui plura pene de me, quam de reo dicunt. *Græv.* Crimen dicitur id omne quod reo ali-

cui objicitur. Quare non est cur dicto simus audientes. *Oliv.*

§ 6 *Hujus dignitatis*] Legendum videtur *huic*, ut annotavit pater meus. *Jac. Gronov.*

Largitionis] De qua Plancius accusator. Nam si dignitate non vicit, reliquum est, ut comitia corruperit. *Manut.*

Cap. iii. § 7 *Tu non dignitatis*] Lambinus legit, *tune æquum dignitatis, &c.* Manutius, *tu non inanem dignitatis*, et negationem refert ad *inanem*, non ad verbum *putas*. Grævius *an tu dignitatis* legendum existimat.

§ 8 *Reprehensores*] Corrigebant quæ perperam in comitiis erant facta. *Græv.*

Auctores] Hoc est, ea vel probabant vel irrita judicabant. *Ferrat.*

Cap. v. § 12 *M. Seium*] Qui damnatus in privata aliqua causa partem bonorum amisit, ut ne censum quidem equestrem in posterum habuerit. *Idem.*

Ignobilem] Ignobiles Mallii; nobiles Manlii. De eadem re sic pro Murena: 'Quis L. Philippum, summo ingenio, opera, gratia, nobilitate, a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum, humanitate, sapientia, integritate antecellentem, a Cn. Mallio?' Et hic autem, et in ea pro Murena, ejecto *Manlio*, *Mallium* restitui. Et in ea quoque pro Sex. Roscio, *Mallius Glaucia quidam* cum antea legeretur, *Manlius* reposui, quia Manliorum nota nobilitas, Mallii autem perobscuri; in quo nostram opinionem veterum librorum adjuvat auctoritas. *Manut.*

§ 13 *Cyrenis*] Quæstor. *Idem.*

Si hoc indicasti] Quis ita legendum esse non videt? Est enim hujus dilemmatis vis hujusmodi: Cum reliquisti petitionem tribunatus pl. indicasti horum duorum alterum; vel te in tanta tempestate non posse rempublicam gubernare, vel te nolle: si indicasti te non posse, de virtute tua dubitavi; si te nolle, de voluntate. At si legatur *judicasti;* vide, quæso, lector, quam sit absurda tota hæc oratio, et sententia futura. Si judicasti te non posse rempublicam gubernare, de virtute tua dubitavi. Potest enim aliquis judicare se quippiam efficere non posse, et tamen ita occulte, atque obscure, ut alios celet. Sed demus hoc membrum tolerabile esse. Id, quod deinceps sequitur, quis feret? si judicasti te nolle, &c. Quid hoc est, judicare se nolle? quis ita loquitur? nonne simile est, ut si quis diceret, Arbitror me nolle hoc vel illud facere? quo quid absurdius dictu? Quare sic legendum esse contendo, non libris solum omnibus, verum etiam malevolis, et sciolis omnibus reclamantibus atque invitis. *Lamb.* Erfurt, *judicasti.* Omnino bene. Judicasti te nolle, est, constituisti, decrevisti te nolle. *Græv.*

Idem mihi, quod ostenderas] Oratio præcisa est. Subintelligendum enim est *præstabunt*, aut aliquid simile; nisi si quis dicat omissum esse, et desiderari. *Lamb.* Integrat hunc locum egregia clausula Turingicus liber: *Idem mihi sunt et judices parati: tribuni plebis permagni interest qui sint. Quare aut redde mihi, quod ostenderas: aut, &c.* Grut.

Aut, si] Vel, si quoquo modo vis esse ædilis, pete rursus, et dabo. *Ferrat.*

Quod mea minus interest] Minus enim prodesse mihi potes in ædilitate, quam in tribunatu. *Manut.*

Cap. vii. § 17 *In summa Sacra Via . . . ad Fabium fornicem*] A Palatio, seu colle Palatino, in quo domus erat Ciceronis, in forum descendebatur. At forum erat Regia, seu domus Numæ. Ad Regiam fornix Fabius, vel Fabianus, ut Asconius vocat; hoc est, arcus a Fabio censore constructus eo, qui a devictis Allobrogibus cognominatus est Allobrogicus. Plura de his Alexander Donatus, Rom. Vet.

ac Rec. lib. II. cap. 12. *Anonymus.*

Cap. VIII. § 19 *E præfectura Atinati*] Præfectura erat urbs Italiæ, in quam mittebatur Roma præfectus, qui eam administraret, secundum leges a Romanis præscriptas, et qui jus in illa diceret. Vide Sigon. de Antiquo Jure Italiæ, II. 10. et sequentibus. Atina vero est urbs Volscorum in Latio, in monte ad Lirim posita: etiam nunc retinet antiquum nomen; non nunquam *Atino* dicitur. Vide Cluver. Italiam Antiquam, III. 8. *Græv.*

§ 20 *Num de tot Fabiis gloriari*] Fabii non Tusculo orti sunt, sed ante ipsam Urbem conditam in ejus sede inter Romuli et Remi comites agitarunt: immo eo loci ex Evandri, ut nonnulli volunt, filia, ab Hercule procreati, et postea, expulsis regibus, inter primos patricios gloria, dignitate, consulatibus floruerunt. Recte Pighius, quod de *Fulviis* plebeiis et obscuris origine sua, non *Fabiis* illustribus et patriciis loqui Ciceronem autumat: ideoque id quod unum recte tentavit Pighius, accipere debuisset Gruterus, non autem repudiare, præferendo *Fabiis*, de quibus, ut ex nullo municipio, adeoque nec Tusculo ortis, nulli municipes gloriari poterant. Reponendum omnino *Fulviis*, qui tamen non Tiburtes, sed Tusculani origine fuerunt. Etenim primus Fulviorum in urbe Roma L. Fulvius Curvus, cos. A. U. C. 431. a Tusculanis rebellantibus, quorum consul erat, transiit ad Romanos, et ab his eodem anno, quo hostis fuerat, consul Romanus triumphavit de suis popularibus. Diserte hæc Plinius, Hist. Nat. VII. 43. Atque hinc Cicero, Philip. III. 6. Antonio Fulviam uxorem habenti, cum is Octaviano Aricinam matrem exprobrasset, objicit vicissim uxorem Tusculanam. Tusculana hæc non alia est quam Fulvia, quæ Antonii tunc uxor, et filia erat Fulvii Bambalionis, ac Semproniæ Tuditani filiæ. Perizonius, Animadv. Hist. Proxime ad veram lectionem accedit Dresdensis, qui pro *Fabiis* legit *filiis*. Sed in Erfurtensi est ipsum *Fulviis*, unde merito id arripuimus. *Græv.*

§ 21 *Non enim tribum*] Non per sodalitia, et contra leges, tribum Terentinam Plancio confecerunt. *Ferrat.*

Oculorum conjectum] Admirationem populi. *Idem.*

Cap. IX. § 23 *Qui carnem Latinis petant*] Ex Livio, et aliis notum est, sacrificio facto in monte Albano feriis Latinis, carnem cæsarum hostiarum municipibus, qui affuissent, distribui solitam. *Manut.*

§ 24 *Vel quod is a sociis unice diligebatur*] Duas ob causas præcipue habuit equestrem ordinem Plancius sui studiosum in honore; tum quia pater ejus publicanorum princeps, tum quia idem unice diligebatur ab iis publicanis, quibuscum sæpe in redimendis vectigalibus fecerat societatem. Ii enim socii dicebantur, qui vectigal, alicujus provinciæ communi nomine, redimerent a censoribus, et a provincialibus exigerent. *Ferrat.*

Cap. X. § 26 *Ex impiis manibus*] Carnificis, qui missus fuerat ad eum interficiendum. *Idem.*

Ut haberent, quem reducerent] Sine mora hanc lectionem, quam in Erfurtensi inveni, recepi. Vulgati libri, *ut haberent quod reducerent.* Grævius.

Cap. XI. § 28 *Nunquam desideratus esset vehemens tribunus*] Laudabatur M. Cato, qui tribunus plebis effecerat, ne a Metello Nepote collega læderetur respublica; L. Ninnius, qui Clodii conatibus pro virili restiterat; Milo et Sextius, qui Clodianos tribunos in officio continuerant. Si Nepos, Clodius, aliique tribuni moderate se gessissent in administranda republica, ut se gesserat Plancius; nunquam collega aliquis desideratus fu-

isset, qui se illorum furori atque amentiæ objiceret. Quid opus est vehemente tribuno, si nemo res novas seditiose moliatur? Plancii laus inde nascitur, quod nunquam e republica fuit, ejus conatum aliquem reprimi. *Ferrat.*

Cap. xii. § 29 *Si minus in scena sunt*] Est, si minus in oculos incurrunt hominum. 'Esse in scena' dicitur, quod oculos hominum in se convertit, ut plurimis notum sit et laudatum. Ovid. de Trist. i. el. 9. 'Scena manet dotes grandis, amice, tuas.' Cic. ad Fam. xii. ep. 63. 'Magnum theatrum habet ista provincia.' Omnibus patet, quicquid in illa provincia geritur. *Græv.*

§ 31 *Emissus*] A Plancio, cum tribunus plebis esset. A prætore autem requisitus ad carcerem et custodiam. *Anon.*

Cap. xiii. § 32 *Societatum auctor*] Auctor societatum, est qui alios publicanos hortabatur ad conducenda vectigalia; magister societatis, qui, sociis non repugnantibus, arbitratu suo statuebat de iis, quæ ad commune societatis pertinebant. *Ferrat.*

§ 33 *Q. Scævolam*] Qui cum Asiam regeret, ab injuriis publicanorum provinciales defendit. Vide Cic. ep. ad Lentulum. Hinc in ejus honorem Asiatici Mucia instituerunt. *Idem.*

Cap. xiv. *Quod auctiones essent*] Jocus in Granium, qui lætus esse deberet, cum auctiones essent, unde ipse, tanquam præco, lucrum faceret. *Manut.* Non frustra dubitaverunt de hujus loci integritate, quamvis veram scripturam non potuerint invenire. Et qui posset sine meliore libro, quem ex Turingia bona nobis obtulit fortuna? Is sic habet: *An quod rejectæ auctiones essent? Imo vero, inquit, quod legationes.* Quod dilatæ sint propter justitium auctiones, alter respondebat; imo vero quod legationes sunt rejectæ, hoc est, non auditæ. Ambiguitas est in 'rejicere,' quod est differre, et non admittere. Æque male *essent* referretur ad legiones, quam *cessent.* Græv.

Quod legiones] Quæ scribuntur edicto justitio. *Manut.*

Tu, Druse, quid agis] Pro, quid turbas? quid in rep. moliris? *Idem.*

§ 34 *Injuriam*] Quod petentibus publicanis, ut induceretur locatio, quia nimium magno conduxissent, nullum a senatu responsum daretur. Hac de re Cic. ad Attic. i. 15. 16. *Idem.*

§ 35 *Legem de publicanis*] Quam tulit C. Cæsar consul, ut publicani tertia pecuniæ debitæ parte relevarentur. Quo facto equestrem sibi ordinem adjunxit, cum et populum antea teneret. *Manut.*

Ordinis] Equestris.

Cap. xv. § 36 *Liciniæ*] Vide Indiculum Legum, tom. i.

Neque enim quidquam aliud] Cum non haberes crimen, quod Plancio Licinia lege objiceres, accusasti tamen ea lege, ut edendorum judicum facultate uti posses. Nihil præterea secutus es: unum hoc spectasti. *Manut.*

Nisi hac tribuaria] Reprehendit Laterensem, qui cum reliqua potius ambitus crimina, quam sodalitium, in Plancium conferat, judices tamen ediderit arbitratu suo; quod in una tribuaria re, id est in crimine sodalitii, in quo tribus edebat accusator, æquum erat. Quod si, inquit, hoc æquum esset in aliis rebus, præter hanc tribuariam, non id fieri hoc uno in genere senatus voluisset, sed eandem judicum edendorum rationem ad cæteras quoque causas transtulisset, præsertim ad ambitum, qui cum sodalitii causa quasi affinitate quadam conjungitur. Tu, inquit, finxisti velle te accusare Plancium Licinia lege de sodalitiis, ut ederes judices quos velles; quod assecutus es: accusas tamen reliquis potius de ambitu legi-

bus: cum vel agere de sodalitiis Plancii debeas, ut beneficio legis in edendis judicibus jure ac merito usus esse videaris: vel, si te crimen ipsum, quo accusas, deficit, ideoque accusationem tuam ad communem ambitus causam traducis, confiteris, non recte a te judices editos esse, quos tantum in causa de sodalitiis edi senatus censuit, populusque jussit. *Idem.*

De ipso denique ambitu] Si æquum est edi judices in aliis rebus, nisi hac tribuaria, id est, nisi in causa de sodalitiis; non video, cur senatus, non modo in cæteris dissimilibus causis, sed in ipso ambitu, ad quem sodalitia pertinent, editicios judices non probavit autem, quia non æquum esse judicavit. Cur igitur tu contra sententiam senatus in ea causa judices edidisti, in qua, legis Liciniæ simulatione, reliquis de ambitu legibus accusas? *Idem.*

De rejectione judicium fieri voluerit alternorum] In omnibus causis, exceptis sodalitiorum criminibus, rejectio judicum fiebat ab accusatore, et reo. Quod Cicero judicium 'alternorum de rejectione' appellat. Judices enim, cum senatorius ordo lege Cornelia L. Syllæ solus judicaret, e curia senatoria conscribebantur; postea lege Aurelia L. Cottæ, judicia inter tres ordines communicata, e senatu, ex equitibus, e tribunis ærariis. Hi selecti judices vocabantur, de quibus in Orat. pro Cluentio, apud Pedianum, et Plinium. Horum nomina in urnam conjecta, sortito deducebantur a quæsitore, id est ab eo, qui de majoribus criminibus, ambitu, repetundis, inter sicarios, majestate, quærebat. Ita de pluribus confecto per sortitionem necessario numero, permittebatur accusatori, ac reo, ut ex illo numero rejicerent quos putarent sibi aut inimicos, aut ex aliqua re, ut Pediani verbis utar, incommodos fore. Post rejectionem, subsortiebatur idem quæsitor in locum rejectorum alios, quibus ille judicum legitimus numerus compleretur. Erat igitur prima sortitio, secunda rejectio, tertia subsortitio. His perfectis, jurabant judices in leges, ut obstricti religione judicarent. Cum jurassent omnes, præter ipsum prætorem, qui judicio præerat, (nam prætorem non jurasse, tum ex Cicerone, tum ex Pediano constat) nomina eorum libellis consignabantur, et ubique habebantur; ne pro selectis judicibus, ut fit in multitudine, aliqui suppositi corruptissime judicarent. Eorundem judicum nomina in codicem relata prætor asservabat. Qua de re sic in ea pro Cluentio: 'Multam a Junio petivit; qua lege? quod in legem non jurasset; quæ res nemini unquam fraudi fuit: et quod C. Verres, prætor urbanus, homo sanctus et diligens, subsortitionem ejus in eo codice non haberet, qui tum interlitus proferebatur.' Quibus verbis illud quoque planum fit, subsortiri solitum eum, qui judicio præesset, sive prætor esset, sive non esset. Nam Junius ille, a quo multam petitam esse Cicero dicit, præturam nondum adeptus erat, cum in Oppianici judicio judex quæstionis fuit. Itaque miror, quod a Pediano scriptum est, et sortitum esse judices, et subsortitum prætorem Verrem in Oppianici judicio; contra quam et ipsius verba Ciceronis, jam a nobis proxime recitata, demonstrant, et illa præterea, quæ dixit in Div. 'De subsortitione,' inquit, 'illa Juniana, judices, nihil dico.' Cum igitur, ut redeam unde diverti, rejectio judicum fieret in omnibus causis; lata est Licinia lex ex S.C. in sententiam Q. Hortensii oratoris facto, ut in causa de sodalitiis judices ab accusatore editi, nulla interposita rejectione, judicarent. Quod infra Cicero docuit his verbis: 'Quid? hujus rei obscura causa est? an et agitata, cum ista in senatu

res agebatur, et disputata hesterno die copiosius a Q. Hortensio? cui tum est senatus assensus.' Ex eo autem S.C. latam esse legem (nam multæ leges et sine S.C. et contra senatus voluntatem ferebantur) indicat id, quod infra scriptum est: 'Si, quemadmodum senatus censuit, populusque jussit, ita fecisses, ut in hunc et suam et ab hoc observatas tribus ederes; non modo non quererer, sed hunc, judicibus editis, qui testes iidem esse possent, absolutum putarem.' *Idem.*

§ 37 *Et per consensionem magistratuum, quæ honeste sodalitas nominaretur*] Vide an non verius codex Erfurtensis scribat, *et per hanc consensionem, quæ magis honeste, quam vere sodalitas nominaretur.* Hic 'consensio' est coitio civium epulis et largitionibus contractorum ambitus causa, quæ minus vere sodalitas dicebatur; nam erant sodalitates honestæ, de quibus Cicero de Senect. cap. 13. Quæ enim est illa magistratuum consensio? *Græv.*

Cap. xvi. § 38 *Terentinam, credo*] Plancii tribum; quam in primis edere debuit, nec tamen edidit. *Manut.*

Cum Lemonia] Quam Laterensis edidit. *Idem.*

§ 39 *Non ad sententiam legis*] Ideo enim judices editicios lex accusatori dabat, ut ederet eos, qui largitione devincti suffragium pro aliquo tulisse putarentur. At Laterensis judices edidit ex tribu Lemonia, ex Veientina, e Crustumina, cum quibus Plancio nihil fuisse ipsemet Laterensis in sermone ostenderat, cum de Terentina, et Voltinia criminaretur; has autem non nominaret. *Idem.*

De civitate] De omni civium numero, ex omnibus tribubus; quod infra dicit, 'ex omni populo.' *Idem.*

Quam in decernendo secuti sumus] Cum in senatu decrevimus, ut accusator tribus ederet, quæ de reo judicarent, id secuti sumus, ut, quæ maxime reo convictæ tribus essent, eas ederet; quod eas maxime corruptas esse verisimile videretur. Tu autem, Laterensis, eas edidisti, cum quibus Plancio nihil est; qui Terentinam, et Voltiniam officiis ab eo, non largitione, observatas judicares. *Idem.*

§ 40 *In proximo reo*] Ipso quoque de sodalitiis causam dicente; cui judices concesserunt, ut ex iis, qui editi erant, judices quinque rejiceret; quod Plancio concessum non est. *Idem.*

Cap. xvii. § 41 *Referret*] Forte, *ferret*, id est pateretur. *J. F. Gronov.*

Ex omni populo] Nam tribus ex omni populo deligebantur. *Man.*

§ 42 *Et illud acerbum*] Sensus est: Et illud licet per se acerbum judicium, non quererer, si quemadmodum, &c. sed hunc, &c. *Ferrat.*

Fugisti sententiam legis] Quia, quod lex jubebat, non fecisti, ut in reum et suam, et ab eo observatam tribum ederes. *Manut.*

§ 43 *Tacitum testem*] Habemus tacitum testem, qui sola mente, non voce assentitur: excitamus autem, cum ad palam dicendum testimonium invitamus. *Ferrat.*

Cap. xviii. § 45 *Reficere necessariis suis*] Primum deleo *suis*, Francii librum secutus. 'Reficere necessariis tribum,' est pauperiores tribules refocillare iis, quibus maxime egebant. Pro quo paulo ante dixit, *plebem colere modica liberalitate.* Per tribum intelliguntur pauperiores ex tribu. Hinc 'tribulis conviva' apud Horatium, est pauperior, ex egena plebe. Sic olim scripseram, antequam ad me delatus erat Erfurtensis. Sed cum in illo legissem *ne conficere necessariis suis suam tribum possint;* viso hoc vero, non diutius hærendum putavi. 'Conficere suis necessariis suam tribum,' est conciliare suam tribum suis amicis et cognatis; ut apud Terent. 'conficere alicui virginem,' 'nuptias,' 'argentum.' *Græv.*

Decuriatio] Decuriare, est per factionem cogere. *Ferrat.*

Pronuntiasse] Id est, promisisse pecuniam. *Idem.*

Cap. xx. § 49 *Comitiis jam superioribus*] M. Crassus consul, habitis comitiis consulum et prætorum, contra veterum morem, subito, et præter opinionem omnium, habuit et comitia ædilium, idque ad reprimendum ambitum; quibus vel intercessione, vel obnuntiatione prolatis, antequam absolverentur, alia deinde habuit, quibus creati sunt ædiles. *Ferrat.*

Non exigua pars populi] Ut in comitiis centuriatis centuria prærogativa. *Manut.*

Non unius tribus pars] Argumentum urget tribus adjunctis; tum quia ab eodem consule comitia illa habita fuerant, qui et habuerat posteriora; tum quia eodem anno utraque habita sunt; tum quia universus populus (non illius exigua pars, qualis erat centuria prærogativa, pars unius tribus) suam in Plancium voluntatem declaraverat, cum illa fuerant impedita comitia. Itaque priora illa comitia fuerant 'prærogata,' et quasi prærogativa Plancio. Vid. infr. cap. 22. *Ferrat.*

Comitiis] Posterioribus. *Manut.*

Fuerint prærogata] Tanquam prærogativa fuerint. *Idem.*

Cap. xxii. § 52 *Non magnum quendam motum illius petitionis tuæ*] Loquitur de petitione tribunatus; quem cum peteret Laterensis, et eodem tempore C. Cæsar legem agrariam ferret, reclamantibus nobilibus; cumque reliqui candidati in legem illam agrariam jurassent, Laterensis destitit a petitione sua, ne juraret. Auctor Cicero ad Att. lib. ii. ep. 18. *Lamb.*

§ 53 *Duxerunt*] Ad Plancium accusandum. *Ferrat.*

Coitio] Hoc erat crimen ambitus, si coirent candidati in corrumpendis tribubus. *Idem.*

Plerasque] Cum pleræque tribus dixerint ædiles Plancium et Plotium; non autem vel Plancium et Laterensem, vel Plotium et Laterensem. *Idem.*

Quippe cum] Ex persona Ciceronis. *Manut.*

Venissent] Ad posteriora comitia. *Idem.*

Sortitionem ædilitiam] Duo creabantur ædiles curules. Fieri tamen poterat, et ut plures, quam duo, peterent, et ut plures etiam pares suffragiis essent: quod si accideret, constitutum est a majoribus, ut sortirentur, quinam ex iis ædilitatem gererent. Sin autem soli duo totidem suffragia tulissent, sortitio locum non habebat, ii enim ædiles renunciabantur; cum duos tantum ædiles esse oporteret. *Idem.*

§ 54 *Concessam*] Plancius concedebat suam tribum Laterensi, cum tribules suos, apud quos gratia valebat, precabatur, ut se et Laterensem ædiles dicerent. *Ferrat.*

Ne in angustum venirent] Ne paucis suffragiis superiores essent. Is enim, qui duobus tantum punctis plus tulit, 'in angustum' venisse dicitur, vel in angustias. *Budæus*, in Pandect.

Arripuisse] In judicium vocasse, quod non, sicut Plotius, rogaverit te, ne id faceres. *Ferrat.*

Cap. xxiv. § 58 *Expostulavi*] A te, Laterensis, non postulavi, ut rem mihi aperires de illo Juventio, de quo Cassius. *Ferrat.*

Primum de plebe] Ædilitas curulis primum patebat solis patriciis. *Idem.*

Longino] C. Cassio Longino, qui consul fuit. *Manilius.*

§ 59 *Multæ insidiæ sunt bonis*] Hi versus sunt Attii poëtæ, quos paulo integriores leges in Sextiana, hoc modo, 'Non te id, quod multi invideant, multique expetant, inscitia est postulare?' *Lamb.*

Cap. xxvii. § 65 *Syracusis*] Cum duæ essent in Sicilia quæstoriæ provinciæ, Cicero sortitus fuerat Lily-

bætanam, non Syracusanam. *Ferrat.*

§ 67 *Nisi sorte, lege, necessitate*] Assiduus Romæ fuit Plancius, et si quando abfuit, tres omnino habuit absentiæ causas: 'sortem,' cum Macedoniam sortitus quæstoriam provinciam, ab urbe profectus est; 'legem,' cum tribunus militum creatus a populo, rei militari in eadem provincia operam dedit; 'necessitatem,' cum fuit in Africa miles A. Torquati, in Creta, Q. Metelli, ea necessitate adductus, qua omnes cogebantur, post sumptam virilem togam, decem stipendia facere. *Idem.*

Cap. xxviii. § 69 *Nec Q. Metelli Calidius*] Non ideo liberatus Calidius, quia sua lege Metellum ab exilio revocasset. Hoc significabat Cassius, quanquam Plancii magna merita in Ciceronem exstarent, non ideo tamen tum absolvi debere; cum nec Opimius, reipublicæ servator, nec restitutor Metelli, Calidius, absoluti judicio sint. *Manut.*

Cap. xxix. § 70 *Finitimo*] Fregellano, Fregellis urbe capta: 'domestico,' cæsis domesticis reipublicæ hostibus, Flacco et Graccho. *Idem.*

Cap. xxx. § 74 *Propter ejus magnitudinem dicta est de scripto*] Non propter longitudinem, sed propter magnitudinem. Quam de rebus gravissimis instituimus, apud viros dignitate atque auctoritate præstantes, deque nobis optime meritos, ea demum magna oratio est. An vero qui sæpe apud judices per tres aut quatuor horas dicere solebat memoriter, non potuit Cicero senatui gratias agere, nisi de scripto? Senatores rogati sententias dicebant, interdum de scripto, ne verbi inopia aliquid efferrent aliter, ac sentirent. Sic Philip. x. 2. de Caleno: 'Ita enim dixisti, et quidem de scripto.' Cum igitur multi sibi, iique summi viri nominandi essent, verebatur Cicero ne quem præteriret invitus, aut appellaret minus grata commemoratione, quam volebat; itaque ipsius rei magnitudine suadente, memoriæ diffisus, de scripto dixit. *Ferrat.*

Cap. xxxi. § 75 *Nihil in Cispio profecisti*] Defendisti Cispium, nec tamen absolutus est: nihil jam valent apud judices preces tuæ. M. Cispius tribunus pl. fuerat, quo anno Cicero restitutus est. Post Red. in Sen. et pro Sextio. *Manut.*

Absolutæ jam sunt preces tuæ] Novi quid sit 'hominem absolvere,' sed quid sit 'preces absolvere' fateor me ignorare. Sic tamen omnes Mss. et omnes editi, quos vidi, præter P. Manutii, qui edidit ex ingenio, sed eleganter, *obsoletæ jam sunt præces tuæ.* Non ego detrectarem id ambabus amplecti, si libri addicerent. Credibile enim est Tullium sic scripsisse: sententia sane aut hanc aut similem vocem flagitat. *Græv.*

Cap. xxxii. § 77 *Tum licuisset*] Significat Racilium populi judicio injuste damnatum. *Manut.*

Cap. xxxiii. § 79 *Salutem pro te objecero*] Erfurt. *abjecero.* Grut. Sic utique legendum: nam 'objicere salutem pro aliquo,' non addito cui objiciatur, ut discriminibus, hostibus, contentionibus, Latinum os respuit. 'Abjicere vero salutem' hic dixit, ut in lib. ix. ep. 16. ad Pætum, 'famam ingenii abjicere.' Pro *abjicere* frequentius dicitur *projicere* in hac notione: Virgil. Æn. vi. 'lucemque perosi Projecere animas.' *Græv.*

Cap. xxxiv. § 83 *In ludos*] Vulgo *locos:* sed quis dubitet *ludos* legendum esse? Circenses nimirum, in quibus thensæ ducuntur. Quamvis res ipsa, quæ in illis ludis gesta est, ut hic a Laterensi ejus fiat mentio, fit obscura. *Græv.* Plurimum in permovendis judicum animis valebat Cicero, ut illi semper extremus perorandi locus propterea daretur. Noluerat Laterensis uti locis communibus in accusatione sua, (lege enim, *in locos causam conjicere*) ne ad eos-

dem Cicero quoque confugeret, factaque mentione thensarum, quæ sacra erant vehicula ædilibus usitata in ludorum celebritate, ad misericordiam judices moveret, qui de designato ædile Plancio sententiam laturi erant. Post illud de thensis, hoc alterum sequitur; 'Hoc etiam addidisti, me idcirco' (ea nimirum mente et consilio, cum locos misericordiæ communes consectari soleam) 'mea lege' (qua pœna exilii irrogata est ordini senatorio) 'ex isto ambitu' (qui major in dies et immanior fit) 'traxisse' (illud commodum percepisse) 'ut miserabiliores epilogos possem elicere.' Videbatur Cicero ideo graviorem in reos ambitus pœnam tulisse, ut sibi commodior excitandæ misericordiæ locus inde pateret. *Ferrat.*

§ 84 *Putabam in Vaccæis dicturum*] Sic est scriptum in codicibus antiquis, et nonnullis vulgatis. Vaccæos autem Hispaniæ citerioris populos commemorat Plinius III. 3. *Lamb.* Jocus, opinor, ac derisio subest; ut enim Cordubæ nati poëtæ, ita forte Vaccæi oratores male audiebant. Vide pro Archia cap. 10. Fuisse Vaccæos, dicit Harduinus, in eo tractu, qui Salamanticam inter et Zamoram interjacet. *Oliv.*

§ 85 *Perdidisse*] Oblitum esse me tibi Cretam objicere, cum petitioni Planci favebam. *Ferrat.*

Quas ad aliquem misissem] Intelligit ad Pompeium missas, in quibus se Lælium, ipsum Africanum facit. *Gulielm.*

Cap. XXXV. § 86 *Recentes*] Piso exercitum in Macedonia amiserat; Gabinius, pecunia corruptus, a Syria in Egyptum exercitum duxerat, ut Ptolemæum restitueret. *Ferrat.*

Qui exercitibus] Cæsar, Pompeius, et Crassus. *Idem.*

Furialis] Clodius.

§ 87 *Saltator*] Gabinius.

Cap. XXXVI. § 89 *Suum*] Quia jurare noluit in legem Saturnini. *Manut.*

Cap. XXXVIII. § 93 *Stare omnes debemus tanquam in orbe aliquo*] Vide quæ de hoc argumento docte disputat, etiam ex philosophorum libris, in lib. I. ep. 9. ad Lentulum. *Græv.*

Cap. XXXIX. § 94 *Monumenta nobis litteræ prodiderunt*] Pro *litteræ* legebat Pantagathus *litterarum*, et ita omnino scribendum esse arbitror. *Ursinus.*

Cap. XL. § 95 *Collegia*] Quia collegæ fuerunt in prætura: post prætura autem Virgilius in Siciliam, et eodem anno Q. Cicero in Asiam profectus est. *Manut.*

PRO P. SEXTIO.

Argum.—P. Sextius, cum, Lentulo et Metello coss. tribunus plebis esset, omnem vim tribunatus sui ad Ciceronem patriæ restituendum maximo animo contulit. Ejus conatibus cum P. Clodius, qui Ciceronem urbe expulerat, homo seditiosus ac turbulentus, obsisteret; factum, ut VIII Kal. Feb. inter eos, qui Ciceroni favebant, et Clodianos, magna pugna, armatis utrinque hominibus, committeretur. Eo nomine, anno post, Marcellino et Philippo coss. P. Sextii M. Tullius Albinovanus detulit no-

men, eumque lege Lutatia de vi apud M. Æmilium Scaurum prætorem postulavit. Defensus Sextius cum ab aliis, tum a duobus præstantissimis oratoribus, Q. Hortensio et M. Tullio Cicerone, atque absolutus est. Itaque ipse Cicero Ep. ad Q. Fr. lib. II. 'Sextius,' inquit, 'noster absolutus est III Id. Mart. et, quod vehementer interfuit reip. nullam videri in ejusmodi causa dissensionem esse, omnibus sententiis absolutus est.' Exulavit tamen postea hic ipse Sextius; quo crimine condemnatus, pro certo dici posse non arbitror; puto tamen, quod a Pompeio adversus Cæsarem stetisset; id quod constare potest vel e lib. VII. epist. ad Atticum. Quidquid sit, certe nisi post interitum Pompeii non exulavit. Exstat epistola, qua ei Cicero consolationem adhibet, Famil. lib. V. ep. 17. *Manut.*

CAP. I. § 1 *Voluntarios*] Nulla vel minima causa impulsos, sola sua voluntate adductos: ut apud Terent. 'mala mens, malus animus;' Gallice dicimus, *De gaieté de cœur.* Hotom.

Nihil timere] Dio scribit, Clodium hoc anno factum ædilem opera et studio optimatum, ne de vi accusatus a Milone causam diceret. *Ferrat.*

§ 2 *Commemorandoque beneficio*] Edidit Grævius *beneficia*, quam vocem, substituta voce *beneficio*, corruptam fuisse putat a sciolis, qui ignorabant his gerundiis casum quartum apponi. Attamen plures invenias sciolos, qui nesciant, illud 'commemorando beneficio,' Latinum ac probum esse, quam qui dubitent an Latinum sit 'commemorando beneficia.' Non enim sciunt omnes, ea quæ gerundia dicuntur, vere nomina esse adjectiva. Si hoc non ignorabat is, qui pro *beneficio* scripsit *beneficia*, certe non videbat huic parti, quæ antecedit, *agendis gratiis*, aptius respondere hanc, *commemorando beneficio*, quam istam, *commemorando beneficia.* Quin ista in voce, *beneficio*, plus multo granditatis est. Intelligitur enim beneficium illud unicum, singulare, eximium, restitutionis in patriam; quæ imago prorsus deformabitur, si legas *beneficia.* Anonymus.

CAP. II. § 3 *Extremo*] Idcirco Ciceroni datus, quod valeret maxime ad misericordiam, et reliquos affectus excitandos. *M. Ant. Ferrat.*

CAP. III. § 6 *Hic est puer*] Prætextatus, quem in epilogo flentem excitabit. *Hotom.*

§ 7 *Scipionis*] Asiatici, qui cum C. Norbano consul fuit, Marianasque partes adjuvit; sed ejus exercitu ad Syllam signa transferente, cum interimi posset, dimissus est. *Manut.*

§ 8 *Sorte*] Quæstores designati, cui quisque muneri in magistratu præesset, sortiebantur. Alii cum consulibus in urbe remanebant; alii ærarium curabant; alii in provincias exibant. *Idem.*

Nonnullius officii] Nec vel Antonium in invidiam vocet, quem dicat participem fuisse conjurationis; vel Sextium, qui suo consuli fuerit infidelis. *Ferrat.*

De Antonio nihil dico] Occurrit suspicioni. Nam quod intelligit, ex eo quod dictum est, posse aliquem colligere, et existimare participem Catilinæ conjurationis Antonium fuisse, ingeniose facit, ut hanc suspicionem neque confirmet, ne hominem eum, quem in consulatu collegam habuerat, in exilio satis misere viventem, suo testimonio condemnet; neque tollat, ne, quæ a Sextio de illius consiliis ad se delata significat, ficta et inania videantur. Propterea, ne objiciat aliquis, Ergo tu cum Catilina consensisse Antonium confirmas; Ego, inquit, nihil dico, neque participem illius conjurationis fuisse, neque non fuisse: hoc unum dico; si negare voluisset se Catilinæ partibus hærere, aut saltem dissimulare; futu-

rum fuisse, ut ille metum civitatis, et eam, quæ de ipso erat, suspicionem aut omnino tolleret, aut certe sedaret. Neutrum tamen fecit. Et est animadvertendum, quod, cum hic quasi lubrico in loco Cicero versetur, quia, si Sextii quæsturam laudat, Antonium vituperat; si Antonium excusat, Sextii causam non sublevat; lubrico, ut dixi, in loco constitutus, ad Sextium, cujus periculum agebatur, potius quam ad Antonium inclinat; et cum ait, numquam illum neque negare, neque dissimulare voluisse, non alienum a Catilinæ consiliis fuisse tacite significat; aperte non exponit, ne miserum hominem suo testimonio premat. In Pisonem tamen apertius: 'Ego Antonium collegam, cupidum provinciæ, multa in rep. molientem, patientia atque obsequio meo mitigavi.' *Manut.*

Cap. iv. § 9 *Familiam*] Gladiatorum, qui fere Capuæ detinebantur; quibus se Marcellus immiscuerat eo prætextu, ut armis tractandis exerceretur. *Ferrat.*

Conventus] In præfecturis, qualis erat Capua, 'conventus' dicebatur publicum consilium, quodcunque illud esset: in coloniis senatus erat nomine Decurionum: et quia Capuam coloniam deduxerat Cæsar, decretum pro Sextio nunc fecerant decuriones, nomine commutato, idem, quod tunc fecerat conventus. *Idem.*

§ 10 *Puerilis*] In more id erat, ut liberi paternas prosequerentur inimicitias, ac vicissim eos accusarent, quorum accusationibus fuerant parentes vexati. Hinc est, quod Publium, P. Sextii filium adolescentem, qui Capuanum recitaturus erat decretum, sic excitat: Age, ad parentis depellendum periculum, attolle vocem, infirmam adhuc et puerilem, ut est ætas adhuc puerilis et infirma; quo intelligant inimici nostri, quid posthac, cum illam anni corroborarint, effectura sit ad hanc ulciscendam injuriam. Aliis tamen placet, *virilis tua vox.* Quam lectionem Grævius ut tueatur, hoc, quod sequitur, 'Quidnam, cum se corroboravit, effectura esse videatur,' sic explicat: Quid ista vox virilis, cum puer hic se corroborarit, hoc est, ad virilem ætatem pervenerit, sit effectura. Hæc ipsa Grævii verba sunt. At quis credat ita construxisse Ciceronem, aut intelligi voluisse? *Oliv.*

Vicem officii] Vicissitudinem officii, relationem gratiæ. *Hotom.*

Cap. v. § 12 *M. Petreii*] Hic, Antonii consulis legatus, ipso Antonio consule absente, quod ex podagra laboraret, Catilinam cum sua manu vicit, ac trucidavit. *Manut.*

§ 13 *Nuper*] Cum abessem lege Clodia pulsus. *Idem.*

Cap. vi. § 14 *Auctoritatem*] Exemplo P. Sextii auctor fuerat Hortensius, hoc est, docuerat reliquos cives, ut esset administrandus tribunatus. *Ferrat.*

Hujus] Nempe Sextii.

Cap. vii. § 15 *Ille annus*] Is, quo C. Cæsar consul P. Clodium Pulchrum ad plebem traduxit. *Manut.*

§ 16 *Vinctam auspiciis*] Quia, si patricii fierent plebeii, contra auspicia videbatur. Quæ cum patriciorum tantum essent, ut et Livius, et ipse Cicero non semel significat; nimirum, si ad plebem homines patricii traducerentur, interitura auspicia videbantur, cum, a quibus haberentur, patricii deessent. *Idem.*

More majorum] Quia non ratione prolis adoptatus est a Fonteio, sed ut fieret tribunus plebis. Vide Orat. pro Domo. *Ferrat.*

Legum sacratarum catenis] Leges sacratæ dictæ, quæ in Sacro Monte, plebis causa, latæ sunt. In iis hoc maxime sancitum est, ne tribunatus plebis homini patricio mandari posset. Quam ob causam solvisse videtur eas leges Cæsar consul, cum Clodium ad plebem traduxit, ut deinde,

quod factum est, tribunus pl. crearetur. *Manut.*

Solvit subito legum] Hæc est primæ editionis lectio, neque secus imprimi curavit Victorius, restatque in Pal. nono. Aliæ habent *solvit subito cura legum;* aliæ, *solvit subito legum vinculis.* Lambinus recepit conjecturam Turnebi, *solvit subito lege curiata;* de qua videantur illius Adversaria, lib. XX. cap. 3. *Grut.* Nimirum dicitur 'solvi legum,' ut 'absolvi parricidii,' 'purgare omnis facti dictique hostilis,' 'increpare avaritiæ,' quæ sunt hujus generis alia, de quibus vide Vossii de Constructione librum cap. 33. *Græv.*

CAP. VIII. § 18 *Alter*] Gabinius.

Puteali] 'Fœneratores,' inquit Cornutus, 'ad puteal Scribonis Licinii, quod est in porticu Julia ad Fabianum arcum, consistere solebant.' Puteal autem dictum est, in quo fœneratores deambulabant. *Hotom.*

Inflatus] Locum esse corruptum nemo non videt. Quomodo poterat Gabinium inflare puteal, quod tantopere metuebat, et grex fœneratorum, qui ad tribunal illud eum vocabant, et propter æs alienum persequebantur? Sine subsidio melioris libri vix poterit emendari. Cogitabam, *Puteali et fœneratorum gregibus infestatus atque perculsus olim,* &c. 'Perculsus,' est, eversus fere. *Græv.*

Scyllæo illo] Apte et congruenter ad sententiam traducit similitudinem maris; quod æs alienum Gabinio fuerit tamquam mare illud navigantibus infestissimum, Scylla et Charybdis; quo certe obrutus esset, nisi in tribunatus quasi portum perfugisset. Et quoniam Siciliensis freti mentione facta, de columna subjunxit; Rhegiam columnam potuit intelligere, quam Plinius ait in Siciliensi freto fuisse: et quasi jocum in verbo quærens, potuit significare, ut cum de Mænia loqueretur, simul tamen ad Rhegiam, similitudinis causa, respiceret; quæ naufragis idem erat, quod Mænia debitoribus; cum ad illam e naufragio projecti sic adhærescerent, ut ad Mæniam ii, quibus non esset, unde creditoribus satisfacerent. Rhegia vero columna dicebatur, quod ab urbe Rhegio non longe distaret. *Manut.*

§ 19 *Alter*] Piso.

Imaginis ornandæ] Vulgo, *formandæ.* Hoc est, inquit Manutius, ut fingeret ac componeret vultum ad illam severitatem, quam in urbe postea consul præ se ferre meditaretur. Turnebus vero conjecit *ornandæ,* quod in suis Palatinis repertum Gruterus recepit. Credibile autem est homines ambitiosos imaginibus suis etiam adscripsisse magistratus municipales, ut Eumolpus apud Petronium; aut salse hæc dicta esse a Tullio, ad irridendum illum duumviratum Capuanum. *Græv.*

Seplasiam] Platea fuit Capuæ, in qua unguenta veniebant. At Piso ita capillo erat horrido, ut odisse unguenta videretur. Ideoque de tollenda ab eo Seplasia, pro ea potestate, quam Capuæ duumvir habebat, argute Cicero comminiscitur. *Manut.*

§ 20 *Est tamen*] Prosopopœia vulgi loquentis. *Abram.*

Affinem] Ob Tulliam, C. Pisoni Frugi, L. Pisonis propinquo, in matrimonium collocatam. *Manut.*

CAP. IX. § 21 *Eo nomine*] Pisonum familia Frugi dicebatur. *Ferrat.*

Materni] Vide Fragmenta Orat. in Pisonem.

CAP. XI. § 26 *In æde Concordiæ*] Qua in æde factum est, Cicerone consule, senatus-consultum de conjuratis occidendis. *Manut.*

Quod ille, cum quasi quæstum faceret, amisit] Salse simul et acerbe. Mirum enim, qui quasi meretrix divulgato corpore quæstum faciat, eum patrimonium amittere. Notat impudicitiam simul, et nequitiam Gabinii. *Idem.*

Vestem mutandam] Non modo senatui, ut hic Cicero videtur significare, sed populo quoque Ninnius persuasit, ut, tamquam in aliqua publica calamitate, pro salute Ciceronis vestem mutaret. Dio, lib. XXXVIII. *Idem.*

CAP. XII. § 27 *Adesse*] Qui in concionem venire jussit eos, qui se pro mea salute deprecaturos esse dicebant, eosque demum expulit e foro per servos ex ergastulis eductos, et ad vim seditionemque concitatos. *Abram.*

§ 28 *Daturos illius diei pœnas*] Quidam libri veteres habent *dies*: et notant grammatici veteres, hic ita locutum esse Ciceronem. A. Gellius, lib. IX. cap. 14. Est enim 'dies' hoc loco patrius casus antiquus. *Lamb.*

In clivo Capitolino] Circa templum Concordiæ, in clivo Capitolino: cum in eo templo de conjuratis consul Cicero ad senatum retulisset, armati equites Rom. præsidii causa circumsteterant. *Manut.*

CAP. XIV. § 33 *Pro te ipso*] Apostrophe ad Pisonem absentem. Nam hoc tempore Macedoniam proconsulari imperio administrabat. Apparet autem in hoc loco, Pisonem ante consulatum reum fuisse; quo crimine, incertum est. *Manut.*

Nullo S.C.] Cum antea, qui in provincias ibant, legatos, quos secum adducerent, a senatu petere consuessent; quam consuetudinem primus neglexit P. Vatinius, et post eum anno proximo, Piso et Gabinius, legis, ut opinor, Clodiæ privilegio. Vide Orat. in Vatinium. *Idem.*

CAP. XV. *Sedentibus*] Non resistentibus. *Ferrat.*

Ne auspicia valerent] Ne quo die cum populo ageretur, quisquam de cælo servaret, aut ejus rei ratio haberetur ad discutiendam concionem. *Abram.*

Ne quis obnuntiaret] Ne magistratus renuntiarent quid augures servantes de cœlo advertissent, atque hac obnuntiatione concionem dissolverent. *Idem.*

Ne quis legi intercederet] Ne tribunus plebis sua auctoritate, nullaque sui facti reddita ratione, legis ullius lationem impedirent. Quæ tria ut fieri liceret, lex Ælia prudenter cavebat, ad refrenandam tribunorum plebis insolentiam, qui novis subinde rogationibus remp. vexare cupiebant, nisi augures obnuntiando, consules et prætores de cælo servando et obnuntiando, cæteri tribuni plebis intercedendo, huic legum frequentiæ restitissent. *Idem.*

Ut omnibus] Dies alii fasti fuerunt, alii nefasti, alii intercisi. Fastis agi cum populo licebat; nefastis non licebat; intercisis partim licebat, partim non licebat, quod eorum media pars, puta ob ortu solis ad meridiem, nefasta; media, puta a meridie ad solis occasum, fasta duceretur. Quare Fusius consul, ut legum tribunitiarum multitudinem impediret, legem tulit, qua certis etiam quibusdam diebus fastis agi cum populo non liceret. Hanc lege contraria Clodius evertit. *Idem.* Vide Indiculum Legum.

§ 34 *Gradus Castoris*] Satis constat gradus istos exemtitios fuisse. *Hotom.*

CAP. XXII. § 50 *Justorum armorum*] Seditiosas leges tulerat Sulpicius in gratiam Marii; adeoque 'prope justa' vocat arma Syllæ ulciscentis suam et patriæ injuriam, Velleius. *Ferrat.*

Periculo reip.] Cum in mea vita periculum adiret respublica, mecumque simul periclitaretur; cum eadem utrique fortuna impenderet; cum accidere mihi ab illa sejunctum nihil posse videretur. *Manut.*

Consularibus litteris] Non consulum, sed eorum, qui consules fuerant, quorum apud exteras nationes vige-

bat auctoritas. *Idem.*

Cap. xxv. § 55 *Promulgatæ*] Aliquot igitur non perlatæ, tribuno pl. aliquo, ut opinor, intercedente. Quod et infra patet, et pro Domo sua. *Idem.*

Ut censoria notio] Hac de Clodii lege sic in Orat. in Pisonem: 'Ab eodem homine, in stupris inauditis nefariisque versato, vetus illa magistra pudoris et modestiæ, censoria severitas, sublata est.' Quem locum Pedianus ibi exponit. *Idem.*

Collegia] Vide Orat. in Pisonem, et ibidem Asconium.

Vectigalium] Lege enim lata, ut frumentum populo (quod antea semis æris, hoc est quadrante, ut vulgo nunc appellantur, cum dimidio, in singulos modios dabatur) gratis daretur, vectigalia quinta fere parte diminuebantur. Hanc legem et Saturninus, et ante Caius Gracchus tulerat. Epitome Liv. lib. lx. ad Herennium lib. i. et Pedianus. *Manut.*

Cap. xxvi. § 56 *De jure, et de tempore*] De jure, hoc est de auspiciis, erat Ælia; de tempore, Fusia. Clodius utramque sua lege delevit. Tulit enim, ut ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cælo servaret; et ut omnibus diebus fastis legem ferri liceret. Vide supra. *Idem.*

Brogitaro] Vide Orat. de Harusp. Resp. cap. 13. 27.

§ 57 *Ptolemæus*] Vide Orat. pro Domo, cap. 8.

Cap. xxvii. § 58 *Antiochum*] De quo in Orat. pro Deiotaro.

§ 59 *Tulit, gessit*] Apertum mendum: nec dubium est quin Tigranes significetur, cujus comparatione auget Clodii scelus ex Ptolemæi injustissima calamitate. Est enim argumentum a majori. Si Tigrani, inquit, qui hostis fuit populi Romani, regnum conservastis; quanto magis Ptolemæo, qui semper socius, semper amicus fuit, conservare debuistis! Postulat igitur sententia, ut pro *tulit, gessit*, reponatur *Tigranes igitur*, vel *igitur is*. Sed quoniam odi conjecturas, quæ a litterarum similitudine discedunt, opem veterum librorum expectandam censeo. Alioqui nihil tentandum. *Manut.*

Ille Cyprius] Ptolemæus. Socium semper fuisse dicit, tum quia majores ejus hanc appellationem obtinuerant a senatu, tum quia semper animo et voluntate fuerat socius, licet nondum hunc honorem fuisset consecutus. Adverte vero quam ad miserationem concinnata sit oratio. Non regnum ait, sed, quod gravius est, regem ipsum, tanquam vile mancipium, fuisse publicatum. Addit id vivo et videnti contigisse, quod est longe miserabilius! cum suo, inquit, victu et vestitu, non cum suo regno et gazis; quasi nihil ei deinceps ad vitam tolerandam, nuditatemque tegendam superfuturum esset. *Abram.*

Cap. xxviii. § 60 *M. Catonis*] Clodius legem tulit, ut Catoni provincia daretur regiæ gazæ vendendæ et pecuniæ deportandæ, partim ut virum fortissimum, et improbis civibus infensum, a republica removeret; partim ut eum socium ac defensorem haberet, si quis legem de Cypro publicatam criminari vellet. *Hotom.*

§ 61 *Rogationi paruit*] Si hæc in contumeliam potius Catonis, quam honoris causa fiebant, cur huic Clodiæ rogationi paruit, et mandatam sibi ad deportandas Ptolemæi pecunias admisit provinciam? *Idem.*

Quasi vero] Respondet quæstioni per ironiam. Vult dicere, Non mirum est Catonem Clodiæ rogationi paruisse, cum in alias quoque leges, quas injuste rogatas putabat, ut in legem agrariam Cæsaris de agro Campano dividendo, contra Bibuli collegæ obnuntiationem et auspicia perlatam, jam ante jurarit. *Idem.*

Cap. xxix. § 62 *Templo occupato*]

Sæpe dictum est, Rostra passim appellari templum. Collega autem is est Q. Metellus Nepos, qui ut iniquam legem ferret, templum occupavit; non tulit autem, Catone cum vitæ periculo resistente. *Idem.*

At si isti] Duo hic ostendit: alterum, nihil utilitatis sperari potuisse, si Cato Cypriæ rogationi obstitisset, nec voluisset mandatam sibi potestatem admittere; alterum, Catoni vim inferendam, et exilium, perinde ac Tullio, irrogandum fuisse, si ei legi parere noluisset. *Abram.*

§ 63 *Per se conservari*] Non permittere, ut alius eam procurationem suscipiens publicatas Ptolemæi pecunias depecularetur, et in proprios usus deflecteret. *Idem.*

Superiore anno] Cæsare consule. Quo anno, cum nihil more majorum gereretur, Cæsare leges et auspicia negligente, Cato desperatione quadam in senatum non venit. *Manut.*

Sententia sua] Cum enim pulsus est Cicero, tum damnari et senatus visus est, et sententia Catonis. Pulsus enim est ob conjuratorum necem. Illi autem e senatus-consulto, Catonis in sententiam facto, necati sunt. *Idem.*

Cessit] Cum Cypriæ rogationi paruit, et in Cyprum profectus est. *Idem.*

Cap. xxx. § 66 *Pecuniam*] Penes senatum erat cura ærarii, neque tribuni plebis quicquam ex eo, suis legibus, poterant erogare. *Abram.*

Ab senatu petebat] Cum P. Clodius et consules omnem senatus auctoritatem e republica sustulissent, eaque per populum facerent, quæ prius per senatum fieri consuerant. *Idem.*

Populari sacerdoti] Clodio, qui veste muliebri ad opertum Bonæ Deæ, ubi sacra pro populo fiebant, penetrarat. *Idem.*

Cap. xxxi. § 68 *Ligus iste nescio qui*] Ælium Ligurem significat; et in ambigua nominis significatione ludit: nam Ligus et gentis Æliæ cognomen est; et hominem in Liguria natum demonstrat. Notat igitur ignobilitatem, cum ait, 'Ligus iste nescio qui,' et, 'Ligus,' non ut familiæ Romanæ cognomen, sed ut nationis nomen, posuit. *Manut.*

Cap. xxxii. § 69 *Privatim*] Si legas cum Victorio, *privati*, antecedat oportet interpunctio; hic autem erit sensus: Cum in senatu consules flagitabantur, ut senatores, qui privati erant, sententias de Cicerone dicerent, &c.

Legem Clodiam] In qua caput hoc erat, ne quis de Ciceronis reditu referret, ne quis decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret in sententiam, ne scribendo adesset. Post Red. in Sen. et ad Attic. *Manut.*

Ex quo intellectum est, &c.] Si quis animum in sententiam diligenter intendat, deesse negativam particulam intelliget. Nam quia de reditu Ciceronis octo tribuni promulgarunt, cum eorum antea ferenti legem Clodio intercessisset nemo; poterat aliquis, absenti Ciceroni crevisse amicos, existimare. Quod falsum esse arguit. Non, inquit, mihi amici creverunt, sed, cum antea idem pro me voluissent, non idem tamen ausi sunt. Et ipse se exponit, cum infert, 'nam ex novem tribunis, quos tunc habueram, unus me absente defluxit.' Legendum igitur sic opinor: *ex quo intellectum est, non mihi absenti crevisse amicos, &c.* Idem.

Quo magis nationis ejus esse, quam generis, videretur] Opinor legendum, *Quo magis generis ejus esse, quam nationis, videretur.* Confirmat autem hanc lectionem locus similis in Orat. pro A. Cluent. de hoc ipso Ligure, cap. 26. 'Quid tu (inquit) Pæte? Hoc enim Stalenus cognomen ex imaginibus Æliorum delegerat, ne si se Ligurem fecisset, nationis magis suæ, quam generis uti cognomine, videre-

tur.' *Ursinus.*

§ 70 *Hoc igitur anno*] Pisone et Gabinio coss. qui fuit ab urbe condita, DCXCVI; cum P. Lentulus Spinther et Q. Metellus Nepos essent consules in annum proximum designati: et tribuni plebis Milo, Sestius, Fabricius, Numerius, Calenus, Curtius, Fadius, Gratidius, Cispius, ut partim ex hac oratione, partim ex epistola ultima ad Quintum fratrem, lib. I. colligitur, essent etiam designati. *Abram.*

CAP. XXXIII. § 72 *Gracchum*] Per ironiam, quasi tribunum plebis valde popularem, vel potius quod filius esset illius Quintii, qui se olim Tiberii Gracchi filium esse simularat. Nam hic noster Quintius videtur filius fuisse illius insitivi Quintii, qui ex ergastulo productus se in Gracchorum familiam inserebat: unde et infra 'Gracchus insitivus' vocatur. *Idem.*

Nitedula] Allegoria festiva a muribus, sive nitedulis e rubis aut vepretis ad rodendam segetem prodeuntibus; qua Numerii obscuritas et indignitas denotatur. *Idem.*

Ex deserto] Cum Gavii cujusdam Oleli filius esset, ab inopi ac vacuo patris horreo in Atiliam familiam per adoptionem transiit. Quod quasi jure quodam factum est. Nam cum in deserto illo Gavii horreo ita pauca grana essent, ut calarentur, hoc est, voce numerarentur, (paucitas enim mensuram non requirebat) merito hic ejus filius a calatis granis in eam familiam, quæ Calatini cognomen habet, insitus est. *Manut.* Vide Perizonii Animadv. Histor. cap. 1.

Nominibus in tabulas relatis] Mihi hæc videtur esse horum verborum sententia: Cum subito et præter omnium opinionem tabulis censorum sua nomina 'Sex. Atilius Serranus' inseruisset, nomen suum ex tabula promulgationis sustulit, nec inter cæterorum tribunorum promulgantium legem de Ciceronis reditu id voluit legi. *Græv.*

CAP. XXXIV. § 74 *Socer*] Cn. Oppius. Post Red. ad Quir.

CAP. XXXV. § 75 *Concilii de me agendi*] Hoc est, in quo de me agatur. *Græv.*

§ 77 *Patricium et prætorium*] Appium Pulchrum designat, qui et patriciæ gentis erat, et præturam eo anno gerebat; hic enim gladiatores eos, quos in funere Marci propinqui sui daturus erat, P. Clodio fratri suo commodavit: ut videre est apud Dionem lib. XLIX. et infra. *Hotom.*

CAP. XXXVI. *Cinnano die*] Est, in pugna illa Cinnana. 'Dies' sæpe ponitur pro facto illius diei. *Græv.*

Pertinacia, aut constantia] Pertinacia, cum interceditur salutari legi; constantia, cum perniciosæ. *Manut.*

§ 78 *Non auspiciis, &c.*] Magistratu quopiam renuntiante se spectasse de cælo, et signa vidisse, quæ cum populo agi, legesve ferri prohiberent. 'Non intercessione,' quopiam tribuno plebis intercedente, et comitia prohibente, nullam reddendo facti sui rationem. 'Non suffragiis,' populo refragante, legemque promulgatam suis suffragiis repudiante. *Abram.*

Jure læsisset] Usus fuisset potestate legitima. *Idem.*

Ædilitate] Quam eodem tempore petebas, quo has seditiones in republ. concitasti. Ædilium vero fuit ludos exhibere; et eam ob rem ædilitatis candidati longe ante gladiatorum familias, belluas, et cætera ad ludos necessaria sibi comparabant. *Idem.*

Forum purges] Vide Turnebum, Advers. lib. XX. cap. 3.

CAP. XXXVII. § 79 *Interfationem*] Nam non licebat tribuno plebis loquenti interfari, seu interloqui. *Lambinus.*

Consuli] Q. Metello habituro, ut

puto, comitia ædilium. Ad Att. lib. IV. ep. 3. *Ferrat.*

§ 80 *Tam tempori*] Tam mature, antequam vere mortuus erat. *Græv.* Istud *tempori* Gruterus e suis Palatinis eduxit. Victorius, Manutius, Lambinus, *tam temere.* Vetus editio, *tam tempore.*

Ferrum non recepit] Vide Tusc. II. 17.

CAP. XXXVIII. § 82 *Gracchum*] Numerium Quintium Gracchum, quem Clodiani occidere cogitarunt, ut a Sextianis interfectus putaretur. *Manut.*

Mulionicum penulam] Vestem rusticanam arcendis pulviis idoneam, qua utuntur muliones et agasones. Lepide vero fingit Quintium eadem penula fuisse indutum, cum primum Romam ad comitia venit quæsturam petiturus. Ex his enim fictis narrationibus, ut dicitur de Orat. lib. I. orationi lepos adspergitur. *Abram.*

CAP. XXXIX. § 84 *Nondum erat maturum*] Ut armis contra cives improbos viri boni uterentur. Cur autem maturum nondum esset, causam subjungit. *Manut.*

Non omnino manu sola] Non a Clodianis tantum operis, sed et a consulibus ipsis. *Idem.*

§ 85 *Prætoris*] Ap. Claudii Pulchri, P. Clodii fratris. *Idem.*

A Serrano] Tribunus enim plebis alterius tribuni acta poterat rescindere. *Idem.*

Nova quæstio] Nova quæstio est, cum ob criminis atrocitatem, nova lege lata, de aliquo quæritur. Quod in causa Milonis ob necem P. Clodii factum est. *Idem.*

Alterius tribuni] Milonis.

CAP. XL. § 86 *Hoc loco*] Laudaverat, opinor, Milonem Sextii accusator, quod oppugnatam a Clodio domum defendisset. 'Hoc loco,' inquit, id est cum de oppugnata domo mentio fit. Et est imperfecta oratio; deest enim, cum Sextium accuses. Quod absolute dixit infra. *Manut.*

§ 87 *Civem*] Scilicet Ciceronem.

Sustinere] Si consilium intercedendi omitterent. *Manut.*

CAP. XLI. § 88 *Si moribus ageret*] Usitatum est, pro *si legibus ageret;* hoc est, si more institutoque civitatis ei resisteret. *Hotom.*

§ 89 *Id unquam esse facturum*] Unde id pendet? Sine libris melioribus hæc sanari non possunt. Cogitabam Ciceronem forte scripsisse, *Quis unquam tam prompte reip. causa, nullis inimicitiis, nullis præmiis, nulla hominum postulatione, aut etiam opinione, id unquam esset facturus?* aut, ut Lambinus conjecit, *id unquam eum esse facturum?* scilicet *putasset:* quamvis et ellipsis hæc sit insolens, et τὸ *unquam* bis repetitum feriat aures. *Græv.*

Pristini judicii] Turpitudinem judicum significat, a quibus Clodius, de sacris Bonæ Deæ violatis reus turpiter absolutus est. Dixit autem 'hoc accusante,' acerrimum ejus in accusando studium significans. *Hotom.* Vide de turpitudine hujus judicii Senecam, ep. 98.

Consul, prætor, tribunus pl.] Metellus, Appius, Serranus. *Manut.*

Ne reus adsit] Ne Clodius accusatus a Milone judicii diem obeat, ut scilicet Clodius factus ædilis e judicii tendiculis evolaret. *Abram.*

Ne quæratur] Ne res in judicio cognoscatur. Huc illa pertinent ex Orat. post Red. in Sen. 'Primo de vi postulavit: postea quam ab eodem judicia sublata esse vidit; ne ille omnia vi posset efficere, curavit.' *Manut.*

CAP. XLIV. § 95 *Ædile ipso*] P. Clodio. Hic *accusavit*, infra vero, *accusat*, dicit; quia et jam acta res erat; et in Quirinalia dilata fuerat, indeque in nonas Maias. Est enim accusatus Milo, ante quam Sextius postularetur; et tamen absoluto jam Sextio, reus adhuc fuit, re dilata: ut in lib. II. ad Quintum fratrem, ep. 3.

et 6. scriptum est. *Idem.*

Cap. xlvii. § 100 *Nutu impelluntur*] Vel minima significatione voluntatis eorum, quos auctores et suorum studiorum vitiorumque duces nacti fuerint, incitantur ad perturbandam remp. *Abram.*

§ 101 *Insitivum Gracchum*] C. Quintium Gracchum, qui se Ti. Gracchi filium simulabat esse. Quo mendacio plebem usque eo decepit, atque induxit ut tribunus plebis designatus sit; cum tamen e Firmo Piceno, obscurissima stirpe, atque adeo servili sanguine, genitus esset. Vide Orat. pro C. Rabirio. *Manut.*

Cap. xlviii. § 102 *Multæ insidiæ*] Jovis filium, Æacum fortasse, Accius poëta induxit suis liberis hæc præcipientem; quæ Cicero et hic, et in Orat. pro Plancio ad suam sententiam accommodat. Accii vero ut hæc esse existimo, facit illud, quod sequitur, 'Oderint, dum metuant,' quod Cicero ejusdem poëtæ dicit esse. Porro id ex Accii tragœdia, Atreo, ut opinor, sumptum esse, ostendit Annæus Seneca, de Clementia lib. ii. quod Officiorum libro i. plane cognoscitur. Usurpantur et Philip. i. *Idem.*

§ 103 *Præclara*] Excusat poëtam, qui dixerit, 'Oderint, dum metuant;' quod est ad confirmandas improborum civium mentes aptissimum dictum. Scripsit, inquit, hoc, qui scripserat jam illa, 'Multæ insidiæ sunt bonis,' et quæ sequuntur. Non enim verebatur, ut in eo, quod Atreum dicentem facit, juventuti noceret, quam utilissimis ac saluberrimis illis præceptis, ex Æaci persona prolatis, jam imbuerat. *Idem.*

Cap. l. § 106 *In qua populi Romani consensus perspici posset*] Lambinus putat deesse hic negationem. Repugnat Gruterus. Lambino assensuros arbitror omnes, qui intellexerint quid agatur. Hoc proposuit Cicero, in eo statu esse civitatem, ut, si operæ conductorum removeantur, omnes idem de republica sensuri sint. Id probat experientia, per enumerationem trium locorum, quibus significari maxime populi Romani judicium ac voluntas potest. Primus locus est concio. Atqui per hos, inquit, annos nulla fuit populi Romani vera concio, in qua non ejus perspici consensus posset. Si quæ fuerunt turbulentæ, eæ non populi Romani, sed conductorum ac perditorum hominum coitiones. De conductis vide cap. 49. et 53. Quæ cum ita esse censeam, nihil tamen mutare ausim, ubi consentiunt omnes, ne Lambino quidem excepto, editores. *Oliv.*

Cap. li. § 110 *Ornamenta confecit*] Quadringenta millia mummum; hæc enim ad equestrem dignitatem ornandam necessaria erant. Quod si cui minus esset, eques esse non poterat. Itaque Horatius: 'Si quadringentis sex septem millia desunt, Plebs eris.' Vide et Fam. x. ep. ad D. Brutum. Quæritur autem hic, nec injuria, qui potest Gellius equestris ordinis nomen retinere, si ornamenta confecit? Jam enim et ex Horatio, et ex ipso Cicerone probatum est, qui equestri censu non esset, hoc est, qui quadringenta millia non haberet, eum in equestri ordine locum non habuisse. Ad hanc dubitationem suppeditat facile, quod respondeam, antiquitatis observatio. Primum illud dicimus: equites equestri loco a censore motos esse, vel ob tenuitatem, vel ob culpam: Gellius ob tenuitatem movendus erat; ideo tamen moveri non potuerat, quia detrimentum illud rei familiaris post conditum lustrum fecerat: ut, etiam si quadringenta millia possidere desiisset, in equestri tamen ordine eo usque permanere posset, donec censores creati cujusque rem æstimarent; equestri censu senatores, equites, judices vel in ordine quemque suo ac loco retinerent, vel

ejicerent. *Manut.*

Populo Romano deditus] Jocari videtur in Gellii cognomen; nam Poplicola vocabatur. Dio lib. XLVII. *Idem.*

Idiotarum] Hominum imperitorum, qui vulgarem quandam sine modo vivendi rationem sequuntur. At philosophi, doctrina instructi et temperati, exquisitum quoddam vitæ genus accurate servant. *Hotom.* Vide Victorium, Var. Lect. lib. XXII. cap. 6.

Attæ] Græculos 'Attas' appellat, id est, senes. Festus Pompeius: 'Atta pro reverentia seni cuilibet dicimus; quasi eum avi nomine appellemus.' *Abram.*

Anagnostæ] Lectores. Eos enim servos Græco nomine dicebant anagnostæ, quorum opera in legendis libris uterentur. *Idem.*

CAP. LII. § 111 *Illo ore*] Catull. LXXVIII.

CAP. LIII. § 113 *Nuper*] Biennio ante, Cæsare et Bibulo coss.

Nihil agere] Quia, licet quotidie de cælo servarent, ut Vatinio leges ferenti impedimento essent; ille tamen, auspiciis neglectis, et multas, et reipublicæ exitiosas, pro Cæsaris potentia, pertulit. *Manut.*

§ 114 *Tulerat nihil*] Legem quidem promulgavit, sed non tulit. *Idem.*

Tribum suam non tulit] 'Ferre tribum suam,' id est, obtinere suffragia tribus: non tulit ergo, id est, adversariam illam sibi habuit. *Hotom.*

CAP. LIV. § 116 *Ludius*] Ludios fuisse credo, ut ex Orat. de Harusp. Resp. conjicio, qui, dum agerentur ludi, in scena psallerent. Ludium hic appellat credo P. Clodium, quod ludis magnopere delectari solitus esset: qui tamen Scauri ludos noluit adspicere, cum populi clamores et sibila metueret. *Manut.*

Acroama] Recitator. in Verrem, II. 22. 'Ne tamquam,' inquit, 'festivum acroama e convivio sine corollario discederet.' Accedit Macrobius; cujus hæc sunt in Saturn. lib. II. 'Delectatus inter cœnam erat Augustus pueris symphoniacis Turonii Flacci mangonis, atque eos frumento donaverat, cum in alia acroamata fuisset liberalis nummis.' Et Suetonius in Vespasiano, 'vetera acroamata revocavit.' Ut omittantur aliorum testimonia; alibi 'acroama' etiam pro ipsa re, quæ recitatur, usurpari videmus; ut in Orat. pro Archia, quæ est jucunda narratio, et cantilena, et quidquid eos, qui audiunt, oblectat. *Idem.*

CAP. LV. § 117 *Cum, audito senatus-consulto auctori ipsi atque*] Divina Memmii approbata conjectura, qui conjecit legendum esse *auctori ipsi*, atque sic reponendum existimavi. Alii legi posse putant *præconi ipsi*; alii *consuli ipsi*. Quorum neutrum probo. Vulgata autem lectio, a qua antiqua non discrepat, *ore ipsi*, ferri non potest. *Lamb.*

§ 118 *Togata*] Togatam, nomine Simulantem, agebant histriones: omnis grex sive chorus, quoties aliquid cantandum erat quod in probrum Clodii verti posset, ei imminens et defixis in eum oculis clarissimo concentu resonabat; hæc præsertim hemistichia, quæ Clodii moribus apprime convenirent: 'huic vitæ tuæ:' item, 'postprincipia,' &c. *Abram.*

Concentione] Histriones olim, cum fabulas agerent, numeroso cantu recitasse, vel hic locus argumento esse potest. *Manut.*

Convicio] 'Convicium' quasi 'convocium' dictum esse Ulpianus quoque testatur. Cicero pro Archia: 'Suppeditat nobis ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur, et aures convicio defessæ conquiescant.' Modo dixit 'concentione.' *Hotom.*

CAP. LVI. § 120 *Revocabatur*] Cogebat populus histriones, quæ semel dicta placuerant, sæpius iterare. *Manut.*

§ 121 *Adjungebat*] De suo, non a poëta scriptum. Nam, 'summo ingenio præditum,' non ita conveniebat in hominem militarem, de quo proxima superiora dicta sunt; ut in Ciceronem, qui inter omnes cives ingenii laude, scientiaque eminebat. *Idem.*

Cap. lviii. § 123 *In Bruto*] Accii tragœdia, de qua lib. i. de Divinat. et apud Varronem De Ling. Lat. lib. iv. mentio fit. *Idem.*

Tullius] Cum enim Brutum Æsopus nominare deberet, Tullium nominavit; quod ut Brutus, Tarquinio rege pulso, sic Cicero, conjuratione oppressa, libertatem civibus stabiliverat. *Idem.*

§ 124 Q. *Metello*] Pio, Numidici filio; cujus memoriæ P. Scipio is, qui postea Pompeii Magni socer fuit, gladiatores dedit. Erat enim, ut scripsit Dio, ab eo adoptatus: ideoque et Metellum et Scipionem appellari in epistolis Ciceronis, atque etiam in antiquis nummis, licet animadvertere. *Idem.*

Columnam Meniam] E qua gladiatorum pugna in foro spectabatur. Quod ex Pediano satis constat. *Idem.*

Cap. lix. § 126 *Ut, Mater te appello*] Ut Memnoni Auroræ filio, similis videretur, cujus imago interfecti et insepulti per quietem matri apparens ita fatur: 'Mater te appello, quæ curam somno suspensam levas, Neque te mei miseret. Surge, et sepeli natum.' Quemadmodum igitur Memnonis umbra de terra subito exsistit, et ad matrem illa pronunciat; sic Atilius, cum sub tabulas subrepserat, emergebat subito, ut quasi Memnon, 'Mater, te appello,' dicturus videretur. *Idem.* Vide Tusc. i. 44.

Appia] Nisi me conjectura fallit, *Atilia* rectius legetur quam *Appia;* ut ab Atilii, tribuni pl. nomine, via illa, qua spectatum veniebat, a ridiculis ac facetis hominibus Atilia diceretur. *Idem.*

§ 127 *Tu mihi*] Exprobraverat Ciceroni adversarius, voluisse illum per vim redire turpiter in urbem, neque imitatum fuisse M. Regulum. *Ferrat.*

Cap. lxi. § 129 *Vir is*] Cn. Pompeius.

Diebus quinque] Comitialibus.

Cap. lxii. § 130 *Ad unum dicto citius Metelli casum*] Optima est non modo interpretandi ratio, verum etiam corrigendi, cum similia similibus conferuntur. Videbam in tribus illis dictionibus, *unum dicto citius,* latere mendum; nec tamen aut ex scriptis libris, aut ex ingenio sinceram lectionem assequebar. Recurri ad similem locum in Orat. post Red. in Sen. Legi: continuo veritas illuxit. Intellexi enim, ubi nunc est in omnibus impressis libris, *ad unum dicto citius Metelli casum,* reponendum esse, *ad Numidici illius Metelli casum.* Quod ut aliis quoque ita videatur, verba subscribam, quæ sunt in Orat. post Red. 'Ut haberet in consilio et fratrem ab inferis socium rerum mearum, et omnes Metellos, præstantissimos cives, ex Acheronte excitatos, in quibus Numidicum illum Metellum, cujus quondam de patria discessus honestus ipsi, bonis omnibus luctuosus visus est.' Solet autem Cicero, cum de Numidico Metello mentionem facit, eum hoc prænomine, 'ille,' insignire, utpote Metellorum omnium præstantissimum. Sic in Orat. pro Archia: 'Erat temporibus illis jucundus Q. Metello illi Numidico, et ejus Pio filio.' *Manut.*

Cap. lxiii. § 131 *Ipsius coloniæ*] Coloniæ sic deducebantur. Coloni sub signis a curatoribus agrariis centuriati ducebantur; deinde cum ad coloniæ locum ventum erat, vexillo statuto, aratrum circumducebatur, ut territorium coloniæ definiretur, quod mox limitibus decumanis, car-

dinibus actuariis distinguebatur, et in centurias dividebatur; e quibus certus modus viritim sortito assignabatur. Quod si illic oppidum non esset, locus urbis aratro designabatur, ritu Hetrusco. Atque ista fiebant omnia auspicato; coloniaque lustrabatur ab eo, qui deducebat; et eligebantur bonis nominibus, qui hostias ad eam lustrandam ducerent. Quotannis autem coloni coloniæ suæ natalem magna religione colebant. *Turneb.*

Salutis] In eundem diem inciderat dedicatio templi Salutis. Vide ad Att. lib. IV. ep. 1. *Abram.*

§ 132 *Indicem Vettium*] Indicavit L. Vettius negotium sibi a clarissimis viris esse demandatum, ut Cn. Pompeium occideret. Id a Vatinio, tribuno pl. et Cæsare consule fictum, suspicio fuit, cum, indicis falsitas manifestis signis argueretur, Vettius in carcere occulte strangulatus est; de quo in Orat. in Vatin. et Sueton. in Julio. *Manut.*

De me] An ego Vettio auctor atque impulsor ad necem Pompeii fuissem. *Idem.*

Clarissimis viris] M. Bibulo, tum consule; L. Lucullo, consulari, et triumphali; C. Curione, consulari, et triumphali; L. Domitio Ahenobarbo, qui tum præturam petebat; L. Lentulo, qui consulatum petebat; L. Æmilio Paulo, qui tum quæstor Macedoniam obtinebat; aliis privatis, quos enumerat in epistola ad Atticum penultima lib. II. et Orat. in Vatin. *Idem.*

CAP. LXIV. § 133 *Aliquid defecti*] Non agnosco Latinam vocem; et apparet mendum. Tribus modis corrigi potest, *aliquid ficti, aliquid efficti, aliquid de me ficti.* Idem. Legendum puto, *detecti;* quasi speculator et explorator esset. *Lamb.*

Tabulam] Vatinius jactabat, se P. Clodium docuisse, ut esset scribenda lex in Ciceronem; se proinde quippe magistrum illius legis scriptorem dicebat; P. Clodium, quasi discipulum, 'tabulam,' in qua eam scripserit; Sex. Clodium, Publii scribam, ministrum, quo usus in scribendo fuerat. *Ferrat.*

Rueret] Aliquid furiose faceret. Feruntur enim homines improbi ad facinus eo impetu, ut ruere videantur. *Manut.*

Legem] Tulliam de ambitu.

§ 134 *Samnites*] Plura gladiatorum erant genera; Samnites, provocatores, retiarii, mirmillones. Ex his oppositi in pugnis Samnites, et provocatores; quod hic Ciceronis locus ostendit: retiarii, et mirmillones, quod Valerius Maximus, lib. I. *Manut.* Consule Lipsium, Sat. Serm. lib. II. cap. 11. *Grut.*

§ 135 *Duas*] Vatinius dicebat, se bestiarios dare, non gladiatores; deinde, se unum tantum gladiatorem dare, non plures. *Ferrat.*

Præclara ædilitas] Quænam ista, quæso, ædilitas? Eam enim petens, repulsam tulit Vatinius. Quare sic interpretor. Præclara videlicet futura fuit tua ædilitas, si eam adeptus fuisses; quandoquidem in ludis populo dandis tam belle versatus es, ut unum leonem contra ducentos bestiarios produxeris. Ædilium enim fuit ludos exhibere. *Abram.*

Et aiunt] Commode et loco suo exclamat. Et sunt, inquit, qui conquerantur de C. Memmio et Lucio Domitio prætoribus, quia Cæsaris acta rescindere voluerunt; cum interim taceant de Pisone socero Cæsaris, et Vatinio ejusdem assecla, qui leges Cæsaris contemnunt, et ipso facto nullas esse putant. *Idem.*

CAP. LXV. *Tanquam strumam*] Vatinium, qui strumis laborabat, de republica tollendum, quasi pestem aliquam, intelligit. Vide Orat. in Vatin. et ad Atticum, II. 9. 'Vatinii strumam,' inquit, 'διβάφῳ vestiant.' *Manut.*

CAP. LXIX. § 144 *Prætextam*]

Hunc adolescentem Lentulum populus augurem creaverat anno superiore: augures autem prætexta utebantur. Dio, lib. XXXI. *Ferrat.*

§ 146 *Ego vero vos*] Et orationem et vultum ad eos, qui sordidati aderant, convertit. Cum vero subjungit, 'Nec me ab iis, quos nomine sordidatos videtis, unquam ulla fortuna divellet,' a sordidatis ad judices vultum et actionem refert. *Manut.*

IN VATINIUM.

ARGUM.—Cum in P. Sextium de vi reum P. Vatinius testimonium dixisset, Sextii patronus Cicero invectus est in eum acerbissime, et maxime quidem totum ejus tribunatum, in quo, Cæsare consule, leges reip. exitiosas contra auspicia tulerat, sed quæsturam quoque et legationem exagitavit, non ut accusator, sed ut reprehensor. Qua de re sic in ep. ad Lentulum: 'Tota interrogatio mea nihil habuit aliud, nisi reprehensionem illius tribunatus, in quo omnia dicta sunt libertate, animoque maximo de vi, de auspiciis, de donatione regnorum.' A veteribus etiam interrogationis nomine appellatur hæc oratio; interrogatione enim utitur ad singula, quæ reprehendit, et accusatorem quidem Vatinii brevi se futurum minatur: interim autem rogare ait tantum velle. Quæri potest, utrum, Sextio absoluto, an prius quam sententiæ ferrentur, hæc Cicero dixerit. Mihi dubium non est, quin prius quam sententiæ ferrentur. Cur hoc existimem, adducor his verbis, quibus interrogationem orditur: 'fecissem id, quod his vehementer placebat;' quæ videntur ad judices potius, quam ad senatores, pertinere. Jam illa, quæ sunt in extremo, certe de reo non dicuntur absoluto; 'Hoc quæro, num P. Sextium, qua lege accusandum fuisse negas, ea lege condemnari putes oportere?' Nam si latæ sententiæ fuissent, abiissent statim judices, re confecta, suo munere perfuncti; nec Ciceroni, absoluto jam reo, Vatinium interroganti aures dedissent. Quorsum enim id temporis extra commissum lege judicium consumerent? Et in epist. ad Q. fratrem, cum Sextium absolutum significasset, hæc subjunxit: 'Vatinium, a quo palam oppugnabatur, arbitratu nostro concidimus, Diis hominibusque plaudentibus. Quin etiam Paulus noster, cum testis productus esset in Sextium, confirmavit, se nomen Vatinii delaturum, si Macer Licinius cunctaretur; et Macer a Sextii subselliis surrexit, ac se illi non defuturum affirmavit.' Hæc, opinor, sufficiunt ad interrogationis tempus judicandum. *Manut.*

CAP. I. § 1 *His*] Judicibus.

§ 2 *Etiam si falso venisses in suspicionem P. Sextio*] Ut infirmaretur Vatinii testimonium, scire se dixerat Sextius, Vatinium inivisse cum Albinovano consilia de se accusando. Qui autem alicui se esse inimicum ostendit, ejus testimonio fides derogatur. Sensus igitur hic est: Debuisti, Vatini, vel si falsa illa Sextii suspicio fuisset, mihi tamen ignoscere, si eum, de me optime meritum, defendendum susciperem; multo ma-

gis, cum illa suspicio falsa non fuerit: quod tu ipse imprudens indicasti. *Manut.*

§ 3 *Hesterno pro testimonio*] Tuo in Sextium. 'Pro,' valet, 'in;' ut alibi. *Idem.*

T. Claudium] Qui Sextii nomen deferre cogitaret: quod consilium videtur abjecisse, aut accusanti Albinovano subscripsisse. *Idem.*

Libros] Conciones P. Sextii. *Idem.*

Cap. ii. § 4 *Ille tuus in te ** veterem amicum, &c.*] Turnebus hic in Ms. vacantem vidit totam paginam; ideoque merito insignitur locus asterisco. *Grut.*

§ 5 *Cornelium*] De C. Cornelio, vide in Fragm.

Cap. iv. § 10 *Et, ut ne me*] Dubium non est quin mendum in scripturam obrepserit; vox enim *non solum* nihil habet quod ad colligandam orationem sibi respondeat. Legere videtur Manutius, *non solum impudentissimo, verum etiam infimo conferam*, quo modo stabit sententia. Lambinus minus apte legendum existimat, *sed tamen ne me cum his principibus qui adsunt Publio Sextio, sed tecum homine uno*, quæ addita esse dicit e duobus codicibus, altero Memmiano, altero Clericano: sed omnium optime mea sententia Goveanus pro *non solum*, legit *omnium*, et, *ut ne me cum homine uno omnium impudentissimo*. Abram. Hunc locum alii aliter exprimunt: minus sanum fatentur omnes.

Cap. v. § 11 *Extremum*] Extremo loco, post cæteros omnes, ultimum e quæstoribus designatum. Erant autem lege Syllæ quæstores viginti, cum octo antea fuissent. Tacitus, lib. xi. *Manut.*

§ 12 *Magno*] Magno clamore in provinciarum sortitione dicit Vatinio provinciam aquariam obtigisse, ad cujus procurationem et munus pertinebat, quicquid mari evehebatur, aut importabatur. Ea provincia, quod ob negotiationem et mercaturam quæstuosissima esset, quod negotii et occupationis et molestiæ plenissima, nec sane splendida, cum obveniebat cuipiam, populus, qui aderat, succlamabat, ob negotia, furta, rapinas, et capturas; quod tum, ut opinor, vehementius fecit, quod obvenisset homini avido, et furaci, et improbo. Eandem arbitror Ostiensem quæsturam fuisse, de qua Cicero pro Murena. *Turn.*

Certa sit ratio navigandi] Per loca certa, recto cursu. *Manut.*

In regno Hiempsalis] In Mauritania, ubi Hiempsal pater Jubæ regnabat. De Mastanesesio autem regno, quod sciam, nullus historicus fecit mentionem. *Abram.*

Ad fretum] Herculeum. *Hotom.*

§ 13 *Cum clarissimorum virorum splendore*] C. Cæsarem significat, quo consule tribunus pl. Vatinius fuit. *Manut.*

Cap. vi. § 14 *Sacra*] Intelligit hoc loco sacra privata, quæ quisque sibi privatim facere poterat. *Gov.*

Mactare] Placare. Quo tamen sensu nusquam præterea memini me legisse. *Manut.* Nonnius Marcellus interpretatur, *honorare.* Plautus in Amphitr. act. iv. sc. 4. ubi Mercurium et Amphitruonem ita loquentes inducit: 'M. Sacrifico ego tibi. A. Qui? M. Quia enim te macto.' *Abram.*

§ 15 *Quod facit Cæsar*] Suetonius in D. Julio: Functus, inquit, Cæsar consulatu, referentibus C. Memmio, L. Domitio, prætoribus, de actis superioris anni cognitionem senatui detulit.

Cap. vii. § 16 *Vendidisse*] Cum ædilitatem adipisci non potueris, qui tamen infra præturam honor est. Subaudiri videtur, *scis.* Nam nec ad 'vides' referri potest 'vendidisse,' nec ad 'scis,' quod sequitur, omnino disjunctum a superioribus. *Manut.*

Consularem auctoritatem] Passera-

tius exposuit 'auctoritatem consularem,' jus sententiæ loco consulari dicendæ. Verum, cum taceant de hoc extraordinario honore veteres, quod in aliis, quibus tam inusitata dignitas fuit decreta, diligenter annotarunt, censeo simpliciter esse sic intelligendum: Fannium, propter tribunatum tam constanter et præclare bono reip. gestum, tantam sibi apud optimates auctoritatem peperisse, ac si fuisset consul. *Græv.*

§ 17 *Ut, cum tui*] Legendum censeo, *ut, quod tui novem collegæ, &c.* Aliter si legas, illud *id* quod sequitur, quo referri possit, non habebit. Quod autem collegas Vatinii deterrebat a ferendis legibus, erat quod sciebant quotidie de cælo servari; id quod Vatinius contemnebat. *Gov.*

Cap. ix. § 21 *Nusquam progredientem*] Facete. Nam cum laudare videatur Bibuli modestiam, notat illud tempus, cum per vim foro pulsus, armorum metu domi se tenuit. Infra. *Manut.*

A tabula Valeria collegæ tui mitti juberent] Tabulæ Valeriæ, qui locus erat in foro, meminit Cicero, *Fam.* xiv. ep. 2. ad Terentiam uxorem, 'Quemadmodum a Vesta ad tabulam Valeriam ducta esses.' Quem ego locum sic intelligo, ut cum in carcerem duceretur Terentia, ad tabulam usque Valeriam tantum deducta sit, et inde missa. Quos igitur non vinculis coërcere, sed ignominia tantum carceris afficere magistratus volebat, ad tabulam usque Valeriam duci jubebat. *Gov.*

§ 23 *Tua rogatione*] Ut quæreretur in eos, quos Vettius nominasset. Quam rogationem promulgavit, non tulit, omnium mortalium convicio repudiatam. *Manut.*

Cap. x. § 24 *Auctoritatis exquirendæ causa*] Ante quam lex ferretur, clari viri, a tribuno pl. qui rogationem laturus erat, in Rostra producti, rogatique ut dicerent quid sentirent, suadebant, dissuadebantve legem. Cum igitur auctores populo essent, ut rogationem acciperet, vel antiquaret; recte Cicero dixit, 'auctoritatis exquirendæ causa.' *Manut.*

§ 25 *Qui si tum illam labem*] Si Gabinio rejecto, consul designatus esset. *Idem.*

L. Paulum] Consul cum C. Marcello. Quos autem accusando exterminaverit, incertum est. Vide ad Att. lib. ii. ep. 24.

Cap. xi. § 26 *Indicium Vettio præmia amplissima*] Male hodie editi, *indici.* Alterum se tuetur olim cusis ac Pall. item libro S. Victoris. *Grut.* Vulgatæ lectionis aperta et commoda est sententia. Quid autem sibi velit Gruterus, fateor me non capere. Tamen, cum Grævius Grutero assentiat, id criticis ponderandum relinquo. *Oliv.*

§ 27 *De alternis consiliis*] Tulit hanc legem Vatinius, ut reus et accusator omnes judices, et quæsitorem ipsum semel possent rejicere, neque tamen suæ legis beneficio uti possent ii, quorum nomen delatum fuisset ante legem latam. *Ferrat.*

Expectaris-ne] Non statim elapso trinundino legem illam tulit Vatinius, sed expectavit, donec reus fieret C. Antonius, Ciceronis collega in consulatu, statimque tulit. Id autem se fecisse dicebat in gratiam Q. Fabii, qui consul deinde fuit cum C. Trebonio. *Idem.*

Apud Cn. Lentulum Claudianum] Vict. et Man. *apud Cn. Lentulum, et Q. Claudium.* Quod sic interpretatur Ferratius; idcirco duorum prætorum fieri mentionem, quia damnatus est Antonius, tum de majestate, accusante Cælio; tum de repetundis, accusante Q. Fabio Maximo. Videtur Manutius idem velle.

§ 28 *Fratrisque filiam*] Sororem, ut opinor, M. Antonii, postea triumviri, Vatinio nuptam, significat. *Manut.*

In carcere] Carcerem appellat Vatinii domum, in quam Antoniorum imagines, ducta Antonia, Vatinius transtulit, ademptas fortasse C. Antonio post damnationem. *Idem.*

Cap. xii. § 29 *Partes*] Manutius intelligit, munus, curationem, dispensationem ærarii, quæ ad Cæsarem consulem, qui de dividendo agro Campano legem tulerat, pertinebat. Malim ego cum Goveano sic explicare, ut a Cæsare magnam pecuniæ vim eripuerit Vatinius, ut ejus actiones juvaret: a publicanis vero pecuniam emunxerit, ut remissionem petentes juvaret. *Abram.* Vide Turneb. Adv. xxi. 11.

Acerrima] Legem Juliam omnium acerrimam fuisse, patet etiam ex Orat. pro Postumo, et de Offic. lib. iii. *Hotom.* Vide Indiculum Legum.

Amicissimi] C. Cæsaris, quem tu tibi amicissimum soles dicere. *Hotom.*

§ 30 *In epulo Q. Arrii*] Epulum populo dedit, ad honorem patris mortui, in templo Castoris: ut infra. *Manut.*

Cum toga pulla] Cum cæteri accumberent albati. *Idem.*

Supplicationes te illas non probasse] Quia decretæ essent a senatu, referente, ut opinor, Bibulo consule. Epulum enim publicum sine sacrificio non dabatur, nec sine supplicatione sacrificium erat. Festus autem et supplicationis, et epuli dies. *Idem.*

Anni] Quo Cæsar consul.

Cap. xiii. § 31 *In templum Castoris*] Opinor magistratus, et senatores, aut etiam equites Romanos in templo, reliquam plebem in foro cœnasse. *Manut.*

§ 32 *Inter coquos*] Quidam *inter coævos*, quod merito deleverunt viri docti: nam hæc vox non reperitur apud Ciceronem, et hujus ætatis ullum scriptorem. *Græv.* Antepono *inter coquos*, quod veterem illam famem, de qua paulo post, magis exprimat. *Abram.*

Dominum] Aut subaudiendum, aut addendum, *videras*: ut si ordo, Viderasne dominum epuli, et ejus amicos cum toga pulla ante convivium, id est, qui cum toga pulla accumberet ante oculos epulantis populi Romani? *Manut.*

Cap. xiv. § 34 *Ex legatione*] Legatus cum Cæsare in Galliam ivit: deinde, accusatus lege Licinia et Junia, ne judicium jure legationis defugisse videretur, in urbem rediit. *Idem.*

Liceret] Jure legationis. Nam qui reipublicæ causa abesset, eum ne vocare in judicium liceret, Memmia lege sancitum erat. Val. Max. iii. 7. *Idem.*

Cap. xv. § 36 *In duobus prodigiis reip.*] In Pisone et Gabinio coss. quibus et provincias, et legatos lege sua Clodius dedit. *Idem.*

Lamb. *voluisti. Ob hasce omnes res, sciasne te severissimorum hominum, Sabinorum, fortissimorum virorum, Marsorum et Pelignorum, tribulium tuorum, judicio notatum; nec post Romam conditam, præter te, tribulem quemquam, tribum Sergiam perdidisse? Atque illud etiam audire ex te cupio: quare, cum ego legem de ambitu tulerim ex S. C. tulerim sine vi, tulerim salvis auspiciis, tulerim salva lege Ælia et Fusia; tu eam esse legem non putes; præsertim cum ego legibus tuis, quoquomodo latæ sint, paream. Cum mea lex dilucide vetet, biennio, quo quis petat, petiturusve sit, gladiatores dare, nisi ex testamento præstituta die; quæ tanta in te sit amentia, ut in ipsa petitione gladiatores audeas dare? Num quem putes illius tui certissimi gladiatoris similem tribunum plebis posse reperiri, qui se interponat, quo minus reus mea lege fias? At si, &c.*

§ 37 *Biennio, quo quis petat, petiturusve sit*] Id Cicero fecit eo consilio,

quia gladiatores dabantur, ut eo munere populus delinitus faveret iis, qui dedissent in petitione magistratuum. *Manut.*

Nisi ex testamento] Nisi moriens aliquis testamento mandasset, uti certo quodam tempore gladiatores darentur. Qua ratione hærere in eo culpa non poterat, qui petens, aut brevi petiturus magistratum, eos ex testamento daret. *Oliv.*

Illius tui] Clodii tribuni pl. qui, Vatinio apud Memmium prætorem accusato, judicium per vim sustulit. *Manut.*

Cap. xvii. § 41 *Alter*] Milo; a P. Clodio. *Idem.*

Alter] Sextius. Tu enim Albinovanum ad accusandum impulisti. *Oliv.*

Illo] Clodio. *Idem.*

Eos] Milonem, et Sextium. *Oliv.*

Ne quid tibi auctoritatis] Nemo consulitur, nisi cui aliquid tribuatur: ei vero, qui testimonium dicat, cur quidquam tribuat defensor ejus, in quem dicitur? Jocatur igitur Cicero cum ait, 'si te in testimonio consuli nolis;' cum ipse sit is, qui nolit eum consulere, ne quid auctoritatis ei tribuisse videatur. Aliquid omnino, quo concludatur interrogatio, videtur desiderari. *Manut.*

PRO M. CŒLIO.

Argum.—M. Cælius Rufus, eques Romanus, cujus extat epistolarum liber ad Ciceronem, adolescens pulcher aspectu, et summo ingenio præditus, post damnatum C. Antonium consularem, quem ipse de majestate accusaverat, factus est familiaris Clodiæ, uxoris quondam Metelli Celeris, impudicæ matronæ, a qua etiam pecuniam mutuam accepit. Cum deinde accusaret Sempronium Atratinum de ambitu, et absolutum rursus in judicium retraheret, Clodia vero suspicaretur a Cælio sibi venenum paratum fuisse; hæc L. Atratino, Sempronii filio, persuasit, ut nomen Cælii deferret lege Lutatia de vi, cum subscriptoribus Herennio, Clodio, et Balbo. Defensum a M. Crasso Cælium, Cicero ipse hac oratione defendit apud Cn. Domitium prætorem, Marcellino et Philippo coss. *Ferrat.*

Ipse quoque Cælius egit causam suam, auctore Quintiliano, lib. ii. cap. 1. et Suetonio de Claris Rhetoribus. *Manut.*

Absolutum hoc judicio Cælium fuisse constat, prætoremque postea fuisse, interfectumque civili bello inter Cæsarem et Pompeium. Scribit enim Cæsar, de Civ. Bell. lib. iii. eum senatus decreto a rep. remotum, a consule senatu prohibitum, et de Rostris, cum concionari vellet, deductum, Turios sese contulisse, ubi ab equitibus Gallis et Hispanis, qui eo missi fuerant, interfectus est. De legibus ab illo latis, Cæsar eodem libro, et Cicero, Fam. viii. 17. De iracundia singulari, Seneca de Ira, lib. iii. De eloquentia, et variis ipsius actionibus, Cicero in Bruto, cap. 79. *Hotom.*

Cap. i. § 2 *Utrum vellet*] Atratinus enim jussus fuerat a patre Cælium accusare: neque poterat non parere patri. *Ferrat.*

Cap. ii. § 5 *In amplissimum ordinem*] In decuriones, qui vicem senatus agebant in municipiis. Senatores enim simul esse poterant Romæ, et in suo quilibet municipio. *Idem.*

Cap. iii. § 6 *Jactatur*] Legendum est, *jaciatur*. Muret. Var. Lect. lib. viii. cap. 19.

§ 7 *Tueri*] Cum patrem defenderim accusatum a Cælio, contumeliose agere cum filio non debeo. *Ferrat.*

Cap. iv. § 10 *Infestum est*] Passive, pro, infestatur: ut pro Amerino, 'filii vita infesta.' Et de Prov. 'excursionibus barbarorum infesta via.' *Manut.* Vide Gellium, Noct. Att. ix. 12.

Cap. v. § 11 *Ad cohibendum*] Modestiæ causa manum intra togam continebant, et cum se in Campo Romæ, vel in castris exercebant, utebantur tunica, ne corporis nuditas appareret. *Ferrat.*

Campestri] Non, ludo campestri, sed, campestri tunicati uteremur; et hoc modestiæ causa. Erat autem campestre vestitus hiemalis supra tunicam. [In hac Manutii adnotatione mendum esse videtur, dum ait, 'Erat autem campestre vestitus hiemalis.' Contrarium indicant Horatii et Asconii verba. *Oliv.*] Unde Horatius de re absurda, 'Penula solstitio, campestre nivalibus auris.' Et Asconius pro Scauro, 'Cato prætor judicium, quia æstate agebatur, sine tunica exercuit, campestri sub toga cinctus.' *Manut.* Hunc locum non aliter intellexit H. Valesius, non probante Grævio, cui 'ludus campestris' est, quæ crebro dicitur 'meditatio campestris' apud Suetonium et alios.

Cap. vii. § 15 *Conjurationis accusatione*] Accusato C. Antonio, collega Ciceronis. Infra. *Manut.*

§ 16 *Iterum arcesseret*] Jam supra dictum est Cælium ambitus crimine L. Atratinum semel accusasse, eundemque absolutum iterum accusasse. Hæ sunt tres Cælii accusationes, quas Cicero in Brut. significat, cap. 79. *Hotom.*

§ 17 *Insulam esse venalem*] Nam si ædicularum Clodii locatio tanti æstimatur, (in quo mendacium est; quia Cælius in iis habitat non triginta millibus, sed decem millibus) quanti æstimabitur insula ejusdem Clodii? Mendacium igitur hoc accommodatum est Clodio, insulam suam vendere cupienti. Insula duplex est, major, et minor: major, ædes aliquot junctæ, viis undique terminatæ; minor, una domus est, viarum ambitu finita. Eam domum, quod ex Plin. xxxvi. 15. licet intelligere, Clodius emit h-s. centies quadragies septies millibus. *Manut.*

Cap. viii. § 18 *Cum de adventu regis Ptolemæi quereretur*] Pulsus a suis civibus Ptolemæus, rex Alexandrinus, Romam se contulit, ut a senatu populoque Romano restitueretur. Eodem tempore legati Alexandrini contra eum venerunt; quorum Ptolemæus magnam partem per insidias sustulit, in iis principem legationis, Dionem Academicum. Objecerat autem accusator, pulsatos esse a Cælio Puteolis Alexandrinos legatos. Quam partem Crassus cum refelleret, questus est de adventu Ptolemæi. Nisi enim venisset Romam, legati non venissent; ita pulsatio Puteolana non nominaretur. In quo usurpavit illud Ennii, 'Utinam ne in nemore Pelio;' ita repetens longinquam causam, unde argumentum sumpserunt accusatores de pulsatione Puteolana, ut repetierat poëta causam ejus amoris, qui Medeam perdidit. Hos versus ex Medea, Ennii tragœdia, recitat scriptor Rhet. ad Herenn. lib. iii. Cic. de Nat. D. iii. 30. *Manut.*

Palatinam Medeam] Clodiam, in Palatio habitantem; quam festive

Cicero Palatinam Medeam vocat, quia Cœlium Atratinus, accusator, ut in Fortunatiano legitur, pulchellum Jasonem appellaverat. *Idem.*

Migrationemque] Quod in Palatium migraverit conducta domo. *Idem.*

§ 19 *Nihil egerit*] Contra Cœlium, cur de injuria non accusaverit. *Idem.*

§ 20 *Congressu et constituto*] Moris fuit, antequam in jus iretur, ut domi apud amicos communes experirentur, si forte sedari ab iis controversia posset. Cic. pro Quintio, et pro Cæcin. *Hotom.*

Cap. x. § 23 *De Dione*] Objecerant Cælio adversarii seditiones Neapoli excitatas; Puteolis pulsatos Alexandrinorum legatos, qui contra regem Ptolemæum Romam venerant; erepta Pallæ bona; interfectum Dionem, illius legationis principem, de quo infra. *Ferrat.*

Cap. xi. § 26 *Bestiæ*] Qui de ambitu damnatus erat. Id ex iis verbis colligo, 'studuisse præturæ.' Defensum a Cicerone, cognoscitur ex lib. ii. ad Q. Fratr. ep. 3. *Manut.*

Eos una] Dixerat alios quosdam cœnasse cum Bestia et Cælio: ex iis quidam aberant, quidam erant Clodiæ amici, coacti proinde quidlibet affirmare in gratiam illius. *Ferrat.*

Germanorum] Verorum; nam cum sint ab Evandro instituti multo ante Romam conditam, id est, ante humanitatem, atque leges, veri et germani sunt Luperci plane humanitatis expertes, cum nomina sodales inter se deferunt. Sodalitates autem ad honorem alicujus Dei institutæ sunt, ut Lupercorum ad honorem Panos. *Manut.* Vide de Senect. 13. Salmasii testimonium. *Oliv.*

§ 27 *P. Clodius, amicus meus*] Non is, qui Clodiæ frater erat, Ciceronis inimicissimus. Hic tertius erat accusator, de numero subscriptorum; alter L. Herennius: Atratinus nomen detulerat, et primas partes agebat. *Manut.*

Cap. xiv. § 33 *Cæcus ille*] Ap. Claudius Cæcus, qui Pyrrhi pacem dissuasit. *Manut.* Vide Cic. in Brut. 14.

§ 34 *Qui simulac pedem limine extulerat*] Statim atque domo ad forum, curiam, vel provincias exiverat, omnes propemodum cives virtute, gloria quæ merces virtutis est, et dignitate honoribusque, qui a populo propter gloriam opinionemque virtutis concedi solent, superabat. *Abram.* De hoc Metello, Fam. v. 2.

Q. illa Claudia] De cujus castitate in Orat. de Harusp. Resp. *Manut.*

Aquam adduxi] Ideone fluvium Anienem in urbem adduxi, ex quo aqua Appia nominatur, ut ea tu in meretriciis tuis et incestis amoribus uterere? *Abram.* Vide ad Att. i. 16.

Cap. xv. § 35 *Quæ in sororem tuam moliris*] Supplevi clausulam istam ex veteribus edd. et Pall. item S. Vict. et Grut. omiserant enim posteriores *in sororem tuam.* Grut. Quo pertineat additamentum illud, equidem non video. Receptum tamen est a Grævio; et idcirco hic propositum volui, quod criticorum obrussa indigere videatur. *Oliv.*

Testimonio tuo] Quia scilicet infamibus et meretricibus testimonium dicentibus nulla fides debet adhiberi. *Abram.*

§ 36 *Perpulerunt*] Legi vult Lambinus *perculerunt.* Grævius vero *pepulerunt*, auctore Gronovio ad Livii iii. 30.

Cap. xvi. § 37 *Cæcilianumne*] Vehementem et durum, qualis a Cæcilio, qui cæteros comicos gravitate vincebat, frequenter inducitur. *Abram.*

Nequidquam] Frustra, nullo fructu. *Manut.*

Mihi sat est, qui] 'Qui' pro quo, antique. Ennius in Hecuba: 'Date

ferrum, qui me anima privem.' *Manut.*

§ 38 *Ille est*] Mitio, apud Terent. Adelph. I. 2. 40. *Idem.*

Decretum] Quæ sibi in singulos dies aliquem semper seligeret, ac decerneret ad explendam libidinem. *Ferrat.*

CAP. XIX. § 45 *Pro se diceret*] Nam et ipse egit causam suam. *Ferrat.*

Inopia] Quod sæpe Juvenalis dicit, sed præcipue Sat. VII. a 104. ad 150.

§ 47 *Ipso inspectante populo*] Nam publica judicia in foro fiebant. *Manut.*

CAP. XXI. § 51 *Alexandrinus Dio*] De quo supra, cap. 10. *Manut.*

Vel in servis . . . . domi necandum] Alii legunt, *vel in servis ad hospitem domini necandum sollicitandis.* Utramque probo lectionem; elegantior tamen videtur illa *domini.* Sic enim servi ad dominum belle referentur. *Abram.*

§ 52 *Venerem illam tuam*] Simulacrum Veneris, auro exornatum, habere Clodia in sacrario suo dicebatur. *Manut.*

Spoliatricem] Ad quam aurum, amatoribus ademptum tuis, deferre soleres; ut mirari jure liceat, ab eadem Venere, cæterorum spoliatrice, abstulisse te aurum quod Cœlio dares. *Idem.*

CAP. XXIII. § 56 *Num petivit*] Num Clodia petivit aurum a Cœlio? Nam si petivit, quo teste? Si non petivit, hæc certe non videtur esse causa, cur ei venenum Cœlius dare voluerit. *Manut.*

Ne crimen hæreret] In Cœlio. Quod crimen? Auri a Clodia sumpti. *Idem.*

Num quis objecit] Ei de auro. Quod si nemo objecit; quid erat, cur timeret ne crimen hæreret? *Idem.*

Nemini nomen detulisset] Neminem in judicium vocasset. *Idem. Neminis,* Pantagathus; et paulo post, *sui familiaris absoluti.* Ursinus.

Iterum eadem de re] Bis enim Cœlius in judicium de ambitu vocavit Atratini accusatoris patrem. Supra: 'Accusari ab ejus filio, quem ipse in judicium et vocet, et vocarit.' Infra: 'Nomen amici mei de ambitu detulit; quem absolutum insequitur, revocat.' *Manut.*

CAP. XXIV. § 59 *Q. Metellus*] Clodiæ vir, supra nominatus. *Idem.*

Abstraheretur] Significat hunc a Clodia uxore veneno sublatum; qua de causa Clytemnestra dicta est, allegorice, et ænigmatice, 'quod ut illa ferro virum Agamemnonem, sic hæc Metellum interfecerit.' Quintilian. VIII. 6. *Hotom.*

Quanta impenderet procella urbi] Ex consulatu C. Cæsaris, propter leges, quæ ferebantur. Obiit Metellus Celer Cæsare et Bibulo coss. *Manut.*

§ 60 *Furenti*] P. Clodio, tribuno pl. cum me patria expulit. *Idem.*

Fratri suo patrueli] Non quod nati essent duobus fratribus, sed quod mater Clodii soror esset patris Metelli Celeris. *Idem.*

Incipientem furere] Ad plebem transire conantem, cum Herennius, tribunus pl. legem de eo ad plebem traducendo promulgabat; in quo obstitit Celer consul. Vide Attic. I. ep. 13. *Idem.*

Eliciat] Suspicor *ejiciat* legi debere. *Muret.* Var. Lect. II. 17.

CAP. XXV. § 61 *Ad balneas Xenias*] Baiarum partem, sumpto nomine ab hospitibus accipiendis. *Idem.*

Hinc illæ lacrymæ] Hinc odium Clodiæ, quod se contemni doleret, quod discidium ferre non posset. Verba Sosiæ sunt apud Terentium in And. act. I. 1. 99. *Idem.*

CAP. XXVI. § 62 *Quadrantaria illa permutatione*] Dicit, 'illa,' tamquam de re nota: fama enim pervulgata erat, quod ex Plutarcho liquet, adolescentem quendam in Clodiæ loculos pro nummis argenteis quadrantes æreos immisisse. Cum hoc joco al-

terum conjungit, balneatori Clodiam, facta sui copia, familiarem esse potuisse; ut stuprum quasi loco quadrantis esset, quem balneator ab iis, qui lavarent, mercedem suam accipere soleret. Et in hoc quoque quadrantaria permutatio est, quadrante in stuprum permutato. Horat. lib. I. sat. 3. 'quadrante lavato.' Seneca rem quadrantariam balneum vocat, ep. 86. Juvenalis sat. 6. 'Cædere Sylvano porcum, quadrante lavari.' *Idem.*

§ 63 *Nisi a viris honestissimis*] Mea sententia delendum est *nisi*. Negatur enim, Clodiam id impetrare potuisse, quamquam potens admodum esset, a viris honestissimis. Ad negandum autem sufficit *numquam*: si addatur *nisi*, ex negatione fiet affirmatio. *Idem.* Si dicitur εἰρωνικῶς, cur *nisi* deleatur? *Oliv.*

Cap. xxvii. § 65 *Maximi facinoris crimen*] Duplex esse potest sensus: 1. se non solum testes, sed etiam accusatores et actores in causa periculosa et maximi facinoris profiterentur: 2. periculum adirent, ne, veneno in ipsorum manibus deprehenso, et calumniæ in Licinium, et veneficii auctores, dicerentur, et ita crimen in se revocarent. *Abram.*

Mimi, non fabulæ] 'Mimus,' actio histrionica, turpissimorum facinorum imitatrix. Ovid. Trist. II. 115. 'Scribere si fas est imitantes turpia mimos.' Horum clausula nulla erat ut in comœdiis, sed abrumpi strepitu et tumultu aliquo solebant. *Hotom.*

Cap. xxix. § 68 *Manumissi*] Ut optime de domina meriti, ad quam tantum facinus detulissent. *Manut.*

Crimen Cælio quæsitum] Ut ideo manumissi viderentur, quia fideles in dominam fuissent, eique de veneno significassent. *Idem.*

Quæstio sublevata] Quis non videt, *sublata* esse rectius? Quæri enim de servis manumissis non licebat. *Idem.*

Cum causa] Causa videbatur hæc, quia Cœlianum facinus ad dominam detulissent: sed alia causa erat, nempe, ut multarum rerum consciis præmium persolveretur. Animadvertendum loquendi genus, 'cum causa,' pro, per speciem, per similitudinem. *Idem.*

§ 69 *Obscænissima fabula*] Refert vulgi rumorem, existimantis quæsitam illam pyxidem fuisse ad rem turpem; neque tamen explicat quid illud sit. *Ferrat.*

Si est factum] Turpe illud: quod de pyxide vulgatum fuerat, dubitat, verumne sit, an fictum. Si verum est, inquit, id non fecit Cælius, sed aliquis alius adolescens; si fictum, libido Clodiæ fecit illud credibile. *Idem.*

Cap. xxx. § 71 *Camurti et C. Eserni*] Incertum est, quodnam illi crimen commiserint in gratiam Clodiæ, et quodnam stuprum illud Vettianum fuerit. *Idem.*

Afrania fabula] Et hoc obscurum, quid Vettiano stupro simile haberet in suis fabulis Afranius. *Idem.*

Cap. xxxi. § 74 *Præclari in remp. beneficii*] Cæso cum omnibus copiis Catilina. *Manut.*

Nocuit opinio] Accusatus de majestate, quod in Macedonia provincia male remp. administrasset, eo maxime nomine damnatus est, quod crederetur conjurasse cum Catilina. *Ferrat.*

§ 76 *In hanc ætatem*] Erat annos natus 31: nam sexennio post ædilis fuit; ad quem magistratum exigebatur annus 37. *Idem.*

§ 77 *Purpuræ genus*] In tunica. Nam etsi nondum erat senator, tunica tamen purpureis distincta clavis utebatur; quod equitibus Romanis licebat. Hac igitur purpura delectabatur Cælius elegantiore, et splendidiore, quam fere adolescentes reliqui solerent. *Manut.*

DE PROVINCIIS CONSULARIBUS.

Argum.—Provinciæ hoc loco dicuntur regiones extra Italiam, in Romanorum ditionem ita redactæ, ut non suis, sed Romanis legibus uterentur; et magistratus acciperent ab urbe missos cum imperio, qui jus dicerent, resque omnes administrarent. Mittebantur vel consules, vel prætores, ut placebat senatui. Quæ dabantur consulibus provinciæ, appellabantur consulares; quæ prætoribus, prætoriæ; neque ulla erat, quæ non posset fieri, ex prætoria, consularis; et, ex consulari, prætoria. Consules in provincias non proficiscebantur, nisi cum essent perfuncti consulatu; easque obtinebant, quoad sibi succederetur. Ante latam legem Semproniam designatis consulibus decernebantur provinciæ. Ex lege Sempronia, antequam designarentur in sequentem annum consules, necesse fuit decerni, quæ futuræ essent provinciæ consulares. Quod idcirco videtur constituisse C. Gracchus, legis auctor, ne id fieret deinceps, quod olim factum fuerat, ut, si consulatum adepti essent homines, magis apud plebem gratiosi, quam apud optimates, daret illis senatus non nisi viles provincias. Anno U. C. 697. quo anno hæc habita oratio est, Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus et L. Marcius Philippus consules ad senatum retulerant, ut futuris consulibus provinciæ decernerentur. Tenebat tunc Macedoniam, Achaiam, et Thessaliam L. Calpurnius Piso, Cæsoninius; A. Gabinius Babyloniam, Persidem, et Syriam; C. J. Cæsar Gallias cis et trans Alpes uno imperio conjunctas. Erant plerique senatores male in Cæsarem animati, ut quem nimium esse popularem arbitrarentur; eique omnes, qui ante Ciceronem sententias dixerant, uno duntaxat excepto P. Servilio, aut imperium omnino abrogandum censuerant, aut certe, detracta alterutra Gallia, minuendum. Cicero futuris consulibus eas decernit provincias, quibus Piso et Gabinius præerant: hos esse revocandos; quod neque dignum laude quidquam gererent; et omnia avare, crudeliter, superbe administrarent: Cæsarem in provincia utriusque Galliæ relinquendum, ut fortissimas nationes illas domare pergat, et bellum jam affectum, tandem conficiat. Status igitur hujus orationis juridicialis est: quæritur enim, sitne utile reipublicæ, illos revocari e provinciis, hunc in provincia retineri. Genus causæ est deliberativum: nam et in curia sententia dicitur, et ad communem utilitatem, tamquam ad scopum, collimat orator. Ab utili itaque, et ab honesto sæpius argumentatur; sed ei adjunguntur multæ ex genere demonstrativo amplificationes, dum aut Piso Gabiniusque vituperantur, aut Cæsar laudatur. Itum est in Ciceronis et P. Servilii sententiam; revocati Piso et Gabinius rediere in urbem, ille anno 698. hic 699. *Fronto Ducæus.*

Cap. I. § 1 *Si quis vestrum*] Quoniam probe noverant senatores omnes, Pisonem et Gabinium Ciceronis esse inimicos, facile poterant suspicari, eum odio impulsum potius, quam studio in rempublicam suo, sententiam esse dicturum; hanc statim ex eorum animis evellere nititur opinionem. Atque hæc exordii est communis sententia, in quo etiam conatur adducere in odium adversarios; eorumque nomen traducit apud senatum, tamquam hominum de republica male meritorum. Prudenter igitur amovet impedimenta omnia, quæ sibi officere poterant, ne sua senten-

tia comprobaretur. Nam si aliqua perturbatione commotus, videatur quis sententiam dicere, non tam reipublicæ commodo, quam libidini propriæ videbitur satisfacere velle. *Manut.*

Quid mihi sentire necesse sit] Non quidem omnino necessarium erat, ut ita sentiret orator, revocandosque existimaret e provinciis duos illos consulares; sed ex hypothesi, ut aiunt, si nimirum more suo vellet, id quod esset e republica suadere. Hoc enim innuit, ea conditione, iisque moribus esse homines illos, ut, velit, nolit, ita sentire cogatur, neque possit illos in provinciis relinquere, quin de republica male mereatur. *Idem.*

Ac, si princeps] Si auctorem hujus sententiæ haberem neminem, eamque princeps ac primus dicerem, laudaretis profecto quod sententiam dixissem reipublicæ utilem. *Si solus* ita sentirem, ex ea ipsa solitudine videri quidem posset hæc sententia minus reipublicæ utilis, quam nemo comprobasset: sed si minus laudaretis sententiam, *ignosceretis* certe, &c. *Idem.*

Cap. ii. § 3 *Quatuor sunt provinciæ*] Hæc propositio est orationis, cui partitio ipsa conjuncta est. Neque enim narratione est opus in deliberationibus. Satis itaque oratori fuit, significare verbo, quasi ad transitionem, quis esset rei ac deliberationis status. *Manut.*

Hunc ordinem condemnarint] Nam qui Ciceronem condemnarunt, qui nihil nisi auctore senatu gesserat, senatum ipsum condemnasse intelliguntur. *Hotom.*

Fidem publicam] P. Manutius recte *fidem publicam* dixit esse fidem Ciceroni datam a senatu, cum ejus jussu in carcere necavit Catilinæ socios. *Græv.*

Perpetuam populi Romani salutem] Huc facit quod scripsit Cicero de Leg. iii. 12. 'Ita se res habet, ut, si senatus dominus sit publici concilii, quodque is creverit, defendant omnes, et, si ordines reliqui, principis ordinis consilio rempublicam gubernari velint, possit, ex temperatione juris, cum potestas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri moderatus et concors civitatis status.' Si juris illa temperatio concordem civitatis statum continet, in quo ejus est posita salus: hanc ergo vexavere improbi consules, qui senatus auctoritate exterminata, populo inconsultam potestatem dedere. *Ducæus.*

§ 4 *Via illa nostra ... militaris*] De hac militari via per Macedoniam usque ad Hellespontum, agit Nic. Bergerius, in Militarium Viarum Historia, iii. 44. quo lectorem remitto.

§ 5 *Superbissimo delectu*] Non qui ab homine superbo sit habitus, sed, ut admonet Manutius, eodem modo, quo 'superbissimum judicium aurium' dixit, Orat. cap. 44. quod nimirum nihil, nisi quod perfectum sit, admittit. *Ducæus.*

Durissima conquisitione] Conquisiti diligentissime, et sacramento adacti, nulla cuiquam data missione. *Idem.*

Cap. iii. *Vastitate*] Sterilitate et solitudine locorum, et inopia rerum omnium. *Græv.*

Ut, quod est indignissimum, scelus imperatoris in pœnam exercitus expetitum esse videatur] In loco difficili atque obscuro, alias aliorum conjecturas vide apud Grævium. Nunc, si jus est mihi dicendæ sententiæ, Ciceronem opinor scripsisse, *ut, quod est indignissimum, scelus id in pœnam exercitus expetitum esse videatur.* Cum enim in substantivis nominibus vis demonstrandi major sit, quam in adjectivis, *scelus* vocat ipsum, de quo agit, Pisonem. Quærit Gulielmius, A quibus Piso expetitus imperator? Respondere sibi poterat ipse: Fuit expetitus a Clodio et Clodianis, a quibus provinciam et copias accepe-

rat. Eandem continet sententiam id quod edidit Lambinus, *ut, quod est indignissimum scelus, is imperator in pœnam exercitus expetitus esse videatur.* Nam *id scelus,* est *is imperator.* Sed in illo, *id scelus,* plus est caloris oratorii. Quocirca Lambinianam lectionem opinor meram esse alterius explicationem. Ait Gruterus hoc esse satis frigidum, si Piso dicatur *expetitus esse imperator in pœnam exercitus.* Credo fore multos, qui aliter sentiant, et hic sensum videant apprime accommodatum ad id quod volebat Cicero. Volebat autem concitare odium in Pisonem, atque in ejus fautores. *Oliv.*

Achæos] Achaia, proprie appellata, de qua Plinius, I. 5. et Sigonius de Ant. Jure Prov. I. 9. uno imperio conjuncta fuit cum Macedonia; et continebat ipsa Græciam et Epirum. *Ducæus.*

Portorium Dyrrhachinorum] Vectigal, quod apud Dyrrhachium pendebatur pro mercibus, quæ vel exportabantur ex ea regione, vel in eam importabantur. Plura Sigonius, de Ant. Jure Civ. Rom. I. 16. *Idem.*

§ 6 *Jurisdictionem in libera civitate*] Insignis locus, unde intelligitur, ex civitatibus, quas populus Romanus in suam potestatem redegerat, alias fuisse in provinciæ formam redactas, in quibus magistratus populi Romani jurisdictionem exercebat; alias liberas, quæ suis legibus et magistratibus utebantur. *Hotom.*

Cap. IV. § 7 *Cæsonine Calventi*] Vide Orat. in Pison. cap. 14.

Generi] J. Cæsaris.

§ 8 *Posterior*] Hoc est, improbior, nequior. Ut enim in censendis æstimandisque hominibus, ponuntur in prima classe boni ac probi, ita improbi et nequam in postrema. *Ducæus.*

§ 9 *Semiramis*] Gabinius: ob mores effœminatos, qui describuntur in Orat. pro Sextio, cap. 8. et quod Assyriæ regno potita sit ea mulier, de qua Justin. I. 2. *Idem.*

Cap. V. § 10 *Custodias sustulit*] Publicani servos habebant in regionum finibus, ad portas urbium, ut nunc quoque fit, qui vel obambulantes, vel sedentes explorabant, quid importaretur, exportareturve. Hæ sunt 'custodiæ,' quas sustulit Gabinius. *Ducæus.*

Publicani servum] Servi publicanorum ii dicebantur, quorum opera utebantur publicani ad exigendas pecunias. Corrupta Latinitas eos appellavit 'servientes:' quæ vox, ex trita littera *v*, et sequente mutata de vocali in consonantem, mansit in populari Gallorum sermone. *Idem.*

§ 12 *Lege censoria*] Qua publicanis, si quando accidat ut propter hostes minime possint vectigalia exigere, datur remissio. Æquum etiam videtur, ut eadem conditione sint publicani Syriæ, quandoquidem ab hoste Gabinio fuerunt prohibiti, ne vectigalibus fruerentur. *Idem.*

Retinete] Ironia. *Idem.*

Anno superiore] Senatus ut superioris anni vulneribus mederetur, primum omnium Ciceronem ab exilio revocavit, deinde deliberavit de universa republica. Censebant multi omnes leges Clodii per vim et contra auspicia latas esse abrogandas, atque inter cæteras eam, qua Pisoni Macedoniam, Gabinio Syriam decreverat: sed cum inter eas una esset maxime popularis, qua remissis semissibus et trientibus frumentum de publico plebi dabatur, senatui liberum non fuit, quod cupiebat, decernere, cum præsertim eo tempore propter famem seditio timeretur, nec hujus legis abrogatione plebs exacerbanda videretur. *Abram.*

Præmiis] Provincias præmia vocat scelerum, quia Clodius eas decrevit coss. quod Ciceronem et patriam prodidissent. *Idem.*

Cap. VI. § 14 *Exostra . . . siparium*] Voces theatricæ. *Exostra,* ma-

china spectatoribus res intus gestas patefaciens ; *siparium*, eas tegens. *Ducæus.*

Cap. vii. § 15 *Mastrucatis*] Mastruca vestis erat Sardorum e pellibus. *Turn.* quem vide Advers. xx. 9.

Græcum hominem] Non quod natus in Græcia esset Albucius, sed quoniam 'doctus Græcis litteris,' vel potius 'pene Græcus,' ut ait Cicero, Brut. 35. Item de Finib. i. 3. *Ducæus.*

§ 16 *Ejus exitum expectet*] Reversus e Sardinia T. Albucius, de pecuniis repetundis postulatus fuit; et Athenas exul abiit. *Idem.* Vide Commentar. in Brut. 35.

Ignominia senatus] Id est, quam senatus imposuit. Quemadmodum Æneid. ii. 436. 'vulnus Ulyssis' est, quod Ulysses inflixerat, ut Servius interpretatur. Videri potest Gellius ix. 12. *Idem.*

§ 17 *Atqui duas Gallias qui decernit consulibus duobus, &c.*] Transit ad alteram confirmationis partem, quæ est de Cæsare in provincia retinendo, quæ duas Gallias, citeriorem et ulteriorem conjungebat. Sed antequam suam confirmet sententiam, alienas quasdam refellit ; eorum nimirum, qui suadebant, ut Cæsar potius revocaretur, et duæ Galliæ, diviso imperio, designandis consulibus decernerentur: vel, alterutra Gallia Cæsari adempta, alteruter, vel Piso, vel Gabinius revocaretur. Posteriorem hanc partem eo refellit, quod cum pares sint scelere, debet esse par utriusque conditio. *Idem.*

Faciam, inquit, illas prætorias] Exponit, ac refellit alteram sententiam, quæ duas Gallias, Cæsari ademptas, duobus futuris consulibus decernebat. Per quamdam prosopopœiam, loquentem facit auctorem ejus sententiæ. Si revoco, inquit, Cæsarem, non idcirco Pisonem et Gabinium retineo in provinciis, quas obtinent. Immo vero id ago, ut illis succedatur statim. Nam quas obtinent provincias, illas faciam prætorias, hoc est, ut diximus, dabo administrandas prætoribus. *Idem.*

Si hic sinat] Responsio est Ciceronis: Modo hic sinat. Cum diceret hic, gestu designabat tribunum. *Idem.*

Decernam easdem prætorias] Hoc dicit: Quia non potuerunt in suas provincias ire consules, nisi post annum; *decernam*, Syriam et Macedoniam fore interim *prætorias;* ut eas *prætores annuas habeant,* administrentque per eum annum, quo anno magistratum in urbe gerent consules, quibus fuerint decretæ. Revera facta est Macedonia prætoria in annum, et Q. Anchario data. *Idem.*

Cap. viii. § 18 *Familiarissimi*] Quis hic fuerit interpellator, incertum est. *Idem.*

Annon Tib. Gracchus] Vide Gell. vii. 19. Gratularer amatoribus Ciceronis, si omnes, quas attigit, historias indicare possem sic explicatas. *Olivet.*

§ 19 *Provinciam extra ordinem decernebant*] Cum tribus modis extraordinariam provinciam obtinere diceretur quispiam, 1. si privatus esset, 2. si prorogaretur illi imperium, 3. si magistratus ipse nominatim in provinciam mitteretur, quæritur, quomodo Marius extra ordinem gesserit bellum adversus Gallos. An quod erat privatus? Nequaquam; nam in singulos annos consul reficiebatur. An prorogato imperio seu per populum, seu per senatum? Multo minus; iis enim, qui jam magistratu abiissent, prorogabatur imperium: at Mario, jure consulatus, quotannis provincia debebatur. Quid igitur dicendum est? Decretum a senatu factum fuisse, idemque renovatum quotannis, ut Marius consul, sine sorte, et nominatim provinciam illam administraret. Hi ergo senatores, qui Mario provinciam extra ordinem

decernebant, ita singulis annis decernebant, ut sublata provinciarum consularium sortitione, eam nominatim Marius haberet, in qua bellum cum Gallis gerebatur. *Ferrat.*

Cap. ix. § 20 *Lepidus*] Videatur A. Gell. xx. 8.

Summi poëtæ] Ennii.

§ 23 *Olim*] Tempore conjurationis Catilinariæ. *Ducæus.*

Rursum] Tempus innuit, quo urbe pulsus est a Clodio. Nam, ut sæpe dicit, quærebat causam cædis Clodius, ut initium faceret ab ipso Cicerone, si voluisset hic, ut multis millibus adolescentium stipatus erat, in urbe digladiari. Ita ut dicat Cicero, se iterum videri servasse cives suos, quod noluerit pati, ut pro se decertarent. *Idem.*

Cap. x. § 24 *Partim*] Hoc est, alii. Exempla collegit J. F. Gronovius, Observat. iii. 2. Rationem explicavit G. J. Vossius de Construct. c. 64. Sensus ergo est: Cum alios illorum haberem familiares; alios in capitalibus causis defendissem. *Oliv.*

Uno scelere] Cum in templum Bonæ Deæ, muliebri vestitu libidinis causa penetravit. *Manut.*

Cap. xi. § 27 *In quo ego*] Locus hic omnino probat, usque ad Ciceronem consulem, dies non plures quinis fuisse tributos supplicationibus. Duplicavit numerum Cicero consul in gratiam Pompeii; triplicavit in gratiam Cæsaris; qui post paulo quadruplicatam dierum viginti supplicationem habuit, ut ipse narrat de Bell. Gall. lib. iv. *Ducæus.*

Supplicationem dierum duodecim] Assentior iis, qui censent legendum *decem dierum*, quod ex præcedentibus verbis clare patet, *duplicata est supplicatio.* Græv. Ita olim Manutius, cui plane assentitur Fronto Ducæus.

§ 28 *Relatum est . . . de stipendio*] Propterea quod cum auxisset suas legiones Cæsar, opus illis fuit novo stipendio, quod a senatu petendum fuit. *Ducæus.*

Actum est de decem legatis] Qui confecto tantum bello mittebantur ad res provinciæ componendas: hinc subjicit, 'Alii exempla quærebant,' nondum scilicet confecto in Gallia bello. *Ferrat.*

Cap. xii. § 29 *At ego idem nunc*] Cum ego illa, ad Cæsaris dignitatem magis, quam ad reipublicæ utilitatem facientia, supplicationem quindecim dierum, amplificationem stipendii, missionem decem legatorum decreverim interpellante nullo, quid est quod nunc interpeller, neque permittar quæ sentio dicere, ubi id decerno, quod non ad Cæsaris aliquod, sed ad maximum reipublicæ commodum attinet? *Ducæus.*

Nam ipse Cæsar] A Cæsaris ipsius persona, et ab adjunctis argumenta ducit, quibus probet, nihil esse cur ii, qui favent Cæsari, eum velint manere in Gallia; quoniam nihil sit, cur id velit ipse; et multa sint cur Romæ malit esse. Si ergo vult illic manere diutius, hoc vult idcirco, quoniam utile est reipublicæ: quæ una etiam ratio Ciceronem impellit, ut Cæsarem in provincia retinendum esse censeat. *Idem.*

Quid porro tot victoriis] Non est, inquit, quod dicatur velle Cæsarem manere in Gallia, ut clarioribus victoriis, et propagatis longius imperii finibus, suam ipse famam amplificet. Quid enim illustrius in re militari potest esse, quam illæ sunt victoriæ, quas hactenus retulit? Quid est ultra oceanum, qui orbem terrarum terminat, et quo imperium populi Romani Cæsar terminavit? *Idem.*

An dies auget ejus desiderium] Quasi dicat, inquit Manutius, Oblivionem potius, quam desiderium tempus auget. Quem enim aliquamdiu non vident homines, assuescunt tandem non videre, non desiderant, penitus obliviscuntur; atque ut longo temporis

intervallo viriditatem amittit laurea illa, quam accepit Cæsar, cum est ob victoriam ab exercitu salutatus imperator, ita ipsæ ejus victoriæ gratiam perdunt, quam habebant in publicum, tunc cum essent recentes. Hanc orator comparationem ingeniose contraxit in metaphoram. *Idem.*

§ 31 *Ut Asia, &c.*] Asiam hoc loco appellat eam Asiæ Minoris partem, quæ fuit in ditione regum Pergamenorum, Eumenis, et Attali ejus, qui heredem populum Romanum testamento reliquit. Ea continet Ioniam, Cariam, et magnam partem Phocidis. Hanc autem Asiam tribus ait cingi provinciis, Ponto nimirum, ubi regnavit Mithridates; Armenia, ubi Tigranes; et Syria, quam Judæorum regibus, aliisque Pompeius eripuit. Refert Plinius H. N. VII. 26. dixisse Pompeium ' in concione, cum de rebus suis dissereret: Summa summarum in illa gloria fuit, Asiam ultimam provinciarum accepisse, eamdemque mediam patriæ reddidisse.' *Ducæus.*

CAP. XIII. § 32 *Bellum Gallicum*] Satis imperatoribus Romanis fuit, si Gallorum compescerent impetus: cæterum eos nunquam provocarunt; ne ipse quidem Marius, ad quem populus Romanus confugit, strage trium exercituum, quos Ambrones Galli, cum Tigurinis conjuncti, deleverant, et horum in Italiam venientium metu consternatus. Ambronas quidem vicit Marius ad Aquas Sextias, eamque gentem funditus abolevit; post etiam Cimbros ac Teutonas, qui cum Ambronibus conspiraverant, ingenti clade fudit; at in Galliam arma non intulit. *Idem.*

Refutandas] ' Refutare ' nativa et propria significatione, quam ex Festi, et aliorum fragmentis expressit Jos. Scaliger, est ollam, cum fervens paulo plus exuberat, injecta aqua compescere. Hæc metaphora quam sit ad rem idonea, intelligit, qui non ignorat, quæ ingenia forent gentis Gallicæ. An sint nunc eadem, nihil ad Tullium. *Idem.*

Pontinius] Vide Catil. III. 2.

Allobrogum] Quidam recentiores geographi aiunt Allobrogum olim fuisse, quantumcumque terrarum diœcesibus Viennensi, Genevensi, Gratianopolitana, ac Mauriennensi continetur. Huic sententiæ facile accesserim. *Hadr. Vales.* Notit. Gall.

§ 33 *Compulit*] Compellere, inquit Servius in Ecl. II. 2. proprie est in unum locum diversa animalia cogere. Quæ metaphora apprime facit ad scopum oratoris. Significat enim id esse Gallis Cæsarem, quod est homo pecudibus, quas in unum vel gregem, vel armentum cogit. *Ducæus.*

Semitam tantum Galliæ] Galliam Narbonensem intelligit, quæ jampridem Domitii Ænobarbi, Fabii Maximi Allobrogici, et aliorum armis in populi Romani ditionem concesserat. *Semitam Galliæ* vocat, quod ea provincia esset velut aditus quidam patefactus ad cæteras Galliæ regiones. *Abram.*

Restitimus semper lacessiti] An ergo, quotiescumque decertarunt cum Gallis Romani, ab illis lacessiti, sic eorum excepere impetum, ut nihil cladis acceperint? Atqui sæpe a Gallis cæsi, fugatique sunt; ut ab illis aliquando Galli. Hoc vult: Quoties cum illis dimicatum fuit, id fecimus provocati; defensores fuimus semper, nunquam oppugnatores. *Ducæus.*

CAP. XIV. § 34 *Quæ jam licet considant*] Juverit eloquentiæ studiosos conferre quæ in eamdem sententiam habentur Orat. in Pison. cap. 33. *Idem.*

Impolitæ vero res, et acerbæ, &c.] Si prius devocetur e provincia Cæsar, quam opus absolverit, et Gallos jugo assuefecerit; si res, quas inchoavit, imperfectas relinquat; eveniet, ut Galli, quamvis nunc prostrati, posthac resurgant, et resumptis viribus

atque animis, bellum instaurent. Gallicæ *res* dicuntur *impolitæ*, ut opera, quibus artifex supremam manum non addidit; *acerbæ*, ut fructus, ante maturitatem lecti; *accisæ*, ut surculi non stirpitus excisi, qui repullulant. *Idem.*

§ 35 *Quare sit in ejus tutela*] Concludit, non esse devocandum e Gallia Cæsarem, etiam si velit; sed relinquendum ad tutelam ejus nondum confirmatæ, et quasi adolescentis provinciæ. *Idem.*

Cap. xv. § 36 *Sciscere legem*] Vatiniam, quam esse legem negabant, quippe latam contra auspicia. Eam autem servabat, qui citeriorem Galliam illa lege Cæsari datam adimere non audebat. *Ferrat.* Vide Indiculum Legum.

Defensorem] Nam populi donum tueri poterat tribunus pl. intercedendo, nisi elapsum foret quinquennium a lege præfinitum. *Ferrat.*

§ 37 *Boni senatoris*] Bellum enim Gallicum vult a Cæsare confici, cum ulteriorem Galliam non adimat. *Idem.*

Kal. Jan.] Sensus est: Consul Kal. Jan. debet habere provinciam. At, qui sortietur Galliam citeriorem, in toto consulatu erit sine provincia. Quin etiam Januario et Februario anni subsequentis non habebit provinciam, quæ illi Kal. Mart. repente nascetur, elapso quinquennio lege Vatinia præscripto. *Idem.*

Paludatus] Magistratus provinciales ab urbe proficiscebantur paludati. *Idem.* Vide Fam. xv. 17.

Cap. xvi. § 38 *Gratis*] Quid sit 'decernere alicui honores gratis, quod ita meritus est,' ego sane non intelligo. Qui sunt illi honores, qui gratis dantur? Num qui dantur iis, qui illos non sunt meriti? Nugæ. Legendum sine hæsitatione cum Grutero, *grati*. Si Cæsari tribuitis honores, quos meritus est bene gesta republica, grati estis erga illum, qui ejus merita in rempublicam agnoscitis: sin etiam propter hanc causam ei honores eximios decrevistis, ut tantum virum adjungeretis ordini senatorio, a quo fuerat aversus, sapientes fuistis ac divini. Hoc est, nihil potuistis facere sapientius et divinius, quia hoc consilium maxime faciebat Ciceronis sententia ad stabiliendam et firmandam rempublicam contra machinationes improborum. *Grævius.* Optime: sed Gruterus tamen *grati* non admisit in contextum.

Diffisi] Posse per senatum assequi, quæ suæ dignitati debita esse putaverint. *Ferrat.*

§ 39 *Perpetuoque*] Divinus hic fuit Marcellinus. Nam reipsa anno sequenti per alterum quinquennium a populo Galliam Cæsar obtinuit; post Cæsarem, nec multo post, M. Antonius; unde bellum civile. *Idem.*

Tradat] Innuit, neminem fore, qui Galliam a populo obtinere possit, invito Cæsare. *Idem.*

Cap. xvii. § 41 *Ut quinqueviratum*] Vide Fabricium, in Historia Cic. ad annum 694.

Me in tribus sibi conjunctissimis consularibus esse voluit] Præter Ciceronem, qui, sine controversia, tertius est, quinam duo reliqui? Pompeius gener, inquit Manutius, et Piso socer. Manutio assentitur Hotomanus, utrique Grævius. Siccine Piso consularis dicitur, qui tantum anno sequenti consul fuit? Vell. Paterc. ii. 44. 'Cæsare igitur consule, inter eum, et Cn. Pompeium, et M. Crassum, inita potentiæ societas.' En duo Cæsari conjunctissimi consulares, Pompeius et Crassus. Cum Ciceronem tertium esse cuperet, ut hic desciscceret ab optimatibus, obtinere non potuit. *Ferrat.*

Legationem] Vide ad Attic. ii. 19.

§ 42 *Traduxit ad plebem*] P. Clodium, qui, nisi plebeius e patricio factus fuisset, neque tribunus plebis esse potuisset, neque Ciceroni nocere. *Id.*

Non quo alienum mea dignitate arbitrarer] Notat hanc sententiam Hotomanus, ut illi alteri repugnantem: 'Ego illa ornamenta, quibus ille me ornabat, decere me, et convenire iis rebus, quas gesseram, non putabam.' Hotomano responderet Cicero: Nihil in iis pugnæ est. Ego consularis poteram legatus esse Cæsaris, neque id alienum mea dignitate arbitrabar: sed neque illa legatio, neque ornamenta duo alia, quibus ornare me volebat, quinqueviratus, et consiliorum societas, me decebant, aut conveniebant iis rebus, quas gesseram. Me enim, qui semper in optimatium partibus fuissem, non decebat transire ad populares. *Olivet.*

Cap. xviii. § 43 *Ecce illa tempestas*] Hac metaphorarum congerie notat annum, quem Gabinius et Piso consules, tribunus plebis P. Clodius, adeo turbulentum, et Ciceroni memorabilem reddiderant. *Ducæus.*

De ejus actis] Vide Orat. pro Sextio, cap. 7.

Ultimi temporis] Hoc loco 'ultimum' tempus, est primum; illud nimirum relegenti vestigia, et, ut ait Horat. Sat. i. 6. 94. 'certis annis ævum remeare peractum' satagenti, ultimum occurreret. Sic Virgil. Æn. vii. 49. 'Tu sanguinis ultimus auctor,' id est, primus, inquit Servius. Catullus, iv. 15. 'ultima ex origine.' Quod Virgilio est, 'prima ab origine.' Porro designat Cicero tempus adolescentiæ, 'familiaritatisque, et consuetudinis' suæ cum Cæsare. *Ducæus.*

Cap. xix. § 44 *Præsertim cum mihi iidem illi concesserint*] Id est, cum fecerint ipsi, ut jure meo possim nunc Cæsaris acta defendere. Cur enim, quod in Clodio faciunt, ego in Cæsare non faciam? Catonem hæc petunt. Is pro prætore missus in Cyprum fuerat ad res componendas: miserat populus, rogationem tulerat P. Clodius tribunus plebis. Reversus Cato cœpit Clodiani tribunatus acta defendere, quæ Cicero contendebat esse rescindenda: non enim fieri id poterat, quod Cicero volebat, quin irrita fierent ea omnia, quæ in Cypro gesserat Cato. Nam si irrita erat lex, quæ Catoni dederat potestatem prætoriam, irrita erant quæcumque fecerat potestate prætoria, quam habebat nullam. De Catonis conjunctione cum Clodio, vide quid scripserit Tullius ad Lentulum, Fam. i. 7. et 9. *Idem.*

§ 45 *Funus justum et indictum*] Eadem est sententia in Orat. pro Domo, c. 16. Porro *funus indictum*, sive 'indictivum,' ut scribit Festus, erat id, ad quod per præconem populus evocabatur. Quis autem hic vir fuerit, auctoritate et eloquentia commendabilis, qui hanc protulit sententiam, quærunt interpretes; an Cato, Bibulus, Domitius, Marcellus? At quis hoc mortalium scire potest? Catonem excludunt, quoniam tum aberat, nondum e Cypro revectus, cum ageretur de reditu Ciceronis. Cur autem id Cato non dixerit in senatu, cum Cicerone altercans de tribunatu et actis Clodii? Certe quisquis hoc dixit, id, credo, voluit intelligi: Quemadmodum in funeribus justis et indictis servantur præscripti ritus, sic in ea rogatione nihil factum esse contra auspicia. *Idem.* Facit huc quoque quod observavit Henricus Norisius, Cenotaph. Pisan. Dissert. iii. 1. in funere indictivo nullam fieri vestium publicam mutationem. Vetuerant autem consules in Ciceronis calamitate vestes mutari. Vide Orat. pro Sextio, cap. 14.

Si illud jure rogatum dicere ausi sunt, quod nullo exemplo fieri potuit, nulla lege licuit, quia nemo de cælo servarat] Locum hunc obscurat aliquantisper trajectio vocum, quæ sic ordinandæ sunt: *Si ausi sunt dicere, illud, quod nullo exemplo fieri potuit, nulla lege licuit, jure rogatum esse,* (cum rogaretur) *nemo de cælo servarat.* Hoc dice-

bat Cato de rogatione Clodii adversus Ciceronem. *Ducæus.*

Oblitine erant] Vide Orat. pro Domo, cap. 15. In his argumentatur Cicero ad hominem, ut aiunt, et ex concessis. *Idem.*

EVENTUS: Piso quidem et Gabinius revocati, retentus Cæsar in sua provincia. Submissus in locum Gabinii M. Crassus, qui proximis comitiis designatus est consul cum Cn. Pompeio: in locum Pisonis, Q. Ancharius. Et prætoria quidem Macedonia, Syria vero facta consularis. Atque ita Pisoni primo quoque tempore successum est, Gabinio non nisi post annum, id est, post Crassi et Pompeii consulatum. *Abram.*

PRO L. CORNELIO BALBO.

CAP. I. § 2 *Nihil de memoria*] Id est, de antiquitate, rebusque propagatis ad memoriam posterorum. *Abram.*

Qui omnes animo virtutes] Paradoxum Stoicorum: Virtutes ita inter se esse connexas, ut altera non posset ab altera separari; ac proinde eum qui unam virtutem habeat, nihil vitii habere admixtum. *Idem.*

CAP. II. § 5 *Cæterum accusator fatetur*] Pal. nonus *cætera*, ut et alias exemplar S. Victoris. *Grut.* In Erfurt. est quoque *cætera.* Cur id rejecerunt? *Græv.*

§ 6 *Non sunt in ejus facto*] Non sunt consideranda tanquam factum Balbi, sed tanquam Pompeii qui dedit. *Manut.*

CAP. III. *Causa*] Meritum. *Idem.*

Pœna] Ut ei civitas adimatur. *Idem.*

Causa lædatur] Improbetur causa. Quasi enim facere non debuerit id quod fecit, ita factum illius damnatur; non ut in eum tamen pœna recidat, sed ut in Balbum. *Idem.*

CAP. IV. § 10 *Non postulanti: imperia vero etiam recusanti*] Ego sic, vel contra veteres omnes libros, sententiam secutus emendavi. Antea vero, *non postulanti imperia, verum etiam recusanti.* De quo tamen liberum cuique judicium relinquo. *Muret.*

CAP. V. § 11 *Quin removeret oculos*] Scribit ad Attic. lib. I. eandem rem his verbis: 'Tabulas Metelli Numidici, cum eæ, ut mos est, circumferrentur, nostri judices adspicere noluerunt.' Et Val. Max. II. 10. *Idem.*

§ 12 *Cum quidam apud eos*] Quem hic non nominat, Xenocratem philosophum fuisse et ipse dicit ad Attic. lib. I. et Val. Max. II. 2. et Laërtius. *Idem.*

CAP. VIII. § 19 *Nisi is populus fundus factus esset*] Vide quid de hac locutione et re memoriæ prodiderint viri doctissimi: Sigonius de Jure Italiæ I. 4. et dissertationes de populis fundis Nicolai Rigaltii, Ismaelis Bullialdi, et Henrici Valesii, quæ sunt in nostro Antiquitatum Romanarum Thesauro, tom. II. Recte vero Valesius ὁ πάνυ observavit, fundum, cum de populis dicatur, non significare statum quendam aut conditionem populorum, eo modo, quo, cum populus liber aut fœderatus, ac socius appellatur, status et conditio illius declarari solet. Fundum enim populum nihil aliud esse, quam auctorem, subscriptoremque. Itaque populum non dici

fundum esse, sed fundum fieri. Quæ sunt certissima et verissima. Nam 'fundum alicui rei' esse, nihil aliud est, quam auctorem alicui rei esse, rem aliquam approbare, et auctoritate sua efficere, ut illa res rata sit, ut patet ex Plauti, Festi, Gellii locis, quæ viri docti attulerunt, et magis patebit ex sequentibus, cum singula hujus orationis argumenta expendemus. *Græv.* Videantur ejusdem Henrici Valesii Posthuma, edita Amstelædami, anno proxime elapso 1740. Scripserat J. F. Gronovius luculentam diatribam, ex qua profecisse aiunt Grævium. Tanto melior. Verum hæc ipse equidem, spatiis exclusus iniquis, prætereo, et jurisperitis commemoranda relinquo. *Olivet.*

§ 21 *Julia*] Hæc et ipsa pertinebat ad jus privatum populi Rom. ut Furia, et Voconia. Nam lex Julia erat de civitate (cum) sociis et Latinis communicanda. Civitas autem est juris privati, ut me monuit Carolus Annibal Fabrottus, doctissimus antecessor. *Vales.*

In quo magna contentio Heracliensium et Neapolitanorum] Cum lex Julia Romæ lata esset, qua civitas sociis in Italia et Latinis dabatur, Neapolitani et Heraclienses concionem populi advocarunt, ut in commune consulerent, quidnam facto opus esset: utrum beneficium sibi oblatum amplecterentur, an repudiarent. Multi in iis civitatibus reperti sunt, qui eum honorem civitatis Romanæ adspernarentur, mallentque fœderati esse quam cives Romani. *Idem.*

Fœderis sui libertatem] Fœderati enim liberi erant, ut docet Proculus in leg. VII. ff. de capt. et postl. revers. Hæc autem libertas fœderis adimebatur civitate Romana; populus enim qui in civitatem Romanam transierat, fœderatus populi Romani amplius esse non poterat. Consensum autem ipsorum populorum intercedere oportebat, ut civitatem Romanam adipiscerentur. Invito quippe beneficium non datur. Hinc est quod Livius dicit, Prænestinos ob virtutem civitate donatos non mutavisse: quod idem est ac si diceret, fundos factos non fuisse. *Idem.*

Ut fundi populi beneficio nostro, non suo jure fiant] Non enim jus habent populi liberi ac fœderati adsciscendi leges populi Romani, easque sua sententia ac suffragio comprobandi, sed ut id faciant permittit populus Romanus: nec leve illud erat beneficium populi Romani, ut partem juris sui cum sociis et Latinis communicaret. *Vales.*

Id si est ejusmodi] Non igitur omnia jussa et scita populi Romani permittebantur adsciscere socii ac fœderati, uti ex hoc loco liquet manifestissime. Quænam autem essent illa, quæ non permittebantur fœderatis, docet mox Tullius, quæ scilicet ad remp. ad imperium, et ad statum rei Romanæ pertinebant. *Idem.*

§ 22 *Ut quibusdam populis, sive fœderatis, sive liberis, permittendum esse videatur*] Sic fœderatos et liberos jungit Proculus in leg. VII. citata. Fœderati quidem populi sunt liberi, ut jam dixi, sed non omnes liberi populi sunt fœderati. 'Liber populus,' ait Proculus, 'est is, qui nullius alterius populi potestati est subjectus; sive is fœderatus est,' &c. Liber ergo generis vicem obtinet. Populi enim alii sunt liberi, alii stipendiarii; ex liberis alii fœderati, alii sine fœdere. Per liberos autem populos intelligere videtur Cicero, socios atque amicos populi Romani, quibuscum fœdus nullum scriptum intercedebat, ut patet ex illis, 'Sed cum est illud imperitissime dictum de populis fundis,' &c. *Idem.*

Permittendum esse videatur] Hæc permissio dupliciter intelligi potest, primo, ut Romani petentibus sociis ac fœderatis id permiserint, ut leges suas adsciscerent, quemadmodum

doctissimus Bullialdus censuit; secundo, ut id fieri passi fuerint Romani, et dissimulaverint, quæ tacita permissio dici potest. Certe Cicero id postulatum fuisse non dicit. *Idem.*

Ut statuant ipsi non de nostris, sed de suis rebus] Hoc est, quod Cicero paulo post dicit: 'Videbat enim populos de suo jure, non de nostro fundos fieri solere.' Ex quo patet, fundum fieri nihil aliud esse, quam statuere et velle, seu auctorem esse, et sententia atque auctoritate sua aliquid comprobare. Notandum porro; discrimen est inter hæc duo, 'suo jure,' et 'de suo jure.' Populi non fiebant fundi suo jure, sed beneficio populi Romani; fiebant autem fundi de suo jure, ut de suis rebus statuerent. *Idem.*

De nostra vero republica, de nostro imperio, de nostris bellis, de victoria, de salute, fundos populos fieri noluerunt] Id est, majores nostri noluerunt, ut populi liberi ac fœderati de republica nostra, de bellis ac victoriis quidquam statuerent, nempe ut eas leges, quæ ad statum rei Romanæ pertinerent, sibi adsciscerent. Fere enim in eas leges, quæ de jure civili latæ essent, fundi populi fiebant, non vero in eas leges, quæ ad jus publicum populi Romani spectabant. Hinc est, quod superius dixit Cicero: 'Innumerabiles aliæ leges de jure civili latæ sunt,' &c. Et longe post loquens de lege Gellia, qua sancitum erat, ut cives Romani essent ii, quos Pompeius ex consilii sententia, id est, causa cognita, civitate donasset, 'Huic,' inquit, 'generi legum fundos populos fieri non solere.' *Idem.* Vide Indiculum Legum.

Cap. IX. *Atqui si imperatoribus nostris, &c.*] Ut hæc cum superioribus cohæreant, sic interpretari oportet: Atqui si imperatoribus nostris, et senatui, et populo non licebit fortissimum quemque ex fœderatis et sociis civitate donare, nisi fundi, id est, auctores facti fuerint fœderati, statuentur de nostro imperio, de nostra republica, de nostro jure, de nostris bellis ac victoriis, atque ita in eorum potestate situm erit, an fortissimos viros in nostram civitatem adsciscamus, privabuntque nos, si voluerint, opera atque auxilio fortissimorum virorum. *Vales.*

Cap. XIV. § 32 *Lapidum*] Iapidia incipiebat, ubi Carnorum desinebant una cum Ocra monte fines, id est, ad fontes Formionis fluvii. Inde a tergo Histriæ in sinum protendebatur Hadriaticum, ad Liburniam usque. *Cluv.* Ital. Antiq. I. 19. Vide Plin. III. 18.

Exceptum est, inquit] In fœdere Gaditano: siquidem sacrosancta sunt fœdera. Argumentum accusatoris. Quod sacrosanctum est, violari non licet. Fœdera sacrosancta sunt: ergo nullam fœderati populi partem, nisi populus ipse consentiat, licet attingere. Non consentit populus Gaditanus in Balbo: civitatem igitur Balbus mutare non potuit. Quanquam in ipso fœdere disertis verbis non sit exceptum, ne quem populus Romanus Gaditanum recipiat civitate. Argumentum Cicero refellit earum rerum definitione, quæ sacrosanctæ sunt. *Manut.* Vide Brisson. de Form. lib. II. p. 153.

Reliqueras] Aliquo crimine. Nam in verbo *reliqueras* hoc tacite significatur. *Manut.*

Judicio] Quo damnatus es. Damnatio legum cognitione privat; quia damnati, præsertim judicio publico, non præficiuntur publicis muneribus. Ita leges inspicere et cognoscere non possunt. *Idem.*

§ 33 *Genere*] Verbis ipsis, quibus obtestatur lex, ne quis contra faciat. *Idem.*

Aut obtestatione et consecratione legis] Perspicue mendosus locus, quem

ex iis, quæ sequuntur, ita restituo: *ut obtestatione legis;* hæc enim interpretatio est ad illud, *genere ipso.* Quod vero delemus *et consecratione,* id ea ratione facimus, quia de consecratione subjungitur, *aut pœna, cum caput ejus, qui contra facit, consecratur;* ut idem bis dici non oporteat. Duobus enim modis sanctiones sacrosanctæ sunt, aut obtestatione legis, aut pœna. Atque hæc distinctio perspicue cognoscitur infra, cum ait, 'Utrum a capitis consecratione, an obtestatione legis sacrosanctum esse confirmas?' Totum igitur locum, sublatis mendis sententiam obscurantibus, ita legendum existimo, *Sanctiones sacrosanctæ sunt aut genere ipso, ut obtestatione legis, aut pœna, cum caput ejus, qui contra facit, consecratur.* Manut. Alii interpretes paulo aliter, sed eodem tamen sensu.

Neque legem, neque pœnam] Glossema hoc puto; nam, ut ostendatur, sacrosanctum fœdus esse non posse, satis est dicere, nihil de eo neque ad populum, neque ad plebem latum esse, quod referetur ad illud supra dictum: 'Sacrosanctum esse nihil potest, nisi quod populus, plebsve sanxisset.' Nam si populus, plebsve non sancit, lex non fertur. Et cum lex non feratur, quid sacrosanctum esse potest? Absunt enim et consecratio capitis, et obtestatio legis. *Manut.*

Cap. xv. § 34 *Auctoritatem senatus*] Superiora, 'contra opinionem vetustatis,' referuntur ad fœdus L. Marcii; hæc ad Catuli, qui ex S. C. fœdus illud fecerat. *Ferrat.*

Primipili] Liv. lib. vii. 'Alternis prope annis et tribunus militum, et primus centurio erat, quem nunc primipilum appellant.' *Idem.*

Cap. xvi. § 36 *Qui erranti*] Versus Ennii. Vide de Offic. i. 16.

Cap. xx. § 45 *Aqua nostra Tusculana*] Vide Agrar. iii. 2.

§ 47 *Iguvinatium*] In Umbria. Vide Cluver. Ital. Antiq. ii. 7.

Cap. xxi. § 48 *Spoletinus dixit*] Examinata sententia mendum ostendit. Nam pro *Spoletinus,* omnino, quæ neget, vox aliqua requiritur. Non, inquit, hoc dixit Antistius contra Matrinium, quod tu dicis in causa Balbi, fundum populum, Spoletinum non esse factum. *Manut.* Legendum censeo ex emendatione Pantagathi, *Quem cum disertus homo L. Antistius accusaret, istud ei non dixit fundum Spoletinum populum non esse factum.* Vel, *cum . . . L. Antistius accusaret item Spoletinus, non dixit fundum, &c.* Abram.

Cap. xxii. § 51 *Mamertinos obvios*] Vox *obvios* hic procul dubio locum non habet. Buchananus emendat *Ovios.* Oviorum enim familia inprimis clara erat apud Campanos, ut ex T. Livii lib. ix. et ex historia belli Punici secundi facile intelligi potest. *Lamb.*

Carthaginiensis] Vide Commentarium in lib. i. de Invent. cap. 12.

Cujatis] Pro cujas, ut primatis, optimatis, Arpinatis. Priscian. lib. iv. *Manut.*

Etsi] Manut. et Lamb. *siet.* Deinde, pro *hoc* habent *omnes.* Itaque sic legunt, *Cujatis siet, id habent omnes leve.* Commodus hinc sensus eruitur: omnes leve esse putant, ex ignobili loco ortum duxisse, modo sit virtus in eo qui ex ignobili loco ortum duxit. Sed in lectione, quam ex Victorio arripuerunt Gruterus et Grævius, quamque imprudentes sumus amplexi, nihil sani est. Retineas tamen, si velis, *etsi;* sed *hoc* pro *omnes* in erratorum numero collocabimus. *Olivet.*

Cap. xxiii. § 54 *De nobis*] De senatoribus Romanis. Si quempiam eorum Latinus homo condemnasset, civitatem assequebatur lege Servilia. *Ferrat.*

Cap. xxiv. § 55 *Sacra Cereris*] Festus Pompeius: 'Græca sacra,

festa Cereris, ex Græcia translata, quæ ob inventionem Proserpinæ matronæ colebant.' De Legibus: 'Neve quem initianto, nisi, ut assolet, Cereri Græco sacro.' Horum sacrorum originem ad Evandrum refert Halicarnasseus lib. I. 'Constituerunt et Cereris templum, et sacrificia ipsi more Græco jejuniaque celebrarunt, in quibus nihil præsens tempus mutavit.' His festis duo videntur fuisse celebrata, Orci nuptiæ, et inventio Proserpinæ. In Orci nuptiis vino abstinebant, in sacrificio Cereris ob inventionem Proserpinæ favos lacte et vino diluebant, ut notat Servius ad Georg. I. 343. *Abram.*

Cap. xxv. § 56 *Non tenebat*] Dicit quidem fuisse illam villam Crassi et Metelli principum virorum; non autem meminit, possessam illam fuisse ante Crassum a libertino homine, &c. *Ferrat.*

§ 57 *Crustuminam*] Aliæ tribus aliis honoratiores fuerunt, et ex una in aliam honoris et præmii, aut etiam pœnæ dedecorisque causa transibant. *Abram.*

Prætoriam sententiam] Ut prætorio loco sententiam diceret in senatu, si prætorium senatorem, accusatum et damnatum, eo loco dejecisset. *Man.*

Prætextam togam] Magistratum eum, quem suffragiis populi adeptus esset is, qui postea damnatus esset. *Idem.*

Adoptio Theophanis agitata est] Ut ex opibus invidia concitaretur. Hic Theophanes Mytilenæus fuit libertus Pompeii Magni, apud quem gratia plurimum valuit. Adoptavit Balbum, heredemque fecit. Ideo Cornelius Balbus Theophanes appellatus est, auctore Capitolino in Balbino. *Idem.* Vide de hoc pro Archia cap. 10. Tacit. Annal. vi. 18. et ipsum Ciceronem, qui scribit, Balbum Gaditanum a Theophane Mitylenæo fuisse adoptatum primo Julii Cæsaris consulatu, Epist. ad Att. vii. 6. *Abram.*

Propinquorum suorum] Subobscura sententia; sed hoc dici puto, Balbum, quæ ex ea adoptione ad eum pervenerant, ea, cum ipse non egeret, propinquis suis distribuisse, ut non suam, sed propinquorum suorum hereditates assecutus esse videretur. *Manut.*

Cap. xxvi. § 58 *Hominis potentissimi*] C. Cæsaris. *Idem.*

Cap. xxvii. § 61 *Voluimus quædam*] Tacite significat optimatum, et popularium civium dissensionem. Popularium autem principem Cæsarem designat. *Manut.*

Nos] Ego, qui ex illa dissensione solus exilii calamitatem pertuli. *Idem.*

Cap. xxviii. § 63 *Adolescens*] Cæsar. *Idem.*

Placuit] Balbus. *Idem.*

Præfectum fabrum detulit] Malim omnino *præfecturam fabrum*, etsi scio deferri solitos in beneficiis ad ærarium eos, qui bene de rep. in provincia meriti essent, ut præfectos, tribunos militum, et contubernales, ut in Epist. ad Fam. v. 20. *Idem.* 'Deferri ad ærarium,' quid beneficii sit, quæ commendatio, vide pro Archia, cap. 5. et Gronov. Sestert. iii. 17.

IN L. CALPURNIUM PISONEM.

Argumentum hujus Orationis breve admodum est. Nam cum revocati essent ex provinciis Piso et Gabinius sententia Ciceronis, quam dixerat de Provinciis Consularibus, Lentulo et Philippo coss. reversus in civitatem Piso de insectatione Ciceronis in senatu conquestus est, et in eum invectus, fiducia maxime Cæsaris generi, qui tum Gallias obtinebat. Pisoni Cicero respondit hac oratione. Hæc oratio dicta est Cn. Pompeio Magno II. M. Crasso II. coss. ante paucos dies quam Cn. Pompeius ludos faceret, quibus theatrum a se factum dedicavit. Hoc intelligi ex ipsius Ciceronis verbis potest, quæ in hac oratione posuit. Dixit enim sic: 'instant post hominum memoriam apparatissimi magnificentissimique ludi.' Fenestella quidem posuit hanc inter eas orationes, quas dixit Cicero L. Domitio, Appio Claudio coss. ultimam. Sed ut ego ab eo dissentiam, facit primum, quod Piso reversus est ex provincia Pompeio et Crasso coss. Gabinius Domitio et Appio; hanc autem orationem dictam ante Gabinii reditum, ex ipsa manifestum est; deinde, quod magis naturale est, ut in ipso recenti reditu invectus sit in Ciceronem, responderitque insectationi ejus, qua revocatus erat ex provincia, prius quam post anni intervallum. Apparet autem Ciceronem respondisse Pisoni in senatu. Cum dicat in ipsa oratione Cicero, instare magnificentissimos apparatissimosque ludos, non video quo modo hoc magis Domitio et Appio coss. dictum sit, quibus consulibus nulli notabiliores ludi fuerunt, quam Pompeio et Crasso; quo anno Pompeius exquisitissimis magnificentissimisque omnis generis ludis theatrum dedicavit. *Ascon.*

Tametsi hæc oratio sic inscribitur, 'In L. Pisonem,' tamen non puto vos ignorare, hunc Pisonem ex ea familia esse, quæ Frugi appellata sit; et ideo dicit aspernari eum moribus nomen. *Idem.*

CAP. I. § 1 *Syrum*] Hoc est, servum. Eodem sensu dixit in Orat. post Reditum in Senatu: 'Cappadocem modo abreptum de grege venalium diceres.'

Novitiorum] Novitius venalitius dicitur, qui recens alicunde advenerit. Qualis a Juvenal. Sat. I. 96. describitur: 'Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.' *Abram.*

Fumosarum imaginum] Ob antiquitatem generis. *Manut.*

CAP. II. § 4 *Melioribus auctoribus*] Quam quos Rullus, trib. plebis, lege sua decemviros creabat. Utitur autem hac distinctione, 'si dividi non oportet,' 'si oportet,' ne Cæsarem offendat, qui consul partem agri Campani sua lege diviserat. *Idem.*

Ego in C. Rabirio perduellionis reo XL annis ante me consulem interpositam senatus auctoritatem sustinui contra invidiam, atque defendi] Possit aliquis credere, lapsum memoria Ciceronem, qui dicat, *XL annis* ante se consulem factum esse S.C. adversus L. Apuleium Saturninum tribunum plebis; cum 36. anni a C. Mario et L. Valerio Flacco consulibus numerentur. Sed hic non subtilis computatio annorum facta est, verum summatim tempus comprehensum est: et perinde accipiendum, ac si dixerit, *prope XL annis.* Hæc enim consuetudo est ipsius Ciceronis: itaque idem in ea quoque, quam habuit in Catilinam in senatu, cum octavus decimus dies esset, posteaquam factum S.C. ut viderent consules ne quid respublica detrimenti caperet,

dixit: 'Vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim S. C. veruntamen inclusum in tabulis, tanquam gladium in vagina reconditum.' *Ascon.*

Adolescentes bonos] Significat proscriptorum liberos. L. Sylla eos lege lata petendorum honorum potestate privarat. Cum nihilominus petere vellent, Cicero contra eos orationem habuit, cujus extat fragmentum. *Hotom.* Vide Fragm. Orat. de Proscriptorum Liberis.

§ 5 *Ego provinciam Galliam*] Consules solebant provincias sortiri, vel inter se comparare, id est, extra sortem convenire inter se, quam quisque provinciam in annum sequentem obtineret. Cicero cum Antonium Macedoniæ cupidum videret, eam ultro ipsi sine sorte concessit, ut collegam hoc obsequio mitigatum ad reipublicæ partes adduceret. Ac ne Galliam quidem, quam in illa provinciarum comparatione obtinuerat, retinuit, sed eam deinde in concione deposuit, quod id putaret reipublicæ rationibus expedire. *Abram.*

Cap. III. § 6 *Ego, cum in concione abiens magistratu a tribuno pl. dicere prohiberer ea, quæ constitueram, cum is mihi tantummodo jurare permitteret, sine ulla dubitatione juravi, rempublicam atque hanc urbem mea unius opera esse salvam*] Diximus jam antea, a Q. Metello Nepote tribuno pl. Ciceronem consulatu abeuntem prohibitum esse concionari de rebus, quas in eo magistratu gessit. *Ascon.*

Ut jurarem] Plutarchus in Vita Ciceronis innuens jusjurandum, ab iis qui magistratum deponerent, conceptum fuisse more majorum: 'Cæsarem prætorem, Metellum, et Bestiam tribunos, qui magistratum ineuntes paucis diebus ante quam Cicero abiret consulatu, non permiserunt ei habere concionem, sed in rostris tribunalia ponentes non sinebant loqui, sed tantummodo jubebant ut de magistratu juraret, et mox descenderet, et ille his conditionibus, tanquam juraturus ascendit, factoque silentio juravit, non patrium, sed proprium quoddam et novum jusjurandum, sua opera patriam et imperium esse servatum, quod jurejurando excepit populus universus.' Quæ ideo placuit verbatim exscribere, quod viderentur quasdam circumstantias ad cognitionem historiæ necessarias continere. Vide Epist. ad Fam. v. 2. *Abram.*

Cap. IV. § 8 *Cujus fuit initium ludi Compitalitii*] Dicit de ludis Compitalitiis, quos Q. Metellus fieri vetuit. *Ascon.*

Quos Q. Metellus (facio injuriam fortissimo viro mortuo, qui illum, cujus paucos pares hæc civitas tulit, cum hac importuna bellua conferam) sed ille designatus consul, cum quidam tribunus pl. suo auxilio magnos ludos contra S. C. facere jussisset, privatus fieri vetuit: atque id, quod nondum potestate poterat, obtinuit auctoritate. Tu, cum Kalendis Jan. Compitalitiorum dies incidisset, Sex. Clodium, qui nunquam antea prætextatus fuisset, ludos facere, et prætextatum volitare passus es] L. Cæcilio, Q. Marcio coss. quos et ipse Cicero supra memoravit, S. C. collegia sublata sunt, quæ adversus rempubl. videbantur esse. Solebant autem magistri collegiorum ludos facere, sicut magistri vicorum faciebant Compitalitios prætextati, qui ludi sublatis collegiis discussi sunt. Post novem deinde annos, quam sublata erant, P. Clodius tribunus pl. lege lata restituit collegia. Invidiam ergo et crimen restitutorum confert in Pisonem, quod, cum consul esset, passus sit antequam lex ferretur, facere prætextatum ludos Sex. Clodium. Is fuit familiarissimus Clodii, et operarum Clodianarum dux: quo auctore postea illato ab iis corpore Clodii, curia cum eo incensa est. Quos lu-

dos tunc quoque fieri prohibere tentavit L. Mummius trib. pl. Ante biennium autem, quam restituerentur collegia, Q. Metellus Celer consul designatus magistros ludorum ludos Compitalitios facere prohibuerat, ut Cicero tradit, quamvis auctore tribuno pl. fierent, cujus tribuni nomen adhuc non inveni. *Idem.*

§ 9 *Ergo his fundamentis positis consulatus tui, triduo post, inspectante et tacente, a P. Clodio fatali portento prodigioque reip. lex Ælia et Fusia eversa est, propugnacula murique tranquillitatis atque otii: collegia, non ea solum quæ senatus sustulerat, restituta, sed innumerabilia quædam ex omni fæce urbis ac servitiorum constituta. Ab eodem homine in stupris inauditis nefariisque versato, vetus illa magistra pudoris et modestiæ censoria severitas sublata est*] Diximus, L. Pisone, et A. Gabinio coss. P. Clodium tribunum pl. quatuor leges perniciosas tulisse. Annonariam, de qua Cicero hoc loco mentionem non facit, (fuit enim summe popularis) aut frumentum populo quod antea semis æris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur. Alteram, ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cælo servaret; propter quam rogationem ait legem Fusiam et Æliam, propugnacula et muros tranquillitatis atque otii, eversam esse: obnunciatio enim, qua perniciosis legibus resistebatur, quam Ælia lex confirmaverat, erat sublata. Tertiam de collegiis restituendis, novisque instituendis, quæ ait ex servitiorum fæce constituta. Quartam, ne quem censores in senatu legendo præterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus, et utriusque censoris sententia damnatus esset. Hac ergo ejus lege censuram, quæ magistra pudoris et modestiæ est, sublatam ait. *Ascon.*

Cap. v. § 11 *Persequere connexos his funeribus dies. Pro Aurelio tribunali, ne connivente quidem te, quod ipsum esset scelus, sed etiam hilarioribus oculis, quam solitus eras, intuente, delectus servorum habebatur ab eo, qui nihil sibi unquam nec facere, nec pati turpe duxit*] Profecto intelligitur, P. Clodium significari. *Idem.*

Primam] Ut ego primus comitiis tuis consularibus in prima centuria primæ classis suffragium ferrem. In quo multum benevolentiæ erga te meæ, multum fidei tribuere visus es. *Manut.*

Rogabas] Consul. *Idem.*

Nunquam adspirasti] Nunquam accedere conatus, ut amico iniquissime vexato opem ferres. *Idem.*

Cap. vi. § 14 *Cui sic æquatum præbebas consulatum tuum*] Utrum *æquatum* dixit, quod consulare imperium tribuniciæ potestati æquaret, id est, majus et gravius esse non sineret, qua in re imminuti magistratus tenebatur; an potius quod suum magistratum ei tanquam viam planam et æquatam ad omnia sua consilia perficienda præbeat? Quod magis puto. *Hotom.* Hic ego possum multa suspicari: quid probem tamen, plane nihil habeo. *Manut.*

Cæsoninus] Nisi me fallunt Asconii verba, Calventius patris Pisonis socer fuit, id est, L. Pisonis, contra quem hæc oratio est, maternus avus. Cæsoninus autem cognomen est patris Pisonis, quod testimonio quoque lapidum Capitolinorum, qui anno U. C. 605. Calpurniæ genti cognomen hoc addunt, intelligitur. *Idem.*

Semiplacentinus] Propter maternum avum, qui trans Alpes in Italiam profectus, Placentiæ consedit. Calpurnius autem paterni generis est, Calventius materni. *Idem.*

Crudelitatem tibi non placere] Crudelitatis notam inurebat Ciceroni: cujus consulis jussu, auctore tamen senatu, quinque cives Romani, conjurationis principes, in carcere essent interfecti. *Idem.*

Cap. vii. § 15 *Interire patriam*] Legendum putant quidam *interimere patriam*. Quibus propemodum assentior. *Lamb.*

Cap. viii. § 18 *Cum illa saltatrice*] Cum Gabinio collega, qui et saltandi artem præ se fert, et post meum discessum domo et cantu et cymbalis personante nudus in convivio saltavit. Saltatricem vocat genere fœminino, ut ejus effœminatos mores et impudicitiam carpat, quemadmodum in Orat. de Prov. Cons. eum Semiramidem nominavit. Sic Torquatus Hortensium ignominiæ causa gesticulariam nominavit. Vid. Gell. i. 5. Macrob. Saturn. iii. 14. *Abram.*

Tonsa] Quia breviore coma, quam cæteri, uteretur, lasciviæ causa. *Idem.*

Cap. ix. *Advocato*] Neque orando tueri aliquem Piso potest, neque juvare præsentia, aut testimonio suo, in judicio. *Ferrat.*

§ 19 *Consularis, et senatoria*] Mihi enim crimini dabatur, quod consul feceram, ex auctoritate senatus. *Idem.*

Quorum alterum] Consulatum vestrum in perniciem meam convertistis; senatus auctoritatem, ne mihi auxilio esset, sustulistis. *Idem.*

Bustuario gladiatore] P. Clodio. 'Bustum' locus dicebatur, ubi mortuorum corpora comburerentur. Hinc 'bustuarius gladiator,' qui solitus esset homines interimere; quasi per quem multi cremarentur. *Manut.*

Barbaro Epicureo] Ita Faërnus. Ego *Epicuro* malo, præsertim cum ita habeant Memm. codices, et ratione quoque hæc lectio confirmetur. Nam barbarum Epicurum dixit, propter Epicurum Atheniensem, Gargettium. *Barbarum* autem, id est, Romanum, seu Latinum. Sic enim sæpe Plautus. Vel dic *barbarum*, id est, Semiplacentinum, et braccatæ cognationis. Postremo infra eodem nomine appellat, ibi, 'confer nunc, Epicure noster.' Appellat scilicet Epicurum Pisonem, tanquam voluptatis laudatorem; barbarum, ut pote Semiplacentinum, ut distinguat ab illo Gargettio, et Attico Epicuro. *Lamb.* Alii *barbato* legunt, et sic interpretatur Ferratius: Quamvis Epicuream vitam duceret, barbam tamen alebat, ut populum deciperet simulatione gravitatis.

Catilinæ laternario] Gabinio, comite nocturno Catilinæ ad stupra eunti. *Hotom.* Sic etiam Lambinus.

Cymbala, ac crotala] Quorum ad concentum saltarent. Cymbala vulgo nota: de crotalis, obscæni carminis poëta, 'Crispum sub crotalo docta movere latus.' *Manut.* Vide Scaliger. ad Copam.

§ 21 *Eodem in templo*] Ubi Clodius de me rogationem ferebat. *Manut.*

Arbitria non mei solum, sed patriæ funeris abstulisti] Præmia mei funeris, provinciam scilicet Macedoniam; quam, prodito Cicerone, accepit, lege Clodia, tanquam præmium. *Idem.*

Cap. x. § 22 *Cum illum suum saltatorium versaret orbem, &c.*] Choream Homer. Iliad. Σ. 599. cum rota comparat, quam experitur figulus, an sit bene ad motum expedita. Id facit autem versando nunc dextrorsum, nunc sinistrorsum. Ita qui choreis indulgent, 'simul implicitis manibus,' in orbem compositi, 'alios, aliosque reflexus inter se repetunt,' ut describit Actius Sannazar. Eclog. vi. 60. Illam saltantium coronam vocat 'saltatorium orbem' Cicero. Ut enim pugna gladiatoria ea est, quam gladiatores committunt; sic 'orbis saltatorius,' quem conficiunt saltatores. Versabat orbem saltatorium Gabinius; quoniam ducebat choream; uti princeps et choragus. Jam rota, globus, sphæra, saxum rotundum, pila, ejus generis alia, Fortunæ simulacro adjuncta, illius de-

signant instabilitatem. At hanc non melius adumbrat curulis rota, quam figularis. Si rotæ curuli Fortuna insidet, per vices assurgit, et deprimitur; si figulari, nunc vultum obvertit, nunc tergum. Satis hæc esse arbitror explicandæ hujus loci sententiæ. Velim tam facile mihi sit, frigidum, quem continet, jocum excusare. Vide Dialogum de Oratoribus, sive de Causis Corruptæ Eloquentiæ, cap. 18. et 23. *Olivet.*

Lapitharum, aut Centaurorum] Quod cum cæde, et contentione factum, fabulæ narrant. *Manut.*

§ 23 *In Sex. Clodio*] Cum eum magistrum ludorum Compitalibus esse voluisti. *Idem.* Vide supra, cap. 4.

Sine eo consilio] Sine senatu: quod summum consilium vocabatur. *Idem.*

Id autem templum, sublato aditu, revulsis gradibus, a conjuratorum reliquiis, atque a Catilinæ prævaricatore quondam, tum ultore, armis teneretur] Dicit de Castoris templo. Catilinam lege repetundarum absolutum esse accusante P. Clodio, jam dictum est. *Ascon.*

Cum equites Romani relegarentur, viri boni lapidibus e foro pellerentur] L. Lamiam a Gabinio consule edicto relegatum esse, jam diximus. *Idem.*

Cap. xi. § 24 *Seplasia, mehercule, ut dici audiebam, te ut primum aspexit, Campanum consulem repudiavit*] Dictum est in dissuasione legis agrariæ ad populum, plateam esse Capuæ, quæ Seplasia appellatur, in qua unguentarii negotiari sint soliti. Ergo eos quoque, qui in ea platea negotiarentur, dicit invitos Pisonem vidisse, cum Capuam consul venit, quod eos, a quibus ille expulsus erat, adjuvisset. *Ascon.*

Decios, &c.] De Decio Jubellio mentio fit in Epitome Liv. lib. xii. De Magio Livius lib. xxii. et Cic. Agr. ii. 34. De Taurea Jubellio Liv. lib. xxiii. et xxxvi. *Manut.*

§ 25 *Principe Cn. Pompeio referente*] Vide post Redit. in Sen. cap. 11.

§ 26 *Ecquod in hac urbe majus unquam incendium fuit, cui non consul subvenerit? At tu illo ipso tempore apud socrum tuam prope a meis ædibus, cujus domum ad meam exhauriendam patefeceras, sedebas*] Post profectionem ex urbe Ciceronis, bona ejus P. Clodius publicavit. Postea direpta sunt omnia, quæ aut in domo, aut in villis fuerunt, et ex eis ad ipsos consules lata complura. Domus direpta primum, deinde inflammata, ac diruta est. Socrus Pisonis quæ fuerit invenire non potui, videlicet quod auctores rerum non perinde in domibus ac familiis fœminarum, nisi illustrium, ac virorum nomina tradiderunt. *Ascon.*

Cap. xii. § 27 *At ne tum quidem emersisti, lutulente Cæsonine, e miserrimis naturæ tuæ sordibus, cum experrecta tandem virtus celeriter et verum amicum, et optime meritum civem, et suum pristinum morem requisivit*] Profecto Cn. Pompeium significari intelligitur. *Idem.*

§ 28 *Sororius adulter*] Clodius, qui cum sororibus rem habuisse dicebatur. *Manut.*

In illo tumultu] In pugna quam cum Gabinio Clodiani commiserant: ictus est enim ipse consul, fractique ejus fasces. *Ferrat.*

Deprehensus] Clodii libertus Damio. Asconius pro Milone. *Manut.*

Cap. xiii. § 29 *Et quis audivit non modo actionem aliquam, aut relationem*] Ecquis vidit te resistentem non dicam potestate consulari, sed vel privato consilio? Actio enim et relatio videtur esse consularis, vox et querela privati officii, ut relatio sit consultatio senatus, actio ipsius senatusconsulti conclusio. *Abram.*

Senatus auctoritatem servarat] Hoc ad Ciceronem pertinet; cætera, ad Pompeium. Puto non minus uno versu intercidisse. *Hotom.*

Idemque in Italia] Locus sine dubio corruptus est, quamvis omnia pene exemplaria consentiant. Lambinus legendum putat *itemque in Italia*. Magis placet Manutii correctio, *is neque in Italia*, ut sensus sit, *Cujus* Pisonis *in imperio*, sive consulatu, *qui rempublicam senatus auctoritate servarat*, (ipse Cicero, qui ex senatusconsulto Cethego, Lentulo, et aliis conjuratis in carcere jugulatis, rempublicam ab interitu vindicarat) *is neque in Italia*, (idem ipse Cicero ne in Italia quidem statuit tuto se posse consistere, ideoque putavit exeundum esse et cedendum furoribus Clodianis.) *Qui omnes omnium gentium partes tribus triumphis devinxerat*. Et Pompeius Magnus, qui Domitio in Africa, Sertorio in Europa, Mithridate in Asia superatis, de tribus terrarum partibus triumpharat, easque sub unam populi Romani redactas ditionem inter se devinxerat et colligarat, *is se in publico statuit esse non posse*. Idem ipse Pompeius metu Clodii, qui ipsius vitæ insidiabatur, caruit publico, nec prodivit in forum; privatis se parietibus defendens. Legit Janus Gulielmius, adstipulante Grutero, *Qui remp. senatus auctoritate servarat, fidemque in Italia: qui omnes, &c.* quasi publicam mensariorum fidem in Italia Cicero servarit oppressa conjuratione; quæ fides labefactabatur a conjuratis, qui spe novarum tabularum patriæ bellum inferebant. *Abram.*

Fœdere obstricti] Fœderis quod meo sanguine in pactione provinciarum iceratis, religione devincti. *Idem.*

Cap. xv. § 35 *De me, cum omnes magistratus promulgassent, præter unum prætorem, a quo non fuit postulandum, fratrem inimici mei, præterque duos de lapide emptos tribunos pl. legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus cos.*] P. Clodii App. Claudius, sicut jam sæpe significavimus, fuit frater. Duos tribunos, de quibus ipsis sæpe jam diximus, quos de lapide emptos ait, quia mercede id faciebant, Sex. Attilium Serranum, et Q. Numerium significat. *Ascon.*

De lapide emptos] Pecunia corruptos a Clodio. Morem notavit emendi servos de lapide. *Manut.* Vide Turneb. Advers. x. 3.

Cap. xvi. § 38 *Statim . . . Nondum*] Orationem abrumpit sensu nondum absoluto. Elegans plane figura, qua fit, ut ex tempore effusa, non domo allata fuisse videatur oratio. *Abram.* Plura Grævius collegit exempla. Vide in Verrem iii. 26. Agrar. i. 4. Pro Murena, 14. Vult autem Hieronymus Lagomarsinus hic lacunam esse, ac prope mathematica ratione demonstrare aggreditur. Vide illius ad Jacobum Facciolatum Epistolam, qua quid in M. T. Ciceronis contra L. Pisonem oratione interciderit, demonstratur. Prodiit Venetiis, anno 1734. *Olivet.*

Incolumis] Qui rem prospere gesserit, inquit Manutius. Non arridet. Hæc enim dicit, ut Macedoniam segetem esse triumphorum ostendat, adeo ut qui eam administrarit provinciam, ei sit aut triumphandum, aut judicium subeundum, ut his verbis C. Antonium excipere videatur, qui non triumphavit ille quidem, sed judicum sententia damnatus est. *Incolumis* igitur idem est atque indemnatus. *Abram.* Incolumis nihil aliud hic est, quam dignitate illæsa imperator. Omnes, inquit, proconsules qui ex Macedonia salva et integra existimatione redierunt, triumpharunt. Pro Plancio: 'Qui ne equestrem quidem splendorem incolumem a calamitate judicii retinere potuit.' Si quis non incolumis rediret, poterat quidem accusari, et damnari, sed non poterat dici indemnatus. *Græv.*

Si Diis placet] His verbis antiqui, rei de qua loquebantur, indignitatem exprimebant. Livius lib. xxxviii. in

oratione Manlii: 'Ex decem legatis, si Diis placet, quod concilium dispensandæ, cohonestandæque victoriæ, imperatoribus majores dederunt nostri, adversarios habeo.' Lib. IV. in oratione Canuleii: 'Quin etiam, si Diis placet, nefas esse aiunt consulem plebeium fieri. Lucius Furius, L. Æmilius currum triumphalem me conscendere prohibent, coronam insignem capiti detrahunt.' Florus lib. IV. 'Post Macedonas, si Diis placet, Thraces rebellabant, ipsi quondam tributarii Macedonum.' *Abram.*

Appellatus est hic vulturius illius provinciæ, si Diis placet, imperator. Ne tum quidem, Paule noster, tabellas cum laurea Romam mittere audebas] Confido vos intelligere, L. Paulum hunc significari, qui fuit pater naturalis Africani posterioris, quique de Macedonia, atque ultimo ejus de rege triumphavit. Macedoniam autem Piso, in quem hæc oratio est, obtinuit: propter quod Paulum eum appellat; irridens eum, quod ibi se non prospere gessit. *Ascon.*

CAP. XVII. § 39 *Tabulas cum laurea*] Litteras lauro mittebant involutas ad indicium victoriæ, ut ex sexcentis locis compertum est. Hanc porro lauream in gremio Jovis Capitolini collocabant. Vide Plin. Hist. Nat. XV. 30. et Plin. Paneg. cap. 8. *Idem.*

Et amicos tuos plus habuisse] Qui hunc locum attente legit, sic esse legendum, vel invitis libris omnibus, quemadmodum edidimus, judicabit; non, ut est in libris vulg. et aliis, *an amicos tuos, &c.* Lamb. Ego τὸ *an* delendum censeo, quod natum est ex principio voculæ sequentis *amicos.* Græv.

Pudentiorem] In litteris non mittendis. Duas partes habet hæc sententia, priorem de missis a Pisone litteris ad senatum, sed abditis consilio amicorum; posteriorem, de non missis, nec abditis. Prior habet Pisonis impudentiam, amicorum silentio condemnatam; posterior Pisonis conscientiam notat: qui cum sciret a se consule senatus auctoritatem prorsus esse contemptam, scribere ad eum de re gesta, et supplicationis honorem postulare merito non auderet; quod ejus factum amici non condemnarunt, nullis ab eo ad senatum litteris acceptis. 'Utrum,' inquit, 'malim, nescio.' Si litteras misisti, impudentiam ostendisti; si non misisti, male te de senatu meritum esse confiteris. *Manut.*

§ 40 *An munitio Thessalonicæ? An obsessio militaris viæ*] De utraque re vide Orat. de Prov. Cons.

CAP. XVIII. § 42 *In Phalaridis tauro*] Vide Tusc. II. 7.

CAP. XIX. § 43 *Thyestea*] Thyestis contra Atreum fratrem. *Manut.*

Ut ait ille] Ennius qui Thyestem tragœdiam scripsit. *Idem.*

§ 44 *M. Marcellus, qui ter consul fuit, summa virtute, pietate, gloria militari, periit in mari: qui tamen ob virtutem, gloria et laude vivit*] Fortasse quæratis, quem dicat Marcellum. Fuit autem nepos M. Marcelli ejus, qui bello Punico secundo Syracusas vicit, et quinque consulatus adeptus est. Hic autem Marcellus, de quo Cicero dicit, naufragio ad ipsam Africam periit, paulo ante cœptum bellum Punicum tertium. Idem, cum statuas sibi ac patri, itemque avo poneret in monumentis avi sui ad Honoris et Virtutis ædem, subscripsit, 'III Marcelli, novies coss.' Fuerat autem avus quinquies, pater semel, ipse ter. Itaque neque mentitus, et apud imperitiores patris sui splendorem auxit. *Ascon.*

Absens] Merito quærit Manutius, cur *absens* sit imperator appellatus? Non sane hæc referri possunt ad confirmationem senatus, qui, acceptis laureatis litteris Imperatoris nomen et dignitatem Torquato ab exercitu victore impositum confirmarit. Sed

quis imperator unquam fuit, qui non hoc modo absens fuit appellatus Imperator? Igitur, quamvis reclamantibus libris, censeo cum Manutio legendum *ab senatu.* Nimirum senatus, cognita cæde et strage hostium ex Torquati litteris, in responsione ipsum salutarit imperatorem, quamvis hoc nomen ei a suo exercitu non fuerit datum. *Græv.*

Cap. xx. § 47 *Oreste*] Clytemnæstra Agamemnonem e Trojæ excidio redeuntem adulterii cum Ægistho perpetrati conscia occiderat. Eam patris ulciscendi causa filius Orestes interemit: matris interemptæ umbram identidem ob ora se filii obtrusisse; et parricidam serpentibus et tædis ardentibus vexasse fabulantur. Æneid. iv. 471. *Abram.*

Athamante] Æoli filio, Thebarum rege, in eum furorem Junonis ira compulso, ut filios occideret. Exstat fabula apud Ovid. Met. iv. *Manut.*

Cruentare] Putas furere, esse cruentare suum corpus? Major est furor, in suam famam et salutem, quam in suum corpus sævire. *Hotom.*

Cap. xxi. § 48 *Tusculanum montem*] Villam in agro Tusculano, monti similiorem, quam villæ; de qua in ea pro Sextio: ‘ Villam ædificare in oculis omnium tantam, tugurium ut jam videatur esse illa villa, quam ipse tribunus pl. pictam olim in concionibus explicabat.’ Non est contemnendus omnium fere librorum veterum consensus; habent enim, *ad hunc Tusculanum in monte montem exstruendum.* Quo major in Gabinium quæritur invidia, qui in editiore colle, quem vocat montem, suam villam quasi alterum montem exstruxisset. *Manut.*

Ædificatio constitisset] Id est, hæsisset, nec propter nimios sumptus potuisset absolvi. *Abram.*

Se ipsum] Historia narrat, Ptolemæum, Ægypti regem, pulsum a suis civibus propter scelera, restitutum a Gabinio Syriæ proconsule, auctoribus Cæsare et Pompeio, mercede decem millium talentorum: ut in Orat. pro Postumo, et apud Suetonium. *Manut.*

Numen interdictumque Deorum immortalium] Quia Sibyllæ versus Ægypti regem cum exercitu restitui vetabant. Lucanus, Dio. *Idem.*

§ 50 *Interposita religione*] Vide Ep. ad Lentulum, Fam. i. 1.

Cap. xxii. § 51 *Sibi ipse præcidit*] Effecit ipse suis sceleribus, ne redire possit. *Manut.* Veritus pœnas legum majestatis et de pecuniis repetundis. *Hotom.*

Os ut videam hominis] Impudentiam ejus, qui redire audeat. *Manut.*

§ 52 *Me consequentibus diebus in ea ipsa domo, qua tu me expuleras, quam expilaras, quam incenderas, pontifices, consules, prætores collocarunt, mihique, quod ante me nemini, pecunia publica ædificandam domum censuerunt*] Hæc Cicero oratorio more, non historico, videtur posuisse. Nam multis ætatibus ante Ciceronem nulli id contigisse verum est. Nemini vero unquam antea, videamus, ne parum caute dicamus. Antiquis enim temporibus, pluribus idem contigit. Valerio Maximo, ut Antias tradidit, inter alios honores domus quoque publice ædificata est in Palatio; cujus exitus, quo magis insignis esset, in publicum versus declinaretur, hoc est, extra privatum aperiretur: Varronem autem tradere, M. Valerio, quia sæpius vicerat, ædes in Palatio tributas, L. Higinius dicit in libro priore de Viris Claris; P. Valerio Volesi filio Publicolæ ædes publicas sub Velia, ubi nunc ædes Victoriæ est, populum ex lege, quam ipse tulerat, concessisse. Tradunt et Antiochi regis filio obsidi domum publice ædificatam, inter quos Atticus in annalibus, quæ postea dicitur Lucilii poëtæ fuisse. Varro quoque in lib. iii. de Vita Populi Romani, quo

loco refert, quam gratus fuerit erga bene meritos, dicit, Mutini, quod in Sicilia cum equitatu suo transierat ad nos, civitatem Romæ datam, ædesque, et pecuniam ex ærario. Videamus tamen, num ideo Cicero dicat sibi, quod antea nulli, domum pecunia publica ex ærario ædificatam, quia illis aut locus publice datus sit, aut domus quæ non fuerat eorum, neque propter illos publico sumptu ædificata. Ciceroni domus, quæ fuerat ipsius, et diruta atque incensa erat et consecrata, publico sumptu ædificata sit: quod novum et huic primo, et adhuc etiam soli contigit. *Ascon.*

Cap. xxiii. § 53 *Braccatæ*] Sic dicta est Gallia, quod braccis uteretur, quas nos *brayes* appellamus, Germani *brach*, vel *broch*. Gallorum autem nomine Germanos plerumque veteres comprehendebant. *Hotom.*

§ 54 *Quorum tu legatorum prælio imperator appellatus eras*] In Vaticano codice scriptum est, *quorum tu legatorum opera in prælio imperator appellatus eras.* Ursin.

Cum non longe abfuisses] Immisi negativam fide Pall. editionumque vett. neotericæ abjecerant. *Gruter.* *Abfuisses* a loco nimirum prælii. *Græv.*

Triumphali] Jocatur in ambiguo. Nam triumphalis porta Romæ erat, qua proconsules Macedonici triumphantes introibant, unde nomen: et eam, qua introivit Piso, ideo negat esse triumphalem, quia consulari præditus imperio ex Macedonia non triumphavit. *Manut.*

Cap. xxiv. § 57 *Ut omnes umbras etiam falsæ gloriæ consectari*] P. Manut. et Lamb. editio, *et omnes umbras etiam falsæ gloriæ;* sed invitis omnibus Mss. quamvis sententia omnino hanc particulam exigat. *Græv.*

§ 58 *Pontino*] Qui prætor Cicerone cos. Catilin. iii. 2.

O stultos Camillos, Curios, Fabricios, Calatinos, Scipiones, Marcellos, Maximos! O amentem Paulum, rusticum Marium! Nullius consilii patres horum consulum, qui triumpharunt] Diximus, hanc orationem esse dictam Cn. Pompeio Magno ii. M. Crasso ii. coss. Pompeii pater bello Italico de Picentibus; M. Crassi pater, P. Crassus, ante bellum Italicum de Hispanis triumphavit. *Ascon.*

Cap. xxv. § 59 *Genero suo*] C. Cæsari, qui tunc in Gallia bellum gerebat. *Manut.*

Ut es homo facetus, ad persuadendum] *Factus* legit Ant. Augustinus pro *facetus;* et recte, ut mihi quidem videtur: nam facetiæ non obtinent primas partes in persuadendo, ut eas ante omnia præponere debuerit. *Ursin.*

Videbis] Lambiniana editio *videbit.* Sensu optimo: Non persuadebis Cæsari, Deos non irasci; quos tibi et esse, et fuisse videbit iratos. *Olivet.*

§ 61 *Ratio quidem, &c.*] Hic Plauti versus est, e Trinummo, ii. 4. 17. Ciceronem aliter scripsisse, quam hæc habet editio, putabat P. Victor. Var. Lect. xxiv. 5. Contra Victorium disserit M. A. Muret. Var. Lect. iv. 19. *Idem.*

Οἴχεται] Periit, abiit, evanuit. Dictum, inquit Scipio Gentilis, ea forma, qua Paulus jurisconsultus dixit, 'pecuniam proficisci,' vel Ulpianus, 'pecunias ire, redire.' Cicero in Verr. Act. ii. 23. 'Pecuniam, qua via modo visa est exire, eadem semita revertisse.' *Anon.*

Cap. xxvi. § 62 *Mediolanensi*] Ejus avus Placentiæ quidem civis, at Mediolani præco fuerat. *Ferrat.*

Eadem cupiditate vir summo ingenio præditus, C. Cotta, nullo certo hoste, flagravit. Eorum neuter triumphavit, quod alteri illum honorem collega, alteri mors ademit] Credo vos quærere, et quis hic Cotta, et quis ille collega Crassi fuerit. Fuit autem C. Cotta orator ille compar P. Sulpitii, qui

est in Dialogis Ciceronis de Oratore scriptis, qui, cum decretus illi esset triumphus, mortuus est ante diem triumphi, cum cicatrix vulneris ejus, quod ante plures annos in prælio acceperat, rescissa esset repente. Crasso autem collega fuit Q. Scævola pontifex: qui cum animadverteret, Crasso, propter summam ejus in rep. potentiam ac dignitatem, senatum in decernendo triumpho gratificari, non dubitavit reip. magis quam collegæ habere rationem: ac, ne fieret S. C. intercessit. Sed idem provinciam, cujus cupiditate plerique etiam boni viri delinquebant, deposuerat, ne sumptui esset ærario. *Ascon.*

Irrisa est a te paulo ante M. Pisonis cupiditas triumphandi: a qua te longe dixisti abhorrere: qui etiam si minus magnum bellum gesserat, ut abs te dictum est, tamen istum honorem contemnendum non putavit. Tu eruditior, quam Piso] Quis hic M. Piso fuerit, credo vos ignorare. Fuit autem, ut puto jam nos dixisse, Pupius Piso eisdem temporibus, quibus Cicero, sed tanto ætate major, ut adolescentulum Ciceronem pater ad eum deduceret, quod in eo et antiquæ vitæ similitudo, et multæ erant litteræ. Orator quoque melior, quam frequentior, habitus est. Biennio tamen serius, quam Cicero, consul fuit. Triumphavit pro consule de Hispanis, Q. Hortensio, Q. Metello Cretico coss. ante Ciceronis consulatum. *Idem.*

§ 63 *Themista*] Themista mulier fuit, Epicuri ætate, philosophiæ Epicureæ dedita, Leontis, seu Leontei cujusdam uxor, ad quam scripsit non semel Epicurus, ut refert Laërtius. Hæc igitur hujus loci sententia est: Quamvis tu, Piso, Themista, muliere Epicureis præceptis erudita, et perpolita, sapientior sis, hoc est, quamvis egregius sis philosophus, et mulierem Epicuream doctissimam, ac sapientissimam Themistam, sapientia superes; non tamen triumphum contempsisti, sed senatus convicium timuisti, si triumphum postulares. Est autem jocus Ciceronis in Pisonem amarus, eum cum muliere Epicurea comparantis, et ejus sapientiam sapientiæ muliebri anteponentis. *Lamb.*

Cap. xxvii. § 65 *Instant post hominum memoriam apparatissimi magnificentissimique ludi: quales non modo numquam fuerunt, sed ne quo modo quidem fieri posthac possint, possum ullo pacto suspicari*] Cn. Pompeii ludos significat, quibus theatrum a se factum dedicavit, quibus ludis elephantorum pugnam primus omnium dedit in Circo. *Ascon.*

Convivium publicum non dignitatis gratia inibit] Quod Cn. Pompeius ad dedicationem sui theatri publice exhibebit, non inibit, ad honorandum Cn. Pompeium, exhibitorem convivii. Dignitatis autem causa dicitur iniri convivium, quia senatores epulabantur ab aliis ordinibus separati. *Abram.*

§ 66 *Hanc*] Ut vulgo homines luxuriosi esse solent, cum lautitia quadam, atque elegantia. *Ferrat.*

§ 67 *Placentini*] Ex vili nimirum materia. Fuerat autem avus ejus Placentinus. Vide supra. *Idem.*

Quini in lectis] Cum tres, aut summum quatuor solerent esse.

Avum suum] Qui Gallus fuerat. Jocatur in ambigua vocabuli significatione. *Manut.*

Cap. xxviii. § 68 *Est quidam Græcus, qui cum isto vivit, homo, vere ut dicam, sic enim cognovi, humanus, sed tamdiu, quamdiu cum aliis est, aut ipse secum*] Philodemum significat, qui fuit Epicureus illa ætate nobilissimus, cujus et poëmata sunt lasciva. *Ascon.*

Humanus] Politiore litteratura, et liberalibus studiis eruditus. Paulo post: 'In hominum eruditissimorum et humanissimorum cœtu loquor.' Vide Gell. N. A. xiii. 16. *Abram.*

Quamdiu cum aliis] Quam cum Pisone: in ejus enim consuetudine ita se gerere cogitur, ut sui ipsius eruditionisque suæ oblitus esse videatur. *Idem.*

Jam tum] Vel in adolescentia fronte et supercilio ita severus erat Piso, non modo ut hominibus, sed ut Diis ipsis iratus esse videretur. *Manut.*

Lubricum] Lubricum sua sponte, quia voluptas duplex; animi, ex virtute; corporis, ex vitio; sed adolescenti, propter ætatem incauto, non modo lubricum, verum etiam sæpe præceps: quia neutram voluptatem Epicurei philosophi nominabant. *Idem.*

§ 69 *Admissarius*] Tanquam equus, qui rationis expers, unam corporis voluptatem novit. Ideo, tanquam de equo, sequitur, *adhinniit.* Idem.

Distinguere] Cum aliam esse corporis, aliam animi voluptatem ostenderet. Qua de re de Finib. lib. I.

Epicurum disertum decernere] Eodem modo dixit, ut prætores dicuntur decernere ingenuum, servum, aut filium. *Hotoman.* Antiqua scriptura hoc loco mendosa est. Vident omnes, opinor, divinatore aliquo ad hunc locum emendandum et explicandum opus esse. *Lambinus.* Carere locus vitio mihi non videtur. Idem fortasse alii sentient: sed legatur, *et tandem dictum opinor:* lapsu facili et usitato, propter similitudinem litterarum, eluetur, puto, si qua labes, maculave insedit. Libri quidam veteres, *est tamen dicit, ut opinor,* quod non satis placet. *Manut.* Vestigiis Faërni libri insistens lego, *Epicurum disertim dicere, et tamen dicit, ut opinor.* Verba Ciceronis verbis Pisonis interjecta locum obscuraverunt. Ait Piso, Epicurum diserte dicere, extra voluptates corporis se nihil beatum reperire, et ei assentiens Cicero, *et tamen,* inquit, *hoc dicit Epicurus,* ut opinor. *Disertim* corruptum in *disertum.* Gulielm. Sed cur rejicitur, quod non modo Faërnus in suo, sed et Manutius in quatuor, *est tamen dicit, ut opinor.* Sic autem distinguendum, *est tamen. Dicit, ut opinor.* Est tamen, inquit Cicero, scilicet ita. Dicit Epicurus, *ut opinor,* voluptatem esse summum bonum. *Græv.* Parenthesi hoc includo (*et tamen dicit, ut opinor*) atque in hunc modum intelligi posse arbitror. Etiamsi affirmet Piso, et quovis pignore contendat, *Epicurum disertim decernere, se nullum bonum intelligere posse demptis corporis voluptatibus,* tamen opinor ita dixisse Epicurum. Salse, ni fallor, et argute. Significat enim, Pisonem non eum esse, cui possit fides haberi. *Anon.*

Cap. xxix. § 72 *Non ulla tibi*] Dialogismo festivo et eleganti orationem illustrat. Piso: 'Non ulla tibi invidia nocuit, sed versus tui.' Cicero: 'Nimis magna pœna te consule constituta est sive malo poëtæ, sive libero.' Piso: 'Scripsisti enim versus, Cedant arma togæ.' Cicero: 'Quid tum?' Piso: 'Hæc res tibi fluctus illos excitavit.' Cicero: 'At hoc nusquam,' &c. *Abram.*

In illo elogio] In lege Clodia, quæ ipsa fuit sepulcrum reip.

Quod vindicarit] Hoc verbo usum esse Clodium in lege, mihi non fit verisimile, sed eum potius dixisse crediderim, 'Quod cives Romanos indicta causa condemnavit.' Cicero, ad suam laudem, verbo mitiore usus est. *Manut.*

Cap. xxxi. § 76 *Insidiarum mearum*] Cum insidiari me Pompeio diceretis. *Manutius.* Vide pro Domo cap. 2.

Excluderer] Sermone ejus atque aditu prohiberer. *Manut.*

§ 78 *Generum*] C. Cæsarem.

Cap. xxxiii. § 81 *Implacabilem inexpiabilemque*] Unde in P. Manutii et Gruteri, et cæteras, qui Gruterianam sunt secuti, editiones, irrepsit

inexplicabilem, quod revera in hoc loco explicari non potest, cum rectissime et Mss. et edd. Victor. Lambini, aliorumque *inexpiabilem?* Græv. Joan. Ang. Ernesti, *inexpiabilem* repudiantis, malentisque *inexplicabilem,* hæc animadversio est: 'Hoc de hominibus dici, qui se placari non sinunt, non memini, nec credo.' Sed tamen in hac ipsa Orat. cap. 7. dicit Cicero: 'A me quidem etiam pœnas expetistis, quibus conjuratorum manes mortuorum expiaretis.' Quid est istud *expiaretis?* Certe *placaretis.* Si se manes expiari non sinant, erunt ergo, dicenturque *inexpiabiles:* neque adeo est incredibile hoc posse de iis dici, qui se placari non sinunt. *Olivet.*

§ 82 *Eludebas*] Non serio me provocabas ad te accusandum; sciebas enim id me non facturum propter Cæsarem. *Ferrat.*

Quanquam, quod ad me attinet, Nunquam istam imminuam curam inficiando tibi] Prope notius est, quam ut indicandum sit, hunc versum esse L. Accii poëtæ, et dici a Thyeste in Atreo. *Ascon.*

Ejus] P. Clodii.

Cap. xxxiv. § 83 *Non vestigiis*] Allegoria: Non per conjecturas tua scelera novimus, sed ubi cubaveris, et volutatus fueris, scimus. *Ferrat.*

Platoris] De Harusp. Resp. cap. 16.

§ 84 *Cotto*] Bessorum regi. *Hotom.*

Denseletis] Thraciæ populis.

Cap. xxxvi. § 87 *Reorum pactiones*] Quas videlicet cum reis inierat Piso, et ab iis se mercede corrumpi permiserat, et *redemptiones,* quibus illi a Pisone incolumitatem suam redemerant. *Abram.*

Libidinosissimas liberationes] Quæ non fiunt secundum fas et æquum, sed pro partium studio, quia judex illi favet, et contra leges reum absolvit. Sic aliis in locis apud nostrum, 'libidinosi judices, testes, libidinosæ sententiæ.' *Græv.*

Pellium nomine] Prætextu pellium, ad loricas, clypeos, papiliones faciendos. Qua ratione tantum lucratus est, quantum pater fuerat ante lucratus. *Abram.*

§ 88 *Per tuum servulum ordines assignatos*] Ordines assignare fuit tribuni militum. Polyb. lib. vi. Vide Lips. de Militia ii. 1. *Idem.*

Quid? stipendium, &c. mensis palam propositis] Stipendium pendebatur ex ærario: Piso ut illam pecuniam, quam ex ærario stipendii nomine capiebat, in suum usum converteret, jubebat a civitatibus stipendium numerari. Factum amplificat a duobus: 1. Quod non semel, sed per omnes annos id fecerit: 2. Quod palam, et mensis propositis in oculis totius provinciæ. *Idem.*

Quid illa in Pontum profectio] Res obscura est, et nullis antiquitatis impressa vestigiis. Videtur Piso, pecuniis barbarorum inhians, in Pontum incursionem fecisse, et inde fuisse expulsum: unde et 'conatus' potius quam bellum illatum, nominatur. *Idem.*

Macedonia prætoria nuntiata] Cum tibi nuntiatum est, Macedoniam, quam proconsulari imperio tenebas, prætoriam esse factam: ut statim prætores anni illius in eam proficiscerentur. Eo pertinebat superior Orat. de Prov. Cons. patetque hoc ex loco de solo Pisone eam sententiam obtinuisse. *Hotom.*

Quid quæstor ædilitius rejectus? Præpositus legatorum tuorum optimus a te quisque violatus] Sic dedere, antiquos secuti codices, Gruterus, Grævius. Omnino facilioris est explicatus id, quod Lambinus proposuit, atque utinam in aliqua vetere membrana invenisset: *Quid quæstor ædilitius rejectus, præpositus homo turpissimus, legatorum tuorum optimus abs te quisque violatus?* Ediderant alii, *Quid prætor ædilitius rejectus, præpositus le-*

gatorum tuorum turpissimus, optimus abs te quisque violatus? At accidit perincommode, quod *turpissimus* in nullo est veteri libro. Abesse debuerat quoque *præpositus;* libere flueret oratio, quæ ad hanc vocem adhærescit. *Anon.*

Tribuni militum non recepti] Non admissi a te, qui a populo fuerant tribuni militum constituti. Vide Lips. Dial. II. 9. *Abram.*

§ 89 *Quod populari illi sacerdoti sexcentos ad bestias amicos sociosque stipendiariosque misisti*] Manifestum est, P. Clodium significari. *Ascon.* Vocem *stipendiariosque* alii non agnoscunt.

Ad bestias] Hoc est, pro servis miserat socios, et amicos bestiis objiciendos in spectaculis. *Ferrat.*

Quæ fuit uxor Exegisti] Turnebus Adversar. XXI. 15. emendat *in villa Leucadia, quæ fuit uxoris Ægisthi.* Grut.

Scelerate] Ut edimus, ita ediderunt Gruterus et Grævius; alii *scelerate,* adverbium.

CAP. XXXVII. § 90 *Coronarium*] Vide Agrar. I. 4.

Lex] Julia de repetundis.

Vocabula mutabas] Non dicebas, auri coronarii nomine accepta, sed aliis quibusdam nominibus, tua furta obtegentibus. *Manut.*

Diplomata] Litteras patentes publico sigillo munitas. Nondum tamen liquet, quid hoc loco Tullius reprehendat, nisi si forte Pisonis avaritiam obiter notat, qui ea diplomata vendiderit, quæ gratis dare debuisset. *Abram.*

Navium] Quas fœderatis civitatibus sine necessitate publica imperasti. *Idem.*

Agrinarum] Turnebus, *Agrianum.* Vide Stephanum in Ἀγρίαι.

Dimisisti] Solutis sacramento militibus: quod non licebat sine senatus auctoritate, vel populi jussu.

CAP. XXXVIII. § 92 *Albucius*] De Prov. Consul. cap. 7.

Præposterus imperator] Alii vocantur imperatores, cum hostes ceciderint: hic ordine præpostero dictus est imperator, cæso ab hostibus ejus exercitu: adeoque statuam, quam sibi Dyrrhachii poni voluit, non habuit suæ bellicæ virtutis monumentum, sed suorum flagitiorum indicium. *Ferrat.*

§ 94 *Quod me hortere*] Ut tibi nomen deferam. *Manut.*

CAP. XXXIX. *Ecquid vides, ecquid sentis, lege judiciaria lata quos posthac judices simus habituri*] Legem judiciariam ante aliquot annos, quibus temporibus accusatus est Verres a Cicerone, tulit Aurelius Cotta prætor: quia communicata sunt judicia senatui, et equitibus Romanis, et tribunis ærariis. Rursus deinde Pompeius in consulatu secundo, quo hæc oratio dicta est, promulgavit, ut amplissimo ex censu, ex centuriis aliter quam antea, lecti judices, æque tamen ex illis tribus ordinibus, res judicarent. *Ascon.*

Quod nolim] Propter Cæsarem socerum tuum, mihi amicissimum. *Idem.*

Dehortabitur] Fortasse reipublicæ tempora dissuadebunt. *Hotom.*

§ 95 *L. Opimius ejectus patria est, is, qui et prætor, et consul maximis periculis rempublicam liberarat, non in eo, cui facta injuria est, sed in eis, qui fecerunt, sceleris et concientiæ pœnæ permansit*] Notum est, Opimium in prætura Fregellas cepisse: quo pacto visus est cæteros quoque nominis Latini socios male animatos repressisse; eundemque in consulatu Fulvium Flaccum consularem, et C. Gracchum tribunitium oppressisse, ob quam invidiam postea judicio circumventus est, et in exilium actus. *Ascon.*

CAP. XL. § 97 *Nulla ex trinis æstivis gratulatio*] Supplicatio Diis decreta in gratiarum actionem: æstivorum autem meminit quod æstas

sit accommodatior rebus gerendis. *Abram.*

Fecisse videri] Judicum formula, cum reum damnabant.

Cap. xli. § 99 *Nec minus lætabor, cum te semper sordidum, quam si paulisper sordidatum viderem*] *Sordidum* dixit, vilem et abjectum, et sine ullo vitæ nitore ac lautitia vitam agentem. *Sordidatum* autem intellexit, accusatum et reum. *Budæus.* Reos accedere ad judicium sordidatos nemo non novit. *Ferrat.*

PRO T. ANNIO MILONE.

Argum.—Annius Milo, et P. Plautius Hypsæus, et Q. Metellus Scipio consulatum petierunt, non solum largitione palam profusâ, sed etiam factionibus armatorum succincti. Miloni, et Clodio summæ erant inimicitiæ, quod et Milo Ciceronis erat amicissimus, in reducendoque eo enixe operam reip. dederat, et P. Clodius restituto Ciceroni erat infestissimus, ideoque summe studebat Hypsæo, et Scipioni, contra Milonem. Ac sæpe inter se Milo et Clodius cum suis factionibus Romæ depugnaverant: et erat uterque audacia par; sed Milo pro melioribus partibus stabat. Præterea in eundem annum consulatum Milo, Clodius præturam petebat; quam debilem futurâm consule Milone intelligebat. Deinde cum diu tracta essent comitia consularia, perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent, et ob id mense Januario nulli dum neque consules, neque prætores essent; traheretur-que dies eodem quo antea modo, dum Milo quamprimum comitia confici vellet, conficeretque cum bonorum studiis, qui obsistebant Clodio, tum etiam populi, propter effusas largitiones, impensas quoque ludorum scenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse eum Cicero significat; competitores vero ejus trahere vellent, ideoque Pompeius gener Scipionis, et T. Munatius, tribunus pl. referri ad senatum de patriciis convocandis, qui interregem proderent, non essent passi, cum interregem prodere moris esset; a. d. xiii Kal. Feb. (acta etenim magis sequenda, et ipsam orationem, quæ actis congruit, puto, quam Fenestellam, qui a. d. xiv Kal. Feb. tradit) Milo Lanuvium, ex quo erat municipio, et ibi tum dictator, profectus est ad flaminem prodendum postera die. Occurrit ei circa horam nonam Clodius paulo ultra Bovillas, rediens ab Aricia; prope eum locum, in quo Bonæ Deæ sacellum est. Erat autem allocutus decuriones Aricinorum. Vehebatur Clodius equo: servi xxx fere expediti, ut illo tempore mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur. Erant cum Clodio præterea tres comites ejus, ex quibus eques Romanus unus C. Cassinius Schola, duo de plebe novi homines, P. Pomponius, C. Clodius. Milo rheda vehebatur, cum uxore Fausta, filia L. Syllæ dictatoris, et M. Fusio, familiari suo. Sequebatur eos magnum servorum agmen; inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus et Bir-

ria. Hi in ultimo agmine tardius euntes, cum servis P. Clodii rixam commiserunt; ad quem tumultum cum respexisset Clodius minitabundus, humerum ejus Birria romphæa trajecit. Inde cum orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano delatus est. Milo, ut cognovit vulneratum Clodium, cum sibi periculosius etiam vivo eo futurum intelligeret, occiso autem magnum solatium esset habiturus, etiam si subeunda esset pœna, exturbari tabernam jussit. Fuit antesignanus servorum ejus M. Fustenus: atque ita Clodius latens extractus est, multisque vulneribus confectus. Cadaver ejus, in via relictum, (quia servi Clodii aut occisi erant, aut graviter saucii latebant) Sex. Tedius, senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit, et lectica sua Romam ferri jussit: ipse rursus eodem, unde venerat, gressum recepit. Perlatum est corpus Clodii ante primam noctis horam: infimæque plebis et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit. Augebat autem facti invidiam uxor Clodii Fulvia, quæ, cum effusa lamentatione, vulnera ejus ostendebat. Major postera die luce prima multitudo ejusdem generis confluxit; compluresque noti homines elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. [Erat domus Clodii, ante paucos menses emta de M. Scauro, in Palatio.] Eodem Munatius Plancus, frater L. Planci oratoris, et Q. Pompeius Rufus, Sullæ dictatoris ex filia nepos, tribuni plebis, accurrerunt: eisque hortantibus, vulgus imperitum corpus nudum, calceatum, sicut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit, et in Rostris posuit. Ibi, pro concione, Plancus et Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt. Populus, duce Sex. Clodio scriba, corpus P. Clodii in curiam intulit, cremavitque subselliis, et tribunalibus, et mensis, et codicibus librariorum: quo igne et ipsa quoque curia flagravit; et item Porcia basilica, quæ erat ei juncta, ambusta est. Domum quoque M. Lepidi interregis (is enim magistratus curulis erat creatus), et absentis Milonis, eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit; deinde sagittis repulsa est. Tum fasces, ex lecto Libitinæ raptos, attulit ad domum Scipionis et Hypsæi, deinde ad hortos Cn. Pompeii, clamitans eum modo consulem, modo dictatorem. Incendium curiæ majorem aliquanto indignationem civitatis moverat, quam interfectio Clodii. Itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exsilium, invidia adversariorum recreatus, nocte ea redierat Romam, qua incensa erat curia; petebatque nihilo deterius consulatum; aperte quoque tributim in singulos millia assium dederat. Concionem etiam ei post aliquot dies dedit M. Cœlius, tribunus plebis, et Manilius Canianus, ejus collega; ipsiusque causam etiam ad populum probabant. Dicebant utrique, Miloni a Clodio factas esse insidias. Fiebant interea alii ex aliis interreges, qui comitia consularia, propter eorum candidatorum tumultus et easdem manus armatas, habere non poterant: itaque primo factum erat S. C., ut interrex, et tribuni plebis, et Cn. Pompeius, qui pro consule ad Urbem erat, viderent ne quid detrimenti respublica caperet; delectus autem Pompeius tota Italia haberet. Qui cum summa celeritate præsidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustæ uxoris ejus, exhibendam, duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui erant C. Claudii filii, qui frater fuerat Clodii; et ob id illi patrui sui mortem, velut auctore fratre, perseque-

bantur. Easdem Faustæ et Milonis familias postulaverunt duo Valerii, Nepos et Leo, et L. Herennius Balbus. P. Clodii quoque familiam, et comitum ejus, postulavit eodem tempore Cœlius; familiam Hypsæi, et Q. Metelli, Manilius Canianus, ejus collega. Affuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sylla. Verba pauca Q. Hortensius dixit, quæ sunt, liberos esse eos, qui pro servis postularentur: nam, post recentem cædem, manumiserat eos Milo, sub hoc titulo, quod caput suum ulti essent. Hæc agebantur mense intercalari. Post diem trigesimum fere, quam erat Clodius occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M. Cæpionem conquestus est, ac de cæde P. Clodii falsum esse dixit quod Milo sic se defenderet; et Clodium Aricinos decuriones alloquendi gratia abiisse, profectum cum sex ac XX servis: Milonem subito, post horam quartam, senatu misso, cum servis amplius CCC armatis, obviam ei contendisse, et supra Bovillas inopinantem in itinere aggressum: ibi P. Clodium tribus vulneribus acceptis, Bovillas perlatum: tabernam, in quam profugerat, expugnatam a Milone: semianimem Clodium extractum, in via Appia occisum esse, annulumque ejus ei morienti extractum: deinde Milonem, cum sciret in Albano parvulum filium Clodii venisse ad villam, et cum puer ante subtractus esset, de servo Alicore quæstionem ita habuisse, ut eum articulatim consecaret: villicum et duos præterea servos jugulasse: ex servis Clodii, qui dominum defenderint, undecim esse interfectos: Miloni duos solos saucios factos esse: ob quæ Milonem postero die XII servos, qui ei maxime operam navassent, manumisisse; populoque tributim singula millia æris, ad defendendos de se rumores, dedisse. Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, quod Hypsæo summe studebat, quod fuerat ejus quæstor, desistere se petitione consulatus, si ita ei videretur: Pompeium respondisse, nemini se neque petendi neque desistendi auctorem esse, neque populi Romani potestatem, aut consilium, aut sententiam, interpellaturum. Deinde, per C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se, de hac re consulendo, invidia oneraret. Inter hæc cum crebresceret rumor, Cn. Pompeium creari dictatorem, neque opportune aliter mala civitatis sedari posse; visum est optimatibus, tutius esse, eum consulem sine collega creare: et, cum tractata ea res esset in senatu, facto in M. Bibuli sententiam S. C., Pompeius, ab interrege Ser. Sulpitio, V Kal. Mart. mense intercalario, consul creatus est, statimque consulatum iniit. Deinde, post diem tertium, de legibus novis ferendis retulit: duas ex S. C. promulgavit: alteram de vi, qua nominatim cædem in Appia Via factam, et incendium curiæ, et domum M. Lepidi interregis oppugnatam, comprehendit: alteram de ambitu: pœnam graviorem, et formam judiciorum breviorem. Utraque enim lex prius testes dari per triduum, deinde uno die atque eodem et ab accusatore et ab reo perorari jubebat, ita ut duæ horæ accusatori, tres reo, darentur. His legibus obsistere M. Cœlius tribunus plebis, studiosissimus Milonis, conatus est, quod et privilegium diceret in Milonem ferri, et judicia præcipitari: et, cum pertinacius legem Cœlius vituperaret, eo processit iræ Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se rempublicam defensurum: timebat autem Pompeius Milonem, seu timere se simulabat. Plerumque non domi suæ, sed in hortis, manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat.

Senatum quoque semel in porticu sua habuerat Pompeius, quod diceret timere se adventum Milonis. Dein, proximo senatu, P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur alligatum dixerat: postulaverat, ut femur nudaret; et ille sine mora tunicam levaverat. Tum M. Cicero exclamaverat, omnia illi similia crimina esse, quæ in Milonem dicerentur alia. Deinde Munatius Plancus, tribunus plebis, produxerat in concionem M. Æmilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi. Is se dicebat, pariterque secum quatuor liberos homines iter facientes, supervenisse, cum Clodius occideretur; et, ob id cum proclamassent, abreptos, et perductos in villam Milonis, ibique per duos menses præclusos fuisse: eaque res, seu vera, seu falsa, magnam invidiam Miloni contraxerat. Idemque Munatius, et Pompeius, tribuni plebis, in Rostra produxerant triumvirum capitalem, eumque interrogaverant, an Galatam, Milonis servum, cædes facientem deprehendisset. Ille, dormientem in taberna pro fugitivo deprehensum, et ad se perductum esse, responderat. Denuntiaverant tamen triumviro, ne servum remitteret: sed postera die Cœlius, tribunus plebis, et Manilius Canianus collega ejus, ereptum e domo triumviri servum Miloni reddiderunt. Etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero; tamen, quia ita compereram, putavi exponenda. Inter primos, et Q. Pompeius, et C. Sallustius, et T. Munatius Plancus, tribuni plebis, inimicissimas conciones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet. Eratque maxima pars multitudinis infensa, non solum Miloni, sed ipsi etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni. Postea Pompeius et Sallustius in suspicione fuerunt, in gratiam redisse cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissime perstitit, atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit: Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem ejus comparari vim vociferatus: Pompeiusque ob ea sæpius querebatur, fieri sibi quoque insidias, et id palam: ac majore manu se armabat. Dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostendebat: postea autem Q. Pompeius idem minitatus erat. Tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi a se alienatione, non Cn. Pompeii suspicionibus, non periculi futuri metu, si sibi dies ad populum diceretur, non armis, quæ palam in Milonem sumta erant, deterreri potuerit a defensione ejus, cum posset omne periculum suum, et offensionem inimicæ multitudinis, declinare, redimere etiam Cn. Pompeii animum, si paulum ex studio defensionis remisisset. Perlata deinde lege Pompeii, in qua id quoque scriptum erat, ut quæsitor suffragio populi, ex iis qui consules fuerant, crearetur, statim comitia habuit, creatusque erat L. Domitius Ænobarbus quæsitor. Aliorum quoque judicum, qui de ea re judicarent, Pompeius tales proposuit, ut nunquam neque clariores viros, neque sanctiores, propositos esse constaret. Post quod statim nova lege Milo postulatus a duobus Appiis Clodiis adolescentibus, iisdem, a quibus antea familia ejus fuerat postulata; itemque de ambitu ab iisdem Appiis; et præterea de vi a Q. Petulcio, et L. Cornificio; de sodalitiis a P. Fulvio Nerato: postulatus autem erat et de sodalitiis, et de ambitu, ea spe, quod primum judicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant, nec postea responsurum. Divinatio de ambitu accusatorum facta est, quæsitore A. Torquato; atque ambo quæsitores, Torquatus et Domitius, pridie Nonas Apr. reum adesse jusserunt. Quo die Milo ad

Domitii tribunal venit, ad Torquati amicos misit. Ibi, postulante pro eo M. Marcello, obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam de vi judicium esset perfectum. Apud Domitium autem quæsitorem major Appius postulavit a Milone servos exhiberi numero IIII et L, et cum ille negaret, eos, qui nominabantur, in sua potestate esse, Domitius, ex sententia judicum, pronunciavit, ut ex servorum eorum numero accusator quot vellet ederet. Citati deinde testes, secundum legem, quæ, ut supra diximus, jubebat, ut prius, quam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum judices consignarent, quarta die adesse omnes in diem postremum juberentur, ac coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur: dein rursus postera die sortitio judicum fieret unius et LXXX, qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque eodem die illo judicaretur: prius autem quam sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret, ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus. Primo die datus erat in Milonem testis Cassinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, cum is occisus est, dixit; atrocitatemque rei factæ, quam maxime potuit, auxit. Quem cum interrogare M. Marcellus cœpisset, tanto tumultu Clodianæ multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal a Domitio reciperetur. Quam ob causam M. Marcellus, et ipse Milo a Domitio præsidium imploraverunt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad ærarium, perturbatusque erat eodem illo clamore; itaque Domitio promisit, se postero die cum præsidio descensurum, idque fecit: quare territi Clodiani, silentio verba testium per biduum audiri passi sunt. Interrogaverunt eos M. Cicero, M. Marcellus, et Milo ipse. Multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis, quæ ibi facta erant, cauponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodii in publicum extractum esse. Virgines quoque Vestales dixerunt mulierem ignotam venisse ad se, quæ Milonis mandato votum solveret, quod Clodius occisus esset. Ultimæ testimonium dixerunt Sempronia Tuditani filia, socrus P. Clodii, et uxor Fulvia, et fletu suo magnopere eos, qui adstabant, commoverunt. Dimisso circa horam decimam judicio, T. Munatius pro concione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset, et elabi Milonem non pateretur, judiciumque et dolorem suum ostenderet. Euntibus ad tabellam ferendam postero die judicibus, qui fuit judicii primus, a. d. III Idus Aprilis, clausæ fuerunt tota urbe tabernæ: præsidia in foro et circa omnes fori aditus Pompeius disposuit: ipse pro ærario, ut pridie, consedit, septus delecta manu militum. Sortitio deinde judicum, ut primo die, facta est. Post, tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset. Tum intra horam secundam accusatores cœperunt dicere, Appius major, et M. Antonius, et P. Valerius Nepos: usi sunt ex lege horis duabus. Respondit his unus M. Cicero. Et cum quibusdam placuisset, ita defendi crimen, interfici Clodium, pro republica fuisse, quam formam M. Brutus secutus est in ea oratione, quam pro Milone composuit, et edidit, quamvis non egisset; Ciceroni id non placuit, quod, non qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset. Itaque, cum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat, (nam forte illa rixa commissa fuerat) Cicero apprehendit, et contra Clo-

dium Miloni fecisse insidias disputavit; eoque tota oratio ejus spectavit; sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum forte occurrisse; ex ea rixa servorum ad eam cædem perventum. Notum tamen erat, utrumque mortem alteri sæpe minatum esse: et sicut suspectum Milonem major, quam Clodii, familia faciebat, ita expeditior et paratior ad pugnam Clodianorum quam Milonis fuerat. Cicero cum inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt; itaque non ea, qua solitus erat, constantia dixit. Manet autem illa quoque excepta ejus oratio. Scripsit vero hanc, quam legimus, ita perfecte, ut jure prima haberi possit. *Ascon.* Hanc dixit Cn. Pompeio III consule, a. d. VI Idus April. Quod judicium cum ageretur, exercitum in foro et omnibus in templis, quæ circum forum sunt, collocatum a Cn. Pompeio fuisse, non tantum ex oratione, et annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur 'De Optimo Genere Oratorum.' *Idem.*

Cap. I. § 1 *Novi judicii nova forma*] Novum judicium dicebatur, quia erat extraordinarium, cum ordinario in judicio secundum leges et morem judiciorum Romanorum de hoc crimine esset quærendum a prætore, qui quæstionem illo anno de vi sortitus erat. Nam extraordinaria judicia habebantur aut de crimine, de quo nulla lex erat, aut de crimine, quod atrocius existimabatur, quam quod secundum leges puniendum putabant, quale hoc fuit. Ideo Cicero queritur se novo judicio, hoc est, extraordinario fuisse perturbatum, et præterea nova illius forma propter præsidium militare. *Græv.*

Cap. II. § 3 *Unum genus est adversum infestumque nobis, &c.*] Ita, ut in expositione argumenti diximus, Manutius Plancus pridie pro concione populum adhortatus erat, ne pateretur elabi Milonem. *Ascon.*

Cap. III. § 8 *Eum*] Orestem. *Manut.*

Patris] Agamemnonis, ab uxore Clytemnæstra, et ejus adultero Ægistho interfecti. *Idem.*

Variatis hominum sententiis] Areopagitarum, cum alii factum ejus probarent, alii vituperarent: quod Minerva discrimen sustulit. *Idem.*

Cap. IV. *Quæ non modo*] Dictio *modo* sententiæ nubeculam offundit. Itaque rescribit Gulielmius, *quæ non omnimodo.* Lambinus eam vocem delet. Et vero abest exemplari Basilicæ Coloniensis. Perstat tamen in Palatinis novem et Gruteriano. *Grut.* *Non modo*, est *non modo non*, ut sæpe Cicero. Exempla colligit Muretus in Variis, et aliis. Cicero hinc argumentatur, esse cædem quandam licitam, quia cum telo esse concedat se defendendi causa, non autem alium insidiis occidendi. *Græv.* Hic *non modo*, esse *non modo non*, nullus persuadebit mihi. Sane in exemplis quæ collegit Muretus Var. Lect. X. 7. post *non modo* sequitur vel *ne quidem*, vel *sed etiam:* quorum neutrum, aut quidpiam simile hic esse potest. Ego totum hunc locum sic opinor posse intelligi, Dat ipsa lex tacite potestatem occidendi. Non enim in ea est tantum modo caput id, quod hominem occidi vetat, sed est alterum quoque, quod vetat esse cum telo hominis occidendi causa. Cum ergo quæritur, an quispiam contra legem fecerit; in quæstionem non venit, telumne habuerit, sed qua causa habuerit. Si hominis occidendi causa, fecit contra legem. Si telum habuit, si telo hominem occidit, sui defendendi causa, non fecit contra legem: non enim telum habuit occidendi hominis causa, sed sui defendendi. *Olivet.*

Cap. V. § 12 *Declarant hujus ambusti tribuni pl. illæ intermortuæ concio-*

nes, quibus quotidie meam potentiam invidiose criminabatur] T. Munatius Plancus, et Q. Pompeius Rufus tribuni pl. de quibus in argumento hujus orationis diximus, cum contra Milonem Scipioni et Hypsæo studerent, concionati sunt eo ipso tempore, plebemque in Milonem accenderunt, quo, propter Clodii corpus, curia incensa est; nec prius destiterunt, quam flamma ejus incendii fugati sunt e concione. Erant enim tunc rostra non eo loco, quo nunc sunt, sed ad Comitium, prope juncta curiæ. Ob hoc T. Munatium ambustum tribunum appellat. Fuit autem paratus ad dicendum. *Ascon.*

Quæstionem] Novam, de qua Pompeius legem tulerat. *Manut.*

§ 13 *Cur igitur incendium curiæ, oppugnationem ædium M. Lepidi, cædem hanc ipsam, contra rempubl. senatus factam esse decrevit*] Post biduum medium quam Clodius occisus erat, interrex primus proditus est M. Æmilius Lepidus. Non fuit autem moris, ab eo, qui primus interrex proditus erat, comitia haberi. Sed Scipionis et Hypsæi factiones, quia recens invidia Milonis erat, cum contra jus postularent, ut interrex ad comitia consulum creandorum descenderet, idque ipse non faceret, domum ejus per omnes interregni dies (fuerant autem ex more quinque) obsederunt, deinde, omni vi janua expugnata, et imagines majorum dejecerunt, et lectulum adversum uxoris ejus Corneliæ, cujus castitas pro exemplo habita est, fregerunt; itemque telas, quæ ex vetere more in atrio texebantur, diruerunt. Postque supervenit Milonis manus et ipsa postulans comitia: cujus adventus fuit saluti Lepido; in se enim ipsæ conversæ sunt factiones inimicæ, atque ita oppugnatio domus interregis omissa est. *Idem.*

Cap. vi. § 14 *Quod si per furiosum illum tribunum pl. senatui, quod sentiebat, perficere licuisset; novam quæstionem nunc nullam haberemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus tantummodo extra ordinem quæreretur. Divisa sententia est postulante nescio quo. Nihil enim necesse est omnium flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatus, empta intercessione, sublata est*] Quid sit 'dividere sententiam,' ut enarrandum sit, vestra ætas, filii, facit. Cum aliquis in dicenda sententia duas pluresve res complectitur; eæ si non omnes probantur, postulatur ut dividat, id est, ut de rebus singulis referatur. (Forsitan nunc hoc quoque velitis scire, qui fuerit, qui postulaverit, quod non ferat auditor.) Non est ei, qui hoc postulat, oratione longa utendum, ac ne consurgendum quidem utique est: multi enim sedentes hoc unum verbum pronunciant, 'divide:' quod cum auditum est, liberum ei, qui facit orationem, dividere. Sed ego, ut curiosius ætati vestræ satisfaciam, acta etiam totius illius temporis persecutus sum; in quibus cognovi, pridie Kal. Mart. S. C. esse factum, P. Clodii cædem, et incendium curiæ, et oppugnationem ædium M. Lepidi contra remp. factam: ultra relatum in acta illo die nihil: postero die, id est, Kal. Mart. Munatium in concione exposuisse populo, quæ pridie acta erant in senatu: in qua concione hæc dixit ad verbum: 'Q. Hortensium dixisse ut extra ordinem quæreretur: apud quæsitorem æstimare futurum, ut, cum pusillum edisset dulcedinis, largiter acerbitatis devoraret. Adversus hominem ingeniosum ingenio usi sumus: invenimus Fusium, qui diceret, divideret sententiam. Reliquæ parti ego et Sallustius intercessimus.' Hæc concio, ut puto, explicat, et quid senatus decernere voluerit, et quis divisionem postulaverit, et quis intercesserit, et cur. Illud vos meminisse non dubito, per Q. Fusium illo quoque

tempore, quo de incestu P. Clodii actum est, factum, ne a senatu asperius decerneretur. *Manut.*

§ 15 *At enim C. Pompeius*] Adversariorum objectio. Esto: senatus de re tantummodo judicarit, censueritque Clodii cædem, cujuscunque tandem scelere contigisset, esse contra rempublicam. At Cn. Pompeius, non solum de re, sed etiam de causa judicavit. *Abram.*

Paret] *Paret* proprium est in hac re verbum, pro liquet, patet. Vide Brissonii formularum lib. v. *Græv.*

Salutarem] A, quæ absolvit. *Tristem*, C, quæ condemnat. *Manut.*

Cap. viii. § 22 *Ut consularem necesse esset*] Creari suffragiis populi, qui quæstioni præesset. *Idem.*

Dederas enim, quam contemneres populares insanias, jam ab adolescentia documenta maxima] Constantiam L. Domitii, quam in prætura præstitit, significat. Nam eo tempore, cum Cn. Manlius tribunus pl. subnixus libertinorum et servorum manu, perditissimam legem ferret, ut libertinis in omnibus tribubus suffragium esset, idque per tumultum ageret, et clivum Capitolinum obsideret, discusserat, perruperatque cœtum Domitius, ita ut multi Manlianorum interficerentur. Quo facto et plebem infimam offenderat, et senatus magnam gratiam inierat. *Ascon.*

Cap. ix. § 24 *Ita tracta esse comitia*] De die in diem dilata, adeo ut consules Domitius Calvinus, et Valerius Messala septimo mense vix tandem inierint consulatum: quod etiam in comitiis prætoriis videtur contigisse: ut quinque menses ad summum gesserint præturam. Vide Dionem lib. xl. *Abram.*

§ 25 *Occurrebat*] Erfurtensis optime hic addit *ei*, quod vix sine sensus detrimento potest abesse. *Græv.*

Collinam novam] Horum verborum sententia aperta est; hoc enim significant, Clodium, delectu civium perditissimorum habito, eos in certum numerum redegisse, ut nova tribus Collina (quam unam ex quatuor urbanis fuisse nemo est qui nesciat) efficeretur. Itaque nihil necesse est comminisci coloniam, quam Clodius, si prætor factus esset, deducturus fuerit. *Fabrit.*

Cap. x. § 27 *Ad flaminem*] Junonis Sospitæ. *Prodendum*] Renunciandum, vel creandum. *Abram.*

§ 28 *Nullis Græcis comitibus*] Romani proceres in familia sua studiorum causa Græcos fovebant, rhetores, grammaticos, medicos, philosophos, poëtas, ut Lucullus Archiam poëtam suæ cohorti adscripserat. Vide Orat. pro Archia, c. 3. Sic ille Græcus in Pisonis amicitiam receptus, quem describit elegantissime in Orat. in Pison. c. 28. Vide de Græcis comitibus Augusti Sueton. in ejus Vita c. 89. et Tiberii in ejus Vita c. 56. Vide quoque Juvenalem Græculos hos lepide describentem, qui Romam veniebant, et omnes artes jactabant, Sat. iii. 69. et seqq. *Græv.*

Sine uxore] Fulvia, quæ deinde nupsit Antonio; et, ut refert Dio lib. xlvii. allatum Ciceronis demortui caput consputavit, linguam extraxit, acu crinali perforavit, antequam in Rostris poneretur. *Abram.*

Cap. xii. § 32 *Itaque illud Cassianum, Cui bono fuerit, in his personis valeat*] L. Cassius fuit, sicut jam sæpe diximus, summæ vir severitatis. Quoties quæsitor judicii alicujus esset, in quo quæreretur de homine occiso, suadebat, atque etiam præibat judicibus, (hoc quod Cicero nunc admonet) ut quæreretur, cui bono fuisset perire eum, de cujus morte quæreretur. Ob quam severitatem, quo tempore Sex. Peduceus tribunus pl. criminatus est, L. Metellum pont. max. totumque collegium pontificum male judicasse de incestu virginum Vestalium quod, unam modo Æmiliam damnaverat, absolverat autem duas,

Marciam et Liciniam, populus hunc Cassium creavit, qui de eisdem virginibus quæreret: isque et utrasque eas, et præterea complures alias, nimia etiam, ut existimatio est, asperitate usus, damnavit. *Ascon.*

Cui bono fuerit] Non, ut vulgo in ore est omnibus, id significat, ad quem usum? Sed, cui homini res fuerit bono, seu emolumento? *J. J. Gronov.* Observ. IV. 9.

§ 33 *Et aspexit me illis quidem oculis, quibus tunc solebat, cum omnibus omnia minabatur. Movet me quippe lumen curiæ*] Hic est Sex. Clodius, quem in argumento hujus orationis diximus corpus Clodii in curiam attulisse, et ibi cremasse, eoque incenso curiam conflagrasse. Ideo lumen curiæ dicit. *Ascon.* Fingit se arripere digressionis occasionem ex tempore, et ex Clodii oculorum conjectu: ne domo præmeditata proferre videatur. *Abram.*

Movet me quippe lumen curiæ] Jocus in ambiguo. Innuit enim curiæ incendium, cum Sext. Clodium clarissimum senatorem vocare videatur. *Idem.*

Cap. XIII. *Punitus es*] Pro punivisti, figurate: *fabricatus est gladium*, pro, *fabricavit.* Quod utrumque Quintil. IX. 3. ad verborum figuras refert. *Manut.*

Quam rem] Alii legunt, *quare etsi nefarie fecisti.* Et sane vix apparet quæ necessitas incubuerit id faciendi, nisi si forte dicamus Sextum populi tumultuantis insania compulsum fuisse, ut et cadaver ejiceret, et curiam incenderet. Vel sensus erit: Quam rem etsi P. Clodio, qui tibi erat necessarius, fecisti. *Abram.*

Cap. XIV. § 36 *Aut vestra mala, aut mea nec præclarissima*] Alii aliter legunt. Ferratius delet *nec*, et sic interpretatur: Causa de conjuratis interfectis videbatur mala, sed erat causa senatus, qui eos puniri voluerat. De conjuratis deprehensis, præclarissima erat, et mea, qui deprehenderam. Neutra in causa erat, quod timerem. Potest tamen, ni fallor, servari *nec.* Hoc enim totum ironice dictum. *Olivet.*

§ 37 *Quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit, hæc intentata nobis est: huic ego objici vos pro me passus non sum: hæc insidiata Pompeio est*] Manifestum est pertinere ad id tempus, quo, post rogationem a P. Clodio in eum promulgatam, urbe cessit. Quare dicat, *insidiata Pompeio est*, fortassis quæratis; Pisone et Gabinio coss. pulso Cicerone in exilium, cum III Idus Sext. Pompeius in senatum venit, dicitur servo P. Clodii sicam excidisse, eaque ad Gabinium consulem delata, dictum est, servo imperatum a P. Clodio, ut Pompeius occideretur. Pompeius statim domum rediit: ex eo domi tenus [Fortasse, *domitenus.* Quid enim hoc est sic disjunctum? At *domitenus* est is, qui se domi vel domo tenet, qui domum tenet et servat. Vox composita, ut 'domiducus,' 'domipota,' 'domiseda,' &c. Vide Basilii Fabri Thesaurum, verbo 'Domus.' *Olivet.*] obsessus est etiam a liberto Clodii Damione, ut ex actis ejus temporis cognovi: in quibus XV Kal. Sept. L. Novius tribunus pl. collega Clodii, cum Damio adversum Flavium prætorem appellaret tribunos, et tribuni de appellatione cognoscerent, ita sententiam dixit: Et hoc apparitore Publii Clodii vulneratus sum: et hominibus armatis præsidiis dispositis a republica remotus sum. Cneus Pompeius obsessus est. Cum appeller, non utar ejus exemplo quem vitupero: et judicium tollam, et reliqua de intercessione. *Ascon.*

Hæc istam Appiam viam, monumentum nominis sui, nece Papirii cruentavit] Pompeius post triumphum Mithridaticum, Tigranis filium in catenis deposuerat apud Flavium senato-

rem: qui postea cum esset prætor eodem anno, quo tribunus pl. Clodius, petit ab eo Clodius super cœnam, ut Tigranem adduci juberet, ut eum videret. Adductum collocavit in convivium, dein Flavio non reddidit: Tigranem dimisit, et habuit extra catenas, nec repetenti Pompeio reddidit: postea in navem deposuit: et cum profugeret, ille tempestate delatus est Antium. Illico, ut deduceretur ad se, Clodius Sex. Clodium, de quo supra dixi, misit, qui eum reduceret. Flavius quoque re cognita ad diripiendum Tigranem profectus est. Ad quartum lapidem ab urbe pugna facta est, in qua multi ex utraque parte ceciderunt; plures tamen ex Flavii, inter quos et M. Papirius eques Romanus publicanus, familiaris Pompeio. Flavius sine comite Romam vix perfugit. *Idem.*

Hæc eadem longo intervallo conversa rursus est in me. Nuper quidem, ut scitis, me ad Regiam pene confecit] Quo die periculum hoc adierit, ut Clodius eum ad Regiam pene confecerit, nusquam plane inveni. Non tamen adducor, ut putem Ciceronem mentitum, præsertim cum adjiciat, 'ut scitis.' Sed videtur mihi loqui de eo die, quo consulibus Domitio, et Messala, qui præcesserant eum annum, cum hæc oratio dicta est, inter candidatorum Hypsæi et Milonis manus in Via Sacra pugnatum est, multique ex Milonis ex improviso ceciderunt. De cujus diei cæde et periculo suo ut putem loqui eum, facit et locus pugnæ; nam in Sacra Via traditur commissa, in qua est Regia; et quod affuerunt cum candidatis suffragatores, Milonis Cicero, Hypsæi Clodius. *Idem.*

§ 38 *Potuitne L. Cæcilii, justissimi fortissimique prætoris, oppugnata domo*] L. Cæcilius Rufus, de quo dicitur, prætor fuit P. Lentulo Spinthere, Q. Metello Nepote coss. quo anno Cicero restitutus est. Is cum faceret ludos Apollinares, ita infima concitata multitudo annonæ caritate tumultuata est, ut omnes, qui in theatro spectandi causa consederant, pellerentur. De oppugnata domo nusquam adhuc legi. Pompeius tamen, cum defenderet Milonem apud populum, de vi accusante Clodio, obstitit. Et legimus apud Tironem libertum Ciceronis in libro quarto de vita ejus, oppressum a Clodio L. Cæcilium prætorem. *Idem.*

Cap. xvi. § 40 *Pompeium pro Milone dicentem*] Vide Epist. ad Q. Fratrem, ii. 3. et Fam. i. 3.

Cum M. Antonius] Difficile est expedire quam M. Antonius reipublicæ partem susceperit; nisi si fortasse Clodio, cum Coloniam, vel, ut alii malunt, Collinam novam, delectum perditissimorum scriberet civium, ut dictum est initio narrationis, ei se opposuit M. Antonius, cumque jure et legibus huic delectum impedire non posset, ferro conatus est occidere. Vide Philipp. ii. 9. *Abram.*

§ 41 *Septa*] In comitiis repagula quædam erant tum in campo, tum in foro, quibus multitudo arcebatur. Suffragium autem laturi intromittebantur. *Hotom.*

Cap. xvii. § 45 *At quo die? Quo, ut ante dixi, insanissima concio, ab ipsius mercenario tribuno pl. concitata*] Hoc significat, eo die, quo Clodius occisus est, concionatum esse mercenarium ejus tribunum pl. Sunt autem concionati eo die, ut ex actis apparet, C. Sallustius, et Q. Pompeius, utrique et inimici Milonis, et satis inquieti. Sed videtur mihi Q. Pompeium significari. Nam ejus seditiosior fuit concio. *Ascon.*

§ 46 *Dixit C. Cassinius Interamnas, familiarissimus, et idem comes Clodii, P. Clodium illo die Albæ mansurum*] Fuit hic Cassinius, apud quem Clodius mansisse Interamnæ videri volebat, qua nocte deprehensus est in Cæsaris domo, cum ibi in operto vir-

gines pro populo Romano sacra facerent. *Idem.*

Cap. xviii. § 47 *Scitis, judices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio vero majoris alicujus. Me videlicet latronem et sicarium abjecti homines et perditi describebant*] Q. Pompeius Rufus, et Sallustius tribuni fuerunt, quos significat. Hi enim primi de ea lege ferenda populum hortati sunt, et dixerunt, manu Milonis occisum esse Clodium, consilio vero majoris alicujus. *Idem.*

Cap. xix. § 49 *Quid afferebat causa festinationis*] Si subscriberent libri, amplecterer lectionem, quam non Victorius solum est amplexus, sed quam præ se fert Ascensiana, Cratandri, et Hervagiana, *Quid adferebat festinatio?* Quid adferebat emolumenti, aut utilitatis festinatio? *Causa* sæpissime est prætextus. Hæc igitur erit sententia vulgatæ lectionis: Causa festinationis quid adferebat? Prætextus iste Romam properanti quid tibi proderat? quem fructum ex illa festinatione capiebam? Sed vulgatam sanam esse non credo. *Græv.* Sic opinor posse emendari: *Quid afferebat causam festinationis?* Anon.

Atque ut illi nocturnus adventus vitandus fuit, sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsistendum, &c.] Via Appia est prope urbem monumentum Basili, qui locus latrociniis fuit perquam infamis: quod ex aliis quoque multis intelligi potest. *Ascon.*

§ 51 *Quod nisi sciret Milo*] Legunt alii, *Quod ut sciret.* Libenter legerim, *Quidni, si sciret.* Ut vocem *diversurum* interrogationis nota subsequatur. Vel, quod magis arridet, *Quod, si sciret, &c.* Abram. Erfurtensis sane et Lambini vetus codex, *Quod, ut sciret Milo;* quæ scriptura non est repudianda. *Ut* accipitur, ut sæpius *ut ut*, pro quamvis, licet. Quamvis id sciret Milo, &c. *Græv.*

Ariciæ fuisse] Sensus est: Milo vel ignoravit discessisse Clodium Aricia, sicque non est profectus eo consilio, ut Aricia redeuntem interficeret: vel scivit, adeoque potuit suspicari, Clodium diversurum ad Albanam villam suam, quæ erat prope viam. Cur igitur non occurrit Clodio inter Ariciam et Albanum? *Ferrat.*

Cap. xx. § 53 *Mille hominum versabatur*] Vide Gronov. de Sestertiis, i. 10. ubi erudite ostendit, *mille* non esse χιλιάδα, ut statuebant Gellius et Macrobius, nec *mille hominum* dictum esse conjunctione substantivi cum substantivo, sed adjectivi cum substantivo, nec nominativi cum genitivo, sed duorum genitivorum; intelligi autem nominativum, 'multitudo,' vel 'numerus,' vel 'manus,' ut integre apud Maronem: 'Sub quo mille manus juvenum.' *Græv.*

§ 54 *In Alsiensi*] Alsium oppidum fuit in Etruria, ut auctor est Plin. iii. 5. in cujus territorio villam habuisse videtur Pompeius. *Abram.*

Cap. xxi. § 55 *Comites Græculi, quocunque ibat, etiam cum in castra Etrusca properabat*] Sæpe objicit Clodio Cicero, socium eum conjurationis Catilinæ fuisse. Quam rem nunc quoque reticens ostendit. Fuerat enim opinio, ut Catilina ex urbe profugerat in castra Manlii centurionis, qui tum in Etruria ad Fæsulas exercitum ei comparabat; Clodium subsequi eum voluisse, et cœpisse, tum dein mutato consilio in urbem redisse. *Ascon.*

Cap. xxii. § 59 *Proxime ad Deos accessit Clodius*] Cujus de servis ita quæritur, ut si cæremoniæ Deorum violatæ essent. *Manut.*

Cum ad ipsos penetrarat] Festive tempus illud describit, cum ingressus est Clodius muliebri vestitu, stupri causa, ad sacra Bonæ Deæ. *Idem.*

Cap. xxiv. § 64 *Sparorum*] Nonnius de genere armorum: 'Sparus

telum agreste.' *Abram.*

§ 66 *Tam celebri loco*] Habitabat enim Cæsar, a quo tempore pontifex max. creatus est, in Sacra Via, in domo publica; cum ante pontificatum in Suburra modicis ædibus habitasset. *Sueton.*

Nisi eo tacente] Miror Lambinum hic non recepisse verissimam scripturam veteris codicis, in quo est, *ut eo tacente res,* quam didicit ex Fabritio, ut ejus editionis margines ostendunt. *Nisi* hic ferri non potest. *Græv.*

Cap. xxv. § 67 *Non jam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei, (te enim jam appello, et ea voce, ut me exaudire possis) tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus*] Diximus in argumento orationis hujus, Cn. Pompeium simulasse se timere, seu plane timuisse Milonem, et ideo ne domi quidem suæ, sed in hortis superioribus ante judicium mansisse, ita ut villam quoque præsidio militum circumdaret. Q. Pompeius tribunus pl. qui fuerat familiarissimus omnium P. Clodio, et sectam suam sequi se palam profitebatur, dixerat in concione paucis post diebus, quam Clodius erat occisus: 'Milo dedit, quem in curia cremaretis: dabo, quem in Capitolio sepeliatis.' In eadem concione idem dixerat (habuit enim eam a. d. viii Kal. Febr. cum Milo pridie, id est, vii Kal. Febr. venire ad Pompeium in hortos ejus voluisset) Pompeium ei per hominem propinquum misisse, ne ad se veniret. Prius etiam quam Pompeius tertium consul crearetur, tres tribuni, Q. Pompeius Rufus, C. Sallustius Crispus, T. Munatius Plancus, cum quotidianis concionibus suis magnam invidiam Miloni propter Clodium excitarent, produxerant ad populum Cn. Pompeium, et ab eo quæsierant, num ad eum delatum esset illud quoque indicium, suæ vitæ insidiari Milonem. Responderat Pompeius, Licinium quendam de plebe, sacrificulum, qui solitus esset familias purgare, ad se detulisse, servos quosdam Milonis, itemque libertos comparatos esse ad cædem suam: nomina quoque servorum edidisse: ad Milonem misisse, ut eos in potestate sua haberet: a Milone responsum esse, ex iis servis, quos nominasset, partim neminem se unquam habuisse, partim manumisisse. Dein, cum Licinium apud se haberet, Lucium quendam de plebe ad corrumpendum judicem venisse: qua re cognita, in vincula eum publica a se conjectum. Decreverat enim senatus, ut cum interrege et tribunis pl. Pompeius daret operam, ne quid respublica detrimenti caperet. Ob has suspiciones Pompeius in superioribus hortis se continuerat, deinde ex S. C. delectu per Italiam habito cum redisset, venientem ad se Milonem unum omnium non admiserat. Item, cum senatus in porticu Pompeii haberetur, ut Pompeius posset interesse, unum tum excuti prius, quam in senatum intraret, jusserat. Hæ sunt suspiciones, quas dicit se Cicero pertimescere. *Ascon.*

Conquisitores] Qui delectui habendo, conscribendoque exercitui præerant. *Ferrat.*

§ 68 *Antestaretur*] 'Antestari' dicebantur ii, qui cum in jus quempiam vocarant, præsentes apprehensa auricula monebant, uti meminissent eum in jus vocatum, et, cum opus esset, id testarentur. Vide Turneb. xiii. 27. *Abram.*

Cap. xxvi. § 71 *Contra hesternam concionem illam*] Idem T. Munacius Plancus, ut sæpe diximus, post audita et obsignata testium verba, dimissosque interim judices, vocata concione cohortatus erat populum, ut clausis tabernis postero die ad judicium adesset, nec pateretur elabi Milonem. *Ascon.*

Cap. xxvii. § 74 *Sacramentis*] Sacramento contendere, est, deposita

apud pontificem pecunia litigare. Varro Ling. Lat. lib. v. et Asconius in Div. *Manut.*

Cap. xxviii. § 76 *Ferre imperium . . . enim feceratis*] Grut. *ferre ? Imperium si ille nactus esset, omitto . . . faceretis.*

§ 77 *Esset vero timendum*] Ironice dictum. Particula *vero* servit ironiæ, ut monet Servius Æneid. iv. 93. *Abram.*

Cap. xxxi. § 85 *Vos enim jam Albani tumuli*] Quintil. xii. 10. ' Hic orator,' inquit, ' et defunctos excitabit, ut Appium Cæcum: apud hunc et patria ipsa exclamabit, aliquemque (ut apud Ciceronem in oratione contra Catilinam in senatu) alloquetur. Hic et amplificationibus extollet orationem, et vi superlationum quoque eriget: ' Quæ Charybdis tam vorax? &c. Oceanus medius fidius ipse.' Nota sunt enim jam studiosis hæc lumina. Hic Deos ipsos in congressum prope suum, sermonemque deducet: ' Vos enim Albani tumuli, atque luci, vos, inquam, Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ et æquales.'' Idem lib. vii. 2. ' Aversus quoque a judice sermo, qui dicitur ἀποστροφή, mire movet: sive adversarios invadimus: ' Quid enim tuus ille, Tubero, in acie Pharsalica gladius agebat?' Sive ad invocationem aliquam convertimus: ' Vos enim jam ego, Albani tumuli, atque luci.'' *Manut.*

Latiaris] Vide Plin. xxxiv. 7.

Cap. xxxii. § 88 *Incidebantur jam domi leges, quæ nos nostris servis addicerent*] Significasse jam puto nos, fuisse inter leges P. Clodii, quas ferre proposuerat, eam quoque, qua libertini, qui non plus quam in urbanis tribubus suffragium ferebant, possent in rusticis quoque tribubus, quæ propriæ ingenuorum sunt, ferre. *Ascon.*

Cap. xxxiii. *Senatus, credo, prætorem eum circumscripsisset, ne, cum solebat quidem id facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat*] Significat id tempus, quo P. Clodius, cum adhuc quæstor designatus esset, intravit eo, ubi sacrificium pro populo Romano fiebat. Quod factum notatum erat a senatu, decretumque ut extra ordinem judicium fieret. *Idem.*

§ 89 *Consularem*] Ciceronem.

Cap. xxxv. § 95 *Plebem, et infimam multitudinem, quæ P. Clodio duce fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vestra vita, se fecisse commemorat, ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deliniret*] Puto jam supra esse dictum, Milonem ex familia fuisse Papia, deinde adoptatum fuisse a C. Annio avo suo materno. Tertium patrimonium videtur significare matris. Aliud enim quod fuerit, non invenio. Peracta utrinque causa, singuli quinos accusator et reus senatores, totidem equites, et tribunos ærarios rejecerunt; ita ut unus et quinquaginta sententias tulerint. Senatores condemnaverunt 12. absolverunt 6. Equites condemnaverunt 13. absolverunt 4. Tribuni ærarii condemnaverunt 13. absolverunt 3. Videbantur non ignorasse judices, inscio Milone initio vulneratum esse Clodium; sed compererant, postquam vulneratus esset, jussu Milonis occisum. Fuerunt, qui crederent, M. Catonis sententia eum esse absolutum. Nam et bene cum republica actum esse morte P. Clodii non dissimulaverat, et studebat in petitione consulatus Miloni, et reo affuerat. Nominaverat quoque eum Cicero præsentem, et testatus erat, audisse eum a M. Favonio ante diem tertium, quam cædes facta erat, Clodium dixisse periturum esse eo triduo Milonem. Sed Milonis quoque notam audaciam vindicare P. R. utile visum est: unde sciri unquam potuit utram sententiam tulisset? Damnatum autem opera maxime Appii Claudii, pro-

nunciatum est. Milo postero die factus reus ambitus apud Manlium Torquatum, absens damnatus est. Illa quoque lege accusator fuit ejus Appius Claudius, et cum ei præmium lege daretur, negavit ei. Subscripserunt, et in ambitus judicio P. Valerius Leo, et Cn. Domitius, Cn. F. Post paucos dies quoque Milo apud Favonium quæstorem de sodalitiis damnatus est, accusante P. Fulvio Nerato, cui lege præmium datum est. Deinde apud L. Fabium quæstorem iterum absens damnatus est vi. Accusavit L. Cornificius, et Q. Patulcius. Milo in exilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est. Bona ejus propter alieni æris magnitudinem semuncia venierunt. Post Milonem, eadem lege Pompeia primus est accusatus M. Saufeius M. F. qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillis et Clodios occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinius C. filius, C. Valerius. Defenderunt M. Cicero, M. Celius: obtinueruntque, ut una sententia absolveretur. Condemnaverunt senatores 10. absolverunt 8. Condemnaverunt equites Romani 9. absolverunt 8. sed ex tribunis ærariis decem absolverunt, 6. condemnaverunt; manifestumque odium Clodii saluti Saufeio fuit, cum ejus vel pejor causa quam Milonis fuisset, qui aperte dux fuerat expugnandæ tabernæ repertus. Deinde post paucos dies apud Considium quæstorem lege Plautia de vi, subscriptione eadem accusatus est, quod loca occupasset, et cum telo fuisset antesignanus operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Aponius, Cn. filius, M. Seius, Sex. F. Defenderunt M. Cicero, M. Terentius Varro Gibba. Absolutus est sententiis plenius, quam prius. Graves habuit 19. absolutorias 32. Sed e contrario hoc, ac priore judicio, accidit. Equites enim, ac senatores eum absolverunt, tribuni ærarii damnaverunt. Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, accusantibus C. Cesennio Philone, M. Ausidio, L. Aponio, magno consensu damnatus est, sententiis 6. et 11. absolutarias 5. omnino habuit, duas senatorum, tres equitum. Multi præterea, et præsentes, et cum citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum. *Ascon.*

PRO C. RABIRIO POSTUMO.

Argum.—Legis Juliæ de repetundis caput quoddam erat, 'Quo ea pecunia pervenisset;' ut si, de repetundis damnatus non cavisset populo prædibus ante judicium datis, neque bonorum suorum venditione post damnationem satisfecisset, ii postularentur, ad quos ea pecunia pervenisset. A. Gabinius, Syriæ proconsul, cum Romam revertisset Ap. Claudio et L. Domitio coss. accusatus est de majestate apud C. Alfium, et absolutus: accusatus iterum de repetundis apud M. Catonem damnatus est, quod accepta pecunia Ptolemæum in regnum restituisset. Gabinio damnato lis, ut mos erat, æstimata est decem millibus talentum; cumque ex illius bonis tantum pecuniæ non posset redigi, neque antea

prædes populo dedisset; accusatus est ab eodem Gabinii accusatore, C. Memmio, tribuno pl. C. Rabirius apud eosdem judices, quasi ad eum ea pecunia pervenisset. Cicero defendit. *Ferrat.*

Cap. i. § 1 *Suæ fortunæ ... opes*] Vide Mureti Var. Lect. xvii. 5.

Potestati regiæ] Ptolemæo, quod ex narratione perspicuum erit. *Hotom.*

§ 2 *Quod sermone hominum ad memoriam patrum virtus celebretur*] Cum sæpe homines patrum virtutem commemorent in filiis ornandis. *Ferrat.*

Parva magnis] Publicanus imperatoribus. *Idem.*

Cap. ii. § 4 *Nunquam viderat*] Unde Postumi cognomen accepit. *Manut.*

Magnas partes] Præcipuas curationes; ut infra: 'Dare partes.' *Idem.*

Publicorum] Sic Pall. ambo, neque aliter citat Turneb. Adversar. x. 23. legique sic voluit Cujacius Observ. x. 25. Muretus, xvii. Vulgata *publicanorum.* Grut.

Dedit se regibus] 'Dare se alicui' est offerre alicui sua officia, et operam, et facere, quod quis vult. Cic. ad Fam. ii. 8. 'Da te homini, complectetur, mihi crede.' *Græv.* Videatur item Turneb. Advers. x. 23.

Mittere in negotium] Ad obeunda societatum negotia: ad deportandas pecunias, quæ a societate credebantur; aut eas exigendas. *Hotom.*

Dixit Sibylla] Cum a senatu decretum esset, ut Lentulus, qui tum proconsul Ciliciam obtinebat, regem reduceret. Rex autem legatos Alexandrinorum, qui Romam causam expulsionis dicturi veniebant, partim interficiendos, partim corrumpendos curasset; Jovis statua in Albano posita de cælo tacta est: ob eam causam Sibyllini libri consulti sunt, in quibus ita scriptum fuit, 'Si Ægypti rex venerit, opis indigens, amicitiam quidem ne recusetis, exercitu autem ne illum adjuvetis, alioquin in labores et discrimina curretis. Quæ verba senatus cum iis quæ acciderant conferens, ea quæ prius decreverat religionis causa (ut dicebant) abrogavit.' Hæc Dio. Sed tamen Cicero ad Lentulum scribens Epist. Famil. lib. i. ficta et simulata hæc fuisse omnia confirmat. *Idem.*

Cap. iii. § 5 *Hinc primum exoritur crimen illud: senatum corruptum esse dicunt*] Vel *hic* legatur pro *hinc*, et tunc sententia erit clarior; vel omnia illa deleantur, *primum exoritur crimen illud.* Et tunc exponam *hinc*, ex hac pecunia scilicet, corruptum esse senatum dicunt. Delenda quidem esse videntur, tum quod ex loco inferiore desumpta esse appareant, *at ex hoc ipso crimen exoritur;* tum etiam, quod si non deleantur, nullam fere accusatio illa sequens adversus Rabirium vim haberet, quod senatus corruptus esse diceretur. Nunc deletis illis, et iis quæ restant, conjunctis inter se, sic, *hinc senatum corruptum esse dicunt:* vim accusatio majorem habet, cum objicitur Rabirio, quod ex ea pecunia, quam ille regi credidisset, corruptus esse senatus dicatur. Quod tamen verba illa attinet, *primum exoritur crimen illud,* sic etiam loquitur in ea pro Ligario cap. 7. 'Hinc in Ligarium crimen exoritur.' *Patric.*

§ 6 *Causam dicunt*] Rei sunt, accusantur. *Manut.*

Non dicimus] Nam si, qui corrupit, accusatur; cur non simul is, qui corruptus est? *Idem.*

Cap. iv. § 8 *Quo ea pecunia pervenerit*] Verba legis Juliæ adversus omnes, qui partem aliquam pecuniæ contra leges accepissent. Qui non accusabantur primo loco, sed post eum, in quem totum illud acceptæ pecuniæ crimen conjiceretur. Qui si erat absolutus, nemo præterea accusabatur. Sin damnatus, accusaban-

tur ii, ad quos ejus pecuniæ pars pervenisse putaretur. Ideo subjungit, 'quasi quædam appendicula causæ judicatæ atque damnatæ.' *Idem.*

Sunt lites æstimatæ A. Gabinio] Damnato reo, æstimatio fiebat acceptæ ab eo pecuniæ. Eam pecuniam aut prædes dati se soluturos pollicebantur; aut ex rei bonis, auctione venditis, exigi oportebat. Neutrum dicit esse factum. *Idem.*

Nec ex ejus bonis, quanta summa litium fuisset, a populo recipi, &c.] Lectio corruptissima. Quomodo legatur in scriptis suis, prodidit Turneb. Advers. x. 23. Nam ut veteris editionis, et Pall. variantes adscribam, otium non est. Muretus ait erutam a se veram lectionem e Ciofani libro, *litium fuit, servari potest.* Cujacius Paratitlis ad D. Lege Julia repetundarum, legendum esse asserit, *litium fuisset, pecuniæ servatæ.* Grut. Legit autem Lambinus, *Nec ex ejus bonis, quanta summa litium fuisset recepta. Lex ecqua est? Jubet lex, &c.* Bene quidem, si ex Mss. Confer, quæ infra leguntur, cap. 13. *Olivet.*

Si est hoc novum] Mihi vero simillima videtur emendatio Mureti, qui legit e duobus manuscriptis, *Si est hoc novum in lege Julia, sicuti multa sunt severius scripta, quam in antiquis legibus, et sanctius; inducatur sane etiam consuetudo hujus generis judiciorum nova.* Pro *judicata* scribitur sane in Francii etiam *indicatur.* Ex vulgata nullam sententiam commodam extorqueas, nec quid sibi hic velit *judicata*, facile dicas. Nam valde friget oratio, si sic explices: quæ et sanctius esse scripta ab hominibus judicata sunt. Nunquam sic scripsit Cicero. Vera est manuscriptorum Mureti et Francii lectio. Sequentia clamant, hanc esse solam probandam: 'Sin hoc totidem verbis, &c. quid agimus, judices? aut quem hunc morem novorum judiciorum inducimus?' Si hoc novum est, et ex lege Julia proficiscitur, inducantur nova judicia. Sin vero hoc antiquum est, et ex vetustioribus legitur in Juliam translatum, cur novum judiciorum morem inducimus? Nihil certius. *Græv.*

§ 9 *Dicendi*] Malo *discendi*, quod alii ante nos viderunt. Non enim hic de eloquentia sermo est, sed de notitia consuetudinis judiciorum, quam sibi dixit, si usus magister est optimus, debere esse notissimam. *Manut.*

Rationibus civitatum] Quæ recitari solebant in judicio; ut ex iis constaret, quam quisque pecuniam contra leges cepisset. *Idem.*

Cap. v. § 12 *Illo, inquit*] Mureti Var. Lect. xvii. 5. emendatio, quamvis videatur esse ingeniosa, si tamen attentius eam consideres, aliena non modo est a veteribus libris, sed etiam ab hujus loci sententia. Nam ista verba, ut Muretus ea concepit, *cum in Gabinium judex esses, nihil de Rabirio auditum, nihil cum ei lites æstimarentur*, sunt necessario Ciceronis, quæ reponuntur his judicis verbis: *Illo, inquit, capite, quod erat in Postumum.* Sed Ciceronis esse non possunt, quia sequentibus respondet demum Cicero his, quæ ex judicis persona sibi ipse objicit. *At nunc audio* scilicet, quo capite legis, judex teneri Postumum credat. In præcedentibus hanc περικοπὴν, ut vides, Cicero compellat judicem, *Datur tibi tabella judicii, &c.* illumque monet, ut cogitet lege Julia repetundarum non teneri Postumum, quia sit eques, utque caveat ne tabella libidinose abutatur. Ciceroni respondet judex: *Illo capite tenetur quod erat in Postumum, quod in Gabinio judex esses, &c.* Nunc quid mihi de hoc inquinato loco videatur, audi. Existimo scribarum culpa excidisse verba capitis legis Juliæ, quod judex laudabat, nimirum, 'Quo pecunia pervenerit,' idque somnolentia scribarum, quia,

hæc verba omissa a *quo* incipiunt, ut statim sequentia a *quod, quod erat in Postumum.* Sic igitur hunc locum censeo constituendum esse. *Illo, inquit,* (scilicet judex,) *capite,* '*Quo pecunia pervenerit,*' *quod erat in Postumum. Cum in Gabinium judex essem, nihil Gabinio datum, cum lites æstimarem.* Nam in veteribus est *æstimaret.* Si malis *æstimarentur,* cum aliis, non renitor. Nihil accepit Gabinius a Postumo, cum de Gabinio pronunciarunt, cum tamen pars regiæ pecuniæ pervenerit ad Postumum. Ergo hoc capite tenetur. Ad hæc regerit Cicero, *At nunc audio. Reus igitur,* et quæ sequuntur. *In eum* adscripsit imperitus aliquis margini, cum vellet explicare, cui lites sint æstimatæ. Cicero non dixisset, Latinum enim non est, *cum lites in eum æstimarentur,* sed *cum ei lites æstimarentur:* quod et Muretus intellexit; aut *cum ejus lites æstimarentur.* Græv.

Cap. vi. § 13 *Quorum jus judicio tentatur*] Vestrum jus est, ne quis vos lege de repetundis accusare possit. Hoc jus tentatur, uno equite Rom. in judicium vocato; qui si damnatur, erit, cur eandem sibi quisque vestrum calamitatem pertimescat. *Manut.*

§ 14 *Glaucia*] De quo in Bruto.

Cap. vii. § 17 *Est simul etiam sollicitudo aliqua*] Sensus est: Istis honoribus et ornamentis aliqua etiam sollicitudo atque molestia, nimirum ob majorum judiciorum pericula, immixta est: *majorum* enim lego, non *major.* Hotom.

Tam es tu judex, quam ego senator] Objectio senatorum: Cur ea lege, qua nos teneremur, vos equites liberi ac soluti esse vultis? quandoquidem, si senatores nos sumus, vos judices estis. Tu eques tam es judex, quam ego sum senator. Quod si ego senator judicia non recuso; quid est, cur tu judex ea recuses? *Manut.*

Cap. viii. § 19 *Ex tantis inimicitiis*] Consul Gabinius tribunum pl. in ejiciendo Cicerone Clodium adjuverat. *Idem.*

Defenderim] Vide Orationum Fragmenta, pro A. Gabinio.

§ 21 *Huic videlicet perblandus reperiundus fuit*] Emendo ex codice Ms. *persuasor blandus,* quo verbo magnopere hic locus illustratur. *Hotom.* Muretus corrigit ex Ms. *Hui! videlicet puer blandus, &c.* Grut. *Huic,* id est, Gabinio. Est enim, hujus gratia. Ptolemæo homo blandus reperiendus fuit, hoc est, ad hunc exorandum Gabinium, ne tantam pecuniam sperneret. Aut, si quis malit, legatur, *Homo videlicet perblandus;* nam alioquin *perblandus* tibicinem desiderat. Quod quidam scribunt *hui!* nimis videtur comicum. *Behot.*

P. Lentuli] Ciliciæ proconsulis, cui negotium illud senatus mandaverat, ut scriptæ ad eum Ciceronis epistolæ docent. *Manut.*

§ 22 *Diœcetes*] Procurator, et quasi dispensator regius, ἀπὸ τοῦ διοικεῖν. Infra: 'Ut ventum est Alexandriam ad Auleten, hæc una ratio a rege proposita Postumo est servandæ pecunia, si curationem, et quasi dispensationem regiam suscepisset; id autem facere non poterat, nisi diœcetes.' Hoc enim nomine utitur, qui a rege esset constitutus. Ex hoc loco satis apparet Ægyptum Græca lingua usam esse. Atque etiam infra, cum de legatis Alexandrinis Cicero loquatur, Græcos appellat. 'Nostis,' inquit, 'insulsitatem Græcorum.' *Idem.*

Vita ejus oblata pœnæ est] Legendum, *vita ei ablata pene est,* censuerunt Hotomanus, Patricius, Muretus, et Rubenius. Quod Grævius recepit.

Cap. ix. § 24 *Superior stultitia*] Quod regi grandem pecuniam credidit, non modo postquam regno pulsus est, sed antea quoque, cum regnaret.

Eam pecuniam, rege restituto, ut recuperaret, in regnum venit stulte: quid enim stultius quam venire in eum locum, ubi parendum alteri, et serviendum sit? Sed hæc stultitia necessaria, superior illa voluntaria fuit. Itaque hanc ab illa, unde orta est defendi, atque excusari, quis non videt? *Manut.*

§ 25 *Palliatum*] Pallio potius, ut Alexandrinum hominem, quam toga, ut Romanum, usum esse. *Idem.*

Cap. x. § 26 *Cum mitella*] Bene deliciis et voluptatibus mitellam adjungit. Fuit enim mitra, tegumentum capitis virorum mollium, aut etiam fœminarum. Quare viris probrosum fuit gestare mitram. Æneid. iv. 216. 'At nunc ille Paris cum semiviro comitatu Mœonia mentum mitra,' &c. Vide et ix. 616. *Abram.*

Chlamydatum] Plerumque enim togatæ dicari statuæ solebant, quemadmodum scribit Plin. xxxii. 5. Atque horum quidem mentionem facit Val. Max. iii. 8. sed cum hunc Ciceronis locum inserere in suam ille historiam cogitaret, verborum oblivione Neapoli Syllam cum chlamyde ambulasse scribit. *Hotom.*

§ 28 *Auletem*] Latine, tibicinem. Cognomen Ptolomæi regis, quia fidibus præcipue delectaretur. *Manut.*

§ 29 *Si sine maximo dedecore*] Retorquet argumentum. Mori debuit, quo dedecus effugeret. Immo vero mori, tam impeditis rebus suis, sine dedecore, et quidem maximo, non potuit: ad priorem enim culpam rei familiaris temere projectæ, desperationis, animique debilitati et fracti, et fortunæ cedentis infamiam addidisset. *Idem.*

Cap. xi. *Præter rogitatum si querare*] Legendum *si loquare*, non, ut in libris manuscr. et vulgatis, *querare*. Sunt enim hæc ex Euripidis Medea, μὴ λόγους λέγε. Quin, si ex Euripide expressa sunt, ut sunt, legendum in imperativo, *præter rogitatum ne loquere*. Lamb. *Præter rogitatum*, est præter id, quod rogaris. *Si querare*, si murmures. *Columna.*

§ 30 *Ex decumis imperatorum*] Turnebus hoc loco, *decumas imperatorum* interpretatur, decumas pecuniæ imperatæ a rege Ptolomæo ad usum Gabinii. Quod si est, legerem fere, vel *ex decumis imperatis*, vel *ex decumis imperati æris*. Patric.

Utrum accessionem decumæ, ut nostri coactores solent, centesima, an decessionem de summa fecerit] Gabinio, regis jussu, cogebatur illa pecunia, nempe decem millia talentum. Postumus unde sibi sumpsit? Nam si ex decumis fiunt decem millia talentum, quæ Gabinii sunt; pro Postumo quid superest? Exegit, inquies, centesimam, nostrorum coactorum more, præter illa decem millia talentum Gabinio coacta: ex quibus, cum ei pro reductione regis promissa essent, detrahi nihil oportuit. Si hoc verum est, respondet Cicero, tota coacta pecunia undecim millia talentum fuisset, non decem millia; quæ ab accusatore objecta, judices, damnato Gabinio, æstimarunt. Id autem quis verum putabit? Nam tantum novi oneris, id est, mille talentum, imponi populis, rex non videtur passurus fuisse. Sin autem Postumum in cogenda sibi pecunia non accessionem fecisse ad decem millia talentum, sed ex ipsis decem millibus, Gabinio promissis, centesima sibi sumpsisse dices; cui verisimile videbitur Gabinium, hominem, ut tu vis, avarissimum, tantum pecuniæ de promissa sibi summa detrahi passum esse? *Manut.*

§ 31 *Soletne is dicere in eum, qui pecuniam redegit*] Cum a coactoribus imperatorum nomine pecunia redigeretur, solebat imperatoris nomen in tabulas expensi et accepti, id est, Alexandrinorum et coactorum referri. Qua de causa si postea quærendum civibus videretur, primum in

eum, cujus nomine redacta erat pecunia, accusatio intendebatur, ut si furtum factum appareret, tum is quoque qui coëgerat et accessionem receperat, in crimen similiter vocaretur, ut, ejus causa tanquam appendicula quædam causæ judicatæ et damnatæ fuisse videatur. Pendet enim ejus causæ veritas a prioris causæ bonitate; nam si furtum decuma factum est, reddi quoque furti accessionem oportet. Neque prius intelligi potest furtumne fecerit coactor, et injuria corollarium acceperit, quam judicatum sit, furtum in sorte ac principali factum esse. *Hotom.*

§ 32 *Etiamne is solet, qui laudavit*] Si is, qui non dixit in eum, cui redigitur pecunia, nunquam solet dicere in eum, qui pecuniam redegit, num hoc faciet, cum laudaverit eum, cujus nomine redacta est pecunia? Iidem testes, etsi ipsi non producantur, sed tantum eorum dicta legantur, cum laudarunt eum, cui redacta pecunia esse dicitur, creduntur etiam laudasse, qui pecuniam redegit, eaque habetur in judiciis tanquam causa præjudicata. *Græv.*

Cap. xii. *Eandem causam*] Amicitiam Pompeii, cujus opera Ptolemæus redierat in regnum, Cicero autem ab exilio. *Manut.*

§ 34 *Quid? postea*] Necesse est credi vel negantibus, vel affirmantibus. Negantibus in Gabinii judicio creditum non est; itaque judices eum damnarunt; affirmantibus igitur contra Postumum creditur. Hic Cicero ducit argumentum a testium inconstantia. Quid ergo? inquit: iisdem testibus in eadem re creditur nunc, quibus creditum antea non sit? Disputationis autem hic est ordo. Accusator dicit: Non est tum Alexandrinis testibus creditum. Defensor: Quid postea? Accusator: Creditur nunc. Defensor: Quamobrem? Accusator: Quia nunc aiunt, quod tum negabant. Defensor: Quid ergo? ista conditio, &c. *Idem.*

§ 35 *Mimorum*] Hanc lectionem ut optimam probo. Notum, quam multis fallaciis, præstigiisque utantur mimi, præcipue apud Græcos. *Ferrat.*

Cap. xiii. § 36 *Nobiscum*] Cum ego Gabinium de repetundis defenderem. Vide supra, cap. 8. *Manut.*

Quibus superciliis] Quo verius eorum testimonium videretur, admirationem superciliis ostendebant, negantes omnino verum esse crimen decem millium talentorum. *Idem.*

Nunc scilicet tempus nullum est] Ironia. Æque nunc mentientur odio in Postumum, ut antea mentiti sunt benevolentia in Gabinium. *Ferrat.*

§ 37 *Quanta summa litium fuisset, populus recepisset*] Cujacius in Paratitlis ad D. leg. Julia de repetundis legendum ducit, *fuisset, pecuniæ redegisset.* Et mox ubi habemus, *pecunia ad quem eorum qui damnatus est, pervenisse, &c.* rescribit ejus loco, *pecuniam quam ceperit is qui damnatus, &c.* sed Mss. nostri nihil recedunt de scriptura vulgata. *Grut.*

Ut intelligi facile possit, quod ex ea pecunia] Hunc locum male affectum esse non tantum ostendit sententia, et hæsitatio doctorum virorum, sed et antiquorum librorum varietas. Franc. Ms. et editio Mediolanensis: *Quod ex ea pecunia, quæ ad quem eorum, qui damnatus est, pervenisse ad aliquem in illo primo judicio planum factum sit.* Editio prima: *Quod ex ea pecunia, quæ ad aliquem eorum, qui damnatus est, pervenisset ad aliquem nullo præmio judicio planum factum sit.* Legendum censeo, secutus vestigia veterum librorum, *Quod ex ea pecunia, quæ ad aliquem comitum ejus, qui damnatus est, pervenisset, in illo primo judicio planum factum sit.* Quis ignorat comites proconsulum et prætorum dici, qui erant in cohorte prætoria, qui et eorum contubernales appellabantur? Ex *comitum*, quod vocabulum scriptoribus posteriorum se-

culorum in hac notione erat minus tritum et notum, facile potuit *eorum* nasci. Aut hanc vocem, aut similem esse pro *eorum* substituendam ipsa clamat sententia. Nam damnabantur repetundarum ipsi magistratus provinciales: si vero quid ex illa pecunia pervenisset ad aliquem eorum, qui in illorum comitatu erat, et in illo judicio, in quo damnabatur proconsul, id probatum esset, redigebatur ex illius comitis bonis ea, quæ ad illum pervenerat, pecunia. *Græv.*

§ 38 *Sicut Gabinius judicatus est*] Gabinium ipse defenderat, eique Pompeii causa amicus erat: propterea non fatetur abstulisse Gabinium a rege pecuniam, sed ait, *judicatus est.* Manut.

Cap. xiv. § 40 *Fallaces quidem et fucosæ*] Id est, quæ longe aliud erant, ac præ se ferebant. Obductæ namque et opertæ fuerant charta, vitro et linteis, quæ tria sunt mercium genera, quæ Alexandria Romam vehebantur: quemadmodum scribit Plin. xiii. 11. xxxvi. 26. Latebant autem sub iis mercibus aliæ preciosæ, in quibus erat et pars aliqua pecuniæ. *Hotom.*

Cataplus] Κατάπλους proprie dicitur, cum ex alto redit navis, et in portum, unde exierat, remeat. Unde *cataplus* etiam Latinis, classis quæ Alexandriam ibat, ac redibat Romam. *Salmas.*

Cap. xv. § 41 *In foro non haberemus*] Amisso enim equestri censu, quem ad 150. millia pervenire oportebat, equestrem simul ordinem, equitumque propria ornamenta, ut clavatam tunicam, amisisset. Ita publico carere cogeretur. *Manut.*

Descripta] Intelligo, distributa; ut opponatur ei quod sequitur, *universa.* Patric.

Cap. xvi. § 43 *Jacturis*] Est sumptibus, ut sæpius apud Cæsarem et Tullium. *Græv.*

Animi aciem præstinguit splendor sui nominis] Sic esse legendum, in commentariis et Lucretianis, et Horatianis γεωμετρικῶς demonstravi. Quod si qui adhuc negant, cum rationes, et exempla a me collecta legerint, suadeo eis, ut porcos sacros et sinceros emant, eosque Laribus Grundalibus immolent. Sin nesciunt, discant. *Lambin.* Obtemperare tamen Gruterus et Grævius noluerunt; quos equidem sequor, ut Lambinianæ huic elegantiæ sit locus in nostro Commentariorum delectu. *Olivet.*

§ 44 *Ad labefactandum illius dignitatem*] Non constat quid adversarii tum temporis moliti sint contra Cæsaris dignitatem: nisi forte illud est, quod tradit Appian. Bel. Civ. ii. 'Pompeius . . . tulit legem ut ex eo tempore, quo ipse primum consul fuerat, usque in præsentem consulatum, liceret ab iis qui magistratus gesserant, rationem actorum expeti. Erat autem id tempus annorum pene viginti, quod et Cæsaris consulatum complectebatur. Id factum Cæsariani interpretabantur in patroni sui sugillationem ac contumeliam, dum tam longe repetuntur elapsa tempora.' *Abram.*

Cap. xvii. § 45 *Curii*] Dixi jam, duos Postumo patres fuisse, a quibus etiam duo ei lauta et copiosa patrimonia relicta sunt, Curium naturalem, adoptivum Rabirium, matris fratrem: a quo prænomen et nomen accepit: ut in adoptionibus mos erat. *Manut.*

§ 46 *At hoc etiam optat miser, ut condemnetur a vobis*] Suspicor mendosum ac mutilatum esse locum. Neque etiam adduci possum ut credam dicere oratorem C. Rabirium optare ut peculatus damnetur: a quo eum quam alienissimum esse docere conatus est. Præterea non cohæret quod de creditoribus præstanda sequitur; nam si reliqua Gabinianæ pecuniæ serventur, ex ejus bonis (id quod ex condemnatione sequitur) tam exigua

sunt ejus bona, ut nihil superfuturum sit, quo ejus creditores absolvantur. Locum igitur ad hunc modum emendandum esse arbitror, *At hoc tamen optat miser, ut si condemnetur a vobis, ita bona veneant, &c.* Et sane continuo subjungit, 'nihil aliud nisi fidem curat:' quod et cum ea lectione convenientissimum videtur, et ad nostram tuendam sententiam vehementissimum. *Hotom.*

Ut solidum suum cuique solvatur] Creditoribus nempe, a quibus pecuniam sumpserat mutuo, quam Alexandrino regi crederet. Sed hoc tamen loco quæri illud potest, cum supra nummum sestertium in bonis Postumi fuisse neget, quomodo ex iisdem bonis absolvi creditores poterunt. Nec me latet hanc multis impeditam videri posse quæstionem, quo lubentius quid de ea sentiam explicabo. Arbitror equidem intelligendum hoc loco ac subaudiendum esse regulam, quæ in libris juris civilis usurpatur, et sermone jurisconsultorum trita est; ea duntaxat in bonis esse cujusque videri, quæ deducto ære alieno supersunt. Tanta autem fuisse Rabirii debita, ut iis exsolutis ac deductis, ne unus quidem sestertius in ejus bonis superesset. *Idem.*

§ 47 *Excitare testes*] Idem est quod producere testes, et jubere surgere ad testimonium dicendum; sedebant enim testes in subselliis. Sed qui sint 'reducti testes,' fateor, me non intelligere. *Græv.*

§ 48 *Rectis oculis hanc urbem*] Hoc est, sine pudore ac dolore, quo exules solent, et foro ejecti. *Idem.*

PRO M. MARCELLO.

Argum.—M. Claudius Marcellus, plebeii generis, (nam et Claudii, Pulchrorum, Neronumque cognomine, patricii fuere) nobilis tamen ex majoribus, et sua virtute clarus, gesto consulatu cum Ser. Sulpicio Rufo, jurisconsulto celeberrimo, civili bello Pompeium secutus est; victusque Pharsalica pugna, neque cum iis, qui bellum in Africa renovandum putarunt, sua consilia conjunxit, neque ad Cæsarem victorem, impetrandæ veniæ causa, supplex ire voluit; Mitylenas, urbem a bello, et a belli suspicione remotam, se contulit: ibi satis diu, nullo revertendi in patriam studio, commoratus, cum in publica calamitate conscientia se mentis optimæ consolaretur, et in litteris viveret, reditum ei senatus a Cæsare impetravit, quo beneficio gratiæ sunt a multis actæ; Cicero autem, Marcelli amantissimus, luculenta, quæ exstat, oratione, et gratias egit, et ita Cæsarem laudavit, ut accedere nihil posset. Qua de re non alienum videtur ea recitare, quæ ad Sulpicium scripsit his verbis: 'Fecerat hoc senatus, ut, cum a L. Pisone mentio esset facta de Marcello, et cum C. Marcellus se ad Cæsaris pedes abjecisset, cunctus consurgeret, et ad Cæsarem supplex accederet. Noli quærere: ita mihi pulcher hic dies visus est, ut speciem aliquam videre viderer, quasi reviviscentis reip. Itaque, cum omnes ante me rogati gratias Cæsari egissent, ego rogatus mutavi meum consilium; nam statueram, non, mehercule, inertia, sed desiderio pristi-

næ dignitatis in perpetuum tacere. Fregit hoc meum consilium et Cæsaris magnitudo animi, et senatus officium. Itaque pluribus verbis egi Cæsari gratias.' Hic de Marcelli summa eloquentia, quia non pertinet ad orationis argumentum, nihil addam. Illud omittendum non videtur, cum in patriam rediret, a P. Magio Chilone, familiari suo, interfectum esse. De quo Sulpicii ad Ciceronem exstat epistola. Et quanquam propter Marcellum habita oratio sit, ad conciliandam tamen, et colligendam Cæsaris benevolentiam, digreditur Cicero in eam partem, ut de querela ejus, et de suspicione, qui se insidias metuere dixerat, accurate disputet; ac primum, non esse timendum, ostendat, cum nemo tam ingratus, tamque injustus esse possit, qui, cujus in anima resp. consistit, et a cujus vita omnium vita pendet, eum exstinctum velit: deinde et suo, et reipublicæ nomine hortetur atque obsecret, ut suæ vitæ consulat: postremo non excubias modo custodiasque bonorum civium pro salute illius, verum etiam laterum et corporum oppositus contra vim polliceatur. Habita est, Cæsare III, et M. Lepido coss. victis jam iterum in Africa cum Juba rege Pompeianis. *Manut.*

Cap. I. § 1 *His temporibus*] Hoc anno qui a pugna Pharsalica jam effluxit. Ait *his temporibus*, non *hoc tempore*, quia tempora calamitatem aliquam, aut certe periculum indicant. *Abram.*

Non timore aliquo] Captat a Cæsare benevolentiam, cum se non timuisse ostendit, ne liberius de repub. loquens, eum offenderet. *Idem.*

Dolore] Vel luctu meorum qui bello civili perierunt, vel dolore et pœnitentia, quod contra Cæsarem tam benignum et humanum virum, adhæserim Cn. Pompeio. *Idem.*

Verecundia] Contra quem enim armis pugnassem, eo præsente verba facere verecundia prohibebat. *Manut.*

§ 2 *Studiorum ac laborum*] Ponendum comma post *studiorum*. Patric. Vide Cic. in Bruto, cap. 71.

Paulo ante omnibus] Vide Petri Victorii Var. Lect. XVIII. 6.

Cap. IV. § 10 *C. Marcelli*] Qui se ad Cæsaris pedes abjecerat. Is est, qui cum L. Lentulo consul fuit anno primo civilis belli. Alter autem C. Marcellus M. Marcelli frater patruelis, non germanus, ut Suetonius docet, consulatum gesserat anno proximo superiore cum L. Paulo. *Manut.*

§ 12 *Vereor ut hoc quod dicam*] Quod alibi docuimus, tota sententia differunt, 'vereor ut,' et, 'vereor ne.' 'Vereor ut,' de re dicitur, quam cupimus contingere, sed veremur ne non contingat; ut ad Terentiam: 'Sin homo amens diripiendam urbem daturus est; vereor, ut Dolabella ipse satis vobis prodesse possit.' 'Vereor ne,' de re dicitur, quæ si eveniat, doleamus; sed veremur, ne eveniat: ut ad Cæcinam, 'Vereor, ne desideres officium meum.' Lego igitur hic cum uno Cardinalis Borromæi, et altero Maffeiorum libro, *Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse intelligens sentio.* Nec aliter legit, hunc locum recitans, in Divinat. Pedianus. Fulvii Ursini liber dissentit in verbis, non tamen in sententia; habet enim, *Vereor, ne hoc quod dicam, non perinde.* Quod idem valet. Nam, *ne non*, sunt pro *ut*. Manut.

Ipsam victoriam vicisse videris] Durum hoc videri possit, nisi antecedentibus leniatur. Quo de genere quid senserit Asconius, ostendam. Nam cum illud in Divin. interpretaretur, 'Etiam si tacent, satis dicunt;' subjunxit: 'Tale illud est: cum tacent, clamant:' et, 'Victoriam ipsam vicisse videris:' et, 'Philosophandum est, etiam si non est philosophandum.'

Hæc in loco nec ὀξύμωρα, nec κακόζηλα judicanda sunt; aut enim inferioribus dictis, aut supra positis leniuntur: ut est illud, *Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde intelligi possit auditu, atque ego ipse cogitans sentio.* Idem.

Cap. v. § 13 *Civile bellum esse susceptum*] Expunxi *civile* volentibus Erfurtensi, Pithœano, Dresdensi, Francii utroque, ut et editione prima, aliisque vetustioribus. Parum etiam considerate, et non sine culpa reprehensionis et offensæ hic Tullius civilis belli meminisset. *Græv.* Infra tamen, 'arma civilia.' Quapropter non recta omnibus et certa doctissimi Grævii censura videbitur. *Olivet.*

§ 14 *Privato officio, non publico*] Quia Pompeio debebam: non quia Cæsaris causam condemnarem. *Manut.*

Cap. vii. § 21 *Nunc vero venio*] Jam ante monuimus orationem qua Cæsar Marcellum restituit, in partes fuisse distributam duas. Altera fuit accusatio Marcelli, et veniæ concessio: cum accusata ejus acerbitate, præter spem dixit se senatui roganti de Marcello ne hominis quidem causa negaturum. Altera fuit querela, cum aiens se toto decursu bellorum civilium eam unam vincendi rationem habuisse, ut se misericordia et liberalitate muniret, sibi tamen in pace insidias comparari. Orator jam priori parti respondit laudans Cæsaris clementiam: nunc ad posteriorem delabitur. *Abram.*

Cap. viii. § 23 *Revocanda fides*] Cicero secundo Officiorum: 'Quamobrem ne sit æs alienum quod reipublicæ noceat, providendum est. Si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius rempublicam continet, quam fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum.' Quomodo autem Cæsar fidem revocarit, tradit Sueton. cap. 42. *Idem.*

Propaganda soboles] Diu multumque non Cæsari solum, sed etiam Augusto cum profligatis hominum moribus luctandum fuit, ut cives suos ad veras legitimasque nuptias, et propagationem sobolis educationemque liberorum inducerent. Vide Tranquillum in Julio, cap. 42. nec non in Octavio, cap. 34. *Idem.*

§ 25 *Hic tu modum tuæ vitæ ... æquitate animi definies*] Id est, putasne te propterea satis vixisse, quod æquo animo, et citra indignationem mori potes, et annos præteritos non requiris? Æquitatem animi dicimus, rectam animi constitutionem, tranquillamque affectionem omni indignatione vacantem. *Budæus.*

Cap. ix. § 27 *Hic restat actus*] Tanquam fabulæ; qui debet esse ultimo loco perfectissimus. Qua sententia scripsit ad Q. fratrem: 'Illud te ad extremum et oro, et hortor, ut, tanquam poëtæ boni, et auctores industrii solent, sic tu in extrema parte, et conclusione muneris ac negotii tui, diligentissimus sis, ut hic tertius annus imperii tui, tanquam tertius actus, perfectissimus atque ornatissimus fuisse videatur.' *Manut.*

§ 28 *Rhenum*] Germanos a te victos. *Oceanum*] Britannos. *Nilum*] Alexandrinos. *Monumenta*] A te extructa. *Munera*] A te publice data. *Idem.*

§ 30 *Falso putant*] Mori cum corpore animum credentes. *Idem.*

Cap. xi. § 33 *Stantibus omnibus*] E more veteri senatorum, qui aut sententiam suam ipsi, et si quid vellent præterea, dicebant, idque stantes: aut quibus videbatur, assentiebantur sedentes. Epistola ad Q. Metellum. *Gulielm.*

§ 34 *Ad tua innumerabilia in me unum merita*] Vis est in singulis verbis. Primum *merita* vocat, quæ majora sunt, quam studia, officia, beneficia; deinde addit *innumerabilia*; postremo *in me unum.* Hæc augeri

non videntur posse; augentur tamen subjectis verbis, *maximus cumulus acceserit.* Non enim aliquid ait accessisse, sed cumulum; nec simpliciter cumulum, sed maximum. Eodem id pertinet, *quod fieri jam posse non arbitrabar.* Nec illud sine judicio prolatum, *hoc tuo facto.* Nam *hoc tuo merito* languidius esse videbatur, præsertim cum dixisset, *ad tua innumerabilia in me unum merita;* quæ Marcelli salute vehementer aucta significat. *Manut.*

PRO Q. LIGARIO.

Argum.—Hanc orationem M. Tullius in foro apud Cæsarem dixit, extremo A. U. DCCVII, Julio Cæsare III, M. Æmilio Lepido coss. pridie Kal. intercalares priores, qui fuit ultimus dies prioris mensis illorum duorum, quos Cæsar, hoc anno fastos corrigens, inter Novembrem ac Decembrem interjecit; de quibus Suetonius in Julio. Fratres, et propinqui Ligarii, prostrati ad pedes Cæsaris, domi ejus jacuerunt, ut est ad Famil. l. VI. ep. 15. et in hac oratione. Postea vero in foro hæc Cicero dixit. Pompeianis hoc anno devictis a Cæsare in Africa, (in quam Ligarius, ante bellum civile profectus, tempore belli remanserat) Ligario vita concessa fuit, ut est in Comment. de bello Africano. Sed dum, Cæsare Romam reverso, Ligarius extra Italiam in exilio manet, ac fratres, propinqui, itemque C. Pansa et M. Cicero de ejus reditu laborant, Q. Ælius Tubero, qui cum patre suo Africæ ora triennio ante a Ligario prohibitus fuerat, eum apud Cæsarem accusavit, et orationem in Ligarium edidit; cujus Quintilianus, lib. X. cap. 1. meminit. Cicero eum concessione defendit. Cum autem concessionis duæ partes a rhetoribus proponantur, purgatio et deprecatio, M. Cicero illis primum utitur, atque ἀντεγκλήματα aliquot locis miscet; ad extremam vero deprecationem adhibet. Hanc orationem pulcherrimam, ut a Pomponio juris-consulto nominatur in L. II. D. De Orig. Juris, Cicero bello Hispaniensi scriptam edidit; quæ quantopere Attico, Balbo, Oppio, aliisque placuerit, cognosces ep. 12. et 18. lib. XIII. ad Attic. *Fabr.*

Cap. I. § 1 *Novum crimen*] Totum hoc proœmium ironia constare ex Quintiliano et Aquila notum est. Ordiitur a propositione criminis, addita confessione Pansæ: cujus personam adjunctis ornat. *Fabrit.* Vide de hac Oratione inprimis Quintil. IV. 1. et IX. 2. nec non XI. 3. ubi docet quo gestu corporis totum hoc exordium sit exponendum.

Propinquus meus] Affinis, non cognatus: ut infra patet. Propinquitatem appellat, ne cum inimico homine disputare videatur; et ut eo major orationi fides accedat; quod Ligarii innocentiam, et causæ bonitatem propinquitati Tuberonis anteponat. *Manut.*

C. Pansa] C. Vibius Pansa, qui biennio post consul fuit. *Ferrat.*

§ 3 *Cupiditate*] Quod faverent Pompeio. *Patric.* Manutius, *cupiditate belli gerendi.* Sed istius ellipseos exemplum non reperies. Uterque

nescivit, quid sit *cupiditas*, nimirum studium partium, sive, ut barbari loquuntur, partialitas. Sic 'cupidus judex, testis,' ut alibi vidimus. Pro *cupiditate*, in sequentibus verbis statim dicit 'studium.' *Græv.*

Cæco quodam timore] Timebant Cæsarem, sed, cur timerent, causæ nihil videbant. *Manut.*

Salutis] Hæc sententia est: Primo salutis ducem quærebant; deinde etiam studii sui. *Lamb.*

P. Attius Varus] Varus hic cum Sex. Pompeio, et Labieno ex Africana pugna, devictis Scipione, Pompeii socero, et Juba Mauritaniæ rege, in Hispaniam profugit: ubi renovato simul cum Pompeii liberis bello, Mundensi prælio a Cæsare victus interiit. *Manut.*

§ 4 *Conquievit*] Ideo festinabat decedere provincia, ne dux eligeretur contra Cæsarem: ubi timor ille evanuit adventu Vari, non erat, cur adeo festinaret illinc discedere: itaque parumper conquievit. *Ferrat.*

Cap. ii. *Expediret*] Ii cupere bellum solent, qui male gesta provincia judicium timent. *Idem.*

Necessitatis] Coactus enim parere P. Varo, novo proconsuli. *Idem.*

Cap. iii. § 7 *Esse me alterum passus est*] M. Tullius Ser. Sulpicio et M. Marcello coss. in Ciliciam pro consule profectus, Amano pacato, perpetuoque hoste inde sublato, rem satis prospere gessit, imperatorque salutatus fuit. Epist. ad Attic. v. 10. et Famil. lib. xv. Unde Plutarchus exponens res a Cicerone in Cilicia gestas, 'Gessit etiam,' inquit, 'bellum, latronibus, qui Amanum tenebant, devictis: justaque victoria imperator a militibus appellatus est.' Anno sequente, L. Paulo et C. Marcello coss. e provincia in Italiam reversus, ad urbem accessit pridie Non. Januarii, cum jam Lentulo et Marcello coss. bellum civile conflatum esset. Famil. xvi. 10. Verum quia urbem ingressus non fuit, imperium retinuit, et pro consule mansit. Nam, ut ait Appian. lib. i. proconsulibus imperii retinendi tamdiu potestas est, quoad Romam reversi fuerint. 'Proconsul' autem 'portam Romæ ingressus, deponit imperium,' inquit Ulpianus ad L. ult. de Officio Procos. *Fabric.*

Quoad tenendos] Tenuisse lictores laureatos M. Tullius videtur usque ad mensem Octobrem, Cæsare dictatore iterum, anno urbis 707. quo demum tempore in urbem venisse, imperiumque deposuisse videtur ex Epist. ad Attic. xi. 25. Fam. xiv. 20. ita ut cum imperio fuerit annis quatuor. *Idem.*

§ 8 *Ut, qui de meo facto, &c.*] Conjungo, *ut non audeam confiteri de Ligarii facto, qui de meo non dubitem dicere. Ut*, positum pro 'quam.' *Patric.*

§ 9 *Commoveri videtur adolescens*] Tubero scilicet. Atque etiam Cæsar ipse, ut est apud Quintilianum, magnopere verbis iisdem illis commotus fuisse fertur, cum diceret Cicero, 'Quid enim, Tubero, tuus ille in acie Pharsalica destrictus gladius agebat,' &c. Et Plutarchus in Vita Ciceronis scribit, ad hanc solam Pharsalicæ aciei mentionem, tam commotum fuisse Cæsarem, ut cum prius dicis tantum causa audire Ciceronem pro eo dicentem voluerit, ipsum Ligarium pro condemnato jam habuerit, hoc loco perturbatum corripuisse se, et schedas, quas tum forte gerebat, abjecisse, et denique contra quam statuerat, reum absolvisse. *Patric.*

Cap. iv. § 11 *Usque ad sanguinem*] Hoc est, leves Græci, aut immanes barbari, more istiusmodi suo, nobis externo et peregrino, solent incitare odium usque ad sanguinem, fervere odio usque ad cædem. *J. F. Gronov.*

§ 12 *Præmiis etiam invitabat*] Præmium a Sylla propositum iis, qui pro-

scriptum interfecissent, duo talenta fuerunt. Plutarchus in Sylla. *Fabrit.*

Aliquot annis] Annis 17. nam Sylla dictator fuit anno ab U. C. 672. Cæsar quæstionem inter sicarios exercuit anno 690. L. Julio Cæsare, et C. Figulo coss. Vide Dionem. *Idem.*

Cap. v. § 16 *Saluti civi calamitoso esse vellemus*] Nihil videbatur lectione vulgata integrius, quæ talis est, *saluti civis calamitosi consultum esse vellemus.* Sed cum antiqua comparata clamat se esse corruptam. Reperitur autem hæc antiqua, quam secuti sumus, in duobus codicibus Memm. et in Cleric. et aliis. *Lamb.* Miror non auditum fuisse Lambinum, cum codicum, quos ille inspexit, scripturam stabiliant optimi quique, et editiones vetustiores. *Calamitoso civi saluti esse*, est calamitosum civem servare. *Græv.*

Cap. vi. § 18 *Cn. Pompeio*] Non dubitat Pompeium, præsente Cæsare, nominare, cum ipse Cæsar nunquam eum, nisi honorificentissime appellaret. De quo ad Cæcinam: 'Admirari soleo gravitatem, et justitiam, et sapientiam Cæsaris: nunquam nisi honorificentissime Pompeium appellat. At in ejus persona multa fecit asperius: armorum ista, et victoriæ sunt facta, non Cæsaris.' *Manut.*

Nisi a te contumeliam propulsare] Quod eripi diceres inimicorum injuria beneficium a populo Romano datum, id est, quod tibi non liceret absenti alterum consulatum petere, quemadmodum jusserat. Cæsar ipse, Bell. Civ. lib. i. 'Doluisse se,' ait, 'quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur.' *Idem.*

Ut suum jus tueretur] Jus populi Romani. Multi enim ex iis, qui cum Cæsare militabant, suffragium tulerant in illa lege, quæ absenti Cæsari consulatus petendi potestatem dabat. *Idem.*

§ 19 *Non par fortasse eorum, qui sequebantur*] Hic certe Pompeianos Cæsarianis dignitate præfert. Consularis enim cum Cæsare, ut arbitror, nemo fuit; cum Pompeio multi, præter ipsos consules, et magistratus. *Idem.*

Cap. vii. § 22 *Amplissimi viri*] Pompeii, non Catonis, ut quidam putarunt. *Fabrit.*

Cum iis] Eodem tempore quo reliqui prætores ad obtinendas reliquas imperii Romani provincias jussu Pompeii et senatus exibant paludati, votis prius in Capitolio nuncupatis, ipse etiam Tubero Roma profectus est. *Abram.*

Occupatam] A P. Varo.

Nam si crimen] Si crimini, inquit, datis Ligario, quod vos Africa prohibere voluerit, nihilominus eodem vos atque etiam pari condemnabo crimine, quod vos eam obtinere voluistis. Ergo, *non minus magnum est*, crimen subaudio. Atque hic jam ferire adversarium incipit, cum hactenus parcere ei videretur. Dum autem hunc incipit ferire, ante omnia reum ipsum tuetur ac defendit, et in tuto quasi collocat, cum dicit, Ligarium in culpa non fuisse, cum Tuberonis pater Africa prohiberetur. *Patric.*

§ 23 *Quoquo modo*] Sive imperium Ligarius, sive Varus habuerit. *Manut.*

Cap. viii. § 24 *Rex*] Juba. *Idem.*

Inimicus huic causæ] Cn. Pompeii beneficio, qui patrem ejus Hiempsalem, Mauritaniæ regem constituerat. *Idem.*

Aliena voluntas] Cujus? Africæ videlicet ipsius. Hoc autem est, omnium qui Africam scilicet incolebant. Sed auget rem, cum absolute et præcise loquitur, non homines ibi fuisse aliena voluntate, non terram ipsam alienæ voluntatis, sed ipsam alienam

voluntatem. Quanquam ego quidem propemodum legerem sic, *aliena voluntate conventus firmi.* Ut significet, non tam in privatis hominibus indicia extitisse alienæ voluntatis a Cæsare, quam in conventibus ipsis hominum. At in qualibus conventibus? num in solitariis aut in imbecillis? respondet, conventus illos fuisse et 'firmos,' ne quis putet animis et voluntatibus fluctuabundos, et 'magnos,' ut significet fuisse frequentissimos. *Patric.*

Cum videam, quid feceritis] Video enim vos, Africa prohibitos in Græciam ad Pompeium ivisse. *Idem.*

§ 25 *Ad eum*] Ad Pompeium.

Cujus auctoritatem secuti] Neque hoc artificio vacat. Latenter enim id significat: Auctoritas amplissimi viri, non causa, vos ad belli societatem adduxit. *Idem.*

Quæ est ergo apud Cæsarem querela] Queri vobis apud Cæsarem de Ligario non licet, quia vos Africa prohibuerit. Id est, quia fecerit, ne bellum in Africa contra Cæsarem gerere possetis. *Idem.*

Etiam si a Varo] Suspicor hoc loco esse mendum. Legerem, *Si a Varo, et quibusdam aliis prohibiti non essetis.* Patet enim concedi ironice, quod infra falsum esse ostenditur. *Ferrat.*

Cap. ix. § 26 *Cum crudelitate*] Ex Pomponio D. de Origine Juris: 'Infirmum Tuberonem applicare non permisit, nec aquam haurire.' Ex Cæsare: 'Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere patitur.' *Abram.*

§ 28 *Tantummodo*] Tantummodo videlicet in castris Pompeii, corpore versabamini; causam autem ejus animis vestris non probabatis. *Patric.*

In eum locum] In ipsa Pompeii castra. Nam Cicero, cum in Pharsalia dimicatum est, abfuit, Dyrrhacii cum M. Varrone, et M. Catone commoratus, ut narrat de Div. lib. i. *Manut.*

Cap. x. § 29 *Si reip.*] Ejus, quæ nunc est, et Cæsaris consilio, ac sapientia gubernatur. *Idem.*

§ 30 *Et quidem tecum*] Cæsar etiam inter oratores in foro versatus est. Fabius lib. x. 'C. vero Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat.' Sed Atticum Ciceronianum libro De Claris Oratoribus loquentem audiamus: 'Splendidam quandam, minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica et generosa quodammodo.' Vide Tranquillum in Julio, cap. 55. 56. Plutarchum in Cæsare. *Abram.*

Si unquam posthac] Ex Plaut. Casin. v. 4. 22.

Cap. xi. § 31 *Gratiosiores*] Non intellecta est vis hujus vocis ab iis, qui in *gratiores* eam mutarunt. 'Gratiosi homines' sunt, qui multum possunt apud illos, a quibus amantur. Sic et 'gratiosæ preces,' quæ plurimum valent, et blanda vi expugnant illum, cui fiunt, ut 'gratiosa suffragatio' ad Famil. ii. 6. 'Habemus hæc omnia: bonorum studium, &c. nostram suffragationem, si minus potentem, (sic modeste de se loquitur) at probatam tamen, et justam, et debitam, et propterea fortasse etiam gratiosam.' *Græv.*

Quam illius] Repete ἀπὸ κοινοῦ 'sit necessarius.' Horum causas maxime spectat, quas 'justas' vocat et 'officio incensas' in Fam. vi. 6. et 12. 'necessarias,' quas propter necessitudinis conjunctionem non possumus negligere, nisi impii velimus in nostros esse, aut ingrati: causas vero deprecandi, quæ tantum ad captandum alicujus favorem et gratiam sunt comparatæ, Cicero ibidem vocat,

'ambitiosas rogationes,' et 'inanes ac ambitiosas voluntates.' *Græv.*

§ 33 *Qui tecum fuerunt*] Ex antecedentibus et sequentibus intelligitur *qui tecum fuerunt*, hic dici non de iis, qui eum secuti sunt ad bellum, sed de Q. Ligarii fratribus, deque ejus avunculo T. Broccho, et aliis, supra nominatis, qui, suscepto civili bello, domi remanere, quam alterutram partem sequi, maluerunt. Nam eos æque suos Cæsar appellabat, atque illos, qui cum eo in bello fuerant. Dixit enim supra: 'Te enim dicere audiebamus, nos omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent: te omnes, qui contra te non essent, tuos.' Eos autem significari, qui domi remanserant, sequentibus quoque verbis ita constat, ut dubitare prorsus nemo possit. *Manut.*

Cap. xii. § 35 *Quæstor urbanus*] 'Quæstores urbani ærarium curabant, ejusque pecunias expensas et acceptas in tabulas publicas referre consueverant.' Asconius in Verrinam primam. *Fabrit.*

Utrisque his dederis] Duobus fratribus, qui adsunt, et pro tertio deprecantur. *Idem.*

Eventus: Plutarch. in Vita Ciceronis: 'Cum Q. Ligarius reus factus esset, quod in numero hostium Cæsaris fuisset, ejusque patrocinium Cicero suscepisset; tum Cæsarem dixisse ferunt: 'Quid est causæ, cur Ciceronem orantem aliquandiu non audiamus? Nam reum quidem hominem improbum et hostem esse, jampridem certum est.' Ubi vero Cicero ingressus dicere, mirificos motus concitavit, et oratio progressa cum affectibus varia, tum venustate admirabilis fuit, perspicue cognitum aiunt, varios colores Cæsaris vultum subire, ejusque animum omnibus modis commutari: ac tandem, cum Pharsalici prælii mentionem facere orator cœpisset, immodicis perturbationibus incitatum, corpore contremuisse, et libellos quosdam e manu ejecisse. Victus igitur orationis vi, Ligarium crimine liberavit.' Hactenus Plutarchus. Unde perspicitur, quantus ardor Ciceronis in agendo fuerit: qui Cæsaris animum Ligario infensissimum ita commoverit, ut absolveret eum, quem jampridem hominem improbum et hostem judicaverat. Tuberoni vero Ligarii accusatori hac oratione forensis gloriæ spes omnis ita præcisa fuit, ut in hac causa victus, cum eloquentiæ laudem desperasset, e foro se ad jus civile transtulerit. Qua de re Pomponius, de Origine Juris. *Fabrit.*

In eum tamen ingratus fuit a quo salutem acceperat. De quo Plutarchus in Bruto: 'Erat quidem Q. Ligarius Pompeii amicus, quem eo nomine accusatum exemerat Cæsar noxæ. Hic non quod ab judicio liberatus fuisset, gratiam Cæsari tribuens, sed propter quam vocatus in periculum fuerat, dominationem perosus, ei infensus erat, Bruto autem imprimis familiaris. Hunc Brutus invisens ægrotum, cum socios conjurationis in Cæsarem quæreret, 'Quali,' inquit, 'tempore, Ligari, ægrotas!' Ille statim cubito innixus, arrepta dextera ejus, 'At ego,' inquit, 'si quid te, Brute, dignum cogitas, valeo.'' *Abram.*

PRO REGE DEIOTARO.

Argum.—Ut eas regiones in quibus versamur, et eos homines quibuscum vivimus; ita ea loca, eosque homines, de quibus quotidie audimus, nosse jucundum est. Principio quædam de Gallogræcia, in qua regnavit Deiotarus; tum de ipso Deiotaro nonnulla dicam, quæ neque ipsa per se cognitu indigna sint, et quasi facem præferant nobis ad hanc orationem facilius intelligendam. Galatia igitur, quæ alio nomine Gallogræcia vocatur, Asiæ regio est, Phrygiæ, Bithyniæ, et Armeniæ Minori contermina; dicta ex eo, quod illam antiquissimis temporibus, Tectosages, et alii quidam Galliæ populi, pulsis indigenis, occuparunt. Ita enim apud Suidam legimus. Cum tanta hominum multitudo excrevisset in Gallia, ut regio ipsa, quamvis ferax, vix eis alendis suffectura videretur, trecenta Gallorum millia in Asiam venisse, et sedes posuisse ea in parte, quæ ex ipsis Galatia, aut Gallogræcia vocata est. Qua de re verba hæc sunt Lactantii lib. III. ad Probum: 'Galli antiquitus a candore corporis Galatæ nuncupabantur; et Sibylla siccos appellat.' Quod significare voluit poëta, cum ait: 'Galli per dumos aderant, arcemque tenebant, Defensi tenebris, et dono noctis opacæ. Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis: Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla Auro innectuntur.' Æn. VIII. 657. Cum posset dicere, *candida*. Hinc utique Gallia provincia, in quam Galli aliquando venientes, cum Græcis se miscuerunt. Unde primum ea regio Gallogræcia, post Galatia nominata est. S. Hieronymus in lib. de locis Hebraicis: 'Galatia provincia Asiæ, a Gallis vocabulum trahens, qui in auxilium a rege Bithyniæ evocati, regnum cum eo, parta victoria, diviserunt. Sicque deinde Græcis admixti, primo Gallogræci, post Galatæ sunt appellati. Eorum metropolis est Ancyra.' Temporibus sancti Hieronymi non Græce, sed Trevirorum lingua adhuc loquebantur, post tantum temporis intervallum, adhuc ipso vocis sono testantes originem suam. Eum, quo duce profecti sunt, alii Leonem, Strabo Leonorium vocat: qui et ipse lib. XII. iisdem narratis, ait eam olim divisam fuisse in quatuor tetrarchias, inde in tres; in duas; totam tandem cessisse Deiotaro; ac postremo in provinciæ formam redactam esse. Sed Hirtius, eam occupatam fuisse a Deiotaro, aliis tetrarchis id injuria fieri querentibus. De quo ipso Deiotaro tempus est pauca dicendi. Adjuverat imperatores Romanos toto vitæ suæ tempore in iis bellis, quæ Romani in Asia gesserant; et ipse vicissim a Romanis rex ex tetrarcha factus, et magna parte regni auctus fuerat. Donaverat etiam ei sive Pompeius, sive senatus, Armeniam Minorem, et multa decreta honorificentissima in eum facta erant. Auctor tum idem Strabo, lib. XII, tum Cicero, cujus hæc sunt ad finem hujus orationis: 'Quæ enim fortuna, aut quis casus, aut quæ tanta possit injuria omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? Ab omnibus enim est ornatus, qui, postquam in castris esse potuit per ætatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt,' &c. Eundem in Orat. De Harusp. Resp. sæpe a senatu regali nomine dignum existimatum, clarissimorum imperatorum

testimoniis ornatum esse dicit. In hac ipsa, 'habebatur autem non solum tetrarches nobilis, sed etiam optimus paterfamilias, et diligentissimus agricola, et pecuarius.' De eo, De Harusp. Resp. 'quem unum habemus in orbe terrarum fidelissimum huic imperio, atque amantissimum nostri nominis regem.' Et Philip. II. 'Deiotari regis, et patris, et filii, et magnus, et nostro more instructus exercitus. Summa in filio spes, summa ingenii indoles, summa virtus. Quid de patre dicam, cujus benevolentia in populum Romanum est ipsius æqualis ætati? qui non solum socius imperatorum nostrorum fuit in bellis, verum etiam dux copiarum suarum? Quæ de illo viro Sylla, quæ Murena, quæ Servilius, quæ Lucullus, quam ornate, quam honorifice, quam graviter sæpe in senatu prædicaverunt! Quid de Cn. Pompeio loquar, qui unum Deiotarum in toto orbe terrarum ex animo amicum, vereque benevolum, unum fidelem populo Romano judicavit?' Inter cætera autem Pompeium in Mithridatico bello egregie adjuverat; et ob id ab eo Armeniæ Minoris regno donatus erat, Eutrop. lib. VI. Fuit peritissimus auspiciorum. Nihil nisi auspicato gerebat. Vide de Divin. lib. I. cap. 15. Adjuvit Pompeium in bello civili, et ipse in pugna Pharsalica præsens fuit; cumque ob id a Cæsare et pecunia et parte regni multatus esset, negabat tamen se auspiciorum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti facta essent, pœnitere, ibidem. Ignovit tamen ei Cæsar, cum Pharnaci ignoscere noluerit; et ei partem dedit eorum, quæ Pharnaci abstulerat. Deiotarus, mortuo Cæsare, sua recuperavit, Philip. II. 37. Adjuvit Brutum, cum Cassium novisset extreme senex, Dio lib. XLVII. Dictum ipsius in Crassum adversus Parthos proficiscentem, refert Plutarchus in Crasso. Crudelitas in filios, Plutarchus de Stoicis Contrariet. Ego cap. pen. lib. VIII. Var. Lect. Item in Castorem Saocondarium generum, et in filiam suam, Strabo lib. XII. Accusatus est a nepote, quod Cæsarem domi suæ interficere voluisset. Defenderunt Cicero et Brutus. *Muret.*

CAP. I. § 1 *Pro capite fortunisque*] Etiam alibi notavimus in hujusmodi locutionibus non degenerare orationem: plusque esse de fortunis, quam de capite dimicare. Quod verum est tantum in minima capitis minutione, aut etiam in media. Paulus D. de Capite Minutis: 'Capitis deminutionis tria genera sunt, maxima, media, minima. Tria enim sunt quæ habemus, libertatem, civitatem, familiam. Igitur cum omnia hæc amittimus, hoc est libertatem et civitatem et familiam, maximam esse capitis deminutionem: cum vero amittimus civitatem, liberatem retinemus, mediam esse capitis deminutionem: cum et libertas et civitas retinetur, familia tantum mutatur, minimam tantum capitis deminutionem constat.' De capite igitur fortunisque Deiotarus dimicabat, quia si fuisset convictus, statum fortasse mutasset, et e rege factus fuisset privatus; quæ videtur esse quædam capitis minutio: vel etiam civitatem perdidisset, in exilium actus; quod minus est quam fortunas omnes amittere: multi enim exules secum fortunas suas auferebant. Cum igitur dicit orator, *pro capite fortunisque*, auget vim orationis; quia non omnis qui capite minuitur, etiam fortunas suas amittit. *Abram.*

In tuo duntaxat periculo] Nam si quis est, qui contra tuam salutem aliquid moliatur, aut cogitet, eum, quicumque est, in judicium vocari oportere, nunquam negaverim. *Manut.*

CAP. III. § 8 *Quibusdam incommodis*] Adepta Galatiæ parte, et Armenia Minore, quam ei senatus antea

largitus erat. *Idem.*

Propter offensionem animi tui] Vitat mentionem belli civilis, quo Cæsarem Deiotarus, pro Pompeio pugnans, offenderat. *Idem.*

Tum sibi amicum cognoverant] *Sibi*, te scilicet tibi ipsi. Ostendunt id ea quæ statim sequuntur. Hæc dico, quod aliquis forte existimet, *τὸ sibi* ad ipsos qui cognoverant, non ad ipsum quem cognoverant, referri oportere. Est enim reciprocorum istorum usus lubricus admodum et anceps. Hactenus olim. Nunc, quod tanto ante prædixi, ecce evenit. Manutius enim noster, *τὸ sibi*, id est, Castori, et tantum non Phidippo interpretatur. Videndum. *Patric.*

Cui tamen ipsi regi] Optimi codices Erfurtensis, Coloniensis, et Pithœi, *cui tamen ipsi rei;* quod propensior scilicet fuisset in Pompeii amicitiam, quam in tuam, *te veniam daturum fuisse dicebas, &c.* Omnia nunc sunt liquida, nusquam ullæ salebræ, ullæ moræ. Miror Lambinum veram scripturam cum reperisset, eam in suis codicibus non probasse. *Græv.*

Cap. iv. § 11 *Novis imperatoribus*] Legendum *nobis imperatoribus.* Cicero enim cum Ciliciam provinciam obtineret, ob res præclare gestas appellatus est imperator, et e provincia decedens incidit in ipsam flammam belli civilis, eique ut reliquis proconsulibus qui ad urbem aderant, a senatu mandatum, ut videret ne quid respublica detrimenti pateretur. *Abram.* Omnino sic legendum esse nos docet Ciceronis Epist. ad Tironem, Fam. xvi. 11. 'Postea quam senatus consulibus, prætoribus, tribunis plebis, et nobis, qui proconsules sumus,' &c. Quo modo unus e quatuor nostris edidit Manutius. Alia lectio, quam incautus admiseram in editione Parisiensi, in erratorum numero habeatur velim. *Olivet.*

Certorum hominum] L. Domitii, P. Scipionis, M. Bibuli, M. Catonis; quorum alios ad bellum spes rapinarum, alios Cæsaris odium, et privatæ inimicitiæ impellebant. *Manut.*

Cap. v. § 13 *A Pompeio discessit*] Pompeio acie Pharsalica superato, reversus est ad suam tetrarchiam, nec voluit spem instaurandi belli persequi, quæ infinita erat, id est finem et exitum non habebat. Vide de Divin. ii. 37. *Abram.*

Utilitatibus tuis paruit] Fecit quidquid utilitates tuæ postulabant. Eodem verbo usus est ad Plancium lib. xiii. 'Res familiaris C. Capitonis præsto fuit, et paruit et temporibus, et fortunæ meæ.' 'Utilitates,' pro commodis accipiuntur. Ad Tironem: 'Utilitatibus tuis possum carere: te valere, tua causa primum volo, tum mea, mi Tiro.' *Manut.*

§ 14 *Cn. Domitii*] Calvini, qui consul fuerat cum M. Messalla. Is cum Cæsare, Domitius autem Ahenobarbus cum Pompeio fuit. *Idem.*

Contra Pharnacem] Regem Ponti, filium Mithridatis, qui occasione belli civilis Armeniam occuparat. *Idem.*

§ 15 *Distractus*] Divulsus ab aliorum regum societate et amicitia. *Abram.* Imo *distractus* est discerptus. *Græv.*

Cap. vi. § 16 *Quis tectior*] Non est laus hominem esse *tectum*, *κρυψίνοον*, sive occultum, qui simulat amicitiam, et eam fronte præ se fert, cum corde premat odium capitale. Tecto opponitur apertus, simplex. Si fuisset homo tectus Deiotarus, facile potuisset hoc scelus contra Cæsarem suscipere de nece ei inferenda, si sibi persuasisset, id tuto se posse et secreto facere: sed Cicero nititur omni ope id ostendere, cogitationem hujus sceleris abesse tam ab ejus prudentia, quam probitate. 'Tectus' igitur hic locum habere non potest, ut recte vidit Patricius. In Erfurt. Dresd. Colon. Pith. est *rectior.* 'Recta' dicuntur omnia, quæ sunt sine vitio, labe, macula. Igitur *quis rec-*

tior est hic, quis est in consiliis rectis capiendis promtior, quis est rectioris ingenii, ut in illud non possit cadere tantum facinus? Non ausim quidem præstare Tullium scripsisse *rectior:* aptior tamen est hæc vox huic loco, quam *tectior*, quia tectum esse semper vitio vertitur. Est enim hominis callidi, versuti, malitiosi, non prudentis et considerati. *Græv.*

Inspicere] Illa, quibus te Deiotarus munerare constituerat. *Manut.*

Cap. vii. § 19 *Continuo dimisit exercitum*] Ex Eunucho Terentii iv. 7. ubi Thraso, qui suos servulos instar aciei gloriosius instruxerat, re non succedente, neque perfecta, 'Jam dimitto exercitum,' inquit. De quo eruditus Victor. Var. Lect. xv. 6. Multum autem, ut opinor, hoc valuit ad falsum illud crimen explodendum: et, ni fallor, risum movit; quæ ratio in judicio quoque adhibetur, ac fructum fert; tanquam enim Deiotarus nullius consilii homo esset, ac similis Thrasoni, qui postquam statim insidiæ non successerint, non potuerit, retentis in armis insidiatoribus, efficere quod destinasset, Cæsare post cœnam ad eas balneas veniente. *Abram.*

Qualis rex Attalus in P. Africanum fuit] Vel *Antiochus* scribendum est pro *Attalus*, cui sunt hæc a Livio, aliisque scriptoribus tributa; vel erit ipsius Ciceronis ἁμάρτημα μνημονικόν. *Ursin.*

§ 21 *Sed tamen acta res criminose est*] Ita est acta, ut sit criminationi obnoxia. *Patric.*

In cubiculum transferri non possent] Acute simul et lepide. De signis, ut de hominibus, de inanimatis, ut de animatis ipsis. Quid ita? Verbo enim ad signa illa ænea respicit, quorum modo fecit mentionem: cogitatione autem respicit ad homines illos armatos, qui dicuntur fuisse in insidiis collocati. *Idem.*

Indicare] Alii *vindicare;* sed vide Victorii Var. Lect. xxxviii. 12.

Cap. viii. § 22 *Regem semper in speculis fuisse*] Id est, tuas omnes actiones observasse, et speculatores tenuisse, qui, ut infra loquitur, 'rumores de te exciperent, et ad se referrent.' *Patric.*

§ 23 *Misit ad Cælium nescio quem*] An, *misit nescio quem*, an, *ad nescio quem Cælium?* utrumque ex iis quæ sequuntur defendi potest. Posterius tamen præfero. Sic enim statim de eodem, quasi de non magno, imo de contempto homine: ut et Famil. xii. 43. Nisi quod alibi *Cælium*, alibi *Cæcilium* vocat. *Idem.*

§ 24 *Sed misit ex iis*] Respondet misisse, quales haberet: imo quales ex iis quos haberet, elegisset. *Idem.*

Servum judicatum] Cum servis militare, præsertim equestri loco, non liceret. *Manut.*

Cap. ix. *Exercitum*] Domitii Calvini. *Idem.*

Tibi victori] Cæsar victor e bello Alexandrino per Gallogræciam transivit, et contra Pharnacem arma convertens, 'legionem (verba sunt Hirtii) quam ex genere civium suorum Deiotarus natura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere jussit.' *Abram.*

§ 25 *Secutum est bellum Africanum*] Quod tu, parta de Pharnace victoria, paucos dies in Italia moratus, Jubæ Numidiæ regi, Scipioni et Catoni, qui magnis exercitibus Africam occupaverant, intulisti. *Idem.*

Pereant amici] Quia amicus Domitio esset: ut paulo post. Græcus versus, mihi quidem nondum compertus: Latinus quoque cujus poëtæ sit, ignorare me fateor. Opto feliciores esse alios. *Manut.*

Qui autem Domitio] A repugnantibus: quia cum eadem causa esset Cæsaris et Deiotari, qui amicus erat Domitii, non poterat esse Cæsaris inimicus, et contra. *Abram.*

§ 27 *Diligentissimus agricola*] Nemo jure mirabitur laudari regem, quod fuerit bonus agricola, qui antiquorum mores animo perspexerit. Nam, ut ait Plinius, 'De cultura agri præcipere principale fuit etiam apud exteros: siquidem et reges fecere, Hiero, Philometor, Attalus, Archelaus: et duces Xenophon, et Pœnus etiam Mago, cui quidem tantum honorem senatus noster habuit Carthagine capta, ut cum Regulis Africæ bibliothecas donaret, unius ejus duodetriginta volumina censeret in Latinam linguam transferenda, cum jam M. Cato præcepta condidisset.' Eadem testantur Columella, et Varro, uterque cap. 1. de Re Rustica. Et ut omittam Laërtem illum Ithacæ regulum, quem Homerus lenientem desiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, et eum stercorantem facit; notum est Diocletianum imperio se abdicasse, ut agriculturæ se reique hortensi liberius applicaret. *Abram.*

Pecuarius] Varro de Re Rust. II. 1. 'De antiquis, illustrissimus quisque pastor erat, ut ostendunt veteres poëtæ qui ipsas pecudes propter caritatem aureas habuisse pelles tradiderunt, ut Argis Atreus, quas sibi Thyestem subduxisse queritur: ut in Colchide Æeta, ad cujus arietis pellem profecti regio genere dicuntur Argonautæ: ut in Libya Hesperidas, unde aurea mala,' &c. Et certe regum pueros ut plurimum pastores olim fuisse, testatur Paris et Ganymedes. *Abram.*

Cap. x. § 29 *Hunc ad meam auctoritatem non potui adducere*] Castori persuadere non potui, ut meam auctoritatem et tum consilium, tum exemplum secutus, a persequendis belli reliquiis desisteret, tum quod ille magno studio et animi ardore statuerat ad extremum belli aleam experiri, tum quod patri se satis esse facturum non putaret, si a bello discederet. *Idem.*

Cap. xi. § 30 *Adducere domum*] Alii, *abducere domo*, nimirum legatorum. *Ferrat.*

Productus] Testis.

Refugit ad legatos] Deiotari, a quorum pedibus abstractus per te erat. *Patric.*

Cap. xii. § 33 *Blesamius*] Homo Gallogræcus, qui Deiotari legatus aderat. *Manut.*

Statua inter reges posita] In Capitolio septem regum statuæ fuerunt, et inter eas statua L. Bruti strictum gladium tenentis. Inter eas etiam Cæsaris statua fuit excitata: quod animos hominum vehementer offendit, ratos illius ambitionem jam in apertam tyrannidem erumpere. Quod aiebat accusator a Blesamio scriptum fuisse ad Deiotarum. *Abram.*

Plaudi tibi non solere] De plausu et acclamationibus theatralibus, vide Sextianam et Pisonianam. *Idem.*

§ 34 *Nam si locus affert invidiam, nullus est ad statuam*] Id est, si invidiosum locum quæris. In foro multas habet; nam regum statuæ in abstruso sunt loco collocatæ. *Scholiast.*

Cap. xiv. § 40 *Duos reges*] Deiotaros patrem et filium. Videtur solus pater accusatus fuisse. Filium tamen appellat, ut magis duorum quam unius misericordia moveatur; vel quia Cæsari filius erat acceptior, ideo causam utriusque conjunxit. *Abram.*

Cap. xv. *Illorum*] Adversariorum. Videtur certe quidem hac Oratione nihil Deiotaro impetravisse. Philipp. II. 37. 'Quis enim cuiquam inimicitior quam Deiotaro Cæsar?' &c. *Patric.*

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA I.

Cap. I. § 1 *Græcum etiam verbum*] Quidam hoc loco inferserant Græcam vocem *ἀμνηστίας*. Ego summa fide optimi ac veterrimi libri scripturam expressi: quid autem de hoc loco sentirem, indicavi jampridem, Var. Lect. II. 15. *Muret.*

§ 2 *Per liberos ejus*] Imo per unum filium, ut omnes historici tradiderunt; sed liberos numero multitudinis pro unico filio, aut etiam filia, Latini scriptores libenter usurpant, ut alias ex Gellio et jurisconsultis notavimus. *Abram.*

Unum aiebat] Videtur intelligere Sextum Clodium, de quo ipse Antonius epistola quadam ad Ciceronem, quæ habetur ad Att. lib. XIV. 'A Cæsare petii ut Sext. Clodium restitueret; impetravi,' &c. *Idem.*

§ 3 *Servio Sulpicio*] De hoc S. C. item de dictatura sublata, dicetur Philipp. II. *Idem.*

Cap. II. § 5 *Cædis*] Quæ impendebat ab homine audacissimo, infimæ plebis duce, qui se C. Marii, septies consulis, filium simulabat. *Manut.*

Uncus impactus est] Unco tractus in Gemonias scalas, et in Tiberim dejectus est. *Manut.*

Fugitivo illi] Humillimæ enim sortis cum esset, in Mariam gentem, atque adeo in ipsius C. Marii nomen invaserat. Verum autem ejus nomen, dissentientibus Valerio, Appiano, Epitome, certum non est. *Idem.*

Iidemque] Et scelerati homines de plebe infima, et servi. *Idem.*

Bustum in foro facerent] Cæsari, uti crematus erat in foro, constituerent. *Idem.* Vide Sueton.

Insepultam sepulturam effecerant] Cremaverant enim Cæsaris corpus in foro, ut ait Suetonius, aridis virgultis, subselliis, ac tribunalibus: cum in Campo Martio rogus exstructus esset. *Insepultam sepulturam* vocat, vel quia servata cremandi et sepeliendi consuetudo non est; vel quia, ut infra dicitur, 'sepulcrum Cæsaris nusquam exstaret.' *Manut.*

Execratæque columnæ] Suetonius: 'Plebs solidam columnam, prope viginti pedum lapidis Numidici, in foro statuit, scripsitque 'Parenti patriæ.'' *Idem.*

§ 6 *Liberatores*] Brutus, et Cassius. De quibus infra.

Veterani qui appellabantur] Cæsariani milites, quibus post emerita stipendia caverat senatus, ut in agros sibi assignatos, emolumenta, sive commoda militiæ percepturi, primo quoque tempore mitterentur. *Abram.* Ait veteranos appellatos fuisse ab Antonio, sive compellatos in concione ad ulciscendam Cæsaris necem ut coirent, quod patet ex historicis et epistolis ad Atticum, et verbis sequentibus. *Græv.*

Cap. III. § 7 *Non sine causa vitavissem*] Vitavit metu quatuor legionum Antonii, quæ erant Brundusii. Epist. ad Attic. XVI. 2. et 4. *Manut.*

Venti detulissent] Vide Epist. ad Cornificium, XII. 25. et ad Atticum XVI. 4. *Idem.*

§ 8 *Rem conventuram*] Hæc tota res in eadem Epist. ad Attic. explicatur.

Remissis provinciis Galliis] Auget oratorie. Nam unam Galliam citeriorem, quam postea invasit, pro Macedonia a senatu jam decreta, optabat

Antonius. *Idem.*

Cap. iv. § 9 *Veliam*] Vide Epist. ad Att. xvi. 17.

Brutum vidi] Cum incensis ob Cæsaris necem veteranorum animis, Bruto et Cassio vitæ periculum immineret, senatus, ut eos præsenti periculo subduceret, his duobus annonæ curam mandavit, et quod prætores erant, decrevit ut legibus solverentur, si ab urbe plus quam decem dies abfuissent. Brutum Veliæ vidit Cicero magno suo cum dolore, quod vir unice amans rempublicam non auderet in urbe subsistere. *Abram.*

§ 10 *Pisonis oratio*] Quænam hæc fuerit Lucii Pisonis oratio habita Kalendis Sextilibus in senatu, non satis constat: id constat unum, eam fuisse liberrimam. Vide infra; et Philipp. v. 7. Ex quibus merito dubites de fide Appiani, qui de Bell. Civ. lib. iii. L. Pisonem Antonio patrocinantem, et Ciceroni repugnantem inducit. *Abram.*

Præter naturam etiam, præterque fatum] An utrumque idem valere voluerit, fatum atque naturam, et duas res καθ' ἑνὸς ὑποκειμένου, an vero diviserit separaritque, ut alios casus natura ferre videatur, alios fatum, considerandum equidem puto. Atque id maxime requirendum, qua ratione dixerit accidere multa humanitus posse, præter fatum: quando sic ratio, et ordo, et inseparabilis quædam fati necessitas constituitur, ut omnia intra fatum claudenda sint. Nisi illud sane Homeri secutus est: Μὴ καὶ ὑπὲρ μοῖραν δόμον Ἀΐδος εἰσαφίκηαι· *Ne præter fatum accedas Plutonis ad ædes.* Nihil autem dubium est, quin violentam et inopinatam mortem significaverit: quæ quidem potest recte videri accidere præter naturam. Sed cur id quoque genus mortis extra fatum posuerit, neque operis hujus est explorare, neque temporis. *A. Gell.* xiii. 1.

§ 11 *Utriusque consilii*] Tam profectionis, quam reversionis meæ. *Abram.*

Nonnullo ejus officio] Quod eum Antonius, post pugnam Pharsalicam, nondum impetrata a Cæsare venia, Brundusii commorantem, cum interimere jure posset, noluit. Phil. ii. *Manut.*

Cap. v. § 12 *De supplicationibus*] Cæsari mortuo decernendis. Phil. vi. *Idem.*

Non pignoribus] Quæ auferri solebant senatoribus, qui in senatum vocati non venissent. Infra: 'quid est ultra pignus, aut multam?' *Idem.*

Cap. vi. § 13 *Parentalia*] Quæ tulissem: ut vero supplicationes mortuo simul decernerentur, id vero nunquam tulissem. *Idem.*

Nusquam] Nam re vera nullum Julii Cæsaris extabat tum temporis sepulchrum. Crematus erat in foro, ibique columna ei dedicata, sed postea eversa a Dolabella. *Græv.*

Cap. vii. § 16 *Sine advocatis*] Sine militibus; quibus, a quo primum die senatum habuit, post Cæsaris interitum, vel præsidii sui causa, vel ut metum senatoribus injiceret, eoque facilius, quæ vellet, obtineret, curiam circumdare solitus est. Philipp. ii. *Manut.*

§ 17 *Quod idem non facere potuit*] Antea legebatur, *Quod idem facere non potuit;* neque sane aliter est in optimo illo libro, quam in pervulgatis. Si quis tamen sententiam accurate consideret, spero ei conjecturam nostram probatum iri. Jam quantum intersit inter hæc duo, *potuit non facere*, et *non potuit facere*, qui per se non videt, legat Aristotelem Περὶ Ἑρμηνείας. *Muret.*

Pecunia utinam ad Opis maneret] In Opis æde septies millies H-S, quæ sunt nummo nostro ducenties decies centena scutatorum millia, Cæsar deposuerat: eam omnem pecuniam An-

tonius abstulit partim sibi, ut æs alienum grande dissolveret; partim Dolabellæ, collegæ suo, ipsi quoque gravi ære alieno obstricto; partim aliis, quos a tuendæ reip. cura ad suas partes traduxit. *Idem.*

Cap. viii. § 18 *De tertia decuria*] Lex Cæsaris, ut duæ tantum decuriæ judicarent, senatorum et equitum, omissis tribunis ærariis: Antonius tertiam addiderat ex centurionibus. *Ferrat.*

§ 20 *Quicunque ordinem duxit*] Etiam si legitimo censu careat. *Manut.*

Quicunque equo meruisset] De equo publico et privato non attinet plura dicere, quod Justus Lipsius libro primo de Militia Romana, dialogo 5. totam hanc difficultatem exhauserit. Tantum adverte hunc locum intelligendum videri de iis qui equo publico meruissent, neque enim videtur laudatius equo privato merere, quam ordines ducere. *Abram.*

Manipulares] Subsignanos milites intelligit, qui erant in manipulis, ad distinctionem velitum qui proprios manipulos non habebant. Vide Lipsium de Militia Romana, lib. ii. dialogo 2. *Idem.*

Ex legione Alaudarum] Hujus legionis meminit Cicero, ad Attic. xvi. 8. Plin. H.N. xi. 37. Parva avis 'galerita appellata quondam, postea Gallico vocabulo etiam legioni nomen dederat alaudæ.' Narrat Suetonius in Julio, cap. 24. 'Et Transalpinis conscriptam, vocabulo quoque Gallico (alauda enim appellabatur) disciplina cultuque Romano institutam et ornatam, postea universam civitate donatam fuisse a Cæsare.' Quod 'alauda' vocabulum sit Celticæ originis, confirmat Marcelli Empirici, et Gregorii Turonensis auctoritate Isaacus Casaubonus, in eum Suetonii locum. Vossius in Etymol. v. 'Galerita' scribit impositum esse legioni ex dicterio nomen, quod alaudæ avis instar, insignis esset galearum cristis. *Anon.*

Aliter enim nostri negant posse se salvos esse] Nisi judices habeant manipulares. *Nostri*] Amici, et familiares, omnium scelerum affines. Loquitur ex persona Antonii. *Manut.*

Legis index] Titulus, et quasi rubrica, sive inscriptio. *Abram.*

In turpes] *Turpem* legendum, et ex antiquo libro, et ex sensu: cum de una tantum, id est de tertia decuria loquatur, quæ sola erat turpis. *Faërn.*

Cap. ix. § 21 *Popularis*] Quia provocatio populi potestatem auget. *Manut.*

Cap. x. § 24 *A mortuo*] Jocosa, et eadem tamen acerba narratio. Mortuorum enim actio nulla est; at Cæsar mortuus exules reduxit; civitatem, immunitates dedit. Nam Antonius iis de rebus leges protulit, et in Capitolio fixit, ut Cæsaris leges. Phil. ii. *Idem.*

§ 25 *Quas tu mihi*] Per dialogismum inducit Antonium irridentem eos, qui vel intercessionibus, vel obnuntiationibus tribunorum plebis volebant malas leges impedire. *Abram.*

§ 26 *Isne qui exclusus est*] Isne populus eam legem scivit, et suffragio suo comprobavit, qui septis et militum præsidiis sic exclusus est, ut non potuerit ad forum accedere? *Idem.*

Cap. xi. § 28 *Sed iidem illi ita mecum*] Familiares Antonii ita mecum loquuntur: Non est quod tibi persuadeas, M. Tulli, te impune laturum, si libere animi tui sensus exprompseris, conquestusque fueris de republica ex eo, quod L. Piso Kalendis Sextilibus impune de Antonio conquestus est: non enim tibi (qui bello civili secutus es Pompeium contra Cæsarem) idem licebit quod Pisoni, qui Cæsaris socer fuit. Sic, inquam, mecum loquuntur Antonii familiares, simulque admonent ut ca-

veam, ne si liberius locutus fuero, mihi nex inferatur. Quod cavebimus, et, si propter morbum licet abesse a senatu, non minus ob mortis periculum domi me continebo. *Abram.*

Cap. xii. § 30 *Expiato foro*] Eversa columna, de qua dictum est cap. 2.

Cap. xiii. § 31 *Illum diem*] Biduo post Cæsaris mortem. *Ferrat.*

Oblitus auspiciorum] Cum tu ipse, creato comitiis centuriatis consule Dolabella, obnuntiasti, et, quod ad te attinet, vitiosum consulem fecisti. Philipp. ii. *Manut.*

§ 32 *Unius M. Manlii scelus*] Qui cum reipublicæ dominatum invadere conaretur, de saxo Tarpeio dejectus est, eaque notatus ignominia, ut in odium illius sceleris, nemo de patricia Manliorum gente Marci prænomen in posterum obtineret. *Abram.*

§ 33 *Domestici*] Latenter avaritiam carpit Fulviæ, Antonii uxoris, quæ C. Curionis, et P. Clodii uxor quoque fuerat. *Manut.*

Cap. xiv. *Et metui a civibus tuis*] In aliis hoc amplius, *quam diligi malis.* Quæ verba cum abessent optimo libro, putavi adjecta esse ab aliquo, qui non animadverteret, hanc quoque particulam pendere ex illo quod antecessit, *gloriosum putes.* Muret. Hanc retinent Vict. Man. Lamb. Grut. cum quibus errare, si tamen erramus, liceat.

§ 34 *Oderint*] Vide Offic. i. 28.

Cap. xv. § 36 *Gladiatoribus*] Ipsos gladiatorios ludos intelligit. *Abram.*

Pompeii statuæ] Adeo populus Romanus amore pristinæ libertatis exarserat, ut videns Pompeii statuam applauderet, et ipsi Pompeio gratularetur. *Idem.*

Accio] Tereus Accii tragœdia Apollinaribus acta est. Cicero Epist. ad Attic. xvi. 2. 'Delectari mihi Tereo videbatur, et habere majorem Accio, quam Antonio, gratiam. Mihi autem quo lætiora sunt, eo plus stomachi et molestiæ est, populum Rom. manus suas non in defendenda rep. sed in plaudendo consumere.' Ep. 5. 'Tuas jam litteras Brutus expectabat, cui quidem ego non novum attuleram de Tereo Accii: ille Brutum putabat. Sed tamen rumoris nescio quid afflaverat, commissione Græcorum frequentiam non fuisse.' *Idem.*

Nisi forte Accio tum plaudi, et sexagesimo post anno] Nisi forte cum ludis plauderetur, Accio poëtæ, cujus tragœdia nomine Tereus exhibebatur, plaudi, eique sexagesimo anno postquam scripta est ea tragœdia, palmam dari putabatis, non Bruto ludorum editori. *Abram.*

§ 37 *A. Hirtii*] Hirtio consule designato, graviter ægrotante, populus Romanus, quia speraret eum in consulatu rempublicam defensurum, pro ejus incolumitate vota suscepit. Phil. vii. et x. *Manut.*

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA II.

Cap. i. § 1 *His annis viginti*] Qui fluxerunt ab ipsius consulatu ad Cæsaris cædem. *Abram.*

Mihi pœnarum illi plus] Commode initio, humanitatis et clementiæ specimen exhibet. Quas autem reipub-

licæ et Ciceroni pœnas exsolverint, palam est ex eorum temporum historiis. Catilina contra patriam signa inferens a Petronio C. Antonii legato victus, multis telis confossus, et inter corporum acervos inventus est. P. Clodius in Appia Via a servis Milonis occisus est. *Idem.*

Cap. II. § 3 *Venisse*] In judicium, ut familiarem meum defenderem. Judiciale verbum. *Manut.* Res est obscurior, nec ullis veterum testata monumentis, ac proinde suspicionibus indaganda. Multas uxores habuit Antonius, quarum prima fuit Q. Fadii Bambalionis, hominis libertini, sed admodum opulenti, filia. De qua, Philippica III. 6. 'Tuæ conjugis, bonæ fœminæ, locupletis quidem certe, Bambalio quidam pater est, homo nullo numero. Nihil illo contemptius, qui propter hæsitantiam linguæ, stuporemque cordis cognomen ex contumelia traxerit.' Bambalio, ut erat ditissimus, aliis dabat partes, alios mittebat in negotia, cum aliis alia contrahebat. Quidam Ciceronis familiaris ei pecuniariam litem intendit. Bambalio cum suæ causæ, si ex formula et edicto prætoris ageretur, diffideret, a quodam tribuno plebis per M. Antonium generum suum impetravit, ut is illi judicio intercederet, juberetque diem proferri, quoad alii judices in Bambalionem propensiores constituerentur, vel totius judicii mutari rationem. Actor obtinendæ causæ spe dejectus, nisi quempiam magni nominis oratorem adhiberet, ad Ciceronem confugit. Cicero familiarem suum defendit, contra hanc iniquæ intercessionis injuriam, ejusque causam egit, etiam illa formula qua tribunus plebis agi voluerat, ut quantumvis mutato judicio, et iniquis conditionibus, ille jus suum obtineret. Hoc igitur facto querebatur Antonius, amicitiam a Cicerone fuisse violatam. Negat orator, et illius sui patrocinii tres ostendit fuisse rationes: 1. quod ille familiaris esset, alienus Bambalio; 2. quod ille obrueretur gratia M. Antonii; 3. quod contra omnem juris formam, intercessione tribuni plebis, prohiberetur consuetis formulis jus suum experiri. *Abram.*

Non virtutis spe] Ita melius, quam, ut in aliis, *specie.* Virtutis enim spes in illa ætate commendatur. Cicero de Rep. 'O Fanni, difficilis causa, laudare puerum: non enim res laudanda, sed spes est.' *Muret.* Quidem *virtutis specie* splendorem virtutis, et pulchritudinem intelligunt: libentius interpreter prætextum simulationemque virtutis, quasi eam gratiam non solum sine virtute, sed etiam sine virtutis simulatione collegerit, ætatis flore quem prostituebat libidini improborum. *Abram.*

Intercessoris] Intercessione tribuni, non judicio prætoris. *Ferrat.*

Infimo ordini] Varii fuerunt ordines, in quos civitas Romana describeretur. Prima divisio fuit, in senatum populumque Romanum: quibus postmodum equester ordo accessit; ut ait Plin. XXXIII. 2. Alia descriptio fuit in patritios et plebem. Plebem rursus in tribunos ærarios, scribas, mercatores, et negotiatores, argentarios et fœneratores, artifices et opifices, turbam forensem, libertinos et magistratuum apparitores dividebant, (de quibus fuse Sigonius de Antiquo Jure Civium Romanorum lib. II. a cap. 7. ad 15.) aut etiam in assiduos et capite censos. Infimus autem vocatur ordo libertinorum, quod suffragiorum jure carerent, saltem in quatuor tantum tribubus urbanis ferrent suffragium, quod in militiam ordinarie non adsciscerentur nisi difficillimis reipublicæ temporibus, quod ad magistratus et curiam aditum non haberent: ut erudite probat Sigonius ejusdem libri cap. 14. Libertini autem ii dicebantur, qui in libertatem asserti fuerant e servi-

tute: quamvis antiquitus ii non libertini, sed liberti dicerentur, cum libertini nomen in eorum filiis hæreret. Tranquillus in Claudio cap. 24. 'Etiam Appium Cæcum censorem, generis sui proauctorem, libertinorum filios in senatum allegisse docuit: ignarus temporibus Appii, et deinceps aliquandiu, libertinos dictos non ipsos, qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos.' *Abram.*

Q. Fadii] Bambalionis: de quo jam dictum, et rursus Philipp. III.

Domum meam ventitaras] De more. Auctor de Orat. et Causis Corruptæ Eloquentiæ: 'Ergo apud majores nostros juvenis ille, qui foro et eloquentiæ parabatur, imbutus jam domestica disciplina, refertus honestis studiis, deducebatur a patre vel a propinquis ad eum oratorem, qui principem locum in civitate tenebat. Hunc sectari, hunc prosequi, hujus omnibus dictionibus interesse, sive in judiciis, sive in concionibus assuescebat.' Plinius Junior, VIII. 14. 'Erat autem antiquitus institutum, ut a majoribus natu non auribus modo, verum etiam oculis disceremus, quæ facienda nos ipsi ac per vices quasdam tradenda minoribus haberemus. Inde adolescentuli statim castrensibus stipendiis imbuebantur, &c. Inde honores petituri assistebant curiæ foribus, et consilii publici spectatores antequam consortes erant. Suus cuique parens pro magistro: aut cui parens non erat, maximus quisque et vetustissimus pro parente.' Adeo ut ne forensia quidem auspicari stipendia, et ad dicendum prodire liceret sine auctore. Idem II. 14: 'At, hercule, ante memoriam meam (majores natu ita dicere solebant) ne nobilissimis quidem adolescentibus locus erat, nisi aliquo consulari producente. Tanta veneratione pulcherrimum opus colebatur. Nunc refractis pudoris et reverentiæ claustris omnia patent omnibus: nec inducuntur, sed irrumpunt.' Neque solum ut foro se aut militiæ pararent, sed etiam ut mores componerent, ad majores natu ventitabant. Persius Sat. V. 'Cum primum pavido custos mihi purpura cessit, Bullaque succinctis laribus donata pependit, &c. Me tibi supposui: teneros tu suscipis annos Socratico, Cornute, sinu. Tunc fallere solers Apposita intortos ostendit regula mores, Et premitur ratione animus, vincique laborat, Artificemque tuo ducit sub pollice vultum.' E quibus intelligas hujusmodi vitæ magistros sumpta virili toga primum adscitos fuisse, ut in Cæliana: 'Ut huic virilem togam dedit, &c. hoc dicam hunc a patre continuo ad me esse deductum.' Vide initium lib. de Amicitia. *Idem.*

C. Curionem] Qui turpiter amavit Antonium. Plutarchus in Antonio.

§ 4 *Auguratus petitionem*] Dixisti te auguratus petitionem omisisse in mei gratiam, ne videlicet si tu meus fuisses competitor, ego repulsam ferrem. In hujusmodi sacerdotiorum petitione, cum plures essent candidati, magnum beneficium fuisse, si gratiosus competitor petitionem alteri concederet. Sic Catulus summum pontificatum cum Cæsare et Isaurico petens, 'misit qui magna pecuniæ vi Cæsari persuaderent, ut is a petitione desisteret,' ut narrat Plutarchus in Cæsare. Ex quo etiam liquet quo tempore noster adeptus fuerit auguratum: 'Etiam in eorum sacerdotum collegium adoptatus est, quos augures appellant Romani, loco Crassi junioris, cum is apud Parthos mortem obiisset.' *Abram.*

Quo enim tempore] Anno, ut videtur, urbis septingentesimo, Cn. Domitio Calvino, et M. Valerio Messala consulibus, quo tempore Tullius, P. Crasso M. filio a Parthis deleto, augur in ejus locum suffectus est. *Idem.*

Unam tribum ferre] Nota locutio.

Sed quid tribus ad auguratum, cum is e duorum augurum nominatione penderet? Variis modis pro diversitate temporum sacerdotia collata sunt. Siquidem tertio Marii consulatu, ut ait Velleius lib. II. 'Cn. Domitius tribunus plebis legem tulit, ut sacerdotes, quos antea collegæ sufficiebant, populus crearet.' Id ille fecit, ut advertit Tranquillus in Nerone cap. 2. 'pontificibus offensior, quod alium quam se in patris sui locum cooptassent.' De hac lege noster ad Brut. Epist. 4. 'Existimo omnino absentium rationem sacerdotum comitiis posse haberi. Nam etiam factum est antea. C. enim Marius cum in Cappadocia esset, lege Domitia factus est augur: nec, quominus id postea liceret, ulla lex sanxit.' Hanc legem L. Sylla dictator abrogavit, renovavit Tit. Labienus consulibus Cicerone et Antonio. Dio LXXVII. 'Cum Labienus de pontificibus creandis rogationem tulisset, Cæsar autem plebem demereretur, iterum plebs contra Syllæ legem, Domitii legem renovavit, atque introduxit.' Quod ita reor populi suffragiis fuisse permissum, ut necesse esset eum qui pontificatum vel auguratum adepturus erat, a duobus vel pontificibus vel auguribus nominari. Neque enim Cæsar adhuc adolescens, et plebeculæ quam optimatibus jucundior, nominationem hanc contra Catulum et Servilium Isauricum competitores obtinere facile potuisset, nisi Domitia lege fuisset ita sancitum. Orat. in Rullum II. 7. 'Ne hoc quidem vidit, majores nostros tam fuisse populares, ut, quia per populum creari fas non erat propter religionem sacrorum, in eo tamen propter amplitudinem sacerdotii (pontificatus maximi) voluerint populo supplicari. Atque hoc idem de cæteris sacerdotiis Cn. Domitius, tribunus plebis, vir clarissimus, tulit, quia populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is a collegio cooptaretur.' Secuta est lex Julia de Sacerdotiis a Julio Cæsare lata, ut videtur, in primo consulatu. De qua noster ad Brutum Epist. 4. 'Est etiam in lege Julia, quæ lex est de sacerdotiis proxima, his verbis: QUI PETIT, CUJUSVE RATIO HABEBITUR. Aperte judicat posse rationem haberi etiam non præsentis.' Cujus, opinor, ea vis fuit ut sacerdotes nominandi quidem, et cooptandi sibi collegas jus haberent, sed eorum tamen nominatio rata non esset, nisi populi suffragium et consensus accederet. Philipp. III. 'Reliqua populus Romanus in ea familia, quam vidit amplissimam, persequetur. Imprimis paternum auguratus locum: in quem ego tum, ut quod a patre accepi filio reddam, mea nominatione cooptabo. Utrum igitur augurem Jovis Optimi Maximi, cujus interpretes, internuntiique constituti sumus, utrum populus Romanus libentius sanciet, Pompeium an Antonium?' Atque adeo sibi non repugnat, cum in adeptione auguratus, et nominationis et suffragii, sive tribuum facit mentionem. *Idem.*

CAP. III. § 5 *Quod me Brundusii non occideris*] Julius Cæsar, ut narrat Plutarchus in Antonio, 'post victoriam dictator creatus, ipse quidem persecutus est Pompeium; Antonium vero magistrum equitum nominans Romam ire jussit.' Quod Cicero invidiose principatum latronum appellat, quia contra leges ei Cæsar hunc honorem concesserat. Quid autem Ciceroni et Antonio, e diversis partibus a pugna Pharsalica in Italiam appulsis, intercesserit negotii, constat ex ipso Cic. Epist. ad Att. XI. 6. 'In oppido aliquo mallem resedisse, quoad arcesserer. Minus sermonis subiissem: minus accepissem doloris: ipsum hoc me non angeret. Brundusii jacere in omnes par-

tes est molestum. Propius accedere, ut suades, quomodo sine lictoribus, quos populus dedit, possum? Qui mihi incolumi adimi non possunt: quos ego modo paulisper cum bacillis in turbam conjeci ad oppidum accedens, ne quis impetus militum fieret.' Et Epistola sequenti: 'Ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum, in quibus erat se audivisse Catonem et Luc. Metellum in Italiam venisse, Romæ ut essent palam: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent: prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset, deque eo vehementius erat scriptum. Itaque Antonius petebat a me per litteras ut sibi ignoscerem: facere se non posse quin his litteris pareret. Tum ad eum misi Luc. Lamiam, qui demonstraret illum Dollabellæ dixisse, ut ad me scriberet, ut in Italiam quam primum venirem: ejus me litteris venisse. Tum ille edixit ita ut me exciperet, et Lælium nominatim. Quod sane nollem. Poterat enim, sine nomine, re ipsa excipi.' Pro Ligario: 'Apud quem igitur hoc dico? Nempe apud eum qui cum hoc sciret, tamen me antequam vidit, reip. reddidit. Qui ad me ex Ægypto litteras misit, ut essem idem qui fuissem: qui cum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est: a quo, hoc ipso C. Pansa mihi nuntium perferente, concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi,' &c. E quibus patet, et quomodo de Cæsaris voluntate in Italiam venerit, et cur eum Antonius non potuerit occidere. *Abram.*

Potuisse] Jure belli.

§ 6 *Cum leges eas*] Post mortem Cæsaris multas leges, quæ ne scriptæ quidem ante fuerant, nedum promulgatæ, vel tulit, vel per tribunos plebis ferri curavit Antonius. Quarum aliquæ ad ipsum Antonium pertinebant, contra legem Liciniam et Æbutiam. Quibus ferendis auspicia neglexit, et tribunos plebis ad intercedendum prohibuit accedere. A persona facinoris atrocitatem exaggerat: longe enim est indignius ab augure, quam a cæteris auspicia contemni. Cumque ad officium consulis spectet prævidere ne tribunitiarum legum multitudine respublica turbetur, eaque legum multitudo sola reliquorum tribunorum plebis intercessione tollatur, indignissimum est consulem tribunis plebis intercedendi facultatem adimere. *Idem.*

Pudica in domo] Pompeii.

§ 7 *Cum M. Crasso*] Multas contentiones fuisse Ciceroni cum M. Licinio Crasso constat ex ejus in Crassum dicteriis, quæ a Plutarcho referuntur. *Idem.*

Cap. iv. § 8 *Quæstuosam*] Quia chirographa fingis, quasi a Cæsare scripta. Infra. *Manut.*

Proferam] Infra, cap. 17.

§ 9 *At ego*] Concludit mentione litterarum, quas de Sexti Clodii restitutione ad Ciceronem scripserat Antonius. Eæ lib. xiv. ad Atticum, loco item decimo quarto, referuntur hoc initio: 'Occupationibus est factum meis:' ubi his verbis petit Antonius: 'A Cæsare petii, ut S. Clodium restitueret: impetravi. Erat mihi in animo etiam tum sic uti beneficio ejus, si tu concessisses: quo magis laboro, ut tua voluntate id per me facere nunc liceat.' Et ita concludit: 'Quod si non impetro, per me Clodio daturus non sum: ut intelligas quanti apud me auctoritas tua sit, atque eo te placabiliorem præbeas.' Respondet Cicero Epistola sequenti: 'Ego vero tibi istuc, mi Antoni, remitto, atque ita, ut me a te, cum his verbis scripseris, liberalissime et honorificentissime tractatum existimem.' *Idem.*

§ 10 *Lege lata*] Nam si lege Cæsaris reditum in patriam impetraverat, Antonii beneficium in eo restituendo

nullum erat. *Idem.*

Cap. v. § 11 *Cujus quidem te fatum, sicuti C. Curionem manet*] Non habeo dubium, quin legi debeat ita, ut in optimo libro scriptum est, *Cujus quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni manet.* Sed nescio quomodo fit, ut quicquid paulo longius ab usitata loquendi consuetudine discedit, id quorundam aures protinus repudient. *Muret.* Faërnum et Muretum secutus est Lambinus. In meo quoque codice est *tibi.* Laudat etiam sic hunc locum Sanctius in Minerva, ii. 4. et constructionem pluribus exemplis confirmat, ut illo Virgilii: 'Hæc eadem matrique tuæ, generique manebunt.' Sed præstat ut alia ibi legas. *Græv.*

Quod fuit utrique fatale] Fatalis maritis suis Fulvia, quod eos et ambitione inflaret, et ad ciendas turbas excitaret. Plutarchus in Antonio: 'Nuptiis animum adjecit, ducens Fulviam, quæ olim Clodio populari concionatori nupserat, mulierem neque lanificio, neque rei domesticæ deditam, neque viro privato imperare dignantem, sed magistratum obtinenti præesse, et imperanti volentem imperare.' Adeo ut in proscriptione triumvirali multos ipsa suo nomine proscripserit, ut referunt Dio, et Appianus, et tum ipsa, tum Antonius senatum ludibrio habuerint, ut auctor est Dio, lib. xlviii. 'Eas ludibrio habuerunt, tum aliis modis, tum senatum Caligam vocantes, quod senatores calceamentis militaribus uterentur.' Et ipsa post victos Brutum et Cassium, absente Antonio, bellum contra Cæsarem Octavianum, qui in Italiam redierat, excitarit. Quo bello, ut ibidem narrat Dio, Fulvia, 'et gladio accingebatur, et militibus tesseram dabat.' Hæc illa est Fulvia, quæ tam fœde insultavit abscisso capiti Ciceronis. Idem Dio, lib. xlvii. 'Fulvia autem id caput arreptum, priusquam auferretur, insultansque amarulentis verbis et conspuens genibus suis imposuit: orique ejus aperto linguam extractam, acubus (quales secum comendi capitis causa mulieres ferunt) compunxit, additis crebris ac turpibus opprobriis.' Ut mirum non sit turbulentam hanc mulierem Antonio dici fatalem. Etsi enim insanus amor Cleopatræ extremam ei pestem invexit, id tamen Plutarchus Fulviæ refert acceptum: 'Ut mercedem Fulviæ, quod ancillari Antonium docuisset fœminis, debuerit Cleopatra, quæ plane cicurem et velut a tirocinio institutum ad obtemperandum fœminis accepit.' Hæc Plutarchus. Neque tamen uxorem solum, sed etiam equum fatalem habuisse creditus est Antonius. Vide Gell. Noct. Att. iii. 9. *Abram.*

Cap. vi. § 14 *Vitricum tuum*] Virum matris tuæ, nam mater Antonii fuit Julia Lucii Cæsaris soror; quam post mortem Antonii patris P. Lentulus Sura duxit uxorem: Lentulus autem inter conjuratos jussu Ciceronis est in carcere jugulatus. *Idem.*

§ 15 *Phormioni*] Parasitis, quales sunt Phormio et Gnatho apud Terentium, et lenonibus similibus illi Ballioni, qui apud Plautum inducitur. *Idem.*

Qui suam rem nullam habent] Lusit in vocabulo 'res.' Cur ad eos, inquit, refers de rep. qui suam ipsi rem nullam habent, tuam perdunt? *Manut.*

Cap. vii. *Pudorem cum pudicitia*] Pudor est animi, pudicitia corporis. Tu igitur, Antoni, qui pudicitiam perdideras, parum de pudore laborasti: qui enim impudicus fuerit, eum impudentem esse quis miretur? *Idem.*

§ 16 *Quis nomen non dedit*] Nomen dare dicuntur, qui in delectu in militum matriculam referuntur. Liv. ii. 23. 'Delectuque decreto nemo nomen dedit.' Paulo post: 'Omisso

certamine nomina dedere.' Lib. IV. 'Cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda.' Lib. III. 'Cognoscendis causis eorum qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus.' Lib. VI. 'Neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina dabant.' *Idem.*

§ 17 *Voce pene litterarum*] Certe, ut Bisciolæ nostri verbis utar Subsecivarum VI. 12. 'Mirabantur et nostro seculo Indi papyrum loquentem, ut ipsi putabant, quod a rerum Indicarum scriptoribus narratur.' Quo in genere lepida est narratiuncula de illo puero, qui jussu heri fiscellam ficubus plenam ad heri-l em amicum deferens, partem ederat in via, partem ei reddiderat ad quem fuerant destinatæ. Et rem per litteras de hero detectam admirans, paulo post cum eandem ferendarum ficuum accepisset provinciam, litteras, ne quid illæ rescisserent, in terram defodit, ficusque, ut rebatur, sine arbitris manducavit.' *Manut.*

Vitrici] Lentuli.

CAP. VIII. § 19 *In hac cella Concordiæ*] Deprehensis conjuratorum litteris, ut narrat Plutarchus in Cicerone, 'Senatui in cellam Concordiæ convocato, litteras recitavit, et indices audivit.' Unde illud pro Sextio: 'Erat eodem tempore senatus in æde Concordiæ, quod ipsum tempus repræsentabat memoriam consulatus mei.' *Manut.*

Ab Ithyreis] Barbaris ab Ithyra urbe in Tauro monte. *Idem.*

§ 20 *Ab uxore mima*] A Cytheride, amica sua, quam secum vel in castra ducebat. Unde Virg. 'Tua, Galle, Lycoris Perque nives alium, perque horrida castra secuta est.' Cytheridem significat, ut ait Probus; quæ et Volumnia vocabatur, quod eam Volumnius Eutrapelus, antequam Antonius, amavit. Vide infra, et Epist. Fam. IX. 26. *Idem.*

CAP. IX. § 21 *Favisse*] Plausu significasse tuum factum, sive potius conatum mihi probari. Cujus autem impudentiæ fuit, objicere alteri consilium patrati facinoris, quod sua manu patrare voluerat Antonius? *Abram.* Monuit Fr. Sanctius, Minerv. III. 3. verbum 'faveo' non minus activum esse, quam 'invideo:' atque ut Latine dixit Virgil. Georg. I. 503. 'Nobis cæli te regia invidet,' ita Latinum esse, 'Faveo tibi hanc rem, hoc factum.' Si quis tamen hic ellipsin esse velit præpositionis 'ob,' 'propter,' non valde reluctabor.

§ 22 *Quanquam de morte P. Clodii*] Occurrit tacitæ objectioni, 'Si omnes, ut dicis, Clodii morte lætati sunt, cur igitur Milo damnatus est?' Id acceptum refert non causæ Milonis, quæ fuit optima, sed institutioni novæ quæstionis. De qua multis queritur pro Milone. *Abram.*

CAP. X. § 24 *Ne quinquennii imperium*] Vide Orat. de Prov. Consul.

Ferri] Subauditur 'legem.'

Ratio haberetur] In comitiis consularibus.

CAP. XI. § 26 *Etenim si auctores ad liberandam patriam desiderarentur illis auctoribus*] Si M. Brutus, Decimus Brutus, C. Cassius, qui conspirationis in Cæsarem factæ principes et auctores fuerunt, eguissent aliis auctoribus, et impulsoribus ad illud facinus designandum, non opus erat ut eos ipse hortarer, iisque tanti facinoris auctor essem, cum haberent domesticos hortatores et majorum suorum exempla. Et uterque Brutus inter paternas majorum suorum imagines in atrio domus suæ collocatas viderent imaginem Luc. Bruti, qui Tarquinios ejecit, et patriam ab eorum dominatione liberavit. M. Brutus etiam inter maternas majorum imagines videret imaginem Ahalæ Servilii, qui sua manu occidit

Spurium Melium, qui annona levanda, jacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in suspicionem venerat regni appetendi. Cassius haberet exempla majorum suorum, e quibus ille fuit Cassius, qui filium suum legibus agrariis populares auras aucupantem, cum in suspicionem venisset affectati regni, dicitur interemisse, et bona ejus Cereri consecrasse. *Abram.*

§ 27 *Cn. Domitium*] Cn. Domitius me auctore non egebat ad inferendam Cæsari necem, satis excitatus interitu patris sui Luc. Domitii, qui occubuit pugna Pharsalica, et avunculi sui M. Catonis Uticensis, qui Uticæ mortem sibi ipse conscivit, ne in Cæsaris victoris manus deveniret. Hic autem est Cn. ille Domitius Neronis proavus, quem Tranquillus in Nerone cap. 3. ait, 'omnibus gentis suæ præferendum.' Subditque: 'Is inter conscios Cæsarianæ necis (quanquam insons) damnatus lege Pedia, cum ad Cassium Brutumque se propinqua sibi cognatione conjunctos contulisset, post utriusque interitum classem olim commissam retinuit, auxit etiam, nec, nisi partibus ubique profligatis, M. Antonio sponte et ingentis meriti loco tradidit, solusque omnium ex iis qui pari lege damnati erant, restitutus in patriam, amplissimos honores percucurrit.' *Abram.*

Cap. xiii. § 31 *M. Brutus*] Cui, quia prætor erat, ab urbe plus quam decem dies abesse non licebat, nisi legibus solveretur. *Manut.*

Cur ludi Apollinares] Brutus et alii Cæsaris percussores patrata cæde, veteranorum et plebeculæ metu ex urbe profugerant, et senatus, ut honestum fugæ prætextum daret, Brutum et Cassium annonæ præfecerat. Cum autem prætoris esset urbani ludos Apollinares exhibere, eos C. Antonius prætor absentis Bruti nomine magnifice suppeditatis a Bruto sumptibus celebravit. *Abram.*

Cur provinciæ Bruto et Cassio datæ] Bruto Macedonia, Cassio Syria. *Idem.*

§ 32 *Retexo*] Retracto quæ dixeram, me videlicet conspirationis illius conscium non fuisse. Videtur autem esse ironia: non enim ad Brutum et Cassium ea de re scribere decreverat. *Retexo,* est muto et corrigo. Sic Epist. ad Fam. xi. 14. 'Novi timores retexunt superiora.' Epist. 28. 'An quod adolescens præstiti, cum etiam errare cum excusatione possem; id nunc ætate præcipitata, commutem, ac me ipse retexam?' Ubi Manutius: 'Qui retexit, mutat quod jam fecit, quasi male factum.' *Abram.*

Cap. xiv. § 34 *Si meus stylus*] Si fuissem poëta illius fabulæ, quam Brutus et Cassius egerunt, &c. Fabula est liberatio reipublicæ, poëta Cicero, stylus consilium, actus unus cædes Cæsaris, reliqui quatuor actus ad absolvendam fabulam requisiti videntur esse cædes Lepidi et trium Antoniorum, quos Cicero de medio sustulisset, quod iis stantibus non posset stare respublica. Alia translatione idem expressit Fam. xii. 4. ad Cassium: 'Vellem Idibus Martiis me ad cænam invitasses; reliquiarum nihil fuisset. Nunc me reliquiæ vestræ exercent, et quidem præter cæteros me.' Quod repetit ad Fam. lib. x. Epist. ad Trebonium, quæ est 28. *Idem.*

Quanquam si interfici Cæsarem voluisse crimen est] Antonius cum Cæsari ex Hispania redeunti, victis, Pompeii liberis, Narbonem usque obviam progressus comitem habuit, et contubernalem C. Trebonium, isque oblique necandi Cæsaris mentionem injecit, Antonius Trebonii consilio non acquievit ille quidem, sed fideliter rem silentio suppressit, ne ad aures Cæsaris manaret. Cicero rem aliter interpretatus, contendit, Antonio ne-

candi Cæsaris voluntatem adfuisse, sed audaciam defuisse. *Idem.*

Hoc consilium] Ita rem narrat Plutarchus in Antonio: ‘ Et cum ex amicis fidelissimum quemque ad id negotium eligerent, deliberabant circa Antonium. Cumque cæteri vellent eum in consilii societatem admittere, repugnavit Trebonius. Dicebat enim quo tempore Cæsari ex Hispania redeunti obviam ierunt, sibi comitem et contubernalem fuisse M. Antonium, cujus animum cum ipse pedetentim, et caute experiri voluisset, Antonium aiebat sensisse quidem quorsum ea dicerentur, id tamen facinus aggredi noluisse, sed nihilo secius fideliter tacuisse, neque insidias ad Cæsarem detulisse.’ *Abram.*

Te a Trebonio vidimus sevocari] Plutarchus tamen in Cæsare: ‘ Antonium, qui et Cæsari fidelis erat et robustus, extra curiam detinuit Brutus Albinus, injiciens sermonem data opera longiorem.’ Sed Plutarcho Plutarchum opponimus: ‘ At Trebonius,’ inquit in Bruto, ‘ Antonium circa curiæ januam seductum injecto sermone foris detinuit.’ Cui conceptis verbis adstipulatur etiam Dio lib. XLIII. et noster Fam. X. 28. quæ est ad ipsum Trebonium: ‘ Quod vero a te viro optimo seductus est, tuoque beneficio adhuc vivit hæc pestis, interdum, quod vix mihi fas est, tibi subirascor.’ Idem Philipp. XIII. *Idem.*

§ 35 *Cassianum*] Vide Orat. pro Milone, cap. 12. et ibi Asconium.

Per easdem tabulas] Infra: ‘ Ubi est septies millies sestertium, quod in tabulis quæ sunt ad Opis patebat?’ Eam autem pecuniam dicitur per easdem tabulas dissipasse, quia tabulas adulteraverat, ne furtum illud extaret. *Abram.*

E domo Cæsaris] Post Cæsaris necem Calpurnia Cæsaris conjux, verita ne vel Cæsaris percussores, vel etiam senatus invaderet, ingentem pecuniæ vim e domo Cæsaris prolatam, id est, tria circiter talentum millia, deposuit apud Antonium. Et in his Cæsaris commentarios, in quibus ipsius manu notata erant, quæ Cæsar facere decreverat. Interim cum senatus nihil de Cæsaris actis mutandum censuisset, Antonius hanc occasionem rapiens Cæsaris commentarios adulteravit, et agros, immunitates, vectigalia civitatibus concessit, nihilque non vendidit cujus invenit emptorem. *Idem.*

CAP. XV. § 37 *Exercitus*] Tres, quorum unus in Thessalia apud Pharsalum, alter in Africa apud Thapsum, tertius in Hispania apud Mundam deletus est. Primus imperatorem habuit Cn. Pompeium, secundus P. Scipionem, tertius Cneium et Sextum, liberos Pompeii. *Abram.* Vide infra, cap. 22.

Providerem futura] Quam prudenter orator bello civili futura providerit, vide Orat. pro Marcello: ‘ Tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo cupiditate, sed ne spe quidem, prudens et sciens, tanquam ad interitum ruerem voluntarium.’ Adde Epist. ad Attic. X. 4. ‘ Præclara igitur conscientia sustentor, cum cogito me de republica aut meruisse optime, cum potuerim, aut certe nunquam nisi divine cogitasse: eaque ipsa tempestate eversam esse rempublicam, quam ego quatuordecim annis ante prospexerim.’ VII. 5. ‘ Pace opus est. Ex victoria cum multa mala, tum certe tyrannis existet.’ X. 5. ‘ Regnandi contentio est, in qua pulsus est modestior rex, et probior, et integrior, et is, qui nisi vincit, nomen populi Romani deleatur necesse est: sin autem vincit, Syllano more exemploque vincet.’ Jam quid de interitu Pompeii prædixerit, constat e multis, ut ad Attic. VIII. 1. ‘ Invitus in eam causam descendo, in qua neque pacis, neque victoriæ ratio

quæsita est unquam; semper flagitiosæ et calamitosæ fugæ.' XI. 6. 'De Pompeii exitu mihi dubium nunquam fuit: tanta enim desperatio rerum ejus omnium regum et populorum animos occuparat, ut quocunque venisset, hoc putarem futurum.' Quid? quod etiam Cæsaris exitum longe ante prospexit. X. 6. 'Nullo enim modo posse video stare istum diutius; quin ipse per se etiam languentibus nobis concidat, quippe qui florentissimus ac novus septem diebus ipsi illi egenti ac perditæ multitudini in odium acerbissimum venerit, qui duarum rerum simulationem tam cito amiserit, mansuetudinis in Metello, divitiarum in ærario.' Item: 'Nos tamen hoc confirmamus illo augurio, quod diximus: nec fallit, nec aliter accidet. Corruat iste necesse est aut per adversarios, aut ipse per se: qui quidem sibi est adversarius unus acerrimus. Id spero vivis nobis fore: quanquam tempus est nos de illa perpetua jam, non de hac exigua vita cogitare: sin quid acciderit maturius, haud sane mea multum interfuerit, utrum factum videam, an futurum esse multo ante viderim.' Falsus est tamen aliquando, ut Epistola undecima ad Tironem: 'Videtur si insaniet, posse opprimi, modo ut urbe salva.' *Abram.*

§ 38 *At vero*] Objectio Antonii. Macrobius Saturn. II. 3. 'Pompeius Ciceronis facetiarum impatiens fuit. Cujus hæc de eo dicta ferebantur: Ego vero quem fugiam habeo, quem sequar non habeo.' Paulo post: 'Et cum donasset Pompeius transfugam civitate Romana, O hominem bellum! inquit, Gallis civitatem promittit alienam, qui nobis nostram non potest reddere. Propter quæ merito videbatur dixisse Pompeius, Cupio ad hostes Cicero transeat, ut nos timeat.' Plura ejus dicta referemus, cum de jocis disseretur. Dictum vero Pompeii elegantius ponitur apud Fabium VI. 4. 'Transi ad Cæsarem, me timebis.' *Idem.*

§ 39 *Consularis vir*] Minus est *consularis*, quam ut hæc vox possit huic loco convenire. Legunt alii *singularis vir*, quod placet. *Idem.*

Et ejus viri] Epiphonema: sector Pompeii fuit Antonius, quia, ut infra dicetur, 'Bona Cn. Pompeii Magni voci acerbissimæ subjecta præconis. Expectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam Diis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo præter Antonium.' *Idem.*

CAP. XVI. *Ne jocis quidem*] Prætermissio. Quod spectat ad jocos quibus me in castris intempestive usum esse dixisti, illud crimen indignum est responsione. De jocis Plutarchus in Cicerone jam ante laudatus: 'Ipse quidem sine risu et mœstus obibat exercitum; aliis autem, cum minime requirerent, ridendi materiam suggerebat.' Sed quid nocebit, si tum ipse, tum Macrobius uterque loco citato, nonnihil nobis harum facetiarum impertiat? Macrobius, 'Cum ad Pompeium venisset: dicentibus sero eum venisse, respondit, Minime sero veni: nam nihil hic paratum video.' In eo jocus fuit, quod tanquam ad epulas invitatus responderit, orationemque a bello ad convivia traduxerit: 'Deinde interroganti Pompeio, ubi gener ejus Dolabella esset, respondit, Cum socero tuo.' Elegans plane jocus: obscure crimini dabat Pompeius, quod in adversis partibus esset gener Ciceronis, quasi genero et socero non bene conveniret: ipse quasi aliud agens crimen retorsit, et Pompeio crimini vertit, quod a Cæsare socero suo dissideret. Plutarchus: 'Cum Domitius quendam usu militari non satis probatum ad ordines militiæ promovere vellet, diceretque eum et probum esse et frugi, Cur igitur, inquit,

eum non servas, ut sit curator tuorum liberorum? Quibusdam Theophanem Lesbium præfectum fabrum laudantibus, quod Rhodios amissa classe commode consolatus esset; Quam bonum est, inquit, Græcum habere præfectum! Cum Cæsari plurima ex animi sententia succederent, isque quodammodo jam ipsos obsideret, Lentulo dicenti se comperisse Cæsaris amicos esse tristes, respondit, Dicis eos Cæsarem odisse. Marico autem quodam ex Italia veniente, dicenteque Romæ famam esse Pompeium obsideri: Deinde, inquit, huc navigasti ut esses testis oculatus? Post cladem Pharsalicam, Nonnio dicente bene sperandum esse, quod e Pompeii exercitu septem aquilæ superessent, Bene, inquit, hortaris, si cum graculis bellum gereremus. Labieno divinationibus nitente, quasi in fatis esset, ut penes Pompeium esset totius belli victoria: Videlicet, inquit, hoc usi stratagemate modo castra amisimus.' *Abram.*

§ 40 *Hereditates*] Ignominiosum fuit in amicorum testamentis præteriri, quod illud indicio esset præteritos parum amari. *Idem.*

§ 41 *Et quidem vide*] Ironia, quæ gravius aliquid suspicandum relinquit. Amor enim non fertur in incognitum: nec Rubrius amare potuit Antonium, quem penitus ignorabat. Quibus innuitur, testamentum illud quod Antonium Rubrii faciebat heredem, adulteratum et subjectum fuisse. *Idem.*

Fufii] An *Furius*, an *Fusius*, ut in Indice?

§ 42 *Hered. patris non adisses*] Quippe nulla erat. *Manut.*

Cap. xvii. *Rhetorem*] Sextus Clodius, Siculus, de quo Suetonius lib. de Claris Rhet.

§ 43 *Campi Leontini*] Sext. Clodius Siculus fuit. Campus Leontinus in Sicilia dictus ab urbe Leontio, cujus meminerunt Plinius et Ptolemæus. Is autem ager fuit Siciliæ totius uberrimus. M. Tullius Frumentaria in Verrem: 'Ætnensis vero ager, qui solebat esse cultissimus, et quod caput est rei frumentariæ, campus Leontinus, cujus antea species hæc erat, ut cum obsitum vidisses, annonæ caritatem non vererere.' Jam si fuit uberrima Siciliæ pars, facile vides quantum Antonius hac largitione reipublicæ vulnus inflixerit. *Abram.*

Immunia] Libera ab omni servitute, decumis et aliis ejusmodi vectigalibus non obnoxia. *Manut.*

Cap. xviii. § 44 *Patris, inquies, ista culpa est*] Huic objectioni meæ respondebis: Mea culpa non est, sed patris mei. Non enim ego, sed pater meus vivendo luxuriose patrimonium abligurivit, et tam grande æs alienum contraxit, ut bonis cedere coactus fuerim, cum non possem æs illud alienum dissolvere, fidemque meam a paternis creditoribus liberare. Pater est ille M. Antonius Creticus tam dissolutus nepos, ut ne tabulas quidem rationum conficere crederetur. Cicero in Verr. lib. i. 'Audimus aliquem tabulas nunquam confecisse: quæ opinio hominum de Antonio falsa.' Ubi Asconius: 'Hic est Mar. Antonius dissolutissimus curator oræ maritimæ, Cretæ mortuus, &c. quem Sallustius ait perdundæ pecuniæ genitum, et vacuum a curis nisi instantibus.' Ut orator Antonio filio dissolutionem patris his verbis objecerit: 'Patris, inquies, ista culpa est.' Antonii pater fuit, 'Antonius Creticus, vir,' ut est apud Plutarchum, 'non ita quidem splendidus et illustris in republica, vir bonis tamen et commodis moribus, tum potissimum in largiendo liberalis, ut ex uno ejus facto facile cognosci potest. Cum enim magnas divitias haudquaquam possideret, et eam ob rem ab uxore liberalitatem exercere prohiberetur, contigit ut familiaris

quidam ad eum pecuniam petens accederet. Deficiente pecunia, servulo mandavit, ut aquam in vas argenteum infunderet, ad seque deferret. Quo allato quasi barbam rasurus mentum rigavit, et servulum alio prætextu abs se dimisit. Amico vasculum dedit, jubens, ut eo pro suo commodo uteretur. Cum autem quid eo vasculo factum esset diligenter inter domesticos quæretur, uxorem graviter stomachari videns, et de singulis velle habere quæstionem, factum confessus est, rogans, ut illa sibi ignosceret.' Hæc Plutarchus paulo liberalius et benignius quam orator, vel etiam ipse Antonius. *Idem.*

Illud tamen] Lex Roscia theatralis a L. Roscio Othone tribuno plebis lata, ne quis spectaret in quatuordecim primis graduum ordinibus, qui proxime ad orchestram et podium accedebant, nisi si esset ingenuus ab ingenuo patre, et censum equestrem, id est, quadringenta sestertia possideret. Iis autem ex senatorio vel equestri ordine natis, qui sive suo, sive fortunæ vitio decoxerant, neque jam censum equestrem obtinebant, peculiarem locum constituit. Ex hoc igitur capite Antonii carpit audaciam, quod legem Rosciam præfracte violarit, et sederit in quatuordecim, cum decoxisset. Atque ut hujus loci numerum paucis attingamus, vides hoc loco membra incisis mira concinnitate misceri, et tandem membrorum quatuor ambitu terminari, sive ut loquitur noster in Oratore, 'Omnia tanquam crepidine quadam comprehensione longiore sustineri. Visne igitur te inspiciamus a puero?' Membrum est quod pene ad hexametri longitudinem accedens, duobus choriambis incœptum anapæsto finitur. Sequitur incisum uno dichoræo contentum. 'Sic opinor.' Sequuntur tria membra: quorum extrema duo sunt hexametro breviora, medium paulo etiam longius, quam versus heroicus extenditur: 'A principio ordiamur:' 'Tenesne memoria prætextatum te decoxisse:' 'Patris, inquies, ista culpa est.' Excipit incisum, 'concedo,' post membrum inchoatum a duobus anapæstis, ut aures magis feriant, et adversarii mentem percellant, limitatum spondæo et dochimo, (dochmio) ut spondæus orationi pondus addat, dochimus aliquid amœnitatis impertiat. Tandem huic multiplici structuræ longior ambitus et circumscriptio verborum quasi fastigium imponitur: 'Illud vero audaciæ tuæ Quod sedisti in quatuordecim ordinibus, Cum esset lege Roscia certus locus decoctoribus constitutus, Quamvis quis fortunæ vitio, non suo decoxisset.' Vides circumscriptionem hanc a duobus heroico versu minoribus membris exorsam duobus grandioribus terminari, singula membra productas initio syllabas plures continuari, ut iis veluti cuidam fundamento insistant, varie finiri, et hunc membrorum finem quasi quibusdam gradibus sensim ad culmen assurgere. 'Tuæ' iambus est, qui minimum habet dignitatis: 'ordinibus' pæan primus aliquanto sublimior, si numerum syllabarum spectes, si mensuram non adeo grandis: 'constitutus,' dichoræus iambo quidem et pæane quidem grandior, nondum tamen sublimis, sed quadam amœnitate temperatus: 'decoxisset,' dispondæus, magnificus plane et gravis, totam circumscriptionem sustentans. *Manut.*

Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti] Aliud si nihil in hac oratione emendassem, quam hunc locum, operam tamen præclare a me positam judicarem. Quis est enim eorum, qui has litteras tractant, cui unquam venerit in mentem, eum aliter legendum esse, quam ita uti vulgo ante nos legebatur? *Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam reddidisti.* Quæ tamen scrip-

tura quam prava, quamque vitiosa sit, spero cognituros esse omnes, qui totam rem accurate consideraverint. Hoc enim ait Cicero, Antonium, ubi primum togam puram, seu quod idem est, virilem sumpsit, (quod fieri solitum, cum pueri ad annum 17. pervenissent, omnes sciunt) primo quidem prostitisse ad libidinem omnium, et quasi diobolarem aliquam meretriculam, omnes omnium impuritates corpore suo excepisse: postea vero, repudiatis cæteris, uni Curioni morigerum atque obsequentem fuisse, uni fecisse copiam sui, cum ab eo prope in uxoris loco haberetur. Primum illud tempus notat, cum ait, *Sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti.* Quæ enim mulieres vulgo patebant, venalemque habebant pudicitiam, eæ, ignominiæ causa, ut ab aliis internoscerentur, togam ferebant, non, ut matronæ, stolam. Horatius: 'Quid inter Est in matrona, ancilla peccesne togata?' Idem: 'Atque etiam melius persæpe togatæ.' At de matrona loquens, stolam nominat: 'Quid vis tibi? nunquid ego a te Magno prognatum deposco consule cunnum, Velatumque stola, mea cum conferbuit ira?' Et in eadem Satyra: 'Ad talos stola demissa, et circumdata palla.' Sed et adulterii damnatæ impudicitiam profiteri cogebantur, et togam gestare; unde est illud Martialis: 'Coccina famosæ donas, et hianthina mœchæ. Vis, mage quæ meruit, mittere? mitte togam.' Et illud ejusdem: 'Thelyn viderat in toga spadonem: Damnatam Numa dixit esse mœcham.' Cum igitur toga meretricum esset, matronarum stola; constat, ad exprimendum illud tempus, quo Antonius meretricum more prostabat, stolæ nomen aptum non esse. At postea ubi tanquam nupsisse Curioni dicitur, et apposite inprimis, et salse adhibitum est stolæ vocabulum: 'Sed cito,' inquit, 'Curio intervenit, qui te a meretricio quæstu abduxit, et tanquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo locavit.' Est autem hic locus in eo libro, qui nobis ad has emendationes dux fuit, ita ut eum ipsi edidimus, plane ac sine ulla vel minima lituræ suspicione scriptus. *Muret.*

§ 45 *Filius se ad pedes*] Curio adolescens meis pedibus advolutus mihi supplicabat, lacrymis ubertim manantibus ex amore, ut me interponerem, suamque ipsius causam susciperem, meaque auctoritate a patre Curione sestertium sexagies impetrarem, quibus æs ille alienum dissolveret. Dicebat enim eam sibi summam tuo nomine præstandam esse, quod pro te suam fidem obligasset. *Idem.*

Intercessisse] Soluturum promisisse. Sic alibi Cicero locutus. *Manut.*

Cap. xix. § 48 *Cujus etiam domi quiddam jam tum molitus est*] De stupranda ejus uxore, inquit Manutius. Dici posset etiam jam tum Antonium conspirasse contra rempublicam, ut Pompeium reliquosque principes civitatis occiderent, statumque imperii Romani convellerent. Sed Abramus sum, non Œdipus, et fortasse non est in eo magnopere laborandum. Solent enim oratores aliquando, etiamsi in re nihil subsit, suspiciose loqui, et cum probare nihil possunt, testari ipsam adversariorum conscientiam. Sic enim et adversarios mire lancinant, nec alligantur mendacii. *Abram.*

Sed habebat ducem Gabinium] Tradit contra Plutarchus Antonium fuisse ducem Gabinio: 'Gabinium decem talentorum millibus sollicitante Ptolemæo, ut simul cum ipso in Ægyptum expeditionem susciperet, et ipse regnum reciperet, legatorum et præfectorum plurimi repugnabant, et Gabinium quamvis tanta mercede constrictum ab eo bello quædam formido revocabat. Antonius autem in

omnes magnarum rerum occasiones intentus, et Ptolemæo roganti gratificans, ad hanc expeditionem Gabinium impulit, et concitavit.' Cæterum postquam a Clodio discessit, antequam se Gabinio conjungeret, in Græcia fuerat aliquandiu commoratus. Sed orator tempus illud relinquit intactum, vel studio brevitatis, vel quia quod in eo reprehenderet non habebat. Hoc enim temporis spatio Antonius intermissa litterarum et eloquentiæ studia renovarat. Missus etiam a Gabinio fuerat in Judæam, hostium arcem primus invaserat, Aristobulum cum filio ceperat, parva militum manu ingentes Judæorum copias conciderat. Id quoque prudens et sciens Tullius omittit; paucisque perstringit profectionem in Ægyptum, dixisse contentus, ea profectione senatus auctoritatem, rempublicam, religiones fuisse violatas, dissimulatis rebus in Ægypto præclare gestis, quibus Antonius reliquerat suæ fortitudinis, providentiæ, humanitatis impressa vestigia. Nam cum equitatu præmissus, viarum angustias, atque adeo urbem Pelusium occuparat, et intervenerat, ne Ptolemæus Ægyptiorum primores occideret, et ingenti prælio, circuiens hostes et a tergo invadens, 'victoriam iis qui ex adverso veniebant expediens, præmiis, ut par fuit, militaribus donatus est:' et Archelai 'demortui caput inventum, et ornatum, regia magnificentia sepelivit.' Quare noster, quod invidiosum erat, videlicet ipsam profectionem contra religiones et oracula susceptam, insectatur; reliqua tacet, quod Antonius ex iis veluti fontibus ad hominum commendationem et militum benevolentiam profluxerat. Et allegoria suam orationem obscurat, ne vel aperte damnet Gabinium, quem olim majestatis accusatum defenderat, vel inimicum laudare videatur. *Abram.*

Qui tum inde reditus] Jure invehitur in reditum Antonii, quod ex Ægypto rediens, non domum et necessarios suos inviserit, sed profectus fuerit in ultimam Galliam ad Cæsarem. Quod profecto non fecisset, nisi desperatis vitæ suæ rationibus videret se in urbe stare non posse, aut propter flagitia sic invisum esse suis, ut ad matrem non auderet accedere. *Idem.*

Ex Ægypto] Vetus liber, *ex Ægupto:* eadem videlicet ratione, qua 'Purrhum' et 'Bruges,' et 'Sullam,' et talia, priscos illos dixisse accepimus. *Muret.* Hæc putent sibi dicta veteris illius scripturæ amatores, quibus fortasse displicuerint ea quæ nobis permisimus, ubi de 'Sylla,' pro 'Sulla.' *Olivet.*

Suam enim quisque domum] Acriter reddit rationem cur Antonius domum non haberet. Si enim dixisset, Tu enim decoxeras, et domus patris addicta fuerat creditoribus, veram quidem ille causam reddidisset. Sed longe vehementius, *Suam enim quisque domum tum obtinebat*, quibus verbis et memoria belli civilis, quod tam multos sedibus suis expulit, refricatur, et invidia quæritur Antonio, qui in tam multorum civium domos invasit. *Abram.*

Tanquam Sisaponem] Manutius: 'Cum probro dictum, quasi civitatem vitiis infamem et luxu perditam.' Magis arridet Turneb. Advers. x. 12. id referens 'ad miniaria metalla Sisaponensium, quæ societates publicanorum exercebant: dicit enim Antonium non unum possessorem Miseni fuisse, sed possessionis socios habuisse multos.' Sisapo oppidum est in Hispania, olim in conventu Cordubensi, ut auctor est Plin. Nat. Hist. III. 1. Videtur autem fuisse adagium: non enim aliter M. Tullius hunc dicendi modum inde usque ab Hispania petiisset, cum ipse monuerit voraginem patrimonii, potius quam syrtim esse dicendam, ne voces lon-

gius arcessitas alio transferamus. *Idem.*

Cap. xx. § 49 *Ad parentem tuum*] Vulgo, *ad patrem tuum.* Hic locus criticos haud parum exercuit, dum alii *matrem tuam,* alii *parentem tuam,* alii *patruum tuum,* alii denique *amatorem tuum* emendant. Unum Bisciolam audiamus: 'Non possum intelligere, quem hic Antonii patrem vocet. Quidam imperitissime C. Cæsarem, qui postea dictator fuit, accipiunt: sed is bellum gerebat in Gallia, unde nuper discesserat Antonius. Nec Marc. Antonius Creticus intelligi potest, a quo moriente puerulus fuerat relictus. Non L. Lentulus vitricus, nam eum in carcere consul Cicero strangularat: et in hac tamen scriptura codices omnes, quos quidem mihi legere contigit, legi autem plurimos, consentiunt. Itaque existimo *parentem tuam* legi debere, ut matrem M. Antonii intelligamus: ea erat Julia lectissima fœmina.' Eadem sentiunt Manutius, Lambinus et Bucananus. Et hi quidem duo negant *patruum* legi posse, quod tum temporis C. Antonius Marci patruus exularet. Sed de damnatione et exilio C. Antonii postea disseremus. *Amatorem tuum,* est a conjectura Mureti Var. Lect. xviii. 6. id est, Curionem, qui te efflictim adamabat. Primam illam lectionem *parentem tuam* eo libentius amplector, quod et plures ei suffragentur, et Janus Gruterus asserat *parentem tuum* in Mss. melioribus inveniri. *Abram.*

Postea custoditus sum a te] Ita quidem Pal. prim. sed sec. *postea cultus a te.* Quod et in uno Ferrarii, neque mihi admodum displicet: quamvis pro vulgato pugnet Gulielmius in Asin. Plaut. cap. 5. Muretus Var. Lect. xix. 7. quod invenisset in uno Ms. *beatus,* in altero *ovatus,* conjiciebat, *sublevatus.* Grut. Si legas, *Postea cultus sum a te,* sensus est: Domum meam ventitasti ut me coleres, et obsequium tuum mihi deferres. Si malis, *Postea custoditus sum a te,* mens fuit oratoris: Posteaquam Cæsaris litteris commendatus in gratiam meam receptus es, me comitatus es per urbem, meumque latus stipavisti, ut me contra vim et arma P. Clodii defenderes. Respicit tempus illud quo Publius Clodius, restituto Cicerone, insidias ei comparavit, ad vimque confugit. Vide Epist. ad Att. iv. 3. ubi narravit domum Qu. Fratris ante diem tertium Non. Novembris a Clodianis inflammatam fuisse: 'Ille,' inquit, 'vehementer furere. Post hunc vero furorem, nil nisi cædem inimicorum cogitare, vicatim ambire, servis aperte spem libertatis ostendere.' Paulo post: 'Itaque ante diem tertium Idus Novembres, cum sacra via descenderem, insecutus est me cum suis: clamor, lapides, fustes, gladii: hæc improvisa omnia.' Ciceronem autem secum lateris sui custodes et stipatores (nobiles videlicet adolescentes, equitumque liberos) habuisse, qui ipsum contra Clodii vim defenderent, indicant quæ sequuntur: 'Discessimus in vestibulum N. Terentii Damionis: qui erant mecum, facile operas aditu prohibuerunt. Ipse occidi potuit. Sed ego diæta curari incipio, chirurgiæ tædet.' Quæ etsi C. Lentulo et Metello Nepote consulibus contigerunt: tamen Clodius ad consequentes annos propagavit, donec tandem post annos quatuor a Milone occisus est. Vide Epist. ad Q. Fratr. ii. 3. et Dionem lib. xxxix. Et sane Ciceronem, cum opus fuit, nobiles adolescentes adhibuisse ad sui corporis custodiam constat ex iis, quæ refert Plutarchus in Cæsare. *Idem.*

Tu a me observatus] Quibus hæc lectio non placuit, quod Antonium adolescentem a Cicerone viro consulari observandum fuisse non putarent, hunc locum misere lancinarunt: et alii quidem *adjutus,* alii *comitatus,*

alii *ornatus*, alii denique *sublevatus* legendum esse censuerunt. Nihil muto, quod *observari* dicerentur adolescentes a proceribus, qui in petitione magistratuum honoris et commendationis causa deducebantur. Observari etiam minorem a majore ostendit Cic. ad Fam. VII. 27. 'Ego enim te in consulatu observaram.' Scribit autem ad Gallum. Fuit autem Gallus, (ut multis probat Manutius) Publius ille Sextius, qui quæstor fuit consule Cicerone, et ab eo post judicio de vi defensus est, pro quo exstat nobilis illa oratio. Igitur observatus est quæstor a consule, ut mirari non debeas Antonium quæsturæ candidatum observatum fuisse a Tullio consulari. 'Est autem observare,' verba sunt Manutii, Epist. citata, 'cum ad aliquem honoris officiique causa sæpe accedimus.' Id quidem ille probat tum hoc loco, tum ad Att. Ep. I. 'Observat Luc. Domitium maxime.' Sed expressius exemplum est pro Murena: 'Neque enim fieri potest, neque postulandum est a nobis, aut ab equitibus Romanis, ut suos necessarios candidatos sectentur totos dies: a quibus si domus nostra celebratur, si interdum ad forum deducimus, si uno basilicæ spatio honestamur, diligenter observari videmur, et coli.' Qui legunt *sublevatus*, habent exemplum Cæsaris de Lentulo Spinthere, ita loquentis, de Bello Civ. lib. I. 'In petitione consulatus ab eo erat sublevatus.' *Idem.*

Pro tuis in me injuriis] Quas tu mihi intuleras, cum eras intimus Clodio in tribunatu, ejusque omnium incendiorum fax. *Abram.*

Si in eo perseverares] Si constans esses in illo odio improborum. *Idem.* In meo codice non male, *si in eo perseverasses*, et sic omnino scripsisse Tullium censeo. Loquitur enim de præteritis. *Græv.*

§ 50 *Deinde continuo*] Solebant patres quas in provincias proprætores aut proconsules annui mitterentur, deinde quæstores inter se sortiri, ut in eam provinciam mitterentur, quæ cuique sorte obvenisset. Aliquando tamen extra ordinem non senatus aut sortis beneficio, sed populi suffragiis et lege perlata provinciæ mandabantur quæstoribus. Antonius ut primum factus est quæstor, nulla interposita mora, contra jus et morem majorum, sine S. C. sine sorte, sine lege ad Cæsarem cucurrit. *Abram.*

Ad Cæsarem cucurristi] Ut ei quæstor esses in Gallia. *Manut.*

Viri tui similis] Curionem designat, qui superiore anno tribunus plebis fuerat, emptusque a Cæsare ab ejus causa pertinaciter steterat. *Ferrat.* Dicitur vir Antonii, eadem mente qua superius: 'dicitur a Curione in matrimonio stabili et certo locatus esse.' Addit *si posses*, quia difficile fuit Antonio Curionis similem evadere, quod neque animo, neque ingenio et eloquentia ad Curionem aspiraret. *Abram.*

CAP. XXI. § 51 *Ipsique C. Cæsari*] Quoniam potuit Antonius causari se intercessisse senatusconsulto, quod Cæsari, cui fuerat quæstor anno superiore, injuriam fieri videret; (siquidem factum fuerat S. C. uti ante certam diem Cæsar exercitum dimitteret; si non faceret, eum adversus rempublicam facturum videri) idcirco prudenter huic objectioni noster occurrit, aiens senatum C. Cæsari, si sana mente esset, et senatui obtemperare vellet, consulere voluisse. *Idem.*

Cervicesque suas ei subjecit securi] Suo scelere condemnandum senatui se tradidit. *Manut.*

In hostem togatum decerni] Senatus nonnunquam decernebat, ut perturbatores reipublicæ in hostium numero haberentur. In Pisonem: 'De me senatus ita decrevit, Cn. Pompeio auctore, et ejus sententiæ principe, ut si quis impedisset reditum meum,

in hostium numero putaretur.' Ubi diximus senatum nonnunquam ita decreta sua muniisse, ut adscriberet, si quis intercesserit, se gravissime laturum, vel intercessorem videri facturum contra rempublicam, vel eum in hostium numero habendum. Quæ eodem pene recidebant. Idem enim fuit videri fecisse contra rempublicam, atque in hostium numero censeri. Vide pro Sextio, cap. 1. *Abram.*

Intercessio] Qua impedivit, ne valeret S. C. quo decretum erat, ut ante certam diem Cæsar exercitum dimitteret. *Manut.*

§ 52 *Neque id semel*] Aliud adjectum quo Antonii scelus exaggerat, quod Antonius in eo pertinax fuerit et obstinatus, ostenderitque se non subito nascentis cupiditatis impetu, sed certa animi inductione senatusconsulto de provinciis intercedere, neque secum agi de senatus auctoritate, id est, ne voces quidem eorum admiserit, qui rogabant, ne se unus senatus auctoritati opponeret. *Abram.*

Tum illud] Redit ad notam senatus, qui in Antonium decrevit, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum. Id est, decrevit eum contra rempublicam facturum videri, si diutius senatusconsulto de provinciis Cæsaris obstitisset. Notat tamen id factum fuisse, et multis rebus ante tentatis et necessario, ut ostendat senatus lenitatem, qui ad hujusmodi pœnam infligendam non descendisset, nisi necessitate compulsus. Notat paucis ante Antonium id vulnus inflictum fuisse, ut eo pœna gravior quo inusitatior appareat. Addit eorum quibus inflictum est, incolumem fuisse neminem, ad exaggerandam pœnæ gravitatem. *Idem.*

Cap. xxii. § 53 *Tu, tu, inquam*] Verbi reduplicatione Antonium pungit, et quasi repetitis ictibus stimulat, quod C. Cæsari quasi quidam antesignanus fuerit, ad bellum patriæ inferendum. Legunt aliqui, ut notat Lambinus, *ansam belli*, pro *causam belli*, quæ lectio mihi plurimum arridet. Si enim Cæsar jam ante omnia turbare cupiebat et tantummodo speciosum prætextum suo sceleri quærebat, non reipsa belli causa fuit expulsio, et circumscriptio M. Antonii, sed tantum prætextus, et occasio, quam Cæsar oblatam arripuit, quasi ansam, ad bellum reipublicæ inferendum. Eam tamen causam videri volebat Cæsar, quasi non ambitione duceretur, sed intercessionem tribunitiam et jura plebis Romanæ defenderet. *Idem.*

§ 54 *Exequi cladem illam*] A funeribus et exequiis videtur petita translatio, quasi, consulibus et Pompeio fugientibus, funere elata fuerit respublica. Epist. ad Att. ix. 14. de hac ipsa fuga Pompeii disserens: 'Miseros nos! cur non omnes fatum illius executi sumus?' Exequi, vox funerum. *Idem.*

§ 55 *Tres exercitus*] Primus populi Romani exercitus deletus a Cæsare, et interfectus est ad Philippos et Pharsalum in Thessalia, cui præerat ipse Cn. Pompeius; secundus in Africa ad Thapsum, duce Scipione socero Pompeii; tertius ad Mundam in Hispania, ducibus Cneio et Sexto Pompeiis. Multas et ipse Cæsar clades per suos legatos accepit, 'quorum C. Curio,' inquit Tranquillus, cap. 36. 'in Africa periit, (cum duabus legionibus et equitibus quingentis ex Cæsare) C. Antonius in Illyrico in adversariorum devenit potestatem: P. Dolabella classem in eodem Illyrico, Cn. Domitius Calvinus in Ponto exercitum amiserunt.' Ipse duo circiter millia militum prælio Dyrrhachino, Mundensi mille amiserat. Sed tres tantum clades enumerat orator, quasi Cæsariani non in civium, sed in hostium numero censeantur.' *Idem.*

Cujus tamen scelus in scelere cognos-

cite] Scelus in scelere dicit, quia scelus quidem fuit restituere damnatos, et res judicatas rescindere, sed hoc scelere posito scelus aliud admisit, patruum suum C. Antonium, qui damnatus erat, beneficio suæ legis excludens. Vel enim nullum omnino restituere debuit, vel non debuit patruum suum excludere, cujus tamen nullam fecit mentionem. *Idem.*

Cap. xxiii. § 56 *Patrui*] C. Antonii, collegæ Ciceronis in consulatu, qui accusatus a M. Cæsio fuit, Cicerone defensus, a judicibus damnatus, quod expilavisset Macedoniam. In exiliumne fuerit ejectus, an tantum æstimata lite ob expilatam provinciam mulctatus, et ab honoribus et reipublicæ administratione submotus, possit non immerito dubitari. Exulasse significant illa verba Vatinianæ: ‘At nunc quidem C. Antonius hac una re miseriam suam consolatur, quod imagines patris et fratris sui, fratrisque filiam non in familia, sed in carcere collocatas audire maluit, quam videre.’ Contra videri possit non exulasse verbis illis infra: ‘Frequentissimo senatu, sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella odii causam ausus es dicere, quod ab eo sorori et uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses.’ *Idem.*

Quasi vero ludere] Legendum est, *Non quasi ludere cum condemnato non liceret; sed, &c.* Muret. Var. Lect. xviii. 7. Vide Schott. Nod. 12.

Sed ut, quod ille in alea perdiderat] Insinuat Antonium fuisse pecuniis inductum ad ferendam legem de restitutione Denticulæ, ut videlicet ‘hujus legis beneficio,’ id est, pecuniis ob hanc legem ferendam acceptis, æs alienum dissolveret Antonius, quod ipse contraxerat, ut pecuniis mutuatitiis alea luderet, totumque illud mutuum ludendo perdiderat. *Abram.*

Absentem credo] Ironia, qua omnes causas, quibus res judicata rescindi potuit, complectitur. Si absens in reos referretur, nec daretur ei spatium veniendi, seque defendendi; si temere nec auditis partibus reus damnaretur; si quæstio nulla lege esset constituta; si vi oppressus esset reus; si judicia pecunia corrupti reum damnavissent. Sed causas ejusmodi nullas attulit ad restituendum Denticulam. *Idem.*

Nihil id quidem ad rem] Cur non ad rem, causa redditur Verrina de suppliciis: ‘Perditæ civitates, desperatis omnibus rebus, hos solent exitus exitiales habere, ut damnati in integrum restituantur, vincti solvantur, exules reducantur, res judicatæ rescindantur. Quæ cum accidunt, nemo est quin intelligat ruere illam rempublicam,’ &c. *Idem.*

§ 57 *Quam mihi qui non fuit*] Aliquanto tempore substitit in Italia Cicero, postquam Cæsar in Hispaniam profectus est, ut constat ex litteris Cæsaris ad Ciceronem xv Kal. Maii ex itinere datis, quibus eum rogat, ut ab omni contentione absit, nec naviget ad Pompeium. Habentur Epist. ad Att. x. 8. Substitit autem in Italia usque ad æquinoctium. Eodem libro Epist. 18. ‘Nunc quidem æquinoctium nos moratur: quod valde perturbatum erat, id scilicet cras erit.’ Datæ sunt hæ litteræ xvii Kalendas Junii. Imo epistola sequenti scribit Tulliam suam peperisse xiv Kalendas Junii, quo tempore adhuc in Italia morabatur. E quibus videas eum in Italia fuisse quadraginta pene dies postquam Cæsar Italiam conculcandam Antonio tradidisset. *Idem.*

Cap. xxiv. § 58 *Vehebatur in essedo*] Adverte vim singulorum verborum, quibus lustrationem Italiæ, ejusque turpitudinem exaggerat. *Vehebatur* muliebri mollitie. *In essedo*, quod genus est barbarici vehiculi, et a moribus Romanis alieni. *Tribunus plebis*, qui pedibus deberet incedere,

ut se magis popularem et conventu facilem exhiberet. *Lictores antecedebant*, quos habere tribuno plebis jus non fuit: *laureati*, ob expulsos consules et Cn. Pompeium. *Inter quos* lictores Citheris *mima portabatur*, quod est indignissimum meretriculam ornare his magistratus insignibus, et *aperta lectica portabatur*, ad majorem impudentiam. Cætera etiam suam emphasim habent, ut quod eam salutarent municipales homines honesti, quod non sponte, sed necessario illi obviam procederent. *Idem.*

Tribunus plebis] Non temere tribunum plebis appellat: quantum enim conjectare licet, fas non fuit tribuno plebis uti vehiculo, quamdiu erat in magistratu. Neque enim poterat longius ab urbe discedere, aut extra pomœrium pernoctare; neque decebat ut magistratus plebeius, ad infimi ordinis patrocinium institutus, cultu corporis, aut incessu a plebeiis differret, aut vehiculo uteretur, ne difficilis ad eum esset accessus. Quam ob causam, 'prætextam non gestat tribunus plebis,' ut scribit Plutarchus Quæst. Rom. probl. 81. Subdit: 'Neque enim aut lictores habent, aut in sella curuli sedentes jus dicunt.' Et aliquanto post, quod magis facit ad præsens institutum: 'Cum autem tribunus plebis e plebe sumpserit originem, in eo vis ejus est omnis, ut sit valde popularis, ejusque omnis amplitudo est, ut non majores spiritus sumat quam cæteri, sed et habitu corporis et veste et vivendi ratione similis sit cuicunque civium. Nam pompa consuli convenit, et prætori: at vero tribunum plebis, ut aiebat C. Curio, conculcari oportet, neque specie majestatem præferre, aut esse inaccessum, et multitudini difficilem, sed ita super alios omnes eminere, ut tamen possit facile conveniri. Et eam ob rem neque illi domus januas claudere fas est, sed diu noctuque aperit, tanquam portus et perfugium indigentibus. Quo magis autem externa specie corporis abjectus est, eo magis potestate attollitur.' Quare probabilissimum est eos, ut planius a quovis etiam plebeio adiri possent, vehicula ejeravisse, ut se magis populares exhiberent. Confirmari potest ex eo quod etiam dictatorem equo, aut vehiculo uti nefas fuit, ut quoniam summam rerum omnium potestatem obtineret, hac saltem una re plebeius videretur. Vide Plutarchum in Fabio. Quod etiam de legatis tradit Spartianus in Severo: 'Ex quo factum est ut in vehiculo etiam legati sederent, qui ante pedibus ambulabant.' Flamini etiam Diali, ne facile ab urbe discederet, equi usus interdictus fuit. Plutarchus Quæstionibus Romanis, problemate 40. 'Apud Romanos id sacerdoti (loquitur de flamine Diali) proprium est, ut neque equo utatur, neque ultra dies tres peregrinetur.' Festus etiam causam addit: 'Equo vehi flamini Diali non licebat, ne si longius digrederetur, sacra negligerentur.' *Abram.*

Lictores laureati] Cæsar potitus Italia, iis, quos sibi legavit, dedit lictores laureatos, non Antonio solum, sed etiam Curioni. Narrat enim Tullius Epist. ad Att. x. 4. hoc ipso tempore quo Cæsar proficiscebatur in Hispaniam, C. Curionem in villam ad se divertisse: 'Quid isti, inquam, tui fasces? si ab senatu, cur laureati? si ab ipso, cur sex? Cupivi, inquit, ex S.C. surrepto: nam aliter non poterat. At ille impendio nunc magis odit senatum. A me, inquit, omnia proficiscentur. Sex autem, quia duodecim nolui: nam licebat.' Sed id magis tolerari potuit in Curione quam in Antonio: quia hic tribunus plebis erat, qui lictores habere non potuit, ut jam vidimus e Plutarcho. *Idem.*

Volumniam] Cytheris liberta fuit P. Volumnii Eutrapeli, ut scribit

Servius in Eclogam decimam, et eadem a Volumnio adamata, ut colligitur ex Epist. ad Fam. IX. 26. 'Accubueram hora nona, cum ad te harum exemplum in codicillis exaravi. Dices, Ubi apud Volumnium Eutrapelum, et quidem supra me Atticus, infra Verrius, &c. Infra Eutrapelum Cytheris accubuit.' Ad hunc amorem alludit scribens ad eundem Volumnium VII. 32. 'Ut nihil sit tam ἀκύθηρον, quod non alicui venustum esse videatur.' Volumnius autem familiaris fuit Antonio. Cornelius Nepos in Attici Vita: 'Atticus cum Ciceronis intima familiaritate uteretur, amicissimus esset Bruto, non modo nihil iis indulsit ad Antonium violandum, sed e contrario familiares ejus ex urbe profugientes, quantum potuit, texit: quibus rebus indiguerunt, adjuvit. Pub. vero Volumnio ea tribuit, ut plura a parente proficisci non potuerint.' Apud quem etiam latuit triumvirali proscriptione: 'Idem Luc. Julium Calidium, &c. in proscriptorum numerum a P. Volumnio præfecto fabrum Antonii absentem relatum expedivit.' E quibus agnoscis et conjunctionem Antonii cum Cytheride, et causam cur Cytheris Volumnia diceretur. Adde quod gens Volumnia nobilissima fuit, et patricia, ex qua P. Volumnius consul fuit anno post reges exactos quarto et quinquagesimo, quo tempore solis patriciis patebat aditus ad consulatum, ut constat e Livio lib. III. et fastis Cassiodori. Ex eadem etiam gente fuit Volumnia uxor Coriolani, de qua Liv. lib. II. et alii passim; ut merito Cytheris ex hoc nomine gloriam quæsierit. *Abram.*

Sequebatur rheda cum lenonibus, comites nequissimi] Sic nonnulli v. l. *Sequebantur rheda cum lenonibus comites nequissimi.* Quos probo; ut pro comitibus nequissimis, meritorios pueros intelligat. Id quod paulo infra apertius dicet: 'Ingenui,' inquit, 'pueri cum meritoriis, scorta inter matres familias versabantur.' Rheda autem sit sexti casus; ut Sallustius dixit, 'equo circumiens:' et alter nescio quis, scriptor certe non malus, 'equo sequi.' Petrus Victorius, quem honoris causa nomino, corrigendum putat, *Sequebatur rheda cum leonibus: comites nequissimi.* Et me hercule opinionis suæ librum, illum quidem non antiquum, sed tamen scriptum, adstipulatorem habet. Arbitratur enim vir doctissimus, Ciceronem id significare voluisse, quod Plin. VIII. 16. memoriæ prodidit: 'Primus,' inquit, 'leones Romæ ad currum junxit M. Antonius, et quidem civili bello, cum dimicatum esset in Pharsalicis campis: non sine ostento quodam temporum, generosos spiritus jugum subire illo prodigio significante. Nam quod ita vectus est cum mima Cytheride, supra monstra etiam illarum calamitatum fuit.' Hæc Plinius: quæ Plutarchus, quæ Cicero ipse tradidit. Ego autem præterquam quod pro uno illi possum viginti adstipulatores regerere, in eis tres vetustissimos: præterea, qui ita loqueretur, ut diceret, 'rheda cum equis,' 'rheda cum mulis,' id est, rheda mulis juncta, neminem adhuc inveni. Jam vero ut rem tam inusitatam ac pene portenti similem tam breviter attingeret, nec ullos in ipsam orationis aculeos emitteret, adduci ad credendum nullo modo possum. Tu igitur judicium adhibebis: idque eliges, quod ad locum aptius convenire judicabis. *Ferrat.* Nondum satis, verum ut fatear, constituere potui, de hujus loci lectione, Victorione potius, an Ferratio assentiendum putem. Magna utriusque eruditio, magna diligentia et accuratio, magna exercitatio in veterum scriptis: sententiæ suæ rationes uterque probabiles affert: et nescio quomodo melius uterque, quantum ego quidem judicare possum, reprehendit

aliena, quam confirmat sua. Cum igitur in dubio esset animus, optimum factu esse duxi, veteris libri scripturam, ut erat, proponere. Quanquam si alterius utrius sententiam probare necesse sit, aliquanto equidem libentius Victorio accesserim. *Muret.*

§ 59 *Sed, quoniam veteranis*] Nihil de belli genere dicam, nec invehar in te, quod interfueris bello civili suscepto contra rempublicam. Non, inquam, invehar propter duas rationes: altera est, quoniam veteranis cautum esse volumus, ne priventur iis militiæ commodis, quæ vel jam adepti sunt a Cæsare, vel brevi adipiscentur a senatu: altera est, quia nolo committere, ut tu me apud illos in invidiam voces, eorumque animos contra me incites, quasi ego eorum commodis detrahendum putem. Quanquam, etiamsi in te inveherer, quod interfueris bello civili, non tamen reprehenderentur a me veterani; si quidem alia tua est, alia veteranorum causa. Illi enim sequuti sunt Cæsarem ducem, qui ipsis datus fuerat a senatu populoque Romano: nec examinare debuerunt causam, cur Cæsar Pompeio bellum inferret: tu autem cum et tribunus plebis esses, ac proinde nullo sacramento militari obligatus, tu sponte ducem quæsiisti. *Abram.*

Cum legionibus] Cæsar, victo ad Pharsalum Pompeio, magnam exercitus sui partem in Italiam remisit, eique præfecit M. Antonium: ipse cum reliquis copiis instituit sequi Pompeium fugientem. Cicero, qui et invitus bellum susceperat, et nullam videbat Pompeianis partibus spem superesse, audita clade Pharsalica, cui propter adversam valetudinem non interfuit, statuit ab armis discedere, neque Catoni et Cn. Pompeio filio exercitum ei tradentibus, hortantibusque, ut præesset, bellique extrema persequeretur, acquievit, sed in Italiam navigavit, appulsusque Brundusium incidit in Antonium cum exercitu victore redeuntem. Quem cum Antonius jure belli occidere posset, incolumem dimisit. *Idem.*

§ 60 *Præsertim cum te hæc audituruum videres*] Hoc videtur dicere: Miror per tuas contumelias non licuisse mihi beneficium illud sic animo et memoria colere, ut colebam: præsertim cum fore videres, ut audires a me, quæ meritus es. Tu me novis injuriis veteris beneficii memoriam abjicere coëgisti. *Manut.*

Cap. xxv. § 61 *Tot dierum viam*] De longitudine Viæ Appiæ, quæ Roma Brundusium extendebatur, Lipsius de Magnitudine Romana, III. 10. ubi et testatur inter utramque urbem fuisse milliariorum circiter 350. intervallum: quare si singulis diebus quinque et viginti milliaria conficias, iter erit dierum quatuordecim: quam viam Cytheris ivit Antonio gratulatum. *Abram.* Horatius Sat. I. 5. suum iter describens Roma Brundusium, innuit se quindecim diebus illud confecisse. *Manut.*

§ 62 *Percursatio eadem comite*] Sic legendum. Vox *eadem*, vel ad percursationem referri potest, *percursatio eadem, comite mima;* vel ad mimam, *percursatio, eadem comite mima.* Malo ad percursationem referre; quasi dicat: Non opus est referre, quid fecerit e Thessalia reversus, ne bis idem dixisse videamur. Eodem enim modo se gessit in ista secunda percursatione Italiæ, quo se gesserat in priore. Cum enim, ut referunt Plutarchus et Plinius, hac secunda lustratione Italiæ, tum alia insolentissime fecerit, profecto non omisisset orator, nisi eadem utraque percursatione contigissent. *Abram.* Sed aliter interpretatur Ferratius, nam ita distinguit, *Italiæ rursus percursatio, eadem comite, &c.* Quod ille hac distinctione, nos accentu notavimus.

In oppida militum crudelis et misera deductio] Dicuntur in oppida deduci milites, cum vel ad hyberna mittuntur ad tempus, ut, cum se vis hyemis remiserit, rursus ad militiam educantur; vel cum stipendiis confectis, in oppida mittuntur assignatis agris, accepturi præmia et veteranorum privilegia. Posteriore sensu libentius interpretor. Hæc enim deductio crudelis fuit et misera, cum ejectis veteribus colonis, in eorum possessiones novi succederent. *Abram.*

Accessit] Ad superioris percursationis nequitiam accessit huic posteriori magistratus, nimirum, ut magister equitum crearetur Cæsare dictatore. Posteaquam enim de pugna Pharsalica, et nece Cn. Pompeii Romæ nuntiatum est, multi honores Cæsari decreti fuerunt, isque ad annum integrum dictator, Antonius autem magister equitum constitutus. Id Cicero videri vult factum ignaro Cæsare, beneficio amicorum ejus, ut etiam indicet Antonium Cæsari contemptui fuisse. Sed rem aliter narrat Plutarchus in Antonio. Videatur Dio, lib. XLII. *Idem.*

Tum existimavit] Postquam magister equitum constitutus est Antonius, existimavit se jus habere vivendi familiariter cum Hippia: quia videlicet ipse magister equitum erat, sive ἵππαρχος, Hippia autem ab *equis*, quos Græci ἵππους appellant, nomen obtinebat. *Idem.*

Hippia] Putavi nonnunquam Hippiam mulierculam fuisse famosam. Id enim nomen eo sensu Juvenalis usurpat: 'Quot amaverit Hippia mæchos.' Imo hanc Sergio ludio adhæsisse tradit Sat. VI. E quibus patet et ludium et gladiatorem fuisse Sergium, et Hippiam matronam fuisse nobilem, sed multorum adulterorum libidini prostitutam, et eandem ab Antonio amari potuisse, et cum Sergio libidinis habuisse commercium, ut non frustra Noster utriusque meminerit. Hæc, inquam, putavi, et etiamnum putarem, nisi me Plutarchi reverentia rem in medio relinquere compelleret, veritum toties a tanto viro dissidere; qui, ut sequenti sectione referemus, Hippiam non mulierem, sed mimum fuisse testatur, 'in Hippiæ mimi nuptiis.' *Idem.*

Vectigales] Arguitur dedisse mimo equos sui magistratus, ex quibus ille quæstum faceret. *Ferrat.*

Tum sibi non hanc, &c.] In eo magistratu non domum Cn. Pompeii, quam invasit quidem, sed male tuetur Sexto Pompeio Cnei Magni filio eam repetente, M. Pisonis domum elegerat, cum ipse propriam domum non haberet in qua habitaret. Pater enim ejus decoxerat. Hic autem M. Piso videtur esse M. Puppius Calpurnianus, qui biennio post Ciceronem cum M. Valerio Messala consul fuit. *Abram.*

§ 63 *Tu istis faucibus*] Hunc locum Fabius frequenter expendit, ut VIII. 4. IX. 4. &c.

CAP. XXVI. § 64 *Se recepit*] Se recipere dicuntur, qui ex aliquo periculo incolumes evaserint. Cæsar autem Alexandriæ, ut Tranquilli verbis utar, 'cum Ptolemæo rege, a quo sibi quoque insidias tendi videbat, bellum sane difficillimum gessit: neque loco, neque tempore æquo, sed hieme anni, et intra mœnia copiosissimi ac solertissimi hostis, inops ipse rerum omnium, atque imparatus.' Neque refert quod non continuo Romam Alexandria contendit, sed 'ab Alexandria in Syriam et inde Pontum transiit:' tam celeriter enim eas regiones obiit, ut non opus habuerit orator illius itineris facere mentionem. Pharnacem enim 'intra quintum, quam adfuerit diem, quatuor, quibus in conspectum venerat, horis una profligavit acie;' ut nihil aliud ad senatum de hac victoria rescripserit, quam 'Veni, vidi, vici.' *Abram.*

Hasta posita] In auctionibus publicis hastam figebant eo loco, ubi res venales subjiciebantur auctioni, fortasse quia publicarum auctionum origo fuit ex venditione prædæ armis et hasta partæ. *Idem.*

§ 65 *Sector*] Asconius in primam Verrinam: 'Sectorem autem dicit æstimatorem redemptoremque bonorum damnati, atque proscripti, qui spem sectans lucri sui, id est, secutus spem æstimationis suæ, bona omnia auctione vendit, et semel infert pecuniam, vel ærario, vel sociis.' Satis obscure. Libenter legerim pro *vendit, emit.* Clarius aliquanto post: 'Sectores autem dicti sunt, qui spem lucri sui secuti, bona condemnatorum semel auctionabantur, proque iis pecunias pensitabant singulis: ac postea compendio suo singulas quasque res pecunia populo venditabant.' Vellem Festi verba superessent, nam Paulus ridicule mutilavit: 'Sectio, persecutio juris. Sectores, et qui secant dicuntur, et qui empta sua persequuntur.' Nonius Marcellus: 'Secare, sequi; unde et sectatores bonorum sectores dicti sunt.' Hinc colligo eum in auctionibus publicis sectorem fuisse, qui bona proscripti vel damnati universa simul et semel suo periculo redimebat, quæ deinde vel sibi retineret, vel per partes venderet ad majus rei familiaris compendium. Dictus *sector*, vel quod commodum suum et lucrum sequeretur, ut volunt illi grammatici; vel potius quod illa damnati vel proscripti bona in partes secaret, et singulis creditoribus singulas partes exsolveret. *Idem.*

Isto loco natus] Vel quod nobilitatem sui generis dedecoraret illa sectionis infamia, vel quod filius esset M. Antonii Cretici, hominis ad perdendam pecuniam geniti, et ipse prætextatus patris sui culpa decoxisset. Indignissimum est autem eum qui ante decoxerit, ad hastam publicam accedere, et fortunæ prioris oblitum, fieri sectorem. Atque hæc a persona Antonii, deinde a Pompeii persona sectionis indignitatem amplificat. *Idem.*

Cap. xxvii. § 66 *Persona de mimo*] Ut mimus personam mutat, modo hunc agens, modo illum; sic tu fortunam mutasti, ex egente repente dives factus. *Manut.*

Argenti] Argentum et aurum pro pateris aureis et argenteis. Quo in genere quanta fuerit Antonii insolentia, videre est apud Plin. xxxiii. 3. *Abram.*

§ 67 *Animal unum*] Legere videtur Fabius, *Quæ si fuit, fuit animal vivum.* Nihil facile mutaverim. *Idem.*

Apothecæ] Vinum aliud erat doliare, aliud diffusum. Cellæ vinariæ sub terra fuerunt, et vinum doliare continebant. Apothecæ autem fuerunt in superiore tabulato, et vinum in amphoras defusum servabant. Jam Noster non cellas vinarias, sed apothecas ait viris nequissimis fuisse condonatas, quia majoris pretii vetustiora fuerunt vina in amphoris et apothecis, quam in doliis cellisque vinariis. *Idem.* Vide Plin. xiv. 21.

Cap. xxviii. § 68 *An tu illa in vestibulo rostra, spolia cum adspexisti*] Alii, *in vestibulo rostra et hostium spolia.* Alii, quod magis placet, *An tu illa vestibula, rostra, spolia.* Majorem enim vim habet oratio si dissoluta fuerit, ut plura conglobari, et quasi in cumulum coacervari videantur; nec moris est oratori, duas tantum voces continuari, nisi vinculo copulentur. *Abram.* Puto Ciceronem scripsisse, *An tu illa in vestibulo rostra, an spolia cum inspexisti.* Græv.

Vestibulo] Vestibulum non fuit, ut aliqui putant, vel ipsa janua, vel arcus januæ præpositus, quasi *προπύλαιον*, aut etiam porticus ante januam; sed Aquilius Gallus apud Gell. Noct. Att. xvi. 5. 'vestibulum esse

dicit non in ipsis ædibus, neque partem ædium, sed locum ante januam domus vacuum, per quem a via aditus, accessusque ad ædes est, cum dextra sinistraque inter januam tectaque, quæ sunt viæ juncta, spatium relinquitur: atque ipsa janua procul a via est, area vacanti intersita.' Vide ibi plura, et Macrob. Saturn. VI. 8. *Idem.*

§ 69 *Stabula*] Loca nequitiæ, meritoria. *Ferrat.*

Suas res] Divortium his plane verbis fiebat: 'Tuas res tibi habeto.' Tum clavibus ademptis mulierem foras exigebat. *Idem.*

§ 70 *Partium*] Cæsaris.

CAP. XXIX. § 71 *Propter libidines*] Quæ te in urbe retinebant. *Manut.*

L. Domitium] Ænobarbum, qui ante bellum civile jussus fuerat Cæsari, Gallias contra senatus auctoritatem obtinenti, succedere. Is, ut scribit Cæsar de Bello Civili lib. III. 'ex castris in montem refugiens, cum vires eum præ lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.' *Idem.*

Itaque] Cum igitur propter timiditatem et libidines Africano bello defuisses, sic apud Cæsarem in contemptum venisti, sic refrixit tua apud illum gratia, ut postquam ex Africa victor rediit, nec ullum locum, dignitatisque aut gratiæ gradum obtineres, nec ullo numero esses, id est, ne numerareris quidem inter ejus amicos. *Abram.*

Testamento] Dicebas te testamento Cæsaris ab eo adoptatum fuisse, ut tu in ejus universa bona succederes. *Idem.* Vide Dion. lib. XLIV.

Appellatus es de pecunia] Intimatum est tibi, ut eam pecuniam solveres, quam debebas pro emptione ab hasta publica, et sectione bonorum Cn. Pompeii. Appellatur debitor de pecunia, cum non solum admonetur ut solvat, sed jam gravioribus verbis ab eo pecuniæ flagitantur et exiguntur. *Abram.*

§ 73 *Tabula*] Qua proscripsit Antonius res suas; ut auctione facta, solveret Cæsari, quod debebat. *Manut.*

§ 74 *Heredes L. Rubrii*] Repetentes ab Antonio bona Rubrii, quæ per fraudem tanquam heres occupaverat. *Idem.*

Decreto Cæsaris] Apud quem de auctione illa questi erant, cum dicerent, velle nonnulla Antonium vendere pro suis, quæ sua non essent, sed ad ipsos tanquam L. Rubrii veros heredes attinerent. *Idem.*

Rudem] Indicem libertatis virgam impolitam; qua donati gladiatores, pugnare amplius non cogebantur. Ea vero donabantur, qui sæpe jam præclare pugnassent. Mordet igitur Antonium, qui, tanquam bonus gladiator, accepta rude, sibi jam non esse pugnandum pro Cæsare constitueret. *Idem.*

CAP. XXX. § 75 *Tuto*] Quod a latronibus, aut a Pompeianis sibi itinere timeret. *Idem.* Profectus in Hispaniam post Cæsarem, constitit Narbone. *Ferrat.*

Patriam repetebant] Si nihil aliud petiissent, quam ut in patriam redirent, et recuperarent rempublicam, non fuisset potior ratio, cur tu contra illos pugnares, quam cæteri, qui duce Cæsare Pompeii partes ejecerant: sed repetebant patrimonium, et ipsam domum paternam, quam tu possidebas. *Abram.*

§ 76 *Et tamen quærebat*] Antonius, qui tam fœde redierat, reditum meum e Græcia, quo post necem Cæsaris proficisci decreveram, jamque iter susceperam, mihi objecit. *Idem.*

Nuper] Quarto Nonas Septembres, ut constat e Philipp. V. 7. Exposuit causam profectionis et reversionis suæ, Philippica prima. *Idem.*

Gallicis] Castrense pedum calceamentum. *Manut.* Atqui miles erat Antonius, et ex Gallia militari habitu redibat Romam. Non hoc igitur no-

tatur in Antonio, quod in itinere sit usus gallicis et lacerna, sed quod iis usus sit, cum urbem ingrederetur, et postea quod iis usus sit, cum prensaret candidatus in municipiis et coloniis. *Græv.*

Lacerna] Humiliorum, quibus toga deesset, vestis. Cicero ad Att. lib. IV. Suetonius in Augusto. *Manut.*

Non rogabatur] Tu consulatum a Cæsare precibus rogabas: nos incolumi rep. petebamus a Galliæ quoque coloniis et municipiis: habebant enim jus suffragii. *Ferrat.*

CAP. XXXI. § 77 *Hora diei decima fere*] Duabus horis ante noctem. Veteres enim diem in partes duodecim dividebant; et non a media nocte, sed a solis ortu horas numerabant. Saxa autem Rubra videntur fuisse viculus uno vel altero distans ab urbe milliari. *Abram.*

Ad eam] Ad Fulviam, quam Antonius, post priorum maritorum necem, duxerat uxorem. *Idem.*

§ 78 *Prædes tuos*] Bona fidejussorum tuorum, sive prædum, qui tuo nomine bona sua obligarant. *Idem.*

Dicacem] Populus ex tua oratione dicteriorum occasionem arripuit, ex amphibologia ambiguoque sensu verborum 'Rei tuæ causa,' quæ tam ad rem familiarem et prædes, quam ad libidines et amorem referri possunt. *Idem.*

CAP. XXXII. § 79 *Impulsus*] Cæsar impulerat, et induxerat Dolabellam, ut consulatum peteret; deinde eluserat, sibi honorem illum usurpaverat. *Ferrat.*

Intervertit] Intervertere est rem alteri promissam ad se transferre, et ita malis artibus impedire, ne ad eum perveniat cui fuerat destinata. *Abram.*

Tu ejus perfidiæ] Tu Cæsari contra fidem datam Dolabellam prodenti assensus es. *Idem.*

§ 81 *Nos enim nuntiationem solum habemus: consules et reliqui magistratus etiam spectionem*] Ex Numæ regis instituto jus nuntiandi augures obtinebant, ut si quid vitii advertissent, comitia prohibere, ne fierent, et jam facta turbare nuntiando possent; idemque legibus XII Tab. cautum est: 'Quæque augur injusta, nefasta, vitiosa, dirave dixerit; irrita, infectaque sunto.' Cuilibet igitur magistratui auspicanti, antequam cum populo egeret, aderat augur, eique in auspicio esse dicebatur; quo auctore, secundumne, an adversum esset augurium, intelligebat magistratus ille, qui comitia populi edixerat. Auguribus autem aliquid nuntiantibus parebatur, etiamsi nihil vidissent, et falsa nuntiarent. Magistratibus data erat per leges facultas servandi de cælo, et obnuntiandi, cautumque ne liceret agere cum populo, quo die de cælo servatum esset. Quamobrem poterant impedire ne haberentur comitia, aut ageretur cum populo, et facere dies nefastos, obnuntiando se illis diebus de cælo esse servaturos. Itaque augures poterant impedire ne haberentur comitia, et jam habita vitiare; quia et ante, et post habita comitia contingebat, ut viderent aliquid, aut audirent. Non tamen ante ipsum diem comitiorum scire poterant, quid aut visuri essent, aut audituri. Solam ergo habebant nuntiationem. Magistratus habebant spectionem, hoc est, jus servandi de cælo, et impediendi ne populus ad comitia vocaretur. Quod apud Festum datur 'auguribus spectio duntaxat,' sic intelligendum videtur: Si augur sit magistratui in auspicio, spectat, non autem nuntiat; in comitiis populi nuntiat, non spectat. Jam et Cicero et Antonius augures erant: hinc est quod ille dicit, *Nos nuntiationem solum, &c.* Ferrat.

Aut id facturum] Vitiaturum, posteaquam facta essent. Infra, 'Confecto negotio, bonus augur, 'Alio die,' inquit.' *Manut.*

§ 82 *Usque ad Idus Martias*] Quibus Cæsar occisus est.

Cap. xxxiii. *Ecce Dolabellæ comitiorum dies*] Cæsar promiserat se prius quam ad bellum Parthicum proficisceretur, effecturum, ut suo ipsius loco consul fieret Dolabella. Cum itaque comitiorum dies appetisset, populum ad ea comitia convocavit, et ex omnibus centuriis, in quas populus universus describebatur, sortitus est unam centuriam, ut ea omnium prima rogaretur suffragium, cujus nomen e sitella primum sortitione eductum exiisset. Quievit Antonius, nec se interposuit, quo minus fieret illa sortitio. Rogatis, exceptis, diribitisque centuriæ prærogativæ suffragiis, Dolabella renuntiatur adeptus prærogativæ suffragium. Tacuit interim Antonius, et ne verbo quidem significavit hujusmodi comitia esse vitiosa. Post prærogativam, prima classis vocatur intra septa, ut ferat suffragium, et, ut fieri solet, rogantur suffragia. Hujus quoque classis voluntate renuntiatur consul Dolabella; quod major pars illarum nonaginta et octo centuriarum, quæ prima classe continentur, ei fuerit suffragata. Sed cum refragarentur aliquot centuriæ, nec solius primæ classis suffragiis legitimus punctorum numerus expleri potuisset, secunda classis vocata est ad ferendum suffragium. Ad cujus rei intelligentiam notandum est, populum omnem in quinque classes, et capite censos fuisse distributum, singulas classes quibusdam centuriis fuisse descriptas, ut centum nonaginta tres essent centuriæ, et prima classis plures, quam cæteræ omnes, sola contineret centurias. Erant enim in prima classe 98. in secunda 22. in tertia 22. in quarta 20. in quinta 30. Reliqui omnes, qui non classibus, sed capite censebantur, in unicam erant redacti centuriam. Quare si prima classis conspirasset, omniumque centuriarum suarum calculo Dolabellam consulem fecisset, necesse non fuisset ad secundam classem procedere. Vide Dion. Hal. lib. iv. *Idem.*

§ 83 *Augur. auguri: consul*] Cæsari, qui augur et consul.

Ne acta Dolabellæ videar convellere] Si enim obnuntiatio tua vim habuit, Dolabella consul fuit vitio creatus; si vitio creatus, non fuit vere consul; si non consul, nihil jure egit et legitima potestate. *Abram.*

Quæ necesse est] Cum respublica istud, quo nunc opprimitur, tuæ dominationis jugum excusserit, emerseritque fluctibus servitutis, necesse est, ut Dolabellæ consulis acta ad augurum consilium deferantur, ut nos qui sumus augures, eane rata esse debeant, an infirma, judicemus. Tunc enim considerabimus quid de tua obnuntiatione statuendum sit, ut si valeat, Dolabella judicetur consul vitiosus; si non valeat, tu ob ementita auspicia damneris. *Idem.*

§ 84 *Si nihil est*] Probare studet, aut nunquam vitiosum, aut vitiosum semper esse consulem Dolabellam: cum Antonius, dum ei fuit inimicus, vitiosum esse; reconciliatus, non esse vitiosum dixerit. *Manut.*

Ad Lupercalia] Ad rem gestam Lupercalibus, id est, decimo quinto Kalendas Martii, quo die juvenes Lycæum Pana venerantes nudi per luxum atque lasciviam currebant. Ovid. Fast. ii. 'Tertia post Idus,' &c. *Abram.*

Cap. xxxiv. § 85 *Sedebat in Rostris*] Priusquam Antonii factum narrat, insolentiam et fastum Cæsaris describit, ut eo scelus Antonii magis exaggeret, quod regem adeo superbum voluerat Romanis imponere. *Abram.*

Coronatus] Duplex corona Cæsari concessa a senatu. Decretum enim ut corona laurea perpetuo uti posset, et ut ludis coronam gemmis auroque præsignem gestaret. Hanc posterio-

rem Lupercalibus videtur habuisse; is enim fuit habitus triumphantium. *Abram.* Non fuit gemmis ornata, sed distincta radiis corona aurea, ut Floro dicitur IV. 2. *Græv.*

Collegam regni] Dictio *regni* abest ab antiquo libro, quam et sensus respuit. Loquitur enim de collegio consulatus, non regni. *Faërnus.* Cum Faërno et Muretus et Lambinus faciunt: quare nolim hic typographos nostros Parisienses ab exemplari Gruteriano deceptos fuisse. *Olivet.*

§ 87 *Non solum de die, sed etiam in diem vivere*] *De die vivere*, est quotidie genio indulgere et epulari. *De die* enim convivia sunt, quæ ante statam cœnæ horam, quæ erat nona, inibantur, quod erat hominum perditorum: illa convivia dicuntur tempestiva. *In diem vivere* est, ut recte exponitur, omnia susque deque facere, nihil divini humanique pensi habere, nec de futuro sollicitum esse, nec de hominum de te judicio. Illud est hominum asotorum, hoc hominum ἀπονενοημένων. Τοῦ *vivere* hic est duplex notio. In ista locutione *de die vivere*, notat *vivere* voluptatibus indulgere, ut in illo Catulli, 'Vivamus, mea Lesbia;' sed in hac *in diem vivere, vivere* est vitam instituere. *Græv.*

Cap. XXXV. § 88 *De quibus rebus*] Cæsar, ut scribit Appianus, quarto post Idus Martias, profecturus erat ad bellum Parthicum: et antequam urbe excederet, consulem suo loco substituere decreverat. Ideoque relaturus erat ad senatum de auspiciis ab Antonio nuntiatis; utrum videlicet obnuntiatio Antonii vim obtineret, et consul vitiosus esset Dolabella. Quærit igitur orator ab Antonio quid egisset; Cæsarine, cui regnum deferre voluerat, repugnare ausus fuisset, an probaturus consulem Dolabellam, quasi salvis auspiciis creatum. Hic est opinor sensus, quanquam alia etiam de re agendum fuerat Idibus Martiis in senatu. Nam, ut scribit Tranquillus cap. 79. 'Proximo senatu percrebuit fama L. Cottam quindecimvirum sententiam dicturum, ut quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos nisi a rege non posse vinci, Cæsar rex appellaretur.' Quæ suspicio Cæsari necem maturavit, ut Appianus, Dio, Plutarchus litteris prodiderunt. 'Quæro tum tu quid egisses?' Eum sine dubio regem esse creandum censuisses, cui jam imposueras diadema. Sed prior explanatio magis ad rem. *Abram.*

Num etiam] Dolabella statim post necem Cæsaris, non expectato senatus decreto de auspiciis, consulatum invasit, et paulo post Antonius reconciliatus Dolabellæ. Obiter igitur objicit inconstantiam, quia quem vivo Cæsare vitiosum esse consulem dixerat, eum post Cæsaris necem, tanquam salvis auspiciis creatum in consortium consulatus admisit. *Idem.*

Prævertendum est] Sensus: Incidi in id tempus de quo prius mihi loquendum est, quam de iis rebus de quibus cœperam loqui. *Faërn.*

§ 89 *Illis in Capitolio liberatoribus*] Bruto, cæterisque qui a reipublicæ cervicibus jugum servile dejecerant, quique cæde peracta in Capitolium, tanquam Deos comprecaturi, concesserant, ibique diem illum noctemque exegerunt. Ad quos accesserunt cum alii, tum ipse Cicero, ut cum illis agerent de republica. *Idem.*

Cap. XXXVI. § 90 *Per obsidem puerum nobilem M. Antonii filium, M. Bambalionis nepotem*] Peracto S. C. de oblivione injuriarum in æde Telluris, invitati sunt Cæsaris percussores, ut e Capitolio descenderent. Illi cum etiam tum sibi a Lepido et Antonio metuerent, non ausi vitam illis committere, obsides ab eis petierunt. Dedit Antonius filium suum, quem ex Fadii Bambalionis libertini hominis filia susceperat. *Abram.* Auctor

est Faërnus non legi in Vaticano *M. Antonii filium,* ideoque illas voces delevi, eumque secuti sunt Lambinus et Manutius; retinuit tamen eas Muretus. Glossam esse, quæ adscripta fuerit margini, qua magister exposuit, quis esset nobilis puer M. Bambalionis nepos, nemini potest obscurum esse, qui attentius ista legit. Nobilem puerum dixit εἰρωνικῶς, cum eum vocat *Bambalionis nepotem.* Nam Antonii erant sane nobiles, itaque hic parum facit ad Ciceronis mentem, si addatur 'Antonii filius.' Nullus autem tum erat qui salsum illud dictum, 'nobilis puer M. Bambalionis nepos,' non intelligeret, esse 'M. Antonii filium:' quod si addatur, hebescit acumen, quo vult ferire Antonium. *Græv.*

Non diuturnus] Alii legunt *non diuturni magister officii.* Idem sensus est. Quia qui sola pœnæ formidine bene faciunt, sublato metu ad priora studia revolvuntur. *Abram.*

Me quidem dissentiente] Duplex sensus esse potest: vel enim dissentiebat ab aliis Cicero, quod aliis Antonium optimum putantibus, ipse ne bonum quidem putaret, sed eum crederet sublato metu, primo quoque tempore ad suos mores et improbitatem esse rediturum; vel quod aliis Antonium funeri Cæsaris præficientibus, ipse præficiendum non putaret. *Idem.*

§ 91 *Tua illa pulchra laudatio*] Ironice pulchram appellat laudationem Antonii, quæ revera perniciosa fuit reipublicæ. Ea funebri oratione tria præstitit Antonius: 1. Laudavit Cæsarem, et cum Alexandro Macedone comparavit, ut scribit Appianus. 2. Interitum Cæsaris miserabiliter deflevit. 3. Multitudinem contra percussores Cæsaris excitavit. Plebs ita subjectis iracundiæ facibus exarsit, ut Cæsaris corpus in forum detulerit; deinde structo a septis, subselliis, et tribunalibus rogo, combusserit; tandem raptis e rogo torribus, ad percussorum reliquorumque senatorum ædes accurrerit, ut eas incenderet. Quo in tumultu L. Bellieni domus deflagravit. Laudationem Cæsaris funebrem ab Antonio dictam refert Dio l. XLIV. et Appianus l. II. exeunte de bellis civilibus. *Idem.*

Propter proximum dictatorem] Videbatur enim Antonius odio Cæsaris, qui proxime dictator fuerat, omnem regni metum sustulisse, sanciens ne quis in posterum dictator diceretur. *Idem.*

§ 92 *Veniebant*] Vendebantur.

Civitas] Siculis. Vide ad Atticum XIV. 12.

CAP. XXXVII. § 93 *Tabulis*] Cæsaris. Vide Philipp. I.

Quorum] Eorum, qui pro Pompeio contra Cæsarem pugnarant. *Manut.*

§ 94 *Massiliensibus*] De Cæsaris in eos odio, vide de Offic. II. 8.

Compellarat] Appellarat de pecunia Cæsar Deiotarum, cum in ejus domum hospitio exceptus est. *Abram.*

Computarat] Supputarat, subductisque rationibus omnibus summam fecerat ejus pecuniæ, quæ ex tota Deiotari tetrarchia corradi potuit, ut eam omnem imperaret. *Idem.*

§ 95 *In gynæceo*] Id est, cum Fulvia. Nam gynæceum locus erat in ædibus, ubi mulieres habitabant. *Manut.*

§ 96 *Ne iste quidem*] Suspicatur Manutius insinuari Sextum Clodium scribam, quem Antonius ab exilio revocarat, ut hac ipsa oratione superius cap. 4. diximus: qui fortasse Antonium et Fulviam scribendis illis legibus et immunitatum tabulis adjuvabat, ut olim P. Clodio præsto fuerat legibus scribundis, ut dicitur pro Domo. *Abram.*

Ille vir fuit] Deiotarus fortiter et generose, ut virum decebat, se gessit: nos vero pusillanimes sumus, qui cum oderimus Cæsarem aucto-

rem, ejusdem acta et leges defendimus, timentes eorum offensionem, quibus Cæsar vivus aliqua beneficia promiserat. *Idem.*

Cap. xxxviii. § 97 *Quid ego de commentariis*] Senatus pacis et concordiæ causa Cæsaris acta servanda esse decreverat, id est, statuerat ut nihil de actis Cæsaris mutaretur, sed singulis magistratus, beneficia, provinciæ darentur, quos Cæsar vivus singulis contulisset. Necato Cæsare, Calpurnia conjux, quatuor talentorum millia, et mariti libellos sive commentarios diurnos ab ipso memoriæ causa conscriptos ad Antonium detulit. Is arrepta occasione beneficia, magistratus, provincias, immunitates vendidit, adulteratis Cæsaris commentariis ad libidinem, quasi quæ faceret e Cæsaris memoriali peterentur. Ad hæc nunc orator delabitur. *Idem.*

Quorum etiam imitatores sunt] Tanta subjiciendorum adulterandorumque licentia per te inducta est, ut non tu solum, sed alii quoque exscribant, vel potius imitentur, quæ deinde publice venditent, ut vendi solent ii libelli, quibus futura proximorum gladiatorum pugna, et singulorum parium compositio describitur. *Idem.*

§ 98 *Patrui*] De quo, supra, c. 23.

Risus hominum, et querelas] Ridebant eum, qui fuisset infamia notatus, censuram petere, cujus est de moribus civium judicare. Querebantur tantam esse M. Antonii impietatem, ut patruum suum omnibus ridendum exponeret. *Abram.*

§ 99 *Cur autem ea comitia*] Antonius, ut videtur, censoria comitia indixerat, sed illucescente die vel non accessit omnino, vel cum accessisset, repente comitia dimisit, quod tribunus plebis nescio quis fulmen sinistrum nuntiabat. *Idem.*

In septemviratu] Cum dividendo militibus agro Campano et Leontino, septemviros, omisso patruo, præfecisti. Phil. vi. et viii. *Manut.*

Intervenit] Pecuniam petivit. Vide Turneb. Advers. iv. 2.

Ne salvo capite] Videtur reddere rationem cur patruum suum destituerit Antonius. Quia si eum septemvirum creare voluisset, prius de restituendo patruo legem ferre debuisset: neque enim qui integri capitis et existimationis non erat ob damnationem, is poterat fieri septemvir, aut ad ullum vel magistratum, vel sacerdotium promoveri. At metuebat Antonius, ne salvo patrui capite, id est, patruo in integrum restituto, debitam ei pecuniam negare non posset. *Abram.*

Sororem] Patruelem.

Alia conditione] Ante repudium uxoris, circumspecta alia uxore, quam duceret, nimirum Fulvia. *Græv.*

Sedente patruo] C. Antonius forte Romæ aderat, quamvis non esset lege restitutus; legibus inter arma civilia silentibus. *Ferrat.*

Cap. xxxix. § 100 *Quæ tua fuit cognitio*] Cur tu nova Cæsaris acta profers? Ad te non pertinet ista cognitio. Cum consilio senatorum cognosci oportebat. Id enim placuerat. *Manut.*

Capuam] Antonius, ut veteranorum animos sibi magis obligaret, Capuanorum agros illis assignare voluerat, et novam coloniam eo transcribere: eoque profectus erat, ut agros divideret: sed illi coloni veteres obstiterunt, necemque pene intulerunt. Eam ob causam Capuanis minitabatur. *Abram.*

§ 101 *Medico . . . quasi*] Auctoritate codicis Vaticani Muretus edidit, *Medico tria millia jugerum: quid, si te sanum fecisset? Rhetori duo: quid, si te disertum facere potuisset?* Quod equidem miror ab erudito Grævio fuisse prætermissum, cum ejus codicis auctoritatem, et Mureti editionem ab illo expressam, ipse agnove-

rit, et de Grutero, quod eam neglexerit, merito sit conquestus. 'Non enim facile crediderit quisquam,' inquit Muretus, 'quam multa in Philippicis mutila, quam multa temere addita, quam multa corrupta ac depravata legerentur in omnibus aliis libris, quæ hujus ope expleta, refecta, sanata, et integritati suæ restituta sunt. Librum autem ipsum credo equidem ante hos septingentos annos exaratum esse. Quod et ipsa litterarum conformatio ostendit plerisque locis gemina ei quæ in Pandectis Florentinis, et in Terentio Petri Bembi visitur: et scribendi ratio, quam ὀρθογραφίαν vocant, eadem plane quæ in iis, quos modo nominavi, libris, et præterea in antiquissimo illo epistolarum Ciceronis, cujus exemplum abhinc triennium divulgavit P. Victorius.' Parisiis prodiit Mureti editio, anno 1562. Titulus: 'M. T. Ciceronis Philippicæ, a M. Ant. Mureto ad optimum et vetustissimum exemplar tam multis locis emendatæ, ut nunc primum editæ videri queant.' *Olivet.*

Cap. xl. § 102 *Aratrum*] Vide, quæ Turnebus de coloniis deducendis affert Advers. iv. 11.

§ 103 *Et, si ab hasta*] Anticipatione rhetorica eludit responsionem Antonii. Respondebis fortasse fundum Varronis, quod secutus esset partes Pompeianas, subjectum fuisse hastæ, et voci præconis, a Cæsare, qui suorum inimicorum bona proscripsit; te autem emisse, et adeo jure possidere. Quem fundum, si tu ab hasta Cæsaris emisti, concedo te jure possidere, et valere hastam debere confiteor. *Abram.*

Modo Cæsaris] Jocatur in tabularum nomine, et ab auctionariis ad eas transit, in quibus pecunia ad ædem Opis deposita a Cæsare patebat: quæ si valerent, Antonius ejus a se dissipatæ pecuniæ rationem reddere cogeretur. *Manut.*

Misisse dicis Alexandriam] Alia responsio M. Antonii, quam tribus rationibus confutat. Ironice, qua figura summam Antonii cupiditatem exaggerat. Quasi dicat, Adeone cæcus avaritia et cupiditate rapiebaris, adeone bonis civium inhiabas, ut magnum tibi et difficile videretur expectare, dum Cæsar ad urbem accederet, et inimicorum suorum bona subjiceret publicæ auctioni? *Abram.*

Cap. xli. § 104 *Ab hora tertia bibebatur*] Cum hora nona initium esset cœnæ. *Manut.*

Quam dispari domino] Vide de Offic. i. 39.

Cap. xlii. § 107 *Interea*] Post C. Cæsaris necem nescio quis in C. Marii nomen invasit, et rudem plebeculam concitavit in senatum: plebsque, ut scribit Suetonius in Julio cap. 85. 'solidam columnam prope 20. pedum lapidis Numidici in foro statuit, scripsitque 'Parenti Patriæ.' Apud eam longo tempore sacrificare, vota suscipere, controversias quasdam interposito per Cæsarem jurejurando distrahere perseveravit.' Antonius uncum impegit illi Pseudo-Mario, eumque in vinculis jugulavit. Quo facto vocatus in odium multitudinis concitatæ, in hoc rerum rumore discessit ex urbe, veteranorum colonias nuper a Cæsare deductas obiturus, sive ut eorum animos sibi conciliaret, sive ut caput suum præsenti periculo multitudinisque furori subduceret. Sed absente Antonio, et colonias lustrante, 'cum,' ut dicitur Phil. i. 'serperet in urbe infinitum malum, idque manaret in dies latius, iidemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant, et quotidie magis magisque perditi homines cum sui similibus servis, tectis ac templis urbis minarentur, talis animadversio fuit Dolabellæ cum in audaces sceleratosque servos, tum in impuros ac nefarios liberos,' ut servos nonnullos in crucem egerit,

liberos de saxo Tarpeio dejecerit; 'talisque eversio illius execratæ columnæ,' ut locum illum sternendum locarit, ne quod extaret columnæ vestigium, de quo Epist. ad Att. XIV. 17. et 18. *Abram.*

Metum credo valuisse et arma] Frigida excusatio. Dolabellam videri vult non pecunia corruptum, sed metu et armis a republica bene gerenda deterritum, postquam Antonius ex illa sua peregrinatione stipatus armatis ad urbem accessit. Non metus valuit, sed avaritia, ut aperte Epist. ad Attic. XIV. 22. *Idem.*

§ 109 *Numerum annorum provinciis prorogavit*] Prætoriis annum, consularibus biennium Cæsar dederat, ut Phil. I. Antonius lege tribunitia, ut in Phil. V. ostenditur, prætoriis biennium, consularibus sexennium dedit. *Manut.*

In hortos Pompeii] Suburbanos, quos tunc Antonius tenebat ab hasta emptos. *Idem.*

In villam Scipionis] In Tiburte, ipsam quoque ab hasta emptam, in qua septemdecim dies, quæ in Ciceronem in senatu diceret, commentatus est. Philipp. V. *Idem.*

CAP. XLIII. § 110 *Quem is majorem honorem consecutus erat*] A senatu. Suetonius: 'Ampliora humano fastigio sibi decerni passus est, ferculum circensi pompa, templa, aras, simulacra juxta Deos, pulvinar, flaminem, Lupercos.' *Idem.*

Fastigium] Tectum fastigiatum, quod solis templis imponebatur, cum aliarum ædium tecta essent plana. Græcis etiam ἀέτωμα dicitur. Itaque cum Cæsaris domui fastigium decerneretur, divini ei honores decernebantur, significabaturque Cæsarem præsens numen esse habendum, et ejus domum esse templum. *Græv.*

Est ergo flamen] Summa cum indignatione Antonium invadit, qui Cæsari tam abjecte fuerat adulatus, ut etiam sacerdotium ejus honori dicatum ambiverit. Videtur autem Antonius id sacerdotium Cæsare vivo petiisse, atque etiam impetrasse; sed post necem Cæsaris, quæ priusquam Antonius flamen inauguraretur, obtigerat, inaugurari noluisse. *Idem.*

Quæro deinceps] Legem tulerat Antonius, ut ad illos dies quatuor, quibus ludi Romani celebrantur in circo, quintus dies in honorem Cæsaris adderetur, ejusque pulvinar et simulacrum cum cæteris Deorum simulacris pompa ferretur. Sed post Cæsaris necem consul Antonius passus non est post quatuor dies ludorum Romanorum quicquam in honorem Cæsaris addi, ejusque simulacrum tanquam numinis alicujus in pompa deferri. Ne tamen omnem mortui memoriam obliterasse videretur, Cæsaris nomine supplicationem instituit: quod Cicero reprehendit, docetque religionem non tantum pulvinaribus et ludis, sed etiam indicta supplicatione violari. *Abram.*

Hodiernus dies] Oratio hæc ita scripta est, quasi habita fuerit duodecimo Kalendas Octobres, postridie quam in ipsum absentem invectus fuerat Antonius: qui dies in Kalendario, quod Manutii descripserunt, quintus ludorum Romanorum in circo signatus est. *Idem.*

Cur non sumus prætextati] Nondum tributus erat ille dies Cæsari; tributum post ea veteres dierum fasti demonstrant. *Manut.*

§ 111 *Apertiorem*] Jocus ex ambiguo, quo carpit corporis nuditatem, cum perspicuitatem orationis laudare videatur. *Abram.*

Pectus vidimus] Lupercus enim concionatus est. Supra. *Manut.*

CAP. XLIV. § 113 *Tertiam pensionem*] Mortem tuam: cum duas jam persolverit, interfectis ejus viris, P. Clodio, et C. Curione. *Idem.*

CAP. XLV. § 115 *Gustatum*] Vulgo *gustum.* Sed *gustatum* ex Vaticano ediderunt Faërnus, Muretus, Ma-

nutius, Lambinus. Quod hic fuit a Grævio annotatum. Nec vero *gustum* alicubi dixit Cicero, nisi fidem habeas editionibus non optimis. Certe *gustatum* dixit de Oratore III. 25. de Nat. Deor. II. 56. 63. De Senect. 15. *Olivet.*

IN M. ANTONIUM
PHILIPPICA III.

CAP. I. § 2 *Facturos*] Relaturos esse ad senatum, ut hostis judicetur Antonius, et illi bellum indicatur. *Ferrat.*

§ 3 *Privatis consiliis*] Cæsaris Octaviani, atque etiam D. Bruti. *Manut.* Vide Fam. XII. 7.

CAP. II. *Pene potius puer*] Annos natus XIX, ut scripsit Velleius, ad remp. defendendam, Antoniique conatus reprimendos Octavianus accessit. *Manut.*

CAP. IV. § 8 *Recens edictum D. Bruti*] Cujus etiam mentio fit ad Fam. lib. XI. ep. 6. *Idem.*

§ 9 *Antonio senatum habenti*] Nonnullis videbitur, atque haud scio an multis, esse erratum in hac voce *habenti*, et scribendum fuisse, ut Lambinus corrigebat, *habente*, cum sit casus, quem grammatici vocant absolutum; atque hoc velit orator, in consilio regis non stetisse barbaros armatos, ut in curia stabant, 'habente' senatum Antonio. Fateor ita potuisse Ciceronem scribere, sic tamen ut negem, pravum esse quod editum est: hic enim 'Antonio' non est sexti casus, sed tertii. Opportune animadvertit Fr. Sanctius, Minerv. II. 4. nullam esse orationem, cui constructæ atque perfectæ, dativus supervenire non possit, designans personam, ad quam id spectet, quod oratione exprimitur. Sic, 'non omnibus dormio,' 'mihi peccat,' et similia. *Olivet.*

Ementitis auspiciis vitiosum] Vide Philipp. II. cap. 33.

§ 10 *Quasilla*] Cum ostendere vellet, Antonium usque eo sordidum esse, ut omnium rerum publicarum domesticum mercatum institueret, eique Fulviam uxorem præficeret, ut ejus sordes non modo re, sed etiam verbo exprimeret, 'inter quasilla' dixit; quo quid sordidius? 'Talassionem in nuptiis Varro ait signum esse lanificii; Talassionem enim *quasillum* vocabant; qui alio modo appellatur calathus, vas utique lanificiis aptum.' Hæc Sex. Pompeius: at Priscianus, l. III. 'Pauca inveniuntur diminutiva, quæ non servent genera primitivorum: ut hæc rana, hic ranunculus; hic qualus, hoc quasillum.' Quod si cui magis arriserit *inter quasillos appendebatur*, non pugnabo; præsertim cum et apud Catonem semper hoc vocabulum virile sit. *Ferrat.*

§ 11 *Sacrificiis*] Consules in provincias profecturi, et sacrificia prius faciebant, et vota nuncupabant; quæ, cum rediissent, bene gesta republica solvebant. *Manut.*

Quæ nunquam solveret] Non enim ei, quæ cogitat, prospere succedent. *Idem.*

CAP. VI. § 15 *Cujus natura pater*] Adoptatus fuerat ab avo materno C. Cæsare. Pater autem illius, Cn. Octavius, decedens ex Macedonia, quam post præturam administraverat, ad petendum consulatum, mortuus fue-

rat. Sueton. *Idem.*

Aricina] M. Attius Balbus, Attiæ pater, ex Julia erat, Aricinus genere, licet non Ariciæ natus. Aricia porro distabat ab Urbe ad decimum lapidem. *M. Ant. Ferr.*

Trallianam] Tralles, urbs Lydiæ; Ephesus in Ionia. *Idem.*

§ 16 *Voconiæ*] Voconius et Scatinius, tribuni plebis, legibus quas tulerunt celebres, erant Aricini. *Idem.*

Tusculanum] Quam tu dixisti, M. Fadii, libertini hominis, filiam. Vide Philipp. II. *Manut.*

Qui propter hæsitantiam linguæ, stuporemque cordis] Bambalio dictus ἀπὸ τοῦ βαμβάλειν, quod est, τοῖς χείλεσι τρέμειν: et βάμβαλον Phryges pudendam corporis partem vocant. Quæ legimus apud Hesychium. *Idem.* Nimirum Bambalio est Balbus, homo hæsitantis linguæ, ψελλιστής. *Græv.*

Tuditanus] De quo Valerius Max. VII. 8.

§ 17 *Aricina natus*] Vulgo *Julia natus.* Ita plane scriptum est in optimo libro, cujus auctoritas apud me quidem longe plurimum valet. Neque tamen rationem ullam dispicere possum, qua hanc scripturam tuear. Octavianus enim, de cujus nobilitate hic agitur, non Juliam, sed Attiam, ut notum est, matrem habuit. Itaque aut *Juliæ nepos;* aut, ut Ferrario visum est, *Julia natus;* aut, quod mihi aliquando in mentem venerat, *Julia prognatus* legendum videretur. Verum enimvero totam rem accuratius consideranti ita optime et facillime purgari videtur locus hic posse, si pro *natus* legamus *nata.* Quo autem argumento movear, ut ita credam, ex his quæ subjiciam intelligetur. Octaviano ignobilitatem objecerat Antonius: eam Cicero modis omnibus removere conatur, atque ostendere, Octavianum neque paterna, neque materna stirpe, ignobilem esse. Ad paternam quod attinet, patres Octavianus habuit duos; natura C. Octavium, adoptione Cæsarem. Ab hoc quidem posteriore ignobilis haberi non potèrat; quid enim Cæsare nobilius? Itaque hoc primo argumento Cicero utitur; idque, quia satis per se notum erat, uno verbo concludit, cum ait, 'ignobilitatem objicit C. Cæsaris filio.' Sed et priorem illum nobilem fuisse confirmat ex eo, quod, si vita suppeditasset, consul erat futurus. Quod et Suetonius testatur his verbis: 'Decedens Macedonia, prius quam confiteri se candidatum consulatus posset, morte obiit repentina.' Inde transit Cicero ad matrem Octaviani, eamque nullo modo ignobilem fuisse confirmat. Exagitaverat eam Antonius, primum ut Aricinam: hoc repellit Cicero, primum ita, ut municipium illud honestissimum esse, semperque fuisse doceat, neque ulla re inferius Tusculo, unde ipse Antonius uxorem habuerit Fadiam. Ad postremum etiam addit, L. Philippum, et C. Marcellum, clarissimos viros, illum Aricinam uxorem, hunc Aricina natam habere. Ac ne quis putaret Attiam in municipio suo ignobilem fuisse, docet, eam quoque utraque stirpe nobilem esse; natam enim patre quidem, non Bambalione quopiam, aut divisore, sed M. Attio Balbo, homine prætorio; matre vero Julia, C. Julii Cæsaris sorore, id est, ex eadem gente, ex qua matrem suam esse gloriaretur Antonius. Addit et alia, sed quæ necesse non sit persequi: hoc enim tantum docere volui, cum de Attia hic agatur, *nata*, non *natus*, legendum videri. *Muret.* Non video causam, cur rejiciamus, quod in pluribus libris legimus, *ut is tibi Aricina natus ignobilis videatur.* M. Antonius dixerat 'Aricina mater,' ut clare Servius ad Æneid. v. istum versum, 'Alter Atis, genus unde Atii duxere Latini,' observat; 'propter Atiam dicit, matrem Augusti, de qua Anto-

nius dicit, Aricina mater,' quod hausit ex hoc istius orationis capite Servius. Cicero dicit, Licet sit mater Octaviani Aricina, (quamvis vere non fuerit Aricina, sed paternum tantum Atiæ genus sit Aricinum) cur tamen tibi is, qui ex hac Aricina, ut tu ais, natus est, ignobilis videatur, cum tuum maternum genus sit ejusdem originis, quæ est hujus Aricinæ, nimirum Julium? Sequentia lectionem istam afferunt: *L. Philippus qui habet uxorem Aricinam*, quæ est mater Octaviani, *et C. Marcellus, qui Aricinæ filiam*, quæ est Octaviani soror; ut non videam cur ita hic hæsitarent viri docti. *Græv.* Hic a cæteris omnibus, duce uno Grævio, discessi. *Oliv.*

Cap. vii. *Compellat edicto*] Carpit eum, et vituperat. *Manut.*

Cap. viii. § 20 *Per Gallorum cuniculum*] Occulte, quasi per Gallorum cuniculum, cum in Capitolium noctu per cuniculum ascendentes proditi sunt ab anseribus. *Idem.* Gallorum, ut videtur, cuniculum, appellat meatum, per quem Galli in Capitolium introierant, cum sunt a Manlio deturbati. Rem narrat Livius, lib. v. cap. 47. *Anon.*

Cap. ix. § 22 *Nulla contumelia est, quam facit dignus*] M. Antonii triumviri sententia, quam reprehendit Cicero, quid significet, curve illam Cicero reprehenderit, alterum jam seculum agitur, ex quo in quæstione fuit. Vexillum errandi, inquit J. F. Gronovius, omnibus sustulit Quintilianus, Instit. lib. ix. cap. 3. Deinde postquam recensuit Hadriani Cardinalis, Erasmi, Jul. Scaligeri, Camerarii, Turnebi, Rami, Mureti, Barrienti, Strebæi, Gifanii, Scip. Gentilis, Schotti, Scioppii, Salmasii de isto loco sententias, suam subjicit. Quæ omnia, si eo animo es, lege apud ipsum, Observat. lib. iii. cap. 8.

§ 23 *L. Cassio*] Fratri C. Cassii, qui Cæsarem occiderat. *Manut.*

De cujus honore extraordinario] Vere dicit; nam postea Lepidum ornatum esse summis honoribus a senatu indicat epistola ad eum, lib. x. Fam. *Manut.*

De supplicatione] Lepidi.

§ 24 *Per discessionem*] Serius enim res confecta esset, si, ut mos erat, singuli senatores sententiam dixissent. *Manut.*

Cap. x. *Vespertina*] S. C. ante ortum, aut post occasum solis facta, rata non fuisse docet M. Varro apud Gellium. *Ferrat.*

Divina vero opportunitas] Jocatur: id est, minime divina, sed vitio et arte facta, ut, quæ cuique apta esset, ea cuique obveniret. *Manut.*

§ 25 *Consulum*] Designatorum.

§ 26 *Sors divina*] Et hic jocatur in sortem vitio factam. *Manut.*

Cap. xi. § 29 *Quæ tamen ipsa non tulimus*] Jugum servitutis, occiso tyranno, dejecimus. *Idem.*

Cap. xii. § 30 *Posset*] Jure. *Idem.*

Ex funere] Cum Cæsarem funebri laudans oratione, populum cum facibus impulit ad domos Cassii et Bruti. *Idem.* Vide Philipp. ii.

§ 31 *Lucium fratrem*] Natu minimum ex tribus. Fuerat autem tribunus pl. eodem anno, quo et consul Marcus, et prætor Caius. *Idem.*

Ex mirmillone] Ex gladiatore. Gladiatorum nomina fuere, retiarii, mirmillones, Thraces, secutores. Pugnaverat Lucius in Asia mirmillo cum Thrace; hæc enim duo genera componi solere, ostendit ille versus Ausonii: 'Quis mirmilloni componitur æquimanus? Thrax.' Vide Phil. v. vi. vii. *Idem.*

Cap. xiii. § 32 *Nomen*] Vict. Lamb. *numen.*

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA IV.

ARGUMENTUM.—Exponit in concione, quæ acta sint in senatu: Cæsarem et D. Brutum effert laudibus: populum ad libertatem cohortatur. *Manut.*

Obscurum in hac oratione nihil est; nihil, quod possit lectorem retardare, modo Latine sciat, neque ignoret qua de re agatur.

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA V.

CAP. I. § 1 *Qui primus*] Q. Fufius Calenus, socer Pansæ, et procurator Antonii. *Ferrat.*

CAP. II. § 5 *Cotylam*] L. Varium Cotylam, ædilicium, qui tum affuit in senatu; postea profectus est Mutinam ad Antonium, eumque legatum ad senatum Antonius remisit. Infra Phil. VIII. *Manut.*

Consulares] Consulatum gesserat Calenus cum Vatinio. *Idem.*

Pecuniam .... equitatum] Quibus abundabat Gallia ulterior. *Ferrat.*

CAP. III. § 7 *Ille paludes*] Suetonius: 'Siccare Pontinas paludes, emittere Fucinum lacum, viam munire a mari supero per Apennini dorsum ad Tiberim usque, talia agentem, atque meditantem, mors prævenit.' *Manut.*

Siccare] Ut augeret patrimonium populi Romani. *Idem.*

Sine collegis] Agit, et interpretatur. *Idem.*

§ 8 *In forum insinuandi*] Omnes enim aditus Antonius clauserat, ne cui obnunciare, aut intercedere liceret. Reprehenditur, ut per vim lata lex de dividendis agris a septemviris; quam postea sustulit senatus. Phil. VI. et XI. *Idem.*

§ 9 *Vitiosum*] Vitio creatus. Dictum supra.

CAP. IV. *Septis revulsis*] Nam et in foro, dum habebantur comitia, septa quædam erant, quo introvocabantur tribus suffragium laturæ: ita vero ea septa disposuerat Antonius, ut omnes aditus occuparent. *Ferrat.*

§ 11 *Falsis perscriptionibus*] In tabulis, quæ erant ad ædem Opis, quantum cuique pecuniæ Cæsar dari voluisset, perscripsit, cum id non esset in commentariis Cæsaris; eaque pecunia collegam suum Dolabellam corrupit; ut ad Att. lib. XIV. sæpius. Ad Fam. lib. XII. ep. 1. *Manut.*

Sibi felicior, quam viris] Diximus jam, occisos esse duos Fulviæ viros, Clodium et Curionem. *Idem.*

CAP. V. § 12 *Alaudas*] Vide Philipp. I. cap. 8.

§ 13 *Notatio judicum*] Quid sit 'notatio,' docet auctor ad Herennium: 'Notatio est cum alicujus natura certis describitur signis.' Inde facile

quoque colligi potest, quid sit in præcedentibus 'judicum forma.' *Græv.*

§ 14 *Palliati*] Athenis; 'togati,' Romæ. *Manut.*

Antiquissimas leges] Quæ vetant, qui Areopagita sit, in alia civitate judicem esse. *Idem.*

Periculum fortunæ quotidie faciat] Alludit ad aleatorem, qui in alea singulis momentis periculum fortunæ subit. *Beroald.*

Cap. vi. § 15 *Socios ad epulas*] Voces illas recidunt Faërnus, Muretus, Manutius, Lambinus.

§ 18 *Lecticæ*] Scutis refertæ. *M. Ant. Ferrat.*

Cap. vii. § 19 *De supplicatione*] Ad mortui Cæsaris honorem. Phil. i. *Manut.*

Hanc consuetudinem] Inductam a L. Pisone Kalendis Sext. ut infra, et Phil. i. et ad Fam. lib. xii. ep. 2. *Idem.*

§ 20 *Mylasis depugnarat*] Pro, fortiter pugnavit. Laudare videtur Lucium, sed vituperat; occidit enim sine causa comitem, et familiarem suum. Mylasa, neutri generis, ut Artaxata, Tigranocerta, Ecbatana, Comana, Alabanda, Hierosolyma. Urbs Asiæ fuit in Caria. *Idem.*

Cap. ix. § 23 *Nuntio audito*] De quarta legione. Vide Philipp. iii.

§ 24 *Solemnibus*] Philipp. iii.

Cap. xii. § 31 *Præter Galliam*] In Gallia non poterat delectus haberi, quia in illa cum suis copiis erat Antonius et Brutus. *Græv.*

§ 32 *Ad cujusque opinionem distributæ*] Magni apud me, et esse debet apud omnes, veterum librorum auctoritas: verumtamen sic ab his omnibus, hoc quidem in loco, dissentire cogor, ut conjectura mea vehementer delecter, quippe quæ nec ab antiquis litterarum vestigiis discedat longius, et mentem Ciceronis, nisi fallor, attingat. Quis enim non videt, sententiam effici meliorem, si legatur *optionem*, quam si *opinionem?* cum præsertim sequentium verborum, quæ ex Antonii recitantur epistola, testimonio comprobetur: 'Quid concupiscas, tu videris; quod concupiveris, certe habebis.' Hæc quidem 'optio' est, non 'opinio,' ut etiam paulo post, 'libidini cujusque nos ita addixit.' Itaque, suffragante sententia, *optionem* retineo libenter, ut sincerum; *opinionem*, opinione mea depravatum, rejiciendum puto. *Manut.*

§ 34 *Quod retulistis*] Alii, *quoad.* Id est, ad omnia quæ retulistis. *Idem.*

Cap. xiv. § 38 *M. Lepido*] Citerioris Hispaniæ proconsuli, in quam tamen nondum pervenerat, sed in Gallia Narbonensi, cognita reipublicæ perturbatione, morabatur. *Idem.*

§ 39 *Cum bellum civile maximum esset*] Post interitum Cæsaris, pugnante Sex. Pompeio in Hispania cum Cæsaris prætoribus. *Idem.*

Cap. xviii. § 51 *Promitto, recipio, spondeo*] Expressit hæc ab eo vel odium in Antonium, vel studium erga remp. Promittere autem de altero, præsertim de adolescente, perpetuam in recta laudabilique ratione voluntatem, cujus prudentiæ fuerit, haud ita multo post Cicero ipse sensit. Scripsit enim ad M. Brutum, 'Maximo, cum hæc scribebam, afficiebar dolore, quod, cum me pro adolescente, ac pene puero, resp. accepisset vadem, vix videbar, quod promiseram, præstare posse.' *Idem.*

Cap. xix. § 53 *Satis est nominari*] In hoc honor est. Magistratus ei nunc quidem non tribuitur. *Idem.*

Cæsaris, pontificis] Videtur deesse, 'voluntatem secuti sint.' *Idem.*

Secunda, XXXV] Sive, *secunda, trigesima quinta.* Quin etiam addidit conjunctionem Muretus, *secunda, et trigesima quinta:* hæ scilicet legiones, ut observat Manutius, cum Antonio de quatuor Macedonicis remanserant: ex iis tamen ipsis milites multi

ad Pansam Hirtiumque consules venerant. Propterea dixit Cicero, Phil. III. cap. 12. 'In Galliam mutilatum ducit exercitum.' *Oliv.*

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA VI.

ARGUM.—Kalendis Januariis, quo die habita est superior oratio, nihil senatus decrevit; ne postridie quidem, intercedente Salvio tribuno. Itaque III Non. Januar. factum est S.C. de legatis ad Antonium mittendis Pisone, Philippo, et Sulpicio consularibus. Eodem die productus ad populum Cicero ab Apuleio tribuno, quid actum sit in senatu exponit, quid sperare liceat, et ad libertatem conservandam hortatur. *Ferrat.*

CAP. I. § 3 *Discessio*] Postquam consulares, et principes senatus dixerant sententias, ut res transigi posset, reliqui patres discedentes in dexteram aut sinistram partem, ostendebant cui sententiæ adhærerent. *Ferrat.*

Nescio qua objecta re] Res ea quæ fuerit, quia senatus dignitatis rationem habet, significandum non putat. Fuit enim, ut ex Appiano cognoscitur, matris Antonii, uxoris, filii, amicorum, nocturna deprecatio. *Manut.*

CAP. III. § 9 *Horam eximere nullam in tali cive liberando sine scelere non possumus*] Sic edidit Grævius: et Lambinus ante probaverat. Videri potest hic esse sensus: Ubi agitur de tali cive liberando, non possumus sine scelere nullam eximere horam rebus aliis atque consiliis, quam ad ejus incolumitatem conferamus. Verumtamen erat planum magis ac Latinum, *Horam eximere ullam in tali cive liberando sine scelere non possumus;* vel, quemadmodum edidit P. Manutius, ac nuper M. Ant. Ferratius, *Horam eximere nullam in tali cive liberando sine scelere possumus*, omisso *non*. Etenim 'eximere tempus,' 'diem,' 'horam,' est perdere, seu in aliis rebus, quam quæ agendæ erant, consumere. Hoc vult Cicero: omni celeritate succurrendum est D. Bruto; huc omnia convertenda sunt consilia; scelus fuerit, si pars ulla temporis eximatur, tollatur, subducatur deliberationi tam necessariæ, atque aliis rebus transmittatur. *Oliv.*

CAP. IV. § 10 *L. Trebellius*] Qui tribunus pl. ferenti legem de tabulis novis tribuno pl. Dolabellæ adversatus erat. Plutarchus in Antonio. *Manut.*

T. Plancus] Bursa, frater L. Planci, consulis designati. Eum de vi, ob incensam in funere P. Clodii curiam, lege Pompeia damnatum, Cæsar dictator restituerat. *Idem.*

§ 11 *O fides*] An fidem Trebellius servat, cum tamen a fide cognomen deduxerit? Fidei patronus et creditorum fuerat Trebellius, cum adversaretur Dolabellæ, de tabulis novis legem ferenti. Phil. XIII. 'fidei patronus, fraudator creditorum Trebellius.' Cognomen hoc nusquam nominatur. *Idem.*

Ubi plausus] Trebellio Cæsaris triumphum prosequenti, et sæpe deinde in theatro plausus dati fuerant, quod tabulis novis restitisset. *Ferrat.*

Sæpe ludis] Ingredientes in theatrum bonos cives plausu, improbos excipere sibilo solitus est populus. *Manut.*

Nequitia est, scelere] Alii pro *scelere,* scripserant *scelus est;* ut huic vulneri quasi cicatricem obducerent. Mihi semper religio fuit talia audere. In veteri libro, post vocem *scelere,* parva quædam lacuna est. *Muret.*

Cap. v. § 13 *Equo publico*] Equestris ordo constabat ex iis, qui equo publico, id est, publice dato, merent : dabat autem censor, ut ex Livio, lib. xxxix. perspicuum fit. Hi equites Romani soli vocabantur, et his census præfinitus erat cccc millia; quæ nisi possiderent, ordinem et ornamenta equitum Romanorum propria amittebant. Qui vero mererent equo suo, non publico, ii non erant equestris ordinis, nec in centuriis equitum ad comitia centuriata coibant, nec equites Romani, sed equites tantum dicebantur. *Manut.*

§ 14 *Statuerunt*] Statuam posuerunt; de qua Phil. vii. *Idem.*

Semurium] Ager erat, de quo Macrobius, Saturnal. l. x. *Oliv.*

Sustulimus] Legem illam Antonii de divisione agrorum per vim latam judicantes. *Manut.*

Jacent beneficia Nuculæ] Irrita sunt divisoris agrorum Nuculæ beneficia. Philipp. i. 'Duos collegas Antoniorum et Dolabellæ, Nuculam et Lentonem, Italiæ divisores lege ea, quam senatus per vim latam judicavit.' *Id.*

Non habebant] Hoc indicat, egenis et perditis divisos fuisse agros. *Ferrat.*

§ 15 *Jani Medii patrono*] Videtur hæc statua a fœneratoribus posita. Ad medium enim, Janum considebant. Offic. ii. 25. *Manut.*

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA VII.

Argum.—Amicos Antonii, pacem bello in sermonibus anteponentes, eo consilio, ut in reditu legatorum Antonii responsa mitius acciperentur, et senatorum animi sententia Ciceronis irritati ad clementiam ac mansuetudinem traducerentur, accusat, ut Antonii amantiores quam reip. De pace autem non esse cogitandum censet, vel quia turpis, vel quia cum periculo, vel quia liberis civibus cum hoste libertatis, Antonio, nulla prorsus esse possit. Senatum extremo loco, Pansamque consulem hortatur, ut ad studium tuendæ reip. nihil ab Antonio sincerum expectantes, quemadmodum cœperint, incumbant. *Manut.*

Cap. i. § 1 *De Appia Via*] Instauranda. *Manut.*

De Moneta] Vel de templo Junonis Monetæ reficiendo, vel etiam de puriore cudenda moneta, ejusque pretio constituendo. *Idem.*

§ 3 *Senatores*] Grævio ea vox non probatur : legit *fœneratores.*

Cap. iv. § 12 *Collega*] In auguratu. *Ferrat.*

§ 14 *Meam sententiam*] Qua suadebam ut hostis judicaretur Antonius. *Manut.*

Quid refert] Nihil refert denuntiationem esse, non legationem, cum homines contrarium opinentur. *Ferrat.*

Cap. vi. § 16 *Sua lege*] Ex hoc

loco colligitur, Lucium Antonium in tribunatu legem tulisse, ut liceret C. Cæsari profecturo ad bellum Parthicum in biennium creare omnes magistratus; qua re suffragium populo ademerat per illud biennium. *Idem.*

Partitus est] Videtur proinde a Cæsare obtinuisse, ut quidam crearentur ex suis amicis. *Idem.*

§ 17 *Quis unquam omnes tribus*] Æque habuit in sua potestate? Hoc enim subaudiri necesse est. Ne fratres quidem Gracchi habuerunt. *Manut.*

Threcidicis] Threcidica erant arma gladiatoria, quibus Thrax pugnabat cum mirmillione. *Ferrat.*

§ 23 *Firmani*] In Piceno. Quibusdam, *Formiani.* Male.

Marrucinis] Qui sunt ad oram Maris Superi. *Græv.*

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA VIII.

CAP. I. § 1 *Confusius*] Minus considerate, quam decuit a consule, præsertim eo, quem te ad eam diem præbueras. *Manut.*

In discessione] Discessit in eam partem Pansa, cui tumultum potius, quam bellum, vocari placebat; eumque senatus pars major secuta est. *Idem.*

Propinquitatem] Nam Antonii mater ei soror erat. *Idem.*

In sororis viro] Lentulo, qui, Cicerone consule, cum aliis conjuratis, in carcere, senatus jussu, strangulatus est. *Idem.* Philipp. II. 6.

§ 3 *Ut major timor oriatur*] Janus noster Dousa pater in Plautinis, reponendum putabat *tumor.* Grut. Omnino *ultus* in *tumultus* vocis solum productio est. Deinde scripsit Cicero *tumor,* non *timor,* planeque dictus *tumultus,* quia ‘ res tumeant,’ hoc est, ‘ malum aliquod parturire ’ videantur. Ita ‘ tumendi ’ voce utitur Cicero ad Att. lib. XIV. ep. 4. ‘ tumentia negotia:’ et ep. proxima, ‘ ne deserere viderer hunc rerum tumorem.’ Facit pro hac etymologia locus Maronis, Georg. I. 465. ‘ Ille etiam cœcos instare tumultus Sæpe monet, fraudemque et operta tumescere bella.’ *J. G. Vossius.*

CAP. III. § 9 *Aquas*] Baianas.

Hastam semper videre cupiunt] Eadem sententia de Offic. lib. II. cap. 8. ‘ Nec vero unquam bellorum civilium semen, et causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam et meminerint, et sperabunt.’ *Manut.*

CAP. IV. § 12 *Antea profuit*] Factus fuerat consul sub Cæsare Calenus cum P. Vatinio. *Ferrat.*

§ 13 *De illo*] De Cæsare. *Manut.*

CAP. V. § 16 *Te vidisse plus, quam me*] Perspicua ironia. Defensum a Caleno Clodium, cum de incestu accusatus est, narrat Pedianus pro Milone. *Idem.*

CAP. VI. § 17 *Tres*] Diximus legatos ad Antonium a senatu missos L. Pisonem, L. Philippum, Ser. Sulpicium. *Idem.*

§ 18 *Cum suo magno beneficio esset*] Cum a se magnum Antonius beneficium accepisset. Notandum loquendi genus, quod perquam rarum est.

Usus eo Cicero est in ep. ad Curium, 30. lib. VII. Fam. alibi nusquam, quod quidem observaverim. *Idem.*

Venisse] In judicium.

Oppugnabis] Oppugnabat eorum commoda: nam in senatu actum esse ut iis redderentur adempta a Cæsare, facile est intelligere ex iis Antonii verbis, quæ recitantur Phil. XIII. 15. Massilienses proficiscenti in Hispanias Cæsari, civitatis suæ portas clauserant. *Manut.*

Per quam lata est urbs ea] Captarum urbium simulacra in triumphi pompa ferebantur. Massiliæ casum iisdem deplorat verbis lib. II. Offic. *Idem.*

§ 19 *Generi*] Pansæ consulis.

CAP. VII. § 21 *Fore, ut omnes*] Ἀνακόλουθον. Quod alii ut fugerent, contra fidem veterum librorum addiderant verbum *putabam.* Sed quæ stultitia est, ea emendare velle, quæ constat veteres illos, ornandæ orationis causa, interdum de industria consectatos? *Muret.* Hæc pendent ex verbo *consolabar,* quod est supra: nam vox *putabam,* quæ est ante *fore,* in libris vulgatis, non reperitur in antiquo Vaticano, neque in Memmiano. Jam vero copulationem *quod,* post verbum *consolabar,* delevi, ut alienam et subditam. Quod autem Muretus existimat esse ἀνακόλουθον, mihi non videtur. Est enim apta consecutio, si propius spectes, et ita, ut indicavi, verba explices et conjungas. *Lamb.* Retinent tamen copulationem *quod* post *consolabar,* cæteri omnes.

CAP. VIII. § 23 *C. Popillius*] Historiam Livius narrat lib. XXXIV. *Manut.*

Non ab eo mandata accipienda sunt] Ut ab Antonio Piso et Philippus acceperunt. *Idem.*

§ 25 *Utramque provinciam, inquit, remitto*] Ant. Augustinus delet *utramque,* quia dicit paulo post, 'Galliam, inquit, Togatam remitto, Comatam postulo:' at hujus loci tota sententia videtur retinere *utramque;* primum verba, quæ statim sequuntur, 'privatus esse non recuso;' deinde infra, 'Galliam Togatam remitto, Comatam postulo:' plane non sunt eadem mandata cum superioribus, alioqui bis eadem repetisset. Sed ut fit in ferendis conditionibus, Antonius dabat optionem senatui populoque Romano utra mallet mandata, aut conditiones accipere, quod ea verba clare ostendunt, εἰρωνικῶς dicta, 'neque tamen nos urget mandatis pluribus: remittit aliquantum et relaxat.' Cum enim dicit 'pluribus,' ostendit, non eadem esse: cum 'remittit et relaxat,' ostendit Antonium contra facere. *F. Ursin.*

CAP. IX. § 26 *Chirographorum*] Cæsaris; in quibus fingebat Antonius esse multa, quæ non erant. *Manut.*

Nucula] Septemvir; de quo Phil. VI. cap. 5. XI. 6. XII. 8.

Tantas clientelas] Quantas sibi agrorum divisione pepererat.

§ 27 *Hujus comitiis C. frater: est enim annus, ut repulsam tulit*] Antiquus liber, et ipse in hac parte mendosus, ita habet: *hujus comitis C. frater ejus est enim jam annus ut repulsam tulit.* Pro quo Antonius Augustinus opinatur legendum, *Lucius comitiis Cos. fiat. Jure: est enim jam annus, ut repulsam tulit;* ut superiora quatuor verba Antonii sint; quæ vero sequuntur, Ciceronis per ironiam adsentientis Antonio. Quæ lectio ita mihi placet, ut tamen eam pro certa indubitataque non habeam. *Faërnus.* Locus corruptus, et mutilus, quem alii aliter emendare conati sunt. Ex quorum emendationibus a Grævio recitatis hoc unum intellexi, locum esse corruptum. *Oliv.*

CAP. X. § 28 *Hæc tu mandata*] Vide Cic. epist. ad Cassium, Fam. XII. 4.

§ 29 *Seducere*] Clam alloqui; ut

Fam. I. 9. et Orat. I. 56.

Cap. XI. § 32 *Sexennio post*] Sexto denique anno post ortum civile bellum, a consulatu Marcelli et Lentuli, quo anno Cæsar urbe Roma potitus est, ad Pansæ et Hirtii consulatum. *Manut.*

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA IX.

Cap. II. § 4 *Lar Tolumnius*] Historia apud Livium lib. IV. *Manut.*

Cn. Octavii] Plinius, lib. XXXIV. cap. 3. *Idem.*

Laudiceæ] Plerique, *Laodiceæ.*

§ 5 *Sola restaret*] Octaviæ igitur gentis hæc tota familia interierat, sed aliæ manebant; nam et C. Cæsar adolescens erat gentis Octaviæ. *Ferrat.*

Tullo Cluvio] Plinius, lib. XXXIV. cap. 6. non *Cluvium*, sed *Clælium* dicit. Vide ibi Harduinum, (tom. II. pag. 643.) qui, laudato hoc ipso Ciceronis loco, vult infra legi *Nautio*, non *Antio*, quemadmodum omnes, quos viderim, ediderunt. *Oliv.*

Cap. VI. § 13 *Qualis est L. Syllæ prima statua*] Forte scripsit Cicero, *qualis L. Syllæ primum statuta est.* Nam non est ut 'statua' hic repetatur, quod modo præcessit. *Græv.*

Cap. VII. § 15 *Lemonia*] Pro, ex Lemonia tribu. Sic enim Pedianus interpretatur illud, 'C. Verrem Romilia:' et addit cives omnes Romanos in aliqua tribu censeri solitos, et ab ea interdum indicari. Cujus exstant consuetudinis exempla permulta. Lemonia igitur Sulpicii tribus fuit. *Manut.*

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA X.

Cap. III. § 6 *Legiones abducis a Bruto*] Quia sine S.C. eas comparasset. *Manut.*

§ 7 *Apollinares ludos*] Qui ad curam prætoris urbani pertinebant. Philip. II. cap. 13. *Idem.*

Cap. V. § 10 *Tria tenet oppida toto in orbe terrarum*] Tenebat Bononiam, Regium Lepidi, Parmam. Id cognoscitur ex ep. ad Cassium, Fam. XII. 5. *Idem.*

§ 11 *Caducæ*] Quas occupavit, tanquam ad eum pertinerent. Caducæ autem hereditates dicebantur, cum heres non exstabat. Quod cum accideret, ad fiscum devolvebantur. *Idem.* Vide Victorii Var. Lect. XXIII. 17.

Alios ad negotium] Sensus est: Alii, quos volumus cito ire in provinciam,

quas possunt moras interponunt: ille ita festinavit, quasi vi, aut precibus coactus. *Ferrat.*

Apollonia] Et Apollonia, et Dyrrhachium erant in Macedonia, quam regebat Q. Hortensius. Illyrico autem Vatinius præerat. *Manut.*

Certus, si modo erat ullus] Vide item P. Victorii Var. Lect. xv. 12.

Cap. vi. § 13 *Filio meo*] Quem Brutus Athenis secum abduxit, eoque legato usus est. Plutarchus in Bruto. *Manut.*

§ 14 *Paterni, maternique generis*] Paterni, a L. Bruto, qui reges ejecit; materni, a Servilio Ahala, qui regnum appetentem Sp. Melium sua manu interfecit. *Idem.*

Cap. vii. *In pace facere*] Cum Antii, Lanuvii, Veliæ moraretur. *Idem.*

§ 15 *Quo minus ab illo rem illam dicebant fieri decuisse*] Inire Decimum consilia de Cæsaris nece eo minus dicebant debuisse, quia Cæsar in eum summa beneficia contulisset, quem etiam scripsit in secundis heredibus. Suetonius. *Idem.*

Hi credo] Minime ii quidem, qui acta Cæsaris everti velint; quæ M. Antonius, quantum in ipso fuit, suis legibus evertit. *Idem.*

Causam veteranorum prodi] Spem fallere veteranorum, qui confirmationem agrorum, quos eis Cæsar pater assignaverat, a senatu expectabant. *Idem.*

Cap. viii. § 17 *Laturus est*] Ex S.C. quod factum fuerat in æde Telluris biduo post Cæsaris mortem, de illius actis confirmandis. *Ferrat.*

Cap. x. § 20 *Quod si immortalitas*] Homerica sententia; quam erudite, ut solet, tractavit Victorius, lib. xv. cap. 2. *Muret.* Vide Mureti ipsius Var. Lect. xvi. 17. Constat, inquit, Homericam eam esse sententiam; sed finem illius summo artificio ab eloquentissimo viro immutatum, et in contrariam partem inflexum παρὰ προσδοκίαν.

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA XI.

Cap. i. § 1 *Magno in dolore*] Licet aliquando præceperit, deliberativis orationibus principia esse debere sæpe nulla, tamen hac in causa censuit exordium prætexendum, ad animos auditorum inflammandos odio in Antonium et Dolabellam, exaggerato scelere alterius, cum deploratione mortis C. Trebonii. *F. Ducæus.*

Alter effecit, quod optabat] Dolabella Asiam occupavit, quod maxime optabat efficere. *Idem.*

De altero patefactum est, quid cogitaret] Patefacta sunt Antonii consilia invadendæ, contra senatus voluntatem atque auctoritatem, Galliæ. *Idem.*

Neque ullius horum in ulciscendo acerbitas progressa ultra mortem est] In contentione facinorum satis est oratori, si id quod exaggerat, in aliqua parte gravius esse demonstret. Nam ea pars sola ostenditur. Strages in civilibus bellis editæ, ut numero, et aliis pluribus adjunctis hanc superant sane; hac tamen parte superantur, quod ultra mortem progressæ non sunt. Truculentior multo Dolabella. Quod exponitur cap. 2. *Idem.*

§ 2 *Ecce tibi geminum in scelere par*] In hoc vocabulo 'par,' quod proprie de gladiatoribus dicitur, vis est quædam præcipua ad horum hominum, Dolabellæ atque Antonii, exprimendam immanitatem, et odium adversus eos concitandum. *Idem.*

Par inusitatum, inauditum] Dicat mihi, qui Latine doctus est, quid sit 'homo inusitatus.' Nihil certius est quam legendum esse *invisitatus*, cujus vocabuli vim cum non intelligerent librarii, in multis locis id in *inusitatus* converterunt, ut jamdudum viri docti animadverterunt, qui ex antiquissimis codicibus in usum et lucem id revocarunt, et ipse ad Justini lib. XVIII. cap. 1. notavi. *Græv.*

§ 3 *Non inimicos, sed hostes*] Distinguit hic inimicum ab hoste; in hoc enim est aliquid longe gravius. Inter cives potest esse inimicitia, hostile odium esse non potest. *F. Ducæus.*

Mortem naturæ pœnam putat esse, iracundiæ tormenta atque cruciatum] Pœna naturæ est, quam offert natura, adeoque nihil exquisitum habet, aut inusitatum: pœna iracundiæ ea est, quam excogitat iracundia, et ulciscendi libido. Hujus, inquit, monstri feritas non est contenta morte, quam putat pœnam esse nimium vulgarem, nisi tormenta cruciatusque adjungantur. *Idem.* Arbitramur abundare dictionem *pœnam.* Pulchre enim habet sententia sine ea: *mortem naturæ putat esse, iracundiæ tormenta, &c.* Faërn.

CAP. II. § 4 *Alter in Asiam, &c.*] Fide Vaticani emendatum est, *alter in Asiam irrupit. Cur? Si, ut in Syriam; patebat via.* Hoc amplexi sunt Faërnus, Manutius, Lambinus, a quibus non dissentio. Quamvis in meis libris varie hic locus scribatur. Mihi tamen hæc accuratius perpendenti videtur Cicero scripsisse, *cursus in Asiam patebat, via certa, neque longa,* hoc est, navigatio in Syriam patebat certa et brevis. Nam 'cursum' esse navigationem, et 'currere' navigare tralatitium est. Per 'viam' intelligit viam seu iter maritimum. Jam procoss. Syriæ et Ciliciæ, imo et Asiæ, plerumque navibus in Ciliciam profectos esse, quis ignorat? *Græv.* Et ipse M. Ant. Ferratius, qui hæc nuper edidit, Vaticanum sequitur.

Quid opus fuit, cum legione] Hic aliquid putamus deesse. Maxime post verbum *fuit,* aliquid certe mendi subest. *Faërn.* Lambinus præmittit, *sin ut ad Trebonium; quid opus, &c.* Sed tale nihil Manutius, aut scripti nostri. *Grut.* Valde audacter Lambinus, cum in nullo codice verba quæ infercit legantur, sed, quia Faërnus aliquid desiderari hic scripserat, illa ipse excogitavit. *Græv.*

Præmisso Marso nescio quo Octavio] Hunc Appian. Bell. Civil. lib. IV. præfectum fuisse ait nocturnarum excubiarum. Dio, lib. XLVII. M. Octavium commemorat P. Cornelii Dolabellæ legatum. Veri admodum simile mihi videtur, Marsum Octavium, et Marcum Octavium, unum fuisse eumdemque hominem. *F. Ducæus.* Henricus Noris, Cenotaph. Pisan. Dissert. II. § 4. Usserium refellit scribentem duos fuisse homines, non eumdem. *Anon.*

Ad præsentem pastum mendicitatis suæ] Ut haberet homo inops ac famelicus quo latrantem stomachum leniret. Hoc est, quod vulgo aiunt, ut haberet panem. *F. Ducæus.*

CAP. IV. § 9 *Quid in cive de Dolabella judicandus est*] Victorius, Man. Grut. ediderunt *Quid in cive Dolabella judicandus est?* Lambinus, *Quid in cive de Dolabella judicandum?* Utrumvis legas, eandem habes sententiam. Malim tamen quod edidit Victorius. Illud 'in hoste,' 'in cive,' secutus est Virg. Æn. II. 541. 'Talis in hoste fuit Priamo.' *Oliv.*

§ 10 *Et hic, Dii immortales! aliquando fuit meus*] Dolabella Tulliam

in matrimonio habuerat, Ciceronis filiam, et cum ipso arctissima fuerat familiaritate conjunctus. Ob hanc conjunctionem atrocior est Cicero in Antonii accusatione, quam Dolabellæ; etsi constet mitiorem altero fuisse Antonium. Hic quidem exarsit, sed Ciceronianis declamationibus et satiris inflammatus. *F. Ducæus.*

Cap. v. § 11 *Re certe noluit*] Qui enim prætor urbanus esse potest, cum ab urbe discesserit? *Man.* Hæc irrisio est non sine gratia ac lepore; Censorinus repulsam tulerat. Porro est operæ pretium animadvertere, qua arte Cicero, in hac enumeratione, auditorum satietati occurrat; ut adspergat jocos. *F. Ducæus.*

Damnationem] De ambitu ex petitione præturæ, defendente Cicerone. Vide ad Q. Frat. lib. II. ep. 3.

Ex ædilitate consulatum petit] In quo gradus honorum non servabat: nam cum primus honoris gradus esset quæstura, secundus tribunatus pl., deinde ædilitas, post prætura, extremo loco consulatus; hic, omissa prætura, consul fieri volebat. Quod erat ita extraordinarium, ut C. Cæsar, æqualis ille Sulpicii, idem cum tentasset, causa belli civilis fuerit. Declarat Asconius, cujus verba subscripsi: 'C. Cæsar, ædilitius quidem occisus est; sed tantum in civitate potuit, ut causa belli civilis contentio ejus cum Sulpicio trib. pleb. fuerit: nam et sperabat, et id agebat Cæsar, ut, omissa prætura, consul fieret; cui cum primis temporibus jure Sulpicius resisteret, postea nimia contentione ad ferrum et ad arma processit.' De hac re Cicero in Bruto, cap. 48. *Ferrat.*

Sexta palma urbana, etiam in gladiatore difficilis] Sexta, inquit, vice accusatus, me pariter defendente, non evasit, et damnatus est; neque id mirum esse debet, cum ne ipsi quidem gladiatores, si pugnare perseverent, ad sextam pervenire palmam facile possint. 'Palmam urbanam' vocat absolutionem rei, vel oratoris victoriam. *Ferrat.*

Sed hæc judicum culpa, non mea est. Ego defendi fide optima: illi debuerunt clarissimum et præstantissimum senatorem in civitate retinere] Etiam cum sextum accusaretur Vopiscus, officio non defuit Cicero, et bona fide defendit; judices autem nullo modo potuerunt adduci ut absolverent. Ea sententiæ pars, quæ spectat ad judices, apertam habet ironiam; nam æque bona fide Vopiscum sextum accusatum et Cicero defenderat, et judices condemnaverant. *Idem.*

Qui tamen nunc nihil aliud agere videtur, nisi ut intelligamus, illos judices, quorum res judicatas irritas fecimus, bene, et e republica judicavisse] C. Cæsar dictator cum alios multos, legibus in exilium pulsos, restituit, tum ipsum Vopiscum, adeoque res judicatas illorum judicum irritas fecerat, a quibus illi fuerant damnati. Quid deinde? Interfecto Cæsare, factum est senatus-consultum, ut leges, decreta, omnia denique acta Cæsaris rata essent; hinc senatus etiam, præter alia quamplurima, illud probaverat, ut res antea judicatæ irritæ forent, cum judicavit eós omnes, ad quos beneficium Cæsaris pertinuerat, jure fuisse restitutos. Vopiscus tamen ita vivebat, seque adeo sceleratum præstabat, ut quilibet intelligere posset, bene, et e republica judices illos judicavisse, qui civem perditissimum ex urbe ejecissent. *Idem.*

§ 12 *Castrorum antea metator, nunc, ut sperat, urbis*] Qui sibi videtur ex castrorum metatore factus esse metator ac divisor urbis: qui sperat, se Antonii castra in ipsa urbe Roma locaturum, eamque militibus pro voluntate distributurum. *F. Ducæus.*

A qua, cum sit alienus, &c.] Cum ad ipsum, utpote extraneum, nihil pertineant nec bona urbis nostræ, nec mala, desinat nobis ominari; atque

hæc ejus omina in ejus caput convertantur. *Idem.*

Quasi præter dotem] Hic 'dotem' appellat prædam, qua ditati a C. Julio Cæsare, per civilinm bellorum licentiam, fuerant.... *Agrum Campanum est largitus Antonius*] Vide Phil. VIII. cap. 8. *Ut haberent reliquorum nutriculas prædiorum*] Hunc illis agrum dedit, ut haberent in illa ubertate, quo familias, reliquis in prædiis collocatas, alerent. *Idem.*

CAP. VI. § 13 *Italiæ divisores*] Vide Philipp. VI. cap. 5.

Cujus bona modo proscripta vidi] In tabella publice proposita venalia; in auctione posita, propter æs alienum. *Tanta procuratorum est negligentia*] Sarcasmus, quasi non Domitii culpa hæc sit, sed eorum, qui ipsius absentis curant res domesticas. *F. Ducæus.*

Sed non possunt non prodige vivere] Sarcasmus et irrisio. Perinde quasi in illa veneni infusione sit prodiga quædam liberalitas. *Idem.*

Qui majorum exempla persequens] Trium Deciorum, qui se pro patria devoverunt. Pater bello Latino, A. U. C. 413. filius, bello Gallico, 457. nepos denique, bello in Pyrrhum, Epiri regem, 474. *Idem.*

Pro alieno se ære devovit] Hoc facete dixit, in carmen intuens, quo Decii usi erant in devotione sui, in quo hoc erat in extremo: 'Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones, auxiliaque hostium mecum Diis Manibus, Tellurique devoveo.' *Ferrat.* Vide Livium, VIII. 9.

§ 14 *Vindicem*] Proscripta Trebellii bona vidimus: ea tabula ulcisci videtur tabulas novas, quibus adversatus erat. Tabulam enim posuit, qui tabulas novas oppugnaverat. *Manut.*

Græco verbo, quoniam omnia jura dissolvit] Vix persuadere mihi possum, hæc esse Ciceronis. In margine (sic quidem videtur) adscripta fuerant, explicandi causa, unde in contextum, per librariorum imperitam diligentiam, sunt intrusa. 'Lysidicus' est a verbo λύω, *solvo, dissolvo*, et nomine δίκη, *jus, fas.* 'Lysidicus,' si Latine velis dicere, est *legirupa.* In hoc membro, 'Lysidici filium, Lysidicum ipsum,' idem nomen priore loco proprium est hominis, posteriore est appellativum. *F. Ducæus.*

Nisi forte jure Germanum Cimber occidit] Correctio ridicula, et jocus mordax. Hic C. Annius Cimber fratrem occiderat. Latina vox 'Germanus,' et fratrem significat, et hominem e Germania. Itidem 'Cimber,' quod erat istius C. Annii cognomen, hominem designat oriundum e Cimbrica Chersoneso, aut, ut aliqui malunt, Cherroneso. Ex illa ambiguitate jocum Cicero captavit. *Idem.*

CAP. VII. § 17 *Extraordinarium semper imperium populare atque ventosum est*] Popularis est levitatis, quæ qualibet aura movetur, et novis rebus gaudet, imperium decernere extraordinarium; contra senatoriæ gravitatis est, antiquis stare institutis ac legibus, ut per ordinarios magistratus ea fiant, ad quæ facienda sunt creati. Rei enim publicæ omnis est exitiosa novitas. *Idem.*

Ut eum tamen bellum gerere consulem vellet] Maluit populus Romanus eum solvere legibus, et consulem creare extra ordinem, quam privato curam belli committere. *Idem.*

CAP. VIII. § 18 *Cum Aristonico bellum gerendum fuit*] Cum Pergami rex Attalus, Eumenis filius, testamento populum Romanum reliquisset heredem bonorum omnium; Aristonicus, Eumenis, ex Ephesia quadam muliercula, filius, Asiam, ut paternum regnum, opibus multorum et favore adjutus invasit. Is cum bello persequendus esset, orta est inter consules de provinciis contentio. Erant tum consules P. Licinius Crassus, et L.

Valerius Flaccus; ille pontifex maximus, hic flamen Martialis. Cum uterque Asiam habere vellet; Crassus, ut collegam ab ejus provinciæ ac belli administratione arceret, pro ea, qua pollebat, ut pontifex, in flamines auctoritate, multam Flacco dixit, si ab urbe et a sacris discessisset. Neque finis certaminum fuit, donec ad populum ferri placuit, quem id bellum gerere juberet. De Crasso dubitabatur, ne pontificem maximum abire ex Italia contra religiones foret: dictæ erant sententiæ, ut potius pro consule aliquis mitteretur: aderat Africanus, qui posset mitti. Populus remisit multam flamini, eum tamen dicto audientem pontifici esse jussit: privatum ei bello præfici non placuit: duarum tantummodo tribuum puncta tulit Africanus: consuli P. Licinio Crasso provincia decreta est. *Idem.*

Tribuni plebis turbulenti tulerunt] Gabinius et Manilius. Quam aliter de iisdem hic idem loquitur in suasione legis Maniliæ! At tum dicebat ad populum; et eloquentiæ est servire tempori, cum sit prudentiæ civilis quasi administra. *Ducæus.*

Cum L. Philippus pro consulibus eum se mittere dixit, non pro consule] Hoc ipsum est in Orat. pro Lege Manil. nisi quod supprimitur illic recusatio consulum, quæ obfuisset causæ; hic exprimitur, quoniam juvabat. Sic decretum est Pompeio imperium extra ordinem, nihil mirum; nulli enim erant in republica consules, qui suscipere id vellent. *Idem.*

§ 19 *Quæ igitur hæc comitia*] Extraordinaria imperia populus in comitiis decernebat. Propterea cum L. Cæsar suaderet, ut senatus imperium mandaret extraordinarium, ait Cicero, ipsum comitia in curiam introducere: consecutura ostendit incommoda; inprimis animorum offensiones, quæ saltem in comitiis nullæ sunt verendæ, quoniam populus tabellis suffragia committit; quo fit, ut ii, qui repulsam ferunt, scire nequeant, a quibusnam sint præteriti et neglecti. At in senatu, voce dicuntur sententiæ. Idcirco ait: Esto, agamus, ut in campo et comitiis, ambiamus, prensemus, suffragemur, imitemur popularem levitatem, dummodo detur nobis, ut populo, tabella, quæ det eam libertatem, ut, quod velimus, faciamus. *Idem.*

§ 20 *At enim*] Prolepsis. Occupat quod opponi poterat, et ostendit, quid inter L. Cæsaris pro Servilio sententiam, et suam pro Cæsare Octaviano intersit. *Idem.*

C. Cæsari adolescentulo imperium extraordinarium mea sententia dedi] Ut adolescens vix annorum viginti exercitum regeret pro consulari potestate. *Idem.*

Otioso] P. Servilium otiosum dicit esse, et nihil agentem, hoc est, vere privatum; quia neque habebat exercitum, neque erat armatus, ut Cæsar, in Antonium. *Ferrat.*

Cap. ix. § 21 *Gravitate*] Molestia, difficultate, acerbitate. *F. Ducæus.*

Ut aut suspicioni crimen] Hic 'suspicioni' perinde est ac suspiciosis hominibus: 'crimen' est criminatio, causa criminandi: 'invidia,' odium. Quod explicabitur mox cap. 10. *Idem.*

§ 22 *At vero ita decernunt*] Prolepsis, cum irrisione. At decernunt, non ituros adversus Dolabellam, nisi cum liberatus obsidione Brutus fuerit. Benigne quidem, quod nolunt hunc relinqui, deseri, prodi. *Idem.*

Cap. x. § 23 *Qui instructam, ornatamque a senatu provinciam deposui*] Confer Orat. in Pison. cap. 2.

§ 24 *Ut id signum, quod de cœlo delapsum, Vestæ custodiis continetur*] Palladium, quod inter septem imperii Romani pignora recenset Servius, in Æneid. vii. 188. et in Vestæ penetralibus custodiebatur. *F. Ducæus.*

§ 25 *Ipse*] Servilius, qui minus illud recusaverat, dixeratque nemini dandum, ne a senatu quidem. Supra: 'Quis potest refragari, non modo non petenti, verum etiam recusanti?' *Manut.*

§ 26 *Expedito*] Nullis aliis negotiis impedito. *F. Ducæus.*

Cap. xi. *Decernerem plane, sicut multa*] Hunc locum, perspicue mendosum, Faërnus, et Muretus, a libro Vaticano, qui ab hoc loco mutilus est, destituti, intactum reliquerunt. Ego autem, servata scriptura recepta, quoad ejus fieri potuit, sic restitui: *aut M. Brutus, et C. Cassius, aut, uterque. Utrumque decernerem plane, sicut multi*, &c. Quis non videt ortum esse mendum ex vocibus, *uterque, utrumque*, ita junctis, nulla alia interposita, cum librarius, vel prudens, et sciens, vel imprudens, et errans, alteram præteriisset? *Lamb.*

Brutum colligassemus in Græcia] Hoc dixit, propter senatusconsultum, quo senatus ei provinciam Macedoniam, Illyricum, cunctamque Græciam decreverat, mandaveratque, ut cum suis copiis proxime Italiam esset. *Ferrat.*

Non ut ex ea acie] Explicat hunc locum egregie contra Gabr. Faërnum Schottus noster, libro i. Nodor. Cic. cap. 15. *Grut.* Locum hunc comploratum esse judico, nec sine meliore libro restitui, nec, ut nunc habet, explicari posse. Nam optimi Schotti interpretatio quam parum his, de quibus Cicero disputat, convenit! Hunc locum itaque comploratum, cui manus admovere vetat Hippocrates, mitto. Hanc quidem Ciceronis sententiam fuisse puto, quod et alii viderunt: Non ideo M. Brutum in Græcia retineri, ut ex ejus copiis haberent, quod in alias terras mitterent; sed ut respublica in illius exercitu haberet, ubi res exigeret, subsidium. Quæ Ciceronis verba fuerint, ignoro. Nam 'acies' simpliciter pro exercitu accipi, et quidem apud Tullium, nemo, qui Tullium legit, sibi persuaserit. *Græv.*

Solet enim accipere ipse manicas] Quas capiebant, credo, iter facturi, quibus brachia muniebant nuda contra injurias cæli, ut pileis capita. Id igitur Cicero innuit: Solet non diu morari in illis locis, ad quæ appropinquare audit sibi adversantes copias, sed celeriter adornare fugam, tanquam homo mollis et effœminatus. Horum enim erant manicæ, quæ viris apud Romanos vitio vertebantur. Mallem in sequentibus pro *diutius* scribere *diu*, nisi illud hac notione positum hic sit. *Idem.*

§ 27 *Nam et Brutus*] Multa susceperant et confecerant privato consilio, nullaque publica auctoritate Brutus et Cassius. Quamobrem nunc eorum acta conatur hac sententia defendere; quod cum aliqua perturbatio est orta reipublicæ, et extraordinarius tumultus concitatus, inusitata sunt etiam adhibenda remedia, et præsentissima; neque semper necesse est imperium expectare magistratum, si, quod agendum est, videtur e republica futurum. *F. Ducæus.*

Cap. xiii. § 35 *Tanti Tyrii Cassium faciunt, tanti ejus in Syria nomen*] Quoniam erant mari propinquæ regiones, in quibus gerendum Cassius bellum habebat, opus ei erat navalibus copiis; quas dicit Cicero non defuturas, suppeditantibus, propter insignem viri famam atque existimationem, Tyriis, Syris, Phœnicibus; qui omnes rei nauticæ peritia, et navium multitudine commendati. Hieronymus Ferrarius reponendum censebat *tantum ejus . . . nomen*, ut esset illi simile, 'quantum nomen ejus fuerit,' in Orat. pro Deiot. cap. 4. *Idem.*

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA XII.

Cap. I. § 1 *Erravi*] Cum Pisoni, et Caleno, legatis, spem pacis afferentibus, credidi. *Manut.*

Alterum] Calenum. *Idem.*

Alter] Piso. *Idem.*

Cap. III. § 7 *E manibus est ereptus*] Philip. II. 'Quemadmodum illinc abieris, vel potius pene non abieris, scimus.' *Manut.* Vide Philipp. II. 39.

§ 8 *Ex duobus*] Exercitum Hirtii significat, cum Cæsaris exercitu conjunctum. *Manut.*

Lustratus] Lustrari, id est, expiari exercitus, mos fuit, prius quam in expeditionem educerentur. *Idem.*

Cap. VII. § 16 *Si postulandam, quid timemus*] In antiquo libro et omnibus scriptis, hæc quæ jam posuimus verba sequuntur infra scripta: *Si accipiendam, cur non rogamur?* ubi in impressis hæc duo membra præpostero ordine collocata sunt. Nos collocationem antiquam admittimus hoc sensu: Si legati hi, quos ad pacem mittere cogitatis, idcirco mittuntur, ut ab his nostro nomine pacem accipiat Antonius, cur ab eo non rogamur? Quasi dicat, rogandi essemus, si modo ille pacem cuperet accipere. Si vero eunt, ut pacem nobis ab Antonio postulent, quid timemus? Non enim debemus timere, tot exercitibus præsidiisque muniti. *Faërn.*

Ad id consilium] In eorum numero sim, qui agant cum Antonio de pace? Nam si quid indulgenter concessum fuerit Antonio, dissentiente me, populus tamen existimabit, me quoque assensum dedisse. *Ferrat.*

§ 18 *Ejurabant*] Ejurare, est jurejurando recusare aliquem, ut sibi iniquum et suspectum. *Idem.*

Liberales esse cœpimus] Mittendis iterum legatis. *Idem.*

Cap. VIII. § 20 *Aquilæ primipili*] Est, primipili centurioni. Integra locutio legitur in lib. v. ad Atticum: 'At ille cohortem primam totam perdidit centurionemque primipili nobilem sui generis,' ubi quoque Mss. *primipuli.* Postea ludit in ambigua voce 'Aquilæ,' quæ centurionis nomen erat, et signi totius legionis. Non probo qui exponunt 'Aquilæ' militibus primi ordinis, qui sub ea aquila, quæ signum fuit Romanorum, militabant. Aquila servabatur olim quidem a triariis, sed a tempore Marii translata erat ad cohortem primam, in qua etiam erant primipili; sed erat tamen aquila totius legionis signum. Præterea 'aquilæ primipili dare nummos,' pro primæ cohortis militibus, aut triariis nummos dare, quis ferat in Floro, aut Appuleio, aut inepto quodam declamatore, nedum in disertissimo Romuli nepotum? *Græv.*

§ 21 *Cum Dolabella fecerit*] Dolabella, interfecto crudeliter Trebonio, effecit, ut optabilis mors esset sine cruciatibus. *Ferrat.*

Cap. IX. § 22 *Flaminia*] Ejus initium a porta Flumentana, quæ et Flaminia postea dicta, nunc Populi, et extendebatur usque ad Ariminum ad Mare Hadriaticum. *Manut.*

Aurelia] Incipit a ponte sublicio, sive a porta Aurelia, quæ nunc Pancratiana dicitur, et extenditur per Etruriam Pisas usque, sive potius in Galliam, ut Peirescius observavit. Hæc fuit Aurelia vetus; nam et alia nova. De his viis imprimis videndus Nardinus de Vetere Roma, et Ra-

phael Fabrettus De Aquis et Aquæ Ductibus, Dissert. I. n. 92. *Græv.*

Cassia] Ab auctore Cassio sic dicta est. Fuit ramus Viæ Flaminiæ, quæ cum ea cohæret ad pontem Milvium, qui hodie *Ponte Mole* dicitur. Vide N. Bergerium De Viis Militaribus, lib. III. 22. *Idem.*

§ 23 *Septemviralis auctoritas*] Unus septemvirum, qui ab Antonio dividendis agris præfecti fuerant. *Cæl. Sec.*

Uno capite] Sola morte esse contentum : non autem me cum cruciatu interficere velle, ut Dolabella Trebonium. *Ferrat.*

Cap. X. § 24 *Terminalibus*] Die, qui Termino Deo dicatus erat, XI nimirum Kalendas Martii, de quo Ovid. Fast. lib. II. *Cæl. Sec.*

§ 24 *Semel*] Clodianis temporibus.

Cap. XI. § 27 *De suffragiis*] Populi, quibus non admisceri libertinos, sed in quatuor tantum urbanis tribubus, ut antea, suffragium ferre, Sylla volebat: Mariani contra, suffragii lationem eis esse in omnibus XXXV tribubus. *Manut.*

Conditiones] Forte delendum, tanquam interpretatio vocis ' leges,' quæ ex margine in contextum irrepsit.

Non tenuit omnino colloquium illud fidem] Quia Scipionis exercitus, a Sylla corruptus, ducem suum reliquit; quem tamen Sylla, cum posset interficere, dimisit incolumem. Liv. Epit. lib. LXXXV. Plutarch. in Sylla. *Manut.*

Cap. XII. § 28 *Decem legatis*] Qui mittebantur, ut victis gentibus leges darent; eaque regio, quæ redacta armis esset in populi Romani potestatem, provinciæ formam acciperet. Nobis, inquit, non idem quod illis permissum est: sed nostra sententia nihil constituere, ad senatum rejicere omnia debemus. *Idem.*

§ 30 *Ut levissime dicam*] Possem dicere: Rejicit, odit, utpote quæ damnum potius, quam fructum afferet: sed hoc tantum dico : Non desiderat, quasi minime necessariam. *Idem.*

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA XIII.

Cap. II. § 3 *Barbas, Cassios*] Intervalli nota fortasse delenda est: nam Barbam Cassium fuisse ex familiaribus Cæsaris, apparet ex Epist. ad Att. lib. XIII. in extremo, 'Ac mihi Barba Cassius subvenit: custodes dedit.' *Ferrat.* Hanc tamen intervalli notam apponunt Muretus, Rob. Stephanus, Lambinus, Gruterus, M. Ant. Ferratius, &c.

Barbatios] Opinor legendum esse *Barbatos:* fuit enim Barbatus Antonii quæstor, ut ex inscriptione antiqui denarii colligitur, et Appiano in libris bellorum civilium. *F. Ursin.*

Eutrapelum] Volumnium, ad quem sunt epistolæ duæ lib. VIII. Famil. *Manut.* Vide supra, Phil. II. c. 24. n. *Volumniam.*

Seminarium judicum decuriæ tertiæ] Vide Phil. I. *Manut.*

Cap. III. § 5 *Collegam*] Dolabellam, post interfectum Trebonium.

Tamen id ipsum vix] Pax fieri ali-

quo modo posset; 'tamen,' si talia præcessissent facta, qualia et ab Antonio contra senatum, et a senatu contra Antonium, 'id ipsum' fieri vix posset. *Anon.*

§ 6 *Tanquam pignora injuriæ*] Tanquam ea, quæ si malis retinere, quam libertatem, injuste facias. Projice igitur, quibus projectis, nullam jam pati injuriam possumus. *Ferrat.*

Cap. v. § 11 *Sed hanc*] *Sed* locum non habet, et ortum est fortasse per errorem ex antecedente syllaba. *Manut.*

Dispensationem] Tantum pecuniæ decretum fuerat a senatu Pompeio, quantum redegisset Cæsar ex venditione eorum bonorum: sibi Cicero petebat hoc munus solvendæ Pompeio pecuniæ. *Ferrat.*

De Falerno] Fundo Cn. Pompeii, quem Antonius poëtæ cuidam, qui Anser vocabatur, eratque cum ipso Antonio in castris, dono dedit. Servius. *Manut.* Anseribus non facile quidquam edacius invenitur, inquit S. Augustinus lib. contra Epist. Manich. cap. 35. An hæc fortasse ratio est, cur Antonianos, qui Pompeii in agro Falerno villas possessionesque obtinebant, 'Anseres' nominet Cicero? *Anon.*

§ 12 *An is*] Opinantur hic notari Demetrium, Pompeii servum, qui, hero trucidato, muneribus placavit Cæsarem, et inter ejus libertos numerari obtinuit. Ejus de insolentia quædam refert Plutarchus in Pompeio. *Idem.*

Spopondistis] Non, spopondistis illud septies millies adolescenti: sed, quod vos esse facturos adolescenti spopondistis. Refertur enim ad illud, 'ita describite.' *Manut.*

Cap. x. § 22 *Anni vertentis*] Completi. Interfecto enim Cæsare Id. Mart. anni superioris, Trebonius interierat ante Id. Mart. hujus anni. *Ferrat.*

Seduxit] Ep. ad Trebonium, lib. x. 'Quod vero a te, viro optimo, seductus est, tuoque beneficio adhuc vivit hæc pestis; interdum, quod mihi vix fas est, tibi subirascor.' *Manut.*

§ 23 *Ex Fadia*] Libertini hominis filia. Phil. ii. et iii. *Idem.*

Cap. xi. § 25 *Si quis acutior*] Ironia. Vocat autem Annibalem, quia ille etiam inter montium angustias a Fabio dictatore circumsessus, vix inde se explicaverat. *Ferrat.*

§ 26 *Ut priora*] Eodem modo sinitis potentes fieri Brutum et Cassium, quo Dolabellam hostem judicari a senatu passi estis. *Idem.*

Cap. xii. *Ædilitii, Coricus*] Non displicet lectio vulgata *C. Oricus*, totumque locum, quamvis continentem historiam mihi obscuram, ita interpungo: *C. Oricus, laterum et vocis meæ; Bestia, et fidei patronus:* ut C. Oricum, forte ab eo defensum, appellet patronum laterum et vocis suæ, id est, ipsius Ciceronis; Bestiam vero etiam fidei suæ patronum. Antonius Augustinus existimat quidem nobiscum hos duos fuisse a Cicerone defensos; sed alterum damnatum, alterum absolutum. *Faërn.* Omnino verbum aliquod, et fortasse *testis*, desiderari crediderim; ut sit, *laterum, et vocis meæ testis Bestia.* Deinde, 'fidei patronus,' de Trebellio dictum; qui cum oppugnanda lege de tabulis novis, quam Dolabella tribunus plebis ferebat, fidei se patronum professus esset, postea creditores ipse fraudavit. Phil. vi. cap. 4. *Manut.*

In porta] Quæ Hostilia dicebatur. Jure igitur quodam suo in porta nomen suum inscripsit. *Idem.*

Imperatorem suum] Cæsarem adolescentem, aut D. Brutum potius, quam Hirtium. *Idem.*

Quem tamen temperantem fuisse ferunt Pisauri balneatorem] Jocus est in voce 'temperantem.' Cum enim dicere videatur σώφρονα, ad balneatorum munus respicit: quorum est aquam temperare. Horatius, 'Quo

Chium pretio cadum Mercemur, quis aquam temperet ignibus.' *Muret.*

§ 27 *T. Plancus*] Tribunus pl. fuit Plancus, quo anno Clodius a Milone occisus est; auctorque fuit, ut Clodii corpus in curia plebs cremaret: quo incendio curia quoque ipsa conflagravit. Eo crimine lege Pompeia de vi damnatum Cæsar restituit. Phil. x. xi. *Manut.*

Aquilæ] Qui eum, crure fracto, Polentia expulit. Phil. xi. *Idem.*

Cap. xiv. § 29 *Duos consules*] C. Marcellum, L. Lentulum, Pompeii comites, urbem primum, deinde Italiam relinquentes. *Idem.*

Cap. xv. § 30 *Varo bis capto*] Quintilium Varum bis ceperat Cæsar; primum Corfinii cum L. Domitio; deinde in Africa, cui provinciæ præfuerat. Vide Orat. pro Ligario. *Ferrat.*

§ 31 *Cascam*] Servilium Cascam, unum e Cæsaris percussoribus. *Manut.*

Ut Marullum, ut Cæsetium] Tribunos pl. quos Cæsar a rep. removerat, quia, cum statuæ suæ coronam lauream fascia candida præligatam nescio quis e turba imposuisset, fasciam detrahi, hominemque duci in vincula jussissent. Sueton. Plut. Appian. Dio. *Idem.*

Ut neque idem hoc] Ne accidere possit id, quod acciderat Marullo et Cæsetio, quos Cæsar potestate privaverat. *Idem.*

Vectigalia Juliana Lupercis ademistis] Lupercis vectigal Cæsar dederat; eo mortuo senatus ademit. *Idem.*

Cap. xvi. § 32 *Lege Hirtia*] Hanc legem tulerat Hirtius, tribunus pl. seu prætor, ne Pompeiani magistratus petere possent. Sic etiam Sylla tulerat de proscriptorum filiis: quam tamen legem ne Cæsar quidem ipse servavit. *Ferrat.*

Non debemus illam Hirtii legem putare] Sed Cæsaris, cujus eam jussu tulerit Hirtius prætor. *Idem.*

Brutum] Marcum. De Apuleio, vide Philipp. x. 10.

§ 33 *Ser. Galbam*] Unum ex iis qui Cæsarem occiderunt, Sulpiciæ gentis, proavum, teste Suetonio, Galbæ imperatoris. Ejus exstat lib. x. ad Ciceronem epistola prælio ad Mutinam commisso. *Ferrat.*

Eodem pugione] Quo Cæsarem percussit. *Idem.*

Quæstoris sui] Quæstor Cæsaris Antonius fuerat in Gallia. Phil. ii. *Idem.*

Imperatoris] Dux eorum civili bello fuerat Antonius; cui Pharsalica etiam pugna sinistrum cornu Cæsar præbuit. *Idem.*

Cap. xvii. § 34 *Quibus adhuc omnia integra sunt*] Nondum enim contra me in aciem descenderunt: licet iis, utram velint partem adhuc sequi. Refellit hoc Cicero, et ostendit, iis qui Antonium tanto studio consensuque reliquerint, integra jam omnia non esse: unum quidem illud vere integrum iis esse, ut ipsum Antonium oppugnare incipiant, quem jam transeuntes ad Cæsarem *offenderint.* Sic enim lego; non, ut alii, *defenderint.* Quod ad Brutum referri non potest, quem veterani armis defendere nondum cœperant. Nondum enim Mutinam pervenerant. *Idem.*

§ 35 *Venenatis muneribus*] Honoribus, qui exitio vobis erunt. *Idem.*

Imperatorem] D. Brutum. *Reliquerunt*, ironia. *Idem.*

Non Dolabella prius imperatori suo] Non prius Dolabella imperatori suo Cæsari Trebonii nece parentasset, quam Antonius eidem Cæsari, collegæ suo, D. Bruto interfecto. *Idem.*

Cap. xix. § 40 *Lanista Cicerone*] Quasi cives ita inter se committeret, ut lanista gladiatores, eorum magister. *Idem.*

§ 41 *Flaminium cur reliquisti*] Legimus Phil. ii. flaminem Cæsaris, quem senatus ei tanquam Deo decrevit, M. Antonium fuisse. Legimus

et Phil. XI. cum L. Valerius Flaccus consul, idemque flamen Martialis, ad bellum iturus esset, P. Crassum, ejus collegam, qui pontifex max. erat, multam dixisse, si a sacris discessisset, flaminemque pontifici, jussu populi, parnisse. Cur tum igitur, inquit Cicero, flaminio Cæsaris relicto, ad bellum profectus es? *Idem.*

§ 42 *Sedibus suis*] Agris a Cæsare assignatis. Hoc ad conciliandos sibi veteranorum omnium animos; cum re vera de iis tantum laboraret, qui cum ipso erant. *Idem.*

§ 43 *Metuam nunquam*] Nunquam fore credam socium furoris tui: aut nobiscum erit, aut quiescet. Vel, Metuam nunquam; quia non is est, qui nocere posse videatur. *Idem.*

§ 44 *Plancum*] L. Plancum, consulem designatum, qui Galliam ulteriorem regebat. Phil. V. *Idem.*

CAP. XX. § 47 *Quasi cornua duo*] Dextram et sinistram partem aciei duxerunt in Cæsaris exercitu, dum res illi fuit cum Pompeio. Significat præcipuas illorum partes fuisse in copiis et amicitia Cæsaris. *Anon.*

CAP. XXI. § 49 *Prius undis, flamma*] Hoc ipso proverbio usus est postea Augustus, cum significare vellet se nunquam filiam in urbem revocaturum. Quod his verbis narrat Dio libro XV: *τοῦ δὲ δήμου σφόδρα ἐγκειμένου τῷ Αὐγούστῳ, ἵνα καταγάγῃ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ, Θᾶσσον, ἔφη, πῦρ ὕδατι μιχθήσεσθαι, ἢ ἐκείνην καταχθήσεσθαι.* *Muret.*

Unde Antoniorum nec facta, &c.] Alludit ad illud ex vetere tragœdia: 'Ubi Nec Pelopidarum nomen, nec facta audiam.' *Idem.*

IN M. ANTONIUM

PHILIPPICA XIV.

CAP. III. § 6 *Vel madefacti potius*] Minus est, 'madefacti,' quam 'imbuti.' Correctione usus est, ut legionum gladios nondum satiatos esse ostenderet hostium sanguine. *Manut.*

§ 7 *Clarissimus vir*] Qui supplicationem decreverat, P. Servilius. *Id.*

Non inustæ belli internecini notæ] Sic habent libri aliquot vulgati, et ita ediderunt Ferrarius et Faërnus. Muretus autem sic, *non justæ belli internecini notæ.* Quod minus probo. Cujacius autem, Observ. lib. I. cap. 2. totum hunc locum suspicatur ita esse legendum, *non justæ belli notæ, internecina testamenta, credo subjiciunt.* Est autem testamentum internecinum, propter quod dominus necatus est, ut docet Festus. *Lamb.*

§ 8 *Quatuor consulibus*] Pansæ et Hirtio consulatum gerentibus; Bruto et Planco consulibus designatis. *Manut.*

Crudelissimis exemplis interemit] Iis tormentis excruciatos, quæ exemplo esse possent. *Idem.*

CAP. V. § 14 *Pridie Vinalia*] Vulgo, *per Idus Quinct.* Hic dies, quo senatus, propter consulum Cæsarisque litteras habitus est, fuit XI Kal. Maii, ut ex epist. ad M. Brutum liquet: scripsit enim ad eum Cicero, nuncium victoriæ XII Kal. Maii allatum esse. Postridie autem senatus fuit. Qui potest igitur locum habere mentio Quinctilis mensis? Hoc Fer-

rarius cum vidisset, opem a conjectura quæsivit, et pro *per Idus Quinct.* legendum putavit *pridie Vinalia;* nam Vinalia fuere x Kal. Maii. Acute Ferrarius; nec ego dissentio, quanquam non omnis ejusmodi conjectura est, ut scopum veritatis attingat. *Idem.* Ferrarii conjecturam receperant ante nos Muretus et Lambinus. Quare non erat cur vulgata lectio, quam vitiosam esse nemo non videt, hic retineretur. Nemo interpretum hæc melius explicavit, quam Fabricius in Ciceronis Historia. *Oliv.*

Cap. vi. § 15 *Ad illam curiam suis potius quam reip. infelicem*] Qui curiam Pompeianam, quod in ea Cæsar interfectus fuisset, infelicem ex eo nominaverant, hoc videlicet significare voluerant, eam reip. infelicem fuisse: utpote in qua patri patriæ nex allata esset. At Cicero eam eis potius infelicem esse ait, qui partes illas foverent, et, ut Cæsar fecerat, remp. opprimere molirentur. Itaque quod in aliis legebatur 'viribus suis,' aut 'viris suis,' aut 'vitiis suis;' addita hæc erant ab iis, qui, quam vim haberet illud, 'suis,' non videbant. *Muret.*

Fons aperietur] Fontem hujus sceleris virum consularem, virtuti et gloriæ Ciceronis invidentem, ea, quæ sequuntur, ostendunt; eaque non in quemquam magis, quam in Q. Fusium Calenum, Antonii procuratorem, defensoremque perpetuum, suspicio cadit. *Manut.*

Cap. vii. § 21 *Consules designati*] Cum de sententiis loquatur, quas a Kal. Jan. dixit, miror cur designati consules Pansa et Hirtius vocentur; ac vereor, ne verbum *designati* additum ex inscitia sit interpretis imperiti. *Idem.*

Cap. x. § 27 *Qui Cæsaris beneficia servassent*] Nam qui ea comederant, rerum novarum studio tenebantur. Philipp. xi. et xiii. *Idem.*

Qua nullius pulchriorem] Hoc ait, imperatoris speciem nullam pulchriorem esse, quam inferentis aquilam. *Anon.*

§ 28 *Spem nominis ejus*] Imperator ut appellaretur, cum haberet imperium. *Ferrat.*

Cap. xi. § 29 *Quas ut honorificentissimis verbis consequi potero, complectar ipsa sententia*] Quid sit 'supplicationes sententia complecti,' id quidem me ignorare fateor. Sed 'causas supplicationum sententia complecti,' quid notet, norunt omnes, qui Latine sciunt. Et sic omnino cum Mureto legendum, qui procul dubio id in antiquis membranis reperit. Has causas, cur tam honorificis verbis eos prosequatur, commemorat in ultimo hujus orationis capite. *Græv.* Et plana et Latina est Mureti lectio, *Decerno igitur . . . supplicationes: causas ut honorificentissimis verbis consequi potero, complectar ipsa sententia.* Fidem tamen obligavi quatuor editoribus optimis, qui eam nesciunt. Itaque habeo quod edam cum cæteris, et quod cum Mureto sentiam. *Oliv.*

§ 30 *Quibus senatus fides præstatur*] Ut de solutione non dubitent. Præstatur autem et superiore S.C. quo promisimus, et hoc hodierno, quo promissa renovantur. *Manut.*

§ 31 *Alterum*] Monumentum amplissimum. *Idem.*

Alterum] Ut quæ ipsis promissa fuerant, ea parentibus, liberis, conjugibus eorum tribuantur. *Idem.*

Cap. xii. § 32 *Pignerari*] Sibi quasi suos assumere. Nam in acie fortissimi quique moriuntur. *Idem.*

§ 33 *Erit igitur extructa moles*] Multa sunt in hujus orationis extremo, quæ conformata videri possunt ad exemplum ejus, qua Pericles eos qui pro patria occubuerant laudat apud Thucydidem, lib. ii. *Muret.*

Cap. xiii. § 34 *Ara virtutis*] Cui inscribetur elogium, eorum virtutem immortalitati consecrans. Solebant enim in locis, ubi victoria erat parta,

locari aræ, quibus inscribebantur res in illo loco gestæ, et illorum laus, quorum virtute gestæ erant, ut multis dudum docuerunt viri docti. *Græv.*

Cap. xiv. § 36 *Legiones tironum*] Quatuor, ut scripsit Galba, quas ex delectu Italiæ consul Pansa comparaverat. *Manut.*

§ 37 *M. Cornutus*] De quo Famil. lib. x. ep. 12. *Idem.*

ORATIONUM FRAGMENTA.

PRO M. TULLIO.

Pag. 3055. Orationem hanc ego pro M. Tullio Decula, qui consulatum Cicerone adolescente, ad eloquentiæ laudem virescente, cum Cn. Dolabella gessit, dictam suspicor. Defendit autem eum de vi, quantum ex orationis fragmentis intelligere possum. Artificium hujus defensionis his verbis expressit Fortunatianus in Rhetorica: 'Voluntas legis tertio consideratur, cum exemplo multarum legum probamus, præsentem quoque legem ita sentire, sicut M. Tullius fecit pro M. Tullio.' *Sigon.*

Fundum habet] Hoc est narrationis principium. Quintil. lib. iv. cap. 11. 'Frequenter,' inquit, 'a re initium narrationis faciendum est; sicut pro M. Tullio Cicero.' Fundum habet in agro Tigurino M. Tullius paternum. *Idem.*

PRO L. VARENO.

Pag. 3056. L. etiam Varenum videtur iisdem prope temporibus inter sicarios defendisse, cum ei objiceretur, quod C. Vareno necem attulisset: quod crimen Cicero negavit, atque in Ancharii familiam avertit. *Sigon.* Vide Quintil. iv. 2. vi. 2. vii. 1. viii. 2.

Cum iter per agros] Quintil. lib. v. cap. 13. 'Præterea in contradictionibus interim totum crimen exponitur: ut Cicero pro Scauro contra Bostarem facit, velut orationem diversæ partis imitatus: aut pluribus propositionibus junctis, ut pro Vareno: 'Cum iter per agros,' &c. Quod est utique faciendum, si erit incredibilis rei ordo, et ipsa expositione fidem perditurus.' *Sigon.*

Nam C. Varenum] Vide Quintil. lib. vii. cap. 11.

Tum C. Varenus] Quintil. lib. iv. cap. 1. et lib. ix. cap. 11. *Sigon.*

L. ille Septimius] Significat L. Septimium L. Crassi, Erucium M. Antonii, nobilissimorum quondam oratorum, fuisse similes. Erucium autem fortasse intellexit eum, cui ipse respondit pro Sex. Roscio Amerino. *Idem.*

Erucius Antoniaster] De hoc Erucio, vide Orat. pro Sex. Roscio Amerino. Totum hunc locum, sicut est, correxit et emendavit Petrus Victorius, Var. Lect. lib. xiv. cap. 23. *Patric.*

CUM QUÆSTOR LILYBÆO DECEDERET.

Pag. 3057. Vestigia ejus orationis ex Asconio apertissime deprehendi possunt, tum in præfatione in Divinationem Ciceronis, tum paulo post, in explicatione illorum verborum, *Sæpe esse pollicitum.* Quibus utrisque ex locis apparet institutam a Cicerone hanc fuisse orationem, ut

quæsturam suam, rebus et officiis multis hactenus Lilybætanis commendatam, verbis etiam ad extremum commendatam redderet; atque adeo significaret, se, etiam absentem, non modo cœptam erga provinciales homines benevolentiam Romæ conservaturum, sed eam quoque libenter, omnibus suis et assiduis officiis auctiorem facturum esse, si modo unquam tempus aliquod idoneum inciderit declarandæ suæ in illos perpetuæ voluntatis: editam autem ab illo eo consilio putarem, quo postea etiam orationes suas consulares ediderat, nimirum, ut, quemadmodum ille consulatus, sic hæc quæsturæ ipsius quasi monumentum extaret: in quo primo veluti gradu honorum, administrandæque reipublicæ, tantam sibi continentiæ, diligentiæ, humanitatisque laudem comparasse videbatur, ut nullam unquam ullius quæsturam præstantiorem et clariorem fuisse existimaret. Qua de re Plutarchus in ejus vita, et ipse Cicero in defensione Planci, cap. 26.

PRO P. OPPIO.

Pag. 3057. P. Oppium M. Cottæ fuisse quæstorem ejus, qui cum L. Lucullo consul Propontidem et Bithyniam provinciam sortitus, bellum adversus Mithridatem Ponti regem parum feliciter est molitus, eumque Cottam ob insidiarum suspicionem a se removisse, tradit Dio lib. XLVI. Defendisse autem hunc videtur de majestate, cum crimini daretur, quod de cibariis militum detraxisset; idque crimen M. ipsius Cottæ testimonio premeretur. Hæc autem ex verbis maxime Quintiliani colliguntur, quem vide lib. V. cap. 13. X. 10. et XI. 1. *Sigon.*

O amorem mirum] Quintil. lib. IX. cap. 11. 'Non in personis tantum,' inquit, 'sed et in rebus versatur hæc contraria dicendi, quam quæ intelligi velis, ratio; ut totum pro Q. Ligario procemium: ut, 'Scilicet is superis labor est:' et ille pro Oppio locus, 'O amorem mirum,' &c.

PRO C. MANILIO.

Pag. 3057. Manilium hunc accusatum fuisse constat, vel quod judicium Cornelianum per operarum duces turbavisset, Cominiisque Cornelii accusatoribus mortem intentasse diceretur, ut Pedianus significat in præfatione Cornelianæ primæ; vel, ut Plutarchus scribit in Vita Ciceronis, repetundarum. Defensum fuisse a Cic. illud quodammodo fragmentum indicio est, quod in Corneliana extat his verbis: 'Petivisse a se, sive Cornelium, ut exponit Asconius, sive populum ipsum, ut scribit Plutarchus, ut causam Manilii defenderet.' Idem autem aperte significat, tum Plutarchus ibidem, tum etiam fragmentum ipsum orationis hujus. Cum judicio non respondisset, damnatus est, ut scribit ibidem Asconius. Quo quidem in loco quæri potest, quomodo videri possit a Cicerone esse defensus, cum judicio non responderit. Qua de re ego sane ita statuerem, vel revera non respondisse eum judicio, atque ita Ciceronis orationem hanc scriptam tantum ad Cornelii petitionem, et deinde in commentarios ipsos cum multis aliis orationibus relatam, non etiam habitam fuisse; vel, quoniam habitam fuisse orationem Plutarchus scribit, cum priore actione respondisset, ad quam fortassis majore spe, patrono Cicerone, accesserat, altera non respondisse, neque ad judicium deinceps adfuisse; cum jam videlicet non obscure intelligeret, ex iis, quæ priore actione non difficile animadverti poterant, se omnino judicio condemnatum iri. Sicut Verrem quoque fecisse Pedianus extrema sua in secundam Verrinam commentatione scribit. Locus Pediani, ubi scribit de Manilii condemnatione, non nihil esse

videtur hac parte inquinatus. *Patric.*

PRO M. FUNDANIO.

Pag. 3057. M. Fundanii a Cicerone defensi meminit Q. frater in libello de petitione consulatus. *Sigon.*

Pag. 3058. *Arcades se proselenos*] Ovid. Fast. iv. 'Ante Jovem genitum terras habuisse feruntur Arcades, et luna gens prior illa fuit.' Meminit hujus loci etiam Lactantius Placidus ad illud Thebaid. Stat. iv. ''Arcades huc veteres, astris lunaque priores.' Cicero pro Fundanio opinionis ejus meminit, cum de nobilitate tractaret.' Unde vides qua occasione Arcadum Proselenorum mentionem fecerit. *Græv.*

Commissura] Tabularum conjunctio.

Puncta] Acron in Poet. Horatii, 'Puncta,' inquit, 'dicuntur populi suffragia.' Usus est hoc verbo Cic. in Fundania. *Patric.*

PRO C. CORNELIO, I.

Pag. 3058. Hanc orationem dixit L. Cotta, L. Torquato coss. post annum quam superiores. [*Quam superiores*] Intelligit eas, quas pro Q. Gallio, M. Fundanio, et A. Cluentio dixit. *Sigon.*] *Ascon.*

Conrepsit in scalas] Juvenal. vii. 117. 118. &c. 'Rumpe miser tensum jecur, ut tibi lasso Figantur virides, scalarum gloria, palmæ.' In hunc locum sic vetus Scholiastes a P. Pithœo editus: 'Scalas, armariola advocatorum: vel, ut quidam, casæ et stationes. Cicero in Corneliana, 'Conrepsit,' inquit, 'in scalas.' Armaria nam advocatorum apud veteres, scalas habebant.' Hæc ille. Sed melius, opinor, Casaubonus in Suetonium, Domit. 23. ubi Juvenalis versum hunc ipsum interpretans, 'Scalæ,' inquit, 'hic sunt aditus domus, janua.' Fragmentum istud fuerat a Patricio, cæterisque prætermissum. *Oliv.*

Pag. 3072. *Eripuit*] Hoc egere enarratione, quia hoc loco nomen non ponit quis fecerit, ei demum videri potest, qui oblitus sit, minus ante xx versus hæc de eo ipso Ciceronem dixisse: 'Sed si familiariter ex Q. Catulo,' &c. *Ascon.*

IN TOGA CANDIDA.

Pag. 3073. Ad hujus orationis intelligentiam plurimum liber etiam Quinti fratris, De Petitione Consulatus, valebit, in quo eadem fere de L. Catilina et C. Antonio competitoribus repetuntur. De indice hujus orationis scriptum est apud Isidorum, lib. ix. 'Toga candida, eademque cretata, in qua candidati, id est, magistratum petentes, ambiebant, addita creta, quo candidior insigniorque esset. Cicero orationem, quam habuit contra competitores, 'In Toga Candida' inscripsit.' *Sigon.*

Pag. 3074. *Domum*] Aut C. Cæsaris, aut M. Crassi domum significat; etenim acerrimi ac potentissimi fuerunt Ciceronis refragatores, cum petiit consulatum, quod ejus in dies civilem crescere dignitatem animadvertebant. Et hoc ipse Cicero in expositione suorum consiliorum significat. Ejus quoque conjurationis, quæ, Cotta et Torquato coss. ante annum quam hæc dicerentur, facta est a Catilina et Pisone, arguit M. Crassum auctorem fuisse. *Ascon.*

Is] Catilinam, cum in Syllanis partibus fuisset, crudeliter fecisse, nominatim etiam postea Cicero dicit; quos occiderit, Q. Cæcilium, M. Volumnium, L. Tantasium; M. etiam Marii Gratidiani, summe popularis hominis, qui ob id bis prætor fuit, caput abscissum per urbem sua manu Catilina tulerat; quod crimen sæpius ei tota oratione objicit. Fuerat vero hic Gratidianus arcta necessitudine Ciceroni conjunctus. Clientem autem negat habere posse C. Antonium; nam is multos in Achaia spo-

liaverat, nactus de exercitu Syllano equitum turmas. Deinde Græci, quos spoliaverat, eduxerunt Antonium in jus ad M. Lucullum prætorem, qui jus inter peregrinos dicebat. Egit pro Græcis etiam tum adolescentulus, de quo paulo ante mentionem fecimus: et cum Lucullus id, quod Græci postulabant, decrevisset, appellavit tribunos Antonius, juravitque se ideo recusare, quod æquo jure uti non posset. Hunc Antonium Gellius et Lentulus censores sexennio, quo hæc dicerentur, senatu moverunt, causasque subscripserunt, quod socios diripuerit, quod judicium recusarit, quod propter æris alieni magnitudinem prædia manciparit, bonaque sua in potestate non haberet. *Idem.*

Judicio æquo] Quid sit ' judicium æquum,' vide Orat. pro Cluentio, sub init.

Pag. 3075. *Absens*] Catilina ex prætura Africam provinciam obtinuit. Quam cum graviter vexasset, legati Afri in senatu jam tum absente illo questi sunt, multæque graves sententiæ in senatu de eo dictæ sunt. *Ascon.*

In judiciis] Ante annum quam hæc dicerentur, Catilina, cum redisset ex Africa, Torquato et Cotta coss. accusatus est repetundarum a P. Clodio adolescente, qui postea inimicus Ciceroni fuit. Defensus est Catilina, ut Fenestella tradit, a M. Cicerone. Quod ego ut addubitem, hæc ipsa Ciceronis oratio facit, maxime quod is nullam mentionem rei habet, cum potuerit invidiam facere competitori tam turpiter adversus se coëunti; præsertim cum alterum competitorem suum Antonium in eadem hac oratione sua admoneat, suo beneficio eum ex ultimo loco præturæ candidatum ad tertium pervenisse: ' Nescis, me prætorem primum esse factum; te, concessione competitorum, et collatione centuriarum, et meo maxime beneficio, e postremo in tertium locum esse subjectum?' Qui igitur Antonio suffragationem suam imputandam putat, is, si defendisset Catilinam, caput ejus protectum a se non ei imputaret? Quod ita esse manifestum est ex eo, quod statim dicit. Q. enim Mutius, trib. pl. intercedebat, ne lex ambitus ferretur; quod facere pro Catilina videbatur. Hunc Mutium in hac oratione appellans Cicero sic ait: ' Te tamen, Q. Muti, tam male de repub.' &c. Verum, ut egerit Mutii causam Cicero, sicut Catilinæ egisse eum videri vult Fenestella, cur, cum, quamvis male existimet de causa Mutii, tamen ei exprobret patrocinium suum, non idem in Catilina faciat, si modo pro eo dixit? et cur ipsum illud judicium sæpius in infamiam vocat? quod parcius videretur fuisse facturus, si in eo judicio fuisset patronus. Atque ut alia omittam, hoc certe vix videtur dicturus fuisse, si illo patrono Catilina repetundarum absolutus esset: ' Stupris se omnibus ac flagitiis contaminavit: cæde nefaria cruentavit: diripuit socios: leges, quæstiones, judicia violavit.' Et postea, ' Quid ego, ut violaveris provinciam,' &c. Verine ergo simile est, hæc eum Catilinæ objicere, si illo defendente absolutus est? Præterea movet me, quod, cum sint commentarii Ciceronis suarum etiam defensionum, commentarium tamen hujus defensionis aut principium nullum inveniam. Itaque puto non defendisse, sed tantum de defendendo cogitasse; quod per hæc ipsa negari non potest. Hoc autem judicio absolutus est Catilina, infamia judicum; ut et Clodius infamis fuerit, quippe qui prævaricatus est: nam et rejectio judicum ad arbitrium rei videbatur esse facta. *Idem.*

Collum] Diximus et paulo ante Marii (Gratidiani) caput Catilinam per urbem tulisse. *Idem.*

Familiarissimo] Manifestum est C.

Verrem significari. *Idem.*

Alter] C. Antonium significat. *Id.*

Eum] Q. Gallium, quem postea reum ambitus defendit, significare videtur. Hic enim cum esset præturæ candidatus, quod in ædilitate, quam ante annum gesserat, bestias non habuerat, dedit gladiatorium, sub titulo, patri se id dare. *Idem.*

Pag. 3076. *Ut cœpit senten. cos.*] Satis constat Q. Mucium Orestinum legi, quæ ferebatur de ambitu, intercessisse, idque graviter senatum tulisse. Videtur ergo senatores hortari ut S. C. prævertant Mucium legem impedientem. Quare hic locus ita videtur legendus, *Q. Mucium prævertite legem impedire, ut cœpit, senatusconsulto.* Sigon. Recentior Asconii editio, *Q. Mucium conantem legem impedire, ut cœpit, senatus, consules, prohibete. Sed, &c.* Alias non *Mucium*, sed *Mutium.*

Lege] Legem Calpurniam significat, quam C. Calpurnius Piso ante triennium de ambitu tulerat. Quod autem dicit damnatos esse designatos consules, P. Syllam et P. Autronium, de quibus jam diximus, vult intelligi. Cognomen autem Q. Mutio tribuno, quem nominat, fuit Orestinus. *Ascon.*

Istum] De Antonio dici manifestum est; sed dicit eum in exercitu Syllæ prædonem, propter equitum turmas, quibus Achaiam ab eo vexatam esse significavimus. 'In introitu gladiatorem,' pertinet ad invidiam proscriptionis, quæ tum facta est: 'in victoria quadrigarium,' quod, cum Sylla post victoriam Circenses faceret, ita ut honesti homines quadrigas agitarent, fuit inter eos C. Antonius. *Idem.*

Volcatius] Paulo ante diximus, Catilinam, cum de provincia Africa decederet, petiturus consulatum, et legati Afri questi de eo in senatu fuissent, graves multas sententias de eo dictas esse. Itaque cum professus deinde esset Catilina petere se consulatum, L. Volcatius Tullus consul consilium publicum habuit, an rationem Catilinæ habere deberet, si peteret consulatum. [Forte, *haberi deceret.* Oliv.] Nam quærebatur repetundarum. Catilina ob eam causam destitit a petitione. *Idem.*

Qui te] Diximus modo de hoc: nam judicium quoque secutum repetundarum, a quo ipse per infamiam liberatus est Catilina, sed ita, ut eum senatorum urna damnaret, equitum et tribunorum absolveret. *Idem.*

Africanis oratoribus] Legatis ex Africa, qui de te tuisque deprædationibus et expilationibus graviter sunt questi; quorum oratio ita senatui persuaserat, ut cum te equitum et tribunorum decuriæ absolverent, illi prorsus condemnarent. *Patric.*

Pag. 3077. *Ab equestri*] Equester ordo pro Cinnanis partibus contra Syllam steterant, multasque pecunias abstulerant, ex quo 'saccularii' erant appellati; multique ob ejus rei invidiam post Syllanam victoriam erant interfecti. *Ascon.*

Spectaculum] Ejusdem illius Marii Gratidiani quod caput gestarit, objicit. Quo loco dicit Catilinam caput M. Marii gestasse, 'quod caput, etiam tum plenum animæ et spiritus, ad Syllam usque, ab Janiculo ad ædem Apollinis, manibus ipse suis detulit,' omnia sunt manifesta. Ne tamen erretis, quod his temporibus ædes Apollinis in Palatio sit nobilissima; admonendi estis, non hanc a Cicerone significari, ut puto, quam post mortem etiam Ciceronis multis annis Imp. Cæsar, quem nunc Divum Augustum dicimus, post Actiacam victoriam fecerit; sed illam demonstrari, quæ est extra portam Carmentalem, inter forum Olitorium et circum Flaminium. Ea enim sola tum demum Romæ Apollinis ædes. *Idem.*

Luscium] Hic quem nominat, L. Luscius, notus centurio Syllanus, divesque e victoria factus, (nam amplius H-S centies possederat) damna-

tus erat non multo ante, quam Cicero dixit. Objectæ sunt ei tres cædes proscriptorum circa eosdem dies. L. quoque Bellienus damnatus est, quem Cicero ait avunculum esse Catilinæ. Hic autem Lucretium Asellam, consulatum contra voluntatem Syllæ, ad turbandum statum civitatis, petentem, occiderat, jussu Syllæ tunc dictatoris. *Idem.*

Catilinam] Hujus autem criminis periculum, quod objicit Cicero, paucos post menses Catilina subiit. Post effecta enim comitia consularia, et Catilinæ repulsum, fecit eum reum inter sicarios L. Lucullus paratus eruditusque, qui postea consulatum quoque petiit. *Idem.*

Pag. 3078. *Crimen*] Fabia virgo Vestalis causam incesti dixerat, cum ei Catilina objiceretur: eratque absoluta hæc Fabia, quia soror erat Terentiæ Ciceronis. Ideo sic dixit, 'etiam si culpa nulla subesset.' Ita et suis pepercit, et nihilo levius inimico summi opprobrii turpitudinem objecit. *Idem.*

Uxorem] Dicitur, Catilinam adulterium commisisse cum ea, quæ ei postea socrus fuit; et ex eo stupro duxisse uxorem, cum filia ejus esset. Hæc Luceius quoque Catilinæ objicit in orationibus, quas in eum scripsit. Nomina harum mulierum nondum inveni. *Idem.*

Violaveris] Cum sequatur 'ut te illic gesseris, non audeo dicere,' idcirco pro *violaveris*, legerem *vi occupaveris, involaveris*, vel aliquid tandem huic simile. Cui demum lectioni respondet, 'pop. Rom. clamante,' &c. *Patric.*

Absolutus] Dictum est jam sæpius, Catilinam ex prætura Africam obtinuisse, et accusante eum repetundarum P. Clodio absolutum esse. *Ascon.*

Optimatum] Quos nominat, intelligitis. Fuit enim opinio, Catilinam, et Cn. Pisonem, adolescentem perditum, conjurasse ad cædem senatus faciendam ante annum quam hæc dicta sunt, Cotta et Torquato coss. eamque cædem ideo non esse factam, quod prius, quam parati essent, conjuratis signum dedisset Catilina. Piso autem, cum hæc dicerentur, perierat in Hispania, missus a senatu per honorem legationis, ut avus suus ablegaretur; ibique, dum injurias provincialibus facit, occisus erat, ut quidam credebant, a Cn. Pompeii clientibus, Pompeio non invito. *Idem.*

An oblitus] Diximus jam supra, Syllæ ludis, quos hic propter victoriam fecerit, quadrigas C. Antonium et alios quosdam nobiles homines agitasse. Præterea Antonius redemptas habebat ab ærario vectigales quadrigas, quam redemptionem senatori habere licet per legem. Fuit autem notissimus in Circo quadrigarum agitator Boculus. *Idem.*

Pag. 3079. *Quod avunculus non impetrasset*] Antonius Augustinus, episcopus Allifanus, vir singulari scientia, et divino prope ingenio præditus, pro *avunculus*, reponit *a te Boculus*. Qua lectione nihil cogitari potest melius. Est autem 'Boculus' nomen agitatoris, cujus meminit in Commentario Asconius. *Sigon.*

Hispaniensi] 'Hispaniensem pugiunculum' Cn. Pisonem appellat; quem in Hispania occisum esse dixi. 'Duas sicas' Catilinam et Antonium appellari, manifestum est. *Ascon.*

Curium] Curius hic notissimus fuit aleator, damnatusque postea est. In hunc est hendecasyllabus Calvi elegans, 'Et talis Curius pereruditus.' *Idem.*

PRO Q. GALLIO.

Pag. 3079. Huic orationi Ciceronis et Catilina et Antonius contumeliose responderunt; quod solum poterant, invecti in novitatem ejus. Feruntur quoque orationes nomine illorum editæ, non ab ipsis scriptæ,

sed ab Ciceronis obtrectatoribus, quas nescio an satius sit ignorare. Cæterum Cicero consul omnium consensu factus est; Antonius pauculis centuriis Catilinam superavit, cum ei, propter patris nomen, paulo speciosior manus suffragata esset, quam Catilinæ. *Sigon.*

Q. Gallium de ambitu postulatum scribit Asconius in commentario orationis in Toga; a Cicerone vero fuisse defensum, in Verrinarum. Ambitus autem objectus est, quod, cum præturam peteret, quia in ædilitate, quam ante annum gesserat, bestias non habuerat, dedit gladiatorium sub titulo, patri se id dare. Hujus autem defensionis præclara fit mentio in libro De Petitione Consulatus a Q. Fratre, his verbis: ‘ Nam hoc biennio quatuor sodalitates civium ad ambitionem gratiosissimorum tibi obligasti, M. Fundanii, Q. Gallii, C. Cornelii, L. Corvini: et horum in causis ad te deferendis, quidnam eorum sodales receperint et confirmarint, scio.’ Orationis quidem D. Hieronymus meminit in libro De Vita Clericorum: ‘ Nihil tam facile,’ inquit, ‘ quam vilem plebeculam, et indoctam concionem linguæ volubilitate decipere; quæ quicquid non intelligit, plus miratur. M. Tullius, in quem illud pulcherrimum elogium est, ‘ Demosthenes tibi præripuit, ne esses primus orator; tu illi, ne solus;’ in oratione pro Q. Gallio, quid de favore vulgi, et de imperitis concionatoribus loquatur, attende, ne his fraudibus ludaris.’ *Idem.*

Videbar] Hic locus aptissimus est ad eam virtutem oratoriam indicandam, quæ dicitur *ὑποτύπωσις*: cujus rei causa a Quintiliano, et ab Aquila commemoratur. *Idem.*

Pag. 3080. *Tu istuc*] Valerius Maximus, lib. iv. cap. 10. ‘ M. Cicero,’ inquit, ‘ quantum in pronuntiatione, et apto motu corporis momenti sit, oratione, quam pro Gallio habuit, significavit, M. Calidio,’ &c. Gallium, quem Cicero defendebat, Calidius accusabat.

Logos] Ciceroni apud Nonium, et Terent. Phorm. iii. 2. 8. ‘ logi,’ dicta sunt ridicula, nugatoria, inepta, et contemnenda, verba sine re. Sic Plautus, Stich. i. 3. 98. ‘ Logos ridiculos vendo.’

DE L. OTHONE.

Pag. 3080. Hic est L. Roscius Otho, qui in tribunatu, quadriennio ante Ciceronis consulatum, legem tulit, qua equitibus xiv primos theatri gradus constituit, reliquos superiores plebi. Qua de causa in theatrum veniens, consule Cicerone, a plebe convicio et clamore exceptus est. Hunc autem ut plebi reconciliaret, Cicero hanc orationem habuit. Unde dixit Plinius, lib. vii. cap. 31. de Cicerone, ‘ Roscio, theatralis auctori legis, tribus ignoverunt, notatasque se discrimine sedis, æquo animo tulerunt.’ Cicero in epistolis ad Atticum hanc orationem ‘ De Othone ’ appellavit, lib. xi. epist. 1. *Sigon.*

DE PROSCRIPTORUM LIBERIS.

Pag. 3080. L. Sylla dictator non solum inimicos suos proscripsit, sed eorum etiam filios in perpetuum petendorum honorum potestate, lege lata, privavit. Unde illa sunt M. Lepidi consulis in L. Syllam, apud Sallustium: ‘ Quin solus omnium post memoriam hominum supplicia in post futuros composuit; queis prius injuria, quam vita, certa esset.’ Contra hos igitur Cicero consul, cum, ut ad honores admitterentur, contenderent, egit, in oratione, quam inscripsit ‘ De Proscriptorum Filiis:’ cujus orationis vim indicavit Plinius, lib. vii. cum dixit, ‘ te orante proscriptorum liberos honores petere puduit.’ His tamen postea Cæsar dictator omnia concessit. *Sigon.*

CONTRA CONCIONEM Q. METELLI.

Pag. 3080. Q. Metellus Nepos, tribunus pl. cum in M. Ciceronem apud populum, Silano et Murena coss. esset invectus, eum, ut sibi oratione responderet, compulit. Quam orationem cum post scripsisset, 'Contra Concionem Q. Metelli' vocavit. De hac contentione tum credo locutus est, cum ad Q. Metellum Celerem, Nepotis fratrem, ita scripsit: 'Ad III Non. Jan. cum agere cœpisset, tertio quoque verbo me appellabat, mihi minabatur. Hujus ego temeritati si virtute atque animo non restitissem, quis esset, qui me in consulatu, non casu potius existimaret, quam consilio fortem fuisse?' De oratione autem ipsa sic scribit ad Att. lib. I. 'In illam orationem Metellinam addidi quædam. Liber tibi mittetur:' et lib. III. 'Quæ est spes ita eodem tribuno pl. et inimico cons. designato? Percussisti autem me etiam de oratione prolata: cui vulneri, ut scribis, medere, si potes. Scripsi equidem olim ei iratus, quod ille prior scripserat; sed ita compresseram, ut nunquam emanaturam putarem. Quo modo exciderit, nescio. Sed quia nunquam accidit, ut cum eo verbo uno concertarem, et quia mihi scripta videtur negligentius, quam cæteræ, puto posse probari, non esse meam.' Hinc factum est, ut Gellius, l. XVIII. c. 7. ita scripserit: 'Concio significat orationem, quæ ad populum habetur, sicut M. Tullius in oratione quæ inscripta est, Contra Concionem Q. Metelli: 'Ascendi,' inquit, 'in concionem; concursus populi factus est.'' Post, 'Concionem esse dictam pro verbis, et oratione, docuit titulus Tulliani libri, qui a M. Cicerone inscriptus est Contra Concionem Q. Metelli.' Meminerunt autem hujus orationis D. Augustinus, et Fortunatianus in Rhetoricis suis, ita: 'Utemur principiis in bonæ opinionis controversiis, sed brevioribus et erectioribus paulo, et confidentibus, et plenis dignitatis, sine jactantia duntaxat, ne res pariat invidiam; ut est illud apud Tullium, Contra Concionem Metelli, 'Sic enim, ut opinor, insequar fugientem, quoniam congredi non licet cum resistente:' quod nunquam profecto tam magnifice dicere in exordio statim orsus fuisset, nisi et ipsius auctoris esset honesta persona, et res, de qua locuturus esset, non improba.' Meminit etiam hujus Priscianus. *Sigon.*

DE CONSULATU SUO.

Pag. 3081. Hanc e Nonii Marcelli Collectaneis decerptam laciniam in Orationum fragmenta induxit Andreas Patricius, a cujus judicio nolui ego discedere; uti neque ab exemplo Gruteri, et Grævii. Vix tamen probabile mihi est, ullam esse de consulatu suo a Cicerone dictam orationem. Affirmat enim, Fam. v. 2. et in Pison. 3. se magistratu abeuntem, concionis habendæ potestate per Metelli, tribuni plebis, injuriam, privatum fuisse, permissumque tantummodo ut juraret. Plutarchus quidem, in Crasso, commemorat orationem Ciceronis De Consulatu haud dubie, suo. At quis nescit, quam multa Plutarchus de Romanis rebus narraverit fide Græca? In rebus autem Ciceronis quam sit merito suspectus, qui scire plenius volent, discent e Sebastiani Corradi Quæstura. Ubi ergo fuit segmentum istud? Quid, si a Nonio desectum credamus ex oratione illa Contra Concionem Q. Metelli? Quid, si e tribus, quos heroicis versibus De Consulatu Suo Cicero scripserat, libris? Atque ut arioler paulum semel, et 'disjecti membra poëtæ' colligam; Nonium suspicor, ubi Cicero scripserat *felicia*, scripsisse *fortunata*, et vocem loco movisse. Ita heroicus erit versus:

'Quorum luxuries peperit felicia censa:' qui versus in aliquo fuerit librorum trium De Consulatu: neque enim Nonius, quando hunc locum affert, dicit ex oratione aliqua esse depromptum. Quod vocem mutavit, nihil præter solitum fecit: plena ejusmodi allucinationum in ejus libro sunt omnia. Quod *felicia* mutavit in *fortunata*, nihil mirum; ipse enim in Commentario De Varia Significatione Sermonum hoc annotatum habet: '*Felix* dicitur *fortunatus*.' Potuit ergo alterum vocabulum alteri substituere, quoniam utrumvis æque ostendit; quod hic volebat Nonius, cur genus Cicero in voce *census* mutaverit. *Oliv.*

IN CLODIUM ET CURIONEM.

Pag. 3081. Orationis in Clodium et Curionem non mediocris memoria extat, cum de ea insigne illud suum Quintilianus reliquerit judicium: 'editum in Clodium et Curionem librum vituperationem continere illum quidem, sed tamen in senatu sententiæ loco esse habitum.' Ex fragmentis autem ejus collectis satis apparet, Ciceronem in eo vehementissime luxuriem ac muliebrem mollitiem Clodii esse insectatum, cum ei 'psaltriam,' 'strophium,' 'calanticam' objiciat, cum sacra ab eo constuprata arguat, cum anteactam ejus vitam, ut solet, reprehendat. *Sigon.*

Pulchris] In Clodii formam jocatur, et in cognomen familiæ Pulchrorum. *Idem.*

Ac vide, an facile tu fieri potueris, cum is factus non sit, cui tu concessisti] Loquitur credo de Clodio præturæ candidato, qui annum suum reliquit, ut scriptum est in Miloniana. Significat autem, futurum fuisse, ut anno suo, quem præterierat, prætor non fieret, quia is, cui ille concesserat, factus non sit. *Idem.*

Omnia sacrificia] Sacra Bonæ Deæ a Clodio violata intelligit. *Idem.*

DE REGE PTOLEMÆO.

Pag. 3082. Orationis de rege Ptolemæo mentionem apud Aquilam, et Fortunatianum, Latinos rhetores, solum invenio. Fortunatianus autem eandem etiam de rege Alexandrino vocavit, cum dixit, 'Communis partitio, ut Cicero De Rege Alexandrino.' Item: 'Hypophoræ copiosæ ponuntur, si discrepans aliquid ostendatur, ut Cicero De Rege Alexandrino.' Eam vero de restituendo Ptolemæo Aulete fuisse crediderim, cum eam reductionem P. Lentulo, Ciliciæ proconsuli, sua sententia decerneret; ut ipse scribit in epistolis. *Sigon.* Hæc fuit habita Cn. Cornelio Lentulo, L. Marcio Philippo coss. ut patet ex lib. I. ep. 1. ad Fam. Scribit enim de hac re ad P. Lentulum, tum Ciliciæ procos. Mentio autem orationis, et fragmenti, est etiam apud Capellam, ubi agit de figuris sententiarum. *Patric.*

PRO P. VATINIO.

Pag. 3082. Vatinium et accusatum fuisse, et defensum a magnis viris, reperio: accusatum quidem a Licinio primum Calvo, nobili illa actione, de qua multi præclari auctores meminerunt, Tacitus, Catullus, Quintilianus, Aquila, cæteri, quos nos in epistolas ad hunc Calvum a Cicerone scriptas, in fragmentis epistolarum adnotavimus copiose; deinde vero insectatum quoque a Cicerone ipso, oratione quidem, quæ hodieque extat; defensum autem ab eodem, duobus, ut scribit Valerius, lib. VI. cap. 11. judiciis publicis, non modo sine ullo crimine levitatis, quod eidem antea inimicissimus extiterit, sed etiam cum aliqua laude, cum speciosius multo injuriæ beneficiis vincantur, quam mutui odii pertinacia pensentur. Etsi autem ejus defensionis causam in Cæsarem conferre videatur ipse Cicero, quem sibi defendendi Vatinii aucto-

rem fuisse scribit lib. I. Epist. Famil. ad Lentulum, tamen Quintilianus rei ipsi, et veritati, tributum id ab eo fuisse significat, lib. II. cap. 1. cum ait, 'Decet rem ipsam probare in qualicunque persona. Dixit Cicero pro Gabinio, et P. Vatinio, inimicissimis antea sibi hominibus, et in quos orationes etiam scripserat. Equidem orationis pro Vatinio Ciceronis, meminit Asconius initio expositionis suæ in orationem pro M. Scauro.' Quo ex loco intelligitur habitam esse eam L. Domitio Ahenobarbo, et App. Claudio Pulchro coss. id quod significat etiam lib. II. ad Q. Fratrem, epist. ultima. *Patric.*

In Eunucho] Act. III. sc. 1.

PRO M. ÆMILIO SCAURO.

Pag. 3082. Hanc quoque orationem eisdem consulibus dixit, quibus pro Vatinio, L. Domitio Ænobarbo, et Appio Claudio Pulchro coss. Summus judicii dies fuit a. d. IV Nonas Septembris.

Argum.—M. Scaurus, M. Scauri filius, qui princeps senatus fuit, vitricum habuit Syllam; quo victore, et munifico in socios victoriæ, ita abstinens fuit, ut nihil neque donari sibi voluerit, neque ab hasta emerit. Ædilitatem summa magnificentia gessit, adeo ut in ejus impensas opes suas absumpserit, magnumque æs alienum contraxerit. Ex prætura provinciam Sardiniam obtinuit, in qua neque satis abstinenter se gessisse existimatus est, et valde arroganter: quod genus morum in eo paternum videbatur, cum cætera industria nequaquam esset par. Oraverat tamen aliquando inter patronos causarum; et, postquam ex provincia redierat, dixerat pro C. Catone; isque erat absolutus ad III Nonas Quint. Inde, cum ad consulatus petitionem, ad III Kalend. Quint. Romam redisset, querentibus de eo Sardis, a P. Valerio Triario, adolescente parato ad dicendum, et notæ industriæ, filio ejus qui in Sardinia contra M. Lepidum arma tulerat, et post in Asia Pontoque legatus L. Luculli fuerat, cum is bellum contra Mithridatem gereret, postulatus apud M. Catonem prætorem repetundarum, ut in actis scriptum est, postridie Nonas Quint. post diem tertium, quam Cato erat absolutus. Subscripserunt Triario in Scaurum L. Marius, L. filius, M. et Q. Pacuvii fratres, cognomine Claudi, qui ad inquisitionem in Sardiniam, itemque in Corsicam insulas dies tricenos acceperunt, neque profecti sunt ad inquirendum. Cujus rei hanc causam reddebant, quod interea comitia consularia futura erant: timere ergo se, ne Scaurus ea pecunia, quam ab sociis abstulisset, emeret consulatum, et sicut pater ejus fecisset, antequam de eo judicari posset, magistratum iniret; ac rursus ante alias provincias spoliaret, quam rationem prioris administrationis redderet. Scaurus summam fiduciam in paterni nominis dignitate, magnam in Cn. Pompeii Magni reponebat: habebat enim filium liberorum Cn. Pompeii fratrem; nam Tertiam, Scævolæ filiam, dimissam a Pompeio, in matrimonium duxerat. M. Catonem autem, qui id judicium, ut diximus, exercebat, metuebat admodum propter amicitiam, quæ erat illi cum Triario: nam Flaminia, Triarii mater, et ipse Triarius sororem Catonis Serviliam, quæ mater M. Bruti fuit, familiariter diligebat. Ea porro ad Catonem maternam obtinebat auctoritatem. Sed in eo judicio neque Pompeius propensum adjutorium præbuit, (videbatur enim apud animum ejus non minus offensionis contraxisse, quod judicium ejus in Mutiam, crimine impudicitiæ ab eo dimissam, levius fecisse existimaretur, cum eam ipse probasset, quam gratiæ acquisivisse necessitudinis jure, quod ex eadem uterque liberos haberet) neque Cato ab æquitate ea, quæ et vitam ejus, et magistratum illum decebat, quoquam

deflexit. Post diem autem quartum, quam postulatus erat Scaurus, Faustus Sylla, tum quæstor, filius Syllæ Felicis, frater ex eadem matre Scauri, *servus ejus vulneratus prosiluit ex lecticis, et questus est pro interempto esse competitoribus Scauri, et ambulare cum trecentis armatis, seque, si necesse esset, vim vi repulsurum. Defenderunt Scaurum sex patroni, cum ad id tempus raro quisquam pluribus quam quatuor uteretur; at post bella civilia, ante legem Juliam, ad duodenos patronos est perventum: fuerunt autem hi sex P. Clodius Pulcher, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cicero, M. Messala Niger, Q. Hortensius: ipse quoque Scaurus dixit pro se, ac magnopere judices movit et squalore, et lacrymis, et ædilitatis effusa memoria, ac favore populari, ac præcipue paternæ auctoritatis recordatione. *Ascon.*

Maxime fuit optandum] Principium hoc est orationis, quemadmodum D. Augustinus, et Fortunatianus, in sua uterque Rhetorica, tradunt, ubi agunt de ratione exordiendi in genere causæ amphidoxo. *Sigon.*

Pag. 3085. *Cum dare nollet Aris*] Loquitur de Arinis uxore, quam a Scauro corruptam fuisse objiciebant ejus inimici. Sensus est: Cum Aris nollet uxorem Scauro dare, coactus est clam ex Sardinia fugere. Est enim verisimile, post cædes adulteria objecta eum purgasse. *Idem.*

Ap. Claudium] Significat Ap. Claudium Pulchrum, tum, cum loquebatur, consulem, P. Clodii fratrem; eumque innuit egisse, ut Scaurus accusaretur, ne cum Clodio fratre contenderet. *Idem.*

Pag. 3087. *Redimunt*] Nisi esset aperta Servii et Isidori sententia, de Castoribus hic a Cicerone sermonem esse, dubitare sane potuissemus, an non de elephantis hæc prolata fuissent. Nam et apud Plinium VIII. 3. qui de elephantis loquitur, verbum est 'redimendi,' idem illud, quo hic Cicero utitur. *Idem.*

L. ipse Metellus] Castoris et Pollucis templum Metellus, quem nominat, refecit. Laudaverunt Scaurum consulares novem, L. Piso, L. Volcatius, Q. Metellus Nepos, M. Perpenna, L. Philippus, M. Cicero, Q. Hortensius, P. Servilius Isauricus pater, Cn. Pompeius Magnus. Horum magna pars per tabulas laudaverunt, quia aberant; inter quos Pompeius quoque: nam quod erat pro consule, extra urbem morabatur. Unus præterea adolescens laudavit, frater ejus Faustus Cornelius, Syllæ filius. Is in laudatione multa humiliter et cum lacrymis locutus, non minus audientes permovit, quam Scaurus ipse permoverat. Ad genua judicum, cum sententiæ ferrentur, bifariam se diviserunt qui pro eo rogabant: ab uno latere Scaurus ipse, et M. Glabrio, sororis filius, et Paulus, et P. Lentulus, Lentuli Nigri Flaminis filius, et L. Æmilius Bucca filius, et C. Memmius, Fausta natus, supplicaverunt; ex altera parte Sylla Faustus, frater Scauri, et C. Apronius Limo, cui Fausta ante paucos menses nupserat dimissa a Memmio, et T. Peduceus, et C. Cato, et M. Olenas Curtianus. Sententias tulerunt senatores duo et XX, equites tres et XX, tribuni ærarii XX; ex quibus damnaverunt senatores IV, equites II, tribuni II. Cato prætor, cum vellet de accusatoribus in consilium mittere, multique e populo manus in accusatores intenderent, cessit imperitæ multitudini, ac postero die in consilium de calumnia accusatorum misit. C. Triarius nullam gravem sententiam habuit; subscriptores ejus, M. et Q. Pacuvii fratres, denas, et L. Marius tres graves habuerunt. Cato prætor judicium, quia æstate agebatur, sine tunica exercuit, campestri sub toga cinctus; in forum quoque sic descenderat, jusque dicebat; idque repererat ex vetere consuetudine, secundum quam et Romuli ætatis statuæ in Capitolio, et in Ros-

tris Camilli, fuerunt togatæ sine tunicis. *Ascon.*

PRO A. GABINIO.

PAG. 3088. Quoniam de orationibus diximus, quas scriptas edidit, sequitur, ut de iis etiam dicamus aliquid, quas in Commentariis reliquit. Hic enim omnium defensionum, sive causarum quas acturus esset, memoriæ commentarios scribere solitus fuit: quas autem se maxime expolire videbat posse, eas, posteaquam egisset, diligentius scriptas edere; quas non probaret, in Commentariis relinquere consuevit. Quod idem de se ait Cato apud eum in libro de Senectute: 'Causarum illustrium quascunque defendi, nunc quam maxime conficio orationes.' De quibus Commentariis sic video scripsisse Asconium in commentario orationis in Toga Candida: 'Præterea movet me, quod cum sint commentarii Ciceronis suarum etiam defensionum, commentarium tamen hujus defensionis, aut principium nullum inveniam.' Quintil. IV. 1. 'Cicero pro Scauro ambitus reo, est in Commentariis,' &c. Ut autem Scauri causa de ambitu extitit in Commentariis, sic etiam A. Gabinii. Proditum hoc est litteris a D. Hieronymo in Apologia adversus Rufinum his verbis: 'Unde et Tullius in Commentariis causarum pro A. Gabinio, Ego, inquit, cum omnes inimicitias tuendas semper putavi,' &c. Fuerat autem Gabinio inimicissimus, quippe quo consule civitate fuerat pulsus. Post autem cum eo reversum in gratiam eundem in judicio defendisse ipse testatur in Orat. pro Rabirio Postumo. Eosdem vero etiam Commentarios a Diomede intelligi arbitror, cum ait, 'Cicero causarum XIII. Re vendita, iterum empta.' *Sigon.*

PRO M. FONTEIO.

PAG. 3088. *Ludum*] Hunc jocum Scipio ad Apul. Apolog. n. 74. explicat, vivam meretricem capturas fecisse, et discipulos habuisse, quasi ludo meretricio aperto; ea mortua, creditores ejus bona ex edicto possedisse, et creato magistro, ea proscripsisse, et vendidisse. De 'magistris' plura vide apud Cujac. ad lib. LIX. de V. S. C. et Scip. Gent. in Orig. *Burman.*

IN L. PISONEM.

PAG. 3089. *Sarraco*] Alias, *serraco.* Genus vehiculi, seu plaustri. Vide Quint. VIII. 3.

PAG. 3090. *Coniscans*] Dicitur proprie de arietibus, cum adversis cornibus et frontibus incurrunt. Alias *conissans.* Lucret. II. 320.

Nomen] Tametsi hæc oratio sic inscribitur, 'In L. Pisonem,' tamen non puto vos ignorare, hunc Pisonem ex ea familia esse, quæ Frugi appellata sit: et ideo dicit aspernari eum moribus nomen. *Ascon.*

Placentiam] Magnopere me hæsitare confiteor, quid sit, quare Cicero Placentiam municipium esse dicat. Video enim in annalibus eorum, qui Punicum bellum secundum scripserunt, tradi, Placentiam coloniam deductam pridie Kal. Januarii, primo anno ejus belli, P. Cornelio Scipione patre Africani, Ti. Sempronio Longo coss. Neque illud dici potest, sic eam coloniam esse deductam, quemadmodum post plures ætates Cn. Pompeius Strabo, pater Cn. Pompeii Magni, Transpadanas colonias deduxerat; Pompeius enim non novis colonis eas constituit, sed veteribus incolis manentibus jus dedit Latii, ut possent habere jus, quod cæteræ Latinæ coloniæ; id est, ut petendi magistratus gratia civitatem Romanam adipiscerentur. Placentiam autem sex millia hominum, novi coloni deducti sunt; in quibus equites deducendi fuit causa, ut opponerentur Gallis, qui eam partem Italiæ tene-

bant. Deduxerunt triumviri P. Cornelius Asina, P. Papirius Maso, Cn. Pompeius, sive Cn. Cornelius Scipio: eamque coloniam IV deductam esse invenimus. Deducta est autem Latina. Duo porro genera earum coloniarum, quæ a populo Romano deductæ sunt, fuerunt: erant enim aliæ, quibus jus Italiæ dabatur; aliæ item, quæ Latinorum essent. De se autem optime meritos Placentinos ait, quod illi quoque honoratissima decreta erga Ciceronem fecerant, certaverantque in ea re cum tota Italia, cum de reditu ejus actum est. *Idem.*

Civitatem] Hic quoque dicit civitatem fuisse. Ab eadem persuasione ponit Placentiam municipium fuisse. Avum autem Pisonis primo Gallum fuisse ideo ait, quod venisse eum in Italiam dicit trans Alpes; Gallicanum, quod in Italia consederit; semiplacentinum, postquam ascitus sit a Placentinis; quod multo post ea tempora fuit, quibus Placentia colonia deducta est. *Idem.*

Socerum] Quis fuerit socer Pisonis patris, supra dixit his verbis, 'Insuber quidam fuit,' &c. Calventium aiunt eum appellatum, patris Pisonis, contra quem hæc oratio est, socerum. Rutilium Attilium Nudum Fenestella tradit. Cicero filiam post mortem Pisonis generi P. Lentulo collocavit, apud quem illa ex partu decessit. *Idem.*

EX COMMENTARIIS, LIB. XIII.

PAG. 3090. Hi Commentarii quid sint, abunde declaravit Sigonius in Fragm. Orat. pro A. Gabinio; eum vide. *Patric.*

FINIS CICERONIS ORATIONUM.

M 338